UDC 930-2(495-04):949-71(093) „12/13"　　YU ISSN 0584-987X

INSTITUTUM BYZANTINUM
ACADEMIAE SERBICAE SCIENTIARUM ET ARTIUM

SEORSUM EDITA

LIB. XVIII

FONTES BYZANTINI HISTORIAM POPULORUM JUGOSLAVIAE SPECTANTES

TOMUS VI

Serbocroatice interpretati et commentariis ornati

ab

LJ. MAKSIMO WC, l. ĐURIĆ, S. ĆIRKOVIĆ, B. FERJANČIĆ, N. RADO ŠEVIĆ

Recensentibus

F. BARIŠIĆ

et

B. FERJANČIĆ

BEOGRAD
1986

УДК 930 2(495.04):949-71(093) „12/13"　　YU ISSN 0584-987X

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА 18

ВИЗАНТИЈСКИ ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЈУ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ТОМ VI

Обрадили

ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ, ИВАН ЂУРИЋ, СИМА ЋИРКОВИЋ,
БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ, НИНОСЛАВА РАДОШЕВИЋ

Уредници

ФРАЊО БАРИШИЋ

и

БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ

БЕОГРАД
1986

Ова књига објављена је уз финансијску помоћ
Републичке заједнице науке Србије

Издаје: Византолошки институт САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35
Штампа: Београдски издавачко-графички завод, Београд, Бул. вој. Мишића 17

Утемељивачу едиције,
академику ГЕОРГИЈУ ОСТРОГОРСКОМ,
ученици посвећују ову свеску
о десетогодишњици његове смрти

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

Проучавање византијских извора а нарочито њихових података о југословенским народима било је од самог почетка рада Византолошког института САНУ један од главних задатака његових сарадника. Као научна установа јединственог истраживачког профила у Југославији, Византолошки институт је од почетака своје делатности настојао да Нашој историографији пружи преводе свих вести византијских извора о југословенским земљама и народима у средњем веку. Из тих жеља, а на иницијативу оснивача Византолошког института САНУ академика Георгија Острогорског, проистекла је публикација „Византијски извори за историју народа Југославије" која доноси преводе вести византијских извора о нашој историји, пропраћене исцрпним коментаром у коме се обједињују досадашње и пружају нове оцене и судови о тим вестима. Четири свеске ове серије, објављене у размаку од 1955. до 1971. године, обрађују податке византијских извора од њихових првих вести о Словенима (почетак VI века) до почетка XIII века, односно до четвртог крсташког рата и првог пада Цариграда (1204). Свеске су изазвале велико интересовање у нашој и иностраној научној јавности, о чему сведочи околност да су њихови тиражи одавно распродати. То је сасвим разумљиво, јер у овој серији наши медиевисти налазе на једном месту преводе свих података византијских извора о југословенским народима. Са друге стране у исцрпном коментару и наши и страни научници могу да се подробно обавесте о досадашњим судовима науке о многим важним појавама и збивањима средњовековне јужнословенске историје.

Према раније замишљеном редоследу издавања свезака, сада се појављује шеста свеска која обухвата вести византијских писаца XIV века, док ће пета свеска са преводом и коментаром вести византијских извора XIII века бити објављена касније. Мора се признати да се рад на припремању шесте свеске одужио, јер до њеног издавања долази петнаест година после појаве четврте (1971). Међу другим разлозима који су успоравали рад сарадника на овој свесци, неопходно је подсетити и на неке посебне околности закашњења. Пре свега, она је посвећена деценијама наше средњовековне историје (друга половина XIII и прва половина XIV века) о којима византијски извори дају бројне и особите садржајне вести, тако да је и обим шесте далеко шири од претходиих. Са друге стране

ваља нагласити да је посао око њене припреме био равноправно подељен међу сарадницима. Јер, док су у обради превода и коментара вести византијских извора у ранијим свескама највећи део посла носили појединци (Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Ј. Ферлуга, Ј. Калић), на изради шесте свеске сарађивало је неколико равноправних аутора, што је изискивало континуирано упоређивање превода и коментара.

Ако су наши и страни истраживачи са нестрпљењем очекивали шесту свеску збирке „Византијски извори за историју народа Југославије", надамо се да сада добијају одговарајуће задовољење. Јер, овде се презентирају богате и садржајне вести византијских извора о једној изузетно важној епоси историје српске средњовековне државе и њених односа са Византијом. То је време влада Милутина, Стефана Дечанског и Стефана Душана, када је држава Немањића далеко проширила своје границе према југу, освајајући од Византије градове и крајеве Македоније, Албаније, Епира, Тесалије, Акарнаније и Етолије. Непосредна последица тих освајања било је Душаново крунисање за цара Срба и Грка у Скопљу (априла 1346). Такође, то је време када многоструки византијски утицаји почињу нагло да обогаћују живот и колективну свест српског народа, стварајући од њега један од активних чинилаца византијске културне сфере.

Обрада вести византијских извора о овој епоси наше средњовековне историје започела је са Георгијем Пахимером, ученим историчарем владе првих Палеолога (1255—1308), чије је податке превео и коментарисао Љубомир Максимовић. Вести Георгија Пахимера осветљавају важне деценије у политици обновљене Византије (после 1261), пре свега испуњене напорима Михајла VIII Палеолога (1259—1282) да царству поврати стару супрематију над јужнословенским светом, изгубљену крсташким освајањем Цариграда (1204). Драгоцене податке Георгије Пахимер даје и о влади краља Милутина (1282—1321), особито важној и збивањима богатој епоси у византијско-српским односима. О ТОМ времену говоре и вести Теодора Метохита, византијског хуманисте и дипломате краја XIII и првих деценија XIV века. Његово чувено посланичко слово описује путовања у Србију на самом измаку XIII столећа и преговоре које је Метохит водио на српском двору о браку краља Милутина са принцезом Симонидом и о миру између Византије и Србије. Иван Ђурић је превео и коментарисао вести овог извора, јединствене по свом карактеру и значају за упознавање прилика у српској држави краја XIII века. Нићифор Григора и Јован Кантакузин, двојица великана византијске историографије XIV века, дају обиље вести о нашој историји које су превели и коментарисали Сима Ћирковић и Божидар Ферјанчић. Ромејска историја Нићифора Григоре описује велики временски период од 1204. до 1359. године, али се по богатству података о византијско-јужнословенским односима издвајају делови који говоре о првој половини XIV века. Што се тиче мемоарског списа цара Јована Кантакузина, који описује време од 1320. до 1354. године, ваља напоменути да његове вести обимом и богатством садржине превалилазе све што су ранији и каснији византијски писци казивали о нашој историји. То се нарочито односи на владу краља и цара Стефана Душана (1331—1355) за коју Јован Кантакузин

и Нићифор Григора представљају основна врела наших сазнања, а упоређивањем њихових вести, које се понекад међусобно разликују па и допуњују, добијају се драгоцена знања о односима царства према српској држави тог времена. Слика о збивањима и појавама наше историје друге половине XIII и прве половине XIV века била би непотпуна без података византијских реторских списа, писама и поезије, које је превела и коментарисала Нинослава Радошевић. Писци ових видова византијске књижевности, на које се у новије време обраћа већа пажња, значајно допуњују вести које дају дела византијске историографије. Њихов превод и коментар представљали су изузетно тежак посао, јер је у беседничкој фразеологији, испуњеној митолошким и теолошким реминисценцијама, требало уочити податке о конкретним историјским збивањима.

Из изнетог се види да су сарадници шесте свеске обрадили обиман и важан изворни материјал. У томе су имали драгоцену помоћ Фрање Баришића, изузетног познаваоца грчког језика и византијских извора. Он је прегледао и кориговао сваки ред превода, због чега му сарадници дугују изузетну захвалност. Значајан допринос у припремању ове свеске дали су византолози и медиевисти који се сваког уторка окупљају у Византолошком семинару Филозофског факултета, учествујући у читању и коментарисању различитих византијских извора. Без њихових бројних и корисних напомена ова би књига била далеко сиромашнија. Најзад, треба нагласити да је објављивање шесте свеске наше збирке омогућено финансијским средствима Републичке заједнице науке Србије која је увек показивала изванредно разумевање за значај ове публикације, на чему јој Византолошки институт САНУ искрено захваљује.

СКРАЋЕНИЦЕ

чешће навођених дела, извора и часописа

Acta Albaniae	L. Thalloczy, C. Jireček, E. Sufflay, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I—II, Vindobonae 1913—1918.
Actes de Chil.	Actes de Chilandar I—II, ed. L. Petit et B. Korablev, BB 14 (1911) 15 (1912).
Ашшоповић, Цар Симеон ·	Р. Агатоновић, Цар Симеон — Синиша, Неманић — Палеолог, Београд 1893.
Ангелов, БЪЛгаро-сргбските отношешш.	П. Ангелов, Бмгаро-срЂбските отношенил при царуването на Иван Александар (1331—1371) и Стефан Душан (1331—1355), Годишник на Соф. универ., Исторически фак. 72 (1978) 95—118.
Ангелов, Българо-виз. отношенил.	Д. Ангелов, БЪЛгаро-византиИските отношенил при царуването на Иван Александар, Втори период 1341—1347, Военно-исторически сборник 1 (1974) 22—50.
Andracha, La region des Rhodopes.	C. Asdracha, La region des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siecles. Etüde de geographie historique, Athenes 1976.
Asdracha, Les Rhodopes . .	C. Asdracha, Les Rhodopes au XIVe siecle. Histoire administrative et prosopographie, REB 34 (1976) 175—209.
Баришић, Константин · · ·	Ф. Баришић, .Константин Порфирогенит Палеолог, ЗРВИ 22 (1983) 43—58.
Баришић, Михајло Мономах	Ф. Баришиђ, Михајло Мономах, епарх и велики контоставл, ЗРВИ 11 (1968) 215—234.
Bartusis, Chrelja and Momčilo	M. C. Bartusis, Chrelja and Momčilo: Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia, Bsl. 41 (1980) 201-221.
Beck, Kirche	H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959.
BNJ.	Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher.
Bosch, Andronikos III . . , .	U. V. Bosch, Kaiser Andronikos III. Palaiologos, Amsterdam 1965.
Bsl.	Byzantinoslavica.
Бурмов, Историја	А. Бурмов, Историл на БЪлгарии през времето на Шишмановци (1323—1396), Годишник на Соф. унив., Историческо-фил. факултет 43 (1947) 1—56, 1—20, (= Избрани произведенин, Софил 1968, 220—378).

Byz.	Byzantion.
BZ.	Byzantinische Zeitschrift.
Chapman, Michel Paleologue	C. Chapman, Michel Paleologue, restaurateur de l'Empire byzantin, Paris 1926.
van Dieten, Gregoras I—II	Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte, übersetzt und erläutert von J. L. van Dieten I—II, l, 2, Stuttgart 1973—1979.
Динић, Comes.	М. Динић, Comes Constantinus, ЗРВИ 7(196) 1—11
Динић, Душанова царска титула	М., Динић, Душанова царска титула у очима савременика, Зборник у част Шесте стогодишњице Душановог законика, Београд 1951, 87—118.
Jluiiiih, Област.	М. Динић, Област краља Драгутина после Дежева, Глас 203 (1951) 61—82 (= Српске земље 123—145).
Динић, Однос.	М. Динић, Однос између краља Милутина и Драгутина, ЗРВИ 3 (1955) 49—82.
Динић, Рeља Охмућевић · ·	М. Динић, Рeља Охмућевић у историји и предању, ЗРВИ 9 (1966) 95—119.
Динић, Српске земље · · ·	М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978.
Динић, За хронологију освајања.	М. Динић, За хронологију Душанових освајања византијских градова, ЗРВИ 4 (1956) 1—11.
Dölger, Reg.	F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches III—V, München 1932, 1960, 1965.
DOP	Dumbarton Oaks Papers.
Ducellier, Albanie	A. Ducellier, Facade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XIe au XVe siecles, Thessaloniki 1981.
Ђорђевић, Српски војвода Хрeља.	J. Ђорђевић, Српски војвода Хрeља оснивалац манастира св. Јована Рилског, Браство 31 (1940) 103—111.
Đurić, Cadres chronologiques	I. Đurić, Cadres chronologiques du „Presbeutikos" de Theodore Metochite, XVI. Intern. Byzantinistenkongress (Wien 1981), Akten II/3, JOB 32/3 (1983) 111-120.
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
EO.	Echos d'Orient.
Estopanan, Bizancio y Espana	S. C. Estopanan, Bizancio y Espana. El legado de la basilissa Maria y de los despotas Thomas y Esau de Joannina I—II, Barcelona 1943.
Fauler, Chronologie I—II . .	A. Fauler, Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymere, REB 38 (1980) 5-104; 39 (1981) 145—249.
Fauler, Deposition . . .	A. Fauler, La deposition du patriarche Calliste I[er] (1353), REB 31 (1973) 5—163.
Fauler, Pachymeres I—II	A. Fauler, Georges Pachymeres relations historiques I—II, Paris 1984 (notes).
Fauler, Projet	A. Fauler, Le projet de mariage d'Anne Palaiologina avec Milutin de Serbie, Rivista di Studi Bizantini e Slavi 1 (Miscellanea A. Pertusi 1), Bologna 1981, 239—249.
Фeрјанчић, Деспоти	Б. Фeрјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.

Фeрјанчић, Тесалија	Б. Фeрјанчић, Тесалија у XIII и XIV веку, Беогпап 1974.
Флорипскии, Андрони ϰ Младшии.	Т. ФлоринскиМ, Андроник Младшии и loанн Кантакузин, ЖМНП 204 (1879) 87—143, 219—251, 205 (1879) 1—48.
Флорински, Славлне и Византил	Т. Флоринскии, К)жнБle Славлне и Византил во втoрои четверти XIV в., I—II, Ст. Петербург 1882.
Франчес, Классовал позицил	Е. Франчес, Классовал позиции византиИских феодалов в период турецкого завоеванин, BB 15 (19591 77—99.
Fatouros-Krischer, Kantakuzenos	Johannes Kantakuzenos, Geschichte, übersetzt und erläutert von G. Fatouros und T. Krischer, Stuttgart 1982.
Geanakoplos, Michael Palaeologus.	D. J. Geanakoplos, Emperor Michael Palaeologus and the West 1258—1282. A Study in Byzantine-Latin Relations, Cambridge, Massachusetts, 1959.
Гласник СНД	Гласник Скопског научног друштва
Гласник СУД	Гласник Српског ученог друштва.
ГНЧ.	Годишњица Николе Чупића.
Grumel, Chronologie	V. Grumel, La Chronologie, Paris 1958.
Guilland, Essai sur N. Gregoras	R. Guilland, Essai sur Nicephore Gregoras. L'homme et l'oeuvre, Paris 1926.
Guilland, Recherches I—II . .	R. Guilland, Recherches sur les institutions byzantines I—II, Berlin—Amsterdam 1957.
Guillou, Prodrome	A. Guillou, Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Menecee, Paris 1955.
Гтзелев, Момчил.	Г. Гкззелев, Момчил в светлината на един НОВ исторически извор, Вести на народшш музеа в Хасково I, Хасково 1965, 21—30.
Хионидис, Ἱστορία	**Г. Хионидис,** Ἱστορία της **Βεροίας** της πόλεως καί της περιοχής **II, Солун 1970.**
Hrochova, Mesta.	V. Hrochova, Byzantskä mžsta ve 13.—15. stoleti, Praha 1967.
Hunger-Kresten, Archaisierende Minuskel	H. Hunger — O. Kresten, Archaisierende Minuskel und Hodegonstil im 14. Jh. Der Schreiber Theoktistos und die κράλαινα των Τριβαλών, JOB 29 (1980) 187-236.
Hunger, Profane Literatur . .	H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I—II, München 1978.
ИГ.	Историјски гласник.
Иончев, БЪЛТаро-виз. отношенил.	Л. Иончев, Бмгаро-византиаски отношешш около средата на XIV в., Исторически преглед 3 (1956) 63—74.
Историја мак. народа · · ·	Историја македонског народа I, Београд 1970.
Истории на Б-влгарил I · ·	Исторuл на БЪЛгарил I, Софм 1961.
Истории на Бмгарил III · ·	Историл на Бмгарии III, Софил 1985.
Историја народа Југославије I	Историја народа Југославије I, Београд 1953.
Историја српског народа I ·	Историја српског народа I, Београд 1981.
Историл Византии.	Истории Византии III, Москва 1968.
ИЗ	Историјски записи.
Јиречек, Историја.	К. Јиречек, Историја Срба I—П, Београд 1952.

JOB	Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik.
Jončev, Die pol. Beziehungen	Lj. Jončev, Die politischen Beziehungen zwischen den Balkanstaaten um die Mitte des 14. Jh. (1347—1362) nach der „Historia" von Johannes Kantakuzenos, Etudes historiques 8 (1978) 123—140.
Jorga, Geschichte	N. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches I, Gotha 1908.
Jorga, Latins et Grecs	N. Jorga, Latins et Grecs et Petablissement des Turcs en Europe (1342-1362), BZ 15 (1906) 179-222.
Kazhdan, Histoire	A. P. Kazhdan, L'Histoire de Cantacuzene en tant qu' oeuvre litteraire, Byz. 50 (1980) 279—327.
Кириакидис, Βυζ. μελέται	С. Кириакидис, Βυζαντινά! μελέτοα I—V, Солун 1939.
Кириакидис, Μομτσίλο;	С. Кириакидис, Μομτσίλος και το κράτος του, Μακεδόνικα 2 (1941—2) 332—345.
Köder—HM, TIB 1	J. Köder—F. Hild, Tabula Imperii Byzantini 1. Hellas und Thessalia, Wien 1976.
Krumbacher, Geschichte	K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches, München 1897.
Кукулес, l—VI	Ф. Кукулес, Βυζαντινών βίος καΐ πολιτισμός I—VI, Атина 1948—1957.
Laiou, Andronicus II	A. E. Laiou, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, Cambridge (Mass.) 1972.
Ласкарис, Принцезе	М. Ласкарис, Византиске принцезе у средњовековној Србији, Београд 1926.
Laureat, Reg	V. Laurent, J. Darrouzes, Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches, Fsc. IV, V, VI, Paris 1971, 1977, 1979.
Le Destän d'Umur Pacha	Le Destän d'Umur Pacha (Düstürnäme-i Enverl), Texte, traduction et notes par I. Melikoff-Sayar, Paris 1953.
Lemerle, Emirat d'Aydin	P. Lemerle, L'Emirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recherches sur „La Geste d'Umur Pacha", Paris 1957.
Lemerle, Philippes	P. Lemerle, Philippes et la Macćdoine Orientale ä Γέpoque chrctienne et byzantine, Paris 1945.
Lemerle, Praktiken inedit	P. Lemerle, Un praktikon inedit des archives de Karakala (janvier 1342) et la Situation en Macedoine Orientale au moment de Pusurpation de Cantacuzene, Χαριστήριον εις Ά. Όρλάνδον, Athenes 1964, 278—298.
Loenertz, Dix-huit lettres	P. J. Loenertz, Dix-huit lettres de Gregoire Acindyne analysees et datees, OCP 23 (1957) 114—144 (= Byzantina et Franco-graeca, Roma 1970, 81—110).
Loenertz, Ordre et desordre	R. J. Loenertz, Ordre et desordre dans les Memoires de Jean Contacuzene, REB 22 (1964) 222—237 (= Byzantina et Franco-graeca, Roma 1970, 113—130).
Ljubic, Listine	Š. Ljubic, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I—X, Zagreb 1868-1891.
Максимовић, Генеза и карактер апанажа	Љ. Максимовић, Генеза и карактер апанажа у Византији, ЗРВИ 14—15 (1973) 103—154.
Максимовић, Политичка улога	Љ. Максимовић, Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације (1354—1383), ЗРВИ 9 (1966) 121—193.

Максимовић, Порески систем	JI>. Максимовић, Порески систем у грчким областима Српског царства, ЗРВИ 17 (1976) 101—125.
Максимовић, Виз. управа	Љ. Максимовић, Византијска провинцијска управа у доба Палеолога, Београд 1972.
Марковић, Православно монаШтво	В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Београд 1920.
Matschke, Konstantinopel	K. P. Matschke, Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jh. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341—1354, Berlin 1974.
Mavromatis, Fondation	L. Mavromatis, La fondation de PEmpire serbe. Le kralj Milutin, Thessalonique 1978.
МавромаШис, Παλαιολόγοι	Л. Мавроматис, ΟΙ πρώτοι Παλαιολόγοι, προβλήματα πολιτικής πρακτικής καΐ ιδεολογίας, Атина 1983.
Meyendorff, Gregoire Palamas	J. Meyendorff, Introduction ä Petude de Gregoire Palamas, Paris 1959.
Migne, PG	J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series Graeca, Paris 1857 sq.
Migne, PL	J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series Latina, Paris 1848 sq.
Михалчић, Крај српског царства	Р. Михаљчић, Крај српског царства, Београд, 1975.
MM	F. Miklosich—J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana I—VI, Vindobonae 1860—1890.
Moravcsik	G. Moravcsik, Byzantinoturcica. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker I—II, Berlin 1958.
Мошин, Балк. дипломатија	В. Мошин, Балканската дипломатија и династичките бракови на кралот Милутин, Споменици II, 91—198.
Мошин, Патријарх Калист	В. Мошин, Св. патријарх Калист и Српска црква, Гласник Српске православне цркве 27 (1949) 192—200.
Muralt, Chronographie II	E. Muralt, Essai de Chronographie byzantine II, St. Petersburg 1871 (repr. Amsterdam 1965).
Muratore, Principessa	D. Muratore, Una principessa sabauda sul trono di Bisanzio. Giovanna di Savoia imperatrice Anna Paleologina, Memoires de PAcademie des sciences, belles lettres et arts de Savoie, IV[e] serie, tome XI, Chambery 1909.
Мутафчиев, Историл	П. Мутафчиев, Историл на бЪлгарскии народ I—Пι Софил 1944.
Наумов, Феодалниот сепаратизам	Е. П. Наумов, Феодалниот сепаратизам и политиката на Душан во 1342—1355 година, Историја 2, Скопје 1968.
Наумов, Петте последни години	Е. П. Наумов, Петте последни години на Стефан Душан, Историја 2, Скопје 1970.
NE	Νέος Έλληνομνήμων
Nicol, Despotate I	D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957.
Nicol, Despotate II	D. Nicol, The Despotate of Epiros 1267—1479. A contribution to the history of Greece in the middle ages, Cambridge 1984.
Nicol, Kantakouzenos	D. Nicol, The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100—1460, Washington 1968.
Nicol, Last Centuries	D. Nicol, The Last Centuries of Byzantium 1261—1 453 London 1972.
Школић, Цар Душан	В. Николић-Земунски, Историја Стефана Душана, Београд 1927.

Ников, Отношешш	П. Ников, ТатаробЂлгарски отношенин през средните векове с оглед КЂМ царуването на Смилеца, Год. на Соф. унив., Ист. фил. факултет 15—16 (1919—1920) 1—95.
Новаковић, Немањићске престонице	С. Новаковић, Немањићске престонице Рас, Пауни, Нeродимља, Глас САН 88 (1911) 1—54.
Новаковић, Срби и Турци ·	С. Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века, Београд 1960.
Новаковић, Стара српска војска	С. Новаковић, Стара српска војска, Београд 1893.
Новаковић, Струмска област	С. Новаковић, Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан, Глас САН 36 (1893).
Новаковић, Виз. чинови · ·	С. Новаковић, Византиски чинови и титуле у Србији, Глас САН 78 (1908) 178—279.
Новаковић, Зак. спом. · · ·	С. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912.
OCP.	Orientalia christiana periodica.
Oikonomides, Κατακτήσει? . .	N. Oikonomides, Ot 8ύο Σερβικές κατακτήσεις της Χαλκιδικής του ΓΔ' αιώνα, Δίπ-.υχα 2 (1980—1) 294 -299.
Okunev, Lesnovo	N. Okunev, Lesnovo. L'art byzantin chez les Slaves 1, Paris 1930, 232—259.
ОсиіроіорсКи, Душан и његова властела	Г. Острогорски, Душан и његова властела у борби са Византијом, Зборник у част Шесте стогодишњице Душановог законика, Београд 1951, 79—86 (= Сабрана дела IV, 190—196).
Осшрошрски, Христопољ између Срба и Византинаца · ·	Г. Острогорски, Христопољ између Срба и Византинаца, Зборник ФФ VIII, 1 (1964) 333—342.
Осшрогорски, Историја · · ·	Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1969.
ОсШротрски, Пронија · · ·	Г. Острогорски, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама, Београд 1951 (= Сабрана дела I, 121—342).
ОсіироіорсKU, Сабрана дела ·	Г. Острогорски, Сабрана дела I—V, Београд 1969, 1970.
ОсіиpolорсKU, Серска област	Г. Острогорски, Серска област после Душанова смр ти, Београд 1965 (= Сабрана дела IV, 425—631).
(Pachym.) B.	Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologo libri XIII, rec. I. Bekkerus l—U, Bonnae 1835.
(Pachym.) F.	Georges Pachymeres relations historiques, ed. A. Fauler I—II, Paris 1984.
Papadopulos, Genealogie . . .	A. Papadopulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen (1259-1453), Amsterdam 1962.
Parisof, Cantacuzene	V. Parisot, Cantacuzene, homme d'etat et historien, Paris 1845.
Polemis, Doukai.	D. Polemis, The Doukai. A Contribution to the Byzantine Prosopography, London 1968.
Politis, Handschriften	L. Politis, Griechische Handschriften der serbischen Kaiserin Elisabeth, Bsl. 2 (1930) 288—304.
Pseudo-Kodinos.	Pseudo-Kodinos, Traite des offices, ed. J. Verpeaux, Paris 1966.
ПурковиЛ, Етикеција у српској државиٍ.	М. Пурковић, Етикеција и друштвени дух у старој српској држави, Годишњак скопског Филозофског факултета 2 (1931—1933) 111—139.

Пурковић, Јелена.	М. Пурковић, Јелена, жена цара Стефана Душана, Диселдорф 1973.
Пурковић, Примцезе · · · ·	М. Пурковић, Принцезе из куће Немањића, Виндзор 1956.
Пурковић, Српски патријарси	М. Пурковић, Српски патријарси средњега века, Диселдорф 1976.
Rad.	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
Радојчић, Српски сабори · ·	Н. Радојчић, Српски државни сабори у средњем веку, Београд 1940.
Радонић, Јован Оливер · · ·	Ј. Радонић, О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији, Глас САН 94 (1914) 74—108.
REB.	Revue des etudes byzantines.
RSBN.	Rivista di Studi bizantini e neoellenici.
Schreiner, Kleinchroniken . .	P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken T—П, Wien 1975, 1977.
Schreiner, La chronique breve de 1352.	P. Schreiner, La chronique breve de 1352. Texte, traduction et commentaire. Troisieme partie: de 1342 ä 1348, OCP 31 (1965) 336-373.
CuMiih, Лесновски манастир	С. Симић, Лесновски манастир св. оца Гаврила, задужбина српскога деспота Јована Оливера, Београд 1913.
Соловјев—Мошин.	А. Соловјев·—В. Мошин, Грчке повеље српских владара, Београд 1936.
Соловћев, Греческие архонтн	А. СОЛОВББВ, Греческие архонтв: в сербском царстве XIV века, Bsl. 2 (1930) 275—287.
Со.toejee, Законодавство · ·	А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Скопље 1928.
Soulis, Notes on the History	G. Soulis, Notes on the History of the City of Serres under the Serbs (1341 — 1371), Αφιέρωμα στη μνήμη του Μ. Τριανταφιλλίδη, Thessaloniki 1960, 69—77.
Soulis, Serbs.	G. Soulis, The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331—1355) and his Successors, Washington 1984.
Soulis, Tsar Stephan Dušan	G. Soulis, Tsar Stephan Dušan and Mount Athos, Essays dedicated to F. Dvornik, Harvard slav. Studies 2 (1954) 125—139.
Споменици	Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија 1—IV, Скопје 1975—1981.
Споменик .	Споменик Српске краљевске академије, Споменик Српске академије наука, Споменик Српске академије наука и уметности.
Сшанојевић, Цар Душан · ·	С. Станојевић, Цар Душан, Браство 16 (1922) 3—25.
Сшанојевић, Драгутин · · ·	С. Станојевић, Краљ Драгутин, ГНЧ 45 (1936) 1—10.
Сшанојевић, Милутин · · ·	С. Станојевић, Краљ Милутин, ГНЧ 46 (1937) 1—43.
СШанојевић, Урош.	С. Станојевић, Краљ Урош, ГНЧ 44 (1935) 106—167.
Сшјеиовић, Српска феудална војска.	Н. Стијеповић, Српска феудална војска, Београд 1954.
Сшојановић, Записи · · · ·	Љ. Стојановић, Стари срггски записи и натписи I—VI, Београд 1902—1929.

Сулис, Σερβοκρατία . .	*Ц.* Сулис, Ή πρώτη περίοδο; της σερβοκρατίας εν Θεσσαλί^, ΕΕΒΣ 20 (1950) 56—73.
Ševienko, Polemique	I. Ševčenko, Etudes sur la polemique entre Theodore Metochite et Nicephore Choumnos, Bruxelles 1962.
Škrivanić, Gradovi i utvrđenja	G. Škrivanić, Gradovi i utvrđenja u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku, Vojno-istorijski glasnik 20 (1969) 109—152.
Шкриванић, Оружје у средњо-ковној Србији.	Г. Шкриванић, Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику, Београд 1957.
Tafrali, Thessaloniqiue au XIV[e] siecle	O. Tafrali, Thessalonique au XIV[e] siecle, Paris 1913.
Тарановски, Историја српског права	Т. Тарановски, Историја српског права у немањићској држави I—IV, Београд 1931—1935.
Теохаридис, Ιστορία · ·	Г. Теохаридис, Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους (185—1354), Солун 1980.
Теохаридис, Τζαμπλάκωνες · ·	Г. Теохаридис, Οι Τζαμπλάκωνες. Συμβολή εις την βυζαντινήν μακεδονικήν πρόσωπο^ραφίαν του ΙΔ' αιώνος, Μακεδόνικα 5 (1959) 125—183.
Teoteoi, Conception de Jean Cantacuzene	T. Teoteoi, La conception de Jean VI Canzacuzene sur l'Etat byzantin vue principalement ä la lumiere de son Histoire, Revue des etudes sud-est europeennes 13 (1975) 167-186.
TIB.	Tabula Imperii Byzantini.
TM.	Travaux et Memoires, Paris 1965 sq.
ToMoeuh, Повеља манастира Леснова	Г. Томовић, Повеља манастира Леснова, Историјски часопис 24 (1977) 83—102.
Trapp, Genealogie der Asanen	E. Trapp, Beiträge zur Genealogie der Asanen in ßyz-anz, JOB 25 (1976) 163-177.
Trapp, Prosop. Lexikon . . .	E. Trapp, Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, I—VI, Wien 1978—1985.
Успенскии, Болгарские Асеневичи	Ф. И. УспенскиИ, Болгарские Асеневичи на византииской службе в XIII—XV вв., Известин Русс. археол. инст. в К/поле 13 (1908) 1—16.
Verpeaux, Choumnos	J. Verpeaux, Nicephore Choumnos. Homme d'Etat et humaniste byzantin (ca. 1250—1327), Paris 1959.
Виз. извори.	Византијски извори за историју народа Југославије, I—IV, Београд 1955—1971.
Војизидис, Χρονικόν · · · ·	И. Војазидис, Το Χρονικόν των Μετεώρων, ΕΒΒΣ 1 (1924) 139—175, 2 (1925) 149—182.
ВВ	Византиискии временник.
ВВМ	Весник Војмог музеја.
Weiss, Joannes Kantakuzenos	G. Weiss, Joannes Kantakuzenos — Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch — in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, Wiesbaden 1969.
Werner, Die Osmanen . . .	E. Werner, Die Geburt einer Grossmacht — die Osmanen (1300—1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus, Berlin 1966.
Законик Стефана Душана	Законик Стефана Душана цара Српског, изд. С. Новаковић, Београд 1898.
Zakythinos, Despotat . . .	D. Zakythinos, Le despotat grec de Moree, Paris 1932.

Зборник ФФ.	Зборник Филозофског факултета у Београду.
Златарски, Историл III	В. Н. Златарски, Историн на б-влгарската дврхжава през средните векове III, Софил 1940.
ЗРВИ.	Зборник радова Византолошког института.
Живојиновић, Јован V	М. Живојиновип, Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин од 1351. до 1354. године, ЗРВИ 21 (1982) 127—141.
Животи крал>ева и архиепископа	Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа српских, издао Ђ. Даничић, Загреб 1866.
ЖМНП.	Журнал Министерства Народного Просвеведении.

ГЕОРГИЈЕ ПАХИМЕР

Судбина је многих византијских писаца историје да су се својим делом убележили у историју, а својим животом, насупрот томе, оставили за собом незнатне трагове, недовољне за стварање заокружене представе о њиховим личностима. Овакав раскорак нарочито је упадљив у случају Георгија Пахимера (Γεώργιος ο Παχυμέρης), писца чија је интелектуална делатност везана за почетак „ренесансе Палеолога" у последњим деценијама XIII века и у годинама на размеђу тог и следећег столећа. О Пахимеровом животу познато је свега неколико чврстих чињеница, оних које је сам ту и тамо наводио у свом опсежном историјском делу, оних које се налазе у фрагментарно сачуваној аутобиографској поеми, делом укљученој у исту ту историју, као и оних које је његов ученик, песник Манојло Фил, уврстио у некролог учитељу.[1]

Рођен је у тада полетној Никеји 1242. године, у предвечерје великих успеха на путу рестаурације Византије, а у Цариград је стигао непосредно после успостављања јединственог Царства 1261. године. До тада је ве-ћ свакако био стекао солидно образовање, продубљивано затим систематски шездесетих година код најбољег могућег учитеља тог времена — Георгија Акрополита. Уз овог блиског сарадника цара Михаила VIII, обновитеља Византије, млади Пахимер је, заједно са будућим патријархом Георгијем Кипранином, нарочито помно изучавао филозофију, реторику, математику и физику. То је време кад, као ђакон патријаршијског клира, започиње духовничку каријеру којој ће, углавном, остати веран читавог живота.

ι Основни подаци о животу и каријери Георгија Пахимера преузети су из следећих дела: *K. Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897[2], 288; *V. Laurent*, Georges Pachymere et le haut enseignement, in: *P. Tannery*, Quadrivium de G. Pachymere, ed. *P. Stephanou*, Cittä del Vaticano 1940, XXVII—XXIX; *M. E. Colonna*, Gli storici bizantini dal IV al XV secolo, I. Storici profani, Napoli 1956, 93 sq.; *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica I, Berlin 19582, 280; *G. Arnakis*, George Pachymeres — a Byzantine Humanist, The Greek Orthodoxe Theol. Rev. 12 (1966/67) 162; *H. Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, München 1978,1, 447, II, 245; *A, Failler*, Introduction, in: Georges Pachymeres relations historiques, I, Paris 1984, XIX—XX. За Пахимеррв сачувани портрет (cod. Monac. gr. 442, fol. 6[v]) уп. *H. Belting*, Das illuminierte Buch in der spätbyzantinischen Gesellschaft, Heidelberg 1970, 24 sq., 90 sq., fig. 49; /. *Spatharakis*, The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts, Leiden 1976, 165 sq., figs. 106—107, lila, 113a.

Извесно је да је Пахимер рано стекао углед у Цркви, будући да већ средином шездесетих година учествује на скупу који је осудио гтатријарха Арсенија.[2] Његова каснија каријера, мада позната само у најопштијим цртама, сведочи о ТОМ угледу црквеног интелектуалца: између 1275. и 1277. постао је διδάσκαλος του αποστόλου (у ствари егзегеза Новог завета), 1285. спомиње се као ἱερομνήμων (12. место у хијерархији), касније као протекдик (6. ранг у хијерархији Св. Софије). У међувремену, захваљујући свом правном образовању, био је под Михаилом VIII један од (световних) „чувара права" (δικοαοφύλαξ).[3] Са главним личностима Цркве био је, несумњиво, у пријатељским односима. Једна сопствена забелешка открива Пахимера, у познијим годинама, као особу од поверења властодржачких врхова: присуствовао је, наиме, тајним разговорима између цара Андроника II и патријарха Јована XII, вођеним поводом Симонидине удаје за краља Милутина.[4] Првих година XIV века свакако се највише бавио својим монументалним историјским делом. Умро је ОКО 1310. године.[5]

У науци је већ одавно истакнуто да Георгије Пахимер припада времену кад византијску културу обележава деловање једне интелектуалне елите са наглашеним филозофско-књижевничким интересовањима, као и да су основне црте тог списатељства: учени атицизам, мржња према католичанству и Унији, али и извесна сличност са западним хуманизмом, полихисторски карактер. То су све особине које су, можда, бар кад је реч о XIII веку, најефектније заступљене управо у Пахимеровим делима. Пре свега у његовој историји, иако се он бавио и правом, теологијом и филозофијом, као и наукама квадривија.[6]

Значај историјског дела Георгија Пахимера рано је уочен, тако да је издато и пропраћено богатим научним коментаром Пјера Пусина (Petrus Possinus) још у Париском корпусу византијских писаца (1666—1669). Од тог времена, без ослањања на Пахимера не може се замислити изучавање византијске историје друге половине XIII и почетка XIV века.[7] Ради се о делу које, под насловом Συγγραφικαΐ ἱστορίαι, у 13 књига (6 о

[2] Cf. *Angeliki Laiou,* Constantinople and the Latins, Cambridge/Mass. 1972, 346. Обично се узима да је Арсеније оборен 1265. год. (тако и *V. Grumel,* La Chronologie, Paris 1958, 437). Међутим, *A. Fauler,* Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymere, REB 39 (1981) 156 sq. указао је на индиције које померају датован>е на 1264. годину.

[3] За објашњење о Пахимеровим достојанствима *в.Б.А. Мисшакидис,* Παχυμέρης Γεώρ-|ίο: πρωτέ,-δικο, κο/δικαιοφύλ^ξ και Μ. Κρούσιος, Ἐναίσι,χα Χρυσ. Παπαδοπούλου, Атина 1931, 232; /. *Darrouzes,* Recherches sur les offikia de l'Eglise byzantine, Paris 1970, 109 sq., 323—332, 368—373.

4 В П 292. 16—17.

[5] Према *Krumbacher,* о. с. 288 свакако после 1308, а према *Laiou,* о. с. 348 — после лета 1307. год. Остали истраживачи говоре само о времену, наведеном у нашем тексту.

[6] За ове основне оцене о Пахимеру уп. *Krumbacher,* о. с. 18 cq., 289 (највећи византијски полихистор XIII века); *Arnakis,* о. с. 161 sq.

[7] Слика (која следи) о Пахимеровом историјском делу почива, осим на мојим сопственим спознајама, наизлагању: *Krumbacher,* о. с. 289; *Moravcsik,* о. с. 280; *Hunger,* о. с. I, 447 sq., 458; Tusculum-Lexikon, München 19823, 592. Једини озбиљни истраживач који је покушао да обеснажи вредност Пахимерове историје и тако исказао, у ствари, неправедну оцену био је *N. Jorga,* Medaillons d'histoire litteraire byzantine — 24. G. Pachymere, Byz. 2 (1925) 291 sq.

влади Михаила VIII, а 7 о влади Андроника II, чији је опис остао недовршен)[8] осветљава време између 1261. и 1307. године,[9] док се у уводном, нешто сажетијем излагању третира раздобље између 1255. и 1261. године, што писца фактички чини настављачем Георгија Акрополита, историчара никејске епохе.

Попут многих византијских историчара, дакле, Пахимер пише о времену у коме живи; класично образован, он брижљиво и стално сакупља податке о ТОМ времену. Свој credo историчара инспирисаног антиком сам је у уводу јасно обелоданио: „. . . душа историје је истина, а потреба за истином је неопозиво света".[10] Довољно учен и довољно у центру збивања да би упознао истину свог доба, усвојио је и довољно осећања одговорности својих великих претеча, античких историчара, да би могао ту истину да износи. Пахимерова објективност, мада не увек достојно оцењена, несумњива је и почива на озбиљности, критичком приступу, скрупулозном коришћењу извора, луцидном расуђивању. ι1 То све чини, у целини посматрано, његову историју поузданим извором, што је оцена која се потврђује и приликом истраживања појединачних делова списа.[11a] Како је у новије време сажето речено о овим његовим особинама, Пахимер је, пишући само о ономе што је могао да види или провери, показао склоност ка тачности и критичком расуђивању, а ако понегде није смео да рекне истину, онда је прећуткивао ствари, из уверења да је игноранција будућих генерација прихватљивија од њиховог лажног обавештавања.[12] Али каква је, у ствари, та његова истина?

Пре свега, Пахимеров угао посматрања, и поред све ауторове ерудиције, носи печат духовничке каријере и теолошких интересовања. Овај добар познавалац црквених догми и дијалектичар у теологији сувише је окупиран црквеном историјом и теолошким борбама, тако да је хуманистички приступ наткриљен теолошким тоном, а позивање на канонско право замагљује суштину неких спољнополитичких догађаја, док је излагање о црквеним питањима по правилу несразмерно опширно. У пасусима, никако не малобројним, где се могу запазити наведене појаве, вредности античке историографије узмичу пред идеологијом византијског

[8] О овој недовршености в. *A. Fauler,* Introduction, in: Georges Pachymeres relations historiques, I, Paris 1984, XX.

[9] Обично се узима да ће ča 1308. годином завршава Пахимерово излагање, али последњи издавач, *Fauler,* о. с. XX, помера датирање унапред. Тако и *Laiou,* о. с. 348.

[10] В I 12. 11—12; F I, 23. 18—19.

[1]1 *Collona,* о. с. 94; *Hunger,* о. с. I, 449; *Fauler,* о. с. XX.

[11a] Cf. *V. Laurent,* Notes de Chronographie et d'histoire byzantines, EO 36 (1937) 168; J. Gill, Notes on the De Michaele et Andronico Palaeologis of G. Pachymeres, BZ 68 (1975) 300 sq.; *Fauler,* Chronologie et composition 66—77. Илустративан пример представља чињеница да је Пахимер знао чак и разлоге регрутовања Кумана у редове египатских Мамелука (B1175—176; FI 237). С друге стране, има код њега очигледних погрешака које није увек ни лако објаснити. Напр. краљ Драгутин треба да је сломио ногу још као престолонаследник, неколико година пре краја Урошеве владе (В I 353.7—8; F II 455.16—18; в. наш превод, бр. 9), а солунског цара Теодора I Анђела треба да је крунисао охридски архиепископ Јаков, а не Димитрије Хоматијан (В I 137.9—10; F I 191.3—5; в. наш превод, бр. 2).

[12] *Laiou,* о. с. 346.

средњовековља. Па ипак, Пахимер није без разлога називан византијским хуманистом.

Доста рационалан у црквеним питањима, противник типичне византијске аскезе, он се по свом духовном склопу налази некако између хришћанских вредности и класичних грчких идеала. За њега, човек је слаб, а Бог свемоћан и једини човеков спасилац из грешака које произлазе из слабости. Али, човек поседује способност да учи и жељу да се развија, што значи да постоје два извора мудрости — просветљавање Богом и истраживачки напор. Ниједан од њих, међутим, не уређује непосредно токове историје, већ то чини једна виша сила која се исказује као неперсонификована судбина (названа θεία οργή). Њено деловање може се предосетити кроз природне катастрофе и чудновате небеске појаве, али ретко је који византијски историчар одлучнији од Пахимера у дискретној критичности према разним чудесима.[13] То је сасвим разумљиво, јер у самом описивању историје он је потпуно под утицајем класичних аутора, понајвише Тукидида, али и многих других (Ксенофон, Платон, чак и Византинцима туђи Аристотел). Присуство песника (Хомер, Хесиод, Пиндар) и трагичара међу њима објашњава и увођење митолошких реминисценција, једне од неизбежних карактеристика античке књижевности.![4]

Разуме се, Пахимеров увид у историју и тумачење основних историјских токова, Пахимерово угледање, у целини или детаљу, на велике списатељске узоре, све то не одређује у потпуности његово осећање за епоху која није само предмет његовог писања, него и време у коме сам живи. Пахимер је увиђао важност ове околности и наглашавао вредност свог исказа, као исказа добро обавештеног очевица.[15] Међутим, кад данас то подвлачимо, онда у Пахимеровом односу према времену којим се бави треба уочити пре свега политичку и психолошку димензију. Пахимер јесте историчар свог доба, и то врло образован историчар, али он ствари углавном посматра очима забринутог савременика, а не методичног аналитичара. Њега је ужасавао и мрачним песимизмом испуњавао катастрофални положај у коме се Византија нашла за владе Андроника II Палеолога (1282—1328).ι[6] Опседнут свешћу о тешким временима, развијајући од почетка свог дела (cf. B I 13.3—13; F I 25. 12—20) песимистички тон, Пахимер је један од најбољих примера оног писања, у књижевности епохе Палеолога нимало ретког, које је одавно сликовито названо литературом патње.[17]

У оваквом приступу нема правог политичког реаговања. Пахимер није критичарски дух, а византијске традиционалне институције леже му на срцу, па су за њега главни проблеми епохе Латини, са њиховим настојањем на Унији, и Турци, који упорно освајају Малу Азију. Приврженост ортодоксном духовништву само је могла да ојача ауторову нетрпељивост у оба случаја, а посебно у погледу Уније. Због тога је и разумљиво што једине критичке варнице севну на рачун Михаила VIII, за чије је име везано склапање Уније, иако је мизерно стање које оплакује Пахимер наступило тек за његовог наследника Андроника II.

Што се Пахимеровог начина писања тиче, има неколико спољних елемената (говори по античким узорима, митолошке алузије, сликовите реалистичке сцене, итд.) који добро илуструју инспирисаност античким историографским узорима. Најупадљивији су свакако, и одавно веома добро познати, језик (и стил) и хронологија. При томе, оба ова елемента постала су, због своје извештачености, нека врста негативног обележја нашег писца. Још је први издавач, учени Пусин, рекао за Пахимера да је opscurissimus scriptor omnium Graecorum и, дајући латински превод, готово да се више служио техником парафразе, него што се доследно држао оригиналног текста. Јер, није проблем само у томе што је Пахимеров језик тежак, пун неологизама, ретких и застарелих речи,[18] него још више у томе што аутор свој дуг античкој фрази плаћа претераном лапидарношћу сопствене фразе коју је каткад врло тешко и схватити, а камоли лепо превести. Како је недавно духовито примећено, то је стил као створен да нервира читаоца.[19] Могло би се додати овој оцени да ту лежи узрок извесног зазирања модерних истраживача од коришћења Пахимерове историје.

Други разлог поменутог зазирања лежи у начину датирања и, уопште, читавој хронолошкој димензији Пахимеровог композиционог поступка. Наиме, он спада у оне византијске историчаре којима је стран хроничарски менталитет и који, у свом подражавању прагматичкој историографији антике, далеко већу пажњу посвећују релативној, него апсолутној, математичкој хронологији. Ове особине, саме по себи, отежавају читаоцу сналажење у времену. Проблем је у Пахимеровом случају још увећан потпуним недостатком препознатљивих датума. Датирање је спроведено повременим навођењем дана у месецу и, што представља окосницу специфичног Пахимеровог хронолошког система, честим навођењем месеца који представља време збивања. Али називи тих месеци произлазе из класичног атичког календара, преустројеног из само аутору знаних разлога.[2]о Мада је он сам дао неопходно објашњење (BII 306.6—8) да месец Хекатомбеон треба узети као јануар, због његовог непотпуног

[13] Cf. *Krumbacher, o.* c. 290; *Amakis, o.* c. 165 sq.; *Hunger,* o. c. I, 450 sq.

[14] *Arnakis, o.* c. 163 sq.; *Hunger,* o. c. I, 452.

[15] Cf. *Hunger, o.* c. I, 448.

[10] За опадање Византије тог времена в. општеподатке у *Ociupoiopcт,* Историја 446—465.

[17] *Krumbacher,* o. c. 288. Уп. и *Hunger,* o. c. I, 447 sq.; *Laiou,* o. c. 346, која, међутим, налази и један општији оптимистички акценат код Пахимера.

[18] Савремена лексика и терминологија, изузев кад су у питању неки изразити технички термини, појављују се изузетно. Уп. напр. B II 639.10 (Марица), II 600.17 (Туркопули), II 621.3 (Турци), II 646.6 (март, септембар). Географска имена су углавном античка, са нешто новијих локалнихназива: *Г. Золошас,* Γεωγραφικά εί- Ποχυνέρην, Ἑπετ. Φιλολο ιχοῦ Συλλό-,ου Παρνοσσοῦ 9 (1906) 6—12; *Arnakis,* o. c. 164; *Hunger,* o. c. I, 452.

ι» *Hunger,* o. c. l, 449 et n. 38.

[20] Cf. *G. Arnakis,* The Names of the Months in the History of G. Pachymeres, BNJ 18 (1945—1949, ed. 1960), 144, 146. О три византијска система (у менолозима, код Пахимера, код Теодора из Газе са следбеницима) употребе атичких назива месеци в.P. *Tannery,Memoires* scientifiques IV. Sciences exactes chez les Byzantins, Paris-Toulouse 1920, 228. Овоме треба додати и неидентификовани систем који је описао *L. Voltz,* Bemerkungen zu byzantinischen Monatslisten, BZ 4 (1895) 548—551.

преузимања атичких назива (10 од 13) у науци ће с муком дошло до идентификације свих дванаест месеци у години, при чему опрез у примени те хронологије није постао сувишан:[21]

римски називи	*Пахимерови називи*
1. јануар	1. Хекатомбеон
2. фебруар	2. Линеон
3. март	3. Кронион
4. април	4. Воидромион
5. мај	5. Пианепсион
6. јун	6. Маимактерион
7. јул	7. Антистерион
8. август	8. Посејдеон
9. септембар	9. Гамилион
10. октобар	10. Елафеволион
11. новембар	11. Мунихион
12. децембар	12. Скирофорион

Разјашњавање Пахимеровог начина датирања није битно умањило тешкоће које проистичу из његовог композиционог поступка, односно унутрашњег повезивања редоследа догађаја. Изучавање овог поступка је показало да је у књигама посвећеним влади Михаила VIII извршена коначна ауторова редакција која је изградила поједине целине у излагању и њихове међусобне спојеве. Унутар и између тих целина поштован је хронолошки ред догађаја, чак и када се њихова веза успоставља реминисценцијама или антшцшацијама.[22] Но, јасан је само тај ред и како прецизних датума нема, праву егзактност може да обезбеди само коришћење различитих паралелних извора. Извесно је, међутим, да у тежњи за приказивањем збивања у њиховој каузалности, аутор не прави озбиљне грешке у хронолошком погледу, па уколико није могућно увек дешифровати његов поступак, боље је датирање одређених питања оставити отвореним, него проглашавати погрешним оно што се у том погледу нуди у нашем извору.[22a] Другим речима, Пахимерова је хронологија обично поуздана, али често остаје несхваћена, јер је јасна поглавито самом аутору.[23] Али у даљим књигама, посвећеним влади Андроника П,

[21] Најважнији релевантни подаци у: *V. Gardthausen,* Griechische Palaeographie, H, Leipzig 19132, 476; *Tamtery,* o. c. 224—228; *Grumel,* o. c. 177; *Arnakis,* o. c. 147—152; *idem,* Pachymeres 164 sq.; *Hunger,* o. c. I, 450—452.

[22] За композиционе целине в. синтетичке закључке: *Fauler,* Introduction XXXV sq.

22si Cf. *Fauler,* Chronologie et composition 5, 77—87, 187 sq., 248 sq. Слично посматра проблем Пахимерове хронологије и /. *Verpeaux,* Notes chronologiques sur les livres II et III du De Andronico Palaeologo de G. Pachymere, REB 17 (1959) 173.

[23] Многи савремени аутори (осим наведених у претходној напомени) уверени су, на основу конкретних случајева, у тачност Пахимерове хронологије: *F. Dölger-P. Wlrth,* Regesten der byzantinischen Kaiserurkunden,III, München 1977[2], Nr 1931, Nr 1953; *Laurent,* Notes de Chronographie 167 sq.; *P. Schreiner,* Studien zu den Βραχέα Χρονικά, München 1967, 183 sq.; 185 n. 1; 186 sq. Други, пак, као *Gilt,* Notes 296 sq., 302 и *Laiou,* o. c. 347 сматрају да повремено постоји прилична хронолошка, па и тематска збрка, док се *G. Caro,* Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachymeres, BZ 6 (1897) 114 налази негде између ових мишљења.

све постаје још несигурније. Осећа се да недостаје ауторов целовит поглед на ову владу, што је само појачало недостатке једне хронологије која углавном почива на својеврсној композицији.[24]

Такав какав је, велики историјски оглед Георгија Пахимера требало би да представља изузетно значајан извор за историју југословенских простора и народа у другој половини XIII и с почетка XIV века. То и јесте тако, али са једним незаобилазним ограничењем. Мање је, наиме, у њему одговарајућих вести, него што би се могло очекивати у оваквом делу. Разлози се дају лако објаснити. За Пахимера постоји неколико основних питања у којима се одређује судбина Византије његовог времена. У доба Михаила VIII одређујући чинилац представљају односи са западним силама, у доба Андроника II односи са Турцима и, у последње две књиге, са Каталанцима. Томе ваља додати унутрашњу верско-политичку проблематику, која писца посебно занима, и нешто простора посвећеног односима с Бугарском, традиционално најзначајнијим партнером на Балкану.

Пахимеру измиче сав значај успона Србије под Урошем I и Милутином, па чак остају неописане и поједине фазе српско-византијског сучељавања које је произлазило из тог успона (напр. освајање Скопља 1282. године или неуспело ратовање Михаила Главаса против Срба 1297/98. године). С друге стране, општа Пахимерова особина да у просопографији и династичким односима види најкарактеристичније моменте у спољно-политичким збивањима условила је несразмерно детаљно описивање покушаја удаје Ане, кћери Михаила VIII, за краљевића Милутина и остварење удаје Симониде, кћери Андроника II, за истог Милутина, тада већ одавно краља. То су два најобимнија Пахимерова извештаја о односима са Србијом. Није стога чудновато што у историјском делу знатно млађег Нићифора Григоре наилазимо на детаље о српско-византијским односима, које је савременик Пахимер пропустио да опише или им је посветио сувише мало пажње.

У складу са поменутим третирањем Србије, мало места су добиле и области Македоније, које данас улазе у састав наше земље, а које су тада постале гранично подручје и српске и византијске државе. Говорећи о Македонији, Пахимер се готово искључиво бави оним њеним делрвима на граници према Бугарској, који немају никакве везе са данашњом југословенском територијом.[25] Па ипак, не губећи из вида све наведене особености у вези са третманом српске историје и јужнословенског географског простора, може се истаћи општији закључак да је Пахимер. наравно својим уобичајеним компликованим маниром, у неколико случајева о нашој прошлости пружио податке са јединственом вредношћу,

[24] Делимично о овоме и *Fauler,* Chronologie et composition 30 sq.

25 Такви пасуси нису обухваћени нашим преводом и коментаром: B *l* 310.9, 342.19; II 80.17, 106.1, 307.14, 493.1, 524.4, 549.14.

Због свог начина писања, Георгије Пахимер несумњиво спада међу оне византијске историчаре који ни у сопственој средини нису били нарочито популарни. Његов значај је, међутим, брзо уочен, тако да се у XIV веку појављује и скраћена верзија Историје за мање стрпљиве читаоце, сачувана до наших дана у два рукописа (Vaticanus gr. 1775; Alexandrinus 99).[26] У ученијим круговима, задојеним истим интелектуалним, па и политичким стремљењима којима и Пахимер, његов спис није остао без одјека, па су до нас допрла три рукописа из XIV века (Monacensis gr. 442; Vatic. Barberinianus gr. 198; Vatic. Barberinianus gr. 203), који су послужили као модел за још десет познијих (XV—XVII век) рукописа (Parisinus gr. 1723; Venetus Marcianus gr. 404; Hierosolymitanus Timiou Stavrou 4; Scorialensis Ω 1; Matritensis 4752; Tubingensis Mb 13; Matritensis 4818; Vaticanus gr. 1490; Atheniensis Gennadiou 40; Parisini Coisliniani 138—-140).[27] Већина њих остала је дуго непозната, све до времена између два светска рата, што објашњава због чега после првог, овде већ спомињаног, Пусиновог издања (на основу једног од тада позната четири рукописа) све до најновијег времена није могло бити приређено критичко издање.

У Бонском корпусу византијских писаца само је поновљено Пусиново издање, укључујући и његов латински превод и његов коментар (Glossarium, Notae, Liber chronologicus). То недовољно прецизно издање прегао је да замени критичким издањем асумпционист Виталијан Лоран који је још пре Другог светског рата обавио испитивање целокупне рукописне традиције. Његов ученик Албер Фајер приводи крају читав подухват, пошто је прошле године издао, са Лорановим преводом на француски, шест првих Пахимерових књига које су посвећене влади Михаила VIII Палеолога.

Као што је познато, историјски спис Георгија Пахимера је његово најзначајније, додајмо и најоригиналније, мада не и једино сачувано дело. Оваква оцена је разумљива због тога што се целокупни опус једног византијског писца обично посматра кроз призму његове вредности као историјског извора, па се предност даје оном делу, поготову ако је обимно, које има више конкретних историјских података. То, међутим, не

2« За скраћену верзију в. *Fauler,* Introduction XXXI—XXXIII. Cf. et *idem,* La tradition manuscrite de l'Histoire de G. Pachymere, REB 37 (1979) 164—178. — Ватикански рукопис /. *Војазидис,* EEBΣπ 8 (1931) 371 је погрешно сматрао Пахимеровим аутографом.

[27] *V. Laurent,* Les manuscrits de l'Histoire Byzantine de G. Pachymere, Byz. 5 (1929—1930) 129—205; *idem,* „L'Histoire Byzantine" de G. Pachymere. Un nouveau temoin: l'Athen. Gennad. 40, Byz. 6 (1931) 355—364; *idem,* Deux nouveaux manuscrits de l'„Histoire Byzantine" de G. Pachymere, Byz. 11 (1936) 43—57; *Fauler,* o. c. 164 sq., тде је дат и комплетан индекс рукописа (p. 220). Уп. породицу рукописа у *Failler,* hitroduction XXIV.

значи да списи другачијег профила не могу да буду веома корисни, чак драгоцени, извори за поимање различитих феномена византијске цивилизације, који, стриктно узевши, не улазе у сферу историјског збивања, али у крајњој линији помажу његовом бољем сагледавању. У Пахимеровом случају, ради се већином и о делима високе научне вредности, ерудитским и стилски виртуозним, која спадају у врхове културног полета за тзв. ренесансе Палеолога. За нашу едицију она ипак немају неки посебан значај, јер се не дотичу јужнословенских историјских или географских тема. Зато ће на овом месту бити само укратко поменута.

Еиишома Арисшошелове филозофије — у 12 књига резимирана је, било навођењем или парафразом, целина Аристотелових филозофских погледа. При томе се показује да је Пахимер био под утицајем знаменитог полихистора Нићифора Влемида и да тако представља део оне филозофске традиције епохе Палеолога, која не противставља оштро Платона и Аристотела. Сачувана су по свему судећи и два аутографа, унеколико различита по садржини.[28] Комплетно је издата само прва књига, али постоји један целовит латински превод.[29]

Решоричке вежбе — уопште узевши, у питању су имитације класичних грчких ретора, с тим што су у збирци (1) Прогимнасмата обрађиване опште и вечите теме реторских школа, док се збирка (2) Декламације (Μελετάω) концентрише на замишљене теме политике, права и морала.[30] У обе збирке има текстова изразите књижевне вредности.[31]

Квадршиум (око 1300) — систематизација, али без ропског подражавања, античке природњачке традиције у дисциплинама западњачког квадривија: аритметика, музика, геометрија и астрономија.[32] Ове дисциплине, које се у Византији јављају још у XI веку, систематизоване су у коначном облику тек у епохи Палеолога са Пахимером као једним од кључних аутора, чије ерудитско дело поседује и висок дидактички ниво.[33]

[28] Cf. *D. Harlfinger,* Die Textgeschichte der pseudo-aristotelischen Schrift Περί ατόμων γραμμών, Amsterdam 1971, 345—360. О Пахимеру-филозофу в. и *Krumbacher,* 0. c. 289; *F. Littig,* Die Φιλοσοφίχ des Georgios Pachymeres, Programm des Maximilian-Gymnasiums, München 1891, 89—98; *B. Tatakis,* La Philosophie byzantine, Paris 1959², 239 sq., 246; *Hunger,* o. c. I, 37.

[29] Издање: Γεωργίου διακόνου πρωτεκδίκου κχί δικαιοφύλακος του Παχυμέρους επιτομή της Αριστοτέλους Λογικής, Paris 1548; лат. превод: *Ph. Becchius,* Georgii Pachymeris hieromnemonis, in universam fere Aristotelis philosophiam, epitome, Basel 1560.

[30] Издања: (1) Rhetores Graeci I, eđ. *Ch. Walz,* Stuttgart-Tübingen 1832 (repr. Osnabrück 1968), 549—596 (2) Georgii Pachymeris Declamationes XIII, ed. */. F. Boissonade,* Paris 1848 (repr. Amsterdam 1966).

31 Cf. *Hunger,* o. c. I, 96—119.

[32] До сада најбоље, мада нецеловито, издање у делу које је уједно најобимнија колективна студија о овој теми: *P. Tannery,* Quadrivium de Georges Pachymere . . . , ed. *E. Stephanou,* St. e Testi 94, Cittä del Vaticano 1940, 97—199.

[33] Уп. нарочито: *Krumbacher,* o. c. 429; *V. Laurent,* Le Quadrivium et la formation intelectuelle sous les Paleologues, in: *Tannery-Stephanou,* o. c. XVII—XXIV; *Hunger,* o.e. 1, 512 sq.; П 188—191, 245 sq.

Парафраза Псеудо-Дионисија Ареоиашша — нека врста стилских вежби посвеђених александријском патријарху Атанасију II (1276—1316).34

Тракшаш о Св. Духу — обрада проблема Filioque у светлости Лионске уније.[35]

Два иисма александријском иашријарху Ашанасију II — остаци једне богате кореспонденције.[36]

Поезија — састоји се из једне аутобиографске (сачуване у два одломка са укупно 22 хексаметра) и две учене поеме, као и вежби стиховања, све под видљивим утицајем Хомера и ранохришћанског оца Григорија Назијангког.[37]

Уиошребљена издања: Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Pataeologis libri XIII, rec. /. *Bekkerus,* I—II, Bonnae 1835 (B); Georges Pachymeres relations historiques, ed. *A. Fauler,* I—II, Paris 1984 (F).

Преводи: лашински — у Бонском корпусу и другим старијим издањима; *француски* — *L. Cousin,* Histoire de Constantinople depuis le regne de l'Ancien Justin jusqu'ä la fin de l'Empire, VI. L'Histoire des Empereurs Michel et Andronique, cerite par Pachymere, Paris 1685; у најновијем издању (F); *руски* — *А. Карпов,* Георгил Пахимера Истории о Михаиле и Андронике Палеологах, I, Ст.-Петерсбург 1862; (одломци) Сборник документов по социалБНО-зкономическои истории Византии, Москва 1951; *немачки* — (одломци) *K. Dieterich,* Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde, II, Leipzig 1912.

Лишерашура: Martini Hankii, De Byzantinarum rerum scriptoribus graecis über, Lipsiae 1677, 566—577; *M. David,* Animadversiones in observationes chronologicas R. P. P. Possini e Societatis lesu ad Pachymerem, Dijon 1679; *Ch.-Em. Ruelle,* Deux morceaux inedits de Georges Pachymere sur Farc-en-ciel, Ann. de l'Assoc. pour l'encourag. des et. gr. en France, 1873, 158—187; *F. Littig,* Die Φιλοσοφία des Georgios Pachymeres, Programm des Maximilian-Gymnasiums, München 1891, 89—98; *Krumbacher,* Geschichte 288—291; *G. Caro,* Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachymeres, BZ 6 (1897) 114—125; *H. Lieberich,* Studien zu den Proömien in der griechischen und byzantinischen Geschichtsschreibung, II, München 1900, 32—34; *Г. Золошас,* Γεωγραφικά εις Παχυμέρην, Έπετ. Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού 9 (1906) 5—18; *A. Heisenberg,* Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, München 1920, l—13; *P. Tannery,* Memoires scientifiques IV. Sciences exactes chez les Byzantins, Paris—Toulouse

[34] Слабо издавано и обрађивано дело, уп. *Failler,* Introduction XXII n. 1.
[35] За издање и лит. в. *Failler,* o. c. XXII n. 2.
3« Cf. ibid. n. 3, као и *Krumbacher,* o. c. 289.
37 Cf. *Failler,* o. c. XXII et nn. 4—5.

1920, 223—239; *N. lorga,* Medaillons d'histoire litteraire byzantine — 24. Georges Pachymere, Byz. 2 (1925) 290—292; *A. Rubio i Lluch,* Paquimeres i Muntaner, Inst. d'Estudis Catalans, Sect. hist.-arqueol. Memöries I (1927) fasc. 2. 33—60; *V. Laurent,* Les manuscrits de l'histoire byzantine de Georges Pachymere, Byz. 5 (1929/30) 129—295; *idem,* L'histoire byzantine de G. Pachymere. Un nouveau temoin: ГAthen. Gennad. 40, Byz. 6 (1931) 355—364; *Б. А. Мисшакидис,* Παχυμέρης Γεώργιος πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ και Μ. Κρούσιος, Έναίσιμα Χρυσ. Παπαδοπούλου, Атина 1931, 214—232; *V. Laurent,* Pachymere Georges, Dict. de Theol. Cathol. 11/2 (1932) col. 1713—1718; *idem,* Deux nouveaux manuscrits de l'„histoire byzantine" de G. Pachymere, Byz. 11 (1936) 43—57; *idem,* Notes de Chronographie et d'histoire byzantines, EO 36 (1937) 157—174; *P. Tannery,* Quadrivium de Georges Pachymère ou Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας, ed. *E. Stéphanou,* Studi e Testi 94, Città del Vaticano 1940; *V. Laurent,* Les grandes crises religieuses ä Byzance. La fin du schisme Arsenite, Bull. Ac. Roum., Sect. Hist. 26, 2 (1945) 226—313; *G. Arnakis,* The Names of the Months in the History of G. Pachymeres, BNJ 18 (1945—1949, ed. 1960) 144—153; *Сш. Кириакидис,* Διόρθωσις εις χωρίον του Παχυμέρους, Ελλ. 14 (1955) 174—176; *M. E. Colonna,* Gli storici bizantini dal IV al XV secolo, I. Storici profani, Napoli 1956, 93—95; *M. Sotomayor,* El Patriarca Becos, segun Jörge Paquimeres, Estudios ecclesiästicos 31 (1957) 327—358; *Gy. Moravcsik,* Byzantinoturcica, I, Berlin 1958[2], 280—282; *P ía Schmid,* Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos L. II—VII, BZ 51 (1958) 82—86; /. *Verpeaux,* Notes chronologiques sur les livres II et III du De Andronico Palaeologo de G. Pachymere, REB 17 (1959) 168—173; *JBeck,* Kirche 679; *C. И. Курусис,* Παχυμέρης Γεώργιος, Θεολ. και Ηθική Έγκυκλ. 10 (1967); *E. Fischer,* A Note on Pachymeres' „De Andronico Palaeologo", Byz. 40 (1970) 230—235; *M. Aubineau,* Georges Hieromnemön ou Georges Pachymere, commentateur du Pseudo-Denys, The Journal of Theol. St. 22 (1971) 541—544; *D. Harlfinger,* Die Textgeschichte der pseudoaristotelischen Schrift Περί ατόμων γραμμών, Amsterdam 1971, 345—360; *Laiou,* Andronicos II, 335 sq.; /. *GUI,* Notes on the De Michaele et Andronico Palaeologis of G. Pachymeres, BZ 68 (1975) 295—303; *Hunger,* Profane Literatur, I—II, (v. index s. v.); *E. A. Zachariadou,* Observations on some Turcica of Pachymeres, REB 36 (1978) 261—267; *A. Failler,* La tradition manuscrite de ГHistoire de Georges Pachymere, REB 37 (1979) 123—220; *idem,* Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymere, REB 38 (1980) 5—104; 39 (1981) 145—249; *idem,* Pachymeriana quaedam, REB 40 (1982) 187—199; Pachymeres Georg, Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters, München 19823, 592; *C. N. Constantinides,* Higher Education in Byzantium in the 13th and early 14th Centuries, Nicosia 1982, 60—64; *A. Fauler,* Introduction, in: Georges Pachymeres relations historiques, I, Paris 1984, XI—XXXVI.

1259λ I

ЦАРЕВ БРАТ JОВАН ПАЛЕОЛОГ У ПОХОДУ ПРОТИВ БАЛКАНСКИХ НЕПРИЈАТЕЉА

Михаило VIII је забринуш због оиасносши која и даље ireши са Заиада, ирвенсшвено из Еиира.

Стога и отпосла рођеног брата Јована,[2] који је још био велики доместик, заједно са бројном војском (πλείστοας δυνάμεσι), а овај

ι Овај одломак понајвише третира непосредне последице (в. даље, нап. 2) битке у Пелагонији [пролеће/почетак лета 1259: *Failler,* Chronologie I, 30—39, док је раније узимано да се битка одиграла у јесен, изузев *D. M. Nicol,* The Date of the Battle of Pelagonia, BZ 49 (1956) 68—71, који предлаже месец јул]. Збивања се, дакле, односе на ту годину, евентуално и на 1260 (ово није сигурно, с обзиром на то да је Јован Палеолог већ почетком 1260. добио деспотску титулу, након блиставих успеха против Епираца; уп. *Ферјанчић,* Деспоти 37), и описана су за себе, без повезивања са самом битком. Уопште, Пахимеров однос према тако значајном догађају прилично је чудан. Битка у Пелагонији омогућила је Михаилу VIII да коначно рестаурише Византијско Царство са престоницом у Цариграду. Уп. *ОсШро1орски,* Историја 420; за детаљан приказ битке, њених узрока и последица — *D. J. Geanakoplos,* Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia (1259), DOP 7 (1953) 99—141; *idem,* Michael Palaeologus 47—74. Очекивало би се да Пахимер донесе подробан и целовит приказ битке, али се он задовољио тиме да, осим овог драгоценог описа претходних доГађаја и првих последица, пружи једну сувише сажету и једнострану слику, којој чак недостају место и време збивања (cf. Pachym. B I 82.20—86.15; F I 117.5—121.25). Његова пажња окренута је готово искључиво набрајању савезника епирског деспота Михаила II Анђела и заробљавању најмоћнијег међу њима — ахајског кнеза Виљема Вилардуена. Да није многих других извора о пелагонијској бици (в. потпун списак у F I 118 n. 4), готово би требало одгонетати о коме је догађају реч. Због свега тога овде и није преведено и коментарисано место које би требало да представља Пахимеров опис битке, па упућујемо на коментар уз приказ Нићифора Григоре (в. *Ћирковић,* Григора, нап. 12) и Георгија Акрополита (који ће се појавити у V књизи Византијских извора за историју народа Југославије). В. сада даље, нап. 2. За оцену Пахимеровог излагања у вези са битком у Пелагонији в. и *Failler,* Chronologie I, 38 sq., 45, 82.

[2] Царев млађи брат, истакнути војсковођа и победник у пелагонијској бици, носилац највиших титула — севастократора, а затим и деспота. О његовом животу и каријери в. нарочито *Papadopoulos,* Genealogie, Nr. 2; *Ферјанчић,* Деспоти 36—39; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 92, 282—84; *М. Живојиновић,* О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII, ЗФФБ 14/1 (1979) 103—122, где је наведена (103 н. 1) и целокупна досадашња литература. Пахимеров податак о његовом поласку против Епираца, док је још носио титулу великог доместика, односи се на сам почетак похода, током кога је примио знаке севастократорског достојанства пре одлучујуће битке. Уп. *Ферјанчић,* н. д. 36. Извештај из истог одломка о заузимању тврђава односи се, међутим, по свему судећи, на време пре и на време после битке, али ова разлика у вести од неколико редова није ничим назначена. (То лепо илуструје чудноват Пахимеров однос према бици у Пелагонији, о чему је било речи горе, нап. 1.). Шта више, спомињући на самом крају вести да је Јовану додељена титула севастократора, Пахимер наводи читаоца на помисао да су све тврђаве које су поменуте у тој вести пале пре одсудног судара. Већ је *Nicol,* о. с. 70 приметио да је у питању необична брзина, али основу Пахимеровог датовања није покушао да ближе рашчлани. Истраживачи појединих резултата никејског напредовања из 1259. године указују на то да неки међу н>има морају да буду датовани у време после битке: Берат (в. и даље, нап. 5) на западу (cf. *Ducellier,* Albanie 175), Трикала и Неопатрас на југу читавог војишта (уп. *Ферјанчић,* Тесалија 61 сл.; *Жиеојиновић,* н. д. 106; *Koder-Hild,* TIB I, 223). С друге стране, поређење са Акрополитовим извештајем о збивањима из 1259 (Georgii Acropolitae Opera,

кренувши на западњаке[3], одлучи да их страхотом запахне, понет врелином младости, али и војском око себе. Бескрилном брзином заузе на једној страни тврђаву Канину,[4] а на другој заузеи [тврђаве] Берат[5], Пологб[6] и Колонију[7]; овлада и Касторијом[8], Пелагонијом[9]

ed. *A. Heisenberg,* Leipzig 1903, I 160.16—173.18) довело је до претпоставке (F I 150 n. 3), да је код Пахимера реч о кампањама различитих армија. Ово стога што он говори, на далеко ширем простору од Акрополитовог, бар о три подручја операција. Једно подручје, свакако најважније, оивичено је великим језерима Македоније — Преспанским, Охридским (укључујући и Девол), Востранским и Костурским. Друго подручје налази се у Албанији (поменути су, осим иличирких тврђава уопште, градови Канина, Берат и Драч) и аему би се могао придодати и Полог. Треће подручје операција је Тесалија (Трикала, Неопатрас). Само прво од њих — у Македонији — одговара истовремено и Акрополитовим подацима који се односе на време пре Пелагонијске битке и у којима фигурирају Охрид, Девол, Преспа, Пелагонија, Соск (в. даље, нап. 10) и Молиск (в. *Максимовић,* Виз. управа 37, 60). Cf. Acrop. I 167.2—20. Полазећи од Фајерове претпоставке и водећи рачуна о истраживањима која су поменута у овој напомени и која се односе на албанско и тесалско војиште, наведена три подручја операција треба не само просторно, него и хронолошки разликовати. Другим речима, као што смо овде већ наговестили, само су операције у Македонији претходиле бици у Пелагонији, док оне у Албанији и Тесалији припадају времену после битке. Ако се ствари овако посматрају, ратовање Јована Палеолога у 1259. добија на уверљивости, а његова брзина, која је задивила савременике, практично не губи ништа од упечатљивости. Уопште о слабостима Пахимерове хронологије у времену између ступања Михаила VIII на престо (јануар 1259) и освајања Цариграда (јули 1261) уп. *Failler,* Chronologie I, 45 n. 1. ,

[3] Код Пахимера су изрази δυτικός и δύσις врло често употребљени да би се означила припадност територија, становништва, па и самих владара епирској држави Анђела. То је случај и на овом месту. Cf. *A. Failler,* Signification du terme „dutikoi" dans l'histoire de Pachymere, Actes du XV[e] Congr. Int. d'Et. Byz., IV (Histoire), Athenes 1980, 114—120.

[4] Канина (τα Κάνινα), снажно утврђени град и епископско седиште на око 4—5 km југоисточно од Валоне, фактички н.ен акропољ. Cf. *Ducellier,* Albanie 6, 39 sq., 175; *Hrochova,* Mesta, v. index s. v. Набрајање тврђава очевидно не прати хронологију њиховог заузимања од стране Јована Палеолога. Осим тога, многе од њих нису овом приликом остале трајније у византијским рукама. Сама Канина је убрзо изгубљена и поново за дуже време освојена највероватније тек 1274. године. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 39; *Ducellier,* о. с. 236; *Nicol,* Despotate II, 18.

[5] Берат (τα Βελλάγραδα), изузетно снажна тврђава (и град), о којој и сам Пахимер пише с дивљењем (B I 509—510; F II 643.3—17). Cf. *A. Bace,* Qiteti i fortifiknar i Beratit, Monumentet 2 (1971) 43—58. Као и Канина, вероватно је убрзо изгубљена да би 1274. била за дуже време враћена у византијске руке. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 39; *Ducellier,* о. с. 236; *Nicol,* Despotate II 18; *van Dieten,* Gregoras I, 262 n. 254. Од тада је значајан административни центар, о чему в. *Максимовић,* н. д. 39 сл., 70, 79, 84, 96, 143. За могућност да је ситуација са Бератом 1259. сложенија него што излази по Пахимеру в. ваље *Ћирковић,* Григора, нап. 15; *Nicol,* Despotate II, 18.

[6] Назив Полог (ή Πόλογος) је на овом месту очевидно употребљен за означавање одређеног града, једног међу многим градовима Македоније, које је захватила офанзива Никејаца. Податак драгоцен, али неискрришћен међу истраживачима који су испитивали постојање града Полог у истоименој области. Потврду за његово постојање они су налазили код арапског путогшсца Идрисија (XII в.) и, затим, у познијим изворима, насталим знатно после Пахимеровог времена. Али, због недостатка систематских и пшроких археолошких истраживања, није са извесношћу утврђено где се налазио град Полог *[Сш. Романски,* Имената на иђкои македонски градове: Тетово и Полоп,, Македонски прегледв 7/4 (1932) 6 чак је сумњао у његово постојање]. Тако су *W. Tomaschek,* Die Handelswege im 12. Jh. nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi, Wien 1887,360 sq. и *P. Грујић,* Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак, ГСНД 12 (1933) 39 сл. град Полог идентификовали као данашње село Градец; *А. Селишев,* По-

и Девром[10], Черником[11], Деволом[12] и Прилепом[13], Воденом[14] и

лог и его болгарское население — исторические, зетнографические и диалектологические очерки северозападноа Македонии, Софии 1929, 76 сматрао је да је Тетово некадашњи град Полог, што је прихватио *Failler,* Projet 240 n. 3, који је затим унеколико кориговао (Polog, pres de Tetovo) овај став — *Failler,* Pachymeres I, 150 n. 3, док је за /. *Трифуноскu,* Где се налазио град Полог?, Гласник срп. геогр. друштва 28/2 (1948) 155 и сл. у питању с. Милетино, а за *Т, Томоској,* Средновековни градови во Полог, Годишен Зборник ФФ во Скопје 2 (1976) 266 сл. би вероватна убикација била Калиште код Гостивара. С обзиром на то да је у области Полог било више утврђених градова који су сви запустели у XV веку и, недовољно археолошки истражени, остали практично непознати (уп. *Томоски,* н. д. 252 сл., 266), сигурна убикација града Полог остаје и даље неостварена жеља. Стога има аутора који се, признајући постојање овог града, не упуштају у одређивање његовог положаја. Уп. *Г. Шкрикашћ,* Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, index s. v.; *Л. Славева,* Дипломатичко-правните споменици за историјата на Полог и соседните краеви во XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, III, Скопје 1980, 73—104. Пахимеров Полог наведен је заједно са неким значајним градовима Македоније и Епира оног времена, па се може претпоставити да се и у његовом случају ради о доста важној урбаној агломерацији. До тог закључка дошли су, не полазећн од Пахимеровог податка, и *Томоски,* н. д. 249, 253 и *Славева,* н. д. 75 сл., мада је сам *Т. Томоски,* Дали постоел град Полог, Гласник ИНИ 1/1 (1957) 271 сл. некада сматрао да је у питању сасвим мало место. О области Полог код Пахимера в. дал>е, нап. 55.

[7] Колонија (Κολώνεια), западно од Касторије и јужно од Корче, најдаља тачка према средишним деловима епирске државе, коју је у овом походу посео Јован Палеолог. За идентификацију града в. *Soustal-Koder,* TIB III, 55. Уп. и *Ћирковић,* Кантакузин, нап. 96.

8 Касторија (Καστοριά), град на истоименом језеру, најзначајнији на крајњем југозападу Македоније *(Hrochova,* Mesta 82). О месту његовом у византијском систему власти, међутим, не зна се много. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 36, 36 н. 79. За изузетно драгоцене уметничке споменике овог града в. *Сш. Пелеканидис,* Καστοριά I. Βυζαντινό.i, τοιχογραφίαι, Солун 1953.

[9] Пелагонија (Πελαγονίχ), византијски назив за данашши Битољ. О месту чувене битке из 1259. у односу на град, питању које још није расветљено, в. *Ћирковић,* Григора, нап. 12 сл. Релативно скоро је *Г, И. Теохаридис,* Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσου; χρόνους, Солун 1980, 357 закључио да прецизна убикација битке није могућна (Пелагонија-Касторија).

[10] Девре (Δεύραι), град у Македонији, који *Failler,* Pachymeres, I, 150 n. 3 идентификује као данашњи Дебар. Овакво решење треба, упркос сличности имена, сматрати хипотетичним, јер је ослабл>ено чињеницом да је у XIV в. забележено постојање административне агломерације у коју су улазили градови Соск, *Девре,* Старидол и Хлерин (уп. *Максимовић,* Виз. управа 36 н. 80, 84) и која свакако гравитира ка последњем наведеном месту, данашњој Флорини (сам *Failler,* loc. cit. претпоставља да је Старидол негде око Водена). Очевидно су у гштању исти градови као у овом Пахимеровом одломку (код њега недостаје Соск), а Дебар је од њих сувише далеко и одвојен неколиким планинским масивима. За убикацију Девре у Пелагонију в. даље, *Ћирковић,* Григора, нап. 29.

[11] Черник (Τζέρνικον), место у Албанији на десној обали реке Шкумби, код Елбасана. Cf. *Failler,* Pachymeres I, 150 n. 3.

12 Девол (Διάβολις), значајан град у корчанском крају (долина р. Деволи) у Албанији, епископски центар и током прве половине XIII века још увек центар истоимене теме. У доба офанзиве Јована Палеолога тема се више не спомиње (cf. Acrop. I, 167.16). Уп. *Максимовић,* Виз. управа 38 н. 90. За проблеме убикације Девола в. *В. Н. Злашарски,* Дћ се намиралв град Дћвол, Изв. на Ист. друж. 5 (1922) 35—56; *Т. Томоски,* По трагата на средновековниот град Девол, Годишен зб. ФФ Скопје 27 (1975) 187—200. В. даље, *Ћирковић,* Григора, нап. 13.

13 Прилеп (Πρίλαπος) град који је, због положаја и изузетне утврђености акропоља, представљао током XIII века мету свих балканских сила и више пута прелазио из једних у друге руке. За настојања Србије, Епира и Никеје да заузму и задрже Прилеп

Востром[15], језерским острвом[16], Петром[17], Преспом[18], Старидолом'9 и Охридом[20], као и илиричким утврђењима2', и до Драча[22]

в. *Јиречек,* Историја I, 177, 181; Историја српског народа, I, 306, 342, 350 *(Б. Ферјанчић, С. Ћирковић),* а за бугарске напоре из шездесетих година у том правцу уп. *Chapman* Michel Paleologue 75; *Златарски,* Историн III, 503; Историл на Бвлгарии III, карта на стр. 272. Постоји, међутим, истовремено и континуитет третмана Прилепа у систему власти, који се огледа у томе што је град био на неки начин административно гговезан са Битољем. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 36 сл.

[14]Воден (Βοδεεινά) или Едеса, један од значајних градова Македоније, лоциран на делу пута Via Egnatia између Битоља и Солуна. О догађајима везаним за град у средњем веку в. *Г. И. Теохаридис,* Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους, Солун, 1980, index s. vv.

15 Востро (Βόστρος) или Арниса, западно од Водена (в. даље, н. 16).

16 Пахимер овде чини једну од својих ретких грешака у географији. Востро није град на језерском острву, већ се налази изнад језера Вегоритисе. Cf. *Failler,* Pachymeres I, 150 n. 3.

[17] Петра (Πέτρα), место чија убикација није извесна, али се претпоставља да се налазило на југу Македоније, негде између Верије и Водена. Ово решеае са резервом износи *Failler,* Pachymeres I, 150 n. 3. По другим ауторима П. је у Тесалији, у близини македонске границе. Cf. *A. Philippson,* Die griechischen Landschaften I/1, Frankfurt/M 1950, 76; *Hrochova,* Mesta 29.

[18] Преспа (Πρέσπα), један од ретких — у касновизантијско доба (cf. Acrop. I, 143.4, 167.18; Gregoras I 48.20) — спомена града на истоименом језеру, који се некад рачунао у престонице Самуилове државе.

19 Старидол (τα Στερίδολα) место које вероватно треба убицирати у близину Водена. Cf. *Failler,* Pachymeres I, 150 n. 3. В. и горе, нап. 10.

[20] Охрид (Ἀχρίδα) је у низу градова до којих је допро Јован Палеолог од посебног значаја као духовна престоница Епирске државе. Без обзира на то да ли се њен политички центар налазио у Арти или, једно краће време, у Солуну, охридски архиепископ је остајао духовни поглавар те државе. Стога је његово седиште имало посебан идеолошко-политички значај и за Палеологе у њиховом настојању да под власт Цариграда врате што је могућно веће балканске просторе. Значај Охрида подвукао је најбоље сам Михаило VIII, кад је 1272. оспорио аутокефалност српске и бугарске цркве покушавајући тако да врати Охридској архиепископији одавно изгубљене прерогативе *(Dölger,* Reg. III^2, Nr 1989a). В. за ово питање: *И. СнђгаровЂ,* Историл на Охридската архиепископии, I, Софин 1924, 157 сл.; *Златарски,* н. д. 530 сл.; *Осiuроiорст,* Историја 428.

21 У питању су, несумњиво, утврђења у Албанији, на путу византијске војске ка Драчу.

[22] Драч (Δυρράχιον) је у средњем веку, као што је познато, био најзначајнији град албанског приморја и стога увек на удару сила које су се бориле за превласт у том региону. Данас је за ова питања, уместо свеколике старије литературе, довољно навести изузетно обимну монографију *A. Ducellier,* La fa?ade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XIe au XVe siecle, Thessaloniki 1981. Што се тиче Пахимеровог податка о месту Драча у офанзиви Јована Палеолога, израз ἕως Δυρραχίου оставља могућност двојаке интерпретације, па није извесно да ли је град том приликом пао у руке никејске војске. Уп. исту фразу (μέχρις Ἐπιδάμνου) у Imperatoris Michaelis Paleologi de vita sua, ed. *H. Gregoire,* Byz. 29—30 (1959/60) VII, 455. Међутим, *Ducellier,* o. c. 176 дошао је посредним путем (именовање архиепископа Никите почетком 1261: Pachym. B I 126.15—16; F I 177.23—179.1) до закључка да је код Пахимера имплицитно реч о заузимању Драча, и то након битке у Пелагонији (ibid., 175). Cf. et *Failler,* Pachymeres I, 177 n. 9. О овој бици и Пахимеровом огшсу заузимања градова на западу в. горе, нап. 2.

стиже упереног копља.

(B I 106.17—107.6; F I 151.5—14)

Велики домесшикје иродро Шада и go Трикале[2] и, чак, Неоиашраса.*[24]

7267.25

ЗНАЧАЈ ОХРИДСКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ У ЕПИРСКОЈ ДРЖАВИ

Прилике у Малој Азији нису лоше за Визаншинце, а слично се развија сишуација и на заиаду.

А деспот Михаило,[26] не подносећи лако то што је лишен тврђава и изгнан из земље коју је стриц његов и отац Теодор,[27] царским проглашењем у западним крајевима (κατά δύσιν) почаство-

[23] Трикала (Τρίκκη), уз Ларису главни град византијске Тесалије, други по значају град ове земље, који је под српском и турском влашћу преузео улогу њеног центра. Уп. *Hrochova,* Mesta 26; *Ферјанчић,* Тесалија 5, 230. О Трикали в. још и *Hrochova,* n. d. 88, 92; *Ферјанчић,* н. д. 163, 169 сл.; *Koder-ffild,* TIB I, 277 sq.

[24] Патра (Πάτρα) је, у ствари, Неопатрас (Хипати), значајан латински центар, а затим под влашћу тесалских грчких господара (cf. *Fauler,* Pachymeres I, 150 η. 3). Налазио се у долини Сперхеја, на крајњем југу Тесалије. О повременом припадништву тог краја Тесалији у политичком смислу в. *Ферјанчић,* Тесалија 4; *Koder-Hild,* TIB I, 37 sq. (cf. et 43). За основне податке о историји града и његовим споменицима, о одговарајућој литератури и изворима в. *Koder-Hild,* о. с. 223 sq. (et passim). Заузимање Неопатраса, о коме говори Пахимер, пада у време после битке у Пелагонији. Cf. *Koder-Hild,* о. с. 223 (в. сада и горе, нап. 2).

25 Читав одломак (Pachym. B I 137.7—140.5; F I 191.1—193.26) који започиае овде преведеном реченицом односи се на догађаје у предвечерје грчког освајања Цариграда и обнове Византије. Датовање је стога несумњиво, алж није од примарног значаја, јер се податак о улози охридског архиепископа у царском крунисању епирског владара односи на раније време и, уопште, има шири смисао који се не везује само за једну одређену годину. Уосталом, исти податак Пахимер доноси и на другом месту, о чему в. даље, нап. 28.

[2]6 Михаило II Анђео Дука (1230—1267/68), владар Епира са деспотском титулом, један од главних противника цара Михаила VIII уочи обнове Византијског Царства и један од покретача антиникејске коалиције која је доживела пораз у Пелагонији 1259. године. О њему в. *Nicol,* Despotate I, 128—185; *Ферјанчић,* Деспоти 63—68; *Polemis,* Doukai, Nr 48; *Ферјанчић,* Тесалија 57—66. Датум Михаилове смрти остао је непознат. Август 1268. као terminus antequemnpBH је утврдио *А. Никарусис,* Πότε απέθανε Μιχαήλ Β' "Αγγελος ό δεσπότης της Ηπείρου, ΔΙΕΕ 10/4 (1929) 136—141. Недавно је *Fauler,* Chronologie II, 183 sq. и Pachymeres II, 399 n. 6, указао на то да се друга половина 1267. године може узети као вероватно раздобље у коме се угасио Михаилов живот.

[27] Теодор I (Комнин Дука) Анђео, епирски владар (1215—1230), први који је понео царску титулу [1224/5. проглашен, 1225. крунисан: *A. Karpozilos,* The Date of Coronation of Theodoros Doukas Angelos, Byzantina 6 (1974) 251—261, са прегледом старијих гледишта; април—август 1227; *Е. Веис-Сеферли,* Ό χρόνος στέψεως του Θεοδώρου Δούκα ως προσδιορίζεται εκ ανεκδότων γραμμάτων Ιωάννου του Άποκαύκου, BNJ 21 (1976) 272—279]. О њему в. *Nicol,* Despotate I, 47—112; *Ферјанчић,* Деспоти 53—58; *Polemis,* Doukai, Nr 42; *Ферјанчић,* Тесалија 45—54. Теодор је, по заједничком

ван и крунисан од стране охридског [se. архиепископа] Јакова,[2^] великим напорима и мачем отргао од Италијана[29] и сопственим [se. земљама] припојио, не подносећи [дакле] да буде лишен тога, прихвати уговоре[3]о са царем и домогавши се поново западних крајева, лако учини да му се поново пригну. . .

(B I 137.7—15; F I 191.2—8)

З6оί шош је убрзо и дошло до насшуиања десиогиа Јована Палеолога ирошив Еиираца.

оцу, био полубрат оснивача епирске државе Михаила I *(Polemis,* о. с., No 45), чији је незаконити син деспот Михаило II Анђео. Значи, Теодор је био стриц деспота Михаила и Пахимер је на још једном месту (B I 82.1; F I 115.9) показао да му је то познато. Утолико је нејаснији разлог који овог прецизног писца наводи да Теодора означи и као стрица и као оца деспота Михаила II. Поступак је, у ствари, до те мере чудноват, да за њега нема правог објашњења, осим претпоставке да је Пахимер желео да говори о обојици великих Михаилових претходника у господарењу Епиром — његовом оцу и стрицу—, али да је формулација реченице остала на неки начин недовршена.

[2]8 Навођењем Јакова као архијереја који је крунисао Теодора I, Пахимер по други пут чини исту необичну грешку (cf. et B I 82.9; FI 115.15—16) која је већ уочена, али је остала необјашњена *(Fauler,* Pachymeres I, 115 n. 4). Крунисање је обављено 1225. или 1227 (в. горе, нап. 27), па га је према томе могао спровести само архиепископ Димитрије Хоматијан (1217—1234), о чему има и директних изворних сведочанстава. Cf. Acrop. I 34.1—2; *Laurent,* Reg. 1/5, No 1244 (1226—1229); за Григорино сведочанство в. *Ћирковић,* Григора, вест бр. 1. Јаков је на архиепископску столицу Охрида дошао много касније — можда чак почетком седамдесетих година. Уп. *Споіароеb,* н. д. I, 211 сл., за разлику од *Fauler,* Pachymeres I, 115 n. 4, који предлаже време око 1240. године. В. сада и даље, нап. 41 о проблемима идентификације охридских архиепископа управо седамдесетих година XIII века.

[29] Византијски писци, па и Пахимер [cf. *A. Fauler,* Signification du terme „dutikoi" dans l'histoire de Pachymere, Actes du XV[e] Congr. Int. d'Et. Byz., IV (Histoire), Athenes 1980, 116], под Италијанима подразумевају Латине уопште, односно њихове државне творевине на грчком тлу, како је то и овде случај. Теодор I Анђео се заиста прославио као велики војсковођа, и то управо против Латина, како за владе свог полубрата Михаила I (1206—1215), оснивача епирске државе, тако и за сопствене владе (1215—1230). Његов највећи успех било је рушење латинског краљевства у Солуну. О Теодоровим војним успесима против западних сила в. *Nicol,* Despotate I, 48 sq., 57 sq., 60—64, 104 sq. (где се могу наћи и подаци о старијој литератури).

[30] *D. J. Geanakoplos,* Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia 1259, DOP 7 (1953) 133 n. 165 и *Fauler,* Pachymeres I, 190 n. 3 утврдили су да је овде у питању уговор склопљен између Епираца и Никејаца после битке код Трикорифа 1260. године. Cf. *Dölger,* Reg. III[2], Nr 1882, према коме уговор треба датовати у 1260. или почетак 1261. године. Битку код Трикорифа спомиње само Пахимер (B I 89.12—18; F I 125.24—127.2), признајући је као један од ретких неуспеха Никејаца у то време, јер је у њој потучен и заробљен кесар Алексије Стратигопул, будући ослободилац Цариграда од латинске власти (25. VII 1261). За проблем убикације Трикорифа в. *Ферјанчић,* Тесалија 62; *Fauler,* о. с. 125 n. 6. Очевидно је, иако Пахимер околности око уговора третира као неку врсту добре воље никејске сгране, да је деспот Михаило, бар привремено, поправио свој положај и повратио део земаља изгубљених 1259. године (в. горе, вест бр. 1).

ПОСЛЕДИЦЕ IV КРСТАШКОГ РАТА

Михаило VIII у свом говору наводи како je Воі хшео, у доба и иосле крсшашко1 раша, да земље Ромеја

Италијани на једној страни, а на другој Персијанци[31] [se. Турци], Бугари и Трибали[32] [se. Срби] и сви други разделе.

(B I 154.4—6; F I 209.28—29)

СРБИ КАО ЧИНИЛАЦ ВИЗАНТИЈСКЕ ПОЛИТИКЕ

Михаило VIIIje у наиону сние иосле заузећа Царшрада и ресшаурације Визаншије.

Тада дакле, поверивши браћи [se. Јовану и Константину] западне крајеве, те предавши деспоту Јовану војне снаге са истока заједно са скитском војском,[34] нареди му да напада на копну

31 Пахимеров уобичајени назив за Турке (cf. В II, 899 s. v.), у духу његове архаизације већине етнонима. О употреби овог имена код византијских писаца в. *Moravcsik* II, 252—254 (за Пахимера — 254).

[32] Трибали (Τριβαλλοί) je уобичајен Пахимеров назив за Србе као народ, мада употребљава и термин Σέρβοι. О учесталости назива Трибали за Србе у византијских писаца в. *Moravcsik* II, 329. С друге стране, код нашег писца израз Σερβία je уобичајен за означавање земље и државе (јавља се и описни облик — χώρα των Τριβαλλών; cf. В II 12.16).

[33] Након изнуђеног мировног уговора из 1260. или с почетка 1261. године (в. горе, нап. 30), којим je поништен знатан део никејских успеха из 1259. године, незадовољни Михаило VIII je упућивао свог брата, деспота Јована на Епир узастопно 1261, 1262. и 1263. године. Cf. *Nicol,* Despotate I, 192 sq.; *Failler,* Chronologie I, 92 sq. Према овако схваћеном распореду кампања, читав одломак бр. 4 би се односио на 1262. годину (cf. *Failler,* Pachymeres I, 272 n. 1), чиме се унеколико помера давнашње решење са 1263. годином (cf. chron. *Pussini,* ed. B I, 753). О могућностима војне на Србе у то време в. даље, нап. 35.

[34] Скитска војска (το Σκυθικόν), која се у неколико махова спомиње код Пахимера, регрутована je међу Куманима пореклом из црноморских степа (које су сматране делом античке Скитије) и пресељеним за Јована III Ватада у долину Меандра и у Фригију. Cf. *P. Wittek,* Das Fürstentum Mentesche, Istanbul 1934, 13 sq.; *Failler,* Pachymeres I, 27. n. 4. Лапидарна Пахимерова вест о источној тј., малоазијској војсци која je, заједно са „скитским" контингентом, упућена на европско ратиште представља само једно од многобројних сведочанстава о преношењу тежишта обновљене Византије из Мале Азије у Европу. Ова промена основне оријентације византијске политике дубоко je обележила читаву владу Михаила VIII и имала несагледиве последице по даљи живот Царства. Cf. *H. Ahrweiler,* L'histoire et la geographie de la region de Smyrne entre les deux occupations turques (1081—1317), Travaux et memoires, I, Paris 1965, 3 sq., 8 sq., 44 sq.; *Sp. Vryonis,* The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, Berkeley — Los Angeles — London 1971, 135 sq., 250.

[односно] да упада у земље Илира и Трибала[35] [se. Срба], да насрће на земљу преко Пинија,[35a] тачније звану Хелада,[355] ратујући против деспота Михаила.

(B I 205.7—12; F I 271.22—26)

Друшм брашу, севасшокрашору Консшаншину,^б иоверено јерашовање на мору, у оквиру борбе за Пелоионез.

*1262103.*37

ДЕСПОТ JOBAH У РАТУ ПРОТИВ МИХАИЛА II ЕПИРСКОГ

После йреих усйеха десиош Јован се враћа са иленом ка својим базама око Солуна.

А снаге je држао ради зимовања око Вардара,[38] како би изнова с пролећем (ήρt) упао.

(B I 214.17—215.1; F I 285.3—4)

Уилашени владар Еиира ирисшаје на мировне ireweope.

[35] Земље Илира и Трибала су, разуме се, Албанија и Србија. Уз Тесалију, то су била потенцијално главна попришта операција у време око рестаурације Византије, с тим што се њихово тежиште могло премештати. У овом случају, сваје прилика да Србија није била непосредно на удару, jep je деспот Михаило II Анђео онај противник који привлачи целокупну пажњу Јована Палеолога (в. горе, нап. 33), и да њено помињање има један општији смисао у набрајању главних противника на Балкану. После битке у Пелагонији, Србија je за извесно време само теоретски била такав противник. Фактички, Урош I je још од те битке био релативно поуздан савезник Михаила VIII Палеолога. О овом питању и контроверзним мишљењима око њега в. Историја српског народа I, 351 *(С. ЋирковиК).* То су биле године када je Византија продирала у Србију понајвише снагом свог културног утицаја. За навођење Илира и Трибала као непријатеља Византије в. и даље, нап. 39.

35a-b Пиниј (Πηνειός, Salabria) je главна река Тесалије, која повезује средишна и најважнија места ове земље. Cf. *Koder-Hild,* TIB I, 234. Недавно je *Failler,* Pachymeres I, 272 n. 1 констатовао да je јужна Тесалија код класичних аутора понекад називана Хеладом. Вероватно ту треба тражити и Пахимерову инспирацију за идентичан поступак. Иначе, средњовековна Тесалија je обухватала, бар у политичком погледу, и области око p. Сперхеја, далеко јужније од оних о којима je овде реч. Уп. горе, нап. 24.

[36] За личност севастократора Константина, другог брата Михаила VIII, а посебно за његово деловање на Пелопонезу, в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr. 5; *Zakythinos,* Despotat I, 33 sq.; II, 60 sq., 133; *Ферјанчић,* Деспоти 105 сл.; *исши,* Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 180; *A. Bon,* La Moree franque, Paris 1969, 122—134; *Failler,* Pachymeres I, 272 n. 2 (датум напада на Пелопонез).

37 Cf. *Failler,* Chronologie I, 91—92.

[38] Није уопште сигурно да се овде ради о току Вардара на данашњој југословенској територији, али како се та могућност не може искључити, преводом се скреће пажња на читав податак.

Око 1267 w

СРБИ КАО ЧИНИЛАЦ ВИЗАНТШСКЕ ПОЛИТИКЕ

Византија треба да реши изазове који леже на мору, с једне стране ... а с друге стране, на копну, насрћући на Трибале и Илире.

(B I 309.4—5; F II 401.16—17)

1273(1).™

ПОРАЖЕНИ ДЕСПОТ ЈОВАН СТИЖЕ ОХРИДСКОМ АРХИЕПИСКОПУ

А деспот и они који су били с њим, сви до гола скинути, до-

[39] Одломак из кога је преведена реченица о Србима везан је хронолошки за крај владе и живота деспота Михаила II Анђела (Pachym. B I 307.17—20; FII 399.21—23), па ће стога може датирати у другу половину 1267. или прву половину 1268. године (за смрт Михаилову в. горе, нап. 26). То је време кад Палеолози јачају своју власт у знатном делу Тесалије (уп. *Ферјанчић,* Тесалија 65, 74 сл.), у предвечерје њихове офанзиве према Србији, вођене дипломатским средствима и нуђењем женидбеног споразума (1268/69; в. даље, вест бр. 9). Навођење Трибала и Илира, у преведеној реченици, као непријатеља Византије на Балкану нема карактер вести о конкретним догађајима и стога представља више неку врсту програмске оријентације византијске политике. Овај поступак са истом формулацијом — земље Илира и Трибала — Пахимер је већ употребио на једном месту. В. горе, вест бр. 4, нап. 35. Међутим, *Fauler,* Projet 246 верује да је у питању стзарни рат са Србијом крајем 1267. или почетком 1268. године.

[40] Бедан положај деспота Јована Палеолога, који је описан у овом одломку, једна је од последица његовог пораза у походу против тесалијског севастократора Јована I Анђела, потпомогнутог француским ритерима војводе Јована де ла Роша. Читав опис похода налази се у Pachym. B I 324—336 (F II 421—433); Greg. I 112—120 (cf. *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 279—285; *Ферјанчић,* Тесалија 105—108), али само Пахимер спомиње ову епизоду. Њено датирање зависи, разуме се, од датирања несрећног византијског напада на тесалијског севастократора, али по том питању не влада сагласност међу истраживачима. Најдуже је опстало и највише присталица имало схватање да се поменути сукоб одиграо 1275. године. Уп. преглед таквих мишљења у *Ферјанчић,* Тесалија 105 н. 51 (могу се придодати *Chapman,* Michel Paleologue 127; *van Dielen,* Gregoras I, 120; *М. Живојиновић,* О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII, ЗФФБ 14/1, 1979, 117), који им се и сам прикључује (стр. 106 сл.). Међутим, *R.-J. Loenertz,* Memoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto, nouce de Michel VIII Paleologue aupres du pape Nicolas, 1278 printemps-ete, OCP 31 (1965) 395 (=Byzantina et Franco-Graeca, I, Rome 1970, 558) и Les seigneurs tierciers de Negrepont de 1205 ä 1280, Byz. 35 (1965) 257 sq. (= Byzantina et Franco-Graeca, II, Rome 1978, 164) залагао се за 1271. годину, а недавно је *Nicol,* Despotate II, 19 (n. 33 — преглед старије литературе) исправио сопствено слично (1271/72) схватање и предложио 1272/73. годину као решење. Тиме је у оквиру једног синтетичког приступа дата подршка ранијем специфичном истраживању које је спровео *P. Magdalino,* Notes on the Last Years of John Palaiologos, brother of Michael VIII, REB 34 (1976) 143—149. Најзад, нови издавач Пахимеровог историјског дела, *Fauler,* Pachymeres II, 420 n. 2 потврђује сопствено, нешто раније исказано (Chronologie II, 189—202) опредељење за 1273. годину. При томе, Фајер се ослања, кад је реч о самом Пахимеру, на два момента: на минуциозно изведену хронолошко-композициону анализу његовог казивања о седамдесетим годинама, чији резултати указују на време пре склапања Лионске уније 1274. и на његов податак, с друге стране, да је деспот Јован Палеолог умро негде до 1275. године (B I 411.2—4; F II 525.7—9). Кључ читавог проблема је управо датирање деспотове смрти [једну занимљиву даровницу манастиру Макринитиси (ММ IV, 385—386) изостављам из разматрања, због тога што су хипотетична тумачења овог документа међусобно супротстављена; уп. *Живојиновић,* н. д. 116]. Одговарајући Пахимеров податак оснажен је: (а) белешком уз једну кратку хронику, која смрт Јована Палеолога ставља у 6782 (1273/74) годину *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 177, Nr 5); (b) хрисовуљом Михаила VIII манастиру Ксиропотаму, у којој је деспот Јован споменут као „покојни" (εκείνος) децембра 1275 (Actes de Xeropotamou, ed. /. *Bompaire,* Archives de l'Athos III, Paris 1964, No 10, 58). За тумачење в. *Schreiner,* о. с. II, 205; *Bompaire,* in Actes de Xeropotamou, p. 90; *Fauler,* Chronologie II, 191; *idem,* Pachymeres II, 524 n. 3. Покушај друкчијег тумачења наведених изворних података *(Жшојиновић,* н. д. 118 сл.) није донео сасвим задовољавајућа решења, али је указао на два документа [Actes de Chil., No 8; *G. L. Tafel-G. M. Thomas,* Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, III, Wien 1857 (=Amsterdam 1964) 174] који, посматрани за себе, као да померају terminus post quem за деспотову смрт на јули 1277, односно март 1278. године. Тако читаво питање постаје сложеније него што се раније сматрало, иако се притом показало да један претходни покушај *[V. Laurent,* Note sur la date de la mort du despote Jean Paleologue, le frere puine de Michel VIII, BZ 62 (1969) 260—262] још даљег померања (1284/85) датума смрти деспота Јована Палеолога треба оценити као промашен (cf. *Magdalino,* о. с. 143 sq.; *Живојиновић,* н. д. 119). Из неускладиве изукрштаности овде изнетих података и мишљења помаља се ипак 1273. година као вероватно време византијског упада у Тесалију под вођством деспота Јована, али уз веома садржајан знак питања који онемогућава сигуран и коначан закључак. За другачије мишљење в. сада *Ћирковић,* Григора, нап. 20.

могоше се [архиепископа] Керамеја[41] Охридског, што је био јадан и вредан суза призор.

(B I 335.8—10; F П 433.3—4)

СРПСКО ПОРЕКЛО ЦАРА КОНСТАНТИНА ТИХА

У *Бугарској је било извесних смутњи пред долазак Константина Тиха на власт. Појавио се неки узурпатор Мицис, па писац констатује да*

[41] Керамеј (Κεραμέας), судећи по начину на који га Пахимер спомиње, очевидно је охридски архиепископ, како је то подвукао *A. Fauler,* Pachymeriana quaedam, REB 40 (1982) 196 sq. С обзиром на то да се деспот Јован Палеолог највероватније враћао у Цариград преко Димитријаде, Волоса и Солуна, сусрет се одиграо изван Охрида, вероватно негде око Солуна или у самом Солуну (ibid., 196). У ситуацији кад су просопографска сазнања о охридским архиепископима за владе Михаила VIII крајње оскудна (cf. *H. Geizer,* Das Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902, 12 sq.; *И. СнЂгаровЂ,* Историн на Охридската архиепископик, I, Софил 1924, 211 сл.; *А. Паиадоиулос,* Ἡ εκκλησία Βουλγαρίας 865—1938, Атина 1957, 43), ова околност постаје значајна. Јер, у тој празнини могућно је, бар хипотетично, Пахимеровог Керамеја идентификовати као извесног бившег архиегшскопа, некада насилно збаченог, Теодора Керамеја чији је тестамент из 1284. сачуван (Actes de Lavra II, edd. *P. Lemerle-A. Guillou-N. Svoronos-D. Papachryssanthou,* Archives de l'Athos VIII, Paris 1977, No 75). За аргументе в. *Fauler,* о. с. 197—199.

због тога, покренути [se. бугарски великаши] завишћу према њему, приклонише се Константину, који родом напола беше од Срба.42

(B I 349.13—14; F II 451.1—3)

7267-69.43

ПОКУШАЈ СКЛАПАЊА САВЕЗА СА КРАЉЕМ УРОШЕМ

Пошшоје Ирина, сшарија царева кћер, била обећана будућем бушрском цару ЈовануП! Асену, цар је

[42] Бугарски цар Константин Тих(омир), чији је долазак на власт (1257/58) овде поменут, могао је само по женској линији да буде српског порекла и у науци је одавно указано на његову родбинску везу са Немањићима преко мајке (за старију лит. уп. *Пурковић,* Принцезе 15 н. 25). Та генеалошка линија, међутим, није до краја расветљена. Сам Константин зове Стефана Немању дедом у повељи манастиру Св. Ђорђа Горга (уп. *Й. Иванов,* Бглгарски старини из Македошш, Софин 1931, герг. 1970, 581), па је претпостављано да је његова мајка била једна од Немањиних кћери. Уп. *Јиречек,* Историја I, 180; *Р. Грујић,* Када је Немањин унук по кћери, бугарски цар Константин Тих могао владати у скошжој области, ГСНД 12 (1933) 272—273; *Златарски,* Историн III, 475 н. 2; *Пурковић,* Принцезе 14. Генерацијске разлике могле би помало да сметају оваквом решењу и још је *Љ. Ковачевић,* Жене и деца Стефана Првовенчаног, Глас СКА 60 (1901) 50 сл., на основу друкчије схваћене интерпункције у реченој повељи, изнео тезу да није Немања назван дедом, UTO би значило да је то био Немањин син Стефан Првовенчани. У овом смислу тумачи Константиново сродство с Немањићима и *van Dieten,* Gregoras I, 231 n. 96; а имшшцитно, можда, и Историја српског народа I, 350 *(С. Ћирковић).* Додатни проблем ствара један натпис у Бојанској цркви код Софије на коме се спомињу цар Константин Тих и севастократор Калојан у формулацији из које произлази да је Калојан унук српског краља Стефана. Уп. *Љ. Сшојановић,* Стари српски записи и натгшси, I, Београд 1902, герг. 1982, No 18 (1255, али је у међувремену нетачно читање године исправљено у 1259; исто, поговор *С. Ћирковића,* стр. 15). Ово сродство није сасвим непосредно и вероватно је изведено из чињенице да је цар Јован II Асен, стриц Калојанов (в. *Златарски,* н. д. III, 470), био истовремено и таст српског краља Владислава [уп. *Јиречек,* Историја!, 176 н. 81; Историја српског народ I, 310 сл. *(Б. Ферјанчић)},* сина Стефана Првовенчаног. Калојанов „деда" у оквиру унеколико идеализованог сродства био би, дакле, први српски краљ. Друкчије, вероватно, није могло бити ни у случају потпуно стварног сродства Тиховог, вршњака Калојановог, са српском владарском кућом. Ипак, и поред ових индиција у корист решења са Стефаном Првовенчаним, а не са Немањом, коначни закључак још увек измиче. О извесној могућности да је Константинов отац био неки архонт Тихомир из Скопља (поч. XIII в.), уп. *Јиречек,* Историја I, 180; *Р. Грујић,* Скопска митрополија, Споменица митрополитске цркве Св. Богородице у Скопљу, Скопље 1933, 38; *Пурковић,* н. д. 15. Име Тихомир било је, по *Јиречеку,* н. д. 180, доста често у скопској области у првој половини XIII века.

[43] Од првог издања Пахимеровог дела у Париском корпусу византијских извора (XVII век), па све до најновијег његовог издања (1984) у париској серији међународног научног подухвата Corpus Fontium Historiae Byzantinae, у науци се појављује читава мала лепеза датовања покушаја Цариграда да браком принцезе Ане Палеологине и краљевића Милутина чвршће веже уз себе Србију Уроша I. Предлагане су године: 1273 *(P. Possinus* in B I 759; *Chapman,* Michel Paleologue, 91; *M.-H. Laurent,* Le bienheureux Innocent V et son temps, Cittä del Vaticano 1947, 425; *W. Norden,* Das Papsttum und Byzanz, Berlin 1903, 483); 1272 (*Muralt,* Chronographie II, 425; *Станојевић,* Урош 49—52, 155 сл.; *Mavromatis,* Fondation 19); 1271/72 (*Динић,* Comes 1—2; *Мошин,* Балк. дипломатија 103, 109 сл.; *Laiou,* Andronicus II, 28; Историја српског на-

рода I, 353 Н. 26); 1270—1272 *[R. Souarn,* Tentatives d'Union avec Rome. Un patriarche catholique grec au XIII[e] siecle, EO 3 (1899—1900) 323 n. 1)]; OKO 1269 *[Динић,* Област 64 (=Српске земље 123); *Јиречек,* Историја I, 183 н. 114; II 267 сл. (1268)]; 1268/69 *[M. Purković,* Two Notes on Mediaeval Serbian History, The Slav. and East Europ. Rev. 29 (1951) 547; *D. M. Nicol,* The Relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros, Byz. Forsch. 4 (1972) 179 n. 22; *Fauler,* Projet 247 sq.; *idem,* Chronologie II, 202—219]; OKO 1268 *(Dölger,* Reg. IIP, NrNr 1953, 1954; *Laurent,* Reg., No 1389); 1266 *(G. Ostrogorsky,* Problemes des relations byzantino-serbes au XIV siecle, The Proceedings of the 13th Int. Congr. of Byz. St., London 1967, 42, што изгледа да је штампарска грешка). Наведене разлике проистичу из уобичајених околности рада са Пахимеровим делом увијено исказане хронологије. Поготову што је то једини извор за пројекат о Аниној удаји. Али, као и на многим другим местима, Пахимер је и овде прецизан, уверљив, подробан у излагању које очевидно заснива на подацима неког сведока или учесника читавог збивања, можда и самог Јована Века, фактичког предводника византијског посланства (cf. *Fauler,* Projet 239 sq.; међутим, *Мошин,* Балк. дипломатија 100 и Предговор 17, као некада *Сшанојевић,* Урош 161, сматра врло вероватним Пахимерово учешће у посланству, али је то већ комбинација без стварног основа). Стога Пахимеров извештај може да буде искоришћен за реконструкцију тока догађаја у оквиру овог покушаја склапања савеза између Византије и Србије, чиме би се, у комбинацији са неким другим сазнањима, дошло до његове апроксимативне хронологије. Одговарајућа анализа у науци је већ вршена. Још је *Јиречек,* Историја 1,183 сматрао да се Пахимеров извештај у хронолопжом погледу може рашчланити на два дела: прво је постигнут начелни договор са Србима, а затим је пошло изасланство са принцезом, које се вратило необављеног посла, јер су у међувремену (у пролеће 1268. године) Угри потукли и накратко заробили српског краља, што је изазвало промену његове политичке оријентације [заробљавање Урошево, споменуто код Јиречека, дуго је оспоравао Ст. Станојевић у више својих радова, али је *М. Динић,* О угарском ропству краља Уроша I, ИЧ 1 (1948) 30—36 (са освртом на Станојевићеве аргументе, старију литературу и угарске изворе) коначно доказао веродостојност овог догађаја]. По *Јиречеку,* н. д. 183 н. 114 све ово се дешавало између устоличења патријарха Јосифа јануара 1268 (в. исправку овог датума у нап. 48) и одласка Јована Века у Тунис, француском краљу Лују IX Светом, 1270. године. Јиречекову идеју разрадио је, коригујући је унеколико, *Fauler,* Projet 247 sq. и Chronologie II, 202—219, који је TOK догађаја реконструисао на следећи начин: 1268. постигнут је договор (cf. *Dölger,* Reg. III[2], Nr 1953) између Византије и Србије о удаји Ане, друге кћери Михаила VIII, за Милутина у тренутку кад је Драгутин, зет угарског краља, био лишен наслеђа престола (због приближавања Анжујаца и Угара, а не због пада с коња, како износи Пахимер). Да би онемогућио византијско-српски споразум, Бела IV креће крајем 1268. или почетком 1269. на Србе, који су претходно повели офанзивне операције и упали у Мачву. Краткотрајни рат завршен је Урошевим заробљавањем и, следствено, потпуном променом његове спољнополитичке оријентације у тренутку кад је, у пролеће или почетком лета 1269, византијско посланство пристигло у Србију ради реализације споразума (cf. *Dölger,* Reg. 1Ш, Nr. 1954; *Laurent,* Reg. No 1389). Од споразума, разуме се, није могло ништа да буде. Ова реконструкција разликује се од Јиречекове углавном предложеним датирањем угарско-српског рата (завршен до пролећа 1269, уместо до пролећа 1268). Датирање које је са доста аргумената образложио *Fauler,* Chronologie П, 213, није усамљено. Уп. *П. Петрое,* КЪМ Вгпроса за бмгаро-византииските отношенш през втората половина на XIII век, Ист. преглед 16 (1960) 83—84. Важније је, међутим, то што и *Failler,* о. с. 212, као и *Јиречек,* сматра да непрелазни terminus ante quem за читав овај сплет збивања око Анине несуђене удаје јесте боравак Јована Века у Тунису у лето 1270. године. О овом путу в. посебно *L. Brihier,* Une ambassade byzantine au camp de St. Louis devant Tunis, Melanges N. lorga, Paris 1933, 139 sq. Ако се и усвоји изложена аргументација, остаје неколико момената који на овом месту још нису поменути, а које ваља размотрити, јер улазе у подлогу готово свих гледишта о раним седамдесетим годинама као времену егшзодног византијско-српског приближавања. (а) После епизоде са византијским посланством, Пахимер посвећује следећи тематско-хронолошки одељак (V, 7) земљотресу који уништио Драч (B I 355.5—358.4; F II 457.18—461.2). У науци се све до наших дана (уп. *Мошин,* Балк. дипломатија 103) ова катаклизма везивала за март 1273 (полазећи од Acta et diplomata res Albaniae mediae

одлучио да другу, Ану,[44] пошаље краљу (κραλεΐ)[45] Србије[46]

aetatis illustrantia, edd. *L. Thalloczy, C. Jireček, M. Sufflay,* I, Vindobonae 1913, No 305 и *M. Sufflay,* Srbi i Arbanasi, Beograd 1925, 9), што је некако упућивало на датирање посланства у 1272. или, евентуално, 1271. годину. Извесни истраживачи утврдили су, међутим, да се катастрофа која је задесила Драч збила или марта 1271 *(Nicol,* o. c. 178, 178 n. 22) или, што је вероватније, марта 1270. године *(fauler,* Chronologie II, 214 sq.). Прихватањем било ког од ових гледишта, губе вредност комбинације о Анином путовању у Србију с почетка седамдесетих година [не може се узети у обзир датовање драчког земљотреса у јули 1267, које је предложио *Ducellier,* Albanie 177, коригујући сопствени ранији предлог за 1269: *A. Ducellier,* Les seismes en Mediterranee Orientale du XIe au XI№ siecle, Actes du XVe Congr. Int. d'Et. Byz., IV (Histoire), Athenes 1980, 111 sq.]. (b) У нашој историографији влада уверење да је обнављање права Охридске архиепископије над српском црквом, прокламовано повељом Михаила VIII од августа 1272 (cf. *Dölger,* Reg. IIP, Nr 1989a), представљало непосредну византијску реакцију на неуспех преговора око Анине удаје за Милутина. Уп. *Сшанојевић,* Урош 156 сл.; *Динић,* Comes 1—2; Историја српског народа I, 352 н. 26, 354 *(С. Ћирковић).* Насупрот овом гледишту, *Мошин,* Балк. дипломатија 103 с разлогом је указао на чињеницу да је хрисовуља Михаила VIII била подједнако уперена против аутокефалних права бугарске и српске цркве, па стога није могла да буде акт освете према Србији. Померањем хронологије прекинутих преговора на крај шездесетих година, питање освете у потпуности престаје да се поставља, будући да стварног ослонца није ни имало. (с) У једној повељи из априла 1271. године Михаило VIII назива Уроша συμπέ ·9·ε^ος (Actes de Chil., No 7, 2), што је *Динић,* Comes l—2 протумачио као исказивање родбинске везе, у Цариграду тако жељене, између двојице владара и то у време кад започети преговори о Аниној удаји још нису били пропали. Но, не само да таква брзоплетост једног византијског цара изгледа невероватна, него и ишчитавање наведене речи предетавља само издавачево *(L. Petit)* тумачење лакуне у оштећеном тексту. То читање није сигурно, у шта сам се могао уверити проучавањем фотографије документа, коју ми је љубазно ставио на располагање проф. Ф. Баришић. Уосталом, уколико би једног дана старо читање на неки начин и било потврђено, досад изнете чињенице би сугерисале преиспитивање решења које је понудио М. Динић. (d) Због свега што је овде речено, било је нужно и преиспитивање досадашњег датирања Драгутинове женидбе са угарском принцезом Каталином (в. даље, нап. 47), што је коначно учврстило Фајеров предлог за датирање Милутинове несуђене женидбе са византијском принцезом Аном. — Да резимирамо вероватан редослед основних догађаја. Иако је Михаило VIII сматрао Србе једним од главних непријатеља на Балкану (в. горе, вест бр. 6 и нап. 39), понудио је преговоре негде пред крај 1267. или на самом почетку 1268. године и постигао начелни споразум о удаји своје кћери за српског краљевића. Уследило је угарско-српско сучељавање и заробљавање краља Уроша у пролеће или лето 1268. године. Ослобођен убрзо ропства, Урош је неискрено примио (у томе се нарочито истицао његов доглавник Ђорђе) с пролећа 1269. претходницу византијског изасланства које се затим повукло необављеног посла.

[44] Ана је шесто законито дете Михаила VIII и царице Теодоре и њихова друга по реду кћер. Није извесно када је рођена, мада *Fauler,* Projet 240 n. 1 сматра да је у време путовања у Србију имала око 12 година. Готово десет година после пропасти брачних планова са Милутином удала се (1277. или 1278) за деспота Михаила Кутрула (в. даље, нап. 68; *Dölger,* Reg. III[2], Nr. 2032 погрешно везује њен други брак за Јована Дуку). О Анином животу в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 47. Најпоузданија студија о неоствареној удаји за Милутина: *Failler,* Projet. Познате податке о њој и њеном путовању у Србију најопширније је изложио *Мошин,* Балк. дипломатија 100—125, али без елемената који би могли допунити ранија сазнања о њеној личности.

[45] У ранијим издањима Пахимерове историје, укључујући и бонско (B I 350.19), које је највише употребљавано, стајао је израз κρατοῦντι али је у новом критичком издању предложено друкчије читање — κραλεῖ (F II 453.3). Почев од Пахимера, реч κράλης постаје уобичајени термин за означавање владарског положаја Милутина и његових наследника, укључујући чак и Душана у време кад је носио царску титулу. Уп. *Динић,* Душанова царска титула 96 сл.

[46] Иако је назив Трибали уобичајен за Пахимера приликом спомињања Срба, њихову земљу по правилу назива Србијом (уп. горе, нап. 32).

Стефану Урошу да би је удао за [његовог] другог сина Милутина, јер је први, очев имењак, био ожењен ћерком краља (ρηγί) Пеоније.[47] Пошто су завршени међусобни договори, пошаље у посланство јерарха [se. патријарха][48], а с њим и кћер са величанственом царском свитом. Стигавши у Верију, одлучише да пошаљу Стефану

[47] Пахимер греши називајући Драгутина очевим имењаком, јер то је заправо био Милутин. С друге стране, он (само) на овом месту наводи, што је прилично необично, народско име краљевића кога су Византинци хтели за женика (Μηλωτίνος). О Милутиновим именима уп. *Јиречек,* Историја I, 189 н. 10. Одмах затим, у истој реченици, писац подлеже својој навици архаизирања и Мађарску назива Пеонијом. За употребу овог имена в. *Moravcsik* I, 608 index s. v.; II, 242 sq. Али управо кад је о Мађарима реч, Пахимер даје и један драгоцен податак, напомињући да је Ана била одређена за Милутина, јер је Драгутин већ био ожењен кћерком мађарског краља. У питању је, као што је добро познато, Каталина, кћер Стефана V (1270—1272). Нешто касније, писац је посредно опет помиње као Урошеву снаху коју је византијско посланство затекло у Србији (в. даље, нап. 54). Дословно прихватање Пахимерових речи значило би да је Каталина била удата још у доба прелиминарних преговора између Срба и Византинаца, да су је ови затекли касније на српском двору и да се то све збило за кратке владе њеног оца. Тако би наступио потпун раскорак са овде већ усвојеном (в. горе, нап. 43) хронологијом преговарања око удаје принцезе Ане за Милутина. Извесно је, међутим, да Пахимерово казивање не може у свим деловима имати подједнаку вредност. Као сигуран може се узети само податак о томе да је посланство видело Урошеву снаху на двору. Када је она тамо стигла друго је питање, али је сигурно да владу СтефанаУне треба обавезно сматрати хронолошким оквиром ових момената. Из своје тридесет година дуге временске дистанце, Пахимеров навод да је отац угарске принцезе био краљ има општу, а не конкретну вредност чврсте везе са временом уговарања удаје византијске принцезе. Поготову што је Стефан V још као „млади краљ", пре своје самосталне владе, имао изразите интересе у југоисточним деловима Угарске. Остаје, дакле, питање, да ли је Каталина већ била удата за Драгутина, у време кад је Милутину понуђена рука Ане Палеолог. По Пахимеру, како је већ речено, изгледало би да је одговор позитиван, али је очевидно да његово објашњење, са својим ретроспективним карактером не мора да буде сасвим поуздано. Могуће је, наиме, да наш писац не прави разлику између ситуације коју је византијско посланство затекло на српском двору и ситуације која је тамо постојала пред његово одашиљање, кад је Каталина могла али није морала да се већ појави као снаха српског краља. Стога у науци време њене удаје за Драгутина није коначно решено не само у сфери апсолутне, него ни у сфери релативне хронологије. Поузданог извора за ово питање нема, па се и предложена датирања крећу између почетка шездесетих година и времена које је уследило Урошевом сукобу са Угрима и његовом поразу и које је донело аегово чвршће везивање за моћног северног суседа. Ово друго решење, као логичније, данас преовлађује. Уп. сада (за различита мишљења): *Јиречек,* Историја I, 182; *Сшанојевић,* Урош 148 (који је подробно размотрио Урошеве односе са Угарском — 132 сл.); *B. Homan,* Geschichte des ungarischen Mittelalters, II, Berlin 1943, 181; Историја народа Југославије I, 340; Историја српског народа I, 352 сл. *(С. Ћирковић).* Како краткотрајно ратовање са Угрима, према наведеним истраживањима (в. и горе, нап. 43), пада у 1268. годину, излази да је и Каталина некако те године стигла на српски двор, тако да је византијско посланство имало прилику да је сретне следећег пролећа (в. и даље, нап. 54).

[48] Јосиф I, чији први понтификат траје од 28. XII 1266. до маја 1275. године. Cf. *Grumel,* Chronologie 437. О њему в. *Trapp,* Prosop. Lexikon IV, Nr 9072. Патријарх Јосиф је очевидно био више формални него стварни шеф изасланства, у коме је главну улогу играо хартофилакс Јован Век (в. даље, нап. 49), али његово упућивање у Србију указује на изузетан значај који је у Цариграду придаван преговорима. За термин јерарх у значењу патријарх в. *Failler,* Pachymeres I, 38 n. 2.

Урошу хартофилакса Века,[49] а ča њим и [митрополита] Трајанупоља[50] Кондумна.[51] Jep према налогу царице[52] требало je да хартофилакс оде унапред и подробније се упозна са приликама код Срба, да види какав je њихов начин живота и како je устројен ред у њиховој држави. Она сама припремала je кћери величанствену пратњу, уз сву разноврсну царску раскош. Њему [se. Веку], дакле, унапред послатом, било je наложено да се обавести и све то дојави, пре него што патријарх стигне у Србију. Дошавши, они тамо не само да не видеше ништа достојно свите и одговарајуће [se. краљевске] власти, него се Урош, гледајући њихову пратњу и послугу, а нарочито евнухе,[53] питао шта би они требало да буду. А кад je чуо од њих [se. Византинаца] да je такав царски ред и да принцези следи таква пратња, он негодујући рече „е, е, шта je то? нама није уобичајено такво понашање". И то рекавши, одмах показа једну младу жену, сиромашно одевену и предењу посвећену. „Тако се ми, рече показујући руком, односимо према младама".[54] И све je

49 Хартофилакс (патријархов канцелар — cf. /. *Darrouzes,* Recherches sur les Offikia de l'Eglise byzantine, Paris 1970, 334—353) Јован Век, позниjи унионистички патријарх Јован XI (1275—1282, + 1297). Век je био водећа фигура посланства, чији се лични контакт са краљем Урошем и његовом околином показао пресудним за промену расположеаа у редовима делегације и доношење одлуке о повратку без обављеног задатка. О овој изузетној личности уп. *R. Souarn,* Tentatives d'union avec Rome. Un patriarche catholique grec au XIIIe siecle, EO 3 (1899—1900) 229—237, 351—361; *L.Brehier,* Beccos, Dict. d'hist. et de geogr. eccl. 7(1934) col. 354—364; *G. Hofmann,* Patriarch Johann Bekkos und die lateinische Kultur, OCP 11 (1945) 141—164; *Beck,* Kirche 681—683; *B. Roberg,* Die Union der griechischen und lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon (1274), Bonn 1964, passim; /. *Gill,* John Beccus, Patriarch of Con/Dle, Byzantina 7 (1965) 251-266; *Trapp,* Prosop. Lexikon II, Nr 2548.

so Трајанупољ (Τραϊανούπολις), седиште митрополије и значајно византијско војно и трговачко упориште на Via Egnatia испод југозападних огранака Родопа, у близини десне обале Марице код њеног ушћа у море. За основне податке уп. *Asdracha,* La region des Rhodopes 118—120 et passim.

[51] Митрополит Кондумнис (Κονδουμνής; Κουδουμηνής у старијим издањима) заузимао je трајанупољску столицу од 1260. године. Његова улога следећих година била je вероватно важнија, него што се види из оскудних извора. О њему в. *C. Asdracha,* Les Rhodopes dans la deuxieme moitie du XIIe siecle, REB 31 (1973) 290; *Trapp,* Prosop. Lexikon VI, Nr 13010; *Fauler,* Pachymeres II, 452 n. 3.

52 Није позната нека посебна политичка активност царице Теодоре, супруге Михаила VIII (о н>ој в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 1), али je из овог податка очевидно да je ОКО припремања кћеркине удаје имала активну улогу.

[53] Институција евнуха, некад тако значајна не само по живот женског дела богаташке куће или царског двора, него и за функционисање царске администрације, губи на важности током XII века, да би после Четвртог крсташког рата почела нагло да се топи. О евнусима в. *R. Guilland,* Les eunuques dans l'Empire byzantin, EB 1 (1943) 197—238; 2 (1944) 185—225; 3 (1945) 179—214 (заједно изд.у: Recherches 1,165—265); The Cambridge Medieval History, IV. The Byzantine Empire, Part II, Cambridge 1967, 20 sq.; *L. Brehier,* Les institutions de l'empire byzantin, Paris 19702, 84 sq., 109—112; *idem,* La civilisation byzantine, Paris 19702, 21. Пахимерово сведочанство je утолико драгоценије, jep показује да je улога евнуха у царском дому приметна још средином друге половине XIII века.

54 За жену уз преслицу писац je употребио израз νύμφη, који има више значења: вереница, невеста, снаха и, најзад, млада жена уопште. Данашњи издавач и преводилац Пахимеровог дела определио се за последње значење (jeune femme): *Failler,* Pachymeres II, 453 n. 4, сматрајући да оно произлази из контекста. Предложено ре-

код њих било припросто и сиромашно, као да животаре о зверињу [se. од лова] и крадући.[54a]

Кад су се, дакле, вратили изасланици и патријарху тачно изложили шта су видели и чули, сломише онима око њега храброст, те су се плашили да изненада не западну у опасне заседе. Jep нису могли веровати људима који не пазе на стид и покор. Тако су они који су били напред путовали споро и сваког држали сумњивим. Кад стигоше у Охрид, оставише ту принцезу са њеном послугом и пратњом, а они су се, пославши гласнике Урошу, и сами полагано напред кретали. А пошто се показаше у Пологу,55 којиби они [se.

шење je ипак сувише неутрално. Урошева реакција везана je за аудијенцију приређену пратњи византијске принцезе, па он није могао показати било коју младу жену као илустрацију другачијих обичаја на српском двору. То je морала да буде жена одговарајућег ранга и статуса који je очекивао принцезу Ану. Стога би израз νύμφη пре требало схватити у смислу снаха, невеста. Другим речима, Урош je Византинцима показао своју младу снаху, а то je могла да буде само Каталина која се одскора налазила у српској владарској породици (в. горе, нап. 47). У овом смислу je сцена уз преслицу и раније понекад схватана. Cf. The Cambridge Medieval History IV, Cambridge 19231, 527; Историја српског народа I, 353 (С. *Ћирковић).* Изненађује закључак *Мошина,* Балк. дипломатија 137, да je поменута снаха, у ствари, Милутинова прва жена Српкиња.

[54a] *СШанојевић,* Краљ Урош 161, с правом je подвукао да слика српског народа и његовог краља, коју пружа Пахимер, поред свесно негативних тонова, садржи и релативно објективне податке о једном у суштини патријархалном друштву. То je сасвим друкчија слика од оне коју je посведочио византијски посланик Теодор Метохит тридесет година касније, оставши запањен богатством српског двора (уп. даље, *Ђурић,* Метохит, стр. 111 сл., нап. 64). У тој разлици огледа се читав просперитет који je доживела Србија током друге половине XIII века. Ипак, колигогод Јован Век био разочаран животом на Урошевом двору, сувише би било једнострано сматрати да je планирани брак Милутина и Ане пропао због мучног утиска који je на посланика и његову пратњу оставио варваризам краљеве околине, какво je мишљење изнето у The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 19231, 527. Кроз Пахимеров извештај, наиме, пробијају и други разлози раскида.

55 Овог пута, за разлику од ранијег прилаза (в. горе, вест бр. 1 и нап. 6), Пахимер говори о области Полог. Са њеним изванредним географским условима, она језаистабила„божјигај", али то не значи да je пишчева етимологија исправна. Уп. *Славева,* н. д. (в. горе, нап. 6) 74 (са старијом литературом). Полошки крај није био само обдарен природним богатствима, него je њиме пролазила и значајна комуникација Охрид—Скопље, она иста којом се кретало византијско посланство. За његов итинерер в. *Failler,* Projet 240 n. 3. Недавно je *Славева,* н. д. 238 изнела уверење да je ова долина тада била варварска земља, чији становници нису признавали ни византијску ни српску власт, будући да су претили пљачком угледним путницима обеју страна. Овакав закључак тешко да би се могао извући из Пахимеровог излагања. Jep, он изричито каже, зграњавајући се, да су „месазона" Ђорђа, српског преговарача, напали из заседе поданици његовог краља и то, по свему судећи, негде између Полога и Липљана (в. и даље, нап. 56). С друге стране, византијско посланство плапшло се сличних невоља док се налазило у сопственој земљи, на путу између Верије и Охрида. Пре би, дакле, требало помишљати на несигурност, хипотетичну или стварну, путева кроз Полог, него на неку независну власт, макар била у рудиментарном облику. У доба о коме Пахимер говори, Полог je свакако био византијски. Ако je и тачно Да je краљ Урош 1258/59. године, заједно са Скопљем, Прилепом (?) и Кичевом (о њиховом запоседању в. *Јиречек,* Историја I, 181; *Сшанојевић,* Урош 141 сл.; Историја народа Југославије I, 340; *Осшрогорски,* Историја 420; Историја српског народа I, 350 сл.: *С. ЋирковиК),* за кратко посео и Полог [тако *Т. Томоски,* Средновековен Прилеп, Историја X11/1— 2 (1976) 70; *Славева,* н. д. 103], ту je област вероватно напустио

Срби] својим језиком назвали божји гај, и већ сс и Липљану ближише, отуд би послан изасланик, њихов [se. српски] месазон по имену Георгије,[56] коме је једна чета људи из заседе нанела штету. А заседа су се, слушајући о њима, патријархови пратиоци и раније плашили. Сада их је заиста захватио велики страх да њих саме не задеси некакво зло. Јер, кад ови [se. Срби] тако праве заседе својима, шта више угледним људима и архонтима,[57] тешко да ће туђе поштедети. А и чули су од Георгија да ствари у вези са посланством уопште не одговарају царској намери и да иначе стоје лоше. Они [se. цареви][58] су, као оног ко ће владати после оца, за брак прихватили сина [se. Милутина], пошто је први од деце, Стефан, сломио ногу и живео у доколици.[59] А овај је [sc. Георгије] све нешто околи-

кад и остале крајеве северне Македоније. Тек је Милутин 1282. године, по изричитом сведочанству Даниловом (Животи краљева и архиепископа 108), узео поново Скопље, оба Полога и још неке области у Македонији. Друго је питање колико је, у тој удаљеној словенској земљи, била чврста византијска власт изван градова. За овај интересантан проблем в. даље, *Ћирковић,* Кантакузин, нап. 9.

56 На основу овог податка није могућно рећи какво је српско достојанство имао Ђорђе, свакако главни преговарач са Византинцима, али је очевидно да је он био један од најближих сарадника краља Уроша, чим је Пахимер нашао за сходно да га окарактерише као месазона. Јер, не познајући хијерархију и називе српских званичника, Пахимер наводи византијско достојанство које сматра еквивалентом Ђорђевог положаја, а чији је носилац (месазон, меситевон, парадинастевон) био у Цариграду фактички први министар. Cf. *J. Verpeaux,* Contribution ä l'etude de l'admistration byzantine: ό μεσάζων, BS1 16 (1955) 270—296; *H.-G. Beck,* Der byzantinische Ministerpräsident, BZ 48 (1955) 309—338 (= Ideen und Realitäten, Variorum Repr., London 1972, XIII); *R.-J. Loenertz,* Le chancelier imperial ä Byzance au XIVe et au XIIIe siecle, OCP 26 (1960) 275—300 (= Byzantina et Franco—Graeca, I, Rome 1970, 441—465); *L.-P. Raybaud,* Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire Byzantin sous les Premiers Paleologues (1258—1354), Paris 1968, 202—206. Ђорђе је свакако имао широка овлашћења и он их је искористио да византијско посланство упорно уверава у велике тешкоће које предстоје, уколико остане при својој мисији. Могућно је, чак, да је управо он и прилике на путу учинио несигурним, а свакако их је таквим представљао, све са циљем да се преговори прекину. Cf. *Fauler,* Projet 241. „Месазон" Ђорђе је можда идентичан са извесним comes Georgius који се 1273. и 1281. помиње као српски изасланик у Италији [Acta Albaniae I, No 264 (nota), No 470 (nota)].

57 Као и у случају месазона, Пахимер и овде употребљава један византијски термин, за који му се чини да највише одговара ономе што жели да саопшти. Међутим, појам архоната необично је широк и током дуге византијске историје пролазио је кроз различите мене. Ни у епоси Палеолога он нема сасвим одређено значење, али се најчешће односи на припаднике аристократског слоја, без обзира на то да ли им је поверена нека управна функција. Уп. *Б. Т. Горлнов,* Поздневизантипскии феодализм, Москва 1962, 270; *Максимовић,* Виз. управа 64 н. 1. Према томе, Пахимер под архонтима свакако подразумева српске великаше, али с обзиром на фразу о „угледницима и архонтима·' (ἐνδόξοις καἲ ἄρχουσιν), треба претпоставити да писац у њима истовремено види и достојансгвенике српске државе. Такав је случај, уосталом, и са самим „месазоном" Ђорђем.

58 Како је утврдио *Failler,* Projet 242 и Pachymeres II, 454 n. 3, израз βασιλεἱς означава, што је и иначе уобичајено у грчком језику, владарски пар — Михаила VIII и Теодору. Овоме се може додати и то да је царица имала активну улогу у читавом брачном пројекту с принцезом Аном (в. горе, нап. 52).

59 Разуме се да је овде прејудициран много каснији догађај и, у ствари, наведен разлог (или један од разлога) Драгутиновог силаска с престола 1282. године. У науци је већ одавно уочена ова, како се сматра, хронолошка збрка. Уп. *Јиречек,* Историја I, 189; *Динић,* Област 64; *Мошин,* Балк. дипломатија 104. Ипак, реч није о обичној хронолошкој омашци, него пре о начину посматрања читаве ситуације око краља Дра-

шао и договорено затамњивао. И иначе је указивао на тешкоће на путу, као и на то да је сам био оштећен. С друге стране, и они око хартофилакса (а и он је сматрао, видећи све то, да царичине поруке и наредбе тешко да би се могле извршити) заредом се супротстављаху жељама патријарха и архоната, како се даље не би напредовало, јер није ни остварљиво ни лако напредовати у преговорима, него је наопако и опасно. У том се десило и нешто друго страшно, што их је бацило у сумњу да ће, настављајући даље, претрпети најгоре. Јер, становници те земље, долазећи у групама, често су опкољавали улогорене [sc. Византинце] и посматрали куда ће даље. Њима је био циљ да посматрају њихове [sc. Византинаца] ствари, како би их, напавши ноћу, опљачкали. То се, најзад, после кратког времена и догодило: дошавши нечујно ноћу, украли су њихове коње и, колико их ноге носе, ишчезли. А ови у зору, угледавши у првој светлости почињено, тражили су починиоце, но трагачима је труд био узалудан. Јер нити су могли нешто да дознају од оних који су друге прикривали, нити им се дало да одлучно захтевају и траже, да им се не би нешто више десило, пошто су упали међу оне који су имали људско обличје, а животињски поступак. Зато

гутина. Пахимер у својој историји не описује нити спомиње Драгутинову владу, не говори о уговору у Дежеву и смени на српском престолу као о посебном догађају који треба описати; он чак Драгутина не назива краљем. Њега једноставно занима разлог због кога је власт прешла на млађег брата Милутина и услови преноса власти, и то све искључиво из аспекта српско-византијских односа тј., утицаја синдрома Драгутин—Милутин на те односе. Због тога Пахимер више простора посвећује овом питању у вези са преговорима око Милутиновог брака са Симонидом, коме се Драгутин опирао (в. даље, вест бр. 13 и нап. 87). Ту пишчево посматрање има карактер ретроспективног објашњења једне политичке ситуације. У суштини, ствар не стоји битно другачије ни са овом причом око планиране удаје Ане Палеолог за Милутина. Пахимеру је очевидно стало да пружи објашњење зашто царева кћер полази за *млађе1* сина српског краља Уроша и, пошто му је читав познији однос међу браћом већ познат у моменту кад пише, то чини наводећи да је због Драгутинове неспособности да влада, Милутин предодређен за овај узвишени позив. У целој причи није битна ни хронологија поменуте инвалидности, ни тако „неважан" детаљ да је Драгутин већ био ожен>ен мађарском принцезом (што Пахимер иначе прецизно наводи — поред ове в. и вест бр. 18), него само стожерно место у целокугшим односима међу браћом. Један византијски писац готово да *мора* тако да посматра ситуацију, јер за Цариград није Драгутин био интересантан сам по себи — иако је за његове самосталне владе отпочело четовање византијског пребега Котаница на граници — него искључиво као један од чинилаца у тоталу братовљеве политике. Пахимерово поновљено изношење Драгутинове онемогућености да влада проузроковало је код модерних аутора појаву схватања (у широком временском распону) о два Драгутинова одстрањивања с престола или о одстрањивању из наслеђа (за Урошеве владе) и затим са престола (после шест година самосталне владе). Уп. *П. Срећковић,* Историја српског народа, II, Београд 1888, 159; *Јиречек,* Историја I, 183; The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 19231,531; *Mavromatis,* Fondation 18—20; *Failler,* Projet 247 sq. Међутим, *Динић,* Однос 49 је несумњиво показао да се „обе" Пахимерове причице односе на исти догађај. Могућно је, ипак, како сам Пахимер каже, да се у Цариграду рачунало, свеједно из којих разлога, да ће Милутин наследити Уроша, односно да ће његово дете из брака са једном порфирородном принцезом имати предност у наслеђивању српског престола (уп. Историја српског народа I, 353: *С. Ћирковић;* као и занимљиву напомену у *Muralt,* Chronographie II, 425). Таква претпоставка би свакако олакшала одлуку о давању принцезине руке српском краљевићу.

су, обративши се њиховим архонтима — јер никако нису могли ни да се крену—да пропале одличне коње замене домаћим, ни истим, ни приближно таквим, желели да крену натраг. И држећи да је ова одлука пре добра и корисна него штетна, запловише крмом, како се то каже,[60] и запутивши се назад, стигоше до Охрида.[61] Оданде дођоше заједно са принцезом у Солун и, одбацивши тај брак, уговоре и договоре, вратише се цару.

(В Т 350.18—355.4; F П 453.3—457.16)

10

Око

ПОЈАВА КОТАНИЦА У СРПСКОЈ СЛУЖБИ

Цар [se Михаило VIII], желећи да млађег царевог [se. Андроник II] брата, порфирородног цара Константина,[63] вежба у арејским биткама, а пошто су се и Трибали [se. Срби] по-

[60] Фразу πρύμναν κρούομαι (запловити крмом, завеслати крмом), која подразумева узмицање, Пахимер узима од античких историчара, у првом реду од Тукидида и Полибија, и стога је природно што наглашава, мада он не поступа увек на такав начин, да се ради о познатом изразу. Cf. *A. Bailly,* Dictionnaire grec-francais, Paris 1950,6 1140 sq.; *И. Х. Дворецкии,* Древнегреческо-русскш! словарБ, I, Москва 1958, 987^ *H. G. Liddell — R. Scott,* A Greek — English Lexicon, Oxford, 1968», 999; *Д. Димишраку,* Μένα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης, V, Атина 1951, 4143.

[61] Посланство се вратило у Охрид да би повело принцезу Ану, за коју је мало раније речено да је остављена у том граду после првих неугодних искустава хартофилакса Века у Србији. Патријарх Јосиф је, међутим, очевидно ишао са Веком у другом покушају, преко Полога ка Липљану, у чијој близини сретоше српског изасланика, „месазона" Ђорђа. Потом је започео повратак разочараних Византинаца у Охрид.

[62] У модерној историографији влада општеприхваћено мишљење да су упади које води (или у којима учествује) Котаниц продужавани током неколико, махом последњих, година Драгутинове владе. Али, кад је реч о њиховом врхунцу, као и о византијској противофанзиви, описаној у овом одломку, датовања нису унисона. Извесни аутори предлагали су 1281. годину: *Јиречек,* Историја I, 188; *Сшанојевић,* Драгутин 7; *Mavromatis,* Fondation 31 sq.; *Мошин,* Балк. дипломатија 160; имгшицитно, изгледа, и Историја српског народа I, 437 *(Љ. МаксимовиК).* Друга група аутора опредељивала се за 1280. годину: *Possinus,* in B I 765; The Cambridge Medieval History IV, Cambirdge 1923,1 532; *Lemerle,* Philippes 198; *Fauler,* Pachymeres II, 599 n. 4. Најзад, напоменимо да је *Muralt,* о. с. 440 sq. претходио поменутим гледиштима једним средњим ставом: 1280/81. година. Одлучне доказе у корист решења са 1280. годином изнео је недавно *Баришић,* Константин 46 н. 7. Усвајајући ово убедљиво датовање, додали смо му предлог „ОКО", с обзиром на поменуту вероватноћу да је Котаницово четовање трајало извесно дуже време.

[63] Константин, у изворима често навођен са егштетом Порфирогенит, био је трећи син Михаила VIII (после Манојла који је умро као беба и Андроника, Михаиловог савладара), рођен већ после његовог ступања на престо [између августа и децембра 1261: *F. Dölger,* Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos, Festschrift E. Eichmann zum 70. Geburtstag, 1940, 190 (=Παρασπορά, Ettal 1961, 187 n. 36)], а умро 5. маја 1306. године. О његовом несрећном животу сјајних почетака, међу које спада и савлађивање Котаница, в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 37; *Баришић,* н. д. 43—52.

кренули, а још је и Котаниц,[64] одметнувши се од цара и користећи се њиховим војскама [se. српским], помоћу њих све до Сера наносио зло земљи, даде му [se. Константину] многе и велике архонте и посла га на запад.

(В I 474.10—15; F II 599.19—23)

Сам цар, иак, забављен је био шешкоћама на исшоку.

11

Пролсће 1283.65

ТАТАРИ У ЕКСПЕДИЦИЈИ ПРОТИВ'СРБА

После изненадне смрши цара Михаила VIII, neloe наследник зашиче шруие сиремне за камиању на Балкану.

[64] Авантуриста Котаниц (Κ-ιτανίτζης, Κοτεχνίτζης) је ОКО двадесет година узбуђивао повремено духове у Цариграду, углавном својим одметањима на српску страну. Колика је важност била придавана његовим подухватима, види се најбоље по томе што Пахимер у својој историји равно седам пута налази за потребно да их опише или бар спомене. Cf. (а) В I 474.10—15 (=F II 599.19—23); (b) В I497.9-499. 12 (=FII627.14—629.17); (с) BII66.15—67.11; (d) В II 257.12—16; (е) В II 271.12—14; (f) В II 285.1—3, 16—17; 290.10—11; (g) В II 619.16—620.3. Нисмо држали за сходно да понудимо преводе свих побројаних одломака, него само оних (на одговарајућим местима) који су непосредно везани за Котаницову улогу у српско-византијским односима. Наизглед, тог је материјала довољно за стварање одређене слике о Котаницовом животу. У ствари, пак, сума наших сазнања о овој личности необично је танка. Других изворних података, осим Пахимерових, нема и тако Котаница упознајемо само као четовођу на граници и, у међувремену, као манастирског усамљеника који окајава своје грехе, све док се бекством не буде вратио старом начину живота. Чак ни његово име, које очевидно пре треба сматрати надимком него породичним именом, није потпуно објашњено. Cf. *H. Moritz,* Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten, Programm des König. Hum. Gymn. in Landshut, I, 1896/7, 53; II, 1897/8, 44. Много не помаже ни појава извесног Лава Котаница у Actes de Chil., No 11, 1, 10 f., 18, 29 (1293), јер је у питању фалсификат из средине XIV века. Cf. *Dölger,* Reg. IV, Nr 2155. Утврђено је само да Котаниц припада познатој породици Торник. О томе в. даље, нап. 74. Што се тиче експедиције Константина Порфирогенита, о њеном току и непосредним војничким резултатима Пахимер ништа не говори. Велико је питање да ли је у том смислу поход уопште и био успешан, јер Пахимер суво и кратко каже, спомињући Константинов повратак у Цариград, да није било никаквих ратних трофеја (ουδέν εις τρόποι jv φέρων: В I 497. 11—12; F II 627.16). Питање је такође да ли се управо на ову епизоду односи напомена самог Михаила VIII о победи над Трибалима или је то општи аутопанегирички осврт [Imperatoris Michaelis Palaeologi „De vita sua", ed. *H. Gregoire,* Byz. 29—30 (1959—1960) 461 (изостало у француском преводу — 462)]. Уп. *Радошевић,* срп. превод аутобиографије Михаила VIII и нап. 5. Видљив и значајан резултат је ипак постигнут довођењем Котаница кога је Константин наговорио, у некаквим контактима изгледа, да остави Србе и врати се својима уз гаранцију пуне безбедности. Његова је реч, међутим, у Цариграду доведена у питање са највишег места, па је Котаниц био принуђен, управо по Порфирогенитовом савету, да навуче монашку ризу и тако избегне ослепљивање. Cf. Pachym. BI 497.12—499.9; FII 627.16—629.15.

[65] Михаило VHI Палеолог се у последњој години своје владавине, с пролећа 1282, суочио са снажном офанзивом коју је повео нови српски краљ Милутин у оквиру коалиције, инспирисане настојањима Карла Анжујског да сруши Византију. За општу слику ових догађаја уп. *Chapman,* Michel Paleologue 134—145; *Осиіроіорст,* Историја

Уздигавши Тарханиота Главаса од великог папије, а затим и пинкерна у част великог коноставла,[66] постави га на чело Тохарима [sc. Татарима],[67] уз немалу ромејску војску око деспота Михаила,[68] који су се баш устремили из ромејске земље некуда у трибалску [sc. српску], али не због ратне потребе, него ради добитка позваних у плену и пљачки, како им експедиција не би отишла упразно, а поготову пошто их је цар позвао, јер из тога [sc. пљачке] ће и бити плаћени они који иду у поход.[69]

(B II 12.12—19)

426 сл., 434 сл.; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 360 sq. Вероватно док се још није раширила вест о Карловој пропасти у антифранцуском устанку, знаном као Сицилијанско вечерње (31. марта 1282), а свакако током исте године, Милутин је заузео Скопље, Горњи и Доњи Полог, Овче Поље, Злетово, Пијанец. Пахимер прећуткује ове успехе српског оружја, али је сведочанство архиепископа Данила несумњиво (Животи краљева и архиепископа 108 сл.) и у науци стога одавно прихваћено. Уп. најновији синтетички приказ у: Историја српског народа I, 439 *(Љ. МаксимовиК).* Релативно скорашњи покушај *L. Mavromatisa,* La prise de Skopje par les serbes: date et signification, Travaux et memoires 5 (1973) 329—334; Fondation 30 sq., да српско освајање Скопља помери у знатно касније време, није успео да оповргне постојеће датирање. Српски успех дошао је после великог византијског успеха из претходне године, када су победоносним наступањем у Албанији под власт Цариграда били враћени многи значајни градови. Cf. *D. M. Nicol,* The Relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros, Byz. Forsch. 4 (1972) 189 sq. Ипак, иако ослобођен опасности коју је дуго представљао Карло Анжујски, цар Михаило VIII није главну пажњу управио на Србију, како би се због Милутиновог успеха могло очекивати *(Јиречек,* Историја I, 191 — Михаило се оружа против Тесалаца и Срба; Историја народа Југославије I, 346 и Историја српског народа I, 440: *Љ. Максимовић* — против Срба; *Laiou,* Andronicus II, 93 — одговор на заузимање Скопља) и како извештава Данило. Велики српски биограф није могао знати праве византијске планове и како је после успеле офанзиве из 1282. дошло до византијског контраудара о коме говори и сам Данило (Животи краљева и архиепископа 109 сл.) и византијски писци (за Пахимера в. у овом одломку; Greg. I 158.5—159.16), он је логично сматрао да су војне припреме у којима је Михаило VIII провео знатан део јесени 1282. биле уперене против Србије. Али како изричито кажу и Пахимер (B I 524.14—528.11; FII 659.10—663.16) и Григора (I 149.5—150.1), жртва похода требало је да буде тесалски севастократор Јован Анђео (ово је добро уочио *Mavromatis,* Fondation 32 и Παλοαολό,οι 34), против кога су и раније више пута морале да буду ангажоване велике снаге. Уп. *Ферјанчић,* Тесалија 105 сл. (за последњу Михаилову експедицију аутор верује да је и реализована— стр. 110). Међутим, некако усред припрема цар је изненада умро 11. децембра (Pachym. B I 528.12—532.8; F II 663.7—667.16; Greg. I 150.1—11; G. Sphrantzes, Memorii, ed. *V. Grecu,* Bucuresti 1966, 168.20—24). Експедиција је тако прекинута у зачетку (зима је Татарима била уобичајено време за ратовање: Pachym. B I 525.2—3; F II 658.17), али је војска знатним делом остала на окупу (Pachym. B II 11.4—5), па је нови цар, Андроник II, релативно брзо могао да крене у акцију *(Nicol,* Despotate II, 29 — сматра да су Татари одмах распуштени), и то против Србије, али никако пре пролећа наредне године. Уп. *Динић,* Област 68 (= Српске земље 131); Историја српског народа I, 440 *(Љ. Максимовић).* Док се *Сшанојевић,* Милутин 4 не изјашњава изричито о времену византијске контраофанзиве, *Јиречек,* Историја I, 191 узимао је зиму 1282/83, а *Muralt,* o. c. 445 крај 1282. године *(Мошин,* Балк. дипломатија 174 ставља византијско татарски упад у Србију још за живота Михаила VIII). У питању је свакако време кад се могло очекивати поправљање односа између нове цариградске владе и сепаратистичких грчких држава на Балкану *(Nicol,* Relations 192). Што се тиче Тесалије, та је нада била привремена и Андроник је значајан поход на ову земљу предузео већ 1284. године. Уп. *Ферјанчић,* н. д. 110.

[66] Михаило Дука Главас Тарханиот (рођ. 1250—1260, + 1310—1315), на крају каријере протостратор, био је несумњиво највећи византијски војсковођа у доба Андроника II Палеолога, много хваљен од савременика (Pachym, B II 271.17; Greg. I 159.8 sq.) и веома утицајан на двору. О њему в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 24; *R. Guilland,* L'Echanson, Recherches I, 244—246; *Г. И. Теохаридис,* Μιχαήλ Δοῦκας Γλάβας Ταρχανειώτης, Ἐπιστ. Ἐπ. Φιλ. Σχολῆς 7 (1957) 183—206, нарочито 191—202 (који је коначно отклонио и недоумице око идентификације); *Polemis,* Doukai, No 89; *C. Asdmcha,* Les Rhodopes dans la deuxieme moitie du XIII[e] siecle, REB 31 (1973) 287—288; *Laiou,* Andronicus II, 94 H. 27. B. и Ђурић, Теодор Метохит, нап. 37. Већ је један од његових поштовалаца, песник Манојло Фил, напоменуо да је Главас име, односно надимак словенског порекла (Manuelis Philae Carmina, ed. *E. Miller,* Paris, 1857, II, 107, v. 74—75). Отуда вероватно и Данило, мешајући личности, вођу Татара у походу на Србију назива Црноглава (Животи краљева и архиепископа 112), мада изгледа да сам Тарханиот није непосредно учествовао у походу. За достојанства која је носио в. Pseudo-Kodinos, index, s. vv. κουρ^παλά.ης, μέ)-ας π^πί/.ς, πρωτοστράίωρ. Cf. et *R. Guilland,* Le Protostrator, o. c. 478—497.

[67] Тохари је уобичајен Пахимеров назив за Татаре, најчешће из орде кана Ногаја [B I 129.3 (Ἀτάριοι) =FI181.14;B I 130.19(ἔθνος) =F I 183.21; BI 132.1—133.15 (IO-νος) =F I 185.22—187.8; B I 231.9—232.16 =F I 303.22—305.12; B I 344.13—345.14 = F П 445.1— 22; B II 11.4; BII 257.13; BII 262.15—268.14]. Према Григорином сведочанству, било их је прикупљено 4.000 за неостварену војну Михаила VIII против Тесалије (I 149.19—22). Они су сачињавали главни део одреда који је продро до Липљана и Призрена и масовно се подавили у набујалом Дриму, у познатој егшзоди коју описује Данило (Животи краљева и архиегшскопа 111 сл.). То свакако није био регуларан састав византијске војске. Уп. горе, нап. 65 и даље, нап. 69.

[68] Деспот Михаило (Димитрије) Анђео „Кутрул", трећи син епирског деспота Михаила II, познат по томе што се први пут оженио (1277. или 1278) принцезом Аном, кћерком Михаила VIII и несуђеном невестом српског принца Милутина (в. горе, вест бр. 9), а други пут (1300) бившом женом краља Милутина, кћерком бугарског цара Георгија Тертера, која се такође звала Ана (в. даље, вест бр. 22). Под оптужбом због издаје, Кутрул је затворен 1304. и тиме ишчезао са политичке сцене. О његовој каријери в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 47 (који га без разлога сматра идентичним са вођом солунских зилота Михаилом Палеологом из четрдесетих година XIV века); *Ферјанчић,* Деспоти 39 сл.; *Dölger,* Reg. IV, Nr 2216; *Polemis,* Doukai, Nr 51; *Nicol,* Despotate II, 21 sq. (према коме је овде и донето датирање Кутрулових бракова). За извесне детаље в. и *D. M. Nicol,* The Relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros, Byz. Forsch. 4 (1972) 184 n. 34; *Fauler,* Chronologie II, 238 n. 14. О надимку Кутрул (Ћелавац), који се јавља само код Григоре (I 204.5) в. *H. Moritz,* Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten, Programm des König, hum. Gymn. in Landshut, II, 1897/8, 49.

[69] *У* науци је већ исказано гледиште, на основу овог места код Пахимера и читавог казивања Даниловог о тим догађајима, да је византијски напад на Србију био више пљачкашко-казнена експедиција,него ратни поход. Уп. Историја српског народа I, 440 *(Л>. Максимовић;* за старију литературу: исто, 440 н. 18); *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 35. Очевидно је да су биле употребљене знатно мање снаге од оних које су, уосталом са другим циљем, биле сакупљане за Михаила VIII. Све је и изведено некако половично, као да је окупљене Татаре требало наградити пред њихово пуштање кућама и тако их задовољити, а све то без правог ангажовања византијских снага. Уосталом, Нићифор Григора то и каже отворено (в. *Ћирковић,* Григора, вест бр. 5, нап. 23—24). Разлоге за овако амбивалентан став нове владе свакако треба тражити и у томе, што одређени кругови, који су под Андроником могли да дођу до већег изражаја него раније, нису одобравали употребу безбожних Татара против православних земаља на Балкану. Cf. Pachym. B I 525.4—8; F II 659.18—21. У сваком случају, Срби су могли да буду само охрабрени недовољном жестином византијске интервенције, па су без великог оклевања, исте 1283. године, Милутин и Драгутин продрли чак до Св. Горе и Христопоља. Уп. *Сшанојевић,* Милутин 5; Историја српског народа I, 441 *(Љ. Максимовић;* за осталу литературу в. исто, 441 н. 20). Хронолошки потпуно побркану слику ових збивања даје *Mavromatis,* Fondation 35, а добрим делом и *Мошин,* Балк. дипломатија 91.

12

ОКО 1297.[70]

САРАДЊА СРБА СА КОТАНИЦОМ

А цар је после имао немало брига с једне стране због немирних Татара (Τοχάρων), који су посели северне крајеве,[71] а с друге стране због Трибала [se. Срба] који су се служили Котаницом, који је пребегавши одавде, прибегао краљу Србије и, проваљујући на разбојнички начин, пљачкао уз границу.72

(B II 257.12—16)

Истовремено ни стање на истоку није било добро.

13

7297—*1298.K*

РАТОВАЊЕ СА СРБИМА И ПРВИ КОРАЦИ КА СПОРАЗУМУ

Дакле, за тих тешких прилика, краљ Србије с једне стране,

70 Ова вест би у композицији Пахимеровог изпагања могла да се веже за 1297. годину. Cf. *Possinus,* in B II 847. Очевидно је, међутим, да су Котаницови упади имали трајнији карактер и да се не могу хронолошки ограничити само на ту годину (в. даље, нап. 72).

71 Велика црноморска орда Татара, коју је пред крај XIII века прво стварно, а затим и формално водио славни Ногај и која се уплитала у живот свих балканских земаља тог времена, највише Бугарске, Србије и Византије. Уп. *Ников,* Отношенин 1—95; *Јиречек,* Историја I, 188, 191 сл.; Историја српског народа I, 442 сл. *(Љ. Максимовић).*

72 По свему судећи, Котаницов погранични рат представљао је дуготрајан, и све оштрији, проблем за Византију. Већ почетком владе Андроника II, највероватније 1283. године (cf. *Possinus,* in B II 836), он је побегао (Pachym. B II 66.15—67.11) из манастирског егзила (в. горе, нап. 64). Није извесно, мада је могућно, да се одмах пребацио на српску страну и узео учешћа у офанзиви Милутина и Драгутина, која је од јесени 1283. до пролећа 1284. захватила чак и струмску, серску и христопољску област. Уп. *Јиречек,* Историја I, 191; Историја српског народа I, 441 *(Љ. Максимовић;* за лит. в. 441 н. 20). После 1284. године задуго нема великих српских похода на Византију. Милутин је имао да решава друга, неодложнија питања (в. Историја српског народа I, 441 сл.——*Њ. МаксимовиК)* и та се околност осећа и у ћутању извора о српско-византијским односима. Њихова реконструкција није могућна све до 1297. године. Очевидно је, ипак, да читаво то раздобље није било без пограничног четовања (Ист. српског народа I, 445 — *Љ. Максимовић).* Шта више, оно је временом морало постати тешко бреме за Византију, и то управо захваљујући пребегу Котаницу (в. даље, нап. 75). Пахимер изричито каже (в. даље, вест бр. 13) да је Цариград покушавао на разне начине да пронађе излаз из ове ситуације: прво посланствима до лета 1297 (cf. et *Dölger,* Reg. IV, Nr 2202), затим неуспелом војном експедицијом Михаила Главаса, да би на крају Милутину био понуђен трајнији споразум, уз руку цареве сестре Евдокије. У преговорима који су уследили, упорно је тражена предаја Котаницова, што је најзад и постигнуто приликом Симонидине удаје 1299. године (в. даље, вест бр. 18). Очевидно, Котаниц је својим дуготрајним упадима у византијске области био силно задужио своје саплеменике.

73 У науци се дуго сматрало да је моћни тесалијски севастократор Јован I Анђео умро 1296. године и да је тиме био отворен пут новој фази политичких заплета на Балканском полуострву. Иако је савремена историографија поодавно дошла до сазнања да је Јован Анђео, у ствари, умро пре марта 1289. године (о читавом питању в. *Ферјанчић,* Тесалија 125), показало се да оцена значаја 1296. године, као момента

а с друге његов хипостратег Котаниц и Торникије[74] огласише се продором у гранична подручја. Стога је и цар много настојао и све чинио да надмудри варварина, сад посланствима, сад војничким испадима. Зато, дакле, тадашњег великог коноставла Главаса, оног божјег човека, тада заједно с јаком војском на њега [se. Милутина] посла. Али он [se. Главас] често наваљујући, не само да није успевао него је и бивао побеђен, будући да они [se. Срби] нису отворено упадали, него на пљачкашки начин, као што су се углавном и понашали, те ромејским снагама уопште није добро

кад Србија стиче предност у одмеравању снага и са Тесалијом и са Византијом, не подлеже никаквој сумњи. Те године исцрпљена је офанзивна способност Тесалаца у Епиру, углавном под притиском Цариграда. Уп. *Ферјанчић,* н. д. 126 сл., 130 сл. Главну корист извукао је Милутин, посевши византијски Драч. Уп. *Јиречек,* Историја I, 193; *Острогорски,* Историја 456; *Ducellier,* Albanie 327 sq.; *Nlcol,* Despotate II, 67. То је био највећи успех Срба још од њиховог заузимања Скопља 1282, који је Византинце, после дугих година пограничног четовања, подстакао на предузимање одлучне контраофанзиве. До ње је дошло, према оцени већине истраживача, 1297. године. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 55; *Острогорски,* Историја 456; *Г. И. Теохаридис,* Μιχαὴλ Δοῦκας Γλάβας Ταρχανειώτης, Ἐπετ. Ἑτ. Φιλ. Σχολῆς 7 (1957) 200; *van Dieten,* Gregoras I, 265 n. 268; *F. Tinnefeid,* Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen, BZ 64 (1971) 46. Понекад се византијски контраудар под руководством Михаила Главаса (уп. нап. 66 и 75) ставља у 1298. годину *(Lemerle,* Philippes 198; *Мошин,* Балк. дипломатија 186), али је очевидно да тада већ долази до његовог краха и преговора који су уследили и продужили се до почетка 1299. године (в. даље, вест бр. 14 и сл.).

74 У досадашњим издањима Пахимеровог историјског дела ово место гласи: ὁ ἐκείνου (se. Милутин) ὑποστράτηγος Κοτανίτζης καὶ ὁ Τορνίκιος (B II 271.13—14). На основу тога понекад се закључује, иако се иначе Котаниц помиње сам, да је постојао још један византијски пребег у српској служби, неки непознати члан породице Торник. Уп. *Станојевић,* Милутин 10; *Ласкарис,* Принцезе 54; *G. Schmalzbauer,* Die Tornikioi in der Palaiologenzeit, JÖB 18 (1969) Nr 21, p. 130—131; *Mavromatis,* Fondation 33, 43, 51. Недавно је *Fauler,* Pachymcres II, 599 n. 4 недвосмислено показао да је у питању погрешно удвостручавање личности у делу рукописне традиције и, исправљајући у истом смислу још једно место код Пахимера (B I 498.17—499.1; FII 629.8), указао на то да су Котаниц и Торник иста особа. Тиме је оснажена одговарајућа ранија претпоставка *(Trapp,* Prosop. Lexikon VI, Nr 13317), а читав сплет сазнања о Котаницу постао једноставнији и сигурнији. Припадност Котаница познатој породици Торника чини јаснијим изнијансирано понашање византијских политичких чинилаца према њему, које се може пратити и кроз поједине одломке овог превода.

75 За Главаса в. горе, нап. 66. Околност да је вођење византијске војске било поверено најистакнутијем заповеднику тог времена сведочи о важности која је придавана походу на Србију, свакако због великих српских успеха у Албанији претходне године и дуготрајног, исцрпљујућег четовања на граници у Македонији. О овим моментима в. Историја српског народа I, 445, 445 н. 43 *(Љ. Максимовић).* На дуготрајности српских пограничних упада нарочито инсистира *Станојевић,* Милутин 10 сл., који је положај византијског становништва уз границу сматрао због тога катастрофалним. Слично и *Јиречек,* Историја I, 194; *Мошин,* Балк. дипломатија 186. Из Пахимеровог извештаја, иако крајње уопштеног, јасно произлази да Главас није успео да преокрене ситуацију у корист Византије. Шта више, био је принуђен да немоћно и ужаснуто посматра сливање избеглица у Солун. Разлози за овакав развој догађаја могли су бити вишеструки, али је извесно да је деведесетих година Византији на свим странама почела да се освећује рестриктивна политика коју је у односу на војне потенцијале земље водио цар Андроник II. Војска, а нарочито флота, од инструмената византијске моћи, видљиве још за претходне владе Михаила VIII, постају очевидан знак слабости Царства. Уп. *Острогорски,* Историја 450 сл.

Стога је, дакле, и стратег који је столовао у Солуну^б и који је на одбрани радио на достојан начин, али који је забринут што је био окружен многим људима, избеглим из својих домова, који су час одлазили а час пљачкали по околини око капија, због тога и због таквих очајавајући саветовао владару (κρατοῦντι) преко гласника да се послужи неким уговорима,[76а] нарочито због тога што су

76 Отворено је питање у којој мери је Михаило Главас био непосредно ангажован на самом ратишту, али је на основу овог места у Пахимеровом излагању извесно да се његов главни командни стан налазио у Солуну. То је значајан податак који покреће питање стварног Главасовог положаја, с обзиром на континуитет политике да Солун буде седиште неке врсте намесника у западним деловима Балканског полуострва. Један од првих међу њима, још у никејско доба, био је Георгије Акрополит, историчар и политичар, чија је власт у Македонији имала превасходно војни карактер (Georgii Acropolitae Opera I, ed. *A. Heisenberg,* Leipzig 1903, 139.1—14, 142.12—15). Cf. *Zakythinos,* Despotat II, 55; *A. Gardner,* The Lascarids of Nicaea, London 1912, 224 sq.; *M. Angola,* A Byzantine Government in Exile, Oxford 1974, 289 sq. Касније, у првој половини XIV века, појављују се кефалије Запада (Δύσις), односно западних области, са седиштем у Солуну. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 85. Кантакузин не оклева да подвуче војну димензију њихове власти, називајући их στρατηγός της εσπέρας (Cant. I 288.19—20; I 411.24; I 436. 11). Чини се да Главаса, по функцији коју обавља, некако можемо да сместимо у ланац војних функционера који резидирају у Солуну негде између Акрополитовог положаја — свакако ближе њему — и положаја кефалија из XIV века. Иначе, изразом Запад (Δύσις) у византијским текстовима најчешће су означени западни делови Балканског полуострва, било да се налазе под страном или византијском влашћу, како је показао *К. Амандос,* Ανατολή καΐ Δύσις, Ελληνικά 9(1936) 32—36 (=Γλωσσικά Μελετήματα, Атина 1964, 413—17). Нешто је другачије, и уже, значење израза δυτικοί код Пахимера, јер се њиме првенствено обележавају поданици непријатељске епирске државе. В. горе, нап. 3. Cf. et *Soustal-Koder,* TIB III, 39 sq.

?6а Модерна наука најчешће поклања веру овим Пахимеровим речима и узима да је идеја за преговоре потекла од Главаса: *Ласкарис,* Принцезе 55; *Сшанојевић,* Милутин 12; The Cambridge Medieval History IV, Cambridge 19231, 532; *Јиречек,* Историја I, 194; *Lemerle,* Philippes 198; *Г. И. Теохаригис,* Μιχαήλ Δοΰκας Γλάβας Ταρχανειώτης, Έπιστ. Έπ. Φιλ. Σχολης 7 (1957) 200; *Мошнн,* Балк. дипломатија 186; *Laiou,* Andronicus II, 94; *Nicol,* Despotate II, 68; имшшцитно и *Днниђ,* Однос 57; Историја српског народа I, 445 *(Љ. МаксимовиК).* Тако остају на неки начин по страни подаци осталих савремених извора, чије је виђење ствари нешто друкчије. Према Метохитовом дипломатском извештају (Presbeutikos, ed. *Mavromatis,* Fondation 106.612—620; в. даље, *Ђурић,* Метохит, стр. 119 и нап. 76) иницијативу за преговоре први је изнео Милутинов доглавник Ђорђе, а према Григори — сам Милутин (Greg. I 202.19—20; в. даље, *Ћирковић,* Григора, нап. 35), што је *Ласкарис,* Принцезе 55 н. 3 назвао изразом својеврсног византијског патриотизма. Недавно је *Mavromatis,* Fondation 36 изразио мишљење да ове разлике не морају бити контрадикторне и изнео, као евентуално разрешење недоумица, могућност да је Главас био преносник српских предлога, па тако за многе савременике, у ствари, и иницијатор тих предлога. Наведена претпоставка делује помало вештачки, али је извесно да сва привидност међусобних неслагања наших извора не скрива основну, и једино важну, истину: жеља за споразумевањем била је обострана, иако је, у Србији и Византији, поникла из различитих побуда. Уп. сада Историја српског народа I, 445 сл. *(Љ. МаксимовиК).* Ако би побуде требало најкраће дефинисати, могло би се рећи да је Милутину било потребно признање постигнутог, а Андронику одрешене руке према Србији, ради ношења са тешкоћама на другим странама (в. даље, нап. 77). Као што је познато (в. даљи опис догађаја), и један и други владар наилазили су на отпоре политици споразумевања, с тим што су српског краља (поред великог отпора Драгутиновог) од ње одвраћале и стране силе — Бугарска и Тесалија— о чему в. *Ласкарис,* Принцезе 55 сл., 65 сл.; *Ђурић,* Метохит, стр. 135-41 нап. 103—115. Несумњив противник брачног уговора са Цариградом била је и краљица-мајка Јелена. Уп. *Динић,* Однос 58; The Cambridge Medieval History IV, Cambridge 19231, 533.

источне области трпеле од налета Персијанаца [se. Турака][77] и заслуживале одговарајућу помоћ. Умирити раздвојене уговорима учинило се и цару и савету око њега[78] добрим и једним од најбољих [решења]. А били су сумњичави, због варваринове ћуди превртљиве (εὔκολον), да нарушавањем уговора не прекине слогу у трен ока (αὐτίκα), из било ког разлога. Стога је, дакле, цар, вољан да учини нешто што би се свидело и суседу, желсо да ће с њим, ако је могућно, закуне. Сматрао је, иначе, да превртљивост Србина зацело неће помоћи [датој] вери, ако не би била везана свадбом уз брачни уговор.[79] А он [se. Милутин] имао је кћер Тертерову, од сестре

[77] Пред крај XIII века Турци су у Битинији већ представљали толику опасност, да је византијска влада морала да реагује оружјем. Војсковођа Јован Тарханиот обавио је ТОКОМ 1297. потребне припреме и следеће, 1298. године започео са офанзивним операцијама, захвативши вероватно и почетак 1299. године. *(Dölger,* Reg. IV, Nr 2201 и сам поход ставља у 1297, али уз грубе превиде у процени садржине читавог релевантног одломка код Пахимера). Поход је пропао готово у зачетку због престоничких интрига и недостатка средстава. Било је то време кад се византијске снаге више нису могле ангажовати на два фронта и разумљиво је што је идеја за преговоре са Србима никла управо онда кад је поведена експедиција против Турака. Кад је Јован Тарханиот донео вест о неуспеху подухвата, цар Андроник није имао другог излаза, будући да је његова сестра одбијањем да се уда за Милутина угрозила преговоре (в. даље, нап. 84, 88, 91), него да тешка срца понуди српском краљу руку своје кћерке. За овакву реконструкцију догађаја, посебно хронологије која у Пахимеровом контексту (В II 257—261) није сигурна, в. *F. Tinnefeid,* Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen, BZ 64 (1971) 46, 49, 50 sq., 53 sq. У почетном делу реченог одломка Пахимерове историје узгред су поменути Татари и Срби (Котаницов случај, в. горе, вест бр. 12), па је тако *Muralt,* Chronographie П, 470 потпуно погрешно закључио да је Јован Тарханиот са успехом ратовао против Турака, Татара и Срба.

[78] О саставу и функционисању царског савета у епоси Палеолога в. *L.-P. Raybaud,* Le gouvernement et l'administration centrale de PEmpire Byzantin sous les Premiers Paleologues (1258—1354), Paris 1968, 122—136 (разматрање о сенату у чијем се оквиру уочава састав фактичког царског савета). Како се у савету налази бар неколико највиших црквених великодостојника, а свакако патријарх, то што Пахимер на овом месту још не спомиње никакав отпор из црквених кругова, можда значи да таквог отпора и није било све до увођења Симонидине удаје међу темељне чиниоце споразума.

[79] Ако су различито интонирани подаци извора могли да изазову извесне недоумице о покретачу идеје за споразум између Србије и Византије (в. горе, нап. 76а), нема сумње да је предлог о браку Милутина са једном византијском принцезом, замишљен као темељ таквог споразума, потекао са царског двора. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 57; *Јиречек,* Историја I, 194; *van Dieten,* Gregoras I, 278 n. 351. Било је то опробано, вековно средство спољне политике Цариграда, које је требало, и углавном у томе успевало, да чвршће веже неки страни двор за византијске интересе и допринесе продирању византијских утицаја. Као што је добро познато, и Србија је, још пре Милутинове владавине, у два маха прихватала овакве брачне уговоре (в., пре свега, *Ласкарис,* Принцезе 7—52), а мало је недосгајало да и сам Милутин, као врло млад краљ>евић, добије руку принцезе Ане, кћерке великог Михаила VIII Палеолога (в. горе, вест бр. 9). Тако посматрано, није било теоретских препрека да се један српски краљ ожени порфирородном принцезом и проблеми који су у Цариграду настали око Симонидине удаје имали су сасвим конкретан узрок у дотадашњем брачном животу краља Милутина, који је стављао канонске препреке царевом плану.

Асанове, узимајући је под сигурном вером за супругу.[80] Имао је

so Историчари Пахимер и Григора наводе различитим редоследом жене краља Милутина, али унисоно стављају на треће место бугарску принцезу (в. даље, нап. 83), кћер цара Георгија I Тертера (1280—1292). Савремена историографија прихвата ово место у редоследу, усвајајући већином Григорино излагање. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 55, 63; *Јиречек,* Историја I, 190, 195; *Динић,* Comes 2; *Пурковић,* Принцезе 39; Историја српског народа I, 462 *(С. Ћирковић); Мошин,* Балк. дипломатија 133, 175 сл.; *van bieten,* Gregoras I, 278 n. 352. Ниједан византијски извор не доноси име бугарске принцезе (као, уосталом, ниједне од Милутинових жена, изузев Симониде). Њено име — Ана — познато је из тзв. Пљеваљског требника, где је у формули многољетствија споменута уз Милутина, Драгутина и остале чланове краљевске куће (око 1290): Гласник СУД 29 (1870) 174, друго изд. Споменик СКА 56 (1922) 25. Као и готово сви Милутинови бракови, и овај је био условљен политичким разлозима. Управо у време првих великих успеха српског краља у одмеравању снага са Византијом, на бугарском престолу налазио се речени Георгије Тертер (о његовој влади в. *Златарски,* Историн III 570—576; Истории на БЪЛгарил III, 294—298), великаш куманског порекла, ожењен у другом браку сестром свог претходника Јована ГО Асена (1279—1280). Из тога брака рођена је кћер која је осамдесетих година XIII века послужила као спона између српског и бугарског двора. Обично се узима да се она удала 1284. године, кад је Милутину био потребан савезник ради развијања офанзиве у Македонији и Тесалији. Уп. *Сшанојевић,* Милутин 6; *Пурковић,* Принцезе 39; *Мошин,* Балк. дипломатија 162, 175. Како је установио *Динић,* Comes 2, брак је склопљен пре 11. VIII1284, јер је у дубровачким Diversa Cancellariae сачуван запис од тог дана о поклонима учињеним Милутину поводом свадбе са кћерком бугарског цара *(G. Čremošnik,* Kancelariski i notarski spisi, Ist. spomenici Dubrovačkog arhiva III/1, 1932, 122, br. 354). Брак је потрајао прилично дуго, али није сасвим јасно колико дуго. *Динић,* н. д. 2 је сматрао, с обзиром на то да су Византинци приликом Симонидине удаје за Милутина тражили, и добили, као залог вере „Тертерову кћер", да је она била српска краљица пуних 15 година (тј. до 1299). Међутим, у манастиру Ариљу, осликаном 1296 (1293—1295: *С. Радојчић,* Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 30; *В. Ј. Ђурић,* Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 44; *М. Чанак-Медић,* Св. Ахилије у Ариљу, Београд 1982, 6 сл.), она није представљена у композицији на којој Христ благосиља Милутина, Драгутина и жену потоњег, Каталину. То би био врло необичан поступак према владајућој краљици, па је одавно изречено мишљење да се Милутин од ње развео пре 1296. године: *М. Пурковић,* Прилошци српској историји, ГСНД 21 (1940) 160 н. 33; *исши,* Принцезе 39. Ако је тако заиста било, поставља се питање зашто је Цариград толико инсистирао на предаји некадашње краљице и, с друге стране, зашто ју је Милутин задржавао у Србији више година после развода? Сигуран одговор није могућ, али је из општег тока догађаја у Бугарској с почетка деведесетих година XIII века очевидно да је судбина Милутинове супруге — Бугарке лако могла да добије неповољан обрт (никакво решење не може се тражити у продужетку везе са угарском принцезом Јелисаветом, како је то претпоставио *Мошин,* Балк. дипломатија 171). Наиме, 1292. под притиском Татара пао је с власти Георгије Тертер, Милутинов таст, али је из Једрена наставио да ровари против новог цара, Смилеца, све до 1297, кад су га Византинци интернирали (уп. *Ников,* н. д. 19—23). Како је Милутинов син Стефан (Дечански) био ожењен Смилчевом кћерком Теодором, у описаној ситуацији постојали су сви услови да српско-бугарски односи остану добри (уп. и *Ников,* н. д. 27 сл., који је оповргао вест Троношког родослова да је Милутин водио рат против Смилца), а да кћер бившег цара Тертера, сада претендента за повратак на престо, падне у немилост. Ако до формалног развода од Милутина и није дошло, њен официјелни положај на српском двору морао је да се битно измени, а стварни раскид брака наступи у време византијских брачних понуда из 1298 (Евдокија). До промене Аниног положаја могло је доћи, иако је имала деце са Милутином. Наиме, *Пурковић,* Принцезе 40 заговарао је стару Руварчеву тезу да је Константин каснији неуспешни претендент на српски престо, био њихов син и претпостављао да је из тог брака било још деце, будући да поменути Пљеваљски требник (Споменик 56, 1922, 25) наводи уз Милутина и Ану и „чедома". Данас се, међутим, сматра да се

пре и другу [жену], кћер западног севастократора Јована,[81] а пре

међу Милутиновим женама не може са сигурношћу идентификовати мати Константинова: Историја српског народа I, 463 *(С. Ћиркоевић).* За Константина в. *Динић,* Comes 3, који је оповргао Јиречеково мишљење да је он идентичан са личношћу познатом као comes Constantinus у Хуму почетком XIV века. В. сада и Историја српског народа I, 464, 496 сл. *(С. ЋирковиК).*

[81] У питању је, разуме се, севастократор Јован I Анђео (1268—1289), господар Тесалије (о појму Запада и западњака код Пахимера в. горе, нап. 3). Григора додаје (I 203.4—5)дајеон био „архонтВлахије"тј.,Тесалије (Влахија јечест средњовековни назив за Тесалију; уп. *Ферјанчић,* Тесалија 8 сл.). Трећи византијски аутор од значаја за упознавање Милутинове владе, Теодор Метохит, само неодређено спомиае Тесалку као некадашњу жену српског краља (Presbeutikos, ed. *Mavromatis,* Fondation 116; в. даље, *Ђурић,* Метохит, нап. 105—109). Алузију пуну пребацивања учинио је, како се сматрало, око 1285. и патријарх Григорије III Кипранин *(Laurent,* Reg. IV, No 1480), али се данас са више извесности може закључити да је патријархово гшсмо вероватно настало почетком његовог понтификата 1283/84. године, те да доноси потпуно савремену алузију (уп. даље, *Радошевић,* Григорије Кипарски, нап. 8 и 10). Ако је Јован Анђео веома позната историјска личност [в. о њему *Polemis,* Doukai, No 52; *Б. Ферјанчић,* Севастократори у Византији, ЗРВИ11 (1968) 180 сл.; *исши,* Тесалија 95—126], велика мистерија влада око његове кћери, удате за Милутина. Чак, *Nicol,* Despotate II, 68 као да сумња у легалност овог брака, јер каже да је Милутин био in some sense a son-in-law of John Doukas of Thessaly. У нашој историографији обично се усваја Григорин редослед Милутинових жена до Симониде (I 203.4—11: Тесалка, Мађарица, Бугарка) и узима да је Тесалка била прва међу н>има. Такође је уобичајено гледиште да је она представљена уз Милутина на његовом првом краљевском портрету у Ђурђевим Ступовима (в. *Радојчић,* н. д. 27—29), па да је према томе, сходно натпису, носила име Јелена. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 55 (без имена Јелена); *Јиречек,* Историја I, 184, 190 (без имена; упозорио је на немогућност да се звала Јеаппе, како наводи *C. Hopf,* Chroniques greco-romanes, Berlin 1873, 529 у својим генеалошким таблама); *Динић,* Comes 2; *Пурковић,* Принцезе 39; *Ферјанчић,* Тесалија 102; уп. и даље, *Ђурић* Метохит 137 н. 109. То би било прихватљиво, да није једне тешко премостиве препреке. Наиме, Јован Анђео, тај амбициозни супарник Палеолога, био је обдарен кћерима, чијим добрим удајама је покушавао да дође до савезника против Цариграда (пошто је преко једне кћерке, удате за сестрића Михаила VIII, већ почетком своје владе добио из Цариграда достојанство севастократора: *Ферјанчић,* Тесалија 103). Ако занемаримо оне које за нашу тему нису занимљиве, остаје Јелена, супруга Виљема де ла Роша (од 1275) а затим и Хуга од Бријена (од 1291), моћних латинских кнежева у Грчкој *(Hopf,* о. с. 529; *W. Miller,* The Latins in the Levant, London 1908, 134 sq.; *Polemis,* Doukai 17 n. 8; *Ферјанчић,* Тесалија 102; *Nicol,* Despotate II, 48). Још је *Динић,* Comes 2 указао на то да тесалски севастократор није могао да има две кћери са именом Јелена, али је застао пред проблемом који произлази из ове чињенице. Проблем се своди на следеће: ако се не може замислити постојање две сестре Јелене Анђео од истог оца, једино решење би било да је постојала једна Јелена Анђео, која је пре удаје за Виљема де ла Роша евентуално била Милутинова жена. Али ни то решење није могућно, јер она је за де ла Роша била удата између 1275. и 1287, дакле и у доба осликавања капеле у Ђурђевим Ступовима (1282/83, по уобичајеној хронологији). Због тога је *Мошин,* Балк. дипломатија 149 сл. с правом искључио могућност да је на фресци она представљена, навевши и ваљане разлоге због којих то није могла бити ни следећа Милутинова супруга, угарска принцеза Јелисавета. На жалост, Мошин се није зауставио на овим уверљивим закључцима него је, верујући ваљда да се Тесалка ипак звала Јелена, развио невероватну комбинацију о њеном одгајању уз краља Милутина и његову прву жену, њеном враћању оцу и њеној, због свега тога, хронолошки знатно помереној удаји (после 1282) за кнеза Виљема (исто, 151 сл.). Из реченог произлази да је у капели Ђурђевих Ступова приказана нека друга Милутинова жена, а не Тесалка којој не знамо име, али која се сигурно није звала Јелена (в. даље, нап. 82). Тиме се јасније постављају и хронолошки оквири брака кћери Јована Анђела са Милутином: склопљен је (можда непосредно)

ње другу[82] коју је замрзео без икаквог разумног разлога, па оста-

после осликавања капеле у Ђурђевим Ступовима, а развргнут доласком угарске принцезе (вероватно крајем 1283 — в. даље, нап. 103, 106), што значи да је трајао мање од годину дана и остао без деце. Могућно је претпоставити да је до склапања брака дошло током српске офанзиве из 1282, кад је Милутину, нарочито после Сицилијанског вечерња и пропасти Карла Анжујског, био потребан тако антивизантијски настројен савезник какав је био тесалски севастократор Јован Анђео. Пропаст византијске противофанзиве (в. горе, вест бр. 11) и успеси српског оружја током 1283. године (уп. Историја српског народа I, 441 — *Љ. Максимовић)* показали су да тесалски савезник није неопходан, па је страсно Милутиново упознавање са Јелисаветом, кћерком мађарског краља, брзо запечатило судбину Тесалке. Све ово показује да Григора (I 203.4—6) није поуздан кад говори о њеном дуготрајном боравку у Србији, као уосталом и у неким другим питањима Милутиновог брачног живота (в. даље, нап. 84, 106). Посматрају ли се ствари овако, онда се мора дати за право *Ферјанчићу,* Тесалија 102, који је осетио да се Тесалка није дуго задржала у Србији, а отклонити она схватања која њен брак, без стварног ослонца у изворима, стављају између 1273. и 1282/83. године. Уп. *Радојчић,* н. д. 27; *Пурковић,* Принцезе 39. *Mavromatis,* Fondation 48; *Мошин,* Балк. дипломатија 137, 144 сл. Треба овде упозорити и на могућност забуне друге врсте око личности Јелене. У другој половини XIII века појављује се и Јелена, кћер Јована Анђела, удата за једног члана породице Торник. Cf. *G. Schmalzbauer,* Die Tornikioi in der Palaiologenzeit, JOB 18 (1969) 120 sq. Међутим, овај Јован Анђео није севастократор којим се бавимо, него његов полубрат-имењак и законити син Михаила II Анђела (о њему: *Polemis,* Doukai, Nr 50). О нужности и тешкоћама њиховог разликовања в. *Ферјанчић,* Деспоти 95 н. 2.

[82] Пахимер инсистира на томе (осим овог места в. и даље, вест бр. 21) да је пре кћери Јована Анђела постојала и прва Милутинова жена, коју он сматра законитом, док је Григора уопште не помиње. Иако се за Григором поводи већина савремених историчара (в. горе, нап. 80), немогућно је веровати да је Пахимер њено постојаае измислио да би, рецимо, доказао незаконитост следећа два Милутинова брака (Тесалка, Бугарка) и, самим тим, законитост Симонидине удаје (в. образлаган>е цара Андроника пред патријархом, вест бр. 21). Пахимер је озбиљан историчар, уз то обично добро информисан, који понекад и може нешто да прећути, али ништа неће намерно и лажно измислити. Пренебрегавањем његовог податка свакако се отежава, ако не и онемогућава, одговор на два проста и, истовремено, важна питања: ко је мајка Стефана Дечанског и ко је насликан уз Милутина у капели Ђурђевих Ступова (в. горе, нап. 81)? Јер, очевидно је да се решење не може тражити само претпостављањем постојања (неодређеног броја) наложница у Милутиновим младим годинама, као што изгледа да произлази из извора западне провенијенције. Према анонимном опису прилика на Балкану (1308), Стефан Дечански би био бастард од неке comuni muliercula (Anonymi descriptio Europae orientalis, ed. *O. Gorka,* Krakow 1916, 35), док се о другим женама у Милутиновом животу уопштено каже да их је било вмше пре „кћери константинопољског цара". У исто време, схватање о незаконитости Стефановој провејава и у околини папе Климента V (уп. *М. Пурковић.* Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934,15, који греши што Стефана сматра сином Ане Тертер — 16 н. 1). Фамозни барски архиепископ Гијом Адам подробнији је у својим обавештењима (1332): Милутин је имао само две жене, Јелисавету и Симониду, обе без деце и две наложнице (укупан број је као у византијских аутора!) са два сина-копилета, Константином и Стефаном (Дечанским), који би требало, у ствари, даЈе на, првом месту [Directorium ad passagium faciendum in Terram Sanctam, in: *M. Sufflay* Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV в., Vjesnik Zemaljskoga Arkiva 13 (1911) 147; превод *Сш. Новаковића* у ГНЧ 14 (1894) 23 сл.]. Слично претходним мишљењима, папа Јован XXII пише 12. VI 1323. у једном гшсму, поводом планова за брак Стефана Дечанског и Бланке, кћерке Филипа Тарентског, да би Стефана, иако рођеног у морганатском браку, требало признати као законитог краља, уколико пређе у католичанство *[A. Theiner,* Vetera monumenta historiae Hungariam sacram illustrantia, I, Romae 1859/60 (repr. Osnabrück 1968),

вивши ову законит сплео се са Јовановом кћери. А док је још законита била жива, отпустивши ову [другу по реду] оцу, иако се ништа законито не зби поради развода од ње [se. прве], доведе Тертерову кћер и имао је њу као трећу, рачунајући од законите; а прва, будући

490—491]. Без обзира на то каквим је информацијама располагао папа *(М. Зечевић,* Живот и владавина Стефана Дечанског, Београд 1903, 25 сл. сматрао је да се радило о гласинама, дрк *Мошш,* Балк. дипломатија 135 претпоставља и постојање одређених извештаја), он је писао о човеку који је већ био на престолу и чију легитимност власти, колико је познато, Курија није доводила у питање. Најзад, сплитски патриције Миха Мадиев де Барбезанис, иако готово Милутинов приврженик, каже да је српски краљ настојао да његовог незаконитог сина Стефана сматрају законитим (Michae Madii Historia, ed. *J. G. Schwandtner,* Scriptores rerum Hungaricarum, III, Vindobonae 1748, c. 12, p. 643). Одблесци оваквих вести допрли су и до много каснијег Орбина (који је иначе побркао Милутинове бракове и децу): „Један је био незаконит, по имену Стефан, а имао га је с неком племкињом" *(М. Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 25). Недавно је *Мошин,* н. д. 136 сл. покушао да објасни однос западних извора према Стефану настојањем да се, омаловажавањем првог Милутиновог брака, легализују Јелисавета Угарска и њена деца са промискуитетним српским краљем. Али, како је Милухин са Јелисаветом имао, по свој прилици, само једну кћер (в. даље, нап. 106). овакво настојање на Западу пре је могло да се развије у корист деце угарског зета Драгутина, чији је син Владислав тамо морао имати несумњиву предност над Стефаном (Дечанским) у наслеђу српског престола. Питање је, међутим, да ли унисоно третирање Стефана као бастарда у западним изворима, чак и кад су релативно наклоњени Милутину, може да буде само одраз политичке климе. Поготову што српски извори у овој ствари ћуте, а и Нићифор Григора (в. даље, нап. 83) своје пребројавање Милутинових жена започиње са кћерком Јована Анђела и, следствено томе, не зна за неку законнту мушку децу српског краља. Мора се, дакле, претпоставити да око Стефановог рођења није све било неспорно (ово схватање је продрло чак и у The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 19231, 534—536, где је Стефан назван бастардом кога је, међутим, свештенство хтело за краља). Са своје стране, Пахимерово инсистирање на законитости првог Милутиновог брака, пропалог због Тесалке, несумњиво је представљало званичан став Цариграда. И он је свакако политички обојен, јер је законитост првог брака обезвређивала све следеће бракове до Симонидиног (в. даље, вест бр. 21). У противном, не би било легалне подлоге за њену удају. То не значи, као што смо већ рекли, да је Пахимер могао да измисли први брак српског краља. То само значи да је имао ваљане разлоге да на њему инсистира. Модерна наука је његов став већ делом уважила (Пахимерова верзија потпуно је прихваћена у The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 1923[1], 532 sq.), истичући да питање Милутинових бракова није коначно решено и да је, можда, био ожењен и неком српском властелинком. Уп. Историја српског народа I, 462 сл., 463 н. 3 *(С. Ћирковић).* Данас можемо да тврдимо са извесношћу да ту прву жену, Јелену, познајемо са фреске из Ђурђевих Ступова (в. горе, нап. 81). У основи исто мишљење је изразио *Мошин,* Балк. дипломатија 151, али недовољно експлицитно, не улазећи при томе у све консеквенце које оно повлачи у вези са бројем Милутинових бракова (в. даље, нап. 83), а залазећи, с друге стране, у чудновате хронолошке и просопографске комбинације [в. исто, 137 сл., 151 сл.: брак са Српкињом пада између 1271—1273, а од тада она живи на двору упоредо са малолетном Тесалком, рађајући у међувремену Стефана (брак њен формално траје до 1282), пошто је претходно доживела да буде представљена као снаха Уроша I византијској делегацији која је требало да уговори брак њеног мужа, тада краљевића, Милутина са принцезом Аном Палеолог (sic!).] Идентификација прве Милутинове жене не решава a priori питање идентификације мајке Стефана Дечанског, али је чини лакшом. По свему судећи, он је био рођен око 1275. године. Cf. *M. Purković,* Was Stefan Dečanski the Younger or the Eider of King Milutin's Sons? The Slavonic and Europ. Rev. 29 (1951) 545—549; *Динић,* Comes 3; *Мошин,* н. д. 139. У следећих неколико година морала се родити и Ана (Неда, Доминика), прва Милутинова кћер (о н>ој в. *Пурковић,* Принцезе 31—42), жена потоњег бугарског цара Михаила Шиш-

жива, оптуживала је следеће као незаконите.[83] Подбоде само стога

мана (1323—1330), пораженог тако катастрофално на Велбужду. За њих обоје, Стефана и Ану, *Пурковић,* н. д. 40 је сматрао да су деца Јелене Анђео, односно деца из, по њему, Милутиновог првог брака. У просопографском погледу, видели смо, то се мишљење не може одржати, али чини се да би решење које је предложио Пурковић требало до даљег делимично усвојити, односно Стефана и Ану сматрати потомством из првог краљевог брака и не претпостављати постојање још једне конкубине као Стефанове мајке. Краљ Милутин је у својим браковима био вођен изоштреним политичким резоном, а тешко је веровати да је седамдесетих и на самом почетку осамдесетих година, док је још био краљевић, постојала политичка потреба за брачном акробатиком, попут оне из времена његове самосталне владе. Чињеница да је код савременика провејавала сумња у законитост његовог прворођеног сина не може се до краја објаснити, али се може указати бар на два вероватна решења: Стефан Дечански је или зачет у нешто касније озакоњеној вези или је законити брак у коме је рођен сматран морганатским у иностраним, и можда не само иностраним, круговима у том смислу, што његова мајка није била принчевског порекла, поготову не из једне стране владарске лозе, како је то било уобичајено и за невесте краљевића српског владарског дома.

[83] То да је прва Милутинова жена оптуживала остале као незаконите, свакако је стилска фигура која, у ствари, показује ток размишљања званичног Цариграда, онај исти који ће нешто касније, у разговору између цара и патријарха, наш аутор тако подробно изложити (в. даље, одломак бр. 21). Али оно што већ са овим местом код Пахимера постаје недвосмислено јасно, јесте conspectus generalis бракова краља Милутина (уп. горе, нап. 80, 82). Његова прва жена, Јелена (в. горе, нап. 82), коју је узео знатно пре преузимања власти била је српског, највероватније властеоског рода. Насликана у Ђурђевим Ступовима 1282, била је напуштена исте године ради брака, уосталом врло краткотрајног (1282/83), са кћерком Јована Анђела. У другој половини или крајем 1283. године *(Динић,* Comes 2 — пре 1283) она је враћена оцу, јер Милутин доводи своју свастику, угарску принцезу Јелисавету. То је такође краткотрајан брак, у православним црквеним круговима осуђиван, који Пахимер стога не признаје као легалан и о њему говори на другом, издвојеном месту (в. даље, вест бр. 18 и нап. 103—106). Већ пре августа 1284. године *(Динић,* Comes 3 — пре 1284), не само да је Јелисавета натерана да напусти земљу, него је Милутин стигао и четврти пут да се ожени. Овога пута, брак са Аном, кћерком бугарског цара, потрајао је знатно дуже, али је у последњим годинама био праћен краљичиним падом у немилост. Најзад, 1298. долази до византијске понуде савеза уз брачни уговор, што је реализовано Симонидином удајом с пролећа 1299. године, петим и последњим Милутиновим браком (о коме Пахимер почиње да говори одмах после међуизлагања о ранијим браковима). Ако је јасно због чега Пахимер не сматра званичном Милутинову везу са угарском принцезом, далеко је мање јасно због чега Нићифор Григора, наш други кључни извор за брачни живот српског краља, још драстичније поступа према његовој првој жени (он Мађарицу сматра законитом), па је уопште и не спомиње. Објашњење које је у науци већ предложено *(Мошин,* Балк. дипломатија 134) —· да вероватно није желео да Симониду представи као, чак, пету жену — не задовољава. Григора изричито говори о претходне три Милутинове супруге (I 203.4—11) и наглашава, поводом (пропалог) византијског предлога са Евдокијом, да је на прагу четврти брак (ib., lin. 3—4). Како је и четврти брак потпуно неканонски и стога незамислив (в. даље, нап. 124), што Григора није могао да не схвата, није било разлога да прећути пети, а да чак и не покуша да прећути четврти. Да је уопште био намеран затаппсавању, имао је пред собом као прилично елегантно решење онај званичан став владе, који је Пахимер искористио и подробно навео: постојање отеране прве жене анулира, док је она жива, све потоње бракове; у овом случају други (са Тесалком) и четврти (са Бугарком), док трећи (са Мађарицом) православна црква ионако није признавала. А Григора управо њега наводи као један од легалних. Разуме се, он то не чини под утицајем западних схватања (в. горе, нап. 82), која није могао ни познавати, и зато објашњење треба потражити на другој страни. Мада то изгледа чудновато, извесно је да Григора пише о Милутиновим женама некако на такав начин као

цар варварина већ склоног уговору, пошто је чуо да му је прва [жена] умрла и да је отуда законита она која ће с њим живети после прве, јер се оне у међувремену као незаконите нису рачунале, да се, отпуштајући Тертерову [кћер], ожени убрзо [царевом] рођеном сестром Евдокијом[84] која је већ била у Цариграду (πόλις) као удова Јованова.[85] А овај [se. Милутин] нимало не оклеваше, како би и највише постигао, те спреман беше да уз погодбу и уговоре отпусти Тертерову кћер и прими цареву сестру. Јер, пожури у сусрет царевим надама и, стремећи успеху великих, желео је размену, пошто се и за власт бринуо због старијег брата Стефана који је и по старости (χρόνῳ) и по праву имао првенство, иако је, будући хром и носећи ману у телу, а и желећи да живи у доколици, одвојивши себи до-

да није добро информисан. Он изричито каже да ниједна од три Симонидине претходнице није имала деце (I 203.11—12) и у томе се потпуно вара (в. горе, нап. 80 и даље, нап. 103, 106). Из ових или оних разлога, дакле, Григора је са многоженцем Милутином на несигурном терену.чак и кад се ради о простим и очигледним чињеницама. Ваља се стога запитати, није ли он превидео прву жену Милутинову, у излагању које је много сумарније од Пахимеровог. То није немогућно, стога што она, по свој прилици, готово да и није била српска краљица. Њен живот уз Милутина протиче за Урошеве и Драгутинове владе, док је на самом почетку мужевљеве владе била уз њега тако кратко, да се свест о њој као краљици није одомаћила у Цариграду. Све остале Милутинове жене не само да су очигледно припадале добу његовог краљевања, него су и њихови бракови, маколико понеки кратко трајали, били део међународних политичких збивања. Брак прве Милутинове жене то свакако није био.

[84] Евдокија је била трећа кћер Михаила VIII Палеолога. О аој в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 52 (али са грешкама, пре свега у годинама владе и смрти аеног мужа). Датум рођења није познат, али како је носила епитет Порфирогенита (cf. Chronicon Panareti, ed. *O. Lampsidis,* Athenai 1958, 62.14), свакако је рођена не само после очевог доласка на престо, него и после повратка византијске власти у престоницу (25. VII1261), где се налазила порфирна палата по којој су новорођенчад владајућих царева добијала речени епитет. Пред крај владе Михаила VIII, највероватније 1281. године (1282: *van Dielen,* Gregoras I, 264 n. 59), удала се за трапезунтског цара Јована II Великог Комнина (в. даље, нап. 85). Из тог брака рођена су два сина — Алексије II (цар 1297—1330) и Михаило. После смрти Јована II (16. VIII 1297: Panaretus, ed. cit. 63.5—6) остала је Евдокија скоро годину дана у Трапезунту, а затим се 13. VI 1298. запутила у свој родни град (Panaretus, ed. cit. 63.13—14 јасно каже да је тог дана кренула за Цариград, а не стигла у Цариград, као што се често погрешно наводи). Ови подаци трапезунтског хроничара Панарета су оскудни, али недвосмислени и стога су лишене основе комбинације *Mavromatisa,* Fondation 19, 34, 37 о томе да је већ 1297. постојао план о Евдокијиној удаји за краља Милутина, да се она још у Трапезунту с тим сагласила, пре него што је јуна 1298. стигла (sie!) у Цариград. Очевидно је, и једино могућно, да се идеја о удаји родила кад је Евдокија приспела у Цариград са прописаном годином жалости (cf. *Кукулес* IV, 97) у удовиштву за собом. Тада је била у доби која је одговарала годинама српског краља (могла је имати највише 36—37 година, а Милутин око 44; в. даље, нап. 90). *Mavromatis,* Fondation 37 је проницљиво закључио да је ова идеја могла да успе, јер за Евдокију, као удовицу у релативно зрелијим годинама, канонске препреке око брака с Милутином вероватно нису изразито строго постављане у политичким круговима око цара и патријарха. После неостварене удаје за Милутина (в. и даље, нап. 88), умрла је у Трапезунту 1301. године. Cf. Panaretus, ed. cit., 63.17—19.

85 Трапезунтски цар Јован II Велики Комнин (1280—1285, поново 1285—1297), о коме в. *W. Miller,* Trebizonde. The Last Greek Empire, New York 1926 (repr. Amsterdam 1968) 27 sq.; *P. Jannsens,* Trebizonde en Colchide, Bruxelles 1969, 86—91. О начину на који је посредно, и постхумно, доведен у везу са Србијом в. горе, нап. 84.

вољно земље,[86] препустио бригу око власти њему [se. Милутину] који ће после смрти [Стефана] сачувати власт његовој деци.87 Тако

86 реч је, разуме ће, о областима које је Драгутин држао на северу. Пахимерова представа о настанку те географско-политичке творевине у основи је тачна. Како је показао *Динић,* Област 61—82 (=Српске земље 123—145) и Уз расправу „Област краља Драгутина после Дежева", ИЧ 3 (1952) 249—251 (=Српске земље 145—147), претресавши све изворе и дотадашњу литературу (коју због свеобухватностн Динићевог расправљања овде не треба наводити), Драгутин је од самог Дежева располагао сопственом пространом облашћу између Рудника, Ариља и манастира Св. Николе у Бањи. Касније, после јуна 1284. дошло је до њеног знатног проширења прикључењем Мачве са Усором и Солима, као угарског дара [уп. *М. Динић,* Средњовековни Срем, ГИД у Н. Саду 4 (1931) 9—12 (= Српске земље 281—284)], али то су етапе које Пахимеру највероватније нису могле да буду познате. У својој вести он доноси и једну на први поглед препознатљиву нетачност, говорећи о Драгутиновом животу у доколици. Као што је познато, Драгутин је својом територијом суверено владао, постављајући се као достојан партнер Милутину, напр. у експедицији против Дрмана и Куделина или одржавањем самосталних контаката са папском Куријом и, чак, мешањем у борбе око мађарског престола. Уп. *Сшанојевић,* Драгутин 10—14 и општу оцену Драгутиновог деловања у *Динић,* Однос 49. Ипак, Пахимерова напомена о доколици може да има неку своју логику, јер је Милутин, а не Драгутин, био онај владар који је у очима Византинаца репрезентовао Србију.

87 Ово је други пут како Пахимер говори о преносу власти, односно наслеђа престола (в. горе, вест бр. 9 и нап. 59) од Драгутина на његовог брата Милутина, али сада са више детаља о суштини њиховог односа који је изграђен око тог чина. Ту је читаво Пахимерово виђење, за њега већ око две деценије старог, споразума у Дежеву, али без спомињања самог споразума, који као догађај припада српској унутрашњој политици и не може непосредно да интересује нашег аутора. Као византијски аспект последица произашлих из Дежева, то је ипак један од најзначајнијих извора за употпуњавање реконструкције одлука из споразума двојице краљева. Као што је познато, постоје свега четири изворна текста који непосредно сведоче о овом питању (в. и Историја српског народа I, 438 н. 7). Српски званични угао посматрања изложио је архиепископ Данило (Животи краљева и архиепископа 24 сл., 106 сл.) који каже да је после Драгутиновог несрећног прелома ноге настала у земљи велика „млгва", па је он, видећи да не може да влада, пренео власт на Милутина. Западни посматрачи не доносе међусобно потпуно усклађене верзије. Аноним из 1308 (Anonymi descriptio Europae orientalis, ed. *O. Gorka,* Krakow 1916, 34) чак има две, унеколико различите верзије које свакако потичу од различитих информатора: по једној, Драгутин је абдицирао; по другој, привремено се повукао до опоравка од болести. Барски архиегшскоп Гијом Адам, који пише (1332) већ после смрти оба актера, резимира своје виђење тврдњом да је болесни Драгутин поделио краљевство [Directorium ad passagium faciendum in Terram Sanctam, in: *M. Sufflay,* Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka, Vjesnik Zemaljskoga Arkiva 13 (1911) 147; превод *Сш. Новаковића* у ГНЧ 14 (1894) 24]. Тиме је он јасно изразио целокупан однос западних сила према Србији, које у њеним географским оквирима виде две државе; тачно оно што је као последицу споразума међу браћом (у нешто другачијој причи о самом том договору) изнео својевремено и Аноним (р. 33): Стефан (Драгутин) влада Србијом, Урош (Милутин) Рашком и додаје nunc sunt duo reges. Четврти извор је Георгије Пахимер. Morao би се додати и пети (у овом контексту незапажен) — Пљеваљски требник из око 1290. године, у чијем се „многољетствију" спомињу краљ Милутин и краљица Ана са децом и „господин наш" Стефан (Драгутин) и Кателина са децом (ed. *Љ. Сшојановић,* Споменик СКА 56, 1922, 25). Српска модерна историографија нашла је, природно, у Дежеву један од важних момената у свом истраживању средњег века. Готово да нема аутора који, бавећи се Милутиновом епохом, није на овај или онај начин дотакао то питање. Узимајући све основне изворе у обзир, ситуацију око и после споразума у Дежеву коначно је резимирао *Динић,* Однос 56, сводећи у реалне оквире и сва дотадашња мишљења: (1) Драгутин напушта престо због болести и нереда које је она изазвала; (2) Милутин треба да влада доживогно; (3) н,ега ће наследити Драгутинов син (Владислав); (4) Милутин је, као краљ,

и због тога потпуно се подреди царевој жељи и настојаше да му постане пријатељ и рођак. А и много је обећавао да ће Котаница предати, јер за онога који жену отпушта није вероватно да туђина поштеди. Са овим се сложи цар и већ сестру посвема обрлаћује, тврдећи да је размена законита, јер је законита [se. супруга] умрла, она која је предњачила онима иза себе и њихов брак [se. бракове] чинила неважећим (νόθον) и незаконитим (παράνομον), а пошто је умрла, од тада па убудуће законит и ваљан [брак] придаје се достојној. Али, иако говорећи много тога, није је убедио. Јер хтела је, као што је доличило,[88] и мртвом мужу да сачува верност, те

изнад Драгугина у власти и рангу; (5) Драгутин не носи званично краљевску титулу; (6) даљи однос међу браћом зависи од узајамног поштовања споразума. Тешко је рећи колики је у свему томе био елеменат принуде над Драгутиновом слободном вољом, али је несумаиво да је постојао у неком виду. Уп. *Сшанојевић,* Драгутин 8 сл.; *исши,* Милутин 1—3; Историја народа Југославије I, 341; *Динић,* Однос 53; *Mavromatis,* Fondation 23 sq.; Историја српског народа I, 438 *(Љ. Максимовић); Мошин,* Балк. дипломатија 160 сл. Пре извесног времена *Mavromatis,* Fondation 31 (в. и његову реинтерпретацију дежевских услова — р. 27) изложио је схватање да је договор у Дежеву представљао више поделу државе, него Драгутинову абдикацију. По овом аутору излази да међу изворима Данило и једна од Анонимових традиција говоре о абдикацији, а Гијом Адам, друга Анонимова традиција и Пахимер говоре о подели власти и проблему наслеђа. Кад би то и било сасвим тачно, морали бисмо у вези са другом групом извора поставити једно значајно питање: да ли се у контексту стварне поделе власти уогплте може поставити проблем наслеђа, будући да би у том случају сваки владар имао своју државу (управо онако како западни извори виде каснију ситуацију) и свог наследника? Чини се да је само у оквирима одрицања од врховне власти било места за једну клаузулу о наслеђу. Битнијеје, међутим, то што са изворима ствари не стоје баш тако као што су представљене у наведеном мишљењу. Једино Гијом Адам, иначе веома пристрасан у Драгутинову корист *(Динић,* Однос 53 сл.), заиста говори о некој подели власти. Обе Анонимове „традиције" сведоче о абдикацији, свеједно да ли сталној или привременој. И оно што је најважније за ову прилику, чита ли се пажљиво Пахимер на оба релевантна места, види се да у основи читавог договора лежи пренос власти, односно абдикација, без обзира на садржину свих других пратећих услова. Најзад, Пљеваљски требник својим титулисањем оба брата и њихових супруга сведочи у истом смислу. *[М. Динић,* Уз расправу „Област краља Драгутина после Дежева", ИЧ 3 (1952) 150 (=Српске земље 145 сл.) сматрао је да је Драгутин два пута наведен у требнику — једном као краљ Стефан, једном као господин Стефан, што је неприхватљиво, јер се између та два навода налазе краљица Ана, епископ Исаија и стара краљица Јелена. Први помен Стефана (као краља) односи се, у ствари, на Милутина.] Према томе, неопходно је одвајати сам дежевски чин од његових последица. Драгутинова абдикација, договорена у Дежеву, потиснута је касније у други план неспоразумима међу браћом и Драгутиновом самосталном управом на северу земље (о томе в. горе, нап. 86), нарочито у очима нешто познијих западних извештача, и Анонима и Адама. У свом посматрању Србије, они резимирају, као што је овде већ речено, дуготрајнији политички став западних сила, код којих је Драгутин наилазио на подршку и које су њега третирале, не сасвим неосновано, као равноправног Милутину [уп. анализу извора у Историја српског народа I, 444 *(Љ. Максимовић)].* Поготову откад су, у сукобу око наслеђа, Драгутин и Милутин загазили у дуготрајан међусобни рат (1301—1312/13), о чему в. даље, нап. 113.

[88] Поновна удаја обудовеле жене није сматрана у Византији необичном појавом и таквих је бракова, нарочито из материјалних или политичких разлога било доста, али се сматрало достојанственим чувати успомену на покојног мужа бар годину дана. Cf. *Кукулес,* IV, 97 sq. Такво удовиштво заштипивано је посебним старањем цркве (ibid., П/1, 163 sq.). Евдокијино настојање да покаже своју принципијелност У том питању и преко минималног рока жалости, независно од личности новог женика, по свој прилици није убедило не само увређеног Милутина, него ни њеног бра-

не само са краљем Србије, него ни са неким од њега много већим није јој се у други брак [дало] спајати. А царева придобијања оценила је иначе као довољна и убедљива, можда за другу, али не и за себе, иако јерекла дајезначајнимљудима (μεγεθέσι) долична пре постојана брига за укућане, него лакоћа одбијања. Пошто је се, међутим, није тицала размена, а сматрала је сувишним да показује код недостојних велику (ἀταμίευτον) искреност у погледу успомена, ућутала је.

(В II 271.12—275.5)

14.

*Јесен—зима 1298.^*

УГОВАРАЊЕ МИЛУТИНОВОГ БРАКА СА СИМОНИДОМ

Дакле, разочаран после покушаја са сестром, цар је сматрао краља Србије недовољно достојним сродства преко властите кћери, а с друге стране вреднијим од презирања. Због тога, а како је време недостатак ублажило, сматрао је [Милутина] достојнијим брака по кћери. Беше то врло шаљива ћеркица, са још ненавршеном (παραλλάττον) шестом годином,[90] омиљена њему [se. цару], а омиљена

та, цара Андроника, који је после овог догађаја био у лошим односима са сестром *(Ласкарис,* Принцезе 57 сл. изнео је и претпоставку да Евдокија није хтела да пође за Милутина због раније захладнелих односа са братом), тако да се она две године касније вратила у Трапезунт, где је убрзо и умрла (о Евдокији в. горе, нап. 84).

[89] У лето или ранујесен 1298. могло је најраније доћи до покушаја Евдокијине удаје за краља Милутина (в. горе, нап. 84). С друге стране, већ почетком фебруара 1299. године био је јасан резултат пет Метохитових путовања у Србију ради преговора око Симонидине удаје (в. даље, вест бр. 16 *Л* бр. 17). Према томе, главни напори око уговарања њеног брака падају између ових граничних раздобља. Уп. и *Ласкарис,* Принцезе 59 сл.; *Dölger,* Reg. IV, Nr 2209 (од средине јуна до почетка зиме 1298. године); *Đurić,* Cadres chronologiques, 112, који с разлогом тежиште Метохитових преговарачких напора ставља у другу половину зиме, везујући их за његово пето, а не прво путоваае, као што се обично сматра (р. 116).

[90] Поред овог Пахимеровог податка, о Симонидином узрасту пред удају говори још и Григора (I 203.17), по коме се налазила у петој години живота. Било је истраживача који су Пахимерове речи схватали тако као да Симонида још није била ушла у шесту годину живота, што би значило идентичност његове и Григорине рачунице. Cf. *Muralt,* Chronographie II, 471; *Ласкарис,* Принцезе 58; *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 65; *H.-G. Beck,* Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jh., München 1952, 6; *Dölger,* Reg. IV, Nr 2209. По другима, Пахимер говори о навршеној шестој години живота, односно о већ седмогодишњој принцези. Уп. *Сшанојевић,* Милутин 13; *Lemerle,* Philippes 188,198 [сасвим је посебан случај *Јиречека,* Историја I, 194, по коме Пахимер каже да девојчица није имала ни шест година и који узима од Григоре (I 243.11) податак о њених осам година, не водећи рачуна да се ту ради о једном другом контексту — в. даље, иста напомена]. Поверење се може поклонити једном или другом извору, уколико међу њима уопште има озбиљне разлике (уп. сада *Ћирковић,* Григора, нап. 41, 68), јер Пахимер говори о пролазећој, али још не протеклој шестој години. В. сада *van bieten,* Gregoras I, 279 n. 357; II/1, 106 n. 8; Историја српског народа I, 446 *(Љ. МаксимовиК).* Како било, Византинци нису одобравали тако рану удају, нарочито због разлике у годинама, јер Милутин је ča своје бар 44 године био старији и од будућег таста који је тада имао 39—40

изузетно и мајци. Због тога је, не толико ради користи него из нужде, желео да препоручи брак. Јер, већ се у краљу покренула жудња према рођаци [se. Евдокији] и он је потпуно веровао цару, а да се то поверење изокрене неодржавањем речи због вероломства, било је страшно само и помислити. Наиме, било је потребно да се развије (ἐκλύεσθαι) привржeност код оног који није успео у очекивањима и стога више склоног изражавању непријатељства, што није водило добру (μείζω).[91] То је цара убедило да и противправно преговара. И тако потпуно придоби краља посланствима, кад овај сазнаде о орођавању по кћери, уместо по царевој сестри, а остало затим подстакнуше заклетве и уговори, па царевна (δεσπόσυνος) би названа краљицом (κράλαινα).[92] Требало је, дакле, само да у метрополу Тесалаца [se. Солун][93] стигне цар, како је уговорено преко

година. Cf. *van Dielen,* Gregoras I, 240 n. 144; *Ћирковић,* Григора, нап. 48. Од Григоре дознајемо и то да се на византијској страни очекивало да ће Симонида у Србији бити само одгајана до сазревања за брачне односе, а да Милутин то очекивање већ после две године није поштовао (Greg. I 243. 11—13). Уп. *Ћирковић,* Григора, вест бр. 9 и нап. 55. За границу заснивања потпуних брачних односа у Византији (12—13 година за женску децу) в. *K. E. Zachariä von Lingenthal,* Geschichte des griechisch-römischen Rechtes, Berlin 1892 (repr. Aalen 1955), 75; *Ласкарис,* Принцезе 59 н. 1; *Кукулес* IV, 76 sq., 128 (наглашава да граница од 12 година није постављана за владарске бракове од изузетне политичке важности).

[91] Како је Милутин понуђену руку царeве сестре радо прихватио (в. горе, вест бр. 13), очевидно вођен политичким разлозима, и чак нудио одређену сатисфакцију као што је предаја пребега Котаница, одбијање Евдокијино да се уда за њега морао је да прими као тежак ударац. Отуда претње о којима говори Пахимер, што је цара натерало да учини корак даље и жртвује кћер. Патријарху је навео још један разлог: велика Милутинова освајања којима је некако требало стати на пут (због тога је већ и Евдокија била намењена Милутину). В. сада даље, нап. 123.

92 у Византији су била у употреби два назива за царицу — цареву супругу: αὔΎούστα и δέσποινα (господарица, владарка),од глагола δεσπόζω и им. м. рода δεσπότης. Пахимер за означавање мале принцезе употребљава далеко ређи поступак, узимајући као именицу првобитни придев који означава припадност господару-деспоту. Назив κράλαινα (краљица), од κράλης (краљ), само је грчка транскришдија српске (често) и мађарске (знатно ређе) краљевске титуле. Готово сви византијски извори епохе Палеолога, почев од Милутиновог времена, стално употребљавају наведени апелатив, чак и после Душановог крунисања за цара (в. горе, нап. 45). Изведени облик у женском роду нарочито је карактеристичан за Симониду која, као Милутинова супруга, готово да није ни спомињана на неки други начин. О овом питању и читавој Симонидиној животној судбини в. пре свега *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 223—233, као и 233—236 (Симонида као наручилац рукописа). Наука се и раније много бавила Милутиновом женом, па овде наводимо само најзначајније или најподробније студије: *Ласкарис,* Принцезе 53—82; *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 65; *Laiou,* Andronicus II, 96—99, 229—231, 282 sq.; *Mavromatis,* Fondation, passim; *Мошин,* Балк. дипломатија 185—198; van *Dieten,* Gregoras, I—II, v. index s. v.

[93] Због звучне сличности и истог корена имена Солун (Θεσσαλονίκη) и Тесалија (Θεσσαλία), у Византији се у ученијим текстовима доста често, као нека игра речима, спомиње „град Тесалаца" као синоним за Солун. У питању није, међутим, само језичка играрија. Грци су од давнина сматрали да је назив Θεσσαλονίκη створен ради сећања на победу македонског краља Филипа II над Тесалцима. Cf. *O. Tafrali,* Topographie de Thessalonique, Paris 1913, 1—2; *A. Аерамеа,* Ἡ βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204, Атина 1974, 27. Ово веровање је у IX и X веку добило и званичан облик додељивањем назива Тесалије управној јединици — теми Солун, тако да је права Тесалија у то време називана „друга" (δευτέρα) Тесалија. Cf. *Аврамеа,* о. с. *17,30 sq.; Koder-Hild,* TIB I, 40, О каснијем везивању појма Тесалије за солунско залеђе в. *Ферјанчић,* Тесалија 6 сл.

посланика, а и краљ да стигне, па да пошаље и Тертерову кћер цару и Котаница преда, а узме цареву рођену [кћер] коју Ромеји називаху Симонидом и тако се њом ожени, али чекајући одговарајуће време за спајање, и међу децу и праве пријатеље цареве уврсти.

(В II 275.5—276.16)

15

ПОРЕКЛО СИМОНИДИНОГ ИМЕНА

А можда није лоше испричати разлог за давање [овог] имена. Цар је жалио губитак женске деце по порођају (πρίν καλῶς και φανηναι), а то се десило код двоје-троје деце. А пошто се и ова младица роди, ужасан страх завлада и за њу, те нека од искусних и часних жена даде савет, уосталом уобичајен многима, на основу кога се спасаваху новорођенчад.[94] Савет је: да се пред сваку од постављених слика данаесторице главних апостола учврсте подједнако дуге и тешке свеће, истовремено упаљене, и да се појући моли за новорођенче, продужавајући молитву све до самог утрнућа пламена свеће. Која буде преостала међу другим већ угаслим, његово [sc. тог апостола] име да се да новорођенчету, како би, и оно чувано, преживело. Тако је, дакле, тада и урађено по налогу царевом, и преостала је свећа Симонова, те новорођенче би названо Симонидом по имену, носећи ради заштите апостолово име.

(В II 276.17—277.15)

[94] Поступак који описује Пахимер био је, како сам аутор каже, раширен у Византији (cf. *Сш. Киријакидис,* Ελληνική Λαογραφία I, Атина 1922, 365). Његову примену забележио је још Св. Јован Хрисостом (Ep. I ad Cor. hom. XII, cap. 8., ed. *J.-P. Migne,* Patrologia graeca 61, col. 105), а вековима касније, чак неколико стотина година после пропасти Византије, чувени француски путописац Пуквил још увек је могао сопственим очима да види исти поступак, који је само једна од многих магијских радњи око избора имена, раширених међу Грцима. Cf. *Д. В. Икономидис,* "Όνομα και ονοματοθεσία εις τάς δοξασίας και συνήθειας του ελληνικού λάου, Λαογραφία 20 (1962) 450—453. Сујеверица са употребом 12 свећа била је у средњем веку позната и изван Византије, на штаје упозорио још *Ласкарис,* Принцезе 58 н. 2. Шта више, била је још раније примењена у браку Андроника и Ирине, у случају једне умрле бебе са именом Вартоломеј *(Papadopoulos,* Genealogie, p. 35, n. 10), необичним за царску породицу. О томе и тешкоћама око утврђивања Симонидиног места у редоследу деце царског пара в. *Hunger-Kresten,* o. c. 226 n. 118. Настанку Симонидиног имена посветио је пажњу, осим Пахимера, и чувени песник Манојло Фил, из чијих стихова излази да се радило о апостолу Симону Канан(еј)цу (M. Philae Carmina, ed. *E. Miller,* II, Paris 1857, 144. v. 4—7). За ову идентификацију уп. *Hunger-Kresten,* o. c. 225 n. 118,flOKJeiiZi'o«,Andronicus II, 96 n. 34сматрала дајеупитањуапостолСимон/Петар. Осим поступка са свећама, код Фила (ed. cit., v. 8—10) се спомињу и нарочите молитве патријарха Атанасија II Александријског за спас новорођенчета, о којима код Пахимера нема ни речи.

16

*Почешак 1299.^*

ЗИМА СПРЕЧАВА ЦАРЕВ ОДЛАЗАК У СОЛУН

Тада је, дакле, и зима допша, највећа од зима, па и од оних изузетних, какву ни старци још никад нису ввдели да је настала.[96] Јер толики се снег нагомилао, да је затворио излазе ниских кућа, па су једни обележавали [куће и улазеЈ неким знацима и штаповима, а неки су се служили алаткама (ὀργάνοις) да заробљенима отворе куће. Током многих дана нико није могао ни видети земљу, нити на њу ступити, него су путници морали по насталом снегу као по чврстој земљи да се крећу, све до близу пролећа, и узалудно је било јахати на коњу, осим уз опасности сигурног оклизнућа. То је спречавало и цареву експедицију у Солун.

(В II 277.16—278.8)

17

Фебруар 1299.

НА ИЗМАКУ ЗИМЕ ЦАР КРЕЋЕ НА ПУТ

Пошто је наступио месец Линеон[97] над земљом отврдлом под снегом и његовом чврстом леденом кором, као што је [била отврдла] и струја самих река које увек теку, заустављених стегнутошћу у дубини воде, а из тог разлога је и зимом стегнута земља оштетила растиње, а засејано посвуда пропадало, изађе цар касно у петак, при свећама упаљеним по старом обичају у спомен преминулих,[98]

[95] Цар Андроник је на пут, у сусрет краљу Милутину, могао да крене тек након првих преговора и првих Метохитових мисија у Србији (уп. *Ђурић,* Метохит, нап. 10, 53, 73), свакако по Божићу 1298. године. Стога изгледа да је врхунац те дуге зиме, кад је царево путовање једно време било онемогућено, пао у јануару 1299. године. В. и даље, нап. 96.

[96] Теодор Метохит у свом „Посланичком писму" такође наводи невоље са зимом (уп. *Ђурић,* Метохит, стр. 87 сл. и нап. 19). Но, како код њега није реч о истом месту и времену као код Пахимера, он није наишао на непремостиве тешкоће, проузроковане мразом и великим снегом. О зимским климатским приликама на делу пута Цариград—Солун в. *Asdracha,* La region des Rhodopes 21—23.

[9]? Линеон је фебруар, а не време између 15. јануара и 15. фебруара како се понекад мисли. О Пахимеровој хронологији као специфичној употреби атичких месеци в. горе, уводна студија, стр. 5 сл., нап. 20-21. Није могућно, по његовом тексту судећи, да је Андроник кренуо управо 1. фебруара, како је сматрао *Ласкарис,* Принцезе 66. То није могућно ни календарски посматрано, будући да је 1. фебруар 1299. године пао у недељу. Cf. *Grumel,* Chronologie 316. За другачије решење од Ласкарисовог, в. даље, нап. 98.

[98] На основу овог Пахимеровог податка изречена су до сада два гледишта о датуму царевог поласка на пут. По једном, у гштању је 1. фебруар *(Ласкарис,* Принцезе 66; *Đurić,* Cadres chronologiques 113, 115); по другом би то био 6. фебруар *(van Dieten,* Gregoras I, 279 n. 354). Тек започети фебруар, како се Пахимер изразио, не значи обавезно и први дан у месецу, али је први петак у фебруару 1299. године пао управо 6. фебруара *(Grumel,* Chronologie 316), што се још увек може сматрати почетком месеца. Према томе, може се са сигурношћу узети да је Андроник са свитом на-

и улогори се на неколико дана у Дрипији.9[9]

(В II 278.9-279.3)

18

Пролеће 1299.

ПРИПРЕМЕ ЗА УГОВОР СА СРБИМА И ОТПОРИ СКЛАПАЊЕ УГОВОРА

Оиисавши шша се у међувремену догађало са царском иородицом и иашријархом Јованом,[100] који се ирошиио чишавом иодухвашу, иисац насшавља:

Цар је схватио да се показало како је много шта спречавало брачну размену: то што је краљ под ужасним заклетвама прихватио Тертерову кћер, то што се сматрало да је тај брак законит,[101] а младица [se. Симонида] малолетна,[102] као и то што је Србин [se.

пустио престоницу 6. фебруара и још истог дана стигао у оближњу Дрипију (за положај места в. даље, нап. 99), где се први пут улогорио. Касни полазак у току дана, који помиње Пахимер, једно је од објашњења за рани застанак. Остаје, ипак, отворено питање помена мртвих у петак поподне или предвече. Он је обављен по црквеном обичају— уз упаљене свеће (в. *Л. Мирковић,* Хеортологија, Београд 1961, 278) —, али свакако није у вези са неким одређеним празником који је посвећен успомени на мртве (најближи такав празник 1299. године била је месопусна субота, која је пала тек 21. фебруара: *Grumel,* о. с. 312). Остаје као могућност да је приликом царевог поласка већ почео уобичајени суботњи помен мртвих; можда, с обзиром на поодмакло доба дана, у оквиру вечерња, онако као што се то петком и данас чини на Св. Гори.

99 Дрипија (Δρυπία, Δριπεία), вероватно данашње насеље Ayasmaderesi у трачким преграђима Истанбула близу обале Мраморног мора, на неких петнаестак килрметара западно од византијског Цариграда и на почетку пута Via Egnatia. Cf. *R. Janin,* Constantinople byzantine, Paris 1964, 445.

100 Патријарх Јован XII Козма (1294—1303) из Созопоља, зилотски настројен, био је непрекидно у сукобу са царем Андроником, као што се лепо види из Пахимера, тако да је понтификат завршио оставком. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 66; *Laiou,* Andronicus II, 98 sq. (за сукоб око Симониде), 117,123 sq. (за патријархово супротстављање владиној пореској политици).

101 Пахимер изричито тврди дајебрак са бугарском принцезом Аном сматран законитим, између осталог и због тога што је био склопљен уз одређене заклетве, као што ће бити случај и са Симонидином удајом. Законитим су га, дакле, сматрали и Срби и Бугари и Византинци. То што касније, у преговорима око Симониде, византијско званично гледиште, које образлаже сам цар, проглашава Анин брак неважећим, јер је склопљен за живота прве Милутинове жене, представља суптилну политичку игру. Она јесте заснована на прописима византијске цркве, али је покренута тек Симонидином појавом на сцени, док раније, очевидно, нико није доводио у сумњу легалност Аниног статуса. Усталом, мада у кризи током деведесетих година, заједнички живот са Аном представљао је, осим живота са Симонидом, најдуже брачно искуство краља Милутина. В. сада горе, нап. 80, 83.

102 Симонидина малолетност, као препрека за удају, била је савременицима тако очигледна (в. горе, нап. 90), да је само због врло значајних политичких разлога ова околност могла да буде пренебрегнута. О тим разлозима в. горе, нап. 91 и даље, нап. 123.

Милутин] зграбио свастику свог брата Стефана,[103] односно и самог цара,[104] кћерку краља Угарске,1°5 која је no нужди боравила у српским крајевима и коју је блудно упознао у монашкој одећи.1°б

103 Кад је краљ Урош I, после пораза и заробљавања у сукобу са Мађарима 1268. године, пуштен из заробљеништва, његов старији син Драгутин ожењен је кћерком угарског краља Стефана V (в. горе, нап. 43, 47). Међутим, Пахимер овде има на уму млађу сестру Драгутинове жене, Јелисавету, чија се занимљива животна судбина укрстила са Милутиновом. Отприлике његова вртњакиња (рођ. 1254/5, умрла у Напуљу између 1313. и 1326), Јелисавета је знатан део живота провела у манастиру, углавном као приориса монашке заједнице на Маргаритином острву код Будима. Њена улога у угарском друштву била је знатна, јер се за живота у ризи (1270—1290) спомиње чак у 53 повеље (cf. Az 'Agpädhäzi kirälyok okleveleinek kritikai jegyzeke, edd. /. *Szentpetery-I. Borsa,* П/2—3, Budapest 1961). У њима, разуме се, нема спомена о евентуалном размонашењу и браку са Милутином, али постоје извесни периоди, непокривени повељама, у којима ће о Јелисавети ништа не зна. Такве су, на пример, године 1283—1285, које су, бар делом, нарочито значајне за њену везу са српским краљем. Несумњиву потврду те везе, и брака, представља појава Јелисаветиног имена у договору око удаје њене и Милутинове кћерке за сина Карла од Валоа (в. даље, нап. 106). После 1285. кратко време била је и жена чешког великаша Завише Розенберга од Крумаве да би се затим, обудовевши, вратила монашком животу. Cf. *M. Wertner,* Az 'Agpädok csalädi törtenete, Nagy-Becskerek 1892, 529 sq. (захваљујем колеги Петеру Рокају на труду око упознавања са мађарском литературом о Јелисавети).

104 Цар Андроник био је у првом браку (1272—1280/81; *Papadopoulos,* Genealogie, Nr 58 — до 1281 /82) ожењен угарском принцезом Аном, кћерком краља Стефана V и рођеном сестром Драгутинове жене Каталине и Милутинове жене Јелисавеге (постојала је још једна кћер Стефанова, Марија, удата за Карла II Сицилијског). Cf. *A. Heisenberg,* Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, München 1920, 33 sq.; *F. Dölger,* Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik, Archivum Europae Centroorientalis 8 (1942) 339 (=Παρασπορά, Ettal 1961, 174 sq.); *idem,* Reg. IV, Nr 1994, Nr 1995. Наудају Анину односи се Пахимерова вест (В I 317.15—318.16; FII411.24—413.15) коју *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 232, 253 n. 96 и *van Dieten,* Gregoras I, 250 n. 195 погрешно везују (вероватно према *Chapman,* Michel Paleologue 91) за непостојећу понуду српског краља Уроша да његова кћер пође за младог царевића Андроника.

los Стефан V (1270—1272), кога је на престолу заменио његов син Ладислав IV Куманац (1272—1290), тако да је, у ствари, он владао Угарском кад је његова сестра Јелисавета путовала у Србију и упознала Милутина.

los Пахимеров извештај о начину упознавања краља Милутина са Јелисаветом у основи је вероватно тачан, јер тешко је замислити да је до сусрета могло доћи на други начин, до на двору Драгутина и Каталине. Cf. *Wertner,* о. с. 529; *Јиречек,* Историја I, 190. Некада се чак претпостављало да је Милутин завео и саму Каталину која га је затим упознала са својом млађом сестром ириликом њене посете *(Wertner,* о. с. 507; *Gy. Pauler,* A magyar nemzet törtenete äs 'Agpädhäzi kirälyok alatt, Budapest 1893, II, 429), али за овакву комбинацију нема у изворима никакве основе. Поводећи се за Пахимером и за ћутањем угарских извора, мађарски историчари су, почев од Вертнера и Паулера, сматрали да је Милутин живео једно време са Јелисаветом у некој врсти конкубината. С друге стране, историчари који верују у поузданост Григориног казивања (1203.6—9), сматрају да је ова веза кратко време — обично се узима 1283/84 — имала облик законитог брака. Уп. *Јиречек,* Историја I, 190; II, 266; *Динић,* Comes 2; *Пурковић,* Принцезе 39; *Мошин,* Балк. дипломатија 163; Историја српског народа I, 462 сл. *(С. Ћирковић).* Другим речима, то је раздобље између Милутинових бракова са кћерком тесалског севастократора Јована I Анђела и кћерком бугарског цара Георгија I Тертера (в. горе, нап. 83). С обзиром на данашња сазнања о Јелисаветином животу (в. горе, нап. 103), једино овакво решење је хронолошки прихватљиво. Ипак, остаје проблем са самим Григориним текстом, у коме се каже, иако је наглашена саблазан због које је Јелисавета морала да напусти Србију, да је до тога дошло μετά π^λύν ιόν χρόνον (I 203.9). Због тога је *Мошин,* н. д. 165 сл.

Сзе ово укупно, чинило се довољним да спречи ствар [se. уговор]. Стога, дакле, цар, пазећи на мноштво ствари и сматрајући да ако би краљ кршио оно што је сам са Тертером уговорио, Црква не треба да осети никакву мржњу, јер нема никакву потребу да за светих служби подсећа на његово [se. Милутиново] дивљаштво

покушао да докаже Јелисаветину релативно дугу предбрачну везу са Милутином (1279—1283), полазећи од чињенице да се у извесним угарским повељама она спомиње без достојанства приорисе, које је претходно имала (до 1278). Cf. *G. Fejer,* Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, V/2, Budae 1829, 221, 415—417, 436—438; V/3, Budae 1830, 174—175, 204. Потом би дошао брак, тако да би, све у свему, Јелисавета била уз Милутина од 1279. до 1284. године. Међутим, основни аргумент на коме почива читава ова комбинација нимало није сигуран, јер то што Јелисавета одређених година (да ли свих непрекидно?) није била приориса, не значи аутоматски да је за читаво то време, иако још увек монахиња, била Милутинова наложница. Скандал који је потресао српску цркву, о чему Григора недвосмислено говори, није могао да траје тако дуго и да, при томе, Милутин истовремено отпушта прву жену, па доводи другу — Тесалку, да би на крају, због Јелисавете која је стално уз њега, и ту другу жену напустио (в. за ове бракове горе, нап. 83). У међувремену, у таквој ситуацији изван свих канона и сваког морала, Милутин још преузима и власт од брата, уз несумњиву подршку цркве. Може ли се у тако шта веровати? Морамо стога остати, са нашом целокупном спознајом о Милутиновим браковима, укључујући и оно што će о Јелисавети поуздано зна, на већ изреченим гледиштима о краткој (1283/84) вези српског краља са угарском принцезом (в. горе, нап. 83). Григора се у хронолошком погледу овде показује непоуздан, што се уопште понегде осећа у н>еговим вестима о Милутиновим браковима (в. горе, нап. 81, 83). Али то не значи да је он, самим тим, непоуздан и кад говори о легалности (σύζυ;ος) Јелисаветиног присуства уз Милутина. Пахимерова оптужба о блудничењу с монахињом не мора да буде и доказ те непоузданости, јер он није ни могао да спомене Јелисавету као закониту жену. Није могао стога што је очевидно да православна црква, како српска тако и византијска, није признавала брак са сестром братовљеве жене *(Мошин,* н. д. 134 говори о поништавању, али брак није могао ни да буде званично признат). А тај брак js ипак постојао, као што се види из уговорене удаје кћерке Милутинове и Јелисаветине за сина Карла од Валоа 1308. године: „ . . . dictum regem unicam filiam suam nomine Zarizam, quam ex Elisabet, uxore sua legitima procreavit" [ed. *Mavromatis,* Fondation 130 (=Byzantion 43, 1973, 146. 39)]. Cf. et Anonymi descriptio Europae Orientalis, ed. *O. Gorka,* Krakow 1916, 34. Тако излази да су, помало парадоксално, и Пахимер и Григора на неки начин у праву. За Пахимера тај брак није постојао, па га је приказао као нелегалну везу. За Григору, који није толико генерацијски непосредно везан за читав проблем као Пахимер, нити толико у идеолошким водама православља, овај брак је чињеница из прошлости, коју није могућно избрисати. Несумњиво је да и данас она мора да буде прихваћена, уз свест о томе да је све кратко трајало, највише око годину дана, док се нису поклопили отпор Милутиновом виђењу законитости и потреба самог краља за новим савезником, овог пута у личности бугарског цара Георгија Тертера (в. горе, нап. 80). Он је имао и кћер Ану, па се Милутинова страсна љубав (с обзиром на све перипетије, *Мошин,* н. д. 93 није без разлога претпоставио да је брак са Јелисаветом био из љубави) вратила у панонске равнице. Н>ен брат, тадашњи угарски краљ, одговорио је јачајући Драгутина даривањем Мачве и других области [према *Динићу,* Област 69 сл. (= Српске земље 132) до тога је дошло највероватније у другој половини 1284. године]. За Угре, као и за остале западне силе, остала је успомена на законити брак који је развргнут. Колико год он кратко трајао, оставио је за собом и једну кћер са чудним именом Царица (Zariza — према латинској транскрипцији у уговору са Карлом од Валоа; Зорица — како је недавно протумачено у: Историја српског народа 1,456 —· *С. ЋирковиК).* О њој подробно *Пурковић,* Принцезе 40—42 (са старијом литературом). Сасвим је погрешно старо мишљење које је изнео *Wertner,* о. с. 529 да је и Милутинова кћер Неда (Ана) била из истог брака (в. горе, нап. 82).

(ἀμειξία), с поуздањем је сматрао да не треба са патријархом да се посаветује о ствари, те је свом снагом кренуо да изврши размену. Патријарх затим, увређен, можда и охоло мислећи да је у тим стварима потребније [слушати] његово мишљење,[107] а сматрајући да има шта вредно да каже и да себе покаже као оног ко има неспорно право у таквим стварима, иако изузимајући од умешаности (των ενοχών) краљеву мајку, цењену од раније по ономе како се држала (ἐνείχετο) према Тертеровој кћери,[108] сматрао је да говори оправдане ствари (ευλόγα).

(В II 279.14—280.15)

[107] Јоur од Епанагоге у IX веку, неоспорно је не само канонско, него и законско (лаичког законодавства) право патријарха да бди над духовним животом хришћана, у коме је света тајна брака једна од највећих светиња (уп. *Осшрошрски,* Историја 237). Цару Лаву VI, једном од најпоштованијих византијских владара, супротстављао се жестоко патријарх Никола Мистик због његова четири брака (в. *Осшројорски,* н. д. 252), а сада се појављује један варварин са истим грехом, коме цар жели да изађе у сусрет. Осим ових општих оквира, у реаговању патријарха Јована свакако има и зилотске наглашености која га је и иначе водила у сукобе са царем Андроником (в. горе, нап. 100). Пахимер очевидно такве ставове сматра сувише крутим и, налазећи заједно са царем канонско оправдање за Симонидин брак као тек други законити Милутинов брак, у читавој причи стоји на страни која је супротна патријарховој. То се јасно види из начина излагања, као и из понеког негативног епитета који је у стању да прида патријарху.

108 Ово место код Пахимера више је алузија него конкретан податак и стога се само може наслутити шта је желео да каже о улози краљице-мајке Јелене у припремама око синовљевог новог брака. Мало се конкретног зна о овој занимљивој жени, супрузи Урошевој, и све је сакупљено у уводном делу расправе: *Г. Субошић,* Краљица Јелена Анжујска — ктитор црквених споменика у Приморју, ИГ 1—2 (1958) 131—148. У историографији је речени Пахимеров податак тумачен као предлог да стара краљица буде византијски талац у оквиру уговора, а ако не она, онда Милутинова жена Ана, како је на крају и одлучено. Cf. *Mavromatis,* Fondation 38; *Đurić,* Cadres chronologiques 115. Међутим, од Метохита довољно тачно сазнајемо коју су (неоствврену) улогу Византинци заиста били наменили Јелени: она је требало да присуствује свадби и својом заклетвом буде један од главних гараната читавог споразума (в. даље, *Ђурић,* Метохит стр. 114,124,127 и нап. 70, 84, 89). Уп. Историја српског народа 1,447 *(Љ. МаксимовиК).* С обзиром на њену омиљеност и утицај (Јиречек, Историја I, 181), тиме би склапање брака између Милутина и Симониде добило потребан престиж, што је за цара Андроника, због размирица с патријархом око венчања, имало суштинску важност. Могућно је да је цар такође желео да преко краљице Јелене дође и до Драгутинове сагласности, како сматра *Mavromatis,* Fondation 44. Брзо се, наиме, показало да Драгутиново неслагање има далекосежне последице (в. даље, вест бр. 19, нап. 113). Што се Јелене тиче, она се вероватно противила новом Милутиновом браку (cf. The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 1923,1 533; слично и *Ласкарис,* Принцезе 64). Било је свакако и других разлога за незадовољство византијским предлогом *(Сшанојевић,* Милутин 15), па је српска страна одбила читаву идеју са Јеленом, изговарајући се, по Метохиту, тешкоћама пута преко великих планина. В. сада и *Mavromatis,* о. с. 43—46. У светлу ових околности, начин на који Пахимер спомиње краљеву мајку као да сведочи о несагласности патријарха Јована, незадовољног предстојећим венчањем, да се у читав пројекат и она сама увлачи. Њена евентуална подршка браку Милутина и Симониде ослабила би отпор патријаршије, поготову што по Пахимеровим речима изгледа да је претходним синовљевим браком била незадовољна.

Пашријарх ће и даље није слашо, иаје ире Услуса[109] *дошло до објашпења између њеш и цара у Селимврији,*[1^] *куда íαје цар иозвао дошавши и сам из Дриииje, у иокушају gа се Црква ириволи на званичан олагослов, Пашријарх је gао блашслов за сам иуш, али је у иавној сшвари осшао ири Цара зашиче лешо (јутЈјули) у Солуну.*

А што се тиче ствари са Србином, [цар] пославпш гласнике преузе заједнички договор и увери га да пошаље Ромејима и Котаница и ону која му је донедавно била жена, а да за узврат као закониту жену узме цареву кћеркицу. Али овај [se. Милутин], плашећи се можда да некако не буде преварен уговорима, па ништа не добије него и сам падне у ступицу, затражи да се ствар обави са правим таоцима.[111]

(В II 284.21—285.7)

109 Ускрс је 1299. године падао 19. априла *(Grumel,* Chronologie 311). Према Пахимеру (В II 281.4—8), цар је у Селимврију стигао у суботу, а сутрадан, у тзв. недељу ортодоксије, састао се у поподневним часовима са патријархом. Недеља ортодоксије, или прва недеља ускршњег поста, била је те године 8. марта *(Grumel,* о. с. 312). *Ласкарис,* Принцезе 67 погрешно је израчунао за суботу и недељу, које су у питању, да су пале 3. и 4. марта. *Muralt,* Chronographie II, 472 ставља читав догађај у 1298. годину.

[110] Селимврија (Σηλυβρία), значајан византијски град на обали Мраморног мора, недалеко од Цариграда (неких 50 km ваздушне линије) на почетној деоници ггута Via Egnatia, правца који је и цар Андроник по својој прилици користио у кретању ка Солуну. За место овог града у позном периоду историје Царства в. *Максимовић,* Виз. управа 3, 31 сл.

иоа Није јасно на основу чега *Mavromatis,* Fondation 38 закључује да је патријарх прво пристао на Симонидину удају, а затим пристанак повукао, односно да није у начелу био противан том браку.

ni-ma д$_{ок}$ Пахимер овде говори о размени Симониде за пребега Котаница и Милутинову претходну жену као о византијском предлогу, а о размени талаца као о додатном српском захтеву, с друге стране стоји Метохитов извештај, према коме су византијски услови били следећи: предаја претходне жене Милутинове, присуство и сведочење краљице-мајке Јелене на свадби (на шта и Пахимер алудира — в. горе, нап. 108) и, при склапању уговора, предаја угледних талаца Византинцима (в. даље, *Ђурић,* Метохит, нап. 40, 41, 72). Очевидно је да се ова два казивања допуњују (није само јасно због чега Метохит не спомиње Котаница), па их не треба сматрати супротстављеним ни у питању талаца. Свакако су Византинци тражили таоце, јер они су морали вишеструко да се обезбеде за давање порфирородне принцезе. За Милутина то није био лак захтев, јер су у овом питању, као уосталом у читавој преоријентацији српске политике на сарадњу с Византијом, били неизбежни унутрашњи отпори које је требало ломити (уп. *Сшанојевић,* Милутин 14 сл.; *ОсШрошрски,* Историја 457). Зато је, пристајући на готово све византијске захтеве, тражио равноправну размену талаца, односно да се уз већ тражене српске, појаве и византијски таоци. На томе лежи нагласак Пахимеровог непотпуног причања о таоцима. Колико је дубоко било обострано неповерење види се најбоље по томе, што је примопредаја обављена на ничијој земљи или, боље речено, на ничијој води. О читавом овом уговарању споразума и његовој реализацији в. *Ласкарис,* Принцезе 61 сл., 67; Историја српског народа I, 446 сл, *(ЈБ. Максимовић;* са осталом релевантном литературом: 447 н. 42). За саме уговоре (Greg. I 204.9 — σπονδαζ) уп. *Dölger,* Reg. IV, Nr 2216, Nr 2218. Пахимерово излагање није потпуно и због једне важне ствари коју изоставља. Наиме, код њега нема ни речи о стварним византијским уступцима који су пратили Симониду као симболично највећу жртву. Са других страна дознајемо да је Цариград био принуђен да се одрекне свих градова и земаља које је Милутин освојио у дугим годинама своје офанзивне политике и које је сада легално преузео под видом мираза. Cf. Anonymi

То је за обе сшране шребало gа буде корисна и гараншујућа ирошиввредносш, а сшвар би се шако лакше обавила.

Стога, да би био осигуран, пошто се цар с тим сагласи, примиће таоце за своје [људе], и узвратити таоце за царево дете, као вредност и противвредност (ἠξίου τε καὶ ἀντηξιοῦτο). Отпослати су, дакле, са обе стране таоци и на средини реке Вардара размењени,П1а ношто је Србин предао Котаница и Тертерову кћер, а за узврат примио царево дете, отпослато са највећом раскоши и пратњом. И пошто је охридски архиепископ Макарије[112] одслужио уобичајене службе, примила је [sc. кћер] уобичајене части, а сам краљ је примио цареву кћер више него као супругу. Јер, дочекао ју је благонаклоно, не на коњу као што је био обичај дочекивати, него сјахавши кад је прилазила, то јест као пред господарицом а не пред супругом.

(В II 285.12—286.4)

19

1299. и касније

ПРОСЛАВА БРАКА И ПОМОЋ МИЛУТИНУ

Тада је цар у Солуну њега [se. Милутина] величанствено гостио и данима обасипао даровима и частима, а његове великаше царски даривао замашним (τοῖς μείζοσιν) поклонима. Затим је слао [sc. цар] и расипно скупоцене поклоне (πολυτάλαντους ἐκχέας δόσεις) и, пошто се брат Стефан [Драгутин] показао узнемиреним — већ је и он сам [sc. Драгутин] подозревао да му непосредно прети опасност од брата који је по својој прилици сматрао да је

descriptio Europae orientalis, ed. *O. Gorka,* Krakow 1916, 12; *Новаковић,* Зак. спом. 477. Модерна наука прихватила је мираз као легализацију Милутинове власти над Македонијом, све до градова Охрид, Прилеп, Просек, Штип, Струмица, који су остали на византијској страни. Овим огромним успехом били су ударени темељи оснивању царства непуних пола века касније. В. сада: *Ласкарис,* Принцезе 68; *Сшанојевић,* Милутин 17; *М. Пурковић,* Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934, 7; *E. Dade,* Versuch zur Wiedererrichtung der lateinischen Herrschaft in Kon/pel im Rahmen der abendländischen Politik 1261 bis etwa 1310, Jena 1938, 146; Историја народа Југославије I, 347; *ОстроiорсКи,* Историја 457; *idem,* Problemes des relations byzantino-serbes au XIVe siecle, The Proceedings of the 13th Intern. Congr. of Byz. St., London 1967, 41; *Мошин,* Балк. дипломатија 91, 94, 190; Историја српског народа I, 449 *(С. Ћирковић).* Недавно је *Nicol,* Despotate II, 68 претпоставио да је миразом, истина закратко (изгубљен већ око 1304: *Ducellier,* Albanie 328 sq.), био обухваћен и Драч који су Срби узели 1296. године.

[112] За архиепископа Макарија, о коме се веома мало зна, в. *И. СнћгаровЂ,* Исторга на Охридската архиепископил, I, Софил 1924, 212 сл. Краљ Милутин имао је сада пуно право, по византијским схватањима *[G. Ostrogorsky,* Die byzantinische Staatenhierarchie, SK 8 (1936) 50 sq. (= Сабрана дела V, 249 сл.); *idem,* The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order, The Slavonic and East European Rev. 35/84 (1956) 11 sq. (= Сабрана дела V, 274 сл.)], да цара Андроника II назива „господином и родитељем", а његовог сина Михаила IX — „братом", и он је то своје право искористио. Cf. Actes de Chil. II, No 11, 55—56 (1302—1321; према *Dölger,Reg.* IV, Nr 2214 веИ око јануара 1299, што је, разуме се, немогућно).

већи него раније, па због тога похита да обезбеди оно што имаше као своје право — цар је, шаљући и савезничку војску (συμμαχικόν), колико је било могућно, спречавао Стефанове насртаје.[113]

(В II 286.5—13)

20

Новембар 1299.^

ЦАР АНДРОНИК СЕ ВРАЋА У ПРЕСТОНИЦУ

А пошто је иначе већ требало да се врате [sc. цар с пратњом], будући да су добро уредили ствари са краљем и западне крајеве

n[3] Милутинов споразум с Византијом није наишао на одобравање код балканских сила: Бугарске, Тесалије и Епира, као ни код Драгутина. Чињени су покушаји да се Милутин одврати од споразума, па је сам цар Андроник из Солуна, где је стигао да би се састао са српским краљем, био принуђен да шаље, без нарочитог успеха, поруке добре воље узнемиреним властодршцима грчких сепаратистичких држава. О свему овоме в. *Ласкарис,* Принцезе 65 сл.; *Laiou,* Andronicus 11, 98; *Nicol,* Despotate II, 51. Најтврђи став заузео је, изгледа, ипак Драгутин, за кога је братовљев савез са Цариградом значио двоструки политички ударац — његовој основној оријентацији на Угарску и његовом веровању да ће сопственом сину обезбедити наслеђе српског престола (свест о овом аспекту одражава се и у казивању Даниловог настављача: Животи краљева и архиепископа 357). Није, међутим, из Пахимеровог извештаја јасно да ли он мисли на прву Драгутинову реакцију коју је стишао хиландарски игуман Данило (о томе в. *Сшанојевић,* Милутин 18; *Ласкарис,* Принцезе 68; док је *Јиречек,* Историја I, 195 тумачжо Пахимерове речи као сигуран доказ да је Драгутин одустао од непријатељстава због присуства византијске војске), или на оружани сукоб међу браћом, који је нешто касније почео и дуго потрајао: 1301—1312/13. О овом сукобу в. *Сшанојевић,* Драгутин 12 сл. (који почетак рата ставља чак у 1313); *Динић,* Област 77 (= Српске земље 141); *исши,* Однос 59—61, 68 сл.; *Мошин,* Балк. дипломатија 91, 191—192 (до 1312). Већина истраживача је, ипак, мишљења да је Пахимер посведочио непосредно и негативно Драгутиново реаговање (в. у првом реду *Јиречек,* Историја I, 195; *Динић,* Однос 56), али не постоји јединствен став о његовом карактеру, као и о улози Византије у решавању ове кризе. Према једном мишљењу *(Динић,* Однос 62,64сл.; Историја српског народа!, 449, 450сл. — *С. Ћирковић),* до Драгутиновог напада није ни дошло одмах после склапања византијско-српског уговора, како због сложености положаја у коме се налазио сам Драгутин, тако и због помоћи коју је цар Андроник пружио Милутину (није вероватно да је сам уговор изричито обухватао и слан>е византијске војске против Драгутина, како је сматрао *Muralt,* Chronographie II, 473). Према другом виђењу *(Mawowatis,* Fondation 28), Драгутин је одиста напао и то је био почетак дугог рата, док је византијска помоћ Милутину изостала на војничком плану и вероватно остала ограничена само на дипломатске кораке. Ово је можда одвише слободна интерпретација Пахимерове вести, али је извесно да византијска помоћ није могла да буде ни довољно ефикасна, ни довољно дуготрајна, тако да је каснијих година дошло до Милутиновог заокрета ка Западу (Карло од Валоа). Уп. *Динић,* Однос 62; *Mavromatis,* Fondation 55 sq.

[114] Вест је датирана само споменом 22. дана месеца новембра (в. даље, нап. 116), па се обично претпоставља да је у питању 22. XI 1299, дакле исте године у КОЈОЈ је с пролећа постигнут споразум са Србима. Cf. Мига//, Chronographie II, 472,474η. 1; *R. Janin,* Geographie ecclesiastique de l'Empire Byzantin, III. (Constantinople) Les eglises et les monasteres, Paris 1969[2], 209. Међутим, *Ласкарис,* Принцезе 68 унео је, можда и нехотице, забуну у ово питање, наводећи да се цар, по Пахимеру судећи, вратио у престоницу 22. новембра „идуће године". По данашњем начину рачунања времена, то би била 1300. година, па се Ласкарис може и тако разумети, али по византијском (или Пахимеровом рачунању), по коме година почиње 1. септембра, новембар већ спада у следећу годину у односу на царев пролећно/летњи боравак у Солуну. Померање владаревог повратка у 1300. годину значило би да је готово две године био одсутан из Цариграда, што се у склопу свих познатих догађаја не може прихватити. Због свега тога је овде и предложено задржавање уобичајеног датирања. Уосталом, Пахимер и не говори изричито о следећој години, нити то обавезно произлази из композиције његовог излагања. Оно што је Ласкарис изразио увијеним речима, отворено је изнела *Laiou,* Andronicus II, 99, која царев повратак ставља у 1300. годину, такође без навођења одређеног разлога.

колико је могућно средили, улогоре се негде изван града [sc. Цариграда], водећи и Тертерову кћер и Котаница под одговарајућим надзором. И наступи свечани (κυρία) дан сусрета,[115] а беше то двадесет други дан месеца Мунихиона.[116]

(В II 290.8—13)

Царшрађани иирређују величансшвен дочек, излазећи у сусреш цару,

21

Фебруар /J0Ü.117

СПОРАЗУМЕВАЊЕ СА ПАТРИЈАРХОМ ПОВОДОМ СИМОНИДИНЕ УДАЈЕ

И иосле свечаног и, могло би се рећи, шријумфалног иовraшка[1]^ *Андроника II у Царшрад, иашријарх и даље у љушњи не излази из ма-*

[115] Споразум са Србијом, после дугих година сучељавања, сматрао је цар Андроник очевидно важним тренутком своје владе. Његов повратак са таоцима аранжиран је попут некадашњих тријумфа, какве Цариград није видео још од времена кад је Стефан Немања довођен као заробљеник (в. Виз. извори IV, 104, 209 сл., 218 сл.). Цар је пред престоницом сачекао док све не буде организовано за посебно одређени тренутак дочека, односно његовог сусрета као победоносца и одушевљене масе која је изашла изван зидина града.

[116] Мунихион је Пахимеров назив за месец новембар у оквиру његовог специфичног примењивања календара са древним атичким именима месеци (в. горе, увод, стр. 5—6 и нап. 20—-21). Сусрет царев са поданицима, а затим и свечани улазак у престоницу одиграли су се, дакле, 22. новембра који је те, 1299. године (в. горе, нап. 114) пао у недељу *(Grumel,* Chronologie 316). За судбину Ане Тертер у Византији в. горе, нап. 68 и даље, нап. 132. Котаниц је највероватније завршио после неколико година у затвору. Cf. В II 619.16—620.3.

[117] Утврђивање године зависи искључиво од начина на који се третира претходни одломак. Како је показано да се он односи на новембар 1299. године (в. горе, нап. 114), овде се мора узети 1300. година, јер је у питању месец фебруар (в. дал>е, нап. 120). *Laiou,* Andronicus Π, 100 опредељује се за 1301. годину, а *Мошин,* Балк. догшоматија 190 чак за 1302. годину.

us Читава историја преговора са Србима, како је код Пахимера забележена, сведочи о раскораку двеју власти, световне и духовне, до кога је дошло приликом рађања и оживотворења идеје о Симонидиној удаји за краља Милутина. Судећи по подацима који су у овом и претходном одломку само парафразирани, коначни споразум са Србима наишао је на одобравање обичног пука. Разлози за овакво осећање су лако схватљиви, детаљи које износи Пахимер бројни, па стога целина његовог казивања одише уверљивошћу.

*насшира Памакарисше,*ι[19] *иако је цар више иуша од њеш шражио да се враши у иашријаршију. Паšријарх је уз иоследње догађаје, односно Симонидину удају, иошезао и gруiа иишања и, чак, ирешио осшавком.*

Првог, дакле, Линеона[120] касно ноћу десило се ово: цар је требало да уложи највећи напор да се патријарх тада не повуче, јер многи би помислили да се ни због чега другог није повукао него због нагодбе са краљем, што би проузроковало велику смутњу у пословима Цркве. Због тога је [цар], разумно се одлучивши између двога, тј. ласкања [патријарху] и себи доличног образлагања, наводио на оно што треба да мисли патријарх. Дође, дакле, цар и састаде се са доглавницима патријарховим, а и ми смо са другима тамо били.1[21] Пошто је цар сео, и пошто се окупише свештени људи, изложи патријарх цару становиште о оном што је увредљиво и због чега је и хтео да се уклони (ἐγγωνιάζειν) и повуче од председавања Црквом и са овог светог положаја (ἱερωσύνη), уколико би се насиље наставило. Пре свега другог постави питање краља и поброја противне разлоге, тј. да је развргнут брак који је био склопљен по законима, па је он [se. Милутин] цареву кћер, још дете, отео, отеравши властиту [жену].

(В II 292.7—293.7)

Пашријарх се зашим жали на велике иорезе и на иренебрешвање њешвих ранијих жалби с шим у вези.

Онда цар, као одбрану поводом тих ствари, образложи (καταστάς) да није имао сопствену жељу за нагодбу с краљем и да одатле себи није тражио пробитак; јер то [se. уговор] је у многоме најбезначајније, утолико пре што је и сам још претрпео велики губитак, пуштајући да изгуби кћеркицу коју је свом душом волео, за коју је био везан и он сам и [њена] мајка и надао се да припреми краљевски брак кад за то дође време, а коју је из његовог наручја отргао варварин, потпуно лишен осећања љубави и без ичег часног

[119] Манастир Памакаристу (Фетхије-џамија) рестаурисао је и оживео 1293. године чувени војсковођа Михаило Главас Тарханиот (о њему в. горе, нап. 66), о чему сведочи и сам Пахимер (В II 183.5). Cf. *К. А. Сидеридис,* Περί της εν Κωνσταντινουπόλει. μονής της Παμμακάριστου και των κτητόρων αυτής, Ό εν Κων/πόλει. Ελλ. Φιλ. Σύλλογος 20—22 (1892) 27 sq. (који меша двојицу Тарханиота, протовестијарија и протостратора); 29 (1907) 265 sq. (више нема забуне око двојице имењака); *Си. Ламброс,* Ή κτίσις καί ό κτήτωρ της εν Κων/πόλει μονής της Παμμακάριστου, NE 1 (1904) 292 (са још увек присутним замењивањем личности ктитора); *R. Janin,* Geographie ecclesiastique de l'Empire byzantin, III. (Constantinople) Les eglises et les monasteres, Paris 1969,2 208—213.

[120] Линеон је фебруар, а не време између 15. јануара и 15. фебруара, како се понекад сматра. О Пахимеровој хронологији атичких месеци в. горе, увод, стр. 5—-б нап. 20—21

121 Овај сасвим изузетан податак указује на Пахимеров углед о чему се, кад је у питању почетак XIV века, иначе практично ништа не зна. Његово подробно сведочанство о ноћном разговору између цара и патријарха свакако не би могло настати без личног присуства.

у својој владавини.[122] Али пошто су људи, земље и ствари што припадају Царству били, с једне стране, несрећно одузети и, с друге стране, потпуно опустошени и неповратно опљачкани, [цар] то учини и против своје воље и жеље, због толиког и таквог оробљавања.[123] Јер, много се миром постиже и уговорима остварује, где гвожђе не вреда, и једва је, чак, браком потпуно уређено и осигурано оно што битке и рат уопште нису могли да реше (οὔμενουν κατεπράξαντο). А никако није све учињено изван закона, као што мисли он [se. патријарх]. Јер јасно је и канонима и законима постављено да законито ожењен човек не сме жену напустити или отерати без икаквог разумног разлога и са другом се спетљатиJ[24] А ако

[122] Иако је Пахимер на царевој страни у његовом спору са патријархом око Симонидине удаје, ипак је и он, познат по својој ортодоксној ревности (в. горе, увод, стр. 2), био нерасположен према промискуитету српског владара. Мада нема сумње да је ова примедба настала у вези са Милутиновим понашањем и да стога има конкретан смисао, она је истовремено и део реторског елемента у Пахимеровом писању, фраза која треба да покаже величину Андроникове жртве, с обзиром на то да недостојном варварину из крајае нужде препушта кћерку. У следећој реченици сасвим је јасно изложено у чему се састоји та крајња нужда.

[123] Нема сумње у то да је основица Андроникове аргументације, пренесена код Пахимера, одраз стварног стања у српско-византијским односима, а не реторичко оправдавање пристанка на Симонидину удају. На српске, можда ситне, али готово сукцесивне офанзиве није се сувише дуго могао наћи одговор, а онда је дошао тотални Главасов неуспех да се решење изнуди оружјем (в. горе, нап. 75, 76). Из свега што је Пахимер до овог места рекао о предисторији и току преговора са Србима, као и из података других извора о истом питању, јасно је да је Византија била у шкрипцу, нарочито после Евдокијиног одбијања да се уда за Милутина (в. горе, нап. 84, 91), из кога се могло изаћи само радикалним поступком какав је био, рецимо, давање руке порфирородне принцезе.

[124] Византијско брачно право дозвољавало је и развод и поновни брак (било да он следи после развода или смрти дотадашњег брачног друга), али само под одређеним условима, у које је било тешко уклопити Милутинов случај. Извесну еволуцију у схватањима која инспиришу породично право могућно је пратити у различитим периодима византијске историје, али су услови под којима је византијско законодавство признавало развод остали практично непромењени: бављење чаробњаштвом, велеиздаја, разбојништво, физичко злостављање, импотенција, женино неверство, покушај убиства, тешка болест (нарочито губа), за жене и неодобрени одласци у позориште или хиподром. Cf. *K. E. Zachariä v, Lingenthal,* Geschichte des griechisch-römischen Rechtes, Berlin 1892 (repr. Aalen 1955), 76 sq.; *Кукулес,* II, 199; *K. Vitsky,* Le divorce dans la legislation de Justinien, Rev. int. des droits de l'antiquite 23 (1976) 239—264; *A, Laiou,* Contribution ä l'etude de Г Institution familiale en Epire au XIII[6] siecle, Fontes Minores VI, Frankfurt/M 1984, 302 sq. Само у извесним тренуцима раније византијске историје појављује се споразумни развод као призната институција. Cf. *L. Burgmann,* Eine Novelle zum Scheidungsrecht, Fontes Minores IV, Frankfurt/M 1981, 107—118. Тешко да је Милутин у раскидању било ког од својих бракова могао да се руководи неким од наведених разлога, иако је имао пример Стефана Првовенчаног који је отерао жену, византијску принцезу Евдокију, под изговором да је добила шугу и да је неверна. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 25 сл. При томе, чак и код легалног развода, био је трећи брак готово немогућ (изузетно дозвољаван само ако је женик био без деце и млађи од 40 година), а четврти незамислив. Cf. *Zachariä,* o. c. 82 sq.; *Кукулес* IV, 97 sq. Он није био дозвољен ни византијском василевсу, као што лепо показује случај Лава VI коме је црква с тешком муком и после дугих перипетија признала сина — Константина VII Порфирогенита — из четвртог брака; случај без преседана

би се неко усудио [да то учини], треба за прељубу оптужити оног ко се усудио, а [нови] брак огласити незаконитим, уколико би прва жена била несагласна [с тим] и жива.[125] А које год су жене као следеће удате, не могу бити признате законима нити међу законите жене сврстане. „Зар то није ово што имамо?" рече владалац. „Питај, дакле, оне који знају, па ћеш тачно сазнати да друкчије нисмо прихватили [брачну] нагодбу, док на наше тражење посланици [краљеви] нису заклетвама потврдили да је законита [жена краљева] још била жива кад се [краљ] са Тертеровом кћери спетљао, а да сад, кад га узимамо за зета, није жива.[126] Отуда произлази да је она [se. Тертерова кћер] незаконита, а наша [se. Симонида], иако дете,[127] законита."

(B II 293.11—295.3)

Цар је зашим додао да се оваквим браком добио мир, шшо је сигурно корисно, gaје шо иоднеша жршва за оишше добро и иозвао црквене досшојансшвенике да изрекну свој суд о свему. Својим насшуиом, цар их је сее убедио, шакође и йо друшм сиорним иишањима, иаје иашријарх иоиусшио и обећао да ће се зором врашиши у иашријаршију.

који није више поновљен. Уп. *Осіиroіорсхи,* Историја 252. Тако су цариградски правници морали да нађу канонско решење за Симонидину удају, које Пахимер описује у следећим редовима. Како ортодоксна црква и сам Пахимер нису уопште узимали у обзир везу мађарске принцезе Јелисавете са Милутином (в. горе, нап. 83, 106), Симонида је по Пахимеровим речима наизглед требало да буде четврта жена српског краља, а стварно је била друга из разлога који следе (в. даље, нап. 125—126).

125.126 Покушај канонског оправдања Милутиновог брака са Симонидом, што је био један од аргумената пред којима је патријарх попустио у свом отпору овом браку, обрађиван је прилично подробно у стручној литератури: *Ласкарис,* Принцезе 69 сл.; *Mavromatis,* Fondation 37 sq.; *Мошин,* Балк. дипломатија 191. Нигде, међутим, није сасвим прецизно заузет став о томе, да ли наведени аргументи одговарају стварности или представљају неку врсту политичке мистификације. Расположиви извори, разуме се, не омогућавају известност у оваквом опредељивању. Чини се, ипак, да читава аргументација у прилог законитости Симонидиног брака има стварну подлогу, јер је тешко претпоставити да је потпуно исконструисана. Према прорачунима који су овде изнети (в. горе, нап. 83), Милутинови бракови су након разлаза са првом женом тако брзо следили један за другим, закључно са Тертеровом кћерком 1284. године, да је не само могућно, него и готово извесно да је та прва жена била жива и преко наведеног датума. По Пахимеру судећи, 1299. година била би terminus ante quem за њену смрт.

[127] Примедба је разумљива, јер је Симонида била у узрасту који, чак и ако би у редоследу Милутинових бракова с њом све било у реду, није дозвољавао заснивање брачне заједнице (в. горе, нап. 90, 102). О канонској и законској (доњој) старосној граници (12—13 година за девојке) за улазак у брак в. *Zachariä,* o. c. 75; *Кукулес* II, 185; IV, 76 sq. (са изворима). Ова граница није понекад поштована код владарских бракова, насталих из политичких разлога *(Кукулес* IV, 128 sq.). Уколико би раније дошло до уласка у брак, требало је дочекати 12 година старости за отпочињање полних односа. Отуда и Григорино познато настојање на томе да је брак требало да буде реализован касније, чега се Милутин после две-три године више није придржавао и што је наводно имало тешке телесне последице по младу краљицу (Greg. I 243.11—13; в. *Ђиркови/і,* Григора, нап. 55 и горе, нап. 90).

22

НЕЗАДОВОЉСТВО БУГАРА МИЛУТИНОВОМ НАГОДБОМ СА ВИЗАНТИНЦИМА

Писац lоеори о иоврашку Михаила IX у Царшрад и њешвом сусрешу са оцем, Андроником /7.[129]

А у том и Светислав (Ὀσφεντίσθλαβος), како би неко рекао, цар Бугара,[130] било због непажње краља Србије према његовој сестри ради orођавања с царем, било што је затим био наљућен из речених разлога,[131] због ње и зета, њеног мужа деспота [sc- Михаило Кутрул][132] који се држао непријатељски, било због слабости наших снага. . .

ошиочео је gа наиада шврђаве на Хему.

(B II 406.4—9)

23

/305.133

СРБИ У СЛУЖБИ ЦАРИЦЕ ИРИНЕ

А ништа се ново није дешавало ни са августом Ирином[134] која је, већ две године боравећи у Солуну, водила послове своје

128 Вест је у 1305. датирао још *Poussine,* B II 858. Данас је, међутим, јасно да је треба померити за годину дана унапред, у 1304. годину. Cf. *Laiou,* Andronicus II, 160 sq.

!29 У питању је неславни повратак Михаила IX, на самом почетку 1304. године, после великих византијских пораза у Малој Азији и његове дуге болести (Pachym. B II 405—406).

130 Теодор Светослав (1300—1322), син Георгија I Тертера, један од значајних бугарских владара XIV века. За њега в. Историл на БЪЛгарил III, 299—308; *Laiou,* Andronicus II, 100 sq., 160 sq., 170 sq. То што га Пахимер назива тзв. царем само показује његов отпор према страним носиовдша царске титуле (уп. за истог Светослава и 265.8—15), исти онај класични византијски отпор који ће учинити да познији писци упорно називају цара Душана српским краљем (в. горе, нап. 45).

[131] Није јасно на шта овде Пахимер алудира, јер нисмо могли да идентификујемо одговарајуће место у његовом делу. За деспота Михаила је извесно да су га Византинци исте године затворили, после чега се више не појављује на политичкој сцени. В. горе, нап. 68.

[132] О деспоту Михаилу Кутрулу в. горе, нап. 68. Према *Mavromatis,* Fondation 38, Светиславова сестра Ана, бивша Милутинова жена, која се налазила у Цариграду као талац, удата је из политичких разлога за Кутрула (1300), како не би, неким случајем, касније могла да оспорава Симонидина брачна права. О Аниној судбини у Византији в. кратак приказ *Јиречек,* Историја I, 195.

[133] Пахимер је, што је реткост, сам датирао ову своју вест, рекавши да је Ирина већ две године у Солуну, где је стигла, како се данас обично узима, по Ускрсу 1303. године. За датум њеног доласка у Солун в. дал>е, нап. 135.

[13]+ Ирина (Јоланта) од Монферата (+ 1317?) је друга жена цара Андроника II Палеолога, удата за њега од 1285. године. О њој в. *Papadopoulos,* Genealogie, Nr. 58; *H. Antoniadis-Bibicou,* Yolande de Montferrat, Imperatrice de Byzance, L'Hell. Contemporain, ser. II, 4 (1950) 425-^42.

и своје деце, тежећи брачним споразумима.[135] А беше, од ромејских становника Берата домаћа, а од мноштва Трибала страна, савезничка војска прикупљена и уз њу [sc. Ирину] везана.[136]

(B II 557.6—11)

Непријатељи су, међутим, остајали увек исти, нарочито на истоку Византије.

[135] После фамозног покушаја, често тумаченог њеним италијанским, феудалним виђењем функционисања државног механизма (тако још *Lemerle,* Philippes 188), да наговори супруга да Царство подели између њихових синова (Јован, Теодор, Димитрије), о чему в. *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 104—106, Ирина се одрекла заједничког живота са Андроником и 1303. повукла у Солун, где је остала практично до смрти (Драма, 1317?). О датуму доласка у Солун в. *Ševčenko,* Polemique 277 sq.; *van Dieten,* Gregoras I, 280 n. 407 (са релевантном литературом); *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 228 (1303, као terminus post quem); *Nicol,* Despotate II, 54, за разлику од *Ласкарис,* Принцезе 70; *Динић,* Однос 62 и *Ферјанчић,* Тесалија 134, који овај догађај стављају у 1304. годину. Према Пахимеру (B II 379.8—9) и, можда, Метохиту (уп. *Динић,* Однос 63), царица је предузела пут са жељом да се сусретне са кћерком, још увек малолетном српском краљицом. Но, њени стварни циљеви били су сложенији и са дубљим мотивима. Пахимер је о томе, на овом месту, оставио кратак спомен који одговара стварном стању, али који се може искористити само као потврда онога што у ширим размерама знамо о деловању Иринином у Солуну. О томе, укључујући и покушаје да у своје династичке планове увуче и краља Милутина, в. The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 1923,1 532 sq.; *Ласкарис,* Принцезе 71 сл.; *Ф. Баришић,* Повеље византијских царица, ЗРВИ 13 (1971) 159—165; *Laiou,* Andronicus II, 279 sq.; *Мавромашис,* Παλαιλόγοι 47 sq.; Историја српског народа I, 463 сл. *(С. Ћирковић).* В. о читавом Ирининином боравку у Солуну и *Ћирковић,* Григора, нап. 52. Ирина свакако није изабрала Солун за центар свог политичког деловања само због близине Србије, него и због дуготрајних веза породице Монферат са престоницом Македоније. Још у доба Манојла I Комнина постојао је (неостварени) план да његов зет Рајнерије од Монферата добије Солун у неку врсту поседа. Уп. *Максимовић,* н. д. 114 сл. Далеко је познатији, разуме се, случај Бонифација од Монферата, оснивача Латинске краљевине у Солуну 1204. године, која је трајала око две деценије. Уопште о повезаности породице Монферат са Солуном в. *S. Runciman,* Thessalonica and the Montferrat Inheritance, Πανηγυρικός Τόμος του Αγ. Γρηγ. Παλαμά, Солун 1960, 71 sq.

136 Јасно је да је царица Ирина морала да располаже у Солуну одређеном војном силом, а Пахимеров податак, иако сасвим штур, необично је значајан, јер показује из којих је извора сакупљена та сила. Ако је присуство Срба објашњиво добрим односима са Милутином, остаје нејасно због чега је улога војника из Берата била тако изразита. У сваком случају, бератски одред није могао на тој удаљености од родног града да буде састављен од мобилисаних грађана, него од припадника тамошњег професионалног војничког, углавном пронијарског слоја, припадника тзв. алагија. О овом појму, некој врсти територијалног градског одреда позновизантијске епохе, в. *Максимовић,* Виз. управа 109 сл.

ТЕОДОР МЕТОХИТ

Није нимало оригинално тврдити да је, у читавој хиљадугодишњој повести државе и цивилизације, почев од Ренесансе уобичајено називане византијском, време коме Теодор Метохит (Θεόδωρος Μετοχίτης) припада било јединствено. Штавише, Метохит, тако рећи као „опште место", у многобројним синтезама посвећеним политичкој историји, књижевности или једноставно друштву Ромеја не само да редовно персонификује то доба, грубо сведено на крај XIII и почетне деценије XIV столећа, него се и радо узима за пример високих способности и домета византијске културе у целини. У којој је мери речено оправдано, тачније да ли је Теодор Метохит погодан за илустровање сопствене епохе и тла на коме је живео, надмашује ли их или их просто обогаћује, питања су без прецизних, вероватно и неважних, али свакако потврдних одговора. Добро би било уколико би ово овде, макар делимично, представљање Метохитовог дела и личности помагало у даљем одгонетању правих размера његове појаве.

На свет је дошао 1270. године, или можда годину дана раније, што зависи од датовања његовог посланства кипарском и јерменском киликијском краљу у 1294. или 1295. годину, односно од узраста у коме се млади Теодор налазио у тренутку када му је отац пао у немилост и био прогнан из Цариграда. Наиме, он сам рећи ће у аутобиографским стиховима да је у посланство кренуо када је имао 25 година, а да га је очева несрећа стигла у добу од 13 година.[1] Дакле, ако се поменути дипломатски задатак веже уз 1294. или 1295. годину а изгнанство породице за 1283. годину, долази се и до наведеног датума рођења.[2] Али, док се тек понегде, ваљда каквом омашком, износило да је Теодор Метохит био рођен раније него што заправо јесте,[3] много је више распрострањена била заблуда о

1 *M. Treu,* Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites, Programm des Victoria-Gymnasiums zu Potsdam, Potsdam 1895, 13, A 475; 10, A 356. Да су промене у његовом животу наступиле када је имао 13 година, Метохит потврђује и у предговору своме „Уводу у астрономију" (Στοιχείωσις επί τη αστρονομική έπισιήμη)): *K. N. Sathas,* Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, I, Venezia 1872, πε'—ριά.

[2] Cf. Verpeaux, Choumnos, 29; *idem,* Le Cursus honorum de Theodore Metochite, REB 18 (1960) 195—198; *Ševčenko,* Polemique, 129—135.

3 *H.-G. Beck* (Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München 1952, 3) нехотице везује његово рођење за 1260/61. годину Cf. *H. Hunger,* Theodoros Metochites als Vorläufer des Humanismus in Byzanz, BZ 45 (1952) 4.

његовом месту рођења. Ваља признати да је управо учени и слављени византијски хуманиста сам подстакао своје мање брижљиве модерне читаоце на погрешан закључак, забележивши у похвали граду Никеји (Νικαεύς), писаној по свој прилици око 1290. године, да је „овај град моја (тј. његова) најлепша отаџбина (завичај)", но одмах и додавши „делимично" (το μέρος).[4] То је сасвим у складу са истином, будући да се, током изгнанства Георгија Метохита у Малој Азији, уз овога налазила читава његова породица па и мали Теодор. Касније, син Георгија Метохита бавиће се често овим полуострвом чији је био врсни познавалац али које ће за њега увек остати „туђина".[5] Јер, Теодоров прави „завичај" био је „Полис", то јест Цариград, што је, уосталом, пожурио поносно и да истакне у уводу у своју похвалу царској престоници (Βυζάντιος).[6]

Све до своје тринаесте године детињство је проводио у Цариграду. За његово прво образовање, најваљаније и најсвестраније које је ова још неприкосновена светска метропола тада уопште икоме могла да пружи, поред друштвеног положаја породице заслужна су била и лична хтења Теодорових родитеља. Знатно доцније, бавећи се објашњењем сопственог животног пута, он ће умети да призна како су га отац и мајка први „усмеравали ка изучавању писане речи" као и да овај првобитно стечени полет он, дечак од тринаестак година, упркос злој судбини и губитку родитеља, више неће изгубити него ће се надаље „попут самоука препуштати тим пријатним напорима".[7] Док, иначе, о Теодоровој мајци није познато ништа ближе, осим што је умесно претпоставити да је била високог рода,[8] дотле идентификација његовог оца са Георгијем Метохитом данас више није спорна. Јер, без обзира да ли то савременим истраживачима сада изазивало надмоћан осмех или не, сумњало се, не тако давно, уопште у могућност да је овај гласовити присташа такозване Лионске уније и зближења са католичком Европом из времена владе Михаила VIII Палеолога имао (боље рећи: смео да има) за сина онаквог ревносног православног хришћанина каквим је, на страну да ли оправдано, био сматран Теодор.[9] Георгије Метохит, писац, пријатељ цариградског

[4] *Satkaš,* op. cit., 140. За датум настанка списа, cf. *Ševčenko,* Polemique, 137 sq. — Да је Метохит био рођен у Никеји, веровали су, поред осталих, *Deck,* (op. cit., 3), *Hunger* (op. cit., 4) као и *Verpeaux* (Choumnos, 29; Cursus honorum; 129).

[5] *B. Jlaypgac,* Βυζαντινά ... εγκώμια εις τον ajiov Δημήτριον, Μακεδόνικα 4 (1955—1960) 57; cf. *Ševčenko,* Polemique, 269—271.

[6] Закључак да је Теодор Метохит рођен у Цариграду почива на резултатима до којих је дошао *Ševčenko,* Polemique, 141, 269.

7 *Treu,* Dichtungen, 10, A 348—358; *Sathas,* op. cit., πε'—πς'; cf. *Ševčenko,* Polemique, 131.

[8] Није познато да ли се неко од племенитих презимена којима се Метохити користе (Палеолози, Анђели, Ласкариси) може довести у везу са Теодоровом мајком, није познато ни у каквом су сродству били Михаило Главас и Теодор Метохит (в. нап. 50), као што се не зна ни какав је „нећак" Теодора био Лав Вардалис? Како било да било, тек Метохит не оставља сумње у погледу високог рода својих родитеља, односно њиховог образовања. Cf. *R. Guilland,* Les poesies inedites de Theodore Mέtochite, Byz. 3 (1926) 290 sq.; *Ševčenko,* Polemique, 63.

[9] *Th. Kaeppeli,* Deux nouveaux ouvrages de fr. Philippe Incontri de Pera, Archivium Fratrum Praedicatorum XXIII (1953) 174—175; cf. *R.-J. Loenertz,* Theodore Metochite et son pere, Archivium Fratrum Praedicatorum XXIII (1953) 184—194. — За различите судове око сродства Георгија и Теодора, cf. *Ševčenko,* Polemique, 132.

патријарха Јована XI Века, био је седамдесетих година XIII века архиђакон у царској палати азатим ἐπί τῶν δεήσεων, што би требало да означава дужност автократоровог чиновника, у начелу задуженог за жалбе и притужбе поданика, чин који се на Псеудо-Кодиновом списку из наредног столећа налазио на релативно скромном 44. месту у византијској хијерархији.[10] Скромном, међутим, само формално, јер Георгије је био човек од василевсовог поверења и, као такав, у осетљивим дипломатским мисијама на Западу код папа Григура X и Инођентија V 1276. године.[11] После смрти Михаила VIII, одустајање његовог наследника на византијском престолу од унијатске политике имало је међу првим последицама одлазак Јована XI Века са патријаршијског трона и падање у немилост, односно изгнанство Георгија Метохита који је ружен како је постао „Франак", то јест латински католик.[12]

Следило је око седам тегобних година изгнанства у тврђави Св. Григорија у Никомедијском заливу да би се, некако упоредо, око 1290. године и отац и син наново обрели у Цариграду. Али, док је Георгије до краја живота (1328) остао непоколебљиви противник Андроника II, проводећи дане што у затвору што под присмотром, Теодор је, одмах по доласку у престоницу, ступио на двор у службу непријатеља свога оца.[13] Имао је тада двадесетак година и, убрзо по повратку, уврштен је у „синклитике".[14] Разуме се, није Теодор постао никакав „сенатор", јер византијски сенат (синклит) не само да је одавно изгубио функцију коју је имао у рановизантијском периоду него више није ни постојао. Једноставно, он се придружио реду повлашћених међу Ромејима, носилаца било конкретних задужења било пуких достојанстава, којима је званично припадало да се непрестано налазе при царскоме двору.[15] Изван сумње,

[10] Тако је, рецимо, назван у папској канцеларији: /. *Gay.* Les registres de Nicolas III, Paris 1898, 77 A; cf. *Geanakoplos,* Michael Palaeologus, 306. — Pseudo-Kodinos, 138; истоимени чин постоји и у цркви, како показује тзв. Матијина листа (ibidem, 319).

[11] Cf. *V. Laurent,* Le rapport de Georges Metochite, apocrisiaire de Michel VIII Paleologue aupres du pape Grćgoire X (1275—1276), RHSE 23 (1946) 233—247; *M.-H. Laurent,* Georges le Metochite, ambassadeur de Michel VIII Paleologue aupres du B. Innocent V, Misc. G. Mercati, III, Cittä del Vaticano 1946, 136—153; *Geanakoplos,* op. cit., 271 sq.

[12] *M.-H. Laurent,* Le bienheureux Innocent V (Pierre de Tarentaise) et son temps, Cittä del Vaticano 1947, 424, n. 23; cf. *Geanakoplos,* op. cit., 271. Такође, cf. *Ševčenko,* Polemique, 132 sq.

[13] О месту изгнанства (после око годину дана заточења): Pachymeres, II, 102—103; за смрт Георгија, cf. *V. Laurent,* La date de la mort de Jean Beccos, Echos d'Orient 25 (1926) 317; о датуму повратка у Цариград говори сам Теодор: *Treu,* Dichtungen, 12, A 421; cf. *Ševčenko,* Polemique, 132 sq.

14 *Sathas,* pp. cit., ςζ'; *Treu,* Dichtungen, 13, A463; *Chr. G. Müller — Th. Kiessling,* Theodori Metochitae Miscellanea philosophica et historica, Leipzig 1821 (reprint: Amsterdam 1966), 188.

[15] Право значење овога термина назире се и из Псеудо-Кодиновог трактата и њему сродних списа из XIV века. Синклитици су одабрани део „архоната" (Pseudo-Kodinos, 272, 286, 360), са синклитом се идентификује скуп дужности и достојанстава царске палате (ibidem, 130), а на челу поменутог тела требало би да се налази паниперсеваст (ibidem, 333) као и да му припада епарх (ibidem, 347). Ипак, веровати да је „синклит", макар и у другој половини XIV столећа, назив за царску владу и

Теодор је био од оних који су били истовремено и василевсови достојанственици и чиновници. Ово стога јер је он, пре свог првог дипломатског задатка, већ имаочин логотета των αγελών („стада") да би, запутивши се на Кипар и у јерменску Киликију, био унапређен у логотета των οἰκείακών (цареве приватне благајне).[16] Иначе, у двоумљењу око датовања поменуте мисије у 1294. или 1295. годину, чини се да је оправдано определити се за ону ранију.[17] Циљ који је млади дипломата ваљало да постигне било је испрошење невесте за Михаила IX, сина Андроника II, што је он и успео. Преокретом у сопственом животу био је и сам изненађен, о чему је касније забележио у аутобиографским стиховима да му је свакодневница одједном постала лепша но што се икада надао као и да му се судбина насмешила, премда се од цара никаквом добру није надао с обзиром на „убеђења мога оца, супротна његовим [se. царевим], јер мој је отац, истина изгнан, био још у животу".[18]

Наредни деликатни задатак Теодора Метохита у служби Андроника II били су мировни преговори са Милутином, окончани венчањем српскога краља и византијске принцезе Симониде, обављеним непосредно по Ускрсу 1299. године. Рекло би се да је у василевсовој одлуци да овако значајан посао повери баш Теодору било, поред уверености у његове свестране способности, такође и поуздања у његову верност автократору, зајемчену једном уценом — заточеништвом Георгија Метохита. Током преговора са Србима Теодор је у више наврата бивао у Солуну, али било му је суђено, неку годину касније, да у други град Царства приспе да би се у њему настанио. Лична неслога између царице Ирине од Монферата и њеног супруга Андроника II била је испреплетана са различитим схватањима супружника у погледу јединства и устројства државе. Ирина је 1303. године напустила мужа и пошла у Солун, град на који су, још пре више од једног столећа, њени преци полагали права, при томе захтевајући од Андроника II поделу Царства и формирање неке врсте „удеоних кнежевина" за своје синове. Из Цариграда је са њом тада кренуо и Теодор Метохит, наводно, како је сам тврдио, по заједничкој жељи царице и цара, као неопходни чиновник и саветник у важним Ирининим пословима, а реално као Андроников поузданик и помало шпијун у Ирининој

њене министре, чини се да је покушај „осавремењивања" ондашњих прилика: cf. *R.-J. Loenertz,* Le chancelier imperial ä Byzance au XIV<= et au XIII6 siecle, OCP *26* (1960) 294 (reimpr. Byzantina et Franco-Graeca, Roma 1970, 460). Такође, cf. *Ševčenko,* Polemique, 136, n. 1.

16 По Пахимеру (Pachymeres, II, 205), био је логотет των ἀγελώ ·, а no Григори логотет τώΜ οἰκειακών (Gregoras, I 193—193). *Verpeaux* (Cursus honorum, 196) дао је предност Пахимеру, као и *Ševčenko* (Polemique, 272—274) који, ослањајући се на Метохитове аутобиографске стихове и два тамо наведена достојанства из деведесетих година XIII века *(Treu,* Dichtungen, 13, A 454 sq.; 14, A 514 sq.), показује да су и Пахимеров и Григорин податак тачни, изузев што је Григора мало поранио са датумом стицања чина логотета των οἰκειακών.

i? Cf. /. *Verpeaux,* Notes chronologiques sur les livres II et III du De Andronico Palaeologo de Georges Pachymeres, REB 17 (1959) 173; *Ševčenko,* Polemique, 129, n. 6; уп. *Б, Ферјанчић,* Михаило IX Палеолог (1277—1320), ЗФФБ XII-1 (1974), Споменица Георгија Острогорског, 339—340. В. нап. 1, мало раније.

18 *Treu,* Dichtungen, 12, A 429—433.

околини.[19] У Солуну је провео „скоро две године" да би, вративши се у престоницу, доспео до врхунца своје политичке каријере.[20] Будући да је Ирина, према потоњим Метохитовим сећањима, „пошла у западне делове Царства не би ли што боље уредила послове око Тесалије, која је тада била без господара, као и оне око Трибала, желећи опет да се сретне са својим зетом, архонтом [se. Трибала] и љубљеном ћерком, али хотећи и да постигне свој циљ и изврши намере", некадашњи преговарач са Милутином био је заиста царици најкомпетентнији саветодавац, уз то несклон њеним политичким идејама.[21]

Од 1305. године Метохит се наново налази у Цариграду, сада, за верност автократору, награђен новим чином логотета του γενικοϋ.22 Изгледа да је, убрзо по повратку из Солуна, постао и „месазон", сасвим се тако приближивши, а вероватно га и претекавши по ефективном утицају на Андроника II, своме старијем пријатељу, духовном саговорнику и дрскора претпостављеноме чиновнику Нићифору Хумну. Околност што је и Хумн био још увек „месазон" није аргумент против оваквог датовања Метохитовог стицања истог звања. Наиме, познато је да је у Царству могло бити два „месазона" упоредо као и да је поменуто звање, уосталом никакав званичан чин, само пружало прилику способнима да се наметну као „царски секретари", али то по себи није аутоматски садржало.[23] У погледу званичне хијерархије, иначе, Метохит је, још од повратка из изгнанства у престоницу 1290. године, са сваким од логотетских достојанстава која је носио, формално био иза Хумна, који му је, у међувремену орођен са царском породицом, био непосредно претпостављен.[24] Хумну родбинско зближавање са Палеолозима очигледно није било од велике

[19] Ibidem, 20, A 737—740. О датовању његовог боравка у Солуну, cf. *Verpeaux,* Cursus honorum, 197; *Ševčenko,* Polemique, 275 sq.

[20] *Treu,* Dichtungen, 21, A 742—757.

[21] Ibidem, 20, A 724—729. — Ови, мало запажени стихови упућују на претпоставку да Иринину (да ли и Андроникову?) жељу за утицањем на догађаје у Србији не треба, бар не директно, посматрати као последицу чињенице што је 1306. године утврђено да је Милутинова супруга Симонида нероткиња, већ као знак Ирининих (византијских?) старијих амбиција које се испољавају бар од 1303. године: Gregoras, Г, 243; уп. Историја српског народа I, 463 (текст: *С. Ћирковић).*

[22] Cf. I. *Ševčenko,* Imprisonment of Manuel Moschopoulos in the Year 1305 or 1306, Speculum 27 (1952) 135 sq.; *Verpeaux,* Cursus honorum, 197; *idem,* Choumnos, 53.

[23] За време Метохитовог постанка „месазоном", cf. *Ševčenko,* Imprisonment, 140—142; *idem,* Polemique, 151, n. 2. Супротно мишљеае: *Verpeaux,* Choumnos, 48, n. 3> 52—53. — Месазона је упоредо могло бити више, с тим што би један био „главни" а остали њему „подређени": cf. *Ševčenko,* Polemique, 152, 154 (са старијом литературом); уп. нап. 1, уз превод „Посланичког слова". — *Verpeaux* (Choumnos, 48, 52 sq.) верује да је Хумнов положај био ослабљен ставом који је он имао према Рожеру де Флору и Каталанцима у служби Византије, односно да је на њега утицала смрт деспота Јована Палеолога, Хумновог зета, али да је челно место у нарској управи Метохит заузео тек око 1315/6. године.

[24] Ирина, ћерка Нићифора Хумна, удала се за Јована, сина Ирине од Монферата и Андроника II, убрзо по Ускрсу 1303. године: Pachymeres, II, 378—379; cf. *Verpeaux,* Choumnps, 44. — Највиши чин до кога је Хумн стигао (επί του κα ικλείου) на Псеудо-Кодиновој листи заправо није ни рангиран (Pseudo-Kodinos), 140), док је на неким другим списковима стављен на 13. место (ibidem, 300, 320), дакле испред логотета ·:ών ά ελών, των οἰκειακών и του γενικού.

помоћи, али Метохиту по свој прилици јесте. Наиме, убрзо пошто је стигао из Солуна, Метохит је ОКО 1305. године удао кћер Ирину за панинерсеваста Јована Палеолога, автократоровог синовца.[25] Отада се Хумнова политичка звезда постепено гаси,[26] а Метохит, за кога се понекоме чинило да је, заједно са василевсом, равноправни „садржалац (царске) власти",[27] заокружиће вcredititу јавну каријеру петнаестак година доцније (1321), поставши, милошћу Андроника II, носилац чина „великог логотета".[28]

Теодор се, све до пада Андроника II, више неће удаљавати из Цариграда. Он више није пуки послушни сарадник свога господара и заштитника. Метохит, извесно, мора стајати и иза појединих државничких потеза старога василевса. Прилике у којима се Метохит нашао, имају одраза и на спољашње ознаке његове моћи. Поседник је и станар изузетно раскошног здања у цариградској четврти Хоре,[29] допуштено му је да се безмерно богати а о његовој похлепи круже престоницом веома ружне гласине.[30] Он ће, истина, настојати да, начелним ставом о природној разлици која нужно мора постојати између људи високог и ниског рода како у урођеној племенитости мишљења тако и у пореклом и духом њиховим друкчијим материјалним потребама, оправда себе и пронађе некакво објашњење, али без успеха.[3]! Метохит је, напросто, можда и због мучних седам година изгнанства, био бескрупулозно грамзив. Више но споменик самоме себи, он истрајно обнавља стари и запуштени манастир Христа у Хори чиме ће, пред савременицима и потомством, речито илустровати врлине, мане и назоре своје и епохе којој је припадао. Хора је споменик о њему, осликан између 1315. и 1321. године, место на које је Метохит радо и редовно долазио, катеада дошетав само на вечерњу службу а често се осамљујући зарад контемплације у засебном стану у оквиру манастира.[32]

У Хори је Теодор имао прилике да размишља, пише или прима своје ученике, у првоме реду Нићифора Григору. Ђака, који би да се угледају на њега, Метохит има на претек. Исак Аргир, Тома Магистер

25 *Treu,* Dichtungen, 21, A 764—767; Gregoras. I, 261. Cf. *Ševčenko,* Polemique, 149—150.

[26] Cf. *Verpeaux,* Choumnos, 48 sq.

27 Pseudo-Kodinos, 338.

28 Gregoras, I, 305, 314; Gant., I, 54—55; cf. *Verpeaux,* Cursushonorum, 197—198.

29 О својој палати Метохит говори у једној непотпуно издатој песми: *R. Guilland,* Le Palais de Theodore Metochite, REG 35 (1922) 82—95; о земљишним поседима: M. M., V, 124; уп. нап. 7, уз превод „Посланичког слова"; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 71, n. 2.

[30] Теодор Палеолог, син Андроника II и Ирине од Монферата, истина нена^лоњен Метохиту, оставио је записе који бацају врло ружну светлост на великог логотета и његову похлепу. Између осталог, он тврди да је Метохит 1328. године, приликом смене на византијском престолу, био од оних који су „радије хтели да све изгубе него да поднесу било какав трошак" *(Ševčenko,* Polemique, 168. n. 2), а Хумн га је, опет, сврставао међу оне који без икаквог зазора брину једино како да напуне своје цепове: *J.-F. Boissonade,* Anecdota Nova, Paris 1844, 179.

31 Cf. *Guilland,* Palais, 88; уп. нап. 7, уз превод „Посланичког слова".

-32? Cf. P, *Underwood,* The Kariye Djami, I—III, New York 1966; The Kariye Djami 4: Studies in the Art of the Kariye Djami, Princeton 1975.

или Теодор Мелитиниот — сви су они Теодорови следбеници,[33] његова библиотека је без премца,[34] богат је и слављен али не и задовољан. Жали се да му јавне обавезе не пружају више никаву радост, поготово откада има и мушког потомка, хтео би да се потпуније посвети књижевности и науци, али му одговорност према држави то не дозвољава.[3^] Распет компромисима, хтењем да повлађује сујети и потребом за непрестаним унутрашњим интелектуалним обогаћивањем, пристрасан према себи а према другима строг па и циничан, Метохит је свестан да у евојој деци нема кадрих наследника на пољу науке (схваћене на његов начин), покушава да у Григори види аутентичног духовног сина, али и овоме пребацује недостатак дара упоредивог са његовим сопствешш.[36] Противречан, па и неискрен, у исказивању личних теоријских уметничких, научних и теолошких пршшипа, довољно прагматичан да оданих пријатеља нема, Метохит има више самозваних ученика или поштовалаца него правих настављача. Међу онима који су уважавали његове умне способности наћи ће се чак и један Јован VI Кантакузин.[3]? Ипак, макар и по спољашњим обележјима судбине, Нићифор Григора, васпитач Метохитове деце, човек који је и сам као дипломата путовао у Србију и био везан за манастир Хору својим усудом, уз то најзаслужнији за настанак „сабраних дела" Теодорових, најпре је личио на њега.[38]

Исте, 1321. године, онда када је Метохит био унапређен у великог логотета, букнуо је сукоб између Андроника II и његовог унука Андроника III Палеолога. Овај сукоб имао је особине правог грађанског рата и, са мањим прекидима, потрајао је све док, 24. маја 1328. године, Андроник III није ушао у престоницу и присилио свога деду на одступање од престола. У тој се борби Теодор Метохит сврстао уз старијег Андроника и природно је било да са њим подели последице пораза. Постоје

33 Cf. *Ševčenko,* Polemique, 112—114.

34 *Treu,* Dichtungen, 31, A 1145 sq. О зависти са којим је Хумн гледао на Метохитову библиотеку у манастиру Хори, cf. *Verpeaux,* Choumnos, 69—70. **."

35 cf. *Ševčenko,* Polemique, 141; такође, cf. *H. Hunger,* Der Ἠίϊκός des Theodoros Metochites, Πεπρανμένα του Ά'διείΚοϋς Βυζαντιολο ι·'οϋ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, ΠΙ, Ελληνικά 9 (1957) 141—158. — Теодор је имао пет синова, од којих су позната имена четворице (Димитрије, Алексије, Нићифор, и Михаило) и једну ћерку по имену Ирину: cf. *V. Laurent,* Le dernier gouverneur byzantin de Constantinople. Demetrius Paleologue Metochite, grand stratopedarque (+1453), REB 15 (1957)201—202.

36 Реч је у првоме реду о песми „Препоруке младоме Нићифору Григори и о његовим властитим делима": *R. Guilland,* Les poesies inedites de Theodore Metochite, Byz. 3 (1926) 268—279; cf. *idem,* Essai sur N. Gregoras, 7; cf. *Verpeaux,* Choumnos,

37 Cant., I, 54—55; cf. *Ševčenko,* Polemique, 112.

[38] Григору је Метохит, према каснијем признању овога, упућивао у тајне филозофије и астрономије (Gregoras, I, 322), сматрао га је сином (ibidem, I, 308), поверио му је васпитање своје деце, Ирине и Нћифора (ibidem, I, 309). Григора је, такође, био предавач у некој врсти приватне школе коју је у Хори засновао велики логотет *(R. Guilland,* Correspondance de Nicephore Gregoras, Paris 1927, 94; cf. *idem* Essai sur N. Gregoras, 13—15), коначно био је и ташт налик Теодору Метохиту (cf. ibidem, 102, sq.; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos, 15). — Око „сабраних дела", cf. *Ševčenko,* Polemique, 184, 282—283. — Григора је искрено оплакивао Теодорову смрт, о чему, на пример, сведочи и његов посмртни говор Метохиту, уграђен у „Римску историју": Gregoras, I, 471—481.

сведочанства која говоре да је Метохит, концетрацијом финансијске и политичке моћи у својим рукама, грабежљивошћу, надменошћу и искључивошћу, определио значајан део ромејске аристократије против старога василевса.[39] У „Мемоарима" Јована VI Кантакузина остало је чак записано да су многи „синклитици" Андроника II били приправни почетком 1328. године да отворе цариградске капије истоименом побуњенику под условом да их овај ослободи великог логотета.[40] Андроник III их није послушао, али је, непосредно по тријумфу, протерао 1328. године Теодора Метохита у Тракију, у град Дидимотику.[41]

По други пут „изгнан из отаџбине", то јест Цариграда,[42] остаће он ту око две године. Болестан (патио је од простатохипертрофије), остављен од ласкаваца, осећа се остарело и све чешће помишља на спокој који би му подарио заклон његове задужбине, Христовог манастира у Хори.[43] Уосталом, у престоници другог прибежишта ни нема, будући да му је 1328. године читава имовина била конфискована а палата демолирана и опљачкана. У зиму 1329/30, када се Андроник III озбиљно разболео, автократорова болест донела је промене и Андронику II и Метохиту. Царевог деду су присталице Андроника III стрпале у манастир у коме је 13. II 1332. године умро, а Теодору је василевсово размекшало срце дозволило да поново крочи у родну варош и смести се у своме манастиру.[44] Но, Метохит се, изгледа, није замонашио ни тада. Учинио је то, доследан себи, тек на вест о смрти Андроника II, да би се, као и његов господар, упокојио и сам на исти дан наредног месеца, тачније 13. марта 1332. године.[45]

У синтагми „држава другог реда", којом је сажето дефинисана Византија под наследницима Михаила VIII Палеолога,[46] налази се и нужна релативизација личних способности и државничких заслуга Теодора Метохита у политичком животу Царства под Андроником II. Изван сумње је да се он, као млад чиновник у автократоровој служби, у Киликији, Србији и у Солуну показао врло дисциплинованим и ефикасним у извршавању конкретних дипломатских и политичких задатака. Касније, када је он ваљало да из Цариграда осмишљава ту исту ромејску политику, био је суочен, поред породичног раскола међу Палеолозима и грађанског рата који га је пратио, са економском зависношћу од других и војном слабошћу Византије пред суседима, поготову Турцима, чиње-

39 У питању је само блага парафраза најстрашнијих оптужби које против Метохита износи Теодор Палеолог (в. нап. 30), мало раније); cf. *Ševčenko,* Polemique, 166, n. 3.

40 Ових је синклитика било укупно шесторица: Cant., I, 292.

41 Ibidem, 293, 305; Gregoras, I, 428; cf. *Ševčenko,* Polemique, 166, n. 3.

42 Cf. ibidem, 269.

43 Над својом старошћу ламентира у једноме писму монасима Хоре, насталом између 1328. и 1330. године, поводом смрти његовог пријатеља, манастирског игумана Луке: cf. ibidem, 142.

44 Gregoras, I, 439, 456; Fiorenzo o intorno alla sapienza, ed. *P. L. M. Leone,* Napoli 1975, 63, 187—192; cf. *Ševčenko,* Polemique, 8, n. 2. — О изгледу палате, cf. *Guilland,* Palais, 82 sq.

45 Gregoras, I, 474 sq.; *Schreiner,* Kleinchroniken, 79, 610; cf. *Ševčenko,* Polemique, 8, n. 2.

46 *Ocтpoгopcки,* Историја, 446.

ницама чији су узроци били трајног карактера. Другим речима, услови за неке систематске промене никако нису били повољни. Ипак, остаје недоумица да ли у позадини његовог непрестаног вербалног заклањања иза цареве неприкосновене коначне воље у одлучивању о битним државним стварима стоји искрена увереност у василевсов ауторитет, произишла из дословног прихватања ромејске државне идеологије, или је по среди немоћ, можда чак и незаинтересованост, ваљаног политичког теоретичара пред практичном политичком свакодневницом.[47] Чини се да је код Метохита било у питању обоје.

Уопште узев, противречност, која би се могла назвати и кохерентном циничном двојношћу, у Метохитовом погледу насвет, паиономполитичком, била је логичан исход односа између његове личне и судбине породице, античких (паганских) и хришћанских извора и филозофских узора, паралелне окретности и у егзактном и у мистичном мишљењу, коначно разноврсности — и то не само жанровске — у литерарној и научној радозналости великог логотета Андроника II. Њега је, очигледно, веома привлачило одгонетање византијског бића и будућност цивилизације којој је припадао. Но, ако у тврдњи да су Ромеји веродостојни баштиници хеленског наслеђа Метохит није био усамљен међу цариградским мислиоцима,[48] његова сетна констатација, према којој је величина старих Грка била непрелазна сметња напретку идеја у Византији, побуђује пажњу.[49] Пристојан зналац хеленске историје, поуздани читалац Тукидида и Аристотела, он настоји да посматра антички континуитет у Царству не само кроз безброј пута понављану митологију грчко-персијских ратова него и кроз атинско демократско устројство за које сматра да се, од умерених Солонових реформи, извитоперило у демагошки радикализам V века пре наше ере.[50] Међутим, за разлику од већине савременика, Метохит није убеђен у могућност оживљавања и настављања античког духа у држави и друштву којима припада. Забринутост над ромејском сутрашњицом он, опет, показује на својеврстан начин, остављајући за собом један спис, заправо особен теоријски политички трактат, под насловом „О Скитима" (Περί Σκυθών). Импресионира околност да је Метохит био међу оним, врло ретким Ромејима, који су, не рано него уопште, уочили фаталност по Царство напредовања Турака (Скита) и губитка Мале Азије.[51] Заточеник става о коначности

47 Cf. *N. Radošević,* Some Autobiographical Elements in a Poem of Theodore Metochites, JOB 32/3 (1982), XVI. Intern. Byzantinisten-kongress (Wien 1981), Akten II/3, 104.

48 Cf. *Sp. Vryonis, Jr.,* Recent Scholarship on Continuity and Discontinuity of Culture: Classical Greeks, Byzantines, Modern Greeks, Byzantina kai Metabyzantina 1 (1978) 237—256.

49 Cf. *H. G. Beck,* Das literarische Schaffen der Byzantiner, Wien 1974, 7; *A. Kazhdan — G. Constable,* People and Power in Byzantium, Dumbarton Oaks 1982, 115.

50 *Ch. G. Müller—Th. Kiessling,* Theodori Metochitae Miscellanea philosophica et historica, Leipzig 1821 (reprint: Amsterdam 1966), 642—652; cf. *I. W. Day.* Theodore Metochites and Athenian Traditions of History, JOB 32/3 (1982), XVI. Intern. Byzantinistenkongress (Wien 1981), Akten 11/3, 45—51.

51 Miscellanea, 725 sq. Cf. *Sp. Vryonis, Jr.,* Byzantine Attitudes toward Islam during the Late Middle Ages, Greek, Roman and Byzantine Studies 12—2 (1971) 263—286.

свега па и византијског света, разумевајући хеленску прехришћанску τύχη као божанско провиђење, пребацујући Ромејима неслогу, раскош или погрешан верски живот, с друге стране истичући предности пасторалног номадског варварства, Метохит је склон да турски феномен тумачи одвојено од напасти лажне муслиманске вере.[52]

У филозофији он пријежно, наравно недоследно, тумачи, прихвата или одбија делове и Платоновог и Аристотеловог учења, што, уосталом, чини мање-више и целокупна византијска култура. Метохит је у књижевности научник а труди се да то буде и као филозоф. Дивиће се код Аристотела логици и физици, али не и „Физици", цениће код овога „правила која добро воде разум" као и оно што је сматрао конкретним научним сазнањима поменутог филозофа, али ће му приговарати опскурност и и недоследност онда када говори о души, за шта је потврда и чињеница да се на Аристотела позивају подједнако браниоци и бесмртности и смртности људскога духа. Нарочито је строг према Аристотеловој „Метафизици".[53] Он ће, не толико Аристотелу колико своме доскорашњем пријатељу Нићифору Хумну у тренутку разилажења, замерати да се њихова физика не заснива на математици. Иако сам у овој последњој критици није био до речити интерпретатор платонизма, ипак је Теодор Метохит, истицањем важности математике по физику, претходник западноевропских идеја XVII столећа.[54] По Метохиту, бројеви су основа сваке ствари и без математике васељене не би ни било. Као прави платоничар, он уводи број, то јест квантитет, у искључиво квалитативну Аристотелову физику.[5^] Метохита, дакле, Платону приближава математика, онако као што га Аристотеловим поштоваоцем (чије стшсе, на жалост, познаје само делимично) чини вера у науку и њене методе, истраживање засебних узрока и последица па и логика.[56] Није он без опаски ни на рачун Платона, коме, ако се оставе по страни бесмислене критике Платоновог непријатељског расположења према реторици,[57] не одобрава управо непостојање онога у његовом делу што хвали код Аристотела. Укратко, Метохит држи да истраживање људског разума, односно богоствореног света, није у супротности са хришћанском вером, али одбија да се бави нествореним, или оним што није плод човековог ума већ вере, јер она је та која утемељује јединy вечну истину — самога Бога. Отуда следи и, у основи тачан, закључак да код Метохита коегзистирају „позитиван" дух и мистицизам.[58]

Метохитова математика била је посредно под утицајем паганске мисли и, стога, умесно се претпостављало да је морала изазивати негодовање подозривих црквених кругова.[59] Међутим, велики спор до кога

52 Cf. ibidem, 267.
53 Miscellanea, 27—28, 155—159; cf. *B. Tatakis,* Aristote critique par Theodoros Metochites, Mel. O. er M. Merlier, II, Athenes 1956, 444.
54 Cf. *Verpeaux,* Choumnos, 161; *Ševienko,* Polemique, 68 sq.
55 Cf. *Verpeaux,* Choumnos, 160.
56 Miscellanea, 34—35; cf. *Tatakis,* op. cit, 441.
57 Cf. *Ševienko,* Polemique, 173.
58 Cf. *Tatakis,* op, cit., 445.
59 Cf. *Verpeaux,* Choumnos, 184.

ће доћи између њега и Нићифора Хумна, највероватније између 1324. и 1326. године,бО био је првенствено лични сукоб двојице уважених јавних личности, двојице слављених државника и интелектуалаца, двојице дугогодишњих нераздвојних сарадника и неискрених пријатеља, судар две безграничне сујете. У полемици, која се одвија у сенци породичног раскола међу Палеолозима и на трен утихнулог грађанског рата, обојица се боре за ексклузивну милост код старога василевса, Андроника II. Али, полазишта са којих Хумн и Метохит крећу била су неједнака. Метохит је био млађи (аргумент који у полемици није пропустио а да не искористи),б! био је некада (па и у време састављања „Посланичког слова") потчињен Хумну а затим га је у царској администрацији потиснуо и заменио, уз пут га надмашивши како у званичним почастима тако и у уважавању савременика склоних књижевности, науци и размишљању. Нимало случајно, остало је запамћено да је Хумн доследно изостајао са свих дворских свечаности на којима би морао да се суочи са властитим, чак и кад је no среди церемонијал, незавидним положајем у поређењу са Метохитовим.[62] Тек после личне нетрпељивости која је дуго тињала, и то само уколико борба против политички свемоћног Метохита на двору Андроника II сме да се назове политичким програмом, Хумнови напади били су обележени политичким разликама.[63] Иначе, изван сумње је да је у Цариграду, током треће деценије XIV века, стасала хетерогена премда снажна опозиција Метохиту.[64]

Полемика се претежно усредсредила око два основна питања, литерарног стила и астрономије, о којима су супарници претендовали да различито мисле. Хумн, који је, у доба док је ча Метохитом још пријатељевао, називао његов језик „хармоничним, углађеним и једном речју античким",[65] напад је започео оптужујући овога за неразумљив и недоследан стил. Метохит се бранио, позивајући се, поред осталог, на тежак начин изражавања код Тукидида који, за разлику од оних писаца чије је дело било читко и једноставно, никада неће пасти у заборав.[66] Метохитов стил био је заиста изузетно сложен, толико да га многи данашњи истраживачи сматрају најтежим за одгонетање и разумевање међу византијским ауторима,[67] препун неологизама и лексичких егзотичности, али

60 Cf. *Ševčenko,* Polemique, 124 sq.
« Ibidem,. 218—219.
62 Pseudo-Kodinos, 140.
63 О томе је исцрпно расправљао *Ševčenko,* Polemique, посебно 145 sq. — Међу ставовима, према којима испод „танушних научних разлика стоје озбиљне политичке противречности", на пример, cf. *Kazhdan — Constable,* op. cit., 175.
64 Уза сва претеривања Теодора Палеолога, не може се олако прећи преко његове тврдње да је (не само део аристократије) читаво становништво Царства било против Андроника II, а све то због беса и мржње према Метохиту, као и да су свемоћ и понашање великог логотета били основни J»азлог подршци народа Андронику III и поразу Андроника II у грађанском рату: *Ševčenko,* Polemique, 165.
65 Anecdota Nova, 155—156; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 72.
66 *J.-F. Boissonade,* Anecdota Graeca, Paris 1833, III, 356—364; *Ševčenko,* Polemique, 207—213. Cf. *Verpeaux,* Choumnos, 109 sq.; *Ševienko,* Polemique, 51 sq.
67 *Ch. Diehl* (Etudes byzantines, Paris 1905, 398) жали се, на пример, да је мало писаца који су „компликованији, конфузнији у начину изражавања, сложенијег расуђивања него што је то Теодор Метохит". Cf. *Ševčenko,* Polemique, 40, n. 2.

не треба се заваравати — Хумн је тежио истој „врлини".[68] Одричући, у име „старих", Метохиту и његовим присташама знање праве реторике и називајући их „новим и злодухом обузетим говорницима", Хумн се позивао са осредњим успехом на правила која је још Платон у „Федру" био положио.[69] С друге стране, велики логотет, изгледа основано сигуран у предности своје ерудиције над Хумновом, узвраћао је противнику, иронично га подсећајући на његово научно „незнање" и литерарну „простоту". Укупно узев, био је то двобој у коме су се обојица „реципрочно побијали, ослањајући се на исте ауторитете", НО у коме Теодор Метохит никако није био поражен.[70]

Већ је наговештено да је Метохитов приступ математици и астрономији, произишао из релативно самосталног и селективног усвајања Платоновог али и Аристотеловог учења, могао да ремети устаљене теоријске вредности на којима се, по црквеним тумачењима, заснивала хришћанска религија. Зато, не изненађује претерано што је Метохит, кога је у звездане тајне, чини се, најпре увео Манојло Вријеније, пожурио у своме чувеном „Уводу у астрономију" (Στοιχείωσις) да се огради од евентуалне опасности коју би таква астрономија представљала по веру, додајући, ипак, да ако није штетна по њу, није јој ни од користи, будући да научник покушава да упозна само основе природних ствари, насталих и уређених божјом вољом.[71] Оспоравајући његову „позитивистичку" концепцију науке, па и астрономије, односно доводећи у питање његову доследност платоничара, Хумн је индиректно признавао Метохиту, који се без сумње ослањао на Птолемеја и Хипарха (поред Платона), способност да у размишљању ослонац тражи пре него у ауторитетима устоличених великих имена.[72] Од овакве тврдње је само корак до хипотезе о Метохиту који непрестано подводи под сумњу тековине византијске културе. У суштини, читава распра око наведене науке била је наставак давнашњег диспута између физичара које занима суштина небеских бића, односно васељене, и астронома (математичара) којима је, према Хумновим оптужбама, једини циљ „спасавање спољашњег (привида)" а не и материјална стварност њихових конструкција.[73] Треба ли и овде поменути да је, од целе Метохитове аргументације у одбрани, најефектније било доказивање некомпетентности нападача и његово непознавање извора иза којих се крије.[74]

Као што је противречан био анахрони али раскошни византијски хуманизам његовог доба, непримерен анахроној и не претерано дичној политичкој реалности Царства, тако је и Метохит успео да недоследности

68 Cf. ibidem, 35 sq.
69 Anecdota Graeca, III, 369; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 31, 108 sq.
70 *Ševčenko,* Polemique, 67.
71 ЗаВријенија, cf. *Sathas,* op. cit, pß'; *Hunger,* op. cit., 5; *Beck,* Metochites, 8—10 (погрепшо, као и Hunger, смешта почетак ове сарадње у 1304. годину); *Verpeaux,* Choumnos, 57 (исправно датује у 1312—1316. годину). — *Sathas,* op. cit., 08' — οε'; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 158—159.
72 Cf. ibidem, 157.
73 *Ševčenko,* Polemique, 150 sq.; такође, *Verpeaux,* Choumnos, 152 sq.
74 **Cf. ibidem,** 155 sq.

и парадоксе сопственог живота уобличи у целовиту и особену слику. Декадентна духовна престоничка клима, у којој се међу посвећенима шире необични списи и у којој је његов признати дух доступан само одабранима у својеврсним „литерарним салонима", нимало не смета Метохиту да, на другој страни, прагматично извршава текуће дипломатске задатке и бескрупулозно обликује властити мит богатог аристократе. Верности Андронику II није била препрека дугогодишње очево злопаћење вољом истога василевса. Гесло епохе, па и Метохитово, да су писци чеда учености, антиципирало је атмосферу Ренесансе, његова увереност у супериорност античке над хришћанском културом чини се такође свежа, али је његова реторска вештина, лишена икаквог поетског осећања, била једино савршена па и банална. Тврдњу Нићифора Григоре, према коме су се у њему нашли сједињени Хомер, Платон, Птолемеј и Плутарх,[75] лако је оспорити као празну фигуру, већ и зато што није јасно како се уопште ова четворица могу међу собом сложити, али, уколико се Метохит дефинише као ,,скуп неспојивог", онда и поменута имена макар одражавају хетерогеност извора знања и интересовања великог логотета. Коначно, не поткрепљује ли представу о овоме човеку и контроверзама које је собом носио такође пример са његовом задужбином, цариградским манастиром Христа у Хори? Хотећи да и овде буде друкчији од очекиваног, Метохит се, бар пред савременицима, вероватно показао и натписом који стоји уз Христов лик и који је својом езотеричношћу ваљда требало да подсећа на Сина Божјег као на вишу човекову сферу.[76] Али, подижући Хору, тај прелепи споменик „препорода Палеолога", он, син „унијате" и „позитиван" филозофски дух, установљујући иконографски програм на зидовима истога храма, одаје се, баш на подручју теологије, као личност традиционална, штавише каткада и као прави конзервативац.[77]

Теодора Метохита овде представља такозвано „Посланичко слово" (Πρεσβευτικός), поверљив извештај који је он упутио у Цариград, са једног од својих пет путовања у Србију, предузетих поводом преговора Андроника II и српског краља Милутина. У коментару списа претпоставило се да је реч о писму за Нићифора Хумна, месазона и Метохиту тада надређеног царског чиновника, то јест о посланици срoченој по свој прилици током последњег од пет поменутих путовања и насталој у првој половини априла 1299. године. „Посланичко слово" је сачувано у једном грчком кодексу, датованом у прву половину XIV века, писаном на пергаменту, који се данас чува у Аустријској националној библиотеци:

75 Око литерарних салона и ширења спиеа међу посвећеним пријатељима, cf. ibidem, 70. — „Писци чеда учености": Anecdota Nova, 150; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 78; В. нап. 32а, уз превод „Посланичког слова". — За питања „личног израза" и правила у реторици онога доба литература је огромна: у последње време код нассе тиме бавила *Н. Радошевић,* Похвална слова цару Андронику II Палеологу, ЗРВИ 21 (1982) 53—83. — За тврдњу Григоре, cf. *Hunger,* op. cit., 8; такође, cf. *Radošević,* Autobiographical Elements, 101.
76 *Underwood,* The Kariye Djami, 40, 42.
77 Cf. /. *Ševčenko,* Theodore Metochites, Chora et les courants intellectuels de l'epoque, Art et Societe a Byzance sous les Paleologues, Venise 1971, 13—39.

Vindobonensis, Phil. gr. 95, fol. 158v — 179r. Кодекс је, иначе, у целини испуњен Метохитовим делима.[78]

Прво издање „Посланичког слова" заслуга је грчког научника К. Н. Сатаса, на основу чијег труда је касније направљено још неколико издања и превода истога текста. Пре неколико година је Л. Мавроматис прегао да, опет се обраћајући наведеном бечком рукопису, поново објави „Посланичко слово" и, при томе, исправи местимичне омашке и ређа погрешна читања списа у Сатасовом издању. За превод, који се нуди овом приликом, помоћ и савете је несебично пружио Сотириос Кисас, поштовани колега и искрени пријатељ из Грчке. Захвалност се дугује и професору Фрањи Баришићу који је, својим корисним сугестијама, зналачки умањио многе пропусте, неизбежне у сваком превођењу.

Употребљена издања: *K. N. Sathas,* Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, I, Venezia 1872, 154—193; *L. Mavromatis,* La fondation de l'Empire serbe. Le kralj Milutin, Thessalonique 1978, 89—119.

ПреВоди: Теодора Метохита посланица о дипломатском путу у Србију, превео *М. Аиосшоловић,* Летопис Матице Српске 216 (1902) 27—58; *П. Ников,* ТатаробЂлгарски отношенил през средните векове, Год. на Соф. Унив., Ист.-фил. факултет, 15—16 (1919—1920) 54—95 (грчки текст по Сатасовом издању као и превод на бугарски језик); *К. Илиевска,* Теодор Метохит и неговиот извештај од дипломатска мисија во Србија, Спом. за средневек. и поновата ист. на Македонија, II, Скопје 1977, 215—307 (грчки текст на основу Сатасовог издања и превод на македонски језик).

Важнија литература: *S. G. Mercati,* Nota alFepigramma di Niceforo Gregora in morte del Metochita, Bessarione 34 (1918) 237—238; *R. Guilland,* Le palais de Theodore Metochite, REG 35 (1922) 82—95; *idem,* Les poesies inedites de Theodore Metochite, Byz. 3 (1926) 265—302; *Ласкарис,* Принцезе; *St. Bezdechi,* Le portrait de Theodore Metochite par Nicephore Gregoras, Mel. d'histoire generale (Cluj 1927) 55—67; *Б. Т. Горлнов,* Византиискии гуманист XIV в. Феодор Метохит, Виз. Врем. 2 (1949) 380—381, 396—398; */. Ševčenko,* Observations sur les recueils des discours et des poemes de Th. Metochite et sur la bibliotheque de Chora ä Constantinople, Scriptorium 5 (1951) 279—288; *H. Hunger,* Theodoros Metochites als Vorläufer des Humanismus in Byzanz, BZ 45 (1952) 4—19; *H. G. Beck,* Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München 1952; *T. Kaeppeli,* Deux nouveaux ouvrages de fr. Philippe Incontri de Pera, Arch. Fr. Praed. XXIII (1953) 174—175; *R.-J. Loenertz,* Theodore Metochite et son pere, Arch. Fr. Praed. XXIII (1953) 184—194; *V. Laurent,* Le dernier gouverneur byzantin de Constantinople. Demetrius Paleologue Metochite, grand stratopedarque (f 1453) REB 15 (1957) 196—206; *B. Tatakis,* Aristote critique par Theodoros Metochites, Mél. H. et M. Merlier, II, Athenes 1956, 439—445; *H. Hunger,*

78 *H. Hunger,* Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Teil 1, Wien 1961.

Der Ἠθ-ικος des Theodoros Metochites, Akten d. IX. Byz.-Kongress, Thessaloniki 1953, III (Athen 1958), 141—158; *Verpeaux,* Choumnos; *idem,* Le cursus honorum de Theodore Metochite, REB 18 (1960) 195—198; *R.-J. Loenertz,* Le chancelier imperial ä Byzance, OCP 26 (I960) 275—300; *Ševčenko,* Polemique; *M. Gigante,* Per l'interpretazione di Teodoro Metochites quäle umanista bizantino, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici 14 (1967) 11—25; *idem,* II ciclo delle poesie inedite di Teodoro Metochites a se stesso o sull'instabilitä della vita, Byz. Forsch. 2 (1967) 204—224; */. Ševčenko,* Theodoros Metochites, the Chora and the Intellectual Trends of bis Time, The Kariye Djami, IV, Princeton 1975, 17—91; */. Ševčenko — /. Featherstone,* Two Poems by Theodore Metochites, The Greek Orthodox Theological Review 26 (1981) 1—46; *M. Gigante,* Cenni introduttivi all'inedito protrettico di Teodoro Metochites, JOB 32/4 (1982), XVI. Intern. Byzantinistenkongress (Wien 1981), Akten II/4, 359—378; *N. Radošević,* Some Autobiographical Elements in a Poem of Theodore Metochites, JOB 32/3 (1982) 101—109; */. Day,* Theodore Metochites and Athenian Traditions of History, JOB 32/3 (1982) 45—51; *M. Arco Magri,* Per una tradizione manoscritta dei Miscellanea di Teodoro Metochita, JOB 32/4 (1982) 49—64; *idem,* Alcune citazioni pindariche in Teodoro Metochites, Studi bizantini e neogreci, Atti del IV Congresso Nazionale di Studi Bizantini (1983) 491—504; *N. Wilson,* Scholars of Byzantium, London 1983, 256—264.

ПОСЛАНИЧКО СЛОВО ТЕОДОРА МЕТОХИТА

Да ли ћеш великодушно да поступиш са мном док ти одавде пишем, као некада док сам тамо држао беседе, и то не само ја него у другим приликама и други и многобројни истовремено, и да ли ћеш се овоме спремно препустити, како си обичавао, или ћеш рећи да ти не остављају времена послови који те окружују, односно државна управа (της περί των κοινών διοικήσεως)?[1] Али,

1 Почев од Сатаса, првог издавача „Посланичког слова" (уп. белешку о аутору списа), сви потоњи истраживачи су, углавном се и не трудећи да је документују, понављали хипотезу познатог грчког научника према којој је прималац Метохитовог писма био Нићифор Хумн (cf. *Sathas,* op. cit, κβ'). Сасвим је излишно указивати на дугачку листу оних чије се мишљење практично своди на парафразу поменуте претпоставке. Чак ни аутори, који су се посебно бавили личношћу и делом Теодора Метохита, нису заправо ни покушали да Сатасову идеју евентуално поткрепе чвршћим доказима (cf. *Beck,* Metochites, 6). Исто би се слободно могло казати и за оне које је занимао Нићифор Хумн. То није учинио ни *Verpeaux* (Choumnos, 43) у својој, иначе врло солидној монографији о Хумну, изузев што је, ča приличним оградама, поновио постојеће мишљење. Утолико је драгоценија једна, макар и успутно изречена, опаска коју је учинио *Ševčenko* (Polemique, 10, n. 3). У бриљантној анализи византијске и цариградске културне средине с почетка XIV столећа, подсећајући да је Сатасова хипотеза „inverifiable, mais plausible", Шевченко запажа да особа којој се Метохит обраћа припада непосредној царевој околини и да се налази на положају „месазона", што посредно произлази из текста посланице (уп. нап. 115а), као и да Πρεσβευτικός, без обзира на литерарне претензије, ипак у првоме реду представља дипломатски

б предобри и најправеднији, уколико би овако казао, без сумње би неправедно поступио (αδίκησες). А од свих бих био најјаднији ако би, оно што је свима дозвољено и што ти било коме допушташ како хоће и колико хоће, то једино мени ускратио и твој слух, дат

извештај централној влади и месазону, то јест ономе који се не њеном челу налази. Констатације, уверљиве, али и недовољне за поуздано препознавање примаоца, као што је то и алузија коју Метохит овде прави. — У доба настанка „Посланичког слова" Хумн и Метохит су стварно важили за пријатеље, са разликом што је старији Хумн тада био на неоспорно знатнијем месту у византијској чиновничкој хијерархији у поређењу са положајем млађег Метохита. Хумн је био и „месазон", али наведени чин, сам по себи, није означавао никаквог званичног „првог министра", како се каткада закључивало (cf. *Ch. Diehl,* Un haut fonctionnaire byzantin, le logothete των σεκρέτων, Mel. ä. N. lorga, 1933, 224; /. *Verpeaux,* Contribution ä l'ctude de l'administration byzantine: ό μεσάζων Bsl. 16, 1955, 270—296; *H.-G. Beck,* Der byzantinische „Ministerpräsident", BZ 48, 1955, 309—338), већ је једино дозвољавао способнима да се вину до такве функције: cf. *Loenertz,* Le chancelier imperial, 275—300; *Ševčenko,* Polemique, 7. Формално, Хумн је у томе тренутку био незнатни επί του > «ммλείου (cf. *Verpeaux,* Choumnos, 39). Ограничења која је Хумну, упркос орођавању са царем Андроником II (ћерка Ирина удала му се за царевог сина, деспота Јована), наметао строги дворски церемонијал наишла су на одјек, као својеврстан куриозитет, и у Псеудо-Кодиновом трактату о ромејским достојанствима из средине XIV века: Pseudo-Kodinos, 140 (в. нап. 62, у Уводу). — Млади Метохит (у тренутку настанка писма има тек 29 година) имао је 1299. још нижу титулу од Хумнове и био само λη ο9·έτης των οίχειακών, а био је и фактички зависан од свога пријатеља који му је био непосредно претпостављени старешина: cf. *Verpeaux,* Cursus honorum, 195—198. Да је у питању заиста Хумн као прималац, уз неке неодређене назнаке о завичају онога коме се Метохит обраћа (в. нап. 19, мало даље), можда сведочи и начин на који се посланик изражава у писму. Без обзира на компликованост литерарне форме, јасно је да између писца и примаоца извештаја постоји неискрен пријатељски однос, са често прикривеним ироничним жаокама, којима се Метохит вешто служи и тиме надокнађује своју реално инфериорнију улогу у царској администрацији од примаочеве. То илуструју већ први редови „Посланичког слова" (в. нап. 2). Метохитови односи са Хумном су, заиста, бар до 1315/1316, били добри али и препуни хипокризије. Са друге стране, падају у очи непрестане Метохитове алузије на примаочева књижевна знања, које се неретко сусрећу и у њиховој сачуваној преписци. О правој природи овог „пријатељства", као и о њиховом разилажењу, cf. *Verpeaux,* Choumnos, 31, 70—78, *Ševčenko,* Polemique, 10—20, 27, 126 sq. Такође, cf. *Djurić,* Cadres chronologiques 111—112. —Хумнје, посредно, можда био и лично заинтересован за успешан исход преговора са српским краљем, будући да су, по свеМу судећи 1298/1299, управо били у току покушаји око удавања његове ћерке Ирине за Алексија, сина Евдокије, сестре Андроника II, трапезунтске царице и царске удовице. Хумнова ћерка је тада имала свега 8—9 година и, упркос залагању ромејског василевса, цариградски патријарх Јован XII Козма, исти онај који се супротстављао Симонидиној удаји за Милутина, огшрао се склапању брака. Евдокија, која је некако приближно у исто време одбила да се на братовљев захтев уда за српског владара, под автократоровим и месазоновим притиском је најпре обећала да ће да помогне венчању Ирине и Алексија, али, чим је умакла из Цариграда, реч је погазила и трапезунтски престо је Хумву измакао: Pachymeres, II, 287—289; cf. *V. Laurent,* Une princesse byzantine au cloitre. Irene Eulogie Choumnos Paleologine, fondatrice du couvent ίου Φιλάνθρωπου Σωτηρος ЕО XXIX (1930) 29—61; *idem,* La Direction spirituelle a Byzance, La correspondance d'Irene-Eulogie Choumnaina Paleologine avec son second directeur, REB 14 (1956) 48—86; *Verpeaux,* Choumnos, 43. Како било, у недостатку поузданих потврда, Сатасова теза о Хумну као примаоцу Метохитовог извештаја, допуњена запажан>има познијих истраживача, сме слободно да се прими бар као врло вероватна претпоставка.

јавности, мени затворио, [а] кога сам ја изразито више од многих био удостојен и сматрао да ми је припадао.[2]

Но, када дакле није допуштено да се то о теби било помисли било каже и био би рђав и од свих најгори свако ко би то о теби рекао, угоди ми макар толико, подари ми нешто мало времена колико да саслушаш ово моје писмо из туђине (ημετέρων γραμμάτων εξ αποδημίας).[3] Уосталом, ни ја овде немам много слободног вре-

[2] На себи својствен реторски начин, Метохит истиче широкогрудост и остале врлине примаоца писма, приближавајући се овим редовима типичним арєнгама (проимионима) из других родова византијске књижевности: cf. *H. Hunger,* Prooimion. Elemente der byzantinische Kaiserideee in den Arengen der Urkunden, Wien 1964. To je утолико занимљивије, јер посланице (уколико се овај Метохитов спис уопште може сматрати типичном посланицом?), макар у теорији, треба првенствено да садрже „једноставност и блискост са природом" (према речима Григорија из Назијанза, до кога је оновремена ромејска епистолографија много држала). Слично понавља и Метохитов и Хумнов савременик Јосиф Филозоф, тврдећи да у писмима „израз, у сваком случају, мора да буде чист а форма никада оптерећена украсима" *(Ch. Waltz,* Rhetores Graeci, III, Stuttgariae 1833, 559). Cf. *M. Treu,* Der Philosoph Joseph, BZ 8 (1899) 1—64; *R. Criscuolo,* Note sull' „Enciclopedia" del Filosofo Giuseppe, Byz. 44 (1974) 255—281. — О особинама прегшске између Нићифора Хумна и Теодора Метохита, cf. *Verpeaux,* Choumnos, 73—81; *Ševčenko,* Polemique, посебно 11—18, 61 sq. — Метохит, такође, одмах истиче свој подређени положај у поређењу са примаочевим, упоредо подсећајући да, без обзира на то, он рачуна на његово „привилеговано" пријатељство, што, нема сумње, неодољиво личи на околности у којима су се посланик и Хумн 1299. године објективно налазили (уп. нап. 1). Иначе, није познато када су се Хумн и Метохит упознали, у сваком случају не пре 1290, односно не пре путовања Андроника II у Малу Азију. Цар се у престоницу вратио тек 28. VI1293, Није извесно да ли је Хумн пратио василевса на путу, али одмах по повратку автократора почиње његов нагли успон на византијској чиновничкој лествици, јер исте године он постаје месазон и бива почаствован достојанством „мистика". Наредне, 1294. године, други месазон, Јован Век, умире и Хумн, добивши нову титулу „логотета писарнице", остаје сам на врху царске администрације: cf. *Verpeaux,* Choumnos, 38—39; *Ševčenko,* Polemique, 147; такође, cf. *Laurent,* La date de la mort de Jean Beccos, 318—319. У време полакса Андроника II за Малу Азију ваља сместити и повратак Теодора са оцем Георгијем Метохитом у Цариград, после седмогодишњег изгнанства. Теодор је тада имао двадесетак година и у Никеји му се највероватније пружила прилика да пред царем изложи своју реторску похвалу овоме граду: уп. нап. 4, уз белешку о аутору „Посланичког слова". Убрзо по доласку у престоницу, цар одређује Метохита да, заједно са Јованом Гликисом (будућим патријархом) отпутује на Кипар, у Јерменију и у Киликију, не би ли пронашли невесту за Андрониковог сина Михаила IX. Како је у Уводу речено, Метохит се, успешно обавивши посао, као двадесетпетогодишњак враћа у Цариград 1294/1295. године и, уместо логотет των ατελών, постаје логотет των οΐχει-χκών (уп. нап. 16 и 17, уз уводну белешку о Теодору Метохиту). Логично је да се помисли да је Хумн био врло добро упућен у читав овај подухват, али први сигуран доказ о блискости са Метохитом био би ипак, под условом да се прихвати претпоставка о примаоцу „Посланичког слова", извештај из 1299. Cf. *Laurent,* Georges le Mćtochite, 137 sq.; *V. Laurent,* La Chronologie des patriarches de Constantinople de la Premiere moitie du XIV[e] siecle 1294—1350), REB 7 (1950) 146—147; *Loenertz,* Theodore Metochite et son pere, 184—194; *P. Schmidt, Zur* Chronologie von Pachymeres. Andronikos L. II—VII, BZ 51 (1958) 82—86; *Verpeaux,* Cursus, 195—198; *Ševčenko,* Polemique, 129, 137—139,141,269—274; Z,αίο«, Andronicus II, 55; *Ševčenko,IntfAleclual* Trends 26. Уп. уводну белешку о аутору списа.

[3] Под туђином Метохит подразумева Србију, тачније своје привремено боравиште уз српског краља. За своје „Посланичко слово" он користи множину, што ниасако не значи да је упоредо написао и упутио више писама истоме примаоцу. Једноставно, реч је о начину изражавања, познатом још из доба античке грчке ис-

мена нити је оно иоле пријатно, те стога не бих уопште желео да у свему будем сувише опширан, већ ће ово бити нешто на брзину и само онако како превасходно приличи мени да кажем а теби да чујеш.[3a] Нужно је да се говори и ја ћу говорити не нерадо, него гласом који је некада по правилу изазивао пријатност и који је раније имао обичај да задобија и буде прижељкиван, па би ми се чинило да [тиме] и сам себи дајем и прибављам неко пријатно олакшање. Јер, као што некога, док се по нужди и умара и пентра кроз сурове и неприступачне пределе, обузме жеља да додирне благоцветне и равне пољане и у миру пусти коња да иде право и гордо (πομπεύσοα) — „промена прија у свим стварима" каже трагичар —, ко онда неће рећи да и ова размена дивљине речју *(εις* λόγους), дугог и одвратног дружења са варварима хеленским језиком и љупкошћу, није највеће задовољство ?[4] А вероватно је сада и прилика да самога себе окушам и да приметим није ли ми се сопствена навика за изражавањем, а некакву имам без обзира коликом ми је ко ценио, понешто умањила и сама од себе утањила, будући да је тако дуго била удаљена од уобичајених подстицаја из књига и помоћи отуда, сасвим лишена натапања и домаће неге. Због свега тога чини ми се да би било право да саслушаш оно што ћу ти казати на овај начин о моме посланству (τα της παρούσης πρεσβείας), онако како је од почетка текло.[5]

ториографије (Херодот, 1, 124; 5, 14). — Иако посланик говори овде у множини, а тако ће да чини и у претежном делу „Посланичког слова", његов исказ је пребачен у једнину, будући да изгледа очигледно да је у питању „pluralis modestiae". Поменута форма представља проблем, јер није увек лако одгонетнути када Теодор Метохит мисли на себе лично а када не. Наравно, изнетим се не тврди да византијски посланик у међувремену није слао писмене извештаје у Цариград. Он ће то, уосталом, и сам да потврди касније у овоме спису (на пример, уп. нап. 92 као и даље излагање), као што је јасно и да је ромејско посланство било многочлано.

[3a] Рекло би се да Метохит алудира на један од основних, често понављаних и, наравно, само формалних стилистичких захтева византијске епистолографије: сажетост исказа. Ова врлина, без обзира колико је се држала већина писаца, била је, наравно начелно, посебно на гласу у Хумново и Метохитово време. Сам Хумн је озбиљно веровао да је, више од осталих, у стању да се „лаконском" формом приближи античким узорима. У томе га је подржавала његова околина, па и Метохит (cf. *Verpeaux,* Choumnos, 71—81). У суштини, овде је по среди како величање поменуте примаочеве врлине тако и увереност Метохита да је и он у стању да је равномерно користи.

[4] *Sathas,* op. cit, 154—155; *Mavromatis,* Fondation, 89—90. — Чини се да се Метохит овде не позива ни на кога од античких писаца понаособ, већ да слободно парафразира више класичних аутора одједном? — Под варварима византијски посланик подразумева Србе. Метохит, такође, посредно наговештава да се релативно дуго времена бави међу наведеним „варварима", што је заиста тачно с обзиром да је између пасланиковог поласка из Цариграда и настанка овог извештаја прошло скоро три месеца (в. нап. 95; око датације Метохитовог путовања, уп. даљи текст, почев од нап. 10).

[5] Поред тога што показују да се посланик одавно налази изван престонице (в. нап. 4), Метохитове речи говоре и о његовом ставу према реторици, па и уопште, према научној и умној делатности. Нема сумње, Метохит је себе сматрао образованијим од свог тадашњег пријатеља Хумна те, премда је до њиховог разилажења дошло знатно касније, око 1321. године, није искључено да се у овим поклисаровим редовима крије и известан ривалитет са моћним месазоном: cf. *Verpeaux,* Choumnos,

Изађох из самога Града,[6] јер слово ћу одатле започети, а како изађох и сам знаш.[6a] Било је вече, или тек што се није спустило, када сам, пред капијом кроз коју је ваљало да изађем, сусрео трибалске посланике (τοις εκ Τριβαλλών πρέσβείν) који су сви ту били одавно окупљени и чекали ме да би ми указали долично поштовање и упутили уобичајене жеље за пут, а уједно да би ми поверили и предали оно што је потребно за заједничко путовање.[7] И човека

52 sq.; *Ševčenko,* Polemique, 126—144. Наиме, иако су обојица сматрали да су „писци синови науке", Хумн (то јест претпоставл>ени прималац извештаја), будући мање вичан граматичким знањима и у реторици избегавајући сложен стил, био је овом посланицом заиста стављен на кушњу (cf. ibidem, 25 sq.). — Метохит алудира и на врлине властите библиотеке, чије је богатство било у Цариграду добро знано и на коју је и сам Нићифор Хумн са завишћу гледао: *Treu,* Dichtungen, A 1145 sq., 31 sq.; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 69—70. Своју библиотеку Метохит је касније поклонио Нићифору Григори, о чему је оставио запис у једној од аутобиографских песама: cf. *Guilland,* Les poesies inedites, 268—279; такође, уп. нап. 34, уз уводну белешку о аутору „Посланичког слова". — Посланикнескривенопоказујеdaмујежеља да, поредслужбеног циља, његов спис има и литерарне претензије. Упркос уверености у сопствени стил („навику за изражавањем"), Метохит, међутим, није сасвим успевао да убеди савременике у лепоту своје књижевне форме, или му то бар није увек полазило за руком, па је један од основних противаргумената Хумна у потоњој полемици са бившим пријатељем био заснован управо на наведеној чињеници. Чак и Григора, ученик Метохитов, у „Римској историји", то признаје: Gregoras, I, 272; cf. *Bezdechi,* op. cit., 60—61; *Ševčenko,* Polemique, 35—36, 51—67. — О приликама у Цариграду у вези са књигама и њиховом приступачношћу, cf. *C. N. Constantinides,* Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 — ca. 1310), Nicosia 1982, 133 sq. (са старијом литературом).

[6] Односно Цариграда. Метохит византијску престоницу назива „градом" (πόλις), „највећим градом" *(Sathas,* op. cit., 175; *Mavromatis,* Fondation, 105 — изостављено, иако у рукопису стоји, cf. ibidem, 159; уп. нап. 73), каткада „Византом" *(Sathas,* op. cit., 159 sq.; *Mavromatis,* Fondation, 93 sq.; в. нап. 17) или „царским градом" *(Sathas,* op. cit., 185; *Mavromatis,* Fondation, 113; уп. нап. 101). Термином πόλις посланик у своме извештају назива само још Солун *(Sathas,* op. cit., 163; *Mavromatis,* Fondation, 96; в. нап. 30), док за остала места, па и она српска, кроз која га је пут водио, користи речи као што су, на пример, δστυ или πολίχνιον *(Sathas,* op. cit., 161, 170; *Mavromatis,* Fondation, 95, 101; уп. нап. 26, 58 и 58в).

[6a] Прималац извештаја (Хумн) је очигледно био обавештен о околностима под којима је Метохит започео путовање, али не непосредно од посланика него од присутних сведока. Управо зато Метохит сматра корисним да свога претпостављеног упути из прве руке у поменута збивања. Уједно, то је и потврда да се у Цариграду дуго није знало шта се у међувремену догађало са византијским дипломатом. Гласник кога је Метохит послао, одмах пошто је успео да се усагласи са српским краљем око спорних питања, у престоницу је понео само вести о исходу преговора али не и подробан опис читавог путовања (уп. нап. 91—93).

ι Из Метохитовог казивања проистиче да се, већ одраније, једно српско посланство бавило у Цариграду. Да ли су исти српски поклисари преговарали, у име Милутина, и око склапања брака са Евдокијом, сестром цара Андроника II Палеолога, немогуће је одговорити, али се може претпоставити да су они цару изнели Милутинов став поводом одбијања Евдокије, удовице трапезунтског цара, да се уда за српског краља. Дакле, Метохит је први који из ромејског табора званично носи Србима поруку о царевом пристанку да, уместо Евдокије, Милутин под одређеним условима понуди своју кћер Симониду као невесту (в. даљи текст као и нап. 35). — За датум поласка, уп. нап. 10. — Када је по среди капија кроз коју је посланик изишао из Цариграда, вероватно да је реч о оној Једренској. Поменута капија је, сједне стране, најмање удал>ена од Влахерна, средишта тадашњег Цариграда, а такође се налази у близини манастира у коме је посланство провело прву ноћ (в. даљи текст као и нап.

кога су са њихове стране слали својима и своме господару (τον δεσπότην),[8] како рекоше, нису слали ни због чега другога до из обзира према нама како би пренео о нама права обавештења. Овај не беше баш од њихових првака, како наш углед идући њему [se. трибалском господару] не би остао неопажен и стога да не би, као што се каткада догађа, остали без онога што нам приличи. Задржасмо се ту са људима онолико колико је време дозвољавало и, изразивши им захвалност за ову почаст, колико за разговор би времена, потом се растадосмо. И они се тада поново врате у Град

11; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 113, n. 15). Говорећи о Једренској капији, *R. Janin* (Constantinople byzantine, Paris 1964, 280—282) не бележи податак из Метохитовог извештаја. Уколико је византијски посланик пошао директно из двора, који се још од XII века налазио у Влахернама, онда га је излазак из града природно водио управо кроз Једренску капију (cf. *Janin,* Constantinople, 123—128). Али, није искључено ни да је Метохит кренуо из свога дома, за који се, на жалост, не зна где се тачно налазио, премда је читав део престонице носио име по тој палати и њеном власнику. Причало се да, по раскоши са којом је Метохитова кућа била уређена, њој није било у Цариграду премца. Наравно, све то припада каснијем времену и епохи када се Метохит налазио на врхунцу своје каријере. Богатство није задуго потрајало јер, павши у немилост код Андроника III, Метохит је прогнан у Дидимотику (Gregoras, I, 425—426; уп. нап. 29 и 31, уз уводну белешку; такође, cf. *Mavromatis,* Παλαιολόγοι 76—77), а 1330. му је, поред већ раније конфискованих добара (женин накит, „старе и отмене простирке", виногради и стада говеда, коза, свиња и камила — све то наводно у помоћним зградама уз палату), била демолирана и кућа (са позлаћеним сводовима, поточићима и шедрванима као и скупоценим предметима — „неопходним нама богатима и моћнима чији је живот блиставији него што је наших сународника, суграђана и недостојног пука"). О изгледу свог некадашњег дома Метохит распреда у једној од аутобиографских песама (cf. *Guilland,* Palais, 82—95; в. уводну белешку). Занимљиво је да *Janin* (Constantinople) не бележи ништа о Метохитовом здању. — О изгледу и стварној насељености Цариграда, cf. *A. M. Schneider,* Die Bevölkerung Konstantinopels im XV. Jh., Nachr. d. Akad. d. Wiss. in Göttingen, Philol.-Hist. Kl., 1949, Nr. 9, 236—244; *E. Frances,* Constantinople byzantine aux XIVe et XVe siecles, RESEE 7 (1969) 405^12; *D. Jacoby,* La population de Constantinople ä l'epoque byzantine: un probleme de demographie urbaine, Byz. 31 (1961) 81—109 (reimpr. *idem,* Societe et demographie ä Byzance et en Romaine latine, London 1975); такође, cf. *Lj. Maksimovic,* Charakter der sozial-wirtschaftlichen Struktur der spätbyzantinischen Stadt (13.—15. Jh.), JOB 31 (1981), XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten I/l, Wien 1981, 156.

[8] *Sathas,* op. cit., 155; *Mavromatis,* Fondation, 90. Метохит, иначе, Србе искључиво назива Трибалима а краља Милутина или „архонтом Трибала" *(Sathas,* op. cit., 165; *Mavromatis,* Fondation, 97; в. нап. 34) или „Трибалархом" *(Sathas,* op. cit., 165; *Mavromatis,* Fondation, 98; в. нап. 39) или „господарем Трибала" *(Sathas,* op. cit., 165; *Mavromatis,* Fondation, 98; в. нап. 38) или „краљем Трибала" *(Sathas,* op. cit., 170; *Mavromatis,* Fondation, 101; в. нап. 58). Природно, у складу са језиком и стилом „Посланичког слова", термин δεσπότης код аутора списа нема техничко већ своје основно значење (превођено као „господар"). Уосталом, Милутин сасвим сигурно није био никакав „деспот". Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 3—8; такође, cf. *Beck,* Metochites, 91. За проблеме у^вези са третирањем српског владарског достојанства код Византинаца, уп. *Г. Осшрогорски,* Автократор и самодржац, Глас СКА CLXIV, Други разред 83, 1935, 142 сл. (прешт. Сабр. дела, IV, 321 сл.); *Динић,* Душанова царска титула 87 сл.; *исши,* Српска владарска титула за време Царства, ЗРВИ 5 (1958) 9—*19; Љ. Максимовић,* Грци и Романија у српској владарској титули, ЗРВИ 12 (1970) 61 сл.; cf. */. Djurić,* Titles of the Rulers of the Second Bulgarian Empire in the Eyes of the Byzantines, Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis, ed. by *A. E. Laiou-Thomadakis,* New Brunswick, New Jersey, 1980, 31—50.

својим уобичајеним боравиштима (εις τα εἴωθ-ότα),[9] а ми одлучисмо да се зауставимо у близини Града и онде преноћимо пошто је било већ касно, уосталом и зато да бисмо на миру размислили треба ли нам за пут још штогод припремити. И сасвим је природно што нам је још много ствари недостајало — то се на почетку путовања обично и дешава а сем тога кренули смо раније него што смо очекивали[10] — да бисмо се зором, сасвим снабдевени свим потреп-

[9] Поред тигшчног прикривеног хвалисања, својственог сујетном Византинцу, Метохит овим редовима допушта могућност евентуалној претпоставци, према којој би Срби имали у Цариграду можда своје сопствене станове или зграде. На жалост, употребљени израз не дозвољава било какво ближе прецизирање места коме^су се српски посланици упутили по сусрету са Метохитом (και οί μεν αδ εΐσήεσαν ες της πόλεως εις τα είωθότα: *Sathas,* op. cit., 156; *Mavromatis,* Fondation, 90). У свакоме случају, речено потврђује да су посланства у то доба била упућивана са обе стране, српске и византијске, што посредно иде у прилог веровању да питање удаје Симониде ваља посматрати само као једну етапу у оквиру мукотрпних ширих преговора између Срба и Ромеја око измирења, а не као издвојене преговоре. Природно, нема сумње да је понуда о браку са царевом ћерком била кључни тренутак поменутих преговора (в. нап. 7, 33, 35 као и даљи текст). Иначе, сасвим је могуће да се под „уобичајеним боравиштима" мисли на цркву, палате и одмаралишта за странце и болесне подигнуте заслугом самога Милутина уз цариградски манастир Светог Јована Продрома, о чему извештава архиепископ Данило II: Животи краљева и архиепископа, 101—102. Ипак, извесно је да није реч о такозваном ксенону краља Милутина, за који се са јаким разлозима претпоставља да је тек 1308. припао српскоме владару. уп. *М. Живојиновић,* Волница краља Милутина у Цариграду, ЗРВИ 16 (1975) 108.

[10] Метохит нигде, у извештају који је послао у Цариград о своме посланству српскоме краљу, не каже експлицитно када је кренуо из византијске престонице. Непостојање једног таквог изричитог податка историчари су настојали да надокнаде различитим домишљањима, заснованим на посредним обавештењима која „Посланичко слово" пружа о поменутом почетку путовања. Предлози који су нудили били су међусобно често врло дивергентни. *Dölger* (Reg., IV, n. 2209) је, на пример, веровао да путовање (огшсано у „Посланичком слову") ваља сместити између јула и почетка зиме 1298. године. Сличан став је изнео и *D. M. Nicol* (Last Centuries 125), наравно знатно касније и не упуштајући се поближе у анализу списа. *A. E. Laiou* (Andronicus II, 96) опет сматра да је Метохит пошао из Цариграда у новембру 1298, а *М. Лас^-карис* (Принцезе 60) је мислио да је он кренуо „још у децембру 1298. или јануару 1299" *П. Ников* (Отношенил, 36), који се Метохитовим списом неоспорно бавио подробније од осталих наведених аутора, залагао се, са своје стране, за полазак из Цариграда половином децембра 1298. године. Коначно, најновија претпоставка, она коју је саопштио *Mavromatis* (Fondation, 41) и према којој је посланик пошао из ромејске престонице у другој половини зиме 1298/99, по свему судећи је најближа истини. Међутим, „Посланичко слово", уз помоћ других извора, пружа сасвим довољан број елемената неопходних за прецизну хронолошку реконструкцију читавог Метохитовог путовања, описаног у извештају, као и за релативно јасно одређивање тренутка у коме је оно започело. Метохит у више наврата наглашава да „овога пута" посланство има за циљ заврпше преговоре, између осталога и око Симонидине удаје, чиме се посредно потврђује да су раније започети разговори о удаји цареве сестре Евдокије за Милутина остали без резултата *(Sathas,* op. cit., 165, 166, 168, 169, 174, 175; *Mavromatis,* Fondation, 97, 98, 100, 105; в. нап. 35, 42, 43, 47, 48, 49, 52, 53, 63a, 65, 68, 69a, 71, 72). Подсећајући се својих ранијих боравака код Срба и поредећи их са овим који у „Посланичком слову" описује, посланик потврђује да је он водио и те претходне разговоре са Милутином (удаја Евдокије је била само један од предлога изнетих у току поменутих преговора). Иначе, према Панаретовој хроници, Евдокија је, после смрти свога мужа (трапезунтског цара Јована) у августу 1297, приспела у Цариград 13. VI 1298 (Μιχαήλ του Παναρέτου περί των Μεγάλων Κομνηνών, изд. *О. Лами-*

штинама, лепо и потпуно безбедно прихватили пута. Тако и одлучисмо и пођосмо право оближњем манастиру Анаргира (της ἀγχιστ' ούσης των Αναργύρων μονής).[11]

Тада, када смо кренули на пут, онај Трибал, наш сапутник (ο της ὁδοῦ κοινωνός), стављаше нас на кушњу питањем откуда ће себи да набавља храну и све што је на путу потребно? Свакако, сам је говорио, од околине и становника преко којих води пут. Јер, код њих је, вели, за посланике такав обичај када у земљи бораве или у њу долазе (πρέσβεων ἐπιδημούντωνκαΐ παριόντων).[12] Не слажем

cugic, Атина 1958, 63; cf. *W. Miller,* Trebizond. The Last Greek Empire, New York 1926, 31—32; *Ласкарис,* Принцезе, 56—55; *E. Janssens,* Trebizonde en Colchide, Bruxelles 1969, 91—92; *Laiou,* Andronicus II, 95). Са друге стране, Метохит је у тренутку писања извештаја већ дуго боравио код српског краља. Он изричито саопштава да је очекивао да Андроник II, непосредно за њим, такође пође на пут ка Србији *(Sathas,* op. cit, 185—186; *Mavromatis,* Fondation, 113—114; в. нап. 74а, 101 и 1О1а). Пахимер бележи да је цар заиста изишао из Цариграда почетком фебруара 1299, па би, будући да се Метохит непрестано жали на зиму која га је пратила на путу кроз Тракију и која „још ни издалека није престала", послаников полазак ваљало сместити у току зиме 1298/99, али поуздано пре фебруара месеца (Pachymeres, II, 278; *Sathas,* op. cit., 158—159; *Mavromatis,* Fondation, 92—93; в. нап. 17 и 18). Ако се Метохитово путовање пажљиво прати дан по дан, онако како га он у „Посланичком слову" описује, следи да је посланику било потребно око месец дана да стигне до Милутина, а Византинац сам каже да је на краљев двор приспео 1—2. марта 1299. *(Sathas. op.* cit., 174, 184; *Mavromatis,* Fondation, 104, 113; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 60; в. нап. 62, 68, 80, 97). Имајући, дакле, све речено у виду, са много вероватноће је дозвољено тврдити да је он из Цариграда пошао у другој половини јануара 1299. О питању хронологије посланства, cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114 sq.

[11] Од укупно шест познатих манастира у Цариграду, који су били посвећени Светим Анаргирима (Бесребреницима) Козми и Дамјану, само се за два поуздано зна да су били активни крајем XIII века. Први, са несигурно утврђеном локацијом, био је женски, а други, далеко најславнији од свих шест, мушки, налазио се изван зидина, у крају названом Космидион и био је најближи како Влахернама тако и Једренској капији (в. нап. 7). Од догађаја који су хронолошки блиски Метохитовом путовању, а у вези су са овим манастиром, ваља навести да је 1285. године у њему био интерниран патријарх Јован XI Век. Наредне године манастир су заузели страни плаћеници, направили од њега тврђаву и одатле започелж борбу против Ђеновљана, 1302. године, на повратку у престоницу, у истом манстиру се зауставио и патријарх Јован XII Козма а 1304. је у њему провела неколико дана такође и Каталанска компанија. Cf. *Janin,* Constantinople, 280—282; *idem,* La geographie ecclesiastique de l'Empire byzantin, Paris 1953, 296 sq. (не користи Метохитов податак); *Djurić,* Cadres chronologiques, 113.

!2 у питању је врло драгоцена, премда до данас у науци мало запажена вест о „оброку", то јест о обавези становништва да привремено пружи смештај и даје храну представницима власти или властели. О тој обавези говори и члан 133 Душановог Законика: „Поклисар^ ιμο грфде изк тоуге землге *А* цароу, а или и>д господина цара жι> своемоу господину где пр/ходи лгс/бо оу чие село да моу се чини ч^ст. да моу гесі вЂсега доволшо *ТА*. да ^бедоув или Вtаера. а да грфде напрфда оу ина села" *(ff. Радојчић,* Законик цара Стефана Душана, Београд 1960, 68). Раније се веровало да између „оброка" и такозване „приселице" нема суштинских разлика: уп. *Јиречек,* Нсторија!, 295,11,208,432; *И.Божић,* Доходак царски, Београд 1956,9,13. Овакво мишљење је, међутим, исправио *М. Блшојевић,* (Оброк и приселица, Ист. часопис 18, 1971, 165—188) који истиче да се „под оброком пре свега мисли на храну која је потребна људима и животињама, док се за само одседање и бављење употребљавају посебни термини као што су оседени и с'сад" (исто, 169). Управо и Метохит то посредно потврђује, јер помиње само храну и сличне потребе. Да је оправдано раздвајати "отседање" у манастиру од „оброка", показује и овај одломак у коме Србинов спор са сељанима избија управо око хране.

се, драговићу, рекох ја, нити код нас такав обичај постоји. Царско човекољубље и великодушност су у свему довољни свим посланицима и они се налазе у изобиљу све док је потребно, и када се враћају кући царска захвалност и поштовање биће им као признање, а када одлазе [se. од куће] имаће сва потребна средства за сваки дан па и вишедневних путовања. А сваки крај кроз који пролази царски пут растерећује се од свих пореза изузимајући једино законите и слободан је од свих намета и сваког узнемиравања уживајући царево човекољубље. ι[3] А ти лично, рекох, сада си онај који, штоно веле, има са обе стране. Наиме, знаш да ћеш располагати оним што од цара добијеш за путне трошкове, исто тако ћеш и од мене добити приде у приличној мери док будемо у нашој земљи, а уза то ће доћи и оно што се код нас понекад даје било госту било пратиоцу из почасти и љубазности. Сасвим је, дакле, умесно да ти сам и не покушаваш оно што није у складу са обичајима земље. Јер, ниједан човек, био варошанин или сељак, неће лако отрпети оно што није

ι[3] Својевремено је „приселица" у Србији, а њој су приписиване особине „оброка" (в. нап. 12), била упоређивана са византијским „митатом" који је био схватан „као обавеза пружања смештаја и исхране чиновницима или војсци, у месту где бораве или се затекну на пропутовању" *(Максимовип,* Виз. управа, 95). Касније је, међутим, убедљиво показано да је половином XIV столећа „митат" најчешће, а вероватно и увек, нешто друго, то јест „право провинцијског управника да спроведе у сопствену корист обавезан откуп пољопривредних производа по симболичној цени" *(Максимовић,* Виз. управа, 95—96). Овим, досада некоришћеним редовима Метохит јасно саопштава да „оброк", односно „митат" у свом првобитном значењу 1299. године у Византијском царству више не постоји. Тиме је Максимовићева теза не само потврђена већ и знатно хронолошки проширена. — Оно што ромејски посланик говори о „законитим порезима" за становнике покрај царског пута могло би да наведе на хипотезу према којој би царски друмови са околином припадали такозваним „крунским поседима" (Φεΐ^ι или ευαγείς οίχοι, односно επισκέψεις). Cf. *G. Ostrogorsky,* Agrarian Conditions in the Byzantine Empire in the Middle Ages, Cambridge Economic History, I, 223 (прешт. Сабр. дела, II, 81). Из поменутог фрагмента у свакоме случају следи претпоставка о друкчијем положају територије уз велике („царске") друмове који би, бар како Метохит изриком каже, изгледа остали под непосредном јурисдикцијом централне власти. Под „законитим порезима" (πλην ων νομίζο^εν φόρων μόνων ἀνεΐται: *Sathas,* op. cit., 156; *Mavromatis,* Fondation, 91) подразумева ćе основни државни порез (δημόσιον, se. τέλος). Бесумње, изучаваоци привредних и пореских прилика у феудалној Византији тек би требало да оцене вредност Метохитових редова. Преглед одабране литературе посвећене византијском пореском систему (до 1966), укључујући такође и његове сопствене радове, пружа *Ostrogorsky* (Conditions, 774—779). Међу новијим мишљењима (често врло различитим), уп. *К. В. Хвостова,* Особенности аграрноправовых отношении в поздней Византии XIV—XV вв., Москва 1968; cf. */. Lefort,* Fiscalite medievale et informatique: recherche sur les baremes pour l'imposition des paysans byzantins au XIV[e] siecle, Revue historique 512 (1974) 315—354; *A. E. Laiou-Thomadakis,* Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study, Princeton 1977, 46 sq. — О филозофском и идеолошком значењу „човекољубља" за Византинце, cf. *D. J. Constantelos,* Byzantine Philantrophy and Social Weifare, New Brunswick, N. *S.,* 1968; такође, cf. *H. Hunger,* Philanthropia. Eine griechische Wortprägung auf ihrem Wege von Aischylos bis Theodoros Metochites, Anzeiger phil.-hist. Klasse Österreichische Akademie der Wissenschaften 100 (1963) 1—20; *idem,* Zur Humanität Kaiser Andronikos II, ЗРВИ 8—1 (1963) 149—152; *idem,* Prooimion, 143—153. За Хумново тумачење „царске великодушности и човекољубља" (ή βασιλική φιλανθρωπία και μεγολειότης: *Sathas,* op. cit., 156; *Mavromatis,* Fondation, 91), cf. *Verpeaux,* Choumnos, 88.

у обичају, и свакоме који би то случајно покушао он ће се још смелије супротставити. Но, не убедих ја њега речима, како се убрзо показало. „Глупан се опамети тек пошто надрља" — каже пословица.[14]

Наиме, ускоро потом стигосмо до места где је требало отпочинути. Ја пођем у тамошњи манастир да заноћим, а њему одредим, истовремено наложивши двојици слугу (υπηρετών) да крену са њим и да му је покажу, за преноћиште неку сеоску кућу која је боља од других, издавши домаћину (τω δεσπότη) наређење да овоме човеку током ноћи не чини никакве сметње. Слуге тако учине и врате се назад. Кад, тек што сам у манастир ушао, из села стаде да допире галама и беше неизвесно о чему се ради. У тај мах отуда стану да пристижу људи и некакве расплакане жене. Нешто страшно се наговештавало из тог призора и ја упитавши дознам управо оно што сам и слутио. Елем, није требало да прође ни тренутак па да наш човек учини и доживи оно што сам очекивао. Сјахавши са коња он је ушао у кућу где је требало да преноћи и одмах је покушао да се према домаћинима понаша друкчије од онога што сам му ја уз пут заповедао и саветовао, захтевајући много штошта чега нити беше нити је било нужно па чак, што кажу, и тичје млеко,[14a] и то ништа благо и одмерено, него начином којим је мислио да ће да их заплаши. Како тиме ништа очекивано није постигао већ су се међусобно понашали мимо очекивања, они слушајући човека како говори друкчије него што су се надали а и он њих гледајући како се држе друкчије него што је мислио, пошто су на дрске речи дрско одговарали, он сместа скочи и стаде да насрће на кога би стигао, обема рукама чврсто да хвата за главу и да буде хватан, да их цима и да буде повлачен, задајући ударце песницом по глави и задобијајући их. Слуге које су човека пратиле, а била су тројица, не усуде се да храбро иступе па остадоше мирни, опазивши да су ту многи и од њих многобројнији сељаци на окупу, врло спремни и готови да своје рођаке, уколико неко на њих насрне и нападне, храбро бране и ударце задају. Жене из куће су притом јаукале и подигла се граја.

И сазнам ја о догађају те, прибравши се што сам брже могао, пошаљем неколико подеснијих људи, од оних који су имали да ми помажу и прате ме до манастира и на одласку, да крену што пре и немило збивање изведу на чистину а истовремено сељаке укоре и човека примире и поуче да убудуће овако не поступа. А њима сам придружио и оне од монаха који су посед надзиравали (επί τη διοικήσει της χώρας), који са њима пођоше по истоме послу.[15] И

14 Παθών δε τε νήπιος ε^νω *(Sathas,* ορ. cit, 157; *Mavromatis,* Fondation, 91). Рекло би се да је поменута изрека била доста радо коришћена у оно доба, будући да је и Кантакузин уноси у своје „Мемоаре" (Cant., II, 469).

14* καΐ -γάλα ο φασιν ορνίθων *(Sathas,* ορ. cit., 157; *Mavromatis,* Fondation, 91). Уп. *АрисШофан,* Пчеле, 508; Птице, 733.

15 *Sathas,* op. cit., 158; *Mavromatis,* Fondation, 92. — Свакако није реч о монасима „из обласне управе", како би се иначе могло дословно превести, већ о монасима задуженим да брину о имањима манастира у дотичном селу. О поседима ма-

добро се то заврши а Трибал се одобровољи пошто су му монаси предусретљиво све потребе подмирили, и овим се потпуно опамети и касније беше питом током читавог путовања. А овај сукоб, откривши миша уместо лава, штоно има реч,[16] пружио је врло пријатан боравак (την διατριβήν) нама који смо се прибојавали (ήμΐν . . . δεδιττομένοις) да овај човечуљак (τ'άν&ρώπιον . . . «ύτό)ΐ6» своју дрскост не понови и касније. Био је страховито уплашен те се понашао разумно и, проборавивши на дугоме путу много дана, ни у једној прилици ништа слично није учинио, него би у сваку кућу улазећи укућане учтиво поздрављао и у свакој прилици био врло љубазан, уколико је то био у стању, и нигде ништа друго за себе не би тражио осим лежаја (σκίμποδος) и столице (δίφρου) да седне и одмори се и мало ватре да му се уз укућане пружи, а од других потреба да штогод испече (όπταν) и потребну храну скува (έ'ψείν) и, нарочито, да се загреје, што је неопходно свима који се толико замарају дугим путем по зими.

А теби је познато да је баш ове године било више него икада хладно, врло снежно и са северним ветровима који су жестоко дували, а тако је било посебно нама који живимо у Цариграду (εν Βυζαντίω). Заустављали бисмо се по кућама, као у неким јамама, а нарочито онима које су имале подруме. Јер, друкчије се није могло издржати. И били смо врло често одсечени од свих путева и излаза. А када се ипак коначно морало изићи, пошли бисмо на царски друм (ες βασιλέως se. όδόν)[17] и наставили пут пешке, и данима корак по корак, ослањајући се на штапове због клизавице и не користећи се — како се обичава — уопште коњима, пошто

настира Космидиона (в. нап. 11) постоји неколико података, па се, између осталога, зна да је у непосредној његовој близинж било винограда из којих је, „по обичају", вино било давано цариградскоме патријарху. Такође је забележено да су 1401. монаси обећали да манастирска добра неће отуђивати, што су очигледно били већ започели. Може се претпоставити да су сва имања овога манастира била смештена у његовој непосредној околини (cf. *Janin,* Geographie, 298—299).

!б ως απέδειξε μΰν duu λέοτνος *(Sathas,* op. cit., 158; *Mavromatis,* Fondation, 92).

!ба За Метохита је особено да деминутиве по правилу употребљава у пежоративном смислу (на пример, в. нап. 25). Чини се да би наведено запажање заслуживало засебно проучавање, Cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 113, n. 4.

17 Иза израза „царски друм" крије се по свој прилици „Via Egnatia". Овај пут, дугачак4280 стадија, односно 535 римских миља(око 830 километара),водио је од Драча, преко Солуна, за Цариград. Cf. *F. Tafel,* De via militari Romanorum Egnatia, Turbigae 1812; *Lemerle,* Philippes 74, 170—177; *Г. Шкриванић,* Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, 76—77; *Asdracha,* La Region des Rhodopes 25—30. Извесно је да се под термином „царски пут" не може разумевати једино друм који је од Цариграда, преко Једрена и Ниша, водио ка централној Европи (cf. *Asdracha,* La Region des Rhodopes, 30 sq.) него, ако не „уопште остаци римских државних друмова" *(К. Јиречек,* Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у Средњем вијеку, 36. К. Јиречека, I, Београд 1959, 217), оно бар најважније комуникације у Византијском царству (укључујући наравно, и пут Цариград—Београд). Уосталом, у изворима има на претек потврда да су и други друмови били истоветно називашг (cf. *Lemerle,* Philippes, 74; *Asdracha,* La Region des Rhodopes, 27). — Да је зима 1298/99. године била у Цариграду и Тракији врло оштра, независно од Метохита сведочи и Георгије Пахимер (Pachymeres, II, 277— 278). В. даљи текст.

се дешавало да они врло често на колена посрћу, њихови управљачи да се сударају и да падају јер је снег све учесталије падао па је постао дубок и обасипао је сва кола, и она која су следила са носивим товаром, и није пружао тврдо, стабилно и чврсто тле. Свакако знаш и то да зима када сам напуштао Град још ни издалека није престала.[18] Напротив, на великом пространству земљу је покривао претходно пали и највећим делом нерастопљени снег, а било је у изгледу да ће се слично време наставити и ми, који смо се спремали на пут кроз Тракију, тако страшно смо то искусили; уосталом, и теби су добро познати трачки ветрови.[19]

На зимској хладноћи ово нам беше најстрашније. Надирали су на нас и шибали нас са снегом, са кишом, са свих страна, као са неке бескрајне и олујне пучине, по тамошњим пространим и безграничним равницама, без икаквог брда и незаштићеним, пробијајући нас и ударајући дуж читавог пута. Дували су час са супротне

18 Метохитове речи, осим што посредно указују на многобројност његове пратње, такође подстичу уверење да он није кренуо ни почетком ни крајем зиме 1298/99, године, већ управо онако како је назначено — средином (крајем јануара; в. нап. 10.)

[19] Тракија је и у античко а и у византијско доба, све до дана данашњег, била позната по снажним зимским ветровима и обилном снегу, упркос чињеници да се ослања на топло Егејско море. Као и Метохит, тако и Пахимер (в. нап. 17) говори о недаћама становништва Тракије с обзиром на „највећу међу зимама" 1298/99, а исти писац бележи, на пример, да је чак цар Михаило V11I Палеолог, јашући из престонице ка Једрену у зиму 1278/79, пао са коња због „опасног снега и леда" (Pachymeres, I, 433). Исто тако, зна се и да је у зиму 1342/43. лед на Марици био толико чврст да је наводно 200 турских војника нашло смрт од мраза, будући да су им шајке биле ледом заробљене (Cant., II, 347—348; Le Destän d'Umur-Pacha, 1395—1400; cf. *Asdracha,* La Region des Rhodopes, 18—23). — Алузија на Хумново (то јест примаочево) познавање „трачких ветрова" тешко је објашњива. По својприлици она се тиче порекла породице примаоца „Посланичког слова". Раније се мислило да је Нићифор Хумн рођен у Филипопољу, у Тракији, и то на основу тумачења једне адресе из Хумнове преписке: *Boissonade,* Anecdota Nova, 170. Такву интерпретацију његовог завичаја даје и *Migne* (P. G. 140, col. 1401—1402) који каже: „in cod. Regio Paris, et Colberteo eius varia opuscula et aliquot epistolae sie inscribuntur: του παρακοιμωμένου του Χούμναυ et deinde του Φιλιππ^υπόλεως, unde patria hominis cognoscitua". Cf. *Du Gange,* Glossar. II, p. 30. Данас се сматра да је по среди погрешно тумачење поменуте адресе (cf. *V. Lammt,* Dict. d'hist. et de geogr. ecclesiastique XII, 1951, col. 766). *Verpeaux.* (Choumnos, 29, n. 1) је, међутим, склон да, уместо у Тракији, корене ове породице тражи ближе Солуну. На десној обали реке Струме, испод језера Ехинос, постоји наиме једно село, по имену Χουμνίίόν (cf. *D. Georgakas,* Beiträge zur Deutung als slavisch erkläter Ortsnamen, BZ 41, 1941, 380), за које *Verpeaux* верује да је било у поседу Хумна и да је тако и стекло своје садашње име: /. *Verpeaux,* Notes prosopographiques sur la famille Choumnos, Bsl. XX—2 (1959) 255; *idem,* Choumnos, 45. Иначе, има и других доказа за присуство ове породице на приближно истом простору. Тако, 1184. године манастир Велика Лавра добија царском простагмом поседе на планини Кожух, у теми Верије и Моглена, а један од чиновника који су предају добара извршили био је предак Нићифора, хартуларије Теодор Хумн. Стратопедарх Јован Хумн, опет, уз раније поклоне, стиче од Јована V (1344) у пронију село Локтисту у близини Зихне као и више поседа у околини, све са рентом од 40 перпера. Choniates, 355; Actes de Philotee, publ. nap. *W. Regel, E.Kurtz, B. Korablev,* B.B. 20 (1913), Приложение 1, No. 8; *F. Dölger,* Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, No. 8; уп. *Осшромрски,* Пронија, 32, 82. — О Хумновимкућама у Солуну, cf. *Boissonade,* Anecdota Nova, 29—30.

стране и нама у лице, не дозвољавајући победоносним јунацима и војводама на коњима да иду напред (μη πρόσω φέρειν ἀνδρας ἀε&λοφόρους ἡγεμονἡας ἡδ' 'ίππους ἀγοντας),[20] а час су дували са бока збацујући и разбијајући јахаче. Често је бивало да јутром покушавамо да продужимо пут, али по кратком или никаквом путовању морамо или да се вратимо откуда смо кренули или, ако смо већ успели да се докопамо каквог насеља или имања (συνοικίας ἡ ἀγροϋ τίνος), да ту прекинемо путовање и сјашемо. По најмањем пређеном растојању сваки час смо се распитивали за друм и време до првога села а посебно да ли је оно близу, пошто би ускоро било неопходно заустављање, а и да не бисмо силили себе да у путу напредујемо више но што је могуће. Трпећи овакво зло и заустављајући се уз велику írometњу код сељака и ратара (χωρίτοας τε και ἀγροίκους), због зиме затворених по кућама, са радошћу смо делили са њима заједнички заклон и огњиште, већајући сви заједно са свима и помешавши се и вртећи се око пепела од ватре, сви заједно о општој невољи и окружујући огњиште, а нико, ма ко [se. да је био], од других ништа више није изворевао. Мислим да нас не би било достојно да мучимо и чинимо неправду несрећном становништву, старицама и голој и уплаканој нејачи која се заједничким удесом мрзнула и злопатила, него смо ми, који смо заједно са њима у њиховим домовима делили исту судбину и њихово огњиште, били дужни да им будемо захвални. Ово беше неопходно тамо где је ваљало да се заустављамо. Али, пошто нам је предстојало још дугачко путовање, било је преко потребно да читаво тело увијамо свим оделима која смо могли да поднесемо, супротстављајући се, као што рекох, ветровима, уколико бисмо у некој мери могли, бојим се, да се одбранимо од господареће силе времена.[21] Стога сам ја носио што сам више [se. од хаљина] могао, више него било којом другом приликом,[21a] заштитивши главу (ἀναδούμενος το κάρα), обавивши тело у целини и обувши се (ὑποδούμενος),[21b] па сам и

[20] *Sathas,* op. cit, 159; *Mavromatis,* Fondation, 93. Јонски облик ἀεδλον, сматра се, користе једино Хомер и Херодот. У „Илијади" (9, 124) и код Пиндара (Olympica, 7, 12) наћи ће се облик αθλοφόρος, док, на пример, форму ἀεθλόφορ:ς поред „Илијаде" (22, 22), употребљава и Херодот (1, 31). Познији хеленски писци су у свакоме случају овај егштет напустили. Метохит, међутим, читаву фразу ни од кога не позајмљује већ, коришћењем архаизама, настоји да увећа својеврсност личног израза. Он, по правилу, када дословце наводи туђ цитат онда то и назначује.

[21] προς την κρατ&ϋσαν . . . συμ<ρράν τ&ϋ καιρ.ΰ *(Sathas,* op. cit., 160; *Mavromatis,* Fondation. 94).

[21a] По својприлици реч је не само о Метохитовом признању да се није раније сусретао са сличним непогодама, него и о алузији на његова претходна путовања Србима (в. нап. 10).

[21b] Тешко је одређено рећи коју је врсту обуће Метохит носио на поласку из Цариграда, али очигледно је да су биле у питању релативно отворене ципеле, сасвим неодговарајуће путовању које га је чекало. Уосталом.већина познатих основних типрва ондашње обуће слабо је штитила ноге од хладноће (античке сандале, ципеле оријенталног узора, компагиа, па и елегантна и на врху зашиљена „макримитика"). Највероватније Метохит под „обувањем" подразумева навлачење чизама („цангиа"). Cf.

овако једва издржавао. Чак и тако оштрина мраза је савладавала а ветрови непријатно продирали.

Моме сапутнику Трибалу (τω συνοδίτη μου Τριβαλλω) ту се догодило нешто што је вредно помена. Изгледало је да је он био потпуно равнодушан према лошем времену, као да се поуздавао у некакву навику и у властиту телесну снагу, постојану, непоколебљиву и неокрњену пред било каквом тешкоћом и невољом и супротстављао се толиком невремену а да уопште није бринуо о себи и о своме телу. За главу се нимало није секирао, па макар га и нешто лоше задесило, имајући на њој само малу капу (πιλίδιον . . . ολίγον), према њиховом обичају, која својом површином ничему није служила будући да је, посебно отпозади, откривала главу[22] и, што но се каже, „у бој је улазио гологлав".[23] Тако је свој врат истурао што је више могао насртљивој обести времена и ветрова, а и ову је капу носио једино док је јахао, како је — чини се — код њих обичај за коњанике који путују. Када је пак ваљало да ма где сјаше, одмах би је скидао бацајући [se. капу] како је стизао. И задуго би недостојник стајао на отвореном и показивао нам се слабо одевен и гологлав, као кип овенчавајући главу и обасипајући је снегом и кишом (κατανθ-ιζόμενος . . . περιπαττόμενος), као што „снег прекрива

H. Weiss, Kostümkunde. Geschichte der Tracht und des Geräthes im Mittelalter, II, Stuttgart 1864, 72—74; *Ф. Кукулес,* Βυζαντινών βίος καϊ πολιτισμός, Атина 1951, IV, 412—413; *L. Brehier,* La civilisation byzantine, Paris 1970,[2] 44.

[22] *Јиречек* (Историја II, 245) био је мишљења да Метохит говори о капи која је била приближно „налик на данашњу црногорску и херцеговачку капу". На исти податак позива се и *V. Han* (La culture materielle des Balkans au Moyen Age ä travers la documentation des Archives de Dubrovnik, Balcanica III, 1972, 157—173), која закључује да су капе код Срба у Средњем веку биле од текстила, каткада црвене боје и малих димензија. Не узимајући у обзир казивање „Посланичког слова", у своје време је истицано да је најстарија српска капа била ваљана и израђена од пуста: *М. Влахоеuh,* О најстаријој капи код Југословена с обзиром на збирку капа Етнографског музеја у Београду, 36. Етн. музеја у Београду 1901—1951, 154—163; уп. */. Ковачевић,* Средњовековна ношња балканских Словена, Београд 1953, 280—284. Чини се да се у литератури понекад бркају, па и погрешно идентификују, различите врсте капа, па и ова, о којој Метохит говори, није наишла на потпуно објашњење. Посланик свакако намерно бира термин πιλίδιον, којим описује Србинову капу. Иако већ ова реч представља деминутив од πίλος, Метохит, да би истакаО још више изузетно мале димензије капе, додаје и придев „мали" (όλίγ ς). Поменути грчки термин, коме је Србинова капа највише личила, означавао је капе, израђене од чоје или ређе од коже, познате као одевни предмет још од античких времена: cf. *Weiss,* Kostümkunde, II, 966; *F. Boucher,* Histoire du costume en Occident de l'antiquite ä nos jours, Paris 1965, 124, 138, 439. „Пилидион", можда полулоптастог облика, био је вероватно направљен од материјала познатог на Западу као sclavinia (франц. esclavine, итал. schiavina) mm^sclavina pilosa, у ствари неке врсте ћебасте тканине белосиве боје (cf. *L, Niederle,* Život starych Slovanu. Zaklady kulturnich starožitnosti slovanskich, I, 2, Praha 1913, 472). У Дубровнику су разликовали три типа поменуте тканине: schiavina morovlascha — vlachesca, greca, hungara *(Јиречек,* Историја II, 242). Нема сумње, код Метохита описана српска народна капа, ако ваља тражити поређења са данашњим добом, најближа је националној кагш Албанаца.

[23] ~υμ\η · η ι εφαλϊ) ξυμβαί',ειν μάχεσθαι *(Safhas,* ορ. cit., 161; *Mavromatis,* Fondation, 94),

поља" — како рече Хомер.[24] У вези са овим право да кажем, са једне стране ме је задивљавало посматрање тога човечуљка, а са друге сам се срдио не на њега, који ме је јавно презирао, већ на себе што не могу да учиним нешто слично или приближно њему. Овако беше све до једнога тренутка, истини за вољу дуже но што је ико мислио, да би се на послетку, како пословица вели, „у свој јасноћи показао Зевсов Коринт"[25] и грешни Трибал због свога јуначења настрадао.

Пошто смо онога дана били истински исцрпени јаком зимом, обремо се у некоме засеоку Тарханион (εν δη τινι συνοικία Ταρχανείου), тако се некако зваше, мало испред града Кипселе (μικρόν προ Κυψέλλων άστεως).[26] Ујутро је ваљало кренути и прихватити се путовања. Трибал је обично био хитар и увек би моје [se. људе] зазивао пре него што би они били спремни. Сада је закаснио а да се не зна због чега. Ускоро је, наравно, обавестио и саопштио да моли да се онога дана не креће пошто је ноћ провео врло рђаво и да је сада још увек врло малаксао због чега не може да продужи путовање, а можда то неће моћи ни касније, будући да се боји да ће умрети колико му је мучно. Дознавши и разумевши ово, наредим да се остане. Но, не би баш тако како је онај човек страховао, већ га је заболела глава која је била толико изложена и изударана ветровима, захватила га је реума и сипња а непце и душник му беху тако надувени и отекли да није могао да узима ни храну ни пиће. Ово је човеку [se. Трибалу] изгледало теже [se. него што је било] и, не знајући шта да чини, стварно му је било тешко. Уза све то и ја

[24] ήΰτε χιών, φησιν "Ομηρος έπάλυνεν άοούρας *(Sathas,* ορ. cit., 161; *Mavromatis,* Fondation, 95; *Хомер,* Илијада, 10, 7). У преводу *М. Н. Ђурића* (Илијада, Нови Сад 1965, 305) каже се: „ .. . кад снег се по пољу проспе".

[25] επειθ·' ό Διός κατά την παροιμίαν ήλέ.χετο Κόρινθος εί; ποοδπτον *{Sathas,* ορ. cit., 161; *Mavromatis,* Fondation, 95). Зевсу је била драга Медеја а Хери Јасон, те се као синоним за владара и владарку Коринта сусреће назив „Зевс" и „Хера". Коринт, премда син Маратонов, називао се Зевсовим сином, а Маратонов отац Епопеј имао је, као и Зевс, исту жену (уп. *R. Grevs,* Grčki mitovi, Beograd 1969,156,4). Грци су се, међутим, подсмевали Коринћанима када би ови помињали „Зевсовог Коринта", из чега је и проистекла пословица на коју се Метохит позива. Њено значење своди се на нешто што је толико познато, чињено или говорено, да је постало монотоно. Cf. *P. Grimal,* Dictionnaire de la Mythologie grecque et latine, Paris 1963, 100. —. Термшгом „човечуљак" посланик често, у пежоративном смислу, детерминише свога пратиоца (в. нап. 16а).

[26] Варош Кипселе налази се управо на некадашњој „via Egnatia" и била је раскрсница са које се могло кренути такозваним Дунавским путем ка северу. Од Једрена је град Кипселе удаљен најмање два дана хода а смештен је на источној обали реке Марице (cf. *Asdracha,* La Region des Rhodopes, 25, 38, 46, 48). Помен овога града је још једна од потврда за претпоставку према којој се византијско посланство кретало чувеном „via Egnatia" (в. нап. 17). — Тарханион није било могуће наћи као топоним забележен у неком другом извору, али се са доста разлога сме претпоставити да му је име у вези са присуством, па и поседима, породице Тарханиота на овом подручју, без обзира о којој њиховој грани да је реч. Cf. *Г. И. Теохаpuguc,* Μιχαήλ Δούκας Γλαβας Ταρχανειώιης, Έπιστ. Έπετ. της Φιλοσ. Σχ:λης Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 7 (1957) 182—206; *C. Asdracha,* Les Rhodopes dans la deuxieme moitie du XIII[e] siecle: Prosopographie, REB 31 (1973) 275—297; *Djurić,* Cadres chronologiques, 113. Није искључено да се иза речи ουνcιxα крије не село већ дом (са пратећим зграда,-ма), односно имање Тарханиота ? Уп. нап. 37.

станем ту да га грдим и строго га укорих и посаветовах: „Ти, драги мој, не познајеш нашу земљу и поднебље, какви су и какви бивају и како би се где ваљало владати и требало је да верујеш, слушаш и повинујеш се још раније нама који ти добро мислимо и поучавамо те нашим, за тебе непознатим, крајевима за твоје добро, а не овако, трсећи се, да се нађеш у крајњој опасности. Одсада ипак слушај и добро схвати да ће ова невоља лако да ти прође а убудуће да будеш разуман, да доцније не би прекоревао ни себе ни нас".

Много се обрадовао, а и шта би друго, присећајући се својих речи, онога пркошења и ранијег самохвалисања. Ипак, невољно је признао и сагласио се да најважније ствари није знао, рекавши како се заиста изродила велика и неочекивана несрећа и да он никада не би у то ловеровао, чак и да му је неко ово прорекао. Раније је, наводно, толико времена проводио на исти начин не само међу својима и у отаџбини — али, неумерено се понашати у зимско доба није могуће или лакше ни тамо ни другде — него је и, наводно, често у прошлости путујући у иностранство, наишао на ово тешко време и код других који нису ништа честитији и љубазнији [se. од становника Тракије] према дошљацима из туђине. И набројао је Пеонце, Мизе и Ските (Πκίονας, Μυσούς τε κα! Σκύ&ας)[27] и не знам које још друге „иза скитскога леда" (και πόρρω Σκυθ-ικοϋ κρύους) — како вели изрека.[28] Овим се много правио важан и дичио се својим путовањима а, доиста, као да је из тамошње студени црпао ове

[27] Под Пеонцима Метохит, као и сви византијски историчари овога времена (Пахимер, Григора), мисли на Угре, под Мизима на Бугаре а под Скитима на Татаре (бар у „Посланичком слову"), то јест на оне који се налазе под татарском влашћу (в. нап. 114), о чему сведочи даље посланиково излагање. — Србиново хвалисање путовањима која је у прошлости чинио побуђује на проверу евентуалне истинитости његових прича. С обзиром на многоструке везе Срба са Бугарима и Угрима крајем XIII столећа (почев од угарске и бугарске принцезе на српскоме двору), много је занимљивије навођење Скита. Из српских извора се заиста зна за један такав, Метохитовим путовањима у Србију временски близак податак о боравку неколицине Срба у пратњи Стефана Дечанског на двору „татарског цара" Ногаја. Стефан је, наиме, тамо боравио све до ханове смрти када се вратио у Србију, (Животи краљева и архиепископа, 90—93). *С. Сшанојевић* (Краљ Милутин, Годишњида Н. Чупића 46, 1937, 8) био је уверен да је до српског споразума са Татарима дошло 1292. године, па да је, према томе, Стефан Дечански тада и пошао хану. Данас се мисли да је до измирења дошло нешто касније: уп. Историја српског народа, I, 442—443 (текст: *Љ. МаксимовиК).* Датум Стефановог повратка у Србију зависи од хронологије Ногајеве смрти. Раније се тврдило да је Ногај умро 1292/93, све док *Ников* (Отношенил, 39—43) није показао да је хан умро тек 1299. године. Cf. *Mavromatis,* Fondation, 48. Није искључено да је Србинова алузија на „Ските" у вези са поменутим збивањима. Уколико је претпоставка тачна, онда би се овај Србин обрео у Србији непосредно пре Метохитовог поласка из Цариграда.

[28] *Sathas,* op. cit., 163; *Mavromatis,* Fondation, *96.* Метохит по свој прилици слободно парафразира Херодота, будући да дословце исту изреку није било могуће наћи код античких аутора. У сваком случају, Србин се, према посланиковој интерпретацији, хвалисао да је био чак у Русији, где је стварно Ногај и имао свој двор. — Читава Србинова приповест, упркос чињеници да је необично корисна по проучавање такозваних „етнопсихичких профила" наших предака у прошлости, посебно оног својственог „динарском типу", није била анализована у модерним етнолошким истраживањима, иако то неоспорно итекако заслужује: уп. */. Цкијић,* Балканско полуострво и јужнословенске земље, Београд 1966,[2] 347 сл.

ледене речи, избрбљавши ми толико безвезности поводом своје болести — те да је чинио дуга путовања те да је често био захваћен великим мразом и обичавао да остане го, необучен а, све у свему, ништа не трпећи. Уза све то је коначно у Тракији овако легао и то не од уморних ногу већ од главе и исцрпен је и има запаљење не у жилама колена или ногу него на непцу и у грлу. А био је у тако лошем стању да је побуђивао смех, не само због онога од чега је трпео него, нарочито, због онога што је зборио. Али, ипак је нужно било да онога дана тамо останемо. Међутим, остадосмо у томе селу и овога и следећега дана па, пошто је човеку било боље а и време се такође поправило и отоплило и изгледало је да ће ускоро бити још топлије, трећега дана кренемо оданде на пут.

Болесника, који је добро слушао, претходно смо утуткали свим оделима која је имао, огрнули му и увили читаво тело од главе до пете, стављајући на ланене тканине [тј. његово ланено одело][29] многобројнг вунене тканице и коже, колико је било могуће употребити и носити. Одатле, да се не задржавам на свим појединостима, после неколико дана, не знам тачно, настављајући путовање стигосмо у највећи и најлепши град самога цара на Западу (ες την μεγίστην τε και καλλίστην πόλιν των κατά δύσι,ν βασιλέως αύτοΰ Θεσσαλονίκην), у Солун.[30] Његови житељи (τοις ταύτην οίκοϋσι), одавно пријатељски расположени, већ одраније беху чули да ћу им службено (κατά χρείαν) и ради посланства у пролазу свратити.[31] Долазак су помно ишчекивали и они и ја. Као да смо стигли из бродолома, зиме и буре у луку, пријатељскоме граду и мужевима. Сусрели су ме дочеком пуним пажње, наклоности и гостољубља, не на уобичајени начин којим, као што знаш, ови мужеви прихватају странце и цареве поверенике који некуда одлазе и долазе. Теби је познато да се они врло добро понашају, што се лепше може и још више од тога.[32] И као што су за ово и други рекли, и ја сам кажем да

29 εκ λίνων ύφάσμασι *(Sathas,* op. cit., 163; *Mavromatis,* Fondation, 96). О одећи Срба у Средњем веку, уп. *Јиречек,* Историја II, 241 сл. В. нап. 22.

[30] *Sathas,* op. cit., 163; *Mavromatis,* Fondation, 96. О положају Солуна у Царству за владе Палеолога, уп. *Максимовић,* Виз. управа, 152 сл. (са одабраном старијом литературом).

[31] Из реченице проистичу два закључка: да је ово Метохитово посланство било у Солуну унапред најављено и да је Метохит Солуњанима одраније познат. Оба закључка потоње излагање још експлицитније потврђује (в. нап. 33 и 38),

[32] С обзиром да се са много разлога претпоставља да је прималац Метохитове посланице био Нићифор Хумн (в. нап. 1), природно се намеће питање одакле и откуда он познаје Солун? Да ли је посланик мислио на Хумнов положај у престоници, „у сред државних послова", који би му омогућавао увид у прилике у провинцији па и У Солуну, или он евентуално алудира на неко раније Хумново бављење међу Солуњанима? Како било, ипак нема сумње да је Хумнова породица, почев од првих помена у XI и XII веку, непрестано везивала своје интересе за околину овога града (в. нап. 19). Нешто даље, Метохит можда чини још једну алузију у истоме смислу, подсећајући примаоца „Посланичког слова" на „затшање Солуњана за ученост" (в. нап. 32а). Иначе, један од кључних елемената, пресудних по раскид пријатељства између Хумна и Метохита, била је непрестана жеља обојице за управом над Солуном (на томе је настојао нарочито *Verpeaux,* Choumnos, 50). — Cf. *Ševčenko,* Polemique, 275—179.

они, наиме, држе до царскога достојанства више од многих других а, истовремено, поштују и мене зарад моје књижевне вештине, имајући о њој најбоље мишљење. Јер, као што ти је знано, они се овде врло озбиљно занимају за ученост (φιλολογοῦσι) и пажљиво памте, као не знам ко други, оне који су признати и најбољи научници И књижевници (τίνες … εν σοφία και λόγοις).[32а] Не знам на који начин, међу ове су уврстили и мене, тако им се чини, делом и одређеније стекавши по чувењу о мени ваљано мишљење а делом ме упознавши приликом мога претходног недавног боравлења међу њима,[33] ценећи — не знам зашто — моју нарав и образовање и безгранично ме омилили и стали да уважавају. Нека ови мужеви буду благословени за милост према мени и нека им бог подари свако добро када су својим префињеним укусом овако високо ценили једног странца и писца.

[32а] На славу и ученост су и Метохит и Хумн били врло осетљиви и сме се тврдити да у њиховом потоњем спорењу има исто толико погођене сујете колико и начелног разилажења (уп. уводну белешку). Управо су овакви редови служили старијим научницима за потврду о искреном пријатељству које је у то доба владало између двојице византијских хуманиста (cf. *Krumbacher,* Geschichte 478; *Sathas,* op. cit., ϰβ'). *Ševčenko* (Polemique, посебно 10—20) са правом је знатно опрезнији па и ироничнији према таквом пријатељству. Пажљивим читањем открива се Метохитово прикривено хвалисање, а он је већ тада, 1299. године, себе сматрао бољим од старијег и још увек признатијег пријатеља. Истичући, са једне стране, умеће Солуњана да оцене праве вредности, рн, на другој страни, каже да га је управо таква средина, уз пут врло учена, а којој је прималац (то јест Хумн, уколико се прихвати предложена идентификација) био пореклом много ближи, запамтила и присвојила без обзира што је странац. — Код Византинаца онога времена реч σοφία подразумева „sens global de Philosophie et de science consideree dans sä totalite et son unite" *(Verpeaux,* Choumnos, 165). Стога је и овде поменути термин преведен са „ученост", односно у ширем значењу. Иначе, како Хумн тако и Метохит сматрали су да су они, будући писци, заправо „синови учености" (односно науке; cf. *Verpeaux,* Choumnos, 78). — О интелектуалној клими у Солуну на смени XIII и XIV века, cf. *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle, 148—169; *Лаурдас,* op. cit. — В. нап. 32.

[33] … . ϰαι τα μεν εϰ φήμης πρότερον οΰτως είληαμένοι περί ημών ϰαΐ φρονοῦντες ευ, τα *δε* ϰαν τη προλαβούση προβρχχέις ημών ες αυτούς επιδημία των ημετέρων πεπειραμένοι *(Sathas,* óρ. cit., 164; *Mavromatis,* Fondation, 97). О ранијем Метохитовом бављењу у Солуну, уп. такође нап. 31, 38, 52 и 65; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114. Природно је претпоставити да је тај „недавни боравак" у другоме граду Царства био такође у вези са преговорима са краљем Милутином. Наиме, познато је, са друге стране, да је Метохит био принуђен да, поводом преговора са Милутином око мира и краљевог орођавања са византијском царском породицом, путује чак пет пута на српски двор. Опевајући у својим аутобиографским стиховима поменутих пет путовања, Метохит, међутим, ниједном речју не наводи да су она сва била у вези са Симонидом, већ једино да је читав подухват био окончан њеном удајом *(Treu,* Dichtungen v. 577 sq., v. 708 sq.). Имајући у виду да је Метохит у то доба био заузет преговорима са Милутином, умесно је претпоставити да је и његов недавни боравак у Солуну био такође у вези са овим важним дипломатским задатком. Тиме би хронолошки оквири за претходна Метохитова бављења у Солуну били условљени доласком цареве сестре Евдокије у Цариград (18. VI 1298) и поласком из византијске престонице посланства које се описује у „Посланичком слову" (уп. нап. 10; в. такође нап. 35 и 63а). Уосталом, вероватно је, с обзиром на датовање списа као и географску раздаљину и тешкоће при путовању, да је Метохит наведена четири преостала, заправо претходна путовања предузимао из Солуна а не из Цариграда. В даљи текст.

Дакле, као што рекох, овако смо тамо пристигли, као пријатељи пријатељима који су по чувењу већ много дана унапред знали за посланство, које им се чинило врло велико а које је и стварно веома велико, врло нестрпљиво нас очекујући да приспемо и грдно се чудећи зашто смо закаснили. Као што је речено, томе је нешто допринео и углед нашег посланства, пошто су, изгледа због почасти и наклоности, припреме биле обимније. Наиме, одмах се по читавом Граду [se. Солуну] било прочуло да је стигао царев посланик за архонта Трибала (τον δείνα πρέσβυν εϰ βασιλέως ες τον Τριβαλλών άρχοντα),[34] пријатељ са задатком да после дугогодишњег сукоба закључи и утврди мир у најзначајнијим стварима као и да са њим [se. архонтом Трибала] приведе крају заклетве и услове око брака (ϰαι περί του ϰήδους αύτω περανοΰνθ·' όρϰους τε ϰαι συνθήματα), НО не са царевом сестром (τη βασιλέως αδελφή), како је то било раније уговорено, него да промени и прилагоди уговоре и одредбе (τάς συμβάσεις τε ϰαι τα δόγματα) за саму милу цареву ћерку, девојку-невесту (παρθένω νύμφη), те да овим усиновљењем измирење постане присније и пожељније (ϰαι γενέσθαι το συνάλλαγμ' εις υίοποιΐαν ταύτην άϰειότερον τε ϰαι ποθεινότερον).[35] Будући да се ово чуло и будући да је изгледало врло достојно и прикладно по посланика, увећало је, како рекох, поштовање и привръеност коју су ми му-

[34] Као и у претходном излагању (в. нап. 31), Метохит често подсећа да је његов долазак био и најављен и ишчекиван већ одраније (в. нап. 38).

35 Овде Метохит јасно саопштава да су преговори били вођени, па и неки прелиминарни уговори склопљени (или договори постигнути), још раније, а да сада византијски посланик, с обзиром да није реч о царевој сестри удовици него о „милој кћери", треба да настоји и на изменама претходних одредаба. Дакле, иако су преговори били увелико у току, о Симониди је тек ваљало званично да се преговара. Судећи по Метохиту, идеја о краљевој женидби ромејском принцезом најпре је потекла од Милутиновог дипломате Ђорђа (в. даљи текст и нап. 76). Ни Пахимер ни Григора не наводе име онога који је са цареве стране изнео Милутину први предлог о орођавању, али да је споразум и без женидбе принцезом био на видику њихово излагање не оставља сумње (Pachymeres, II, 270—275; Gregoras, I, 202—203). — Усиновљење (адопција), као део споразума са царем и орођавања са њим, није непозната појава у правној традицији феудалне Византије. Тако је, на пример, Јован VI Кантакузин усинио Јована V Палеолога пре него што се овај оженио његовом ћерком Јеленом (cf. *F. Dölger,* Johannes VI. Kantakuzenos als dynastischer Legitimist, Seminarium Kondakovianum 10, 1938, 19—30). Извесна специфичност случаја са Милутином крије се у околности што он није Ромеј већ српски суверен. Уп. *И. Ђурић,* Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога (1392—1448), Београд 1984, 82—83, 92—93, 115. — Када је по среди институција обостраних заклетви, то је правни обичај познат у Византији знатно пре феудалне епохе, преузет из позноримског јуристичког наслеђа (cf. *N. Svoronos,* Le serment de fidelite ä l'empereur byzantin et sä signification constitutionnelle, REB 9, 1951, 106—142; reimpr. *idem,* Etudes sur l'organisation interieure, la societe et l'economie de l'Empire Byzantin, London 1973, VI). У преговорима, вођеним четрдесетих година XIV столећа између Јована VI Кантакузина и српског краља Душана, такође се помињу заклетве (Cant, II, 374). У вези са Србима, упутно је, иначе, имати у виду и западноевропску правну праксу која је, исто тако, могла утицати на уобичајеност присуства заклетви на међудржавним уговорима, па и на онима са византијским царем: cf. *A. Dumas,* Le serment de fidelite et la conception du pouvoir du I[er] au IX[e] siecle, Revue hist. du droit fran9ais et etranger, 1931, 30—51, 289—321; уп. *Ђурић,* Сумрак Византије, 91—93, 115.

жеви указали када сам стигао.[36] Елем, у Граду [se. Солуну] је овако било.

Непосредно по доласку сусрео сам се са врховним хегемоном и стратегом западне војске, градова и области (τω μεγίστω των κατά δύσι,ν στρατευμάτων τε και πόλεων και χωρών).[37] **Он** се најпре

36 Код Метохита је реч „муж" (άνήρ) редовно супротстављена појму „човек" (ανί>ρωπος). „Муж", баш као код Хомера, Херодота или Еурипида, подразумева високе етичке вредности, част, храброст па и племенитост порекла (в. нап. 16а и 25).

37 *Sathas,* op. cit, 165; *Mavromatis,* Fondation, 97. У „Посланичком слову" не помиње се име ове личности. Она овде није ниословљена званичним терминима за дужност коју врши. Нешто касније Метохит ће још рећи да је наведени „хегемон" најугледнији међу царевим људима и врло близак Андронику II (в. нап. 50). Ипак, зна се да је реч о Михаилу Главасу Тарханиоту кога Пахимер назива ... εν Θεσσαλονίκη ό στρατηγός καθήμενος . . . (Pachymeres, II, 271—272) и који је (између 1297. и 1299. године) био почаствован титулом протостратора. То је онај исти Михаило Главас који је, као познати војсковођа, сам саветовао цару да са Србима склопи мир, пошто је претходно безуспешно покушавао да постигне победу на бојном пољу (уп. *Јиречек,* Историја!, 194; *Ласкарис,* Принцезе, 54—55; *Mavromatis,* Fondation, 41—43). Ласкарис је био свакако у праву када је истицао Главасову значајну улогу током читавог трка преговора о миру и браку, што и Метохитово казивање потврђује. Тек у новије време разјашњени су основни просопографски подаци о овоме Главасу као и његов „cursus honorum", будући да је он раније мешан са старијим протовестијаром истога имена: cf. *Г. И. Теохарugic,* op. cit., 182—206. Протостратор Михаило Главас рођен је ca. 1250—60. године а умро је у свакоме случају пре 1315. Био је редом велики папија, куропалат, пинкерн, велики контоставло и најзад протостратор. Презиме Главас је словенског порекла, о чему говори у једној својој песми и Манојло Фил (ed. *E. Miller,* Manuelis Philae Carmina, II, Paris 1857,107, v. 74—75). У питању је породица о којој се зна још у X веку. Иначе, *Јиречек* (Историја I, 188) је био мишљења да је и породично име Тарханиота словенског порекла, за шта правих доказа нема: cf. *Asdracha,* La Region des Rhodopes, 275 sq.; в. нап. 26. Такође, cf. *R. Guilland,* Le Protovestiaire, Et. Byz. 2 (1944) 202—220 (reimpr. *idem,* Recherches, I, 216—236). *Guilland,* као ни наши старији историчари, није разликовао два Михаила Главаса *(Ласкарис,* Принцезе, 61; *С. СШанојевић,* Краљ Милутин, Год. Н. Чупића XLVI, 1937, 12—17; *Динић,* Однос 57). Како било, Пахимер има у виду само „млађег" Михаила када говори о српско-византијским односима у доба Милутина (Pachymeres, П, 12—13, 271 sq.). Ожењен је био Маријом Дукеном Комнином Палеологином Враненом и, заједно са њом, био је ктитор манастира Памакаристе у Цариграду (cf. *К. А. Cugepugic,* Περί της εν Κωνσταντινουπόλει μονής της Παμμακάριστου και των κτητόρων αυτής, Ό εν Κωνστ. Έλλην. Φιλολ. Σύλλογος, Παρ. τόμ. Κ'—ΚΒ', 1892, 27 sq.) као и храма Св. Димитрија у Солуну, о чему сведочи натгшс из 1303. године *(Г. Сошириу — М. Сошириу,* Ή βασιλική του αγίου Δημητρίου της Θεσσαλονίκης, Атина 1952, 224—225). Cf. *P. J. Alexander,* A Chrysobull of the Emperor Andronicus II Palaeologus in Favor of the Sea of Kanina, Byz. 15 (1940—1941) 206; *Polemis,* The Doukai, 120 sq.; *Laiou,* Andronicus II, 81. — Посебно је занимљиво откривање стварне садржине достојанства (и евентуално његовог тачног назива) Михаила Главаса у Солуну. *Максимовић* (Виз. управа, 58) је са правом претпоставио да у Солуну постоји нека врста обласних управника са ингеренцијама на знатно ширем пространству и да је у питању „једна посебна, нетипизирана управна агломерација која касније, преласком у руке чланова царске куће, постаје полунезависна апанажа". Сигурно је да је и Главасу место међу овим „обласним управницима", а да ли се иза литерарног назива у „Посланичком слову" крију и дужности епитропа односно кефалжје Солуна, тешко је рећи, премда из периода његовог боравка у Солуну није познат ниједан кефалија у овоме граду. Титуле које византијски чиновници носе на пословима сличним Главасовом нису биле прецизно утврђене. Тако, на пример, Георгије Акрополит, као претор и имајући под собом στρατεύματα, управља Солуном, Прилепом, Велесом и Албаноном (Асгор., I, 139; *Zakythinos,* Despotat, II, 55; *Максимовић,* Виз. управа, 28). Деспот Константин Палеолог(1321) је, опет, управник Θεσσαλονίκης καί των άλλων έσπε-

зачуди и запита ме зашто смо оволико много прекорачили ροκ и стигли доцније него што се очекивало, када му је, преко једнога од његових људи који је ишао испред нас, најављено још пре доста дана да стижемо, и то не само њему него и господару Трибала (Τρ φαλλών δεσπότην) коме је био упућен, а поменуо му је и име — познајеш га.[38] Рекао је и да смо му овим нашим вишедневним закашњењем задали прилично бриге, и то не једино њему који је сам у себи на многе ствари помишљао него и Трибалларху (τω Τρφαλλάρχη) који се скоро свакодневно распитивао,[39] а да је он [se. стратег], будући у великој неприлици, наше одоцњење различито тумачио и наше закашњење и спорост правдао те јаком зимом те чим другим, како је знао и умео. Ја сам пак сада пожелео да сазнам како је првенствено онај муж [se. архонт Трибала] расположен према послу и како прима поруке (λόγους) које му овај [se. стратег] шаље. „Он лично досада добро" — одговори он — „но, око њега су многи ништавни и према добру и споразумима (τω καλώ και τοις πράγμασιν) непријатељски расположени људи. Неки међу његовим сународницима (των εγχωρίων) су варвари, грубијани и незналице, а има и оних који су бесрамници, зловољници и неваљалци, навикнути да се радују борби, отимачи говеда и коза који нити су домаћини нити су од угледа (ούδ' έπίδημοι. τίνες ούδ' έπίδηλοο), већ на границама и по пустим планинама вребају и отимају стада, људе и путнике, презирући природу, закон, истину и сваку правду која је уобичајена".[4]« Неки су, како је речено, међу његовим земљацима овакви. Но, што дангубити више причајући о њима?

ρέων πόλεων (Cant, I, 129; уп. *Фeрјанчић,* Деспоти, 91 сл.; *Максимовић,* Виз. управа, 57—59; *исши,* Генеза и карактер апанажа, 127 сљ), докјеМанојло Ласкарис (вероватно 1320) био, као кефалија Солуна, и „доместик схола Запада" (Actes de Chil., n. 54; *Dölger,* Schatzkammern, n. 54; cf. *Lemerle,* Philippe«, 131—134, 224; *Максимовић,* Виз. управа, 72).

38 Посланство је, како је Метохит раније поменуо (в. нап. 31 и 33), било унапред најављено и посредно се да закључпти да је у престоници, у последњи час, могло бити извесних тешкоћа. Главас, као и Милутин (в. текст који следи и нап. 54), био је већ незванично обавештен о Симониди као будућој српској краљици. Главасов гласник није морао да крене из Цариграда много пре посланства, он је једноставно брже ишао.

39 Из Метохитовог казивања на више места произлази да је краљ Милутин желео да до брака што пре дође. О разлозима за ову журбу византијски посланик ће сам нешто касније проговорити. Пажње је вредан и податак о Главасовом редовном и самосталном комуницирању са српским владаром. Термин „свакодневно" (όσημέραι) не треба схватити дословце него као учестало распитивање, можда олакшано и пребивањем Милутина уз саму српско-византијску границу почетком 1299. (в. даљи текст и нап. *56).*

40 Реч је искључиво о Србима а не о византијским пребезима на које ће се Метохит засебно осврнути. *Ласкарис* (Принцезе, 61), на основу овога места у спису, сматрао је да се опозиција у племству обарала на споразум са византијским дарем првенствено због сопствених користи од пљачке као и да су били у питању опоненти са Милутиновог двора. Метохит ће, међутим, опширније поново да се осврне и на дворске противнике византијско-српског зближеаа (в. нап. 96 и 97), док овде издваја оне феудалце који се налазе уз границу и далеко су од непосредне Милутинове власти и утицаја. О коренима моћи и о улози српске властеле у освајањима и политици појединих Немањића, уп. *Осшрошрски,* Душан и његова властела, 79—86 (Сабр. дела,

Други опет, а посебно они што су се лане и раније отпадили од цара, знаш их који су, у борби наневши зла царским земљама (κατά χώρων βασιλείων), безаконици су, безбожни и злуради и вечити су клеветници и непријатељи добра.[41] И доиста, шта они сматрају

IV, 190—196). *М. Динић* (Однос, 58) био је мишљења да је „властела махом била уз Драгутина" и у томе контексту тумачи и Метохитово казивање о отпору великаша браку, не задржавајући се на разлици коју византијски посланик прави између оних око двора и властеле са границе, фактички полунезависне. Међу ове друге могли би се сврстати и чувени Дрман и Куделин чија је моћ скршена неку годину пре Метохитовог посланства (в. *Јиречек,* Историја, I, 191—192; Историја српског народа, I, текст: *С. Ћирковић,* 442—443). Познато је, исто тако, да су поједини албански великаши још крајем XIII века себи издејствовали полунезависни статус на епирским границама Царства. Један од њих био је и Прогон Згур, ктитор Богородице Перивлепте у Охриду *(ії. ИвтовЂ,* БЪЛГЗРСКИ старини из Македонил, Софии 1908, 212). Нешто раније, 1271/72. године, муке са овим немирним пограничним крајевима је упознало једно византијско посланство које је ишло у Србију зарад замишљеног брака ћерке Михаила VIII Палеолога са тадашњим принцом Милутином, али не само оно него су се и српски званичници тешко пробијали путем од Охрида ка Липљану (Pachymeres, I, 351—352; уп. *Јиречек,* Историја, I, 183, погрешно датовање у 1268—1270; *Динић,* Comes, 1 сл.). Пахимеров опис се прилично подудара са „отимачима са границе" које и српска и византијска централна власт тешко контролишу.

41 реч је о византијским пребезима у Милутинову државу о којима се говори и у Пахимеровој историји (Pachymeres, II, 257, 271—274). Пишући о тешкоћама на Балкану које су мориле цара Андроника II Палеолога, Пахимер најпре помиње упад Татара и пребега Котаницу, а затим, приповедајући о збивањима непосредно пред почетак византијско-српских преговора, поново наводи Котаницу и уз њега Торникија. Са своје стране, Метохит у даљем тексту се неће вшпе директно освртати на ове отпаднике од цара", али ће доста писати о крупном проблему измене талаца. Пошто су преговори били успешно окончани, од Пахимера (Pachymeres, II, 276) ће се сазнати да је Милутин, приликом дочека Симониде, цару предао и Котаницу. Очигледно је да се и питање талаца добрим делом, ако не и у потпуности, тицало пребега. Истовремено, Пахимер (ibidem, 257, 271) изричито каже да су Котаница и Торникије приређивали невоље Царству управо у пограничним крајевима, областима о којима је и Метохит говорио (в. нап. 40). Метохит, такође, подсећа да су се неки пребези отпадили од цара „лане" (дакле, 1298) а неки „раније". Ако се Пахимеров податак о Котаници и Торникију (ibidem, 271) смешта са сигурношћу у 1298. годину (в. коментар уз Пахимера), дотле је први податак само о Котаници знатно теже прецизно датовати, иако, у целини посматрано, 30. глава Пахимерове историје несумњиво припада истој 1298. години. Наиме, Пахимер говори како је Котаница, пошто је пришао Милутину, „провањивао" преко границе. Трајни облици глагола које Пахимер користи, описујући упадање Татара и Котаничино одметање, могу да буду индикативни (ibidem, 257). За данас углавном прихваћену претпоставку према којој су Котаница и Торникије иста личност, уп. Коментар уз Г. Пахимера, нап. 74. За Котаницу се зна да је, пре него што је дошао Милутину, био, због одметања Србима још 1280/1281. године, присилно замонашен у Бруси. Отуда је он поново утекао на српски двор (ibidem, 66—67) и најисправнијим се чини мишљење по коме се Котаница јавља на Милутиновој страни почев од 1296—1297. године (cf. *Laiou,* Andronicus II, 93—94). Јиречек *(Јиречек,* Историја, I, 188), заведен хронолошком непрецизношћу Пахимера као и једном песмом Манојла Фила посвећеном Михаилу Тарханиоту Главасу *(Miller,* Manuelis Philae Carmina, II, n, 237), при томе не разликујући протовестијара од његовог имењака протостратора (в. нап. 37, мало раније), видео је Котаницу у српским редовима већ од почетка Милутинове владе (уп. *К. Јиречек,* Хришћански елеменат у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник К. Јиречека, I, Београд, 1959, 512 сл.; Јиречеков суд се понавља и у Историји српског народа, I, 437 сл., текст: *Љ. Максимовић),* што је, рекло би се, нетачно: уп. *П. Петров,* Бглгаро-византиаските отношенин през втората половина на XIII в., отражени в „поемата на Мануил Фил за военните подвизи на известнил чу-

ваљаним осим смрти и онога што је супротно часноме животу? Сада су они веома неповерљиви и за себе заплашени због измирења

товен протостратор, Изв. на Инст. за ББЛГ. ист. VI (1956) 545—576; *Laiou,* Andronicus II, 160. *Б. Цветкова* (БЪЛгаро-византииските отношешм през царуването на Теодор Светослава, Изв. на семинарите при историко-филологичесмм ф.култет на Универз. Климент Охридски, Софил 1948, III, 13—14) смешта догађаје из поменуте Филове песме у 1304; уп. *Б. Ферјанчић,* Михаило IX Палеолог, ЗФФБ ХП-1 (1974) 342. Према томе, Метохитове речи о онима који су се „лане отпадили" ваљало би да се тичу Торникија, док је Котаница био на Милутиновој страни још одраније, али не непрестано од почетка владавине поменутог српског краља? *Ласкарис* (Принцезе, 61) претпостављао је да је овај Котаница иста личност са Лавом Котаницом, познатим из једне повеље Андроника II из 1293. године (Actes de Chil., 28—39), коме је цар, као своме „дворанину", доделио нека имања у близини Струмице. Уколико би се изнета хипотеза прихватила, н>ом не само да би било оспорено веровање у Котаничино бављење уз Милутина од почетка владе овога краља, него би поменути пребег, баш онако како је код Метохита речено, имао своје поседе на византијско-српској граници, у околини Струмице. Предложеној претпоставци иду у прилог и неки други подаци о породици Котаница. Тако је, на пример, забележен 1336. Ласкарис Котаница као некадашњи државалац извесних имања у близини Штипа *(Новаковић,* Зак. спом., 399—401; уп. *ОсШромрски,* Пронија, 138—139; Сабр. дела, I, 296). Чак и знатно касније, 1374. године, помињу се нека добра која су даровницом синова Манојла Ласкариса Котанице прешла у власништво светогорског манастира Пантелејмона а налазила се у околини Струмице (Actes de Chil., No. 155; уп. *Осшромрски,* Серска област, 22—23; Сабр. дела, IV, 460). Истина, у новије време се јавља и друкчије мишљење о хронологији Котаничиног одласка Милутину. *L. Mavromatis* će залаже за 1283. као датум бекства Котанице из манастира Милутину и верује да су се збивања, описана код Пахимера и датована у 1298. годину (Pachymeres, II, 271), тицала догађаја из 1297. године: *L. Mavromatis,* La Prise de Skopje par les Serbes: Date et signification, Trav. et Mem. 5 (1973) 331. Вративши се подробније истоме питању, наведени аутор је касније шире образложио свој став. По њему, Котаница је први пут ратовао уз Србе 1281, затимга јеКонстантин „порфирогенит" Палеолог заробио и Котаница је на превару одведен у Царство где је, заједно са својим зетом Торникијем био заточен у манастиру. Већ 1283, сматра поменути аутор, Котаница је побегао Милутину и са њим надаље провањивао преко границе (позивајући се на Pachymeres, II, 271). Са њима је био и Торникије, за кога *Mavromatis* изгледа не мисли да је иста личност са оним ранијим Торникијем, јер каже да не зна ко је овај (за пређашаег је писао да је Котаничин зет). На страну Метохитово сведочанство па и претпоставка о Лаву Котаници, догађаји о којима Пахимер говори на цитираном месту (Pachymeres, II, 271 sq.) ипак се не односе на почетак Милутинове владе него на 1297. и 1298. годину, чиме се показује и недовољност аргумената за Мавроматисово мишљење *(Mavromatis,* Fondation, 31—34). Коначно, недавно је *Ф. Баришић,* бавећи се судбином Константина „порфирогенита", одлучно и аргументовано потврдио 1280. годину као датум Котаничине предаје Византинцима, али за његово бекство из манастира Милутину није предложио чврсту хронолошку одредницу, изузев што је, без ближег објашњеаа, уз знак питања помислио на 1284: *Баришић,* Константин, 46 сл. — О породици Торникија, cf. *G. Schmalzbauer,* Die Tornikioi in der Palaiologenzeit, JOB 18 (1969) 115—135. Поменута ауторка не зна ни за какве ближе податке о овоме Торникију (ibidem, 130—131). Рекло би се да, као и у случају Котанжце, није неумесно помишљати и овде, када је по среди Торникије, на породицу која је своју судбину, па и имања, везала за ондашње пограничне крајеве између Византије и Србије, то јест простор око Струмице и Штипа. Изнетој претпоставци би ишла у прилог и садржина једног натписа из цркве св. Ђорђа у Горњем Козјаку у близини Штипа. На натпису се јавља извесни „граматик Нестор у дане деспота Торника" заједно са „граматиком Станиславом од Штипа" *(З. Расолкоска-Нтоловска,* Црквата Св. Горги во Горен Козјак во светлината на новите испитувања, Симпозиум 1100-годишница од смртта на Кирил Солунски, I, Скопје 1970, 220—222). За покушаје довођења у везу личности са натписа са деспотом Јованом Оливером, уп. *И. Ђурић,* Поменик светогорског Протата с краја XIV века, ЗРВИ 20 (1981) 166—167.

на видику и овог овде законитог орођења, страхујући од тога не без разлога и сасвим неосновано. Они, збиља, на њега [sc. архонта Трибала] свакодневно наваљују због закашњења и продужења рокова бесрамно тврдећи да ће настати свакаква зла и оцрњују како оно што ми тврдимо јесу само речи и ништа више, сваки пут нека превара, изговор и оклевање којим се добија у времену, изговори и измишљотине уобичајене у много других наврата и других прилика, а за посао ништа није ни боље ни друкчије него било када раније.[42] И стално му овако без везе причају, ревносно и злобно га сасвим облагују свакојаким измишљотинама а ничим поштеним, окончавајући речима како, уосталом, он већ треба да се супротстави и да не верује сувише у будућност нити да се поверава Ромејима који му увек мисле и желе зло, па и сада ништа добро, већ вребају да што више упознају оно што им је пред носом, те да се прихвати дела и уобичајеног рата пре него што се нешто неочекивано не догоди и њему самоме.

Дакле, они овако, а он, како је речено, све досада истрајава и брани се час шалом и благошћу а час строже, у потпуности се поуздавајући у цареве намере (έντολαΐς ταΐς εκ βασιλέως), верност, божју благочастивост и истину као и у [se. цареве] непоколебљиве заклетве (δρκοις τε άτρέπτοις) доказане у свим поступцима. Браку се много нада и жели га непромењено[43] и говори да ће он истрајавати до краја, све док има неке, макар и најмање, наде у успех посла и, шта год да се догоди, ни најмање неће одустати нити од ове мисли нити од последњег ишчекивања, како му се не би касније пребацивало да се окружио завишћу, неспретношћу и неразумевањем и да му је у томе воља згаснула и нестала па није успео у, за њега и његове претке, највреднијем и најжељенијем орођавању (κηδεύσεως).[44]

[42] Помен ранијих изговарања у сродним приликама не мора се тицати само скорашњих преговора око удаје Евдокије, сестре Андроника II, за Милутина (в. нап. 7, 33, 35, 79) него и неуспелог пројекта брака из 1271/72. године између поменутог Немањића и ћерке Михаила VIII Палеолога.

[43] За термин „благочастив" и његово место међу византијским владарским епитетима, cf. *Verpeaux,* Choumnos, 88; *И. Ђурић,* Световни достојанственици у „Ектесис неа", ЗРВИ 18 (1978) 204; *idem,* Titles of the Rulers, 31 sq. — За проблем заклетви, уп. нап. 35. — Наглашавање Милутиновог „непромењеног" става према браку са византијском принцезом, алузија је на тек минуле покушаје око Евдокије и уверавања која је тада ромејски цар пружио у погледу орођавања српскоме краљу.

[44] Без обзира на то да ли је Метохит верно интерпретирао речи краља Милутина, чињеница је да је предложено орођење по значају и угледу превазилазило све претходне бракове српских владара са страним невестама. О важности оваквих династичких зближавања, уп. *Ласкарис,* Принцезе, 124 сл. *Осшромрски* (Историја, 456) је с правом закључио да је брак са византијском принцезом итекако допринео угледу Милутина и да, „иако је снага Византије дубоко опала, старе традиције су још биле живе и византиски царски дом није још био изгубио свој престиж код суседних држава"; cf. *Mavromatis,* Fondation, 54. За општи приказ последица које је овај брак изазивао на унутрашњем политичком попришту, уп. *Динић,* Однос, 57 сл. В. даљи текст.

И он се овако добро брани и вели да ће да истраје, али можда баш и неће успети у потпуности нити ће моћи да се сасвим одбрани и одупре оним, као што је речено, рђавим и лукавим мужевима око њега. А близу је памети да ће га можда и неко од оних који му се чине пријатељима и наклоњенима сломити и променити му мишљење. „Добар је савет доброг човека а рђавога лош" — каже песма,[45] али каже и ово: „Ко, ипак, зна да ли је демоном побуђен онај који даје савете. Огромна је пакост и одвратност према свакоме добру човекомрсца и непријатеља свега — Сатане".[46]

Но, ваљало је даље хитати, и то је ваљало што пре, не оклевајући више, осим колико да се припреми све што је нужно било за ово путовање у туђу и необичну земљу (ων ες την άποδημίαν ταύτην επί ξένης και άή&ους δει). А било је потребно много ствари, посебно хране и пића која су овде [sc. у Византији] уобичајена а тамо се не налазе лако нити их у земљи има. И ваљало је, дакле, све што брже набавити и спремити па да се пође даље. Уза ово ја сам се надао да ће отуда да дође неки гласник (TW'. . . άγγελον) и јави: ми и открије све о тамошњим садашњим приликама (περί των όλων ως άρ' έχει νυν εκεί πραγμάτων).[47] Јер, ишчекујући нас још јуче и прекјуче, он [sc. стратег] је, бринући се за посао, упутио тамо, Трибалараху (τω Τρφαλλάρχη), једнога од оних који су му подређени, да га на устаљени начин поздрави и уједно да му каже да ће се ускоро све на добро уредити као што се он надао и да га увери да ја тек што нисам стигао и да ћемо као још никада досада о свему преговарати и у име цара све окончати.[48] Ово би, наравно, био изговор да он испита и осмотри како је сада тамо, да би, вративши се, донео поуздане вести. Његов повратак је очекивао, како је закључивао, на основу временског растојања.[49] Његовим [sc.

[45] άγα9·ί; δε π·/ραίφχσις ανδρός αγαθού, φαύλη δε φαύλου φησίν ή π^ίησις *(Satkaš,* op. cit., 167; *Mavromatis,* Fondation, 99). Метохит вероватно парафразира Хомера (Ил., 11, 791; 15, 404).

[46] τις δ'οΐδ'εί υέντοι συν δίίμονι, θυμον όρίνγ) παοειπών, *-/.ti* τούτο φησί' πολλή δ'ή παρά του μισαν&ρώπου και πολεμίου δια παντός Σατάν ά'ρυπνος κα^ά χαλοΰ παντός έπήοειά τε και δύσνοια *(Sathas,* op. cit., 167; *Mavromatis,* Fondation, 99).

[47] Метохит изричито ставља до знања да прилике на српском двору већ познаје, а да су му потребна само најсвежија обавештења. Између осталог, посланик чак зна и које намирнице ваља понети када се полази у „трибалску земљу". Ово место такође може да сведочи у прилог тврдњи да у „Посланичком слову" није реч о првом Метохитовом путовању (уп. нап. 31, 33, 35, 52, 63, 65).

[48] Поред тога што поново истиче видно учешће Главаса у византијско-српским преговорима (уп. нап. 37), Метохит посредно, изразом „као никада досада", чини се да жели да подсети на сличне преговоре у прошлости, и то у више од једног наврата (уп. нап. 63, 65). — Византијски посланик истиче да овога пута он има право да, у име свога господара Андроника II, закључује и споразуме. Из текста произлази закључак да је Метохит поменуто право стекао тек сада.

[49] Израз „како је сада тамо" (. . . ως αρ' έχει νυν εκεί: *Sathas,* op. cit., 168; *Mavromatis,* Fondation, 99) сасвим се уклапа у сва она поређења између претходне и тренутне ситуације међу Србима, потребна Метохиту пред завршне преговоре (уп. нап. 47 и 48). — Знајући колико је гласнику требало времена за повратак, Главас је очигледно имао и приближну представу о Милутиновом бављењу уз границу. Да ej

гласником] повратком могао сам да сазнам све неопходно о тамошњим приликама и, ваљано обавештен, да безбедно пођем. Пошто је ово изгледало исправно и муж [se. стратег] је добро зборио и ја се лако убедих. И тако останем ту, у граду, и трећега дана и са њим сам се заједнички саветовао и обавестио га што је требало и што су била царева упутства (ἑντολαί βασιλέως), јер он је, као што знаш, најугледнији и највећи међу царевим људима (καλλίστω τε . . . και μεγίστω των βασιλέως) и од оних је који се сматрају најдостојнијима да им се првима саопштавају царске одлуке и мисли и који, будући да им је благонаклон, господару [se. цару] могу да се обрате (και των ήξιώσθαι μάλιστα δοκούντων πρώτως κοινωνεῖν βασίλείοις βουλαϊς και σκέψεσι, και λέγειν εχειν εδ προσιεμένου του δεσπότου), а истовремено је и мени врло близак и по жени најприснији рођак.[50]

то тачно, Метохиту су потврдили и мештани византијске пограничне вароши када је, идући српскоме краљу, он у њу приспео (уп. нап. 58). *Mavromatis* (Fondation, 42) правилно претпоставља да је размена гласника и порука између Солуна и Милутина била редовна.

so О овој личности, уп. нап. 37. Порекло сродства Главаса и Метохита није у науци разјашњено. На њега је, уосталом, чини се, једино *Ласкарис* (Принцезе, 61) макар указао, задовољивши се констатацијом да „није познато у каквом су сродству били Метохит и Главас". Жена Главасова звала се Марија Дукена Палеологина Вранена *(Сидеридис,* op. cit, 20). Карактеристично је да она на натпису на храму Богородице Памакаристе у Цариграду није навела и презиме свога супруга, ваљда га сматрајући недовољно угледним поред оних на која је и иначе имала права (ibidem, 192 sq.). Већ је одавно упозорено да је њен муж, Михаило Дука Главас Тарханиот, у своје пуно име укључивао презиме Дука, ослањајући се на сродство са женом: cf. *V. Laurent,* Kyra-Martha. Essai de topographie et de prosopographie byzantine, EO 38 (1939) 299. Међутим, прецизно утврђивање предака и рођака Главасове жене, на жалост, није могуће (cf. *Polemis,* The Doukai, 163). *Теохаридис* (op. cit., 195) је, ипак, претпоставио да је no среди ћерка севастократора Константина Комнина Палеолога (брата Михаила VIII) и Ирине Комнине Вранене, ћерке стратега Вране. С друге стране, Теодор Метохит, премда ће неколико година доцније бити заиста у сродству са Палеолозима преко удаје своје кћери Ирине за Јована Палеолога (Pachymeres, II, 516—517; *Treu,* Dichtungen, 764—772), не види се како је још 1299. године могао бити орођен са било којом од великих породица којима се диче Главас и његова жена? Истина, о Метохитовој супрузи и њеном пореклу не зна се практично ништа одређено. Но, неке индиције можда постоје. Иако нигде није забележено да је Теодор Метохит носио неко од поменутих презимена, он је, ослањајући се на порекло своје мајке, додавао свome, међутим, друга два славна породична имена — Ласкариса и Анђела (Cant., I, 209—210; cf. *Polemis,* The Doukai, 3). Његовог сина Алексија је, опет, nana Инoћентије VI називао „Палеологом" (Paleogos), na je ортографска неисправност наведеног имена пружала повод сумњи у веродостојност овакве везе (cf. *Papadopulos,* Genealogie, 76). Такође, cf. *Laurent,* Le dernier gouverneur, 202. Најзад,« постоји и један натпис у цариградском манастиру Хори, обновљеном залагањем Теодора Метохита, који, својом садржином, доводи Метохите у некакву релацију и са Дукама. Десно од Богородице, у луку припрате, осликаном у тренутку обнове цркве, налази се портрет са именом прочитаним као Δημήτρι[ος Δ?]ούκας *(P. A. Underwood,* Notes on the Work of the Byz. Inst, in Istanbul 1955—56, DOP 12, 1958, 277; cf. *Polemis,* The Doukai, 195). Андервуд је претпоставио да се са леве стране налазила представа Димитријеве жене и помислио је да се Димитрије нашао на зиду зато што „the close relationship between Andronicus II and his Grand Logothete …, who styled himself 'founder' of the Monastery of the Chora, would make it quite f itting that the emperor's son should seek the privilege of burial at the Chora" *(Underwood,* Notes, 277). Ова се комбинација не чини оправдана и *Polemis* (The Doukai, 195) с правом остаје

Пошто је све што ми је било најнеопходније за полазак било захваљујући њему припремљено, реших да сместа кренем и затим сам пошао. А некако у том се и ово догоди: наиме, онај човек кога је, како је речено, он [se. стратег] тамо раније послао, не враћа се сам него је са њим још и господарев изасланик за цара, Трибал по имену Десислав (Τριβαλλός εις βασιλέα πρεσβεύων παρά του δεσπότου. . . Δεσίσθλαβος), затекавши ме још у граду.[51] Од мога поласка из Цариграда (εκ βασιλέως) он је био први који је тамо [sc. у Цариград] пристигао и ти га се свакако сећаш. Ово ми је, уосталом, ненадано послужило да се обавестим и сазнам све што сам желео о тамошњим приликама [sc. код Трибала], а уједно је било потребно да се код човека распитам са каквим циљем и разлогом је његово посланство цару и да се није, уза оно што сам и сам знао и био задужен да у преговорима завршим, нешто новије догодило поред онога због чега сам кренуо и да буде потребно да тамо поново имам посла и ко зна чему (μήπου τι καινότερον αλλ' ε'ίη παρ'ά κεκίνητο, ήδειμεν τε αυτοί και πράττειν εϊχομεν επί τοις συν&ήμασι, και δέηση πάλιν ήμας εκεί πράγματ' εχειν αύτοϋ περί ότουδηποτοϋν).[52] Јер,

према њој резервисан. Ни помен Палеолога код Теодоровог сина нити Дуке међу ктиторима Хоре не говоре ништа више до да је Метохит вероватно био у сродству и са једнима и са другима и пре удаје своје кћери. Будући да Главасова породица (и он сам преузима женина презимена) није у сродству са Метохитовом нити је Метохитова то била са Галвасовом женом, а имајући у виду да се о супрузи будућег великог логотета не зна ништа, остаје као претпоставка да је Метохит, преко своје жене, био у сродству са женом заповедника Солуна.

[51] О овоме Десиславу, на основу српских извора, није могуће нешто више саопштити. Очигледно је да је Десислављева мисија била само једна у низу сличних, размењиваних са обе стране.

[52] *Sathas,* op. cit., 169; *Mavromatis,* Fondation, 100. У питању је једно од кључних места у „Посланичком слову" на основу којих се може са сигурношћу тврдити да описано путовање никако није било прво (међу пет познатих). Такође, јасно је да је византијски посланик имао право да, у име цара, приступи завршном договору, о чему је имао чврста упутства из Цариграда којих се и држао приликом сусрета са Милутином (уп. посебно нап. 70—74). У литератури, је, иначе, преовлађивало уверење да је у „Посланичком слову" по среди огшс првог Метохитовог путовања. *Ласкарис* (Принцезе, 60), на пример, каже како „из целе те посланице се види да је Метохит тада био први пут на српском двору". *Beck* (Theodoros Metochites, 6) се, опет, не упушта у дубљу анализу сгшса, али констатује: „Über die erste dieser Gesandtschaftsreisen liegt uns aus seiner Feder ein interessanter Bericht". Има и аутора који се, у овоме погледу, нису експлицитно изјашњавали, задовољавајући се мишљењем да је Метохитов извештај настао на једном од пет путовања (уп. *Јиречек,* Историја, I, 194). Са друге стране, *Ников* (нав. дело, 35) је одлучно тврдио да је реч о последњем а не о првом путовању. Бугарски историчар је свакако био најближи истини, будући да пажљиво читање списа недвосмислено открива траг ранијим Метохитовим боравцима код српског краља (в. нап. 10). Коначно, ставу да је у питању извештај са последњег путовања приклонио се *Mavromatis* (Fondation, 40—41), додавши, при томе, и сам неке нове аргументе. Између осталог, поменути аутор се, сасвим умесно, пита зашто би Метохит путовао у Србију још у четири наврата, „alors que l'affaire etait pratiquement terminee"? Уосталом, таквој хипотези противречи и хронолошки оквир у који ваља сместити преговоре (cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 112 sq.). Јер, ако се византијски посланик налазио уз Милутина почетком марта 1299, без икаквог наговештаја да ускоро има намеру да отуда отпутује у Византију (в. нап.

за цара је ово већ било сасвим решено и није било ничега за премишљање нити пак [потребе] да се пред њим потежу друга питања и шаљу посланства, пошто је мени поверено да око свега окончам преговоре и у свему да се споразумем, а имао сам од цара и налоге дапотврдим(о<ррау[аааг)ш)оно штосењему [se. цару] чинило исправним, а да се ништа не говори о ономе што није нужно и да се, посла ради, оставе недодирнути већ покренути уговори (κεκτημένων δογμάτων), не зато што ја нисам могао да закључујем споразум (συνθ-έσθαι) о ономе што се цару чини бољим [se. од раније покренутих преговора] него у већој мери од онога што је познато и неопходно преговарати и нова питања покретати није имало смисла. После мене [se. овог мог посланства] једино је још преостало да он [se. архонт Трибала] врло скоро сусретне цара са породицом у његовим [se. царевим] западним областима и да се, истовремено са тим, обави свадба са његовом љубљеном ћерком, а ја сам, уз остало, био дужан и да ово јавим. Не оставивши ми сумњи ни у којој одредби уговора, он [se. цар] би и сам убрзо за мном кренуо.[53]

Као што сам казао, било је неопходно да Трибала испитам о [његовом] посланству. Запитам га и сазнам да је оно што је било [se. уговорено] било добро и да није било ничега више нити пак какве бојазни за нас, осим онога на чему је ваљало да и ја преговарам и радим: пре свега да цара, у име владара, поздрави већ као оца и господара на устаљени начин (ἀσπάσασθ-αί, προς του δεσπότου

10 и 97), а зна се да је до венчања краља и Андроникове ћерке Симониде дошло одмах по Ускрсу (Pachymeres, II, 283—286), празнику који је те године слављен био 19. априла (уп. *Ласкарис,* Принцезе, 67), онда је врло тешко чак и замислити да је, за нешто више од месец дана, он извео још четири путовања. С обзиром на наведене временске оквире, као и на алузије које Метохит прави о својим претходним бављењима у Солуну (в. нап. 31, 33 и 65), ваља, исто тако, претпоставити да је посланик бар неко од пет путовања предузимао из другога града Царства а не увек наново из византијске престонице. Другим речима, у „Посланичком слову" се сигурно не налази опис првог, него вероватно последњег, у низу од пет Метохитових путовања на српски двор (cf. *Djurić,* Cadres chronologiques. 116).

[53] Управо овим речима Метохит илуструје сву сложеност лреговора као и тачну природу свог задатка. Садашњем путовању византијског посланика претходиле су размене посланстава као и прелиминарни споразуми. Будући да Метохит пише по већ обављеним разговорима са Србима, разумљиво је његово инсистирање на постигнутим договорима. Под раније договореним Византинац подразумева сагласност око питања границе, талаца и судбине Милутиновroutе жене (уп. нап. 72). Међутим, не само да су Ромеји донекле изневерили договорено, повећавајући број талаца које су захтевали, него су и Срби одустали од онога на шта су у претходним преговорима били пристали. У сваком случају, Метохит је тек овом приликом, као први, у име византијске стране био опуномоћен да утврђује услове око склапања брака са царевом ћерком уместо раније помињане сестре Евдокије. Та је промена утицала и на проширење византијских захтева око талаца (уп. *Ласкарис,* Принцезе, 62; в. нап. 71). — Андроник II је заиста имао намеру да испрати невесту српскоме краљу заједно са породицом, то јест супругом Ирином, сином и савладарем Михаилом IX и његовом женом, о чему је Метохит, одмах по приспећу, Милутина известио. На крају, после доста перипетија тако је и било (Pachymeres, II, 278—283; уп. нап. 72 и 73).

τον ἑιωθότα βασιλέα τρόπον ως ήδη πατέρα τε και δεσπότην)[54] и да се затим распита када ће да дође у западне крајеве државе (ες τα κατά δύσιν αύτοΰ μέρη της χώρας) и да ли ће да стигне пре наступа дана редовног годишњег поста (τάς δι'ετους αναγκαίας νηστίμους των ήμερων).[55] Од човека сам ово сазнао, а уза то и оно што је првенствено мени који тамо путујем недостајало, као што је речено, оно што је наиме било могуће и што сам желео. Дознам још и то, по мене, мислим, врло згодно и као срећан случај прижељкивано, да је господар због овога [se. посланства] кренуо из средишта своје земље (ο δεσπότης αύτω μέσων της χώρας), где је боравио не мало времена, и да долази у своје најудаљеније крајеве уза границе са нама (τα καθ-'ήμας εσχατ'αύτοΰ, περί τους ορούς)[56] и да ће ту остати

[54] Формула којом српски краљ поздравља цара Андроника II може да се схвати и као последица предвиђеног орођења али и као експлицитна слика византијског поимања хијерархије владара, држава и сродстава по коме, „као што је царска власт произлазила из божанске моћи, тако је свака друга власт на земљи произлазила из царске власти" (G. *Ostrogorsky,* The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order, The Slavonic and East European Review XXXV, No. 84, Dec. 1956. 10; Сабр. дела, V, 273). Природно, ни српска владарска идеологија није била изван ових идеја нити им је у Милутиново доба противречила. Уп. *OciitpoiopcKU,* Автократор, 152 сл. (Сабр. дела, IV, 330 сл.); *Динић,* Душанова царска титула, 87 сл.; *исши,* Српска титула, 9 сл.; *Максимовић,* Грци и Романија, 61 сл.; *Djurić,* Titles of the Rulers, 33 sq.; *исши,* Сумрак Византије, 137 сл.

[55] Очигледно је да су и раније вођени преговори предвиђали царев долазак у Солун, односно у западне крајеве Царства, поводом склапања брака и тај долазак, па самим тим и окончање преговора, био је очекиван знатно раније. Као што је из других извора познато (Pachymeres, II, 283; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 67), Андроник II је стварно стигао у Солун, али са приличним закашњењем, тек на неколико дана пред Ускрс 1299, који је те године слављен 19. априла (в. нап. 52, 62, 68, 97). Када је реч о посту, овде се мисли на Велики пост који је 1299. почињао 8. марта и трајао све до Ускрса (cf. *Grumel,* Chronologie, 312—313; *Ласкарис,* Принцезе, 60; *Djurić,* Cadres chronologiques, 114—115).

56 Метохитове речи да је Милутин боравио „не мало времена" у средишту „своје земље" побуђују пажњу. Појам „не мало времена" ваља ограничити само на период између претходног и овог Метохитовог путовања, ни у ком случају не дужи од неколико месеци (имајући у виду датум доласка Андроникове сестре Евдокије у Цариград: в. нап. 10). Са друге стране, занимљиво би било одгонетнути зашто српски краљ одлази у „средиште" државе као и шта византијски посланик подразумева под Милутиновом земљом? Наравно, појединости измичу али се ипак зна да је, поред сталне татарско-куманске опасности по српске границе (уп. *Јиречек,* Историја, I, 191—192), краљу Милутину главну, заправо најозбиљнију бригу задавао његов брат Драгутин. У родбинским везама са угарским Арпадовцима и водећи самосталну спољну политику повезивања са западним силама, Драгутин је био заинтересован за решење питања наслеђа престола и у Угарској, и, првенствено, у Србији. Милутиново споразумевање са Андроником II се, дакле, никако није могло допасти његовом брату. Рат међу браћом избио је 1301. године, али у изворима нема поузданих потврда о слози ни у току претходне деценије (уп. *Динић,* Однос, 56—58; Историја српског народа, I, 446—451, текст: *Љ. Максимовић, С. Ћирковић).* О неповерењу међу браћом и побуни Драгутина непосредно по венчању Милутина са Симонидом: Pachymeres, II, 286; cf. *Mavromatis,* Fondation, 51 sq. Несугласице између Драгутина и Милутина су узеле озбиљан ток управо у време преговора са Византинцима, о чему сведоче и промене на границама држава двојице браће. Тако је 1296. Рудник био још у саставу Драгутинове области, да би већ 1301, у тренутку када је рат отворено почео, био у Милутиновом поседу: *Г. Чремошник,* Канцелариски и нотариски сгшси 1278—1301, 36. ИЈК, III, САН, Београд 1952,164; Monumenta Ragusina, V, \ *3; Љ. СШојановић,Ст&-*

известно време те да ће се, дакле, са њим тамо састати и заједнички завршити послове посланства (και ξυμπερανοῦμεν τα της πρεσβείας). А било ми је врло пријатно да чујем да ће путовање и мучење по оваквој зими сасвим ускоро да се оконча потпуним одмором и за нас саме а и за потпуно исцрпљене запреге (ὑποζυγίοις).

Тако, пошто сам се добром срећом о свему обавестио, задовољан пођох. Но, беше ипак и даље хладно и управо што сам више одмицао више сам и страдао. Али, нужно је било трпети и ја сам трпећи путовао. После не знам колико дана успех да стигнем у једну варош, од оних што су најудаљеније и на границама царским (εις άστυ δη τοι των εν αύτοις έσχάτοις και δροις βασιλέως).[57] Овде

ре српске повеље и писма, 36. ИЈК, I/1, СКА, Београд 1929, 36; уп. *Динић,* Однос 59. Поводом припадности Рудника намеће се питање шта је обухватала Милутинова а шта Драгутинова држава? По дежевском споразуму Драгутин је, препуштајући брату престо, за себе задржао северне крајеве са Рудником и Ариљем као и Ускопљем. Уп. коментар уз Г. Пахимера, нап. 86. У складу са тим, средишњи делови Милутинове државе, они које Метохит наводи, били 5и западно од Јужне Мораве, јужно од долине Западне Мораве, источно од Зете и северно од Скопља, на простору Раса, Хвосна, Косова и Топлице: уп. *Динић,* Област, 61—82. Нешто прецизније није могуће рећи, премда је, на пример, *С. Новаковић,* врло слободно интерпретирајући Метохитов исказ, сматрао да се Милутин бавио у некој од својих резиденција и помишљао на Пауне и Неродимљу: *Новаковић,* Немањићске престонице, 25. — О проблему границе између Србије и Византије, уп. нап. 58в. Обично се узима да је после Милутинових освајања, а пре окончаних преговора са Андроником II, граница ишла северно од византијске линије Струмица—Просек—Прилеп—Охрид—Кроја, док је, по споразуму из 1299, Милутину била призната као мираз територија северно од линије Охрид—Прилеп—Штип (уп. Историја српског народч, I, 441, 447, текст: *Љ. Максимовић).* Или, још подробније (према нацрту *М. Благојевића),* граница је пролазила северно од Кроје у Албанији, јужно од Дебра и Железнаца а северно од Прилепа, провлачећи се врло близу византијских Велеса и Штипа и северно од Радовишта (Историја српског народа, I, 453).

[57] Ако се претпостави да је Метохит кренуо из Солуна ка северу према Скопљу, онда је, идући долином Вардара, гтоследње византијско упориште био Велес (уп. претходну напомену као и даљи текст). Да ли је и тврђава Кожаљ, која се налазила између Велеса и Скопља, била у византијским рукама, не може се поуздано рећи. Термин којим се Метохит користи при помену византијског пограничног места није од знатније користи при његовој идентификацији. Византинац, наиме, употребљава неколико речи помоћу којих означава насеља на своме путовању. Термин πόλις Метохит у овоме спису везује искључиво уз Цариград и Солун, управо онако како су ондашњи обичаји налагали (в. нап. 6). Исти појам, међутим, византијски посланик користи и за Никеју, опевајући другом приликом евентуални град свога детињства *(Sathas,* op. cit., 139 sq.). Термин άστυ Метохит је оставио, поред овог пограничног места, и уз град Кипселе (в. нап. 26). Са друге стране, када говори о месту у коме се налази српски краљ и у коме ће и сам да борави, ромејски дипломата га најпре квалификује као ,,варошицу" или „градић" (π λίχνον), да би се тек касније послужио и речју очигледно важнијег значења: άστυ *(Sathas,* op. cit., 170, 171; *Mavromatis,* Fondation, 101, 102; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114; в. нап. 58, 58a, 60). У ствари, разлика коју Метохит привидно прави у квалитету наведена два термина није никако конзистентна, већ је плод пишчеве намере да и у таквим појединостима иронично и пежоративно бележи све оно што се тиче варварске српске земље. Да под српским местом он ипак подразумева значајан град, сведоче, упркос у први мах поменутом појму, и остали детаљи које о њему у „Посланичком слову" оставља (в. нап. 59, 81). Такође, уп. *Ласкарис,* Принцезе, 62; *Мошин,* Балк. дипломатија, 188—189; *Mavromatis,* Fondation, 43. Уз наведене радове, cf. *H. Ahrweiller,* Problemes de geographie historique de l'Empire byzantin, Proceedings of the XHIth Int. Congress of Byz,

се од мештана (των εγχωρίων) ближе обавестим да јесамкраљТрибала (ο Τρφαλλών αυτός ρήξ), бавећи се јуче и прекјуче у једном од оних нама најближих и пограничних градова (των . . . πολιχνίων), био врло близу.[58] Онај Трибал, наш сапутник од Цариграда, саопшти и затражи да сам зором или још у току ноћи први устане да би му [se. краљу] пожурио и да би му, какав је ред, јавио и изнео и за све друго као и за мене да сам приспео, да би се све што би било потребно гостима, пошто се господар сместио у малој вароши на граници и крају земље (έπ' άστεος ολίγου δεσπότου καταλύοντας), сместа ваљано припремило и било довољно.[58a] Чинило се да умесно збори и ја се сложим а он у зору хитро устане, пожуривши да први стигне господару (τω δεσπότη).

А ми се задржимо тамо, на отвореном (επί χωράν), и задржимо се више него што је требало, преварени од мештана (των εγχωρίων) да смо сасвим на домаку и да имамо да путујемо још тога дана, што је незнатно, и не ваља да хитамо.[585] Овако направим омашку, наговорен, заведен и не секирајући се — што није било упутно — будући да сам уистину преварен саветима и не журећи се пошао и напредовао, како и пристоји посланицима, онако кораком и са свакаквим застајкивањем због товарних животиња (σκευαγωγοῖς) и мноштва запрега, не хитајући, као што је било могуће, на уобичајени начин — на оседланоме коњу. И прошао је, чини ми се, већ и први и други ноћни час а ми још никако да стигнемо у варош (ες το άστυ) но смо у сред поља,[58в] не мало заостали и, наравно, не

Studies, Oxford 1967, 465 sq. — Иначе, пут од Солуна до Скопља је, судећи по Константину VII Порфирогениту, требало даизносиосамданагуп. *G. Manojlović,* Studije o spisu „De administrando imperio", Zagreb 1911, 2, 10; cf. *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle, 122; уп. *Шкриванић,* Путеви, 97.

[58] Из онога што Метохит приповеда произлази да је краљ Милутин у наведени град приспео управо онда када је Метохит полазио из Солуна (в. претходни текст и нап. 56). — Досада је византијски посланик српског владара називао „архонтом Трибала" (в. нап. 34), „господарем Трибала" (в. нап. 38) или „Трибалархом" (в. нап. 39), док овде први пут користи хеленизовану страну титулу „гех" (а не „кралис", што би се очекивало), уобичајену у позновизантијској дипломатској канцеларији: уп. *И. Ђурић,* Световни достојанственици у „Ектесис неа", ЗРВИ 18 (1978) 198—199; *idem,* Titles of the Rulers, 34 sq.; такође, cf. *A. V. Soloviev,* Reges et Regnum Russiae au Moyen Age, Byz. 36 (1966) 144—173.

58a *Sathas,* op. cit., 170; *Mavromatis,* Fondation, 102. Наведено место би евентуално могло да буде најснажнији аргумент против идентификације ове „мале вароши" са Скопљем. Међутим, чини се да Метохит, више него што жели да дочара скромне могућности смештаја у српскоме градићу, једноставно каже како његово посланство изискује много више почасти и церемонија но што су Срби у стању да припреме. Уосталом, већ у следећим редовима, он ће, уместо πολίχ\ιον или όλί,ον άστυ, користити термин άστυ (уз радове поменуте у нап. 57, cf. *Lj. Maksimović,* Charakter der sozial-wirtschaftlichen Struktur der spätbyzantinischen Stadt. 13.—15. Jh. XVI. InternationalerByzantinistenkongress, Wien 1981, Aktenl/l, JOB31 /l, 1981,151 sq.).

[585] Иако је Метохит морао да путује од византијског пограничног места до града у коме се налазио Милутин нешто више од дана хода (в. даљи текст), обавештење о раздаљини, добијено од мештана, било је прецизно (он сам признаје да се лагано кретао) и одговарало би путу потребном да се превали раздаљина између Велеса (у ромејским рукама) и Скопља.

58в Читава аргументација у опредељивању за Скопље или Штип као место сусрета Метохита са српским краљем, а у литератури се помињу једино ова два.

града, сводила се код досадашњих истраживача на две чињенице: термин којим византијски посланик назива место у коме га је Милутин очекивао и помен поља које се простире испред тога места. Тако је, на пример, *Нокаковић* (Немањићске престонице, 25) искористио податак о наведеној равници као један од кључних разлога у прилог препознавања Скопља у Метохитовом спису. Нешто раније, исти научник био је неодређенији, мислећи да је Милутин тада боравио „негде у Македонији, по свој прилици у Скопљу или Штипу" *(Новаковић,* Виз. чинови, 232). Уопште узев, већина потоњих аутора преузимала је хипотезу о Скопљу а да није настојала да је поткрепи евентуално новим аргументима: уп. *В. Марковић,* Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Ср. Карловци 1920, 89; *А. Дероко,* Средњовековни град Скопље, Споменик САНУ 120 (1971) 10—11. Мишљење о Скопљу (Новаковићево) прихватила је у новије време и *К. Илиевска* (Теодор Метохит и неговиот извештај од дипломатската мисија во Србија, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, II, Скопље 1977, 221—222) као и *L. Mavromatis* (Fondation, 43) који прилаже као доказе за идентификацију Скопља и помен заповедника вароши („астиномоса") а и велике „Богородичине цркве" у граду у коме Метохит борави (в. нап. 59, 60 и 81). *В. Мошин* (Балк. дипломатија, 188—189), премда сам парафразира запажање које је изнео *Ласкарис* (Принцезе, 62) и према коме је Скопље чак и за Нићифора Григору само πολιχνών (Gregoras, I, 380), ипак сматра да је код Метохита реч о Штипу. *Мошин* при томе, осим равнице (која се налази испред и Скопља и Штипа) и ирисуства краљице Јелене, мајке Милутинове, 1289. године у Котражи близу Штипа, не износи никакве потврде о припадности Штипа српској држави у доба Метохитове мисије. У првоме реду је, чини се, потребно рећи да спорење око препознавања ова два града на основу Метохитове терминологије не може донети резултата те је стога закључак који *L. Mavromatis* сугерише врло умесан: „Pour ce qui est de Skopje, il apparait que son importance est liee ä sä fonction de capitale d'un empire, fonction qu'elle remplit par la suite sous Etienne Dušan; au XIIIe siecle, eile ne se distingue en rien des autres πολίσματα macedoniens" (Prise de Skopje, 334). Будући да ни „равница" ни величина града у коме се Милутин налазио нису од помоћи, разјашњење би се једино поспешило одређивањем припадности Штипа било Србима било Ромејима 1299. године (јер је за Скопље изван сумње да је тада било српско). Невоља је, међутим, у чињеници да, на основу извора, није баш најизвесније да ли се Штип тада налазио у српским рукама ? Основни извор за Милутинова освајања 1282. године, архиепископ Данило наводи да је српски краљ заузео оба Полога, Скопље, Овче поље, Злетово и Пијанец (Животи краљева и архиепископа, 108 сл.). Штип код Данила није наведен, али је зато поменуто Овче поље које досеже до овога града. Само као претпоставку дозвољено је изнети да Данило, ако је Милутин тада освојио и Штип, овакав успех не био пропустио а да не истакне. С друге стране, Данилов Настављач изричито помиње да је Штип припао Србима тек за владе Стефана Дечанског, после битке код Велбужда (исто, 197). Трећи податак релевантан за питање припадности Штипа Србима или Византинцима крајем XI11 века јесте текст уговора између Карла од Валоа и Милутина из 1308. године. Реч је била о антивизантијским плановима овог латинског „цариградског императора" у које се трудио да укључи и српског краља а при томе му обећавао уступање следеће територије: „Нес autem no(m)i(n)a sunt terrarum de quib(us) tangit(ur) superius videlic(et) contrata a confmib(us) castri no(m)i(n)e Prilep usq(ue) ad confines castri no(m)i(n)e Prisec et contrata Cuciepoullie, usq(ue) ad confines castri no(m)i(n)e Stip et contrata de Deber, usq(ue) ad flumen no(m)i(n)e Mahat, et contrata Quiciane, usque ad confines Hoquerie de quib(us) terns seu contratis usq(ue) ad regenu(m) Sclavonie coherentib(us) et castris infra ip(s)arum metas existe(n)tib(us) d(ic)tus rex habet..." (последње издање: *Mavromatis,* Fondation, 131; превод на македонски језик по истом шдању: *Л. С.шева,* Споменици на Македонија II, 430—443). Из овог предлога би произлазило да Милутин није тада држао у својим рукама град Штип (није на одмет приметити да и Карло раздваја Овче поље од Штипа), али, у одречном одговору на поменути предлог, српски владар, међутим, подвлачи да је и Штип његов посед: „Castrum aute(m) nomi(ne) Stip suprad(ict(u)m, quod possidem(us) cu(m) suis p(er) tienentiis, nobis et n(ost)ris cuccecorib(us) retinem(us) nee ad dimittend(um) illud pretextu juramenti p(re)d(ic)ti intendimus obligari" *(Mavromatis,* Fondation, 136). У складу са неслогом која влада у погледу припадности Штипа међу изворним вестима, несложна је и модерна историографија.

знамо шта да предузмемо, јер није ваљало да као странци тамо било како останемо пошто је мрак већ увелико освојио, а са друге стране није нам се чинило приличним да као посланици уђемо у сред ноћи онде где пут треба да окончамо, као што из потаје и кришом упадају некакве људокрадице и пљачкаши гробова. Стога је ипак изгледало боље ово: да се, колико је могуће, напрегнемо и, дошавши врло близу, да ја отпремим заједно двојицу пратилаца, зналаца месног језика (ξυνιέντας της εγχωρίου γλώττης), да се распитају па, када сретну заповедника вароши и хегемона те области (ες του αστυνόμου δη και του της χώρας ήγεμόνος), да јаве да сам приспео и да ме он упути шта да чиним и где треба да се сместим.[59]

Пример за речено пружа и I том Историје српског народа (Београд 1981), у коме се, у вези са Штипом, јављају оба мишљења (уп. стр. 447, 508, карта на стр. 453). Такође, cf. *L. Mavromatis,* La Serbie de Milutin entre Byzance et l'Occident, Byz. 42 (1973) 120—150; *idem,* Fondation, 126, 135; *Djurić,* Cadres chronologiques, 114. На страну противречне вести о Штипу, у прилог Скопља говори у првом реду чињеница да Метохит, у граду у коме се обрео, помиње и цркву за коју се са доста разлога претпоставља да је заправо скопска црква Богородице Тројеручице (в. даљи текст), поље испред града као и околност да се, упркос наведеним вестима, на основу извора никако не може изричито тврдити да је, бар 1299. године, Штип уопште био под влашћу Милутина. Коначно, баш одговор српског краља Карлу Валоа из 1308. године, у коме он једино за овај град налази за потребно да га истиче као свој пуноправни посед, најпре дозвољава помисао да је Штип или сасвим недавно припао Србима или да је као посед од других оспорен (било као град који Милутин у стварности и не држи било да га држи мимо споразума са Византијом). В. нап. 72. О препознавању града у коме су се Метохит и Милутин састали, уп. нап. 56, 57, 58, 58а, 59, 81.

59 Уз пут саопштен податак о двојици пратилаца, „зналаца месног језика", указује на многобројност Метохитове пратње као и на Србе у н>ој (поред већ помињаног злосрећног „Трибала"). Тиме се оправдава превођење множином појединих делова претходног текста, без обзира што сам писац за себе претежно користи pluralis modestiae (в. нап. 3). — На челу српског града очигледно се налази представник нове Милутинове администрације. Иза литерарног назива службе српског чиновника крије се, чини се, градски и општи (обласни) кефалија, функција у управи коју је средњовековна Србија почела да преузима од Византије управо у време Метохитовог посланства, и то на територији коју је од Ромејског царства преотимала. Познато је да се у Царству спајање дужности „локалног" и „општег" кефалије догађа, поред Мореје и Тесалије, баш у византијској Македонији. Дакле, ни наведена „двострука" дужност српског чиновника нимало није неуобичајена (уп. *Максимовић,* Виз. управа, 82 сл.). Иначе, карактеристично је да, поред овог кефалије, најранији помен исте функције у српској држави потиче из 1300. године, такође из Скошва *(Новаковић,* Закспом., 609). Дужности које је српски кефалија имао у Скопљу, онако како их је Метохит описао, у потпуности су сагласне са компетенцијама кефалије у Византијском царству. Називи којима посланик одређује српског чиновника, као и интендантске услуге које овај кефалија обавља за ромејску мисију (в. даљи текст), откривају да поменута служба у новоосвојеним српским областима у себи обједињује својства цивилног и војног администраторл (уп. *Максимоеић, Ђиз.* управа, 88 сл.). Стога је, баш због двојне дужности српског чиновника који сачекује Метохита, искључена помисао на препознавање кастрофилакса у њему (исто, 105—107). О кефалији у Србији не постоји обимнија посебна литература. Међу старијим радовима, на пример, уп. *St. Novakovic,* Villes et cites du Moyen Age dans l'Europe occidentale et dans la Peninsule Balkanique, Archiv f. slav. Phil. 25 (1903) 333 sq.; *K. Jireček,* Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv f. slav. Phil. 22 (1900) 209 sq. (реч је о углавном непотпуним и често превазиђеним расправама). О дужности кефалије у Србији XV века, уп. *М. Динић,* Власти за време Деспотовне, ЗФФБ X-1 (1968) 237—244.

Тако и би. И одмах пошто је с вечери варош (το άστυ) била затворена, какав је наиме и ред, послати људи се ипак са њим сретну. А он (αστυνόμος), сместа и без оклевања, изиђе ми у сусрет, према обичају ме поздрави (ασπάζεται τε τα εικότα) и одведе ме да се сместим тамо где је то одраније било припремљено.[60] Успут се највећма правдао и вајкао, извињавајући се што ме због мога одоцњења није сачекао још раније, на путу, пре него што сам приспео, уз устаљену и мени као царевом изасланику са правом припадајућу почаст у име господара [se. краља Трибала] (εκ του δεσπότου) као и свечану пратњу (πομπήν), па је молио да му се не замери. За оно што се десило требало је да га извиним. Он рече да је господар (τω δεσπότη) дакако и сам о овоме врло бринуо и да ми је још током дана, као почасни одред ради пријатељске добродошлице и поздрава на даљини, послао испред вароши много оних који су око њега [тј. из његове пратње].[61] Дуго су остали и чекали све док се није спустио мрак па, пошто су видели да ме нема, изгубивши веру у мој долазак, вратили су се назад. Ово рекав и извињавајући се честити човек оде кући. После кратког времена а од њега ми стиже обиље сваковрсне хране, и то не на брзу руку прибављене него очигледно одраније одређене и од дивљачи [тј. улова] за јело припремљене.[62] Хране (βόσκησις) је и за коње било довољно и све то добро. Уз ово је следило и објашњење (μήνυσις), заиста досетљиво а можда и истинито, мада се мени није чинило истинитим него досетљивим, да је ово [тј. храна] из куће пријатеља, заповедника вароши (αστυνόμου), и то оно што се нашло, пошто је мркла ноћ па није ни дозвољено ни могуће господару (τω δεσπότη) јављати о моме приспећу и стога, ако то није довољно или достојно, треба му опростити. Ја му се, како доличи, захвалим и ту ноћ проведем према очекивању (ως έ'δοξεν).

Чим је свануло будем позван и пођем архонту (ες του άρχοντος). Водили су ме не малобројни млади племићи (γεννική νεότης), свечано опремљени, отуда послати да ми укажу почаст (τιμήν) — како

[60] Како је већ речено, Метохит за место у које стиже употребљава најчешће термин Ζστυ (уп. нап. 47, 58, 58а), чиме сва нагађања око садржаја речи π^λίχνιον (в. нап. 58в) практично губе свој смисао. Колико термин πολίχνιον побуђује сумњу у идентификацију Скопља са градом из Метохитовог списа, са много више разлога се οίστυ може користити као аргумент за препознавање овога града, како тачно запажа *Mavromatis* (Fondation, 43). — Да је Метохитов долазак био одавно очекиван и дочек припремљен, нема сумње (в. текст који следи као и нап. 38).

[61] „испред вароши" (προ του όίστεος) *(Sathas,* op. cit, 172; *Mavromatis,* Fondation, 103).

[62] Појединост о месу које је унапред било спремљено веома је важна по прецизно датовање доласка посланства на Милутинов двор (уп. нап. 10, 52, 55, 68, 97). Како ће се видети из даљег излагања, Метохит је стигао код Срба у тренутку када се окончавала такозвана „месопусна недеља" (κυριακή της απόκρεω), која је 1299. године била између 22. фебруара и 1. марта. Да је овакво тумачење коректно, између осталог, потврђује и податак о месу. Cf. *А. Хазис,* Ἀπόκρεως—Τεσσαρακοστή, ΕΕΒΣ 14 (1938) 182—194; уп. *Л. Мирковић,* Хеортологија, Београд 1961, 143 сл.; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114 sq.

је обичај. Читава церемонија (σπουδή) и пролазак (πρόοδος)[63] беху врло елегантни, са пуно уважавања и кићености (και καθάπαξ αίδοΰς τε και κόσμου πλέως), показујући и обзнањујући становништву (της κατά χωράν) долазак племенитог посланства највећег господара (μεγίστου δεσπότου) и, с обзиром на најважнији [se. посао], неупоредивог у односу на друга раније (και περί· μεγίστων, άήθης ή κατ' αλλάς πρότερον αυτή παραβαλλομένη).[63а] И сам краљ [ό ρήξ] се веома био накитио и читаво тело празнично оденуо, претрпавши се драгим камењем, бисерјем и нарочито златом — колико је год могао. Цео двор (ό δόμος) бљештао је од свилених и златом везених тканина (έπίπλοις . . . σηρι,κοΐς τε και χρυσιπάστοις).[64] Изабраници који су

[63] У прилог предложеном преводу („читава церемонија и пролазак") чини се да иде и запис на маргини рукописа: -^(άφε) πομπή *(Mavromatis,* Fondation, 103).

[63а] Под ранијим посланствима мисли се на мисије чији су циљ били преговори око удаје цареве сестре Евдокије за српскога краља. Као што се, уосталом, из читавог списа јасно види да је Метохит учествовао и у тим ранијим преговорима, тако и овде аутор „Посланичког слова" пореди претходне околности са садашњим (в. нап. 35, 42, 53, 65). Разлика коју Метохит подвлачи међу посланствима тиче се у првоме реду степена блискости српскога краља са византијским царем у новоме браку, не са василевсовом сестром удовицом него са малом Андрониковом ћерком. Тиме су се, природно, увећавали и ромејски захтеви од Милутина. Поменути византијски услови су и били узрок врло тешких преговора, јер су Ромеји, наиме, сматрали да су сада у прилици да са правом затраже више уступака него што су то чинили у ранијим преговорима око Евдокије. — Раскош на коју је наишао као и помпа ča KOJOM је дочекан изненадила је и самог Метохита, будући да је све било свечаније него икада раније у његовим претходним мисијама (уп. нап. 65). Занимљиво је ове редове упоредити са описом српског двора четврт века раније, у доба краља Уроша, који је пружио Пахимер (Pachymeres, I, 351—352). В. следећу напомену.

[64] Непуне три деценије раније, на двору Милутиновог оца византијски посланици нису се могли отети утиску о сиромаштву и простодушности који владају код Срба. Чак је и краљевска снаја била затечена како, скромно одевена, седи и преде (Pachymeres, I, 251). Уп. коментар уз Г. Пахимера, нап. 54. Продирање византијског утицаја у Србију, њено друштво, правне идеје, обичаје па и естетске назоре осетно се појачава управо са владавином краља Милутина. Опис краљевог двора само је илустрација тога новог стања. Још увек нема свеобухватне анализе природе и обима текозване византинизације Србије под Милутином. Иако тематски ограничен, остаје назаобилазан чланак који је одавно објавио *Вл. Мошин,* Византиски утицај у Србији у XIV веку, ЈИЧ 3 (1937) 147—160. Такође, cf. *L. Mavromatis,* La Serbie de Milutin entre Byzance et l'Occident, Byz. XLIII (1973) 121 sq.; уп. општа обавештења: Историја српског народа, I, 437 сл. (аутори *Љ. Максимовић, С. Ћирковић, Г. Бабић-Ђорђевић, Б. Ферјанчић).* О месту Србије у византијском свету, cf. *D. Obolensky,* The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500—1453, London 1971, 247 sq. (са основном литературом). — О владарским портретима краља Милутина као и о монументалној уметности онога доба, уп. *С. Радојчић,* Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 31 сл.; *В. Ј. Ђурић,* Три догађаја у српској држави XIV века и њихов одјек у сликарству, ЗЛУ 4 (1968) 67—76; *Д. Панић — Г. Бабић,* Богородица Љевишка, Београд 1975, 58 сл.; cf. *Ch. Walter,* The Iconographical Sources for the Coronation of Milutin and Simonida at Gračanica, Византијска уметност почетком XIV века (научни скуп у Грачаници, 1973), Београд 1978, 183—100; за општи поглед на уметност Милутиновог доба, уп. *В. Ј. Ђурић,* Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 47 сл.; Историја српског народа, I, 476 сл. (текст: *Г. Бабић-ЂорђевиК).*— Озлатарима у Скопљу и, евентуално, на самом Милутиновом двору, уп. *С. Радојчић,* Старине црквеног музеја у Скопљу, Скопље 1941, 15; *C. Fisković,* Dubrovačko zlatarstvo od XIII do XVII stoljeća, Starohrvatska prosvjeta l (1949) 206; *Б. Радојковић,* Накит код Срба, Београд 1969,104—106. О пажњи која се поклањала украшавању тканина и о уметничким занатима у Србији Милутиновог доба говори и архиепископ Данило, уп. Ис-

били око њега (και όσον δη περί. αυτόν των αύτοΰ παρην Ιϰϰριτον) били су опремљени и дотерани врло необично и гиздавије него што је то 6МорЕНН]"6(άή9·ωςτεπάνυ πόρρω και, ή πριν, άβρότερον ένεσκεύσατο και κατακεκόσμητο), и читав овај, што би се рекло, призор (ή σκηνή) беше по угледу на царску и, колико је могуће било, ромејску племенитост.[65] „Ипак се, у ствари, на такав начин пешак надметао са лидијском двоколицом" — како каже изрека.[66]

Када сам, дакле, ушао, предао сам краљу царска писма (τάς βασιλείους . . . έπιστολάς τω ρηγί), обратио му се и поздравио га у име царева (των βασιλέων), како је уобичајено, што он прихвати благонаклоно, узвративши са сваким уважавањем и достојанстве-

торија српског народа, I, 482 (текст *Г. Бабић-Ђорђевић)*. — Δόμος значи двор, у смислу палате, куће, односно било какве грађевинске конструкције намењене боравку. И овде би, према томе, ваљало препознати неко здање које је Милутину служило као резиденција.

65 Метохитова примедба о променама које су се, у међувремену, догодиле на српскоме двору представља још једно, врло јасно и недвосмислено, сведочанство да је он код Срба боравио и раније. Промена о којој византијски посланик говори била је свакако проузрокована чињеницом да је овога пута била реч о дочеку, не цареве сестре, обудовеле Евдокије, већ василевсове ћерке Симониде. Уп. нап. 35, 43, 53, 63а; cf. *Mavromatis,* Fondation, 43; *Djurić,* Cadres chronologiques, 112. Делови Метохитовог текста, важни по питање његових претходних преговора са српским краљем, измицали су нашим научницима вероватно зато што је већина њих била изостављена у јединoм постојећем преводу на српскохрватски језик. Тако је, примера ради, поменуто место било преведено на следећи начин: „окружен је био својим одабраним људима, и све је у опће било што лепше уређено и украшено. Укратко речено, све беше удешено по ромејском укусу и по церемонијалу царског двора ..." *(Аиосшоловић,* нав. дело, 42). — Краљ је желео да се надмеће са василевсом а они око њега са Ромејима — смисао је Метохитових речи. Премда по спољном сјају заиста спреман да се мери са византијским царем, довољно је подсетити се његових владарских портрета или круне којом га је обдарила царица Ирина (в. нап. 64 и *99;* Gregoras, I, 243; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 72—73), Милутин ни у једном домену владарских прерогатива ипак није преузимао права којима је располагао само цар. То се лепо види и из историје византијских чинова у средњовековној Србији: уп. *Фердинчић,* Деспоти, 156—204; *исши,* Севастократори и кесари у Српском царству, ЗФФБ X-1 (1970) 255—269. — Σκηνή означава, по правилу, простор покривен лаким или каткада лошим материјалом. Може да подразумева и ратнички шатор. Коришћењем овог термина Метохит можда жели да помало изрази свој ироничан став према читавом амбијенту у коме се нашао.

66 πεξή μεν παρά Λύδιον αληθώς ως ό λόγος, ήμιλλατο δ'οδν όμως ούτω *(Sathas,* op. cit., 173; *Mavromatis,* Fondation, 103—104). *Аиосшоловић,* (нав. дело, 42) превео је ову реченицу нешто друкчије: „покушало се пешке надметање с лидијском двоколицом, али се ипак надметало". У напомени он додаје: „то ће рећи све је било имитовано али *добро* имитовано". У основном тексту је предложено поређење између речи πεξή и Λύδιον, , схваћених као „пешке" и „лидијска (двоколица)". Међутим, чини се да би прилог πεξή могао бити протумачен и као нешто што је приземно, у прози (sermo pedestris), реч коју не прати музика, то јест синоним за низак или недовољно развијен укус и естетску форму. Томе прилогу супротстављано је Λύδιον, а ваља се подсетити да је Лидија била у старо доба славна по музици, па је „лидијски начин" (на пример, уп. Pindar, Ode i Fragmenti, preveo *T. Smerdel,* Zagreb 1952, 196; Pd. Nem. 4, 45) био сматран врхунским поетским изразом. Укратко, наравоученије наведене изреке (за коју, иначе, није пронађено откуд је непосредно преузета) могло би се свести на поруку да се српским подражавањем Ромеја заправо поредило оно што је неупоредиво, или, како би се још казало, „бабе и жабе"? О Пиндару и Метохиту, на пример, cf. *Arco Magri,* Alcune citazioni, 49—64.

ним ставом вредним њиховог славног спомена.[67] Пошто ме је, природно, упитао како сам и како се осећам, будући да сам свакако врло уморан од путовања по овоме зимскоме времену, рекавши укратко оно што је било потребно и захвалио ми, дозволио је да се са његовим допуштењем одмах удаљим и да се засада више не трудим и не задржавам, него ваља да се одморим, да одем кући и да проведем тај дан у потпуној доколици, јер ће ме следећега дана поново позвати у посету код њега ради преговора и извршења послова посланства.

И тако се ја нађем у стану а са мном су тамо одређени и људи из краљевога двора (εκ της αυλής του ρηγδς), као набављачи и надзорници (χορηγοί τε και ταμίαι) хране и осталога што је неопходно и као хитра послуга на служби и мени и [se. мојим] слугама. Од овога тренутка свакога дана отуда [se. из двора] овамо све у обиљу стиже, и више и боље него што би било потребно, и то у тој мери да би можда достајало не само за нас већ можда и да нас је двапут толико. Осим дивљачи, добијамо и многих и разних птица и друге јестиве зверади као што су шумски вепрови и јелени а, поред тога, обично свакога дана се са архонтове трпезе (εκ τραπέζης του άρχοντος) шаљу и многобројна укусно припремљена јела и посластице у златним и сребрним тањирима и посудама (έκπώμασί τε και σκεύεσιν), и то не зарад потребе него више због почасти, односно заједничког обедовања, као што је и онога дана она храна на коју смо наишли

67 Досада је Метохит говорио о упутствима која је добио од једног (првог „великог") цара, Андроника, II, око преговора са Милутином. Сада, међутим, када је реч о документима који се предају српскоме краљу, у складу са византијским правним обичајима, уз Андроника II као пошиљалац стоји и други цар, његов син и савладар Михаило IX. Данас се сматра да је Михаило IX постао дар-савладар већ 128 L године (cf. *Е. Хрисшофилоиулу,* Έκλο ή, άνα-,όρευσι,ς χαΐ στέψις ίου βυζαντινού αυτοκράτορας, Атина 1956, 188), да би, 1294. године, стекао право и на титулу цара-савладара и автократора (Pachymeres, II, 195—197; за датум, уп. *Ферјанчић,* Михаило IX, 335). Да је у Царству, под Палеолозима, савладар такође могао да добије достојанство автократора, сведочи и Псеудо-Кодин: Pseudo-Kodinos, 252—253; cf. *E. Stein,* Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte 2 (1924) 16—19; G. *Ostrogorsky,* Das Mitkaisertum im mittelalterlichen Byzanz, bei *E. Kornemann,* Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum, Leipzig—Berlin 1930, 166—178 (Сабр. дела.Ш, 180—191); *Г. Осiиpoioрcтi,* Автократор и самодржац, Глас СКА 164 (1935) 97—187 (Сабр. дела, IV, 281—364); *P. Schreiner,* Zur Bezeichnung „Megas" und „Megas Basileus" in der byzantinischen Kaisertitulatur, Βυζαντινά 3 (1971) 173—192; уп. *Љ. Максимовић,* О времену проглашења Андроника III за цара, ЗРВИ 16 (1975) 119—122; *Ђурић,* Сумрак Византије, 149 сл. Одавно је запажено да су савладари у Византији могли да издају све врсте царских повеља почев од 1272. године *(Dölger,* Schatzkammern, 22) и то је право Михаило IX обилато користио, о чему има доста сачуваних доказа. При томе, Михаило IX се није баш доследно ограничавао на пуко потврђивање властитим актом повеље главнога цара (уп. *Ферјанчић,* Михаило IX, 348 сл.). С обзиром да Метохит употребљава реч επιστολή, термин општијег значења, немогуће је рећи у коме су од постојећих облика царских аката била написана ова „писма", али чињеница је да множина у којој су наведена показује да је било две поруке од два цара. *Dölger* (Regesten, IV) не бележи ниједан од поменутих докумената. Оно што је занимљиво у вези са наведеним „писмима" јесте сазнање да је Михаило IX био присутан и у међународним пословима Царства, па је чак и сам учествовао у дипломатској преписци.

била и обилнија и врснија од онога што овдашњи становници имају — и то још у оно време. Наиме, био је тада посни дан (ήμερα των νηστίμων) на који је било неопходно не јести месо.[68] А *[sc.* краљ Трибала] нам шаље још и свеже и сушено воће (τα . . . ωραία και εξ άκροδρύων) и најбоље њихове колаче као и комаде приготовљених риба, уловљених недавно у овдашњим рекама или у оним удаљеним, свежих или усољених, од оних великих и масних дунавских (απ' "Ιστρου) што нам одавде ретко стижу и које се каткада траже али се не задесе баш свуда и свакамо.[69] Овако је, дакле, било тада а и сада је, да се на овоме не задржавам без потребе.

Сутрадан ујутро, према договору, будем на устаљени начин (τον εΐωθ-ότα τρόπον) одмах позван код архонта (ες του άρχοντος; sc. код краља) да на састанку са њим кажем оно што сам имао да саопштим у вези са задатком посланства. Укратко, наши ставови су били овакви: да је, што се цара тиче, све око женидбе испуњено и извршено (κατώμοσται)[69a] и да њему [se. краљу Трибала] не стоји ниједна препрека да послу озбиљно приступи и изврши га. Јер [sc. царев став] се у потпуности показао непоколебљив а приложио сам и циљ и разлог због којих је и како цар према њему ово одлучио. Мислимо да са његове [sc. трибалске] стране још треба да положе заклетву сам краљ и краљица-мајка (ρηγος . . . και μητρός . . . ρηγαίνης) као и њихови управници и велможе из земље (και των κατά χωράν σφίσιν επιτηδείων τε και μεγίστων ανδρών), сви заједно зарад сваке сигурности (όμοΰ πάντων ασφαλείας χάριν άπάσης), а посебно је у вези са послом [sc. уговором] потребно јемство свештенства и предстојника цркве у држави, а најпре лично првога од њих (και μάλιστα των ίερατευόντων δεΐν αυτών πίστεως εις τοΰργον και προεστώτων της χώρας έπ' εκκλησίας, και πρώτου δη του γε σφών αύτοΰ πρώτου).[70] Даље сам казао и да ово ваља свакако одмах да уследи

[68] Током такозване „сиропусне седмице" пост је разрешен средом и петком („трапава седмица"). Посланство је, са друге стране, стигло код Срба тек што је окончана месопусна недеља. Имајући у виду ова једнодневна разрешења, Метохит не каже случајно да је, онога дана када га је Милутин примио, био дан поста. Дакле, ако се прихвати да је посланство приспело 2. марта (понедељак), у уторак, када је Метохит био примљен код краља, био је свакако посни дан. Уп. нап. 55, 62, 97; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114—115. Такође, из послаииковог казивања произлази да се код Срба током „беле недеље" обичај поста није претерано строго поштовао.

[69] Воће и риба су храна предвиђена за посне дане. — Занимљиво је да још Студенички типик предвиђа за пост набављање рибе из Дунава и Зете (Списи Св. Саве, изд. *Вл. Ћоровић,* Београд—Ср. Карловци 1928, 125; уп. *Јиречек,* Историја, II, 250). Дунавска риба је очигледно била на гласу и у Цариграду.

[69a] У смислу: царевом речју потврђено и обезбеђено *(Sathas,* op. cit., 174; *Mavromatis,* Fondation, 105).

[70] Из извештаја јасно проистиче да су Византинци већ такорећи договорене услове настојали сада да промене у своју корист, пошто је цар, уместо Евдокије, Милутину давао за невесту своју кћер. На основу степена сродства са царем, такав брак је краљу омогућавао још већи углед но онај са Андрониковом сестром, уз остало и удовицом. Метохит не набраја изричито које су тачке споразума са Милутином биле преузете из старих договарања а које су Ромеји додали накнадно, прили-

и да се изиђе у сусрет што се може скорије, а свему оном осталом, што је потребно и праведно, да се приђе и да се уреди исправно и ван свакога лукавства. Нека [sc. међу овим питањима] су већ раније уговорена, или тачније, већина међу њима јуче и прекјуче, а нека [sc. питања] ћемо сада како је право да углавимо и придодамо, будући да се дотичу милијег, приснијег и њима [sc. Трибалима] далеко најжељенијег сродства у односу на оно пређашње те

ком уношења новог политичког адута — мале Симониде. Ипак, изгледа дајезаклетва краљице-мајке захтевана тек овом приликом, јер су се српски преговарачи томе жестоко опирали. О разлозима због којих је дошло до оваквог византијског услова, уп. нап. 84. Заклетве „дворана и најугледнијих мужева" као и гаранције српске цркве, на основу Метохита, нису биле камен спотицања споразуму и сме се претпоставити да су се преговарачи ту сложили без неких посебних мука. Наиме, у даљем тексту има речи само о заклетви краљице-мајке. Први пројекат уговора се, рекло би се, тицао првенствено мира и разграничења, то јест питања појединих крајева и места на граници две државе и византијски посланик ће о томе да нешто прозбори само узгред у даљем излагању (в. нап. 91), задржавајући се у свом извештају најпре на спорним и новим тачкама споразума (в. нап. 53, 72, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91). Међутим, уколико само јамство „дворана и најугледнијих мужева" није било предмет спорења, то не значи да је српска властела давала подршку Милутиновим женидбеним плановима. Напротив, све што се касније, током даљег Метохитовог бављења на српскоме двору, збивало протицало је у огорченом отпору „пакосних" људи око Милутина н>еговом зближењу са Царством. То је запазио и *Ласкарис* (Принцезе, 62 сл.). *Н. Радојчић* (Српски сабори, 261—262) је, иначе, био мишљења да се иза колективног заклињања поменутих „дворана и мужева" крије институција савета око српског владара, а на сличан закључак се наилази и у неким новијим радовима (на пример, уп. Законик цара Стефана Душана, I. Струшки и Атонски рукопис, Београд 1975, 40). Ипак, чини се да је, на основу „Посланичког слова", сродне закључке могуће доносити само као хипотезе а не као на изворима засноване истине. — Док се Метохит непрестано жали на улогу властеле и на њен антивизантијски став, дотле искуства ромејског посланика са представницима српске цркве нису била лоша. У преговорима је посебна улога била намењена њеном началнику архиепископу Јевстатију II, са којим ће Метохит касније и да се састане. *Динић* (Однос, 58) је проницљиво осетио у овоме спису потврду за постојање подршке Милутину из редова цркве која се, током сукоба са братом Драгутином, доследно налазила на његовој страни. Метохит је, извесно, ваљано познавао и устројство српске цркве, у првоме реду држећи до суда њеног „предстојника" па тек онда до сабора и осталих епископа и игумана (уп. *СШ. СШанојевић,* Српски архиепископи од Саве II до ДанилаП, Глас СКА CLIII, 1933, 41—78; *М. Пурковић,* Српски епискогш и митрополити Средњег века, Хришћ. дело 4—6, 1937). У Србији је по свој прилици и избор архиепископа (односно патријарха) претежно био у рукама владара (уп. *Радојчић,* Сабори, 122; *М. Пурковић,* Српски патријарси, 18). Отуда није чудо што и Јевстатије II без поговора подржава, као Милутинов изабраник, краљеве политичке потезе (о лжчности Јевстатија II, в. нап. 100). Уосталом, о положају архиепископа и н>еговој подређености владару у Милутиновој држави прозбориће нешто касније изричито и сам Метохит. Византијски посланик се, иначе, можда сретао са Јевстатијем и раније, приликом својих претходних путовања Србима (в. нап. 100а). Речи којима Метохит назива српског црквеног поглавара, пре него плод вештог архаизовања, знак су става ученог Ромеја према нашој цркви уопште. Заклетва архиепископа, заједно са краљем, приликом склапања важних уговора била је у оквиру утемељеног обичаја у српској средњовековној држави (уп. *Јиречек,* Историја, II, 62 сл.), па ни поменути Метохитов захтев ни у ком случају није одударао од постојеће и неретко примењиване праксе. О историји српске цркве тога доба, такође уп. *Р. Грујић,* Православна српска црква, Београд 1921, 17 22; *Ђ. Слијеичевић,* Исхорија српске православне цркве, I, Минхен, 1962, 142—172.

стварно нема места приговарању.[71] И изложио сам понешто [se. од услова] око градића и подручја на граници (περί των εν τοις δροις πολισμ,άτων καί χώρων), понешто о броју талаца који ће се предати као залога за брак, неких од оних већ раније договорених а неких сада, и нарочито се осврнем на оно како је ОКО познате ти жене (S-ήλεος) било договорено и уређено.[72]

71 Из Метохитових речи непрестано проистиче да су византијски услови око мира као и додавање нових тачака будућем споразуму означавали пооштравање до кога је у међувремену дошлоикојејебилозаснованонапроменипројектаорођавања. Ромеји су сматрали да, давањем цареве ћерке, за узврат могу добити знатно више но што су покушавали у ранијим преговорима. Оно што је, на основу горњих редова, сасвим сигурно јесте чињеница да се Метохит код Срба први пут налази поводом Симониде. То посредно значи да су претходна поклисарова путовања била у склопу планова са Евдокијом, како је, уосталом, Метохит обавестио још док је описивао свој долазак у Солун (в. нап. 35; такође, уп. нап. 42, 44, 53, 63, 65, 70).

72 Уочивши да Апостоловићев превод на овоме месту не одговара садржини грчког текста *(Аиосшоловић,* нав. дело. 43), Ласкарис га је сам превео, истичући да Метохит „само узгред прави алузију" на погранична питања која су Византинци изнова покренули поводом Милутинове женидбе Симонидом *(Ласкарис,* Принцезе, 62—63). То, међутим, није сасвим тачно. Премда о прзблему разграничења сразмерно мало говори, спис ипак саопштава коначни исход византијско-српских преговора о наведеном спору. Наиме, Метохит бележи да је Милутин у потпуности пристао на његов нови предлог о границама тек после дужих натезања, али да је ипак пристао (в. нап. 91). Обично се верује да је брачни уговор између Милутина и Андроника II санкционисао реално стање на византијско-српској граници, онакво какво је било створено краљевим претходним освајањима, те да је ове новоосвојене области Милутин задржао као мираз. Такво се мишљење заснива првенствено на једној Милутиновој повељи *(Новаковић,* Зак. спом., 477) и такозваном „Анонимном опису источне Европе" (Anonymi descriptio Europae orientalis, ed. *O. Gorka,* Cracoviae 1916, 12, 35). Заиста, у оба поменута извора говори се о територији коју је српски краљ као царски зет стекао. *Ласкарис* (Принцезе, 68) је сматрао да је 1299. утврђена „граница ишла отприлике северно од Велеса, Прилепа и Охрида који су остали у рукама Византинаца". У суштини исти став понавља се и у многим другим делима, а заснован је на комбиновању онога шго се зна о Милутиновим освајашима пре 1299. године са подацима о Симонидином миразу (в. нап. 56 и 58в). На пример, уп. *OciйpoiopcKu,* Историја, 456; *Томоски,* Овче поле, 248—-249 (машљења је да је граница ишла северно од Велеса, Чрешћа и Штипа); cf. *Laiou,* Andronicus II, 99, 210; уп. *Мошин,* Балканската дипломатија, 190; cf. *Mavromatis,* Fondation, 44—45. Но, ово као да неће бити сасвим тачно, бар како произлази из доследног тумачења Метохитовог списа. Чини се да би ближе духу Мегохитовог слова било тумачење по коме се Милутин ипак на крају приклонио одрицању од неких (неименованих) новоосвојених земаља (в. нап. 91). Ако би речеио заиста било тачно, онда би се и навођење топонима и територија у предлогу који је 1308. понудио српскоме краљу Карло од Валоа могло друкчије тумачити (в. нап. 58в). Јер, на страну проблем помена Штипа, у истоме документу јављају се, као понуда Карла за савезништво, то јесг награда за њега, на пример Кичево и Дебар освојени од Милутина још 1284. године. У одречном одговору на Карлове предлоге, Милугин није нашао за сходно да се, попут Штипа, осврне и на Дебар и Кичево *{Mavromatis,* Fondation, 131, 136; уп. нап. 58в). Да ли се овде крију и евентуални Милутинови уступци из 1299. године, у одсуству других доказа, немогуће је одговорити. У домену претпоставки остаје и помисао да је Метохит захтевао од краља оне земље које су се, доласком византијских пребега, нашле привремено у Милутиновим рукама. Уколико би се хипотеза о Котаници, коју је изнео *Ласкарис* (Принцезе, 61; в. нап. 41), прихватила као тачна, онда би и овај феудалац, будући да је имао поседе уз границу, био међу онима о чијој је земљи реч. — Под неименованом женом, око које је византијски посланик такође саопштио став Царства српскоме краљу, мисли се на тадашњу српску краљицу Ану, ћерку бугарског цара Георгија Тертера. Ана се за Милутина удала сигурно пре 11. августа 1284. године (уп. *Динић,* Comes, 2). Њу је, приликом

На овај начин, рекох, венчању се са цареве стране неће ништа приметити нити ће га било како ометати, него, тога предвиђеног дана, цар и царица лично излазе из највећега града (της μεγίστης πόλεως),[73] а са њима ће бити и цар-син са царицом и женом својом и пратиће га и остала царева мушка деца из поштовања према породичној свадби те ће сви заједно да испрате царску младу невесту (την βασίλείον παρθ-ένον νύμφην) у вашу земљу.[74] А то ће заиста

доласка Симониде у Србију, Милутин морао да преда Византинцима, испуњавајући услове брачног споразума (Pachymeres, П, 285; уп. коментар уз превод, нап. 43, 44, 80, 101). Предаја краљеве жене била је један од услова мира и у претходним преговорима — како саопштава Метохит, али су Срби, бар овом приликом, тешка срца на то пристали. Није лако објаснити велике несугласице међу преговарачима управо око овог питања и вероватно је Анина предаја собом повлачила још неке уступке — како то наговештава и писац „Посланичког слова" (в. нап. 83 и 88). Уп. *Ласкарис,* Принцезе, 63 сл.; cf. *Mavromatis,* Fondation, 37 sq. — Питање талаца је овом приликом било постављено у нешто друкчијем облику и обиму него раније (в. нап. 85 и 90), али је изван сумње да је предаја талаца била предвиђена (у мањем обиму) и у пројектима око Евдокијине удаје. Промена у броју талаца условљена је околношћу да Метохит сада први пут преговара о царевој кћери а не о сестри-удовици.

73 Из Пахимеровог казивања сазнаје се да је Андроник II, заједно са царицом Ирином, пошав из Цариграда, приспео у Дрипију 6—7 фебруара 1299. (в. коментар уз Г. Пахимера, нап. 97—99). Ту се извесно време задржао, очекујући остали део пратње. Управо онда када је Метохит био примљен на српскоме двору („сиропусна недеља") и имао прве разговоре са Милутином, цар се налазио у Селимврији водећи озбиљне препирке са патријархом Јованом XII Козмом (в. коментар уз Г. Пахимера, нап. 109—110а). Патријарх је захтевао од василевса, као гаранцију приликом склапања брака између краља и Симониде, да талац буде било Милутинова мајка Јелена било његова законита жена Ана Тертер (Pachymeres, II, 278—281; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 66; cf. *Laiou,* Andronicus П, 98—99; *Mavromatis,* Fondation, 47; *Djurić,* Cadres chronologiques, 115). Занимљиво је да је Андроник II кренуо из престонице баш према Метохитовом очекивању, непосредно за њим (в. нап. 10 и 53), али посланик о томе, у тренутку када пише, не зна ништа (в. нап. 94 и 101 а). Међутим, ваља имати у виду да Метохитова забринутост око недолажења цара и свадбене поворке долази до израза тек касније, три месеца пошто је напустио Цариград и то тек пошто је читаво преговарање било успешно окончано и о исходу јављено у Цариград (в. нап. 92, 93, 94, 95, 96). Ни сам византијски посланик није очекивао да ће цар директно из престонице да се запути у Србију, што потврђује и горња реченица. Дакле, повезујући податке из „Посланичког слова", сме се закључити да је Метохит знао да ће василевс да изиђе из Цариграда убрзо за њим, али да неће кретати ка Србији док отуда не добије поуздане вести о исходу преговора (в. нап. 94 и lOla). *Ласкарис* (Принцезе, 66—67) није у праву када мисли да се василевс, из Цариграда се упутивши ка Србији, ненадано задржао у путу, јер Андроник II није ни имао намеру да тамо пође пре него што не добије извештај о резултатима преговора. Пахимер, осим тога, нигде не каже да је цар каснио у поласку због временских неприлика, како је иначе мислио *Ласкарис* (Принцезе, 66), већ да је он у време најгорег мраза и снега изишао из Византа (Pachymeres, II, 278—279).

74 Реч је о Михаилу IX и његовој супрузи, јерменској принцези Рити-Марији (о датуму венчања Михаила IX, уп. *Ферјанчић,* Михаило IX, 339—340, са старијом литературом). Под осталом „царевом мушком децом" *(Sathas,* op. cit., 175; *Mavromatis,* Fondation, 106) Метохит можда мисли на Константина, сина царевог са Аном Угарском (cf. *Papadopulos,* Genealogie, 37; уп. *Ферјанчић,* Деспоти, 90 сл.), Јована, нешто касније (1303. или 1304?) ожењеног Ирином, ћерком Нићифора Хумна (cf. *V. Laurent,* Une princesse byzantine au cloitre, EO 29, 1930, 29—60; *Papadopulos,* Genealogie, 38; *Verpeaux,* Cnoumnos, 42 sq.; *Ševčenko,* Polemique, 7; уп. *Ферјанчић,* Деспоти, 90 сл.) или на Димитрија и Теодора, Андроникове синове са Ирином од Мон-

бити ускоро.[74a] О сваком од питања говорио сам одмерено редом. А зашто и да се распреда? Потом сам ућутао, оставши затим на месту да очекујем некакав одговор (ἀπόκρισιν). Но, краљ (του ρηγός) на све то не рече ништа више до да је [sc. примање] завршено, јавно показујући, чини ми се, да му је било неугодно и да је предложено и речено врло далеко од тога да буде прихваћено и коначно довршено. Ипак, било му је неопходно да размисли о одговору. Ја пођем кући проживши му, као што је тражио, времена за расуђивање а такође да се и сам заложим јелом.

После краћег времена, још ни са јелом нисам завршио, а будем поново позван и дођем код архонта (ες του ἄρχοντος). Он одмах стаде да збори и, са једне стране, да одговара ономе што сам му већ раније изложио, а са друге да предлаже и подстиче разговор, налажући извеснима међу његовим истакнутим људима (των . . . ἐκκρίτων) да се придруже [sc. разговору]. Одабравши, чини ми се, тројицу или четворицу и овластивши их, сам се повукао, замоливши ме да се према њима односим колико је могуће са пажњом и да њихово [sc. излагање] узимам као да је његово.[75]

ферата *(Ласкарис,* Принцезе, 71—75; cf. *Papadopulos,* Genealogie, 39—40; уп. *Ферјанчић,* Деспоти, 41). Карактеристично је да Метохит користи овом приликом дуал, а да ли би то евентуално ишло у прилог препознавању последње двојице Андроникових синова међу члановима царске свите немогуће је рећи. Касније је царица Ирина правила озбиљне планове са обезбеђивањем српског престола или за Теодора или за Димитрија (Gregoras, I, 237; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 71 сл.; Историја српског народа, I, 463; текст: *С. ЋирковиК).* Пахимер, који подробно описује изглед Андроникове пратње, наводи да су василевса пратили само жена Ирина од Монферата, савладар Михаило IX са супругом Ритом-Маријом и, као заточеник, царев брат Константин „порфирогенит" (Pachymeres, II, 279; уп. *Баришић,* Константин, 52). Њега, опет, Метохит сасвим природно пропушта да помене.

?4a Из Метохитовог, јавно пред Милутином израженог, става да је остало још врло мало посла пред закључење уговора и склапање брака крије се или посланиково искрено уверење или напор да се краљ убеди да су Ромеји озбиљно пришли послу, што сведочи и вест о царевој спремности на полазак (о чему Метохит први обавештава Милутина). Ово друго се чини ближим истини, јер Србе је заиста требало уверавати да Византинци искрено желе окончање преговора, што нимало није било лако, поготово онда када је Метохит саопштио нове ромејске услове (в. даљи текст).

[75] τρεις, οΤμαι, καΐ τέτταοας ἐκλέξας τε καί πιστεύσας, αυτός ύπεκστάς, ως οίον τ' ην αίδημόνως μάλιστ' αξιών τοις άνδράσιν ήμας προσέχει,ν, και τα πα?' αυτών ως αύτοϋ προσίεσθ-αι *(Sathas,* op. cit., 176; *Mavromatis,* Fondation, 106). *Аиосшоловић* (нав. дело, 44) реченицу је превео друкчије: „Он одмах стане да претреса наше предлоге а за тим нас позове да ступимо у преговоре са његовим пуномоћницима (чини ми се тројицом или четворицом), које је изабрао међу својим најдоличнијим људима, поверивши њима да с нама овај посао расправе. За тим се владалац опрости с нама и остави нас, пошто је својим пуномоћнищцша препоручио да буду према нама пажљиви, а нама опет рекао, да све оно што аегови пуномоћнипи буду нама казали, сматрамокао дајеон сам рекао". Исто место *Ников* (нав. дело, 77) овако је превео: „Тоі избра, струва ми се, трима четирма и ИМБ пов-ђри (работата), а TOU самт. се отстрани, като ни помоли да се отнаслме, колкото се може, СЂ внимамание КБМБ т§х и да приемаме rbxmrrb думи, като да су негови". Идентично тумачење грчког текста налази се и у македонском преводу *(Илиевска,* нав. дело, 73). — — Под „истакнутим људима" око Милутина поједини аутори су, како је истакнуто (в. нап. 70), склони да виде нека врсту владарског савета.

Први међу њима, онај који је могао највише да говори, стајаше Ђорђе [Γεώργιος). То је онај Ђорђе, ти га знаш, који је раније, борећи се против цара, био ухваћен и бачен у тамницу, поставши познат и самоме цару а због дугогодишњег заточења и нама. Он се међу овдашњима први досетио и започео (προδείξας και ένηργμένος) ова измирења и преговоре око брака и у томе је највише потпомагао. Због тога, а посебно зато што је већ имао некаквог искуства са нама и нашим пословима, више од било кога другога у [sc. њиховом] народу (εκ του έθνους), био је бесумње и удостојен да са мном преговара о свему у вези са посланством. Овај муж беше од најугледнијих а истовремено и од оних одувек врло верних и присних господару (καθάπαξ τω δεσπότη και των σφόδρα πιστώς τε και οίκείως εχόντων), делећи са њим његове намере, размишљања и бриге као и сваку мисао, будући да му је врло одан и разборит. Саучествује са њим у свему и руководи и договара се око послова и предлога (των τε έργων καί των λόγων), нарочито око оних наших. Управо због свега тога он је обдарен великом почашћу и ради ње је назван и другим хегемоном у народној војсци (ήγεμών εν τοις του γένους στρατευμάσι δεύτερος).[76]

[76] Из реченог произлази да је Ђорђе, будући добар познавалац византијских прилика, био учесник па и иницијатор преговора око брака. Ромеји га знају одраније, из времена његовог заточења у Цариграду и претходних преговора око Евдокије. У вези са Ђорђевим боравком у Византији може се, на основу Метохита, једино закључити да је он ратовао против Андроника II и да је био заробљен пре 1297. године. Ово стога што се у спису наводи да је Ђорђе учествовао у рату против актуелног цара (Андроника II) као и да је много година провео у заточеништву. На жалост, постојећи извори не саопштавају појединости о току византијско-српског ратовања у периоду од 1283. до 1297. године (уп. *Јиречек,* Историја, I, 171 сл.; *Ласкарис,* Принцезе, 53—54; *Динић,* Област, 67 сл.; *Mavromatis,* Prise de Skopje, 329 sq.; *Laiou,* Andronicus II, 93 sq.; *Mavromatis,* Fondation, 29 sq.). Свакако, оно је највероватније имало особине пограничних чарки и, у крајњој линији, било је по Царство неповољно. Као један од угледних „изабраника" на сроскоме двору, Ђорђе је Милутину био „одувек веран" што, пренето на прилике с краја XIII века, значи да је припадао оном мањем делу властеле која се налазила уз Милутина (уп. *Динић,* Однос, 58). Мада će о унутрашњим збивањима и подвојености властеле у Србији, на оне који подржавају Милутина и на Драгутинове присташе, све до 1299. године не зна много, акценат у Метохитовој реченици је на „одувек", што посредно наговештава да око Милутина, има и оних који му нису били „одувек верни". Овакво тумачење оправдава и даље казивање „Посланичког слова". Иначе, отворени сукоб међу браћом избио је тек 1301. године, али је, још приликом смене на престолу у Дежеву 1282. године, настала код српских феудалаца „многа узбуна" (уп. *Динић,* Однос, 49 сл.; cf. *Mavromatis,* Fondation, 15 sq.). Како било, тек Ђорђе је, уз архиепископа Јевстатија, једини за кога Метохит отворено каже да је Милутину био безрезервно привржен (в. нап. 70 и даљи текст). — Иза литерарног термина којим је означено Ђорђево достојанство крије се највероватније чин великог војводе. За великог војводу је *Сш. Новаковић* (Драра српска војска, Београд 1893, 61) мислио да је означавао главног заповедника војске уместо владара. Поменути научник био је мишљења и да је велики војвода био као достојанство преузет од Византинаца и упоређивао га је са ромејским „великим дуксом" *(Новаковић,* Виз. чинови, 198—199). Доцније су историчари с правом устали против овакве идентификације (уп. *Соловјев-Мошин,* 463; *Динић,* Реља Охмућевић, 107). Први познати „велики војвода" у Србији био је Новак Гребострек. Њега је Милутин послао у помоћ Царству 1312/3. године (уп. *Јиречек,* Историја, I, 198; Историја српског народа, I, 461, текст: С. *ЋирковиК).* — Ђорђе засада није познат из српских из-

Почесмо, дакле, разговоре (εἰς λόγους ἐγενόμε&α), али зашто да ти сада све то, што смо међусобно причали и противречили и грдно се препирали око појединих тачака у споразуму (περί . . . εν ταῖς συμβάσεσι . . . κεφαλαίων), отежем И подробно разлажем? И иначе си вероватно сазнао и све тачно чуо од ваљаног Дукаита (Δουκαίτου) који је тамо [se. у Цариград] од мене [se. упућен] раније приспео.[77] Коначно, пошто смо се дуго натезали и Брепирали у разговору и пошто је, чини ми се, већи део дана протекао не ни без распре нити без склоности према спорењу (ἀφιλονείκων) нити се у било чему сагласивши, оставили смо један другога и одустали од предмета [se. разговора], као у очајању, заплашени и збиља забринути, међусобно се у свему разилазећи и то толико да се излазећи уопште нисмо задржали да сусретнемо краља (τω ρηγί) и да се, према обичају, одлазећи из куће (της οικίας) опростимо, не могући да му упутимо устаљене поздраве, пошто и ми сами нисмо били весели и, сретнувши га расположеног, не бисмо били у стању да га поздравимо и поздрављајући да будемо отпоздрављени.

Тога дана, дакле, као и другога и трећега дана, седео сам у кући, мирујући у месту, попут оних који су се у пентатлону дуго надметали песничећи се или се рвући или у обе вештине а да ниједан није надјачао него су се од борбе уморили и обојица изнемогли.[78]

вора. Својевремено је изнета веома смела и мало вероватна претпоставка према којој би Ђорђе био иста личност са властелином Ђорђем, оцем хиландарског монаха Исаије. Из Исаијиног житија се сазнаје да је његов отац Ђорђе имао за жену Калину, по имену изгледа Гркињу, као и да је сина Исаију послао на Милутинов двор (cf. *M. Purković,* Der Vater des Starezlsaias, BZ 44,1951,461—462; *исШи,* Српски патријарси, 84—85). Осим подударности имена и знања грчког језика, којим се служе и Ђорђе из Метохитовог списа и Исаија (по Пурковићу научио га је од родитеља), као и временске блискости међу поменутим личностима, других индиција за такво препознавање нема. О улози Ђорђа у потоњим преговорима, в. нап. 80—87.

77 Милутин и Метохит су, пошто су преговоре успепшо окончали, послали у Цариград да јаве василевсу исход са српске стране Дамјана и Добраила а ča византијске Дукаита (в. нап 92 и 93). Преговори су, иначе, завршени половином марта месеца 1299. године, како посредно произлази из „Посланичког слова". — Поменути Дукаит (или Дукет, у зависности од изговора) није познат из других извора. Тачније, није га могуће са сигурношћу препознати међу носиоцима истог имена из ове епохе. У свакоме случају, Дукаит је био уз Метохита приликом преговора са краљем. *Polemis* (The Doukai, 204 sq.), бавећи се деривативa презимена Дука, обратио је пажњу и на Дукаите, премда му је податак из „Посланичког слова" измакао. Поменути аутор бележи извесног Дукаита коме је упућено једно писмо патријарха Георгија Кипранина (1283—1289), затим безименог Дукаита из једног рукописа XIV столећа а помишља да је и неки пансеваст Манојло Дукаит идентичан са оним примаоцем патријарховог писма (ibidem, 205). *Polemis* је пропустио да наведе још једног Дукаита из времена око 1300. године, личност која је била у преписци са Теодором Хиртакином и сматрала се његовим пријатељем: cf. *Trapp,* Prosop. Lexikon, 5670. Ако се има у виду да је Хиртакин био близак и Хумну и Метохиту, па је, између осталог, првоме саставио „Посмртну похвалу", а код другога, као месазона, непрестано настојао да побољша властити углед и материјални положај („un chasseur de bourses d'etudes", речи ће иронично *Ševčenko,* Polemique, 112), онда је, чини се, дозвољено макар помислити и на изједначење Хиртакиново са Дукаитом из „Посланичког слова"?

[78] Пентатлон је био једна од олимпијских дисциплина у античкој Грчкој, позната још од Хомерових времена. Два од пет надметања у пентатлону била су шакетање, односно песничење (πάλη) и рвање (πυγμή). Метохит наводи παγκράτιον, то јест такмичење у обе ове вештине, песничења и рвања заједно. Изгледа да посланик овде алудира на познато надметање Одисеја и Ајанта у славу палог Патрокла у коме су, не успевши да надјачају један другога, оба хероја, уморни и посустали, примили од Ахила равноправне награде (Хомер, Илијада, 23, 700—739).

Што но се каже, нити нас позивају, нити говоримо, нити чујемо, сами у неугодном положају и без наде,78»[a] сазнајем да је и са самим краљем (του ρηγος) управо слично: он је брак веома много желео и одавно му је придао велики значај, а сада, када је изгледало да је успео, врло се много напрегавши и намучивши, није знао како ће да поступи са самим собом и са започетим преговорима (κεκινημένοις συν&ήμασι) и, много премишљајући о тешкоћама у вези са њима, нарочито је страховао да ово не буде само неки изговор односно предлагање немогућег које не служи, како се предлагало, постизању безбедности и поверења већ томе да ће [se. мир] осујети из нужде зарад неумерености [se. услова] (δια την ἀμετρίαν). Тога ће се бојао и о томе је размишљао и највећма се трошио због дубоке жеље за успехом посла. Тога се бојао и зато што су, како ти је познато, и раније, у другим приликама, други преговори били започети и били неуспели.[79] И од тога је, дакле, њега све досада највише страх, што ћу мало даље и испричати. А ово [se. страх] никако да му ишчили из главе.

Ипак, прође отада и четврти дан и беше некаква верска светковина (εορτάσιμος &εία), па сам и ја имао потребу да одем у цркву да чујем службу божју (της ιεράς λειτουργίας).8θ Елем, одем ја

[78a] αυτοί τ'έν αηδία κ« δυσέλτπδες, |)περ εΐρητοα *(Satltas,* op. cit., 177; *Mavromatis,* Fondation, 107).

[79] Иако се за наведено место у спису чини да је у вези са преговорима око Евдокије, биће да ипак није тако. Метохит, наиме, нигде у „Посланичком слову" не каже да су преговори око Евдокијине удаје били неуспешно окончани, из простог разлога што се орођавање српског краља са династијом Палеолога третирало искључиво у оквиру општијих спорних питања између Србије и Царства. Битно је било сложити се око услова мира, а комбинације са Евдокијом или Симонидом чиниле су само елементе истог преговарања. Византијски посланик лично сведочи да су преговори започети раније (најпре је помињана Евдокија као невеста за Милутина), да су они били продужавани и прекидани, али никако не и неуспешно завршени (в. нап. 52 и 53). Нудећи краљу, уместо удовице Евдокије, саму цареву ћерку, Ромеји су једино побољшали своје позиције у тим преговорима. Дакле, „друге прилике" у којима су „раније" били започети „други преговори" око орођавања тичу се неког давнијег догађаја из повести српско-византијских односа. По свој прилици Метохит се присећа неуспелог пројекта брака из 1271 /2. године, између тадашњег принца Милутина и ћерке Михаила VIII Ане, завршеног неуспешно (Pachymeres, I, 273; уп. *Јиречек,* Историја, I, 183; *Динић,* Област, 64; *исши,* Comes, 1—2; в. нап. 42). *Mavromatis*(Fondation, 19—20) тумачи неуспели крај ових преговора у првоме реду ставом Михила VIII према аутокефалности српске цркве и чак уопште према суверенитету Србије који је за последицу имао неповољан пријем Византинаца на Урошевом двору.

[80] Уколико Метохит прецизно бележи збивања из прве седмице боравка код Милутина, онда би дан када је пошао у цркву била субота. Тога дана, као и недељом (κυριαχῇ ιής ορθοδοξίας), врши се литургија, док је у петак сиропусне недеље нема (в, *Мирковић,* Хеортологија, 145—146; *Djurič,* Cadres chronologique, 115; в. нап. 65 и ранији текст). Занимљиво је да би, при таквом рачунању, те исте недеље цариградски патријарх Јован XII Козма безуспешно покушавао да у Селимврији дуже разговара са тек приспелим Андроником II, управо после литургије којој су, као Метохит и Ђорђе (у суботу или недељу), присуствовали заједно, само у Селимврији, и Јован XII Козма и василевс (Pachymeres, II, 281 sq.). Те године је κυριακή αης ορθοδοξίας била 8. марта (в. нап. 83). Уп. коментар уз Г. Пахимера, нап. 109—ИОа.

БогородичиноЈ цркви, најлепшој у крају (κατά χωράν ίερω καλλίστω της Θεοτόκου),[81] где се обре и онај Ђорђе (Γεώργιος), о коме сам већ раније говорио, и он да би присуствовао богослужењу (της ίερας τελετής). Како сам рече, ту је дошао случајно и као по божјем провиђењу, али је у ствари дошао намерно, према договору са господарем (κατά συνθήκην … τω δεσπότη), да би се са мном срео. И почнемо, наиме, да разговарамо као давнашњи знанци те реч по реч, како се дешава, дођемо и до дотичних питања и предмета

81 Уколико се прихваги Скопље као град у коме Метохит борави, Богородичину цркву би ваљало тамо тражити. Помен цркве посвећене Богородици, а уз то и најлепше у читавом крају, може да улијејош више сигурности веровању да су се Милутин и Метохит сусрели ипак у Скопљу (уп. нап. 56, 57, 58, 58а, 58в, 59 и 60). Управо стога није убедљива хипотеза којује изнео *Т. Томоски* (Овче Поле во средниот век, Годишен зборник — Филозофски факултет на Унив. — Скопље 4, 30, 1978, 243—258) који сматра да је до сусрета дошло у планинском делу Овчег поља. *Томоски* (нав. дело, 248) одбацује претпоставку о Скопљу пошто, по њему, Скопље тих година није било погранични град, док се „поље" и „најлепша црква у граду" (тако Метохит не каже — прим. И. Ђ.) могу тицати и неког другог града. Не оспоравајући изглед границе према коме се Штип налазио у рукама Византинаца 1299. године, поменути аутор верује да је ромејски посланик ишао истим путем којим и Јован VI Кантакузин 1342. године. Кантакузина је, по овоме научнику, сачекао Јован Оливер чији се двор налазио изнад села Крушица и Трстеник, а ту се простире и Ђуриште, знатан некадашњи градски комплекс. На Ђуришту је сачуван храм Св. Богородице заједно са још неколико остатака других цркава. Ђуриште је било, истиче *Томоски*, градић на планинској земљи, уз границу и најближи суседном Велесу, удаљеном непун дан хода. За Ђуриште, уп. *Г. Елезовић*, Записи и натписи, 36. за ист. јуж. Србије и суседних области, I, Скопље 1936, 253, 264; такође, уп. *Т. Томоски*, Средновековни градови во Македонија мегу реките Вардар, Брегалница и Лакавица, Годишен зборник — Филозофски факултет на Унив. — Скоцје 4 (30), 1978, 267—288. У дилеми између Ђуришта и Скопља, против наведене хипотезе говоре, између осталог, баш аргументи које Томоски користи у прилог својој идентификацији: поље — планински крај, односно „најлепша црква у граду" — „најлепша црква у читавом крају", да се не набрајају други посреднији или општији супротни докази. С друге стране, међу више цркава средњовековног Скопља, несумњиво је најславнија била такозвана Богородица Тројеручица, подигнута можда још у XI столећу. *Р. Грујић* (Скопска митрополија, Скопље 1933, 104, 139) био је мишљења да је, уз Тројеручицу, постојала и палата — седиште епископа. *А. Дероко* (Средњовековни град Скопље, Споменик САНУ 120, 1971, 11) такође је запазио Метохитов податак и одлучно се определио, препознавши у Богородичиној цркви скопску митрополију и митрополијску цркву Тројеручице. *Дероко,* међутим, без основа тражи потврду у „Посланичком слову", тврдећи да Метохит говори и о скопском „доњем граду опасаном зидом и кулама"! У Житију краља Милутина каже се да је Милутин, између осталих задужбина које је подизао и обнављао, „саздао и цркву звану Тројеручица у славном граду Скопљу" (Животи краљева и архиепископа, 104). Није јасно одакле *Mavromatis* (Fondation, 43) зна да је до обнављања Тројеручице дошло тек по Милутиновом венчању са Симонидом, јер Данилове речи описују краљеву градитељску делатност уопште, без ближих хронолошких ознака. Уздизањем српске архиепископије у патријаршију дошло је и до упоредног уздизања епископија у ранг митрополита, па је Стефан Душан „од свечасне Тројеручице славнога града Скопља створио првопрестолну митрополију (уп. *Пурковић,* Епископи и митрополити, 39; *Грујић,* Митрополија, 104—106; *Пурковић,* Патријарси, 58—59). Црква, на жалост, данас није сачувана. Значај Тројеручице је био неоспоран и по ширење њеног култа у унутрашњости земље а, изгледа, да се одражавао и на зидно сликарство прве половине XIV века (уп. *В. Ј. Ђурић,* Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 62). Такође, уп. *Марковић,* Православно монаштво, 92; *Радојчић,* Старине, 10—12; *Г. Бабић,* О живописаном украсу олтарских преграда, ЗЛУ 11 (1975) 33 (реч је о икони Тројеручице у Карану); cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114; Историја српског народа, I, 482, 494 (текст: -Г. *Бабић).*

(τοις προκείμενος προβλήμασι και ζητήμασιν), обојица [то] намерно чинећи и желећи. Дуго се тако препирасмо и, долично образлажући, бранисмо сваки своје становиште. Он рече да наши захтеви нису праведни нити се икако могу испунити но су само изговор за нерад (πρόφασιν απραξίας) и не воде неопходном окончању [se. преговора], што је и био њихов крајњи циљ.

Ја му се у целини супротстављах, одговарајући како наши захтеви сасвим одговарају послу (είκότα τε δη μάλιστα προς τοδργον) и могу лако да се испуне а нису ни охоли ни неумерени ни неразумни. Нарочито [se. ће супротстављах] када сам опазио да човек страхује за свршетак и да се труди да сазна и да добије уверавања да ли је све ово истина и да није ни лукавство ни изговор за одуговлачење и то му је бесумње намера и сав циљ у оној борби и читавој његовој страни у сусрету са мном. Ја сам тада, колико сам могао, врло се трудећи и настојећи и кунући се у саме светиње и у света појања. којима смо присуствовали, у свету и божанску службу коју смо овде својим ушима чули, јасно тврдио да у нашем ставу нема претварања ни позоришта ни притворности ни глуме ни било какве цареве превртљивости ни подметања већ целе истине и потпуног убеђења и управо дела разума, те да је ствар од цара просуђена и одобрена и што се њега тиче завршена. Дакле, не треба да сумња нити да мисли и расуђује изван и више од онога што му је пред очима, пошто завршетку посла и врло ишчекиваном и жарко жељеном орођењу ништа не недостаје изузев да и они чине оно што је праведно.

Овим га убедих а он, добро познајући господареве (του δεσπότου) намере, попусти и узмаче и рече да је њему [se. господару Трибала] све лако учинити и да он то већ извршава и прихвата, и да он лично [se. Ђорђе] ово тачно зна, све осим ове овде три тачке [και πλην δε τριών τώνδε),[82] а свака од њих [se. понаособ] тешко ће моћи да се испуни. И затим наброја као прво предавање жене коју знаш;[83]

82 Три општије чињенице произлазе из разговора Метохита и Ђорђа: да су византијски захтеви у међувремену били измењени и пооштрени, да су Срби већ навикли на ромејска одуговлачења преговора и, најзад, да је Милутину врло стало до што скоријег склапања брака. Ако се упореде три спорне тачке које је Ђорђе изнео приликом разговора као неусклађене у поређењу са ранијим текстом уговора (в. нап. 70 и 72), примећује се да су, самим тим што поводом неких од њих нема помена о несугласицама, извесни византијски захтеви били одмах прихваћени. То су тражења заклетви „дворана и угледних мужева", архиепископа и свештенства. О границама такође нема помена, изузев на крају извештаја као о већ уређеном питању, те се може претпоставити да оне или нису причињавале знатније тешкоће или, што је вероватније, да су улазиле у склоп разматрања проблема талаца у целини (в. нап. 72 и 91). і

83 Метохит нигде не саопштава име ове жене, мада о њој и касније говори (в. нап. 88). Из других извора (Pachymeres, П, 280) сазнаје се да су Ромеји захтевали да им се као талац преда тадашња Милутинова жена, бугарска принцеза Ана Тертер. Тај византијски захтев није био постављен Србима тек приликом започетих преговора око Симониде, јер је Метохит поменуо и предају Бугарке као једно од оних питања о којима је и раније било речи (в. нап. 70 и 72). Пахимер (loc. cit.) наводи да је тадашњи цариградски патријарх Јован XII Козма захтевао код цара Андроника II да талац за сигурност брака Милутина са Симонидом буде или краљева мати или Ана Тертер. Колико је прва могућност била неостварива, најбоље сведочи „ТТосла-

друго, присуство и учествовање краљице-мајке (της μητρός και ρηγαίνης) међу клетвеницима, пошто је она одсутна и налази се далеко а и зимско је доба, и то у јеку, а она је усред беспућа и планина толико високих да досежу од земље до неба и до којих се стиже после много дана пута, па да нема никакве силе помоћу које би дошла током читаве зиме.[84] И заклео се на своју најгору пропаст

ничко слово", у коме о Јелени Анжујској има доста говора, али у сасвим другом контексту (в. нап. 70, 84, 89, 90а). Византинци су озбиљно рачунали само на предавање бугарске принцезе, по свој прилици имајући у виду и нешто значајније од пуког таоштва (в. нап. 88) и, управо због ових, у Метохитовом извештају изостављених али подразумеваних, пратећих тачака уз услов о предаји Ане Тертер Ромејима, Милутин се толико опирао испуњењу тог посланиковог захтева. Међутим, када је по среди патријархов став (онакав како га Пахимер преноси), биће да је василевс, независно од дрквеног поглавара и пре него што се састао са њим, већ дао упутства Метохиту о Ани Тертер. Такав закључак произлази из упоређивања хронологије Метохитовог путовања и сусрета цара и патријарха у Селимврији. Андроник II је, наиме, са патријархом разговарао вероватно у недељу, 8. марта 1299. године, односно дан пошто је, или чак истога дана, Метохит имао сусрет са Ђорђем (Pachymeres, II, 281; в. нап. 80; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 115). Уп. коментар уз Г. Пахимера, нап. 80—88, 101, 125—126.

84 Метохит је још у првоме сусрету са Милутином изнео највероватније НОВ византијски захтев о потреби заклетве краљице Јелене у женидбеном уговору око Симонидине удаје (в. нап. 70). Касније су се преговарачи нагодили тако што су Срби пристали на предају Ане Тертер а Метохит, следећи упутства из Цариграда, попустио око питања заклетве краљице-мајке (в. нап. 89). Без обзира на такав исход, ваља објаснити зашто је Метохит инсистирао на присуству Јелене Анжујске, иако је од самог почетка знао да у тој тачки, под одређеним условима, може да попусти? Затим, зашто је Милутину било тешко да прихвати византијски захтев, какав је став према новом краљевом браку имала његова мајка и, најзад, где се она у то време налазила? Ни на једно од ових питања не може се одговорити са потпуном прецизношћу. Утврђено је да је Јелена, после збацивања њеног мужа Уроша I са престола, задржала под својом влашћу Зету, Требиње као и неке ман>е поседе у унутрашњости Србије (Плав, извориште Ибра са манастиром Градцом и дворцем у Брњацима). Основни део њених поседа чинило је, ипак, Приморје, што се види и из појединих докумената (на пример, њена сестра Марија је 1281. назива „excellentissima domina regina Servie et totius maritime regionis"; *Г. Чремошник,* Канцелариски и нотариски списи 1278—1301, Београд 1932, 45; уп. *Динић,* Област, 70 сл.). Пред крај живота она је 1309. уступила Милутиновом сину Приморје, док је сама боравила у унутрашњости (уп. *Динић,* Однос, 67). Могуће је да је и 1299. њен боравак у централним областима Србије пружио прилику Милутину да се изговара тешком проходношћу тих предела, настојећи да оправда њен изостанак из преговора. У вези са Јелениним држањем према Милутиновом браку, *Ласкарис* (Принцезе, 64) се запитао „да ли тај услов Византинаца и то одбијање Милутиново не наговештава опозицију католичке краљице Јелене против византофилске политике свог млађег сина" (?), али у дубљу анализу се није упуштао. Расправљајући о Милутиновим династичким браковима, ни *Мошин* (Балк. дипломатија, 189) се није задржавао на разлозима одсуства краљице-мајке са преговора. С друге стране, *Динић* (Однос, 67) је, истим поводом, закључио да Јелена, премда жели окончање сукоба међу синовима „по свој прилици није била за преокрет који је Милутин извео 1299. када се везао за Византију, свакако што је у њему гледала почетак потпуног разлаза међу, синовима, да не говоримо о томе што су и н>ено западњачко порекло и верска припадност могли утицати на њено расположеае". Заиста, повода за подозрење Ромеја према овој Анжујки било је довољно. Јелена је, тако, 1291. године носила Георгију Тертеру, Милутиновом тасту, посланицу папе Николе IV о унији *(А. Theiner,* Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia, I, Romae 1859, 375 sq.; уп. *Ников,* нав. дело, 22; *Мошин,* Балканската дипломатија, 182, 184) а, 1303. године, она ће покушати да Милутинов положај ојача предлогом, учињеним преко римске курије, о преласку у католичанство *(Theiner,* Mon. Hung., 410; уп.

(ἐπώμνυτο τα παλαμναιότατα κατ' ἐξωλείας αὐτοῦ), господареву (δεσπότου) као и његових најмилијих и позвао се на божју службу и свете тајне ако не би било тако, те ми је наметнуо свети страх и поверовао сам му, а и шта сам могао?

Приложи затим и трећу тачку — о будућем предавању талаца, чијем предавању он није противречио нити је говорио о томе ни колико да их је ни какви да су, али да сви њихови заједно буду први предани и вођени у нашу земљу пре него што им се са наше стране нешто сходно не пружи заузврат и да се истовремено не уравнотежи, [а] то беше тешкоћа.[85] И наново се клео у исте ствари, као и малопре и са истом оштрином, како ово није са знањем господара (δεσπότου) који уопште не сумња нити се двоуми да ће цар икада да учини било шта пренагљено и злочиначко према таоцима (εκδιδομένων) и против клетвених споразума (των ενόρκων συνθημάτων αυτών), чак и ако нама [se. Трибалима] не би било пружено никакво узвратно јамство. Ово нимало не представља узрок страху, а много недостаје па да он [se. господар] помисли нешто тако лакоумно против царске благочастивости, племенитости и великодушности,[86] и толико ружно и злонамерно и доликујуће једино грешним и безбожним

Динић, Однос, 62). Убрзо потом српски краљ се и удаљио од Царства и приближио Анжујцима (уп. *Динић,* Однос, 62). У наведеном контексту ваља тумачити стрепње и василевса и цариградског патријарха у чијим очима Јелена сједињује две велике опасности, Анжујце и унијатство (в. претходну напомену). Јеленин утицај је био утолико озбиљнији што је она, чини се, била наклоњенија своме млађем сину него Драгутину. Мајчино јамчење Милутин или није желео или није могао да добије, за изговор му је послужило њено бављење у неприступачним крајевима, па је Метохит коначно попустио, пружајући можда српском краљу у будућности шире поље за сарадњу и помоћ са Запада, али за узврат преузимајући бугарску принцезу и оно што је уз н>у ишло, а што је Царству тренутно било рече (в. нап. 88 и 89). Треба додати и да се Милутину са завршетком преговора журило, а укључивање Јелене, чак да се она и саглашавала са браком, свадбу би неминовно одложило. *Mavromatis* (Fondation, 24) није у праву када тврди да је краљица Јелена одувек била у лошим односима са Милутином и на поједностављен начин тумачи Анжујкино држање у међусобном сукобу њених синова.

85 Милутин је врло лако прихватио византијски захтев да се повећа број талаца, али га је, упоредо, условио сличним поступком са ромејске стране (в. нап. 72). То је, по свој прилици, била новина у српском ставу и око талаца је морало бити још натезања пре него штоједопостигнуткомпромис (в. нап. 90). Нити Метохит нити други византијски писци ништа не говоре, бар не изричито, о којим је византијским таоцима код Срба било речи. Једино што је извесно јесте да је договорено на крају да се Срби-ма преда шест талаца, док је српска страна морала да их преда знатно више. Иако се имена ове шесторице не наводе, већ и личност Ђорђа сведочи да је царска војска у разним приликама одводила у заточеништво појединце међу угледним заробљеним Србима (в. нап. 76). О питању талаца у византијско-српским преговорима, уп. нап. 40 и 41.

86 κατά της του βασιλέως εὐσεβείχς και εὐγένεια? καϊ μεγαλειότητες ... *(Sathas,* op. cit., 180; *Mavromatis,* Fondation, 109). Поменуте цареве особине заправо су епитети који се редовно срећу у царској титулатури онога доба, те је сасвим могуће Да је у питању верна парафраза речи српског преговарача. Код архиепископа Данила, на пример, Андроник II је редовно назван „благоверним", па чак и „царем милости" (Животи краљева и архиепископа, 161). Уопште узев, код Бугара и Срба је била добро позната византијска царска титулатура (cf. *Djurić,* Titles of the Rulers, 31 sq.; уп. нап. 43).

људима, али ближњи, дворани, пријатељи и родбина (επιτηδείους και οικείους, και φίλους και προσήκοντας) оних који треба да се предају то сигурно ни по коју цену неће дозволити нити допустити, чак када би и страдали или када би их господар (δεσπότης) присиљавао, те је ово потпуно немогуће било убеђивањем речима, било насилним одвођењем свих или на било који други начин.87

Нато се разиђемо и затим се удаљимо. Нити сам се ја са реченим сагласио нити сам му у овоме пружио икакву наду, но он је и тако не баш незадовољан отишао, пошто код господара (ες του δεσπότου) неће бити сасвим неугодан, будући да сам му се ја, сревши га, најпре заклео а затим га отворено и поштено убедио да је све у вези са послом пуна истина и да се ту не крије ништа ни непријатељско ни злонамерно ни сумњиво већ да ја настојим да се читава ствар оконча. Како је о свему овоме и краљ (ό ρήξ) од човека [se. Ђорђа] био обавештен и сасвим се умирио, будем оданде одмах тога дана предвече (δείλης) позван и изнова почнем да преговарам и да се као пређе залажем. Коначно се и он [se. краљ] са мном сложи и пристаде на све изузев на речене три тачке. За њих каза да ништа не може да учини. Како ја ни у чему нисам попуштао, он ме потом, не сасвим незадовољно, ослободи да пођем кући. И већ сутрадан ујутру, опет због истих ствари, поново ме је позвао. Трећега дана, и пре и после вечере, наново ме је позивао и, увек о истим питањима и пажљиво, преговарали смо ништа не утврдивши. После много времена и разматрања, некако смо се овако споразумели: он допушта предлог у вези са женом и са њим се саглашава, што је, као што знаш, тешка ствар (το ... δυσχερές οΐσθ-α εφην). А поред осталог, и око ове [se. жене] препуштају и дају такође оно о чему сам врло бринуо, у већој мери него у другим питањима.[8^] А и ја, са своје стране, као што сам и имао отуда [se. из Цари-

[87] Нема сумње да је Милутин, што произлази и из питања предаје талаца, имао јаку и разнородну опозицију, како у латинофилским круговима тако и међу властелом. Поменути „ближњи, дворани, пријатељи и родбина" подразумевају и једне и друге (в. даљи текст као и нап. 70) и показују да се међу будућим таоцима није мислило само на византијске пребеге него и на представнике српског племства. Уосталом, то се слаже и са Григориним казивањем у коме се истиче да су као таоци Ромејима били предани „племићки српски синови" (Gregoras, I, 204; cf. *Mavromatis,* Fondation, 50).

[88] Према Метохиту, највећи Милутинов уступак Византинцима тицао се предавања бугарске принцезе Ане Тертер (в. нап. 70, 72 и 83). Будући да је ова тачка споразума обухватала и нешто много важније од предаје бивше краљице, ромејски посланик је свој дипломатски успех око ње сматрао најзначајнијим по Царство. Чега се Милутин још одрицао уз бившу супругу, не говори нити Метохит нити било који други савремени извор. Ана се, после протеривања, удала за деспота Михаила Кутрула (1301): Pachymeres, II, 304; уп. *Ферјанчић,* Деспоти, 39 сл. Тако је Ана Тертер поделила судбину своје мајке, прве жене Георгија Тертера. Наиме, Анин отац, раставивши се од прве супруге, оженио се сестром Ивана III Асена, овога затим убрзо потиснуо (1279/80) и крунисао се за бугарског цара, све то уз подршку Византије (уп. *Златарски,* Истории, III, 567 сл.; *Ферјанчић,* Деспоти, 144—145). Једино у домену претпоставки дозвољено је помишљати или на какав територијални уступак или на обавезивање српског владара овим споразумом са Византинцима на промену политике према суседној бугарској држави. Али, Бугарска је тада имала више господара

града] упутства (έντολάς), попустио сам око питања заклетве краљице-мајке (περί των της μητρός και ρηγαίνης όρκων), тако што је сада, с обзиром на њено одсуство, нисам тражио и захтевао, под условом да до ње [se. заклетве] дође касније, после свадбе.[89] Потом сам и од краља (ρήγα) лично затражио да се са овим сагласи и да се обавеже да се неће другачије до овако понашати и да ни у коме случају неће од овога одступтити, нашав да је он спреман и склон слагању.

Остала је, дакле, трећа тачка женидбеног уговора (την έγγύην): о таоцима. Он [se. краљ] је рекао да је то, између свих осталих, питање најтеже и за договор и за извршење, заклињући се да то није због њега већ, како је горе речено, због њихових рођака (των επιτηδείων) и пријатеља чија би се деца и најмилији предали у

и неколико засебних области чија судбина није довољно позната. Логично би изгледало да Милутин, као зет збаченог Георгија Тертера, није могао да има претерано добре односе са његовим наследником и татарским штићеником Смилцем. И сам српски краљ је, као и Тертер, имао код Ногаја, татарског хана, у заточеништву сина Стефана (Дечанског) (в. нагг. 27). Од Смилца га је удаљавао и оправдани страх од Татара чије је штићенике, Дрмана и Куделина као и видинског кнеза Шишмана, био потукао (уп. Историја српског народа, I, 443, текст: *Љ. МаксимокиК).* Татарска опасност је, како се сматра у савременој историографији, била чак међу првим разлозима који су Милутина приморали да се приближи Андронику II (уп. *Динић,* Однос, 56—58; cf. *Mavromatis,* Fondation, 48—49). Али, Смилец је, с друге стране, без обзира на присуство збаченог Тертера у Цариграду, имао добре односе са Византијом. Крајем 1298. године он је умро, значи непосредно пред Метохитов полазак Србима, а на престолу је за њим остала као удовица ћерка севастократора Константина Палеолога (стрица Андроника II). У Бугарску се тада враћа Теодор Светослав, син Георгија Тертера, јача и настоји да води самосталну политику господар Крна Елтимир (Тертеров брат и стриц Теодора Светослава, деспот и зет Смилца), док се у Цариграду налазе Радослав и Војисил, Смилчева браћа које ће Ромеји сада покушати да поставе на бугарски престо уместо Теодора Светослава (уп. *Б. Цветкова,* БЪЛгаро-византииските отношенил през царуването на Теодор Светослава, Изв. на сем. при ист.-филол. фак. на Унив. Климент Охридски, III, 1948, 3 сл.). Милутин, опет, чињеницом да тера своју жену Ану Тертер да би се венчао Андрониковом ћерком Симонидом, рекло би се да је желео да се удаљи од Тертерове породице, па и антивизантијског државања Теодора Светослава. Речју, на основу расположивих знања, извесно је само да су Ромеји морали страховати од уплитања српског краља у бугарске међусобице, без обзира на чијој би се страни он нашао. А чини се да Милутин правог „фаворита" У Бугарској тада није ни имао (в. нап. 103, 110, 111, 112, 113, 114). Уп. *Ников,* нав. дело, 24 сл.; cf. *idem,* Die Stadt und das Gebiet von Krn-Krounos in den byzantinisch-bulgarischen Beziehungen, Atti del V Congresso internazionale di studi bizantini, I, RoMa 1929, 236 sq.; yn. *Н. Бурмов,* Историн на Бвлгарин през времето на Шишмановци, Год. на Соф. Унив. ист.-филол. фак., Софил 1947, 7 сл. О севастократору Константину Палеологу, cf. *Papadopulos,* Genealogie, No. 5; о његовој каријери, cf. *Zakythinos* Despotat, I, 36—40; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus, 157—159; о његовој титули, уп. *Б. Ферјанчић,* Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 177—178. — *Mavromatis* (Fondation, 51) сматра да се питање талаца није тшало и Котанице, упркос чињеници да Пахимер саопштава да су као таоци предани он и Ана Тертер (Pachymeres, II, 276, 285), већ верује да је византијски пребег био изручен Ромејима као издајник. Иако поменути аутор не наводи изворни податак на који би се позивао, по свој прилици има у виду ово место из „Посланичког слова" и тврди да се међу таоцима налазе само Срби а не и Византинци (в. нап. 90).

^ У вези са овом тачком преговора, уп. нап. 70, 83 и 84. Цар је стигао у Солун пред Ускрс (19. IV 1299.), али на венчању није било Јелене Анжујске (Pachymeres, II, 286; cf. *Mavromatis,* Fondation, 51), а до њене заклетве, природно, није дошло ни касније.

залогу и које би највише заболело када би уопште били предани и када би морали да се удаље од својих домова и да живе далеко од својих, међу туђинима. Па чак ако би, хтели не хтели (ἔχοντες ἀέκονα γε θυμῷ) — према пословици,[89a] на ово и били наговорени, на друго, без обзира шта било и шта се догодило, свакако неће да пристану, да први, пре него што буду имали нешто узвраћено ради сигурности (ἀντίδοσιν ασφαλείας), предају своју децу и ближње. На ово, рече, они највише полажу и спремни су на сваку жртву а да не попусте; и тешко је све уграбити и учинити зло него, уместо тога, ваља да се нађе и да се прибави неко попустљиво решење (εις οἴκονομίαν)[895] и споразум. Затим је затражио, ради неког њиховог разлога и њима као услугу (αφορμής αυτών τίνος και, θεραπείας ένεκα), да им се у замену да мањи број талаца за мноштво које ће они нама предати, али присиљаван, постепено је силазио са већег броја [se. ромејских талаца] на мањи, све се некако надајући да ћу ја сам моћи да пристанем на било који број и да ћу одмах да се сложим, јер је мислио да бих [то] могао, па је попустио све до циглих шест [se. ромејких талаца] насупрот множине, и то велможа и врлотражених (και των μεγίστων και. πολυζητήτων), знаш којих.90 Чини ми се да си ти већ сазнао који су ови као и начин на

[89]? О питању талаца, уп. нап. 40, 41, 70, 72, 85, 88, 89, 90. — За речи „хтели не хтели", уп. Хомер, Илијада, IV, 43.

[896] Појам οἰκονομία побуђује посебну пажњу. У принципу он означава дозвољено одступање од строге привржености црквеним канонима под нередовним приликама а зарад часних циљева. Шире узев, по среди је „посебна византијска спремност да се право тумачи арбитрарно, у складу са политичким или личним намерама (/. *Meyendorff,* Byzantine Theology, New York 1974, 88). О „икономији" у византијској цркви, cf. *Х. Коцонис,* Προβλήματα της εκκλησιαστικής οικονομίας, Атина 1957; *А, Failler,* Le principe de l'economie ecclesiastique vu par Pachymere, XVI. Intern. Byzantinistenkongress (Wien 1981), Akten, II/4, JOB 32/4 (1982) 287—295; о њој као о једном од битних начела политичке мисли у Царству, cf. *H. Ahrweiler,* L'ideologie politique de l'Empire byzantin, Paris 1975, 128—147. Метохит се, свакако намерно, користи наведеним термином да би образложио и оправдао своје одступање од онога што му је, као једино исправно, било наложено да заступа код питања талаца. „Икономијом" су се Византинци, уосталом, послужили и приликом одлуке о давању Симониде Милутину, под условом да брак у постељи започне тек са пунолетством (према некима то је било са 12 година, а према другима са 14 година): (Pachymeres, II, 276; Gregoras, I, 203; cf. *Mavromatis,* Fondation, 38; о дозвољеном узрасту, cf. *Кукулес,* IV, *76; idem,* Συμβαλϊ] εις το περί γάμου παρά Βυζαντινοϊς κεφάλαιον, ΕΕΒΣ 2 (1925) 9; уп. коментар уз Г. Пахимера, нап. 102. Занимљив је и пример прибегавања „икономији" у још једном браку Немањића, ономе између Стефана Радослава и Ане Комнине: уп. *С. Кисас,* О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином, ЗРВИ 18 (1978) 138; такође; cf. *A. D. Karpozilos,* The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epirus. 1217—1223, Thessaloniki 1973, 51; коначно, уп. *Ђурић,* Сумрак Византије, 51, 171.

[90] Помињање „велможа и врло тражених" вероватно искључује претпоставку према којој би предавање Котанице текло одвојено од размене талаца. Котаница, чије име наводи Пахимер, био је управо такав пребег, уједно и велможа и много потраживан од Ромеја (Pachymeres, II, 285). Уосталом, није јасно зашто би Метохит и Византинци уопште сматрали Србе „врлотраженим", то јест онима чија дела подлежу ромејским законима (в. нап. 40, 41, 70, 72, 85, 87). С друге стране, значајно је да се, на основу прелиминарног договора, не дозвољава никакво „рђаво и непријатељско поступање", односно искључује се могућност примене било каквих законских санкција према таоцима.

који ће бити најбезбедније и најједноставније [se. предани] и да неће бити дозвољено никакво рђаво и непријатељско поступање [se. према њима, то јест ромејским таоцима], па није ни потребно да се и ја на овоме задржавам. Наиме, тако ми мог и твог љубљеног цара, речено ће бити истина.

Пошто сам, свестрано је размотривши, нашао да ствар није никако ни сумњива нити по чему незгодна, био сам готов да одмах будем убеђен и да се сагласим, будући да [sc. у њој] нема ничега лошег нити било чега штетног. Ипак, да бих у овоме био безбеднији, помислио сам како све то треба да зависи од мишљења и одлуке цареве и рекох да ћу му ја јавити о овоме и да он треба да буде извештен, а најбоље је да и сам краљ (ρήγα) пошаље људе који ће му рећи све што буде тражио са свом поузданошћу и добром вољом. А казао сам да ће автократора измолити без напора благим речима, смиреним држањем и смерношћу и придобиће га да се сложи, како сам прорекао, што нити је тешко нити ће цар, мада није било тако договорено, читаву ствар само због једног питања да поквари,[90a] ако већ није могуће да се другачије одговори. И рекох да сместа ваља хитно послати њих неколико са добром надом да ће се, успевши у ономе што се тражи, брзо вратити. Није више нужно ни дангубити ни накнадно радити, истраживати и још се договарати око овога питања, будући да је са моје стране све договорено и углављено, како око пограничних крајева и вароши (τοῖς δροις χώρων τε κ«ί άστεων) као и тврђава (φρουρίων) тако и, посебно, око услова за сам брак (του κήδους . . . των συνθημάτων). Он [sc. краљ] ćе са овим сасвим (λαμπρώς) и врло задовољно сагласи и овако се потпуно око свега сложимо и растанемо.[91]

Ја одмах цару пошаљем честитог Дукаита (Δουκαίτην),[92] а он [sc. краљ] са њим посла неке које знаш, чини ми се некога монаха по имену Дамјана (Δαμιανόν) и Добраила (Τομπράϊλον), господаревог еклисиарха, кога овдашњи мештани поштују и добро познају (έκκλησιάρχην ενταύθα τοις έγχωρίοις . . . τετιμημένον του δεσπότου κα^

[9°]а Реч је о питању одсуства краљице-мајке (в. нап. 70, 83, 84, 89). Византијски захтев за присуством краљице Јелене био је, очигледно, НОВ и из тактичких разлога смишљен потез.

[91] Суштина договора, односно проблем евентуалног Милутиновог одрицања од извесне неименоване територије у корист Царства, може се посматрати само комбиновањем са претходним Метохитовим речима о истом питању (в. нап. 72). Од важности је што та, неидентификована земља обухвата и градове (άστυ) и тврђаве (φρούριον). Неке од претпоставки о њима изнете су у претходном коментару, али несумњиво је да тек предстоји ново и свестрано испитивање изгледа српско-византијске границе на основу споразума из 1299. године. — Чини се да се под посебним условима за брак мисли на оно што се тицало саме Симониде, између осталог и на обавезу да византијска принцеза буде на српском двору васгштавана, у складу са узрастом и пореклом, све до пунолетства (12 година?; Gregoras, I, 203; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 59; в. нап. 896).

92 Уп. нап. 77.

κατωνομασμένον),[93] да саопште како је уређен и окончан читав посао и да, у име самога господара (εξ αΰτοΰ δεσπότου) и Трибаларха (Τριβαλλάρχου) и већ љубљеног чеда царевог (ήδη παιδός φίλου τω βασιλεΐ), замоле за речени споразум. Постојаше нада, а нарочито са моје стране, да ће они [se. гласници] успут срести цара који је такође свечано пошао, управо онако како је било предвиђено, да је и госпођа (ή κυρία; se. царица) дошла овамо, у његове [se. цареве] западне области, те да ће се људи [se. гласници], сревши цара на путовању [ταΐς βασιλικαΐς . . . όδοιπορίαις) у Македонији, бесумње нама брзо вратити. Ја сам, дакле, испрва тако мислио јер, када сам отуда [se. из Византа, то јест Цариграда] излазио, у то сам био убеђен, а знао сам да су такве и цареве жеље и заповести па је постојао и неки утврђени рок. Тако сам прорекао и краљу (τω ρηγί) и свима које бих сусрео, потпуно уверено и смело и не допуштајући никакву сумњу.[94]

Ово је већ трећи месец који измиче откако сам једном изишао из Византа[95] а отуда не сазнајем ништа поуздано (υγιές) и, наравно, прижељкујући царев пут и много се њиме бавећи, за себе се чудим и двоумим и не знам шта да чиним ни како да поступам са краљем и овима око њега (ρηγί τε καί τοις περί αυτόν) који ме питају и захтевају објашњење за одлагање.[96] Он [se. краљ] сам, тако ми речи, томе се највећма чуди и снужден је. Човек [se. краљ] се све време потпуно уздао и сасвим био узнесен надањима полаганим у мене, у целости се ослањајући и ни најмање не сумњајући; нити је поклањао имало пажње било коме од оних који су се усудили да говоре и да га у

93 О личности Дамјана постоји једна хипотеза, на жалост ничим поузданијим потврђена, према којој би он заправо био потоњи призренски епископ истог имена, забележен у натпису на цркви Богородице Љевишке: уп. *Ђ. Си. Радојичић,* О поменику св. Богородице Љевишке, Старинар 15 (1942) 51; *Пуркоеић,* Српски патријарси, 86; *Панић - Бабић,* Богородица Љевишка, 18; *Ђурић,* Византијске фреске, 202. У новије време, независно од поменутих аутора, сличну претпоставку је изнео *Mavromatis* (Fondation, 46). Када је по среди Добраило, *Mavromatis* (ibidem) држи да се иза његовог чина крије „l'ecclesiarque du palais". Можда је ова личност исти онај Добро кога је краљ Милутин, заједно са севастом Групшом, слао 1302. године у посланство Карлу? Добро је, као и Добраило, био свештено лице (уп. *Јиречек,* Историја, II, 28).

[94] У више наврата је истицано у коментару да је Метохит био тачно обавештен о планираном датуму поласка Андроника II и његове пратње из Цариграда (в. нап. 10, 73, 80 као и даљи текст), али византијски посланик, премда је упутио гласника у сусрет цару, у тренутку писања извештаја још увек нема прецизних вести о автократоровом путовању (такође, в. нап. 1Ola).

[95] На основу наведеног места које му је послужило као доказ, *Ников* (Отношенил, 36) је погрешно датовао не само настанак Метохитовог списа него и читаво посланство (в. нап. 10). У грчком тексту се, међутим, јасно каже да трећи месец истиче од почетка путовања а не од приспећа на српски двор: Τρίτον δε ήδη τοΰτον άνύτ^ν μήνα εξ &ύ πρώτον αύτόθεν έξήειν εκ Βυζαντίου (*Sathas,* op. cit., 183; *Mavromatis,* Fondation, 112). Cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 114 sq.

[96] Имајући у виду поверљиву природу Метохитовог извештаја, нема никаквог разлога не поверовати му када признаје да из византијске престонице не добија никаквих новости (в. нап. 73). — О расположењу краљеве околине према њему лично, па и према исходу преговора, ромејски посланик говори у више наврата, оправдано оптужујући баш „ове око краља" за сталну опструкцију склапању брака и закључењу византијско-српског споразума (уп. нап. 40, 56, 70, 76 као и текст који следи).

друго уверавају, ни онима из далека а ни онима у [se. његовој] близини, нарочито злонамернима, лукавима и бадавацијама што зло и мисле и зборе. Штавише, он их је укоравао и на сваки начин одвраћао од непријатељских предузећа, а упоредо је према мени имао велико поштовање и поверење и врло много је уважавао и држао до свега онога што сам му ја говорио, па не само да је својим потчињеним (τοις άλλοις υπ' αυτόν) наредио да се слично понашају него је настојао да ће [se. према мени] односе као према моћном и разборитом човеку, а уза то и посланику највећега цара (μεγίστου βασιλέως πρέσβεΐ), не без разлога удостојеном да преговара око овако великих ствари, дозвољавајући да, ко пожели, може да се увери и да ме сусретне. Изнад свих ме веома поштујући, почаствовао ме је и позивањем за заједничку трпезу и то је чинио врло често, нарочито зато што су тада када смо дошли падали они дани у којима ми обичавамо да побожно запостимо, пошто смо већ славили месопусну недељу (επειδή γε καί ήμέραι ξυνέτυχον αύται δη καθ'άς απόκρεω ημείς γιγνόμενοι, νομίζομεν έπειτα θεοσεβοΰντες νηστεύείν).[97] Тих дана сам му посебно бивао сатрпезник (δαιτυμόνες) и јео њихова и друга јела, а он је, према њиховом обичају, наздрављао мени у част, чинећи то са неколицином својих оддичника и првака (ξύν ολίγοις των μάλιστα αύτοϋ καί πρώτων).[98] И наздрављао ми је уживајући, а када бих му на исти начин одговорио био је врло задовољан, облачећи ме у најлепше своје одело, једном ношено или ново, и опасујући ме свечано оним појасевима (ζώναις) којима се некоћ сам најчешће опасивао. Много се беше овако бринуо о мени, како због посланства (πρεσβείαν) тако и због мене лично, чини ми се, верујући да сам нешто."

[97] Византијско посланство је стигло .код Срба управо почетком сирне (беле) недеље која је 1299. године била између 2. и 6. марта (в. нап. 10, 52, 55). Ово се да разабрати најпре на основу горње реченице и још друга два места у „Посланичком слову" (в. нап. 62 и 68). Начин приповедања о тим првим данима боравка код Милутина дозвољава претпоставку о Метохиту који извештај пише са извесне временске дистанце, бавећи се међу Србима већ доста дуго. У прилог реченом иду и све невоље на које се византијски посланик жали да су га сналазиле и још увек му сметају по завршетку преговора са Милутином (в. даљи текст). Ако се држи на уму податак да трећи месец истиче од почетка путовања (в. нап. 95), као и остали чврсти хронолошки репери из списа, дозвољено је тврдити да је Метохит „Посланичко слово" писао током прве половине месеца априла 1299. године (cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 115).

[9]8 О властели и дворанима око Милутина, уп. нап. 40, 41, 70, 76, 85, 87, 89а, 90. — Метохит и овога пута (в. нап. 69), макар посредно, одаје признање српској краљевској кухињи. Под „њиховим и другим јелима" ваља разумети „српску и туђу храну".

[99] У читавом извештају Метохит настоји да објасни пријем и почасти на које је наишао важношћу мисије, угледом византијског цара и, посебно, никако случајном околношћу да је такав подухват поверен управо њему. Једва прикривајући таштину, посланик је успех у преговорима сматрао и својом личном заслугом, захваљујући мудрости и отмености за које је веровао да их има на претек (в. нап. 1, 2, 3, 5, 9, 32а).

Краљ Милутин је, судећи по (његовим) сачуваним портретима — а првенствено оноexterne у Богородици Љевишкој (истина, насталом после 1299. године), прихватио мање-више све спољашње знаке царске одеће, најпре царску стему, црни сакос, дијадему као и двоглавог орла, амблем Палеолога. Другим речима, „краљевске инсигније

А требало је, надаље, да се сретнем и са првим од епископа у земљи (τω πρώτω των εν τη χώρα επισκόπων) и да га, на основу упутстава која сам имао, укључим (και κοινωνόν) у послове посланства, па да се и он, заједно са краљем (του ρηγός), како је уобичајено, сложи и закуне око питања брака, будући да је он овде уживао поштовање и велико уважавање,[1(]5° те сам и од њега овде, према очекивању, добио велика одличја, каква никада нико није раније дао ни земљаку ни било коме странцу. Тај свети човек ме је у свему поштовао више него што је раније имао обичај, величајући ме и речима и опхођењем (σχήμασι), а уједно се и уопште за мене као некако разборитога [se. човека] занимао. Ово беше чинио по кра-

Милутинове . .. не разликују се ни по обиму, ни по боји од византијских царских инсигнија овога доба" *(Панић - Бабић,* Богородица Љевишка, 58—59). Познати портрети краља Милутина, Метохитовим описом његове одеће, добијају тако и своју литерарну илустрацију (уп. исто, 62—63). Овде само узгред ваља подсетити да је супруга Андроника II, царица Ирина, нешто касније лично обдаривала Милутина „чак и предметима који су имали карактер царских инсигнија" (Gregoras, I, 241—242; уп. Историја српског народа, I, 457, текст: *С. Ћирковић).* Такође, уп. Историја српског народа, *l,* 486—487, текст: *Г. Бабић* (са основним старијом литературом); cf. *S. Ćurčić,* Gračanica. King Milutin's Church and Its Place in Late Byzantine Architecture, The Pennsylvania State University Press, University Park and London 1977, 6 sq.; *Ch. Walter,* The Iconographical Sources for the Coronation of Milutin and Simonida at Gračanica, Византијска уметност почетком XIV века (Грачаница 1973), Београд 1978, 193—200. В. нап. 64. — Термин који Метохит користи за појас (ζώ\η), свакако није царска „дијадема", један од знакова автократорског чина: Pseudo-Kodinos, 119, 201. — О изузетном, симболичком месту појаса у српском средњовековном феудалном друштву има сијасет потврда: уп. *Јиречек,* Историја, II, 13, 243—244, 423. За очигледне паралеле са западноевропским феудализмом и улогом појаса у симболичком ритуалу вазалства, cf. */. Le Goff,* Le rituel symbolique de la vassalite, in: Simboli e Simbologia nell'Alto Medioevo. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, XXIII, Spoleto 1976, 679—788, reimpr. *idem,* Pour un autre Moyen Age, Paris 1977, 349—420, посебно 360 sq. У Душановом Законику је забележено: „Када умре властелин, коњ добри и оружје да се даде цару, а свиту велику и бисерни појас да има његов син, и да му цар не узме, аколи не узима сина, него има кћер, да је с тим власна кћер, или продати, или дати слободно (48)" *(Радојчић,* Законик, 52, 102). У Атонском препису стоји само једна измена: „ . . .. а свиту велику бисерну и златни појас" *(Д. Бо1дановић,* Атонски препис и превод Атонског преписа, Законик цара Стефана Душана, I, Београд 1975, 174).

100 о тадашњем српском архиепископу Јевстатију II и његовој улози у преговорима, в. нап. 70. Данас је прихваћено да је Милутин један део подршке за своје политичке потезе тражио и налазио у српској цркви. Вероватно су о ставу нашег црквеног поглавара имали обавештења и у Цариграду, па су упутства која Метохит отуда доноси била у томе смислу сачињена. Јевстатије II је заменио на архиепископском престолу Јакова 3. II 1292. године и остао је на њему до смрти (16. VIII 1309). Ван сваке је сумње да је Јевстатије II припадао врло блиским и краљу оданим сарадницима. Изгледа да га је Милутин користио у политичке сврхе и у другим приликама (уп. *Сшанојевић,* Српски архиегшскопи, 68 сл.; *Слијеичевић,* Историја, 164). Када се размишља о личности Јевстатија II, не треба сметнути с ума и чињеницу да је уз њега, а наводно и Милутиновим настојањем, извесновреме(1304—1305. године) провео и млади монах, будући архиепископ Данило II, чији је удео у Милутиновом животу, државној и црквеној политици добро познат: Животи краљева и архиепископа, 336—338. Будући да је Јевстатије II, на основу српских извора, недовољно осветљен, Метохитови редови имају изузетну вредност, откривајући подударност политичких ставова српског духовног и световног предводника, поштовање које архиепископ у Србији ужива као и код нас тада постојећи обичај заједничке заклетве архиепископа и краља код важних политичких уговора (в. нап. 70). Уп. наредну напомену.

љевом (ρηγος) налогу који није ништа пропуштао а да му унапред не каже све што треба да ради и шта да говори, као што је, наравно, свакоме предвидео шта ће да чини и унапред рекао шта да говори као и да се ваљано припреми и пази јер се излаже човеку мудром и у другоме погледу али, у свакоме случају, ни у црквеним стварима не незналици. Тако је он о мени мислио све најбоље и трудио се да ме буде достојан. Али, зашто о томе више да распредам? Овако је било од почетка и до данас још увек није престало.™>[a]

Но, ипак се оклева и његова [se. краљева] спремност копни. Разлог је, као што сам рекао, време: пошто га је много протекло преко одређенога рока, поверење се нагриза и већ је дозвољен приступ наклапалима и злонамерницима, будући да ја ништа нисам дознао од цара о овоме што чиним, како кажу — ни мало ни много. Ни било шта друго више о цару не знам, до да је у царскоме граду (την βασιλίδα πόλιν)ΐοι „ да се бави устаљеним пословима а, што се тиче његовог поласка овамо, до данас баш ништа не знам и, осим нечег оваквог, све остало [se. стиже]. А ја који одавно чекам, утолико више што сам потпуно убеђен и морајући да оправдам закашњење, чудим се који би био разлог овом одлагању. А знам да је, о премудри, читава ствар изван сумње учињена зацело у складу са царевим ставом и мислим да, пошто су вере дате, ништа такав закључак неће да промени. А знам још и то да су, штавише, углавном и сва опрема и кола (οχήματα), неопходна за царев излазак (προς την βασιλικήν εξοδον; se. из Цариграда), спремна и да је заиста било потребно још нешто мало и лако набављених ствари. Па ипак, време на тако чудноват начин и даље протиче и овако брзо напредује не доносећи ништа од намераваног, како никада нико није веровао.

Јер, неки све ово, као што рекох, претварају у најгору причу и добро знам да се радују и да већ имају извесног основа, а ово одгађање оговарају заплашени оним што се давно раније дого-

iooa уз читав низ већ наведених места, на којима Метохит пореди своје ранији бављење код Срба са садашњим, могла би се и посланикова констатација да га је овога пута Јевстатије II „у свему поштовао више него што је раније имао обичај" искористити као потврда да ромејски поклисар никако није први пут код Милутина. Истина, грчки текст овде није до краја прецизан, допуштајући могућност и да архиегшскоп није тако раније обичавао ни према коме, а не само према Метохиту (έτίμα τε γαρ δη πασι πλέον ή πρότερ,ν ό ιερός εκείνος είώθει: *Satkaš,* op. cit, 185; *Mavromatis,* Fondation, 113). Уп. нап. 31, 33, 35, 42, 52, 53, 63a, 65. — О Јевстатију II, „светом човеку" — како га назива Метохит, изражавајући се о њему прилично бираним речима, било је говора (в. нап. 70 и 100). Убрзо по смрти канонизован (уп. *Слијеичевић,* Историја, 164), Јевстатије II није само био личност која је Милутина подржавала у његовим аутократским замислима (такође, уп. *Динић,* Однос, 58), него и човек послушан и подређен краљу у сваком погледу.

КΊ То јест у Цариграду. — Већ је поменуто (в. нап. 10, 73, 80, 94) да је Метохит био добро упућен у предвиђено време поласка Андроника II али, боравећи код Срба, византијски посланик у тренутку писања извештаја није имао из престонице свежих новости, јер, као што је наведено, василевс је из ње кренуо још почетком фебруара 1299. године. Другим речима, Метохит је погрешно претпоставл>ао да се Андроник II налазио тамо где цар заправо није ни био.

дило,[101a] а нису у стању ни да помисле ни да изрекну ишта ваљано, осим да било шта друго и није уобичајено очекивати од цара и Ромеја те да они [sc. Ромеји] овде време одуговлаче и помало отежу, наводећи којешта као оправдање, па ће на овај начин бити довољан какав изговор да се читав споразум поништи и раскине. Ромеји ће, веле ови, све дотле добро зборити, слагати се, озбиљно говорити и неискрено се договарати док им време не пружи неки повод да доврше и докрајче оно што су у себи тајно намислили. Одмах затим ови [sc. Ромеји] ће, мимо сваког очекивања, овде да се појаве као некакви добри, праведни и у свему [sc. људи] одани заклетвама, па ће још да тврде да ми без икакве сумње сносимо највећу кривицу за цело дело, и ми смо уопште заиста неправедни и нездрави и безумни уколико још сада не бисмо могли да се опаметимо, и читав брак и она вера (πίστις) и договори (συνθήματα) и заклетве у које смо ми [sc. Трибали] зачас поверовали окончаће се ипак уз слаткоречивост и ишчезнути са достојанственим и племенитим опхођењем, тачно као да су давно постојали или никада нису били, као да су нам се на тренутак збили у сновима или нас забављајући у каквим игроказима (ώσπερ εν όνείροις ή δράμασί τισι προς ολίγον ημάς παίξαντα). Овде има и неких који су ужасни и велики опсенари и који говоре такве и сличне гнусобе и непристојности, једни потпуно отворено а други иза леђа и потајно, господару (τω δεσπότγ]) се, зарад благонаклоности, изговарајући да му желе добро. Појединци су збиља клеветала, гадни и они које ће као зле да сатре заштитница правда, најзлонамернији и бесрамни људи, немајући ништа свето нити оклевајући да мисле и зборе ишта зло и нити имају пред собом нити прихватају било божје законе било провиђење било икакав људски закон.

Краљ (ο ρήξ), који је раније био сасвим непопустљив према овим пљачкашима гробова и злочинцима који га вазда на неки начин салећу и нападају и који уопште није дозвољавао да се овако нешто дотакне и доведе у искушење, сада ипак почиње да попушта и — као што сам рекао — изгледа да ће га већ, ако не и потпуно, време које протиче поколебати и преломити. Био би [sc. краљ] много частан и највећма добар када их не би пуштао себи, када не би водио рачуна о њиховом мишљењу и када не би слушао те злобнике и огромне интриганте који овако испевају (έκτραγωδοΰσι) и роваре против правде и истине, што су дела и поступци свих осталих

1Olaxoi την άνοβΆήν ταύτην διαβάλλουσιν εκ των φθασάντων πάλαι πρότεοον δεδιττόμενοι... *(Satkaš,* op. cit, 186; *Mavromatis,* Fondation, 114). Наведени редови по свој прилици означавају алузију на безуспешне преговоре из 1272. године, а не подсећање на покушај са удајом Евдокије. Оваквом тумачењу у прилог иду речи „давно раније" (в. нап. 35, 53, 55, 63а, 64, 70), које се никако не могу тицати онога што се збивало годину дана пре настанка „Посланичког слова". Око поменутих преговора из 1272. године и њиховог датовања, уп. *С. Сшанојевић,* Краљ Урош, Годишњица Н. Чупића 44 (1935) 50—51; *Динић,* Comes, 1—2; такође, уп. *Јиречек,* Историја, I, 183; Историја српског народа, I, 353—354 (текст: *С. ЋирковиК).*

само не благочастивих људи. Али, није му ни замерити, будући да, изгледа, он њима не верује, иако бива наговаран од ових злонамерника. Чини се да он ипак не жели да то буде истина нити у то верује и он схвата заседу, али се упркос томе плаши да не искрсне нешто изван сваког очекивања и мимо воље нешто од онога што му они стално рђаво говоре и клеветају, па да [sc. Трибали] не оптуже после међу собом њега [sc. краља] као неразумног и потпуно невичног добру и истини.

Уопште па ни сада ја не престајем да доказујем истину, уверавајући и заклињући се како су цареве одлуке непоколебљиве, без обзира шта да се догодило и каква тешкоћа да се збила, јер на обе стране, а нарочито на његовој [sc. царевој], заклетве и све погодбе остају неуздрмане и чврсте (ακλόνητων τε και πάντα υγιών) и сваки пут, не више онако смело, објашњавајући му да пожељни и пријатни завршетак остаје у свакоме погледу и увек му истичући користи [sc. од споразума] и охрабрујући му размишљање да не узмиче нити да одступа, правдајући му закашњење час зимом час нечим другим неопходним за царево путовање, па када ни то нити пак било шта друго не може да послужи као објашњење, своја уверавања поткрепљујем свим могућим дозвољеним заклетвама, предајући му и тело за своје речи да са њим, ако не буде тако, чини касније шта жели. Он се да убедити јер хоће и врло је склон ономе на чему се трудим (σπουδάζω),[102] али ипак тако дуго време које одмиче изгледа да га много погађа.

Али, не само да га ови домаћи злобници и завидљивци даноноћно нападају, узнемиравају и плаше, него га ово сналази и од и нама и њему страних суседних архоната (των . . . έγγειτόνων . . . αρχόντων), наиме што из Мизије (εκ Μυσίας)[103] што из Тесалије и од тамошњих господара (εκ Θετταλίας και των εκεί δεσποτών).[104] О овој браћи, архонтима Тесалије, познато је оно што треба да се зна (Τω μεν γε άδελφώ τούτω τω Θετταλώ άρχοντε, έστόν μεν ο'ίω έστόν), [то] и ти сам и сви добро знате, к>[5] а још је управо говорник Демо-

102 Метохит и овде понавља свој утисак о великој и истрајној Милутиновој жељи да се преговори успешно приведу крају и женидба што скорије обави (в. нап. 39, 43, 54 и 79).

[103] То јест из Бугарске (в. нап. 110—115).

ι°4 В. нап. 105—109.

lös **р**ец jе о браћи Теодору и Константину, севастократорима и господарима Тесалије. Били су синови севастократора Јована I Анђела. Имали су још једнога брата, Димитрија-Михаила, заточеног у Цариграду почев од 1284. године. Димитрије-Михаило је у ромејској престоници и умро, највероватније 1307. године, а да није утицао на збивања у Тесалији. Вести савремених извора о њима ускладио је и објаснио тек *Б. Ферјанчић,* пре десетак година *(Ферјанчић,* Тесалија, 123—130), показавши да је севастократор Константин био старији од Теодора: cf. *М. Ласкарис,* Θεόδωρος "Αν^.ελ^ς υίός *rr.ü* σεβαστικ(:άτορος Θεσσαλίας Ίωάνν.υ, ΕΕΒΣ 3 (1926), 223 sq.; *Polemis,* The Doukai, 97. О севастократорским достојанствима Константина и Теодора, уп. *Ферјанчић,* Севастократори у Византији, 181—183. В. нап. 107, 108, 109.

стен давно рекао да су Тесалци вазда неверни[106] и то је одвајкада опште наслеђено у овоме роду, а посебно у њиховој и њиховога претка породици (και ιδία εκ του σφετέρου γένους τε και προγόνου).[107] Сада се, дакле, у њима намножила лаж а још више придодало безумље и пакост, врло попреко гледајући на овакво право уједињење [se. сродство] Трибаларха са царем (την μετά του βασιλέως ενωσιν οΰτω γνησίαν του Τριβαλλάρχου) као и на царев пут овамо, бојећи се да ће им донети нешто врло лоше.

И оданде, елем, већ свакодневно пристижу тајно и јавно писма, поруке и некакви невероватни сплеткари који оговарају и настоје да изопаче све оно што сам успео да учиним. Они сада оспоравају како ништа од наших зборења није истина и покушавају да подучавају како уопште не треба обраћати пажњу нити насумце веровати нити се до краја заваравати нечим што је, како веле, неприродно и што они добро знају, не знам како и одакле, из про-

[10в] χαΐ Δημοσθένης ό ρήτωρ αυτός αμελεί φησί πάλαι πρότερον, ως αεί τα Θετταλών άπιστα . . . *(Sathas,* op. cit., 188; *Mavromatis,* Fondation, 116). Демостен у много наврата говори о Тесалцима, заиста увек у негативном контексту. Ипак, чини се да је овде по среди нешто слободнији навод из његове „Прве олинтске беседе", цитиран вероватно по сећању: „ . . . затим понашање Тесалаца. Јер ови беху од природе неверни и то у свако доба према свакоме ..." (Демостенове беседе, превео /. *Туроман,* Београд 1912, 38). Атински ретор је, иначе, био међу онима на које су се и Метохит и Хумн, дакле и аутор и претпостављени прималац „Посланичког слова", најрадије позивали, стил и технику књижевног поступка помно проучавали и радо пред њим признавали сопствену инфериорност дара и умећа. Уосталом, на Демостена је Хумна упућивао и његов учитељ Георгије Кипранин: cf. *Verpeaux,* Choumnos, 30 sq.; *Constantinides,* Higher Education, 46, 138, 140, 144, 152—153. За место Демостена у Метохитовом и Хумновом „ривалском" пријатељству и дуготрајном интелектуалном дијалогу, cf. *Ševčenko,* Polemique, 26—28, 48—49, 53—56. Било како било, помен Демостена, на пример, у једном дипломатском извештају, обогаћује и мења устаљене представе о духовној клими у Цариграду на прелазу из XllI у XIV столеће, прожетој неупоредиво више класичним, по интересовањима разуђеним, па (наравно условно) делимично и паганским мишљењем од онога које се очекује у хришћанском царству Ромеја. Коначно, с обзиром на природу Метохитове блискости са Хумном, његову непрестану потребу да се пред њим, тада угледнијим и посланику претпостављеним, доказује као равноправан сарадник и саговорник, није неумесно искористити и овакве доказе учености, какво је, уз остала, позивање на Демостена, као аргумент у прилог хипотези да је прималац извештаја стварно био Нићифор Хумн (в. нап. 1; cf. *Djurić,* Cadres chronologiques, 112).

107 Отац севастократора Константина и Теодора био је Јован I Анђео, незаконити син епирског деспота Михаила II Анђела. Године 1259. он је у одсудном тренутку напустио коалицију свога оца, прешавши привремено на страну Палеолога, премда ће се доста брзо сукобити са централизаторском политиком цара Михаила VIII Палеолога и, за његове владе, о Тесалији ćе с правом може говорити као о државној и политички независној целини. Против Цариграда је иступао, користећи се, између осталог, савезом са Карлом Анжујским, вероватно и Бугарском, па чак и антиунионистичким ставом, упереним увек против Царства. Умро је 1289. године а његови синови, са сличним амбицијама и мањим успехом, продужили су истим политичким смером (в. наредну напомену). Занимљиво је да су византијски писци, природно лојални Палеолозима, сложни у опису личности Јована I Анђела, па је он, тако, за Григору превртљивац, покварењак и незајажљивац (Gregoras, I, HO sq.). О Јовану I Анђелу, уп. *Ферјанчић,* Тесалија, 95 сл.

валија (εκ βαράθ-ρων) а нарочито оних властитих,108 дајући предност својим [se. предлозима] и изнова желећи да се ороде и сложе (νυν δε τα εαυτών προκρίνοντες και συνάπτεσθ-αι πάλιν και συμβάνειν ζητοϋντες) па, или да се са сестром склопи пређашњи брак (ή τα έπ'αδελφή πρότερα κήδη δοκεϊν) и сада се сигурније повежу и заједнички делују против Ромеја, учвршћујући то некаквим страшним и неразрушивим зарицањима у вазда нераскидиво јединство (άρρήτοις τισί και άρρήκτοις έμπεδωθέντες εις άχώριστον παντάπασιν ενωσιν), или, ако се ово не усвоји, да се под истим заклетвама сједине против нас и заувек да буду истомишљеници те да праве нове бракове како би се везали непромењивим пријатељством па старији од њих двојице да [se. Трибалархову] рођаку узме за невесту (και νέα πράττείν νυμφεύματα δεσμώ φιλίας άτρέπτου, και προσλαμβάνειν έπ'άδελφιδη νυμφίον θ-άτερον αυτών τον πρώτον), ίο» Овакве и њима сличне још горе ствари, не могу све ни да изређам, чине ови људи.

108 Могуће је да Метохит овде алудира на један догађај, тако рећи упоредан Симонидиној удаји. Наиме, у време византијско-српских преговора основни разлог нетрпељивости између браће Константина и Теодора Анђела с једне стране и Андроника II Палеолога с друге стране било је питање вароши Димитријаде. Град су браћа добила као мираз за венчање Теодора Анђела свастиком Михаила IX Палеолога, јерменском принцезом Теофано. Иако је са преговорима око брака све добро започело, до венчања није дошло јер је принцеза, променив у међувремену име у Теодора, изненада преминула 1296. године у Солуну. Браћа, међутим, мираз више нису желела да врате, па су чак, у тренутку Милутиновог склапања брака са Симонидом, у помоћ позвали Млечане и Анжујце не би ли Димитријаду задржали у поседу: cf. *K. Hopf,* Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf die neuere Zeit, I, Leipzig 1867 (reprint: New York 1965), 289; /. *Романос,* Περί ίου Δεσποτάτ<·υ -ιής Ηπείρου, Крф 1895, 49; уп. *Ласкарис,* Принцезе, 65:69; cf. *P. Schmid,* Zur Chronologie von Pachymeres, BZ 51 (1958) 84; угг. *Ферјанчић,* Тесалија, 131—133. В. наредну напомену.

109 Међу малобројним истраживачима који су се подробније задржали на Метохитовим подацима о плановима за ново орођавање тесалијских Анђела са српским краљем били су *М. Ласкарис* (Принцезе, 65 сл.) и *Б. Ферјанчић* (Тесалија, 131—-132). *Ников* (Отношенин, 37) ову вест је констатовао, али се на њој није задржавао. Међутим, свима је помало измакао први предлог који стиже из Тесалије, бар како излази из Метохитовог казивања, о могућности обнављања пређашњег брака између Милутина и сестре Константина и Теодора. Вероватно се део објашњења за неузимање у обзир драгоцене Метохитове вести крије и у непрецизном преводу који је објавио *М. АиосШоловић:* „Даље опет хвале они себе и моле да се уговори с њима закључе, па или да се поново покрене оно питање о сестрином браку и том приликом да ступе у непрекидно пријатељство и везе, изменивши заклетве за заједнички рад против Ромеја, или ако се то не прима, да се опет под заклетвама сложе против нас и да ступе у брачне везе удајом краљеве сестричине са старијим братом" *(Аиосшоловић,* нав. дело, 53). Премда је већина историчара били склона да у овој тесалској принцези види исту личност са Јеленом, тачније женом приказаном уз краља Милутина на фресци у припрати св. Ђорђа у Ђурђевим Ступовима и датованој у 1282. годину, њено име ипак није познато (датовање и читање имена на врло оштећеном и несигурном натпису: *С. Радојчић,* Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 27—29). За основна обавештења о поменутој припрати, уп. *Ђурић,* Византијске фреске, 199. На страну поузданост идентификације жене уз Милутина као Јелене, не зна се сигурно чак ни време овог краљевог брака. Без обзира на проблем броја бракова краља Милутина, ипак је извесно да је до брака српског владара дошло само пре 1284. године, то јест пре датума када је краљ већ био венчан Бугарком Аном Тертер, као и да је тесалска принцеза могла свакојако да се зове али врло

тешко Јелена. Другим речима, жена са фреске у Ђурђевим Стубовима или није Тесалка или се не зове Јелена (в. нап. 72). *М. Динић* је веровао, што је данас углавном прихваћено, да је Милутин био у браку са Тесалком, такозваном Јеленом Анђео, од 1272. до 1283. године, 1283—1284. године са Угарком Јелисаветом а од 1284. до 1299. године у браку са Аном Тертер *(Динић,* Comes, 2; *исїйи,* Из наше раније прошлости, Прилози КЈИФ XXX, 3—4, 1964, 240—241). *Mavromatis* (Fondation, 48) је, опет, претпоставио да је Милутин био ожењен Јеленом Анђео 1272/73. године, нешто после неуспелог посланства Јована Века у Србију и пропалог иокушаја орођавања тадашњег принца Милутина са Аном, ћерком Михаила VIII Палеолога (Pachymeres, I, 272—273; в. нап. lOla). Истине ради, ваља подвући да је *М. Динић* и сам изразио недоумице око изједначавања Тесалке са Јеленом из Ђурђевих Стубова, са разлогом се запитавши: „Ако је она краљица Јелена, са којом је Милутин започео своју дугу владу, заиста кћи севастократора Јована Ангела, значило би да је овај имао две кћери истог имена, пошто је једна Јелена била удата за Гијома de la Röche" *(Динић,* Comes, 2). Пре неколико година *В. Мошин* (Балканската дипломатија, 152) изнео је хипотезу према којој је Тесалка, по имену Јелена, била у браку са Милутином само формално, будући да је тада имала једва 8—9 година, па је њен отац могао 1275. године да је понуди Јовану де ла Рошу (брату Гијома), пошто de facto и није била удата. Према поменутом аутору, Милутин је све то време имао за жену Српкињу непознатог имена. Питање броја и редоследа Милутинових жена премашује оквире Метохитове вести али, како је истакнуто, Јелена из Ђурђевих Стубова не може да буде Јелена Анђео. Наиме, ниједан савремени извор не даје име Тесалке, жене српскога краља. За Пахимера је она била, као друга по реду (за прву Милутинову супругу Пахимер не каже одакле је), просто „ћерка севастократора Јована" (Pachymeres, II, 273), а за Григору „ћерка архонта Влахије" која је „после неколико година" била враћена у завичај (Gregoras, I, 203). Осим Пахимера, Григоре и овог овде Метохитовог податка, ниједан други помен о Тесалки на српском двору не постоји. С друге стране, Јован I Анђео је заиста имао ћерку по имену Јелену, коју је 1275. године нудио најпре Јовану де ла Рошу, узвраћајући за помоћ у сукобу са војском Михаила VIII Палеолога. Јован, међутим, није желео сам да се ожени, већ је Јелену препустио своме млађем брату Гијому. Јелена је у мираз понела Сидерокастрон, Гардики, Гравију и Ламију (Pachymeres, I, 326—331; Gregoras, I, 112—116; cf. *W. Miller,* Essays on the Latin Orient, Cambridge 1921, 1)5—116; уп. *Фертнчић,* Тесалија, 102, 107, 124). Са Гијомом де ла Рошом (1280—1287) имала је једног сина, Гија II де ла Роша (1287—1308). После очеве смрти, Гиј II је, будући малолетан, имао уза себе као регенткињу (све до 1294. године) мајку Јелену. Око 1290—1291. године Јелена се преудала за Хуга де Бриена који умире 1296. године. Тек тада почиње самостална влада Гија II који је преко мајке био у директном сродству са Анђелима. Јуна 1299. године Јелена се помиње као господарица Каритене, Гравије и Ламије (cf. *Hopf,* Geschichte,], 255, 282; уп. *Ферјанчић,* Тесалија, 133). Дакле, не само да је немогуће да је 1282. године Јелена била у браку са Милутином и као таква насликана у Ђурђевим Стубовима, него је и мало вероватно да би н>у, двоструку удовицу, браћа Константин и Теодор Анђели предлагали српскоме краљу за обнављање брака. Милутинова жена била је само сестра негшзнатог имена ове Јелене Анђео и понуда о којој Метохит говори тиче се ње. Иначе, да је и први покушај орођавања Милутина са Анђелима био инспирфсан првенствено политичким побудама, сумње не оставља ни патријарх Григорије II Кипранин (око 1285) када у писму упућеном Јовану I Анђелу пребацује овоме да је орођењем са краљем желео да склопи савез са Србима и заједнички нападне Царство *(Laurent,* Reg., IV, 269 sq.; уп. *Ферјанчић,* Тесалија, 102). На то „сигурније повезивање" алудира и Метохит, на основу кога се може са сигурношћу говорити о савезу Милутина и Јована I, што се досада није поуздано знало (у патријарховом писму има речи једино о жељи за савезом). Ова тесалско-српска алијанса очигледно није била дугога века. У свакоме случају, обе комбинације браће Анђела (на које се Метохит осврће), а имајући у виду да су Константин и Теодор били већ у додиру и са Млецима и Анжујцима, морају се пратити у контексту опозиције зближењу са Византијом у самој Србији. Отпор је долазио од Милутинове мајке Јелене Анжујске и брата Драгутина чији се син Владислав оженио 1293. године ћерком Микеле Морозинија, Млечанком Констанцом *(F. Nardi,* Tre documenti della famiglia Morosini, Padova 1840, 15—16). Најзад, што се тиче мишљења према коме Милутинов брак са

А она честита и ваљана и одважна царева нећака, царица Миза (βασιλέως . . . ανεψιά Μυσών δεσπότις), коју је недавно (προτρίτης) задесио зао удес и одскора је уцвељена удовица као и онај придошлица Скит (ο νεουργός ούτος δη Σκύθης), давнашња лутајућа пребеглица, што је, оженивши се њеном љубљеном ћерком, из туђине недавно дошао,[110] колике и какве ствари нису причињавали а и

Тесалком de facto и није био прави (в. ранији текст у овој напомени), о томе, чини се, у изворима нема никакве потврде. Уп. коментар уз Г. Пахимера, нап. 80—88,101—106, 125—126. — Када је по среди алтернативни предлог из Тесалије да се један од Анђела ожени Српкињом, *Ферјанчић,* (Тесалија, 132) верује да се он односио на севастократора Константина. Термин којим Метохит означава „рођаку" српскога краља (ἀδελφιδή) у грчком језику може да означава и сестричину и братаницу (уп. *Аиосшоловић,* нав. дело, 53). Милутин и Драгутин су, колико се зна, имали једну сестру, по имену Прнчу, Брњчу или Брњачу за коју се претпоставља да се није удавала, јер се налази на фрескама са родословима Немањића, па и на лози Немањића у Дечанима, на источном зиду нартекса, представи датованој у 1346/7. годину. Тако, термин ἀδελφιδή изгледа да би ваљало схватити једино као „братаницу": уп. *Пурковић,* Принцезе, 30; за време настанка поменутог живописа, уп. *Г. СубоШић,* Прилог хронологији дечанског зидног сликарства, ЗРВИ 20 (1981) 130. Драгутин је имао више кћери, колико — сасвим прецизно се не може казати. Једна од њих, Јелисавета, удала се 1284. године за Стјепана I Котроманића, друга, изгледа, била је почев од 1289. године (у сваком случају пре 1300. године) удата за Павла Шубића, а о трећој, па чак евентуално и четвртој кћери Драгутиновој, не зна се ништа. Предлог о орођењу са господарима Тесалије тицао се, према томе, ове (или ових) последње (или последњих) кћери краља Драгутина, можда по имену Катарине и Маргарите (уп. *Динић,* Из наше раније прошлости, 239—242). Овакав антивизантијски предлог Константина и Теодора Анђела био је, у сваком случају, далеко од политичке реалности у Србији 1299. године, када су односи између Милутина и Драгутина у међувремену већ захладнели, па су и слични брачни пројекти били прилично неактуелни (в. нап. 56).

[110] Штићеник Татара, бугарски цар Смилец (1292—1298) био је ожењен ћерком севастократора Константина Палеолога, брата цара Михаила VIII. Када је он умро крајем 1298. године, на престолу је привремено остала сама његова удовица, а тада се управо враћа из прогонства Елтимир, жени се Смилчевом ћерком и при томе се можда нада да ће се браком лакше домоћи бугарског престола (в. наи. 88; такође, уз радове у тој напомени наведене, уп. *Ласкарис,* Принцезе, 64—65; cf. *Papadopulos,* Genealogie, No. 10; уп. *Д. Ангелов,*. ВтшросЪт за политическите емигранти в отношенинта между Византил и средновековната БЪЛгарил, Ант. древн. и ср. века 10, 1973, 112—123). — О терминима προτρίτης и ἀρτιπενθής *(Satkaš,* op. cit., 189; *Mavromatis,* Fondation, 116), то јест о значењу речи које Метохит користи за „одскора уцвељену удовицу", уп. *Ников,* Отношении, 39—40. — Титула којом је ословљена Смилчева удовица, доста је често коришћена у Царству, када је била реч о страним владарима, а посебно у византијским наративним изворима: уп. *Ферјанчић,* Деспоти, 7—8. Наравно, није никако у питању достојанство деспота: уп. *И. Ђурић,* „Ектесис неа" — византијски приручник за „гштакиа" о српском патријарху и неким феудалцима крајем XIV века, ЗФФБ XII-1 (1974) 430—431; cf. *idem,* Titles of the Rulers, 37 sq. — Мизима византијски писци веома често називају Бугаре. Ова замена етнонима, уобичајена иначе за византијску литературу, почива на претпоставци да су Бугари заправо населили простор накадашње античке Мезије као и на свесној примени архаичких појмова, то јест архаизацији иза које стоје чврста идеолошка уверења Ромеја о варварском свету у њиховом окружју. Исто онако као што се у Царству за Србе редовно, са изузетком дипломатичких извора, користи синоним „Трибали", тако се за Бугаре византијски писци служе ознаком „Мизи". За речено је довољно погледати, на пример, Лава Ђакона, Михаила Аталијата или Лаоника Халкокондила, премда има и случајева када термин „Мизи" не замењује Бугаре већ Печенеге (Михаило Псел) па чак (код италијанског хуманисте Ћиријака из Анконе) и Србе: cf. *Moravcsik,* II, 207 sq. Такође, уп. *И. Ђурић,* Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу, ЗФФБ XIV-1 (Споменица Фрање Баришића), Београд 1979, 211—218; *idem,* Titles of the Rulers, 31 sq.

сада још увек не престају да чине и краљу (ῥηγί) и мени и честим посланствима против нас и сваки час молећи да их он [se. краљ] прими и да се никако не ослања на царева обећања која нити су искрена нити ће икада бити испуњена. У вези са овим нам, дакле, свакодневно отуда долазе и други [se. изасланици] и врло често [нас] опадају а [њега] пожурују. Нарочито један, који је, како се чини, најглавнији и који је од почетка овде приспео као и ја, све досада ту борави заједно са мном. Дрзник из суседства, [будући] овде заједно са мном присутан, у свему поставља противпредлоге и оно што бих рекао побија свакојаким незнањем, злобношћу и брбљањем, ништавни и остарели и оседели човечуљак, но поприлично глуп и неспособан да штогод збиља уради.[111]

Са њим ја иначе морам често да се срећем и у осталим приликама, и у пролазу, а и да бивам заједно са њим код краља (ἐς του ῥηγός) као и да заједно обедујем. И раније смо се већ у више наврата код њега [se. краља] сусретали приликом гозби или неких других скупова, али нисмо били удостојавани на исти начин. Но, да се то никада не догоди да ме снађе нешто слично, јер то не бих издржао, али јасна је ствар да овога никада неће ни бити. Ипак, он је каткада, као што рекох, на лукаво краљево захтевање, био присутан истовремено са мном, да би се, будући лично ту и слушајући моје предлоге у вези са нашим пословима, које би он [se. краљ] прихватао и озбиљно изучавао, на лицу места одвратио, био изграђен и побијен за оно што збори, јер не збори никако разборито, како би се видело да жена не успева баш лако у свему што би царица (ἡ δεσπότις) хтела и жена страсно жели, а што се испољава и преко њега и преко свих других који нам често стижу, [se. не доносећи] нити шта мудро ни достојно ни племенито — што но се каже, до да би краља (τον ῥήγα), који настоји, жели, очекује и убеђен је да ће се царска свадба (το βασίλειον κῆδος), иако се још досада није обавила, привести крају, заплашила и да би му се пореметиле мисли о ономе што је сада добро урађено.и[2]

Она [se. царица Миза] управо то жели и, као што рекох, на сваки начин хоће да га разувери, плашећи га, слично многима, како она тачно зна и тобоже добронамерно га стога упозорава и уверава да су сви наши [se. предлози] лажни и да ће ускоро ишчезнути па не би требало да нам слепо верује нити да се да потпуно преварити. Овим [se. причама] она га лукаво везује и усмерава курвајући се и

[111] Смилчева удовица и Елтимир су очигледно, одмах по повратку овога из изгнанства, настојали да се приближе српскоме краљу. Томе је разлог било како хаотично стање у Бугарској тако и спољнополитичке прилике у којима се, са јењавањем снажне Ногајеве потпоре, поново јављају на Балканском полуострву као одлучујући чиниоци по будућност Бугарске српска држава и Византијско царство: уп. *Ников,* Отношениа, 21 сл.; cf. *Mavromatis,* Fondation, 48—49. — Име бугарског посланика није познато.

11[2] ἐφ'οῖς νυν γε καλώς ἡδ-αστιϊ *(Sathas,* op. cit., 190; *Mavromatis,* Fondation, 117). У питању је алузија на пређашње неуспешно окончане покушаје да се преговори крунишу удајом цареве сестре Евдокије за Милутина (в. нап. 63а).

опчињавајући (καταμαστροπεύουσα και γοητεύουσα), а у ствари постајући смешна са својим неприличним занатом и настојањем (της ἀκαιρου τέχνης και πείρας), мислећи о себи да је ипак у стању да буде привлачна за брак тако што би раскинула погодбе и заклетве са нама, наравно обећавајући, јемчећи и величајући власт над Мизима чија је она царица (τα της των Μυσῶν αρχής,ης δεσπότις αὐτη), а што ће свакако и он преко ње бити [se. цар Миза].[113] Укратко речено, она све тако нешто брбља и лаже, сваки пут прибављајући по нас непријатне податке и користећи се свим средствима да намеру оствари, па час шири гласине да су Скити напали цареву земљу и опустошили Тракију,[114] час да су источни крајеви земље цареве угрожени,и[5] те да је он [se. цар] тиме уосталом обузет и да он [se. краљ] не треба да се отуда нада ничему добром, час опет нешто друго, дакако злурадо и ништа осим лажи. И ко би био у стању да против смртних људи све ово исприповеда, а да истовремено избегне блебетање и клеветање?

пз Смилчева удовица је заиста у томе тренутку била, без обзира на фактичку власт у њеним рукама, „царица Миза" и носилац легалних владарских права на бугарски престо, како је показао *Ников,* Отношении, 46—47. Стварни опсег њене власти био је, међутим, прилично скроман. Поред Крнске области којом је господарио њен зет Елтимир, изван њеног домашаја налазио се и Видин, а и њене земље у ужем смислу, источно од планинског масива Балкана, биле су још увек под татарским утицајем и плаћале су данак Ногају (в. радове наведене у нап. 88). Положај Бугарске према Татарима се побољшава тек од Ногајеве погибије, крајем 1299. године, у близини Одесе. Иако Ногајев син Чака привремено постаје 1300. године бугарски цар, са њим заправо и престаје власт Татара над Трновским царством (уп. *Ф. EpyHb,* Черноморве, II, Одесса 1880, 352—354; *Ников,* ТатаробЂлгарски отношенил 49—50). Занимљива је претпоставка коју је изнео *Mavromatis* (Fondation, 48—49), сматрајући да је овај „projet illusoire" (план о венчању царице са Милутином) био усмерен не толико против Византије колико са циљем да се бољарска струја око Смилчеве удовице наметне, уз помоћ Срба, другим бугарским сепаратистичким државицама. Исти аутор је мишљења да бугарски предлог реално није био опасан по Цариград, будући да му се Милутин није могао приклонити ни због властитих унутрашњих невоља са братом и његовим присташама а ни из страха од Татара (ibidem, 49).

[114] Под Скитима Метохит подразумева Ногајеве Татаре који су у претходних четврт века озбиљно пустошили Тракију, па чак и непосредну околину Цариграда (в. нап. 27). У византијским изворима издвајају се упад бугарског цара Константина Тиха који је, изговарајући се позивом за помоћ Селџука, упао са Бугарима и Татарима 1265. године дубоко у Тракију (Pachymeres, I, 229; Gregoras, I, 99—100; cf. *Geanakoplos,* Michael Palaeologus, 181), као и татарска провала из 1285. године (Pachymeres, II, 105—107), али о неком упаду из 1299. године у изворима нема помена. Такав упад је, уосталом, с обзиром на стање у Бугарској и заузетост Татара на другој страни, 1299. године био мало вероватан (cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes, 246—248).

[115] Управо ТОКОМ последње деценије XIII столећа Византија чини напоре, на жалост без трајнијег успеха, не би ли поново успоставила власт над западним деловима Мале Азије. Велики турски противудар на Ефес и Карију следио је 1304. године, док се за 1299. годину не може рећи да је била изразито, односно више него нека друга година, обележена снажним турским продорима (cf. *S. Vryonis,* The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, Los Angeles — London 1971, 250 sq.; такође, уп. *Ферјанчић,* Михаило IX, 340—341, са старијом литературом). Сам Метохит, знатно више заинтересован за малоазијска него за европска збивања, био је о Турцима врло добро обавештен, па је чак овом освајачком народу посветио и један спис (Περί Σκυθῶν): уп. уводну белешку о аутору; cf. *Vryonis,* Byzantine Attitudes toward Islam, 2, 283 sq.; *idem,* Decline, 408 sq.; *Lalou,* Andronicus II, 86.

Постоји код пристојних људи и нека уздржљивост у осећању и говору о таквим стварима, али ипак ваља да цар унапред зна за све ово а и ти унапред да знаш, пошто си, по положају који заузимаш, у сред државних послова,[115a] о овоме треба да се унапред обавестиш и определиш и да не превидиш као нешто што није вредно пажње, да се можда не би сусрео са нечим неочекиваним због таквих ствари и због наше тромости. Каткада бива да се истина и добро због немарности победе злим, лажима и пакошћу, а од најбезазленије ствари, као што кажу, врло лошим настојањем често испадне за послове највећа штета. Отуда, б племенити, не презири све ово нити се поуздавај у потпуну непобедивост и непоколебљивост истине, већ обрати пажњу и на ова преклапања и измишљотине као и на оне који их казују и чине и постарај се да зло брзо обориш добрим и да га раскринкаш, а оно што је ваљаније, тиме свакако има бољи исход и, ако не постоји други разлог, од свакога треба да буде лепо цењено.

А уосталом, знам да су сада и овај брак и сврха оваквог чина и решеност [se. на њега], ако су стварно царева замисао као што заиста и јесу, промишљени и као корисни за извршење утврђени и окончани и, што се цара тиче, приведени крају.1'6 Ја и сам [se. ово] тачно знам, и нико од оних који цара добро познају неће друкчије рећи нити ће се чак имало двоумити и сагласиће се и положити заклетву како за оно остало тако и за оно по први пут закључено.[117] Зашто ово закашњење? Зашто ово постепено одлагање? Све је већ промишљено, одмерено, окончано и заклетвама са обе стране потврђено.[118] Сви договори, погодбе и споразуми су готови. Ваља, дакле, приступити послу и то хитро, да би се предупредиле и пресекле ове сплетке, како се, мимо надања, нешто не би покварило. Не треба се уздати једино у речи и договоре већ се ваља трудити да се добије највеће преимућство које је, како веле, у свакоме послу време, а не да се оно занемарује и [se. његово] протицање вазда потцењује него да се долично искористи, то јест да се предузме што је могуће.

Овим увредама и пакостима ја сам се досада опирао говорећи и убеђујући, истрајавао сам уз помоћ разлога и заклетви и можда ћу се још извесно време супротстављати и свакако нећу окренути леђа и очајавати, побећи и бити поражен, али ипак нећу моћи до

115а καί μέσον των κοινών έστώτα . . . (*Sathas,* ορ. cit., 191; *Mavromatis,* Fondation, 118). У питању је, вероватно, реторска „мимикрија" којом се Метохит обраћа примаоцу „Посланичког слова" као „месазону". Са доста разлога сме се претпостављати да је реч о Нићифору Хумну (в. нап. 1).

116 Метохит још једном изричито каже да су преговори са Милутином завршени, а оно што још предстоји, то јест свадба, чини само формалност коју ваља обавити. Другим речима, византијски посланик је био овлашћен, како је већ напоменуо (в. нап. 52 и 53), да преговоре оконча у име василевса.

117 Сам царски поклисар ставља до знања да је било старих питања, о којима је и раније расправљано, као и оних која су са Србима, ггови пут претресана овом приликом. В. нап. 70.

118 За проблем обостраних заклетви, в. нап. 35.

краја да се одупирем нити ћу речима себе одбранити. Јер, питање је да ли би неко могао да у свему побеђује само речима и неће ли бити савладан од зла, и неће ли јади снаћи онога који се једино речима служи, каснећи а само се у њих уздајући. У свакој ствари, наиме, свака реч је зацело само сенка правога дела. А то је нарочито тако са овим варварима и ограниченим људима који се речима лако не препуштају, посебно уз такве сплетке, интриге и пакости, утолико више што они мисле да се ми највештије користимо речима, вештије и од њих и од осталих, и да њима владамо, убеђујемо, преокрећемо и преобраћамо све како бисмо желели.

А ја, налазећи се у току посла који сам и закључио и уговорио, 119 све сам редом разјаснио и изложио и предложио оно што би изгледало најбоље. А ми сматрамо најбољим и корисним не оно што сами мислимо да јесте већ оно што буде [se. најбоље] цару и покоравамо се обузети свакојаким пословима, ништа даље не претресајући. 120 Ипак, оним што у вези са пословима примећујемо и осећамо се дужни да доприносимо, као што сам и ја сада ту теби саопштио и овим дугачким писмом (τούτων γραμμάτων) изложио околности у којима се налазим и преко њега [se. писма] ћеш се пренети међу нас. Нешто је дуже [se. писмо] од уобичајеног а краће од онога колико бих желео. Једва чекам да се са тобом сретнем, што ми је највеће задовољство и када сам тамо [sc. у Цариграду], а посебно сада када сам тако дуго одсуствовао. А дотле, нека ми отуда буде некакав добитак захваљујући твојој мудрости и пријатељству за ово дугачко писмо или књигу.

(Sathas, op. cit., 154—193; *Mavromatis,* Fondation, 89—119)

us Уп. нап. 116.

120 Као што то радо чини и у другим списима, Метохит и овде не пропушта да изричито истакне „лајтмотив своје службе у државној управи" — драговољно узмицање и послушност царевог поданика пред вољом, расположењем и избором автократора: cf. *Radošević,* Autobiographical Elements, 104—105.

НИЋИФОР ГРНГОРА

Међу оним свестрано образованим интелектуалцима које је Византија на заласку дала свету био је и Нићифор Григора, сведок о једном изузетно тешком и критичном раздобљу у хиљадугодишњој историји Царства. Захваљујући плодној списатељској делатности чији су резултати великим делом остали сачувани, Григорин живот није онако непознат и тајанствен као већине средњовековних аутора. Већ попис његових радова, обиман и разнолик, могао би да представља окосницу занимљиве интелектуалне биографије. Међутим, узгредни подаци, расејани по Григориним делима, омогућавају да се види далеко више: да се уоче главне етапе његовог животног пута, да се осветле неки значајни тренуци, да се сагледа начин на који је његова појединачна животна стаза била усмеравана и преусмеравана преломним догађајима и главним токовима политичких збивања у Византијском Царству XIV века.

Иако је настојао да живи повучено, посвећујући се ученим занимањима и литератури, иако је свесно избегавао јавне дужности које су другима биле привлачне због части и користи које су доносиле, Григора ипак није могао избећи да буде увучен у неке од борби што су раздирале оновремено византијско друштво, а још је мање могао да избегне последице свога ангажовања у тим борбама. Уплетеност у збивања утицала је на Григорин однос према значајним савременим личностима и догађајима и у значајној мери је пристрасношћу обојила његова иначе драгоцена сведочења, којима се мора захвалити што је то раздобље византијске историје сразмерно боље познато.

Нићифор Григора је рођен око 1295.[1] године у Хераклеји на Понту, епископском градићу који ће касније хвалити у једном свом спису. О породици из које је потекао ништа се не зна осим да је у њој будући писац одгајан у правој вери. Породица сигурно није могла утицати на развој Григорин, јер је са 10 година остао без оба родитеља. Више но о родите-

1 О години Григориног рођења водила се у науци дискусија. Некада општеприхваћена година 1295. доведена је у питање и предложени су ранији датуми. Није, међутим, вероватно да би се могло ићи даље од 1293. уназад. Уп. *V. Grecu,* Das Geburtsjahr des byzantinischen Geschichtsschreibers Nikephoros Gregoras, Bulletin de l'Academie Roumaine. Section Historique 27 (1946) 56—61; *H. -V. Beyer,* Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, JOB 27 (1978) 127—129.

љима, Григора је оставио успомена о ујаку коме је дуговао свој даљи одгој, образовање и увођење у свет учености.[2] Као дечак Григора је дошао под окриље свога ујака око 1304, када је овај већ дуже време био епископ Хераклеје Понтске, заборавивши већ, вероватно, времена прогона и скривања због противљења унионистичкој политици Михаила VIII Палеолога. У ујаковом дому, у родном граду, Григора је стекао најдубље и најчвршће темеље на које ће се ослонити целокупно његово касније образовање; ту је био упућен у основе теологије и Платонове филозофије.

Нићифор Григора је већ у раној младости показао несвакидашњу обдареност и вољу за учењем, тако да му је ујак омогућио да настави образовање у престоници. У Цариграду му је заштитник и саветодавац био учени патријарх Јован XIII Гликис, којега Григора похвално спомиње у својој Историји. Још важнији учитељ му је постао Теодор Метохит, велики логотет и стварни управљач пословима Царства у време владе цара Андроника II (1282—1328), а истовремено свестрани и блистави интелектуалац који је младом Григори био и остао узор учењака и филозофа. Овај заступник платонизма у византијској филозофији и обновитељ астрономије, увео је младог Григору у правом смислу речи у тајне астрономије, јер је та дисциплина била у приличној мери тајанствена, повезана са астрологијом па чак и са магијским вештинама и отуд помало сумњива строгим чуварима православља. Григора је вишеструко исказао своју захвалност Метохиту остајући му лојалан и привржен и у време кад је бивши државник био у највећој немилости, говорећи о њему с поштовањем и признањем у својој Историји и враћајући бар део дуга тиме што је био учитељ Метохитовој деци.

Пријатељство и дружење са Теодором Метохитом отворило је Григори пут на цариградски двор, где је већ остарели цар Андроник II, и сам астроном аматер, волео да се дружи с образованим људима и да са њима води учене разговоре. Григора је имао прилике и да наступи пред царем са својим реторичким излагањима и да задобије цареве симпатије. Цар је понудио Григори звање хартофилакса, али је Григора захвалио и остао чврст у своме ставу. Његове амбиције биле су на другој страни. Већ је био завршио неколико дела, а предлог реформе календара, изложен пред царем 1324. још га је више афирмисао као учењака. Цар је одобравао предлог, али није имао енергије или није налазио снаге да покуша да га оствари у држави несклоној променама.

У том периоду живота Григора је ипак прихватио једну политичку мисију која га је довела у ближи додир с јужнословенским суседима и која је веома интересантна са гледишта ове књиге. Био је, наиме, упућен у Србију као посланик са задатком да наговори ћерку Теодора Метохита Ирину, своју некадашњу ученицу, да се врати у Византију (1327). Она се затекла на двору српског краља Стефана Уроша III (Дечанског) услед сплета необичних па и неугодних околности. Она је билаташта српског краља, али се није задесила у посети код зета, већ је на српском двору

[2] Григора је написао и биографију свога ујака. О н>ему уп. *V. Laurent,* La personalite de Jean d'Heraclee (1250—1328), oncle et precepteur de Nicephore Gregoras, Ελληνικά 3 (1930) 297—315.

живела у избеглиштву. Њен супруг пашшерсеваст Јован Палеолог, синовац владајућег цара Андроника II, одметнуо се био од цара желећи да се осамостали у једном делу Царства. Рачунао је да ће планове остварити снагом свога зета, српског краља. Прешао је с породицом у Србију, увукао је зета у непријатељство с царем, задао је посла околним царевим намесницима, а онда је нагло попустио пред царевом понудом да добије титулу кесара. Знаке кесарског достојанства уручило му је посланство које га је посетило на српском двору, али кесар Јован Палеолог је убрзо умро, још за време боравка на српском двору. Његова удовица, Ирина Метохитова, није хтела да се врати, што је жалостило и озлојеђивало старога цара а, вероватно, још више Теодора Метохита. Избор је пао на Григору јер се очекивало да ће имати утицаја на своју негдашњу ученицу и заиста, он је мисију успешно завршио. О своме путовању од Цариграда до српског двора, с много напора и различитих згода, оставио је занимљив опис у посланици своме пријатељу Андронику Зариди. Тај посланички извештај Григора је затим скоро у целини унео у своје историјско дело.[3]

Тада су већ били на помолу крупни догађаји који су потресли Византијско Царство и својим последицама непосредно погодили и Нићифора Григору. Већ се припремао, а онда је, крајем 1327, и отворено избио трећи, последњи, талас грађанског рата између цара Андроника II и његовог унука и савладара Андроника III. О томе делу рата Григора је оставио занимљива и значајна сведочанства, која ће читалац делом наћи у овој књизи, јер је и српски краљ био увелико умешан у овај византијски унутрашњи рат. Када је у пролеће 1328. млади Андроник III загосподарио Цариградом и читавом државом и конфинирао старога цара у један део царске палате, пао је и Теодор Метохит, који је и у грађанском рату био десна рука остарелом владару. Преврат је посредно погодио и Григору: морао је да обустави предавачку делатност, изгубио је имовину а некако у то време умро му је и ујак. Заједно са бившом српском краљицом Симонидом, Григора је припадао уском кругу људи који су посећивали старога цара и представљали његову једину везу са светом све до смрти (1332).

Временом су се ипак успоставиле везе између Григоре и нових властодржаца. Најлакше је, изгледа, било са Јованом Кантакузином, који је био образован и поштовао је ученост, а имао је код младог цара улогу која би се могла упоредити са оном коју је Теодор Метохит играо код Андроника II. Стицај околности је наметао прилике за Григорин јавни наступ: требало је свечаним говором ожалити старог цара, побијати нека астролошка пророчанства која су узнемиравала становништво, одржати говор на сахрани мајке младога цара итд. Степен Григорине рехабилитације и повратка у јавни живот можда најбоље илуструје чињеница да је 1341, када је изненада умро Андроник III, он био позван да одржи опроштајни говор. Тада се завршила једна плодна деценија Григориног стварања, а онда је његов живот као и животе хиљада њему савремених Византинаца погодио нови грађански рат.

[3] Уп. нап. Н. Радошевић на стр. 619—627 ове књиге.

Неповољна по Григору била је нарочито околност да се борба за власт испреплела са црквеним спором око исихаста у који је учени теолог већ раније био увучен. Наиме, још за живота Андроника III разбуктала се била распра око учења и мистичке праксе једног крила светогорског монаштва, које је узнемирило традиционално оријентисане теологе. Светогорске исихасте је оштро нападао Варлам из Калабрије, ослањајући се на сколастичку теологију с којом је био добро упознат. У одбрану исихаста и њихове вере у могућност сагледавања божанске енергије („таворска светлост") и њихове праксе „молитве Христове" устао је учени Григорије Палама. На црквеном сабору, одржаном у јуну 1341. победио је Палама са исихастима, тесно повезан са Јованом Кантакузином.

Када је убрзо затим после цареве смрти планула борба око регенства младом цару Јовану V и када се Јован Кантакузин одметнуо и прогласио за цара, царица Ана Савојска и патријарх Јован XIV Калека иступили су отворено против Григорија Паламе као пријатеља Кантакузиновог. Палама је чак био конфиниран на царском двору. У току времена дошло је, међутим, до разлаза између царице Ане и патријарха Јована, а царица је, имајући у виду своје политичке интересе, почела да тражи начина да се' помири с Паламом, рачунајући на његову популарност и ауторитет. Царица је одредила Григору да буде арбитар у њеном спору с патријархом, што је имало тешке последице јер је Григора одлучно био против теолошких новотарија које је доносио Палама, а за теологију садржану у списима светих отаца. Био је против Паламине теологије и цео преостали живот посветио је борби против ње. Неминован је био сукоб са царицом, која се сад окренула против Паламиних непријатеља. Патријарх Јован XIV био је збачен, али царичине репресалије биле су прекинуте, јер се њено регентство завршило када је почетком 1347. Кантакузин завладао Цариградом и успео да легализује свој положај као таст и савладар младога цара Јована V.

Нићифору Григори тај преокрет није донео олакшање, јер је Кантакузин остао тесно повезан с Паламом и наставио је да га подржава из својих политичких рачуна. Кантакузин је сазвао црквени сабор на коме је потврђено збацивање патријарха Јована XIV Калеке, а потврђене су и осуде Варлама и Акиндина уз истовремено рехабилитовање Григорија Паламе. Палама је постао солунски архиепископ. Григора је једино код супруге Јована VI Кантакузина нашао разумевање и придобио је царицу за своја гледишта, али тиме је још више одбио самога Кантакузина. Ипак, Григора тада још није био у немилости. Како сам прича, после смрти патријарха Исидора било му је предложено да он постане патријарх, али је он одбио ту част. На патријаршијски престо дошао је тада Калист, кога нису поздравили сви паламити, али је Кантакузин ипак успео да очува црквено јединство. У настојању да сукобима око исихаста и Паламе нађе трајно решење, Кантакузин је 1351. сазвао већ раније обећани „васељенски" сабор, на коме се нашло окупљено једва 25 митрополита и епископа. Тада је Григора дошао у отворен сукоб с царем. Замонашио се и стао је на чело Паламиних противника. Имао је прилике да у пуној мери употреби своју ученост и реторичку вештину, али је

упркос свему остао у мањини. Његове малобројне присталице су посмењиване са својих положаја.

Тај сабор је потпуно заокупио Григору и он му је у своме историјском делу посветио пуне четири књиге. У приказу догађаја није успео да сачува објективност и себе је истурио у први план. Још теже је било то што је неколико следећих година провео у врло тешким условима због овога сукоба. Григора је сматрао да је на сабору издано православље и прорицао је због тога пропаст Царства. Од лета 1351. наређено му је било да не сме да напушта манастир у коме је живео отсечен од света; наметнута му је обавеза ћутања, одузета послуга. То све није ипак сломило Григору. Он је нашао снаге да одбије још један покушај измирења са Паламом, што је имало за последицу пооштравање режима. Ни каснији покушаји да га поколебају у његовом ставу нису имали успеха, иако се претило да ће његове хагиографије бити забрањене, његове хомилије спаљене и да ће његовом телу бити ускраћено сахрањивање. Једину везу са светом представљао је ученик Агатангел, који је упркос забранама и претњама које су остала сабраћа озбиљно схватила тајно посетио Григору пет пута у току трогодишњег кућног затвора. Те посете и обавештења добијена том приликом добила су места у Григорином историјском делу и остала су као једини одјеци тадашњих бурних догађаја у Царству.

Григорин живот се променио после Кантакузиновог пада и присилног замонашења (1354). Ослобођен је и добио је могућности да се бори за своја схватања, мада у тој борби није имао више успеха него раније, Имао је једном прилике да пред царем јавно расправља са Паламом, али ни то није помогло ширењу и афирмисању његових схватања, превазиђених у последњим годинама. Није успео да придобије ниједног моћника, сви су се држали саборског закључка из 1351. У завршним књигама свога историјског дела Григора се враћа догађајима у Царству 1355—-1358, иначе све друго испуњава дијалозима који пристрасно репродукују његове дискусије с противницима или с пријатељима који су настојали да га поколебају у његовим уверењима. Није познато када је Григора умро. Надживео је Паламу, чију смрт бележи у свом историјском делу. Између 1358. и 1361. нестало је Григоре кога су паламисти оспоравали на разне начине, па чак и анатемисали.

Иза Григоре је остала обимна књижевна заоставштина око које се стручњаци труде столећима. У неким рукописима су Григори приписана дела која није могао написати, као што су и неоспорно његови текстови придавани другима. У најновијем прегледу који је приредио Јан ван Дитен, преводилац и приређивач критичког издања „Ромејске историје", налази се 80 наслова, али сви списи нису сачувани, неки су само споменути.[4] Нема потребе да овде преносимо тај велики списак, јер ће се Григорина свестраност довољно запазити по областима у којима је радио. Писао је граматичке расправе, окушао се у различитим реторичким формама (свечани и надгробни говори, посланице, аренге докумената),

4 *Van Dieten,* Gregoras I, 37—39.

писао је песме и посвећивао их истакнутим савременицима. Велики део његовог стварања припадао је теологији у широком смислу речи, где је оставио проповеди, молитве, житија светих, догматске текстове против уније цркава и против Паламе и његовог учења, затим дијалоге о теолошким темама. Из философије је оставио преглед основних тема састављен у облику дијалога. Права представа о Григориној многостраности добија се тек кад се узму у обзир његови текстови из математике, музике (писао је о учењу о хармонији) и астрономији, где је дао не само одбрану астрономије и разграничење од астрологије, већ и прорицање сунчевих помрачења, затим расправу о конструкцији астролаба, па пројекат реформе календара итд.

Историографијом се бавио „одавно", како сам на једном месту каже. Истраживачи су нашли наговештаје који откривају да је грађу прикупљао већ у време збацивања старог Андроника, дакле, 1328—1329. године. Од тада па све до смрти Григора се бавио историјом, али на том пољу није своје напоре расипао у великом броју разноврсних радова, већ их је посветио своме главном делу „Ромејској историји", на којој је дуго радио и завршавао је у таласима.

Бавећи се историјом Нићифор Григора је свесно прихватио и следио веома дуге традиције византијске историографије, које је неспорно добро познавао. Својим делом он се прикључивао ономе што је већ било написано, намеравајући да остави сведочанство о Царству свога времена, којим би могао да стане уз бок писцима ранијих столећа, сведоцима збивања у време ранијих царева. Иако је писац усвајао устаљене облике, конвенције и средства историографског изражавања, ипак је „Ромејска историја" добила неке индивидуалне црте, али не из жеље за оригиналношћу и истицањем, већ пре услед немогућности да се устраје у конформизму због особеног животног искуства и необичних околности у којима је дело стварано.

Веома стару византијску традицију Григора је следио када је своме главном делу дао карактер „савремене историје". Мада формално почиње од 1204. као велике прекретнице у историји Царства, Григорино излагање има карактер увода све до осме главе где почиње казивање о сукобу између два Андроника. У свом уводу Григора се ослања на своје претходнике, првенствено Георгија Пахимера и, делом, Георгија Акрополита, пробирајући из њихових списа прилично произвољно збивања и скраћујући њихова казивања до неразумљивости. Заокупљеност временом које је познавао најбоље се види из пропорција, или како су приметили неки истраживачи Григориног дела, из одсуства пропорција.[5] Периоду 1204—1320, који обухвата 116 година, дато је 280 страна, колико је дато и раздобљу од две деценије 1320—1341. Од укупно 37 „књига", из којих је састављена „Ромејска историја", седам је посвећено периоду 1204—1320, даљих четири испуњено је догађајима 1320—1341, док следећих шест обрађују деценију 1341—1350, а дванаест књига односи се на кратко раздобље 1351—1355, да би последњих осам описивало сасвим кратко раздобље до 1358/59. Настојање да се сведочи као очевидац („аутопсија"),

5 Уп. *R. Gouilland,* Essai **sur Nicephore Gregoras** 237—244.

сасвим супротно данашњој тежњи историчара за дистанцом, заједничко је Григори са многим ранијим и каснијим визатијским историчарима, али преображавање историје у неку врсту интелектуалних мемоара из којих су се догађаји у Царству сасвим изгубили, својствено је само Григори и може се објаснити једино огромним значајем који је приписивао црквеном спору око исихаста и својој улози у њему.

Григора је своје претходнике следио и тиме што је историјску тематику схватао веома широко. Није се ограничавао на политичку историју, нити на војна збивања, мада је царски двор и код њега најчешћа позорница догађаја. Дао је израза уверењу да све што служи „слави Божјој" заслужује пажњу историчара. Остварујући ово начело Григора је отишао даље од својих византијских и античких претходника, па је своје историјско излагање проткао не само говорима, писмима, разним географским и етнографским освртима, што су многи чинили, него га је претрпао екскурсима веома разноликог карактера од теолошких дијалога до трактата о потреби реформе календара.

Све искључивија заокупљеност актуелним збивањима и необуздана склоност да се у „Историју" укључи разноврсна сопствена грађа, често у посебним целинама, озбиљно су утицале на архитектонику Григориног дела, нарушавајући пропорције и разбијајући његову кохерентност. Шаблонски прелази с предмета на предмет, механичко уметање заокружених целина у основно ткиво нарације, само погоршавају утисак. Десило се да је Григора упркос својој широкој образованости и великој начитаности, познавању реторичких начела и окретности у многим литерарним жанровима, упркос бираном језику и негованом стилу, оставио сасвим несавршено дело. Као историчар Григора се није приближио идеалима равнотеже, хармоније и елеганције, којима је морао тежити, није досегао ни ону меру до које су стигли неки његови претходници.

Са својим савременицима и предшасницима Григора је делио и неке опште погледе на људску судбину и смисао свега што се збива. Таквим општим схватањима прожета су излагања у „Ромејској историји". На ггрвом месту је прихватање улоге божанског провиђења које управља догађајима и у крајњој линији одлучује о свему око чега се људи паште. Одмах затим долази прећутно прихватање божанског моралног поретка у коме не само појединци већ и читаве заједнице, народи и државе, примају награде или казне, поуке или опомене; трпе за своје чинове одмазду у виду несрећа, пораза и свакојаких страдања. Али, кроз Григорину историјску нарацију пробијају и извесна хуманистичка схватања. Као учен човек, дубоко одан интелектуалном стварању, Григора веома цени култивисаност, знање и мудрост. Образованост сама по себи и став према образованости и образованим људима пружају Григори један од најчешће примењиваних критерија при процењивању људи из прошлости и њему савременог света. Врло је изразита код Григоре учењачка охолост која се испољава у презиру према свему што је необразовано, сирово, просто. У Григорином видном пољу два су социјална елемента посматрана с висине. Једно су сељачке и радне масе, за које није имао интереса нити саосећања за животне услове и патње, него је радо давао одушке презиру. Критичан је био и према неуком монаштву, запажајући редовно

како су високи црквени достојанственици, и понеки патријарси, регрутовани из монашких редова, припрости, необразовани и неспособни за вршење своје високе службе.

Теолошки традиционализам и конформизам, као и хуманистичке предрасуде, обојили су Григорину визију историје, али нису помутиле поглед на реалности нити спречиле да уочи тенденцију у развоју Царства. Захваљујући томе што знамо ствари које су се десиле касније, можемо рећи да Григорин песимизам није представљао ни позу, ни израз личног незадовољства. Било је довољно објективних симптома по којима се могло судити о томе у ком се правцу ствари развијају. Григора је реално процењивао величину турске опасности, што се види не толико по изричитим судовима колико по пажњи којом третира турске ствари и по месту које им посвећује. Исто тако, Григора запажа фаталне последице унутрашњих ратова којима је био сведок. Свестан је био тешких последица занемаривања флоте и напуштања политике превласти на мору.

Истраживачи су се много трудили око утврђивања времена настанка „Ромејске историје".[6] Као што је већ примећено, почео је да пише или сакупља грађу већ око 1329/30. и поједине делове је свакако написао пре 1338. Ипак дело није могао завршити пре 1341. јер је унео надгробни говор за цара Андроника III. На основу односа према другим списима и према догађајима, закључено је да је историја до 1341. завршена око 1344. али је „објављена" тек 1347. Тада је већ Григора имао написана поглавља наставка, а 1351. је неоспорно осетио последице свога историографског рада. Други део је писао током своје конфинације. Сам је забележио да је 10 „књига" завршио између две посете свога ученика Агатангела. У сваком случају, други део није могао објавити пре свога ослобођења 1354. године. Значајан део књига написаних у то време испуњен је говорима и теолошким трактатима у облику дијалога и представља одјеке Григориног ангажовања у борби са паламитима. У књигама 36—37. Григора се враћа догађајима у Царству и те књиге су настајале непосредно после самих збивања. Смрт је изненадила Григору, тако да своме делу није дао завршни облик.

Сложени процес настајања „Ромејске историје" утицао је на рукописну традицију? и на присуство дела у развоју европске историографије. Од 24 рукописа у којима је дело сачувано, само 10 рукописа садржи књиге 12—37, а ниједан међу њима не садржи све књиге. Првих 11 књига са посебним насловом и предговором почело је раније да циркулише међу читаоцима и сачувано је у већем броју рукописа. Тај први део, који сам Григора спомиње као целину у предговору другог дела, постао је познат европској литерарној публици већ у XVI веку посредством издања Јеронима Волфа (1562) и латинског и италијанског превода (1567, 1578). Други део је научној јавности постао приступачан тек у XVIII и XIX веку.

[6] Уп. *Van Dieten,* Gregoras I, 44—62 II, 6—7.

7 Уп. *Van Dieten,* Gregoras II, l, 2—5.

Није отуда нимало необично што је Григорино дело тек постепено продирало у југословенску историографију и вршило утицај на њу. Део података који се налазе у првих 11 књига искористио је, свакако на основу латинског или италијанског превода, Мавро Орбин, писац „Краљевства Словена", прве историје Јужних Словена.[8] Непосредно из Орбиновог дела, или из руског превода Саве Владиславића, Григорини подаци о краљу Милутину и Стефану Дечанском улазили су у дела о српској историји настала у XVIII веку. Јован Рајић у првој књизи своје „Историје", у прегледу аутора има Нићифора Григору, али га познаје само по првих 11 књига, објављених у једном зборнику заједно са Никитом Хонијатом и Лаоником Халкокондилом.[9] Иначе у време када је Рајић писао своје дело већ је био приступачан и други део „Ромејске историје", објављен у париском и венецијанском корпусу. Новија издања нарочито бонски корпус, почели су да користе тек истраживачи критичког периода, а њихове радове ће читаоци наћи у коментарима уз одломке из дела Нићифора Григоре.

Употребљено издање: Nicephori Gregorae Byzantina historia I—II, ed. *L. Schopenm,* Bonnae 1829—1830, III, ed. I. Bekkerus, Bonnae 1855.

ПреВоди: латински превод у нав. бонском издању; Римскал историл Никофора ГригорБ! начинагошдлсл со взлтиа Константинополл Латинлнами. Том 1 (1204—1341), перевод под ред. *П. Шалфеева,* Византиискиe историки переведенБге СЂ грческаго, Санктпетербург 1862; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaike, übersetzt und erläutert von *Jan Louis van Dieten, l* (књ. 1—7), II, 1 (књ. 8—9), II, 2 (књ. 10—11), Stuttgart 1973, 1979.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte, 293—298; *Guilland,* Essai sur N. Grćgoras J. L. van Dieten, Einleitung, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, Stuttgart 1973, l—62; *Hunger,* Profane Literatur I, 453—465.

1224—1228.

УЛОГА ОХРИДСКОГ АРХИЕПИСКОПА У МИРОПОМАЗАЊУ ТЕОДОРА АНЂЕЛА

После смрши Михаила Анђела власш је иреузео њешв браш Теодор, енершчан и уиоран у ширењу своје власши. Он је из Тесалије без наиора освојио сее Іраgoee Заиада који су били иошчињени Лашинима. Заузео је и Солун, главни Іраg Македоније.

[8] Уп. *Мавро Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 409.

[9] Вероватно је то био зборник попут: Historia rerum in Oriente gestarum ab exordio mundi et urbe condito ad nostra haec usque tempora, Francoforti 1587, где је нашао и кратак садржај још необјављеног дела Георгија Пахимера.

Искористио је време када се маркграф[1] није налазио у граду, већ у своме завичају у Ломбардији. Одмах је узео и царску титулу и био је помазан за цара од стране тадашњег архиепископа Бугарске.[2] Његово архиепископско седиште давно раније је одликовао цар Јустинијан, коме је то био родни крај, поред осталог и тиме што му је дао име Прима Јустинијана (πρώτην ώνόμασεν Ἰουστινιανήν) и, што је још важније, доделио му је трајну аутономију (αύτονομεῖσθαι),[3] осим овлашћења да миропомазује цареве Ромеја, јер је то право по законима припадало другима. До таквог неразумног поступка дошло је, како због страха који је узурпатор Анђео већ уливао, тако и због лакомислености и кратковидости тадашњег архиепископа.

(Greg. I, p. 26, 5—16)

[1] Без имена споменути маркграф (μαρκέσιος) био је, уствари, Димитрије, син Бонифација Монфератског, титуларни солунски краљ 1207—1227. и маркграф Бодонице. Он је, заиста, од пролећа 1222. одсуствовао из Солуна тражећи помоћ у Италији. Уп. *Nicol,* Despotate I 61. Насупрот схватањима старије литературе да је Солун освојен 1222. или 1223. (уп. *Јиречек,* Историја Срба I, 171: „у априлу 1223"), новија истраживања су показала да је Теодор заузео Солун у последњој четвртини 1224. године. Уп. /. *Longnon,* La reprise de Salonique par les Grecs en 1224, Actes du VI[e], Congres International d'etudes byzantines I, Paris 1950, 141—146; *B. Sinogowitz,* Zur Eroberung Thessalonikes im Herbst 1224, BZ 45 (1952) 28.

2 О времену Теодоровог царског крунисања нема прецизнијих података. Раније сг, баш на основу горњег Григориног казивања, крунисање стављало у пролеће 1225. Међутим, анализа титула употребљених у писмима Димитрија Хоматијана и Јована Апокавка показала је да крунисање треба датовати у период од јуна 1227. до априла 1228. Уп. *L. Stiernon,* Les origines du despotat d'Epire. La date du couronnement de Theodore Doukas, Actes du XII[e], Congres International d'etudes byzantines II, Beograd 1964, 199—202. На основу писама Апокавка покушало се сузити на време април-август 1227. *С. К. Кисас,* о времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином, ЗРВИ 18 (1978) 133, н. 11. *ff. Bee-Sepherle,* Ὁ χρόν ς ^έψεως τ-ϋ &ε δώρου Δ ύκα ως προσδι ρίζεται. εξ άνεκδό-ων γρ/μμάτων Ιωάννου του Ἀποκαύκου, BNJ 21 (1976).

Григориној вести повратио је поверење *A. Karpozilos,* The Date of Coronation of Theodoros Doukas Angelos, Byzantina 6 (1974) 253—261 упозоривши да у зборницима писма нису доследно груписана хронолошким редом. Анализирајући писма о кретању Апокавковом он је закључио да се Теодор прогласио за цара непосредно после освајања Солуна, дакле још крајем 1224, а да се крунисао у пролеће 1225, убрзо по Ускрсу.

Реч је о познатом охридском архиепископу Димитрију Хоматијану (1216/17—1234), о коме иначе нема модерне монографије. Студију са издањем писама приредио је G. *Prinzing,* Die π νήμ -α διάφ fα des Demetrios Chomatenos (Chartophylax und Erzbischof von Ohrid 1215—1236) Einleitung zum Gesamtcorpus, kritische Edition der Akten Nr. l—77, sowie Auswertung im Rahmen der Verwaltungsgeschichte von Epeiros 1205—1230) (у штампи).

[3] Григора овде преноси историјску традицију о континуитету који повезује Охридску архигшскопију са црквом Јустинијане Приме, коју је привилегијама обдарио цар Јустинијан (527—565) као своје родно место. (О њој уп. *Б. Гранић,* Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima 535 године после Хр., Гласник СНД 1 (1925) 113—114.) Та традиција је створена и одржавана у Охридској архиепископији, а почев од средине XII века добила је службени израз у титули: архиепископ Прве Јустинијане и целе Бугарске (први пут у потпису Јована Комнина на актима црквеног сабора из 1156. године). *V. Zlatarski,* Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida, BZ 30 (1929) 485—487. Пре тога је аутокефалност везивана за бугарску цркву из времена Првог Бугарског Царства и цара Романа Лакапина. Обе историјске традиције налазе се спојене у једној глоси Михаила Деволског, који је проширивао текст Јована Скилице. Уп. коментар Ј. Ферлуге уз одломак 8 Јована Скилице, *Виз. изеори III,* 136, нарочито н. 194, и коментар Б. Ферјанчића за Нила Доксопатрида, *на исшом месшу,* 362—364. Насупрот општем схватању да је континуитет Јустинијана Прима — Охрид исконструисан (уп. *Ф. Баришић,* Досадашњи покушаји убикације града Justiniana Prima, Зборник Филозофског факултета у Београду VII—1 (1963) 127—142), *Р. Љубинковић,* Традиције Приме Јустинијане у титулатури охридских архиепископа, Старинар 17 (1966) 61—75, је настојао да докаже да се правне основе јурисдикционог подручја и аутокефалности Охридске архиепископије заиста налазе у 131. Јустинијановој новели. Уп. сада: *G. Prinzing,* Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima Theorie im Mittelalter, Byzantino-Bulgarica 5 (1978) 269—287.

Није познато одакле је Григора црпио податке о овим збивањима, али је очигледно да заступа никејску тачку гледишта као и Акрополит, на чији текст се иначе овде не ослања. Формулација је полемичка јер је сам Димитрије Хоматијан у писму патријарху Герману оправдавао свој поступак правима охридског трона добијеним од цара Јустинијана и папе. Уп. *A. D. Karpozilos,* The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicea and the Principality of Epiros (1217—1233), Thessaloniki 1973, 46—69.

У сажетом Григорином излагању проблем јединства царства и цркве после крунисања Теодора Анђела, заоштрен услед супарништва Никеје и Солуна, упрошћен је и сведен на личне слабости тадашњег архиепископа. Према казивању Георгија Акрополита (ed. Heisenberg 33, 14—34,5), требало је да крунисање обави солунски митрополит Константин Месопотамит, који је то одбио и због тога пао у тешку немилост. Судећи по томе, права Охридске архиепископије нису имала одлучујућу улогу у избору охридског архиепископа.

Зашим објашњава како је ша архиеиискоиија добила име Бушрске.

Северно од Истра лежи крај кроз који протиче не мала река коју становници зову Вулга (Βούλγαν). Одатле је изведено и само име Бугара, који су првобитно били Скити.[4] Одатле касније кренувши заједно са женама и децом, у доба када је против побожних беснела куга иконоборства,[5] небројено мноштво пређе Истар. Прошавши кроз обе Мизије које су преко Истра, претварајући све у „мизијски плен", како каже изрека, пустошећи све као скакавци или као гром с неба. Населише се у Македонији и Илирији, која лежи иза ње, раздрагани тамошњим обиљем. Сматрали су касније да им је царска престоница град који је Јустинијан, као што смо споменули, почаствовао да буде седиште архиепископа и назвао Прима Јустинијана. По називу народа који се ту раширио, земља је добила ново име Бугарска, а Прима Јустинијана је названа метрополом Бугарске. Много година касније цар Василије Бугаро-

[4] У своме тумачењу да име Бугара долази од Волге Григора је сасвим усамљен међу византијским писцима. Уп. *Moravcsik* II, 100, где су наведене друге разне етимологије. Занимљиво је да се иста етимологија налази у Летопису Попа Дукљанина (Барском родослову): nam a Volga flumine Vulgari usque in presentem diem vocantur (ed. *Шишић* 297). Тврђење да су Бугари првобитно били Скити налази се и код Михаила Псела, *Moravcsik* II, 280.

[5] Није јасно зашто Григора досељење Бугара ставља тако касно? Вероватно под утицајем вести о ратовима царева иконобораца против Бугара у старијим византијским историјским делима.

убица сатро је и подјармио овај народ у многим биткама.[6] Преостале је преселио из те области у Доњу Мизију на Дунаву, али је име остало архиепископији као успомена на онај народ.

(Greg. I, p. 26, 17—27, 15)

1251—1252.

ЦАР ЈОВАН III ВАТАЦ ОБНАВЉА ВЛАСТ НАД МАКЕДОНИЈОМ

Тесалијом и Ешолијом и околним обласшима владао је іиада Михаило, ванбрачни син Михаила! Анђела, чији су сви рођаци били изумрли. Михаило П је имао синове: Нићифора, Јована и Михаила, и још чешвршо1 незаконишо! сина који се шакође звао Јован. Михаило Н је цару Јовану уиушио иослаисшво и зашражио за свош сина Нићифора руку Марије, кћери царевог сина Теодора Ласкариса. Њешва намера била је осшварена, ирослављена је вгридба и био је склоиљен уіоеор. Са Нићифоромје на Исшок ошиушовала и мајка Теодора да еиди невесшу и иошврди оно шшо је било ушаначено. Она се са сином врашила кући ио обављеном иослу, осшавивши невесшу код родишеља и узевши јемсшво од будуће царске шазбине сеоіа сина да ће свадба биши следеће lagune.

Убрзо затим Михаило је намислио да опет погази уговоре. Кренуо је са својим људима, прешао границу и напао западне градове који су били потчињени царевима Ромеја. Цар Јован је тако био присиљен или да завојшти на Михаила или да ризикује да сви градови Запада дођу у опасност. Чим је ославило пролеће[7] прикупио је јаку војску и пошао против одметника Михаила. О походу се проносио и унапред ширио глас, тако да су се западни градови охрабрили да пруже отпор, док се Михаилов положај

[6] Ово место сведочи о Григорином довијању да усклади реалности свога времена са веома диспаратним елементима титуле охридских архиепископа. У његово време Бугарска је територија бугарске државе, тј. Другог Бугарског Царства, док је Охрид, наводна Јустинијана Прима, већ одавно, од почетка XI века у оквирима Ромејског Царства. Бугарско име у XIV веку на територији Охридске архиепископије представљало је само успомену на тај народ. Занимљиво је да Григора нешто даље (Greg. I, 30, 4—6), спомињући „аутономију" трновске цркве каже да је дотле била потчињена архиепископу Прве Јустинијане услед „старог сродства тамошњег народа". Место је интересантно јер показује како се мењала употреба етничких имена у вези са политичким, црквеним и другим променама. О ратовима цара Василија II уп. текстове и коментаре у *Виз. изеори III.*

[7] Садржај казивања открива да је реч о пролећу 1252. године. То је био одговор на одметање Михаила II Анђела из 1251. које је још било у току и није дало све резултате, пошто се каже да су се неки градови још држали пред његовим нападима. Претходне године (1250) Михаило II је пропустио један одред никејске војске који је преко Драча ишао у Италију у помоћ Фридриху II Хоенштауфовцу. То је било могуће захваљујући кратком периоду добрих односа обезбеђеном веридбом, о којој Григора нешто раније говори и која је била 1249. године. Уп. *Dölger,* Reg. 1799; *Nicol,* Despotate 149—152.

подривао и рушио. Када је цар стигао у Солун и Македонију пала му је поново у руке већина западних градова. Њих је напад Михаилов био заплашио, па су за кратко време изневерили, наиме Костур и Преспа и још подоста других.[8] Михаила је због тога обузео велики страх, па је послао људе цару да се обнове ранији уговори. Вратио је цару поред осталих и тврђаве Прилеп и Велес и (.. .)9

Цар је, због тога што се ородио, доделио деспотско достојанство обојици, Михаилу и његовом сину Нићифору, желећи тиме да спречи да међу њима избије неповерење, јер то узбуђује духове и изазива политичке смутње. Пошто је цар све тако средио, кренуо је натраг, јер није хтео да тамо проведе зиму. Било је, наиме, време када се Арктур рађа.[10]

(Greg. I, p. 48, 6—49, 7)

/259.

БИТКА КОД ПЕЛАГОНИЈЕП

Неиосредно иошшо је добио десиошско досшојансшео и иреузео вршење власши, Михаило Палеоло1је био обавешшен о ириирема десиоша МихаилаП Анђела. Овај јежелео да уз иомоћ кнеза Ахаје Виљема Вилардуена и владара Сицилије Манфреда искорисши околносш да је умро његов

[8] О овим догађајима располажемо оширнијим излагањем Георгија Акрополита, који је учествовао у тим ратовима и преговорима. Захваљујући томе може се расветлити сувише сумарно и сажето Григорино причање, које бар местимице и зависи од Акрополита. Списак градова се може проширити онима које су према Акрополиту Никејци освојили или добили по склапању мира. Поред горе споменутих Костура и Преспе, ту спадају свакако и Прилеп, Велес и Воден. Уп. *Nicol,* Despotate I, 151—155.

[9] Из Григориног сувише сажетог излагања стиче се утисак о кратком ратовању и брзом успеху. Међутим, из казивања Акрополита (ed. Heisenberg, 88, 15—91, 25) види се да дуго нису постигнути никакви знатнији резултати. Војска се исцрпљивала у пограничном чаркању, а логор код Острова је био у зиму 1252—53. снабдеван уз велике тешкоће, што је неповољно утицало на морал трупа. Преокрет је настао тек када су Михаила II Анђела напустили способни заповедници Глава и Теодор Петралифа, Михаилов зет. Тада се предао Костур а за н>име су пали и оба Девола, Велики и Мали. Никејцима је пришао и албански великаш Голем, који је раније с одредом Албанаца помагао војску Михаила II код Костура. Он је био ожењен рођаком покојне царице Ирене. Тек тада, када су ствари за Епирце пошле сасвим низбрдо, упутио је Михаило II цару Јовану III Ватацу посланство, коме је на челу био митрополит Наупакта.

Како је *van Dieten,* Gregoras I, 227 н. 77, упозорио, лакуна у Григорином тексту може се допунити уз помоћ *Акроиолиша* (ed. Heisenberg, 92, 1—2), тако да место гласи: . . . и тврђаве Прилеп и Велес и тврђаву Кроја у Албанији".

[10] Ово се већ односи на 1253. годину, што из Григориног текста није сасвим јасно. Међутим, из Акрополита се види да је цар зиму 1252/53. провео у логору, а да је после тога обилазио границу. О деспотском достојанству —Михаила II и Нићифора уп. *Ферјанчић,* Деспоти 69.

[11] У своме веома сажетом излагању старије историје, Григора је понекад изостављао и крупне догађаје, отежавајући тиме свој задатак и доводећи у искушење читаоце, који нису добили све што је потребно за разумевање оних збивања која

шасШ не осшавивши наследника ирикладног узрасша иga уз мале наиоре иосшане lосйодар велике државе. Мислио је ga Ромеји неће биши кадри да му се суиросшсшаве ако одмах ировали иреко Македоније и Тракије. Савезници су се иридружили с великом војском, не шолико да иомоту Михаилу Анђелу колико да ирошире своје границе и завладају шуђим їра-довима. Без оклевања Михаило Палеоло1 је иослао сеоіа браша севасшо-крашора Јована с јаком војском а с њим и више умедника искусних у војним иословима. Међу њима су били кесар Консшаншин, иолубраш царев од друге мајке, зашим Алексије Сгирашишиул, велики домесшик, и Консшаншин Торникије, шасш севасшокрашоров, којије имао службу великог иримикерија.

Било је убрзо после летњег сунчевог поврата, баш када излазе Орион и сазвежђе пса. Најбрже што су могли прешли су Хелеспонт и прошли кроз Тракију и Македонију, прикључујући себи и ромејске војне снаге које су тамо раштркане доконо таборовале по градовима, селима и пољима. Непосредно пре јесење равнодневице[12] стигли су до Охрида и Девола, тврђава у Македонији

је укључио у своју нарацију. Веома изразит пример таквог поступања пружа излагање о судбоносном судару између Никејаца и Епираца после смрти цара Теодора II Ласкариса, сукобу у чијој је сенци протекла сва каснија историја Византије. Сажимајући своје изворе Григора није обухватио догађаје из 1256. и 1257, продор Никејаца све до обала Јонског мора, а затим њихово брзо потискивање услед побуне Михаила II Анђела, који је на своју страну привукао српског краља и албанске великаше. Григора такође не спомиње Манфредово освајање градова на јонској обали, пре свега Драча и Валоне, иако је брак Манфреда и Јелене, кћери Михаила II, који Григора овде спомиње, не само утро пут за антиникејски савез, већ је послужио и као средство за легализацију освајања на овој страни мора, пошто су му земље и градови били признати као мираз. То је имало далекосежне последице за историју ових области. Уп. *K. Jirecek,* Albanien in der Vergangenheit. Illyrisch-albanische Forschungen I, München-Leipzig 1916, 72—73, *Јиречек* Историја I, 180—181; *Nicol,* Despotate I, 159—167; *Ducellier,* Albanie 170—175; *Исшорија срйсКоі народа I,* 350—351.

У Григорином приказу рата Михаила VIII Палеолога против Михаила II Анђела и његових савезника изгубило се скоро све што та збивања повезује са нашом историјом и главном темом ове књиге. Једину везу представља помен Охрида на путу никејске војске, јер је Григора, као што ћемо видети, услед заблуде, битку померио у други простор. Захваљујући другим изворима знамо да се битка одиграла у пелагонијској равници, која се већим делом простире на територији Југославије. Из других извора тек сазнајемо о учешћу српског помоћног одреда на страни војске Михаила VIII Палеолога.

[12] Иако се у размаку од неколико редака налазе три прецизна податка: летњи солстициј, време кад излазе Орион и сазвежђе пса и јесења равнодневица (22. септембар), ипак се у вези с горњим одломком намећу извесни хронолошки проблеми. Није, наиме, јасно на коју годину се ти подаци односе. Григора ове операције и битку ставља у период између додељивања деспотског достојанства Михаилу (VIII) Палеологу и његовог проглашења за цара (уздизање на штит), што сам Григора датује мало пре 1. новембра. Како се зна из Пахимера (Pach. I, 96, 15—20) и из једне кратке хронике *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 75 n° 6), што је упозорио *van Bieten,* Gregoras I, 236—237 n. 120, да је крунисање било 1. јануара 1259, све ово о чему Григора говори требало би ставити у 1258. годину. Одавно је, међутим, уочено да то није могуће м да је Григора погрешно уврстио овај догађај.

Једна византијска кратка хроника *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 75, II 197—8) каже да је Михаило постављен 13. новембра 1258. за деспота (уп. *Ферјанчић,* Деспоти 35), па би и по унутрашњој логици Григориног казивања поход који је почео у лето припадао следећој години (1259). Још је важнија околност да су бици у пелагонијској

које пружају велику сигурност онима који их поседују.1[3] Између те две тврђаве они су се утаборили и сазнали да непријатељи имају

равници претходиле обимне дипломатске припреме, да је Михаило VIII упућивао посланике Манфреду, Виљему Вилардуену и папи, што потпуно искључује 1258. годину. Уп. *D. J. Geanakoplos,* Emperor Michael Palaeologus and the West, Cambridge Mass. 19732, 49—54; *ИсШи,* Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration· The Battle of Pelagonia — 1259, DOP 7 (1953) 118—120.

Одбијајући годину која произлази из Григориног казивања, научници су скоро без изузетка прихватали његове податке о кретању војске од летње дугодневице до јесење равнодневице, па су битку датовали у јесен 1259. Уп. сада Schreiner, Kleinchroniken II, 190—200. О хронологији битке посебно је расправљао *D. Nicol,* The Date of the Battle of Pelagonia, B2 49 (1956) 68—71, и заступао тезу да се Григорина хронологија мора одбити, јер је овај писац стогшо уједно податке који се односе на поход из 1258 (одговор на одметање Михаила II Анђела и уједно повратак знатног броја изгубљених градова) и на ратовање и битку из 1259. Он је због тога предложио раније датовање битке, у јуни-јули 1259. Код нас је такво датовање прихватила *Исшорија срйско! народа* I, 351 (С. Ћирковић); *Ферјанчић,* Тесалија 61, 99. *Fauler,* Chronologie I, 30—39, подвргао је темељној критици излагање Григоре о догађајима пре и у време битке код Пелагоније и закључио да наш писац у овом делу не заслужује поверење које му се указивало.

Николове резерве према Григориној хронологији нису без основе, јер се и из података о простору и кретању види да је Григорина нарација састављена од гго-датака који се сигурно односе на 1259, али и таквих који сигурно не спадају у ту годину. Тако се коалиција окупљена око Михаила II сигурно односи на 1259, као уосталом и разлаз међу савезницима и њихова судбина. С друге стране, времену битке не може припадати распоред војске у коме противничке таборе одваја велика планина, поготову не може припадати напад ромејских противника на Берат, јер је град тада припадао тим противницима, односно Манфреду Хоенштауфовцу. Поставља се питање да ли подаци о кретању војске од краткодневице до јесење равнодневице припадају једној или другој групи? Како је Nicol упозорио, Акрополит (ed. Heisenberg 167) ставља припреме за ратоваае које ће довести до битке код Пелагоније у пролеће, а у грчкој верзији Морејске хронике војска се скупљала у априлу. Судећи по томе, Григорини подаци ће се пре односити на поход из 1258. године.

ι[3] Ово је један од ређих помена *Шврђаве* Девола. Више извора помињу реку Девол, егшскопију деволску, пределе са именима Девол, односно Мали и Велики Девол. О поменима Девола у изворима XI века, уп. *Виз. извори III,* 60, 79, 122, 126, 130, 131, 133, 183, 272, 295—6, 323, 380, 391. Док ćе о простирању територије Девола могу донети поуздани закључци полазећи од тока реке и особености географске средине, дотле убикација тврђаве није добила задовољавајуће решење. *W. Tomaschek,* Zur Kunde des Hämus-Halbinsel II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi, Sitzungsberichte der Phil.-hist. Classe der Kais. Akademie CXIII Bd. l, 339, тражио је град Девол код места Звезда (алб. Suesde), јужно од Преспе, ослањајући се на друго име Девола: Селасфорос. Бавећи се посебно овим питањем, *В. Златарски,* Де се намирал гр. Девол, Известил на историческото дружество в Софм 5 (1922) 35—56, одбио је Томашеково решење и искључивао је предео горн>ег тока реке, па је град Девол смештао код села Гостима, на окуци где се река Девол највише приближава Шкумби. У новије време *Ducellier,* Albanie 18—20, оспорио је убикацију Златарског и са добрим аргументима вратио се горњем току реке, пределима Охрида и Костура. Он сматра да нема довољно елемената за убикацију. Решење преузето из локалне албанске литературе, које предлаже: превој Shenerempte има ту слабост да се налази на висини од 1444 m. док се из извора очекује град у подножју планине, лоциран негде јужно од Преспе. *Т. Томоски,* По трагата на средновековниот град Девол, Годишен зборник 27 (1) (1975) 187—197, полазећи од идентификације Ступион-Диаволис у једном од додатака хроници Скилице (Виз. извори III, 116), утврдио је да се то име чува у селу Стоб, јужно од Охрида у непосредној близини места Звезда, где је Девол већ био лоциран на основу ранијег имена Селасфорос

војни логор у равници Авлона,[14] тако да је два табора раздвајала планина која се између њих пружала, Ромеји су се налазили северније, непријатељи јужније.

Непријатељи су опколили и држали под опсадом Велеград (Βελλεγράδων), високу тврђаву која штрчи изнад облака,[15] намеравајући да је no освајању искористе као одлично упоршпте да се одатле разлију по читавом западном делу Царства Ромеја, као што се набујала река са високог брда силином руши на земљу што лежи у низини. Али, они су се глупо понадали да ће постићи оно „што се није имало стећи",[16] јер нису схватили да сва људска сила, све мноштво коња и сва ратна опрема не представљају више него рој мрава ако Бог не помаже. Заснивали су све на својој надмености и

i* Као што је показао *K. Jireček,* Valona im Mittelalter, Illyrisch-albanische Forschungen I, München-Leipzig 1916, 171—172, ово се место односи на тзв. илирску равницу између Драча и Валоне, коју је домаће становништво називало Савра, а касније Мусакија. Веровао је да Григора каже да је τo равница погодна за узгајање коња, али *В. Злашарски,* нав. дело 44, н. *2,* је упозорио да реч τo ίππήλατον у Судином речнику није специфично повезана с коњима, већ значи равни, глатки, необрасли предео. Јиречек је ово место повезивао с догађајима из 1280, а Златарски је мислио да је текст исквtriен, јер се Валона или равница валонска не може повезати с ратовањем 1259. Међутим, ни предложена исправка у Ἀσών(.υ или Ἄσου ου не помаже много, јер је то име реке која тече поред Берата.

Тешко је војске распоређене тако да једна има логор између Охрида и Девола а друга у валонској равници, раздвојене планином, помирити са тврђењем, неколико редака даље, да су се ромејски војници утаборили *у близини* непријатеља. Поготову кад се има у виду да други извори поприште битке смештају источно од Охрида, да Акрополит (ed. Heisenberg 169, 7) наводи име места Βορίλλα Λόγγος где су се претходнице судариле и бележи кретање Епираца од Соска и Молиска према Прилепу, зна да је кнез Ахаје после битке заробљен код Костура. С друге стране, и код Акрополита (ed. Heisenberg 165, 14—166, 7), налазимо ситуацију у којој су Никејци и Епирци били раздвојени Пиринејским планинама што одвајају Стари Епир од Новога, али то се односи на раније ратовање у коме су 1258. Никејци враћали на западу аозиције изгубљене услед рата Михаила II у савезу са Србима. Отуда ће свакако бити у праву *Nicol,* The Date of the Battle of Pelagonia, BZ 49 (1956) 68—71, када тврди да је Григора спојио уједно вести о два ратовања, о оном из 1258. и оном што непосредно претходи бици код Пелагоније.

[15] Спомињање Берата и његове опсаде од стране ромејских непријатеља такође показује да је овде Григора био у заблуди. У то време, а према Григори би то била рана јесен 1259, непријатељи Ромеја (Никејаца) нису могли опседати Берат, јер је тај град био у рукама Манфреда Хоенштауфовца, краља Обеју Сицилија. Као господар Драча, Берата, Валоне и Сфинарице, он је наведен у грчком документу издатом у Драчу 3. фебруара 1258. године. Acta Albaniae I, n°, 246. Приликом склапања брака са Јеленом, кћерком Михаила II Епирског, ти градови су му били признати као мираз. Када су Хоенштауфовци касније били искорењени и кад су их заменили француски Анжујци, Бератом су тосподарили намесници Карла Анжујског. Тек 1274 Михаило VIII Палеолог је загосподарио Бератом и тек после тога постало је могуће да га опседају непријатељи Ромеја. Упадљиво је да Григора (Greg. I, 146, 8—9) говорећи касније о нападу на Берат 1281, употребљава исту мотивацију као и овде. Још је *Jireček,* Valona 271—272, приметио да се помен Авлона односи на догађаје „око 1280". Уп. *Ducellier,* Albanie 252—254. У раније цитираној расправи о времену битке код Пелагоније D. Nicol је сматрао да у излагању Пахимера може наћи по-. тврду за Григорину вест о опсади Берата, али је то схватање касније напустио. Уп. *Nicol,* Despotate II, 13 н. 14.

[16] Као што је упозорио *van Dieten,* Gregoras I, 236, то је цитат из Илијаде 2, 23, па је у преводу коришћен стих из препева Т. Маретића.

самоуверењу и наступили тако против Ромеја, па су сви њихови исхитрени рачуни добили одговарајући крај. Ромеји, пак, сматрајући да ништа не значе без Божје помоћи, уздали су се у целом свом подухвату у Бога и његову помоћ и одважили су се на борбу против надмоћније силе и с Божјом помоћу извојевали су блиставу победу као што ће одмах бити изложено.

Пошто су се наиме, утаборили у близини непријатеља,[1]? Ромеји су послали једног човека који је био особито вешт да завади непријатељске војске једне с другима и да их на тај начин доводи у пометњу. То је било могуће јер су владар Ахаје и краљ Сицилије били иноплеменици, а не једнородни са Михаилом Анђелом. Напустивши табор Ромеја, он је ноћу као пребег отишао непријатељима и дошавши владару Етолије Михаилу Анђелу рекао је: „Треба да знаш да теби и свим твојим људима данас прети велика опасност, јер оба твоја зета и савезника, кнез Пелопонеза и Ахаје и краљ Сицилије, тајно измењују посланства с Ромејима о склапању уговора под извесним условима. Ако ти је живот мио побрини се што брже о себи, пре но што они остваре уговор и погодбе". Михаило се дао убедити и у потаји је обавестио што је могао више својих људи и колико је време допуштало те се даде у бег пре но што је сунце изашло. Њега су следили и други, чим би дочули да се шушка о бекству Михаиловом па се тако распрше сви војници покушавајући да један другог предухитре у бежању.[18]

[17] Овде Григора као да је превидео претходни опис кретања и логоровања обеју војски између којих је била висока планина, у чему се може видети још један доказ да је употребио казивања која се односе на различите догађаје.

[18] Као што је подробним анализама показао *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 52—54 и Greco-Latin Relations on the of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia — 1259, DOP 7 (1953) 125—127. Григорина верзија о пелагонијској бици не поклапа се ни са једном од сачуваних и познатих приказа те битке, али њени делови налазе потврде у другим изворима. Издаја, например, игра велику улогу у грчкој верзији Морејске хронике, где се појављује иухода као код Григоре, затим код Пахимера *(Poch.* I, 85, 18—22), где се издаја и прелаз на страну Никејаца налазе у сложенијем контексту. Ванбрачни син Михаила II Анђела Јован, завадио се због лепе жене, кћери влашког главара Тарона, са витезовима Виљема Вилардуена, па је због тога прешао у непријатељски табор. Он је ča Јованом Палеологом уговорио да се његовом оцу Михаилу и брату Нићифору неће ншпта рђаво десити. И код Пахимера су Латини видели да су издани од стране својих главних савезника.

Григора је, како се види из текста, сматрао да је шаролики етнички састав био узрок слабости Епираца и њихових савезника. Он је погрешно веровао да је Манфред Хоенштауфовац био лично са војском у овом рату. Међутим, Григора није знао да је и табор Никејаца био састављен од етнички разнородних елемената. Акрополит (ed. Heisenberg 169, 3) изричито спомиње Турке. и Кумане, док грчка верзија Морејске хронике бележи и учешће 3000 Немаца, 1500 Мађара, 600 Срба и једног одреда бугарске коњице. *С. Сшанојеeић,* Краљ Урош, ГНЧ 44 (1935) 38, погрешно је видео ове Србе на епирској страни имајући у виду савезништво у рату 1257. године. Уп. *Исшорија срисКоі народа I,* 351. Нема основа за нагађање D. Geanakoplosa (нав. дело 124, н. 116) да су Срби били приватни најамници а не краљева војска, пошто, је, наводно, незамислив савез краља и Михаила VIII који је приграбио права Јована, брата краљеве жене. (Аутор је побркао српског и бугарског владара.) Осим тога, у хроници се изричито говори о ратницима српског краља (ό ρή^ας της Σερβίας).

Кад су савезници у зору чули о Михаиловом бекству, остали су без речи, не могавши докучити разлог бекства. Нису имали храбрости да прихвате борбу с Ромејима, с једне стране, јер им је било несхватљиво шта се десило, а с друге стране и зато што су сада били и бројно много слабији. Зато су се ускоро дали у бег, уверени да их је Михаило издао. У тој pometњи су их изненада напали Ромеји. Већину су посекли, а од преосталих не мали број су заробили; међу осталима и кнеза Пелопонеза и Ахаје. Краљ Сицилије је умакао тајно с малим бројем својих људи.[19]

(Ereg. I, p. 72, 19-75, 8)

7275.

О ЈЕДНОМ ПРАВНОМ ОБИЧАЈУ

У време раша између цара Михаила VIII Палеолога и iосйодара Тесалије севасшокрашора Јована, овај је био оиседнуш у граду Неоиашре. Једне ноћи он се искрао из iрада и ирошавши кроз иршивнички шабор сшиао до Ашине, Ige је добио иомоћ од кнеза Ахаје. С одредом од 500 људи дошао је у иомоћ оиседнушом Iрадy. Десиош Јоеан Палеолог, царев браш, који је заиоведао царском војском којаје држала град иод оисадом, мислио је gа севасшокрашору Јовану долази у иомоћ владар Пелоионеза и Ахаје с великом војском, йа је његову еојску захвашила иомешпа и она се разбежала уиркос наиорима сшарешина да је одрже на окуиу. Десиош Јован и људи око њега морали су се иовући ио свим иравилима рашне вешшине.

Уп. The Chronicle of Morea ed. J. Schmitt, London 1904, стихови 3598 и 3778. Од времена савеза са Михаилом II Анђелом у 1257, Урош I је имао прилике да промени став. На њега је могла утицати дипломатска активност Михаила VIII, а још више држаае угарског краља. Познато је да су Срби 1260. учествовали на угарској страни у рату са чешким краљем Пшемислом II Отакарем. Уп. *Јиречек,* Историја I, 182 н. 110. Угарски двор је био уз Михаила VIII и 1259. и 1260, али то не значи, како је већ *Осшрошрски,* Историја 420 н. 1, упозорио, да су угарске трупе играле одлучујућу улогу, што им приписује *E. Darko,* Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts, 1933, 10—23.

Уколико се прихвати да су Срби у време пелагонијске битке били уз Михаила VIII Палеолога мора се ревидирати схватање о наглом прекиду српске власти у деловима Македоније заузетим 1257.

19 Као што је већ речено, Манфред Хоенштауфовац није лично учествовао у овој бици, па не стоји Григорино причање о његовом бекству. Његових 400 Немаца предало се, по Акрополиту (ed. Heisenberg 170, 20—22), четворици Никејаца, међу којима су били и највиши заповедници. По Акрополиту је кнез Ахаје Виљем Вилардуен ухваћен после битке под једним стогом сламе у близини Костура, што је утицало да се битка у старијој литератури лоцира код овога града. О заробљавању Западњака говоре и други извори, анализирани у радовима Геанакоплоса, наведеним у претходној напомени.

Тај ненадани пораз задесио је Ромеје као казна за безбожна дела Кумана које су водили као савезнике.[20] Људи из тврђаве су се одмах, отворивши капије, сјурили доле сви заједно и спојили се са севастократором Јованом и његовим савезницима. Пошто су одржали потребно већање, једнима је наложено да остану тамо и покупе шаторе, коње, целокупну опрему и свакојако богатство што су Ромеји делом донели од куће, а делом стекли као плен. Остали су гонили Ромеје који су се распршили у свим правцима. Ко би се опирао био је предат мачу, а ко је био ухваћен а није се опирао био је опљењен тако да му је узета и кошуља а остављене само гаће и тако је пуштен. Постоји наиме од старине обичај, преношен потомцима и непрекидно поштован, не само код Ромеја и Тесалаца, већ и код Илира, Трибала и Бугара,[21] да се у међусобном рату људи не заробљавају нити убијају ван битке, већ им се само отимају ствари. Тај обичај је заснован на истоветности вере.[22]

(Greg. I, p. 115, 17—116, 11)

20 Општу политичку позадину овог похода, који иначе нема везе са историјом Јужних Словена, приказао је *Ферјанчић,* Тесалија 105—106, н. 51—53. Он је, такође, упозорио на колебање око хронологије овога похода и заложио се за старо датовање у 1275. годину. За раније датовање (у 1272—1273) заузимају се *P. Magdalino,* Notes on the Last Years of John Palaiologos, Brother of Michael VIII, REB 34 (1976) 143—149 и *A. Fauler,* Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymere, REB 39 (1981) 189—192, што подржава и *Nicol,* Despotate II, 19 n. 33. На схватања о хронологији овог похода непосредно утиче познавање биографије Јована Палеолога, спорне у неким битним тачкама. Уп. запажања П. Лемерла у Actes de saint Panteleemon 88—90. У посебној расправи *М. Живојиновић,* О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII, Зборник фф 14 (1979) 103—122, је претресла познате изворе и несумњиво доказала да је Јован живео још 1277, те да не може бити тачна белешка накнадно додата у рукопису једне од кратких хроника *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 177, *V. Laurent,* Note sur la date de la mort du despote Jean Paleologue le frere puine de Michel VIII, BZ 62 (1969) 260), по којој би умро у 6782 (септ. 1273 — авг. 1274) години. После пораза Јован је, добровољно или присиљен од стране брата, престао да носи знаке деспотског достојанства. Како је у једној повељи из октобра 1273. наведен са пуном титулом и атрибутима деспотског достојанства, битка је морала бити после тога датума. У једном хрисовуљном сигилију за Хиландар из јула 1277. Јован је споменут као „пресрећни" што припада деспоту, али без титуле деспота, што је сигуран знак да је тада још жив и да сноси последице раније деградације.

О неделима Кумана, који су чинили савезничку војску и успут нападали и пљачкали цркве, одводили монахиње као робиње, скрнавили иконе итд., говори нешто раније (Greg. I, 112, 8—15) сам Григора.

21 Вредна је пажње Григорина етничка терминологија. Док нека имена доследно архаизира као Албанце, који су код њега увек Илири и Србе, који су увек Трибали, дотле Бугаре назива савременим именом и не употребљава име Миза, као што то чини Кантакузин. Под утицајем савремених политичких прилжка, имајући пред очима одвојени живот језгра Царства и политичких творевина насталих после 1204, Григора двоји Ромеје и Тесалце и употребљава ова имена у истој функцији као друга народна имена.

22 Ово место је запазио и искористио *Јиречек,* Историја II, 109; „обичај је био да су се у ратовима између хришћана исте вере на Полуострву: Византинаца, Епираца, Бугара и Срба задржавали у ропству само војсковође, и то обично у жeлезним оковима на ногама; просте војнике брзо би разоружали и слали кући. Изван битке нико није био убијан, а и заробљеници се нису продавали у робље". Јиречек је поред Григоре упутио и на Акрополита (ed. Heisenberg 42, 15—20) и на Кантакузиново причање о бици код Велбужда (уп. овде одломак бр. 11). Примена овог

1282—1283.

ЦАР АНДРОНИК II УПУЋУЈЕ ТАТАРЕ НА СРБИЈУ

Када је Андроник II иримио скиишар и власш свош оца, државу су на свим сшранама иошресали немири. Обновиле су ће и црквене борбе. Оиасносш је иредсшављала и војска од 4.000 Скиша (Ташара), које је Михаило VIII раније довео. Посшојала је бојазан да се могу иобуниши иошшо су због смрши цара, који ихје иозвао у иомоћ, били шешко иошђени. Како шу на месшу није било ромејске војске, они су МОМU ga ирthrede иокољ, моми су цареву ризницу иа и цара са синклишом узеши као илен и одвући собом.

Цар је због тога одложио многе друге ствари и прешао преко неких других да би сву пажњу посветио оном што је било најпрече. Увиђао је да не одговара обичајима Скита да их пошаље кући празних руку, а није било наде да би их се могао на неки други начин ослободити без пометње и борбе. Задовољити их, међутим, ромејским новцем сматрао је за тешко спроводљиво и незаконито. Поставио им је за заповедника великог контоставла Михаила Главу,[23] човека са тако великим војним искуством да су други тадањи војни заповедници у поређењу с њим изгледали као деца,

начела може се запазити и у вестима о појединим ратним окршајима. Најречитији пример се налази у једном касном дубровачком документу. У сукобу са људима херцега Влатка Косаче у јесен 1471. требало је заробљенике, према упутству, свући до голе коже и затим пустити. Cons. Rog. 21, f. 139; цитирано у *В. Ашаносовски,* Пад Херцеговине, Београд 1979, 75 н. 79.

Посебно је питање колико је тачно објашњење које даје Григора? Код Кантакузина се на наведеном месту (одломак бр. 11) чита да „међу њима не приличи да се узајамно заробљавају пошто су једноплемени". Треба свакако узети у обзир и друга два места код Кантакузина. Говорећи о борбама са Албанцима 1336. (Cant. I, 497, 12—15), он каже да Ромеји никог нису заробили осим варвара који не верују у жртву Христа Спаситеља. Пре тога, причајући о првој фази грађанског рата, Кантакузин ставља у уста цару речи према којима би становнике Апра требало „ратном закону" заробити, али да он није кренуо у рат да чини зло Ромејима (Cant. I, 141, 16—19) па их пушта на слободу. Чини се да је извор овог правног обичаја у периоду када су сви балкански народи били под византијском влашћу, када нису били „странци" и „варвари" једни у односу на друге и кад су сукоби с византијским властима и царском војском третирани као побуна, а не као рат са спољним непријатељем.

23 Григорина казивања о Скитима тј. Татарима, који су се налазили уз цара Михаила VIII Палеолога уочи његове смрти, имају потврду код византијског писца Пахимера (уп. овде одломак бр. 11) и у причању Милутиновог биографа архиепископа Данила II. И код српског писца налазимо вест да је цар Михаило VIII умро изненада код места „рекомааго Илаигита", где је била црква светог Ђорђа, а да су га сахранили у Селимврији. То се, по Данилу, десило усред похода који је цар припремао на подстицај византијске властеле, присиљене да напусти своје поседе после Милутиновог освајања Скопља, Овчег Поља, Злетова и Пијанца. *Жиеоши кралева и архиеиискоиа* 108—111.

О Михаилу Глави Тарханиоту, истакнутом војсковођи тога времена, уп. коментар Максимовића у напомени 66 уз Пахимера.

и наредио им је да што је могуће брже крену против Трибала.[2]-* Ови су такође одувек били опасни непријатељи и у више наврата су пљачкали ромејску земљу.[2]5 Требало је да истовремено ослабе Трибале и да се са богатим пленом врате кући преко Истра. Овај подухват је био остварен по плану.26

(*Greg.* I, p. 159, 2—17)

1283.

УЛОГА ЕПИСКОПА КОЖЉА И ДЕБРА ПРИ ПОСВЕЋИВАЊУ ПАТРИЈАРХА ГЕОРГИЈА КИПРАНИНА

После сахране цара Михаила VIII, Андроник II је објавио иоврашак иравослављу. Они који су били раније кажњени враШили су се из изтансшва

24 И код Пахимера (уп. одлрмак бр. 11), као и код Григоре, упућивање ТаТара на Србију није резултат неког раније замишљеног плана, већ је произишло из довијања да се ослободе невоље, да се избегне пљачкање византијске територије. Биограф Милутинов, *Живоши краљева и архиеишкоиа* 111, посматра ове догађаје у сасвим друкчијој перспективи. Код њега је то наставак и извршење плана који је засновао Михаило VIII скупивши велику војску „грчког језика" и „друге многе иноплемене језике Татаре, Турке и Фруге". Татаре је Михаило VIII добио од Ногаја првенствено за рат против Јована Анђела у Тесалији, Турци су остали још од времена када је пребегао Азаедин. Није, међутим, јасно ко би били „Фрузи", Франци, Западњаци, у Михаиловој војсци крајем 1282? Данило је мислио да су о политици Царства тада одлучивали цареви „сродници и плторoдна браћа", као да није био свестан да је власт непосредно после очеве смрти 11. децембра 1282, преузео цар Андроник II.

25 Немогуће је рећи које је нападе имао Григора у виду. Неоспорно је да су у последњем периоду Драгутинове владе, као и на самом почетку Милутинове, општи односи Србије и Византије били непријатељски, па су ратовања на граници врло вероватна. Од како је прихватио српски престо, највероватније у рано пролеће 1282, Милутин је стигао да поведе и већи поход у коме су освојени Скопље, Овче Поље, Злетово и Пијанец. Тај поход се датује у пролеће 1282. *С. Сшанојевић,* Краљ Милутин, ГНЧ 46 (1937) 3; *Јиречек,* Историја I, 191; *Исшорија народа Јушславеије I,* 346 (М. Динић); *Исшорија срисKoi народа I,* 439—440 (Љ. Максимовић), где се налазе и критичке примедбе уз покушај да се ревидира хронологија заузимања Скопља у *L. Mavromatis,* La prise de Skopje par les Serbes: date et signification, Travaux et Memoires 5 (1973) 329—334). У прилог раном датирању Милутиновог похода може се навести и чињеница да Пахимер (II, 12, 13—14) изричито каже да није било потребе за ратом против Трибала, што се не би могло рећи да је српски освајачки поход непосредно претходио.

26 Како је упућивање Татара на Србију уследило непосредно после смрти цара Михаила VIII, а датум смрти 11. децембар 1282. је поуздано посведочен, *Јиречек,* Историја I, 191, је у праву када га ставља у зиму 1282—1283. Код Григоре је нагласак на успеху акције у том смислу што су се ствари одвијале по плану: Византија се без штете ослободила опасних татарских савезника. У суштини Данилово казивање не противречи томе, иако је нагласак код н,ега на страдању једног дела Татара и погибији њиховог вође Чрноглава. Код Данила, наиме, Србију не напада само татарска него и византијска војска, која је стигла до Липљана и Призрена. Византијска војска није учинила велике пакости и вратила се у своју државу. Један део или читав татарски одред се одвојио и кренуо путем на север од Призрена, јер су Татари наишли на реку Дрим. Устремили су се били на народ који се у збегу сакупио на другој страни реке. Веровали су да могу коњима прећи реку, али је вода нагло набујала и потопила их. Оне који су се дочепали обале враћали би оружјем у реку. Ту је убијен и татарски заповедник по имену Чрноглав, чија је глава отсечена, украшена бисерима, набијена на копље и донета краљу на поклон. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 111—112.

и били су рехабилишовани. Јован Век је наиусшио иашријаршијски иресшо, а иашријарх Јосиф је био враћен. Он је, међушим, ослабљен због сшаросши и болесши био једном ногом у гробу. Избио је расцеи у цркви јер су једни иодржавали Јосифа, а gруіи давно умрлог Арсенија шврдећи да је Јосиф био изоишшен јер је за живоша Арсенија заузео n>еіое иресшо. Они ирви су шворили да је Арсетје свртуш на закониш начин, на сабору и у складу с канонима. Било је и шаквих који су наиадали и једну и gруіу іруйу. Јосиф се збо1 шош осешио иринуђен да иресшо иреиусши ономе који ш хоће, да би умирио оне који су били незадовољни шшо је он иашријарх, а и збо1 шога шшо му је због сшаросши и болесши недосшајало сnше да извршава обавезе.

Цар је био благ човек и није хтео да се замери ни једној ни другој страни и да би избегао скандал са било које стране, изабрао је средњи пут. Постоји место Адрамитион, на источној обали Хелеспонта, и у то место цар простагмама сазове оне људе, тамо и лично присуствујући. Тамо су се окупили не само они који ревност разумом зауздавају, већ и мноштво неразборитих и бестидних људи, од којих су једни тражили епископске столице, ствар која далеко превазилази њихове способности, други новац, трећи ташту славу и почасти, којих је множина у животу. Умало да не заборавих једну ствар коју је потребно унапред казати, да би прича ишла својим редом и да се касније ток излагања не би прекидао, Патријарх Јосиф је, како рекосмо, умро убрзо после свога повлачења, а неправедно и грешно би било оставити цркву у тако хаотичном времену без пастира. Међу царским клерицима беше тада Георгије Кипранин, човек познат са свога говорништва. Он је вештином талента и изузетном трудољубивошћу у својим написима на светлост дана извео и на неки начин поново у живот повратио ону племениту одмереност израза (ρυθ-μον) старе Хеладе и онај атички (Ἀττικί-ζουσαν) језик, већ одавно скривен у дубоком забораву.[2"]? Тога човека, који је мало пре тога узео монашку ризу, цар је настојао и првенствено хтео да постави на патријаршијски престо, не желећи да рукоположење прими ниједан од оних који су учествовали у мењању догме, него само онај који će с таквима није дружио. Стога је сматрао опасним свако одуговлачење. Григорије је после избора и потребних сведочанстава био постављен од стране цара и добио је пастирску палицу из цареве руке на царском постољу, по старом обичају. Вршио је дужност патријарха, обављајући оне службене послове који нису захтевали посвећење.

Кратко време затим дошао је у Цариград, случајно или пре по одлуци провиђења Божјег, епископ Кожља (ὁ Κοζύλης) као посланик тамошњег владара Етолије деспота Нићифора.[28] А после њега и епископ Дебра (ὁ Δεβρῶν)[29] у Македонији, не као нечији посланик, него ради неког другог посла. Иако се ни један ни други није компромитовао заједништвом са онима који су добровољно прихватили догматску новину,[30] епископу Кожља је дата предност пред епископом Дебра, јер је епископ Кожља спадао под митрополита Наупакта, а Наупакт под цариградски престо, док је епископ Дебра спадао под престо Прве Јустинијане.[31] Из тога разлога био је епископ Кожља погоднији од епископа Дебра за посао који је предстојао.

(Greg. I, p. 162, 17—164, 15)

По уиушсшву иашријарха еиискои Кожља иосеешио је монаха ио имену Германа за мишроиолиша Хераклеје у Тракији, који је од сшарине имао шу иривилешју да иосвећује еиискоиа Царшрада. Разло! шоме је можда околносш да Консшаншин Велики није хшео да укида иривилешје које су доделили сшарији цареви, а можда је био и неки друш разлог.

[27] Георгије Кипранин је као монах променио име у Григорије, па се тако називао као патријарх, те отуда Григора употребљава оба имена у своме тексту. Био је то образован човек и истакнут писац, који је уз остала дела написао и аутобиографију. Уп. *Hunger,* Profane Literatur I, 168—169. Он сам није имао чврст став према црквеној унији, али како није био клерик није се на то обраћала пажња.

28 Реч је о деспоту Нићифору Анђелу, сину Михаила II. О позадини ове мисије уп. *Nicol,* Despotate П, 30, где се она везује за обнову односа између Епира и новог цара. Никол је упозорио, такође, на казивање Пахимера (II, 44, 9—13) у коме се налази занимљив детаљ о овоме епископу. Он је наиме, раније као свештеник служио опело над отсеченом главом Филипа Хинарда, некадашњег намесника Манфреда Хоенштауфовца, мучки убијеног 1266. или почетком 1267. О седишту епископије Кожља види н. 30.

[29] Како сам Григора каже, реч је о Дебру у Македонији. Седиште епископије Дебра, која се у изворима јавља почев од 1107. године, није било у данашњем насељу тога имена, јер се оно у средњем веку звало Равник (Оронок). Уп. Lexikon des Mittelalters s. v. Дебар и тамо наведену литературу. Седиште ће свакако бити у Пишкопеји. Δευρέτη из повеље Василија II није Дебар, већ место у пелагонијској епископији. Уп. С. Новаковић, Охридска архиепископија у почетку XI века, Глас 76 (1908) 22.

Није познат разлог боравка дебарског епископа у Цариграду. Како је он био тамо и учествовао у обреду посвећења патријарха 28. марта 1283, тада још његова епископгшја није пала под српску власт. „Земљу дебарску са свима градовима и државама њиховим, као и земљу кичевску и поречку", освојио је српски краљ у другом походу, који се датује у позну јесен 1283. јер је Божић затекао Милутина и Драгутина у походу у Македонији. Уп. *Исшорија срискот народа I,* 440—441 (Љ. Максимовић). О дебарској епископији у оквиру српске архиепископије уп. *М. Јанковић,* Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку, Београд 1985, 47—48. Занимљиво је да Пахимер, који такође пшпе о догађајима око избора и посвећења Григорија Кипранина, спомиње улогу кожељског, али сасвим пренебрегава улогу дебарског егшскопа.

30 Мисли се на прихватање црквене уније склопљене у Лиону 1274. која је изазвала оштре реакције међу византијским свештенством и монаштвом. Уп. *ОсшроіорсКи,* Историја 431—433.

[31] Епископија Кожља (Κοζύλης) лежала је у пределу Ламари код античког града Никопоља, по коме је византијска тема добила име. Насеље с тим именом више не постоји, али је траг остао у имену потеса недалеко од места Nea Sampsus, ОКО 16 км северно од Превезе. И ова епископгшја је 1020. била потчињена Охридској архиепископији, али је касније изашла из њеног састава. Постојао је и манастир истога имена у коме је неко време (1232—33) живео познати Јован Апокавк. Тада је већ епископија Кожља била под Наупактом. У католичкој црквеној организацији кожељска епископија је била повезана са Химаром. Уп. *P. Soustal-J. Köder,* TIB 3, 186—187.

Речени епископ Хераклеје унапредио је Григорија Кипранина од чтеца за ђакона и презвитера и рукоположио га је затим и за патријарха уз саслуживање оне двојице епископа Кожља и Дебра.

(Greg. I, p. 165, 7—10)

1296—1299.

БРАК КРАЉА МИЛУТИНА И СИМОНИДЕ

Земљошрес од 1. јануара 1296. изазвао је рушење и ошшећење мношх з1рада и цркава. Срушила će и сшашуа арханђела Михаила коју је цар Михаило VIII Палеолог иодишо на једном сшубу исиред цркве свеших Аиосшола. Цар АндроникП, њеШ син, обновио је и ионово дшао шај кии.

Следећег лета дође из Трапезунта у Цариград Јевдокија,[32] царева сестра, пошто је тамо умро њен муж Јован Лаз.[33] Дошла је са својим другим сином, оставивши старијег, Алексија,[34] да се стара о власти наслеђеној од оца. Ову Јевдокију затражи путем посланства српски краљ (ὁ Κράλης Σερβίας) себи за жену да би овековечио мировни уговор са Ромејима.[35] Био је, наиме, моћан и није остављао на миру Ромеје заузимајући им и пленећи земље и градове.[36] Краљево тражење довело је цара у вишеструке неприлике. Прво, што је до краљевог пријатељства много држао; друго, што се царева сестра грозила везе са краљем и није хтела да чује да се пред њом спомиње; треће, што би то био [краљу] већ четврти брак. Јер, прву

32 Евдокија је била трећа кћерка Михаила VIII, удата 1281. године. Уп. *Papadopulos,* Genealogie n°, 52. По Григори би н>ен долазак требало датовати у лето 1296, јер је претходни изричито датовани догађај био земљотрес 1. јануара 1296. Међутим, датовање њеног доласка зависи од датума смрти мужа, коју трапезунтски хроничар Панарет бележи под 18. августом 1297. У складу с тим преговоре је датовао већ *Јиречек,* Историја I, 194, а *Ласкарис,* Принцезе 55 п. 2, је упозорио на Панаретов датум одласка Евдокије: 13. јуни 1298. Уп. и примедбе *F. Dölgera* у приказу Ласкарисове књиге BZ 27 (1927) 131 и коментаре И. Ђурића уз посланицу Теодора Метохита и Љ. Максимовића уз текст Пахимера.

33 Јован (II) Комин (1280—1297). Уп. нап. 85 Максимовића уз Пахимера.

34 Алексије (П) Комнин (1297—1330).

35 Према *Ласкарису,* Принцезе 55, Григора је из патриотизма приписао иницијативу српском владару. Но, било с које стране да је иницијатива дошла, женидбена дипломатија, о којој је остало доста вести, остала је у хронолошком оквиру од лета 1298, када је Евдокија стигла у Цариград, до пролећа 1299, када је о Ускрсу прослављено венчање краља Милутина и Симониде. Уп. коментар И. Ђурића уз посланицу Теодора Метохита.

36 О византијско-српским односима у годинама уочи ових преговора упореди коментар И. Ђурића уз посланицу Теодора Метохита (стр. 77 и даље).

жену што је била кћи архонта Влахије[37] послао је родбини после неког времена проведеног у браку. Узео је затим свастику свога рођеног брата којој је збацио монашку ризу коју је била претходно обукла.[38] Како се српска црква (των Τρφαλλών εκκλησίας) томе незаконитом браку много супротстављала, отерао је и њу после неког времена. Као трећу супругу узео је сестру бугарског владара Светослава (Σφενδοσθλάβου).[39] Ни са једном од те три жене није имао деце.[40] Када се и ове последње заситио потражио је племенитију брачну везу.

Пошто је Јевдокија брак с њим одбијала из дна душе, а краљ је озбиљно настојао на своме захтеву и поткрепљивао га не малим претњама, цар је био принуђен да краљу скрене пажњу на своју

[37] О проблему Милутинових женидаба и редоследу бракова уп. коментар Максимовића у напоменама 80—83 уз Пахимера. Ова жена краља Милутина била је жива у време преговора 1299, и њена браћа су настојала да омету успешан завршетак византијско-српских преговора. Уп. коментар. И. Ђурића уз посланицу Теодора Метохита. Веровало се да је њено име било Јелена, које се јавља на портрету Милутинове супруге у Ђурђевим Ступовима, али се показало да је тесалијски владар, код Григоре „архонт Влахије", своју кћер Јелену удао за Гијома де ла Роша. Уп. *М. Динић,* Comes Constantinus, ЗРВИ 7 (1961) 2.

38 Сестра Драгутинове жене Каталине по имену Јелисавета била је Милутинова супруга према Пахимеру (уп. одломак бр. 13 и коментар Максимовића у нап. 103—106), који даје сличне податке: она је сестра жене краљевог рођеног брата Стефана и сестра умрле царице, мајке младог цара; била је монахиња и Милутин ју је завео. Милутинов брак са угарском принцезом, и то законити по католичким критеријима, спомиње и уговор са Карлом од Валоа (ed. *Mavromatis,* Fondation 130) из 1308: unicam filiam suam nomine Zarizam, quam ex Elisabeth, uxore sua legitima procreavit. И cimc непознатог клерика из 1308. спомиње Милутинов брак са кћерком угарског краља: filium nullum habet, sed tarnen quendam bastardum a quadam comuni muliercula et unam filiam habuit a filia regis Ungarie et sororis regine Sycilie, que fuit monialis professa et velata XXXIV annis et in monasterio inclusa. Anonymi Descriptio Europae Orientalis, ed. O. Gorka, Krakow 1916, 34.

[39] Ову Милутинову жену као кћерку бугарског цара Георгија Тертерија бележи и Пахимер (уп. одломак бр. 13 и нап. 80 Максимовића). Време склапања овога брака познато је захваљујући једном податку из дубровачког архива из 1284. о поклону „када је узео за жену кћерку бугарског цара". *Јиречек,* Историја I, 190 н. 20; *Г. Чремошник,* Канцелариски и нотариски списи 1278—1301, Београд 1932, бр. 354 и 367. Име Ана наводи се само у Пљеваљском синодику (уп. коментар Максимовића у нап. 80 уз одломак бр. 13 Пахимера).

[40] Ово свакако није тачно. Милутин је имао сина Стефана, рођеног око 1275, како произлази из податка самог Григоре о годинама у време женидбе (види ниже одломак бр. 23). У нап. 38 наведен је извор који каже да је он незаконити син, рођен из везе са обичном женом. Сам Милутин је у преговорима са папом, вођеним 1308. године, прихватао схватање да је Стефан незаконити син и настојао је да га легализује. Папа Климент V је наложио својим легатима да утичу на краља да препусти сину неки део своје државе. Уп. *Пурковић,* Авињонске папе 15—16. Милутин је имао и сина Константина, који се после очеве смрти борио за престо, а споменут је у натпису на икони коју је Милутин поклонио цркви светог Николе у Барију. О његовој биографији не знамо ништа. Уп. *М. Динић,* Comes Constantinus, ЗРВИ 7 (1961) 1—10. О ћерци говоре извори наведени у нап. 38. Иако се у једном од њих каже да је то једина кћерка, Милутин је имао још једну кћер, удату око 1292. за Михаила, сина видинског кнеза Шишмана. У једним изворима она се назива Ана, У другим Неда. Уп. *М. Пурковић,* Принцезе из куће Немањића, Виндзор 1956, 41—44, где су наведени извори и литература о Милутиновим кћерима.

кћер Симониду, која је била у узрасту од пет година.[41] Краљ би је узео себи да је одгаја док не дође у законито доба за брак и постане супруга. Када је освануло пролеће[42] отишао је цар с царицом[43] и ћерком у Солун, водећи собом у узама и Порфирогенита,[44] прибојавајући се да не побегне уз мајчину помоћ. Јер, царица мајка Теодора[45] није престајала да тугује због сина и да тражи његово ослобађење.

С друге стране тамо је дошао краљ (Κράλης) водећи собом као таоце синове најугледнијих Трибала[4^] и водећи, такође, сестру Светослављеву ради утврђивања уговора. Она је мало касније одведена у Цариград и са њом се телесно спојио Михаило Кутрул,[47] који је цару био зет по сестри и сад удовац после њене смрти. У почетку је са споменутом живео тајно, а затим је јавно склопио законити брак. И, да скратим, пошто је краљ склопио уговор који

[41] Пахимер говори нешто подробније о Евдокијиним мотивима. Уп. одломак бр. 13 и коментар у нап. 84.

Јиречек, Историја I, 194, тумачио је ово место тако као да је Симонида имала 8 година. Међутим, већ је *Ласкарис,* Принцезе 58, упозорио на то да се Пахимер и Григора слажу у погледу узраста Симонидиног у време склапааа брака. То није једини Григорин податак о Симонидиним годинама. Говорећи касније (уп. одломак бр. 12) о њеном боравку у Цариграду после мајчине сахране, он каже да је била у узрасту од 22 године, што даје 1295. као годину рођења. Узраст од 8 година споменут је касније у вези са почетком брачног живота (види ниже одломак бр. 9).

[42] Пошто од земљотреса 1.јануара 1296. није споменут ниједан датум, није јасно на коју годину се ово односи, али из тока догађаја произлази да мора бити после 1297 (смрт трапезунтског цара) и 1298 (долазак Евдокије у Цариград). Из Пахимера (уп. нап. 98) се зна да је цар са породицом напустио Цариград 6. фебруара 1299. Уп. коментаре И. Ђурића и Л>. Максимовића уз одговарајуће одломке из текстова Метохита и Пахимера.

[43] Реч је о Ирини, Јоланти од Монферата, удатој за Андроника II око 1285. О њој Григора говори у своме делу опширније. Уп. ниже одломак бр. 9.

[44] Царев брат Конетантин називан је Порфирогенит, јер је рођен после освајања Цариграда у сали обложеној порфиром, где су се царице по правилу порађале. О њему је Григора говорио у своме делу (Greg. I, 186—191, 195—197), како га је отац више волео, како је намеравао да за њега у Солуну и Македонији образује посебну државу. То је утицало на односе међу браћом, а интриге су ствари погоршале. Цар Андроник II је затворио брата Константина и његове пријатеље, приредио формалан процес на коме су осуђени 1294. године. Константин Порфирогенит је остатак живота провео у затвору, а умро је 5. маја 1306. као монах Атанасије. Уп. *Ф. Баришић,* Константин Порфирогенит Палеолог ЗРВИ 22 (1983) 43—57.

[45] Теодора је била удовица Михаила VIII Палеолога, кћерка севастократора Јована Дуке Ватаца, удата око 1253, умрла 4. марта 1303.

[46] Питање талаца, синова истакнутих српских великаша, изазивало је тешкоће приликом преговора Теодора Метохита са српским краљем. Уп. посланицу Метохита и одговарајући коментар И. Ђурића. Таоце спомиње и Пахимер описујући састанак византијског цара и српског краља.

[47] О овом царском зету већ је *Јиречек,* Историја I, 195, рекао све најбитније: да је био епирски кнежевић, изданак Анђела, да је имао титулу деспота, да је остао удовац када је умрла Ана, кћи Михаила VIII Палеолога, којом је давно раније требало да се ожени Милутин (уп. одломак бр. 9 Георгија Пахимера). Михаило Кутрул и ова друга Ана, бивша српска краљица, имали су и деце, али је деспот несрећно завршио, пошто је био осуђен и имовина му конфискована. Уп. коментар Максимовића у нап. 68 уз Пахимера.

је био осигуран чврстим гарантијама како је цар желео, вратио се, узевши Симониду, која је била мало дете, док је он био четрдесетогодишњак и скоро пет година старији од свога таста.[48]

(Greg. l, p. 202, 14—204, 13)

ОКО 1303.

ОДНОСИ ЦАРИЦЕ ИРИНЕ И КРАЉА МИЛУТИНА

После иричања о борбама Кашаланаца и Алана ирошив Турака, Гршора се враћа царевим односима са царицом Ирином.

А супруга цара Андроника Ирина,[4^] частољубива по природи, желела је да њеној деци и потомцима за вечна времена наслеђем

48 Место је веома важно за приближно утврђивање времена Милутиновог рођења, па и посредне закључке о времену склапања брака између краља Уроша I и Јелене. Тиме се већ бавио *И. Павловић,* Хронолошке белешке Нићифора Григоре о краљу Милутину, Гласник СУД 51 (1882) 101—112, а затим *М. Purković,Tvfo* Notes on Medieval Serbian History, The Slavonic and East European Review 29 (1951) 545—546.

Али, пре упуштања у било какав закључивања потребно је проверити колика је вредност Григориних података. Формулација по којој је краљ био „скоро пет година" старији од свога таста сугерише велику прецизност и добру упућеност, али подаци се ипак не дају ускладити. Григора ће нешто касније (одломак бр. 8) рећи да је Симонида имала осам година а муж више од 40 кад су почели телесно да живе, што не изазива тешкоће јер би краљ тада имао 43 године. Међутим, Григора говори и на другим местима о годинама цара Андроника показујући да је он био нешто старији но што му је приписао говорећи о браку Милутина и Симониде. Андроник је био у другој години када је 15. августа 1261. са оцем дошао у Цариград. Датум његовог рођења се мора ставити између 13. фебруара 1258. и 13. фебруара 1259, можда између 15. августа 1258. и 13. фебруара 1259. У том случају достигао је канонски узраст приликом венчања 8. фебруара 1272. Уп. о томе *van bieten,* Gregoras I, 261 н. 248—250. С тим ćе слажу и подаци о годинама у време кад је Андроник II умро 13. фебруара 1332. Имао је тада 74 године, а на једном месту Григора је приметио да је 72 године био са знацима царског достојанства а скоро две године у монашкој ризи, што се такође може проверити. У складу с тим су и објашњења Григорина у вези са пророштвом приликом обнове града Tralleis (Greg. I, 143). У сваком случају, ти међусобно конзистентни подаци не слажу će с оним што је речено о годинама оба владара приликом њиховог сусрета о Ускрсу 1299. Тада је цар Андроник II имао 40 година, па ако је Милутин био скоро пет година старији, морао је имати близу 45, из чега произлази да је рођен 1253—1254. године.

[49] Царица Ирина — Јоланта (Violante) Монфератска потицала је из Италије» па је Григора утолико лакше могао да јој припише схватања и обичаје који треба да су типично западњачки. Како је истакао *Осшрошрски,* Историја 448—449, Григора је ту супротставио римско-византијска и западна схватања о природи врховне власти. То је, наравно, чинио у врло уопштеном и начелном виду, не освржући се на стварно стање ни у Византији, ни на Западу. У време када је Григора писао, дељивост и наслеђивање по правилима приватног права били су карактеристични за феудалне кнежевине, а увелико превазиђени у Римско-Немачком Царству, централизованим монархијама, па и градским државама. С друге стране, већ је оснивач последње византијске династије Михаило VIII намеравао да створи посебну државу за свога другог

припадне ромејска власт и ова царска држава и да остане бесмртна успомена на њу у именима потомака. А још необичније, не на начин једновлашћа (ου μοναρχίας τρόπω) као што је од искони преовлађујући обичај у Ромеја, већ пошто међу собом поделе, по латинском обичају, градове и области, сваки од синова да влада делом који му припадне као личном баштином и поседом, који прелазе с оца на њих према владајућем закону који се односи на имовину и имање обичних људи, а затим се на исти начин даје у баштину деци и потомцима. А будући да бејаше рода латинскога те од њих добивши тај нови обичај, желела је да га уведе међу Ромеје. На то ју је наводило веома велико осећање љубоморе, које је као маћеха гајила према пасторку, мислим на цара Михаила,[50] кога је цар родио са својом ранијом супругом угарског рода. Већ смо рекли да је с њом родио два сина, цара Михаила и деспота Константина, а од ове Ирине, лангобардског рода, једну кћер Симониду, о којој смо раније казали, како је за супругу послата краљу Србије, и три сина: Јована, Теодора и Димитрија,[51]" које је све желела поставити за цареве. Они би били други, по достојанству после њеног пасторка Михаила, а други такође и у односу на поделу Ромејског Царства, али сваки самосталан и самодржаван и нико никоме потчињен.

Видећи, дакле, да јој цар и супруг поклања љубав већу од супружанске, мислила је да ће јој он бити послушан што се тиче њених намера око деце. Тако није престајала тајно ноћу и дању да га узнемирава како би он учинио једно од двога: или да цара Михаила лиши царске власти и раздели је међу њене синове, или, као другу могућност, да њих постави као учеснике и судеонике у својој власти. А када је цар говорио да му је немогуће укинути царске законе који су већ многим столећима потврђени и устаљени, она би се разгневила и понашала се према цару и супругу на разноразне начине. Час бејаше ожалошћена и сита живота ако не доживи да види синове украшене царским симболима, час је афектирала и

сина (види нап. 44), сам Андроник II је пристао на поделу територије Царства са унуком 1321, а за време Кантакузина образована је посебна област за Матију Кантакузина (види ниже одломак бр. 48). О разлици између подела територије Царства, о чему је реч у горњем одломку, и апанажа које су постојале у Византији у разним периодима уп. *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 104—107.

[50] Михаило IX Палеолог рођен је 28. марта 1277. из Андрониковог брака са угарском принцезом Аном. Када му је било само четири године проглашен је за савладара свога оца, а затим је 21. маја 1294. миропомазан и крунисан за василевса-аутократора, што се у ранијој историји Византијског Царства није чинило. Његов положај је тиме постао виши од уобичајеног положаја савладара. Ожењен је 16. јануара 1295. јерменском принцезом Ритом, која је у Византији добила име Марија (као монахиња звала се касније Ксена). Приближно у време о коме овде Григора говори Михаило IX је почео своју неуспешну улогу заповедника византијске војске у ратовима у Малој Азији. О њему уп. *Б. Ферјанчић,* Михаило IX Палеолог (1277—1320), Зборник ФФБ 12—1 (1974) 333—354.

[51] Поред Симониде и ових синова, о којима ће бити пружени подаци уз даљи текст, царица Ирина-Јоланта је имала са Андроником II још троје деце: Теодору, Исака и Бартоломеја, који су умрли при порођају или су били превремено рођени. Уп. *Papadopulos,* Genealogie n° 58.

кокетирала одбијајући брачне односе са супругом захтевајући као цену пристанак на њене планове око деце. Како се то стално понављало, мада за то нико није знао, цар то више није могао подносити. Жар његове љубави постепено се гасила и уместо ње дошао је жестоки сукоб који је већини остао непознат. На крају, цар је био сит тога да дели с њом постељу.

Његова супруга Ирина, лишена нада тако брзо и неочекивано, киптила је мржњом према њему. Пошто није видела никакве друге могућности за освету, отпутовала је у Солун, што је било против цареве воље. Он се, наиме, прибојавао да се његове брачне невоље рашчују, а она је, желећи да свога супруга и цара још више унизи, разгласила њихове заједничке креветске тајне на велика звона, пазећи само да о тим стварима не говори пред мноштвом народа. Међутим, својим поверљивим људима, мушкарцима и женама, шапутала би на ухо ову или ону појединост без икаквог обзира, та жена која је иначе изигравала силну отменост. Осећала се увређена и гневно се бунила против благости свога супруга. Та надмена и бестидна жена није осећала страх пред Богом, ни стид пред људима, шкодила је себи и мужу одајући тајне о којима не би могла говорити ни најсмелија блудница а да не поцрвени. Доводила би себи сада овог сада оног монаха и оптуживала мужа за ствари које би јој тада пале на памет, а други пут је те ствари и друге још додавши причала племенитим посетитељкама. И своме зету, краљу Србије (προς τον Κράλην Σερβίας), писала је ствари које се не могу саопштити, тврдећи да се њој са свих страна признаје часност и разборитост, док је против мужа измишљала свакојаке увреде.

Ништа није тако колебљиво као женин карактер (γνώμη γυναικός), ништа није тако склоно да измисли клевете и лажне оптужбе и да своје кривице превали на невине. Кад мрзи претвара се да њу мрзе, кад она воли тврди да је вољена, кад краде каже да је поткрадана; прича да за њом жуде, али да се она у својој чедности тога ужасава; не стиди се да се тиме дичи и хвали и не прибојава се да ће бити оповргнута. Она зна да се у такве преступе лако верује и да их разуздани људи радо слушају, те јој зато језик одјекује јаче него звоно. Без зазора се криво заклиње призивајући небо и земљу. А ако се још истиче пореклом и влашћу, а та чињеница као да полако отклања потребу за доказивањем оптужби, а онда жртви на коју се устреми зли језик потребна је наклоност божја и велико море да га опере од свих увреда и лажних оптужби.

Цар је био кротак а и иначе бојао се њеног језика, и то утолико више да она не подстакне свога зета на рат против Ромеја, кажем краља Србије.[52] Зато јој је угађао у сваком погледу, испуњавао

[52] Како је Григора односе царице Ирине према краљу Милутину и њене планове да неког од својих синова доведе на српски престо испричао у једном даху и то између Ирининог одласка у Солун и каталанских напада на Солун и градове у Македонији, већина научника је све о чему Григора ту говори стављала у пето-

годишњи интервал 1303—1308. Григора, међутим, овде као и на многим другим местима свога дела, исцрпно на једном месту обрађује једну тематску целину која се протеже на дужи период, да би се касније вратио на раније догађаје и одржао хронолошки принцип излагања. Не сме се превидети да Григора овде спомиње не само смрт царевића Јована и одлазак Теодора у Италију, већ бележи и повратак Теодоров и његов други одлазак у Италију, догађаје чија се хронологија може контролисати другим изворима. Григора је овде, уствари, испричао историју односа царице Ирине према кћерци и зету све до краја Ирининог живота (1316).

У питању је, дакле, сразмерно дужи период, па се не смемо задовољити тиме да све догађаје ставимо у исти хронолошки оквир, већ морамо настојати да, пратећи логику Григориног приповедања, уз помоћ других извора утврдимо приближно време сваког појединог догађаја. У причи о Ирининим неоствареним амбицијама налазе се извесни преломни догађаји, који омогућавају да се установи поуздана релативна хронологија, која затим може послужити за прецизно апсолутно датирање. Био је период када је Ирина своје наде полагала у синове Јована (умро 1307) и Теодора (послат у Италију 1306, види ниже напомену 57) и период кад су јој „преостале (. ..) још само наде у кћерку краљицу и сина Димитрија". Повреда услед које је Симонида остала неплодна десила се, по Григори, када је она имала осам година, дакле 1303/04, али су се последице могле поуздано уочити тек када је била око 15 година, што значи око 1310. С друге стране, Димитрије је могао бити једина узданица само између смрти брата Јована 1307. и привременрг доласка Теодора 1316. Када се са овом хронологијом суочи хронологија византијско-српских односа, неки догађаји се могу прецизније датирати.

Непосредно после склапања брака 1299. владали су међу византијским и српским двором добри односи. Савезништво византијског цара предупредило је напад Драгутина, како сведочи Пахимер (уп. горе одломак бр. 19). До рата међу браћом је убрзо ипак дошло и тај рат је увелико утицао на положај српске државе и оба владара све до 1311/12. године. Уп. *Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 58—75. Односи су сигурно били добри и 1305, јер од Пахимера сазнајемо да је царица Ирина располагала војном снагом у којој су били и Срби када је већ била две године у Солуну и када је ратовање побуњених Каталанаца било у пуном јеку (уп. одломак бр. 23 и коментар Максимовића у нап. 133.) Већ следеће, 1306, године Милутин је склопио савез са Филипом Тарентским, који је носио титулу „деспота Романије" и био носилац свих анжујских права на Истоку. *L. Thalloczy-S. Barabas,* Codex diplomaticus comitum de Blagay, MHH DD 28, Budapest 1897, 70—1. Још одлучнији корак у антивизантијском правцу учинио је Милутин 1308. склопивши познати уговор с Карлом од Валоа и обавезавши се да ће претенденту на царски престо помоћи да се бори против Андроника и да освоји цариградско царство. Текст тога уговора недавно је поново објавл>ен у *Mavromatis,* Fondation 123—136. Тај уговор је наметнуо истраживачима две врсте питања; о мотивима који су краља Милутина навели на заокрет и о томе да ли је уговор оствариван, да ли је уопште деловао на српско-византијске односе? М. Динић је у споменутом раду упозорио на Милутинове тешкоће у односима са мајком и братом. Један савременик бележи баш у 1308. како Милутин „matris sue et fratris metu retractus penitus nichil egit" (стр 67). Ширу позадину тог савеза представљају интензивни односи Милутина са папом у Авин>ону. Очекивало се да ће краљ са свештенством и читавим становништвом земље прихватити унију, а краљ је од папе очекивао да ће легализовати његовог сина Стефана. Папа је тада наложио својим легатима да утичу на краља да неки део државе додели своме „ванбрачном" сину Стефану. Уп. *М. Пурковић,* Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934, 14—17.

У старијој литератури *(Јиречек,* Историја I, 197, н. 55; *Ласкарис,* Принцезе 77—79) преовлађивало је мшпљење да је било стварног сукоба између Милутина и Византије 1308, кад су „Каталани стојали код Солуна", и да је с тим сукобом повезано оно што Тома Магистер (Теодул) говори о заслугама војсковође Хандрина у рату против Срба (уп. овде одломак бр. 3). У новијој литератури *(Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 62—64, *Mavromatis,* Fondation 56—59) изражене су сумње у делотворност уговора са Карлом од Валоа и у веродостојност података о српско-византијском ратовању у ово доба. Као и код *Новаковића,* Срби и Турци 57—59, у деловаау српског краља нема акција уперених против цара и таста у Ца-

молбе како у државним пословима тако и у приватној сфери и давао јој више власти него што јој је као царици по праву припадало. Све то да би прикрио од маса јавне свађе са њом. Али она, одбијена од цара у пружању помоћи синовима коју је, као што рекосмо захтевала преко оног што доликује, покушавала је сама да постигне циљ не остављајући неискоришћено ниједно средство којим је располагала.

(Greg. I, p. 233, 14—237, 11)

риграду. Изгледа, међутим, да је развој истраживања у новије време пољуљао ослонце тога схватања. Пре свега, показало се да хрисовуља цара Андроника П којом се Хиландару поклања манастир светог Никите Бањанског на молбу „превисоког краља и љубљеног сина и зета царства ми" из маја 1308. није аутентична, а да тобоже истовремено издата потврда Михаила IX нема завршетак, па се не зна датум, а како ова нема податак о даровању манастира Хиландару, свакако потиче из ранијег времена, када је свети Никита био самосталан манастир. Уп. *В. Мошт,* Договорот на крал Урош II Милутин со Карло Валоа од 1308 година за поделбата на византиска Македонија, *Сиоменици II,* Скопје 1977, 424—426. С друге стране, сигурно је да се положај града Штипа променио у времену од склапања споменутог уговора код Мелена 27. марта 1308, и његове ратификације 25. јула исте године у месту „Goliqueline" (Голи Х'лм?) у српској држави. Титуларни цариградски цар признао је, наиме, српском краљу територије које припадају царству а чији годишњи приход не прелази 5.000 златника. Територија, коју је Милутин раније освојио а затим му је призната као мираз уз Симониду, описана је у документу именима предела које краљ држи и навођењем граница до којих се ти предели простиру. Прво је наведена област без имена која се простире до граница Прилепа и до граница Просека, затим област Овчепоље до граница града Штипа, област Дебар до реке Мат и област Кичево до града Охрида. Mavromatis, Fondation 131. Смисао географских података тачно је утврдио *К. Јиречек* у приказу књиге Срби и Турци С. Новаковића, Archiv für slavisehe Philologie 17 (1895) 257 (= Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 448). Кад су француски посланици дошли у Србију у кратки текст ратификације унето је ово изузеће: „А напред речени град по имену Штип, који поседујемо са свим што му припада, задржавамо себи и својим наследницима и не намеравамо да се обавежемо да га предамо по основи раније споменуте заклетве" *(Mavromatis* Fondation 136). Најприродније се разлика између два текста објашњава претпоставком да је град Штип Милутин заузео у току преговора. Уп. *С. Ћирковић,* Штип у XIV веку, Зборник у част Михаила Апостолског, (у штампи). Иако су биографи Милутина и архиепископа Данила II заокупљени борбама против Каталанаца и Турака, ипак има српских извора који спомињу сукоб с Грцима. Нејасни датум записа анагноста Радина *(Сшојановић, Заииси I,* бр. 34, *Ласкарис,* Принцезе 79 н. 1; *Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 63) у коме се спомиње краљево „размирје" с Грцима није на задовољавајући начин протумачен али се мора имати у виду да се исте личности: казнац Јован и жена му Јелена појављују на датираном каменом натпису из 1315, што нас удаљује од Милутинових ратова крајем XIII века. Као што ће бити показано ниже (уп. одломак 10) и Григорино казивање о прихватању Туркопула сведочи о рђавим односима између Милутина и Византије. Све то показује да похвале Томе Магистра (Теодула) о српско-византијским борбама треба озбиљно схватити и не умањивати им вредност. Први следећи сигуран податак о добрим односима налази се у повељи Андроника II за манастир св. Пантелејмона из септембра 1311. У којој се говори о заузимању вољеног сина и зета царевог краља Стефана Уроша. Actes de Panteleemon 95.

Према свему што је изнето, веома је вероватно да је у односима између краља Милутина и византијског двора била криза у периоду 1308. до 1310. и да стога у наведеним годинама не можемо очекивати Иринине акције да наметне неког од својих синова за наследника своме зету српском краљу.

1308—1316.

ПОКУШАЈ ЦАРИЦЕ ИРИНЕ ДА СИНОВИМА ОБЕЗБЕДИ СРПСКИ ПРЕСТО

Царица је иокушала да ожени свош gpyiol ата Теодора кћерком ашинског херцега, условљавајући брак савезом ирошив владара Тесалије, коїа је шребало заједнички да сруше и његову земљу иреиусше Теодору. Када се шо изјаловило, иослала је Теодора с МНОЇО новца у Ломбардију gа би će шамо оженио кћерком неког Сиинуле. Сшаријег сина Јована царица је желела да веже с неким иносшраним двором. Ушрошила је МНОЇО новца gа би ia учинила владарем Ешолије, Акарнаније и суседно1 Еиира, али без усиеха. Један друш илан осујешио је цар шврдећи да има већа ирава да се брине о сину. Тадаје код цара био у eеликој милосши Нићифор Хумн и цар је оженио сина Јована њешвом кћерком. Син је, међушим, иосле чешири lagune умро без наследника.

Пошто је време као нека Харибда отргло и потопило мајчина надања у погледу тога сина, преостале су јој још само наде у кћерку краљицу и сина Димитрија. Царица и таштаје толики ромејски новац уручила краљу, делом што му га је тамо слала, делом што га је обасула у Солуну где га је позвала,[53] да се њиме могло опремити стотину тријера да трајно бране Ромеје. Зашто да набрајам те нечувене планове каквих никад није било а које је измислио частољубиви карактер те отмене госпође? Желела је да украси своју кћер знацима царског достојанства да јој ништа не би недостајало од украса који су припадали једној ромејској царици по законима од старине. Не могавши друкчије остварити своју жељу ставила је на

53 О Милутиновом боравку у Солуну говори и његова биографија у одељку где су набројани краљеви дигшоматски успеси. Не једном него два пута је желео да се састане са царем Новог Рима, Константинопоља, кир Андроником и успео да постигне оно што је желео не чувши о себи ниједне увредљиве речи. Биограф Милутинов, уошпте, налази да је „чудно да се цар састане са иноплеменим царем и да опет спроведе своју вољу". Не само у својој држави и у грчкој^ земљи је то Милутин постизао „но и у самом столном граду му Солуну" *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 141, цитати из превода Л. Мирковића 106). Из овакве формулације би се могло закључити да биографија има у виду састанак са царем. Из излагања Метохита (одломак 3) се, међутим, види, као и из Григориног текста, да је Ирина полазила у Солун да се види са кћерком и зетом, односно да је она позивала српског краља у Солун. У Милутиновој биографији се говори и о подизању „двора царских" и цркве светог Николе и о обнављаау цркве светог Ђорђа у Солуну, о даровима тим црквама, али се у вези с тим не спомињу посете Солуну *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 136). Боравак у Солуну био би погодан за преговоре Светогораца, пре свега Хиландараца, са српским краљем, али у сачуваним повељама нема алузија на неки састанак у периоду 1304—1307. када би требало очекивати да је Милутин долазио ташти у Солун, као што нема ни повеље која би била издата у том периоду. О великим поклонима у новцу и драгоценостима, које би примио српски краљевски пар, нема ни најмањег наговештаја у очуваним српским изворима.

главу свога зета капу (καλύπτραν)[54] украшену драгим камењем и бисерима, скоро као она коју је носио њен муж цар Андроник. Од тада је сваке године слала увек скупоценију од претходне. Ко би могао набројати скупоцене и раскошне хаљине којима је често обдаривала њега као и своју кћер краљицу (т9ј Κραλαίνγ))? Ко би могао да утврди број царских драгоцености које је Ромејима одузела и дала краљу Србије, изругујући се благости цара и супруга и испуњавајући сопствену жељу? А жеља јој је била да богатства царске ризнице преспе у крило своје деце, а нарочито кћери краљице. Она се надала да ће видети децу коју ће њена кћи родити краљу, na je, грабећи испред времена, правила за њих ризнице на рачун ромејског богатства, да би, када слабост Ромеја пружи прилику, уз помоћ тога богатства напали Ромеје и силом им отели Царство које ови нису х.тели драговољно да препусте. Али царица није примећивала, предајући се сва људским плановима и уопште не помишљајући на Бога да све зависи од његове руке и да ће имати Бога за непријатеља сваки онај ко, будући само човек, смера оно што превазилази људску меру и остваривање својих планова и подухвата не стављa у руке божје. Тако је и овде царица Ирина полагала велике наде у своју децу, али је покушавала да их оствари без Бога, људским средствима, захватајући, како сам рекао, обема рукама богатства Ромеја и поклањајући их њиховим непријатељима. Ствари нису текле према њеним жељама, већ су показале ништавност њених планова, пошто их је казна божја довела, како се чини, до пада. Када јој је ћерка имала осам година спојио će с њом краљ, који је имао више од четрдесет година, и повредио јој материцу, тако да она није могла имати порода.[55]

[54] У тексту је употребљена општа реч за капу, мада треба очекивати да је тај део царске ношње имао свој посебан назив. Проучавајући инсигније код средњовековних српских владара */. Ковачевић,* Средњовековна ношња балканских Словена, Београд 1953, 242—243, приметио је да од Милутиновог времена, судећи по очуваним ликовним представама, улази у употребу камелаукион, који аутор назива царско-византијском круном. Од портрета Милутина и Драгутина у Ариљу може се пратити овај део ношње све до у доба српског царства, а на представама на новцу и касније. На ликовним представама се у време кнеза Лазара појављује нови друкчији тип круне. Ако се споменути тип владарске капе јавља већ код Драгутина и ако се ликовне представе са камелаукионом могу датовати у крај XIII века, онда поклон царице Ирине није могао утицати на увођење и ширење овог важног дела владарског орната. Mavromatis, Fondation 60—61, претпоставља да је у питању деспотски скиадион.

[55] Већ је *Ласкарис,* Принцезе 59, н. 1, упозорио на то да је чекање законитог времена за брак подразумевало, према Василикама, достизање узраста од 12 година, што би у овом случају било 1306. Према Григори Милутин то није чекао, већ је брак конзумирао 1302. судећи по Симонидиним годинама, које су овде наведене. У новије време *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 227 n. 121, изразили су сумњу у ваљаносг дијагнозе коју Григора овде саопштава. Стручно медицинско мишљење сматра да таква повреда има леталан исход. Посебан интерес има питање када се неплодност младе краљице могла са сигурношћу констатовати, јер тада је у плановима царице Ирине настао прелом: од комбинација са Симонидином децом прешла је на комбинације са својим синовима.

Пошто је била изјаловљена и ова нада, царица је одмах покушала нешто друго, не смирујући се никако. Ласкала је краљу многим и безбројним даровима и наговарала га је, пошто није било наде да ће од краљице добити дете, да удари другим путем, да наследство владавине над Трибалима пренесе на једног од краљичине браће. Бнли су то Димитрије и маркграф (ὁ μαρκέσιος) Теодор. Први још није био одрастао, а други је већ имао децу и живео је у Ломбардији, куда га је послала мајка, као што сам већ причао, да продужи њихов род. Прво је краљу послала Димитрија[56] са

S6 Иако је ово Григорино казивање посредством *Орбина* (II Regno degli Slavi, Pesaro 1601, 257) одавно познато, оно није у српској историографији побудило већу пажњу нити је било озбиљно прихваћено. *Рајић,* Историја II, 515—516, наглашава нереалност Ирининих жеља, али се не упушта у расправљање о конкретним околностима. Касније писце је више привлачило питање о односу Симониде и њеног пасторка Стефана и њеној улози у сукобу између Милутина и сина. Тек је *Јиречек,* Историја I 198, узео Григорино казивање сасвим озбиљно и везао га за Милутинову посету Солуну. Он је и долазак Теодора у Србију стављао пре одласка у Ломбардију (1306), што противречи Григориним изричитим подацима. Да је овако рано датовање неодрживо показао је већ *Ласкарис,* Принцезе 72—75. Он је упозорио на веома важну потврду Григориног казивања у једној песми Манојла Фила, посвећеној царици Ирини (уп. ниже одломак бр. 3). Песник сажаљева царицу што је остала сама у Солуну и што јој троје преостале деце живи у туђини. За Димитрија се изричито каже да „је био одређен да влада једним народом", Симонида је била у Србији а Теодор у Италији. Јован је већ био умро, што значи да је текст настао после 1308, а пре 1316. када је Теодор дошао у Византију. Ласкарис је сматрао да се хронолошки оквир Ирининихпокушајаможеставити„јединовремеотприликеодкраја 1308. г. до 1310г.", али је увиђао тешкоће и у Милутиновим односима са Карлом од Валуа и у Теодоровом боравку у Италији у то време. Савремени византолози су склони да Иринине покушаје датују у први период њеног боравка у Солуну, *Laiou,* Andronicus II 231 н. 129; *van Dieten,* Gregoras I, 291 н. 421.

Као што је већ речено, ни логика догађаја о којима Григора пише, ни узгредни податак Манојла Фила, не дозвољавају да се путовање царевића Димитрија стави пре 1308. године. У напомени 52 је показано да између 1308. и 1310. владају између византијског и српског двора односи у којима је незамисливо одређивање византијског принца за српског престолонаследника. Додајмо томе да се Милутин 1308. залаже за легализацију сина Стефана, да га те или 1309. поставља за младог краља, тако да Милутинов син управља приморским областима које су око три деценије биле под старањем краљице Јелене. *М. Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 77—79, је свакако био у праву кад је упозорио да је Милутин тек од 1312. у присним односима са Андроником II и да тек од те године па до Иринине смрти треба ставити покушаје да се византијски принчеви, прво један па други, наметну за наследнике српског престола. Он је навео специфичне аргументе за датовање Теодоровог путовања у Србију 1316/17, које ћемо приказати у следећој напомени, а затим је уз тај датум тесно везао и путовање Димитрија у Србију. Међутим, вероватније је да сукоб између Милутина и сина Стефана има узрок у покушају да се Симонидин брат буде именован за престолонаследника. Милутинов биограф говори о мотивима Стефанове побуне сасвим неодређено: младога краља је наговарала властела, он се поколебао и зажелео да узме престо свога родитеља, настало је међу оцем и сином велико узмућење, син је наговарао краљеве велможе да пређу на његову страну и у томе је имао успеха. После тога дошло је до оружане борбе, хватања и ослепљења Стефана. Неће бити без дубљег значења чињеница да је ослепљени Стефан предат управо цару Андронику II и да је заточеништво провео у Цариграду. Уп. *Живоши краљева и архиешскоиа* 124—126. Уколико би ова претпоставка била основана, датовање путовања Димитрија у Србију требало би повезати са побуном Дечанског, односно, ставити га у крај 1313. или почетак 1314. године. Док је *Љ. Коеачевић,* Које će године длгао против оца Стефана Урош III Дечански? Неколико

много ствари потребних за раскошан и лагодан живот, да би га он, како смо рекли, поставио (διάδοχον χεψοτονη&ησόμενον) за наследника. Краљ га је с радошћу примио, али суровост и непријатност земље одбијали су га свом силином и спречавали да тамо остане и живи дуже време. И пошто је мајка убрзо примила Димитрија који се отуда вратио и изгубила сваку наду у његов повратак тамо, позвалаједругогсинаизЛомбардијемаркграфа(тот μαρκέσιον) Теодора,[5]? који је носио глатко обријану браду. Послала га је на исти начин да постане наследник краља Србије. Краљ је и њега примио с радошћу. Суровост и необичност земље учинили су да се ни он није тамо трајно задржао. И он се вратио, поздравио је мајку која је сада била лишена свих нада које је полагала у синове, и вратио се својој супрузи у Ломбардију.

(Greg. I, p. 241, 13—244, 15).

хронолошких исправака у српској историји, ГНЧ 3 (1879) 387—391, заступао мишљење да се Дечански побунио против оца 1310, К. Јиречек је у приказу Новаковићеве књиге Срби и Турци (Archiv für slavische Philologie 17 (1895) (257) показао да је Дечански у фебруару 1314. намесник у Зети, те је ослепљење могло бити само после тога датума. С друге стране, савремени запис Станислава из 1330 *(Сшојановић,* Записи I, бр. 56) каже да је Дечански провео у Цариграду 7 година, а из његове биографије знамо да се вратио још за живота очева. Тај податак не допушта да се побуна против оца датује касније од 1314.

У^ литератури је истицана нереалност Ирининих планова у односу на Србију. Уп. *Исшорија сриСКоі народа I,* 463. Милутин је још од времена преузимања власти 1282. имао обавеза у односу на брата и његове синове, имао је одраслог сина кога је представљао као наследника и још једног сина (Константина). Наравно, његов положај се променио после успешног рата с братом, а још је лакши постао после ослешвења сина Стефана (1314), смрти брата Драгутина (1316) и затварања синовца *Владислава* (вероватно 1316).

[57] Модерни истраживачи имају велике резерве према Григориној вести о одласку другог Ирининог сина Теодора у Србију. Уп. *Laiou,* Andronicus 231 n. 129. *van Dieten, Gregoras* 291, n. 421; *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 228 n. 125. Већ је Ласкарис истицао проблеме у вези с хронологијом. *Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 78—80, показао је, међутим, да стварних тешкоћа нема и да подаци из аутобиографије о путовању на исток и алузије о служби царевима и задацима које је добио одговарају оном периоду кад је Милутин имао слободније руке. Наиме, Теодор каже да је пут на исток предузео када је имао 25 година, што одговара 1316. години, да је провео две године не рачунајући оно што је провео извршавајући налоге царева, а што је њему било на част. Како је познато време његоврг повратка, новембар 1318 (крајем априла почетком маја био је у Дубровнику, а 10. јуна је стигао у Венецију), може се закључити да је стигао у јесен 1316, што добија потврду у хрисовуљи Михаила IX за Теодора из децембра 1316 (уп. ниже нап. 66). Како каже да мајку није затекао живу значи да је умрла пре краја 1316. *l* ригорино казивање се може ускладити са аутобиографским подацима самога Теодора једино ако се прибегне претпоставци да је у Србију стигао из Дубровника, односно путујући из Италије у Византију. Како је већ М. Дшшћ упозорио у ово време се у српским владарским повељама не говори одређено о наследнику престола, већ се дозвољава могућност да то буде неко „од инога племене". *Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 79. Тек у натгшсу на икони коју је Милутин поклонио катедрали светог Николе у Барију 1319, наведен је најмлађи краљев син Константин. Уп. *Јиречек,* Историја Срба I, 201 п. 77, а о верзијама тога натписа МОЈ коментар у *М. Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 303.

10

1308—lili.

ОДНОСИ СРПСКОГ КРАЉА ПРЕМА КАТАЛАНЦИМА И ТУРКОПУЛИМА

После бишке код Аира (јула 1305) Кашаланци су се осилили збо! иобеде, а и због савезнишшва Туркоиула^ који су наиусшши Ромеје. Две iogune (1305—1306) иљачкали су и иусшошили ириморску обласш и земље у унушрашњосши до Мароније, Родоїа и Бизе. Земљу су ирешворили у иусшињу, иа нису мо1ли у њој да нађу средсшва за живош. Прошли су и родоиско ириморје и уграбили велики илен, Било је 2.000 Турака и иреко 5.000 Кашалашца, рачунајући иешаке и коњанике. Ујесен 1307. иљачкали су села Македоније да би набавили намирнице за зиму. Код Касандрије су смесшили шабор да ирезиме. У иролеће 1308. наиали су iрадоее Македоније. Највише су желели да освоје Солун, верујући да би из њега мо1ли зашсиодариши целом Македонијом. Цар је осујешио шај њихов илан шиме шшо је наредио gа се код Хрисшоиоља (Кавала) иодшне зид од мора gо врха оближње иланине, шако да је месшо било неироходно за оне који су хшели из Тракије у Македонију и обрашно. Послао је, осим шош, војне заиоведнике и наредно да скуие војску довољну да брани македонске iрадоее и снабдео их намирницама. Кашаланци су се нашли у оиасносши да сшрадају од глади, јер на селима више није било људи, а градови су били добро зашшићени. Реше сшош да се ератiе у Тракију. Од заробљеника су, међушим, сазнали gaje иодшнуш зид који им зашвара иролаз.

[58] Туркопулима се у византијским изворима најчешће називају најамници турског порекла у царској служби. Уп. *Moravcsik II,* 327—328. Овде, међутим, Григора има у виду једну сасвим одређену групу Турака Селџука о којој је на више места свога дела дао не увек међусобно сагласне податке. Били су то иконијски Турци који су 1260. пред опасношћу монголског освајања пребегли Михаилу VIII Палеологу (Greg. I, 82). Султан Азадин и брат (касније ће Григора рећи син) Мелик са великом оружаном пратњом и породицама уживали су царево гостопримство, као што га је Михаило Палеолог уживао код Селџука неколико година раније. Неки чланови селџучке династије су примили хришћанство, неки нису, што је изазвало компликације у односима са патријархом Арсенијем (Greg. I, 95). Када је бугарски цар Константин Тих Асен навео Монголе да провале у Византију због убиства младог Ласкариса, Азадин је ступио у везу са Константином Тихом и Монголима да би се ослободио Византинаца, јер га је цар у последње време држао под надзором у граду Аиносу. Монголи су тада опсели град и изнудили да им буду предати Азадин и Мелик. Одвели су их преко Дунава, где је Азадин умро у туђини, 1278/79. а Мелик је отишао у Азију да се бори за власт над очевом државом. (Greg. I, 138). Ратовао је безуспешно и био присиљен да се склони у Хераклеју Понтску. Већ је хтео да поново пређе цару, али се предомислио и отишао да се бори за земље својих предака, али је био мучки убијен (Greg. I, 229). Они што су остали, са којима су биле и породице, затворени су а имовина им је била конфискована, многи су покрштени и укључени у византијску војску. Једном Григора каже да је било хиљаду тих што су остали, а затим ће рећи да су под Меликом остали када је Азадин побегао Скитима (Монголима), идентификујући тако Мелика с почетка XIV века с оним што је пребегао Монголима и изгубио живот борећи се у Малој Азији (Greg. I, 248). Другом приликом наводи да је Туркопула било 1.100 и примећује да се број у међувремену повећао услед прираштаја. За време битке код Апра Туркопули су напустили Ромеје и прешли њиховим непријатељима. Касниjу судбину ових Туркопула и њихов прелазак у службу српског краља, Григора ће испричати доцније.

Та вест је била за Каталанце потпуно неочекивана, поразила их је и помела. Нису знали куда би. Осећали су да им прети глад, а истовремено су се бојали да се народи у суседству Ромеја из Македоније, од којих је сваки понаособ страховао од њиховог напада, међусобно не споразумеју и на њих насрну. Уколико би Илири, Трибали, Акарнанци и Тесалијци[59] склопили савез, могли би од њих бити опкољени и до последњег човека уништени јер не би имали куда да се спасу бекством.

(*Greg.* I, p. 247, 7—14)

Одлучили су да без оклевања крену наиред и иошчине било Тесалију, која би им иружила све шшо је иошребно за живош, било неку обласш иза Тесалије до Пелеионеза. Хшели су да заврше лушања и да се сиоразумеју са неким од обалских народа да би се несмешано моии врашиши кући. За шри дана сшшли су до иланина на граници Тесалије (Олимиа, Осе, Пелиона). Ту су се ушаборили и снабдели иошребним намирницама. Ту се Гршора враћау своме иричању Туркоиулима. Било ихје 3.000 саЛашинима, а од шо1а је 1.100 иод Меликовим вођсшвом осшало кад је сулшан Азадин їређеiао Скишима. Они су се иокрсшили и били су иримљени у ромејску војску. Услед иририашшаја њихов број се иовећао. Касније, међушим, уочи бишке код Аира (1305), они су се одмешнули од Ромеја и иришли су Каша-

[59] Григорино казивање о Каталанцима и њиховим савезницима Туркопулима налази потврде у српским изворима, пре свега у биографијама краља Милутина и архиепископа Данила II. Причања српских писаца, Данила и његовог ученика, немају хронолошку и географску одређеност, у знатној мери су реторички обојена, али се срж може препознати и упоредити с другим изворима. У центру пажње српских писаца је страдање Свете Горе, а као нападачи се наводе „безбожни народи Фрузи, Турци, Јаси, Татари, Моговари и Каталани". Данилов биограф се бави нападима на Свету Гору, посебно на манастир Хиландар, о чему Григора не говори посебно. У биографији краља Милутина, говори се, изван хронолошког контекста у сасвим уопштеном виду о страдању хришћана од „безбожних Перса и Агарена" који су ушли у Велику Романију, долазили до самог Цариграда хвалећи се да им се ниједно царство не може супротставити и стојали су у Великој Романији 20 година (*Живоши краљева и архиеиискоиа* 142—143). Данилов Ученик је одређенији, он зна и за подизање зида о коме говори Григора . . . и када су дошли до Христопоља, устадоше многе државе грчког царства и „учинише им зидом велику преграду, од горе до горе, тако да се више нису могли вратити натраг. И названо је то место Кавала" .(*Живоши краљева и архиеиискоиа* 354, навод по преводу Л. Мирковића 269). Не могавши да се врате, они су се, према Даниловом Ученику, бацили на околне земље и градове Солун и Бер (Верију). Ови догађаји су код Даниловог ученика повезани са раздвајањем и повратком једнога дела: „и ту их предобри Бог раздели на њихову погибију, да скончају својом непобожношћу. Једни од њих Фрузи и Римљани, звани Каталани и Моговари, одоше морем у своју земљу, а Мелекил са својом силом ка благочастивом краљу Урошу" (на истом месту). Новаковић се у првом реду ослањао на аутобиографска казивања краља Милутина сачувана у повељи о уљарском селишту с почетка XIV века. /. *Радонић,* Биографија и аутобиографија краља Милутина, ЛМС 183 (1895) 423—437, доказао је да је та повеља фалсификат из првих деценија XV века. Међутим, текст аренге има своју вредност независну од саме повеље, јер представља важан члан у рукописној традицији Милутинове биографије укључене у Данилов зборник. Уп. *В. Мошин,* Житије краља Милутина према архиепископу Данилу II и Милутиновој повељи-аутобиографији, Зборник историје књижевности 10 (1976) 109—136, где је побележена ранија литература,

ланцима. Већину Турака чинили су от који су иод вођсшвом Халила дошли из Азије да служе Кашаланцима као најамници. За време крешања ирема Тесалији иродубило се неиоверење, ш су обе сшране зажелеле да се мирно расшану. После сасшанка вођа и иосüluтyiuoi goweopa иоделили су зароб- љенике и илен и расшали су се у добром расиоложењу. После шош Гршора ираши вoјевање Кашаланаца сее до освајања Ашине и Тебе, а зашим се враћа судбини Турака.

А Турци су се после одвајања од Каталанаца поделили у две групе. Једна је следила Халила, друга Мелика. Мелик је са својим људима раније примио божанско крштење и добио од цара богату награду за службу. Касније је погазио заклетве и презревши божанске заповести и законе прешао непријатељима Ромеја. Није се стога могао надати да ће било како с Ромејима склопити пријатељство, пaje paдиjeприхвaтиo пoзивкpaљaCpбиje(тe> Κράλη Σερβίας) него да изађе пред очи Ромејима. Са хиљаду коњаника и пет стотина пешака отишао је тамо и предао оружје и коње по наређењу краља

Код нас је Григорине податке о Каталанцима и Туркопулима први коментарисао и суочавао са српским изворима *С. Новаковић,* Срби и Турци 51—93, али у његово време је било познато мало извора о западњачким најамницима. Новаковић се ослањао на дела Хопфа и Херцберга, јер се класично дело *G. Schlumberger,* Expedition des „Almugavares" ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 a l'an 1311, Paris 1902, појавило тек касније (уп. моје допуне уз треће издање књиге *Срби и Турци* 436—437). У међувремену је ратовање Каталанаца на Истоку брижљиво проучавано и осветљавано новим изворима. *A. Rubio i Lluch,* Diplomatari de l'Orient catalä (1301——1409), Barcelona 1947. Најпотпунији преглед с подацима о ранијој литератури дала је *Laiou,* Andronicus II, 134—233. Недавно је *М. Живојиновић,* Житије архиепископа Данила II као извор за ратовање Каталанске компаније, ЗРВИ 19 (1980) 251—272, суочила казивања Даниловог Ученика са византијским и западним изворима и показала да је овај српски писац био веома добро обавештен о догађајима у широј области Свете Горе.

Захваљујући Григори ови напади на Солун и Македонију могу се датовати у 1308. годину, па у склопу ситуације у тој години треба посматрати и оно што Григора каже о страховању Каталанаца од суседних народа: Албанаца, Срба, Епираца и Тесалаца. Чини се да од такве потенцијалне алијансе суседа није било стварне опасности. До тога времена Срби су били несумњиво погођени, али не пустошењем њихове земље већ страдањем Свете Горе и нападима на Хиландар. Не сме се, међутим, заборавити да баш тада Милутинови посланици склапају уговор са Карлом од Валоа. О раскидању уговора са Ромејима говори и Тома Магистер (Теодул) (уп. ниже одломак бр. 1), а посредно сведочанство пружа и узимање у службу непријатељских Туркопула (види следећу напомену). Албанци нису били на путу Каталанског пустошења, а нису се тада ни налазили под влашћу једне државе да би могли заједнички дићи оружје на Каталанце. Већина их је била под Филипом Тарентским који је у ово доба водио изразиту антивизантијску политику. Тесалијом је, по казивању самога Григоре, владао Јован II Анђео, болешљив и неподобан за ратовање. *Ферјанчић,* Тесалија 139—140. Епир је тада био повезан с Цариградом, али је био далеко од Каталанаца. *Nicol,* Despotate II, 74—75. Уз то треба имати на уму да су Каталанци у време боравка на Касандрији, на путу од Тракије у Македонију, или нешто раније, у лето 1307, постали вазали Карла од Валоа. То није дуго трајало, није имало знатних последица по њихову оријентацију, али им је несумњиво јачало положај у тренутку кад је западњачка офанзива против Византије била на врхунцу. Уп, *Laiou,* Andronicus II, 211, 224.

Србије.[60] Одређено је било да он и његови људи убудуће воде приватан живот осим када рат наметне потребу да један број који краљ одреди поново узме оружје и војује с војском Трибала.

(Greg. I, p. 254, 3—17)

[60] О раздвајању табора који су чинили Каталанци и њихови савезници говори и српски извор *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 354), али са погрешном представом да су западњаци отишли „морем у своју земљу" док су Турци делом прешли у службу српском краљу, а делом продужили „на земљу влахиотску и на Ливадију". Григора и Данилов Ученик се слажу у погледу поделе и раздвајања, али се дијаметрално разилазе говорећи о даљим догађајима: док код Григоре Турци остају, а Каталанци настављају и освајају Атину и Тебу, код Даниловог Ученика Каталанци одлазе а Халилови Турци настављају и побеђују „Фруге ливадијске"! Уствари, део Турака је, као што ћемо видети, наставио с Каталанцима до победе код Кефиса (види следећу нап.).

О ступању Туркопула у српску службу, и то баш оне групе којом је заповедао Мелик, говоре и српски извори. У биографији краља Милутина, као и у већ споменутом аутобиографском казивању сачуваном у повељи за Уљаре, каже се да је краљ један део тих „Перса" позвао у своју државу да буду похвала њему а повод за завист других владара. Требало је, дакле, да послуже краљу у одмеравању снага са суседима, а и рат са братом Драгутином био је у пуном јеку. Ови Турци се, међутим, испуне завишћу на самога краља и дигну се против њега, али доживе страшан крај, јер их је краљ потукао са својим „домачедцима" односно „храненијем", у другом тексту, тако да су остали само они који су постали робови властеле, јер је остале краљ делом погубио а делом осудио на заточење *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 144; *Сиоменик* III, 22). У основи исте податке налазимо и у житију архиепископа Данила, где се налази нешто више података о другој групи Турака и где налазимо имена вођа:" Једни од њих Фрузи и Римљани, звани Каталани и Моговари, одоше морем у своју земљу, а Мелекил са својом силом ка благочастивом краљу Урошу. Савећавши са друговима својима против овога зао савет, био је ухваћен и сконча љутом смрћу" *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 354, навод по преводу Л. Мирковића 269). Оба српска извора својим излагањем сугеришу сасвим кратку епизоду у којој су се Туркопули убрзо по доласку побунили. Треба, међутим, узети у обзир још једно сведочанство Даниловог Ученика, оно, наиме, у коме спомиње стране најамнике у Милутиновој борби против брата:" А сам уставши пође против брата свога на рат против своје воље, јер се сви његови великаши беху одметнули. Али Бог, који чини једини милост у тисућама, дарова и тому благочастивому ненаданy помоћ. Јер те године његове скрби многе војске народа татарскога и турскога и јашкога дошавши предадоше му се. И са њима пошавши одби насиље оних који су борбу водили са њиме, све добро свршивши Божјом помоћу" *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 359, навод по преводу Л. Мирковића 273). Меликови Туркопули су учествовали бар у овој, веома важној краљевој акцији пре побуне. Уп. *Динић,* Однос краља Милутина и Драгутина 69—70, где се, на основу кретања Даниловог закључује да је овако одлучни судар био негде у првој половини 1311.

Уколико је тај закључак поуздан, Меликови Туркопули би били у краљевој служби бар две године. Из Григориног излагања, као и из излагања Даниловог биографа, Мелик је ступио у краљеву службу после одвајања Каталанаца и Туркопула, што пада после напада на Солун и градове у Македонији, односно док су били на путу у Тесалију. Како су у Тесалију стигли у јесен 1309, одлазак Меликових Туркопула у Србију треба ставити у прву половину 1309.

Уп. *М. Живојиновић,* Житије архиепископа Данила, ЗРВИ 19 (1980) 267. Са таквим датовањем се може ускладити још један извор који спомиње ступање Турака у службу српског краља. Тома Магистер (Теодул) у похвали војсковођи Хандрину (уп. ниже одломак 1), каже да је у време кад је нашима ишло лоше, краљ кршио уговоре с Ромејима и покушао да насели Турке, па се развила борба у којој се Хандрин супротставио Србима.

Григорино казивање о судбини Меликових Туркопула у српској служби, неодређено је и, како се чини, нетачно. Ако им је Милутин одузео оружје и коње онда га нису могли служити, ако се оно што Григора каже односи на ситуапију после побуне, онда је краљ био попустљивији но што његов биограф говори.

11

1311—1313.

ПОМОЋ КРАЉА МИЛУТИНА ВИЗАНТИНЦИМА У БОРБИ ПРОТИВ ТУРАКА

Халил је са 1.300 коњаника и 800 иешака осшао у Македонији и иокушаоје да се сиоразумес Ромејима. Тражиоје да їα ироиусше кроз Хрисшоиољски кланац и ga ромејским бродовима са целокуиним иленом ирећe Хелесионш. Памшсћи све шшеше шшо су их Турци нанели, цар је желео да их се шшо ире ослободи. Послао је свош најбољег војсководју Сенахерима са 3.000 коњаника да Турке исираиш из Македоније до Хелесионша. Ромејски заиоведници и војници, видећи колики је илен у коњима, новцу и друшм сшварима шребало иревесши у Азију, нису хшели шо да доиусше, иа нису дали бродове и сиремали су се да ноћу наиадну Турке уиркос уіовору. Турци су шо сазнали, иремесшили су логор, ириiремили се за борбу с Ромејима, чак су освојили једну од оближњих шврђаеа и снабдели је ga би иослужила за борбу ирошив Ромеја. То је разбило ромејске иланове и ирисилило их да се држе на одсшојању док цара не обавесше. Тиме је време било изгубљено, а Турци су доводили иојачања из Азије, иредузимали су изненадне наиаде и иусшошили земљу. После шош Гршора оиисује иораз који је цар Михаило IX ирешриео са својом војском, сасшављеном знашним делом од сељака. Том ириликом су у шурске руке иали царев новац и царске инсишије. Халил је себи сшављао на јлаву цареву каиу (καλύπτρα) *и исмевао цара.*

У то време варвари су, поставши још обеснији после оне победе, пљачкали и пустошили на најстрашнији начин ромејску земљу у Тракији, тако да Ромеји скоро две године нису могли излазити из градова да би орали и сејали.[61] Цареве је то испуњавало

дубоким болом и душу им опхрвало бригама. Изгубили су наду да се могу помоћи ромејским трупама. Касно су схватили да их погађа божански гнев, али узрок му нису могли наћи. Били су заокупљени тиме да као савезнике доведу неке најамнике било откуда, али су и на то изгубили много времена, израчунавајући да ће издаци бити превелики и да их не може издржати царска ризница, која је управо сада више него икад испражњена због пустошења земље. Па ипак, како нужда није ни најмање допуштала мировање, цар Андроник је упутио посланство зету по ћерци, краљу Србије (τον Κράλην λέγω Σερβίας) молећи за савезничку помоћ.[62]

[61] Како је цела даља Григорина прича о Туркопулима заснована на погрешној претпоставци о томе да су Мелик и Халил истовремено напустили Каталанце, истраживачи су били заведени и нетачно су датовали поједине епизоде из ратовања са Халиловим Турцима. *Laiou,* Andronicus II, 232, ставља одвајање Халила у пролеће 1309. *D. Jacoby,* Catalans, Turcs et Venitiens en Romanie (1305—1332), Studi Medievali, Serie terza 15/1 (1974) 230—234, изричито оспорава „хипотезу"^ по којрј су се једни Туркопули одвојили још 1308, а други тек 1311, иако сам употребљава грађу која ту „хипотезу" потврђује. *Новаковић,* Срби и Турци 74—75, и *Јиречек,* Историја I 198, знали су да је Халил са својима напустио Каталанце тек после 15. марта 1311. Хроничар Каталанске компаније Рамон Мунтанер, који је нешто раније напустио главнину компаније, спомиње Туркопуле у бици код Кефиса. Исто тако изричити су и српски извори. Тек после ове значајне битке настао је код Турака прелом: „Опустошивши све крајеве тих земаља, рекоше у себи: 'Ми сами разделивши се од својих другова, скончаћемо од силе неког царства, ако чују за нас'. И известивши се у грчког цара да су под његовом руком, са преваром дођоше у Калипољ. И ту одметнувши се, почеше војевати против цара пленећи државе његове". После тога се прича о помоћи српског краља. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 355, навод по преводу Л. Мирковића 269. Индиректну али важну потврду за чињеницу да су неки Туркопули били са Каталанцима и у периоду боравка у Тесалији, дакле 1309. и касније (до марта 1311) налазимо у једном писму Марина Сануда Торчела у коме набраја турске поразе у последњих 25 година. Пошто је навео рат у коме треба да је погинуло 8.000 Турака, Санудо наставља; Verum alii Turchi velut Turchopuli, qui erant in Almiro cum societate Cathellanorum, discendentes ab ipsis utrique numero circa milesimo fuerunt mortui et consumpti, sicut sciri potest, ita quod numerus ipsorum infidelium occisorum ascenderet ad ad summam X milium hommum et minus. *F. Kunstmann,* Studien über Marino Sanudo den Aelteren mit einem Anhange seiner ungedruckten Briefe, Abhandlungen der Historischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften 7 (1955) 810. *D. Jacoby,* нав. дело 232 н. 90, цитира још једно Санудово писмо, објављено доцније (La Bibliofilia 42 (1940) 348—359, ed. A. Cerlini, нама неприступачно), у коме каже да је видео са Каталанцима 1.800 коњаника „inter Turchos, turcopulos et mortatos" (врста стрелаш). Имали су своје вође, живели одвојено а Каталанци су водили све њих. D. Jacoby због тих података и одвајање Меликових Турака ставља после пролећа 1311, што је немогуће с обзиром на оно што се дешавало у Србији.

Споразум цара Андроника II и Халила којим су Турци пропуштени кроз Христопољски кланац могао је бити склопљен само 1311. Раније датовање с позивањем на то да Григора каже „да је око тога времена" абдицирао по други пут патријарх Атанасије, тешко се може бранити јер је Григора пре тога испричао догађаје који су трајали дуже време. Уосталом, осма година другог патријарховања Атанасијевог води нас управо у 1311. годину. Такву хронологију потврђује и податак о скоро две године пустошења Тракије. Како се из српских извора зна да су Турци потучени 1313 (свакако пре 31. августа, види ниже нап. 65), долазак пада у 1311.

Вредно је упозорити још на једну разлику: док српски извор сматра да је Халил са својим Турцима лукавством, претварањем да признаје власт византијског цара, Григора показује да су Ромеји прекршили уговоре.

[62] Тражење помоћи се датује у 1312. *Dölger,* Reg. n°, 2346, а по њему и *van Dielen,* Gregoras I, 200 („крај 1312"), што је оправдано, мада није искључено да је помоћ тражена тек 1313, како индиректно произлази из српских извора. Биограф краља Милутина говори у два маха о тражењу помоћи од стране византијског цара. Прва молба је дошла када је „цар Велике Романије Андроник Палеолог" чуо како се његов зет обрачунао са побуњеним Персима. Ослобођена од реторике, царева порука садржала је позив да дигне снагу „против преосталог дела ових поганика". Српски краљ је „као мудар и вешт муж подстакавши јастребе на оне који беже", послао „сроднике" и „храненије", дакле, најпоузданије војне снаге против пагана. Ови су отишли „у ту Романију" и „тамо спроведоше своју вољу против тих поганика". Њихове градове су искоренили, богатство себи разграбили, тако да су се дивили и прекоморски цареви и краљеви због помоћи и славе Божје . . ." *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 145, навод из превода Л. Мирковића 109—110). У аутобиографском казивању, сачуваном у уводу повеље о Уљарима налази се једна од најбитнијих разлика у односу на биографију укључену у Данилов Зборник. Ту је, наиме, победа над Турцима у Романији испричана у истом даху са победом над својим побуњеним Турцима: „Не само оне који су били у нашој држави, већ и у тој Великој Романији, где су се били распространили и градове утврдили на крају, и тамо их је сила Божја поразила помоћу нас грешних и једне смрти предала, друге на заточење осудила, осталих не мало у ропство у српској земљи предадосмо. Њихово велико богатство заплењено је било од наших велможа и других (. . .)". Њихови су градови били разорени и „ниједан од тога безбожног језика није се нашао у целој Великој Романији и на овој страни византијског мора, осим оних који су били

Али, још пре но што је отуд стигла помоћ, Господ који све ствара и на боље окренуће, учинио је да се надахне мужевном ревношћу један од благородних из синклита (των ευγενών της συγκλήτου) и царски рођак Фил Палеолог, коме је доцније цар уручио протостраторску палицу.[63]

(Greg. I, p. 262, 20—263, 18)

Фил Палеолог је уживао цареву наклоноси због оданосии и часно1 живоша, али није био искусан у војним сшварима, а усшо и слаб и болешљив, иредан иобожносии. Он је зашражио од цара део војске, заиоведнике које изабере и новац, да би их оиремио свим шшоје иошребно. Цар се дао убедиши јер је веровао да ће Бо1, теван на цара Михаила IX збо1 іреховеа њешвих иредака, иомоћи овом човеку свешог каракшера. Палеолог је зашим ирешо да дите дух војника. Обдаривао их је, дао је чак и свој йојас и мач, делио с војницима судбину, обећао иоложаје и нтраде онима који се буду борили. Поделио је МНОЇО *новца свешеницима да се моле за њеш и за војску. Пре иоласка из Царшрада иослао је уходе да осмошре неиријашељски лошр. Такоје сазнао даје Халил шри дана раније иослао 1000 иешака и 200 коњаника да оиљачкају земљу око Визе и уграбе бошш илен. Палеолог је иожурио да би се сукобио с неиријашељем їре НО шшо сшине у лошр, док се враћа с иленом. Код реке Ксерошис нашао је, иосле шри дана хода, земљу иошдну за ло1ор и бишку. Тује два дана касније дошло до бишке коју Гршора иодробно оиисује. Ромеји су однели иобеду и иобили Турке осим мало1 броја коњаника. Пожурили су зашим да сшишу до Херсонеса да би и осшале βάρβαρε ухвашили у мрежу.*

у ропству српске властеле" *{Сиоменик* III, 22). По овој верзији Милутинове биографије, цар Андроник се дивио и прослављао Бога и тек „после малог времена" затражио је помоћ од свога зета пошто је „мали неки изданак њихов остао и велике туге чине држави мојега царства и много противећи се нисам им могао одолети". На то је, као и у биографији у Даниловом зборнику, дошла експедиција под Новаком Гребостреком која је постигла велике успехе у Анатолији. Према садашњем стању истраживања немогуће је рећи која од две верзије Милутинове биографије заслужује веће поверење (уп. примедбе у нап. *59).* Верзија сачувана у повељи о Уљарима сугерише хронолошку близину Милутинових борби против побуњених Туркопула у својој земљи и против Турака у Романији, тј. Галипољу. О две помоћи српског краља говори и сам цар Андроник II у једној својој иовељи из октобра 1319. године. Већ је, *Новакоеић,* Срби и Турци 80—82, 108, користио податке те повеље не знајући њену тачну хронологију (Јиречек је у споменутом приказу Новаковићеве књиге упозорио на издање *Флоринског* са датумом октобар 6822 (1313) Абонские актв! 43, *Dölger,* Reg. 2348^. Ту се у успешним борбама против Турака у Тракији поред византијске спомиње и српска војска, која је знатно помогла, сложно ударала на непријатеља. И у повељи се каже да су непријатељи пропали и изгинули, али је због тога настала велика пометња међу Турцима и изазвала подизање војске. Тада је ромејска војска прешла на ону страну, што значи у Малу Азију. Ту се борила и друга српска помоћна војска. Повеља доноси и занимљиве појединости: да је цар з поведао војском, да је српски краљ предлагао да се свако за себе бори против непријатеља, да је српски краљ желео да лично предводи војску, али да то није било могуће, јер било опасно да се од својих одваја итд. Други поход је, очигледно, онај пу коме је учествовала српска војска под војводом Новаком Гребостреком. За утврђивање Григорине хронологије важна је околност да се и овај други поход завршио пре октобра 1313.

63 фил Палеолог био је заиста рођак царске породице, а све што ће о аему зна почива на казивањима Григоре. Уп. *Papadopulos,* Genealogie nr. 118.

Када су, дакле, стигли тамо улогорили су се и прослављајући победу уживали су у царевим частима и поклонима. Цар је одмах послао пет тријера да плове по Хелеспонту и чувају да варвари с оне стране не пређу тајно и појачају снаге Халила. Таква је била ситуација када је приспела већ раније затражена помоћна војска Трибала (των Τριβαλλών συμμαχία), две хиљаде изабраних коњаника.[64] Стигао је уто у Хелеспонт и подеста Латина из Галате, који се сам понудио у помоћ Ромејима са осам тријера и опсадним справама.[65] Тамо су стигле, с једне стране, ромејска и трибалска војска (Τρφαλλών στρατεύματα) а с друге стране, војска са тријера и подељене по роду и племену утабориле су се у круг око тврђаве и јарка унутар којих су боравили варвари. Ромеји и Латини били су искусни и вешти у опсађивању и нападању на бедеме. Поставили су свуда уоколо свакојаке снажне бацачке машине којима су гађали град мноштвом камења и наносили су варварима многе губитке у људству и животињама. Чинили су то без престанка дању и ноћу. Варвари су већ видели пропаст сопственим очима јер нису имали куда да побегну, пошто су били са свих страна опкољени јаким снагама. Одлучили су стога да на следећи начин ставе живот на коцку: одлучили су да тајно ноћу нападну на ромејску војску, радије него на друге јер су били навикнути да побеђују а држали су, такође, да су Ромеји заплашени због ранијих неуспеха. Надали су се да ће тиме довести

[64] Српски извори не говоре о јачини војске коју је Милутин слао у помоћ своме тасту. Занимљиво је да се иоти број појављује касније, при крају Милутинове владе, у вези са Куманима које је српски краљ уступио своме тасту, а овај их није вратио (уп. ниже Кантакузин, одломак бр. 1). Не чини се вероватно да је код Григоре реч о тим Куманима, јер је савезничка помоћ слана и после победе над Турцима код Галипоља. Једна повеља цара Андроника II из марта 1319. говори о услугама Царству, достојним хвале и у време ратова и у другим невољама. Уп. *F. Barišić,* Autour du chrysobulle dAndronik II pour Chilandar de mars 1319, Byzance et les Slaves, Melanges Ivan Dujcev, Paris 1979, 16.

[65] О поразу и пропасти Халилових Турака поред Григоре и већ цитираних српских извора, говоре и споменута царска хрисовуља и каталански писац Рамон Мунтанер. Тачан датум не даје ниједан извор. У натпису на гранитној плочи над вратима цркве светог Ђорђа у Старом Нагоричину говори će о зидању цркве у време краља Милутина и краљице Симониде у 6821. години. У додатку је уклесано и „тоже л^то кралћ изби Турки", што је употребљавано као сигуран доказ да је победа над Турцима била у периоду 1. септембра 1312—31. августа 1313. *Г. Томовић,* Морфологија ћириличких натписа на Балкану, бр. 23. Није се, међутим, постављало питање на који краљев окршај се тај натпис односи. Могло је бити гушење побуне Туркопула, могла је бити победа над Халилом код Галипоља, а могло је бити и ратовање Новака Гребостреказ у Анадолији. Није искључена ни могућност да су сва три догађаја била у периоду од наведених 12 месеци. Опрезност је оправдана, јер имамо и савремени запис из Скопља из времена краља Милутина „егда пови Т8рк<л вћ Γρίμΐχΐι", али он није потпуније датован. *A. E. Tachiaos,* The Slavonic Manuscripts of Sainte Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mounth Athos, Los Angeles-Thessaloniki 1981, 25 (= *Сшојановић, Заииси I,* но 43). Једна од византијских кратких хроника, садржајно везана за Галипољ и околину, бележи под истом 6821. годином само да је био Халил. Уп. *P. Schreiner,* Studien zu den ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ München 1967, 193—196. У ту годину упућује и чињеница да Григора одмах после приче о страдању Халила (Greg I, 269) каже да је „следеће" године патријарх Нифон био смењен, а то смењивање се, истина посредним закључцима датује у 1314 (тачније 6822) годину.

у забуну и друге војске и изнудити прекид опсаде. Тада су при пут осетили да су се преварили у оцени Ромеја. Јер овима није остао скривен ни први напад варвара, пошто су били будни и под оружјем, наоружане страже су се често смењивале у току ноћи. Варвари су били одбијени као да су налетели на тврду кулу и постиђено се вратили. Нису хтели да остане на томе, јер их је опсада јако притиснула, па одлуче зато да покушају још једном код Трибала. Код њих им се десила иста ствар, па су пали у најгоре очајање. Следећег дана око поноћи, одбацивши оружје, са пуним недрима и ћемерима пошли су ка тријерама. Хтели су да се предају у заштиту само Латинима надајући се да од њих неће зло претрпети јер им нису никакво зло раније нанели. Али, пошто је ноћ била мрачна, без месечине, већина их је из незнања побегла код ромејских тријера и тако „бежећи од дима пали су у ватру", наиме, у руке Ромеја, који су им на брзину узимали новац и затим их немилосрдно убијали. Латини нису побили све који су њима добегли, већ само оне који су највише новца носили собом, да би и та пљачка остала неоткривена, и да Ромеји, ако би се дознало не би могли тражити да им се преда. Друге су оставили у животу у узама. Једне међу њима предали су касније цару, остале су поделили међу собом као робове. Тако су се ове ствари десиле.

(Greg. l, p. 267, 21—269, 23)

12

1316.

БОРАВАК КРАЉИЦЕ СИМОНИДЕ У ВИЗАНТИЈИ

Царица Ирина је врло gyio живела у Солуну из разлош који су ранције изнеши. Једном је одлучила да оде у ipag Драму, како је шо и раније чинила gа се оиорави кад бијој додијаожшош у Солуну. Убрзо ио доласку у Драму добила је јаку грозницу која ју је за крашко време ошргла из живих.

Када је краљица дошла од Трибала на мајчину сахрану,[66] испраћено је тело до Цариграда и сахрањено у манастиру Панто-

66 у литератури се без образлагања узима да је царица Ирина (Јоланта) умрла 1317. године. Уп. *Јиречек,* Историја I, 201; *Ласкарис,* Принцезе 76; *Laiou,* Andronicus II 282, *van Dieten,* Gregoras I, 205, 298; *Papadopoulos,* Genealogie 58. Изгледа да се та година изводи из места где је царичина смрт споменута у Григориној нарацији. Међутим, у Григорином тексту нема стварног ослонца за такво датирање, а ако се узима у обзир целина наше документације вероватнија чак постаје 1316. година.

Путовање у Драму Григора ставља „у то време" (κατά τούτους τους χρόνυς) што нас наводи да га повежемо са последњим прецизно датованим догађајима. Непосредно пре но што ће споменути царичину смрт Григора говори о Теодору Метохиту пружајући неку врсту скице за његов физички и интелектуални портрет. (Greg. I, 271, 2—273,4). Све што је ту речено односи се иа Метохита уопште, а не на неки

кратора. А њсно доиста големо благо цар је делом дао њеној деци, а делом га је употребио за спасавање велике цркве божанске Премудрости [Свете Софије].

***(Greg.* I,** p. 273, 11—17)

догађај из његовог живота. Појединост која се може хронолошки ближе одредити јесте брак између Метохитове кћери Ирене и паниперсеваста Јована, али она нас води у сасвим друго време: 1305—1306. грдину. Уп. van Dieten, Gregoras I, 298 n. 464. Григора наговештава да ће још касније говорити о Метохиту, а ничим не одаје зашто је овде дат осврт на Метохита. Вероватно је овамо доспео због улоге у интелектуалном формирању самога Григоре, јер екскурсу о Метохиту претходи (Greg. I, 269,25—271,2 сличан осврт на ученост и особине другог Григориног учитеља Јована Гликиса, који је ту споменут јер је постао патријарх. Датум његовог избора: 13. мај 1315 *(V.Laurent,* La Chronologie des patriarches du Constantinople dans la premiere moitie du XIV[e] (1294—1350), REB 7 (1949) 150, је уједно најближи хронолошки одређени догађај пре спомена царичине смрти. Још раније је збацивање патријарха Нифона, а пре тога је страдање Халилових Турака (уп. горе одломак 11). Претходни догађаји нас, дакле, не воде у 1317, годину. После царичине смрти у учешћа Симониде у преношењу тела у Цариград, Григора бележи шта је цар урадио с њеном великом имовином: једну част је разделио деци а другу употребио за рестаурацију цркве Свете Софије (Greg. I, 273,14—25). Томе опет следи екскурс о ставу цара Андроника II, који је за разлику од других царева ревносних у грађењу нових храмова био склон да поправља, одржава и улепшава већ постојеће цркве. Набројани су цареви подухвати пре избијања грађанског рата: Павлова црква, црква Светих Апостола, делови цариградских зидина и Света Софија (Greg. I, 273,25—275,13). Непосредно иза тога, као ствар коју је скоро заборавио, Григора бележи да је јак ветар оборио бронзани крст из руке статуе која је стојала у дворишту пред црквом Свете Софије. Цар је прегао одмах да се споменик поправи и крст врати на место. Подигнута је скела и захваљујући њој попео се и Григора на споменик и саопштио мере појединих делова (Greg. I, 275,13—277,16). У том одељку на самом почетку где је реч о паду крста наведен је прецизан хронолошки податак: у другој години столовања патријарха Јована Гликиса у 6825. години од створења света. Догађај се, дакле, збио између 1. септембра 1316. и 13. маја 1317. године. Наиме, само у том делу поклапа се 6825. са другом годином патријарховања Јовановог. Ова хронолошка одредба није директно повезана са смрћу царице Ирине, али логика Григориног причања, чин>еница да је њен новац употребио делом за рестаурацију Свете Софије, упућује на то да је царица умрла пре тога догађаја, што значи 1316. или првих месеци 1317.

У дискусији о датуму смрти царице Ирине треба узети у обзир и аутобиографска казивања њеног сина Теодора. Он је забележио да је пут у Византију предузео кад му је било 25 година, што води у 1316, да је провео две године, што такође води у 1316, или почетак 1317. јер је крајем априла-почетком маја 1319. био У Дубровнику на повратку у Италију, а у јуну 1319. је стигао у Венецију (уп. раније нап. 57). Он поред тога каже да мајку није видео живу, што би значило да је умрла пре краја 1316. Срећом, време Теодоровог доласка у Византију може се прецизније и поузданије утврдити. Михаило IX Палеолог је, наиме, у децембру 6825. издао хрисовуљу којом је потврдио акт свога оца којим маркизу Теодору поклања непокретности које су некад припадале Теодоровом брату Јовану Палеологу. *F. Cognasso,* Una Crisobolla di Michele IX Paleologo per Teodoro I di Monferatto, Studi Bizantini 2, (1927) 44—47, где је датум погрешно разрешен, како је упозорио *Dölger,* Reg. IV 2630 (пре тога BZ 29 (1929) 397) јер децембар 6825. припада 1316. години по нашем рачунању. Уколико та повеља рефлектује послове око поделе Иринине заоставштине, што је *Cognasso* прећутно подразумевао верујући да је повеља с краја 1317, онда би то био сигуран доказ да је царица умрла пре децембра 1316. Овако је сигуран доказ да је у децембру 1316. Теодор већ био у Византији, па ако је тачно забележио да је стигао после мајчине смрти, овде бисмо имали доказ да је умрла пре децембра 1316.

1317.

Симонидином боравку у Византији Григора се враћа тек у следећој глави пошто је причао о грађевинским подухватима цара Андроника II, о догађајима у Тесалији и о коренима сукоба између цара и η,είόβοι унука.

После сахране царице Ирине хтела је њена кћи краљица дуже да борави у Цариграду, али дошли су посланици од њеног супруга, наиме краља Србије (του Κράλη Σερβίας), носећи претње против ромејске земље ако се она што је могуће брже не врати супругу.[67] Пошто ју је жарко волео, суседним земљама и градовима Ромеја пружао је највећу сигурност, а због њеног отсуства био је љубоморан и пун неповерења. Бојећи се да зет не оствари претње, а то је могао лако јер је располагао великом војном снагом, цар је одмах послао своју кћер. Она је тада била у узрасту од 22 године.[68] Уплашена да не буде по повратку убијена од стране мужа, који је увек био подозрив према њој а сада још и распаљен великим гњевом, смислила је да обуче монашку одећу и тако побегне од заједничког живота с њим. Није се усуђивала да то учини док је тамо код оца боравила, да не би оца, иако он није био посвећен у њен план, изложила оптужби због јавног саучесништва и да не би подстакла краља на отворени рат против оца. Зато је до града Сера[69] путовала онако како је при поласку била обучена. Боравећи тамо више дана, тајно је од неког купила монашку ризу и обукла је једне ноћи. Тако се следећег дана ненадано појавила пред Трибалима који су је пратили и изазвала код њих не мало запрепашћење и збуњеност, тако да су из страха од господара хтели нешто страшно против ње предузети. Наиме, или да јој подеру ризу и да је против воље одведу њеном мужу, или као другу могућност, да је убију, да не би жива, станујући веома далеко од свога мужа, мучила његов дух жестоким боловима. Али, њен полубрат, син друге мајке деспот Константин,[70] који је такође био присутан, предухитрио је те планове и исправио њену лакомисленост, слутећи да би краљ веома рђаво примио то што се десило. Он јој је пришавши силом подерао ризу и обукао уобичајену њену одећу. Затим је предао Трибалима и наредио им да је што је могуће брже одведу, иако се она опирала и плакала. Тако се то десило.

(*Greg.* I, p. 287, 8—288, 23)

[67] Датовање Симонидиног повратка и инцидента о коме Григора прича зависи од датума Иринине смрти и дужине Симонидиног боравка. Није могуће наслутити колико месеци је било прошло кад се јавило Милутиново нестрпљење. *Laioii,* Andronikus II, н. 164, ценила је да се Симонида задржала приближно једну годину, јер је Григора вест о српском посланству уврстио после причања о унутрашњим борбама у Ђенови које су се збиле 1318. Григора је већ у претходном поглављу спомињао догађаје из 1318 (односно 6826) и касније: женидбу Андроника III, одлазак Михаила IX у Солун, па чак и његову смрт (12. октобра 1320). У почетку VIII главе Григора сам каже да ће причати догађаје новијег датума, али рн не пише као летописац већ обрађује поједине целине захватајући понекад догађаје изранције и пратећи их даље до природног завршетка. Тако и овде пре одељка о Симониди говори о стварима и из 1320. Већ је *van Dielen,* Gregoras II, 1, 105—106 н. 7—8, упозорио да се не може на основу тога датовати овај инцидент три године после Иринине смрти. Он је на томе месту упозорио и на чињеницу да је у тексту нешто испуштено, што се можда односило на Милутинову л>убомору. Узимајући у обзир велику вероватноћу да је Ирина умрла још 1316, овај догађај вероватно спада у 1317. годину. Како је показао *V. Mošin,* Hilandarac Kalinik, srpski diplomata XIV veka, Istorisko-pravni zbornik 1 (1949) 119—120, манастир Хиландар је у јулу 1317. добио три хрисовуље: Андроника II, Михаила IX и Андроника III, на интервенцију српског краља. У септембру 1317. издата је хрисовуља меникејском манастиру код Сера на молбу „прељубазне кћери цареве, преузвишене краљице". (О датуму: *F. Dölger,* Die Urkunden des Johannes-Prodromos-Klosters bei Serrai. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie, Phil.-bist. Abteilung 1935, 9, 39). На основу тога Мошин је извео да је са Симонидом српско посланство боравило у Византији већ у јулу, да је у септембру Симонида још увек међу Византинцима. Инцидент би, по Мошину, био заглађен до јануара 1318. када је цар Андроник II издао хрисовуљу у корист серског властелина Манојла Гаријаноса на молбу већ споменутог Калиника који је био послан цару од стране његовог зета српског краља. У хрисовуљи се изричито каже како Калиник „добро ради у служби царства ми" што му је донело високу заштиту и цареву благонаклоност. Извори не говоре о Симониди, нити потврђују Мопшнову претпоставку да је Калиник био краљичин духовник, тако да само хронолошка коинциденција говори у прилог Мошиновом тумачењу. Хрисовуља је фалсификат. Уп. Dölger, Reg. 2399.

[68] Као што је речено горе у нап. 41, овај податак о узрасту Симонидином није у потпуном складу са оним у време удаје за Милутина. Полазећи од овога добијамо 1295. као годину рођења, а полазећи од оног ранијег добијамо 1294. Разлика није тако велика да би доводила у питање Григорину обавештеност.

13

ОКО 1320.

ОДНОСИ СИРГИЈАНА КАО ПОГРАНИЧНОГ НАМЕСНИКА СА СУСЕДИМА

Страхујући од тог да би унук и савладар могао побећи Латинима и њиховом помоћи покушати да преотме царско достојанство, Андроник II је поверио Сирђјану да тајно надзире Андроника III. Тек недавно Сирђјан је изашао из затвора и у вези с тим Григора се враћа његовом пореклу и његовој каријери. Потицао је од оних Кумана који су дошли у време цара Јована III Ватаца (1222—1254). Мајка му је била угледна жена, рођака царске куће. Био је веома обдарен и стекао је образовање, овладао је војном вештином, истицао се мудрошћу.

[69] Преко Сера је водио пут у Србију. Симонида је у овом граду боравила два пута те године, у одласку на мајчину сахрану и на повратку у Србију кад се десила горња епизода.

[70] Константин је био рођен из Андрониковог брака са Аном, угарском принцезом, негде после 1277. године. Отац га је 1292. оженио са кћерком протовестијара и великог логотета Георгија Музалона и том приликом му је дао титулу деспота. Све до горње епизоде са Симонидом о Константину нема података у изворима. Пре 1319. био је очев намесник на Западу, вероватно Валони и околини. У зиму 1321. постао је намесник Солуна и Македоније. Већ 1322. у рату између Андроника II и Андроника III пада у затвор и бива присиљен да се замонаши. Затворен је остао до краја живота (1333/34). У свом првом браку деспот Константин није имао деце. Са једном служавком своје жене по имену Катара добио је ванбрачног сина Михаила, који је касније боравио на двору и код Андроника Млађег и његових присталица важио као потенцијални наследник престола. Као удовац Константин се за време свога боравка у Солуну оженио лепом и образованом удовицом једног другог Константина Палеолога. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 90—92; *van Dieten,* Gregoras II, 1, 109—117.

Тек што је напунио 25 година цар га је послао за заповедника и управника (στρατηγός και διοικητής) једне области у Македонији и то оне која има Илире за најближе суседе.[71] Како је био штедре

71 Сиргијан је због своје важне улоге у унутрашњим борбама у Византији, нарочито у време познатог рата између Андроника Старијег и Андроника Млађег, привлачио пажњу савременика. Кантакузин даје скоро истоветне податке о његовом пореклу (Cant. I, 18, 12—17), а оба писца ће пружити у својим делима читав низ података о Сиргијановом каснијем деловању. Најпотпунији критички осврт на Сиргијанове почетке дао је *van Dieten,* Gregoras I, 1, 117—126, читаву малу студију у оквиру свога коментара уз Григорин текст. Он је допунио, прецизирао и понегде исправио резултате *S. Binona,* A propos d'un prostagma inedit d'Andronic III Paleologue, BZ 38 (1938) 133—155, 377—407.

Отац Сиргијана Палеолога Филантропина био је велики доместик Сиргијан, потомак Кумана који су под Јованом III Ватацем прешли у Византију (тешко је могуће да је овај Сиргијан Старији припадао тој првој генерацији, као што прича Кантакузин (Cant. I, 18, 16), те да се пре крштења звао Сициган). Спорно је питање о мајци, преко које је Сиргијан био повезан са царском и аристократским византијским породицама. Док већина сматра да је то Евгенија Палеологина, нећака цара Михаила VIII, van Dieten узима да је њено име непознато, да је била ћерка Михаила Главе и Марије Филантропине, а унука Марије/Марте, сестре Михаила VIII. Тако би се објаснило име Филантропина које је Сиргијан употребљавао уз име Палеолога. Уп. приговоре у *Fatouros-Krischer, Kantakuzenos* I, 217. Био је вршњак Андроника III и Јована Кантакузина, са овим последњим је учио војну вештину код Анђела, великог стратопедарха, који је обојици падао ујак (Cant. I, 334, 3—6); заједно су доживели борбено крштење. Време његовог рођења треба ставити око 1292—1295, а не око 1290, како се раније чинило. Од тога зависи датовање прве намесничке службе која је почела у 25. години, што Григора наглашава као рани почетак каријере.

На основу резоновања Бинона узимало се да је Сиргијаново намесништво на Западу почело 1315, што свакако треба померити напред, али не много, не касније од 1317/18, пошто је Сиргијан имао још једну службу и период немилости и затвора, а био је ослобођен и рехабилитован до краја 1320 (или почетка 1321). „Илири" су код Григоре Албанци, па је, према томе, место Сиргијановог намесниковања било у непосредној близини језгра албанских територија, а у исто време у суседству Срба и Епираца. И много касније, при крају Сиргијановог живота, помагале су му везе у овим областима. Албанци су му дали путовође да стигне до српског краља (уп. Кантакузина одломак бр. 13), он сам је, у покушају да се измири са царем Андрошпсом III, тражио неку област на крајњој граници Македоније (види ниже одломак бр. 26). Намесништво у Београду (Берату) одговарало би томе и неки истраживачи су сматрали да је Сиргијан управљао Бератом и његовом облашћу, мада за то нема потврде у изворима. *A. Laiou,* Andronicus II, 258, назива га намесником Берата и идентификује га са оним византијским функционером који је 1314. с војском упао у Арту и том приликом оштетио млетачке трговце, па се млетачке власти на њега више пута жале. *Nicol,* Despotate II, 77—79, такође изједначава Сиргијана са оним намесником на граници који је пустошио Спинарицу и Воницу (Бодоницу), напао Арту и оштетио млетачке трговце. Међутим, намесник коме су се Млечани желили због напада и штета, био је заиста capitaneus de Belgrado, али се звао Johannes Pichernes (Picherni, Lopicherni, Lepicherni) и јавља се у документима већ од 1314. Уп. Acta Albaniae I, n°, 621 n°. *3,-^,* 625, 670; Acta Albaniae Veneta I, l, n° 48. Како се из Григоре (breg. I, 298, 2—3) сазнаје да је част пинкерне добио тек пошто се оправдао од оптужбе и добио натраг своју службу, то искључује идентификовање са пинкерном из 1314—15. и са намесником Берата. Како се каже да је Мистик Мономах управљао другим делом Македоније, суседним ономе под Сиргијаном, Сиргијаново седиште треба тражити у неком од градова Македоније. Најпре би могао доћи у обзир Костур, који задовољава све услове које и Берат, а у прилог њему се може навести и околност да сам Григора (уп. ниже одломак 27) наводи међу онима које су српски краљ и Сиргијан потчинили оне што су „тражили ранију управу Сиргијанову". Кантакузин у својој верзији (уп. ниже одломак 13) посебно наводи међу освојеним утврђен>има и „велики град Костур".

руке и ништа није поседовао нити желео да има више него његови војници, који су се с њим борили и који су уз њега били кад су битке биле најжешће, тако је придобио срца свих да би радије за њега умрли него да без њега живе и гледају сунчеву светлост. Овај човек је био вештији од сваког другог у налажењу излаза из безизлазних ситуација и у налажењу нових могућности у немогућим положајима. У свим приликама показивао је делотворну храброст, тако да су сви са дивљењем посматрали велику обдареност овога човека. Ипак, увек се нешто као зла болест увлачило у његове подухвате и све их упропашћивало, као да лепом, допадљивом и племенитом телу на страшан начин одузима вид, водило их непријатном крају тако да би жетва изостајала. Као прво, газећи уговоре са суседним Трибалима, Етолцима и Акарнанцима[72] погоршао је ситуацију, а затим, пошто је удаљен отуда, кварио је односе међу царевима, као што ћу испричати.

(Greg. I, p. 297, 4—23)

14

1318—1322.

СМРТ ОКОЛНИХ ВЛАДАРА

Пре изл̂тања о 1рађанском рашу у Византији Гршора ирим̂ећује како шајно ироеиђење, које бди над свим, није дало да Ромеји за своју душодишњу злобу буду кажњени сурово неЂ човекољубиво и блто; није их иредало шуђим и суровим неиријашељима, већ људима исшо1 народа, исше душе и мање свиреиим од оних од којихје шребало да буду кажњени.

Већину оних који су око нас махнитали отргло је [провиђење] раније смрћу да не бисмо у нашем грађанском рату, када смо заиста били као сломљена трска, били и од њих нападнути и сви заједно гурнути у дубине пропасти. У то време, наиме, умре краљ Србије

[72] Како је хронологију првог намесниковања Сиргијановог тешко утврдити, а како је и место (рбласт) спорно, узалудно је покушавати да се наслути који би се конкретни догађаји крили иза Григориног описа. Из његових односа са Епирцима познат је само један али значајан детаљ. У повзљи цара Андррника II за Јањину, издатој фебруара 1319, потврђују се, међу осталим, и поседи које је недавно додао својом исправом царев рођак пинкерна Сиргијан Палеолог. Како је Јањина дошла под власт Цариграда тек 1318. то је тек тада била могућа и Сиригијанова интервенција. Уједно нам ова повеља показује да је прво смењивање Сиргијаново морало бити 1317. или раније, пошто се у царевој хрисовуљи за Јањину помиње с титулом пинкерне, коју је добио тек после прве немилости. Хватање и затварање је морало бити после фебруара 1319. Како је *van Dieten,* Gregoras II, 1, 125, упозорио, Сиргијан је у години од 1. IX 1320. до 31. VIII 1321. наведен као сведок купопродаје у једној исправи манастира Зографа. Сасвим је могуће да је Сиргијан добио налог да тајно надзире младог цара непосредно по изласку из затвора, али је горње закључке немогуће ускладити са Григориним тврђењем да је Сиргијан био дуго у затвору и да га је мајка тек после многих молби и давања јемства могла избавити (Greg. /, 298,

(ὁ Κράλης Σερβίας).[73] Умре и бугарски владар Светослав (Σφενδοσθλάβος).[74], а убијен беше деспот Етолаца и Акарнанаца од стране синовца грофа Кефаленије (του ανεψιού κοντού Κεφαλληνίας).?[5] Још раније се упокојио и последњи наследник тесалијске државе, изданак Анђела (ὁ των Ἀγγελωνύμων απόγονος).[76]

(Greg. I, ρ. 318, 14—23)

15

7322.

БИВША СРПСКА КРАЉИЦА СИМОНИДА У ЦАРИГРАДУ

После иричања о иомирењу Андроника II и Андроника ПI, Грйора сиомиње крашки боравак младог Андроника у Царшраду. Једна іруйа рукоиса Гршорине „Ромејске исшорије" има на шоме месшу белешку о њешвој мајци.

Тада је и његова мајка деспина боравила у храму пресвете Богородице, колико због неке бољке, толико и да би била заједно са вољеним сином. Са царицом је била и царева кћерка краљица Симонида (Σιμωνίς ἡ Κράλοανα) која се управо вратила од Трибала, пошто јој је умро муж.[77] Она је цара оца отворено обавестила о ономе што се ту и тамо шушкало.

(Greg. I, p. 359, 16—22)

[73] Дан смрти Милутинове: 29. октобар забележен је у већини српских поменика, док годину 1321 (с погрешним даном 29. новембром) даје сплитски летописац Миха Мадијев. *Јиречек,* Историја I, 202. Дубровачка грађа о општим приликама у Србији у пуном је складу са таквим датовањем. Уп. *Исшорија срискоЈ иарода I,* 497 н. 4.

74 Смрт Светослављева се не може прецизно датовати, али свакако пада у 1322. годину; прву половину како је узимала старија литература *(Јиречек,* Попр. и доб. 207), или крај, новембар-децембар, како узима *Бурмов,* Историја 6, а по њему и *van Dieten,* Gregoras II, 1, 142.

[75] Изричити помен убиства олакшава да се идентификују личности: реч је о деспоту Томи, сину Нићифоровом, кога је убио Никола Орсини, гроф Кефаленије. Убиство се одиграло у другој половини 1318. *Nicol,* Despotate II, 80.

[7]б Реч је о севастрократору Јовану II Анђелу Дуки, чија хронологија изазива велике тешкоће. Григора, наиме, јасно каже да се он још раније упокојио, а ипак, сви његову смрт датују у 1318, исту годину када је убијен деспот Тома. *Ферјанчић* Тесалија 160, *Nicol,* Despotate II, 80. Григора на другом месту (Greg, 1, 279) каже да се овај Анђео оженио царевом ванбрачном кћерком Ирином, да је живео с њом три године и да је умро без деце. Пошто му је земља остала без наследника, део поданика се посредством цареве кћери Ирине потчинио цару, други су се потчинили моћним господарима, а неки су били потчињени од стране Каталанаца који су тада пустошили Беотију, што би упућивало на раније време. Григора даје још један прецизнији наговештај. Он на једнрм ранијем месту (Greg. 1, 249) говори о болести, неискуству владара Тесалије, који може сваког часа умрети, а још није добио дете од цареве ванбрачне кћери Ирине с којом је однедавно у браку, па су због тога великаши узели ствари у своје руке и преговарали с вођама Каталанаца. Како се то дешавало 1309—1310, ако је заиста живео у браку само три године морао је умрети око 1312/13. С друге стране, *Ферјанчић,* Тесалија 160, показује да је пред млетачким органима 1317. било писмо Јована Комнена Анђела, преведено с грчког.

[77] Како је Милутин умро 29. октобра 1321. ово би требало да се односи на крај 1321. или почетак 1322 године. Тако је увршћено у казивање о догађајима из јула 1322, када је у Епиватима ревидиран први уговор између Андроника II и његовог унука. Данило II у биографији краља Милутина каже да је Симонида две и по године после мужевљеве смрти, што значи око маја 1324, послала из Цариграда скупоцено кандило и златоткане покрове за раку. После тога се замонашила и ступила у манастир Светог Андрије *(ЖивоШи краљева и архиеиискоиа* 160—161). Већ је *Ласкарис,* Принцезе 80, н. 2, прикупио податке о овом манастиру. Како су истакли *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 229, n. 130, први изричити податак о Симониди као монахињи односи се на јесен 1327, када је Андроник Млађи оптуживан међу осталима и за то што је своју тетку краљицу, која је монахиња, желео да присили на незаконити однос (види нижи одломак 19).

16

1324—1326.

ЖЕНИДБА КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ

Млади царје дошао у Царшрад и шује био 2. фебруара осмог индикша (1325) крунисан за цара. Док су оба цара одлазила на крунисање у цркву свеше Софије, сшари цар је йао заједно с коњем који се оклизнуо. У шоме су неки видели рђав знак за опоіа који је йао.

Следеће године отпутовала је кћерка паниперсеваста да би постала супруга краља Србије (τῷ Κράλῃ Σερβίας).[7]» Ускоро затим пошла је тамо ради виђења и њена мати. После кратког времена напустио је паниперсеваст поверену му управу и власт (ἐπιτροπήν καὶ διοίκησιν) над Солуном и отишао је своме зету краљу. Он више није желео да се потчињава цару, већ је хтео да себи обезбеди цар-

[78] Реч је о паниперсевасту, касније кесару, Јовану Палеологу, сину Константина Порфирогенита Палеолога, брата цара Андроника II. Као што је раније речено Михаило VIII је волео свога млађег сина и намеравао је да за њега образује посебну државу са средиштем у Солуну (уп. нап. 44). За владе свога брата Андроника II Константин је 1293. осуђен и држан годинама у затвору до смрти *5.* маја 1306. Уп. Ф. *Баришић,* Константин Порфирогенит Палеолог, ЗРВИ 22 (1983) 43—57. Јована је Андроник II сасвим отуђио од оца. Узео га је на двор, дао му титулу паниперсеваста и оженио га је, ускоро после 1307, Ирином, кћерком великог логотета Теодора Метохита. Из брака Јована и Ирине рођена је око 1312 (уп. ниже одломак 23) Марија, која је постала српска краљица, жена Стефана Уроша III Дечанског. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 83—96; *Ђ. Си. Радојичић,* Краљица Марија, жена Стефана Уроша III, Мисао 21 (1926) 89—91.

Григорина хронологија се не може одржати. По изричитом тврђењу да је брак склопљен следеће године после крунисања које је било у фебруару осмог индикта, морало би се то односити на период између 1. IX 1325. и 31. VIII 1326, као што су и узимали старији писци: *Јиречек,* Историја I, 205 и Ђ. Сп. Радојичић у наведеној расправи 89. Међутим, *Ласкарис,* Принцезе 84, упозорио је на чињеницу да цар Андроник II у једној повељи из децембра 1324 (Actes de Chilandar I, бр. 101) назива српског краља зетом, и извео закључак да је брак склопљен пре децембра 1324. То је у складу са подацима о дипломатској активности, из којих се види да је од краја 1322. па све до августа 1323. српски краљ уговарао брак са Бланком, кћерком Филипа Тарентског. Изгледало је да су преговори успешно завршени, а онда су се испречиле конфесионалне разлике. После тога, дакле у јесен 1323. и почетком 1324. српски краљ се у женидбеним плановима окренуо Цариграду. У новије време доведена је с тим у везу мисија Данила у Цариграду ради неке „работе царске", обављена пре но што је Данило постао архиегшскоп (24. IX 1324) а пошто се Михаило Шишманић учврстио на бугарском престолу (пролеће 1323). Уп. *Исшорија срискоЈ народа I,* 498, н. 6, 501.

ство које је сматрао да му припада као наслеђе.[79] Намера му је била да краља учини савезником у остваривању тога циља. Био је примљен од њега и заједно с њим је војевао и пљачкао земљу до реке Стримона (ἄχρι Στρυμόνος) и до Сера (καὶ Σερρῶν).[80] Бојећи се већих зала, стари цар му је упутио посланство, које је носило знаке достојанства кесара. Паниперсеваст га је примио у граду Скопљу (εν τω των Σκοπίων), прихватио је кесарске знаке и обећао да ће убудуће поштовати мир и неће тражити ништа веће. Намеравао је да се врати у Солун, али га је задесила опасна болест и после мало дана прекратила му живот. Његова жена кесарица, желећи да остане са својом кћерком и зетом, а и због тога што се пред Ромејима стидела због понашања свога мужа, није хтела да пође одатле. Због тога је њен отац био присиљен да наговори цара да упути посланство краљу да преговара о сређивању различитих ромејских послова и да постигне да краљ кесарицу принуди да се врати кући.

(Greg. I, p. 373, 20—374, 19)

17

Пролеће 1327.

ПУТОВАЊЕ НИЋИФОРА ГРНГОРЕ У СРБИЈУ

У то посланство именован је био и Нићифор Григора који је о путовању и својој мисији оставио опширну посланицу која је овде у преводу штампана и коментарисана на стр. 620—627. У нешто скраћеном виду Григора је садржај посланице саопштио и у своме главном историјском делу на стр. 376—380.

18

Мај 1327.

САВЕЗ АНДРОНИКА III И БУГАРСКОГ ЦАРА МИХАИЛА ПРОТИВ СРПСКОГ КРАЉА

Када су млади Андроник и људи из његове околине видели да стари цар може још дуго поживети, постали су услед непрестаног незадовољни поделом власти, па су зажелели да узму сву власт и правили планове како да старог цара лише власти иживота. Нису пропуштали ништа што је могло бити корисно за остваривање њихових планова.

[79] Као што је већ *Ласкарис,* Принцезе 84, истакао то је алузија на оно што је Григора раније рекао (Greg. I, 187) о плану Михаила VIII да за сина Константина образује посебну државу у Македонији и Солуну, онемогућеном изненадном смрћу Михаиловом. Код Кантакузина (уп. ниже одломак 5) налазимо уз име младе краљице и податке да је њен отац два или три пута био намесник Солуна и да је желео уз помоћ зета да се одметне од цара.

[80] О војним операцијама нема података ни код Кантакузина, ни у другим савременим изворима. Уколико су побуњени паниперсеваст Јован и његов српски савезник продирали до Сера и Струме, градови су прозрели његове намере и остали верни цару. Хронологија овог рата ствара научницима тешкоће.

На првом месту упутили су посланике Михаилу, који је наследио власт над Бугарима с ове стране Дунава, после смрти Светослава,[81] ради склапања чврстог и тешко раскидивог уговора. Јер, млади Андроник, видећи да је краљ Србије (τον Κράλην Σερβίας) врло наклоњен старом цару због недавно склопљеног сродства с њим путем брака с кћерком кесара, прибојавао се да ће му он стојати на путу остварења најновијих замисли, па се због тога приближио Михаилу, који је пре кратког времена постао његов зет по сестри, мислим на жену Светослава (του Σφενδοσθλάβου γυναίκα).[82] Чим је задобио власт над Бугарима он је зажелео племе-

[81] Уколико се прихвата Григорина хронологија по којој је брак Марије и Стефана Дечанског склопљен после 1. септембра 1325, и уколико се прихвати да је посланство у коме је био Григора (уп. одломак 17 и посланицу Григоре на стр. 620—627) било у Србији Ускрсу 1326, као што су многи истраживачи узимали, онда је за све догађаје: брак, одметање Јованово, прелазак са породицом у Србију, ратовање, помирење и прво посланство из Цариграда које је донело Јовану знаке кесарског дрстојанства, затим друго посланство које је дошло да одведе кесарицу Ирину Метохитову, било довољно свега неколико месеци, што је једва вероватно. У нап. 78 је већ речено да је брак склопљен у 1324, па се овај интервал продужује.

Око датовања Григориног посланства истраживачи су подељени већ одавно. Док су филолози и издавачи текстова прихватали 1326, која произлази из тока Григориног причања, историчари су се махом, на основу датовања других догађаја, опредељивали за 1327. Из Григориног текста се види да је посланство стигло у српску државу о Ускрсу, што би за 1326. значило 23. март, а за 1327. 12. април. Ранију хронологију су заступали *Guilland,* Essai sur N. Gregoras 7,11; *Исти,* Correspondence 31 *van Dielen,* Gregoras II, 2, 72, 183; а каснију *Јиречек,* Историја I, 205; *Острогорски,* Историја 467; *Dölger,* Reg. n°, 2562. *Ласкарис,* Принцезе 84—87, 132—138, који је много допринео реконструисању текста Григорине посланице избегао је да се изјасни о хронологији. Dölger је као разлог за своје опредељивање навео околност да се 1327. боље слаже са збивањима која уводе у трећи талас непријатељстава између Андроника II и Андроника III. То је запажање бесумње оправдано (уп. коментар уз одломак 5 Кантакузина), али постоји јачи разлог у корист датовања у 1327. годину, разлог који искључује 1326. Наиме, Григора у своме тексту каже да је посланство стигло у Струмицу (град је тада под византијском влашћу), где је прослављало Ускрс. После три дана стигло је у Скопље. Краљ је боравио у близини и са једним чланом византијског посланства посвршавао послове који су се тицали мисије, а десети дан од доласка Византинаца и он се придружио групи која је настојала да утеши кесарицу. Дозволио је да она пође и обећао да ће је испратити с почашћу. Кесарица је пошла прво у Солун, да изврши последње жеље свога мужа, а затим је отишла у Цариград. За питање о хронологији кључна је околност да је у данима непосредно после Ускрса српски краљ био у близини Скопља, а то не може бити тачно за 1326. годину. Сачувана нам је, наиме, повеља краља Стефана Уроша III Дечанског издата Дубровчанима 25. марта 1326. „на Дани", што значи у Дању, познатом граду који је лежао у близини Скадра. Повеља је два пута издавана: F. Miklosich, Monumenta Serbica, Vindobonae 1858, p. 85 n°, 81; Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма I, Београд 1929, 41, бр. 47. Посланство је могло у данима што следе Ускрсу преговарати у близини Скопља једино 1327, а то је било после 12. априла. О последицама оваквог датовања по односе између два Андроника види ниже коментар уз одломак 6 Кантакузина.

[82] О раскиду брака између Михаила Шишманића и његове прве жене, кћери краља Милутина, узгредно говоре и Григора и Кантакузин у својим списима, нарочито у вези са битком код Велбужда и догађајима који су претходили и следили (уп. Григора одломак 18 и 23 и Кантакузин, одломак 9 и 13). Хронолошки подаци нису сагласни. Док Григора овде тврди да је Михаило потражио жену племенитијег рода чим се учврстио на власти, што би водило у 1323, неколико редака ниже каже да је бугарски владар однедавна (пре маја 1327) зет Андронику III. Али, тој изјави не треба

нитији брак. Отерао је стога прву жену, с којом је већ имао деце; онаје била сестра тадашњег краља Србије (Κράλη Σερβίας)[83] и оженио се са сестром цара, коју је, како сам рекао, као удову затекао у Трнову (ἐν τῷ Τερνέβῳ). У то време боравила је у Дидимотици царица (δεσποίνης) царева мајка, па су упућени посланици Михаилу да га позову да заједно са супругом посети цара и царицу, мајку његове жене, из више разлога. Царица је већ годинама чезнула да види кћер, јер нису имале прилику да се виде више од 23 године, а и цар је сам хтео да види сестру коју још никад није видео.[84] Желео је, такође, да види и њеног супруга, једно што му је зет, а друго јер је желео да га посвети у тајне планове.

придавати већи значај, јер је исти израз употребљен и за сродство српског краља и византијског двора, иако је брак склопљен по Григори 1325, а стварно 1324. Како је Михаило Шишманић ковао заједничке новце са сином Иваном Стефаном *(Н. Мушмов,* Монетите и печатите на бЂлгарските царе, Софш 1924, 103—105, на што је упозорио *Бурмов,* Историја 240), што је сигуран знак да јенеко време владао окружен својом ранијом породицом. *F. Dölger,* Einiges über Theodora, die Griechin, Zarin der Bulgaren (1308—1330), Melanges H. Gregoire I, Annuaire del'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves 9 (1949) 218—220 (= Paraspora 227—229) је стављао брак Михаила и Теодоре чак у 1326. позивајући се на чињеницу да је бугарски владар у византијским повељама за Зограф из 1325 (бр. XXII и XXIII) назван само вољеним сином, а у повељи из септембра 1327 (бр. XXVI) вољеним сином и зетом. Међутим, доказну снагу ових података слаби чињеница да су неке од ових повеља фалсификоване или прерађене, па можда и израђене на основу старијих повеља, а неке несигурно атрибуиране. Делгерова хипотеза се не да ускладити са подацима о политичким и ратним догађајима који су са Михаиловом женидбом повезани. Како је *Бурмов,* Историја 235—241, и КЪМ документ№, XXVI од „Actes de Zographou", Известија на Бт>лгарското историческо дружество 22—24 (1948) 1—4 (= Избрани произведенин 279—281), показао, брак са удовицом ранијег цара склопљен је свакако 1324. и то пре склапања византијско-бугарског мира, а мир је склопљен пре 16. августа, дана смрти прве жене Андроника III. По Кантакузину (Cant. I, 182—187) примирје је било склопљено уз обећање бугарског владара да ће узети цареву рођаку за жену, и тек када су посланици обавестили да се Михаило оженио преговори су завршени. Померање овог догађаја у 1326. потпуно је искључено! Бурмов је с разлогом повезао ово Михаилово развргавање једног и склапање другог брака са податком у биографији Даниловој о „скрби" коју су српском краљу нанеш брат од стрица Владислав и бугарски цар Михаило. Данило је због тога ишао у дипломатску мисију, прво у Бугарску, а затим у Цариград. Уп. *Исшорија орЎокоі народа 1,* 498, 501.

[83] Веома се мало зна о браку Милутинове кћери и Михаила, сина видинског кнеза Шишмана. После велике бугарско-татарске провале у Србију све до Хвосна и седишта архиепископије у Пећи, уследио је српски поход до Видина због чега је кнез Шишман морао напустити земљу и прећи на другу страну Дунава. Када су поведени преговори он се вратио, склопљен је мир и при томе је кнез Шишман добио за жену кћер српсхог жупана Драгоша, а његов син Михаило кћер самога краља. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 117—119; *П. Ников,* Историл на видинското кннжество до 1323 година, Годишник на СУ 18 (1922) 91—95. Њено име било је Ана, према старијим, а Неда (преведено са Доминика) у млађим изворима. Уп. *М. Пурковић,* Принцезе из дома Немањића 41—42 и нап. 80 Максимовића уз одломак 13 из Пахимера.

84 о састанку веома кратко говори Кантакузин (Cant. I, 207—208) наводећи Черномен (Τζερνο μιάνι,υς) као место сусрета. Једна кратка хроника, *Schreiner,* Kleinchroniken I, 78, како је упозорио *van Dieten,* Gregoras II, 1, 192, даје тачан датум: 13. мај 1327. године. У старијој литератури тај састанак се погрешно датовао у 1326, што се и у новије време понегде задржава. Уп. *Bosch,* Andronikos III Palaiologos 62; *Историл на Бт>лгарил III,* 327.

У таквим околностима посетио је Михаило са супругом Дидимотику,[85] где му је од стране цара и царице у више дана био приређиван блистав и срдачан пријем, како у јавним приликама тако и приватно. Тада је међу њима двојицом склопљен уговор: Михаило је обећао цару да ће га помагати у његовој борби против деде, старог цара, а цар да ће Михаилу помоћи против краља Србије.[86] Ако би он задобио пуну власт над Ромејима и свргнуо свога деду цара, дао би му много новаца а уз то и уступио области

Рођена око 1296. Теодора је 1308. удата за бугарског цара Светослава. Није јасно зашто Григора каже да је мајка није видела већ 23 године, зашто су мајка и кћерка биле одвојене 1304—1308? Делгер је у раду о Теодори, наведеном у нап. 82, објашњавао Григорино тврђење да се брат и сестра никад нису видели околношћу да је Теодора била уз оца који је живео изван Цариграда, док би Андроник био на двору уз деда. Уп. резерве *van Dietena,* Gregoras II, 1, 194. У сваком случају подаци о одвојености од мајке и брата показују да Теодора није напустила Бугарску после смрти Теодора Светослава, како се то *Јиречеку,* Историја I, 206, чинило.

85 Узимајући у обзир оно што узгредно саопштава Кантакузин мора се закључити да је само део овога састанка био у Дидимотици.

[86] Док код Григоре завера младог Андроника са бугарским царем стоји на почетку последње кризе у односима између деде и унука, Кантакузин томе састанку не придаје никакав значај, забашурујући посебне уговоре младог Андроника и Михаила Шишманића како би још јаче истакао своју тезу да је стари цар први погазио уговоре и заклетве. Код Кантакузина (Cant. I, 207, 20—208, 4) читамо да млади Андроник није био рад састанку јер је још боловао од ране задобијене у новембру 1326. Питао је деду за савет, а овај му је препустио да ради како хоће. Тако је дошло до састанка у Черномену који је no Кантакушну трајао осам дана. *Van Dieten,* Gregoras II, 1. 193, n. 192, навео је сва места где касније Кантакузин алудира на овај састанак или чак изричито спомиње Черномен: Cant. I, 295, 18; 296, 13—14; 298,8; 298,25; 299,6; 324,26—27; 325,3—4. Нека од тих места говоре о обавези бугарског цара да не напада византијску територију и о томе како је млади цар постигао да се Бугари повуку са византијске територије. Али друга зато директно потврђују Григорино казивање. Сазнавпш о бугарском одреду који је дошао под заповедништвом Ивана Руса, млади цар се веома узнемирио и заједно са Кантакузином и Синадином разматрао мотиве који су могли навести бугарског владара да погази уговор са њим и да се повеже са старим царем (I, 295, 18—19). Ту се Кантакузин одао да је поред официјелног уговора у име Византијског Царства Андроник III у Черномену уговорио и савезништво за себе лично. Ово се дешавало пре но што је млади цар освојио престоницу. Касније је дошло до бугарског напада, заузимања пограничног града и опсаде других градова и размене посланства. Андроник III је Михаила подсетио на обавезе уговора у Черномену, а овај је у одговору подсетио да су Андроник III и бугарска царица деца истог оца, па да и њој припада део очевог наслеђа, што је сасвим јасна алузија на мираз о коме говори Григора. Андроник III је, no Кантакузину, обећао не само спорни град већ и друге градове из очеве баштине да заједно имају, али под условом да се поштује од старине важећи ромејски закон по коме најстарији царев син треба да влада и браћи заповеда, а они да се покоравају и да служе најстаријем. Ако, дакле, хоће по ромејском закону да буде и да се назива роб царев, спреман је да му препусти земље и градове. Михаило је одговорио да му не приличи, пошто је и он цар, да буде под царевањем другога, и пристајао је да преда спорни град али да добије други на обали Црног мора (Cant. I, 325, 13—326, 9).

Врло је вероватно да се у Черномену тајно преговарало и против српског краља, утолико пре што је цариградско посланство преговарало са српским краљем у априлу 1327. у Скопљу. Међутим, у казивањима Григоре и Кантакузина о каснијим догађајима не налазимо потврде за ту тачку уговора. Касније се непријатељство бугарског и српског владара изводи из поступка Михаиловог према краљевој сестри. Уп, ниже одломак. 23.

и градове који су били под ромејском влашћу, делом као мираз зету, а делом као награду за савезничке напоре. Пошто је то тако било уређено, Михаило се са супругом вратио у своју државу добивши од своје таште бројне знакове наклоности и поклоне, а још већи су му били стављени у изглед.

(Greg. I, p. 390, 8—392, 6)

19

Јесен 1327.

СРПСКИ КРАЉ ПРЕМА РАТУ ИЗМЕЂУ АНДРОНИКА II И АНДРОНИКА III

Млади цар се осешио охрабрен шим yloеорот и чињеницом да су уз њеш сшановтци Царшрада и друшх 1радова,јер су били сиши неакшивносиш и душвечносши сшарош цара, йа је смишљао којим би лукавсшвима и иодвалама иобедио gеда и иосшао самодржац Ромеја. Како му је био иошребан новац, ошимао lа је од иорезника које је сшари цар иослао у Тракију, јер је и он цар и има иошребе gа иокрије шрошкове из државне ризнице. Прешварао се да жели да уиуши иослансшво владару Ешиша ради неких хишних иослова, иаје иошао ка иресшоници да би ошуда ошиловио велики шерешни брод за Александрију. Усиушје сакуиљао велику војску, иридобијао iраgоее и ушврђивао их, смењивао људе који су му били сумњиви и уводио људе од иоверења. Док је шо чинио, један од њешвих људи йреöеiао је сшаром цару и ошкрио му шајне иланове. Уиозорио íа је gа унук и његови људи желе да íа свршу и чак убију ако наиђу на ошиор, а ако ироће машко узели би му са царским досшојансшвом и царске знаке, обукли іа у монашку ризу и сшрош чували. Савешовао је цару да не иусши унука да ироће кроз градске каиије. Тада се Андроник II одлучио да дела.

Пре свега послао је људе своме унуку, који је већ превалио половину пута, да му забране улазак у Цариград.[87] „Јер нечувено је, рече, да човек, који тако бестидно гази уговоре и који припрема ствари које би могле да упропасте државу, истодобно покушава да прикрије своје намере". Посланици су имали такође налог да по реду осветле његово владање и укажу колико је повода дао да се мир и уговори погазе и колико је скандала изазвао. Биле су то, да се кратко каже, следеће тачке. Прво, он је све цареве сакупљаче данака ухватио и одузео им новац, и то сада кад га мање има него

[87] Ослонац за датовање ових догађаја налази се код Кантакузина који је забележио да су млади цар и његови најближи пријатељи са великим пратњама почетком октобра 11. индикта (1327) отишли из Дидимотике у Селимврију на домак Цариграду. Тада је стари цар послао дикеофилакса Григорија Клиду и могленског епископа Нифона са поруком која је садржала забрану уласка у Цариград због тога што је млади цар погазио уговоре и заклетве. Насупрот Григори који овде наводи тачке оптужби, Кантакузин тврди да стари цар није износио разлоге, већ да је само упозоравао унука да ће бити сам крив ако му се нешто деси.

икад и када су трошкови већи због подељености царства.[88] Друго, он надзорнике (εφόρους) и управнике (διοικητάς) градова које је његов дед поставио понижене избацује и отправља да би на њихово место поставио друге које он хоће. Треће, он жели да присили краљицу (την Κράλαιναν) сестру свога оца, која је обукла монашко рухо, на незаконити однос који она с гнушањем одбија.[89] Било је још врло много других разлога због којих му је забрањен улазак у Цариград, али они су били од мањег значаја.

Осим тога, послао је стари цар тајна писма краљу Србије у вези са војном помоћи,[90] а такође и своме сину Димитрију, деспоту,

[88] Тачке оптужбе и аргументи одбране младог Андроника налазе се и код Кантакузина, али у другом контексту. Млади цар је упорно настојао да се оправда и докаже своју невиност, али то није утицало на старога цара. Избио је сукоб између старог цара и патријарха Исаије, јер је патријарх са неким члановима синода интервенисао покушавајући да измири владаре. Стари цар је на сваки начин желео да у Цариграду одржи процес младом Андронику или Јовану Кантакузину. Забранио је да се патријарх састане са младим царем, али је дозволио групи архијереја и дворских угледника, одабрано је шест духовних и шест грађанских личности, да оду код младог цара да му саопште тачке оптужбе и да саслушају његову одбрану. До тога сусрета и испитивања дошло је почетком децембра у Региону. Датум се изводи из једне примедбе младог цара да већ 60 дана седи у Региону.

У Кантакузиновом приказу централно је питање ко је први погазио уговор и заклетву, па се показује како је Андроник III прешао у офанзиву и читао писма из јула и септембра те године која откривају непријатељске намере и поступке старога цара. Уп. ниже одломак 7. Андроник III се, наравно, бранио правдајући своје поступке. Признавао је одузимање новца порезницима, али је то објашњавао чињеницом да му је стари цар остао дужан 360.000 номизми на име годишње накнаде за издржавање и трошкове војске на основу уговора у Епиватима јула 1322. Ту одбрану преноси и Григора говорећи доцније о процесу у Региону (Greg. I, 402).

[89] Ова тачка оптужбе није додирнута приликом испитивања у Региону ни код Григоре ни код Кантакузина. Како су истакли *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 229, n. 130, ово је први изричнти податак да је бивша краљица постала монахиња. Коментаторима (уп. *van Dieten,* GregorasII, 1, 196, н. 196) је запало за око Григорино наглашавање да је Симонида то с гнушањем одбијала. *Parisot,* Cantacuzene 70, био је спреман да верује да је млади Андроник био оклеветан. За разумевање ситуације потребно је имати на уму да је Симонида тада имала 31 или 32 године и да је била свега две године старија од свога братанца.

[90] Григора овде говори о писмима српском краљу у множини и о писмима упућеним већем броју лица, што је сигуран знак да је то осврт на догађаје из дужег периода, а не причање о конкретном догађају који би следио непосредно ономе о чему је раније говорио. Очигледно је да су узаптена писма, о којима Григора говори неколико редака ниже, гшсма која је Андроник III предочио и читао пред судијама кој; су дошле из Цариграда (уп. ниже одломак 6 из Кантакузина). Овде иепричане акције старога цара протежу се на време од састанка у Черномену (мај 1327) до забране младом цару да уђе у Цариград (октобар 1327), односно до саслушања у Региону (прва половина децембра 1327). Опширније казивање Кантакузина и документи које он цитнра дозвољавају да се догађаји нешто прецизније датују. Уп. одломке 6 и 7 Кантакузина и одговарајући коментар. *Van Dieten,* Gregoras II, 1, 195 n. 194, је свакако у праву кад тврди да су непријатељске акције и једне и друге стране почеле од састанка у Черномену. При томе треба разликовати фазу тајних акција: на страни Андроника II савез са српским краљем, слање Андроника Палеолога у Берат, упутства деспоту Димитрију и Михаилу Асану; на страни Андроника III савез с Михаилом Шишманићем, смењивање непоћудних функционера, хватање писама старог цара; затим фазу јавно показаног непријатељства: на страни Андроника II забрана унуку да уђе у Цариград, забрана да се име Андроника III спомиње у црквама, припреме процеса Андронику III или Јовану Кантакузину; на страни Андроника III

који је тада био наместник Солуна и околкне. Тражио је од њега да заједно са дза своја рођака (δύο ανεψιούς), протовестијаром Андроником и Михаилом Асаном, који су се у то време налазили као намесници у Београду (Βελλεγράδων) и осталој Македонији, и са македонским трупама на првом месту обезбеде градове Македоније и уклоне с пута све оне који нису изван сумње.[91] Затим да, пошавши отуда, заједно са савезничком војском коју ће послати српски краљ наступе најбрже што могу против Андроника Млађег. Али, од писама које је он, као што рекох, послао краљу Србије (Κράλην Σερβίας), деспоту и другим намесницима царских провинција, један део су узаптили људи младог цара који су надзирали путеве, она наиме, која су била писана на папиру, док су друга прошла и неприметно стигла адресатима, она наиме, која су била писана на танком белом ланеном платну и вешто ушивена у одела преносилаца.[92] Наиме, присталице младог цара поставили су на теснацима путева, нарочито код утврђеног кланца код Христопоља, страже које су контролисале све путнике да немају код себе писма из Цариграда. На тај начин је тешко неко пролазио неоткривен.

Онима, дакле, није промицало ништа од онога што се у Цариграду тајно саветовало и предузимало, а овима у Цариграду остало је скривено све што се против њих радило и припремало. Јер онима су сви прилазили од своје воље, неки јавно телом и душом; други, који то нису могли, прикључивали су им се свом душом; не само безмало сав пук Цариграда, већ и они који су припадали синклиту и дворјани (των συγκλητικών καί οίκείακών) и они који су били крвно везани за старог цара. И такви су уходили све што се овде збивало и саопштавали их онима. Један од њих био је и царев син маркграф (ο μαρκέσιος) Теодор. Он је пре више година, како сам испричао, од стране мајке био послат у њен завичај да би се тамо оженио. Али, временом је због неразборитости и лакомислености запао у дугове

скупљање војске против Цариграда, врбовање присталица у Цариграду, преговори са Солуњанима; и најзад, фазу оружаних борби. Прва фаза се грубо може датовати у период мај-октобар, друга октобар-децембар, а трећа децембар 1327— мај 1328.

[91] Из причања Кантакузиновог и простагме коју цитира (види одломак 6) види се да је наместник у Берату био Андроник Палеолог, па је Михаило Асан морао бити наместник у неком другом суседном делу Македоније. Деспот Димитрије био је син цара Андроника II и Ирене (Јоланте) Монфератске. Он је био послат у Србију да би га Милутин поставио за престолонаследника (уп. горе одломак 9). Наместник у Солуну био је од 1322. до пада Солуна под власт Андроника III. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 92—93. Андроник Палеолог био је син Ане, друге кћери Михаила VIII и Теодоре, оне која је полазила да се уда за Милутина, и Димитрија Кутрула, потомка тесалијских Анђела. Рођен око 1282, био је оштрог језика и завађен са Теодором Метохитом. Пао је у немилост код старог цара, али се за њега заузео нећак Андроник III. Протовестијар Андроник је, ипак, постао водећа личност међу присталицама старога цара. Уп. *Papadopulos,* Genealogie n. 50.

[92] Место је веома интересантно са гледишта палеографије и познавања писаћих материјала. Овде описани поступак показује како су у руке Андроника Млађег и његових присталица дошла писма старог цара упућена протовестијару Андронику Палеологу. Како су та писма датована јула десетог индикта и септембра и октобра једанаестог индикта, дакле, у лето и јесен 1327, она показују како се стари цар постепено припремао са обрачун са унуком (уп. одломак 6 из Кантакузина).

и после смрти своје мајке вратио се своме оцу цару, оставивши тамо жену и децу. Живео је од тада у Цариграду,[93] уживајући не само старање и благонаклоност цара и издржавање из царске касе, већ су и сви његови дугови били исплаћени царевим новцем. Све је то он заборавио у неразумности својој и одбацивши сваки обзир више је волео да буде издајица цара и оца и да опонаша Јуду. И сам је сањао о власти над Ромејима, искључујући законитог наследника. Како му отац многе ствари није одобравао, јер је у својим схватањима, својој вери, својој спољашњости, бријању браде и у свеукупном понашању постао прави Латин, он се у жељи да се освети прикључи младом цару. Колико год је (старом) цару био ближи од других услед крвног сродства, толико је све друге желео да надмаши пламеним непријатељством према оцу цару.

У следећем месецу, у новембру, добио је деспот Димитрије у Солуну писмо цара и одмах је обавестио протовестијара и Асана.[94] Чим се састадоше одмах су приступили сабирању војске, а сва добра и имања оних, који су били уз младог цара у градовима и областима Македоније, делили су својим војницима, њихови вински подруми и житни амбари били су отворени и сваком ко је желео да пљачка пружена је прилика. Ко ће с тим није сложио био је прогнан, а његова добра конфискована. Тамо се, дакле, то дешавало, а ускоро је требало да к њима стигну и савезничке трупе краља (το του Κράλη συμμαχικόν). Али, ни млади цар Андроник није мировао, него је тајно упућивао на све стране, копном и морем, у Цариград и Солун, у Македонију и на острва, указе који су обећавали пуку (δήμοις)

93 Григора је овде погрешио говорећи о трајном боравку Теодора Палеолога у Византији. Како је показано раније (уп. нап. 66) он је напустио Цариград у новембру 1318. и стигао је у Италију у пролеће 1319. Како се из аутобиографских бележака види, Теодор је још једном боравио две године у Цариграду, свакако у критичном периоду последњег сукоба између два Андроника, јер Теодора помињу и Григора и Кантакузин. Поводом онога што Григора каже о Теодоровом сну о власти над Ромејима, вреди се потсетити на чињеницу да је Теодоров син Јован Монфератски полагао право на власт над Ромејским Царством јер је Андроник II, наводно, Теодора својим тестаментом одредио за наследника. Уп. *U. V. Bosch,* Ein „Testament" des Kaisers Andronikos II. Palaiologos? ЗРВИ 12 (1970) 55—59; *B. Imhaus-R.-J-.Loenertz* Demarches de Jean Paleologue, Marquis de Monferrato (1338—1372) et petit fils de l'Empereur Andronic II, pour faire valoir ses droits en Grece (1338—1351), JOB 26 (1977) 155—158. U. Bosch је упозорила на чињеницу да су се и за живота Андроника II проносили гласови да би он радо оставио у наслеђе Теодору Солунско краљевство. Питање је, наравно, колико поверење заслужују ове гласине, споменуте у једном писму арагонском краљу из октобра 1323? Стојећи у децембру 1327. пред зидинама Цариграда Андроник III је предлагао своме деди да се сретну или, ако то не жели, да му упути стрица Теодора да ће с њим види, а уједно да овај послужи као посредник *(Cant.* I, 256). Ту Кантакузин примећује да је Теодор тек недавно дошао из Ломбардије.

[94] Ова писма се односе на почетак отвореног сукоба, јер садрже налог да прикупе војску и да одлучно наступе против младог цара и његових присталица. Да ли је царево писмо састављено већ у октобру како мисли Делгер (Reg. 2580) тешко је рећи? Почело је да се спроводи у живот у новембру и то је пресудно за разумевање догађаја. У Тракији су се још водили преговори, кад је у Македонији сакупљана војска за напад и кад је затражена српска помоћ, која се у децембру 1327. налазила уз присталице старога цара.

ослобођење од пореза и дажбина (ἀτέλειαν και φώρων ἐλευθερίαν) а војницима извор прихода и повишење плате (προσόδων και μισθῶν επιδόσεις). Кад се то чуло на све је оставило утисак и доводило лако до промене става и наводило да му се душом, речи и делом, свом готовошћу прикључе и тајним писмима подстицали су га на долазак и убрзање његовог подухвата.

(Greg. I, p. 393, 21—397, 16)

20

Децембар 1327—јануар 1328.

СРПСКА ВОЈСКА НАПУШТА СЕР

У међувремену је сшари цар дозволио ірyііи свешовних и црквених досшојансшвеника да иосеши унука и саслуша њешве одшворе и захшеве. Сукобио се, зашим, са иашријархом збо1 захшева да се име младог цара не сиомиње у црквама. Одбијена су сва шражења Мјiagoi цара да буде иримљен у Царшрад. Он је збо1 iиоiа обилазио зидине и исиишивао начине како би ш сшража ироиусшила. У децембру је иримио шајно иисмо којим су іа Солуњапи иозивали да шшо ире дође. Сви грађани, већина eogehel слоја, чак и архиешскои, сложили су се да му ошворе каиије чим се ириближи ipagcKUM зидинама. Млади Андроник је већину војске ireиусшио ирошосшрашору Синадину и наредио му да држи Царшрад иод оисадом и сиречи сшановнике да иду даље од Решја. Наложио је, шакође, да иокушава да шајним иисмима са обећањима и ласкањима иридобије људе из Царшрада. Он сам је с мало људи иошао у Солун.

Десило се у то време да су деспот Димитрије, протовестијар Андроник и Михаило Асан, прибојавајући се метежа, боравили изван градских зидина с помоћном војском Трибала (των Τριβαλλῶν συμμαχικού στρατού), водећи ромејске трупе из Македоније.[95] Они су били заузети међусобним распрама, распаљеним демонским снагама таштине и самољубља или још пре неким божјим гњевом, да би се помео њихов подухват и они сами изазвали сопствену пропаст. Док су, дакле, ови људи били заокупљени овим стварима између Солуна и Сера, ушао је цар неприметно у Солун сакривши под обичним оделом све царске знаке. Чим је прошао градске капије, збацио га је са себе и показао се свима као цар.9б За кратко време прикупио се скоро цели град, поклонио му се (προσεκύνουν), поздравио га и прихватио многољетствијем (ἠσπάζοντο και εὐφήμοις ἐδεξιοῦντο φωναῖς). Нашао се и мали број оних који су га мрзели и били искрено одани старом цару. Они су похитали у акропољ, поселе га и утврдили се у њему пружајући огорчен отпор цару и присталицама преврата који су се око њега окупили. Бацајући камење и одапињући стреле многе су ранили, а много стрела је погодило и царев штит. Али, сутрадан су цар и његови људи скупили огромну гомилу сувог дрвета, запалили капије акропоља и тако га освојили.

Цар је одатле пошао граду Серу, где је боравио савезнички одред Трибала који су нестрпљиво чекали прву прилику да крену на цара. Када су, међутим, видели како су деспот Димитрије и остала двојица, протовестијар и Асан, били срамно натерани у бег, а војници који су били с њима да су прешли у царев табор, ступили су у преговоре с царем, предали му град и отишли у своју земљу.97 Цар је, видећи да му је срећа наклоњена и да му штедро и пријатељски пружа руку, испуњен најбољим надама, у добром расположењу и весељу кренуо даље. И, да се не задржавам, прошао је у току мало дана све градиће у Македонији (την Μακεδονίαν πολίχνια),98 лако и без напора их потчинио, а тиме су му пали у руке и жене, деца и имања деспота, протовестијара, Асана и свих угледних племића (συγκλητικῶν) који су тамо с њима боравили.

(Greg. I, ρ. 409, 18—411, 9)

[95] Григора, који о овим догађајима прича уопштено и не увек на основу поузданих информација, не пружа никакве податке о српској савезничкој војсци. Из Кантакузиновог списа сазнајемо да је бројала 12 „тагми", да су сматрали да је то „не мала помоћ" и да је савезничку војску предводио Хреља, тада најугледнији војсковођа српског краља. Уп. одломак 8 Кантакузина.

[96] Григора је овде, по свој прилици, прихватио гласине које су се рашириле о заузимању Солуна. Кантакузин, који је лично учествовао у догађајима и не крије да је било отпора, прича како су митрополит и намесник, велики стратопедарх Хумнос, били изван града, упустили су се у преговоре с младим царем и отворили му капије. Отпора је било само у акропољу, који су браниоци напустили уз обећање амнестије *(Cant.* I, 268, 18—272,22).

21

Почешак 1328.

УТИЦАЈ БИВШЕ СРПСКЕ КРАЉИЦЕ СИМОНИДЕ НА АНДРОНИКА II

Сшари цар Андроник II изгубивши сваку наду иосле иада Солуна био је већ сиреман да уиуши иослансшво унуку ради склаиања мира, још йре НО шшо овај крене из Македоније, али једна нова нада ироменила је шај илан.

[97] Кантакузиново опширније причање пуно подробности противречи ономе што Григора прича о српској војсци у Серу. Сигурно је Хрељин одред из солунске околине премештен у Сер са главнином војске присталица старог цара. Тамо су остали цело време Андрониковог маневрисања по Македонији. Српска савезничка војска била је У Серу када је млади цар долазио под зидине изазивајући противнике у бој. Хреља је утицао на савезнике да приме посланика младог цара и преговарају с њим (уп. ниже одломак 8). Али, од како је Андроник III отишао тобоже према Драми а уствари према Солуну, он више није имао додира са српском војском. Кантакузин детаљно прати догађаје после пада Солуна и узгредно открива да су се предводници војске старога цара одвојили од својих српских савезника. По његовом причању они су као бегунци пре стигли до српског краља, који је боравио негде у Македонији, него Хреља који се лагано враћао са својим одредом. О томе како је Хреља с војеком напустио Сер не сазнајемо појединости ни од Кантакузина (уп. ниже одломак 9 и одговарајући коментар).

[98] Заузимање неколико важних градова у Македонији описано је подробније код Кантакузина. Уп. одломак 9 и одговарајуће коментаре.

Владар Бугара Михаило (Μιχάηλος γαρ ό των Βουλγάρων άρχων), привучен надама на велики плен, ставио је старом цару тајно до знања да је спреман, уколико овај то жели, да ће с њим заједно бори против унука." Као да је после велике буре и бродолома на пучини неочекивано доспео у луку, цар се обема рукама ухватио за то. Измењали су после тога посланства да би се саветовали о ономе што треба учинити и о обавезама и савезу, али нико није посвећен у та саветовања осим два три врло поверљива човека и краљице (της Κραλαίνης) која је непрестано оцу уливала добре наде које су и њој самој уливали лажни пророци и трбухозборци (οι ψευδομάντείς και εγγαστρίμυθοι,)·[100]

(Greg. l, p. 411, 15—24)

22

Почешак 1328.

ПРИСТАЛИЦЕ СТАРОГ ЦАРА И СРПСКИ КРАЉ

Пошто је ойисао иоложај великог лошешеа Теодора Мешохиша, који је, забринуш за будућносш, дао да се изнесе вреднија имовина из куће и осшави код иријашеља, и сшално је боравио на двору, Гршора се враћа друшм ирисшалицама сшарош цара.

Они пак, људи које је стари цар раније послао да управљају (διοίκησιν) у областима и градовима Македоније били су са женама и децом заробљени, као што сам раније рекао. Испунили су све тамнице Солуна и Дидимотике, где су били распоређени.[101] Деспот Димитрије је умакао и пребегао краљу Србије,[102] препустивши,

[99] Преокрет у ставу бугарског цара дошао је до израза већ почетком 1328. године када су, вероватно, измењана посланства *(Dölger,* Reg. 2595). Андроник III је у Солуну примио вести о савезу старог цара и Михаила Шишманића убрзо после вести о бици код реке Мелас, коју Григора (Greg. I, 415, 6—10) ставља у шесту недељу великог поста, која је 1328. била 21—27. марта *(Dölger,* Reg. 2596). Упадљиве су разлике Григоре и Кантакузина у причању о овом преокрету у савезништвима. Док је код Григоре Михаило просто променио став и прешао на другу страну, код Кантакузина су наговештени далекосежнији планови бугарског цара. Он је у крајњој линији намеравао да освоји Цариград и завлада читавом ромејском државом. Уп. о томе коментар *van Dietena,* Gregoras II, l, 213—214.

За разумевање каснијих догађаја треба имати на уму да од састанка у Черномену па до битке код Велбужда није остало непоколебано ни савезништво цара Михаила са Андроником Млађим, ни непријатељство према Стефану Урошу III. Уп. ниже нап. 105.

100 *van Dieten,* Gregoras II, l, 211 н. 224, упозорио је на то да у Библији „видовити дух у трбуху" служи за подсмевање лажним пророцима.

[101] О затварању присталица старога цара говори подробније Кантакузин. Види ниже одломак 9. Он бележи да су жене преко Солуна одведене у Дидимотику.

102 у свом знатно опширнијем излагању Кантакузин не спомиње поименично деспота Димитрија међу онима који су пребегли српском краљу, али се задржава на судбини његове жене, која се затекла у Водену. Види ниже нап. 80.

ипак, жену и децу својим прогонитељима. После неког времена, као и онај [Димитрије] протовестијар Андроник је пошао, али није могао трајно, као онај, да седи за туђим столом, него је, процењујући колико је богатства, блага, стоке, имања и славе неповратно изгубио сасвим ненадано, прибојавао се и за жену, знајући какве нечасне поступке заробљене жене морају да претрпе од непријатеља, потпуно се предао очајању и неизмерном болу, тако да је за кратко време потуцајући се у туђим и усамљеним пределима на тужан начин скончао. Михаило Асан је веома брзо ушао у градић Просек (ες το του Προσιάκου πολίχνιον), протерао је из њега житеље и начинио је од њега безбедно боравиште за себе. Убрзо је, бојећи се издаје, замолио краља Србије да пошаље посаду те повративши овај градић (μεταπέμπετοα παρά του Κράλη Σερβίας φρουράν) и сам је отишао краљу. ι°³

(Greg. I, p. 413, 2—22)

23

Марш—јули 1330.

БИТКА КОД ВЕЛБУЖДА

Односима са сриским владарем Гршора се враћа иосле дуже изљшања о догађајима 1328. и 1329. који се највећим делом односе на иобеду Андроника III и њене иоследице.

Почетком следећег пролећа постало је јасно да се краљ Србије (ό Κράλης Σερβίας) неће смирити док се не освети Михаилу због увредљивог и неправедног поступања према његовој сестри. Он је њу без разлога одбацио иако му је била законита жена и изродила му синове, који су му могли бити наследници у власти, и оженио се царевом сестром.1°⁴ Михаило (Μιχάηλος) је због тога упутио

103 Из Кантакузиновог причања сазнаје се позадина овог склањања Михаиловог у Просек. Српски краљ је византијским бегунцима између осталога предочио и могућност да се затворе у неки од градова који су остали под њиховом влашћу: Прилеп, Струмицу или Просек, и да ту сачекају крај рата. Михаило Асан је запосео Просек, али су му касније Срби лукавством узели град. Уп. ниже одломак 10.

[104] Раније је показано (нап. 83) да се Михаило још за живота свога оца, негде после 1290, оженио Милутиновом кћерком Аном-Недом. Из брака с њом имао је више деце, а Иван Стефан био је најстарији син и савладар кад је Михаило завладао целом Бугарском 1323. Следеће године је у преговорима са Византинцима прихватио обавезу да ће се оженити Теодором, кћерком Михаила IX Палеолога, удовицом ранијег бугарског цара Светослава. О хронологији уп. нап. 82. На српској страни је то заиста било схваћено као увреда. У биографији Даниловој спомиае се „скрб" коју је краљ Стефан Урош III претрпео од Михаила Шишманића, а у вези с тим и Данилова мисија у Бугарској. Касније, после битке код Велбужда, обавештавајући сестру о својој победи, српски краљ говори о Михаиловој намери да њега збаци с престола и о поступању према Ани: „који је теби учинио толика зла и безбројне досаде и који те је осудио на заточење, и који те је лишио части царске и престола твога" (Животи краљева и архиепископа 191—192, навод по преводу Мирковића 144—145). Одмах у наставку се налази српско гледање на узрок рата, веома блиско оном које саопштава Григора: „Овај цар (se. Михаило) није хтео да има себи жену ову царицу, сестру господина краља, НО је хтео да је пусти; и од тога, пошто је

послансгво цару подстичући га да са ромејског тла упадне у земљу Трибала.[105] Он и сам намерава да са јаком војском крене у поход, тако да [краљ] неће бити кадар да се бори на две стране и биће ослабљен губитком велике земље на обе стране. До касног пролећа они су се припремали за поход.

Кад је већ почело лето, цар није располагао војском која би била равна војној сили краља (την του Κράλη δύναμιν). Када је стигао у поље (πεδίον) Пелагонаца, где су у околини била места која су потчињена Ромејима,[106] ударио је табор и тамо је чекао вест о томе како се одвија Михаилов већи напад на Трибале са друге стране, да би тада предузео што сматра да треба.

(Greg. l, p. 454, 7—24)

Гртора зашим ирави екскурс о иомрачењу сунца 16. јула 1330.

Михаило (Μιχάηλος) је сакупио веома бројну војску од 12.000 људи из своје сопствене земље и још три хиљаде скитских најамника[107] и упао је у земљу Трибала преко северних делова планине

таква мржња била међу њима, устаде једно на друго, а овај цар отпустивши сестру његову, беше узео себи жену од царског племена, а рода и народа грчког". Овде је ред догађаја унеколико измењен, јер је Михаилов раскид брака много година претходио судару код Велбужда. Уосталом, из Кантакузина (уп. ниже одломак 9), се види да је српски краљ у рано пролеће 1328. рачунао да му је бугарски цар зет и да његовим посредством може византијске избеглице упутити у Цариград.

[105] Тиме је било обновљено савезништво уговорено у своје време у Черномену. Као што је показано раније (види нап. 86) и Григора и Кантакузин причају о савезу и уговору Михаиловом са старим царем и о доласку одреда бугарских ратника и најамника у помоћ старом цару у априлу-мају 1328. године. Стари цар није тада пустио савезнике у Цариград, а Андроник III је преговорима успео да наведе Михаила да повуче бугарску војску. Касније, пошто је Андроник III постао господар ситуације у Царству, дошло је до нове кризе, јер је Михаило заузео град Вукелон, пустошио је пограничне области тражећи, према Григори, награду за то што није помогао старом цару и што је тиме омогућио младом цару да завлада престоницом и целом државом. Пртезао је женино право и наслеђа на очевину (Greg. I, 430—341, Cant. I 323—328. То је била тек прва фаза сређивања односа између Михаила и цара Андроника III. Тек у октобру 1328. уследио је мир, а на састанку у мају 1329. оба владара су се вратила плановима од пре две године упереним против српског краља. Уп. Историл на Бмгарин III, 331.

[106] Из Кантакузиновог текста се сазнаје и који су то градови на граници били заузети. Уп. ниже одломак 11 из Кантакузина и нап. 124—128.

107 Григорин податак о 15.000 ратника под бугарским царем слаже ће с оним што Душан у аутобиографској речи уз Законик (о вредности тога извора уп. *Н. Радојчић,* Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354, Београд 1960, 147—162) каже о снази српске војске. Војска коју је он спремио за борбу бројала је до 15 тисућа, док непријатељу приписује чак до 80.000. У том истом извору се каже да се на српску државу дигло седам царева: грчки, бугарски и његов брат Белаур, затим Александар бугарски цар, Иванко Басараба, таст цара Александра, и још суседни Црни Татари и „господство Јашко". За идентификацију уп. *И. Руварац,* Прилошци к објашњеау извора српске историје, Гласник СУД 49 (1881) 17—21. Очигледно се под Григориним Скитима крију Татари и Осети. Григорин податак о бројности бугарске војске узимају као основу за процену укупних ангажованих снага и специјалисти за војну историју. Уп. *С. Сшанојевић,* Битка код Велбужда, Братство 24 (1930) 10; *G. Skrivamo,* Bitka kod Velbužda 28. VII 1330. godine, VVM 16 (1970) 71.

Хема, отприлике тамо где се налазе извори реке Стримона. Четири дана он се задржавао несметано пустошећи и пљачкајући непријатељску земљу, секући дрвеће и уништавајући поља не наишавши на некога ко би му ће с оружјем супротставио. Али, петога дана са изласком сунца појавио се и краљ Србије предводећи снажну војску, чије је оружје бљеском заслепљивало очи посматрача.[108] Пошто су се обе војске распоредиле и били подигнути ратни знаци (τα σημεία), краљ је подстакао своје одреде да се храбро боре, а сам је кренуо на онај део Михаилове војске који је био под заставом (επί την του Μιχαήλου σημαίαν)[10]9 имајући са собом 1.000 келтских

!08 О кретању војски у изворима налазимо податке који се не дају лако ускладити. Кантакузин прича да је бугарски цар долазио кроз Пеонију (уп. ниже одломак 11,нап. 129). У биографији Стефана Дечанског налази се на једном месту податак да је бугарска војска кренула из Трнова, а на другом, да су српском краљу јавили да непријатељ долази од Бдиња (Видина) *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 135, 137). Објашњење треба, вероватно, тражити у томе што су Михаилови савезеици и најамници долазили са севера, или у томе да им је он из Трнова пошао у сусрет, пасуздруженеснагенаступалепремајугу. *С. Сшанојевић,* Битка код Велбужда, Братство 24 (1930) 8, узимао је да је Михаило долазио од Видина, али не долином Тимока преко Ниша, него преко Софије у долину Струме. С њим се у суштини слаже и *G. Škrivanić,* Bitka kod Velbužda 28. VII1330. godine, VVM 16 (1970) 72, који сасвим нереално узима да су бугарска и византијска војска настојале да се сједине.

О кретању српске војске појединости даје само биограф Дечанског који каже да је краљ војску скупио „на поље звано Добриче; то је поље дивно и велико у месту званом Топлица, јер припада ка реци Морави". То је, по овом писцу, бојиште познато из давнина и ту се краљ „надао да ће се борити са бугарским царем" *(ЖивоШи краљева и архиеиискоиа* 180, навод по преводу Мирковића 136). Војни историчари су у својим радовима објаснили овај краљев избор чињеницом да Добрич поље.код утока Топлице у Мораву, представља важну раскрсницу путева и да брани прилаз кроз долину Топлице према Косову. Примивши вест да је бугарски цар отишао у Землн и да ће тамо бити судар, српски краљ му је кренуо у сусрет задржавајући се у манастиру светог Ђорђа у Нагоричину и на гробу светог Јоакима у Сарандапору. Данилов ученик изричито каже да се бугарски цар улогорио у месту званом Землн, на обали реке зване Струма и да плени околне пределе. Српски краљ је брзим маршем стигао и улогорио се на реци Каменчи. Бугарски цар је однекуд веровао да српски краљ неће бити у стању да се бори с њим. Измењали су посланства током два-три дана, што је добродошло краљу јер му је неки део војске закаснио (*Живоши краљева и архиеиискоиа* 182).

Григора не наводи место битке. Кантакузин каже да је логор бугарског цара био код Велбужда. Град Велбужд као место битке наводе и Стефан Дечански и Душан у дечанској хрисовуљи, односно у речи уз Законик *(Дечанске хрисовуље,* ed. М. Милојевић 136, *Законик цара Сшефана Душана* 1349 и 1354, ed. Н. Радојчић 84). Данилов Настављач на два места спомиње Землн, град који се у изворима јавља од Немањиног времена. Тај град се као место битке наводи у краљевом писму краљици и архиепископу, у литерарној верзији унетој у краљеву биографију *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 190). Разлику је лако разумети кад се има у виду да се битка одиграла на простору који је између та два града.

Река Струма, споменута овде код Григоре, Каменча (данас Соволштица), Спасовица, црква подигнута на месту где је српски краљ очекивао дан битке, помогли су Иречеку да идентификује и оцрта позорницу велике битке. Уп. *К. Иречек,* Кнн-жество БЪЛгарии II, Пловдив 1899, 547—549, и кратко: Историја I, 206—207.

ι[09] Григора не наводи дан битке али је хронолошки лоцира тиме што у причу р српско-бугарском рату убацује екскурс о помрачењу сунца, за које сам каже да је било 16. јула у 12 часова. Помрачење сунца на исти дан бележи и једна византијска кратка хроника *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 79). Тачан датум битке дају већ споменути аутобиографски пасажи у дечанској хрисовуљи (28. јули 6828) и Речи уз

коњаника који су се одликовали величином тела, изузетном снагом и били су најбоље извежбани и искусни у руковању оружјем.[110] Без великог напора он је, устремивши се на Михаилов бојни ред, потукао главнину војске око њега и заробио Михаила, живог али рањеног.[111] Остала бугарска војска била је тамо највећим делом посечена, а оно што је преостало вратило се кући оплењено до голе коже. Михаило је још три дана гледао сунчеву светлост, живећи једва свестан своје несреће, а четвртог дана је умро пошто му тело није издржало смртоносне ране.[112] Када је цар сазнао о тим догађајима вратио се најбрже што је могао у Цариград, не учинивши ништа и не претрпевши ништа.[113]

законик (27. јули у 6. час у суботу, која одговара 28. јулу). У биографији Дечанског Данилов Настављач не наводи годину и месец, али спомиње недељни дан великог догађаја: петак је био уочи битке, судар је био у суботу, а испраћај посмртних остатака Михаила Шишманића сутрадан у недељу. У 1330. години 28. јули је заиста пао у суботу. Григорин податак да је петога дана од уласка бугарске војске у државу српског краља стигао краљ и да је уследила битка, слаже се са оним што прича Данилов Настављач. До петка (27. јули) преговарало се два-три дана (24. или 25. и 26. јули) а пре тога је бугарски цар стигао и почео да пустоши околне пределе (21. или 22. јули). Уп. излагање Кантакузиново и нап. 132.

по о учешћу страних најамника на српској страни говори и Кантакузин, али он даје друкчије податке. Код њега су то Немци (Аламани) и то 300 на броју. И народност и бројност су код Кантакузина под утицајем онога што је цар-писац знао о најамницима из Душановог доба, с којима је и сам имао посла (уп. ниже одломке 37 и 64). Већ је *Јиречек,* Историја II, 110—111, у Григориним Келтима препознао Шпанце, односно Каталанце, веома познате ратнике-најамнике тога доба. Касније је *М. Динић,* Шпански најамници у српској служби, ЗРВИ 6 (1960) 16—28, објавио документе из Дубровачког архива о појединцима или мањим групама Каталанаца који су долазили у службу српскога краља. Ти ратници нису стигли да се укључе у српске војне снаге пре битке код Велбужда, али баш ти документи откривају да је српски владар познавао Каталанце као ратнички елеменат. М. Динић је показао да се у дубровачким изворима из каснијег времена Дубровнику приписује улога посредника у довођењу најамника за битку која је јако одјекнула у Дубровнику. Две недеље касније (14. августа) Дубровчани су упутили српском краљу посланство с честиткама: quod pro triumpho et gloria, quam ad presens Serenissimus rex Raxie, recepit pro victoria quam habuit de domino imperatore Bulgarie, mictentur eidem duos solempnes ambaxatores, Monumenta Ragusina V, 292.

[111] О Михаиловом крају извори не пружају сагласне податке. И Кантакузин тврди, свакако по информацијама из бугарских извора, да је цар био рањен и да је тек касније као заробљеник умро. Српски извори, међутим, говоре о погибији у бици пошто је бугарски цор пао с коња (Данилов Настављач) или што га је млади краљ погубио („Михаилу цару бугарском мачем главу његову откинух")· У каснијим, већ легендарно обојеним списима Григорија Цамблака и Константина Јањичара, убиство бугарског цара приписује се младом краљу Душану *(Житие на Стефан Дечански от Григории Цамблак,* ed. А. Давидов et alii, Софиа 1983,110; *Јаничарове усиомене или Турска хроника,* Споменик 107 (1959) 16—17).

uz То би било, полазећи од познатог датума битке, тек 1. августа 1330, али томе податку противречи биограф српског краља, по коме је већ сутрадан по бици, дакле у недељу 29. јула, српски краљ показао Михаилово мртво тело заробљеној бугарској властели. Тада је краљ допустио да се тело однесе и сахрани у манастиру светог Ђорђа у Нагоричину, где је тело бугарског цара лежало у време писања биографије.

из О одласку цара Андроншса даје више података Кантакузин. Код њега налазимо изразе изненађења што после победе над Михаилом српски краљ није продужио ка југу. На српској страни се одлазак цара Андроника III сматрао за бекство и у српском извору забележено је освајање неколико градова у Македонији. Уп. нап. 137 у коментару уз Кантакузина.

Али, као што сам већ много пута рекао, како ниједна срећа у животу не остаје занавек непомућена, нити без зависти, ни овде није изостало оно што је морало бити. Страшна и жестока бура дигла се на блистави успех краља преплавивши и потопивши све што му је чинило радост у животу, па и сам живот одузевши. Овако је до тога дошло. Он беше имао сина који је тада напунио 22 године, којега је родио са другом женом и веома брижљиво га одгајао за наследника престолаД[14] Али, кад се оженио са кћерком кесара, педесетогодишњак са дванаестогодишњом девојчицом, почео је са ћерком кесара да рађа децу пре но што је оженио сина.[115] Сина је то нагонило на страх и подозрење које су вероватно (εἰκός) његови вршњаци посејали у његову узбуркану душу, тако да се на крају одлучио да се одметне и устане на оца. Када су тамошњи великаши, војводе И војни заповедници (μεγιστάνες καὶ στρατηγοί καὶ ταξίαρχοι), и сви који су били сити очеве дуге владавине, видели да он такве ствари смера, сваки га је тајно посетио и распаљивао његове мисли о устанку. После мало дана придобили су га на своју страну, победили да поведе рат против оца и прогласили га за самодржавног

44 Податак је веома важан за Душанову биографију. Из њега произлази да је Душан рођен 1308. године. Тај датум је у новијим текстовима о Душану прихваћен и много пута поновљен. Тешко се контролише помоћу података о браку родитеља, јер ће о томе веома мало зна. Узраст од 22 године сасвим одговара улози у време битке код Велбужда. Међутим, Григорин податак оспорава један од старијих српских летописа (копорињски), чији је протограф настао почетком XV века, пре 1423, јер спомиње живе потомке Душановог полубрата Симеона (Синише). Тај летопис има 6820 (= 1312) као годину Душановог рођења, а поред тога и неколико других тачних хронолошких података. Има нпр. 6845 (= 1337) као годину Урошевог рођења, што се неда контролисати, али и тачан датум Душанове смрти и маричке битке са тачно забележеним даном у недељи. *Љ. Сшојановић,* Стари српски родослови и летописи, Ср. Карловци 1927, 82—83. Уколико би овај податак био тачан, а не Григорин, Душан би у време битке код Велбужда имао 18 година, што не противречи његовој улози у рату и његовом отпору против оца у следећој години. Годину рођења из летописа теже је ускладити са податком Даниловог настављача, по коме је Дечански после ослепљења отишао у Цариград са два сина Душаном и Душицом. И млађи син би се морао родити до пролећа 1314, што није искључено.

„Друга жена" из Григориног текста је свакако Теодора, прва жена Стефанова, кћерка бугарског цара Смилца, са којом се оженио негде између 1299. и 1305. Уп. *С. Новаковић,* Хрисовуља цара Стефана Душана гробу мајке му краљице Теодоре, Споменик 9 (1891) 3; *Р. Грујић,* Краљица Теодора мати цара Душана, ГСНД 1 (1926) 325; *М. Маловић,* Стефан Дечански и Зета, ИЗ 41 (1979) 12—15. Под одгајааем за наследника престола треба свакако подразумевати титулу и функцију младог краља које Душан имао од дана када се Стефан Урош III 6. јануара 1322. крунисао за краља. Сам краљ у дечанској хрисовуљи каже како „богодарованим венцем краљевства србскаго венчан бих на краљевство истога дана с богодарованим сином краљевства ми Стефаном" *(Дечанске хрисовуље,* ed. М. Милојевић 2). Уп. *М. Ивковић,* Установа „младог краља" у средњовековној Србији, ИГ 3—4 (1957) 69.

[115] Ако се године које Григора приписује Стефану Дечанском и његовој жени вежу за 1324, како је горе (в. нап. 78) датован њихов брак, краљ би се родио 1274, а Марија Палеологова 1312, што је у складу са податком о браку родитеља. До 1330. морала су се, упркос веома младом краљичином узрасту, родити бар два детета, од којих је једно био Симеон (Синиша) касније деспот и цар. То је још један разлог који не дозвољава касније датовања брака Стефана Уроша III и Марије Палеологове.

краља Србије (Κράλην Σερβίας αυτοκράτορα άνηγόρευσαν).[116] У току више дана мало по мало сви су прешли на његову страну, цео изабрани део војске, и без муке ухвативши оца изручише га сину у узама.[117] Затим су га ставили у тамницу против воље и уз негодовање сина, који је ипак ћутао не могући се супротставити сили мноштва, јер се бојао да и њега самог не задеси неко зло. Није прошло много дана, а старога краља су удавили у тамници и тако су његовом животу дали горак крај уместо оних слатких тренутака среће.[118] Његовом сину су учврстили и осигурали власт и кренули

116 Григорино излагање о сукобу Стефана Дечанског са сином веома је уопштено и саздано на погрешној претпоставци да је краљ имао веома дугу владу, иако није напунио ни деценију. Овај превид зачуђује кад се има на уму да је Григора забележио смрт Симонидиног мужа и да је хронолошки тачно лоцирао на почетак грађанског рата (уп. горе нап. 73).

У сржи Григориног приказа догађаја налази се Душанов страх да ће изгубити престо и утицај великаша. Једини извор с којим се Григорино казивање може поредити јесте житије Стефана Дечанског у коме властела такође игра велику улогу, али је основни мотив у очевој мржњи против сина. Данилов Настављач узгредно саопштава да је син крунисан заједно с оцем, да му је било обећано да ће добити до пола државе краљеве и удео у богатству и имању, да је касније добио земљу зетску и у њој живео послушан своме родитељу. Ђаво је, међутим, навео оца да замрзне сина, да дигне војску „хотећи љутом смрћу осудити свога сина". Код града Скадра, на обали реке Дримца разорен је двор младога краља, пустошена земља, али је после многих измењених посланстава постигнут мир. Краљ је и после тога остао испуњен мржњом и у један мах је позвао сина претећи му жестоким казнама. Син је тада позвао своју властелу да оду из земље, међу стране народе, да тако спасу живот. Властела младог краља је то одбила и тражила од Душана да претекне оца. С малим бројем присталица Душан је пошао ка Неродимљи, где је тада био краљевски двор, опколио је оца, али се овај склонио у тврђаву Петрич. Син је заробио маћеху и њену децу и наставио да прогони оца док га није ухватио. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 207—212.

Насупрот Григори који је сукоб Душана с оцем испричао као јединствен догађај, Данилов Настављач разликује две фазе рата, од којих се прва завршава миром, а друга сменом на престолу. Захваљујући дубровачким документима верзија Даниловог ученика се може потврдити и хронолошки артикулисати. Први сукоб избио је у јануару 1331 (не у новембру 1330. како је мислио *Јиречек,* Историја 1, 208), помирење је било у другој половини априла 1331, а нови сукоб је избио у августу. Дечански је заробљен у среду 21. или 28. августа 1331, а већ 8. септембра Душан се крунисао за краља. Уп. *Исшорија Црне Горе* II, 1, 71—72; *М. Маловић,* Стефан Дечански и Зета, ИЗ 41 (1979) 63—66; *ИсШорија срйСКОі народа* I, 509—510.

Занимљиво је Григорино наглашавање да су Душана прогласили за краља аутократора (самодрщца). У Византији је титула аутократора припадала најстаријем цару у сложеном систему савладарства, па Григора тај термин преноси у Србији на краља који влада целом државом и који је над младим краљем. Превратом, дакле, који Григора ставља још пре заробљавања оца, Душан је од младог краља постао краљ целе српске државе.

117 По Даниловом Настављачу Дечански се у тврђави Петрич предао сину. После саветовања са властелом „би заповеђено да родитељ његов буде одведен са својом женом у славни град звани Звечан, и да се тамо чува, док не учине неко измирење међу собом" *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 213, навод по преводу Л. Мирковића 161).

118 Смрт Стефана Дечанског пада по српским изворима 11. новембра, дакле два и по месеца после збацивања с престола. Животописац Дечанског не каже ништа о начину како је завршио његов јунак. Он је намерно неодређен: „после мало времена", „изненада" „предаде дух свој Господу" *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 214).

је бугарску војну силу (στρατόν) и појачавши је са не мало Скита најамника, упао је у суседну ромејску област и продро до Орестијаде [Једрена]. Пошто је сабрао велики плен и многа места потчинио одмах с њим у поход и освојили ромејску земљу до Стримона и Амфипоља. Тада су заузели и Струмицу и остала места.[1^]

(Greg. I, 455, 7—457, 15)

24

Крај 1330—ирва иоловина 1331.

ПОСЛЕДИЦЕ БИТКЕ КОД ВЕЛБУЖДА

Промене у Бушрској, изазване иоразом код Велбужда, Гршора излаже иод следећом 1одшом која захваша иериод од 1. сеишембра 1330. до 31. аеіусиіа 1331.

Следеће године чуо је цар да се око власти над Бугарима отимају ранија жена Михаилова и Михаилови рођаци (царева сестра се једва спасла бекством), і[20] па је, док су се тамо узајамно

Српски летописи, затим Гијом Адам, Иван Равењанин, приписују Душану одговорност за очеву смрт. Уп. *А. Соловјев,* Како је Дечански био проглашен за свеца, Богословље 4 (1929) 288—292; *М. Маловић,* Стефан Дечански и Зета, ИЗ 41 (1979) 66—68.

О значењу Григориног причања за процену односа између Душана и властеле уп. *Г. ОсіироіорСКU,* Душан и његова властела у борби с Византијом, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 79—86.

119 Ова Григорина вест нема потврде у другим изворима, па је двојако тумачена у историјској литератури. Једни су узимали да је Душан у јесен 1331. предузео поход у коме је стигао до јегејске обале и у коме је проширио границе своје државе. Уп. *Флоринскии,* Славнне и Византин II, 67; *Осшрошрски,* Историја 471; *Исши,* Душан и његова властела 79; *Исшорија срискої народа* I, 513, н. 7 (Б. Ферјанчић). Други су ову Григорину вест изричито или прећутно спајали са причањем о походу у заједници са Сиргијаном, утолико лакше што су уочаване тешкоће у Григориној хронологији. Тако је поступао већ *И. Руварац,* О првим годинама Душановог краљевања у хронолошком погледу, Rad 19 (1972) = Зборник Илариона Руварца I, 45—46; *Јиречек,* Историја I, 215 (не спомиње посебан поход 1331) тако и *Исшорија народа Ју1ославије* I, 355; *М. Динић,* Реља Охмућевић 98, повезује Григорину вест са освајањима из 1334.

У житију Душановом Струмица је наведена међу градовима које је Душан освојио и задржао миром са царем Андроником III после погибије Сиргијанове (види ниже одломак 27; Кантакузин одломак 12). Али, списак градова код Даниловог Настављача није сасвим поуздан како је показао *Динић,* За хронологију освајања 7—8· Освајање Струмице Душан помиње у једној својој повељи за манастир Хиландар из 6853 (1345) али са погрешним 11. индиктом који одговара 1343. години. Од *Новаковића,* Законски споменици 410—411, усваја се овај други датум и освајање Струмице повезује са потчињавањем Хреље. Повеља је, по свој прилици, прерађена па не може представљати чврст ослонац за утврђивање хронологије освајања Струмице.

120 Пошто је византијска година пОчињала 1. септембра догађаји које Григора ставља у „следећу" годину могли су се збити у последња три месеца оне године, по нашем рачунању, у којој је била битка код Велбужда. Међутим, оно што Григора излаже у горњем пасусу протезало се на много дужи период од јесени 1330. до краја лета 1332. године. Помен Месемврије међу освојеним градовима омогућава да се

борили и сукобљавали око власти, сакупио довољну војску и напао градиће у близини Хема. Скоро све их је без напора заузео, јер су му становници добровољно прилазили. Међу њима је био и утврђени и многољудни приморски град по имену Месемврија (πόλις οχυρά τε και πολυάνθρωπος καλούμενη Μεσημβρία).[121] Док је цар тамо боравио с војском увидео је брзо да је постао терет јер је због њих у граду несташица намирница и јер је новац за плате нестајао. Када је после многих борби за власт победу однео Александар, синовац Михаилов[122] (τοῦ Μιχαήλου άδελφιδοῦς), и опасао се силом власти, сабрао путем уговора о предаји и навео их да се врате бугарским обичајима и наравима, вратио се радосно с великим пленом кући.[123]

(Greg. I, p. 457, 16—458, 12)

овај поход Андроника III идентификује с оним о коме говори Кантакузин (Cant. I, 431, 14—20) да је предузет одмах после битке код Велбужда, чим је цар у Једрену узео преосталу војску, и у коме су освојени Анхијал, Месемврија, Аетон, Ктениа, Росокастрон и Јамбол. Овај рат без икакве сумње пада у јесен 1330. године, без обзира на то што је код Кантакузина уоквирен нетачаном хронолошком одредбом по којој је византијска црква обудовела, јер је не много раније скончао патријарх Исаија. (По једној од кратких хроника, *Schreiner,* Kleinchroniken I, 79, овај патријарх је умро 13. маја 1332.)

[121] Град на обали Црног мора.

[122] Сасвим другом времену припада бугарско-византијско ратовање у коме је следећи бугарски цар Иван Александар повратио градове. Датовање тога рата зависи од времена када је Александар завладао Бугарском. *Јиречек,* Попр. доб. 213, је упозорио на запис о трновском сабору 1359/60. који је падао у 28. годину царевања Ивана Александра, што даје 1331.као годину почетка владавине. Ту годину прихвата и *Бурмов,* Историја 273. Тешкоћа је у томе што је кратка владавина Ивана Стефана са мајком Аном веома слабо позната. Она је и по Григори и по Кантакузину била испуњена унутрашњим борбама новог владара и његове мајке са очевим рођацима и великашима. Ниједан од извора нам не говори директно колико је та владавина трајала, па су се научници довијали тако да су једни стављали нови преврат у 1331, а други у 1332. Чини се да у изворима имамо ипак ослонац за нешто прецизније датовање новог преврата. Кантакузин, наиме, у сасвим неодговарајућем хронолошком контексту, после погибије Сиргијана и помирења цара Андроника III и Душана 26. августа 1334, прича како је „почетком пролећа" цар чуо да су бугарски великаши збацили бившу владарку и поставили за цара Александра *(Cant.* I, 457,17—459,4 и даље одломак 13). О бившој царици се ту каже да је била тетка краљу Стефану и да је нашла уточиште код краља братанца. Тај узгредни податак нам открива да се преврат морао десити после 8. септембра 1331, када је Душан постао краљ, а да је пролеће у коме се за промену дознало у Цариграду уствари пролеће 1332. За тумачење овог места код Григоре веома је важна околност да се други део кратког и уопштеног излагања односи на рат у 1332. Григора је ту, као уосталом и на другим местима свога дела, захватио и неке касније догађаје који су се природно надовезивали на оно о чему је говорио. Тако је нешто раније учинио и код битке код Велбужда када је српске догађаје пратио до новембра 1331, а онда се вратио на јесен 1330, настављајући излагање о цару. Уосталом, сам Григора се касније враћа односима с Бугарима (Greg. I, 383, 21—484,6) и потврђује нам индиректно да рат са Михаилом треба датовати око средине 1332. године. Испричавши о рођењу сина, каснијег цара Јована V, 18. јуна 1332, Григора бележи витешке игре које је Андроник III приредио у Дидимотици, а одмах затим изненадни напад на Бугаре да би повратио тврђаве на Хему које су пре кратког времена прешле Александру. Из Кантакузиновог излагања се види да су главни догађаји у том рату били 17—19. јула, свакако 1332. године. О проблемима хронологије Кантакузиновог излагања после 1330. упореди нап. 163.

[123] Узимајући у обзир оно што је речено у претходној напомени овај успех Ивана Александра би требало датовати у мај-прву половину јуна 1332.

25

Фебруар 1332.

БИВША СРПСКА КРАЉИЦА СИМОНИДА НА ОЧЕВОЈ САХРАНИ

Нићифор Григора опширно описује последње часове старог цара Андроника II и погребне свечаности.

Када се сунце клонило заласку посетио сам и ја цара као обично. Навикао сам да свака три или четири дана идем њему да га разгалим. И сада сам га, дакле, као обично посетио и сео код њега и водио разговор на уобичајени начин. Обичавао је да води самном узвишене и учене разговоре углађено и љупко. Присутни су били и његова кћерка Симонида, краљица (Σιμωνίς ή Κράλαινα), и неколико других са истим схватањима и карактером, оданих као као и ја цару и његовој кћерки краљици (την Κράλαιναν), са којима су били у исто таквом пријатељском саобраћају.

(Greg. I. p. 461, 8—18)

Исте ноћи цар је умро.

Другог дана жалости затражила је кћерка царева,[124] краљица (της Κραλαίνης) која је руководила тужним свечаностима, да без припреме одржим тужно слово које ће одговарати околностима.

(Greg. I, p. 465, 1—4).

26

1333.

ДОЛАЗАК СИРГИЈАНА У СРБИЈУ

Сиргијан је био позван пред царски суд да се брани од Цамблакових оптужби због велеиздаје. Иако је два и три пута излазио пред све судије, чин се није могао беспрекорно доказати, тако да је убрзо био од већине судија проглашен невиним. Пре завршетка процеса затражио је цар од њега јамце да неће тајно побећи док процес не буде завршен код свих судија. Сиргијан се тада уплашио да би могао допасти тамнице, а раније тамновање му још није ишчилило из памћења. Још више се уплашио кад су се показали одбојни они који су имали да јамче. Због тог је тајно побегао и није био нађен упркос ревносном трагању.

[124] *Van Dieten,* Gregoras II, 2, 329—330 н. 326, упозорио је да једна од кратких хроника *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 79) има 13. фебруар 1332. као дан смрти старога цара, док Григора помиње 12. фебруар увече као време своје посете и коначног растанка од цара. У опису догађаја он спомиње разговоре до поноћи, чак и прве петлове, без знака болести, а онда ујутро смрт цареву. Према томе, van Dieten с разлогом истиче да између Григоре и поменуте хронике нема неслагања, јер и из његовог текста произлази да је стари цар умро 13. фебруара.

После годину дана[125] послао је цару писмо из Евбеје молећи га за милост и за комад земље где би се могао населити са женом и децом, негде у Македонији на крајњим границама ромејског подручја.[126] Они који су око цара завиде му, тврдио је он, и стога

125 Последње године Сиргијановог живота, процес, бекство, склањање код српског краља и заједничко ратовање да би се домогао цариградског престола, стварали су тешкоће у старијој литератури, па је ова последња епизода различито датована. Тешкоће су увеличавале разлике у излагању Григоре и Кантакузина као и побркан хронолошки ред у овом делу Кантакузинових мемоара. Додуше, од 1866. приступачан је податак који је омогућавао да се прецизно утврди дан смрти Сиргијанове, али он је остао незапажен, јер је мали број истраживача познавао српске изворе. Тек у новије време нађен је у једној византијској хроници датум смрти Сиргијанове: 23. август 1334, што је дало чврст ослонац за датовање неких ранијих догађаја. Међутим, последњи прецизно датовани податак је именовање Сиргијана за намесника Запада после битке код Велбужда и царевог напуштања Македоније (види ниже одломак 11 из Кантакузина), пре но што ће поћи да осваја пограничне бугарске градове. У тих 4 године морало се све одиграти: оптуживање, процес, бекство, мировање од годину дана и рат у савезништву са српским краљем.

Из каснијих догађаја се види да је заједничка офанзива Сиргијана и краља Душана почела у пролеће 1334, што наводи на закључак да је Сиргијан морао доћи Душану у зиму 1333/34, вероватно у последњим месецима 1333. У том случају се могао са Евбеје јавити у јесен 1333, а то је било, по Григори, годину дана после бекства, што значи да његово ишчезавање треба сгавити у јесен 1332, а то је у складу са местом где Григора прича о процесу, после мира у рату с Бугарском (лето 1332) а пре смрти царице мајке Марије (Рите/Ксене (годину и по дана после смрти старога цара, што води у август 1333). Код Кантакузина је суђење опширно испричано, више пред царем него пред судијама, о којима опширније говори Григора. Кантакузин је излагање о процесу Сиргијану ставио после смрти патријарха Исаије, за коју се из једне кратке хронике зна да пада 13. маја 1332 *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 79), када је дошло до једног турског напада па је цар боравио на Халкидици. Ту су почеле тужбе против Сиргијана, а у Цариграду је касније вођен формални поступак. За време тога испитивања цар је ишао до Никомедије и тамо се састао са Орханом, што се по једној краткој хроници *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 80) десило у августу 1333. Као што се види, највеће неслагање је у оној години мировања и скривања за коју у хронологији Кантакузиновог причања нема места.

126 у српској историјској литератури није схваћена сва озбиљност Сиргијановог покрета који овде слика Григора. Он је третиран као друге византијске пребеглице, попут Котаница у раније време. Међутим, Сиргијан је био одметник сасвим другог кова. Он је од почетка учествовао у борби за власт у време гложења Андроника II и Андроника III, упознао је главне актере, прозрео је амбиције Кантакузинове и бринуо се за своје интересе. Када је цар Андроник III у јануару 1330. био тешко болестан (о хронологији види нап. 115 уз Кантакузина) и кад се озбиљно рачунало с његовом смрћу, царева мајка Марија/Рита/Ксена, нерасположена према Кантакузину, усинила је тада Сиргијана. Они су тада заједнички окупљали присталице и обавезивали их заклетвом да ће се борити против свакога а у корист царевог наследника који се очекивао. Међутим, царица је родила кћерку а цар је оздравио. Ово тајно окупљање присталица било је у сржи оптужби против Сиргијана. Када је у неизвесности у исход процеса а застрашен од тамнице у којој је био бар два пута у својој каријери, натеран да се одметне, он је показао стварне намере, почео је да се бори за царску власт. Кантакузин, из разлога који се могу прозрети, свесно умањује озбиљност Сиргијановог покрета. Судећи по Григорином излагању два су човека Сиргијана веома озбиљно схватила. Један је био византијски цар Андроник III који се уплашио за престо и који је предузимао веома озбиљне мере; други је био Душан који се упустио са Сиргијаном у преговоре у длаку сличне онима са Кантакузином, непуну деценију касније (уп. ниже одломак 38). Територија Македоније била је цена за помоћ српског краља и 1333/34. и 1342. Занимљиво је да индиректну потврду за свргавање Андроника III као ратни циљ налазимо у фрагментарној Ду-

жели да живи што даље од њих из страха да не буде мучки убијен. Додавао је томе заклетву да никад неће зло поступити у односу на цара.

Пошто његова молба није била услишена на двору и пошто ништа није постигао, напустио је Евбеју и отишао краљу Србије (προς τον Κράλην Σερβίας). Примљен је био с највећом радошћу и постао му је све: у сваком погледу прикладан гост, пријатељ једномишљеник, добродошли саветник, најпоузданији у унутрашњим пословима, најделотворнији у спољашњим, други Темистокле код Персијанца Артаксеркса. Краљ је, наиме, већ одавно знао гласе о њему и сматрао је зато његов долазак као неочекивани добитак. И кад му је Сиргијан обећао потчинити ромејску област у Македонији Трибалима ако краљ њему помогне да завлада Ромејима,[127] поуздао се у њега и био је врло рад да га подупире у његовом подухвату.

(Greg. I, p. 489, 17—490, 10)

27

Пролеће—лешо 1334.

ДУШАНОВО РАТОВАЊЕ У МАКЕДОНИЈИ И СИРГИЈАНОВА ПОГИБИЈА

Пошшо је забележио смрш царице, мајке Андроника IН, и унео у Исшорију свој íοβορ одржан иред царем, Гршора се враћа сиољноиолиишчким до1аћајима.

Кад је дошло пролеће сакупио је краљ своју војну силу (τάς δυνάμεις), а Сиргијан је разаслао тајна писма свуда у ромејску државу, почевши од области према Трибалима, па даље у цело приморје и копнене градове и области све до Цариграда. У писмима је обећавао даривање земљишних поседа, поклоне у новцу, додељивање достојанстава и слично. Због тога су се скоро сви полакомили, прикључивали му се од свег срца и пожуривали писмима и новцем

шановој биографији. Непознати писац ни једном речи не спомиње Сиргијана, а непријатељство између Душана и Андроника III изводи из времена које претходи бици код Велбужда. Из неког свог разлога овај цар је нарушио мир с краљевим оцем, затим је ушао у савез са бугарским царем. Кад је победио бугарског цара краљ је желео да се освети и грчком цару, сакупио је војску, ушао у цареву земљу узео многе градове и земље. Видећи да му је Бог наклоњен, српски краљ „хтео је овога цара, који му је зло мислио, да прогна из царства грчке земље . . ." *ЖивоШи краљева и архиеиискоиа* 221—223, навод по преводу Л. Мирковића 167—168. Иако је смештено у реториком обојени и тенденциозни приказ Душановог рата, ово место Даниловог Настављача представља важну потврду исправности Григориног гледања на ове догађаје. Сиргијанов брзи слом ослободио је цара опасности, краља лишио наде на добит, а посредно је утицао на перспективу у којој је епизода са Сиргијаном посматрана.

да убрзају његово напредовање. Одавно познавајући лукавост овога човека и његово бритко оштроумље у сличним стварима, цар се јако побојао за себе и за све. Он је сматрао Сиргијанов напад опаснијим од напада Скита и било којих других племена, јер војсци инполемених непријатеља могао је супротставити једноплемене градове, који су према њима вазда гајили природно непријатељство због разлике у вери, али борба против саплеменика и људи истог обичаја из темеља разара наду и уништава њихове замисли. Он само што није видео како непријатељска ватра са свих страна, преко копна и мора, незадрживо стиже до царских капија. С једне стране био је због тога очајан, с друге стране је ипак, према могућностима предузео потребне мере све своје наде полажући у Бога. Он је одувек имао обичај да тако ради и то му је било присно и домаће, нарочито у већим недаћама. Најггре је врло високим пирговима ојачао царске дворе и капије (τάς βασιλείους αύλάς και πύλας) и прибавио је велику количину жита којим ће, у случају нужде посада и он лично моћи дуго да се одржавају, јер очекивао је да ће непријатељски дим стизати све до царских одаја. Намеравајући затим да крене у Македонију[128] како би својим присуством утерао страх онима који су у градовима ковали тајне планове против њега,[129] као наследника на патријаршијском престолу после смрти Исаије поставио је Јована из Апра, који је тада био свештеник у царском клиру. Њему је поверио, позивајући Бога за сведока усред велике цркве божје премудрости (света Софија), своју супругу царицу и децу, наредивши му да буде после Бога њихов заштитник и чувар, ако би се држави десило нешто неочекивано.

(*Greg.* I, p. 495, 12—496, 23)

Пошшо је сее шо средио, одјахао је журно у Македонију не водећи војску,јер су му сви били сумњиви осим најиоверљивијих дворана (οίκε ιαχών) *и великог домесшика Каншакузина, за кош је време иоказивало да му је близак исшомишљеник а исшовремено и свима осшалим иријашан. Како изиеда да нужда уме да буде инвеншивна, цар је иребирајући мисли дошао до шо1а да иророчун и лукаве мешоде мо1у да буду усиешније од снте оружја. Сешио се дела аншичких државника Дарија, Аншшона, Темисшокла.*

128 Према Кантакузину цар се налазио у Дидимотици када је скован план о преласку Сфранцеса Палеолога на Сиргијанову страну и о атентату. Пут до Солуна био је судећи по подробнијем излагању Кантакузина много компликованији. Уп. ниже одломак 12.

129 Како је патријарх Исаија умро још маја 1332 (види горе нап. 125), ово се место тумачило као доказ пометње у Григориној хронологији. Григора, међутим, не говори о смрти Исаије као савременом догађају, већ је помиње у ретроспекцији као разлог именовања новог патријарха Јована XIV Калеке, који је по једној од кратких хроника постављен у фебруару 1334 {*Schreiner,* Kleinchroniken I, 80). Уп. напомене *van Dietena,* Gregoras II, 2, 348, где је упозорено да је постављање овога патријарха укључено на погрешном месту и да му је првенствена сврха да истакне своје заслуге за постављење патријарха Јована XIV, пошто су му се сви епископи противили.

Док је цар размишљао о томе дошао му је један од оних што су припадали синклиту (τις των της συγκλήτου) по имену Сфранцес Палеолог,[130] и одвевши га на страну говорио с њим тајно о тренутним бригама.-На царево обећање да ће му обезбедити богатство и славу, заузврат је обећао да ће се претварати да је бегунац и убити Сиргијана. Није прошло много дана а у Солуну, где је цар тада боравио, раширио се глас да је Сфранцес Палеолог распродао све што је имао и да је ča пуним рукама пребегао Сиргијану.ι[3]1 Када је цар то чуо претварао се да ништа не зна и послао је људе да конфискују Сфранцеову кућу и наредио је да његову жену ради поруге водају по тргу. То је понајвише завело Сиргијана да не сумња у Сфранцеса и да га држи за најбољег пријатеља. Мада су му неки од његових рођака често писали из Солуна и Верије: „Долазак Сфранцеса неће ти донети ништа добро, јер он је дошао да те убије", њега то није поколебало, него је, примивши од њега [se. Сфранцеса] писмену и веома страшну заклетву пред светом и божанском трпезом док су свештеници држали богослужење, после тога слободно и не сумњајући с њим се дружио и заједно боравио. Јер било је праведно да и он сам касније доживи оно што је раније био починио и да сам, заклетвама обманут, буде кажњен за неправду коју је био нанео деду царевом цару Андронику и, ако је потребно рећи, самоме Богу. Наиме, кривоклетство се осуђује као презирање Бога. Ја сам већ горе рекао да је баш Сиргијан највише био крив за раздор и сукоб два цара и да је он био најдубљи корен свих немира који су уследили.

Усред лета краљ је ča својим војним снагама следио Сиргијана који је непосредно наступао на Солун. Њима су се лако прикључивали градови и предели који су лежали на путу, с једне стране јер су већ одавно желели управу Сиргијанову (έπιστασίαν), али и с друге стране због тога што су се бојали за летину, јер је било време жетве.ι[32] Сфранцес је желео да цару саопшти шта се дешава, а да код Сиргијана не побуди сумњу, па је зато смислио ђаволски

!30 О Сфранцесу Палеологу се незна више од онога што дају Григора и Кантакузин. Уп. *Papadopulos,* Genealogie nr. 119. Кантакузин наглашава да није био „сјајног рода" и да се раније огрешио о цара. За разлику од Григоре, где је главни мотив упуштања у ризични подухват царево обећање богатства и славе, код Кантакузина је мотив тежња за рехабилитацијом.

[13]1 Из Кантакузиновог излагања се може закључити, као што је горе у нап. 128 речено, да је план скован још за време боравка у Дидимотики. Међутим, и по Кантакузину имовина Сфранцесова је била у Солуну, па су предузете посебне мере да не буде разграбљена када Сфранцес одбегне Сиргијану (види ниже одломак 12).

[132] Душан је судећи по овом податку прилично рано стигао у близину Солуна. Како је утврдио *М. Благојевић,* Земљорадња у средњовековној Србији, Београд 1973, 120—124, жетва се обављала од средине јуна до августа, зависно од тога да ли су у питању озими или јари усеви. Како се овде рачуна са општим страхом за летину разложно је узети у обзир главну сезону која ће у солунској околини пре бити у првој половини јула него у првој половини августа. Сиргијан је био убијен 23. а мир је склопљен 26. августа.

и лукав изговор. Дошао је, наиме, Сиргијану и тврдио му да има чврсто обећање два човека који често бораве у царевим одајама да ће се цара дочепати кад улучеповољну прилику. Потребно је да пошље гласнике тим људима да их подсети на обећање. Добио је дозволу и преко тих гласника обавестио је цара шта се дешава, а то је било следеће: да он није у стању да оствари своју намеру а да сам себе сачува од невоље. Дању и ноћу окружен је [sc. Сиргијан] мноштвом људи и ниједног тренутка га не остављају самог. Потребно је зато у пределу подграђа Солуна (εν τοις προαστείοις) поставити осматраче стражаре (ἡμεροσκόπους), неколико војника који ће, када опазе да се Сиргијан са својом војском приближава, прихватити мене кад из логора будем бежао у град, иначе постоји опасност да будем разобличен и убијен ништа не учинивши. Можда је срамота дуго избивати и вратити се празних руку, али је још већа срамота избивати и, не само ништа не учинити, него и негде код непријатељских капија дати свој живот.

А када је Сиргијан с краљем и његовом војском наилазио потчињавао је лако и већ самим поменом свога имена, које се прочуло (μόνης της φήμης) па ће очекивало даће ускоро ударити и на сам Солун. С једне стране, пук (δῆμος) Солуна свесрдно и са заносом је ишчекивао његов улазак и био је спреман да му отвори капије и омогући улазак без борбе. С друге стране, цар је мучио тешке муке и непрекидно пригушујући мисли које су водиле у очај из дубине душе и узаврелог срца призивао је божју помоћ. Смењивали су се тренуци добре наде у којима је позивао у сећање човекољубивост божју, са другима када су очајничке мисли немилосрдно раздирале његову душу. Послао је, додуше у складу са Сфранцесовим тражењем, 30 војника за осматрање (ἡμεροσκόπους) пред зидине, али је истовремено држао спремну и једну брзу тријеру пред улазом у луку, у коју би се укрцао са својим људима и најбрже отпловио према царској палати Византа [Цариграда] уколико се Сфранцес врати необављеног посла.

Када і-у трупе (αἱ δυνάμεις) стигле у близину града (του ἄστ$_{ε}$ος) и удариле тмбор не даље од 60 стадија, очигледно спремне да следећег дана приступе јуришу на зидине, Сфранцес је запавши у очај у погледу подухвата размишљао једино како ће побећи. Измисливши отприлике овај изговор приђе као и обично, Сиргијану и рече да ће мало напустити логор да би тачније осмотрио градске зидине да ли су поседнуте оружаним људима. Овај не слутећи ништа рђаво у томе предлогу рече: „Иди и ја ћу поћи за тобом". Сфранцес је кренуо напред с двојицом слугу који су били упућени у његов план о убиству. Сиргијан је за њима ишао будући сам да га је Бог, како верујем, лишио разума у тренутку када се надао да ће моћи имати све. Кад су отприлике били на 12 стадија од логора, осврнули су се и видели како им је случај преко свих очекивања тако лако пружио прилику за којом су чезнули, опколише Сиргијана и убише га мачевима и одмах, пре но што би когод у логору нешто приметио,

одјурише журно у град (ες το ἄστυ).[133] Краљ је следећег дана, запавши у очај, склопио мир који је цар тражио. Разговарали су пошто је цар изашао па је, краљ, примивши неке дарове, отишао кући.[13^] Тиме се та година завршила.

(Greg. I. ρ. 497, 18—501, 11)

28

1336.

ОБЗИРИ ЦАРА АНДРОНИКА III ПРЕМА БИВШОЈ СРПСКОЈ КРАЉИЦИ И ЊЕНОМ БРАТУ ДЕСПОТУ ДИМИТРИЈУ

За време док је цар Андроник III с флошом рашовао око Мишилене, Хиоса и у Малој Азији^5 іруиа младих људи на двору склоиила је заверу

133 Док се епизода са Сиргијановим одметањем у општим цртама слаже у излагању Григоре и Кантакузина, сам атентат је испричан у сасвим различитим околностима. Код Кантакузина нема поновне везе са царем, али је зато наглашено царево незадовољство што се од плана о заробљавању прешло на убиство. Код Кантакузина је напад на Сиргијана извршен на речици Галику, бар десетак километара од Солуна, овде је то пред зидовима Солуна на очиглед војника одређених да прихвате Сфранцеса Палеолога. Датум не даје ни један ни други писац, али га налазимо у једној солунској краткој хроници *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 351). уторак, дан светог Лупа, 23. август. Тај датум сјајно потврђује хронолошки податак Даниловог Настављача о састанку византијског цара и српског краља на реци Галику: „ПОДБ славБНБШБ градомБ Солуном nfkceqa авБгуста ВБ .KS. (26) ДБНБ, ВБ петнкБ ДБНВМБ". *Живоши краљева и архиешскоиа* 224. У 1334. је 23. август био уторак а 26. петак.

134 pJ$_{3}$ онога што је речено у претходној напомени види се да није тачно тврђење да је краљ већ следећег дана склопио уговор. Кантакузиново излагање је потпуније и реалније: Душан је сахранио велелепно свога савезника, затим је упутио посланство цару и сутрадан, што даје трећи дан после Сиргијанове погибије, састао ће с краљем. Григора сасвим неодређено бележи да је склопљен мир који је цар тражио. По Кантакузину су градови који су се предали Сиргијану враћени цару и добили су амнестију. Према Даниловом Настављачу владари су се узајамно даривали: византијски цар је поклонио српском краљу оно што су Срби освојили још од времена краљевог оца, а српски краљ је од тога један део даровао цару. То може бити у складу са оним што тврди Кантакузин, наиме да су тековине из последњег рата, заједно са Сиргијаном враћене, а да је оно што је освојено до времена битке код Велбужда српски краљ задржао. О попису градова код Даниловог Настављача види ниже нап. 158 уз Кантакузина.

135 О хронолошким проблемима у вези с експедицијом цара Андроника III против Митилене и ратовањем око Хиоса и у Малој Азији уп. *van Dieten,* Gregoras lij 2, 368—371. Скуп на двору, на коме је цар одржао говор, одржан је после тога У зиму. У старијој литератури се узимало да је био 1336, како пише и *Ласкарис,* Принцезе 81. У новије време је *H. V. Beyer,* Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, JOB 27 (1978) 134, настојао да прецизније утврди хронолошки оквир и то на период између зимског солстиција 1336. и раног пролећа 1337. Ако се, међутим, царева експедиција према Фокеји и Митилени датује у 1335, онда би и овај процес морао бити на прелазу из 1335. у 1336. Друго је питање да ли је то последњи помен Симониде у изворима, како је узимао Ласкарис. *Hunger-Kresten,* Archaisierende Minuskel 232—233, n. 139, упозорили су на један неоспорно каснији спомен. Σιμωνίς ἡ κράλαινα наведена је у једном сгшску истакнутих антипаламита, што је знак да је била жива и активна у четвртој деценији XIV века, када се спор

с циљем да буду убијени цар и његова породица и да се освоји царска власш. О шоме је нешшо сазнала Каншакузина, мајка велико! домесшика Јована Каншакузина, иа је заједно са царицом у1ушила иодухваш још ире но шшо је узео маха. Цар Андроник III је ио завршешку оисаде Фокеје одусшао о g одласка у Мишилену и врашио се у зимско доба у Царшрад. Похвашао је заверенике, дао их ионаособ исиишаши да би се ушврдила исшина, зашим је сабрао синклиш, све еиискоие који су се зашекли у Царшраду йод иредседнишшвом иашријарха, као и иредсшавнике царшрадског иука. Пред њих је извео одмешнике, њихове ирисшалице и сведоке. Они су се узајамио шерешили, осиоравали један другоме исказе, ошкривали заједничку заверу и крајње шшеШне иланове. Како се нису мо1ли ошеши снази доказа, били су ирисиљени да ир−знају свој очајнички чин. Скоро би били расшргуши од окуиљеног народа да није царева великодушносш и човекољубивосш сшавила брану узаврелом гњеву. Сам цар је одржао їовор у коме је їреи део био веома ошшар.

То је био уводни део царевог говора, прикладан да изазове сузе код слушалаца. А ономе што је следило, где је великодушност била измешана са благошћу, ко се не би силно дивио, нарочито тамо где је одбијао оне тужитеље који су желели да окриве и деспота Димитрија, и наведен поштовањем према својој тетки краљици, која је тада била заједно са царицом и са другим племенитим госпођама, тамо седећи и слушајући обучена у божанску и анђеоску одећу. Тада сам и ја био присутан, седећи сасвим напред, више сам од других аплаузом и одобравајућим узвицима давао израза дивљењу због благости цареве и тако подржавао његову доброту. Ја сам, разумљиво, сачувао искрену наклоност за краљицу и њеног брата због њиховог оца блаженог и славног цара, а свакако и због њих самих пошто су дошли у такав положај. То је цара учинило још блажим, тако да је ћутањем прешао преко оптужби против Деспота Димитрија. А те су биле отприлике: он се споља с бунтовницнма саглашавао, за себе је, пак, гајио врло разборите намере***[136]. Баш због краљице (Κράλαι,ναν) трудио се цар да оптужбе против њеног брата уопште не буду разматране. Али, не показује само то цареву доброту, већ и многе друге ствари.

(Greg. I, p. 533, 1-23)

разгорео. Вероватно је пријатељство с Григором утицало на њено опредељење. Уп. *G. Mercati,* Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV, Roma 1931, 218, 224, 233.

[136] Већ је ранији издавач Schopen упозорио да се овде рукописи не слажу. *Van Dieten* је у ранијој студији и коментару уз превод Григоре показао где су разлике. У рукопису V одстрањена је доња половина fol. 232. На полеђини су биле наведене оптужбе против деспота Димитрија које је Григора у каснијој редакцији изоставио. Gregoras II, 2, 372—373, n. 468 и 469. Деспот Димитрије је био поштеђен. Његова је кћерка касније удата за Матију, сина Јована Кантакузина.

29

1328—1341.

ОПАДАЊЕ ДВОРСКОГ ЦЕРЕМОНШАЛА ЗА ВРЕМЕ АНДРОНИКА III

Оиисујући личне особине Андроника III и иромене на царском двору у њешво време, Гршора иосвећује нарочишу иажњу занемаривању сшарих обичаја. Као ирво Гриїора наводи уздшнуши иодиј у шриклинију царске иалаше, на који су у ранијим временима осим цара смели да сшуие једино најближи рођаци. АндроникШ је на шо узвишење иушшао не само младе илемиће већ и слу1е, иа је насшајала Шолика \ужва да би сам цар шиушшао шај иодиј и одлазио на неко gpyto месшо.

А што се тиче капа (ἐπὶ κεφαλῆς καλύπτρας) под ранијим царевима било је уобичајено да они у одмаклим годинама у царској палати носе капе у облику пирамиде, пресвучене свилом у боји која је у складу са достојанством оних који су их носили. Они пак, у мужевном узрасту ишли су сви одреда непокривене главе. За царевања овога [цара] тај обичај је до те мере напуштен да су сви носили капе на глави, како млади тако и стари, једнако напољу као и у царским одајама, и то разнолике и овакве и онакве, како је коме било по вољи. Једни су носили латинске капе, други сличне Мизима и Трибалима,[137] други опет такве које су стигле из Сирије или Феникије, једни овакве други онакве како је коме било по вољи. Слично кварење обичаја завладало је и код одевања. Отуда су они мудрији наслућивали известан преокрет и пропаст Царства и крај његових обичаја и његовог поретка. Могло се то још јасније разабрати по царским палатама и оним сјајним здањима, која су сва била разваљена и случајном пролазнику су служила као заход и ђубриште. Слично се могло закључити и на основу обичаја и стања у патријаршији, па и по великим и славним грађевинама које су представљале најлепши украс а у исто време и заштиту велике цркве божје мудрости [св. Софија], делом подигнутим од првих твораца, делом што су после складно додате првим грађевинама. Свугде је подједнако узимало маха уништење и пропаст.*

(Greg. I, p. 567, 16—568, 17)

[137] О томе које би капе могле да се сматрају као тшшчно српске (трибалске) уп. коментар И. Ђурића уз посланицу Теодора Метохита.

* Овде се завршава део превода и коментара С. Ћирковића. Даљи превод и коментар Б. Ферјанчић.

Лешо 1341.[1]

30

АНДРОНИК III ПАЛЕОЛОГ ОДЛАЗИ У БОРБУ ПРОТИВ СИРГИЈАНА КОЈИ ЈЕ У САВЕЗУ СА СРБИМА ПУСТОШИО РОМЕЈСКЕ ОБЛАСТИ

У иреговорима око насШале сишуације иосле смрши цара Андроника III Палеолога иашријарх Јован Калекас шврди gaјe иокојни цар њему и еиискоиима осшавио бршу о својој жени и деци[2]

. . .када је одлазио у Тесалију да се бори са Сиргијаном, који је напавши у савезу са Краљем већ пљачкао државу Ромеја.[3]

(Greg. П, ρ. 579, 6—9)

Пашријарх Јован Калекас износи своје иогледе на јединсшво свешовне и духовне власши у Визаншији.

[1] Овде се говори о догађају који се десио неколико година раније, а његова хронологија се одређује датирањем похода Стефана Душана и византијског пребега Сиргијана против градова у ширем залеђу Солуна. Тај велики поход против Византије предузет је у пролеће-лето 1334. године (в. одломак 11 превода Јована Кантакузина и одломак 27 превода вести Нићифора Григоре). Уп. *Јиречек,* Историја I, 215; *St. Binon,* A propos d'un prostagma inedit d'Andronic III Paleologue, BZ (1938) 384; *Bosch,* Andronikos III, 93.

[2] У даљем излагању Нићифор Григора каже да је бригу о жени и деци цар Андроник III Палеолог пренео на цариградског патријарха Јована Калекаса. Cf. Greg. I, 496; *Nicol,* Kantakouzenos 45; *Теохаридис,* Ιστορία 387;. *Bosch,* Andronikos III, 181, n. 3 упозорава да се у византијској историји брига о државним пословима ретко поверавала црквеном поглавару. *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 90 сматра да је овим изјавама патријарх Јован Калекас желео да подвуче јединство световне и духовне власти.

[3] На вест о нападу Сиргијана и српских одреда на византијске градове и области цар Андроник III Палеолог је из престонице пошао према Дидимотици, да би овде окупио одреде за борбу са нападачима (в. одломак 11 превода вести Јована Кантакузина). Нићифор Григора наводи да је Андроник III Палеолог кренуо у Тесалију да се бори са непријатељима, а познато је да су тада Стефан Душан и његов савезник византијски пребег Сиргијан стигли надомак бедема Солуна. Та околност не треба да уноси забуну у тумачење овог податка, јер се у византијским изворима XIII и XIV века Тесалијом назива део Македоније који је гравитирао према Солуну; са друге стране се и солунски црквени поглавар назива егзархом Тесалије. Што се тиче Тесалије у правом смислу речи, она се назива Влашка или Велика Влаппса. Уп. *Ферјанчић,* Тесалија 6—10; *Köder — Hild,* TIB I, 40 sq.

Јул

31

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПРИМА ТАЈНА ПИСМА ОД ОКОЛНИХ ВЛАДАРА

Јован Каншакузин је дао заклешве да нишша неће иредузимаши ирошив младог цара Јована V Палеолош, а зашим су иочеле ириреме за борбу ирошив околних неиријашеља који су смерали да иосле смрши цара Андроника III Палеолога наиадну на Визаншију.

А стизаху му тајно [Јовану Кантакузину] са многих страна и бројна писма и од Акарнанаца и Трибала и Тесалаца[5] и од пелопонеских Латина у којима је обећавана њихова покорност.[6] Јер, дивећи се увек његовој великодушности и племенитој склоности душе, они су драговољно одлучили да му предају и себе саме и своје градове. И бејаше обузет [Јован Кантакузин] настојањем да

[4] Хронологија вести одређена је временом боравка Јована Кантакузина у трачкој тврђави Дидимотици, јер он сам каже да му је посланствр са Пелопонеза дошло док је овде боравио (Cant. II, 74 sq.). Јован Кантакузин је јула 1341. године пошао из Цариграда према Дидимотици, где је остао до септембра исте године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 45 sq.

[5] Није јасно на које од околних народа овде мисли Нићифор Григора, јер већ први од наведених регионалних или етничких термина изазива недоумице. *Nicol,* Kantakouzenos 46, n. 32 само региструје да је Јован Кантакузин преговарао са Акарнанцима и Тесалцима. *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 91, н. 35 повезује ове податке са вестима самог Јована Кантакузина да су му пришли намесници градова: протостратор Теодор Синадин, Хрења.пинкерн Јован Анђео, Константин Палеолог и велики пагшја Арсеније Цамплакон (в. одломак 15 превода вести Јована Кантакузина). Под старим називом Акарнанија византијски писци XIII и XIV века често подразумевају територију државе епирских Анђела и њихових наследника. Међутим, њихови изасланици нису у лето 1341. године могли да дођу у табор Јована Кантакузина, јер је баш он са својим пријатељем царем Андроником III Палеологом 1340. године коначно ликвидирао епирску сепаратистичку државу: смирио је локалне великаше и преостале чланове владајуће породице повео у Цариград. Cf. *Bosch,* Andronikos III, 136—138. Податак да су Срби у лето 1341. године слали писма Јовану Кантакузину и изражавали спремност да му се покоре, такође изазива сумњу. Из излагања самог Јована Кантакузина сазнајемо да је у лето 1341. године српски краљ напао делове византијске Македоније и прошао поред самог Солуна (в. одломак бр. 16 превода вести овог писца). Зато је на иницијативу самог Јована Кантакузина српском краљу упућено посланство да преговара о миру. Спомен Тесалије у овом пасусу такође намеће извесне дилеме, јер није јасно да ли Нићифор Григора има у виду житеље Тесалије у правом смислу речи или становнике солунског залеђа (о разлици између та два појма в. нап. 3 овог коментара). Ако Нићифор Григора овде говори о становницима Тесалије, треба потсетити на чињеницу да је крајем 1342. године Јован Кантакузин закључио споразум са тесалијским великашима и управу над овом плодном облашћу поверио своме нећаку Јовану Анђелу. Cf. Cant. II, 309—322 (знатно сажетије Greg. II, 657); *Ферјанчић,* Тесалија 231—222; *H. Hunger,* Urkunden- und Memoirentext: Der Chrysobullos Logos des Johannes Kantakuzenos für Johannes Angelos. Kantakuzenos, Hist. II, 312—322 Bonn, JOB 27 (1978) 107—127.

[6] О посланству које је у лето 1341. године стигло од пелопонеских Латина и нудило признање власти Цариграда говори и сам Јован Кантакузин (в. нап. бр. 21 коментара за вести овог писца). То посланство су сачињавали епископ Корона и Јован Сидерос. Cf. *A. Bon,* La Moree franque I, Paris 1969, 213. Такве понуде су ртварале велике могућности за јачање позиција Цариграда у Мореји, пространој и плодној области, чије су знатне делове још увек држали Латини.

све потчини Ромејима: са једне стране да оне које може добровољно привуче, прихватајући их обичајима пријатељства, а ča друге стране оне, који желе да се супротстављају, настојао је да препусти суду оружја и силе.

Дакле, после уздизања звезде Арктура,[7] кренувши из Византа у Тракију због два разлога, јавно (περιφανώς) се улогори [Јован Кантакузин] на граници Миза [Бугара] и Ромеја: наиме, зато да Александар, цар Миза [Бугара], плашећи се обнови и потврди раније уговоре, или да исход ствари препусти рату. Јер, не беше згодно да бавећи се Тесалцима и Трибалима, који су далеко, занемари његову силу, која као нека муња из близине лебди над Тракијом.[8]

(Greg. П, ρ. 596, 3—13)

36oi ше оиасносши је Јован Каншакузин обилазио Ipagoee и шврђаве ио Тракији све до Галииоља, шрудећи се да их насели војним иосадама. Сазнао је ga Турци сиремају наиад на Тракију.

Зима 1341—2.9

32

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ШАЉЕ ИЗ ДИДИМОТИКЕ ПИСМА СТЕФАНУ ДУШАНУ И ЈОВАНУ АЛЕКСАНДРУ

Сишуација Јована Каншакузина је врло шешка, јер му је осшала само Дидимошика у којој су њешве окуиљене irисшалице били иришиснуши оскудицом хране и суровом

^ Још у коментару за издање историје Нићифора Григоре у Париском корпусу забележено је да се у 1341. години звезда Арктурус појавила 26. или 27. августа, што може бити драгоцено за датирање читавог пасуса. Cf. Greg. II, 1260. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 такође каже да је Јован Кантакузин напустио Цариград крајем августа 1341. године „apres le lever d'Arcture".

8 Односи са трновским царем Јованом Александром (1331—1371) претстављали су важну компоненту византијске спољне политике од самог почетка његове владе. Још јула 1331. године цар Андроник III Палеолог је закључио примирје са Јованом Александром (cf. *Dölger,* Reg. IV, No. 2779), а уговорено је да се кћи византијског цара уда за сина Јована Александра. Међутим, та брачна веза остварена је знатно касније 1336. године (cf. *Papadopulos,* Genealogie 48, No. 77) или 1339. године (cf. *Bosch,* Andronikos III, 180 sq.). Нићифор Григора има у виду обнављање и учвршћивање ових уговора: то је било утолико потребније, што се из излагања Јована Кантакузина (в. одломак бр. 14 превода вести овог писца) види да је непосредно после смрти цара Андроника III Палеолога (јуна 1341) Јован Александар тражио да му се из Цариграда изручи син бившег бугарског цара Михајла Шишмана. Претио је чак ратом, уколико Византинци не испуне његов захтев. Вероватно да овде Нићифор Григора има у виду претње Јована Александра да ће због тога напасти на Византију.

[9] Хронологија одломка изгледа јасна, јер је Јован Кантакузин боравио у Дидимотици у зиму 1341—2. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 48. Међутим, *Soulis,* Serbs 12, 169, n. 70 датира ове покушаје Јована Кантакузина да успостави везе са околним владарима у крај октобра и почетак новембра 1341. године.

*<> Тежак положај укоме се у зиму 1341—2. године у Дидимотици нашао Јован_ Кантакузин, окружен својим највернијим присталицама, сликовито је приказан у ца_ ревом делу. Cf. Cant. II, 195 sq.

И од писама која је и Краљу Србије и Александру, владару (ἀρχηγόν) Миза [Бугара] и било којима због савеза послао, сва су заплењена од Византинаца који су запосели тврђаве и осматрачнице (ἡμεροσκόποις) унаоколо по копну и мору.[11]

(Greg. II, p. 616, 2—6)

Даље се оиисује како је иашријарх Јован Калекас крунисао младо1 Јована V Палеолога за цара не чекајући да он иосшане иунолешан.[12]

*Пролеће 1342.^*

33

ХРЕЉА ПРИСТУПА ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ

Јован КанШакузин је у Дидимошици осшавио суйруly Ирину са брашом Манојлом Асеном, а сам се уиушио ирема шврђави Полисшилон коју је хшео да обнови.[14]

и Иако сам Јован Кантакузин много детаљније говори о свом боравку у трачкој тврђави Дидимотици (зима 1341—2), он не спомиње да се гшсмима обраћао Стефану Душану, Јовану Александру и другим околним владарима. Усамљене податке Нићифора Григоре о писмима околним владарима региструје *Ангелов,* Бвдгаро-виз. отношенил 88, али не верује да су Стефан Душан и Јован Александар били расположени да помажу Јована Кантакузина и да се мешају у византијски грађански рат. То нарочито важи за трновског цара, незадовољног одбијањем Јована Кантакузина дамупреда Шишмана, другог сина царице Ане којије тада боравио у Цариграду (в. одломак бр. 14 превода вести Јована Кантакузина). Уп. *Ангелов,* Бт>лгаро-срт>бските отношенил 101. *Soulis,* Serbs 12, 169, n. 70 само региструје да је Јован Кантакузин покушао да оствари везе и са Јованом Александром, али да су његова писма заплен>ена од људи Алексија Апокавка. Свакако да је тачна констатација Нићифора Григоре да су све области око Дидимотике биле поседнуте непријатељима Јована Кантакузина.

[12] Крунисање младог цара Јована V Палеолога (19 новембра 1341) по свој прилици је уследило као реакција на проглашење Јована Кантакузина за цара у Дидимотици (26 октобра 1341). Cf. *Е. Хрисшофилоиулу,* Εκλογή, ά α όρευσις >αί σ έψις του βυζαντινού αυτοκράτορας, Атина 1956, 192 sq.; *Nicol,* Kantakuzenos 48 sq. Нићифор Григора са своје стране оптужује патријарха Јована Калекаса да је из личних политичких амбиција одлучио да крунише Јована V Палеолога, како би за време његовог малолетства управљао државом Ромеја.

[13] Хронологија ниже описаних догађаја сасвим је јасна, јер сам Јован Кантакузин наглашава да је кренуо из Дидимотике 5. марта X индикта, тј. 1342. године. Cf. Cant. II, 195; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 (в. нап. 37 коментара за вести Јована Кантакузина).

[14] Полистилон је тврђава која се делом налазила на месту старе Абдере, дакле близу источне обале упша Месте. Као византијски град спомиње се почевши од IX века. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 96 sq. Описујући кретање из Дидимотике према Солуну (марга 1342), сам Јован Кантакузин такође наводи да се задржавао у Полистилону, али само да би се побринуо око снабдевања тврђаве житом. Cf. Cant. П, 226.

А баш када бејаху при крајуградње, најављено је да треба да стигне и Трибал Хреља (Χρέλης ό Τρφαλλός);[15] овај је пре тога потчињавајући се краљу Трибала из неког разлога раскинуо везу потчињености и учврстио себи посебну власт (άρχήν)ΐο у Струмици, тврђави вишој од облака (ύπερνέφελον φρούροον) и у крајевима који су око реке Струме све до Амфипоља.[1]? Будући да су му се

ι[5] Хрељину каријеру и односе према околним владарима знатно ошпирније описује Јован Кантакузин (в. одломке бр. 15, 19—22 превода вести овог писца). Међутим, цар гшсац ништа не говори о Хрељиној етничкој припадности, док Нићифор Григора овде изричито каже да је Хреља Трибал, односно Србин. Полазећи од ових података, неки аутори и сматрају Хрељу Србином. Cf. *Lemerle,* Philippes 196; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 343.

16 Историја Јована Кантакузина даје богатије вести о Хрељиној каријери пре 1342. године: каже да је он од Срба прешао у службу византијског цара Андроника III Палеолога и да му је предао неке градове (в. одломак бр. 6 превода вести овог писца). Нићифор Григора не зна за ХрељИну службу византијском цару, већ наводи да се после напуштања српског краља Хреља као самосталан господар учврстио у Струмици. Уочивши ову разлику у излагању двојице савременика, *Флорински,* Славлне и Византил II, 76, н. 4 био је склон да предност да Нићифору Григори; веровао је да је детаљ о Хрељином привременом преласку византијском цару Андронику III Палеологу Јован Кантакузин унео само да би умањио значај његовог осамостаљивања. Међутим, полазећи од података византијских наративних извора, као и савремених повеља, историчари су ипак били склони да поверују у све описане осцилације Хрељиног држања у овим бурним годинама (о Хрељиној каријери в. детаљно нап. бр. 32 коментара за вести Јована Кантакузина). Иако садржински сиромашније, вести Нићифора Григоре допуњују сазнања о Хрељиној каријери, прецизирајући да се он осамосталио после напуштања службе српског краља. На основу њих је *Новаковић,* Струмска област 25 сл. и нагласио да се Хреља одметнуо од српског краља и прогласио у Струмици самосталним владарем. *Lemerle,* Philippes 196 такође верује речима Нићифора Григоре, јер наглашава да је Хреља под мало познатим околностима створио „une principaute". У новије време те вести прихвата и *Наумов,* Феодалниот сеператизам 64 сл. који речи Нићифора Григоре οίκείαν κατέστησεν αρχήν έχυτω, преводи са „направил своја собствена држава". Чини се да је тај превод сувшпе буквалан и да учени византијски историчар овде жели да нагласи само да је Хреља створио самосталну власт. Други важан податак Нићифора Григоре о Хрељи је да се његово седиште налазило у Струмици. Уп. *Новакоеић,* Струмска област 25 сл.; *Lemerle,* Philippes 196; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 336, 343, n. 4. *P. Matković,* Putovanja po balkanskom poluotoku za srijednjega vieka, Rad JAZIU 46 (1978) 15 само региструје да је по Нићифору Григори Струмица градић „što se diže nebu pod oblake". *Динић,* Реља Охмућевић 100 сл. на основу овог податка Нићифора Григоре сумња у претпоставку да је Хреља 1341. године предао Струмицу византијском цару Андрошпсу III Палеологу. Занимљиво је и сазнање да се тврђава Струмица налазила на висини, јер је Нићифор Григора назива небеским градом (ύπερνέφελον φρούρι,ον). Истим речима он карактершпе положај Струмице и у писму Андронику Заридасу коме прича о боравку у Србији 1326. године. Cf. N. Gregoras, Correspondance, ed. *R. Guilland,* Paris 1926, 41. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 343, n. 4 налази сличне карактеристике положаја Струмице и у другим изворима, напомињући да томе огшсу одговара и израз κοαέβη (сиђе), којим једна кратка хроника описује Хрељин долазак у Солун. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, No. 38, 82.

[17] Иако су вести Јована Кантакузина о Хрељи садржајније од оних у историји Нићифора Григоре, ипак други писац доноси сасвим одређене податке о Хрељиним поседима, наглашавајући да су се они простирали све до Амфипоља, односно Хрисопоља, на обали Јегејског Мора. У науци су одавно уочени ови значајни подаци Нићифора Григоре. Тако је још *Новаковић,* Струмска област 25 сл. нагласио да је Хреља држао крајеве све до ушћа Струме. Ти погледи о простирању Хрељиних поседа према југу низ ток Струме прихваћени су и у каснијим истраживањима. Cf. *Lemerle,* Philippes 196; *Ф. Паиазому,* Еион — Амфипољ — Хрисопољ, ЗРВИ 2 (1953) 15; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 343, n. 5; *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 65 који верује да је Хреља 1341—2. године искористио погодну прилику и освојио десну обалу Струме све до Амфипоља и Јегејског Мора. *Soulis,* Serbs, 13 такође наглашава да се Хрељина територија простирала дуж Струме и да је стизала до Хрисопоља. Знатне резерве према овим подацима о освајањима Хреља према југу имао је *Динић,* Реља Охмућевић 97—99 који не верује да су се у том правцу његови поседи простирали много даље од Мелника. Чини се да такве резерве нису основане и да се може веровати савременом византијском историчару Нићифору Григори који јасно каже да су Хрељини поседи низ Струму допирали све до обале Јегејског Мора (О Хрељиним поседима в. нап. 43 коментара вести Јована Кантакузина).

[Хрељи] за грађанског рата Ромеја улагивале обе стране, страшан и уистину неухватљив поста Краљу Србије;![8] и гле, користио се приликом у тој мери уживајући у туђим невољама да је осећао велику срећу због несреће ближњих. Шта више, схватајући и сматрајући као сасвим сигурно да ће се Кантакузин убудуће домоћи царске части (ευκλείαν), тврдио је да му је пријатељ и савезник. Стога и када су, опонашајући 300 Спартанаца у Термопилима, који су негда бранили пролаз Ксерксу,[19] они који су пришли Византинцима претходно били запосели теснаце око Христопоља, постављени да са пуном пажњом чувају и дању и ноћу, како би онуда било непроходно за војску Кантакузина, позван стиже и Хреља близу Христопоља, водећи велику војничку силу и да би помогао, колико је могуће, и свакако да би цару учинио лакшим пут у Солун.[20]

(*Greg.* П, ρ. 626, 14 — р. 627, 14)

У шрачкој шврђави Дидимошици осшала је Ирина, суйруіа Јована Каншакузина са брашом Манојлом Асеном и 500 војника.[21]

1[8] На основу ових речи *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 64 сл. доноси далекосежне закључке да због немира српских великаша Стефан Душан није могао да се обрачуна са Хрељом. Краљ је тада био болестан, па је почело да се помшпља о његовом полубрату Симеону као наследнику престола. Е. Наумов чак претпоставља да је тада у Србији постојала група великаша присталица Византије који су хтели да на српски престо дође син византијске принцезе Симеон Палеолог; тој струји међу велможама припадао је и Хреља. Међутим, ове занимљиве комбинације не налазе потврде у византијским и домаћим изворима.

19 у честим реминисценцијама на догађаје из античке историје Нићифор Григора овде потсећа на славног Спартанца Леониду и његових 300 војника који су 480. године старе ере бранили у Термогшлима пролаз Персијанцима у средњу Грчку.

[20] Нићифор Григора и овде допуњује наша сазнања стечена о Хрељи из сгшса самог Јована Кантакузина, јер јасно каже да је Хреља требало да Јовану Кантакузину олакша пут ка Солуну и запоседање овог великог града. То је у овим критичним данима Јовану Кантакузину било неопходно, јер је скоро читава Тракија пристала уз Ану Савојску и Алексија Апокавка. Јован Кантакузин само каже да је са Хрељиним одредима и својим људима кренуо протостратору Теодору Синадину (в. одломак бр. 22 превода вести овог писца). *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344, n. 6 упозорава на важан податак Нићифора Григоре да је Хреља послао војну помоћ тек када је Јован Кантакузин прошао теснаце код Христопоља; сам цар писац о томе не говори.

21 Полазећи према западу, односно Солуну, Јован Кантакузин је у Дидимотици оставио посаду под заповедништвом супруге Ирине и шурака Манојла Асена; ту су остале и његове три кћери, као и млади Нићифор Анђео, син покојног деспота Јована II Орсинија. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 49.

Крај иролећа 1342.[22]

34

ХРЕЉА ДОЛАЗИ У ТАБОР ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА

Иако су њешви ирошивници чували кланце код Хрисшоиоља, Јован Каншакузинје крајем иролећа 1342. године са војском усиео да ироће ирема заиаду. Ушаборио се код Филииа.[23]

Док је управо овде одмарао војску [Јован Кантакузин], дође му и Хреља, обећавајући да ће радо чинити све што му је по вољи. А он [Јован Кантакузин] говорио је да жели да га има за пријатеља и да сада зацело има мало користи од овог савеза.[24] Јер, схватио је [Јован Кантакузин] да му он [Хреља] речима обећава пријатељство због садашњег страха од силе [његове], а да је уствари на опрези у мислима и ишчекивању док не види јасан и очигледан исход рата. Зато и сам [Јован Кантакузин], послуживши се речима које обећавају пријатељство према њему [Хрељи] и гостећи га много дана, потом га отпусти, а он је [Хреља] задовољан обећавао да ће убудуће бити добар сусед.[25]

(Greg. П, ρ. 632, 2—12)

[22] О хронологији описаних догађаја јасно сведоче речи самог Нићифора Григоре: преведени одломак се налази на ггочетку XIII књиге његове историје која почиње речима „пошто је пролеће већ прошло" (λήγοντος S' ήδη του ζαρος). Cf. Greg, II, 631. То значи да је и Хреља стигао у табор Јована Кантакузина крајем пролећа или почетком лета 1342. године. Извори за бЪЛгарската историл XXV. ГРЋЦКИ извори XI, Софил 1983, 170, н. 160 нетачно преводе јасну хронолопгку индицију Нићифора Григоре, па и ову епизоду са Хрељом погрешно датирају у крај лета 1342. године.

[23] На путу од Дидимотике према западу Јован Кантакузин је покушавао да се нагоди са Аном Савојском и патријархом Јованом Калекасом. Користио је и посредовање угледних светогорских монаха, али су такви покушаји остали без успеха. После покоравања тврђаве Перитеориона Јована Кантакузин се улогорио код Филипа (о граду уп. н. бр. 647 коментара за вести Јована Кантакузина). Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 49 sq. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 203 sq. упоређује вести двојице савремених историчара о кретању Јована Кантакузина и констатује да је Нићифор Григора потпунији у његовом опису од самог цара писца. Јован Кантакузин наглашава да је после опсаде Перитеориона стигао до Филипа, док Нићифор Григора каже да су пролази код Христопоља били стрми и тешко проходни, а да су код самог града били непријатељи, вероватно под заповедништвом Гија од Лузињана, управника крајева између Сера и Христопоља.

[24] *Динић,* Реља Охмућевић 102 обраћа пажњу на речи Нићифора Григоре да је Јован Кантакузин схватио да му Хреља прилази из страха, а ипак је био врло предусретљив према њему.

[25] Ови подаци о споразуму између Јована Кантакузина и Хреље знатно се разликују од онога што о томе казује сам цар писац. Јер, док Јован Кантакузин наводи да је са 300 људи, као и синовима Матијом и Манојлом отишао у Хрељин табор (в. одломак бр. 22 превода вести овог писца), Нићифор Григора каже да је сам Хреља дошао у табор Јована Кантакузина код Филипа, уз кога су били синови Матија и Манојло. Cf. Greg. II, 628. *Asdracha,* Les Rhodopes au XIV[e] siecle 200 констатује да су Матија и Манојло пратили Јована Кантакузина на путу за Хрељин табор у Струмици, али погрешно наводи да о томе говоре Јован Кантакузин и Нићифор Григора; одлазак у Хрељин табор описује само цар писац. Ту значајну разлику у излагању двојице историчара уочио је *Динић,* Реља Охмућевић 102, коментаришући је речима: „Изгледа да је Григора у овом случају пазио на достојанство византијског цара више него сам Кантакузин".

После иiоiа Јован Каншакузинје освојио Рендину, а одашле се уиушио ирема бедемима Солуна.[26]

Лешо 1342.21

35

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОДЛАЗИ СТЕФАНУ ДУШАНУ У СРБИЈУ ДА ТРАЖИ ПОМОЋ

Већ је иочело лешо а Јован Каншакузин се у Гинекокасшру нашао у шешком иоложају,јер се очекшало да ће сшићи војска Алексија Аиокавка. Цар је окуиио иреосшале војнике у свом војном лошру и одредио им бојни расиоред.[2]^

Стога цар [Јован Кантакузин] полако се сабравши, оде у добром поретку Трибалима, претпостављајући неизвесно зло очигледном [злу].[29] Наиме, знамо да често код неких иноплеменика, људи који из невоље драговољно пребегну, изазивају не мало сажаљење, можда из страха од Божјег гнева и због срамоте пред људима; овај [обзир према Богу и људима] има неку неизрециву особину кадру да већину људи убеди да жале оне који су раније били срећни када им живот крене наопако и због зависти судбине нема неузнемирене и чврсте основе. А саплеменитпство, када се једном природно раскине, постаје већином погубно у бесу и проливање братске крви.

Брзо, заиста, преваливши пут, тамо негде код граница које је зла судбина, одузевши их Ромејима, предала Трибалима, целу ноћ проведе напољу, говорећи својима супротно од онога што рече

[26] Док је Јован Кантакузин преговарао са Хрељом и боравио у околини Филипа, у Солуну је избио покрет зилота дубоко противан аристократији, чије је интересе у започетом грађанском рату бранио Јован Кантакузин. Зато је намесник Солуна протостратор Теодор Синадин морао да напусти град и да се са 1000 људи склони у оближњу тврђаву Гинекокастрон. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 50.

[2]? Нићифор Григора и овде даје драгоцене податке о хронологији огшсаних збивања. На почетку другог одељка XII књиге, која описује и боравак Јована Кантакузина у Србији, наглашава се да је настајало лето θέρους μεν οδν ένειστήκει καιρός. Cf. Greg. II, 635. О хронологији догађаја в. детаљније нап. бр. 78 коментара за вести Јована Кантакузина.

[28] За време боравка у Гинекокастру, тврђави у непосредној близини Солуна, Јован Кантакузин је разним начинима желео да ојача свој положај. Покушавао је да помогне житељима Водена који су угрожавали Срби, убедио је окупљене присталице да треба почети преговоре са српским краљем, које је чак упутио и посланике (в. одломке бр. 23—25 превода вести Јована Кантакузина). Природно је да је Нићифор Григора знатно сумарније описао боравак Јована Кантакузина у Гинекокастру.

[29] Нићифор Григора жели да оправда Јована Кантакузина који је одлучио да се за помоћ обрати суседном српском краљу Стефану Душану. Зато и каже да је евентуалне невоље таквог корака претпоставио онима које су га сигурно очекивале у самој Византији.

Спартанац Леонида у Термополима: „Хајде да вечерамо да би смо у аду доручковали".[30] Сутрадан шаље Краљу посланство да би га што пре обавестио о трагедији судбине која га је задесила и, колико је могуће, да га покрене на сажаљење, потсетивши га на непостојаност и несигурност судбине; и да су стога невидљиви и сасвим: неодређени путеви којима се иде и да они који су срећни треба свакако увек да се старају о добру и користи несрећних, бојећи се невидљивих стрелаца судбине и лавирината наизменично долазећих несрећа, пошто је увек природно да се ствари десе пре неочекивано него очекивано и пре несрећно него срећно.[31]

А један Трибал, који је тада близу Ромејима боравио, унапред поставивши неке од својих људи у заседу покрај пута, ухвати посланике [Јована Кантакузина] и њих као најдражи дар сместа отпреми Апокавку; и због тога стекавши пажњу и велику наклоност, овај [Трибал] сместа промени и изглед и начин живота од трибалских на ромејске обичаје.[32]

Пошто се то тако догоди, беше неки од угледних Трибала именом Оливер (Λιβέροος) који је заповедао (ηγεμονεύων) овим крајем и тврђавама.[33] Беше он одавно цару (Јовану Кантакузину) пријатељ; и тога се цар сада благовремено сетивши, одмах му посла поздрав (δεξιάν) и поруке какве и које прилика и време захтевају.[34]

з° Класично образовани Нићифор Григора се често служи реминисценцијама на мисли и речи класичних јунака. Овде наводи да је Јован Кантакузин својим људима говорио супротно од оног што је Спартанцима рекао Леонида. Јер, према речима Плутарха Леонида им је рекао да доручкују као да ће у Хаду вечерати (Apophthegmata Laconica, Leonidas 13 = Moralia 225 D), док Нићифор Григора бележи да је Јован Кантакузин својим људима супротно рекао да вечерају као да ће у Хаду доручковати. На другом месту у својој историји Нићифор Григора (II, 885) наводи прави смисао Леонидиног обраћања Спартанцима.

[31] О посланству које је Јован Кантакузин из Гинекокастра упутио српском краљу детаљније говори сам цар писац: каже да је Стефану Душану послао протосеваста Константина Палеолога и Арсенија Цамплакона (в. одломак бр. 25 превода вести Јована Кантакузина).

[32] И овде Нићифор Григора говори о збивањима која знатно опширније описује сам Јован Кантакузин. Тако из царевог излагања на пр. сазнајемо да се Србин, који је заробио посланике, звао Цимпан (в. одломак бр. 25 превода вести Јована Кантакузина).

[33] Овде су вести Нићифора Григоре такође оскудније од података Јована Кантакузина: тако на пр. он не зна за царев долазак пред тврђаву Просек, када му је пришао њен заповедник Михајло (в. одломак бр. 26 превода вести Јована Кантакузина). Као и цар писац Нићифор Григора наглашава да је Јован Оливер био један од најмоћнијих великаша српског краља, али наглашава да је он био управник (ή εμο^εύων) тога дела српске државе. То је једино уочио стари *Флорински,* Славнне и Византил II, 77, верујући да је Јован Оливер заиста и управљао једним делом Душанове државе. О каријери Јована Оливера в. нап. бр. 90 коментара за вести Јована Кантакузина.

3* Алузије на старо пријатељство Јована Кантакузина са Јованом Оливером налазе се и у царевом опису њиховог сусрета на Вардару, само што су и овде цареве вести садржајније: он наводи да је Јована Оливера срео још приликом сусрета византијског цара Андроника III Палеолога и Стефана Душана (в. нап. бр. 91 коментара за вести Јована Кантакузина). Из излагања Нићифора Григоре излази да је Јован Кантакузин још пре поласка према српској граници ступио у везе са Јованом Оливером.

И одмах се договоривши, упути се Краљу Србије, водећи сопствени оружани одред, а Богу и невидљивим надама поверивши своје ствари. Наиме, мноштво га је са свих страна следило од простачке и гејачке гомиле, који су кришом и отворено са једне и друге стране појединачно и скупно нападали, покушавајући да отсеку одступницу и да заплене нешто од опреме.[35] Многе ствари храбрима, кажу, постају страшне, када им нога корача непријатељском земљом.[36]

Али пре него што читав дан [идући] пут превали, хитајући Оливер га [Јована Кантакузина] срете крај пута, поздравивши га и руком и мишљу и свом наклоношћу душе и гостећи га много дана, одмори и пријатним му речима окрепи дух, преплављен силним валовима дубоке малодушности.[37] Али цар [Јован Кантакузин], узвраћајући за усрдно учињени поступак, издашније га је подарио од оног што је носио: драгим камењем украшене предмете (σκευών) и сребрно посуђе;[38] а истовремено је обећао да ће сина Манојла дати као зета за кћер [Јована Оливера], ако би му на сваки начин помогао и допринео да пут до Краља Србије учини лако проходним, постајући и сам посредник.3^ А овај [Јован Оливер],

[35] Полазећи од редова Нићифора Григоре, још је *Флорински,* Славлне и Византии II, 76 закључио да је земља била опустошена а година неродна, због чега су људи пљачкали по друмовима. *Matschke,* Konstantinopel 238 наглашава да су у грађанском рату у Византији (1341—7) учествовале и пшроке сељачке масе, па као један од доказа наводи и ове редове Нићифора Григоре да су остатке војске Јована Кантакузина на путу према српској граници нападали сељаци, кришом или отворено, појединачно или у групама. Међутим, није сигурно да ли су преостале присталице Јована Кантакузина нападани на византијској или српској територији.

[36] У коментару уз издање Нићифора Григоре у Париском корпусу назначено је да су овде преузети стихови из Еврипидових Феничанки. Cf. Greg. II, 1266. Они би у српскохрватском преводу гласили „Та смејлница се све баш опасност чини Кад нога њему земљом гази душманском".

[37] Сусрет на Вардару са Јованом Оливером слично описује и сам Јован Кантакузин (в. одломак бр. 26 превода вести овог писца), наглашавајући да га је моћни српски великаш читава три дана гостио у својој кући. Са друге стране, код Нићифора Григоре је опис пријема и дочека Јована Кантакузина од стране Јована Оливера украшен одабраним фразама о охрабрењу које је у томе нашао византијски пребег.

[38] За разлику од Нићифора Григоре сам Јован Кантакузин у опширном опису сусрета са Јованом Оливером не наглашава да га је даривао неким поклонима; то би се могло очекивати, јер цар писац често жели да истакне своју дарежљивост према пријатељима. У објашњавању вести двојице савремених историчара одавно је уочена ова значајна разлика. Тако је још *Parisot,* Cantacuzene 181 регистровао да је Јован Кантакузин даривао Јована Оливера богатим поклонима сребрног и златног посуђа. *Флорински,* Славине и Византил II, 77 сл. верује да су дарови били скупоцена одела и сребрни предмети, а *Радонић,* Јован Оливер 100 да је у питању драгоцено сребрно посуђе.

[39] О плановима за брак између Манојла, млађег сина Јована Кантакузина и ћерке Јована Оливера говори и сам Јован Кантакузин, али се вести двојице савременика о томе знатно разликују (в. нап. бр. 150 коментара за вести Јована Кантакузина). Према Нићифору Григори план о овој родбинској вези створен је још у време првог сусрета Јована Кантакузина и Јована Оливера на Вардару; са друге стране цар писац такве планове везује за крај преговора са српским краљем, када су српски великаши захтевали да византијски претендент остави као таоца млађег сина Манојла; тада је Јован Оливер молио Стефана Душана да се његова кћи уда за Манојла Кантакузина (в. одломак бр. 26 превода вести Јована Кантакузина).

гледајући већ присутног царевог сина и дивећи се привлачности која цвета на његовој нарави и отмености и оштроумности — што у много већој мери краси старији узраст него онај у цвету младости — силно се обрадова обећању и радо је прихватио и за узврат обећао да ће све потпуно спремно чинити оно што му је по вољи и ако би устребало да ће поднети и многе опасности, макар и претерано велике.[40]

И снабдевен његовим [Јована Оливера] чврстим и сигурним писмима Краљу Србије и узевши потребне пратиоце, деси се да [Јован Кантакузин] петнаестог дана стигне у градић Скопље (τo τῶν Σκοπίων πολίχνιον),[41] чије бедеме протичући запљускује река Аксиос,

Осим тога, према Нићифору Григори сам Јован Кантакузин је обећао ову брачну везу моћном српском великашу, док цар писац иницијативу за брак приписује Јовану Оливеру. *Parisot,* Cantacuzene 183 није уочио постојеће разлике, јер најпре каже да је још приликом првог сусрета Јована Кантакузина са Јованом Оливером обећано да ће се његова кћи удати за Манојла Кантакузина, а затим то понавља у сажимању одредаба уговора закљученог између Јована Кантакузина и српског краља. Иако не региструје разлику у излагању двојице историчара, *Флоринскш,* Славлне и Византил П, 77 сл. више поверења поклања Нићифору Григори, јер констатује да је Јован Кантакузин предлагао брак свога сина са ћерком Јована Оливера да би добио приступ код Стефана Душана. *Zakythinos,* Despotat I, 96 sq. такође прелази преко ове значајне разлике, јер само наглашава да је Јован Кантакузин желео да осигура подршку српских великаша у преговорима са Стефаном Душаном; међу тим велможама се налазио и Јован Оливер. *V. Laurent,* Les sceaux byzantins du Medaillier Vatican, Città del Vaticano 1962, 130, No. 130 кратко констатује да је Јован Кантакузин хтео да осигура подршку моћног Душановог великаша. Занимљиво је да ни *Nicol,* Kantakouzenos 51, 122 не нотира значајну разлику у описима двојице историчара, али као да усваја верзију Јована Кантакузина, јер каже да је његов уговор са Стефаном Душаном требало да буде ојачан браком Манојла Кантакузина и кћери Јована Оливера. Те разлике не нотира ни *Soulis,* Serbs 15, већ само каже да је Јован Кантакузин понудио родбинску везу Јовану Оливеру, на основу чега би се могло закључити да прихвата исказ Нићифора Григоре. Наведене разлике у исказима двојице историчара уочио је још *Радонић,* Јован Оливер 100, али се није одлучио коју верзију да прихвати. Веровао је, с обзиром на тежак положај Јована Кантакузина, да је могуће да је иницијатива за ову родбинску везу од њега и потекла, јер би тиме придобио моћног српског велможу. Али Ј. Радонић наглашава да је могуће и да је амбициозни Јован Оливер желео да се ороди са византијским претендентом. Тешко је одредити са чије стране је потекла иницијатива за овај брак, што се тиче хронологије преговара, вероватније изгледа да су се они одвијали тек после склапања уговора о савезу између Јована Кантакузина и Стефана Душана (в. нап. 157 коментара вести Јована Кантакузина).

[40] *Zanythinos,* Despotat I, 96 обратио је пажњу на ово место, упозоривши да сам Јован Кантакузин изриче многе похвале својим синовима Матији и Манојлу (II, 359), али се пита да ли тим судовима о њиховим личним особинама треба увек веровати. Међутим, Д. Закитинос ипак упозорава да Нићифор Григора даје скоро исте судове о Манојлу Кантакузину. Што се тиче улоге Јована Оливера у припремању сусрета Јована Кантакузина са српским краљем, још је *Parisot,* Cantacuzene 181 веровао да је он уствари и сачинио читав план за сусрет Јована Кантакузина са Стефаном Душаном.

[41] Нићифор Григора спомиње Скопље и у писму Андронику Заридасу у коме описује свој долазак у овај град у оквиру византијског посланства (1326): ту се такође каже да је Скопље градић (π λίχνι.ν) аспомиње сеирека Вардар (Аксиос). (В. сvломак бр. 1 превода реторских списа Нићифсра Григора) /. *Хаџи-Васиљевић,* Скопље и његова околина, Београд 1930, 41 региструје да Нићифор Григора називаСкопље градићем, али верује да је то последица »еговог потцењивака свега што је српско.

обрушавајући се са истих гора као и Струма; она [река] није тако велика одмах од извора, али текући наниже (ες το κάταντες) и напајајући ток многим другим рекама и бујицама и мењајући име у Вардар (Βοφδάριον), каткад и пловна понегде постаје.[42]

Тада се овде учини да је то неки крај (χώρος), погодан за одмор, да прихвати (ξενίσοα) војску утонулу у дубоко нерасположење и велики замор, ако не баш сасвим како доликује онда не много мање од тога. Ако је дакле, као што се каже, гладноме сваки хлеб сладак, тако је њима барем сада то да се управљају према миговима иноплеменика, угодним на било који начин, изгледало као нешто слатко и добро.[43] Јер, наиме, то што толико удаљени у туђинској земљи

Такво тумачење се чини наивно, јер је Нићифору Григори Скопље могло да изгледа као градић у поређењу са византијском престоницом Цариградом. Из времена око 1320. године потиче хрисовуља Михајла IX Палеолога која Хиландару потврђује посед манастира св. Никите код Скопља; Скопље је овде названо κάστρον како византијски текстови овог времена називају мање градове. Cf. Actes de Chil. I 126. *Т. Томоски,* Скопска област од XI до XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 64 наводи да се по Нићифору Григори Скопље налази у планинама Србије и да га запљускује река Вардар. При томе се позива на писмо Нићифора Григоре Андронику Заридасу, али не наглашава да се слични подаци налазе и у његовој историји. Говорећи о средњовековном Скопљу, *А. Дероко,* Средњовековни град Скопље, Споменик САНУ 120, НС 22 (1971) 10 наводи податке Милутинове повеље из 1303. године о дворовима и палатама у овом граду. Са друге стране упозорава да је у Душаново време на источној страни града постојао двор. Све те зграде су могле бити масивне и велике по западњачком узору грађења, али су могле бити и оријенталне грађевине сличне турским конацима. У Скопљу је постојала и епископска црква Богородице Тројеручице у којој је, по мишљењу А. Дерока, обављено царско крунисање Стефана Душана. Иначе и овде се разликују вести двојице савременика: Јован Кантакузин само региструје да је приспео у Скопље, док Нићифор Григора описује и околину града.

[42] Занимљиве податке о Вардару регистровао је, колико нам је познато, само *P. Matković,* Putovanja po Balkanskom poluotoku u srijednjem vieku, Rad JAZIU 42 (1872) 153. *Томоски,* Скопје од XI до XIV век 63 сл. само напомиње да према подацима Нићифора Григоре Скопље запљускује река Вардар; средњовековни град се налазио на левој обали реке.

[43] Подаци о погодностима које је околина Скопља пружала за боравак изморене и изгладнеле војске Јована Кантакузина необично су занимљиви, јер у делима византијских писаца нема много оваквих описа наших крајева. Ове повољне карактеристике поднебља околине Скопља које даје учени византијски историчар, могу се поткрепити подацима времене не тако далеке хрисовуље краља Милутина (1299—1300) манастиру св. Ђорђа код Скопља. Овде се овом угледном манастиру потврђују стари а даруј у и неки нови поседи, који су се налазили на разним странама (текст повеље в. *Р. Грујић,* Три Хиландарске повеље, Зборник за историју јужне Србије и суседних области 1, Скопље 1935, 5—24; Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, Скоцје 1975, 209—238). Неки од тих поседа налазили су се и у пространом Скопском пољу, а *Р. Грујић,* Властелинство св. Ђорђа код Скопља од XI—XV века, ГСНД 1 (1925) 56 сл. је утврдио да је краљ Милутин потврдио манастиру девет села у скопској области. Њихов преглед сведочи о великом богатству и разноврсности пољопривредне производње манастирских добара, јер се ту наводе многе врсте пољопривредних култура. У проучавању земљорадње у средњовековној Србији М. Благојевић је обратио пажњу на околност да се према подацима ове драгоцене повеље крајем XIII и почетком XIV века у скопској области јављају и многе напредне културе, као на пр. виноградарство и воћарство, а види се да је постојало и наводњавање манастирских поседа. Уп. *М. Блашјевић,* Земл>орадња у средњовековној Србији, Београд 1973, 136, 164, 186. Несумњиво да по-

и заиста будући против воље изгнаници из својих [предела] срећу благородне људе и било какво уточиште налазе, беше исто као када би се ономе ко не очекује десило да из великог бродолома и буре стигне у неку луку. Јер, ону дивљу и горштачку нарав, необразованост и варварство речи и мисли, прикрива мирноћа начина живота и савезничка благонаклоност која се нарочито изражава у време нужде, када се очито и најмањи знак добре воље чини многоструко већим.[44]

У томе крају цар заиста проведе овај дан, а сутрадан крену дубље у унутрашњост земље Трибала да се сусретне са Краљем. И царски међусобно разменише пријатељске поздраве један другоме, љубазност љубазностима, како доликује да се измењује у таквим почастима и весељима, ако и није са обе стране било једнако велелепно. Наиме, цар је поклонио Краљу и супрузи неке скупоцене предмете из својих ризница, а Краљ је цару узвратио као што доликује, а уз то још и пашњаке, храну и уточишта и оно што је потребно за живот царевој војсци, оскудно и скромно и према властитом начину живљења.[45] Тако се заиста и десило.

И беше тада време око рађања Ориона; и отада је укратко речено све преостало време од десет месеци (Јован Кантакузин) овде проборавио.[4]б У томе [времену] његова војска је трпела недаће

даци Милутинове повеље, иако издате неколико деценија пре доласка Јована Кантакузина у Србију (1342) показују да су вести Нићифора Григоре о богатству околине Скопља сасвим реалне. Јер, за неколико деценија нове српске власти у стабилним приликама, када Скопље са околином више није имало карактер пограничног града и области у којој се стално ратовало, пољопривреда овог краја могла је да доживи даљи процват.

[44] Сличне податке о несташици хране која је задесила и погодила његову преосталу војску са којом је кренуо према Србији даје и сам цар писац (в. одломак 26 превода његових вести). Само што он каже да су његови људи остали без хране још при уласку на српску територију код тврђаве Просек, чији је заповедник Михајло осигурао неопходне намирнице.

[45] Још је *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 78 покушао да објасни ове податке о узајамном даривању између Јована Кантакузина и његовог домаћина Стефана Душана. Он сматра да се, уколико се пишчеве речи не схвате као претеривање према владару који није Ромеј, може помислити да српски краљ није хтео да госту пружи све материјалне удобности; тиме је Стефан Душан желео да покаже Јовану Кантакузину у којој мери је зависан од његове помоћи. У новије време *Soulis,* Serbs 15 sq. наводи податке о даровима које су разменили Јован Кантакузин и Стефан Душан, поткрепљујући тиме своју тезу да су 1342. године двојица владара равноправно разговарали и да српски краљ није указивао особите почасти Јовану Кантакузину, како он то увек наглашава у опису догађаја.

[46] О хронологији доласка у Србију и преговора са Стефаном Душаном извесне податке даје сам Јован Кантакузин: наглашава да је од почетка грађанског рата у Византији до тих догађаја протекло девет месеци (в. нап. 110 коментара вести Јована Кантакузина). Почетак грађанског рата цар писац свакако рачуна од свога проглашења за цара у Дидимотици (26 октобра 1341), па би по њему излазило да је са Стефаном Душаном преговарао у току јула 1342. године. Међутим, ови редови Нићифора Григоре, као и неке друге индиције, омогућују да се ти значајни догађаји прецизније датирају. Податак Нићифора Григоре о уздизању Ориона уочен је • ош у коментару издања његове историје у Париском корпусу, где је речено да је Тован Кантакузин стигао у Србију крајем јуна или почетком јула, односно почетком лета 1342. године. Cf. Greg. II, ed. Bonn. 1266. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1

и због начина живота и због онога што недостаје онима који у туђој земљи живот проводе. Наиме, већина притиснути оскудицом потребних ствари сасвим су подносили и оно најтеже. Онима, са једне стране бесумње ненавикнутима да трпе беше тешко; крај беше неподношљив и тамошња зима је многе живота коштала. А ča друге стране онима који одавно беху навикнути на сиромаштво у животу и да се као некада они Спартанци задовољавају јечменим хлебом (μάζα) и водом и да трпе носећи оружје и дању и ноћу,[47] њих заиста није пореметило оно непријатно што доноси непривикнутост на туђу земљу, него је оно што је друге чинило несрећним њима било живот без брига. Такво је привикавање лако и брзо и не много напорно; зато и ако би неко подстакнут племенитом намером угодан живот одабрао, управо му је лакше да убудуће поднесе и живот и искушење и да у смртном телу стекне бесмртно уживање.[48]

А ја сам овде хтео, да, пратећи збивања, подробно испричам и да изложим цареве беседе које је у одговарајућим приликама држао и Краљу и властитој војсци, а које су ови њему [држали]. Јер, понајвише је потребно да се свагда повезују речи са делима и дела саречима; не само што су обоје [речи и дела] огледала душе и сами по себи верници у њој постојећег духа и знања — због чега кроз њих треба да постане јасније разумевање описаних личности и догађаја — него што је реч некакав обрис (σκιαγραφία) дела; ова [реч] им предњачи, а она [дела] иза ње долазе. Али пошто видимо неке да се у највећем делу описа троше у беседама, јер се доиста

поклања пуно поверење хронолошком податку Нићифора Григоре, наглашавајући да је српски краљ примио Јована Кантакузина „au lever d'Orion", односно јула 1342. године. Касније је *Schreiner,* Kleinchroniken П, 255, η. 44 упозорио да се према модерним прорачунима ради о времену око 20. јула. Заслуга истог аутора је што је за прецизнију хронологију доласка и боравка Јована Кантакузина у Србији користио драгоцене податке Кратке хронике која бележи догађаје до 1352. године. Ту се каже да је априла 1343. године Јован Кантакузин после боравка од девет месеци напустио табор српског краља и да је отишао у Верију, чији су житељи били спремни да га признају за цара и господара. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 40 (о томе в. детаљније нап. бр. 250 коментара за вести Јована Кантакузина). У том значајном и хронолошки прецизном податку *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 342, 352, види потврду хронологије боравка Јована Кантакузина у Србији коју даје Нићифор Григора; јер ако је он овде заиста приспео у време појаве Ориона, односно јула 1342. године, а у Србији, како каже исти Нићифор Григора, боравио десет месеци, онда се то подудара са временом одласка Јована Кантакузина из српског табора и раскида савеза са Стефаном Душаном, забележеним у споменутој Краткој хроници која прати збивања до 1352. године. Од лета 1342. до априла 1343. године заиста је протекло десет месеци. Све горе изнето показује да се комбиновањем података различитих извора може добити прецизна хронологија доласка Јована Кантакузина у Србију: он је овде приспео јула 1342. и почео преговоре са Стефаном Душаном.

[47] Маза је погача или каша од јечма, свакодневна храна сиромашних Грка и спомиње се као спартански оброк код Аристофана (Витезови стих 55) и код Плутарха (Moralia, p. 230 f.). Cf. *E. Fournier,* Cibaria, Ch. Daremberg — E. Saglio, Dictionnaire des antiquites grecques et romaines I, 2, Paris 1887, 1143.

48 о нестапшци хране која је погађала остатке војске Јована Кантакузина в. нап. бр. 44 овог коментара.

у њима [беседама] показује свачија бесадничка снага и узлет (φιλότιμον) сопствене мудрости, па се отуда дешава да споредна ствар постане већа од дела, ми смо просудили да треба изабрати средњи пут. Стога се враћамо онамо где смо прекинули.[49]

Јер, док се цар [Јован Кантакузин] налазио и боравио код Краља, Византинци никако нису занемаривали сплеткарења против њега [Јована Кантакузина], него су крпили лукавства на лукавства и стално му хиљаду смрти припремали. Слали су доиста јавно посланике да најаве шта треба и о сродству и о два поднета предлога у погледу цара [Јована Кантакузина] и понудили су да може да бира један од њих [предлога]: или да га [Јована Кантакузина] бесумње везаног живог преда, или да ништа не оклевајући његову главу отсечену од тела што брже пошаље у Визант; наиме, одмах затим ће стићи и кћи царице [Ане Савојске] као невеста за његово [Душаново] дете, као још и писана потврда о власти над земљама и градовима до Христопоља.[50] Тако ће му настати једна непрекинута

49 у поређењу са редовима Јована Кантакузина овај опис његових преговора са српским краљем је знатно сумарнији. Нићифор Григора практично не даје никакве детаље који би омогућили да се стекне слика о свему што се догађало у тим бурним и тешким данима боравка Јована Кантакузина у Србији. На другој страни сам цар писац, описујући преговоре даје много детаља о условима и обртима под којима су се они одвијали, а доноси и беседе које су у тим приликама изговарали он, Стефан Душан и аегова жена Јелена (в. одломак бр. 26 превода вести Јована Кантакузина). *Флортскии,* Славлне и Византил II, 79 сл. упоређује вести двојице савремених историчара, верујући да је и Нићифор Григора располагао за ту прилику изреченим говорима, али да их је изоставио, сматрајући да у њима има више реторике него рбјашњења догађаја. *Guilland,* Essai sur N. Gregoras 248 sq. придаје општији значај овом пасусу, напомињући да у десет књига историје Нићифора Григоре (VIII—XVII) беседе нису нарочито бројне. Уколико и постоје, оне нису само пуке беседничке вежбе, већ треба да оцртају карактер неке личности, или да опишу неки догађај. Уопштавања Р. Гилана не изгледају убедљива, јер се из текста Нићифора Григоре види да он жели да избегне сувишну реторику само у описивању преговора између Јована Кантакузина и Стефана Душана. Иако уочава да је овај опис преговора знатно сиромашнији од оног што о томе прича сам Јован Кантакузин, *Soulis,* Serbs 16 је увек спреман да више поверења поклони исказима Нићифора Григоре; наглашава да је штета што и Нићифор Григора не преноси говоре Јована Кантакузина и српског краља, чију је садржину свакако познавао.

50 Двојица савремених историчара дају различите вести о покушајима царице Ане Савојске да придобије српског краља и одврати га од савеза са Јованом Кантакузином. Сам цар писац наводи да је посланство цариградске владе, које су сачињавали Георгије Лука и солунски митрополит Макарије, два пута долазило у Србију; први пут је царица Ана Савојска доста неодређено нудила српском краљу неке градове ако јој пошаље везаног Јована Кантакузина, док је други пут посланство нудило градове западно од Христопоља, осим Солуна, а под условом да он Јована Кантакузина задржи у тамници (в. одломак бр. 39 превода вести Јована Кантакузина). Са друге стране Нићифор Григора говори само о једном посланству цариградске владе, не наводи имена посланика, али зато спомиње планове о родбинским везама између две владајуће династије. Наведене разлике су одавно уочене. Још је *Флоринскш,* Славлне и Византил II, 87 сл. више пажње поклонио цару писцу, региструјући да је посланство царице Ане Савојске два пута долазило у Србију. У том погледу *Јиречек,* Историја I, 220 је још одређенији, јер каже да је цариградска влада послала два посланства српском краљу, нудећи му градове западно од Христопоља и Филипа осим Солуна а под условом да јој преда Јована Кантакузина или да пошаље његову главу. Историја народа Југославије I, 356 доста детаљно наводи садржај ових преговора и каже да је Ана Савојска нудила Стефану Душану градове западно од Христопоља осим Солуна, као и да је млади Урош требало да се ожени сестром недораслог цара Јована V Палеолога. Међутим, наведени аутори нису регистровали постојеће разлике у исказима Јована Кантакузина и Нићифора Григоре. У новије време *Nicol,* Kantakouzenos 52 констатује да је Ана Савојска два пута слала посланике у Србију, нудећи српском краљу повољне услове само да јој преда Јована Кантакузина. То показује да Д. Никол даје потпуну предност верзији Јована Кантакузина. Вести двојице савремених историчара покушао је да упореди *Dölger,* Reg. V, No. 2879, 2880 који региструје два посланства цариградске владе у Србију, а оба датира у августу 1342. године (о хронологији посланства в. нап. 177 коментара за вести Јована Кантакузина). У регесту о првом посланству стоји да о томе говоре Cant. II, 306 и Greg. II, 642, па се чак и упоређују њихове вести. Из тога би излазило да само Нићифор Григора спомиње понуду предаје византијских градова западно од Христопоља осим Солуна, а о томе говори и Јован Кантакузин у опису другог покушаја истих посланика да убеде Стефана Душана да цариградској влади преда Јована Кантакузина. Уосталом, и у односу на понуђене градове постоји извесна разлика између исказа Јована Кантакузина и Нићифора Григоре. Цар писац каже да је Ана Савојска у другом обраћању нудила српском краљу све градове западно од Христопоља осим Солуна (в. одломак бр. 30 превода вести Јована Кантакузина). Са друге стране по Нићифору Григори нуђени су градови до Христопоља, али се не спомиње Солун. У регесту Ф. Делгера се такође наводи да је по Нићифору Григори од српског краља захтевано да пошаље главу Јована Кантакузина, док сам цар писац каже да је Стефан Душан требало да га живог преда цариградској влади. Међутим, и Нићифор Григора даје обе могућности предају Јована Кантакузина или његове отсечене главе. Са друге стране у следећем регесту Ф. Делгера исправно се констатује да о другом посланству цариградске владе говори само Јован Кантакузин (Cant. II, 306). Посматрајући вести двојице савременика о преговорима царице Ана Савојске са српским краљем, може се приметити да се оне међусобно допуњују, иако о два посланства говори само Јован Кантакузин. Изгледа вероватно да је исто посланство, које су чинили Георгије Лукас и солунски митрополит Макарије, два пута одлазило на српски двор: очигледно је да први покушај није донео резултате, па је царица Ана Савојска одлучила да још једанпут покуша да придобије српског краља, нудећи му веће и конкретније уступке. Што се тиче излагања Нићифора Григоре, оно је краће и сажетије приказује ове догађаје.

Значајно је да Нићифор Григора говори о евентуалном браку између Душановог сина Уроша и сестре младог византијског цара Јована V Палеолога, о чему сам Јован Кантакузин ништа не саопштава (в. нап. бр. 292 коментара за вести овог писца). Те планове потврђују млетачки документи који бележе да је 4. септембра 1343. године сенат републике одлучио да српском краљу честита веридбу његовог сина са сестром византијског цара Јована V Палеолога. Cf. *Ljubio,* Listine II, 192, No. 323. Не може се рећи да су вести о овим брачним плановима остале незапажене, али су се историчари углавном позивали само на споменути млетачки документ, запостављајући јасне податке које о томе даје Нићифор Григора. Први је то учинио још *Јиречек,* Историја I, 220, н. 37, што је поновљено и у неким каснијим истраживањима. Уп. *Динић,* За хронологију 6; *Б. Тодић,* О неким пресликаним портретима у Дечанима, Зборник Народног музеја XI-2 (1982) 60 сл. *Politis,* Handschriften 295 чак изричито наглашава да о томе једино говори млетачки документ, позивајући се на К. Јиречека. Историја народа Југославије I, 356 такође бележи да је у лето 1343. године Стефан Душан закључио уговор са Цариградом, а да је млади Урош требало да се ожени сестром цара Јована V Палеолога. Слично региструју ове податке *Lemerle,* Philippes 199, а недавно *Soulis,* Serbs 23 и *Мавромашис,* Πάλαι λό. οι 106 сл. Колико нам је познато, *Пурковић,* Принцезе 60 је први међу нашим историчарима нагласио да, поред млетачког документа, о овим брачним плановима говоре и византијски извори, али се погрешно позивао на Јована Кантакузина и Нићифора Григору, напоменувши да овај други то бележи под 6850. годином. Међутим, о тим плановима говори само Нићифор Григора, што је уочио већ *Muratore,* Principessa 363. Ако се ти подаци о евентуалном браку прихвате као веродостојни [у Историји српског народа I, 521 *(Б. ФерјанчиК)* наглашава да је Душаново пријатељство са цариградском владом требало да буде ојачано браком младог Уроша

држава од Далмације и Илирика(зк Δαλματίας και Ἰλλυρίδος) и оно што према истоку дотиче обале Јонског Мора до Филипа и Христопоља.[51]

(Greg. II, ρ. 636, 8 —ρ. 642, 15)

Писац даље размишља о иосшуику царице Ане Савојске α зашим оиисује нека збивања из 1рађанско1 раша у Визаншијском царсшву.

Јесен 1342.52

36

ЈОВАН КАНТАКУЗИН СА СРБИМА НАПАДА СЕР

Јер, цар [Јован Кантакузин] заиста преговарајући са Краљем, само неких 30 дана после доласка к њему, пошто се већ оно лето завршавало и почињала је јесен и дозрели виногради су продорним гласом готово дозивали берачице, крену и са сопственом војском

са сестром цара Јована V Палеолога], поставља се питање о којој византијској принцези се ради. Међу кћерима Андроника III Палеолога и Ане Савојске А. Пападопулос наводи Ирину, рођену пре 1327. која се 1336. удала за Јована Асена, сина бугарског цара Јована Александра; Марију, рођену пре 1335., која је 1355. удата за господара Лесбоса Франческа I Гатилузија; Теодору за коју није познато када је рођена, као ни када се удала за једног члана породице Филантропина. Најзад, цар Андроник III Палеолог је имао и незакониту кћер Ирину, која је 1335. године пошла за трапезунтског цара Василија I Комнина. Cf. *Papadopulos,* Genealogie No. 77, 78, 79, 80. Аутор ове вредне генеалошке студије уопште није регистровао вести Нићифора Григоре и млетачког документа о евентуалном браку једне од кћери Андроника III Палеолога, али је из од њега прикупљених података јасно да се не ради о Ирини, која се још 1336. удала за наследника трновског престола. Дакле, у обзир могу да дођу само Марија или Теодора, две млађе кћери Андроника III Палеолога. Ако нас Нићифор Григора и белешка млетачког документа обавештавају о плановима да се млади Урош ожени порфирородном византијском принцезом, са друге стране ништа не знамо о томе да ли је та родбинска веза остварена и да ли је принцеза из куће Палеолога боравила у Србији. У цркви манастира Дечана у композицији владарске породице краља Стефана Душана претстављен је и један лик без инсигнија а поред Душанове супруге Јелене, за који је *В. Пешковић,* Принцеза из Дечана, Правда 6—8 јануар 1926, 17 веровао да је именом непозната византијска принцеза, супруга младог Уроша. Касније је исти аутор само констатовао да је овде насликана именом непозната принцеза. Уп. *В. ПеШковић,* Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 13; *Г. Субошић,* Прилог хронологији дечанског зидног сликарства, ЗРВИ 20 (1981) 114. Недавно у већ наведеном раду *Тодић,* о неким пресликаним портретима 60 сл. одбија претпоставку да је овде насликана византијска принцеза, сумњајући у веродостојност вести о планираном браку младог Уроша, које, по његовом сазнању, доноси само споменути млетачки документ.

[51] Под Далмацијом и Илириком подразумева се унутрашњост Балканског Полуострва, где се и налазила територија тадашње српске државе. Са друге стране под Јонским Морем писац разуме Јадранско Море. Што се тиче византијских градова на супротној страни, занимљиво је да писац овде поред Христопоља спомиње и Филипе (о том граду в. нап. 647 коментара за вести Јована Кантакузина).

[52] Време првог заједничког напада савезника на добро утврђени Сер јасно се разабире из излагања Јована Кантакузина и Нићифора Григоре. Цар писац наглашава да је у овај поход кренуо крајем лета 1342. године (в. нап. 157а коментара за вести Јована Кантакузина). Нићифор Григора даје исте хронолошке индиције, јер каже да се завршавало лето и да је почињала јесен. На основу ове вести Нићифора

и још више са великом војском из Србије на град Сер,[53] надајући се да ће га без борбе освојити, вероватно због унутра заведених многих издајника који су уз њега [Јована Кантакузина] веома ревносно пристали и често тајно пишући обећавали лак улазак [у град][54] Али, пошто се и ту Бог јасно успротивио његовим намерама, безуспешан беше и труд и читава припрема узалудна бука. Јер, пре него што се улогорио да би опсео град, нека опака болест сручи се на табор Трибала; или од необузданог и неумереног једења грожђа, или због неког другог узрока, не знам које од та два. Пошто доиста свака рука и лекарско знање беху немоћни против болести, свакодневно су многи мртваци покопавани. И пошто за мало дана смрт однесе више од хиљаду, већина се због тога узнемири и запрети да ће отићи, па стога сви хитро подигавши се крену, јављајући Краљу да је војску без људског напада задесила несрећа.[55]

(Greg. П, ρ. 647, 4 — р. 648, 3)

Григоре *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 345 је и закључио да је прва опсада Сера била крајем лета 1342. године. Нешто касније *Schreiner,* Kleinchroniken II, 255 sq. био је још прецизнији, па је, полазећи од података Нићифора Григоре, нагласио да је опсада Сера предузета почетком јесени, односно септембра 1342. године.

[53] Пасус Нићифора Григоре садржи још један драгоцен хронолошки податак: наводи да је Јован Кантакузин око 30 дана брављо у Србији. То су већ уочили коментатори његове ромејске историје у Парискрм корпусу, нагласивши „Cantacuzenus Cralem convenit circiter illud tempus, quo Orionis sidus oritur". Cf. Greg, II, 1267. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 је тај податак користио као доказ да је прва опсада Сера била крајем лета и почетком јесени 1342. године. *Schreiner,* La chroniuque breve de 1352, је из овог податка закључио да је Јован Кантакузин остао у Србији до краја августа 1342. године. *Nicol,* Kantakouzenos 52само региструје податак да је Јован Кантакузин око 30 дана боравио у Србији и преговарао са Стефаном Душаном. *Soulis,* Serbs 19, 173, n. 107 региструје ове тачне прдатке, али им супротставља вести Кратке хронике о збивањима до 1352. године која наводи да је Јован Кантакузин напустио српски табор априла 1343. године *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 40). Међутим, ти подаци се не односе на Кантакузинов покрет према Серу, већ на његов коначни раскид савеза са Стефаном Душаном и одлазак према Верији, чији су становници пристали да га приме (в. нап. 233 коментара за вести Јована Кантакузина). Та комбинација је утолико чуднија, што касније *Soulis,* Serbs 174, n. 121 користи податке Кратке хронике у њиховом правом контексту.

[54] Ако се редови Нићифора Григоре упореде са описом опсаде Сера коју даје сам Јован Кантакузин (в. одломак бр. 15 превода вести овог писца), уочавају се извесне разлике. Нићифор Григора каже да је Јован Кантакузин имао доста присталица у Серу који су били спремни да му отворе градске капије. Са друге стране, сам Јован Кантакузин друкчије претставља ситуацију под зидинама Сера у јесен 1342; наглашава да су житељи града били непријатељски расположени према њему и спремни да свим снагама бране град. И у описима каснијих покушаја да се домогне овог важног града цар писац наглашава да су његови житељи имали према њему непријатељски став.

[55] У поређењу са редовима Јована Кантакузина (в. одломак бр. 15 превода вести овог писца) овај опис прве опсаде Сера знатно је сиромашнији у детаљима. Тако Нићифор Григора на пр. не зна за заповедника одреда српског краља који је У овом првом заједничком походу пратио Јована Кантакузина. Међутим, како је одавно уочено (уп. *Радонић,* Јован Оливер 101) опис похода на Сер је у суштини исти: обојица савременика наглашавају да је опсада града претрпела неуспех, јер је српску савезничку војску погодила нека епидемија. Оцењујући историографске квалитете Нићифора Григоре, Р. Гилан констатује да он често објашњава описане догађаје, али да понегде оставља и читаоцу да за њих нађе одговарајуће објашњење.

Иако је већ исшекла јесен и насшајала је зима, селџучки емир Умур је из ириjашељсшва и љубави иpermа Јовану Кашакузину ирешао Хелесионш да би му ӱоМоїао у насшојању да олакша иоложај суӱруіе Ирине и иреосшалих ирисшалица у шрачкој шврђави Дидимошици.[56]

Крај 1342—иочешак 1343.^

37

ИРИНА КАНТАКУЗИН ШАЉЕ У СРБИЈУ ПОСЛАНИКА ДА СЕ РАСПИТА О ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ

Збоі јаке зиме Умур није са Селџуцима усиео да иомоше суирузи и ирисшалицама Јована Каншакузина у Дидимошици. Овдејејош иre доласка у Србију Јован Каншакузин осшавио као заиоведника Манојла Тарханиоша, човека који се одликовао великом храброшћу и верношћу. Из Дидимошe га је царица Ирина Каншакузин иослала у Србију да извиди шша се десило са њеним суирушм Јованом Каншакузином.^

Због страха овај [Манојло Тарханиот], остављајући прав пут у лево, наставио је користећи се беспућима и упуштајући се у високе и тешко проходне крајеве, па најзад преваливши планину Хема (το ορός τον Αΐμον) доспе неопажен у земљу Трибала, оставши непо-

Као један од таквих примера наводи и опис прве опсаде Сера (1342), где Нићифор Григора каже да град није освојен због болести нападачке војске, или због неког другог разлога. *Guilland,* Essai sur N. Grégoras 236.

s« У питаау је прво обраћање Јована Кантакузина за помоћ емиру Умуру, моћном господару Смирне. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 146 сматра да је Јован Кантакузин крајем 1342. године писао Умуру и да је његова војска у зиму 1342—3. године бродовима стигла до ушћа Марице, одакле се упутила према Дидимотици, где је боравила Ирина, супруга Јована Кантакузина, са његовим највернијим присталицама. У доста опширном опису ове експедиције Селџука Нићифор Григора наглашава да је Умур због оштре зиме морао да се врати у Малу Азију (cf. Greg. II, 648—652). Према римованој турској хроници Умур је ča 300 бродова стигао до обала Тракије и упутио се према Дидимотици, али је после два месеца због оштре зиме његова војска кренула натраг у Малу Азију. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1307 — 1400. Сам Јован Кантакузин такође описује ову акцију Селџука, али као разлог њиховог повлачења у Малу Азију поред оштре зиме наводи и лажно писмо житеља Сера који су у име Јована Кантакузина тобоже захваљивали Умуру на помоћи (в. одломак бр. 35 превода вести Јована Кантакузина).

[57] *Nicol,* Kantakouzenos 53 доста одређено каже да је Ирина Кантакузин крајем 1342. године послала у Србију Манојла Тарханиота да би се обавестио о судбини Јована Кантакузина. Међутим, Нићифор Григора говори о овом догађају непосредно после описа повратка Умурових Селџука у Малу Азију (в. претходну напомену). Пошто је интервенција Селџука, која је прекинута због оштре зиме, трајала два месеца, излази да су се они повукли у Малу Азију почетком 1343. године; на основу тога би се и посланство Манојла Тарханиота могло нешто касније датирати него што то претпоставља Д. Никол.

58 О Манојлу Тарханиоту, коме је Јован Кантакузин поверио чување супруге Ирине у трачкој тврђави Дидимотици, чије личне квалитете овде хвали Нићифор Григора в. нап. 190 коментара за вести Јована Кантакузина.

врeђен од зала.[59] Тамо тражећи и нашавши цара [Јована Кантакузина] и како је требало договоривши се, што је брже могао, врати се у Дидимотику, лично носећи истините и тачне гласове и другима а пре свих царици Ирини, појавивши се управо као неко освежење онима Сунцем заиста спаљеним од топлоте.[60] И то се тако десило.

(Greg. II, ρ. 653, 1—10)

Пролеће 1343.^

38

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПОНОВО НАПАДА НА СЕР. ПОСЛЕ НЕУСПЕХА НАПУШТА СТЕФАНА ДУШАНА И ОДЛАЗИ У ВЕРИЈУ

А док је почињало пролеће, цар [Јован Кантакузин] поново окупљајући војску, пошао је на град Сер и на све околне тврђаве и утврђена места (φρούρια καί πυργώματα) до Филипа.[62] И пошто се на почетку подухвата нашао у сличним невољама, јер је изгледало као да га је спречавала божанска воља, одлучио је да, ако може, прође све до Дидимотике, да види своје најближе (τους μάλα ποθοΰντας) и да од њих буде виђен.[63] А пошто су трибалски пријатељи и савезници око њега чули да је велика војска непријатеља постављена у заседу код теснаца пред Христопољем, догоди се да мимо очекивања због кукавичлука и страха одустане од похода, будући да су и иначе били веома страшљиви и нису много волели загра-

[59] Јован Кантакузин такође описује путовање Манојла Тарханиота (в. одломак бр. 32 превода вести писца), али не региструје његово скретање са правог пута према Балканским Планинама. Додуше, Јован Кантакузин наглашава да је то било прво посланство које му је стигло у Србију, јер су путеви били запоседнути од непри Јатеља.

[60] Као и према речима Јована Кантакузина (в. одломак бр. 32 превода вести овог писца) Манојло Тарханиот је успео да се врати у Дидимотику и да Ирини Кантакузрш донесе потребна обавештења о судбини њеног супруга.

[61] Време другог покушаја Јована Кантакузина да освоји Сер може се доста прецизно одредити. Пре свега сам Јован Кантакузин наглашава да је та акција предузета у пролеће (в. нап. 214 коментара за вести овог писца), а са друге стране и Нићифор Григора на почетку овог пасуса каже да је почињало пролеће.

[62] Иако је извештај Нићифора Григоре о другом нападу на Сер знатно краћи од описа Јована Кантакузина, он ипак садржи неке појединости које допуњују слику о читавој акцији. Овде се констатује да је Јован Кантакузин са српским одредима нападао не само Сер него и тврђаве до Филипа, што показује да је он имао шире планове од освајања Сера.

[63] У историји Јована Кантакузина се много детаљније говори о његовој намери да се после другог неуспелог напада на Сер врати у Дидимотику, где се налазила његова супруга Ирина са највернијим присталицама. Међутим, цар писац наглашава да је повратак у Дидимотику била и жеља његових преосталих присталица, иако је он покушао да их приволи на повратак у Србију (в. одломак бр. 34 превода вести Јована Кантакузина). Са друге стране Нићифор Григора каже да је покрет према Дидимотици био жеља самог Јована Кантакузина.

нична ратовања,[64] па се и он [Јован Кантакузин] лично поново упути у земљу Трибала, нерадо и заиста носећи у срцу многе жаоке туге, јер се ствари нису одвијале по његовој вољи.[65] Ишао је све до града Струмице (ες πόλιν την Στρουμμίτζαν) и даљих места која су била равна и погодна за јахање. А десило се да је тада овде био логор и Краља Србије.[66]

А беше тада један од његових [Кантакузинових] пратилаца и Јован Асен, који, наиме, од недавно беше намесник (ἐπιτροπεύων), тврђаве Мелник, а сада по царским заповестима предавши је Хрељи дође цару и био је уз њега за читаво време док је боравио код владара Трибала.[67]

64 у историји Јована Кантакузина налазе се сличне оцене војске коју му је као помоћ дао Стефан Душан (в. нап. 219 коментара за вести Јована Кантакузина).

65 Излагање Нићифора Григоре упућује на закључак да је Јован Кантакузин одустао од покрета према Дидимотици, јер су се његови савезници Срби уплашили од непријатељске војске која се налазила у теснацима код Христопоља. Ти разлози свакако звуче убедљивије од уопштених јадиковања самог Јована Кантакузина о слабом саставу помоћне војске коју му је дао српски краљ. Са друге стране, сам Јован Кантакузин даје сасвим друге разлоге за одустајање од покрета према Дидимотици (в. одломак бр. 34 превода вести овог писца); то је било лажно писмо царице Ирине Кантакузин, уствари написано од протостратора Андроника Палеолога, зета Алексија Апокавка. Лажно писмо је упозоравало Јована Кантакузина да се код Перитеориона налази Андроник Палеолог са пешадијом и коњицом, а да ускоро треба да пристигне и велики дукс Алексије Апокавк.

66 Ови подаци допуњују сазнања о кретањима Стефана Душана у данима заједничких акција са Јованом Кантакузином. Цар писац само напомиње да се после свих колебања и недоумица да ли да крене према Дидимотици вратио у Србију, али не каже где је тада боравио његов савезник српски краљ. Међутим, Нићифор Григора наводи да се тада логор Стефана Душана налазио у крајевима иза Струмице у коју је идући са истока стигао Јован Кантакузин. Занимљиво је да византијски историчар овде Струмицу назива градом (πόλις), баш као и када у ранијем излагању каже да је она била седиште великаша Хреље (в. одломак бр. 33 превода вести Нићифора Григоре). Може се претпоставити да се је Јован Кантакузин кретао путем који је из околине Сера преко Струмице и Радовишта водио за Штип и даље за Скопље (уп. *Г. Шкриванић,* Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, 100). Овде се негде између Струмице и Радовишта налазио тада и Стефан Душан. Значајан податак о месту Душановог боравка, који даје само Нићифор Григора, уочили су *Динић,* Реља Охмућевић 107 и *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 353, n. 2. При томе М. Динић сматра да је тада (28 марта 1343) Стефан Душан у Струмици издао и повељу на молбу властелина Рудла кога је ča селиштем Робовом поклонио Хиландару. Уп. *Ноеаковић,* Зак. спом. 410. На повељи је сачуван датум 28. марта XI индикта 6843 године; година од створења света би одговарала 1345. годину, али М. Динић на основу XI индикта датира повељу у 1343. годину „што се слаже боље и са садржином повеље а и податком да се Душан у пролеће те године налазио у Струмици." У тој повељи в. *С. Ћирковић,* Хрељин поклон Хиландару, ЗРВИ 21 (1982) 109.

67 о судбини града Мелника у овим бурним данима постоје две различите верзије. Сам Јован Кантакузин наглашава да је његов шурак Јован Асен, кога је поставио за заповедника града, предао Мелник Хрељи, оценивши да неће моћи да га одбрани (в. одломак бр. 13 превода вести Јована Кантакузина). Са друге стране, Нићифор Григора друкчије описује ток догађаја, јер каже да је Јован Асен предао Мелник Хрељи по изричитој заповести самог Јована Кантакузина. Још је *Parisot,* Cantacuzene 183 уочио ову значајну разлику, али није поклонио поверење верзији Нићифора Григоре. *Динић,* Реља Охмућевић 103 региструје верзију Нићифора Григоре, али се не изјашњава о њеној веродостојности. *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 66 доста неодређено каже да је Јован Кантакузин предао Мелник Хрељи да би тиме осигурао помоћ његове војске са којом је овај велможа предузимао походе све до Христопоља на истоку. Ни *Soulis,* Serbs 17 не региструје разлику у излагању двојице историчара, али каже да је Мелник предат Хрељи по наредби самог Јована Кантакузина. У одлучивању којој од две верзије поклонити поверење мора се имати у виду околност да Јован Кантакузин пристрасно говори о свим збивањима која се њега тичу, па и о предаји Мелника Хрељи. Зато изгледа вероватније да су се ствари рдвијале онако како то каже умеренији и објективнији Нићифор Григора: Јован Асен је предао Хрељи Мелник по наређењу самог Јована Кантакузина.

А деси се тада да Краљу стигне и посланство из града Верије, носећи одговоре о ономе што је он тражио и желећи да тачно сазна шта он намерава. Захтевао је [Стефан Душан] да му се град покори и потчини, тиме што ће у тврђаву (акропољ) да усели посаду Трибала, пре него што он без њихове воље законима рата пороби и опљачка и град и куће са женама и децом.[68] Посланицима, доиста преплашеним одлучношћу и суровошћу реченог, учинило се боље да кришом преговарају са царем Кантакузином и да дају јасна јемства, уколико би он желео да што је могуће брже кришом дође и сам без муке поседне град. Човеку полуделе душе и ума својствено је да се одлучи за варварство пре него за благост и да туђинску и незакониту власт претпостави истоплеменој [власти]. Пошто је тако припремљено и одлучено пре него што су сазнали Трибали, одвукавши неким лажним обећањима пажњу Краља, посланици из Верије крену кући, јављајући онима у Верији и о тежини Краљевих захтева и о уговорима које су својевољно сачинили (συνθήκας αυτοκρατορικά?) са царем [Јованом Кантакузином], пошто су им прилике наметнуле такву одлуку на лицу места.[69]

После тога прошло је мало дана и цар [Јован Кантакузин], подигавши своју пратњу (τάς οικείας δυνάμεις), изађе тобоже у лов и неку шетњу ради одмора и царске забаве. И још није прошло ни три дана а [Јован Кантакузин] веома убрзавши кретање сасвим без муке уђе у Верију, пошто су га становници Верије потпуно прихватили са великим одушевљењем и радошћу, што би се рекло рашире-

68 Збивања око уласка Јована Кантакузина у Верију описана су знатно опширније у спису самог цара, али је уочљиво да има извесних разлика у описима двојице савременика. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 353, n. 3 оцењује да је опис одласка Јована Кантакузина из српског табора (априла 1343) у делу Нићифора Григора знатно сиромашнији, јер он не говори о збивањима у самој Верији, нити о другом посланству њених житеља. Међутим, има још неких важних разлика у исказима двојице савременика; Јован Кантакузин наводи да је српски краљ послао у Верију Арбена, човека из Хлерина, а да му је овај понудио своје добре услуге и обећао да ће преко својих људи у Верији учинити да га њени становници прихвате као цара. Из излагања Нићифора Григоре излази да су житељи Верије упутили посланике у српски табор, спремни да предају град Стефану Душану и да га тиме сачувају од разарања.

69 Према опису ових догађаја у делу Јована Кантакузина (в. одломак бр. 37 превода вести овог писца) главне ствари су се одлучивале у самој Верији и то на скупу утицајних слојева житеља са кога су послати изасланици Јовану Кантакузину. Према опису Нићифора Григоре ствари су се одвијале у табору српског краља коме су изасланици житеља Верије дошли да преговарају, а онда им се јавила помисао да ће бити боље да закључе споразум са Јованом Кантакузином и да га приме У град.

них руку.™ Јер, био је то један потез који је истовремено и једнима и другима био повод велике радости и спокојства, пошто су се тиме избавили из Краљевих руку. А сасвим је Божје дело да невоље претвара у пријатне [ствари], колико пута супротно од оног што би се хтело и начинима којима жели.[71]

Пошто је, наиме, увидео и јасно схватио [se. Краљ] да цара [Јована Кантакузина] презиру и вређају они за које је се надао да ће га примити и удостојити пажње, и сам је одмах променио мишљење и својом вољом дозволио да ишчиле из памети она добра која је имао као награду од њега [se. Јована Кантакузина], приправљајући и одлучивши то у тајној већници властитог срца; и отада је окренуо мисао ка заверама и беше сав под утицајем Византинаца лако привучен обећањима одатле.[72]

Али као што вазда људске тежње подлежу Божјој вољи, тако се стога и сада нешто нагло догоди што уопште нити су угрожени

[70] Овде се подаци Нићифора Григоре знатно разликују од онога што о овим збивањима каже сам Јован Кантакузин. Према царевим речима он је споразумно напустио табор српског краља, а тек после његовог приспећа у Верију дошло је до раскида савеза и пријатељства са Стефаном Душаном (в. одломак бр. 37 превода вести Јована Кантакузина). Према исказу Нићифора Григоре одлазак Јована Кантакузина из српског табора одиграо се под друкчијим околностима: он је отишао кришом, изговарајући се да иде у лов. Још је *Parisot,* Cantacuzene 185, n. 5 уочио ову разлику, али је дао наивно објашњење да је Јован Кантакузин заборавио да се претварао одлазећи у лов; тиме је В. Парисо очигледно исказао поверење речима Нићифора Григоре. И *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 91 сл. био је склон да више верује Нићифору Григори, навевши да је Јован Кантакузин под изговором да иде у лов напустио табор српског краља. Иако доста опширно говори о овим догађајима *Јиречек,* Историја I, 220 сл. не региструје разлику у излагању двојице савремених историчара. Ту разлику уочавају *Leinene,* Emirat d'Aydin 150 sq. и *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 353, али се не изјашњавају о веродостојности постојећих верзија. П. Шрајнер чак претпоставља да Нићифор Григора није био добро обавештен о тим догађајима, али са друге стране допушта и могућност да их је сам Јован Кантакузин свесно друкчије приказао. *Хионидис,* Ἱστορία 41 сл. поклања поверење исказу Нићифора Григоре, а *Nicol,* Kantakouzenos 54 каже да је према његовом опису Јован Кантакузин био незахвалан према српском краљу и да је зато отишао у Верију. Чини се да веродостојност исказа ЊЉифора Григоре о начину одласка Јована Кантакузина из српског табора потврђују вести Кратке хронике која бележи догађаје до 1352. године; ту се каже да је априла 1343. године Јован Кантакузин напустио (ζφυγεν) табор српског краља и да је отишао у Верију. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 40. Дакле, тачне су слутње Нићифора Григоре да је још у табору српског краља дошло до раскида његовог савеза и пријатељства са Јованом Кантакузином, који је кренуо према Верији, чији житељи су изразили спремност да га приме у град. То показује да није тачна верзија самог Јована Кантакузина да је пријатељство са српским краљем раскинуто тек после његовог одласка у Верију.

[71] Тачна је оцена да је прилазак житеља Верије неизмерно ојачао положај Јована Кантакузина у самој Византији, јер је тиме он стекао чврсто упориште за даљу борбу против цариградске владе. Са друге стране присталице Јована Кантакузина у Верији потисли су великаше и житеље који су намеравали да град предају српском краљу.

[72] Нићифор Григора и овде знатно краће описује догађаје него сам Јован Кантакузин, који наглашава да је Стефан Душан извесно време оклевао да отворено почне са непријатељствима према њему (в. одломак бр. 38—39 превода вести Јована Кантакузина). У међувремену је цариградска влада преговарала са српским краљем, улажући велике наде и обећавајући му знатне уступке не би ли га придобила да напусти савез и пријатељство са Јованом Кантакузином.

очекивали, нити се јавља у души смртној. Јер, цара [Јована Кантакузина] најзад снађе нешто радосно и да као слободан човек дише и да тиме своје ствари врати на почетак и првобитно стање, а владара Трибала догађај разгневи и великим кајањем му испуни душу, што је имајући у рукама несмотреношћу испустио будући извор великих добитака и по богатству власти, као и блага и по изобиљу сигурности у будућности.[73]

Желео је дакле да покрене рат против њега [Јована Кантакузина] и да почне отворену борбу, али уплашен да се, ако сам први раскине заклетве, не огласи јавно као противник Божји и тако постане пример велике несреће и одмах предмет људског потсмеха, задржа се на садашњем стању, тајним слутњама морећи душу.74 Јер, од обојице међусобним заклетвама потврђен споразум предвиђао је да међусобно један другом неће бити на сметњи за било какав успех који би их међусобно раздвојио, него да ће увек остати у ненарушљивим међама вечног пријатељства. И да дозволе Византинцима подложним градовима да увек приђу коме би хтели, било споразумом било опсадом једног или другог и да један другом не буде на сметњи. Тако се невољно покри ћутањем овај сасвим непожељан догађајЛ^

(Greg. II, p. 653, 11 —p. 656, 22)

[73] Српски краљ је заиста могао да жали што је пустио Јована Кантакузина да лако оде из његовог табора и да непосредно иза тога уђе у Верију, важан град који је чувао прилазе Солуну.

[74] Тачно је да Стефан Душан није одмах отпочео борбу против Јована Кантакузина и његових присталица, али су се у међувремену десиле неке ствари које Нићифор Григрра овде не региструје. Јован Кантакузин, који је знатно опшрнији, наглашава да је српски краљ покушао да придобије великог контоставла Михајла Мономаха, као и да је опозвао немачке најамнике које је уступио Јовану Кантакузину када је овај априла 1343. године кретао према Верији (в. одломак бр. 38 превода вести Јована Кантакузина).

[75] Редови Нићифора Григоре су важни, јер се из њих наслућују неке одредбе споразума који је у лето 1342. године Јован Кантакузин закључио са Стефаном Душаном. Српски краљ свакако није био спреман да без икакве накнаде помогне Јовану Кантакузину у борби са цариградском владом. У детаљном опису преговора Јован Кантакузин наглашава да је његов моћни домаћин тражио као накнаду за помоћ градове западно од Христопоља или бар западно од Солуна (в. нап. 113 коментара вести Јована Кантакузина). Међутим, када касније описује услове споразума цар гшсац тврди да је Стефан Душан требало да задржи градове које је до тада освојио, а да сви остали треба да њему припадну. Ако би српски краљ или неко од његових великаша на било који начин освојио неки град, он такође треба да припадне Јовану Кантакузину (в. нап. 133 коментара вести Јована Кантакузина). Исказ Нићифора Григоре даје друкчију слику о току преговора и о условима споразума Јована Кантакузина са Стефаном Душаном, нарочито када су у питању византијски градови које је српски краљ освојио или које ће у будућности запосести. Пре свега, из речи Нићифора Григоре се види да су положене обостране заклетве на склопљен уговор, што се не разабире из неупоредиво детаљнијег описа самог Јована Кантакузина, према коме је заклетву дао само српски краљ (в. нап. 129а коментара вести Јована Кантакузина). С обзиром на теократску концепцију царске власти у Византији је билр сасвим неуобичајено да цар било коме полаже заклетву, јер је божанска воља, која му је поверила власт и која га штити, најбоља гарантија постојаности сваке цареве речи или обавезе. Међутим када је у питан>у Јован Кантакузин не треба заборавити важну околност да у току преговора са

Стефаном Душаном (лето 1342) он још није био прави цар (само је проглашен за цара 26 октобра 1341 у Дидимотици), тако да је могао да полаже заклетву не би ли тако задобио поверење свог новог пријатеља српског краља. Што се тиче услова споразума закљученог у лето 1342. између Јована Кантакузина и Стефана Душана,један његов важан део односио се на градове које је свака страна већ држала или за које се надала да ће их освојити током предстојећих борби против цариградске владе. Зато су историчари различито тумачшш ове важне услове споразума. Стари *Parisot,* Cantacuzene 182 површно наводи неке одредбе тада закљученог уговора, чији је члан одређивао да сваки град који српски краљ буде освојио треба да припадне Византији. *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 81—83 наглашава да су према верзији Јована Кантакузина српском краљу призната ранија освајања, а византијски претендент је обећао да ће му после преузимања цариградског престола помагати у борби против околних непријатеља. Међутим, Т. Флорински исправно не верује у то да је српски краљ пристао да без икакве накнаде помогне Јовану Кантакузину, па зато више поверење поклања вестима Нићифора Григоре о условима тада склопљеног споразума. *Muratore,* Principessa 361 сматра да је тада Стефан Душан добио признање поседа већ раније освојених византијских градова и области, а да се обавезао да ће увек бити непријатељ царице Ане Савојске и Јована V Палеолога. И *Радонић,* Јован Оливер 96, 98 сумња у објективност описа Јована Кантакузина која се може проверити исказима Нићифора Григоре „који није био толико заинтересован догађајима, па му је стога казивање мирније и објективније". Зато Ј. Радонић и каже да су по споразуму из 1342. грчки градови могли да се предају коме хоће од двојице савезника. *Јиречек,* Историја I, 219 констатује да се опис резултата преговора код Нићифора Григоре знатно разликује од исказа Јована Кантакузина: градови су могли да приђу коме хоће, што је било повољно за обе стране „јер је у сваком граду било и грчке и српске странке". *Радојчић,* Српски сабори 287 такође сумња у веродостојност података Јована Кантакузина о условима споразума са Стефаном Душаном, па поклања више поверења исказу Нићифора Григоре. И Историја народа Југославије I, 355 јасно даје предност верзији Нићифора Григоре, јер каже да је јула 1342. закључен савез између Јована Кантакузина и Стефана Душана за борбу против Цариграда „како изгледа под условом да сваки од њих задржи оне градове које освоји". У новијем раду *Пурковић,* Јелена 14 такође упозорава да је Јован Кантакузин пристрасно описао преговоре са српским краљем, желећи да оправда своје поступке; с обзиром на околност да је знатно касније писао своје мемоаре, цару се „чинило да су неке ствари заиста текле онако како их он спасава од заборава". *Soulis,* Serbs 18 sq. такође сумња да је Стефан Душан пристао да задржи само раније освојене градове, па поклања више поверење исказу Нићифора Григоре да су се двојица владара споразумели да сваки задржи оно што буде освојио у претстојећој борби. При томе се Џ. Сулис позива и на речи знатно каснијег историчара Дуке да је Јован Кантакузин закључио уговор са Стефаном Душаном по коме су градови и крајеви Ромеја припали варварима, односно Трибалима и Србима. Cf. Ducas, ed. V. Grecu, Bucurest 1958, 55. У Историји српског народа I, 517 *(Б. Ферјанчић)* се наглашава да је Стефан Душан тражио да добије градове западно од Христопоља, али да Јован Кантакузин није на то пристао. Недавно је *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 105 sq. одредбе закљученог уговора дефинисао искључиво према исказима Јована Кантакузина. Оне су по њему садржавале следеће: 1. Савез треба да траје до краја живота обојице владара; 2. Византијски градови који су освојени пре смрти цара Андроника III Палеолога (1341) остаће под српском влашћу; 3. Г£>адови који буду освојени у заједничкој борби припашће Јовану Кантакузину; 4. До доласка Јована Кантакузина на цариградски престо Стефан Душан ће остати непријатељ Ане Савојске и Јована V Палеолога; 5. После доласка Јована Кантакузина на престо Стефан Душан ће и даље остати аегов савезник и непријатељ љегових неприј атеља (за исправно тумачење ове реченице в. нап. 135 коментара за вести Јована "^антакузина); 6. Хреља ће остати веран Јовану Кантакузину, али ће зато области хоје је освојио до смрти цара Андроника III Палеолога (1341) бити предате Стефану Душану. Једино је *Николић,* Цар Душан 81 прризвољно закључио да би се у случају повољног исхода заједничког ратовања двојице владара држава поделила на два дела, па би тиме српски краљ добио награду за помоћ пружену византијском претенденту. Све што је горе речено показује да је већина аутора више веровала оним

Даље се оиисује долазак Јована Анђела у шабор Јована Каншакузина са ионудом за сиоразум великаша из Тесалије. Цар се Шада са краљем Сшефаном Душаном још лалазио на 1раници ирема Србима. Јован Каншакузин је и склошо сиоразум са великашима из Тесалије[16]*

Почешак леша 1343.[11]

39

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПОЛАЗИ ПРЕМА СОЛУНУ И ВРАЋА СЕ У ВЕРИЈУ

Јован Каншакузин је ča војском из Верије кренуо ирема Солуну, ер су иосшојале nage ga ће му њешве ирисшалице омогућиши улазак у ipag. Међушим, ше nage се нису осшвариле, а у међувремену се йод градом иојавила и флоша великог дукса Алексија Аиокаека и њешвих савезника Селџука. На иушу ирема Верији, Ige је ионово желео да се склони, Јован Каншакузин је ča својим одредима шребало да иређе реку Вардар која је у свако доба lagune била шешка за ирелажеpe. ™

условима о судбини освојених градова које укратко али врло јасно описује Нићифор Григора. Јер, намеће се као природна претпоставка да је Јован Кантакузин нетачно пренео ову важву одредбу уговора са српским краљем, пре свега да би оправдао пребацивања која му је касније често упућивао за кршење уговора о савезу и положених заклетава. Пошто Нићифор Григора није био оптерећен таквим потребама, он је могао да тачније пренесе оно што је уговор предвиђао о судбини освојених градова: сваки од двојице владара задржао би градове које освоји у заједничкој борби против цариградске владе.

[76] Нићифор Григора говори о посланству великаша из Тесалије тек после описа разилажења између Јована Кантакузина и Стефана Душана и одласка византијског претендента у Верију, што се збило априла 1343. године (в. нап. 68 овог коментара). То значи да су изасланици из Тесалије стигли Јовану Кантакузину тек крајем пролећа 1343. године. Цар писац много детаљније описује ове догађаје, а наводи и текст хрисовуље коју је даровао тесалијским архонтима и своме наместнику у Тесалији Јовану Анђелу. Из дела самог Јована Кантакузина види се да су ти преговори са великашима из Тесалије вођени крајем 1342. године (в. нап. 186 коментара за вести Јована Кантакузина).

[77] У датирању ових догађаја, знатно исцршшје описаних код цара писца (в. одломке бр. 38 и 39 превода вести Јована Кантакузина), *Lemerle,* Emirat d'Aydin 150 sq., 158 упоређује његове вести са подацима Нићифора Григоре; констатује да су се по Јовану Кантакузину догађаји збили у лето 1343, а по Нићифору Григори у пролеће исте године, при чему даје предност подацима другог савременика. Чини се да редослед догађаја пре говори за каснију хронологију: априла 1343. године Јован Кантакузин је напустио табор српског краља и упутио се према Верији, чији су та житељи прихватили као цара (в. нап. 68 овог коментара). Пошто је ипак требало да прође извесно време да би Јован Кантакузин прикупио преостале снаге за покрет према Солуну, верујемо да је тај поход предузет почетком лета 1343. године (в. нап. 264 коментара за вести Јована Кантакузина).

[78] О доласку великог дукса Алексија Апокавка у Солун говори и Јован Кантакузин (в. одломак бр. 39 превода вести овог писца), али његови подаци се у нечему разликују од вести Нићифора Григоре. Према цару писцу Алексије Апокавк је водио флоту од 70 византијских и 32 турска брода, као и коњаничку војску из Тракије и Македоније. Нићифор Григора спомиње мањи број бродова, али изоставља одреде

. . . заседу на другој страни реке поставили су пешаци (όπλῖται.) Трибала, њих 2000 на броју, тамо где заиста беше вероватно да ће цар [Јован Кантакузин] заједно са војском у повратку прећи, како би изненада оне који не очекују у прелазу напали и брзо постигли блиставу победу. Издалека њих уистину спазивши, претходници (πρόδρομοι) царевих војника и сами су устукнули и изазвали велики страх у царевој војсци.[79] И брзо би у томе часу били побијени, као у мрежу утсваћени између две непријатељске војске, пошто би у исто време и река пореметила логор и потребан бојни поредак, да није Бог сасвим неочекивано пружио спасилачку руку; он [Бог] често оставља неиспуњена очекивања, а сасвим неочекиваним стварима даје повољан исход. Наиме, са једне стране Апокавк је у великом страху попустио у полету, а са друге стране неки човек од мештана за час избегавши заробљавање Трибала, дође у истом тренутку као пребег цару, обећавајући да ће показати неки други непознат прелаз, ако буде добио издашне награде. Пошто је тако цар [Јован Кантакузин] прешао,[80] Трибали стога престрашени тим чудним догађајем, што се брже може растурише се по околини, раздвојени један од другог.[81]

И тако Апокавк, чувши да се цар [Јован Кантакузин] заједно са војском, поштеђен од зала, спасао у Верију, није ступио, како рекосмо, одмах у непријатељску земљу, него је зауставио напредовање. Јер, нипошто се није усудио да отворено ратује и да се прса у прса бори са за бој спремном војском, водећи сам безбројно мноштво [људи], али које је већином касно са бродова пребачено на копно. Зато пославши Краљу посланство — који је [Краљ]

копнене војске. *Nicol,* Kantakouzenos 54 у главном тексту доноси бројке Јована Кантакузина, а у напомени се позива на различите податке Нићифора Григоре, што показује да предност даје цару писцу.

[79] Повратак Јована Кантакузина и преосталих присталица после неуспеха под Солуном према Верији текао је под необично тешким околностима, јер се у близини налазила војска српског краља који је врebao погодну прилику да разбије преостале снаге Јована Кантакузина. Цар писац опширније говори о перипетијама које су га задесиле на повратку према Верији и преласку набујалог Вардара (в. одломак бр. 39 превода вести Јована Кантакузина). Он чак наводи и имена заповедника српског одреда: били су неки Божић и Стефан (в. нап. 272 коментара за вести Јована Кантакузина). Међутим, вести Нићифора Григоре, иако знатно сумарније, у нечему допуњују наша сазнања стечена из списа Јована Кантакузина: одред који је послао српски краљ да спречи повратак Јована Кантакузина у Верију бројао је 2000 људи.

[80] Перипетије око преласка Јована Кантакузина и остатака његове војске преко набујалог Вардара много су исцрпније описане у историји самог цара. Ту се каже да је Јовану Кантакузину показао прелаз неки становник оближњег села Гаврова (в. одломак бр. 39 превода вести Јована Кантакузина).

[81] Јован Кантакузин такође наводи да је тада Стефан Душан одустао од акција против њега, али је и овде царево излагање знатно опширније. Он пре свега каже да је по повратку у Верију послао српском краљу немачке најамнике који су му били уступљени када је из српског табора полазио према Верији. Истовремено цар писац наглашава да му је Стефан Душан упутио заповеднике војске Божића и Стефана да их казни што су без краљеве дозволе напали на цара — пријатеља (в. одломак бр, 39 превода вести Јована Кантакузина).

већ и сам, како рекосмо, био гневан на цара [Јована Кантакузина] — седео је чекајући отуда савезничку војску.[82]

(Greg. П, ρ. 659, 24 —р. 661, 5)

Алексије Аиокавкје иосшавио бродове на ушћу реке Вардара да Јован Каншакузин не би мошо да шаље иосланике емиру Умуру у Смирну и да одашле шражи иомоћ.

*Лешо 1343*1*

40

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПРЕБАЦУЈЕ АЛЕКСИЈУ АПОКАВКУ ШТО ЈЕ ПОЗИВАО СРБЕ КАО САВЕЗНИКЕ

Алексије А ўокаβж је иослао изасланике Јовану Каншакузину у Верију. Оеај је у ogloeору иребацивао разне сшвари великом дуксу, као на ир. да іе шрошио МНОЇО новаца на оирему сувоземне војске и флоше. . ,[84]

.. . осим тога колико си потрошио и уз то колико још увек трошиш, шаљући често ради савеза посланства владару (προς τον ηγεμόνα) Трибала; и не само да си заиста принуђен да му шаљеш најбогатије поклоне и уз њега бесумње још и супрузи владарки (ἡγεμονίδα), него уз то покушаваш да доличним поклонима придобијеш сваког од трибалских великаша уз владара; све те је то, иако веома расположеног, приморало да што пре одустанеш [од подухвата].[85]

(Greg. П, ρ. 662, 22 — р. 663, 4)

[82] Јован Кантакузин такође наглашава да је велики дукс Алексије Апокавк послао Стефану Душану многе дарове (в. одломак бр. 39 превода вести Јована Кантакузина). У другим изворима нема података о посланству Алексија Апокавка на српски двор, чије постојање регеструје *Nicol,* Kantakouzenos 54. Једино млетачки извори из маја 1343. године говоре о посредовању Млетака при закључењу споразума између цариградске владе и Стефана Душана (в. нап. 280 коменатара за вести Јована Кантакузина).

[83] Ако се узме да је Јован Кантакузин кренуо у неуспели поход против Солуна почетком лета 1343. године (в. нап. 77 овог коментара), онда се н>егов повратак у Верију може датирати у лето исте године, што значи да је тада у Верију приспело и овде споменуто посланство Алексија Апокавка.

[84] И у опису ових догађаја Нићифор Григора је знатно сумарнији од Јована Кантакузина; цар писац чак наводи да је њему упућени изасланик великог дукса био неки члан рода Синадина (в. одломак бр. 40 превода вести Јована Кантакузина).

[85] Слична пребацивања изречена посланицима Алексија Апокавка износи и Јован Кантакузин (в. одломак бр. 27 превода вести овог писца), само што су вести Нићифора Григоре потпуније, јер поред поткупљивања српског краља спомињу његову супругу Јелену, као и великаше. *Радојчић,* Српски сабори 282 је уочио занимљиве редове Нићифора Григоре и на основу њих закључивао да је поред Стефана Душана у Србији постојала и јака војна странка која је чак могла и да збаци краља са власти; *Б. Недељковић,* О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана, са посебним освртом на доношење Законика цара Стефана Душана, Законик цара Стефана Душана, Београд 1975, 40 региструје да

Јован Каншакузин је своме ирошивнику великом дуксу Алексију Аиокавку иредочавао бројносш и рашно искусшво својих војних снаш, нарочишо коњице која му је ирисшила из Тесалије.

Лешо 1343'.«

41

АЛЕКСИЈЕ АПОКАВК ОЧЕКУЈЕ ПОМОЋ ОД СРБА

Алексије Аиокавк је из Солуна иослао одред војске ирошив Јована Каншакузина у Верији. Када је иодухваш осшао без резулшаша, иокушао је ga иошаље човека који би убио Јована Каншакузина, али ни шај илан није осшварен^

А Апокавк, видећи да му неће брзо стићи савезничка војска од Трибала, полако је падао у очајање.[87]

(Greg. П, ρ. 670, 13—15)

Алексије Аиокавк је сшраховао да Јован Каншакузин не крене у офанзиву са снашма из Тесалије.

Јесен 1343.[8]

42

СЕЛЏУЧКИ САВЕЗНИЦИ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА ПЉАЧКАЈУ ОБЛАСТИ СРБА

Док се Јован Каншакузин налазио у Верији, сшшла је иомоћна војска Селџука, щј. бродови које је иослао смирнски емир Умур. Селџуци су се искрцали у околини Солуна.^

Нићифор Григора наводи „оне међу Србима који поред владара владају", па верује да се овде ради о великашима који су седели у владаревом савету. Чини се да византијски историчар овде уопштено говори о великашима који су окружавали српског краља, па да се из његових речи не могу стварати неки далекосежни закључци о савету или другом телу српске властеле.

86 Сплет овде описаних догађаја одиграо се у лето 1343. године(за хронологију в. нап. 68 овог коментара).

86а Јован Кантакузин такође описује покушаје Алексија Апокавка да из Солуна угрози његов положај у Верији: каже да је велики дукс најпре помишљао да оружјем крене против њега, али да је касније променио план и покушао да се нагоди са становницима Верије, предочавајући им да је Јован Кантакузин њихов заклети непријатељ (в. одломак бр. 42 превода вести Јована Кантакузина). Епизоду са послатим атентатором доноси само Нићифор Григора.

87 Према вестима Нићифора Григоре изгледа да је већ тада дошло до закључења савеза и пријатељства између цариградске владе и Стефана Душана.

88 *Lemerle,* Emirat d'Aydin 158, 179 одлучно сматра да је Умур са бродовима стигао у околину Солуна у јесен 1343. године, па су тако и датирани одговарајући одломци двојице савремених историчара који описују прве заједничке акције Јована Кантакузина и Селџука против цариградске владе и њених савезника (в. нап. 299 коментара за вести Јована Кантакузина).

89 Према вестима Нићифора Григоре Алексије Апокавк је поставио бродове на ушћу Вардара да би спречио Јована Кантакузина да пошаље изасланике смирнском емиру Умуру. У тој намери велики дукс није успео, па је турска флота од 300

А већина [Селџука], дакле, оставивши довољну посаду на бродовима, одмах крене у пљачку и жестоко опустоши делове крајева потчињених Трибалима, одвлачећи људе и стоку са поља и куће палећи и многима без борбе стављајући ратни оков.[90]

(Greg. II, p. 672, 19—24)

Убрзо се Селџуцима иридружио и сам Јован Каншакузин, који је наиусшио Верију, осшавивши шамо као заиоведника ceol млађег сина Ма-

Пролеће 1343.^

43

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ЗАКЉУЧУЈЕ САВЕЗ СА МОМЧИЛОМ

Кадаје грануло иролеће, Јован Каншакузин са војском креће у иодножје

бродова са малоазијске обале кренула према обали Грчке, због чега је Алексије Апокавк напустио Солун. Умур је стигао до Евбеје, одакле је после дужег задржавања кренуо у околину Солуна (cf. Greg. II, 671 sq.). Сличне вести о експедицији Умура, која је одлучно помогла његову борбу, доноси и сам цар писац. Cf. Cant. II, 390. О читавој експедицији cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 152.

90 За разлику од ових редова Јован Кантакузин сасвим друкчије приказује збивања око прве акције својих нових савезника Селџука: наглашава да их је спречио да пљачкају земљу бившег савезника српског краља, као и да је становништву јављао да се пред варварима благовремено склања у градове (в. одломак бр. 44 превода вести Јована Кантакузина). Према исказу Нићифора Григоре Селџуци су ипак опљачкали неке крајеве потчињене српском краљу и том приликом одвели доста заробљеника и плена. Чини се да је био у праву још стари *Флоринсксш,* Славнне и Византин II, 96. н. 1. који је сумњао у пријатељске жеље Јована Кантакузина према Стефану Душану, због чега је и наводно спречавао нове савезнике да пустоше потчињене му крајеве. Као доказ за ову сумњу Т. Флорински је баш наводио горње редове Нићифора Григоре. У новије време је *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 354 уочио разлику у вестима двојице савремених историчара, али се није изјаснио о њиховој веродостојности. Вести Нићифора Григоре о пустошењу области потчињених српском краљу, које су свакако веродостојне, показују да су се територије Стефана Душана налазиле у непосредној близини Солуна.

si Јован Кантакузин такође говори о томе да је полазећи у акцију према Тракији са новим савезницима Селџуцима, оставио као заповедника у Верији свога млађег сина Манојла; придодао му је и нећака Јована Анђела, кога је пре тога одредио за намесника у Тесалији (в. нап. 303 коментара за вести Јована Кантакузина). Нићифор Григора не спомиње присуство Јована Анђела у Верији.

92 Акцију Јована Кантакузина и његових савезника Селџука према Тракији описују сам цар и Нићифор Григора, али се њихове верзије разликују у хронолошком погледу. О својим везама са Момчилом Јован Кантакузин говори у опису напада на тврђаву Перитеорион (в. одломак бр. 46 превода вести Јована Кантакузина)., који се обично датира у зиму 1343—4. године (о хронологији в. нап. 310 коментара за вести Јована Кантакузина). Са друге стране, Нићифор Григора у сасвим другом контексту догађаја говори о првим везама Јована Кантакузина са Момчилом, стављајући њихов почетак у време после описа царевог напада на Комотину и Грацијанопољ. Шта више, он на почетку пасуса наглашава да је већ наступило пролеће 1344. године (γχρο;->,ар ἐπιστάντο; ἤδη). Cf. Greg. II, 703. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 154—157 доста детаљно парафразира вести двојице савремених историчара, али не региструје никакву разлику њихових верзија. Чини се да овде треба дати предност цару писцу који је био сведок збивања а који није имао разлога да први споразум са Момчилом датира у раније време. Нићифор Григора је вероватно помешао редослед описаних збивања.

Rogoua, ige je сиоразумом осеојио шврђаве Комошину и Грацијанооиољ.[93]*

Управо тада се деси и онај догађај са Момчилом (Μομπτίλας). Он, будући двоструког порекла (διφυής) од неугледних родитеља, изабра да од младости у друштву вршњака води разбојнички живот на међама Трибала и Миза [Бугара] (Πατριβαλών και Μυσων); и стога је, припремајући заседе и клопке, изненада доносио пропаст онима којн су нролазили.[94] А управо када је навршио тридесет година, одлучио је да промени онај дивљи начин живота и да га замени за људски. И тада, пришавши неком од угледних Ромеја (των ενδόξων 'Ρωμαίων), прихватио се да му служи за плату.[95] А затим, пошто је протекло мало времена, ту службу је напустио и поново се вратио на раније навике пљачке, па полако и постепено сакупивши снажну војску, показа одважност духа, час као муња изненада нападајући на тврђаве Миза [Бугара], час кришом нападајући војску Кантакузина, а час жестоко пљачкајући крајеве Византинаца.[96]

[93] И овде се вести Нићифора Григоре разликују од исказа Јована Кантакузина, који наводи да је ča својим одредима и савезницима Селџуцима нападао сам Грацијанопољ (в. нап. 325акоментаразавести Јована Кантакузина). Вероватније изгледа оно што каже Нићифор Григора да је тада Јован Кантакузин напао на обе тврђаве Грацијанопољ и Комотину, које нису биле далеко једна од друге. *Asdracha,* La region des Rhodopes HO sq. сматра да је облик Јована Кантакузина Κουμουτζηνά, реалнији за XIV век од оног архаичног Κομοτηνή који даје Нићифор Григора.

9[4] Јован Кантакузин доноси потпуније и разноврсније податке о Момчилу познатом хајдуку бурних година краја прве половине XIV века (вл. одломак бр. 46 превода вести Јована Кантакузина). Та разлика се запажа већ и у подацима о Момчиловој етничкој припадности, јер док Јован Кантакузин изричито наглашава да је он Бугарин (в. нап. 314 коментара за вести овог писца), Нићифор Григора се не изјашњава о његовом етничком пореклу, већ само каже да је потицао од родитеља незнатног рода. Ту значајну разлику је уочио још *Новаковић,* Струмска област 27 сл., али је оставио без потребног објашњења. *Кириакидис,* Μομτσίλος 391, н. 2 покушава да објасни доста нејасан израз διφυής који Нићифор Григора употребљава за Момчила; сматра да је тешко веровати да се овде мисли на δί,ενής, тј. да је Момчило потицао од родитеља различитог етничког порекла. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 169 je уочио важан податак да је Момчило живео на међама Срба и Бугара, што је повезао са вешћу римоване хронике о Умуру да је Момчило дошао Јовану Кантакузину из српских земаља. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1569.

95 Ранија Момчилова каријера много је јаснија из излагања Јована Кантакузина који каже да је он најпре ступио у службу византијског цара Андроника III Палеолога (1328—1341), а да је касније прешао српском краљу (в. одломак бр. 33 превода вести Јована Кантакузина). Са друге стране, Нићифор Григора само региструје да је Момчило био у служби неког Ромеја, односно Византинца. *Кириакидис,* Μομτσίλος 341, н. 3, 343, који уочава разлике у вестима савременика о Момчилу, верује да је Нићифор Григора тај детаљ унео на основу познате приче о животном путу византијског цара Василија I Македонца (867—886).

96 Очигледно да је за пљачку расположени Момчило био незгодан сусед околним господарима, Бугарима, Јовану Кантакузину и цариградској влади царице Ане Савојске. Извештај Нићифора Григоре је нешто садржајнији од исказа Јована Кантакузина, који само наглашава да је Момчило пустошио бугарске крајеве. Упоређујући вести двојице савременика о саставу и карактеру Момчилове војске, *Кириакидис,* Μομτσίλος 343 напомиње да је Нићифор Григора претставља као разбојничку, док Јован Кантакузин каже да је то била локална војска која је живела у околним градићима и тврђавама.

Али, ипак страхујући да се не сједине они који су од њега оштећени и да страшно не униште зло суседство, окренувши, одлучи да се рачуна и да буде уговорни савезник и добровољни слуга (δούλος) цара Кантакузина, али не тако да буде заједно и да га следи где би он желео да иде, већ да, користећи се самосталношћу, кришом по устаљеној навици напада његове непријатеље на своју корист, а и свих оних који су за разбојничку плату одлучили да са њиме војују.[97]

Пошто је дакле протекло извесно време, неки бедници који су били крвожедни и дивљи, сакупљени малобројни са многима и многи са малобројнима, споразумно су му пришли и од Трибала и Миза [Бугара] и други који су поред ових водили полуварварски начин живота, тако да их је било нешто више од 2000 одабраних коњаника који су сви, ратничким духом задојени, зацело тврдили да ће пре сопствени живот него њега жртвовати када затреба и да ће се одмах супротставити супарничкој војсци на оној страни грађанског рата Ромеја којој он [Момчило] жели.[98] Византинци му

[97] Док Јован Кантакузин само кратко региструје да му је Момчило пришао (в. нап. 316 коментара за вести овог писца), Нићифор Григора те податке увија у беседничко рухо. *Кириакидис,* Μομτσίλος 341 сувише смело тумачи ове редове: сматра да је Момчило пришао Јовану Кантакузину под условом не да буде подложан већ да остане самосталан.

[98] О снази и карактеру Момчилове војске говори и Јован Кантакузин, али се његове оцене разликују од Нићифора Григоре (в. одломак 46 превода вести Јована Кантакузина). Пре свега, цар писац оцењује да је у Момчиловој војсци било 300 коњаника и вшпе од 5000 пешака, док је према Нићифору Григори та војска бројала 2000 коааника. Римована турска хроника о Умур Паши процењује Момчилову војску на 4000 људи. Cf. Le Destän d'Umur Pacha, ver. 1571. Историчари су одавно повели рачуна о значајним разликама савременика у процени Момчилове војне снаге, указујући при томе више поверења скромнијим бројкама Нићифора Григоре. Тако је још *Новаковић,* Струмска област 27 сл. нагласио да је према подацима Нићифора Григоре Момчило сакупио 2000 коњаника „од којих би сваки пре погинуо него што би Момчила издао". *Д. Ангелое,* Антифеодални движенин в Тракии и Македонии през средата на XIV в., Исторически преглед VIII, 4—5 (1952) 450 наводи ове податке о снази Момчилове војске, иако се на другој страни позива и на бројке Јована Кантакузина. Историл на БЪлгарин I, 226 такође наводи процену снаге Момчилове војске коју даје Нићифор Григора, али не узима у обзир шта о томе каже Јован Кантакузин. *Кириакидис,* Μομτσίλο; 343 покушава да комбинује расположиве податке византијских извора: као да верује да податак Нићифора Григоре одсликава стање на почетку Момчиловог наглог успона, а да далеко већа бројка наведена код Јована Кантакузина има у виду његову војну снагу пред сам крај живота и каријере. Исказ Нићифора Григоре садржи драгоцена обавештења о етничком саставу Момчилове војске јер он каже да је била састављена од Срба и Бугара. То је уочио *Кириакидис* Μομτσίλο ς 341, али није извукао никакав закључак. У наведеном раду *Ангелов,* Антифеодални движенил 450 обраћа пажњу на епитете којима Нићифор Григора карактерише Момчилову војску; верује да се око Момчила окупила сиротиња из родопских крајева која је изгубила имовину и задојена револуционарним стремљењима била противна постојећем феудалном поретку. Остали аутори нису регистровали те податке, па су и правили различите комбинације о етничком саставу Момчилове војске (в. нап. 317 коментара за вести Јована Кантакузина). Чини се да подаци Нићифора Григоре добро карактеришу војску која се у родопским крајевима окупила око Момчила; сачињавали су је Срби и Бугари који су ступањем уз Момчила добијали неку перспективу у борби против Ромеја.

шаљу знаке деспотског достојанства (τα σύμβολα της δεσποτικής αξίας) и потајно га оружају против цара Кантакузина." Отада је дакле, право време чекајући, Момчило стално вребао, непрестано устрајао и лукавство у дубини душе сневао и у мислима превртао.

(Greg. II, p. 703, 12 — p. 704, 24)

Пролеће 1344.[100]

44

МОМЧИЛО ПОКУШАВА ДА ЗАРОБИ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА

Пошто је било лепо пролетње време, Јован Кантакузин напустио Комотину и подигао је логор код Мосинопоља; овде је нашао једно велико дрво са богатим извором, па је сео да се у његовој сенци одмори.[101]

Момчило, сазнавши од извидница (ἡμεροσκόπων) за тај застанак, негде у близини са предумишљајем боравећи и изигравајући оданост, одлучи да пре него што се сакупи војска и пре него што цар [Јован Кантакузин] прозре намеру, да га они [војници] потпуно

99 О високој титули деспота коју је Момчило добио од царице Ане Савојске говори и Јован Кантакузин (в. одломак 50 превода вести овог писца), чији су подаци хронолошки реалнији: цар писац каже да је Момчило после сукоба са њим под зидинама срушеног Мосинопоља, када је покушао и да га препадом зароби, послао у Цариград двојицу угледних заробљеника неког Апелменеа и Теодора Кавалариjа, а зато је од царице Ане Савојске добио деспотско достојанство (в. нап. 345 коментара за вести Јована Кантакузина). Нићифор Григора доста сумарно региструје да су Византинци, односно цариградска влада, послали Момчилу знаке титуле деспота. Чини се да више поверења заслужује исказ Јована Кантакузина, јер су његови подаци о Момчилу знатно садржајнији од редова Нићифора Григоре. *Кириакидис,* Μομτσίλος 341 упозорава да су вести Нићифора Григоре о Момчилу сиромашније од Кантакузинових, па да их само у неким детаљима могу допунити. Према речима Јована Кантакузина Момчило је у пролеће 1344. године кренуо против њега, привучен обећањима и понудама царице Ане Савојске и њених сарадника. Момчило је најпре спалио бродове царевих савезника Селџука код трачке луке Абдере, а онда је покушао да изненади и зароби самог цара код рушевина старог града Мосинопоља. О томе нешто касније говори и сам Нићифор Григора (в. одломак бр. 44 превода вести овог писца).

100 На основу садржајнијег описа самог Јована Кантакузина (в. одломак бр. 50 превода вести овог писца), покушај Момчила да га изненада нападне и зароби код рушевина Мосинопоља датира се у јуну 1344. године (в. нап. 331 коментара за вести Јована Кантакузина). Редови Нићифора Григоре о овом догађају садрже драгоцен хронолошки податак, јер се на крају читавог пасуса наглашава да се управо завршавало пролеће — και το ξαρ εν τούτοις έτελεύτα (в. нап. 107 овог коментара). *Lemerle,* Emirat d'Aydin 205, n 1 сумња у вредност овог податка, наглашавајући да би из њега изведена хронологија догађаја била сувише касна.

101 Јован Кантакузин опширно описује збивања после освајања Грацијанопоља а за време боравка Стефана Душана у близини Зихне. Момчило је напао на селџучке бродове усидрене код Абдере и успео је три брода запали. То је код Селџука изазвало жељу за осветом, па су они хтели да пљачкају његове области (в. одломак бр. 50 превода вести Јована Кантакузина).

неспремног нападну.[102] и будући да су се ипак ствари тако стекле и пошто је Сунце већ превалило пола дневног пута, појави се Момчило, водећи за бој спремну војску (ὁπλίτην στρατόν) и устремљујући се опуштених узда на царев логор. То због изненадности помете све духове и збуни цара и оне који су се дакле затекли са њим и сами неспремни и сасвим малобројни, пошто је судбина тако јасно усмеравала ствар и довела је у теснац, а да ни од куда није било излаза и избављења. И управо се десило да су коњи тада пасли расути по пашњаку, а у исто време је део војске безбрижно обилазио тргове (αγοράς) у граду (πόλιν) Комотини, купујући оно што је потребно.[103] А други који су излазили нису се трудили да стигну брзо до цара [Јована Кантакузина], будући да раније нису ни слутили шта се догодило, него су се мирно и лагано кретали.

Ипак, уздигавши руке Богу, заједно са онима који су били са њим, наоружавши се како је ко могао, борили су се, пошто је сваки без трубе и бојног реда узјахао затеченог коња, гледајући смрти у очи. И баш су изгледали потпуно сметени не видећи никакав излаз и избављење из битке, него су се у нереду једни са другима сударали. Стога су и сасвим малобројни од веома многих тамо опкољени, примали ударце копљима и падали.[104]

А цар, пошто је коњ пао од удараца, колико је могао, борио се са земље са нападачима, док један од пратилаца (υπασπιστών) пролазећи не сиђе са коња и даде га цару да бекством прибави спас, а сам примајући одасвуд ударце паде полумртав и једва дишући,

102 Историчари су упоређивали вести двојице савременика о сукобу Момчила и Јована Кантакузина код рушевина Мосинопоља, дајући углавном предност опису цара писца који је знатно опширнији. *Кириакидис,* Μομτσίλος 341 sq. наглашава да у излагању Нићифора Григоре има доста романтичарских елемената који су могли да потичу из гласова и прича људи из околине Јована Кантакузина. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 205, n. 1 такође констатује да је опис Нићифора Григоре „le recit litteraire". Тачно је да је опис ових збивања у делу Нићифора Григоре знатно краћи, али он садржи неке драгоцене детаље о којима ће бити речи у даљем коментару.

103 Комотина или Кумуцина се више пута спомиње у историји Јована Кантакузина (о граду в. нап. 336а коментара за вести Јована Кантакузина). Међутим, подаци Нићифора Григоре допуњују сазнања о значају и улози тога града у историји средине XIV века. Пре свега, значајно је да се овде каже да је Комотина град (πόλις), а тим изразом византијски писци и историчари називају само веће центре. Тај важан детаљ је уочила *Asdracha,* La region des Rhodopes 111 sq., као и занимљиве податке да су људи Јована Кантакузина отишли у Комотину да би се снабдели потребним намирницама. На основу тога она закључује да је у време процвата у XIV веку Комотина добила важно место у економском животу читаве области, па су се у граду одржавали сајмови који су омогућавали снабдевање војске стациониране у њеној околини. К. Асдраха обраћа пажњу и на податак турске римоване хронике да је у Комотини Умур опљачкао много тканина, злата, сребра и драгог камења. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1593.

104 Сам Јован Кантакузин знатно детаљније описује борбу са Момчиловим људима код рушевина Мосинопоља (в. одломак бр. 50 превода вести Јована Кантакузина). Међутим, његов опис се у суштини подудара са оним што о истом догађају каже Нићифор Григора.

али од непријатеља остављен ипак остаде жив.[105] А глас који се муњевито проширио по читавом крају, приморао је цареву војску у којој су [људи] били у метежу и вици и без војног поретка, да притекне у помоћ, а непријатеља да се повуче. Пошто се тиме, заиста, мимо сваког очекивања цар спасао од опасности и несреће, подигавши се ускоро оде у Дидимотику.[106] И тако се ово збило, а у томе се и пролеће завршавало.[107]

Када је почело лето, Апокавк је увелико и озбиљно био заокупљен припремом да са великом војском пође на Дидимотику. Јер, када се Кантакузин са војском повукао у саму Дидимотику, ни од куда није било никакве наде за помоћ, јер и Александар, владар Миза [Бугара], одавно је помагао у борби Византинцима [Цариграђанима], а сатрапа Умура је одвукао поморски напад Латина на Смирну, а исто и Трибали беху жедни његове [тј. Јована Кантакузина] крви; све то видевши, Апокавк, кренувши из Пиринта са свом византијском и трачком војском, улогорио се код Дидимотике.108

(*Greg.* П, ρ. 706, 7 — р. 708, 10)

Алексије Аиокавк је најире иочео да наиада шврђаву Пиришион на Марици 80 сшадија далеко од Дидимоште, коју је Јован Каншакузин добро ушврдио.

105 и овде је опис Јована Кантакузина знатно опширнији (в. одломак бр. 50 превода вести Јована Кантакузина). Пре свега, цар писац наводи име човека који му је у критичном часу уступио коња и омогућио му да спасе главу: био је то неки Лазарет (о њему в. нап. 340 коментара за вести Јована Кантакузина). По исказу обојице савремених историчара тај царев човек је из боја изашао жив.

106 у описивању ових појединости после изненадног окршаја са Момчилом Јован Кантакузин је такође знатно оппшрнији. Наглашава да је оставио најстаријег сина Матију да са војском чува Халкидик, односно област Волерона (уп. нап. 347 коментара за вести Јована Кантакузина), а да је шурака Јована Асена поставио да чува област Мору у горњем току реке Арде (уп. нап. 358 коментара за вести Јована Кантакузина). Тек после тако обављених припрема, које је требало да осигурају његове позиције у Тракији, Јован Кантакузин је кренуо према тврђави Дидимотици да би одбранио своје главно упориште од напада великог дукса Алексија Апокавка. Cf. Cant. II, 432 sq. Нићифор Григора краће приказује ова збивања: само каже да је непосредно после избављења из Момчилове заседе код рушевина Мосинопоља Јован Кантакузин кренуо у Дидимотику.

[107] Податак је важан за одређивање хронологије изненадног сукоба Јована Кантакузина са Момчиловим људима код рушевина Мосинопоља (в. нап. 100 овог коментара).

[108] Јован Кантакузин такође описује припреме Алексија Апокавка да нападне на његово главно упориште Дидимотику. Велики дукс је желео да искористи одлазак царевих савезника Селџука у Малу Азију, док је трновски цар Јован Александар био спреман да раскине савез са Јованом Кантакузином и да помогне Алексију Апокавку у нападу на Дидимотику. Cf. Cant. II, 432 sq.; *Nicol,* Kantakouzenos 56 sq. Међутим, овде су подаци Нићифора Григоре нешто потпунији: пре свега он наглашава да је почињало лето (θέρους 8'άρχομένου), а разлозима који су навели Алексија Апокавка да предузме акцију против Дидимотике додаје и опасност која је Јовану Кантакузину претила од Срба.

Почешак јуна 1345.[109]

45

ЈОВАН КАНТАКУЗИН СА СЕЛЏУЦИМА ПОБЕЂУЈЕ ВОЈСКУ МОМЧИЛА КОД ПЕРИТОРИОНА

У иролеће исше шдине селџучки емир Умур је ирешао у Евроиу. Њешви одреди су заједно са чешама Јована Каншакузина сшшли и до самих царшрадских бедема који су изазвали сшрах и дивљење Умура. Алексије Аиокавк, који је сшраховао од незадовољсшва 1рађана и наиада сиољних неиријашеља, дозвољавао је сам војницима ирисшуи на бедеме.[110]

[109] Хронологија одлучујућег обрачуна Јована Кантакузина са Момчиловим четама под зидинама Перитеориона може се прецизно одредити баш захваљујући подацима Нићифора Григоре. Сам Јован Кантакузин, који такође опширно описује исти догађај не даје елементе за његово датирање (в. одломак бр. 55 превода вести овог писца). У опису самог догађаја Нићифор Григора констатује да је била средина лета и да је зрило жито (в. нап. 115 овог коментара). У следећем педесетом одељку своје историје Нићифор Григора описује изненадно убиство великог дукса Алексија Апокавка у Цариграду, а започиње га речима да је протекло четири дана од обрачуна ЈованаКантакузинаса Момчилом под зидинамаПеритеориона (έ.^αρε, μεταξύ παρήλθαν ήμέραι). Даље се у тексту тога поглавља каже да се убиство Алексија Апокавка десило 11. јуна (1345). Cf. Greg. II, 729, 731. Све то показује да је Момчило пао под зидинама Перитеориона 7. јуна 1345. године; на основу изнетих хронолошких индиција тако је и датиран крај живота и каријере храброг родопског великаша. Уп. *Новаковић,* Струмска област 34: *Новаковић,* Стара српска војска 91; *Јиречек,* Историја I, 224; У старијој литератури једино је *Parisot,* Cantacuzene 198, n. 3 упозорио да у датирању убиства Алексија Апокавка може да постоји дилема између 11. јуна и 11. јула 1345. године. Хронологија два у историји Нићифора Григоре повезана а временски блиска догађаја — погибија Момчила и убиство великог дукса Алексија Апокавка — постаје јаснија објављивањем текстова Кратких хроника, важне врсте извора за позновизантијску историју. Тако једна од њих, која бележи догађаје до 1352, године, бар према старијем издању региструје да је Алексије Апокавк убијен 14. јула 1345. године. Уп. *Б. Горннов,* Неиздании византиискив хронограф XIV века, ВВ 3 (1949) 286. Полазећи од тога, *Lemerle,* Emirat d'Aydin 210, n. 2 предложио је ревизију хронологије погибије Момчила, истовремено упозоравајући да спомената Кратка хроника наводи да је Алексије Апокавк убијен 14 (уместо 11) јула 1345. године. Аутор је располагао старијим издањем споменуте Кратке хронике, а на основу њене белешке је сматрао да је Алексије Апокавк убијен 11. јула 1345. године, па да је Нићифор Григора погрешио у месецу ставивши јун уместо јул, или да је у питању погрешно читање сачуваних рукописа. На основу тога П. Лемерл помера и датум Момчилове погибије у 7. јул 1345. године. Ту хронологију су прихватили неки аутори: Историл на Бмгарил I, 226; *Гизелев,* Момчил 25, н. 69; *Ателов,* БЂЛгаро-виз. отношенил 44, н. 5; *Soulis,* Serbs24, 260, n. 15. Међутим, у новом критичком издању Кратке хронике која бележи догађаје до 1352. године стоји да је Алексије Апокавк убијен 14. јуна 1345. године; осим тога једна Кратка хроника бележи да је велики дукс убијен 11. јула а друга у суботу 11. јуна 1345. године. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 84, No. 44, 93, No. 11, 617, No. 1. На основу тих података, који као да потврђују одавно уочену хронологију Нићифора Григоре, историчари су се вратили на 11. јун 1345. године као датум убиства великог дукса Алексија Апокавка, а тиме и на 7. јун исте године као дан обрачуна Јована Кантакузина са Момчилом под зидинама Перитеориона. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 363, n. 1; Nicol, Kantakouzenos 59; *Schreiner,* Kleinchroniken II, 262; Историја српског народа I, 522 *(Б. ФерјанчиК); Bartusis,* Chrelja and Momčilo 209, n. 66.

[110] О последњем походу смирнског емира Умура према Тракији говори и Јован Кантакузин (в. одломак бр. 55 превода вести овог гшсца), али се његово излагање у нечему разликује од описа Нићифора Григоре. Учени историчар не говори

Јер није прошло четири дана и цар [Јован Кантакузин] са Умуром кренувши полази да ратује против Момчила, који је за кратко време стекао много војске и непрестано освајао ромејске градове и земље.ш И у томе се пролеће завршавало.[112] А када је ромејска војска заједно са персијском [турском] војском прешла планину Родопа, Момчило се припремао за рат. И дотада је већ освојио градове (πόλεις) Ксанти и Периторион, градиће и места (πολίχνιά τε καΐ χωρία)[1J3] који су око и између њих и поседовао је преко четири хиљаде коњаничке војске.[114]

о Умуровим перипетијама око прелаза преко територије лидског емира Сарухана као ни о снази селџучке коњице, али зато доноси занимљиву вест да је Умур заједно са Јованом Кантакузином отишао из Дидимотике до Цариграда, чије је моћне бедеме посматрао са запрепашћењем и дивљењем. Поређење вести двојице савремених историчара даје *Lemerle,* Emirat d'Aydin 206, додајући и вести римоване турске хронике о Умуру.

ni Очигледно је да овде Нићифор Григора оцртава врхунац Момчилове каријере; родопски великаш је нападао на околне области и градове обилно се користећи повољним околностима које му је пружао дуг грађански рат у Византијском царству. Међутим, у поређењу са редовима Јована Кантакузина, опис Нићифора Григоре је знатно краћи и сумарнији. Тако он на пр. не спомиње посланство које је Момчило слао у табор Јована Кантакузина, покушавајући да се поново са њим споразуме. Cf. *Кириакидис,* Μομτσίλος 343 sq. Зато је исправна опаска да је опис догађаја из 1345. године код Нићифора Григоре доста сиромашан, јер је он био слабије обавештен о њима од Јована Кантакузина. Cf. *Lemerle.* Emirat d'Aydin 211 sq.

[112] На почетку пасуса о припремама Умура за поход у Европу Нићифор Григора наглашава да је било пролеће — αλλά γαρ ζαρος έπιστάντος εν τούτοις (Greg. II, 726), па овде констатује да се пролеће завршавало. Свето поклапа са осталим елементима за датирање описаних догађаја (в. нап. 109. овог коментара).

из Ово су драгоцени подаци о Момчиловим поседима на врхунцу његове блиставе каријере. Занимљиво је да за Ксантију и Перитеорион Нићифор Григора употребљава израз град — πόλις, што савремени византијски писци чине само када су у гштању већи и значајнији центри (о Ксантији и Перитеориону в. нап. 377 и 316 коментара за вести Јована Кантакузина). К. Асдраха обраћа пажњу на термин град (πόλις) употребљен за Ксантију, потсећајући да је и римована турска хроника о Умуру назива великим градом (Le Destän d'Umur Pacha 99 sq.,ver. 1529), за шта сматра да је претерано. Истовремено К. Асдраха региструје и податак да се између Ксантије и Перитеориона налазе градићи и села (πολίχνιά τε καΐ χωρία), на основу чега закључује да је Ксантија била природан одбрамбени ослонац читаве области која је чинила Момчилове поседе. Што се тиче Перитеориона К. Асдраха наглашава да је то био центар једне области са много малих градова. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 44—46, 102 sq.

[114] Процене Момчилове војне снаге су врло занимљиве, јер о томе дају податке и други савремени извори. Пре свега, сам Јован Кантакузин каже да је Момчило у часу склапања споразума са н>им располагао са 300 коњаника и 5000 пешака; у опширном огшсу одлучног сукоба својих одреда и савезника Селџука са Момчилом под зидинама Перитеориона јуна 1345. године цар писац процењује његове снаге на 1500 људи (в. одломак бр. 46 и 55 превода вести Јована Кантакузина). Нићифор Григора у два маха говори о снази Момчилове војске: први пут каже да је она бројала 2000 људи (в. нап. 98 овог коментара), а овде процењује да је уочи одлучујућег окршаја код Перитеориона Момчило располагао са 4000 људи. Римована турска хроника о Умуру такође наводи да је Момчилова војска бројала 4000 људи. Cf. Le Destän d'Umur Pacha 101, ver. 1571. *Гмзелев,* Момчил 29, н. 26 даје преглед података о Момчиловој војној снази, али изоставља другу бројку од 4000 људи забележену у делу Нићифора Григоре. *Asdracha,* La region des Rhodopes 102 sq. као да верује бројци Нићифора Григоре, јер каже да је 1345. године Момчило у области

А пошто већ беше средина лета и земља се налазила у зрењу жита, цар се, сакупивши читаву војску, улогорио негде близу Периториона и своје је распоредио и сврстао у бојни ред.И5 А већ је и Момчило, направивши себи у Периториону сигурно упориште, излазио окружен бројном војском и заслепљен великом дрскошћу. ι16 Јер, није он за себе ништа ни мало ни незнатно очекивао, него је као већ имајући победу у рукама и пре огледања са непријатељем и са великом дрскошћу јурећи, улетео међу непријатеље.

А цар, поставивши се са ромејском војском насупрот челу непријатеља, одолевао је нападу и надирању Момчилове војске. А персијску [турску] војску, која беше прилично бројна, поставио је управо у круг, да би у средишту као у клопку и замку ухватила Момчила са читавом његовом војском. А када су се измешали звуци труба и бубњева и по варварским обичајима Персијанаца [Турака] у борби уобичајена ратничка вика, наста велика галама у читавом крају која изазва неочекивано велики страх код Момчила и пре окршаја нагло сломи ону охолост и претерану самоувереност. ι[17]

И да оставимо по страни неизвесности судбине и брзе обрте у борби: већина персијске [турске] војске, сишавши брзо са коња, разви се у стрелце, кружно постављене. А они који су се унутра вртели као неке дивље звери, нису могли да се пробију ни да умакну

Ксантије и Перитеориона имао више од 4000 људи. Сматра да је Перитеорион служио као центар за окупљање великог броја пешадије и коњице. Слично је сматрао и *Lemerle,* Emirat d'Aydin 206, наводећи да је Момчило имао 4000 коњаника. Свакако да су бројке Нићифора Григоре и римоване турске хронике о Момчиловој војној снази претеране, јер је тешко претпоставити да је у средњовековним условима ратовања родопски великаш могао да сакупи тако бројну коњаничку војску. Међутим, Нићифор Григора реално оцртава да је од почетка преговора са Јованом Кантакузином до коначног обрачуна код Перитеориона Момчилова војна снага порасла, што је свакако било последица његове муњевите каријере.

[115] Податак о средини лета, времену када почиње жетва, драгоцен је за одређивање хронологије сукоба Јована Кантакузина и Момчила под зидинама Перитеориона (в. нап. 109 овог коментара).

[116] Овде се вести Нићифора Григоре разликују од исказа Јована Кантакузина, који оширно огшсује Момчилове преговоре са становницима Перитеориона; они су одбили да га пусте у град, а пристали су да приме његовог нећака Рајка са одредом од 50 људи (в. одломак бр. 55 превода вести Јована Кантакузина). Из излагања Нићифора Григоре излази да је Момчило држао Перитеорион који је чак био његово главно упориште. Ту значајну разлику од чијег тумачења зависи одређиваае границе и обима Момчилових поседа, уочио је *Кириакидис,* Μομτσίλος 343 sq., поклонивши више поверења речима Јована Кантакузина, према коме Момчило није држао Перитеорион. Још одлучнија у томе је *Asdracha,* Les Rhodopes 202, n. 30 која напомиње да Нићифор Григора погрешно наводи да је Момчило држао Перитеорион; према вестима Јована Кантакузина његови житељи су одбили да приме Момчила у свој град, прихвативпш само његовог нећака Рајка са одредом од 500 војника (у извору стоји број 50 в. одломак бр. 55 превода вести Јована Кантакузина). *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 209, n. 65 такође не верује да је Момчило држао Перитеорион, јер би се у томе случају свакако склонио у овај град.

[117] Јован Кантакузин даје знатно испрпнији опис сукоба свој»х и селџучких одреда са Момчилом под зидинама Перитеориова (в. одломак бр. 42 превода вести Јована Кантакузина).

персијској војсци [фаланги]. Јер, нападали су их одмах и цареви коњаници, ударајући час спреда а час са леђа, безбројна копља бацајући. И пошто су Персијанци [Турци], нападајући стрелама за кратко време уништили читаву Момчилову коњицу, најзад су се пешаци борили са пешацима и наста борба прса у прса. И укратко речено, кажу, нико од Момчилове војске није остао у строју, нити је успео да кришом побегне, већ је и сам Момчило са готово читавом војском постао плен мача, осим малобројних који су живи заробљени. ι[18]

(Greg. II, p. 727, 18 —p. 729, 13)

Чешири дана иосле Момчиловог иораза и иошбије код Перишориона, убијен је у Царшраду велики дукс Алексије Аиокавк док је обилазио једну шамницу.[119]

Сеишембар 1345 — аирил 1346.[120]

46

СТЕФАН ДУШАН ОСВАЈА ВИЗАНТИЈСКЕ ГРАДОВЕ И ОБЛАСТИ И КРУНИШЕ СЕ ЗА ЦАРА

А Краљу, владару Трибала (Κράλη δε τω Τρφαλλών ήγεμόνι), не беше доста што се мешао у сукобе који су Ромеји међусобно водили, него је и рачунао да му је то најбоља прилика за корист и прави дар судбине. Зато се попут огња ширио и стално поробљавајући надалеко пустошио градове и земље Ромеја, а да никога не беше ко би се могао супротставити таквим његовим нападима.[121] Јер, Византинцима беше заиста много боље да и ћутећи и признајући предају [њему] све до Христопоља, него да Кантакузину пође за руком да то освоји. А и Кантакузину то сасвим не беше по вољи, али ипак заузет у грађанском рату, није имао прилике да брани. Зато му се [Стефану Душану] тада потчини све до теснаца Христопоља (μέχρι στενών Χριστουπόλεως) осим Солуна;[122] између осталог и Сер,

[118] Сам цар писац описује да је после победе над Момчилом отишао у Ксантију, чији су му житељи предали град, а затим говори о судбини супруге погинулог Момчила (в. одломак бр. 55 превода за вести Јована Кантакузина).

[119] О изненадном убиству великог дукса Алексија Апокавка у Цариграду говори и сам Јован Кантакузин (Cant. II, 542 sq.). Тај догађај га је неочекивано ослободио од најопаснијег противника, а истовремено је унео велики немир међу преостале сараднике царице Ане Савојске.

120 у преведеном одломку Нићифор Григора је обухватио ток догађаја у византијско-српским односима о којима говори и сам Јован Кантакузин (в. одломак бр. 58 превода вести овог писца). Започиње са српским освајањем Сера и околних области које се може прецизно датирати у крај септембра 1345. године (в. нап. 406 коментара за вести Јована Кантакузина), а завршава са описом царског крунисања Стефана Душана, обављеног у Скопљу на Ускрс 16. априла 1346. године (о томе в. нап. 124 овог коментара). Занимљиво је да обојица савремених византијских историчара временски повезују царско крунисање Стефана Душана са његовим освајањем Сера.

[121] Тачна је оцена ученог историчара да током дугог грађанског рата у царству (1341—1347) нико није био у стању да се супротстави освајањима Стефана Душана. *Soulis,* Serbs 25 сматра да се ове доста уопштене вести односе на освајања српског краља у годинама када је Јован Кантакузин био заузет борбама у Тракији против присталица царице Ане Савојске и Алексија Апокавка (1343—4).

[122] Војнички успеси и освајања Стефана Душана у лето и јесен 1345. године нису се ограничили само на заседање важног и великог града Сера; тада је српски краљ освојио низ градова и крајева у јегејском приморју. О томе говори сам Јован Кантакузин, описујући одашиљање посланства на српски двор (пролеће 1347) које је Стефану Душану пребацивало што је поред Сера освојио и друге градове и тврђаве Македоније осим Солуна (в. одломак бр. 54 превода вести Јована Кантакузина). Вести Нићифора Григоре су одређеније и корисније за опену домета српских освајања према југоистоку. На основу исказа двојице савремених византијских историчара а и фрагментарних вести других извора одавно су чињени напори да се одреди коначна граница државе Стефана Душана према југоистоку, односно у областима северног јегејског приморја. Још је *Флоринскии,* Славлне и Византш II, 103 уопштено сматрао да је запоседањем Сера завршена значајна етапа српских освајања на овој страни, јер је тада Стефан Душан припојио својој држави читаву Македонију осим Солуна. Међутим, исти аутор је веровао да је неке градове и области на овој страни српски владар касније освојио; то закључује из описа акције Матије Кантакузина против Срба (1348), где се каже ла су његови савезници Турци стигли до Христопоља, границе нових српских освајања, као и да су опљачкали Мигдонију, недавно изгубљену византијску област. Уп. *Флоринскш,* Андроник Младшии 9. О југоисточним границама државе Стефана Душана први је документовано расправљао С. Новаковић, верујући да је после запоседања Сера (септембра 1345) српски краљ искористио заузетост Јована Кантакузина у покушајима да се најзад домогне Цариграда и да је наставио напредовање према истоку. Тада је Стефан Душан освојио Момчилове поседе, које је после његове погибије код тврђаве Перитеориона (јуна 1345) приграбио Јован Кантакузин. Узимајући у обзир ове редове Нићифора Григоре, С. Новаковић је претпостављао да је граница српске државе у једном тренутку после освајања Сера била на Мести, али да је касније Стефан Душан искористио тешкоће Јована Кантакузина и освојио градове и крајеве све до доњег тока Марице. Уп. *Нокаковић,* Струмска област 36—38; *Новаковић,* Срби и Турци 154 сл. К. Јиречек је имао велике резерве према оваквим оценама о југоисточној граници државе Стефана Душана. Веровао је да су Срби тада држали Сер, Драму, Филипе и део Халкидика, али да се према истоку њихова освајања нису простирала даље од града Христопоља. Као доказ К. Јиречек је наводио чињеницу да је 1347. године Јован Кантакузин дао најстаријем сину Матији као апанажни посед територију од Дидимотике до предграђа Христопоља, а од мора на југу до тврђаве Ксантије на северу. Та област, позната и као Волерон са главним градом Грацијанопољем, остала је под Византијом, само што је 1352. године њоме завладао млади цар Јован V Палеолог. Према томе, Византија је у овом делу јегејског приморја задржала градове Христопољ, Анакторопољ и Елефтеропољ. Уп. Зборник К. Јиречека I, Београд 1955, 457 сл.; *Јиречек,* Историја I, 221, II, 7. Такви погледи К. Јиречека дуго су преовлађивали у историографији. Уп. на пр. *С. Сшанојевић,* Историја српског народа, Београд 1910, 140 сл.; *Николић,* Цар Душан 86 сл.; *Lemerle,* Philippes 199, n. 3; Историја народа Југославије I, 363. Поново их је разматрао *Г. Шкриванић,* О јужним и југоисточним границама српске државе за време цара Душана и после његове смрти, Ист. часопис 11 (1961) 1—15, добро уочавајући да су одреди Стефана Душана ратовали у родопском приморју, на основу чега је претпоставио да се граница српских освајања налазила нешто источније од Христопоља и да су Срби држали крајеве до Месте на истоку. Суочен са два мишљења о судбини Христопоља средином XIV века *Е. Наумов,* К истории сербо-византиИскоЕ границв! в второИ половине XIV в., BB 25 (1964)

252 је покушао да их усклади: без одређених доказа претпоставио је да су 1345. године Срби освојили Христопољ, али да је град већ 1350. године поново припао Византинцима. О југоисточним границама Српског царства детаљно је расправљао Г. Острогорски (Христопољ између Срба и Византинаца 334 сл.; Серска област 25—27 = Сабрана дела IV, 465 сл.). Поклонио је пуно поверење резултатима К. Јиречека да је област Волерона, тј. крај Дидимотике и Христопоља остала под Византинцима, али је исказао значајне резерве према његовим предлозима о судбини Христопоља. Пре свега, обратио је пажњу на јасан али недовољно запажен податак Нићифора Григоре да је Стефан Душан потчинио својој властисве ромејске градове до христопољских кланаца сем Солуна. Упозорио је да исти писац мало даље каже да је после царског крунисања Стефан Душан поделио државу са сином краљем Урошем, задржавши ромејске земље и градове до христопољских теснаца (в. нап. 126 овог коментара). Најзад, Нићифор Григора бележи да је Јован Кантакузин 1347. године дао сину Матији као апанажни посед област од Дидимотике до предграђа Христопоља (Greg. П, 814). Поред вести византијских извора Г. Острогорски је обратио пажњу и на један српски запис који бележи да је Стефан Душан освојио грчку земљу до Морунца града званог Христопоља. Уп. *Сшојановић,* Записи I, бр. 89; *Осшрошрски,* Христопољ између Срба и Византинаца 334 сл.; *Исши,* Серска област 23(= Сабрана дела IV, 466). На основу тих података Г. Острогорски закључује да је, насупрот опште прихваћеном мишљењу К. Јиречека, Христопољ био под српском влашћу и да се на овој страни граница Српског царства налазила код кланаца који леже мало источније од Христопоља. Cf. *Soulis* Serbs 26. Ти кланци су се налазили на међи између Тракије и Македоније, а познати су још у антици. Уп. *Ф. Паиазоиу,* Македонски градови у римско доба, Скопје 1957, 297.

У оцени обима српских освајања према југоистоку поставило се и питање судбине полуострва Халкидике. Непосредно после заузимања Сера (септембра 1345) под српску власт је дошла и Света Гора, о чему сведочи општа хрисовуља краља Стефана Душана свим светогорским манастирима, издата новембра 1345. године. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 5, 30—35. Очигледно се ради о уговору новог господара са светогорским монасима од којих је српски краљ очекивао значајну подршку у настојањима да се домогне царске круне. Cf. *M, Lascaris,* Actes serbes de Vatopedi, Bsl 6 (1976) 167 sq.; *Soulis,* Tsar Stephan Dušan 116 sq. Међутим, још је К. Јиречек сматрао да је западни део Халкидика остао под Византијом, а као доказ је наводио хрисовуљу цара Јована Кантакузина из јула 1351. године која манастиру Ивирону потврђује поседе у Ермилији и на Каламарији; по мишљењу К. Јиречека та околност јасно сведочи да су се у тренутку издавања повеље (1351) ти крајеви налазили под влашћу византијског цара. Уп. Зборник К. Јиречека I, 459, н. 2; *Јиречек,* Историја I, 223. То мишљење прихватају *Николић,* Цар Душан 115 сл.; *Soulis,* Tsar Stephan Dušan 139 и *Serbs* 27. *H. Hunger,* Kaiser Johannes V Palailogos und der Heilige Berg, BZ 45 (1952) 364; *Наумов,* К истории сербо-византи2ско2 границн 231 који наглашава да је 1351—2. године српски цар могао да поново освоји неке области око доње Струме и на Халкидици. Г. Острогорски је исправно упозорио да потврдна хрисовуља Јована Кантакузина Ивирону не доказује да су области у којима је манастир имао наведене поседе биле под византијском влашћу. У повељи се монасима Ивирона потврђују и поседи који су одавно били на српској територији, као на пр. манастир Богородице Милостиве код Струмице. Уосталом, честа је појава да се у повељама византијских царева а и Стефана Душана потврђују и поседи који се нису налазили на територији дародавца повеља. Уп. *Осшрошрски,* Серска област 37 сл. (= Сабрана дела IV, 478 сл.). Сабирајући горе изнете дискусије, може се закључити да је после освајања Сера (септембра 1345) српски краљ наставио освајања према истоку, па се под његовом влашћу нашла читава област између Струме и Месте, као и цео Халкидик са Светом Гором. Cf. G. *Ostrogorsky,* La prise de Serres par les Turcs, Byz. 35 (1935) 302 (= Сабрана дела IV, 243). Потребно је напоменути да је у новије време Oikonomides, Κατακτήσεις 294—299 исказао претпоставку да је српска власт над југоисточном Македонијом, па и Халкидиком трајала од 1345. до 1350. године, када е у јесен Јован Кантакузин успео да поврати Халкидику; Византинци су је задржали !до 1355. или 1356. године, када је она поново пала под српску власт (о томе в. детаљније нап. 446 коментара за вести Јована Кантакузина).

велики и славан град (ἄστυ), пошто се због глади и дуге опсаде, две најгоре несреће предао по споразуму.[123]

Због тога Краљ, осећајући се јачим и испунивши се највећом охолошћу — јер мислио је да ништа од оног што је до Византа остало под Ромејима неће одолети његовој сили и владарској власти[124] — прогласи се царем Ромеја (βασιλέα 'Ρωμαίων εαυτόν ἀνηγόρευσε) и варварски живот замени ромејским обичајима, па се јавно служио владарском капом и сјајним одеждама (στολαῖς διασημοις), које приличе тој великој части и служи се и до данас.[12]s

[123] О освајању Čера (септембра 1345), великом успеху Стефана Душана, говори и Јован Кантакузин (в. одломак бр. 58 превода вести овог гшсца). Наглашава да је српски краљ освојио Сер захваљујући присталицама које је нашао међу његовим житељима. У току описа ранијих покушаја Стефана Душана да се домогне Сера цар писац увек истиче постојање његових пријатеља у граду (в. одломак бр. 56 превода вести Јована Кантакузина). Те оцене држања једног дела становника Сера недвосмислено су потврђене у повластицама које је после освајања града Стефан Душан давао својим новим присталицама који су му у томе часу пришли (в. нап. 391 коментара за вести Јована Кантакузина).

[124] *Флоринскш* Славнне и Византил II, 142 обратио је пажњу на ове речи Нићифора Григоре, упозоривши да уверење Стефана Душана да ће без отпора освојити све византијске територије до самог Цариграда није било погрешно, јер је он и до тада лако освајао градове и области царства.

[125] Царско крунисање Стефана Душана претставља један од најважнијих догађаја у историји српске средњовековне државе, тим чином уздигнуте на исти државно-правни степен који су имала суседна царства Византијско и Бугарско. Према узорима византијских царева Стефан Душан се најпре крајем 1345. године, вероватно у Серу, прогласио за цара (в. нап. 407 коментара за вести Јована Кантакузина), а неколико месеци касније уследио је најсвечанији завршни чин читаве церемоније: крунисање у цркви а у присуству угледних световних и духовних достојанственика. О царском крунисању Стефана Душана пре свега говоре савремени византијски историчари Јован Кантакузин и Нићифор Григора. Први доста кратко и сумарно каже да је после освајања Сера Стефан Душан прогласио себе царем Ромеја и Трибала (βασιλέχ εαυτόν ἀνηγόρευε 'Ρωμαίων κο l Τριβαλών) а да је сину доделио титулу краља (в. одломак бр. 58 превода вести Јована Кантакузина). Са друге стране, Нићифор Григора каже да се Стефан Душан прогласио царем Ромеја (βασιλέα 'Ρωμε ίων εαυτόν ἀνηγόρευσε), да се служио царским одеждама и знацима, којима се служи и данас, као и да је територију српске државе поделио са сином Урошем (в. нап. 126 овог коментара). Чини се да није био у праву *М. Ласкарис,* Повеље српских владара у грчким публикацијама, Прилози за КЈИФ 8 (1928) 188 када је упозоравао да је опис царског проглашења Стефана Душана, који даје Нићифор Григора, непотпунији у односу на исказ Јована Кантакузина. Насупрот томе *Максимовић,* Порески систем 102, н. 1 исправно уочава да је оВДс тога значајног догађаја код Јована Кантакузина краћи и сиромашнији подацима од оног што о томе каже други савременик Нићифор Григора. Зато смо и одлучили да коментар за овај важан државноправни корак придодамо уз текст Нићифора Григоре.

Још је стари *Флоринскии,* Славнне и Византии II, 112 обратио пажњу на речи Нићифора Григоре да је Стефан Душан прихватио ромејске обичаје и веровао да се оне односе на време између царског проглашења и крунисања, које је српски краљ провео у грчким крајевима. Суштину описа царског крунисања који даје Нићифор Григора преноси и *Динић,* Душанова царска титула 96. *Љ. Максимовић,* Грци и Романија у српској владарској титули, ЗРВИ 12 (1970) 62 сл. исправно сматра да не треба дословно тумачити исказе двојице византијских историчара и на основу н>их закључивати да се Стефан Душан само прогласио за цара а не и крунисао царским венцем. Обојица савременика само овде Стефана Душана називају царем, а иначе увек краљем; то чине да би истакли своје чуђење због овог чина, јер је за н>их пс-стојао само један цар — византијски.

Пошто је у питању необично важан догађај у нашој средњовековној историји, царско крунисање Стефана Душана заслужује посебну пажњу. Тај чин, додуше доста кратко, региструју и неки домаћи извори. Тако се у кратком житију архиепископа и патријарха Јоаникија каже да је он у Скопљу крунисао Стефана Душана за цара. Уп. Животи краљева и архиепископа 378. У уводу Душановог законика забележено је да је Стефан Душан крунисан за цара на Ускрс 6 (14) априла 6854 (1346) године. Тај свечани чин обавио је патријарх Јоаникије пред целим сабором, а у присуству бугарског патријарха Симеона са архијерејима сабора бугарског, светогорског прота са свим игуманима и старцима сабора светогорског. Уп. Законик Стефана Душана 4 сл. Наши летописи такође кратко региструју Душаново царско крунисање, понегде са погрешном годином. Уп. *Љ. СШојановић,* Стари српски родослови и летописи, Београд — Сремски Карловци 1927, 82, бр. 130, 106, бр. 164, 172, бр. 399. Најзад, у повељи о оснивању Злетовске архиепископије (1347) каже се да је Стефан Душан краљевство уздигао на царство, а од архиепископије створио патријаршију. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 676—681.

Наведени изворни подаци о царском крунисању Стефана Душана различито су комбиновани у тумачењима историчара. *Николић,* Цар Душан 103 је уопштено веровао да је то крунисање било исто као и византијско царско крунисање, чији се опис налази код Јована Кантакузина. *Јиречек,* Историја I, 222 је сматрао да је Стефан Душан крунисан за цара на државном сабору у Скопљу (на Ускрс 16. априла 1346), а у присуству властеле, свештенства и светогорских монаха. Крунисање су обавили српски патријарх Јоаникије и бугарски патријарх Симеон; тада је Јелена добила такође царску круну, а млади Урош краљевску. Идеју да је царско крунисање Стефана Душана обављено на државном сабору прихватили су: Историја нароца Југославије 1, 358; *Пурковић,* Српски патријарси 58; *Sou/is,* Serbs 32. Историја српског народа I, 527 *(М. Б.шшјевиК)* наглашава да је проглашење царства и патријаршије прихватио државнк сабор, па је Стефан Душан у присуству сабора и крунисан у Скопљу. *Радојчић,* Српски сабори 124 сл., 226 је имао знатне резерве према идеји да је Душаново царско крунисање обављено на државном сабору, јер је сматрао да је Стефан Душан самостално одлучио да узме царску титулу, што је саопштио сабору, чији су учесници то прихватили, па је он и крунисан пред истим сабором. Исти аутор (стр. 227 сл.) се трудио да нађе и потврду за исказану сумњу позивао се на касније осуде чинацарског крунисања (житије патријарха Саве и писмо деспота Јована Угљеше о измирењу са Цариградском патријаршијом), које говоре једино о преступу самог Стефана Душана, а не спомињу улогу сабора. *Радојчић,* Српски сабори 8 сл. упозорава да и Мавро Орбин опширно говори о државном сабору на коме је Стефан Душан крунисан за цара, али сматра да то он то чини због учешћа Дубровчана у томе свечаном чину.

Несумњиво је да су наведена тумачења вести о царском крунисању Стефана Душана веома корисна, али тај важан државноправни чин заслужује да буде осветљен са више страна. Пре свега, пажњу заслужују опсежне и пажљиве припреме за тај корак који је погодио византијске универзалистичке интересе и претензије, као и његове далекосежне последице. У неопходне предрадње за царско крунисање спадало је и царско проглашање Стефана Душана крајем 1345. године (в. нап. 407 коментара за вести Јована Кантакузина). Кроз Дубровник су 22. јануара 1346. године прошли српски посланици који су ишли у Млетке са вестима о будућем царском крунисању, као и са понудом савеза. Cf. Monumenta ragusina. Libri reformationum I, Zagrabiae 1979, 221. Крајем марта 1346. године Дубровчани су одлучили да као изасланике пошаљу тројицу племића на крунисање српског владара. Cf. Ibid. 226. Млетачки сенат је 3. марта 1346. године послао честитку Стефану Душану, а 24. марта изабрани су претставници који ће ићи на свечаност његовог царског крунисања. Cf. *Ljubio,* Listine II, 7; *Јиречек,* Историја I, 222; *Пурковић,* Српски патријарси 15. У међувремену је Стефан Душан брижљиво припремао свечаност царског крунисања. Пре свега морао је да претходно дотадашњег српског архиепископа Јоаникија (постао је архиепископ 1338. године после смрти свога претходника Данила II) уздигне за патријарха, јер је само црквени поглавар са таквим саном могао да обави церемонију царског крунисања. *Р. Грујић,* Скопска митрополија, Скопље 1935, 98—100 је сматрао да је проглашење Јоаникија за патријарха обављено на Цвети (9 априла) 1346. године а

у главној скопској цркви Богородице Тројеручице. Тај датум је прихваћен и у неким каснијим радовима: *Р. Веселиновић,* Патријарх Јоаникије, Гласник Српске православне цркве XXVII, 7 (1946) 131—134; *Б. Тодић,* Патријарх Јоаникије — ктитор фресака у цркви св. Апостола у Пећи, Зборник за ликовне уметности МС 16 (1980) 90 сл. *Радојчић,* Српски сабори 123 сл. доста уопштено датира ово уздизање између проглашења Србије за царство и Душановог крунисања за цара, али сматра да је и овај корак Стефан Душан предузео без сазивања сабора. За тај чин је тражио и добио пристанак Трновске патријаршије и Охридске архиепископије. Недавно је о овом значајном државноправном кораку расправљао и *Пуркоеић,* Српски патријарси 17—19, 55 који је проглашење Јоаникија за патријарха датирао у јануар 1346. године вероватно на празник Богојављења. Као доказ М. Пурковић наводи податак из Јоаникијевог житија да је он на престолу св. Саве остао 8. година, тј. од почетка 1338. до почетка 1346. године (Животи краљева и архиепископа 378). Иначе, М. Пурковић такође не верује да је Јоаникије на државном сабору проглашен за патријарха, већ сматра да је за тај чин Стефан Душан добио пристанак српског патријарпшјског сабора, бугарског патријарха и охридског архиепископа. Проглашење Јоаникија за патријарха Историја српског народа I, 527 *(М. Блшојеећ)* датира у јануар или најкасније у почетак априла 1346. године. *Soulis,* Serbs 31 сматра да је то обављено на сабору у пролеће 1346. године. За своје царско крунисање Стефан Душан је морао да придобије и неке друге чиниоце источно-православног света који би својим присуством не само увећали ову церемонију, већ јој угледом и ауторитетом дали значајну потврду. Били су то трновски патријарх, охридски архиепископ и светогорски прот са игуманима и старцима атоским. Присуство трновског патријарха Симеона Стефан Душан је лако обезбедио због добрих односа са бугарским царем Јованом Александром, чијом је сестром Јеленом био ожењен. *Ангелов,* Бт>лгаро-срЪбските отношешш 107 сматра да та околност сведочи да је Стефан Душан за царско крунисање добио пристанак и помоћ трновског цара. Иако не верује у претпоставку да је сам Јован Александар присуствовао овом свечаном чину, он сматра да је ипак за то добио неке компензације од српског владара. Претпоставља да је тада Ораховски манастир са поседима враћен бугарској држави, а жељом Стефана Душана да се одужи своме шураку тумачи и хрисовуљу бугарском манастиру Зографу на Светој Гори од априла 1346. године. Што се тиче охридског архиепископа Николе треба се потсетити да се Охрид већ од 1334. године налазио под влашћу Стефана Душана, а *И. Снегаров,* Историл на Охридската архиепископин I, Софии 1924, 320 верује да је присутство охридског црквеног поглавара значило благослов васељенског патријарха. Веома важно било је и присуство светогорског прота са игуманима и старцима Атоса, водеће идејне снаге источноправославног монаштва. Почетак добрих односа Стефана Душана са светогорским монасима обележен је издавањем опште хрисовуље српског краља светогорским манастирима (новембра 1345) којом је обећано да ће Света Гора сачувати самосталност, њене монашке обитељи поседе и повластице, а да ће се у свим манастирима и келијама после имена византијског цара спомињати име новог господара Стефана Душана. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 5, 30—34. *М. Ласкарис,* Ватопедска грамота на цар Иван Асега II, Софил 1930, 32 сл. веровао је да је општа хрисовуља настала иницијативом светогорских монаха који су дошли новом господару Стефану Душану и понудили му услове за споразум. *Soulis,* Tsar Stephan Dušan 126—129 пре верује да је иницијатива потекла од српског краља који је — како се у ошптој хрисовуљи и каже — послао свог логотета Хрса да преговара са Светогорцима. То што су монаси задржали право да спомињу име византијског цара Г. Сулис исправно тумачи њиховом жељом да не кидају све односе са Цариградом. *Meyendorff,* Gregoire Palamas, 137 је само уопштено нагласио да је после освајања Свете Горе (крајем 1345) Стефан Душан у остварењу свог великог циља — царске круне — очекивао подршку светогорских монаха који су, добивши од њега поседе и повластице, послали свог прота да присуствује церемонији његовог царског крунисања. Историја српског народа I, 528 *(М. Блмојевић)* претпоставља да је већ у преговорима логотета Хрса и протата било говора о Душановој царској титули. Заиста, из увода Душановог законика види се да је крунисању у Скопљу присуствовала и делегација Свете Горе коју су поред прота чинили игумани и старци атоског сабора. *Мавромашис,* Πιλ:ιολόγι.ι 112, н. 87 одриче могућност присуства светогорског прота Душановом крунисању, наводећи као доказ чињеницу да је прот Исак

тада био затворен у Цариграду. Међутим, он не познаје резултате Ж. Дарузеса по којима је тада светогорски прот био Теодорет који је, према томе, могао присуствовати свечаном чину у Скопљу. *Ci. J. Darrouzes,* Liste des protes de l'Athos. Le millenaire du Mont Athos 963—1963 I, Chevetogne 1963, 426. *Мошин,* Патријарх Калист 193 195 је веровао да је ТОМ приликом поред Теодорета у Скопље дошао и будући васељенски патријарх Калист, који је тада био јеромонах у Ивирону.

Разумљиво је што се одавно јавила жеља да се чин царског крунисања Стефана Душана потпуније објасни. *Флоринскии,* Славнне и Византил II, 110 је сматрао да постоји разлика између царске титуле Стефана Душана и оне коју су носили бугарски владари: они су се називали царевима Грка и Бугара, а Стефан Душан је био српско-ромејски цар. *Јиречек,* Историја II, 15 исправно наглашава да је Душаново царско крунисање значило потпуни раскид са прошлошћу, јер је он крунисан царском круном специјално направљеном за ову прилику, а по византијским обичајима добио је скиптар и црвене ципеле. *Николић,* Цар Душан 97, н. 1 доста наивно сматра да је Стефан Душан имао право на грчку царску титулу, зато што је држао и грчке области. Исти аутор (стр. 105) констатује да је после царског крунисања Стефан Душан почео да дели византијске титуле (севастократора, деспота, логотета, протовестијара и др.), а верује да је тада утврђен и двоглави орао као. царски и државни грб. *G. Ostrogorsky,* Die byzantinische Staatenhierarchie, Sem. Kond. 8 (1936) 47, n. 9 (Сабрана дела V, 245, н. 9), такође пореди титуле српских и бугарских царева из Другог бугарског царства, па констатује да су се они називали царевима Срба и Грка, односно Бугара и Грка. По његовом мишљењу „то не значи додуше слабљење идеје о цару али значи разводњавање идеје Рима, којој се овде даје једно етничко тумачење". *Г. Осшрошрски,* Автократор и самодржац, Глас САН 164 (1935) 151—153, 159 (= Сабрана дела IV, 331—333,338) посматра употребу егштета самодржац (автократор) у средњовековној Србији, који се јавља у повељама још из времена краљевства. Међутим, после царског крунисања Стефан Душан више не употребљава тај епитет у српским потписима владарских повеља. Раније је он тиме хтео да нагласи суверенитет и независност према византијским царевима, а када је и сам постао цар за тим није више имао потребе. Чини се да су *Соловјев-Мошин* с. VIII отишли сувише далеко у тумачењу царске титуле Стефана Душана, напомињући да „Душан јасно показује своју тежњу да замени оба претендента на цариградски престо — Јована Палеолога и Јована Кантакузина, да се покаже грчким грађанима као најјачи у борби и најпозванији за"престо". *Д. Кашић,* Идејни основи средњовековног схватања владарске власти у Срба, Православна мисао XVI, 20 (1973) 86 сл., 95 сл. исправно наглашава да са Душановим временом српска држава потпуно прима византијска схватања, што се види по обреду крунисања, давања највиших византијских титула, а и епитета које је Стефан Душан као владар узимао. Међутим, не изгледа прихватљиво његово тумачење да је Стефан Душан желео да сруши Византију и да на »еним темељима створи ново царство. Тако Д. Кашић објашњава околност да је Стефан Душан повремено истицао своје сродство са Палеолозима, наводећи као пример повељу манастиру Зографу из априла 1346. године у којој он цара Јована V Палеолога назива својим нећаком. Такве појаве могу се тумачити познатим идејом о међусобном сродству средњовековних владара који су припадали царској породици (о томе в. *F. Dölger,* Die „Familie der Könige" im Mittelalter, Historisches Jahrbuch 60, 1940, 397—420 = Byzanz und die europäische Staatenwelt, Darmstadt 1964, 34—69). *D. Nicol,* The Byzantine View of Western Empire, Greek, Roman and Byzantine Studies VIII, 4 (1967) 326 сматра да је царска титула Стефана Душана имала исти карактер као и титуле бугарских царева Симеона, Калојана и Јована II Асена. Изгледа убедљивије тумачење да је Стефан Душан желео да створи једно царство које би постојало поред Византије, чиме је директно угрозио византијску супрематију у хијерархији средњовековних држава. То налази потврде и у потписима повеља Стефана Душана, који су у средњовековним условима јасан одраз државно-правних и територијалних претензија сваког владара. У потписима српских повеља Стефан Душан је титулисан као цар Срба и Грка, дакле титула се везује са етничким појмовима, само што се уместо Ромеја спомињу Грци. Са друге стране у потписима грчких повеља Стефана Душана врло често се јавља назив Романија који треба да замени термин Ромеји у потписима византијских царева. Уп. *Максимовић,* Грци и Романијаб!—78. Историја српског народа I, 531 *(М. Блшојевић)* сматра да таква замена етничких појмова територијалним ништа није променила у државно-правном смислу, јер се под Србијом подразумевају српске а под Романијом грчке земље. Поред живог цара Јована V Палеолога Стефан Душан није могао да узме титулу цара Ромеја „али, исто тако ни своју царску титулу није могао лишити правног основа, како међу Србима тако ни међу Грцима". Нешто даље се у истој књизи (стр. 541) констатује да је Стефан Душан царским крунисањем убројао себе међу православне цареве са свим правима тога владарског сана. Он је својим универзалистичким претензијама теоријски оспоравао права двојице царева Јована Кантакузина и Јована V Палеолога који су се борили за престо у Цариграду.

Упоредо са царском титулом Стефана Душана потребно је посматрати и титулу новорукоположеног српског патријарха Јоаникија, јер је и она одраз одређених државно-црквених претензија. Изгледа да први српски патријарх Јоаникије није аналогно Душановој царској титули Срба и Грка себе називао патријархом Срба и Грка. Спомени Јоаникија у документима, кар и натписи поред сачуваних портрета, показују да се наводе његова титула патријарха понекад уз спомен српских и поморских земаља. Само на једном јеванђељу, писаном септембра 1354. године, за серског митрополита Јакова каже се да је завршено у време цара Душана и „свепреосвештеног и благочастивог патријарха Срблем и Грком кира Јоаникија". Уп. *М. Јуіоеић,* Титуле и потписи архиепископа и патријарха српских, Богословље 9 (1934) 257 сл.; *Пурковић,* Српски патријарси 28 сл., 49, н. 56, 64 сл. Занимљиво је да се тек Јоаникијев наследник Сава (1354—1375) у документима и потписима јавља као патријарх Срба и Грка. Уп. *Радојчић,* Српски сабори 140 сл.; *Пурковић,* Српски патријарси 29, 73, 93, н. 26.

У склопу царског крунисања Стефана Душана поставља се и питање како је Византија реаговала на тај чин, којим су директно били погођени њени универзалистички интереси. Пре свега, треба упозорити да савремени историчари Јован Кантакузин и Нићифор Григора, који кратко региструју овај важан државно-правни чин. називају Стефана Душана искључиво краљем. Уп. *Пурковић,* Српски патријарси 45 сл. Свакако да Византија није могла да призна „ни Душаново крунисање за цара Срба и Грка ни стварање Српске патријаршије, јер су оба чина била супротна начелима царске идеологије". Међутим, Цариград није одмах предузео санкције, баш као што то није чинио ни у питању Симеона, Самуила или владара Другог бугарског царства. Тек касније бачена је анатема на српску цркву. Уп. *Осшроторски,* Серска област 129 (= Сабрана дела IV, 542). То је учинио цариградски патријарх Калист, чији је први понтификат и сигуран terminus post quem за овај значајан корак васељенске патријаршије (о хронологији анатемисања српске цркве в. нап. 450 коментара за вести Јована Кантакузина). Касно бацање анатеме *Јиречек,* Историја I, 223 је објашњавао околношћу да је Византија била забављена својим стварима. *Мошин,* Патријарх Калист 193 сл. слично тумачи закаснело реаговање Византије: тешким политичким приликама Цариграда, јер је у борби за власт превага већ прешла на страну Јована Кантакузина, а царица Ана Савојска и њени сарадници били су свесни значаја овог проглашења. В. Мошин помишља да је у том одлагању реаговања Цариграда извесну улогу имао и попустљив став Свете Горе и Охридске архиепископије према царском крунисању Стефана Душана. *Динић,* Душанова царска титула 98 верује да је анатемисање српске цркве дело Јована Кантакузина: оглашено је тек после његовог сукоба са Јованом V Палеологом, па је према томе било уперено не само против Срба него и против младог византијског цара. Чини се да је у праву *Максимовић,* Грци и Романија 62 који сматра да Калистова анатема (1350—1) и није била у правом смислу реакција Византије на чин Душановог крунисања, већ да је више везана за оружани сукоб Јована Кантакузина са Србијом. Исти аутор верује да би реакција Византије била бржа „да је Цариград сматрао да је српски владар узурпирао титулу владара универзалног царства односно византијску царску титулу". Без обзира на дилеме око хронологије бацања анатеме на српску цркву (в. нап. 450 коментара вести Јована Кантакузина), остаје чињеница да је тај негативан став цариградска патријаршија и касније задржала. Осуду проглашења царства и патријарпшје у Србији садржи и чувена повеља деспота Јована Угљеше о измирењу са цариградском патријарпшјом (1368), документ који је бар према изнетим формулацијама морао саставити неки Византинац. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 35, 262—265; *Динић,* Ду-

А отада је са сином поделио читаву државу: њему [сину] уступио је да по трибалским обичајима влада [земљом] од Јонског Залива и реке Дунава до града Скопља, коју [земљу] додирује и велика река Вардар (Ἄξιος), спуштајући се негде одозго, а себи [узе] одатле [тј. од Скопља] ромејске земље и градове према уобичајеном ромејском начину живота до пролаза код кланаца Христопоља. А земље

шанова царска титула 96 сл.; *Осшрошрски,* Серска област 136—138 (= Сабрана дела IV, 601—603); уп. и најновије тумачење *Ф. Баришић,* О измирењу српске и византијске цркве 1375, ЗРВИ 21 (1982) 173—178. Тек после измирења са црквом у држави кнеза Лазара (1375) цариградска патријаршија је донекле променила став, па је патријарх Нил у акту из октобра 1386. године назвао Стефана Душана царем Србије. Cf. Actes de Kutlumus, ed. *P. Lemerle,* Paris 1946, 144; *Динић,* Душанова царска титула 101. Шта више и каснији домаћи писци осуђивали су проглашење царства у Србији, као на пр. Константин Филозоф, оптужујући Стефана Душана да је прекршио прадедовски ред и да се прогласио царем. Уп. *Пурковић,* Српски патријарси 45. Са друге стране, у житију патријарха Саве Данилов Настављач каже да се Стефан Душан покајао због „достојанства и градова, али да га је смрт спречила да то дело и окаје". Уп. Животи краљева и архиепископа српских 381; *ОсШрогорски,* Душан и његова властела 385 (= Сабрана дела IV, 195 сл.) и *Динић,* Душанова царска титула 96 сматрали су да се речи Даниловог Настављача односе само на проглашење патријаршије и на освојене градове из којих је Стефан Душан прогнао византијске митрополите и управнике. Међутим, *Пурковић,* Српски патријарси 40 је склон да ове речи шире тумачи: оне се односе на царску титулу и на читаву освојену византијску територију.

Међутим, званична Византија је ипак на неки начин признала царску титулу Стефана Душана. Први корак у том правцу учинили су светогорски монаси који су, према општој хрисовуљи краља Стефана Душана (новембра 1345), пристали да га признају за господара и да његово име спомињу у службама по манастирима и келијама светогорским, али под условом да се не спречава спомен имена цара Ромеја (уп. *Соловјев-Мошин* бр. 5, 32—33). Шта више, у неким каснијим светогорским документима Стефан Душан се спомиње као цар. Тако га повеље врховног савета светогорских манастира из децембра 1347. године наводе као моћног и светог нашег господара и цара кир Стефана. Cf. Actes de Chil. I, No. 135, 282, No. 136, 284. *Г. Осшрошрски,* Србија и византијска хијерархија држава, О кнезу Лазару, Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 134 исправно уочава да употребљени епитети моћни и свети (κραταιό; и οqioc) одговарају примерима навођења византијских царева али истовремено упозорава да се додаје и име Стефан, што се не чини за владајуће византијске цареве; то сведочи да Светогорци нису заборавили да постоји и други цар у Цариграду. У овом погледу значајан је знатно каснији акт светогорског прота Герасима (јануар 1375) који по наредби цара Јована V Палеолога дарује Хиландару келију Плака; у овом документу, свакако настаслом у периоду обновљене византијске власти над Светом Гором, спомиње се блажени и покојни цар Србије кир Стефан. Cf. Actes de Chil. I, No. 156, 329 sq.; *Динић,* Душанова царска титула 99 —101. Међутим, постоји и једна званична царска повеља која српском владару признаје царску титулу, то је хрисовуља Јована V Палеолога Хиландару, издата јула 1351. године, на молбу „преузвишеног цара Србије и љубазног ујака кир Стефана". Cf. Actes de Chil. I, No. 138, 292; *Динић,* Душанова царска титула 97 сл.; *Пурковић,* Српски патријарси 45 сл. М. Динић је исправно сматрао да је ово признање млади цар Јован V Палеолог учинио у невољи, када је хтео да Стефана Душана придобије као савезника у борби против Јована Кантакузина. Историја српског народа I, 530 (М. *БлтојевиК)* наглашава да је спомен Душановог царског достојанства, територијално ограниченог на српску државу, било највеће могуће признање од стране византијског цара чиме је анатема цариградског патријарха Калиста сведена на односе између две цркве цариградске и српске патријаршије. Овде се истовремено потсећа да је исти Јован V Палеолог десет година после смрти српског цара његову супругу Јелену назвао „преузвишеном царицом (деспином) Србије". Уп. Исто 553.

од тих тесиаца до Селимврије и Деркоса, све осим Херсонеса, беху већ потчињене Кантакузину.[126]

(Greg. II, p. 746, 1 — p. 747, 14)

Нићифор Гршора даље оиисује каќо су Турци сваки час ирелазили из Азије иреко Хелесионша и сшраховишо иљачкали градове Тракије. Чинили су самосшално или као савезници Јована Каншакузина.

[126] Поред ових вести Нићифора Григоре о крунисању Стефана Душана говори и Јован Кантакузин (в. одломак бр. 58 прекоду вести овог писца). О суштини података двојице савремених историчара уп. *Флоринскии,* Славлне и Византин II, 106 сл.; *Максимовић,* Порески систем 102, н. 1. Иако се искази двојице савременика о томе важном чину у суштини подударају, ипак постоје знатне разлике у опису статуса Душановог сина Уроша, разлике које се међусобно можда и допуњују. Цар писац даје важан податак да је истовремено са узимањем царског достојанства Стефан Душан доделио сину Урошу краљевску титулу (в. одломак бр. 45 превода вести Јована Кантакузина). *Јиречек,* Историја 1,222, н. 45, II, 15 је без резерве прихватио вести Јована Кантакузина о крунисању младог Уроша за краља. Уп. *М. Ивковић,* Установа „младог краља" у средњовековној Србији, Ист.гласник 3—4 (1957) 77. *Соловјев,* Законодавство 72 је сматрао да је тада млади Урош постао очев савладар, како је то био обичај и у суседној Византији. Међутим, упоредо са податком цара писца о Урошевој краљевској титули треба посматрати и значајне речи Нићифора Григоре да је Стефан Душан са сином на неки начин поделио територију своје простране државе, оставивши му српске крајеве, а за себе задржавши грчке области. Те занимљиве вести регистровали су *Parisot,* Cantacuzene 212 и *Флоринскш,* Славлне и Византии II, 106 сл., Каснији истраживачи су се трудили да у другим изворима пронађу податке који би потврдили вести византијских историчара о подели територије царства Стефана Душана. Најпре је обраћена пажња на уговор цара Стефана Душана са Дубровником (20 септембра 1349) где се на више места говори о царевој и краљевој земљи, трговима и властели (уп. *Новаковић,* Зак. спом. 169—172). Хрисовуља српског цара Хиландару из 1348. године говори о селима и метосима у српској а и у грчкој земљи. Cf. Actes de Chil. II, No. 38, 493—497. Уз хрисовуљу Стефана Душана серском митрополиту Јакову (1353), коме се дарује црква св. Николе под Кожљем на Пчињи, придодата је и кратка потврдна хрисовуља краља Уроша, па је и та околност узимана као доказ о подели територије српске државе (уп. Гласник СУД 24, 1968, 241—248). Полазећи од ових индиција, историчари су, почевши од К. Јиречека, веровали да је априла 1346. године цар Стефан Душан заиста поделио пространу територију своје државе, при чему је млади краљ Урош добио области између Јонског Мора, Дунава и Скопља, а његов отац је за себе задржао области од Скопља до кланаца код града Христопоља. *Уи. Јиречек,* Историја I, 222, н. 15; *Соловвев,* Греческие архонтв! 275; *Соловјев-Мошин* с. VII sq.; *Ивкоеић,* Установа „младог краља" 70, 77 која не наводи да основне податке о томе даје Нићифор Григора, али сматра да је традиција поделе државе настављена касније у време Уроша, када је се осамосталио краљ Вукашин. *(Максимовић,* Порески систем 103, н. 5 исправно упозорава да су ова два случаја сасвим различити). *Т. Томоски,* Скопје од XI до XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 62 потпуно прихвата идеју о подели територије српског царства, позивајући се само на закључке К. Јиречека. Недавно је Л. Славева поново посветила пажњу овом важном питању: на основу гласуса Нићифора Григоре, као и наведених података из повеља, одлучно је поновила тврдњу о подели Српског царства на српске и грчке земље. Штавише, она верује да је тада са проглашењем царства само санкционисано једно стање које је постојало још од Милутинових освајања у Македонији: те области су и под Византијским царством имале посебан положај и статус, па су га задржале и после доласка српске власти. Уп. *Л. Славева,* Дипломатичко-правните споменици за историјата на Полог и соседните крајеви в XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија III, Скопје 1980, 107—111. Чини се да постојање таквог континуитета не налази никакву потврду у изворима. Још је *Соловјев,* Законодавство

1345..

47

СТЕФАН ДУШАН ОСВАЈА ВЕРИЈУ

Од како је Јован Каншакузин ушао у Царшрад и узео царски иресшо, њему су осим обале Мидије били иошчињет сви шрачки fрадоеи.[12&]

71—73 навео споменуте податке докумената који би потврдили вести Нићифора Григоре о подели територије државе Стефана Душана (1346), али је одмах изнео претпоставку да је таква подела извршена само формално; тешко је било поделити српске и грчке области, јер је и раније у освојеним крајевима (Призрен, Полог) било Грка. Историја народа Југославије I, 358 сл. наводи податке Нићифора Григоре о подели територије Српског царства, али одмах констатује да је читавом државом управљао цар Стефан Душан. *Soulis,* Serbs 78—80 каже да се подела на Србију и Романију запажа у савременим српским документима, али додаје да је све то било више теоријски и да је Душан уствари управљао читавом територијом царства. Урош није независно владао у северним крајевима, већ као сацар у византијском смислу речи. То показује његова повеља из 1353. којом потврђује очев дар манастиру св. Арханђела *(Новаковић,* Зак. спом. 701—705); то је Урош учинио јер се радило о српским земљама. Недавно је о овом значајном питању расправљао *Максимовић,* Порески систем 101—106 и дошао до врло занимљивих резултата. У анализи података докумената који су навођени као докази о подели територије Љ. Максимовић полази од Душанове хиландарске повеље из 1348. године. Уочава да се овде сва села како она у српској, тако и она у грчкој земљи — ослобађају свих обавеза у царству, великих и малих, а да ниједан чиновник нити властелин не сме да их узнемирава; на основу тога он исправно закључује да ови редови „сведоче пре о постојању јединственог државног апарата у провинцији, него о неким његовим разграничењима по територијалном принципу зависно од простирања цареве или краљеве надлежности". Уп. *Максимоеић,* Порески систем 105. И у повељи Стефана ДуШана Дубровчанима (20 септембра 1349) Л>. Максимовић уочава значајне елементе који говоре управо супротно о јединству територије Српског царства. За преступе према Дубровчанима у царевој и краљевој земљи суди дарев суд, а и сами Дубровчани ће у трговима царства и краљевства одговарати пред царским судовима. Сукобе између двеју страна решаваће искључиво цар. Уп. *Максимовић,* Порески систем 105 сл. О трећем доказу краткој повељи краљаУроша, који потврђује серском митрополиту Јакову цркву св. Николе под Кожљем на Пчињи (1353) Л>. Максимовић сматра да је настала као последица околности што је Стефан Душан даровао цркву у име царске породице. Зато је и млади краљ Урош желео да својим потписом учествује у даривању „али се из ове околности не може извући закључак о његовим посебним ингеренцијама у једном делу државе". Уп. *Максимовић,* Порески систем 106. Исти аутор упозорава да се у титулама Стефана Душана (потписи првеља и др.) прво наводи Србија или Срби, па онда Романија или Грци, што показује да млади Урош као престолонаследник није могао имати управу над Србијом. Душанов законик је прокламован за читаву територију српске државе, чиме се свакако желело да се умање разлике између српских и грчких области. На основу изнетих доказа Љ. Максимовић сматра да је Српско царство 1346. године остало јединствено, налазећи се уствари под влашћу самог Стефана Душана. У њему нису постојала два државна система, две владарске канцеларије, као ни две одвојене целине. Српска држава је била административно јединствена, а спона свих делова био је сам цар Стефан Душан. Историја српског народа I, 533 сл. *(М. БлашјевиК)* верује речима Нићифора Григоре да је Стефан Душан део државе препустио сину Урошу, али сматра да је царева власт била присутна на читавој територији простране српске државе.

[127] О датуму Душановог освајања Верије в. нап. 411 а коментара за вести Јована Кантакузина.

128 у црвим дашма стечене царске власти у Цариграду Јован Кантакузин није успео да се домогне тврђаве Мидије која се налазила недалеко од престонице на трачкој обали Црног Мора. Нешто даље Нићифор Григора (II, 796) наводи да је Јован Кантакузин убрзо освојио и овај град који је био 40 стадија удаљен од Цариграда. Уп. и коментар уз старо париско издање. Cf. Greg. II, 1287.

А у Македонији са другим [градовима] потчињеним владару (ἡγεμόνα) Трибала, и сама Верија поста му убрзо подложна, не могавши да без помоћи дуго одолева варварској и упорној сили, пошто је одатле у међувремену побегао намесник (ἐπιτροπεύοντος) царев син Манојло.[1^] А Солуну се није допадало да се било коме потчини, ни Кантакузину ни владару (ἡγεμόνι) Трибала.[130]

(Greg. П, ρ. 795, 4—11)

Нићифор Гршора износи своје виђење иокреша и власши зилоша у Солуну, корисшећи се иримерима из аншичке исшорије, а зашим оиисује иоход Јована Каншакузина ирошив шрачке ириморске шврђаве Мидије.

Јесен

48

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ДОДЕЉУЈЕ СИНУ МАТИЈИ ОБЛАСТИ ОД ДИДИМОТИКЕ ДО ХРИСТОПОЉА

Јован Каншакузин је сшаријем сину Машији доделио власш над обласшима између Дидимошике и иредграђа Хрисшоиоља, а од JelejcKoi

129 Речи Нићифора Григоре *Флоринскш,* Славлне и Византил II, 100, н. 1 користи као доказ да се Верија налазила у Македонији. О томе да је Манојлу Кантакузину поверена управа над Веријом и околним градићима говори и сам Јован Кантакузин (в. нап. 303 коментара за вести овог писца). Цареве вести су нешто садржајније јер кажу да је поред Манојла Кантакузина у Верији остао и царев рођак Јован Анђео, који је у јесен 1342. године добио управу над Тесалијом. Треба напоменути да у опису начина српског освајања Верије постоје извесне разлике у делу двојице историчара. Према Нићифору Григори житељи града су, нашавши се у безизлазном положају, одлучили да га предају Стефану Душану. Са друге стране, цар писац друкчије приказује та збивања, наглашавајући да је српски владар новцем поткупио неке становнике и тако освојио град (в. одломак бр. 46 превода вести Јована Кантакузина). О разлици између постојећих верзија в. нап. 411 а коментара за вести Јована Кантакузина.

130 Природно је да сам Јован Кантакузин детаљније описује тешкоће које је после преузимања престола у Цариграду имао са зилотима у Солуну. Све до јесени 1350. године они су одбијали да га признају за цара, преговарајући чак и са српским царем, чији су се одреди налазили у непосредној близини града (в. одломке бр. 61—62 превода вести Јована Кантакузина). Иако је опис царевих перипетија са зилотима у делу Нићифора Григоре сасвим сумаран, он ипак јасно оцртава њихову жељу да остану независни и од Јована Кантакузина и од српског цара. Исте жеље солунских зилота много јасније су описане у делу Јована Кантакузина, који каже да су они хтели да заварају и њега а и српског цара, како би користили Солун само за себе (в. одломак бр. 48 превода вести Јована Кантакузина).

[13ι] Нићифор Григора даје драгоцен хронолошки податак да је Јован Кантакузин кренуо из Цариграда у Дидимотику после појаве звезде Арктура која је видљива средином септембра. Cf. Greg. II, 813. То даје за право *Осшромрском,* Серска област 25 сл. (= Сабрана дела IV, 464 сл.) који читаву епизоду додељивања апанаже Матији Кантакузину датира у јесен 1347. године. Према томе нису довољно прецизна датирања овог значајног акта у крај 1347. године. Уп. *Новаковић,* Струмска област 39 сл.; *Nicol,* Kantakouzenos 110; */. W. Barker,* The Problem of Appanages in Byzantium during the Palaiologan Period, Βυζαντινά 3 (1971) 111; *Живојиновић,* Јован V 127. *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 133 каже да се то збило у 1347. години после победе Јована Кантакузина у грађанском рату.

мора до Іраgа Ксаншије. У Дидимошици је Јован Каншакузин објашњавао сину значај иовереног му задашка.[1*2]

А ја те постављам као неку брану наше власти и државе, да ти буде омогућено да попут стене стојећи те таласе бескрајног мора Трибала претвориш себи у прилике за сјајне победе а нашим стварима даш сигурност.[133]

(Greg. П, ρ. 815, 19—23)

132 После преузимања власти и престола у Цариграду (фебруара 1347) Јован Кантакузин је изазвао нерасположење најстаријег сина Матије, јер је овај остао без очекиване царске титуле која му је, према устаљеним византијским државно-правним обичајима, као најстаријем царевом сину припадала. Такво незадовољство потпиривали су људи из Матијине околине у Адријанопољу, говорећи му да га је отац запоставио на рачун зета Јована V Палеолога. Сам Јован Кантакузин каже да је Матија имао власт у Адријанопољу и Дидимотици са околним градовима. Cf. Cant. III, 47. Да би смирио нерасположење свога сина Јован Кантакузин је најпре упутио у Адријанопољ царицу Ирину, а онда је и сам кренуо у Дидимотику, намеравајући да Матији као посед да области од Дидимотике до предграђа Христопоља. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 110; *Barker,* Problem of Appanages 111; *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 134, н. 111. Податак да се граница Матијине апанаже налазила код предграђа Христопоља, важан за одређивање границе између царства Стефана Душана и Византије (о томе детаљније в. нап. 122 овог коментара), налази се само код Нићифора Григоре, што је уочио још *Флорински,* Андроник МлађшиВ 5, н. 1. *Nicol,* Kantakouzenos 110, n. 7 констатује да је исказ Нићифора Григоре о апанажи Матије Кантакузина детаљнији од оног што о томе каже сам цар писац „who is perhaps naturally reticent about it". Садржај вести Нићифора Григоре парафразирају још *Флорински,* Славлне и Византин I, 94, н. 2; *Новаковић,* Струмска област 39 сл.; *Јиречек,* Историја I, 224. *Asdracha,* La regiert des Rhodopes 255 региструје ове податке о Матијиној апанажи за КОЈУ каже да се налазила западно од Дидимотике (без ове тврђаве) до околине Ксантије коју је обухватала, простирући се и мало даље. Није јасно зашто К. Асдраха не наводи податак Нићифора Григоре да је апанажа Матије Кантакузина ишла до теснаца код Христопоља. На другом месту (р. 96) она наглашава да је северна граница те апанаже била код Ксантије и села северно од њених бедема. Значајан податак да се Матијина апанажа простирала до Христопоља први је покушао да потпуније искористи *Lemerle,* Philippes 200, n. 3, исправно упозоривши да он показује да се Христопољ није налазио под влашћу Матије Кантакузина. Међутим, и поред тога П. Лемерл верује да се Христопољ тада налазио у византијским рукама, али под специјалном управом самог Јована Кантакузина. Подаци Нићифора Григоре свакако показују да се Христопољ налазио изван апанаже Матије Кантакузина, али је_извесно да град није држао Јован Кантакузин, већ српски цар Стефан Душан. Уп. *ОсшроlopcКи,* Серска област 25 сл. (= Сабрана дела IV, 464 сл.); *Осшрошрски,* Христопољ између Срба и Византинаца 334; *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 134; *Живојтовић,* Јован V, 127.

133 Још је *Флорински,* Славине и Византин I, 94, н. 2 детаљно навео овде изнете речи Јована Кантакузина којима је покушао да сина Матију убеди у велики значај додељене му области. *Новаковић,* Струмска област 39 сл. је нагласио да је према наводима Нићифора Григоре Јован Кантакузин одржао читаву беседу сину Матији, описујући му стање тадашње Византије. Каснији историчари су такође упозоравали на одбрамбени значај Матијине апанаже према Србима, који су угрожавали преостале области Византијског царства. Уп. *Јиречек,* Историја I, 224; *Осшрогорски,* Серска област 25 сл. (= Сабрана дела IV, 465 сл.); *Asdracha,* La region des Rhodopes 255; *Soulis,* Serbs 34; Историја српског народа I, 543 *(С. Ћирковић). Максимоеић,* Генеза и карактер апанажа 134 наводи речи Нићифора Григоре као доказ да је Матијина апанажа у Тракији имала велики значај у одбрани од Срба, док *Fauler,* Deposition 77 чак сматра да је област Матије Кантакузина чинила неку врсту марке према српској држави. /. *Barker,* The Problem of Appanages in Byzantium during the Palaiologan Period, Βυζαντινά 3 (1971) 11 сматра да је истицањем овог значаја Јован Кантакузин желео да умири незадовољство сина Матије са положајем у царству. *Nicol,* Kantakouzenos 110, n. 7 покушава да објасни речи Нићифора Григоре: верује да се оне подударају са судовима каснијег патријарха Филотеја, исказаним у пролеће 1352. године, који набраја изгубљене територије царства и јадикује да је мало градова остало под влашћу Ромеја. Cf. /. *Ševčenko,* The Decline of Byzantium seen through the Eyes of his Intellectuals, DOP 15 (1961) 173.

Јован Каншакузин даље исшиче заслу1е које би шаквим усиесима сшекаоње1ов син Машија, а иредочава му да је добио крајеве оиусшошене сшалним наиадима неиријашеља.

„Јер, њих [крајеве] стално нападајући претварају у беспутну пустињу са једне стране са мора из Азије пљачкашке чете Персијанаца [Турака], а са друге са копна непрестано отворени и скривени напади и биваковања Трибала; то ти дајемо као наследство државе наше, уистину речено више као непрестану борбу и над главом надвијену опасност попут камена Танталовог, него као добитак провиђења.[134]

(Greg. II, р. 816, 10-17)

Јован Каншакузин иредочава сину шежак иоложај државе Ромеја којој је осшала само шрачка земља. Градови су били иорушени.

А како би се иначе Трибал толико осилио против нас; он се попут реке изливши и прекорачивши далеко сопствене међе, безбројним таласима једне крајеве државе Ромеја већ поплави а друге прети да ће поплавити.[135] Наиме, огромним растојањима од наше земље удаљен, стекао је толику храброст и снагу да његове улогорене чете већ непрекидно нашу земљу пустоше, а да од почетка нико није ометао у пустошењу и звекет врхова копаља стално одзвања у нашим ушима;[136] и ничим више не прибавља себи [se. Трибал] самопоуздање за победу, него тиме што ромејске несреће користи за сопствену добробит и моћ.

(Greg. П, ρ. 817, 13—25)

Јован Каншакузин даље исказује своје очинске бриге, шшо шаље сина Машију да обавља шако шежак задашак.

i[34] Пасус реално описује стање у Тракији која је у току више година пљачкана и пустошена од непријатеља Срба, али и Турака, савезника Јована Кантакузина.

ι[35] Из ових речи *Флоринскш,* Андроник Млађшии 205 и Славлне и Византил I, 97 је закључио да долазак Јована Кантакузина на власт у Цариграду (1347) није шипта променио у односу на суседе; напротив, положај царства се неизмерно погоршао. Нарочито су опасни били Срби који су наставили са освајањима (о томе в. нап. 553 коментара за вести Јована Кантакузина). Сличан смисао речима Нићифора Григоре придаје и *Сулис,* Σερβοκρατία 56.

[13<>] Јадиковање над немоћи Византије да се супротстави српским освајањима сасвим је оправдано, јер царство, заузето грађанским ратом, уствари није пружало Јачи отпор српским нападачима. Уосталом, одавно је у историографији уочено да је Стефан Душан освајао византијске области и градове без већих окршаја са војском царства.

Пролеће 1347. ™

49

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ШАЉЕ ПОСЛАНИКЕ СТЕФАНУ ДУШАНУ

У ирешходном одељку Нићифор Гршора lоеори о дошђајима везаним за исихасшичко учење Гршорија Паламе,

И баш када је Сунце било у равнодневници и дугачким роговима Овна силно отварало врата године у дужину дана,![38] цар [Јован Кантакузин] послао је посланике Трибалу да [га] подсете на заклетве и уговоре и да [га] прекоре због кршења са његове стране.![39] А пошто је овај [Трибал] сталним победама стекао врло велику охолост, наредио је да се посланство сместа отпусти необављена посла, па стога цар [Јован Кантакузин] узбуђен напусти Визант — беше већ средина пролећа[140] — сакупљајући против овог [Трибала] војску која се налазила у Тракији и позивајући пријатеља

[137] За хронологију преведеног одломка в. следећу напомену.

138 Ови детаљи су драгоцени за датирање вести Нићифора Григоре о посланству Јована Кантакузина Стефану Душаву, као и обраћања смирнском емиру Умуру за заједничку борбу против Срба. Полазећи од њих, *Lemerle,* Emirat d'Aydin 227 датира посланство Јована Кантакузина Стефану Душану у крај марта 1348. године. *Dölger,* Reg. V, No. 2935 сматра да је то посланство ишло почетком пролећа 1348. године.

[139] Према вестима Јована Кантакузина и Нићифора Григоре, после преузимања власти у Цариграду (фебруара 1347) Јован Кантакузин је послар неколико посланстава Стефану Душану не би ли га приволео да прекине непријатељства и да се измири са новом цариградском владом. Сам цар писац спомиње два посланства која је с пролећа 1347. године упутио српском цару, шусеђајући га на узајамне заклетве које је погазио и претећи да ће потражити помоћ зета Орхана. Овај му је послао 10.000 коњаника који су са Матијом Кантакузином кренули према српској територији, али су се вратили задовољни задобијеним пленом (в. одломак 63 превода вести Јована Кантакузина). Чини се да Нићифор Григора говори и још једном посланству Јована Кантакузина на српски двор, које је, према јасним хронолошким индицијама, шпло у рано пролеће 1348. године. Да се ради о новом посланству показују последице узалудног покушаја измирења са српским царем: после неуспеха посланства из пролећа 1347. године Јован Кантакузин се обратио за помоћ Орхану, док се после неуспеха мисије из пролећа 1348. године обратио смирнском емиру Умуру, савезнику из раније борбе за власт. Зато је Ф. Делгер исправно регистровао да су у питању три посланства упућена на српски двор: два су посланства ишла непосредно једно иза другог у пролеће 1347. године, а треће је отишло отприлике годину дана касније, дакле у рано пролеће 1348. године. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2920, 2921, 2935.

14° На основу јасних речи Нићифора Григоре *Lemerle,* Emirat d'Aydin 227 sq. констатује да је средином пролећа 1348. године Јован Кантакузин кренуо из Цариграда, а пошто је до Дидимотике путовао недељу дана, значи да је овде приспео у другој половини маја 1348. године. Посланство емиру Умуру П. Лемерл датира у април 1348. године. *Dölger,* Reg. V, No. 2936 такође датира посланство Умуру у средину пролећа 1348. године.

Умура из Азије са персијском [турском] војском. Седмог дана цар [Јован Кантакузин] стиже у Дидимотику.[141]

(Greg. П, ρ. 834, 3—14)

Умур није мошо да одмах иомоте Јовану Каншакузту, јер је најире желео да ликвидира лашинско ушврђење у Смирни, шшо је цара ожалосшило, јер није мошо да иредузме иланирани иоход ирошив Срба.[142]

Пролеће 7357.143

50

НИЋИФОР ГРИГОРА ПРЕБАЦУЈЕ ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ ШТО ЈЕ ДОВОДИО СПОЉНЕ НЕПРИЈАТЕЉЕ

Нићифор Григора иребацује Јовану Каншакузину шшо је са мајком ирихвашио исихасшичко учење Гршорија Паламе. Мајка је убрзо умрла, несрећна због удаљеносши вољеног

,,А ти, искусивши многе и разноврсне недаће живота по Тракији и Македонији и код Трибала, а потом из нужде прихвативши персијске [турске] и сатрапске обичаје и веровања, толико си постао безобзиран према свом роду и туђ сваком сажаљењу, остављен од Бога, тако да газиш лешеве ромејских заробљеника

141 *Lemerle,* Emirat d'Aydin 227 sq. сматра да је у јуну 1348. године Јован Кантакузин у тврђави Дидимотици очекивао долазак Умурових помоћних одреда да би са њима и преосталим византијским снагама кренуо против Срба. Он наглашава да се Јован Кантакузин тада налазио у врло деликатном положају, јер су његови главни непријатељи били Турци и Срби; у борби против Турака он је очекивао помоћ Запада, а у рату против Срба помоћ Турака. Зато је Јован Кантакузин, док је папи Клементу VI обећавао да ће се борити против Турака (cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2937), те исте невернике истовремено позивао у борбу против српског цара.

142 У последњем покушају да помогне свом старом савезнику Јовану Кантакузину селџучки емир Умур није ни стигао у Европу; брзо је одлучио да се врати у Смирну и да лично ликвидира латинско утврђење које је претстављало сталну опасност за власт Селџука. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 227 sq.

[143] Дијалог Јована Кантакузина са Нићифором Григором, из кога је преведен овај одломак о Србима, вођен је пре 27. маја 1351. године. Cf. *H. V. Beyer,* Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, JOB 27 (1978) 139. Двојица савременика разговарали су о усаглашавању мишљења о сазивању црквеног сабора.

144 Преведени одломак припада другом делу историје Нићифора Григоре, писаном у лето 1352. године. Незадовољан победом исихазма на сабору од маја 1351. године, Нићифор Григора се замонапшо, повукавши се у славни престонички манас тир Хора. Овде га је више пута посећивао његов бивши ученик Агатанђел који му је доносио обавештења о догађајима; на основу тога је Нићифор Григора и написао књиге од XVIII до XXIX своје историје. Cf. *Hunger,* Profane Literatur 456, 458 sq.; *van Dielen,* Gregoras 26 sq.; *Beyer,* Chronologie der Lebensgeschichte 139, 142, n. 112. Иначе, Теодора, мајка Јована Кантакузина, затворена је и злостављана у Цариграду од стране Алексија Апокавка, аумрлајејануара 1342. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 32 који и региструје ово место Нићифора Григоре.

и тела још плачуће одојчади[145] и немилосрдно на њих стајеш; и нити поштујеш свехранећу ватру Сунца, нити се, како доликује, плашиш небеских севајућих муња Божјих.[14^]

(Greg. П, ρ. 886, 20 —ρ. 887, 6)

Писац даље иребацује Јовану Каншакузину да је ирисвојио еласш царице Ане Савојске.

/357.147

51

СТЕФАН ДУШАН ШАЉЕ ПОСЛАНИКЕ ОРХАНУ

Јован Каншакузинје уүtuuо иосланике своме зешу Орхану, иозивајући ш да не иомаже Ђеновљане. Исшовремено су и Млечани иокушавали да иридобију Орхана, алије он иримио дарове и одједнихи од друшх, а ње1ови одреди су иљачкали ио Тракији и Македонији, заробљавајући и шршвачке бродове.![48]

ι[45] Нићифор Григора потсећа Јована Кантакузина на невоље и недаће које су ромејским областима донели Срби и Турци.

146 Описани дијалог из кога је преузет преведени одломак, значио је крај дугог пријател>ства Нићифора Григоре са царем Јованом Кантакузином. До раскида је, по свој прилици, дошло због разлике у ставу према исихазму, мистичном црквеном учењу прве половине XIV века, чији је главни идеолог био монах Григорије Палама. Током већег дела грађанског рата (1341—1347) Нићифор Григора је стајао по страни у сукобима око исихазма, али је крајем 1346. године, на молбу царице Ане Савојске, почео да пише списе против учења вође покрета Григорија Паламе. После смрти цариградског патријарха Исидора (1350) цар Јован Кантакузин је намеравао да Нићифора Григору изабере за његовог наследника, али је учени писац ту част одбио. Пошто је Јован Кантакузин одлучио да сазове црквени сабор који би прогласио исихазам за једину праву веру, Нићифор Григора је покушао да га одврати од таквих планова, а када у томе није успео, одлучио је да се са неколико пријатеља замонаши. Заветовавпш се да ће се до краја живота држати далеко од двора, Нићифор Григора се повукао у познати цариградски манастир Хора. Cf. *Guilland,* Essai sur N. Gregoras 35; *Meyendorff,* Gregoire Palamas 142; van Dieten, Gregoras 23.

[147] Посланство српског цара османском емиру Орхану обично се датира у 1351. годину. Уп. *Флорински,* Андроник МладшиИ 31 и Славнне и Византил II, 190 сл.; *Пурковић,* Принцезе 59; *Soulis,* Serbs 51; Историја српског народа I, 552. (С. *Ћирковић).* На почетку одељка Нићифора Григоре говори će о посланству Јована Кантакузина зету Орхану кога је позивао да не помаже Ђеновљане. *Dölger,* Reg. V, No. 2987 датира ово посланство у зиму 1351—2. године. *Ангелов,* Бмгаро-срЋбските отношении 111 датира посланство у крај 1350. године, што не изгледа вероватно.

ι<*8 у жељи да поправи положај царства Јован Кантакузин је ТОКОМ своје самосталне владавине (1347—1354) покушавао да умањи економску превласт Млетака и Ђенове у византијским водама и лукама. Мешао се у сукобе те две поморске силе, користећи се византијском ратном флотом коју је обновио уз велике финансијске напоре и жртве. У рату започетом још 1350. године Јован Кантакузин је одлучио да стане на страну Млетака, јер је сматрао да су Ђеновљани као господари престоничког предграђа Галате опаснији за интересе царства. Учешће у овом рату испало је несрећно по Византију, јер је њена флота поражена у сукобу са Ђеновљанима. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 76 sq.; *Nicol,* Last Centuries 242 sq. За Јована Кантакузина је било опасно што су његови савезници Османлије почели да се зближују са Ђеновљанима. Уп. *Флорински,* Андроник Младшип 29; *Jorga,* Latins et Grecs 207—209; *Jorga,* Geschichte 1,191 sq.; *Werner,* Die Osmanen 134.

Мало пре тога владар (ἡγεμών) Трибала послао је посланство, тражећи да брачном заједницом повеже своју кћер са једним од синова Орхана, да би, пошто родбинска веза учврсти међусобне споразуме, већа сигурност била нружена трибалској земљи. Јер, тако се овај варварин Орхан уздигао снагом, да је не само слободно пљачкао Македонију и Тракију и у Тракији Ромеје и Мизе [Бугаре], него је дуго и Трибалима задавао велики страх, шаљући на њихову земљу непријатељску војску и кад год би хтео одатле довлачећи велики плен.1[49] Варварин, примивши радосно ово посланство,

[149] Занимљиво је да једино Нићифор Григора говори о посланству Стефана Душана на двор османског господара Орхана које је нудило родбинску везу између две владарске породице. Сам Јован Кантакузин о томе не даје никакве податке. Још је *Флорински,* Андроник Младшив 31 и Славлне и Византии I, 120 регистровао ове податке, датирајући их у 1351. годину. Исто: *Jorga,* Geschichte I, 192; *Јиречек,* Историја I, 231; Историја српског народа I, 552. *(С. Ћирковић).* На основу ових података *Флоринскш,* Спавине и Византин II, 193 је упозоравао да су погрешне оцене да је Стефан Душан био свестан велике опасности са Истока и да је зато покушавао да организује борбу угрожених хришћанских сила против Османлија. Он наглашава да таква свест није постојала код српског цара, који је и сам хтео да користи Османлије у борби против Византије, али му то није успело. Слична домишљања износи и *Ангелов,* Бт>лгаро-срт>бските отношенил 111 сл. који наглашава да територија Душанове државе још није била непосредно угрожена од Османлија. Опасност од њих је добро уочио Јован Александар, чије су земље већ нападали Турци. *Soulis,* Serbs 52 сматра да су ове вести веродостојне, јер су преговори Стефана Душана са Турцима били сасвим у духу времена, када савез са неверницима није сматран као нешто срамно и грешно. У новије време *Matschke,* Konstantinopel 10 само наглашава да се Византија нашла у опасности због могућности савеза између Срба и Османлија. Прихватање вести Нићифора Григоре у које нема разлога сумњати *[M. Purković,* Byzantinoserbica BZ 45 (1952) 47—49 их је одлучно одбацивао, напоменувши да Стефан Душан није имао женске деце], намеће питање броја деце Стефана Душана и жене му Јелене. На југозападном зиду наоса цркве у Дечанима сачувана је фреска са гпртретима породице краља Стефана Душана, настала свакако пре краја 1345. године. Поред самог краља, његове супруге Јелене и сина Уроша, овде је претстављена и једна млађа особа нешто виша од младог Уроша, једина без круне на глави, изнад које је натпис потпуно уништен. Уп. *Г. Субошић,* Прилог хронологији дечанског зидног сликарства, ЗРВИ 20 (1981) 114. Ова загонетна фигура краљевске породице одавно је уочена, па су чињени покушаји да се утврди о којој личности се ради (в. нап. бр. 50 овог коментара). Међу изнетим претпоставкама изречено је и то да би могло да се ради о именом непознатој кћери Стефана Душана. Уп. *С. Радојчић,* Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 52; *В. Пешковић,* Манастир Дечани, II, Београд 1941, 21. *Б. Тодић,* О неким пресликаним портретима у Дечанима, Зборник Народног музеја XI-2 (1982) 60 сл. не прихвата такву претпоставку, образлажући то тумачењем да се краљевске кћери не сликају у првој зони међу стојећим фигурама, већ само у оквиру шире композиције или лозе Немањића. Истовремено се јавило и тумачење да је овде претстављен Душанов полубрат Симеон — Синиша. Уп. *М. Кашанин,* Уметност и уметници. Српски средњовековни портрет, Београд 1943, 47; *Ј. Ковачевић,* Средњовековна ношња балканских Словена, Београд 1953, 47; *M. Purković,* Byzantinoserbica, BZ 45 (1952) 49; *Тодић,* О неким пресликаним портретима 64 сл. М. Пурковић је желео да открије још неке доказе да је у питању Симеон — Синиша. Упозорио је на повељу од 8. марта 1350. године у којој се наглашава да Стефан Душан и супруга му Јелена нису били многочедни, као и на повељу манастиру св. Николе у Добрушти где се констатује да је Урош јединородни син Стефана Душана. На основу тога *Пурковић,* Принцезе 58 сл. закључује да су Стефан Душан и Јелена имали само једно дете сина Уроша, па да је на фресци у Дечанима претстављен Симеон Палеолог. Без обзира на изнете дилеме око непознатог члана Душанове породице насликаног у Дечанима, а тиме и око броја деце српског краља и цара,

послао је и потврду уговора као и посланике да потврде брак.[150] Пошто је њима, када су се враћали са трибалским посланицима и великим даровима негде око пролаза Родоса заседу поставио зет царев по кћери, син грофа (Κοντοῦ) који је некада владао Етолцима и Акарнацима[151] њихове дарове је на најдрскији начин запленио, једне од посланика је брзо убио а друге је живе заробио.[152]

(*Greg.* III, p. 100, 1—19)

Излашње се насшавља беседничким размишљањима о судбини Ромеја која се решавала у морским шаласима.

Лешо 7157.[153]

52

ЈОВАН V ПАЛЕОЛОГ СКЛАПА САВЕЗ СА СТЕФАНОМ ДУШАНОМ

Млади цар Јован V Палеоло1је у Солуну сшраховао од завереничких

не треба сумаати у веродостојност података Нићифора Григоре. Вести из повеља, на које је обратио пажњу М. Пурковић, не искључују могућност да је Стефан Душан имао и закониту кћер коју је нудио Орхану. Дакле, српски цар је и поред постојања двоје деце могао да се жали да не оставља бројан пород, па и да Уроша назива једнородним сином.

15° Сасвим је вероватно да је српско посланство добро примљено од Орхана који је прихватио понуђени савез и пријатељство. Јер, свакако да је приближавањем Османлија и Ђеновљана, непријатеља Јована Кантакузина и његових савезника Млечана, у дугом рату започетом 1350. године, знатно пореметило цареве односе са зетом Орханом. Уп. *Флоринскш,* Андроник МладшиИ 29; *Jorga,* Geschichte I, 191 sq.; *Werner,* Die Osmanen 134. Зато је Орхан и могао да помишља на повезивање са још једним непријатељем Јована Кантакузина — српским царем Стефаном Душаном.

[151] У питаау је Нићифор Анђео, зет Јована Кантакузина по његовој кћери Марији. Иначе, Нићифор Анђео је био син господара Епира деспота Јована II Орсинија (1323—1335) и Ане Палеолог; он је после 1350. године од таста Јована Кантакузина добио управу над Еносом и околним градовима на трачкој обали Јегејског Мора. О томе даје податке сам Нићифор Григора (cf. Greg. III, 248 sq.). Cf. *Polemis,* Doukai 99; *Nicol,* Kantakouzenos 131; *Asdracha,La* region des Rhodopes 124.

[152] Напад на Орханове људе, који су путовали са изасланицима српског цара предузет од деспота Нићифора Анђела, зета Јована Кантакузина, свакако да је даље погоршао цареве односе са Орханом. Они су ионако били поремећени Орхановим везама са Ђеновљанжма, непријатељима Јована Кантакузина. Уп. *Флоринскии,* Андроник МладшиИ 31. Нешто касније *Флоринскш,* Славлне и Византил II, 191 каже да је Орхан, разљућен овим догађајима, пљачкао по Тракији, угрозивши и сам Цариград. При томе се позива на нешто касније податке Нићифора Григоре. Cf. Greg. III, 116—119. Т. Флорински потсећа да више нема података о везама Стефана Душана са Орханом, а да је Јован Кантакузин годину дана касније обновио везе са Османлијама, што сведочи о његовој дипломатској вештини.

153 *Dölger,* Reg. V, No. 2993 датира преговоре Јована V Палеолога са српским царем у лето 1352. године, позивајући се на каснију констатацију самог Нићифора Григоре (Greg. III, 150) да се то одиграло пре јесени 1352. године. Чини се да је исправније датирати ове вести у пролеће 1351. године (в. нап. 593 коментара за вести Јована Кантакузина). Није јасно зашто Ф. Делгер раздваја вести двојице савремених византијских историчара о преговорима Јована V Палеолога и Стефана Душана и о склапању савеза за заједничку борбу против Јована Кантакузина. Прво кратко наводи садржај вести Јована Кантакузина и датира их у лето 1351. године (cf. *Dölger,*

иланова шасша Јована Каншакузина, као и шурака Машије и

Одиста, после неког времена Краљу Србије, који се наметао и претио да ће му [Јовану V Палеологу] приредити највеће невоље ако се браком ради сродства не повеже пријатељством са њиме који је врло моћан и који може да му у недаћама буде користан савезник, послао је после дугог чекања [Јован V Палеолог] сагласност о томе и одлучено је од обојице да ће Палеолог дати, ако буде згодно, као јемства своју супругу Јелену због завера из њеног рода, а да ће довести свастику Краљеву, која је још била млада а и сестра владара (ἡγεμόνος) Миза [Бугара] Александра.[155] Када је

Reg. V, No. 2977, 2978), а затим посебно региструје податке Нићифора Григоре о плановима родбинских веза Јована V Палеолога и српског цара, као и о понуди коју је Ана Савојска носила младом цару у Солун да ће му Јован Кантакузин уступити власт; те вести Ф. Делгер датира у лето 1352. године. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2993, 2994. Извесно је да обојица савремених историчара описују исте догађаје: преговоре Јована V Палеолога са српским царем о заједничкој борби против Јована Кантакузина који је покушавао да одашиљањем царице мајке Ане Савојске у Солун осујети по себе опасне планове зближавања младог цара и Стефана Душана.

[154] Сам Јован Кантакузин говори о искушењима којима је у Солуну био изложен његов млади зет Јован V Палеолог. Око њега су се окупили бројни цареви непријатељи који су га убеђивали да таст жели да узурпира његова законита царска права (в. одломак бр. 74 превода вести Јована Кантакузина).

[155] Разумљиво је да и Јован Кантакузин огшшрно огшсује преговоре које његов зет Јован V Палеолог водио из Солуна са Стефаном Душаном, а наговаран и потстицан од својих саветника — царевих непријател>а. Иако су цареве вести о тим догађајима детаљније, он ипак ништа не говори о условима тада закљученог уговора о савезу између Јована V Палеолога и српског цара. Са друге стране, у знатно сажетијем исказу Нићифора Григоре о томе налазимо бар неке податке, јер он говори о склапању родбинске везе између две владарске куће. Још је *Parisot,* Cantacuzene 265, 268 sq. желео да наслути услове тада закљученог споразума Јована V Палеолога са Србима: Стефан Душан је требало да младом цару осигура војну помоћ, а овај је за узврат признао српска освајања у Македонији, Тесалији и Акарнанији, као и царску титулу Стефану Душану; у погледу неостварених женидбених планова претпоставља да се Јован V Палеологу није допала невеста, сестра српске царице Јелене. Иначе, В. Парисо је веровао да је Јован V Палеолог био кадар да преда супругу Јелену, јер је мало касније уместо ње послао српском цару свог брата Михајила. Он уочава да се вести о новом браку Јована V Палеолога не налазе код Јована Кантакузина, који није желео да прича оно што му не одговара и да евоцира непријатне успомене. *Muratore,* Principessa 450 sq. такође је запазио да само Нићифор Григора говори о нозим брачним плановима Јована V Палеолога. Оцењујући услове тадашњег споразума, *Флоринскии,* Славлне и Византга I, 120, 194 и Андроник Младшиа 31 је претпостављао да су тада Стефану Душану призната освајања у Македонији, Тесалији, Епиру и Акарнанији, а позива се на конкретне податке Нићифора Григоре о планираном браку младог цара Јована V Палеолога; тај брак би српском цару отворио простор за даље планове према Византији. *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 276 сувише смело је одређивао услове овог споразума, нагласивпш да је Јован V Палеолог намеравао да Србима преда градове на Халкидици (Волерон) које је држао Матија Кантакузин, па чак и сам Солун. *Јиречек,* Историја I, 231 је сматрао да би браком са сестром српске царице Јелене, млади Јован V Палеолог учврстио престо. Исто: *Николић,* Цар Душан 164. *Politis* Handschriften 295 тачно уочава да у планираном браку Јована V Палеолога говори само Нићифор Григора, али погрешно наводи да је невеста требало да буде Теодора, сестра српског цара. *Guilland,* Essai sur N. Gregoras 254 је добро приметио да у огшсу овх преговора и споразума постоји знатна разлика у излагању Јована Кантакузина и Нићифора Григоре; као један од примера наводи и вест да је Јован V

то сазнао цар Кантакузин, кажу, његове је мисли обузео страх гори од смрти; и повевши његову [цара Јована V Палеолога] мајку Ану, чувану за све време у Византу, отишао је у манастир Одигитрије и тамо је пред божанском иконом одмах чврсто обећао да ће њеном сину а своме зету [Јовану V Палеологу] дати читаво наследство царства, под условом да се одрекне оних уговора са Краљем и одмах се врати у Визант законитој супрузи.[156] А сам

Палеолог намеравао да раскине брак са Јеленом Кантакузин и да се ожени сестром српске царице Јелене, о чему говори само Нићифор Григора. Поједини аутори су регистровали план о новој женидби младог цара Јована V Палеолога са Теодором, сестром српске царице Јелене, али нису нагласили важну околност да о томе говори само Нићифор Григора. Уп. Моигин. Патријарх Калист 198; Историја народа Југославије I, 359 сл.; *Dölger,* Reg. V, No. 2993; *Soulis,* Serbs 49, 185, n. 54. Занимљиво је да *Nicol,* Kantakouzenos 135—138, No. 30 не региструје важне вести Нићифора Григоре да је Јелена Кантакузин требало да као таоц иде у Србију. Ако нас савремени историчари Јован Кантакузин и Нићифор Григора не обавештавају о свим условима споразума Јована V Палеолога са српским царем, нека сазнања о томе важном питању дају други извори. Јула 1351. године цар Јован V Палеолог издао је хрисовуљу манастиру Хиландару, потврђујући му бројне поседе и повластице; у тексту повеље се каже да је настала молбом „преузвишеног цара Србије и вољеног ујака царства ми господина Стефана". Cf. Actes de Chil. I, No. 128, 292—294. На тај изузетно значајан акт обратио је пажњу *Мошин,* Патријарх Калист 198 сл., али превасходно га посматрајући као извор за везе Јована V Палеолога и српске царске породице, забележене у историји Нићифора Григоре. Иако се у Хиландарској повељи Јована V Палеологаиз 1351. године наглашава да је Стефан Душан ујак односно стриц (θεῖος) младог цара, В. Мошин констатује да се он овде назива царевим тастом на основу чега закључује да је код Нићифора Григоре споменута родбинска веза 1351. године била већ готова ствар. На основу чињенице да Јован V Палеолог потврђује Хиландару поседе на српској територији, В. Мошин закључује да би та земља могла бити мираз уз руку свастике српског цара. Прави значај хиландарске повеље Јована V Палеолога оценио је *Динић,* Душанова царска титула 97 сл., пре свега упозоривпш да је то једини пример званичног византијског признања царске титуле Стефану Душану. Издавање такве повеље М. Динић повезује са преговорима између Јована V Палеолога и српског цара, исправно претпостављајући да је млади византијски цар морао да у невољи призна царску титулу свом новом савезнику и пријатељу, али са ограничењем на Србију баш као што су Византинци то и раније чинили у X веку са бугарским царевима Симеоном и Петром. Уп. *Г. Осшрошрски,* Автократор и самодржац, Глас САНУ 164 (1935) 121—141 (= Сабрана дела IV, 303—321); Историја народа Југославије I, 360; *Г. Осшромрски,* Србија и византијска хијерархија држава, О кнезу Лазару, Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 134 сл. *D. Obolensky,* The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500—1453, London 1974, 332 настоји да ову повељу осветли и са друге стране; у чињеници да је српски цар тражио од Јована V Палеолога потврду поседа Хиландара он види јасан знак признавања византијског цара као законитог господара хришћанске васељене (the Christian Commonwealth). Све горе речено показује да се могу наслутити неки услови споразума о савезу и пријатељству између Јована V Палеолога и Стефана Душана: млади византијски цар се обавезао да ће српском владару признати царску титулу, а планирано је и уклањање Јелене Кантакузин, уместо које је Јован V Палеолог требало да се ожени Теодором, сестром српске Јелене и бугарског цара Јована Александра.

[156] Манастир Богородице Одигитрије (Водитељице) спадао је међу најугледније монашке обитељи византијске престонице (Cf. *R. Janin,* La geographie ecclesiastique de l'empire byzantin I. Le siege de Constantinople et le patriarcat oecumenique, tome III. Les eglises et les monasteres, Paris 1953, 208—216). Пред том славном иконом Јован Кантакузин је положио заклетву царици мајци Ани Савојској да ће бити лојалан према њеном сину Јовану V Палеологу који се налазио у Солуну. Занимљиво је да је и раније, када је фебруара 1347. ушао у Цариград, Јован Кантакузин положио

[Јован Кантакузин] ће једно од две ствари да бира: или да у Византу за живота боравећи царски управља по вољи зета пословима одатле до Селимврије, или да изабравши тишину и миран живот код куће остане.[15]7 А одмах предаде у њене [Ане Савојске] руке писмено обећање потврђено најјачим заклетвама, узевши као јемца непорочну Богородицу. Она [Ана Савојска], пак, сместа одбацивши свако неповерење, понела је списе тако датих писаних заклетава и одмах је брзо отпловила у Солун да тамо сину излажући оно што је разумно и показујући оне чврсте заклетве, убеди га да се одмах коначно одрекне споразума са Краљем.[158]

(Greg. III, p. 148, 16 —p. 149, 22)

После iuola је цар Јован V Палеоло1 ошишао у Дидимошику, одакле је иослао иосланике у Царшрад Јовану Каншакузину, а зашим ће и сам уиушио у ирестоницу.[159]

царици заклетву пред истом иконом Богородице да неће ништа предузимати да њеног младог сина Јована V лиши законите власти, већ да ће само владати државом до његовог пунолетства. Cf. Cant. III, 8 sq.

[157] Овде изнета обећања Јована Кантакузина, дата у жељи да се млади цар, Јован V Палеолог приволи да промени држање и остави савез са српским царем, привукла су пажњу истраживача. *Parisot,* Cantacuzene 268 је само пренео вести о понуди Јована Кантакузина, али се није изјаснио о њиховој веродостојности. *Флориискии* Андроник МладшиЛ 32 је први посумњао у такве намере Јована Кантакузина да власт преда Јовану V Палеологу а сам да задржи управу над крајевима до Селимврије, града на трачкој обали Мраморног Мора, или да се чак потпуно повуче у приватан живот. Т. Флорински сматра да је Агатанђел, ученик НнЉифора Григоре који му је причао о овим понудама, преувеличао ствари, износећи она обећања која је Јован Кантакузин давао почетком 1347. године, када је преузео власт у Цариграду. Међутим, на другом месту *Флортскии,* Славлне и Византил I, 121 само износи понуђене услове, не улазећи у разматрање о веродостојности изнетих података. *Dölger,* Reg. V, No. 2994 је био склон да прихвати сумњу Т. Флоринског у спремност Јована Кантакузина да 1351. године преда царску власт своме зету Јовану V Палеологу. *Janin,* La geographie ecclesiastique 210 чак сматра да се Јован Кантакузин заклео пред славном иконом Богородице Одигитирије (в. претходну напомену) да ће Јовану V Палеологу предати управу над царством само ако се одрекне савеза са српским царем. Нудио је да, живећи у престоници, управља крајевима до Селимврије, или да се коначно повуче у приватан живот; Јован Кантакузин се на то чак и заклео, али уговор није остварио. Чини се да нема разлога за сумњу у веродостојност података Нићифора Григоре о обећању Јована Кантакузина да је спреман да власт преда Јовану V Палеологу, уколико он остави Солун и дође у Цариград. Пре свега, ти подаци се два пута понављају у историји Нићифора Григоре: најпре их налазимо у опису преговора Јована V Палеолога са Стефаном Душаном и мисије царице Ане Савојске у Солун, а касније у дугој беседи младог цара Јована V Палеолога који је Ирини Кантакузин објашњавао разлоге за учињене поступке. Шта више и даљи ток догађаја као да потврђује истинитост вести Нићифора Григоре: Јован V Палеолог је из Солуна преко Еноса и Дидимотике кренуо у Цариград, где је стигао почетком 1352. године; надао се да ће његов таст Јован Кантакузин оставити царску власт, али су се ствари сасвим друкчије одвијале.

[158] Јован Кантакузин знатно опширније говори о путовању царице Ане Савојске У Солун у лето 1351.године (в. нап. 602 коментара за вести Јована Кантакузина).

!59 *Dölger,* Reg. V, No. 2995 региструје вести Нићифора Григоре о посланству Јована V Палеолога тасту Јовану Кантакузину у Цариград и датира их у лето 1352. године. Међутим, с обзиром на чињеницу да је Јован V Палеолог стигао у Цариград већ почетком 1352. године (в. следећу напомену), јасно је да је ово посланство по-

*Пролеће 1352.^*

53

ЈОВАН V ПАЛЕОЛОГ ОБЈАШЊАВА ИРИНИ КАНТАКУЗИН РАЗЛОГЕ ЗА САВЕЗ СА СТЕФАНОМ ДУШАНОМ

Јован Каншакузин шаље суируіу Ирину да иокуша да ирешворима умири Јована V Палеолога и одврахии їа од неиријашељсшава ирема Машији Каншакузину. Млади цар се у дугачкој беседи, која се овде ираноси, иравда иред царицом Ирином Каншакузин за своје иосшуике који су били изазвани држапем само1 Јована Каншакузина. Одвојивши ш од мајке и суїруіе, он їа је осшавио у Солуну иод надзором друшх људи.^[61]

„И док сам био у таквом положају, стигла су ми тајна писма од Краља Србије; десило се да је он боравио негде близу [наше] земље и да му нису остале непознате наше домаће невоље; наиме одавно освојивши, држао је све до зидина града Солуна у коме сам се јадан тада налазио. Говорила су ми писма да по своме нахођењу изаберем једну од две ствари: или да — већ у међувремену одвојен због недаћа од супруге [Јелене Кантакузин] — узмем за жену његову [Краљеву] свастику и спасем се са градом [Солуном], или да будем збрисан таласом његовог мора који [Стефан Душанј намерава да сручи на град.[162] Пошто сам се прибрао и просудио да није ни варварин ни безбожник онај који ми у невољи пружа помоћ, као што су они који помажу мом тасту против мене и живе са њим, него да је побожан и исте вере, нашавши се између две могућности, изабрао сам лакшу. Када се ствар разгласила, моји стражари и чувари кренули су што брже могу да јаве у Византоно што се десило. А када је мој таст то чуо, не беше му могуће да више мирује, него је привевши моју мајку, наумио да дође у храм Мајке Божје да би пред њом као сведоком и јемцем дао зак-

спато још претходне 1351. године. Из излагања Нићифора Григоре могло би се закључити да је Јован V Палеолог кренуо из Солуна непосредно после доласка мајке Ане Савојске. Исказ Јована Кантакузина прецизније одређује време доласка Јована V Палеолога у Цариград; ту се каже да се млади цар нашао у Цариграду у часу када је рат са Латинима био на врхунцу, а познато је да се 13. фебруара 1352. године у Босфору одиграла одлучујућа поморска битка са Ђеновљанима. Према томе Јован V Палеолог је приспео у престоницу почетком фебруара 1352. године. Cf. *R. J Loenerlz,* Wann unterschrieb Johannes V. Palaiologos den Tomos von 1351 ?, BZ 47 (1954) 116; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 60 sq.; *Fauler,* Deposition 709; *Живојиновић,* Јован V, 129 сл.

160 Хронологија преведених речи Јована V Палеолога о околностима које су га приморале да поред осталих корака помишља и на савез са српским царем зависи од датирања његовог одласка у Дидимотику и доласка царице Ирине Кантакузин у овај град. Према Јовану Кантакузину његов зет млади цар стигао је у Цариград почетком фебруара 1352. године (в. претходну напомену); са друге стране Нићифор Григора каже да је Јован V Палеолог у престоници остао 30 дана (cf. Greg. III, 150), из чега би излазило да је у Дидимотику стигао најраније почетком марта 1352. године. Cf. *Fauler,* Deposition 79. *Живојиновић,* Јован V, 131 датира овај долазак Јована V Палеолога у половину марта 1352. године. Одлазак Ирине Кантакузин у Дидимотику на преговоре са Јованом V Палеологом датира се у пролеће 1352. године. Cf. *Dölger,* Reg. V. No. 2988; *Nicol,* Kantakouzenos 106. У новије време *fauler,* Deposition 82 је прецизнији, јер посланство супруге Јована Кантакузина датира у последње дане марта или почетак априла 1352. године.

161 Иако је после боравка у Цариграду (почетком 1352) цар Јован V Палеолог остварио своје жеље и добио поседе у Тракији са градовима Дидимотиком и Еносом, он није мировао. Припремао се да нападне шурака Матију Кантакузина чији су се поседи налазили према северу са седиштем у Адријанопољу. Да би предухитрио нове компликације у односима двојице поседника апанажа у Тракији, Јован Кантакузин је одлучио да у Дидимотику пошаље супругу Ирину, која би покушала да Јована V Палеолога одврати од даљих сукоба. У царичиној пратњи налазили су се Филотеј, митрополит Хераклеје, Митрофан, епископ Мелника, Јован Фил и општи судија (καθολικό; κρηής) Манојло Анђео. Уп. *Флорински,* Андроник Младшна 54 и Славлне и Византил I, 123. сл.; *Dölger,* Reg. V, No. 2988; *Nicol,* Kantakouzenos 106. Треба нагласити да се састав посланства разабире из вести обојице савремених историчара, јер Јован Кантакузин уз царицу Ирину наводи митрополите Филотеја Ираклијског и Митрофана Мелничког, као и Јована Фила, док Нићифор Григора поред двојице прелата наводи и Манојла Анђела. *Живојиноеић,* Јован V 131, н. 26 исправно закључује да је ово посланство имало пет чланова. Поред двојице, савремених историчара о овим преговорима са царем Јованом V Палеологом у Дидимотици говоре још неки савремени извори. То је недавно објављен спис о смењивању цариградског патријарха Калиста (1353) који каже да је синод упутио изасланике Јовану V Палеологу; у истом спису се говори о другом посланству које су сачињавали двојица митрополита. Cf. *Fallier,* Deposition 82. Издавач и коментатор овог списа упозорава да Јован Кантакузин и Нићифор Григора региструју прво посланство које је ишло у Дидимотику вероватно крајем марта 1352. године; што се тиче другог посланства, он сматра да су овде споменути митрополити уствари Филотеј Ираклијски и Митрофан Могленски који су заиста и учествровали у посланству на челу са царицом Ирином Кантакузин. Cf. *Failler,* Deposition 81—83. Најзад, *Nicol,* Kantakouzenos 106 упозорава да у једном писму посланику Јована Кантакузина у Тракији (пролеће 1352) славни беседник Димитрије Кидон алудира на преговоре са Јованом V Палеологом (cf. Demetrius Cydones, Correspondance, I, ed. *R. J. Loenertz,* Città del Vaticano 1956, No.64, 96—98). У опису разговора царице Ирине Кантакузин са Јованом V Палеологом у Дидимотици Нићифор Григора преноси дугачку беседу младог цара који је објашњавао разлоге за своје поступке. На ту занимљиву беседу обратио је пажњу још *Parisot,* Cantacuzene 270 sq., 313—321, посветивши јој и специјалан додатак у својој одавнр изашлој књизи. Он је веровао да је беседу саставио сам Нићифор Григора, иако је она стварно преносила смисао преговора царице Ирине Кантакузин са Јованом V Палеологом. В. Парисо напомиње да ове странице историје Нићифора Григоре одишу жестоким непријатељством аутора према Јовану Кантакузину, које се не јавља у претходним деловима; сматра да је овде учени историчар желео да речима друге личности — Јована V Палеолога — искаже своје оптужбе против Јована Кантакузина. *Флортскш,* Андроник Младшии: 34 н. 6 и Славлне и Византил I, 123, н. 6 такође констатује да изнета беседа Јована V Палеолога одише непријатељством Нићифора Григоре према Јовану Кантакузину, потсећајући на околност да је последњих 15 књига историје Нићифор Григора писао у заточеништву у цариградском манастиру Хора, а на основу причаа које му је у посетама казивао његов ученик и присталица Агатанђел. Обојица су тада били противници цара Јована Кантакузина, па то непријатељство прожима и последње књиге историје Нићифора Григоре.

162 Иако у додатку своје књиге преноси садржај беседе младог цара Јована V Палеолога, *Parisot,* Cantacuzene 318 оставља без коментара његове речи правдања за почетак преговора са Стефаном Душаном. *Флорински,* Славлне и Византил II, 195 наводи да је српски цар, због прекида преговора претио Јовану V Палеологу, па да су према томе била оправдана страховања младог цара да ће Стефан Душан напасти и сам Солун, уколико благовремено не закључи са њим уговор о савезу и пријатељству. Сасвим су тачне овде изнете оцене обима српских освајања, јер је Стефан Душан држао читаво залеђе Солуна, града којим је тада управљао Јован V Палеолог.

летвом потврђена обећања да неће бити више неверан с обзиром да је често кршио сопствене заклетве.[163] Тако дакле, добивпш писмене страшне заклетве, моја маги стиже из Византа у Солун, јављајући ми добре вести да ћу, ако раскинем уговор са Краљем, моћи да из Солуна стигнем у Визант и да живим са супругом и да ће ми таст одмах уступити царску власт за једно од два: или да царски борави у Цариграду и да одавде управља облашћу до Селимврије уз моју сагласност и пристанак, или да ништа не радећи, мирно живи и да седи код куће до краја живота.[164]

(Greg. III, p. 169, 8 — p. 170, 17)

Јован V Палеолог објашњава даље царици Ирини Каншакузин да је морао да верује оваквим обећањима и заклешвама, јер су даша од хришћанина.

Лешо 7352.165

54

ЈОВАН V ПАЛЕОЛОГ ПОЗИВА СРБЕ А ЈОВАН КАНТАКУЗИН ТУРКЕ КАО САВЕЗНИКЕ

Јован Каншакузин је из Царшрада кренуо у иомоћ свом сину Машији који се у Адријаноиољу нашао у шешком иоложају. Ње1ов суиартк Јован V Палеолог наиао је Адријаноиољ, а ирошив Машије Каншакузина је усшало и локално сшановнишшво.[166]

163 у дугачкој беседи пред царицом Ирином Кантакузин Јован V Палеолог описао је све важније моменте из својих покушаја да се споразуме са српским царем и насгојања Јована Кантакузина да га посредством царице мајке Ане Савојске одврати од таквог савеза. О свему је Нићифор Григора већ говорио (в. одломак бр. 52 превода вести овог писца).

[164] Описујући своја искушења и неиспуњена обећања Јована Кантакузина, млади цар Јован V Палеолог у беседи Ирини Кантакузин наводи и заклетву таста да ће му предати власт (в. нап. 157 овог коментара).

165 о хронологији посланства зараћених страна, које су настојале да осигурају помоћ старих савезника Срба и Османлија, расправља *Dölger,* Reg. V, No. 2992, 2998 који сматра да је Јован V Палеолог упутио изасланике у Србију у лето (ca. sommer) 1352. године, а да се мало касније у јесен исте године Јован Кантакузин обратио за помоћ зету Орхану.

[166] Пошто Јован V Палеолог није био задовољан добијеним поседима и положајем у Дидимотици, он је припремао напад на шурака Матију Кантакузина, чије је седиште било у Адријанопољу. Да би спречио непријатељске планове свог незадовољног зета, Јован Кантакузин је у Дидимотику послао супругу Ирину, али је њена мисија остала без резултата (в. нап. 161 овог коментара). Тада је Јован V Палеолог са одредом Турака кренуо против шурака Матије Кантакузина у Адријанопољу. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 79 sq., 112. Положај Матије Кантакузина у угроженом Адријанопољу био је утолико тежи, што је против њега устало локално становништво а и остали градови у Тракији пристајали су уз младог цара. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 47.

Пошто је то видео, цар Палеолог, слушајући и подорзевајући да се честе завере припремају против његовог живота, учини му се да је веома важно да због савеза пошаље посланике Краљу владару (ηγεμόνα) Трибала.[167] Јер, било је наиме дошло до тога да, је држава Ромеја, због грађанских ратова, пала у такву немоћ, да ни они који су на власти ни себи самима а ни онима који су им потчињени нису били у стању да обезбеде миран живот без помоћи са стране.[168] Зато је и Кантакузин због напада противника у већој мери него раније тражио од Орхана варварску војску, а са друге стране је наређивао да се у што већој мери опреми и друга [домаћа] војска да би се одлучио за једно: или да трибалску савезничку војску успут изненада нападне, заседе пре њих поставивши и пре њих запосевши пролазе, или, ако не успе, да се заједно са њима [Турцима] врати у Визант и да припреме потребну одбрану од уништења и потпуног поробљавања.[169]

(Greg. III, p. 178, 24 —p. 179, 17)

Пошшо су Јовану Каншакузину недосшајала средсшеа, он је иокуиио црквене драшценосши у Царшраду како би могао да их замени за новац.

[167] Подаци Нићифора Григоре разликују се од оног што о овим догађајима каже Јован Кантакузин (в. одломак бр. 75 превода вести Јована Кантакузина). Цар писац наводи да су тада уз Јована V Палеолога били Срби и Бугари (в. нап. 611 коментара за вести Јована Кантакузина), док Нићифор Григора као савезнике младог цара наводи само Србе.

168 Ове речи добро карактеришу стање у Византији, раздираној дугим и тешким грађанским ратовима, а сада обновљеним после краћег затишја (1347—1351), борбом младог Јована V Палеолога за царски престо у Цариграду.

[169] Јован Кантакузин такође говори о свом обраћању Османлијама од којих је тражио помоћ за борбу против Јована V Палеолога и његових савезника, само што су подаци Нићифора Григоре о томе нешто садржајнији (в. одломак бр. 62 превода вести Јована Кантакузина и нап. 611 коментара за те вести). Занимљиво је да Ф. Делгер посвећује два регегта овом посланству Јована Кантакузина: први пут се позива на редове Јована Кантакузина (Cant. III, 247, 266) и Нићифора Григоре (Greg. III, 181), а други пут само на Нићифора Григору (Greg. III, 180), напомињући да је посланство послато са молбом да Орхан упути 20.000 војника, јер је српски цар као савезник Јована V Палеолога припремао упад у Тракију. Cf. *Dölger,* Reg. No. 2998, 3000. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 48, n. 325 уочио је да су ови регести идентични, а извесно је да су у н>има раздвојене вести двојице савремених историчара које говоре о истом догађају: посланству Јована Кантакузина Орхану, упућеном у јесен 1352. године. Буквално тумачећи вести Нићифора Григоре, *Jorga,* Latins et Grecs 213 констатује да су Византинци тада чинили незнатан део војске Јована Кантакузина. Такво тумачење не изгледа сасвим исправно, иако Нићифор Григора као да жели да нагласи да су у војсци Јована Кантакузина биле заступљене како савезничке османлијске снаге, тако и домаће византијске чете.

Јесен 1352. ™

55

СУКОБ ТУРАКЛ СА ОДРЕДИМА СТЕФАНА ДУШАНА

Јован Каншакузин је иредочавао жишељима Царшрада да ће, уколико йредају ірад Јовану V Палеологу, иослаши ирошив њих Турке, који ће оиљачкаши

Тајно пославши посланике варварину Орхану, тражио је [Јован Кантакузин] да што пре опреми 20.000 војника. Јер, беше вероватно да ће у Тракију провалити војска Трибала да би у борби помогли цару Палеологу.[172] И рекоше да је потребно да ме одмах нападне и да са варварском војском кроз Златну капију уђе у Визант и да одмах читав град са целим народом уништи, јер, ако већ не ја, ни он [Јован V Палеолог] да тада не царује, нити је потребно да се убудуће царује; и они који би тада избегли опасност, били би принуђени да постану твоји поданици.[173]

И пошто се ово тако припремало, не много дана касније, Кантакузин сазнавши од ухода да једва до 4000 трибалских војника стиже у помоћ Палеологу,[174] хитро тајно позва варварску силу

Орхана од 12.000 људи, утаборену код Лампсака, добро опремљену и наоружану![175] И ови, прешавши Хелеспонт, пре него што то опазише Трибали, стигавши близу Дидимотике, изненада их ненаоружане нападну, пре него што су се уистину од пута уморили. Једне побију а друге заробе, па одатле са читавим пленом и коњима и скупоценим товарима, неометани пређу у Азију. Јер, пошто су трачки крајеви били потпуно непознати Трибалима, а уз то изненада збуњени варварским нападима, тако су ненадано страдали, иако су мање од 30 стадија били удаљени од Дидимотике.[176]

(*Greg.* III, p. 180, 22 —p. 182, 3)

После иораза својих савезника Јован V Палеолог се у Дидимошици разболео од йiуie, иа је иреко ириморско1 Іраġа Еноса ошишао на осшрво Лемнос. [177]

[170] Посланство Јована Кантакузина зету емиру Орхану, као и сукоби послатих осмашщјских чета са одредима Стефана Душана, придошлим у помоћ Јовану V Палеологу, датирају се у јесен 1352. године (в. нап. 607 коментара за вести Јована Кантакузина и нап. 169 коментара за вести Нићифора Григоре).

[171] Подстицан од својих сарадника, непријатеља Јована Кантакузина, млади Јован V Палеолог је смерао да покуша да нападне и сам Цариград, збсг чега је Јован Кантакузин предочавао престоничким житељима да ће их сурово казнити, ако град предају његовом зету. *Matschke,* Konstantinopel 210 региструје ове вести, упозоравајући да је такве претње Јован Кантакузин остварио у Адријанопољу, чији су становници такође били наклоњени Јовану V Палеологу. Потиснули су Матију Кантакузина у градско утврђење, а онда су Османлије, савезници Јована Кантакузина, више дана пљачкали Адријанопољ. Марта 1353. године Јован V Палеолог покушао је да уђе у Цариград, али је тај подухват остао без резултата. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 81; *Dölger,* Reg. V, No. 2996; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 210; *Живојиновић,* Јован V, 133.

[172] О посланству Јована Кантакузина емиру Орхану од кога је тражио помоћ за борбу против Јована V Палеолога в. нап. 169 овог коментара.

[173] Ове редове треба посматрати повезано са држањем цариградског становништва које је у новом грађанском рату (1352) нагињало младом цару Јовану V Палеологу. Зато је огорчени Јован Кантакузин претио да ће са својим савезницима Османлијама ући у престоницу и учинити крај свим дилемама њених житеља који су се показали недостојни да им било ко царује. Златна Кагшја је једна од најславнијих врата престонице кроз коју је улазио стари пут Via Egnatia. Cf. *R. Janin,* Constantinople byzantine, Paris 1964, 269—273.

[174] О одредима српског цара Стефана Душана, приспелим у помоћ Јовану V Палеологу, говори и сам Јован Кантакузин (в. одломак бр. 75 превода вести овог, писца), али се његове вести разликују од података Нићифора Григоре. Пре свега, цар писац каже да су поред Срба његовом зету притекли у помоћ и Бугари, док Нићифор Григора спомиње само Србе као савезнике младог цара (в. нап. 167 овог коментара). Са друге стране Јован Кантакузин наводи и име заповедника српског помоћног одреда, кога Нићифор Григора уошпте не спомиње (в. нап. 610 коментара за вести Јована Кантакузина). Важна је и разлика у процени снаге одреда Стефана Душана: Јован Кантакузин цени да је бројао 7000 а Нићифор Григора 4000 људи (о томе в. нап. 610 коментара за вести Јована Кантакузина). У новије време као да се *Nicol,* Last Centuries 245 повео са подацима Нићифора Григоре, јер каже да је Стефан Душан Јовану V Палеологу послао помоћну војску од 4000 људи. И *Soulis,* Serbs 50, 185, n. 58 више верује Нићифору Григори и каже да је српски помоћни одред бројао 4000 људи.

[175] Посланство Јована Кантакузина Орхану *Dölger,* Reg. V, No. 2998 датира у јесен 1352. године. О томе посланству и помоћи коју је Орхан послао говори и Јован Кантакузин (в. одломак бр. 75 превода вести Јована Кантакузина). Нешто касније цар писац каже да је Османлија било не мање од 10.000 и да им је заповедао Орханов најстарији син Сулејман (Cant. III, 248). На основу тих података процењивана је снага османлијске помоћне војске. Н. Јорга је узимао у обзир само податке Јована Кантакузина, јер је наводио да је Сулејман водио 10.000 људи. Cf. *Jorga,* Latins et Grecs 213; *Jorga,* Geschichte I, 193 sq. У новије време *Nicol,* Kantakouzenos 80 узима у обзир податке обојице савремених историчара, па каже да је турска помоћна војска бројала 10. или 12.000 коњаника, Cf. *Nicol,* Last Centuries 245 sq. Пре преласка преко Хелеспонта Турци су били утаборени у тврђави Лампсаку на малоазијској страни.

[176] У спису Јована Кантакузина налази се огшшрнији опис сукоба између Османлија, савезника Јована Кантакузина и одреда Стефана Душана, који се борио на страни младог цара Јована V Палеолога (в. одломак бр. 75 превода и нап. 618 коментара вести Јована Кантакузина). Податак да се сукоб одиграо на 30. стадија од Дидимотике не може да допринесе његовој тачнијој убикацији, јер је познато да у жељи за архаизирањем византијски писци често наводе античке мере које у њихово време одавно немају практичну примену. Cf. *E. Schilbach,* Byzantinische Metrologie, München 1970, 32 sq. Тако и Нићифор Григора овде чини са познатом античком дужинском мером стадиј која је имала око 185 метара.

[177] Пораз савезничког српског одреда у сукобу са Османлијама свакако је ослабио положај Јована V Палеолога у Дидимотици. Под притиском Јована Кантакузина он је почетком 1353. године морао да напусти Дидимотику и да се после краћег боравка у трачком приморском граду Еносу повуче на острво Тенедос. Уп. *Флоринскии,* Андроник МладшиИ 36 сл. и Славнне и Византин I, 125 сл.; *Nicol,* Kantakouzenos 81; *Nicol,* Last Centuries 246; *Schreiner,* Kleinchroniken 11,281 sq. Према неким прорачунима Јован V Палеолог је са породицом отишао на Тенедос крајем 1352. године. Cf. *Fallier,* Deposition 86, n. 79; *Живојиновић,* Јован V, 135 сл., н. 48.

Почешак 1353.[178]

57

СВЕТА ГОРА НА ГРАНИЦИ ПОСЕДА СРБА И РОМЕЈА

Наиусшивши Енос и ТракиЈу, Јован V Палеоло1 се најире задржао на осшрву Лемносу, а онда се уиушио на Тенедос. На Лемносу се Јован V Палеоло1 сасшао са александријским иашријархом Гршоријем II који је мало ире шош сшшао на Свешу Гору.[119]

Управо дакле, док се прошло лето завршавало, пошавши са Крита, стигао је [Григорије II] пуним једрима на гору Атос, чини се на границу две државе, свакако Трибала и Ромеја.[180]

(Greg. III, p. 183, 15—18)

[178] С обзиром да је реч о догађају који се десио убрзо после одласка Јована V Палеолога из Дидимотике почетком 1352. године (в. претходну напомену), преведена вест се може датирати у исто време.

179 Из излагања двојице савремених историчара није јасно кретање Јована V Палеолога у овим за њега тешким данима, а после пораза савезника Срба у борби против Османлија на Марици (в. нап. 176 овог коментара). Јован Кантакузин каже да је Јован V Палеолог из трачког приморског града Еноса отишао на острво Тенедос (Cant. III, 255 sq.), док се по Нићифору Григори (Greg. III, 182 sq.) млади цар најпре задржао на острву Лемносу, па је тек онда продужио на Тенедос. Шта више, анонимни спис о патријарху Калисту каже да је млади цар на томе путу пристао у Солуну *(Failler,* Deposition 59), а једна Кратка хроника да се задржао и на Самотраки. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken 1,181, No. 11. *Nicol,* KantakouzenosSl и 115 уочава, ову разлику у подацима двојице историчара, али о њој не расправља. *Живојиновић,* Јован V, 135, н. 48 комбинује све расположиве податке о путу Јована V Палеолога јер каже да је он преко Еноса, Солуна Лемноса и Самотраке приспео на Тенедос. У току боравка на Лемносу Јован V Палеолог је разговарао са александријским патријархом Григоријем који је овде стигао преко Крита и Свете Горе. *Guilland,* Essai sur N. Gregoras 41 регистурје да је Григорије заједно са антиохијским патријархом Игњатијем био противник исихазма. Усамљене податке о разговору Јована V Палеолога са Григоријем Александријским регистровао је само *Parisot,* Cantacuzene 276 sq., опрезно напоменувши да није познато о чему су разговарали; склон је да поверује да је Григорије чекао исход борбе за престо у Византији, али да је ипак осећао да превага почиње да прелази на страну младог цара Јована V Палеолога код кога је и дошао.

!80 Григорије Александријски кренуо је са Крита крајем лета 1352. године, када је стигао на Свету Гору, која се, уошптено речено, тада налазила на граници између државе Ромеја и Срба. Недавно је пажњу на ове речи Нићифора Григоре обратио пажњу *Oikonomides,* Καταϰτήσεις 296. Нагласио је да оне могу имати и метафоричко значење, али је одмах одлучно сматрао да претстављају одраз реалног стања и да се Света Гора налазила близу границе која је делила византијску државу у Солуну под Јованом V Палеологом од српске државе у Серу. За Н. Икономидиса фраза Нићифора Григоре је још један доказ да су у јесен 1350. године Византинци преотели Србима Халквдик (в. нап. 446 коментара за вести Јована Кантакузина).

На Свешој Гори се александријски иашријарх обавесшио о свему шшо се дошђало у царсшву: борбама око иресшола и о исихазму.

Пролеће 1354.ı

58

ЈОВАН КАНТАКУЗИН НАСЕЉАВА ТУРКЕ У ЕВРОПИ

У разшвору са својим учеником Ашшанђелом Нићифор Гршора се жали на близину Турака, који трају и иевају у царској иалаши, мешајући муслиманске урлике са звуцима божанске лишуршје. Варвареје из Вишиније иозвао у Еероиу Јован Каншакузин.

Јер, овај [Јован Кантакузин] био је принуђен да одатле врбује војнике и да их са женама и децом пресељава у Европу, колико је сматрао да ће бити довољно за одбрану и застрашивање према једном другом Горгу зету Палеологу![82] и ако би неко од Трибала и Миза [Бугара] желео да му у боју помогне.[183]

(Greg. III, p. 203, 9—14)

Турке је Јован Каншакузин населио у неким 1радоеима на Галииољском Полуосшрву, а они су шамо иоробили несрећне Ромеје и иљачкали су ио Тракији.[1M]

[181] Последње књиге историје Нићифора Григоре писане сунаоснову ауторових разговоракојеје за време заточеништва у цариградском манастиру Хора водио са учеником и пријатељем Агатанђелом. Зато није увек једноставно одредити хронологију описаних догађаја. *H. Beyer,* Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, JOB 27 (1968) 146 каже да је у пролеће године 1353 Агатанђел посетио Нићифора Григору и испричао му догађаје од краја лета 1352. до зиме 1353—4. године; на основу тога претпоставља да је постојала још једна неспоменута посета Агатанђела Нићифору Григори у манастиру Хора. У датирању овог одломка може помоћи околност да он следи после кратког огшса промене на патријарпшјском престолу: абдикације патријарха Калиста и избора Филотеја Кокина за новог црквеног поглавара. Познато је да је та промена извршена новембра 1353. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 82.

182 Нићифор Григора у иронији упоређује Јована V Палеолога са Горгоном, чудовиштем подземног света, које је уместо косе имало исплетене змије око главе, а својим погледом је све претварало у камен.

!83 После победе над Србима, савезницима Јована V Палеолога у јесен 1352. године (в. нап. 609 коментара за вести Јована Кантакузина) Сулејман је одлучио да се са војском врати у Малу Азију. Међутим у Тракији је остао један одред Османлија које је Јован Кантакузин са женама и децом населио у тврђаву Цимпе. Желео је да их, ако затреба, употреби у борби против Срба и Бугара, савезника цара Јована V Палеолога. Cf. *Jorga,* Geschichte I, 194.

[184] Такве оптужбе на рачун Јована Кантакузина последипа су непријатељства Нићифора Григоре према њему; то непријатељство проистекло је из различитог става двојице савременика према исихазму.

/355. ι[85]

59

МОНАХ НИФОН СКОРПИОС БОРАВИ МЕЂУ СРБИМА

Сеешошрски монаси шаљу иашријарху Калисшу оишужбе ирошив монаха Нифона Скорииоса кош оишужују да је ӥройоеедао масалијансшво.[186]

Овај [монах Нифон], дакле кажу, пошто је тајно међу Трибалима или негде другде неодређено време боравио, вратио се у Константинопољ и постао је самом патријарху Калисту пријатељ и друг, тајник и покретач забрањених страсти.[187]

(Greg. III, p. 540, 20 —p. 541, 1)

1[85] *D. Obolensky,* The Bogomils. A Study in Balkan New Manichaesm, Cambridge 1948, 256 доста уопштено датира рву вест Нићифора Григоре у време другог понтификата патријарха Калиста, који је почео 1355. године.

186 у неким другим изворима из средине XIV века постоје занимљиви подаци о монаху Нифону (Скорпиосу) који је више пута оптуживан као присталица масалијанства. Тако је сачуван синодски акт (септембра 1350) који расправља о оптужбама против монаха Нифона. За време отсуствовања са Свете Горе он је већ био оптужен због прихватања масалијанства, али је ослобођен одговорности. Нифон је чак постао и прот Свете Горе, а онда је опет оптужен као јеретик и то од монаха српског манастира Хиландара. Пред судом, коме је председавао солунски митрополит, расправљано је о Нифоновој кривици и он је поново ослобођен. Најзад, Нифон је за патријарха Калиста (1350—1353) отишао у Цариград, где су га поново оптужили за нагињање масалијанству, па је по жељи и наредби цара Јована Кантакузина расправљано о његовој кривици и он је поново ослобођен. Cf. *MM* I, 296—300; *П. Успенскш,* Историл Афона III, 2. Афон монашескиИ, С. Петербург 1892, 280 сл.; *Meyendorff,* Gregoire Palamas 137 sq.; *D. Papachryssanthou,* Actes duProtaton, Paris 1975, 137, n. 266; *J. Darrouzes,* Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople I, Les actes des patriarches, Fase. V, Les regestes de 1310 a 1376, Paris 1977, 258—260, No. 2317 који први процес против Нифона датира у време пре 1346, а други у крај 1347. године. Тиме нису престале оптужбе против монаха Нифона кога и Нићифор Григора убеђује да је присталица масалијанства, придајући му презиме Скорпиос. *(Papachryssanthou,* Actes du Protaton 137, n. 266 се пита да ли је то заиста било његово презиме, или Нићифор Григора овде прави игру речи). Нићифор Григора наводи да су за време другог Калистовог понтификата (1355—1363) светогорски монаси писали патријарху против Нифона, оптужујући га за масалијанство. Наводно је Нифонов слуга Вардариос на самрти признар да је његов господар ширио јеретичка учења. Cf. Greg. III, 260 sq. Када је постало јасно да је Калист био на страни Нифона, оптужбе су почеле да се окрећу и против патријарха. Странка противна исихазму оптуживала је Калиста да је и сам нагињао масалијанству. *Obolensky,* Bogomils 256 sq. се исправно пита колико су оптужбе против Нифона биле тачне; претпоставља да је он као и Калист био исихаста, због чега је Нићифор Григора и устајао против њега.

[187] Из других извора ништа није познато о Нифоновом боравку код Срба. Н. Икономидис региструје вести Нићифора Григоре, наглашавајући да је Нифон боравио насрпскомдвору. Cf. ActesdeDocheiariou,ed. *N.Oikonomides,*Paris 1984,228.Чини се да би неки моменти из његове каријере говорили против веродостојности вести Нићифора Григоре. Из синодског акта (септембар 1350) познато је да су крајем 1347. године против Нифона устали монаси Хиландара, оптужујући га за масалијанство (в. претходну напомену). Са друге стране, Нифон је био светогорски прот до краја 1347. године, када је од стране Срба удаљен са овог положаја; баш тада је српски цар Стефан Душан са супругом Јеленом стигао на Свету Гору. Cf. */. Darrouzes,* Liste des protes de l'Athos. Le millenaire du Mont Athos 963—1963, Etudes et Melanges I, Chevetogne 1963, 427.

Нићифор Григора насшавља са оишрим и неукусним оишужбама ирошив монаха Нифона.

1354—9

60

ОДЕЋА РОМЕЈА

Нићифор Гршора јадикује над сшрахошама које су снашле Царшрађане, иа и сее Ромеје; оне су донеле шаму и мрак, ирошив сееіа шшоје добро, а измениле су и нарави. Променио се и начин одевапа, иа се више није знало да ли је неко Ромеј или је од неког друШ рода.

. . . јер Ромеји нису одмах усвојили неко чисто персијско [турско] одевање, ни сасвим латинско, нити једном за свагда неко готско, нити неко (одевање) од Трибала, па и Миза [Бугара] и Пеонаца [Угара].[189]

(Greg. III, p. 555, 14—17)

Писац даље консшашује да је од свакот узешо ио нешшо, иа да у Царшраду мо1у да се виде људи шарено и разнолико одевени.

/355— d.

61

НЕРЕДИ У СРПСКОМ ЦАРСТВУ ПОСЛЕ СМРТИ СТЕФАНА ДУШАНА

А с почетком пролећа упокојио се владар Трибала, Краљ Србије (ο των Τριβαλλών αρχηγός έτεθνήκει Κράλης Σερβίας)[191] и стога

188 Тешко је одредити хронологију преведеног одломка, јер Нићифор Григора овде сумарно описује недаће које су снашле Византију, односно престоницу Цариград. Тај пасус се налази при самом крају историје, тамо где учени писац пребира по страхотама које су сналазиле Ромеје.

[189] На крају прве књиге Нићифора Григоре, која се завршава описом смрти цара Андроника III Палеолога (јун 1341), каже се да је за време његове владе промењен начин ношења капе (καλύπτρα). Раније су те капе, пресвучене сиријском тканином, носили само одрасли дворани, док су младићи ишли гологлави. За владе цара Андроника III Палеолога то је заборављено, па су сви носили капе у двору а и напољу. Те капе су биле пресвучене различитим материјама: латинском, трибалском, сиријском, феникијском, како се коме допадало. Смисао тих података регистровао је *L. Brehier,* La civilisation byzantine, Paris 1970, 45. Иначе, у литератури су само кратко и не сасвим потпуно парафразирани редови Нићифора Григоре. Уп. *Б. Горлное,* Византиоскии город XIII—XIV вв., ВВ 13 (1958) 166; *Е.Франчес,* Исчезновение корпорации в Византии, ВВ. 30 (1969) 44; Историл Византии III, 115.

[190] Ниже описани догађаји збили су се после изненадне смрти српског цара Стефана Душана, који ће умро 20. децембра 1355. године (в. нап. 624 коментара за вести Јована Кантакузина).

[19]ι Очигледно је да је Нићифор Григора погрешно навео да је Стефан Душан умро почетком пролећа; други, пре свега домаћи извори, сведоче да је први српски цар умро 20. децембра 1355. године (в. нап. 624 коментара за вести Јована Кантакузина).

тамо наста велика пометња по државу младог наследника власти, не само од намесника (ἐπιτρόπων) његове земље и градова,[192] него је и Нићифор, син Грофа (Κοντού) Кефалоније — о коме је [сину] негде раније изнето да је постао зет по кћери и присталица цара Кантакузина пре него што се [овај] домогао царства![93] — одмах кренуо ка Акарнанцима и Етсшцима;[194] и њих узевши за помоћнике, као и Симеона, тадашњег владара (ἀρχηγόν) тамошњих крајева и градова, зета по сестри, а сина покојног Краља Србије,[195] напао је на дотада Краљу Србије потчињене градове Тесалије, који су [га] одавно позивали а сада су му добровољно прилазили. Пошто је на тај начин стекао не малу власт, истовремено је придобио и њихове суседе Албанце и Илире.[196]

(Greg. III, p. *556,* 21 — p. 557, 14)

192 Податке Нићифора Григоре о „грмљавини и бури", која је после смрти Стефана Душана снашла Српско царство, региструју *К. Јиречек,* Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани, Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 349 и *Михаљчић,* Крај српског царства 12 сл. при чему други аутор наглашава да се те алузије о грмљавини и бури односе на јужне грчке крајеве Српског царства који су у центру интересовања и пажње византијских писаца Јована Кантакузина, Нићифора Григоре и Јањинске хронике. Као један од доказа Р. Михаљчић наводи акцију деспота Нићифора II Анђела према Тесалији (о тој акцији уп. нап. 629 коментара за вести Јована Кантакузина).

193 Нићифор Григора овде говори о деспоту Нићифору II Анђелу, зету цара Јована Кантакузина (о њему в. нап. 629 коментара за вести Јована Кантакузина). Занимљиво је да учени историчар спомиње власт Нићифоровог оца Јована II Орсинија над Кефалонијом, иако је он 1323. године завладао Епиром и Артом, преузевши власт после смрти старијег брата Николе. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 76 сл.; *Polemis,* Doukai 95, No. 57; *Nicol,* Kantakouzenos 151 sq. Тачнаје опаска Нићифора Григоре да је Нићифор Анђео постао зет Јована Кантакузина још пре него што је постао цар, јер је његово венчање са Маријом, најстаријом ћерком Јована Кантакузина највероватније обављено у лето 1342. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 130.

194 Иако је полазећи из трачког приморског града Еноса деспот Нићифор II Анђео несумњиво најпре напао и освојио Тералију (о тој акцији в. нап. 629 коментара за вести Јована Кантакузина), Нићифор Григора овде ипак као прву акцију наводи његов напад на Акарнанију и Етолију, области суседне Тесалији, које су такође биле обухваћене краткотрајном влашћу деспота Нићифора Анђела. Уосталом и сам Јован Кантакузин наглашава да је деспот Нићифор II Анђео желео да чврсто влада Тесалијом и Акарнанијом (в. одломак бр. 66 превода вести Јована Кантакузина). Јањинска хроника такође наводи да је Нићифор II Анђео освојио и Етолију. Cf. *Es.-topanan,* Bizancio y Espana II, 37.

195 У питању је Симеон Палеолог, полубрат преминулог српског цара Стефана Душана (о њему в. нап. 626 коментара за вести Јована Кантакузина). Међутим, Нићифор Григора погрешно наводи да је он био син Стефана Душана. Cf. *Јиречек,* Историја I, 237; *Михаљчић,* Крај српског царства 12 сл.

196 Под Албанцима и Илирима Нићифор Григора подразумева албанско становништво које је већ почетком XIV века почело да продире у Тесалију. У0. *Ферјанчић,* Тесалија 198—205. Међутим, вести Нићифора Григоре да је Нићифор II Анђео придобио Албанце на сарадњу стоје у супротности са знатно опширнијим описом деспотове кратке власти над Тесалијом у историји Јована Кантакузина. Ту се каже да је због намере да отера супругу Марију Кантакузин и да се ожени сестром српске царице Јелене Нићифор II Анђео дошао у сукоб са Албанцима. У бици на Ахелоју (о томе догађају в. нап. 634 коментара вести Јована Кантакузина) у лето 1359. године деспот Нићифор II Анђео је изгубио живот чиме и престаје његова краткотрајна власт над Тесалијом.

*Тада се Андроник, најсшарији син цара Јована V Палеолош, оженио Маријом, ћерком бугарског цара Јована Александра.^*

Лешо 1357.™

62

МАТИЈА КАНТАКУЗИН СА ТУРЦИМА НАПАДА НА ТЕРИТОРИЈУ СРПСКОГ ЦАРСТВА

Грчки иираш Калошеш, који је wсйодарио Фокејом, заробио је Орхаηовοϊ сина Халила, али је шурски иринц иицак ослобођен.[199]

А када је већ настајало лето и када су снопови жита дозивали жетеоце и сноповесце, цар Матија, син Кантакузин, узео је 4000 варварских коњаника, послатих од зета Орхана и нешто преосталих ромејских војника у његовом царству око Волерона,[200] па прошавши теснаце код Христопоља, опустоши градове (ἄστεα) у околини Филипа, а поред тога и суседне крајеве у суштини ромејске а одавно потчињене Трибалима.[201] То је Трибал, који је тада управљао овом

197 Андроник, најстарији син цара Јована V Палеолога, ожењен је 1356. године са Кирацом (Маријом), ћерком бугарског цара Јована Александра. Cf. *O. Halecki,* Un empereur de Byzance ä Rome, Warszawa 1930, 51; *Papadopulos,* Genealogie 52, No. 81.

198 О хронологији похода Матије Кантакузина против српских територија в. нап. 635 коментара вести Јована Кантакузина.

199 Орхан је тражио од Јована V Палеолога да ослободи Халила, његовог другог сина који је рођен око 1347. године. Зато је цар кренуо у поход против Калотета који је, као независан господар, владао Фокејом. Плативши Калотету богат откуп у новцу и подаривши га значајном дворском титулом, Јован V Палеолог је ослободио Халила и повео га у Цариград, где је чак планирано да се он ожени царевом ћерком, али тај брак није успео па се Халил вратио оцу у Никеју. Cf. *Jorga,* Geschichte I, 200 sq.; Jorga, Latins et Grecs 219; *F. Tinnefeid,* Kaiser Johannes V. Palailogos und der Gouverneur von Phokaia 1356—1358; ein Beispiel für den Verfall der byzantinischen Zentralgewalt um der Mitte des 14. Jahrhunderts, Miscellanea A. Pertusi, Bologna 1981, 259—271.

200 у прегледу података о области Волерона, која се први пут спомиње у житију Григорија Декаполита, С. Кириакидис наводи и ову вест Нићифора Григоре. Истиче њену важност, јер показује да је област Волерона, која се налазила источно од Христопоља, стајала под влашћу Матије Кантакузина који је овде прикупљао војску а вероватно да је своју породицу склонио у Грацијанопољ. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται 38 si. У питању је област коју је Матија Кантакузин добио још раније као апанажу од свога оца (1347), о чему говоре обојица савремених историчара. Cf. Cant. III, 47—49; Greg. II, 798—819; *Nicol,* Kantakouzenos 110; *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 136 сл.

201 У спису Јована Кантакузина знатно је опширније описан неуспео поход његовог сина Матије против југоисточних крајева расточеног Српског царства (в. одломак бр. 80 превод вести Јована Кантакузина). Поједини истраживачи су парафразирали садржај података двојице савременика в. на пр. *Јиречек,* Историја I, 240; *Nicol,* Kantakouzenos 116 sq. Неки су, вероватно поведени оширношћу описа Јована Кантакузина, наводили само његов исказ. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 257; *Михаљчић,* Крај српског царства 23 има извесне резерве према огшсу Јована Кантакузина, наглашавајући да он нема потврде у другим изворима, иако о истом походу Матије Кантакузина говори и Нићифор Григора. Његове податке Р. Михаљчић користи, напомињући да је Матија Кантакузин упао из Волерова кроз христопољски

облашћу, унапред сазнао и супротставивши се оружјем, победио је до ногу цара Матију; и сам је [Матија Кантакузин] жив заробљен, а заробљени су скоро сви који су били са њиме, а који нису у борби постали плен мачева.[202] То сазнавши, цар [Јован V Палеолог], крену са Лесбоса, где је управо одмарао поморску силу и спремао је за опсаду Фокеје, па пуним једрима доплови до лука код Абдере.[203] И отуда пославши посланике Трибалу који је држао заточеног Матију, пријатељства нудећи и не мале дарове обећавајући, задоби га [Матију Кантакузина].[204]

(Greg. III, 564, 5—p. 565, 1)

Тада је Машија Каншакузин са суиругом као зашоченик одведен на осшрво Лесбос.

теснац у област Сера. Тачно је да је опис овог похода у делу цара писца знатно опширнији и богатији детаљима, али је потребно напоменути да у сумарнијем опису Нићифора Григоре има драгоцених података, нарочито о правцу кретања Матије Кантакузина. Јер, док Јован Кантакузин доста уопштено само каже да је његов син стигао до Сера (в. одломак бр. 67 превода вести овог гшсца), Нићифор Григора описује да је он из области Волерона прошао теснаце код Христопоља и да је затим опљачкао градове у области Филипа. *Lemerle,* Philippes 205 је апострофирао ове значајне податке Нићифора Григоре, али из њих није извукао никакве закључке. Први је ове драгоцене податке искористио *Осшрогорски,* Серска област 27 (= Сабрана дела IV, 466), закључивши да они сведоче да се на тој страни територија Српског царства простирала све до теснаца источно од Христопоља (о југоисточној граници државе Стефана Душана в. нап. 123 овог коментара).

202 у делу Јована Кантакузина је много детаљније описано заробљавање Матије Кантакузина који се после пораза својих људи склонио у мочваре у околини Филипа (в, одломак бр. 80 превода вести Јована Кантакузина).

203 Абдера је стари назив за Полистилон или Балустру, једну од најважнијих лука на северној обали Јегејског Мора (о граду уп. нап. 332а коментара за вести Јована Кантакузина).

204 Јован Кантакузин је много опширније описао начин предаје заробљеног Матије цару Јовану V Палеологу (в. одломак бр. 67 превода вести Јована Кантакузина).

ЈОВАН КАНТАКУЗИН

Јован Кантакузин,[1] цар и писац несумњиво представља једну од најзанимљивијих личности дуге и догађајима богате византијске историје. Као сасвим млад човек он је почетком двадесетих година XIV века ступио у политички живот једне особито бурне епохе, остајући скоро пола столећа у средишту спољних и унутрашњих збивања која су одлучивала о даљој судбини царства. Друга страна историјске привлачности Јована Кантакузина условљена је његовом литерарном делатношћу: у позним годинама свог дугог и богато испуњеног живота он је написао обиман историјски спис, посвећен времену између 1320. и 1354. године, јединствено дело у богатој византијској историографској књижевности. Тај спис мемоарског карактера је један од најважнијих извора за византијску историју прве половине XIV века.

Јован Кантакузин је рођен у Цариграду 1295/6. године као једино дете из брака по имену непознатог оца и мајке Теодоре. Подаци о његовом оцу су веома оскудни, иако савременици често истичу племенито порекло ове породице.[2] Из живота оца Јована Кантакузина познато је да је рођен око 1265. године и да је као млад човек 1286. постао управник Пелопонеза, где је 1294. умро пре рођења свог јединог детета Јована.[3] Теодора, мати Јована Кантакузина, дуго је поживела до 6. јануара 1342. године, када је умрла у Цариграду, заточена од великог дукса Алексија Апокавка, огорченог синовљевог противника у борби за власт.[4]

1 Породично имв Кантакузин по свој прилици потиче од географског имена Κουζηνας — ό κχτά Κουζηναν. У малоазијској теми Тракесион постојало је брдо ТиО Κουζηνα где се налазио извор и манастир Богородице. Cf. *K. Amandos,* Καντακουζηνό; — Κατασάμβα; BZ 28 (1928) 14—16; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos l, n. 1.

2 О томе говори Никола Кавасил у панегирику писаном поводом крунисања Матије Кантакузина (фебруара 1354), као и Димитрије Кидон, говорећи о Манојлу Кантакузину у једном писму насталом између 1343. и 1345. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 128.

3 О очевом боравку на Пелопонезу говори једино Јован Кантакузин (I, 85), описујући жељу цара Андроника II Палеолога да му 1321. године повери управу над овом важном облашћу. Управу Кантакузиновог оца на Пелопонезу поједини истраживачи датирали су у време између 1308. и 1316. године (cf. *Zakythinos,* Despotat I, 68—70; II, 63 sq; *Bosch,* Andronikos III, 19, n. 3), али је углавном прихваћено да је он тамо боравио између 1286. и 1294. године Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 27, 33, 35; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 2.

4 Мати Јована Кантакузина се у изворима назива тетком (θεία) цара Андроника III Палеолога, што показује да је потицала из угледне породице родбински повезане са владајућом династијом. Па ипак није сасвим јасно њено порекло. Полазећи

Пошто је потицао из угледне аристократске породице, Јован Кантакузин је младе дане проводио у царској палати у Цариграду међу другим припадницима највишег дворског племства. Једно време он се налазио у пратњи и на двору Михајла IX Палеолога, савладара који није успео да наследи на престолу свог оца АндроникаП.[5] После смрти овог заштитника (октобра 1320) Јован Кантакузин се приближио његовом сину Андронику III Палеологу са којим се већ у ранијим годинама сусретао на цариградском двору. Зато није случајно да се Јован Кантакузин са другим младим великашима налазио уз Андроника III Палеолога од првих дана његове борбе за власт против старог цара Андроника II Палеолога (1321—1328). Када је почео тај дуги сукоб између носилаца различитих политичких концепција о будућности царства, Јован Кантакузин је као млад човек имао титулу великог папије, а већ 1325. године напредовао је у чин великог доместика који је на званичној листи титула померен са шестог на четврто место.[6] У младим годинама, свакако пре 1320., Јован Кантакузин се оженио Ирином, унуком трновског цара Јована III Асена и Ирине Палеолог, а из тог брака рођено је шесторо деце: синови Матија, Манојло и Андроник, као и кћери Марија, Теодора и ЈеленаЛ Углед Јована Кантакузина није почивао само на племенитом пореклу његовог рода, већ и на рано стеченим пространим земљишним поседима које је он током своје блиставе каријере непрестано увећавао. Јован Кантакузин је био један од најбогатијих људи Византије прве половине XIV века, а вредност његове имовине може се наслутити из бројки којима он сам процењује губитке нанете несрећним грађанским ратом.[8] Већ је његова мајка Теодора поседовала бројна имања у Серу и околини која је касније наследио сам Јован Кантакузин. Поред тога Јован Кантакузин је имао поседе на ушћу Марице, на Струми код Зихне,

од идеја Ш. Диканжа, /. *C. Filitti,* Notice sur les Cantacuzene du XIe au XVIIIe siecles Bucarest 1936, S верован је да је Теодора била ћерка великог доместика Нићифора, Тарханиота и Марије, сестре цара Михајла VIII Палеолога. Међутим, *F. Dölger,* Johannes Kantakuzenos als dynastischer Legitimist, Sem. Kond. 10 (1938) 21, n. 7 (= Paraspora, Ettal 1961, 196, n. 7) је побио такву претпоставку доказавпш да се та Теодора замонашила још 1260. године. *Papadopulos,* Genealogie No. 26, 16 sq. је претпоставио да је Теодора, мајка Јована Кантакузина, била кћи Теодоте Главине Тарханиотисе и славног војсковође Хандрина и да је рођена између 1275. и 1280. године. Теодора се у извориМа јавља са презименима Кантакузина и Палеологина, а и као Ангелина. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 30. Иначе, Теодора је била веома активна и енергична жена: 1332. године предложила је да финансира акције младог Андроника III Палеолога, а 1335. помогла је царици Ани Савојској да угуши заверу против њеног супруга Андроника III Палеолога. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 31 sq.

[5] *Weis s,* Joannes Kantakuzenos 10, 23.

[6] *J. Verpeaux,* Hierarchie et preseance sous les Paleologues, Travaux et Memoires 1 (1965) 424 сматра да је Јован Кантакузин 1323. био велики доместик, док *Nicol,* Kantakouzenos 36 то унапређење датира тек после крунисања младог Андроника III Палеолога за савладара (фебруара 1325). Већи број извора каже да је Јован Кантакузин тада био велики доместик, док Нићифор Григора тврди да је носио чин великог папије. Cf. *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 2.

7 *Nicol,* Kantakouzenos 10, 108.

[8] *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 12, 21 sq. *A. Laiou,* The Byzantine History in the Paleologian Period: A Story of Arrested Development, Viator 4 (1973) 144.

у Трајанопољу, па и у самом Цариграду.[9] Такво богатство омогућило је Јовану Кантакузину да рано створи личну пратњу коју је стално увећавао ангажовањем нових елитних чланова.[10]

Победоносни крај борбе младог Андроника III Палеолога и долазак на царски престо (1328) донео је пуну политичку и војну афирмацију његовом старом и оданом сараднику Јовану Кантакузину. Чин великог доместика, који је он носио, померен је у сам врх ранг листе титула, добивши место одмах иза достојанства кесара.[11] Током доста кратке али збивањима богате владе Андроника III Палеолога (1328—1341) Јован Кантакузин је увек био уз цара, непосредно учествујући у свим најважнијим подухватима спољне и унутрашње политике. О поверењу које је уживао код цара најбоље сведочи околност да је почетком 1330. године тешко болестан Андроник III Палеолог одлучио да Јован Кантакузин буде регент његовом будућем детету које је требало да роди царица Ана Савојска.[12] Сам Јован Кантакузин каже да је Андроник III Палеолог желео да га крунише за цара и савладара, али да је он ту почаст упорно одбијао. і[3]

Када је 15. јуна 1341. године изненада и прерано умро цар Андроник III Палеолог Јован Кантакузин је са правом веровао да му пре свих људи у царству припада право на положај регента недораслом наследнику престола Јовану V, дечаку од једва осам година. Међутим, смели планови и надања Јована Кантакузина одмах су наишли на жестоку опозицију других утицајних људи престонице, предвођених од Алексија Апокавка и патријарха Јована Калекаса који су се заклањали заштитом права на престо царице мајке Ане Савојске и сина Јована V Палеолога. Када су у самом Цариграду противници почели репресалије против његове породице и присталица, Јован Кантакузин је у јесен 1341. године отишао у трачку тврђаву Дидимотику, где је окупио најужу породицу и преостале одане људе. Овде се 26. октобра 1341. прогласио за цара, чиме је формално и почео нови грађански рат у царству. Та борба за власт између Јована Кантакузина и људи окупљених у Цариграду око царице Ане Савојске добила је неке нове значајне димензије, непознате у унутрашњим сукобима раније историје царства. Сада у борбу ступају широке масе становништва у Солуну и неким градовима Тракије које иступају против богатих магната, чије интересе брани Јован Кантакузин. Суочен са низом таквих антиаристократских покрета Јован Кантакузин је нагло губио позиције у царству, па је одлучио да помоћ у даљој борби за власт потражи на страни. После неуспеха у покушају да се домогне Солуна почетком лета 1342. године Јован Кантакузин је са преосталим присталицама кренуо да тражи помоћ од српског краља Стефана Душана. После дугих преговора двојица владара су у лето 1342. склопили уговор о савезу

9 *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 10, 12.
10 Ibid. 11.
[11] *Verpeaux,* Hierarchie 424; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 10.
12 *Nicol,* Kantakouzenos 41; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 4.
13 *L. Mawomatis,* Les historiens ä Byzance: Jean Cantacuzene, Bulletin de l'Association G. Bude, 1. mars 1981, 85; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 4.

за борбу против цариградске владе царице Ане Савојске и њених сарадника, али први заједнички подухвати нису донели очекиване успехе. Извесно је да од почетка није постојало право поверење међу савезницима и пријатељима, јер је сваки од њих гледао сопствене интересе у тој заједничкој борби. Српски краљ је с једне стране самостално освајао византијске крајеве и градове, а ča друге се положај Јована Кантакузина у Византији постепено побољшавао: у јесен 1342. великаши Тесалије признали су га за цара, а у пролеће 1343. године становници Верије су му отворили капије и примили га у град. Убрзо је дошло и до коначног раскида савеза и пријатељства између Јована Кантакузина и српског краља који је сада пришао противничкој страни — царици Ани Савојској. Иако се његов положај у Византији знатно побољшао, Јован Кантакузин је оценио да то није довољно за даљу успешну борбу, па је крајем лета 1343. године потражио помоћ моћног селџучког емира Умура, господара Смирне. Заједно са новим савезницима Селџуцима, који су приспели у залеђе Солуна, Јован Кантакузин је ТОКОМ јесени 1343. и читаве 1344. године успешно ратовао у Тракији, потискујући присталице цариградске владе из појединих градова. Почетком јуна 1345. у Цариграду је изкенада убијен велики дукс Алексије Апокавк, предводник непријатеља Јована Кантакузина у престоници, што је знатно пољуљало позиције царице Ане Савојске и њених сарадника. Увидевши да му настала пометња у редовима противника пружа добре изгледе за даље акције, Јован Кантакузин је истовремено схватио да му више није довољна помоћ смирнског емира Умура, чија је снага полако копнила. Зато је одлучио да потражи савез османлијског емира Орхана (1346) са чијим одредима је могао да помишља и на директну акцију против саме престонице. Другог фебруара 1347. одреди Јована Кантакузина ушли су без икаквог отпора у Цариград чиме је завршена прва етапа грађанског рата: 21. маја 1347. ЈованКантакузин је са супругом Ирином примио царску круну из руку новог патријарха Исидора, а ТОМ приликом је његова кћи Јелена удата за младог цара Јована V Палеолога.[14]

Током самосталне владе (1347—1354) Јован Кантакузин се суочавао са многим недаћама у спољној и унутрашњој политици. Царству је још увек претила опасност од освајачких планова српског цара Стефана Душана који је користио невоље нове власти и настављао са запоседањем византијских градова и крајева. Са друге стране Јовану Кантакузину није пошло за руком да потпуно ликвидира упоришта својих противника, јер су у Солуну на власти остали зилоти који су задржали ранији антиаристократски став. Тек у јесен 1350. године Јован Кантакузин је сломио отпор зилота и важан град Солун довео под своју контролу. Почетком 1351. године он је овде оставио свог зета Јована V Палеолога, али је тај корак донео нове унутрашње сукобе у царству, јер су непријатељи Јована Кантакузина у Солуну наговарали младог цара да крене у борбу за узурпирани царски престо. У тој борби Јован V Палеолог је решио да потражи помоћ српског цара Стефана Душана, чији су се одреди налазили

[14] О тим збивањима в. *Nicol,* Kantakouzenos 44—67.

близу солунских бедема. Подстицан од противника свог таста, Јован V Палеолог је почетком 1352. пошао у Цариград да покуша да се споразуме са Јованом Кантакузином и да од њега добије као посед део Тракије са седиштем у Дидимотици. Када је то остварио Јован V Палеолог је, очекујући помоћ савезника Срба и Бугара, напао на поседе шурака Матије Кантакузина са седиштем у Адријанопољу, чиме је почео нови грађански рат у коме је Јован Кантакузин поново имао помоћ старих савезника Османлија. Иако је захваљујући њима Јован Кантакузин победио српске савезнике Јована V Палеолога, који се повукао на острво Тенедос, његов положај у царству се стално погоршавао, јер је расло опште незадовољство изазвано неуспесима државне политике. Јован Кантакузин се уплитао у старе и честе сукобе Млетака и Ђенове, што је доносило велике економске штете поданицима царства, а пре свега Цариграђанима. Општем нерасположењу становништва према Јовану Кантакузину допринела је и околност да је његов савезник и зет Орхан у пролеће 1354. освојио тврђаву Галипољ, први посед у Европи и да је упорно одбијао да га напусти. Користећи све јаче незадовољство са владом Јована Кантакузина, млади Јован V Палеолог је на Тенедосу закључио уговор са Ђеновљанима, чије су га галије 21. новембра 1354. године довеле до самих цариградских бедема, а после неколико дана он је без правог отпора ушао у престоницу и учинио крај влади свог таста Јована Кантакузина, који се замонашио под именом Јоасаф.[15] Иако је крајем новембра 1354. године изгубио престо и круну, Јован Кантакузин се није сасвим повукао из политичког живота, учествујући у најважнијим збивањима ове бурне епохе, па је тако на пр. 1367. године преговарао у Цариграду о унији са папским легатом Павлом.[16] Јован Кантакузин је умро на Пелопонезу у дубокој старости 15. јуна 1383. године.^

После сумарног описа дуге и богате политичке каријере Јована Кантакузина потребно је посветити дужну пажњу и царевом литерарном раду, јер без тога не би била потпуна слика о његовом месту у византијској историји. Још као млад човек, живећи у културној средини византијске престонице, Јован Кантакузин је стекао свестрано образовање које је почивало на темељима античке грчке културе. У кући његове мајке Теодоре окупљали су се учени људи престонице.[18] По природи опште климе византијског културног живота млади Јован Кантакузин је већ тада стицао и теолошка знања, па је интерес за теолошка питања сачувао до краја свог дугог живота. Савременици су често хвалили поје-

[15] О тим догађајима в. *Nicol,* Kantakouzenos 67—85.

16 О делатности Јована Кантакузина после повлачења са власти в. *Максимовић,* Политичка улога 119—132. После губитка престола Јован Кантакузин је једно време боравио у престоничком манастиру Харсијанита, а затим је већи део монашког живота провео на Светој Гори; 1361-2. боравио је у Мореји, а 1367. године преговарао је у Цариграду о унији са папским легатом Павлом; вероватно да је 1369—70. поново боравио у Мореји, где се коначно вратио 1381. године.

[17] Тачан датум смрти Јована Кантакузина даје једна Кратка хроника, настала крајем XIV и почетком XV века. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 69 sq., No. 24; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos, 10, n. 16.

[18] *Mavromatis,* Jean Cantacuzene 83.

дине квалитете његовог свестраног образовања: тако је Нићифор Григора говорио о његовим војничким особинама и познавању ратне вештине, због чега је Јован Кантакузин био веома омиљен међу војницима. Други савременик, славни беседник Димитрије Кидон, хвали Јована Кантакузина као великог љубитеља књиге, а са друге стране говори и о његовим везама са образованим људима запада.[19] Испуњени поштовањем према интелектуалним квалитетима Јована Кантакузина, неки модерни историчари су веровали да је он после повлачења у монашки живот са именом Јоасаф сам преписивао неке рукописе, али су такве претпоставке по свој прилици погрешне.[20] Па ипак је извесно да је после напуштања престола и световног живота (1354) Јован Кантакузин, односно монах Јоасаф, развио живу списатељску делатност. Тада је он поред монументалног историјског дела, о коме ће ниже бити више говора, написао и низ теолошких трактата од којих су само два објављена: происихастички спис против Варлаама и Георгија Акиндина, као и један трактат против муслимана.[21]

Најобимније и најзначајније дело Јована Кантакузина је његова монументална историја, јединствен спис у читавој средњовековној књижевности, писан свакако у седмој деценији XIV века; сигуран terminus ante quem за његов настанак је 8. децембар 1369. године датум записан на белешци фирентинског кодекса који садржи и текст историје Јована Кантакузина.[22] Историјско дело Јована Кантакузина, једини мемоарски спис једног византијског цара,[23] описује збивања између 1320. и 1354. године, епоху у којој је деловао и сам аутор као политичар, војсковођа и цар. Чињенички материјал дела добро је распоређен: прва књига описује грађански рат царева Андроника II и Андроника III Палеолога (1321—1328), друга владу Андроника III Палеолога (1328—1341), трећа збивања после његове смрти и борбу Јована Кантакузина за царски престо (1341—1347), четврта владу самог Јована Кантакузина (1347—1354) и извесне догађаје после његове абдикације; књиге цареве историје су

19 *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 15—17.

20 Одавно је уочен грчки кодекс Париске Националне библиотеке (Par. gr. 1242), писан између 1370. и 1375. године у славном цариградском манастиру Богородице Одигитрије, који садржи и нека дела Јована Кантакузина, па је још *Omont,* Bibliotheque de l'Ecole des Charles 42 (1881) 555 sq. веровао да га је преписивао Јован Кантакузин као монах Јоасаф. Прихватајући ову претпоставку, неки истраживачи су били склони да и друге кодексе припишу цару писцу, односно монаху Јоасафу. Касније је преовладало уверење да је те кодексе преписивао Јоасаф Ходигон, који је деловао у времену између 1360. и 1406. године. Cf. *L. Politis,* Jean-Joasaph Cantacuzene fut-il copiste?, REB 14 (1954) 195—197; *idem,* Eine Schreiberschule im Kloster των 'Οδηγών BZ (1958) 24—26; *Nicol,* Kantakouzenos 103.

21 Јован Кантакузин је написао још седам сличних трактата који нису објављени. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 98—100; *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 169, n. 7. Списак царевих дела даје: *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 12—14.

22 *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 107, n. 9; *Nicol,* Kantakouzenos 100; *Hunger,* Profane Literatur I, 468; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 9, 11. Поред овог најстаријег фирентинског кодекса историја Јована Кантакузина сачувана је још у пет рукописа који потичу из XV и XVI века. Cf. *Moravcsik,* I, 322. *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 11 каже да четири рукописа потичу из XIV а два из XVI века.

23 Ту околност је истакао још *Parisot,* Cantacuzene 1 sq.

отприлике истог обима осим треће која је двоструко већа.[24] На почетку дела аутор даје измишљена писма свог пријатеља Нила — по свој прилици солунског митрополита Нила Кавасила — упућена Христодулу, односно самом Јовану Кантакузину, кроз која се излаже жеља да се забележи истина о доживљеном. На крају последње књиге Јован Кантакузин се враћа на такве савете свог пријатеља и са поносом му каже да је писао истину о оном што је видео и доживео.[25]

Обимно и изванредно значајно дело Јована Кантакузина, последњег великог историчара византијске епохе,[26] увек је привлачило пажњу, а неки од одавно изречених судова о њему често су и касније понављани. Још је стари В. Парисо остао искрено задивљен царевим делом, инсистирајући на његовим значајним уметничким квалитетима. Истицао је хомогеност стила, конкретно и јасно излагање ослобођено реторике, пословица, сентенци и бајки, па чак и цитата из Библије; огшси догађаја су живи без класичних портрета личности које увек делују у акцији.[27] Високе оцене квалитета царевог дела понављали су и даље разрађивали каснији истраживачи. Ј. Дрезеке је сматрао да је царев мемоарски спис право уметничко дело које по квалитетима не заостаје за списима славних античких грчких историографа, веома популарних и читаних баш у епоси Палеолога. Као врхунац домета списа мемоарског карактера он је Јована Кантакузина упоређивао са Цезаром.[28] Велики истраживач византијске књижевности К. Крумбахер такође је у кратким оценама дела Јована Кантакузина остао задивљен једноставношћу његовог стила и језика.[29] Полазећи даље овим путем у оценама царевог дела, неки историчари литературе су наводили да је оно по својим квалитетима равно списима Михајла Псела или Ане Комнине.[30] Те високе и ласкаве оцене књижевних вредности дела Јована Кантакузина поновио је и Х. Хунгер у најновијем делу о византијској световној књижевности.[31] Знатно уздржанији у таквим оценама је А. Каждан, наглашавајући да су оне више резултат импресија него стварне анализе структуре дела. Тако је једноставност стила и језика — особину која је често истицана у оцени књижевних квалитета дела — А. Каждан окарактерисао да може бити квалитет, али исто тако и сведочанство о недостатку уметничких одлика.[32]

24 *Hunger,* Profane Literatur 1,467; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 10. *Kazhdan,* Histoire 324 наглашава да је дело Јована Кантакузина хронолошки сасвим ограничено: описује време од 1320. до 1356. године, првенствено обраћајући пажњу на грађански рат, односно борбу за власт Јована Кантакузина, његов успон ка царском престолу и пад.

25 *Hunger,* Profane Literatur I, 467. *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 169, n. 8 верује да је Јован Кантакузин писао своју историју у цариградским манастирима св. Георгија Мангана и св. Јована Харсијанита.

2<5 *Mavromatis,* Jean Cantacuzene 82.

2? *Parisot,* Cantacuzene 4 sq.

2» /. *Dräseke,* Zu Johannes Kantakuzenos, BZ 9 (1900) 72 sq.

29 *Krumbacher,* Geschichte 298 sq.

30 *V. Grecu,* La valeur litteraire des oeuvres historiques byzantines, Bsl. 13 (1952-3) 259—262.

31 *Hunger,* Profane Literatur I, 467 sq.

32 *Kazhdan,* Histoire 280 sq.

Без обзира на у новије време изнете дилеме о књижевним дометима Јована Кантакузина као писца, остаје чињеница да је његов историографски спис, типично дело мемоарског карактера, потекао из пера образованог и свестрано заинтересованог човека, који је ТОКОМ више деценија византијске историје прве половине XIV века био у вртлогу бурних догађаја, обележених честим и наглим променама. У оцени општих особина овог јединственог списа мора се подвући стално угледање на Тукидида, највећег представника античке грчке прагматичке историографије, чији су утицаји уочљиви у читавој византијској историографији.[33] Са друге стране Јован Кантакузин је у писању свог мемоарског дела имао као узор и Цезара, великана античке мемоарске књижевности. Као и Цезар, цар писац говори о себи увек у трећем лицу, чиме је желео да код читаоца створи утисак објективности у приказивању збивања и личности.[34]

Нема сумње да је пред нама јединствен историјски спис човека који је, може се мирно рећи, кројио византијску историју савремене му епохе. Међутим, истовремено треба имати у виду околност да се ради о мемоарском делу, чији аутор апологетски говори о себи и својој улози у збивањима овог бурног и обртима богатог времена. Иако је у уводу прокламовао жељу да крајње непристрасно описује догађаје и личности, Јован Кантакузин је често крајње субјективан. Најављена тежња за приказивањем истине утицала је само на презентирање детаља, док она сасвим нестаје када је у питању целина, па дело цара писца носи све одлике и мане списа мемоарског карактера.[35] Међутим, поред тих карактеристика спис Јована Кантакузина је најважнији извор за једно веома значајно и догађајима богато раздобље у животу позно-византијског царства. То је време дугих и тешких грађанских ратова који су током једне и по деценије (1341—1354) разарали већ ослабели организам царства; са друге стране то су године неслућене експанзије српске државе Стефана Душана који, користећи баш те унутрашње сукобе у царству, такорећи без отпора осваја његове простране територије са богатим градовима. Најзад, то су и године првих освајачких корака Турака у Европи који су се са богатством и плодношћу Тракије упознали учествујући у унутрашњим борбама на страни Јована Кантакузина. О свим тим важним збивањима, а и у свему другом што је обележило ову значајну епоху, пише Јован Кантакузин. Притиснут гомилом важних догађаја које је хтео да што потпуније опише, аутор је сувише пажње обраћао детаљима, запостављајући тиме општу слику о савременој епоси. Чињеница да се у спису наилази на нарушавање структуре излагања може се делимично објаснити и грешкама преписивача, али је са друге стране врло вероватно да сам цар писац после довршења није ни прочитао своје мемоаре.[36] Описујући

[33] У новије време о томе је детаљно расправљао *H. Hunger,* Thukydides be[1] Johannes Kantakuzenos. Beobachtungen zur Mimesis, JOB 25 (1976) 181—183. Cf. *Hunger,* Profane Literatur I, 474 sq.; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos 12.

[34] *Hunger,* Profane Literatur I, 469 sq.

35 Ibid. 469 sq.

56*Loenertz,Ordre* et desordre222,227 (= Byzantina et francograeca 113, 129); *Kazhdan,* Histoire 279. *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 170 sq. као доказ за то наводи околност да текст дела Јована Кантакузина не садржи ниједно позивање на нешто што је раније речено или што следи, а то су честе појаве код византијских историчара. Јован Кантакузин је више човек од акције него мислилац.

прави вртлог догађаја којима је био окружен, Јован Кантакузин жели да пред савременицима а и будућим поколењима скине са себе сваку кривицу и одговорност за неке савремене појаве чије су последице одлучивале о даљој судбини царства. Цар писац се правда да није кривац за изазивање грађанског рата у царству који је почео његовим царским проглашењем у Дидимотици (октобра 1341), као и да је био приморан да позове Турке да му помогну у борби против Ане Савојске и њених сарадника.[37]

Како је напред наглашено мемоарски спис Јована Кантакузина је један од најважнијих извора немирне епохе у животу Византије, испуњену низом судбоносних догађаја. Као њихов непосредан учесник цар писац их је исцрпно и детаљно описивао. Вероватно да је ТОКОМ свог бурног живота водио неку врсту дневника у који је бележио најважније догађаје, што му касније послужило за писање мемоара. Са друге стране његов положај му је омогућавао да користи многе политички поверљиве документе од којих неке и дословно наводи у своме делу.[38] Наведене карактеристике дају особити значај делу Јована Кантакузина које, иако мемоарског карактера, често пружа добру слику опште ситуације Византијског царства.[39] Међутим, веродостојност царевих приказивања и оцена догађаја мора се стално проверавати с обзиром на околност да сам Јован Кантакузин најчешће стоји у средишту описаних збивања. Тај важан посао се великим делом може обавити консултовањем других извора ове епохе, пре свега историчара и полихистора Нићифора Григоре који је добар део своје опширне ромејске историје посветио првој половини XIV века. Иако је Нићифор Григора, заокупљен теолошким питањима те епохе, мање пажње поклањао политичким збивањима, ипак он на много места говори о истим догађајима које описује и Јован Кантакузин. Зато је и драгоцено упоређивање различитих судова и углова посматрања двојице савременика о истим збивањима и личностима.

Најзад, треба подсетити да је спис Јована Кантакузина један од најважнијих и подацима најбогатијих извора за средњовековну историју наших народа. Време које он описује добрим делом се поклапа са владом краља и цара Стефана Душана (1331—1355), када је српска држава неизмерно проширила своје границе према југу, освојивши од суседне Византије скоро читаву Македонију, Тесалију, Епир и Албанију. Стефан Душан је обилно користио тешкоће Византије раздиране дугим грађанским ратом и такорећи без отпора освајао њене богате области и градове. Што се тиче самог Јована Кантакузина, он је притиснут осипањем присталица у Византији пребегао лета 1342. године у Србију не би ли уз помоћ српског краља успешније наставио борбу за цариградска престо.

[3]? *Hunger,* Profane Literatur I, 471.

[3]8 *Hunger,* Profane Literatur I, 468 sq. О томе да је Јован Кантакузин водио неку врсту дневника сведоче бројке које он често даје о заробљеницима, војним одредима, као и неки тачни датуми (дани, месеци, индикти). Неке од коришћених докумената наводи сам Јован Кантакузин, као на пр. писмо становника Дидимотике Алексију Апокавку из 1342. године (II, 278—281), или хрисовуљу коју је дао житељима Тесалије (П, 312—322). Cf. *Hunger,* Profane Literatur I, 468 sq.

[3]» *Hunger,* Profane Literatur I, 472.

О вишемесечном боравку на двору и у околини српског краља Јован Кантакузин доноси јединствене и необично занимљиве податке који добро илуструју не само његове преговоре са домаћином, него и оцртавају прилике на српском двору. Када је у пролеће 1343. године прекинут овај неприродан савез, Јован Кантакузин је — колико су му то предаси у борби за власт дозвољавали — покушавао да спречи даља српска освајања византијских области. После преузимања царског престола у Цариграду (фебруара 1347) он је као један од главних задатака у спољној и унутрашњој политици сматрао да треба да поврати градове и крајеве које је српски цар освојио. О свим тим важним догађајима из једног бурног периода у историји византијско-српских односа Јован Кантакузин пружа обиље података, забележених пером човека који је и сам у њима био ангажован, а то даје особити значај његовом спису као извору за нашу средњовековну историју. Само и овде треба опрезно користити цареве вести и где год је то могуће проверавати их подацима других извора, пре свега савременог историчара Нићифора Григоре.

Употребљено издање: loannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV, graece et latine I—III, cura *L. Schopeni,* Bonnae 1828—1832.

Преводи: Коришћено издање у Бонском корпусу садржи латински превод дела Јована Кантакузина. Немачки превод прве књиге (догађаји до 1328) дају *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos.

Важнија литература: *Parisot,* Cantacuzene 1—256; *Флоришкш,* Андроник Младшии 87—113, 219—251, 1—48, 327—344; *Флоринскш,* Славлне и Византил I—II; *Krumbacher,* Geschichte, 298—300; */. Dräseke,* Zu Johannes Kantakuzenos, BZ 9 (1909) 72—84; *J. Dräseke,* Kaintakuzenos' Urteil über Gregoras, BZ 10 (1901) 106—127; */. Dräseke,* Ka ser Kantakuzenos' Geschichtswerk, Neue Jahrbücher für das classische Altertum 33 (1914) 489—506; *H. Kallenberg,* Bausteine für eine historische Grammatik der griechischen Sprache, Rheinisches Museum 72 (1917—18) 480—518; 73 (1920—1924) 324—342; 74 (1925) 64—114; *D. A. Zakythinos,* Καντακουζηνός-Κατακουζηνός, Ελληνικά (1930) 545—546; *L. Politis,* Jean — Joasaph Cantacuzene fut-il copiste?, REB 14 (1954) 195—199; *Gy. Moravcsik,* Byzantinoturcica I, Berlin 1958, 321—323; Loenertz, Ordre et desordre 113—138; *Максимовић,* Политичка улога 121—193; *Nicol,* Kantakouzenos No. 22, 35—103; Weiss, Joannes Kantakuzenos 1 et passim; Teoteoi, Conception de Jean Cantacuzene 167—185; *A. Keselopulos,* Βίος του αυτοκράτορας Ιωάννου Στ' του Καντακουζηνοί», Θεολογία 46 (1975) 573—610; *H. Hunger,* Thukydides bei Johannes Kantakuzenos, Beobachtungen zur Mimesis, JOB 25 (1976) 181—193; *G. Fatouros,* Textkritische Beobachtungen zu Johannes Kantakuzenos, Bsl 37 (1976) 191—193; *T. S. Miller,* The Plague in John VI Cantacuzenus and Thucydides, Greek, Roman and Byzantine Studies 17 (1976) 385—396; *Hunger,* Profane Literatur I, 465—476; *H. Hunger,* Urkunden- und Memorientext: Der Chrysobullos Logos des Johannes Kantakuzenos für Johannes Angelos (Kant. Hist. II, 312—322 Bonn), JOB 27 (1978) 107—125; *Kazhdan,* Histoire 279—335; *L. Mavromatis,* Les Historiens ä Byzance: Jean Cantacuzene, Bulletin de l'Association G. Bude, 1 mars 1981, 80—88; *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I—14.

Јесен 1320—иролеће 1321.

ПРЕГОВОРИ КРАЉА МИЛУТИНА СА АНДРОНИКОМ МЛАЂИМ И ЊЕГОВИМ ПРИСТАЛИЦАМА

Каншакузин иочиње своје излашње оиисом узрока који су довели до сукоба између цара Андроника II и његовог унука Андроника III. Пошто је оцршао генеалошју Палеолош, Каншакузин се задржава на до1ађајима иосле смрши Михаила IX (12. окшобра 1320). Цар Андроник II је шада дошао на мисао да сеоіа унука младог Андроника III лиши дсошојансшва цара и савладара и да за савладара узме сеоіа сина десиоша Консшаншина да би наследник ирешола иосшао Консшаншинов син Михаило звани Кашар, који је ио мајци био HUCKOI иорекла а иначе малих сиособносши и оскудног образовања. Њему је сшари цар указивао све часши шшо ириидају иравом царском сину. Тада се већ међу Византинцима усшалио обичај да иосле смрши једног од цареа сеи намесници у обласшима бшају разрешени својих дужносши и долазе да иоложе заклеШу верносши ономе ко је осшао цар, а шо је ирилика да се расиоделе месша и службе. Из формулара заклешве оеоіа ӱуіиа је изосшављено име младога Андроника, шшо је њеш ожалосшило и наговесшило будуће сукобе. Незадовољсшво млаао1 Андроника иодсшицао је Сиршјан и ионудио му своју верносш и иодршку. Он је уираво иолазио у Тракију да замени Јована Каншакузина, иријашеља младога цара. Захваљујући иисму Андроника III Сиршјан и Каншакузин су се иовезали и уиусшили у иоверљиви разшвор, који Каншакузин ошширно реиродукује у своме делу. Били су самасни у шоме да младош цара шреба склонишн на безбедно месшо, али су се колебали у иомеду шош да ли је ӥоіоgтје месшо Једрене, Igе је велики шрнизон, или Хрисшоиољ, који је на мору. Каншакузин је иосле шога дошао у Царшрад и шу се срео са младим царем и уиознао са Аиокавком. Сшари цар је шада иоручио унуку gaјe одлучио да услиши њешву раније изражену жељу да gpyіоіа иосшави за наследника, ири чему би млади Андроник III уживао највеће иочасши од ӧуgуhеi цара, међу осшалим да ш будући цар ирима сшојећи. У вези с шим се Кангиакузин враћа на односе gega и унука још за време живоша Михаила IX када је сшари цар јавно исиољавао ниодашшавање и вређао младош цара, ӥа је овај иоручио деду да или иромени сшав или gpyіоіа именује за савладара. Андроник III је сада објаснио да се он шада није одрекао ирешола да је из њега шада шворило уређено срце. Видећи да је млади Андроник ӥроіоњен Каншакузин му изражава верносш и обећаеа иодршку. И они су размашрали да ли би иоволније било да млади цар идеу Једрене или Хрисшоиољ.

Док су се они тако међусобно саветовали, стиже цару посланство од стране владара Трибала краља Стефана (Κράλη Στεφάνου)[1], који је био ожењен царевом ћерком Симонидом. Повод посланству

[1] У одломку су изложени догађаји из периода од неколико месеци. Прецизне датуме није могуће утврдити, али се може установити поуздан оквир помоћу догађаја чији је датум познат. Све о чему се горе прича десило се између 12. октобра 1320, дана смрти Михаила 1ХПалеолога, и 5. априла 1321,кадајепо Григори *(Greg.* I, 312), млади Андроник изведен пред патријарха, епископе итд.

био је у томе што је цар био узајмио од његове војске неких безмало 2000 Кумана и ратнике није вратио, него их је убедио да остану код њега. Разљутивши се због тога краљ је упутио посланство тасту. Посланик је био монах по имену Калиник[2] и сам родом Трибал који је искуством научио да користи погодне прилике у политичким пословима. Није му остала непозната размирица која је избила међу царевима, па је, увиђајући да би тај раздор могао пружити прилику његовом господару да се освети цару за неправду у погледу војске, зажелио да се тајно састане са младим царем. Млади цар и велики доместик [Јован Кантакузин] исто су сматрали да ће за њих бити пробитачно да са Краљем путем посланства преговарају о савезништву, па позвавши Калиника и покренувши с њим разговор о ступању у савезништво и пријатељство с краљем веома лако га придобише, пошто је и он лично сматрао да ће то посланство бити корисно краљу који је, сем тога, већ од раније био у чврстом пријатељству са Сиргијаном, па га одмах отправише. Великим трудом и ревношћу он је веома брзо превалио пут, састао ће с краљем, испоручио му посланство младога цара и нашао да и краљ мисли да је та прилика као неки ненадани добитак па стога обећава да ће младом цару помоћи свим силама и да ће му бити захвалан ако се одметне од цара и деда и дође у области Македоније.[3] Сматрао је наиме да ће тим савезништвом наудити положају

Кантакузин српске владаре цо правилу обележава титулом χράλης без навођења личног имена. Овде је изузетно употребљено име Стефан, иако се краљ Милутин, о коме је реч, службено називао Стефан Урош, а у српским изворима најчешће само Урош. О браку са Симонидом говоре и други византијски писци: Теодор Метохит (посланица), Георгије Пахимер (одломак 14—20) и Нићифор Григора (одломак 7).

[2] Личност овог Калшшка је веома слабо позната, иако јој је *V. Mosin,* Hilandarac Kalinik, srpski diplomata XIV veka, Istorisko-pravni zbornik 1 (1949) 117—132„ посветио посебну расправу прикупивши очуване податке из повеља. Први пут се јавља 1310, када заступа Хиландар и потписује се грчки на акту. Као Милутинов посланик боравио је у Цариграду пре јануара 1318, када «ар Андроник II у својој хрисовуљи хвали његове заслуге и када је Калиник интервенисао у корист Михаила Гаријаноса (уп. *Dölger,* Reg. 2399). Незванične мисије о којима овде говори Кантакузин морале су остати тајна за цара Андроника II, јер он и у својим повељама из 1321. и 1323. истиче Калиникове заслуге (*Dölger,* Reg. 2468, 2494). Калиник се заузимао за хиландарске поседе, а сам је добио мали манастир светог Николе у Каменикеји код Сера, који је раније припадао породици Малијасина. Ту је Калиник провео своје последње године, а манастирић је завештао Хиландару, сећајући се година које је у њему провео и онога што је за манастир урадио. Умро је између 1324. и 1327.

Није познато како су и када доспели у Византију оних 2.000 Кумана о којима се споре цар Андроник II и његов зет Милутин. У повељама из 1313. говори ће о две помоћи, а из причања Григориног (уп. горе одломак 11 нап. 65) се зна да је једна бројала 2.000 коњаника. Не спомиње се, међутим, да би били Кумани, већ се називају Трибали. Уколико су ових 2.000 Кумана истоветни са онима о којима говори одломак 7, онда знамо да су дошли из „Далмације" и да су били са Михаилом IX. Они нису никад били враћени Србима. Населили су их у Тракији, а онда пре јесени 1327, били су пресељени на острва Лемнос, Тасос и Лезбос (види ниже одломак 7).

3 Кантакузин употребљава име Македоније на многим местима свога списа, али не увек у истом значењу. Некад се, у сећању на тему тога имена која се простирала источно од Месте, Македонија подразумевала све до Цариграда. Чешће се, међутим, ѓај назив употребљавао за територију античке Македоније, што је блиско данашњој употреби. Уп. ниже нап. Ферјанчића уз одломак 16).

цара и таста. Примивши обећања Калиник је брзо превалио пут до Византа [Цариграда] и радостан је радосног цара обавестио о посланству и о томе да му је сигурно обезбеђена савезничка помоћ (τηνσυμμαχίαν) ако дође у области Македоније. Тако је млади Андроник остварио савезништво с краљем.

Видећи пак да цар и дед понашањем и изјавама не одустаје од НепрnјateacТВа, и сам је предузео мере за своју сигурност намеравајући да остане под царем и дедом до краја његовог живота уколико се невоље на било који начин отклоне, али ако би се непријатељство и приближило се злом исходу, да напустивши царицу градова,[4] потражи спаса за себе и за своје људе.

Док је у томе пролазило време стигао је у Визант [Цариград] са Запада и протостратор Теодор Синадин,[5] пошто је био разрешен власти. Био је, наиме, намесник у Прилепу (Πριλλάπου) и околним градићима и тамошњим пределима Македоније.[6] А био је овај Синадин племенитог порекла и славног рода, с мајчине стране био је царске лозе јер му је мајка била кћи брата Михаила, првог цара међу Палеолозима.[7] С друге стране, отац му је био топарх (τοπάρχης)8 према Западу у такозваном Пологу (Πολόγου), што лежи у Далмацији.[9] Како беше себе и топархију (τοπαρχίαν) привео Михаилу,

[4] Кантакузин мисли на Цариград.

[5] Теодор Синадин је познати војсковођа, рођак царске куће, о чијем пореклу и улози у политичким догађајима Кантакузин пружа више података. Називао се Теодор Синадин Комнен Дука Палеолог. У време о коме прича Кантакузин (јесен 1320) био је намесник у Прилепу, па му је, као и другим намесницима, обновљена функција после смрти цара Михаила IX као првог савладара. Касније је имао титулу протостратора с којом га помињу у даљим догађајима. О породици уп. *Ch. Hannick—G. Schmalzbauer,* Synadenoi, JOB 25 (1976) 125-127 *Љ. Максимовић,* Последње године протоетратора Теодора Синадина, ЗРВИ 10 (1967) 177—185.

[6] Прилеп је са другим градовима у Македонији био предмет борбе између Никејаца и Епираца. Епирци су га заузели 1257. ратујући против Никејаца заједно са српским савезницима. Тада је у граду био заробљен познати историчар Георгије Акрополит. Већ следеће године Никејци су заузели град. У време битке код Пелагоније војска Михаила Епирског је тежила да стигне до Прилепа (уп. одломак 3 из Григоре). Град је остао у власти обновљеног Царства до великих Душанових освајања. О Прилепу нема модерне студије. Уп. */. Хаџи-Васиљевић,* Прилеп и његова околина, Београд 1902. О систему управе у коме је Синадин вршио своју функцију уп. *Максимовић,* Виз. управа 75—77.

7 Реч је о Михаилу VIII Палеологу (1258—1282), чији је брат Константин имао кћер Теодору која се удала за Јована Синадина. Уп. *Papadopulos,* Genealogie nr. 5.

[8] Назив *Шоиарх* по етимологији значи управника места, а припада старијем слоју византијске политичке терминологије. Употребљавао се нарочито у XI веку у значењу локалног властодршца, по правилу из домаће династије, али је ипак сматран са византијске тачке гледишта за царевог поданика и управника своје области. Топарсима су називани: Самуило, иначе непознати Богдан, Петар Одељан, Доброња, Стефан Војислав. Уп. коментар Ј. Ферлуге, *Виз. изв.* III, 82, 86,125,204,206,211,212.

[9] „Запад" је овде и много пута касније употребљен у Кантакузиновом тексту за европски део Византијског Царства. „Македонија" у византијском смислу (= Тракија) и „Запад" чинили су европски део, док је „Исток" (Ανατολή) означавао малоазијски део Царства. Назив „Далмације" Кантакузин употребљава на особен начин под утицајем античке географије и, вероватно, средаовековне картографије. У његово време „Далмација" је изван Византијског Царства и обухвата планинске и западне делове Србије, територију Албаније (уп. ниже одломак 4), па и део данашње

првом цару од Палеолога, и потчинио се његовој власти, постиже код Ромеја велике части и веома блистав брак будући да се ожени синовицом царевом. Као што рекосмо, дошао је протостратор у Визант (Цариград) са Запада и чуо шта је цар рекао и учинио да би лишио власти унука и цара. Онерасположило га је то преко сваке мере и стање је процењивао увелико неподношљивим. Тиме су млади цар и велики доместик били охрабрени, пошто се прото-

Македоније, како показује горњи случај. Положај Полога је добро познат па је неоправдано колебање у коментару у *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos, I, 224—225. н. 53. У касније време су била два Полога, Горњи и Доњи, чији су центри данашња насеља Гостивар и Тетово. У литератури о Пологу ово место о Синадину старијем није узимано у обзир. Уп. *А. Се.гишчев,* Полог и его бмтарское население, Софин 1929; *Р. Грујић,* Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак, ГСНД 12 (1933) 41—54; *Т. Томоски,* Средновековен Полог, Историја 12 (1976) 64—81; *Л. Славева,* Дипломатичко-правните споменици за историјата на Полог и соседните краеви во XIV век, Споменици III, Скопје 1980, 102—104.

' Како су показали *Ch. Hannick-G- Schmalzbauer,* Die Synadenoi, JOB 25 (1976) 134—135 nr. 22, о Јовану Синадину има и других података којима се може допунити веома уопштени осврт Кантакузинов. Око 1275. он је већ заповедник војске цара Михаила VIII са титулом великог стратопедарха. Тешко је поверовати да би тада имао положај топарха у Пологу, како претпостављају цитирани аутори. Према Кантакузину он је био топарх пре но што је са својом облашћу дошао над власт цара Михаила VIII. Његов самостални или полусамостални положај морао је престати до споменутог похода на Михаила Анђела око 1275. Како је Полог у време преговора о удаји византијске принцезе Ане за млађег сина српског краља, вођених 1268/69, био несумњиво византијски (уп. горе одломак из Пахимера и нап. 55 *Љ. МаксимовиК),* може се претпоставити да је до неке промене дошло у периоду 1268/69—1275. Како је Полог на граници према српској држави најприродније би било очекивати да се Јован Синадин осамосталио између Византинаца и Срба или, чак, да је био под српском врховном влашћу. Повеље из времена краља Милутина и Стефана Дечанског говоре о томе да је црквену власт над Пологом имала призренска епископија, која је у Пологу имала села. Тако је у селу Лешку имала три стаси поповске „што се зове двор пископов от вјека". *И. Јасшребов,* Хрисовуља Дечанског краља од године 1326, Гласник СУД 49 (1881) 364; уп. *М. Јанковић,* Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку, Београд 1985, 120. Али, то је могло бити резултат освајања Полога у време краља Милутина 1282. године. Изгледа да је о Јовану Синадину остао траг и у једном српском извору, али он ствара извесне проблеме. У повељи краља Милутина за манастир светог Ђорђа Горга код Скопља, сачуваној у верзији из 1300. која садржи краљеве дарове и решења и из ранијег времена (уп. текст и коментаре *В. Мошина* са освртом на старију литературу у Споменици I, 205—208), дарује се томе манастиру све што је имао Вериха: изневфри бо се Вериха крал!евБСтвоу ми и побфже КБ севастократороу КалоЈанго Синадиноу (нав, изд. стр. 221). Вериха је био локални ратник или племић који је имао своје „место" и нека земљишта у околини Скопља. Колико се из текста повеље може докучити поседи су му били на путу који је водио из Полога. Овом личношћу се позабавио *Mavromatis,* Fondation 62, н. 172, оспоравајући могућност идентификовања овога севастократора са оцем Теодора Синадина. Помишљао је да титула можда није добро прочитана, што је *Мошин,* нав. дело 141, одбацио после контроле издања. Других података о овоме севастократору нема. Уп. *Б. Ферјанчић,* Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 141—190. Облик Калојан у словенским изворима врло често заступа име Јован из грчких извора. И временски и просторно овај Синадин из Милутинове повеље близак је Синадину о коме говоре Пахимер и Кантакузин. Ипак, висока титула севастократора нагони на уздржаност. Али, ако искључимо овога царског рођака, ожењеног царевом синовицом, по томе сасвим могућег кандидата за високо достојанство, тешкоће постају још веће. Натерани смо, наиме, да претпоставимо да је у исто време живео један други севастократор Калојан Синадин, о коме извори немају никаквих података.

стратор и раније према њима пријатељски односио, нарочито према великом доместику још од тренутка кад су боравили у Адријановом граду [Једрену] код цара Михаила [IX], и то се пријатељство дугим временом стално учвршћивало. И одлуче да га упуте у оно што раде, како због пријатељства према њима тако и због храбрости и војничког искуства и разборитости, што је све веома потребно у подухватима ове врсте.

(*Cant.* I, p. 35, 16—38, 11)

Уиушши су ш у садржај међусобних иорука старои и младог цара као и ceela шшо су се они дошворили. Он се сшласио са свим шшоје учињено и одлучио да у свему учесшвује до краја. Одлучили су да нико1 више од Ромеја не уиућују у сшвари осим њих шројице и још шројице „Лашина", Ђеновљана, који су били осведочени иријашељи цареви и моШ су МНОЇО иомоћи ириликом бексшва из Царшрада у Хрисшоиољ. Они су обећали оиремиши на сео/ шрошак шри шлије (шријере) и седам друшх на рачун младо1 цара. С шим би иомо1ли ири бексшву и ојачали пихов иоложај у Ур,1сшоиољу.

Почешак 1321.

Цар се онда посаветовао са обојицом који од градова изабрати за бекство, да би и протостратор могао да искаже мишљење о томе коме треба дати предност, Христопољу[10] због савезништва Краљевог или Адријанопољу [Једрену] због многољудности и војске која је у граду смештена, као и због тога што су већина тамошњих становника присталице младог цара. Протостратор се изјаснио за Адријанопољ. Разишли су се не доневши одлуку.

(*Cant.* I p. 39, 5—13)

Аирил 1321.

ЦАР АНДРОНИК II ШАЉЕ ПРОТОСТРАТОРА СИНАДИНА ЗА НАМЕСНИКА У ПРИЛЕПУ

Принуђен да одусшане од слања Јована Каншакузина на Пелоионез, цар Андрошк II ш је именовао за наменсша у Тесалији коју наиадају и иришискују Кашаланци. Каншакузин се са Шим саШсио, али је шражио војску и новац да би мошо да се одуире неиријашељу. Цар је gao нало1 да се ириреми шшо шреба.

[10] Христопољ, у словенским изворима Крстопољ и Морунац, али и Кавала, је антички град Неаполис, који је служио као лука града Филипи. Не сме се мешати са Хрисопољем. Уп. *Ф. Паиазому,* Еион, Амфипољ, Хрисопољ, ЗРВИ 2 (1953) 7—24. Град се данас зове Кавала. То име се први пут помиње у биографији Данила U у вези са подизањем преграде код христопољског кланца (види горе одломак 10, из Григоре), који обезбеђује пролаз из Македоније у Тракију. Уп. *Г. Осшрошрски,* Христопољ између Срба и Византинаца, Зборник ФФ 8—1 (1964) 333__340.

Цар је убрзао одлазак великог доместика [Јована Кантакузина] не дајући му да предахне, па је овај обећао да ће у року од пет дана поћи из града. (А то је био понедељак Велике недеље код нас зване.)[11] Цар се умирио и истога дана издао је простагму којом је именовао протостратора да поново буде намесник епархије у Прилепу (πρὸς την ἐπαρχίαν Πριλλάπου) којом је и раније управљао. Овај је обећао да ће извршити царев налог, а кад је затражен ροж поласка, обећао је петак те Велике недеље. То су, дакле, рекли и обећали посланику старијега цара.

(Cant. l, p. 86, 20—87, 6)

Maj m/.12

ГРАДОВИ МАКЕДОНИЈЕ У ПОЧЕТКУ ГРАЂАНСКОГ РАТА

На савешовању младош Андроника и његових присшалица у Једрену расирављало će о шоме шша шреба даље чиниши. Мнош су иредлашли да се одмах крене на Царшрад. Сам Андроник IIIје изнео да су ш сви сшановници дочекали с радошћу кадаје дошао у Једрене, да су и gруiи iраgоеи Тракије до Хрисшоиоља ошворили своје каиије, да су му се ирикључили војници размешшени ио селима Тракије, и gа се осећа обавезан јер су му сви они сами од себе иоказали наклоносш.

Али даље од Христопоља[13] све до Акарнаније[14] и Далмације[15] много је славних градова потчињених Ромејима, који имају много добре војске која није за потцењивање и многе и добре заповеднике а ниједан није прешао на нашу страну. То ме испуни немиром јер је било неочекивано. Не сматрам да је пробитачно да било који од њих потцењујемо, него да би много значило да смо заједно и да имамо њихово савезништво. Стога сматрам да је нужно да прво

[11] Стари цар је настојао да уклони из Цариграда најближе сараднике и присталице свога унука и ту је основни разлог журбе. Те године је понедељак Велике недеље падао на 13. април, Велики петак је био 17. а Ускрс 19. априла. Из даљег излагања Кантакузиновог види се да они нису тада отишли, односно да нису уопште отишли на дужности на које су били именовани, јер су у ноћи између 19. и 20. априла напустили град, после чега је дошло до отвореног расцепа између деда и унука.

[12] Саветовање у Једрену је било после 21. априла 1321, када је тамо стигао Андроник Млађи, а пре 6. јуна, када се улогорио на реци Мелас *(Cant,* I, 109). Претходило му је посланство митрополита Теоблепта, које и само намеће хронолошке проблеме. Оно сигурно није могло бити убрзо по напуштању Цариграда од стране младог цара и његових присталица, јер је стари цар већ могао узети у обзир чињеницу да су младом Андронику прилазиле присталице из разних делова Царства. Зато га треба ставити у другу половину или са *van Dietenom,* Gregoras II, l, 146, и у последњу трећину маја.

[13] Христупољ је исти град који је већ споменут у облику Христопољ и о коме су пружена објашњења у нап. 10.

[14] Акарнанија у Кантакузиновом делу означава Епир. Уп. нап. Ферјанчића.

[15] О Кантакузиновој употреби термина Далмација било је говора у нап. 9. Неће бити у праву коментатор у *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 243, н. 128, кад тврди да Далмација значи северни Епир, и суседне граничне области у Македонији. Контекст је такав да Акарнанију и Далмацију ставља изван ромејске власти.

изаберемо пут ка овоме. Када они пређу на нашу страну кренућемо према Константиновом Граду, охрабрени, удвостручивши снаге и не остављајући непријатеља за леђима.

(Cant. I, p. 101, 13—102, 6)

Цар Андроник III није усиео да ушиче на оне који су осшајали ири ранијем мишљењу да шреба одмах ићи на Царшрад и заузеши їа, gа раш шреба скрашиши а не ошезаши. Цар је на шо иишао за мишљење и великог домесшика Јована Каншакузина, који је иримешио да шо није савешовање већ иошврђивање опоíа шшо је већ закључено, а зашим изнео своје резерве. Подсећао је gа није лако већ врло шешко заузеши шако мношљудан Ірag, иун новца, оружја, војника, у коме сшолује искусни цар који расиолаже новцем да може навесши Шруие да íа следе. Подсчћао је, исшо шако, да добар војсковођа мора рачунаши не само са усиехом неш и са неусиехом. Ако наиадну Царшрад и не освоје ш, охрабрене ирисшалице сшарош цара наиадаће их јошжешће. Неиријашеља ће имаши с обе сшране,јер се може десиши да се у исшочним градовима Ромејског Царсшва и у Царшраду образује војска оширилике као она којом они расиолажу, а исшо шако и на Заиаду. Нашавши се иосред њих били би у оиасносши да буду сашревени или да се иовуку с губицима јер би их и савезници наиусшили очекујући да ће биши брзо унишшени.

Поред тога биће нам потребно више оружја и новца да бисмо се борили с онима који су од нас отпали и да бисмо оне који су остали уз нас сместшш у тврђаве како и они не би отпали. Треба схватити у какве невоље ће нас то довести. Размишљао сам још и о овоме: владар Трибала[16] и цар Миза Светислав (Σφεντισθλάβος)[17] орођени су са царем и сада су с њим у сукобу из неких својих личних разлога,[18] али ако се он због рата против нас помири с њима и позове их у помоћ, имаћемо у њима веома опасне непријатеље.

(Cant. I, p. 103, 24—104, 8)

[16] Владар Трибала је краљ Милутин, а сродство на које се алудира је брак са Симонидом. Ово место показује да Калиник у јавном и службеном делу своје мисије није успео, да је затегнутост остала. Како се видело из претходног Кантакузиновог излагања, Милутин је због тога ушао у преговоре с младим царем и његовим присталицама.

[17] Цар Миза је бугарски владар Теодор Светослав, који је са старим царем био орођен преко Теодоре, кћери Михаила IX, сестре младог цара Андроника III. Није познато због чега је он био у завади са старим царем. У сваком случају, он је отворено подржавао младог цара и послао је 300 оклопљених коњаника који су стигли у логор младога цара нешто пре 6. јуна 1321. Из Кантакузиновог причања произлази да су били примљени с неповерењем, да је сам писац веровао да би Бугари ухватили младог цара и одвели га у Бугарску да није био окружен довољним бројем војника. Како је тај план био неостварив, Бугари су се убрзо вратили у своју земљу *(Cant,* I, 108, 17—109, 5).

[18] Датум се може прецизирати на 7—10. јуни *(Dölger,* Reg. 2463) јер Кантакузин каже да је Евгенија Палеологина, монахиња, удова великог доместика, сестричина Михаила VIII Палеолога, као посланица старог цара и дошла у логор на реци Мелас, где је млади Андроник стигао на дан уочи духова, 6. јуна 1321. Некад се веровало да је то мајка Снргијанова, али је *van Dieten,* Gregoras I, 123, изнео основану претпоставку да је у питању жена великог доместика Јована Сенахерима Анђела, а мајка великог стратопедарха Анђела Сенахерима,

*Јуни Ј321.*1

ЈЕДАН ПОМЕН ДАЛМАЦИЈЕ

У иоруци којом је ogloeорио на иослансшво свош деде сшарош цара, млади Андроних је зашражио иоделу шеришорија.

То значи ово: да мени треба да припадну градови и области (χωρών τε και πόλεων) од Селимврије[20] до Христопоља[21] са војском у њима и приходима од пореза, а теби, царе, од самог Цариграда до Селимврије и ромејски градови на Истоку, сва острва као и македонске и западне области (έσπερίων επαρχιών)[22] од Христопоља до Епидамна[23] и Далмације[24], крајњих граница ромејске власти.

(Cant. I, p. 115, 12—19)

1325—1326.15

БРАК СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ И МАРИЈЕ ПАЛЕОЛОГОВЕ

После сасшанка који је у лешо 1327. млади Андроник имао у Черномену са бушрским царем Михаилом са знањем и стласношћу сеоiа gege Андроника II, сшизали су му 1ласови од ириjашеља из Царшрада да се

[19] Порука старога цара садржала је потпуну капитулацију, тражио је само да унук крене своју војску на престоницу тек када се он повуче у неки манастир да би био изван опасности по живот. Млади цар приликом саветовања показује највећу великодушност, не жели да учини неко зло старом цару, жели да се успостави мир. То подржавају и његови најутицајнији саветници, а онда то прихвата и маса којој је млади цар пребацио бунтовништво у Једрену када су били отерани посланици старога цара са мировним предлозима. У самој поруци млади цар наглашавао своју оданост и поштовање старом цару, а онда, наводно, због људи који га окружују и који су више склони рату него миру, наводи и услове који следе.

[20] Селимврија или Силиврија је град на обали Мраморног мора недалеко од Цариграда.

[21] Христопољ је град у близини кланца који је спајао Тракију и Македонију. Уп. горе нап. 10.

[22] Из овог места се види да се под западним областима подразумевало све што је лежало од Христопоља до тадашњих византијских граница.

[23] Епидамн (Έπίδξμ,νoO је латинско име за град Dyrrhachium (Δυρράχιον), у словенским споменицима Драч, албански Dures. У ово доба био се неко време одметнуо од намесника јужноиталијанских Анжујаца или од анжујске власти уопште. О репресалијама против Драчана говори документ од 27. јануара 1320, а други из децембра 1323. сведочи о обновљеној анжујској власти *(Acta Albaniael,* 659, 693). О граду уп. *M. Sufflay,* Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters Denkschriften der Phil.-hist Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien, Bd. 63, Wien 1924, 19—23.

[24] Из формулације није јасно да ли је Кантакузин сматрао да је Драч у Далмацији, али из контекста излази да је обоје изван византијске власти.

[25] У одломку су испричани догађаји из дужег периода. Ако се изузме генеалогија првих Палеолога, која спада у XIII век, главни део излагања односи се на период од склапања брака између српског краља Стефана Дечанског и Марије Палеологове у 1324. и новог избијања грађанског рата у јесен 1327. О хронологији брака уп. горе нап. 78 уз Григору.

може закључиши ио неким изјавама и знацима да се сшари цар сирема на раш ирошив унука. Кад је овај гио чуо уилашио се, али није иоклањао веру, захваљивао је иријашељима и иреиоручивао да сшвари најбрижљивије исиишају и gа му јаве ако до нечеш иоузданог дођу. Он се, иипак, сасiйао са великим домесшиком Каншакузином и ирошосшрашором Синадином да заједнички исиишају знају ли нешшо шшо би мо1ло да буде иовод рашу и gа наведе сшарош цара да ирекрши мир. Размошрили су цео иериод од склаиања мира и нашли су gа староiа цара нису ни ошворено ни иза леђа увредили. Нашли су иипак један Molyhи иовод за раш.

Првом од царева Палеолога, Михаилу, родила су се три мушка детета: овај Андроник који је после њега царевао, Константин рођен у пурпуру[26] и трећи Теодор[27] и исто толико кћери.[28] Свакоме од њих се родило више деце, како је на почетку историје било речено, само се Константину Порфирогениту родио јединац син Јован Палеолог.[2]? Њему је велики логотет Метохит[30] дао за жену кћер Ирену пошто га је стриц цар почаствовао достојанством паниперсеваста.[31] Овај паниперсеваст је не једном него два или три пута био намесник Солуна[32] и других западних градова и управљао је њима како је сматрао да је најбоље, а ћерку Марију[33] је удао за владара (άρχοντι) Трибала Степана краља (Στεπάνω τω Κράλη).[34] Кад се то догодило наумио је да приђе владару Трибала, који му је био зет, не би ли користећи његову снагу као савезника у градовима којима је управљао што је могуће више тврђава освојио и себи их потчинивши остварио себи сопствену власт (ιδίαν έαυτώ καταστήση δυναστείαν), одметнувши се претходно од цара. То је,

[26] О Константину Порфирогениту Палеологу уп. горе нап. 44 и 78 (уз текст Нићифора Григоре) и *Ф. Баришић,* Константин Порфирогенит Палеолог, ЗРВИ 22 (1983) 43—57.

[27] Теодор је био трећи брат Андроника II који није носио никакву титулу јер му је брат цар ускратио деспотско достојанство. Уп. *Papadopulos,* Genealogie nr. 43.

[28] Законите кћери Михаила VIII биле су Ирина, удата за Јована Асена III, Ана, удара за Михаила Кутрула и Евдокија, удата за Јована Комнина у Трапезунту. Уп. *Papadopulos,* Genealogie nr. 44, 47, 52.

[29] Док је према Константину Порфирогениту био непријатељски настројен, Андроник II је фаворизовао његовог сина Јована, који је носио високу титулу паниперсеваста и био је, како се овде каже, три пута намесник Солуна и Запада. Његово намесвгаштво у Солуну, пада, вероватно, у период 1322—1326. Уп. *Максимовић,* Управа 57—58.

[30] О Теодору Метохиту види Увод И. Ђурића на стр. 64 и даље.

[31] Брак између Јована Палеолога и Ирене Метохитове склопљен је убрзо после 1305. Поред Марије, а вероватно и пре ње, рођен је из овога брака син, чије је име остало непознато. Кантакузин га само спомиње да се истакао у борби с Бугарима код Рософкастра. Уп. *van Dielen,* Gregoras I, 298, н. 464.

[32] Нијејасно да ли у тој формулацији треба видети знак велике самосталности паниперсеваста Јована.

[33] Марија је, по причању Григоре (уп. горе одломак 16 и 23) имала 12 година кад се удала за педесетогодишњег српског краља. С обзиром на чињеницу да је брак склопљен раније но што је Григора веровао, ioni у 1324, њено рођење треба ставити у 1312.

[34] Овде је за српског владара употребљено име Стефан, као и нешто раније за његовог оца (види гореодломак 1). СлужбеноимекраљевобилојеСтефанУрошШ.

дакле, наумио и у дело почео да проводи, пошто је са свим својим домаћинством прешао Трибалима, али му се наде изјаловише.[35] Наиме сви градови који су били под њим сазнали су његово одметање (την άποστασίαν) и односили су се према њему као непријатељу. Из тога разлога настала је не мала пометња међу западним градовима. У то време био је у Струмици наместник син великог логотета Димитрије[36] Анђел, док је други син Михаило[37] Ласкарис, био наместник у Мелнику,[38] оба града Македоније. Они су били шураци (γυναικός αδελφοί) паниперсеваста[39] и упутили су њему и сестри писмо које није откривало одметништво, али је давало не безначајне поводе за сумњу. Обиловало је двосмисленим изразима, подсећало на старо пријатељство и заједнички боравак и наводило да треба да буду узајамно благонаклони и из многих других разлога, а највише због родбинске везе.

Оне који су то писмо носили задржали су путем војници одређени да чувају путеве због рата против паниперсеваста, Запленивши писмо решили су да не треба да га пошаљу у Цариград старом цару, прибојавајући се великог логотета[40] који је био веома

35 Савезничко ратовање српског краља и паниперсеваста Јована Палеолога веома је слабо познато. Григора каже само (види горе одломак 16 и нап. 80) да су савезници пљачкали византијску земљу од Стримона и Сера. Из Кантакузиновог излагања се може закључити да је сукоб трајао бар неколико месеци. Од како се брак Марије и Дечанског датује у 1324, а посланство у коме је био Нићифор Григора у пролеће 1327, искрсло је и питање како датовати ово ратовање. Помирење је, по свој прилици, постигнуто још крајем 1326, када је посланство донело Јовану знаке кесарског достојанства. Ратовање је, према томе, вероватно било током 1326, током лета и јесени, што објашњава пасивност српског краља у збивањима на западу државе. Уп. *Исшорија срйсКоі народа* I, 499—501.

36 Теодор Метохит је имао пет синова од којих су четворица позната по имену: Нићигфор, Димитрије, Алексије и Михаило и већ споменуту кћерку Ирину. Како показују *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 230—231, н. 83, Димитрије је био ученик Теодора Хиртакена, у чијој преписци је овековечена ученикова немарност. На основу горњег навода идентификују га са великим стратопедархом Димитријем Анђелом Метохитом, који се у повељамајављакао наместник Сера. Уп. *Guillou,* Saint-Jean-Prodrome, 85. Струмица је, дакле, у оно време још била под византијском влашћу. Тако је остало и у пролеће 1327. када је у граду боравио Григора са царским посланством. У посланству је био један од синова Метохитових, али се не спомиње син који би био наместник у Струмици, на основу чега се може закључити да је ипак био премештен због догађаја о којима овде говори Кантакузин.

37 О Михаилу Ласкарису Метохиту нема других података. Необично је да рођена браћа имају различита презимена. О функцијама браће уп. *Максимовић,* Виз. управа 33, 83, 119.

38 Мелник је град под византијском влашћу. Као и Струмица у близини границе са Србијом. О Мелнику уп. коментар Ферјанчића уз одломак 20.

39 Други извори не говоре о држању Метохитових синова према побуњеном паниперсевасту Јовану. Из једног места код Григоре *(Greg,* I, 314) види се да је млади Андроник дуговао захвалност Метохпту и његовим синовима за помоћ у пролеће 1321. када су са разних страна саветовали цара на сурове кораке према унуку.

40 Тездор Метохит је све до свога пада у мају 1328. приликом смене на престолу у Цариграду имао титулу великог логотета, али није та титула била извор његове моћи. Метохит је у последњем периоду живота био μεσάζα,ν или μεσίτευαν посредник између цара и поданика, царева десна рука, О тој функцији уп. коментар Максимовића у напомени уз Пахимера,

моћан код цара, .него су га однели у Дидимотику младом цару. Овај их похвали због разборитости и отпусти их наградивши их. А писмо је послао у Цариград великом логотету опомињући га и уверавајући пријатељски да су то писмо пуно сумњиве садржине његови синови послали зету, а да је он, будући њихов отац, дужан да буде од користи ромејској држави пошто управља њеним пословима, па стога треба да их подаље од зла чува и да предупреди штету коју би они могли проузроковати. То би се могло постићи тако да се лише власти оних градова и да се поставе други који су изван сумње, а њима да се дају друге дужности (αρχάς) како се њему учини корисно. „Мени се чини — писао је — да не би било добро да се цару покаже то писмо, већ само теби да би као разборит човек предузео што треба у интересу државних послова и што би било корисно за децу". То је, дакле, цар саветовао великом логотету. Овај, међутим, који је требало да прихвати и да захвали што води бригу о његовим синовима, поступи сасвим супротно, јер одговори кратко и грубо и на крају дода и то да пословица магарцу придаје да онај кога сврби о друге се чеше.[41]

Истражујући, дакле, могући узрок рату наслућивали су да би разљућени велики логотет могао цара подстицати на рат, али сигурни у то нису могли бити.

(Cant. I, ρ. 208, 24—211, 15)

Мај—јуни 1327.[42]

САВЕЗ ЦАРА АНДРОНИКА II СА СРПСКИМ КРАЉЕМ СТЕФАНОМ

Млади цар се заузимао код сеоіа деде Андроника II да не казни свош рођака ирошовесшијара Андроника Палеолош који је жудео да се освеши великом лошешу Теодору МеШохишу. Сшари цар је иослушао сеоіа унука.

Стари цар је протовестијара поставио за наместника (άρχοντα) Београда (Βαλαγράδων).[43] Поразговаравши благо с њим и обећава-

41 Тачан смисао ове пословице нам измиче. Контекст би угућивао на нешто попут: лопов виче држте лопова?

42 Како је стари цар у јулу писао протовестијару Андронику Палеологу потврђујући пријем његовог извештаја, то се слање Андроника мора датовати у мај-јуни 1327. *Dölger*. 2567 има само цареву простагму, али не бележи именовање Андроника. К-ако је посланик српског краља био код старог цара пре јула и већ знао о вези између Андроника и српског краља то је разлог више за раније датовање одласка у Берат. Срдско посланство је, по свој прилици, бдло одговор на византијско посланство у коме је био Григора и које било у Србији у првој половини априла 1327. Све то говори да је и стари цар прилично рано почео да се припрема за обрачун с унуком.

43 Протовестијар Андроник Палеолог био је син Ане, кћери цара Михаила Палеолога ЈТ Димитрија (Михаила) Кутрула. Уп. нап. 90 уз текст Нићифора Григоре.

јући му многе награде послао га је с налогом да буде спреман за рат, тако да чим добије од цара писмо крене војску западних градова против младог цара.[44]

(*Cant.* I, p. 214, 18—215, 1)

Јули 1327.

Уочи иоследњег шаласа 1рађанско1 раша Андронику III било је забрањено да дође у Царшрад да би се бранио, како је шо шражио. После иншервенције код иашријарха и синода именована је комисија сасшављена од црквених великодосшојника и чланова сенаша и с њом су иошла још раније именована чешири шужиоца у Решон, Igeje боравио млади цар. Ту у Решону је крајем 1327. изнеша оишужница ирошив младог цара и саслушана његова одбрана. Он је објашњавао случајеве којима су ш шерешили (одузимање новца од скуиљача иореза и gp.) ga je иошзио заклешве, а у исшо време je уиозораеао gaje заклешва обосшрана и шврдио gaje сшари цар заклешву иошзио. Као доказ не наводи иричања сведока већ иисма сшарош цара. Једно од шри иредочена иисма сиомиње и срискош краља и његову очекивану иомоћ.

Прво се упознајмо са простагмом[45], коју је цар упутио протовестијару, моме ујаку, месеца јула, десетог индикта,[46] и која гласи овако:

„Вољени сестрићу царства ми, протовестијаре господине Андрониче Палеологу, извештај који си упутио царству ми стигао је безбедно и из њега сам сазнао шта пишеш и извештаваш. Одобравам сваки твој труд и бригу и настојање у овоме и надаље се брини да се приведе крају јер добро знаш да ниси из другог разлога послат у ту област да будеш кефалија, него ради овог посла. Пошто је још пре твога извештаја краљ[47] упутио овамо посланика и саопштио царству ми да је већ ступио у везу с тобом и да је спреман да са свом силом којом располаже помогне нама, не само својим трупама већ и личним присуством. Сада се царство ми још више уверило у то из твога извештаја. Изврши, дакле, своју дужност што брже можеш и царство ми брижљиво делује, те пази да вас не претекнемо".[48]

(*Cant.* l, p. 232, 20—233, 14)

[44] У Григориним излагањима о овим истим догађајима централну улогу има царев син деспот Димитрије, кога Кантакузин не помиње посебно, ни у каснијим догађајима последње фазе грађанског рата, вероватно због тога што се деспот помирио с Андроником III. Нови сукоб је настао тек у време завере младих великаша (уп. горе одломак 28 из текста Нићифора Григоре).

[45] Цитирани документ неће бити слободно измишљена реторска творевина већ дословни цитат, што се види по употреби формула уобичајених у простагмама тога времена. Протоколарни део потиче из канцеларијске праксе, али остаје питање да ли је у садржини нешто мењано. Имајући у виду да је писмо предочено световним и црквеним великодостојницима који су свакако били у стању да разликују царски акт од фалсификата, вероватно је млади Андроник имао оригинал писма у рукама. Из Нићифора Григоре (уп. одломак 19) сазнајемо чак како су Андроник Млађи и његове присталице у време док још није јавно избио сукоб пленили писма упућена у Цариград.

[46] Десети индикт заиста одговара византијској години 6835. која је обухватала време од 1. септембра 1326. до 31. августа 1327.

[47] Краљ Стефан Дечански је несумњиво био уз старог цара. Услови за сарадњу створени су после царевог измирења са побуњеним паниперсевастом Јованом Палеологом, који се склонио на српски двор. Све тешкоће су отклоњене када је византијско посланство одвело краљеву ташту у априлу 1327. Као што је примећено у нап. 42, немогуће је прецизно одредити када је ово српско посланство дошло цару. Вероватно у пролеће или рано лето 1327.

J 327 Л

СРПСКИ ОДРЕДИ СА ВОЈСКОМ ПРИСТАЛИЦА СТАРОГА ЦАРА

Пошшо се врашио од царшрадских зидина и разменио иоруке са дедом, сшарим царем, АндроникШје ошишао у Селимврију. Тамо је урадио све шшо шреба и иосшавио намесника и одашле ошишао у Дидимошику. У Селимврији је осшавио иаракимомена Аиокавка с налогом да иредузме све мере које сшурносш Ірада захшева и да зашим дође к њему.

Цар је, пак, заповедио да се у Дидимотици сакупи војска. После неколико дана сабраше се сви који су били у Тракији осим Кумана, којих је било безмало 2.000 на броју (били су то они што су се дошавши из Далмације[50] прикључили Михаилу другом). Њих су по наређењу старога цара Андроник Торникес и Манојло Ласкарис одвели из Тракије и населили по острвима Лемносу, Тасосу и Лезбосу.[51]

(*Cant.* I, p. 259, 2—10)

[48] Немогуће је одгонетнути смисао цареве алузије, нити погодити шта је стари цар имао на уму. Можда је водио паралелну акцију на другој страни и од ње очекивао да раније покаже резултат.

[49] Фрагмент припада контексту у коме се описују догађаји из децембра 1327, али само пресељавање Кумана десило се раније, свакако пре октобра 1327. када је поново отворено избио сукоб између два Андроника. То се може закључити из чињенице да су пресељење извршили чиновници по наредби *сшарош* цара.

50 То ће, по свој прилици, бити Кумани које је Милутин позајмио као помоћ своме тасту и због којих су се затегли односи између византијског и српског двора (уп. горе одломак 1). Није познато у коме делу Тракије су били насељени. Податак да су били са Михаилом IX упућивао би на Једрене. Како је истакао *Б. Ферјанчић,* Михаило IX Палеолог (1277—1320), Зборник ФФ 12/1 (1974) 346, мало је података о Михаиловом животу после битке код Апра. Григора каже да је после венчања Андроника III (марта 1318) отишао у Солун због компликација са Тесалцима, а од Кантакузина се сазнаје да је пре Солуна дуго био у Једрену. Кантакузин је заједно са Теодором Синадином служио у Једрену док је тамо био Михаило IX *(Cant,* I, 23, 38). Поводом наводних веза ових Кумана са Татарима, чији је напад претио, ваља се подсетити да су гласине о татарском нападу биле раширене у време када је Григора путовао у Србију, дакле у рано пролеће 1327 (уп. ниже Григорину посланицу на стр. 619 сл.). Неће бити у праву *Dölger,* Reg. 2856, када ово пресељавање датује међу догађаје крајем новембра 1327. Као што је упозорено у претходној напомени то су спровели чиновници старога цара, што значи да је морало бити пре октобра.

[51] Андроник Торник је вероватно идентичан са истоименим рођаком царске породице. *Papadopulos,* Genealogie no 9. За Манојла Ласкариса се веровало да је исти онај што се јавља као састављач практика у Actesde Lavralllno 136. Међутим *Trapp,* Prosop. Lexicon s. v. одбија ту идентификацију. На споменутим острвима нису нађени у сачуваним документима трагови ових Кумана.

Даље Каншакузин износи веровашне разлоге овоі иресељења, наводне везе ових Кумана са владаром Скиша (Ташара).

Децембар 1327.52

Насшављајући неиосредно на Іорњи одломак Каншакузин ouucyje иолазак Андроника III у грађански раш.

Пошто се сакупила војска, цар је протостратора поставио за намесника целе Тракије[53] оставивши и њему део војске да би могао да одоли онима из Цариграда. А он са великим доместиком [Јованом Кантакузином] узевши преостали део војске крене ка Македонији да би се тамо борио са војсковођама старога цара из западних крајева. Сазнао је, наиме, да они, сакупивши из западних градова војску која није за потцењивање и водећи са собом не малу помоћ Трибала,[54] наступају против њега. Царицу супругу оставио је у Дидимотици са тетком, Теодором Кантакузином, мајком великог доместика.[55] Стигавши у Грацијанопољ[56], који лежи при граници Тракије, нађе мајку, царицу Ксену, која је очекивала његов повратак из Цариграда.[57] Она је, док су уговори између оба цара још били на снази, молила свекра цара да поново оде у Солун у манастир у коме је примила монашку схиму, и то јој је било дозвољено. Како је за време путовања наново избио рат између царева, остаде у Грацијанопољу, бојећи се разуларености оних са запада, јер су

52 Догађаји о којима се прича у овом одломку могу се поуздано датовати у децембар 1327. Претходио је рад колегија световних и духовних достојанственика, који пада у почетак децембра или крај новембра, како је датовао *Dölger,* Reg. 2691. С друге стране, када је млади цар стигао у Зихну, која се предала био је јануар (1328).

53 Реч је Теодору Синадину, личности највећег поверења младога цара. Он је од почетка био упућен у планове присталица Андроника III, а од младости га је везивало пријатељство са Кантакузином. У почетку свога дела Кантакузин прича о Синадиновом пореклу. Уп. горе нап. 9. Касније је Синадин био намесник у неколико византијских провинција и градова. Уп. *Максимовић,* Управа 76. Овде му је, као „општем кефалији" препуштено старање о целој Тракији, која је, дакле, имала намесника као Македонија, Мореја и неке друге области.

54 О српској помоћи, која је овде окарактерисана као „не мала" Кантакузин касније говори одређеније, спомињући Хрељу као њеног заповедника и 12 „тагми" као снагу. Како се ништа не зна о јачини такве јединице немогуће је извести закључак о величини српског помоћног одреда. Уп. ниже нап. 63. О српској помоћи говори и Григора, али веома уопштено. Уп. горе одломак 19.

55 Енергична и способна Теодора је помагала ствар свога сина и Андроника Млађег. Ово није једино место где Кантакузин помиње улогу своје мајке. У децембру 1321. њој је Андроник III поверио Дидимотику заједно с царицом Ирином *(Cant.* I, 125, 16—20). Нудила је 1322. Андронику III новац да финансира његове подухвате кад је био у кризи. Уп. *Nicol,* Kantakuzenos no 21, p. 30—33.

56 Грацијанопољ се налазио десетак километара североисточно од Кумуџине (Џумулчине), називан је касније Igrican, Agridzan hisar, данас Gratine. Уп. Asdracha, La region des Rhodopes 113—115.

57 Ксена је монашко име царице Рите, кћери владара Јерменије, која се 1295. удала за Михаила IX Палеолога и при томе добила име Марија. Замонашила се после мужевљеве смрти и касније је била у затвору. Умрла је 1333. године. Уп. *Papadopulos,* Genealogie no 59. Ово место нам открива да се сматрало да је рат између царева избио у децембру, у време док је царица Ксена била на путу за Солун.

они, чим је било јављено да су уговори развргнути, ухватили све присталице младога цара и ставили их под стражу. Пошто је провео неколико дана са мајком, цару је било јављено да се војска са запада утаборила код македонских градова Филипа и Драме.58 Помоливши се Богу и његовој пречистој мајци и приневши им жртве захвалности, нареди да се заклетва старога цара на уговоре, које био уверен да сам поштује, извеси на ратну заставу и крену право на непријатеље, којима су заповедали: нећак старога цара Михаило Асен,[59] хипарх Мономах,[60] протовестијар Андроник Палеологб!, као и деспот Димитрије,[62] царев син. Савезничком војском Трибала, која се састојала од дванаест одреда (ταγμάτων), заповедао је Хреља (Χρέλης)[63] кога су сматрали да је међу племићима (ευπατριδών) Трибала први по јунаштву и војном искуству.

(Cant. I, ρ. 259, 19—261, *S).*

58 Кретање војске старога цара може се веома непотпуно реконсгруисати. Деспот Димитрије је играо главну улогу у окупљању и по свом положају у хијерархији, а и по томе што је Солун био најпогоднији за сабирање војске са разних страна и избор правца којим ће кренути у сусрет непријатељу. Према Григори, види горе одломак 20, војска старог цара заједно са савезничким одредом Срба боравила је изван солунских зидина и већ ту је дошло до међусобних сукоба међу заповедницима. Затим Григора бележи како су боравили између Солуна и Сера, што је у општим цртама у складу са оним што Кантакузин каже да су ишли према Драми и Филипима. Изгледа да је намера била да код Христопоља, где је био утврђени пролаз из Тракије у Македонију, дочекају младог цара и његову не нарочито бројну војску. Уосталом, Кантакузин нешто даље каже да су они очекивали да ће млади цар остати код Христопоља. Драма и Филипи су градови источно од Сера. Уп. *Lemerle,* Philippes

59 *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 178, тумачили су место тако као да је исписао уговоре на заставе. Вероватније је, међутим, да су уговори извешени о заставе као што се чинило и са другим предметима који су служили као доказ вероломства. Према Кантакузину *(Cant.* I, 325, 10—13) Андроник IIIје претио 1328. Михаилу цару бугарском да ће на заставу извесити крст који му је у знак поштовања раније склопљених уговора бугарски цар послао, и тако кренути с војском. По причању Акрополита (ed. Heisenberg 42, 6—10) и Јован Асен II је о заставе обесио писану заклетву коју је Теодор погазио. Михаило Асен или чешће Асан био је нећак старога цара, син Ирене и Ивана Асена III. Уп. *Papadopulos,* Genealogie no 44 и 45.

60 О епарху или хипарху Мономаху уп. *Баршиић,* Михаило Мономах, 215—234, где је показано да се све што је о овом Мономаху познато односи на касније време. Григора *(Greg.* I, 298, 6—8) спомиње Мистика Мономаха као намесника у једном од македонских градова. Неки Јован Мономах био је „дулос" царице Ирине *(Максимовић,* Управа 18, н. 66). Не види се, међутим, да ли су они у каквој вези са овде споменутим епархом Мономахом.

61 О протовестијару Андронику Палеологу, који је био нећак старом а ујак младом цару, пружени су основни подаци у нап. 91 уз Григорин текст.

62 И о деспоту Димитрију, сину цара Андроника II и Ирине Монфератске, који је насупрот своме брату Теодору остао уз оца уп. 91 уз текст Григоре.

63 Овај податак открива велику улогу Хреље међу велможама Стефана Дечанског. Он је запажен и коришћен у не нарочито обимној литератури о Хрељи. Сачуване податке је сакупио и сажето приказао *Динић,* Реља Охмућевић 95—118. Уп. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 201—221. Његов успон је свакако почео још за време Милутина, али о томе једино сведочанство пружа фалсификована повеља Милутинова са Душановим потписом, којом је Хреља поклонио Хиландару манастир светог арханђела Михаила у Штипу. О повељама уп. *С. Ћирковић,* Хрељин поклон Хиландару, ЗРВИ 21 (1982) 104—108.

Каншакузин зашим излаже садржај иросшаше коју је млади Андроник уиушио заиоведтцима војске сшарош цара.

*Јануар 1328 č**

Примивши поруку младог цара с позивом да се спреме за битку, заповедници војске Андроника II нашли су да немају снаге да му се супротставе на бојишту. Када су чули да је млади цар стигао до Ксантије,[65] цреместшш су логор и повукли се у Сер, јер им је тај град својим зидинама пружао заштиту и омогућавао снабдевање велике војске, док су, с друге стране, гајили наду да ће се цар, дознавши да су они залогорили у Серу и да имају у изобиљу жита, вероватно уплашити да из тако утврђеног логора не изврше напад и да ће стога остати код Христопоља.[66] Он је, међутим, чувши да су се они повукли ка Серу пошао за њима и стигао до неког градића Зихне[67] и ту се утаборио. Становници овог града још раније су у мислима били пришли младом цару пошто их је на то навратио велики папија Алексије Цамблак потајно с њима преговарајући из Христопоља.[68] Сада пак гледајући цареву помоћ не у нади него својим очима као стварну, јавно се одметнуше и приђоше младоме цару предавши му тврђаву. Два дана се војска одмарала у Зихни од напора пута, кише и невремена, јер је био јануар.

64 Ослонац за датовање даје сам Кантакузин када спомиње тегобе пута и потребу предаха у Зихни јер је био јануар.

65 Ксантија је град који лежи источно од Христопољског кланца на путу којим се ишло ка Македонији. Уп. *Asdracha,* La region des Rhodopes 93—96.

66 Као што је већ речено у нап. 58, значај Христопоља је био у томе што се источно од града налазио познати кланац који је омогућавао саобраћај између Тракије и Македоније. Цар Андроник II је ту подигао зид и тиме утврдио кланац тако да се Каталанци нису могли вратити (уп. горе одломак 10 из Григоре). И касније је ту било место где се вршила контрола људи који су пролазили, ту су прегледали пролазнике и пленили писма ношена из Цариграда и у Цариград (уп. одломак 19 из Григоре). Занимљиво је да је млади цар доспео у ситуацију од које се прибојавао у почетку сукоба са дедом, наиме нашао се између Цариграда с једне стране и западних области које су остале под контролом старог цара (уп. горе одломак 4). Наравно, у току неколико грдина позиције старог цара су ослабиле тако да ризик није био онако велик како га је сам Андроник III оцртавао у Једрену.

67 Зихна је градић који лежи око 15 km источно од Сера. У самом граду и околини били су многобројни метоси светогорских манастира. До заузимања Солуна Зихна је послужила као база за операције војске младога цара. У Григорином опису се епизода са Зихном уопште не спомиње (уп. горе одломак 20). Тамо је акција према Серу уследила тек после заузимања Солуна. Као што је примећено уз Григорин текст, излагање Кантакузина, учесника у догађајима, иначе подробније и конзистентније, заслужује више поверења.

68 Као што је истакнуто у коментару *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 295 n. 367, Алексије Цамблакон био је, према једној повељи из јула 1326 *(Dölger,* Reg. 2554) намесник Сера и Пополије. Да ли је већ тада имао титулу великог папије или је добио до почетка треће фазе грађанског рата, не може се поуздано одговорити. У време ових догађаја он свакако није био кефалија у Серу, који је остао веран старом цару, али је био познат и имао утицаја као што показује чињеница да је приволео становнике Зихне да пређу на страну младог цара.

У зору трећега дана наредио је да се војсци трубом да знак да се наоружа. Пошто су ставили на себе оружје и направили бојни ред као за битку, ишли су у поретку, скупа, ћутећи и тако су дошли близу Сера. Прешавши речицу по имену Ливовиште (Λιβοβιστὸν),69 поставили су се у бојни ред као да ће се сударити с непријатељем. Провели су тако дан а да им нико није изашао у сусрет, па су се улогорили и заноћили тамо. Заповедници војске са запада сакупили су се исте ноћи на саветовање (ἐκκλησιάσαντες) заједно са Хрељом, војсковођом савезника Трибала, о томе да ли да уђу у битку са царем. Налазили су да је то некорисно и за Ромеје и за савезнике. Уређени поредак, ћутљивост и постојаност цареве војске улили су им велики страх, јер не би у њима била тако необична готовост да се боре са непријатељем бројнијим од себе и да пред његовим градом логорују, када претходно не би сами себе тако припремили да ће или победити или погинути у боју. Закључе да је за њих пробитачније да задрже војску унутар зидина, да чувају град и да се изложе опсади, јер цар неће ту остати дуго него ће убрзо окренути. У зору сутрашњег дана цар наоружану војску распореди као за битку и до подне остаде под зидинама, надајући се да ће изазвати на битку оне који су унутра. А када нико није изашао у сусрет, послао им је цар Луку Георгија,[70] једног од својих дворана, разборитог и прикладног за посланство. Када је стигао пред капије једни су сматрали да га треба примити у град, док су се други противили. Али, како је и војсковођа Трибала Хреља (Χρέλης) био међу онима који су држали да треба примити царског посланика, пустили су га унутра да не би изгледало да повређују савезника.

(Cant. I, p. 261, 23—264, 4)

Каншакузин зашим износи садржину иоруке и одбијање оних из Сера да ириме младош цара у Iраg, gа му изађу на ме1дан и gа уиуше йослансшво сшаром цару с извешшајем о сишуацији и иозивом да се склоии мир. После савешовања са својим сарадниима млади цар је закључио да не вреди иредузимаши оисаду, иа су се врашили и улогорили код Зихне.

Јануар 1328.'II

Тада је младоме цару дошао иредсшавник иришалица из Солуна и иредочио му да би лако могао заузеши Iраg. Цар је иоделио војску и gео

69 Речица Ливовиште (Λιβοβιστόν) се не јавља у очуваним изворима, али се јавља, како су и други коментатори истакли *(Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 295) као посед и село, што је већ *Lemerle,* Philippes 194, запазио. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. II и XLII.

70 Лука Георгије се и касније јавља као вешт преговарач. Био је од стране царице Ане послат Душану 1342 (уп. ниже одломак 30), а следеће године био је посланик код Умура, владара Смирне и њене области *(Cant.* II, 306, 414). Уп. *Trapp,* Prosop. Lexicon nr. 15 143.

71 Датовање ових догађаја у јануар 1328. ослања се на редослед догађаја и процену њиховог трајања. Када је млади цар стигао у Зихну био је јануар. Два дана је трајао одмор, два дана је извођена демонстрација под зидинама Сера, затим по-

са шерешним живошињама и иршљагом осшавио у Зихни, док је осшашак иовео у иравцу Драме gа би, наводно, ойсео Ipag. Kag je иала ноћ иромenио је маршрушу и кренуо ка Солуну. Tpehel дана сшшао је у месшо Хоршаишу.

Већ претходног дана пронео се глас по Солуну да је млади цар заузео Зихну, која му је пришла, да је отишао у Сер и војску са запада заједно са савезнишша Трибалима затворио међу зидове, тако да се не усуђују да изађу да се огледају. Затим да је, вративши се у Зихну, послао паракимомена Апокавка[72] и Алексија Палеолога да тобоже воде преговоре са намесником Солуна великим стратопедархом Хумном[73] и митрополитом[74], а уистину да и са његовим присталицама тајно договарају и заједнички смисле начин како да Солун потчине.

(*Cant.* I, p. 267, 22—268, 8)

Следи оиис заузимања Солуна.

Јануар—марш 1328.[75]

ВОЂЕ ПРИСТАЛИЦА СТАРОГА ЦАРА ТРАЖЕ УТОЧИШТЕ КОД СРПСКОГ КРАЉА

После заузимања Солуна Андроник III се савешовао са својима шша шреба даље чиниши. Неки су иредлашили да се иође на Верију, док је Јован Каншакузин иреиоручивао да се радије иође на Bogen, а одашле на Косшур.

новно логоровање код Зихне о чијем трајању ништа не знамо, али је смењивање догађаја по Кантакузину веома брзо. Трећи дан је млади цар пред Солуном. Чак да је у Зихну стигао у последњој трећини јануара, а за такву претпоставку немамо разлога, пад Солуна би још увек био у јануару.

[72] Овај паракимомен Апокавк ће свакако бити она личност истога имена и титуле, за коју Кантакузин нешто раније (одломак 8) каже да га је цар оставио у Селимврији. Био је доместик тема Запада 1321, затим управник прихода царских солана. Како је био скромног порекла стари цар је био увређен што је преко њега Андроник III упутио своје предлоге за помирење у јуну 1321. Касније ће бити веома утицајан на двору Андроника III.

[73] Ни Алексије Палеолог, ни стратопедарх Хумнос не дају се поуздано идентификовати. Како су истакли *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 297, н. 374—375 Алексије би могао бити Алексије Палеолог Хортацес, који је 1353. забележен као покојни, док би Хумн био, по Гијану Георгије син Нићифора Хумна, а по Верпоу Теодор, брат Нићифора Хумна.

[74] Није познато да ли је митрополит Солуна још увек био Јеремија, кога Кантакузин спомиње у вези са догађајима из 1322, када се залагао за спасавање деспота Константина. Уп. *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 256 н. 193 и *L. Petit,* Les eveques de Thessaloniques, EO 5 (1901—2)

[75] Догађаји испричани у овом одломку могу се грубо ограничити освајањем Солуна на једној страни и приспећем у Солун вести о победи над трупама старог цара код реке Мелас. Кантакузин, наиме, у наставку прича како је младом цару, кад је стигао у Солун, саопштена вест о победи. Из Григориног текста се, међутим, зна да је до битке дошло у другој недељи великог поста, која је у 1328. била од 21. до 28. марта. С обзиром на брзину којом су се вести преносиле може се узети с великом вероватноћом да је извештај стигао пре краја марта, што значи и да су све операције у Македонији дотле завршиле.

Руководио се ири шоме чињеницом да су десиош Димишрије, ирефекш Мономах и Исакије Раул имали у Водену жене и децу Ше ће свакако насшојаши да добију ipag у руке како због иородица шако и збо1 üolognol иоложаја ијаких зидина Ipaga. Ако, дакле, они сшиту ире млади цар и њемви ће мораши да иредузму оисаду шшо сшаје МНОЇО наиора ижршава. А ако се одмах иође може се рачунаши на присшалице у ipagy и њихову сиремносш да се иредаду чим добију иисмо о g младо1 цара и Каншакузина. Косшур је шакође јако уиоришше, јер је са свих сшранаокруженјезером.[76] *Тамошњинамесник, Анђео, зеш ирошовесшијарев,*[77] *gylyje Каншакузину захвалносш за доброчинсшва jep la je одщјио и уиушио у војну вешшину. Он ће, смашрао је Каншакузин, збо1 иријашељсшва наиусшиши шасша и иредаши Ipag. АКО се шо gologu онда ће и сшановници Верије ирећи на цареву сшрану или ће још ире шога иредаши ipag. Андроник III се сложио с овим иредлогом.*

Одмах су послали по гласницима коњаницима цареве простагме и писмо великог доместика у Едесу (Воден) и Костур. Анђео,[78] намесник Костура, ставио је одмах град под стражу да би га предао младоме цару чим стигне. Великаши у Едеси [Водену] Анђели звани Радипори (Ραδίποροι), којих је било тројица браће, као и Ласкарис,[79] чим су добили цареве простагме, без одлагања су, пошто је и пук (δήμος) Едесе [Водена] зависио од њиховог става, метнули у кућни притвор и под стражу василису, жену деспота Димитрија[80], и жене епарха Мономаха и Раула.[81] Убрзо потом, кад су дошли њихови мужеви и нашли да су се Едешани (Воденци) одметнули од њих и да су им жене затворили, окренувши се побегоше код владара Трибала (προς τον άρχοντα των Τριβαλών).

[76] О јачини Костура као утврђеног места имамо једно занимљиво сведочанство код Јована Скилице. Говорећи о операцијама цара Василија II 1016, он бележи да је цар стигао до Касторије (Костура) и покушао да га освоји, али увиде „да је неосвојив, те се поврати". *Виз. изв.* III, 120—121.

[77] Иако се овде не каже изричито да је овај Анђео рођак Кантакузинов, он се у литератури идентификује са Јованом Анђелом, каснијим пинкерном и намесником Тесалије 1342. Касније Кантакузин увек наглашава сродство а овде спомиње своје заслуге у одгоју и упућивању у војну вештину. Био је ожењен кћерком протовестијара Андроника Палеолога, али име жене није познато. Уп. *Nicol,* Kantakouzenos no 37; *Ферјанчић,* Тесалија 216—218, Максимовић, Виз. управа 81—82.

[78] Ставити град под стражу (δια φρουράς) је израз који се више пута јавља код Кантакузина. Из контекста се види да је то неко врста ванредног стања коју заводи намесник, који иначе има власт у граду. Није јасно из чега се састојало „стављање под стражу" у овом техничком смислу.

[79] Није познато на кога Ласкариса овде мисли Кантакузин, јер ниједан није споменут у претходним догађајима. Три брата Анђела, који се зову и Радипори, нису споменути у другим очуваним изворима. Као појава су веома занимљиви, јер су толико утицајни да одређују став града. Ласкарис је можда био локални кефалија. Уп. *LJ. Maksimovic,* Charakter der sozial-wirtschaftlichen Struktur der spätbyzantinisehen Stadt (13.—15. Jh), JOB 31 (1981) 180—185; *Исши,* Корени и путеви настанка градског патрицијата у Византији, Градска култура на Балкану (XV—XIX век), Београд 1984,

so Василиса је титула деспотске супруге. Није познато име Димитријеве жене. Она је била касније ослобођена. Имала је у браку са деспотом Димитријем троје деце. Позната је једино кћерка Ирина, која је 1340. била удата за Матију, сина Јована Кантакузина. Уп. *Papadopoulos,* Genealogie nr. 64.

[81] О Мономаху је речено горе у нап. 60. Исакије Раул иначе није познат.

Они су, наиме, још док су били у Серу и чули да је цар ударио путем ка Солуну, не надајући се да ће он убрзо загосподарити градом, послали ради сигурности 300 ратника да поседну акропољ.[82] А кад су сазнали да је Солун пришао цару и да су од оних 300 неки погинули а неки заробљени од стране царевих људи, изгубили су сваку наду у спас, па још пре но што су догађају постали свима познати, кренуше с војском, наводно против Солуна да га заштитите од освајања, да не би изгледало да беже, напустивши Сер и остале градове Македоније, а уистину, сваки је хтео да оде тамо где су му били жена и деца. Пошто су напустили Сер, још док су били на путу војници што су били из Солуна, чувши о освајању града, напустише их и пријђоше на цареву страну. Исто што и они из Солуна учинише и војници из Верије чим дочуше шта се десило у Водену.[83] А војска Миза (στράτευμα Μυσών)[84] која се борила под ромејском командом већ се отворено бунила. Наишавши на велика стада протовестијарева[85], разграбили су их и присвајали мада је он ту био. И када је он покушао да поврати отето, они не само да га нису послушали,

82 Ових 300 ратника Кантакузин је споменуо и нешто раније и опису освајања Солуна, који није укључен у ову књигу *(Cant.* I, 270, 3—10). Ушавши у Солун млади цар је наишао на отпор у акропољу, па је, страхујући да би из Сера могли послати помоћ, поставио страже да спрече приступ акропољу споља. Заповедници старог цара, док су још били у Серу, на глас да се Андроник III упутио Солуну, шаљу 300 одабраних ратника да у Солуну поседну акропољ и да грађане охрабре у отпору младом цару. Они су, међутим, наишли на стражу коју је поставио Андроник III и били су делом потучени делом заробљени.

[83] Веома занимљив податак који осветљава зависност војника од града у коме су им имања и проније. Иако су ратници старога цара и обавезни на послушност његовим заповедницима, они се прилагођавају држању свога града. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 108—110. Војници из Верије су чак ишли испред догађаја и променили су табор видевши шта се десило у Водену. Верију су, наиме, трупе младог цара мимоишле у први мах.

[84] Ово место може да изазове недоумице. Иако Кантакузин доследно у своме делу употребљава име Миза за Бугаре, ипак се мора приметити да ни Григора ни Кантакузин не говоре о учешћу Бугара на страни старога цара. Неколико редака ниже Кантакузин ће међу командантима на страни младога цара поменути деспота Војсила. Отуда се готово намеће претпоставка да је овде Кантакузин помешао Мизе и Трибале, тј. Бугаре и Србе. Ипак, против тога говоре неке битне околности. За српску савезничку војску Кантдкузин нигде не каже да се бори под ромејском командом. Напротив, из целог излагања се види да њоме самостално заповеда Хреља и да се византијске војсковође с њим договарају. С друге стране, из даљег излагања Кантакузиновог произлази да се српска савезничка војска кретала својим путем и да је до места где је боравио краљ стигла тек после византијских избеглица. И по томе српски ратници не би били измешани са Византинцима да би могло доћи до инцидената какви су горе описани. Биће, дакле, у праву *Fatomos-Krischer,* Kantakuzenos I, 187, када су и на томе месту Мизе превели као Бугаре. Вероватно су били најамници, доспели у ове борбе без икаквог утицаја бугарског владара, који ће се тек касније умешати.

85 **р**реч је о протовестијару Андронику Палеологу, једном од стубова странке старога цара (уп. нап. горе 91 уз текст Григоре). Како се зна из претходних догађаја последње место службовања било му је у Берату. Жену је оставио у Охриду, а како се овде каже, стада су му била у западној Македонији у областима кроз које је пролазила војска док се није потпуно осула. Да ли то треба разумети да се његова имовина у виду стада кретала са њим или су у том делу Македоније били његови породични поседи?

него су једном од његових поносника (των σκευοφόρων) одузели коња, показујући да ће и њега напасти ако се не помири с тим. Остала сва војска, као и великаши (δυνατοί) из западних градова, пошто је царев успех био очигледан, напуштали су заповеднике и сви прелазили на цареву страну. Бојећи се да иде у Охрид (Ἀχρίδα), где је оставио жену и децу, док је joiu ишао с војском против цара, протовестијар је заједно са деспотом и осталима, било их је ОКО 150, отишао краљу (προς Κράλην), владару Трибала (τδν άρχοντα των Τριβαλών).[86]

Становници Čера (Φεραϊοι) су све оне, који су били из Византа [Цариграда] и следили деспота и остале заповеднике а сада остали напуштени пошто су њихови отишли, похватали, имовину им одузели и одвели их цару у узама. Цар је напустио Солун, пошто је претходно било одлучено да иде у Едесу [Воден], и тамо је стигао другога дана. Становници Едесе [Водена] су му у гомилама долазили у сусрет, поклонили му се (προσεκύνησαν) и предали му град.87 У свим стварима цар је одлучио како му се учинило Добро, а у погледу онога што се нашло имовине деспота и осталих заповедника наредио је да оно што је била лична сопственост жена остане њима и да им се не учини нажао, а оно што је припадало мужевима да му се покаже да би он о томе одлучио. Док су друге жене показивале шта је њихово лично а шта припада њиховим мужевима, василиса, жена деспота[88], бојећи се да јој новац не буде одузет, показала је мало од онога што је имала, а већи део је склонила код неког монаха на чување. И то је остало сакривено до једног тренутка.

(Cant. l, p. 274, 14—277, 2)

Касније је монах био ошкривен од сшране локалних власши и сее је било раз1рабљено. Цар је, иначе, женама дозволио да уз своју имовину сачувају и имовину мужева да би их моше издржаваши у шуђини. Жене су одведене у Солун да би одашле ошишле у Дидимошику, igе је Шребало gа буду са царицом.

[86] Српски краљ Стефан Урош III налазио се негде у граничном пределу, свакако у делу Македоније тада под српском влашћу (уп. ниже нап. 103). Ту је, како се види из даљег излагања, очекивао Хрељу и помоћну војску која је остала у Серу. Занимљива је околност да су се позиције старога цара у областима западно од Солуна рушилебржено штосекретала српска помоћна војска.Према Григори(уп.гореодломак 20 нап. 97) српски одред је предао Сер младом цару, што свакако неће бити тачно, јер Андроник III више није одлазио у Сер. Ипак, напуштање града било је предуслов да дође до оних промена које описује Кантакузин (заробљавање присталица старог цара, конфискација имовине). Вероватно је Хреља предао или напустио Сер нешто касније, па се тако десило да су га у краљевом логору очекивали предводници странке старог цара.

[87] Вредно је запазити да се тек приликом царевог доласка град формално предао, мада је нешто раније речено да је град био „стављен под стражу", и да су противници младог цара затворени у кућама.

[88] Реч је о жени деспота Димитрија, споменутој већ раније (уп. нап. 80).

Следећег дана (цар) напустивши Едесу [Воден] стигао је у Костур. Тамошњи намесник (ἐτατροπεύων) Анђео га је примио с радошћу и предао му је град. Он је још од раније очекивао долазак, од како су му стигле из Солуна његове простагме и писма великог доместика, па је због њега држао град под стражом. Још док је био на путу за Костур цар је послао Воисилу (Βοησίλαν), деспота Миза,[89] и Вријенија, великог друнгарија[90] и Ексотроха, великог хетеријарха[91] са две хиљаде војника коњаника[92] према Охриду да би ако могу тамо стигли претекавши протовестијара. Пошто су наступали брзо и стигли дан пре протовестијара, Охриђани су их примили отворивши им капије. Цео град је прешао на страну младога цара, а да нико није био присиљаван. Протовестијар је закаснио и кад је сазнао да је Охрид освојен, изгубивши преостале наде, са другима је прешао Краљу (εις Κράλην). И покушали су да га (краља) убеде да поведе рат против цара не би ли његовом помоћи успели да борбом надокнаде пораз. Како су га били убедили, пошао је у гранично подручје између своје и ромејске земље водећи велику војску.

Цар је један дан кончио у Костуру и кренувши отуда дође у Охрид. Наредио је да протовестијарева жена са свим иметком оде у Солун да би заједно са осталима отишла у Дидимотику. Сумњајући у истинитост онога што је речено и бојећи се за имовину, она је тврдила да нема ништа, а пријатељима је оставила да јој сачувају. Заједно са осталим женама одведена је у Солун онако како се затекла.[93] А убрзо затим нашло се код некога оно што је сакрила, наиме, женске украсе и друге сличне ствари у вредности од 20.000 златника. После неколико дана дође неки човек великом доместику [Јовану Кантакузину] и, подсетивши га на неко давно доброчинство које му је овај једном учинио, рече да је право да и он колико може узврати и обавестио га је да зна где је сакривено велико протовестијарово благо. Велики доместик је послао једног

[89] Деспот Војсил је личност позната из бугарске историје. Био је брат цара Смилца, присиљен још пре 1306. да пређе у Византију и да се на византијској страни бори против Бугара. Имао је област у долини Тунџе с центром у граду Крну. Византијци су покушали да мупомогну у време унутрашњих борби 1323, али се није одржао, област му је одузео Михаило Шишманић. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 146—147.

so Велики друнгарије Георгије Вријеније истакао се већ 1322. као заповедник Станимахе и Цепине и као освајач Пловдива. Уп. *Trapp,* Prosop. Lexikon no 3926; сеа-κακό је друга личност упркос истом имену и презимену.

[91] Великог хетеријарха Андроника Ексотроха Кантакузин је споменуо већ раније *(Cant.* I, 277, 347). Страдао је убрзо после ових догађаја рањен у борби с Турцима код Филокрене (1329).

[92] Како су упозорили *Fatouros-Krischer,* Kantakuzenos I, 302. n. 396, Кантакузину се у овом делу текста омакла једна противречност. Он је, наиме, нешто раније забележио да се протовестијар бојао да иде у Охрид, па је са осталима прешао српском краљу, а овде је ипак учествовао у некој врсти трке ко ће пре стићи до Охрида и закаснио је за један дан, па тек тада отишао српском краљу.

[93] О затварању присталица старога цара говори и Григора, али веома уопштено, да су „испунили све тамнице Солуна и Дидимотике, где су били распоређени" (уп. горе одломак 22).

од својих највернијих људи (οἴκετών) под вођством онога што је обавестио и донесоше му благо у два ковчега (εν δυσ! κιβωτίοις), у којима је била посуда од бакра са 12.000 златника, и појасеви и златни пехари, у новац неисковано сребро, женски накит и друге ствари у вредности од 40.000 златника. Пошто је речју и делом показао захвалност ономе што је обавестио о благу, велики доместик је отишао цару, обавестио га је како је новац нађен и колико га је на броју. Цар му на то рече: „Правично је да припадне теби који си га открио". На то овај рече: „Нисам ни раније у ратним приликама никоме узео новац, ни малу ни велику суму, као што и сам знаш, па нећу ни сада." „Не би било необично — цар ће — кад би нешто мало од његовог добио пошто си тако много због њих изгубио, нарочито због овога протовестијара." „Било би ипак необично — рече — да кад нисам оно што сам од њих претрпео, нарочито од другог рата наовамо, желео да повратим на исти начин ни када се пружила прилика, да сада због неког малог новца изгубим старо поштење (εξ αρχής ήθος) и покажем да сам подлегао неправедном добитку и користи, него боље нареди да буде подељен ратницима и другима којима желиш". Цар послуша његове речи и што је било златника наредио је да се подели војсци, а посуђе и што је било од одеће даде племићима (των ευπατριδών) а остало придода царској ризници (τω βασι,λικω προσήχθη ταμιείω).

Када је цар осам дана проборавио у Охриду, дођоше му пастири Албанци (Αλβανοί νομάδες),[94] настањени око Девола (Δεαβόλεις)[95] и Колонеје (τάς Κολωνείας)[96] као и у близини Охрида, поклонише се (προσεκύνησαν) и обећаше да ће одано служити. Онима, пак, који су били настањени далеко, на крајњим границама ромејске власти,[97] упућена су царева писма да дођу у Солун да би се тамо поклонили (ως προσκυνήσοντας εκεί).

А краљ (Κράλης) пак, будући са свом војском коју је имао уза се у граничној области његове и ромејске државе, био је сваког боговетног дана позиван од стране ромејских избеглица да крене против цара, и да заметне битку, али их никако није послушао јер се плашио да ствари неће тећи према његовој замисли. Ишчекивао

[94] Овде Кантакузин употребљава име Албанаца, а не Илира како иначе редовно чини.

[95] О Деволима уп. горе нап. 13 уз текст Григоре. Множина, која се у српскохрватском преводу не препознаје, употребљена је због тога што писац има на уму Велики и Мали Девол.

[96] Колонеја је име предела који се иначе јавља у изворима. Простирао се јужно од Девола у источној граничној области данашње Албаније. Остатак се чувао у кази Kollonja још почетком нашег века. Место је веома важно за разумевање положаЈа Албанаца у ово време. Они настањени северно од реке Мат били су под врховном влашћу српског краља, док су други били практично независни и прихватали су врховну власт Анжујаца или Византије, као у овом случају. Место је важно и за познавање распрострањеносги албанских територија у то време.

[97] Ово поклоњење албанских главара у Солуну *Dölger,* Reg. 2700, датовао је у Јануар-март 1328. и везао не за Албанце, већ за најудаљенија места и градове на северозападу, што нема ослонца у тексту. И период се може сузити на време кад је цар боравио у Солуну а то је фебруар-март 1328.

је Хрељу (Χρέλην), који је био у Серу савезник с Ромејима против младог цара, а који још не беше стигао,[98] да би од њега сазнао о цару и војсци коју је имао, да ли се упустити у борбу или не? Пошто је стигао, упита га краљ да ли ваља ратовати против цара, а овај је саветовао да радије поштује мир и да себе и поданике не уваљује у рат који још није избио.99 Рече да је у Серу (εν Φεραΐς) видео цара како предводи војску, не велику али тако извежбану у ратној вештини и тако сјајно опремљену коњима и оружјем да је уливала страхопоштовање већ самом појавом, а тако је тихо и у поретку ишла за заповедницима да је изгледало да их није много, него да је један човек који слуша наређења и ревносно их извршава. „Толика им је храброст и одважност да се, иако много малобројнији од супарника и мада су нападали оне који су се у сопственом граду улогорили, уопште нису уплашили нити обесхрабрили, него дошавши у близину Сера да би ће с њима ухватили у коштац, стајали су цео дан пуни борбеног жара и изазивали на битку. Пошто им нико није изашао у сусрет, повукли су се мало и ту провели ноћ да би сутрадан поново у зору, оружани и сврстани за битку, чекали и послали нам гласника с позивом у бој. А како се ми нисмо усуђивали ни да их погледамо те смо очигледно одустајали од окршаја, они су се окренули у добром поретку, како се само може замислити и улогорили се у Зихни.[100] Не мислим да би ваљало без невоље упуштати се у борбу против тако у сваком погледу обучене војске коју воде многи и добри заповедници. А сада када је и сва војска са запада, такође многобројна и храбра, прешла на цареву страну, још је тегобније водити рат против њих." Када је то рекао Хрељa, краљ је послушао као и други заповедници војске, те су већ напустили замисао да ратују против цара, али су остали у истоме табору.

Цар је после осам дана пошао из Охрида и напустивши пут према Костуру отишао у Пелагонију[101] из два разлога: да би преузео тамошње градове[102] и осталу земљу, а и да не би изгледало

[98] Већ је раније истакнуто споро кретање Хрељино (или касни полазак), тако да се десило да су византијски пребези већ увелико били код српског краља а помоћна војска, која их је подржавала још није била стигла. Анализирајући ове догађаје треба имати на уму наглашено повољно и ласкаво мишљење Хрељино о младом цару, неутралну политику коју је своме владару предлагао, као и касније присне односе између Хреље и Андроника III (види ниже одломак 19).

[99] Очигледно се сматрало да српски краљ није био у рату с Византијом: он је послао помоћ легалном цару, а сукоб међу византијским владарима представљао је унутрашњи, грађански рат.

100 Место је занимљиво за упознавање литерарног поступка Кантакузиновог. Он пушта да Хрељa исприча краљу догађаје под Сером на исти начин и истим средствима као што је сам испричао те догађаје читаоцима (уп. горе одломак 8).

[101] Пелагонија је пространа равница у којој леже Прилеп и Битољ. Некад се у изворима јавља и град Пелагонија.

[102] Не види се које је градове млади цар том приликом преузео. Прилеп ће српски краљ, заједно са Просеком и Струмицом, споменути као места у која се присталице старог цара могу склонити и сачекати крај рата. Било је ту у граничном подручју мањих градова од којих неке наводи касније Кантакузин у вези с битком код Велбужда, а Данилов Настављач у вези са повлачењем византијског цара (уп. ниже одломак 11).

да је скренуо с правца из страха од краља, за кога је чуо да се налази на граници његове државе. Сазнавши да цар иде у Пелагонију, ромејске избеглице су се обратиле краљу наваљујући да нападне цара који већ није далеко од њих.[103] Краљ је одговорио да неће ни сада ни убудуће од своје воље заратити с царем, уколико овај њега не нападне, а да је њима пружио помоћ колико му је било могуће, када им је послао у Сер као савезничку војску 12 одреда (τάγματα) са заповедницима. Сад се чак каје због тога што је повео рат без икаквог разлога против некога ко му није учинио никакву неправду. Цареви Ромеја, међусобно се спорећи, свакако знају како ће један с другим ратовати и како ће се измирити, а пошто мени ниједан од њих није нанео неправду, нећу ни ја повести борбу ни против иједног од њих, све док не бих био нападнут. А ови, добивши такав одговор (της απολογίας) који их је лишавао једине преостале наде, веома јако су негодовали, али нису одустајали од тога да врло ревносно подстрекавају Краља (Κράλην) на рат против цара. Настојали су да га убеде и молили га да их не остави неосвећене. На то су им неки од присутних Трибала рекли: „Није потребно, о добри људи, да ви, безразложно и узалудно једни друге сатирући око неоствaривог подухвата, гњавите и нас молећи оно што не приличи. Требало је раније, када је покренут рат међу царевима вашим господарима, да ви уклоните сваки повод саблазни и да на сваки начин издејствујете мир међу њима и другима, увиђајући да само то може бити пробитачно за цареве, за вас и за општу добробит Ромеја. А ви сте очигледно све супротно чинили и другима то саветовали. Обилазећи све градове и оне што су са старим царем рат сновали против младог цара хвалили сте и обећавали им чуда, а оне који су се определили за мир и друге за то придобијали, сматрали сте да су уз младог цара и поступали с њима као с непријатељима и на сваки начин сте се трудили да изазовете рат.[104] Сада праведно трпите оно што сте тада сејали.[105] Ми Краљу, нашем господару, стављамо до знања да не покреће рат против цара чак ни онда кад би цар био спреман да му нанесе неправду, имајући на уму да казна божја очекује људе који чине неправду. А ако овај нападне, нека се супротстави свом силом. Ако хоће да послуша наше савете добро је, а ако не, нека сам крене у поход

103 Из овога се може закључити да је српски краљ с војском боравио негде у западној Македонији између Скопља и границе, највероватније близу пута који је ишао долином Вардара. Андроник III му се приближио тиме што је, полазећи од Охрида, одустао од кретања према Костуру (ка југу) него је пошао у Пелагонију (према истоку).

104 Место је веома карактеристично за Кантакузинову тенденцију. Он ставља у уста српским великашима мисли које Он сам жели да усади читаоцима: стари цар је одговоран за рат а млади цар је жртва. Тешко да је то могло бити опште српско гледање, а није било ни разлога да се српски великаши поставе тако једнострано.

los Пословица би се могла слободно превести отприлике: какву сте сетву сејали онакву ћете жетву жњети.

заједно са вама, ниједан од нас неће се прикључити".[106] Тако су рекли Трибали и Краљ их је послушао и рекао ромејским пребезима: „Видели сте какав је став о рату мојих великаша. Кад бих ја из неких личних размирица са царем жарко желео да поведем рат, одустао бих видећи да они мисле како сада мисле, а сада ни ја немам друкчије мишљење о тој ствари. Пошто могу да будем изван опасности и чврсто владам својим, зашто бих показивао да чиним неправду и излагао се непознатој опасности, поготову кад нисам прикупио сву своју војску. А ваше спасавање бих помогао колико је могуће и ако желите, упутићу посланство цару да ублажим његов гнев против вас. А пошто је, како чујем, благ и спреман да се мири са онима који су с њим у сукобу, даће вам опроштај и олакшати увелико терете ваше несреће. Ако то за вас није прихватљиво послаћу вас Михаилу, цару Миза,[107] који ми је зет, како бисте уз његову помоћ доспели безбедно у Визант [Цариград]. Ако вам ни то не би било по вољи, постоји још један излаз. Кад бисте, наиме, доспели у Венецију, лакше бисте галијама (τριήρεσιν) или теретним бродовима могли стићи до Византа [Цариграда]. Још вам једну наду у спас могу предочити. Пошто држите под стражом тврђаве Просек (Πρόσεκον) и Прилеп (Πρίλλαπον) и Струмицу (Στρίμβιτζαν),[108] поделите међу собом градове који су тешко освојиви због јачине

106 Место је веома важно за познавање односа између српског краља и његових великаша, али се намеће питање у којој мери рефлектује стварност. У литератури Кантакузиново причање није искоришћено. Оно пршшсује српској властели у односу с краљем већа права но што се закључује на основу других извора. Ово је нека врста „права на отпор", ускраћивање послушности и службе, зашто је властела морала имати неки јак разлог и оправдање. Кантакузин не каже изричито који би то разлози били, али се из аргументације коју преноси, може закључити да је кључно питање да ли краљ напада или је нападнут. Уколико би краљ напао младог цара, властела муускраћује службу, уколико би био нападнут властан је да се супротстави свом снагом, што подразумева да се бори и властела, која чини ту снагу. Вероватно то стоји у вези са раширеном појавом у средњем веку да се друкчије утврђују обавезе у одбрани сопствене земље, а друкчије у нападу и наступању кроз туђе територије. Већ је *Јиречек,* Историја II, 105, упозорио на Кидоново запажање да Срби и Бугари немају обичај да ратују у далеким земљама.

107 и овде као и у претходним пасусима мора се имати на уму условни карактер Кантакузинових цитирања и српске властеле и српског краља. Он сам није био у српском табору, па је о ономе што се тамо дешавало и говорило могао имати само посредне извештаје. Цитати туђих речи су литерарне творевине ауторове подешене према општем смислу дијалога и, понекад, усклађене са основном тенденцијом ауторовом. Тешко је, рецимо, прихватити да је српски краљ тада, почетком 1328. тврдио да му је бугарски цар Михаило Шишманић зет, када је Михаило био зет управо младом цару Андронику III. О породичним односима Михаиловим Кантакузин је довољно знао и показао то говорећи о састанку у Черномену (уп. горе одломак 5). Место је и поред тога занимљиво јер открива индиректно да се тада сматрало да су односи Србије и Бугарске до те мере нормални да се преко Бугарске могла пребацити група избеглица у Цариград. У то време се Михаило Шишманић већ поколебао у своме ставу и уговорио је слање помоћи старом цару. *Бурмов,* Историја 247, је узимао да је то било посредством краљице Симониде, али то нема никаквог ослонца у изворима.

108 Карактеристично је да су под влашћу старог цара остали градови најближи српско-византијској граници у то време.

зидина, и издржите у њима док међусобни рат царева не буде завршен на било који начин."[109] Избеглице је после тих речи обузело очајање, није им се указивао никакав излаз из њиховог рђавог положаја. Пошто су размислили, од свега што им је стајало на располагању изабрали су најрадије да се затворе у споменуте градове и да издрже опсаду. Протовестијар је заједно с још некима посео Прилеп (Πρίλλαπον), Просек (Πρόσεκον) Михаило Асен, остали су загосподарили Струмицом (Στριμβίτζης). Нићифор Василик, намесник у Мелнику у то време, узео је град под своју власт, изјавивши да се неће потчинити ниједном од царева док год се рат не заврши.[110]

Протовестијар је после кратког времена скончао, како се говорило, погођен неочекиваношћу несреће и не могавши да поднесе бедан положај. Када је он умро, преостали међу онима што су га окруживали сами су себе предали цару и Прилеп (Πρίλλαπον).[111] Асену су Трибали лукавством узели Просек (Πρόσεκον).[112]

Цар је одатле[113] отишао у Солун, где је провео неколико дана због неких нужних послова, а затим је поново кренуо с војском, јер му се чинило да је неопходно да иде у Струмицу. Стигавши тамо, покушао је да убеди оне који су град држали за себе да му га предају (ратом се нису могли присилити због јачине зидина). Ови се нису дали убедити, него су тврдили да ће град држати док год се међусобни рат царева не заврши.[114] Не добивши град пошао

109 о томе да су споменути градови добро утврђени и тешко освојиви сазнајемо и из других извора. Просек је, по Хонијату, имао од природе раскошно створено утврђење, био је „готово ван домашаја стрела". Уп. *Виз. извори* IV, 159—160. За Струмицу Григора каже да изгледа као са лебди у облацима, а да људи на тврђави изгледају као птице (види ниже посланицу Нићифора Григоре).

110 Случај Нићифора Василика забележио је и Григора са нешто више појединости. Он је, иако је сматран за припростог и политички неискусног, показао више мудрости од својих савременика. Одбијао је упорно све понуде младог цара и био веран старом цару до последњег даха његовог, што значи да се држао самостално у Мелнику све до фебруара 1332. Од тога тренутка није сматрао да је оправдано да пружа отпор, помирио ćе с Андроником III и добио да и даље заповеда градом. Била је то, како каже Григора, награда за верност према владару *(Greg.* I, 414).

111 О смрти протовестијара Андроника Палеолога говори и Григора (уп. горе одломак 22) али је не везује за Прилеп. У очајању је лутао у туђим и усамљеним пределима и на тужан начин скончао. Оба писца стављају протовестијареву смрт убрзо после слома присталица старог цара у Македонији, па се не може датовати у 1326. Уп. *Papadopulos,* Genealogie nr. 50. Прилеп је остао у рукама Андроника III до рата 1332. или 1334, када је припао Душану. У трескавачким повељама град је сигурно у српским рукама.

112 Насупрот овоме Григора каже да је сам Михаило Асан предао град Србима и да је отишао краљу (уп. горе одломак 22).

113 Последње место царевог боравка споменуто код Кантакузина била је Пелагонија.

114 Овај други, неуспешни поход до Струмице и Мелника може се датовати у март 1328, јер Кантакузин у наставку прича да је цар, по доласку у Солун (други пут), добио извештај о сукобу његове војске и војске старога цара код реке Мелас *(Mavropotamos).* Из Григориног излагања се зна да је овај сукоб био у другој недељи великог поста, која је у 1328. била од 21. до 28. марта.

је отуда и отишао у Мелник, где је добио исти одговор од Нићифора Василика, а није био у стању да предузме опсаду, вратио се у Солун, пошто су га други нужни послови притискивали.

(Cent. I, p. 277, 10—285, 23).

НЕУСПЕЛИ НАПАД ВОЈСКЕ СРПСКОГ КРАЉА НА ОХРИД

Оздравивши иосле шешке болесши, цар Андроник III је из Дидимошике ошишао у Царшрад да блтодари Бошродици за своје излечење. Сшановници су ш с радошћу дочекивали и излазили у сусреш све до Рещја.[116] *Тискали су се око њеш док је иосећивао вечиши извор исиред цркве йред зидинама.* 117 *Цар је зашим оШишао у шлашу и шу ировео 60 дана, а онда је ошишао да обиђе градове Тракије.*

„У то време коњаничка војска Турака (Περσῶν), прешавши Хелеспонт,[118] пустошила је Тракију. Обавештен о томе, цар је сакупљао војску да би их одбио. Док се то припремало, многи од Турака (Περσῶν) враћајући се пребацили су се на Исток. Остало их је у Тракији 1.500 одабраних и на њих је цар ударио с војском и они су сви изгинули побеђени у бици. После не много дана јавише цару са запада да се припрема војска Трибала да нападне Охрид (τῃ Ἀχρίδι), западни град што лежи под планином Пијеријом.[119]

us Датовање ове епизоде из византијско-српских односа зависи од датовања тешке болести цара Андроника III, када је изгледало да је његов крај неминован и када су предузимане различите политичке мере за случај да Царство остане без законитог владара. Царево боловање се у старијој литератури различито датовало, најчешће у 1329. или 1330. Недавно је *van Dielen,* GregorasII, 2,321—322, брижљивимутврђивањем истовремености неких догађаја, затим коришћењем података кратких хроника и упоређивањем текстова Григоре и Кантакузина непобитно доказао да је царева болест била последњих дана јануара 1330 (најтежа криза била је 30. и 31. јануара). Ако се за опоравак и путовање до Цариграда дода 2—3 недеље, а затим 60 дана боравка у престоници, онда би операције против Турака, а одмах затим и против Срба који су опседали Охрид, морали ставити у април или чак мај 1330. То нас веома приближава византијско-бугарском нападу на Србију, рату који је довео до битке код Велбужда. Можда се на овај догађај мисли у поруци бугарског цара Андронику III када се спомињу „неправде нанете Ромејима". У сваком случају, бугарски цар рачуна с непријатељством византијског цара према српском краљу кад га позива у заједнички напад.

116 Регион је градић на обали лагуне удаљен дан хода од Цариграда. Излазак у сусрет до толике удаљености наведен је као доказ одушевљења становника због царевог оздрављења.

117 Вода из тог извора помогла је, према Григори, царево оздрављење.

us О овом турском нападу нема података у другим сачуваним изворима.

119 Кантакузин је иначе поуздан у географији Балканског полуострва, поготову кад су у питању области кроз које је пролазио и у којима је боравио. Овде је, међутим, био жртва забуне. Судећи по томе што се каже да је град у Македонији, затим по томе пгго се каже да је у близини границе и по томе што га нападају Срби, може се поуздано закључити да мисли на Охрид у Македонији на обали Охридског језера. Али, по томе што град смешта с оне стране планина Пијерије, које су над родопским приморјем, рекло би се да има на уму други град сличног имена, Ахридос, епископско седиште и центар истоименог предела око доње Арде. Уп. *Asdracha,* La region des Rhodopes 10—11.

Убрзо потом Трибали опколише и опседоше град, пошто су опустошили његову околину. Цар је брзо кренуо у помоћ. Чувши за то Трибали су напустили опсаду и отишли у своју земљу. Стигавши у Охрид, цар је збринуо град колико је било могуће, и неке од тврђава потчињених Трибалима што леже у близини узео је на јуриш.[120] Предузео је мере за одбрану других западних градова и одмах се вратио у Дидимотику.

(Cant. I, p. 427, 11—428, 4)

10

Јули 1330.

БИТКА КОД ВЕЛБУЖДА

Каншакузин неиосредно зашим оиисује до1ађаје који су довели до бишке код Велбужда.

Михаило, цар Миза[121] заратио је против краља, владара Трибала, због неког спора и спремао се да га нападне с војском. Знајући да му је и цар (АндроникШ)непријател>,[122] упутио му је посланство да и он нападне Краља како би га обојица лакше сатрли. Како је и цару изгледало да је час да казни (δίκας παρά Τρφαλῶν λαβεῖν) Трибале за неправде нанете Ромејима, обећа Михаилу учешће у војном походу (ἐκστρατεῖαν), додајући да би, и да га није он позвао, сам кренуо војском на Трибале, јер су му велику неправду нанели. Пошто је сабрао војску и припремио све што је било потребно, упао је преко Пелагоније[123] у земљу Трибала и отсече део.

120 Заузете тврђаве овде нису поименично наведене. У следећој експедицији јула 1330. цар Андроник III је прилазио српским границама са пелагонијске стране и био је присиљен да осваја граничне тврђаве, чија имена и положај познајемо. Уп. ниже нап. 124—128. Из тога се може закључити да су у међувремену Срби опет нешто преотели Византинцима.

121 р$_{еч}$ј$_{е о}$ бугарском цару Михаилу Шишманићу, којега је Кантакузин већ раније спомињао у вези са састанком у Черномену, затим поводом помоћи старом цару у пролеће 1328, па због захтева да његова жена добије удео у очевом наслеђу. Кантакузин иницијативу за покретање рата приписује Михаилу, али узроке не спомиње или не познаје. Насупрот Григори и српским изворима (уп. горе нап. 104 уз Григорин текст) Кантакузин овде не узима у обзир непријатељство због поступка према сестри Стефана Дечанског, иако је о томе обавештен (уп. ниже одломак 11).

ι[22] О односима између српског краља и Андроника III после преузимања власти у Цариграду не знамо скоро ништа. Краљ је помагао старог цара али ипак није ушао у отворен рат с Андроником III. Сигурно је такав став оптерећивао њихове односе после маја 1328, али ипак немамо доказа за то да би од грађанског рата водила линија непосредно ка бици код Велбужда. Напад на Охрид у пролеће 1330. је први сигуран знак непријатељских односа.

і[23] Тај исти пут цар Андроник III је користио и почетком 1328. када је потчињавао градове по Македонији. Уп. горе одломак 9.

И заузео је на јуриш неко утврђење звано Вучин (Βουτζοΰνιν),[124] а Друге тврђаве Деврицу (Δεύριτζαν)[125] и Добрун (Δουβροΰνιν)[126] и Каваларион (Καβαλλάριον)[12]? и Сидерокастрон (Σιδηρόκαστρον)[128] добио је предајом.

А са своје стране Михаило крену против Трибала са целокупном војском (πανστραι,φ) кроз Пеонију129. Улогори се у месту које домороци зову Велбужд (Βελμάσδιν)ї[30] не хајући за непријатеља,

124 Убикацијом ових градова посебно се бавио *Т. Томоски,* Белешки по повод воениот поход на Андроник III во Македонија во 1330 год., Годишен зборник 16 (1964) 41—44, који је исправио узгредне и погрешне идентификације *И. Спеiapoea,* По вт>проса на епархинта на Климент Охридски, Известил на Института за историл БАН 10 (1962) 219. Мосто Бучин постоји и данас јужно од Крушева, а југоисточно од Железнеца (Демир Хисар). На реци Црни и на ободу пелагониске равнице, приближно подједнако удаљено од Прилепа и од Битоља, место би сасвим одговарало српско-византијском граничном појасу у то време.

125 *Јиречек,* Историја I, 207, идентификовао је овај град са местом „Дебрец код Охрида" чију егзистенцију Т. Томоски оспорава и предлаже предео Дебарца, који постоји код Охрида. Он је свакако у праву кад подсећа да је и ово гранична област и да су у њој свакако оперисале и византијске и српске трупе у пролеће 1330 (по старој хронологији узимао је 1329). Град би могао лежати код локалитета „Кула" крај реке Сатеске близу села Песочани и Ново Село. Не би требало одбацити ни покушај Златарског да овај град идентификује са селом Дебреште, северозападно од Прилепа, са сличним положајем као Бучин, на рубу прилепског поља код пута који води у планине.

[126] Град ће свакако бити идентичан са градом Добрун који Данилов Настављач спомиње међу освајањима српског краља после одласка цара Андроника III и српске победе код Велбужда. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 197. *Томоски,* нав. дело 43 нап. На, тражи овај град код локалитета Добромир (што је прилично далеко од Добрун) код села Слепче близу манастира светог Јована. У прилог таквој убикацији говорио би положај у истој области где су и Бучин и Железнец.

ι[27] *Томоски,* на истом месту, претпоставља да би овај град могао бити код средњовековног локалитета уз реку Шемницу између села Лопатица и *Габалавци.*

[128] Томоски с правом препознаје у овом „градк ЖелФз^нкц!!" из пописа градова који су припали Душану после мира из августа 1334. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 226). То је неоспорно Демир-Хисар, где се и сада налази локалитет Железнец. Уп. *Јиречек,* Историја I, 207.

ι[29] Веома је необичан помен Пеоније у овом контексту. У византијским изворима Пеонци су редовно Угри а Пеонија Угарска. Уп. *Moravcsik* II, 243. Иако је према српским изворима имао савезнике из Влашке, Михаило Шишманић није имао потребу да прелази Дунав. Још је теже замислити да би из своје земље према Велбужду ишао преко неког дела угарске територије. По биографији Стефана Дечанског Михаило је долазио од Видина (уп. горе нап. 108 уз Григору). Тамо се, по свој прилици састао са савезницима и помоћним одредима који су дошли с друге стране Дунава. Вероватно је то утицало на Кантакузина да у своје причање умеша Пеонију.

!зо Велбужд као место битке наводи се и у Дечанској хрисовуљи и у аутобиографској речи уз Душанов законик (види горе нап. 108 уз текст Григоре). Животописац српског краља спомиње оближњи град Землн. Велбужд је средњовековно насеље настало на месту античког града Ulpia Pautalia. Име града изведено из личног имена Велбуд јавља се у сачуваним изворима почев од XI века. Из повеље цара Василија II се види да је Велбужд био седиште епископије под којом се били Германија, Стоб и Сутеска. Уп. *С. Новаковић,* Охридска архиепископија почетком XI века, Глас 76(1908) 28—29. Византијска власт је први пут потиснута у време трећег крсташког похода, када је после проласка Фридриха Барбаросе Стефан Немања у зиму 1189/1190. освојио и разо рио градове Средац, Перник, Землн, Житомитск, Стоб и Велбужд. *Жишије Симеона Немање* од Стефана Првовенчанога, ed. Ћоровић 31. Међу византијским територијама споменути су предели Софије и Велбужда у привилегији цара Алексија III за млетачке трговце *(Dölger,* Reg. 1647). У време Калојана град је под бугарском влашћу.

јер је мислио да се неће усудити да га нападну. Стефан краљ, владар Трибала, видевши да је са обе стране окружен непријатељском ватром, а пошто му се чинило да неће бити кадар да се и једном и другом цару супротстави поделивши војску, изабрао је радије цара Миза као супарника и целокупну војску је кренуо на њега и насупрот њему се улогорио на врло погодном земљишту, које је имало тесан и стрм пролаз, где је поставио пешаке да чувају да не би неко могао кроз њега проћи.[131]

Узајамно су изменили гласнике, и пошто није дошло до споразума о миру и одлука да се борба води остала, установили су примирје за тај дан да би се борили сутрадан. Како је у логору Миза већ почела недостајати храна, цар Михаило одлучи да је прибави тога дана кад су имали примирје, па одабере одред војске и посла га по храну. И растури се већина војске да пљачка по око-

У царевој преписци са папом спомиње се чак archiepiscopus Belebusdensis *(A. Theiner,* Monumenta Slavorum I, 29 nr 45). У словенским текстовима се и касније наводе епископи. За каснији развој Велбужда пресудни су били његов положај на важној раскрсници путева и близина топлих извора по којима се место назива и Бања, Велбушка или Беобушка бања. Византија је поново загосподарила градом 1247. када су Никејци проширили своју власт на Балканском полуострву. Касније негде ушао је поново у састав Бугарске, а затим под власт српског краља. Јиречек је веровао да је промена уследила за време великих Милутинових освајања. У сваком случају, Григора и Кантакузин, као и српски биограф краљев, показују да је пре битке цар Михаило Шишманић ушао у државу српскога краља и да је поступао на начин уобичајен у непријатељској земљи. Велбужд са околином остао је у саставу српске државе за време Стефана Дечанског и Душана. Касније је припадао територији под осамостаљеном влашћу Драгаша (Дејановића). По имену Константина, последњег из овепородице (+1395), градје добио ново име. Први пут је забележено у путопису *Бенедикша Куриечића* (Itinerarium der Gesandschaft König Ferdinand I. von Ungarn nach Konstantinopel 1530, ed. S. Džaja—J. Džambo, Bochum 1983, 61): zu einer Toplitz genant Castanitza wana. Из Константиновог имена изведен је облик Ћустендил, који је град носио у каснијим вековима. Уп. *К. Јиречек,* Кнлжество Бглгарил II, Пловдив 1899, 544—552. Топли извори и постојање светилишта посвећеног арханђелу Михаилу учинили су да се на Велбужд пренесе име малоазијског града Colossae, чијим је становницима апостол Павле упутио посланицу. Као Коласијски град и коласијска епископија помиње се у изворима XV—XVII века. Уп. *К. Јиречек,* Хришћански елеменат у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 503—505.

Велбужд је путем преко Перника био повезан са Софијом, а другим путем за Врање. Мартин Сегун у своме прегледу путева којима се могу напасти Турци бележи везе с Косовом и Скопљем на једној а Цариградом на другој страни: Inde iter faciendo per planitiem Segligovae, vallem Conopinizae, balnea Beobussi pontemque Strimonis dividentem Macedones a Triballis sive Bulgaris prope villam Ripae Rubeae, perlustratis Samocovi silvis et vastis solitudinibus montis Haemi, vocati apud Triballos eius accolas Costenazo ... Martino Segono . .. Vita e opere, ed. A. Pertusi, Roma 1981, 94—95. Положај на раскрсници путева допринео је томе да баш у близини Велбужда дође до великог одмеравања снага.

[131] И код Даниловог Настављача налазимо податак да је бугарски цар био у погрешном уверењу да српски краљ неће смети да се бори с њим *(Живоши краљева и архиеиискоиа* 182). Као што је показано у нап. 108 уз Григорин текст, К. Јиречек се трудио око утврђивања позорнице битке која је била у пределу где се река Каменча (Соволштица) улива у Струму. Црква светог Спаса, чије су развалине остале на терену, треба да показује место српског логора. Јиречек у своме опису земљишта цитира ово место из Кантакузина, али не идентификује на терену теснац који би чували српски ратници.

лним селима.[132] Кад је краљ видео да се војска Миза растурила и сматрајући да је наступио тренутак да Михаило буде лукавством нападнут и поражен од њега, наоружао је, што је брже могао, војску, па узевши 300 тешко оклопљених Немаца (εξ Αλαμανών)[133] и не марећи за примирје крене на Мизе (επί Μυσούς). Михаило, видећи да наилази војска Трибала, схвати да је обманут, те и он на брзину наоружа војску да би је повео у битку. Пре но што је он успоставио бојни ред, Трибали су наваливши нагнали Мизе да се окрену у бег и на јуриш их победили. Једни су били у бици побијени, други што су били живи заробљени пуштени су пошто им је било одузето оружје, јер међу њима не приличи да се узајамно заробљавају пошто су једноплемени (οντάς ομοφύλους)[134]

[132] Кантакузин не даје никакве прецизније податке о времену битке. Из српских извора је познато да се битка одиграла у суботу 28. јула 1330. Уп. изворе и објашњења у нап. 109 уз Григорин текст. У Кантакузиновој верзији догађаја, потеклој бесумње из табора бугарских савезника, примирје игра велику улогу. У гажењу примирја, некој врсти ратног лукавства српског краља, Кантакузин, односно његови извештачи, виде основни узрок бугарског пораза. Тим више што се веровало у надмоћност војске бугарског цара. Григора не зна ништа о преговорима и примирју. Међутим, краљев животописац зна такође за размену посланства, за одлагање 2—3 дана јер су неки краљеви људи закаснили. Он такође спомиње изненадност српског напада и понавља да је бугарски цар мислио да се српски краљ неће борити с н>им. Било је потребно да протекне неколико сати, од свитања до поднева, да краљева војска наиђе на збуњеног бугарског цара. *С. Сшанојевић,* Битка код Велбужда, Браство 24 (1930) 9, прихватио је у својој реконструкцији битке податке Даниловог Настављача о преговорима, али није споменуто примирје. *G. Škrivanić,* Bitka kod Velbužda 28. VII 1330. godine, VVM 16 (1970) 74, узима да је напад извршен за време примирја и налази да се индиректан доказ налази у излагању Даниловог Настављача који говори о „метежу" у бугарској војсци. *Јиречек,* Историја I, 207 и *Исшврија сриској народа* I, 507, прихватају у основи Кантакузинову верзију о примирју.

133 у нап. 110 уз Григорин текст упозорено је на разлике између Григоре и Кантакузина у причању о најамницима у српској служби. Док Григора говори о 1.000 Келта, у којима се могу препознати Каталанци, дотле Кантакузин спомиње само 300 Немаца. Кантакузин је касније, прво као савезник а затим као супарник Душанов, упознао његову војску и у њеном саставу немачке најамнике. О њима Кантакузин и говори у своме делу (уп. ниже одломке 37 и 64). Скоро је сигурно да је говорећи о бици код Велбужда оно што је знао за Душаново време пренео и на време његовог оца. О немачким најамницима пре Душана нема никаквих вести, а Григорину верзију потврђују и подаци из Дубровачког архива о малим групама шпанских ратника које су ступале у службу српскога краља. Уп. *М. Динић,* Шпански најамници у српској служби, ЗРВИ 6 (1960) 16—28.

[134] Као што је речено уз одломак из Григоре, овај писацбитку излаже крајње сумарно, тако да његов текст не може послужити за проверу Кантакузинове верзије. Једини текст са појединостима, иако веома реторички обојен, налази се у житију Стефана Дечанског. Ту читамо како је краљ поделио војску на два дела од којих је један задржао под својом командом а други препустио сину Душану, младом краљу. У току судара бугарски цар је почео да бежи видећи „паденије много Блгаром". У бекству коњ му се саплео, цар је пао а краљеви војници су га убили, узели његово тело, ставили га на коња и однели краљу. Док се то дешавало краљева војска је прогонила бугарске ратнике и савезнике („многе језике цара Михаила"). У рату се јако прославио и краљев син, што има потврде и у другим изворима. *Живоши краљеаа и архиеиискоиа* 184—185). О обичају да се балкански хришћани узајамно не заробљавају види објашњење у нап. 22 уз Григорин текст.

Цар Михаило, смртно рањен, жив је ухваћен и одведен у непријатељски табор, скончао је поживевши кратко.[135] Табор Миза био је опустошен од стране Трибала. А онај део војске што је се био разишао ради набавке хране, сазнавши за пораз свога цара, већина је нашла спас у бекству, док су неки од њих ухваћени овде онде страдали.[136] После победе Краљ није кренуо у поход против цара Ромеја, који је такође нападао и опседао градове у граничној области између његове и ромејске државе, него се улогорио подаље. Остаје неразјашњено да ли ради тога да би сакупио бољу војску, сматрајући да она што је имао није у стању да се огледа са ромејском, или што је нешто друго имао на уму.

Убрзо затим јављено је цару[137] да су великаши Миза, по смрти њиховог цара Михаила, или због тога да би се додворили Стефану Краљу (εΐτε Στέφανον θεραπεύοντες τον Κράλην) или због неког другог наума, отерали су цареву сестру[138] с децом, а сестри

[135] О разним верзијама о смрти цара Михаила уп. нап. 111 уз текст Григоре.

[136] И овај Кантакузинов податак има индиректну потврду у биографији краља Стефана Дечанског. Сутрадан после битке, у недељу 31. јула показано је заробљеним бугарским велможама тело цара Михаила и испраћено. Краљ је затим обавестио о победи краљицу и архиепископа и наставио „на предлежећи нам пут у државу царства земље Бугарске". Још путем краљ је обавестио своју сестру и њену децу о победи и погибији цара Михаила. Водио је у оковима бугарске велможе да би предали своје градове и целу државу. Тако је краљ с војском дошао у предео Мраку у Горњој Струми. Код села Извор, на месту где пут улази у Радомирско поље, краљ је имао сусрет са посланицима царевог брата Белаура и других велможа, који су остали живи. Белаур, чак према тексту краљевог житија, није могао бити у окршају јер је „чуо" о погибији цара. Према српском писцу одмах су избиле унутрашње борбе. Како Белаура у српским изворима налазимо међу учесницима похода (види горе нап. 108 уз текст Григоре), објашњење треба тражити у одсуству с бојног поља, што потврђује Кантакузинову причу.

[137] Српски краљ заиста није одмах после битке код Велбужда кренуо против цара Андроника. Када је био у пределу Мрака, што значи мало дана после битке, краљ је био обавештен да је „цар грчки" почео бежати „у државу земље своје" бојећи се да ће краљ са свим снагама поћи против њега. Српски писац је био у уверењу да је цар Андроник III био на путу у помоћ своме савезнику, док из Кантакузина сазнајемо да се он задржао опседајући граничне тврђаве, очекујући уствари исход битке. Међутим, после одласка у Трново и промена извршених у Бугарској, краљ се вратио, одморио се и пустио војску да се одмори, а затим је поново скупио војску и кренуо против „грчког цара". Сада поново краљев биограф каже да је цар почео бежати, иако је реч о каснијем времену, најмање 1—2 месеца после битке. Тада су се предали неки градови и области чија се имена наводе: Велес, Просек, Штип, Чрешће, Добрун. Како је истакао *Динић,* За хронологију освајања 8, овај списак је свакако нетачан. Штип је био освојен још у време Милутина (види горе одломак 9 из Григоре), Просек 1328, о чему сведоче и Григора и Кантакузин (види одломак 22 из Григоре и 8 из Кантакузина). Добрун смо срели међу градовима које је нешто раније освојио цар Андроник III (види горе нап. 126), па је врло вероватно да је овом приликом повраћен.

[138] У житију Стефана Дечанског после догађаја описаних горе у нап. 136. налази се опис даљих промена. Завађени великаши и Белаур, брат погинулог цара, упутили су српском краљу посланике видећи да он продире на територију бугарске државе. Понудили су да прихвате његову власт: „од сада српско краљевство и бугарско царство биће уједно састављени и биће мир". Краљ је изабрао друго решење желећи Да помогне сестру и да њеног сина учини „царем бугарским место његова оца". Позвао их је да дођу у Трново и послао одред војске да им буде у помоћи. У том смислу је одговорио и бугарским великашима и царевом брату: неће учинити никакво зло

Стефановој, која је раније била удата за Михаила, заједно са децом дали су царски Двор (τα τε βασίλεια) и владавину над Мизима (Μυσών). Цар је сабрао савет (έκκλησίαν) великаша да би се посаветовали шта треба чинити. Нашло се да треба напустити оно чиме су били заокупљени, јер малу или никакву корист могу себи обезбедити пошто је краљ ослобођен рата с Мизима, кадар да лако одбије њих који наносе зло његовој земљи, и поћи што брже на Мизију, јер су у изгледу велике наде. Није мали повод за рат лишавање власти цареве сестре, која има преча права да влада јер је Краљеву сестру још за живота одбацио Михаило.[139] Пошто је одлучио да се иде, цар је ставио посаде у недавно заузете градове, и побринувши се у потребној мери и за остале пограничне градове (των τε λοιπών περί την άκραν πόλεων όσης έδέοντο προνοίαν), И оставивши војску са заповедником Сиргијаном, који је био и над другим градовима Запада, да би могао да се брани ако нападну Трибали, узео је осталу војску и кренуо у Адријанопољ.

(Cant. l, p. 428, 4—431, 14)

11

*1333—1334.^*

ВИЗАНТИЈСКИ ОДМЕТНИК СИРГИЈАН КОД КРАЉА ДУШАНА

Пошшо је изложио шок суђења Сиршјану, његово бексшво и скривање у Галаши, Јован Каншакузин оиисује касније доживљаје оβоï одмештка.

земљи а за цара им даје сина своје сестре који је наследник бившег цара. Новога цара Стефана требало је да слушају а свако остаје са титулом и достојанством какво је имао за време претходног цара. *Живоши краљева и архиеиискоиа* 193—196, навод из превода Л. Мирковића 146—148. Те промене су, наравно, подразумевале потискивање и прогон Теодоре, друге жене бившег цара, али о томе немамо потврде у српским изворима.

139 Очигледно је да су права цареве сестре на власт над Бугарском била другоразредни мотив окретања цара Андроника III против дојучерашњих савезника. Прави мотиви су „велике наде" о којима овде Кантакузин говори. Сигурно је да се овај полазак на Бугарску поклапа са почетком рата који Григора ставља у следећу годину, тј. после 1. септембра 1330 (уп. горе одломак 24 из Григоре). Потребно је строго одвајати рат који је Андроник III водио против нових властодржаца у Бугарској убрзо после битке код Велбужда од рата који је касније водио против цара Ивана Александра, који пада тек у 1332. годину. Ако се, полазећи од Григориног уопштеног излагања, ови догађаји стопе уједно, хронолошке тешкоће постају још веће.

140 у коментару уз Григорино излагање (уп. горе одломак 26 и нап. 125) изнете су хронолошке тешкоће у вези са последњим годинама Сиргијанове каријере које потичу делом од неслагања Григоре и Кантакузина, а делом услед поремећаја у хронолошком реду причања у Кантакузиновим мемоарима. О томе опширније ниже у нап. 163. Осовину хронологије последње епизоде у Сиргијановој биографији представља познат и потврђен датум смрти. Као што је речено у коментару уз Григору, у византијским кратким хроникама *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 351) налазимо 23. август 1334 као дан Сиргијанове погибије, а у животопису Душановом имамо 26. август као датум састанка Душана и цара АндроникаШ. Имајући у виду да и Григора и Кантакузин говоре само о једној војној кампањи, оној која је почела у пролеће те године у којој је Сиргијин погинуо, и чињеницу да нам је одређивање патријарха за тутора и регента

Пошто је цар отишао из Галате, јер је претраживање било узалудно, Сиргијан се укрцао у брод који је пловио за Евбеју. Тамо се прво склонио. Затим се преко Локриђана и Акарнанаца[141] склонио код Албанаца (εις Αλβανούς), самосталних номада (αυτόνομοι νομάδες) насељених по Тесалији, и би спасен захваљујући старом пријатељству које је с њима имао док је заповедао на Западу.142 Код њих је добио путовође и отишао је као пребег Краљу, владару Трибала, и обећао му је да ће много од онога што је ромејско њему подложити. Краљ га је срдачно примио, с једне стране што је молио заштиту, с друге стране, јер се надао да ће његовом помоћи што год може више шкодити ромејском положају. Уз остало, указивао му је почасти и дао му војску којом ће потчинити градове што припадају Ромејима. Задобио је више утврђења (πολίσματα) и велики град Костур (Καστορίαν) који лежи у Вотијеи.[143] Цар сазнавши за преокрет који је био извео Сиргијан на Западу, није могао да мирује него је, отишав из Византа [Цариграда] у Дидимотику, скупио војску да с њоме ратује на Западу.

(Cant. I, p. 450, 13—451, 5)

Док се цар шиме бавио дошао му је шајно Сфранцес Палеолог, један од великаша не сјq/HOi рода,[144] који је иризнао мноШ о1решења и замолио

тачно датовано у једној краткој хроници у фебруар 1334 *(Schreiner,* Kleinchroniken I, 80) можемо поуздано закључити да је Сиргијан стигао код Душана пред крај 1333. Било је потребно да ће о томе сазна, да цар постане свестан опасних планова Сиргијана и Душана, да смисли своје противмере и тада крене у Солун да буде ближе догађајима. Датовање Сиргијановог доласка у Србију у последње месеце 1333. у складу је са Григориним тврђењем да је после свога тајанственог бекства, Сиргијан мировао пуних годину дана.

[141] Акарнанци су код Кантакузина увек поданици епирских владара. Како се у античко време име Локриде простирало на области у суседству острва Евбеје, Lokris Eoia на копну наспрам северног дела острва, а Lokris Ozolis на делу северне обале Коринтског залива, може се закључити да је Кантакузин имао у виду становнике са територије коју је морао проћи да би стигао код Епираца. О Евбеји као месту Сиргијановог боравка говори и Григора (види горе одломак 26) али он не саопштава појединости о Сиргијановом путу до Душана.

1[42] Као што је речено горе, Сиргијан се после ослобођења из затвора прилично брзо вратио у активан политички живот. Био је намесник Солуна у јануару 1330. у време тешке болести цара Андроника III. Тада га је усинила царева мајка Рита-Марија-Ксена и од тада, вероватно, почињу Сиргијанове највише амбиције. За стратега над свим градовима на Западу постављен је после битке код Велбужда, када је цар Андроник III с главнином војске кренуо на Бугарску. Међутим, мало је вероватно да Кантакузин овде има у виду те дужности општих намесника, јер оне нису у специфичној вези са Албанцима и територијама које играју улогу у Сиргијановом пробијању до Душана крајем 1333. Много је вероватније да се овде алудира на Сиргијаново службовање у младости, за које из Григоре (види горе одломак 13) знамо да је имало у непосредном суседству Илире, а да је, иначе, имао посла са Трибалима, Етолцима и Акарнанцима.

[143] Положај Костура је довољно добро познат. Није, међутим, јасно зашто га овде Кантакузин смешта у Вотијеју (Βοτιαία) када је у класично грчко доба то име било употребљавано за западни део Халкидике, што је прилично далеко од Костура.

ι*[4] О Сфранцесу Палеологу уп. нап. 130 уз Григорин текст.

оирошшај, обећавајући у исши мах да узврaши за шо доброчинсшво у шоку раша ирошив Сиршјана када се шо цару учини иогодно. Цар је био сиреман да шо ирихваши ïа је зашражио да чује илан како овај мисли да буде од корисши у рашу ирошив Сиршјана. Сфранцес није имао никакав илан већ је само хшео да извршава цареве заиовесши, на шшо ïа је цар ошиусшио да код куће размисли о илану. Цар се зашим савешовао с великим домесшиком Каншакузином. Хшели су да смисле неко лукавсшво како би раш завршилијош ире но шшо иочне и без уиошребе оружја ошклонили оиасносш.

Ради тога намислише да предају Сфранцесу управу над градићима (πολιχνίων) што леже близу Костура. Пошто стигне тамо Сиргијан сигурно неће оклевати да му одмах упути посланство и да га убеђује да напусти цара и приђе њему. Овај ће то здушно прихватити и успоставити са њим [Сиргијаном] пријатељство и савезништво. А када буду без страха саобраћали и узајамно се посећивали, указаће се повољан тренутак да га ухвати кад Сиргијан не буде окружен многима (а таквих прилика ће више наћи) и везаног га доведе у неку од тврђава и тамо га сигурно чува док га не преда цару кад дође. Његово хватање је изгледало утолико лакше што војска која га прати није домаћа него савезничка (συμμαχίδος) састављена од Албанаца и Трибала,[145] који неће хтети да се изложе опасности ради Сиргијана да опседају тврђаву, него ће отићи кући радосни што су поштеђени ратних зала.

(*Cent.* I, p. 452, 19—453, 12)

Пошшо им се обојици шакав илан доиао, цар је иозвао Сфранцеса и њеīа иишао да ли му се илан чини корисшан и осшварив. Овај је имао на уму gруīе сшвари, али му се учинило gaје илан лако изводљив и gа не шреба оклеваши. Цар је на молбу Сфранцеса наложио неком Дромори, Сфранцесовом иријашељу, gа када Сфранцес ошворено ирећe на Сиртјанову сшрану иоииише све његове иоседе, сшоку и осшалу имовину и gа чува за државну ризницу да не би било разграбљено, шобоже да би се иредало цару, а усшвари gа ће сачува за иријашеља.[146]

[145] Разумљиво је да војска коју Душан даје Сиргијану није састављена од Византинаца. О Албанцима у Душановој војсци Кантакузин даје касније још неке податке. Како је од Милутинових времена северна Албанија до реке Мат под влашћу српских краљева укључивање албанске властеле и ратника у српске војне снаге сасвим је природна појава. Војвода Димитрије Сума, који се нешто раније одметнуо од Душана, био је несумњиво Албанац. Вероватно су нарочите везе које је Сиргијан раније имао са Албанцима, о којима говори Григора, утицале на Душана да свога савезника окружи не само Србима већ и Албанцима.

146 Ова појединост узгредно открива да је грабљење и пљачкање имовине онога ко се изневерио цару и пао у немилост тако обична и редовна појава да је било потребно читаво лукавство да би се сачувала имовина Сфранцеса Палеолога, а истовремено дала уверљивост његовом пребегавању на страну Сиргијана.

Предавши царске повеље којима му је поверена управа тврђава Соск (Σωσκοῦ)[147], Девра (Δεύρης)[148], Старидол (Σταριδόλων)[149] и Хлерин (Χλερηνοῦ) цар га је журно отпослао из Дидимотике. И причекавши неколико дана као да је желео Сфранцесу дати предах пре подухвата, идући опуштено и полако дође у Солун. Чим је Сфранцес примио управу, Сиргијан му је одмах слао људе са позивом да се одметне од цара. Овај је, правећи се да је љут на цара и да је одавно наклоњен њему [Сиргијану], склопио с њим савез, положио заклетву и одмах му пришао. Сиргијан се јако обрадовао због тога што се Сфранцес одметнуо и пришао њему, прихватио га је не подозревајући ништа. С њим је отишао краљу да би му истовремено показао како његове ствари иду на боље, пошто му већ прилазе и царски великаши (των συγκλητικών), и да би (Краља) привукао да буде са целом војском (πανστρατια) и помаже као савезник. Прибојавао се наиме да, ако би га цар напао, не би био у стању да му се сам супротстави и да би пропао побеђен. Убедио га је предлажући да ће, ако они пођу да се улогоре код Солуна, западни градови који се још нису предали, без наде у цареву помоћ и видећи да су они (краљ и Сиргијан) већ ратом задобили оно што је испред њих, притешњени у средини одмах се предати.[150] Узевши сву његову војску (πανστρατί,α) кренули су и улогорили се код реке Аксија.[151] А цар, водећи део ромејске војске кроз Македонију (већи део се тек припремао због брзине којом војска морала сакупити), улогорио се код неке тврђаве између Солуна и Рендине, што лежи код језера Волви (Βόλβη) и саграђене на брежуљку, и то у месту

[147] Градић Соск се јавља у изворима који говоре о XI веку, а и касније међу градовима које је Кантакузин освојио 1350. Његов тачан положај није утврђен, али се могло закључити да је био недалеко од Острова. Занимљиво је да се убиство сина Самуиловог Гаврила Радомира у неким изворима везује за Соск, а у другим за Петриск, који је био на обали Островског језера, дакле, у истој области.

[148] Положај овога места је непознат. То никако не може бити Дебар јер сувише далеко од области којом ће управљати Сфранцес Палеолог, а осим тога је још од 1284. под српском влашћу.

[149] Старидол се такође јавља касније (упореди одломак 66) међу градовима које је Кантакузин освојио 1350. Нема разлога да ће ча *Soulis-om,* Serbs 22, узме да је овај град био негде у северној Тесалији. Управо горњи Кантакузинов податак тражи да се локализује на територији која је у ово доба, почетак 1334, била под византијском влашћу и која је чинила административну јединицу. Приликом убикације се морају узимати у обзир и подаци ранијих векова, као и они из доцнијег времена. Чврст ослонац за идентификацију ове територије пружа град Хлерин, који постоји и данас под именом Флорина. Узимајући све у обзир може се рећи да се административна јединица Сфранцеса Палеолога простирала источно и североисточно од Костура, јужно од Пелагоније, према Водену и да је вероватно обухватала Петерско и Островско језеро.

150 Ово место треба тумачити у светлости тадашње ситуације. Ако српски краљ и његов савезник пођу најкраћим путем до Солуна, имајући Костур и територију Сфранцеса Палеолога, они заиста заокружују у знатној мери и отсецају преостале градове У Македонији, онемогућавајући копнену везу са Тракијом и даље са престоницом.

[151] Река Аксиј је Вардар. Казивање Кантакузина се, по свој прилици, односи на неко место на доњем Вардару, јер се из даљег причања може закључити да је логор био у близини Галика и не далеко од Солуна.

што се назива Критон (των Κρητών), јер је војска са Крита ту била насељена из неког разлога напустивши острво.[152] Док је тамо био улогорен, јавио је неки гласоноша да је код града Сермилија (Σερμυλίων), некад насељеног а сада због неког рата запустелог, између Палене и Атоса, пристало искрцавши се 60 турских лађа (νηες Περσικαί) и да пустоше тамошње крајеве.1[53] Позвавши великог доместика, цар је питао за војску која је тамо била улогорена да ли је довољна за битку са варварима.

(*Cant.* I, p. 454, 3-455, 18)

Каншакузин даље ирича како је он ирeиoручио да наиадну иако не знају бројносш војске, јер захваљујући околносши да су близу Солуна мо1у скуиииш војску уз ону коју су имали собом. Наиали су и иобедили Турке шако да их је осшало само за два брода којима су се враШили. Ромеја је мало сшрадало али је било МНОЇО рањеника.

Одатле је цар отишао у Солун и проборавио више дана. Сиргијан, узевши из логора шест од својих људи (των οικείων) и Сфранцес, којега су пратили његових 30 људи (των οικετών), пође до неке речице која повремено пресушује, зване Галик(ΓαΧ^οτ)[154] ради предаха и освежења. Сфранцес видећи да се он сам већ одвојио и да га зацело неће бити лако ухватити (стрепео је, наиме, да не изгине са својима кад би се то сазнало у логору) и да је најлакше убити га, пренебрегне тако царево упутство, па са онима који су били с њим договори се тајно о убијању Сиргијана и убеди их (пре тога никоме није открио свој наум). Они убију човека који о завери ништа није ни слутио те побегавши стигну у Солун.[155] Цар је пребацивао Сфранцесу због плашљивости, јер је вшпе волео да му Сиргијана доведу живог него да га убију. Пошто се оно што

[152] Тачан положај места Крићани не може се утврдити, али је Кантакузин пру жио довољно података да се приближно одреди где је лежало, јер се Рендина налазила у близини источне обале Халкидике, а само неколико километара западније простире се језеро Волви (данас Бешикско језеро).

[153] Из Кантакузиновог излагања се види да је у питању источна обала Халкидике. Иако се за речицу Галик каже да не тече током целе године, она има дуги ток и тече у правцу север—југ у улива се близу ушћа Вардара у мочваре које окружују Солунски залив. Имајући у виду чињеницу да је краљев логор био негде на Вардару, да је циљ кретања био Солун, може се претпоставити да су на Галик изашли у пределу где речицу пресеца пут који води Солуну. То је још увек око 10 km од Солуна.

[154] Хронологија турског напада се може утврдити полазећи од датума. Сиргијанове погибије, август 1334.

!55 уз излагање Григоре истакнуте су разлике у опису Сиргијановог убиства (уп. горе одломак 27 и нап. 133). Не слажу се ни место атентата, ни број људи, ни начин на који су побегли Сфранцес Палеолог и његови сарадници. Код Кантакузина је велика пажња посвећена околности да Сиргијан није могао бити ухваћен жив, што код Григоре није изричито споменуто. Промена плана се можда налазила у поруци цару. У сваком случају, по Григори је Сфранцес Палеолог имао план да убије Сиргијана и упутио је двојицу слугу у тај план, по Кантакузину, међутим, тек непосредно уочи убиства Сиргијан је обавестио људе који су га окруживали. Кантакузин је био ближи догађајима, па се може претпоставити да су његова обавештења била тачнија.

се збило не може повратити, и убиство приписавши нужди наметнутој околностима, захвалио је њему као и онима који су с њим били за храброст и одважност и што су се њега ради изложили очигледној опасности. Сфранцесу је доделио достојанство великог стратопедарха, одговарајуће годишње приходе од земаља, а свима осталима сваком понаособ према заслузи.[156]

Краљ, пак, кад је сазнао да је Сиргијан пао (πεσόντα) послао је да га донесу у логор док је још издисао. А када је убрзо затим умро, оплакао га је као пријатеља и сахранио велелепно (μεγαλοπρεπώς). Упутио је затим цару посланство и углавио с њим мир и савезништво. Сутрадан се недалеко од Солуна, код реке Галика,[157] састао с царем и потом вратио кући. Градови који су раније били под Сиргијаном, после његове погибије дошли су поново драговољно под цареву власт добивши од њега опроштај и амнестију

'56 Са титулом великог стратопедарха Сфранцес Палеолог је учествовао у каснијим царевим војним акцијама. Приликом опсаде Арте 1340. он је био, време Григори, затворен јер је припадао групи завереника која је планирала атентат на цара. Уз помоћ Албанаца и Каталанаца требало је да уклони цара као што је некад уклонио Сиргијана. Умро је убрзо после затварања пре истраге и суђења (*Greg,* I, 553). Кантакузин који је, no истом Григори, одбранио цара од таквих и сличних планова не спомиње завереничку улогу Сфранцесову већ бележи само смрт од дизентерије која је харала међу војском (*Cant.* 1, 525).

[157] Као што је већ речено уз одломак 27 код Григоре, нап. 134, о састанку српског краља и византијског цара, који Григора само кратко спомиње, говори и српски животописац Душанов. У опширном излагању српског писца Сиргијан уопште није споменут нити прави повод овога рата. Краљев биограф непријатељство изводи издалека, из догађаја који претходе бици код Велбужда. Цар Андроник Iiје из „неког разлога" погазио мир са краљевим оцем. Када се дигао бугарски цар који је желео да дође главе српском владару имао је као савезника грчког цара. После пораза бугарског цара српски краљ је желео да се освети грчком цару. Ту је писац прешао са Стефана Дечанског на Душана. (У нап. 137 навели смо да је побиографу Стефана Дечанског он предузео поход против Андроника III и повратио неке градове.) Краљ Душан је свом својом снагом наступио против Византије: „и пође тамо у унутрашњост грчког царства, и узе многе градрве тога царства, и зароби многе земље те државе ..." Душан је хтео да овога цара „прогна из царства његове грчке земље", у чему се може индиректно препознати савезништво са Сиргијаном. Краљ је, дакле, дошао под град Солун „пошто се овај град хтео њему предати, но не са силом, као закон имајући". Византијски цар се склонио у Солун пошто је чуо „да се сва земља државе грчке и сви градови и сви силни земље те предају у руке благочастивога краља Стефана". Одатле је упућивао посланства и тражио мир извињавајући се за оно што је учинио краљевом оцу. Чувши то краљ се пос-шетовао са својим велможама и наставио са размењивањем посланстава све док ствари нису биле по његовој вољи. Тада су утврдили мир праћен „страшним обећањем" да неће прекршити уговор, а онда су се и лично срели: „и тако учинише састанак под славним градом Солуном месеца августа 26 дан, у петак" (*Жикоши краљева и архиеиискоиа* 221—224, наводи по преводу Л. Мирковића 167—169).

Овај податак сјајно потврђује вест византијске кратке хронике (*Schreiner,* Kleinchroniken I, 351) по којој је Сиргијан убијен у уторак 23. августа. Истовремено оваква хронологија показује да се није могло дуго преговарати и утаначивати услове, већ да се ситуација нагло изменила смрћу Сиргијановом, што тврде оба византијска писца. Док Григора и Данилов Настављач иницијативу за преговоре приписују цару Андронику, Кантакузин тврди да је српски владар упутио посланство цару. Очигледно је да свака страна настоји у својој верзији да сачува образ.

(άμνηστίαν) због одметања.[158] Некако у то време владалац Угара (о των Ουγκρων άρχων), који се на латинском зове рекс (ρήγα)[159], завојштио је с великом војском против Краља (επί Κράλην) због спора око границе земље.[160] Бојећи се да неће бити кадар да се одбрани од њега, упути цару посланство тражећи савезничку помоћ (συμμαχίαν). Цар се обрадовао због посланства и одабрао је добру и бројну војску и послао је краљу као помоћ (εις Κράλην συμμαχίαν).[161]

158 Григора говори само о поклонима које је српски краљ примио, српски писац Душанове биографије говори о весељу, изразима љубави, обостраном даривању. По њему су и територијална спорна питања решена путем узајамног даривања. Цар је краљу дао све оно што је освојио родитељ краљев, тј. Стефан Дечански и што је освојио сам краљ очекујући да ће краљ са своје стране нешто од тога опет препустити цару. Тако је и било: „пошто му је господин краљ неки део земље и градова даровао, и тако измиривши серастадоше се" *{Живошикраљеваиархиеиискоиа 225*—226, навод из превода Л. Мирковића 170). Краљев животописац наводи и списак градова које је Душан тада задржао и додао својој држави. То су били: Охрид, Прилеп, где је краљ подигао двор, Костур, Струмица, Хлерин, Железнац, Воден и Чемрен. Из Кантакузиновог излагања би произлазило да су Сиргијанови градови враћени цару Андронику. Из самог текста знамо само за Костур и за групу градова око Хлерина са којима је Сфранцес Палеолог пришао Сиргијану. Можда су пали још неки градови на путу према Солуну. У сваком случају, и казивање Кантакузина и каснији догађаји показују да попис градова код Даниловог Настављача није тачан. И. Руварац, О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу, Rad 19 (1872) 43—44, утврдио је годину, али је прихватао попис градова, баш као и *Флорински,* ВДжние Славлне П, 70. *Јиречек,* Историја Ј, 215, мислио је да су Душану остали само Прилеп и Струмица. *М. Динић,* За хронологију освајања 7—10, показао је да су Костур, Воден и Хлерин освојени тек касније (1343), што потврђује Кантакузинову верзију. Неки од градова које наводи Данилов Настављач као Железнец (види горе нап. 128) и Чемрен у средњем току реке Црне, пали су под српску власт после Велбужда, а Струмица, према Григори, у првом ратничком налету Душановом после освајања власти у Србији. Ако се узме у обзир да српски писац све оно што је било освојено рачуна у резултате трогодишњег ратовања Душановог, може се закључити да се Андроник III у преговорима на Галику мирио с оним што је раније било изгубљено, али да је повратио оно што му је било отето у пролеће и лето 1334.

159 Угарски краљ је тада био Карло Роберт (1309—1342).

160 Кантакузин показује овде изванредно добру обавештеност. Иако су угарско-српски односи веома непотпуно познати, ипак нема сумње да је узрок споровима била „земља краља Стефана", тј. територија којом је у своје време владао бивши краљ Драгутин. Његова територија била је образована делом од области које је до 1282. године држала његова ташта краљица Јелисавета, делом од области које је Драгутин преотео од куманских великаша под бугарском влашћу Дрмана и Куделина (између 1285. и 1290). Сукоба је било и у време борби за угарски престо, а нарочито су се погоршали односи после смрти краља Драгутина (1316) и у време борби краља Карла Роберта да осамостаљене територије „олигарха" подвргне краљевској власти. Отворених ратова било је при крају владе краља Милутина и за време владе Стефана Дечанског. Уп. *И. Руварац,* нав. дело 47—48; *П. Марковић,* Односи између Србије и Угарске (1331—1355), ЛМС 221 (1903) *Јиречек,* Историја I, 215; */. Радонић,* Споразум у Тати и српско-угарски односи од XIII—XVI века, Глас 187 (1941) 129—131; *Исшорија народа Јушславије* I, 355; */. Калић-Мијушковић,* Београд у средњем веку, Београд 1967, 69—74, 361—362; *Исшорија срйсКоі народа],* 514—515.

161 Иако Кантакузин излаже ствари тако као да је до сукоба с Угарском дошло одмах после састанка на Галику, ипак се из садржаја његовог казивања може извести да је тај рат био касније. Душан се, наиме, вратио у своју земљу и отуда посланством тражио помоћ. Требало је да протекне још неко време да цар одабере војску, да је

Краљ Угарске (ό ρήξ δε Ούγκρίας) који је већ био у граничном подручју између своје државе и државе Трибала, вратио се у своју земљу пре но што се упустио у ратовање. Говорило се да се вратио кад је сазнао да од цара долази помоћ. Да ли је било због тога или нечега другог, остаје неразјашњено.[162] Краљ мислећи да се из тога разлога вратио рига (ρήγα) веома је захваљивао цару и заповедницима је заједно с војском на достојан начин даровима исказао благонаклоност и радосне их послао кући. А цар је те године презимио у Солуну.

(Cant. l, p. 456, 16—458, 16)

упути у Србију и та војска је, ако је веровати Кантакузину, утицала на повлачење угарског краља, стигла је, дакле, усред рата. Угарски напад није могао бити раније од јесени 1334, па је зато неосновано домишљање да је угарски напад утицао на Душана да буде попустљив у односима са Андроником III. Није, међутим, искључено да је Душан на византијској територији био обавештен о евентуалним плановима угарског краља против Србије. Сви истраживачи наведени у претходној напомени, који су се посебно трудили око осветљавања угарско-српских односа, датовали су угарски напад у пролеће или лето 1335. Могуће је, међутим, да је поход био предузет између новембра 1334. и јануара 1335, када се у три угарске повеље спомиње распуштање војске која је ишла на српске шизматике. I. Nagy-Im. Nagy-D. Veghely, Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zieh et Vasonkeö I, Budapest 1871, 443—447. Уп. регест бр. 31 у söopinncyL. Thalloczy-A. Äldäsy, A. Magyarországes Szerbia közti összeköttetesek okleveltära 1198—1526, Budapest 1907, 11, где су наведени други документи о овом походу.

162 Важна је чињеница да и у биографији Душановој налазимо приказ овога рата по коме није било стварног судара између угарске и српске војске. С уобичајеним претеривањем краљев биограф прича како је угарски краљ Карло одлучио да нападне Душана јер су га обавестили да српски владар ратује у далеким областима и „отачаство његово нико не чува". Сакупио је околне краљеве, „десетине хиљада многих народа" и послао их мислећи да Душан није у својој држави. Кад су прешли Дунав, Душан је био обавештен о нападу, сакупио је војску, пошао у сусрет нападачима. У Жичи се задржао да би се помолио Богородици да му помогне. На угарској страни је већ на вест да српски краљ долази да се бори избила пометња. Кад су дошли на реку Саву (што значи да је напад ишао преко Срема), нису имали спреме потребне за прелаз нити су познавали пристаништа, а усто их је гонио анђео господњи који је по магао српском краљу. Тако је дошло до несреће приликом преласка реке, многи су се утопили. Вест о томе стигла је Душана на путу и он је изговорио захвалне молитве и пошао с војском „у околне пределе државе своје". *Живоши краљева и архиеиискоиа* 227—230, наводи по преводу Л. Мирковића 171—174. Код Даниловог Настављача нема ни речи о византијској помоћи. Међутим, то не умањује веродостојност Кантакузиновог причања. Карактеристично је да Кантакузин допушта могућност да су били и други разлози угарског одустајања, не само вест о византијској помоћној војсци. Било какви да су били разлози угарског повлачења сигурно је дошло до поремећаја равнотеже у граничним областима у српску корист. Београд је неко време био под влашћу Душановом све до похода Стефана Лацковића, који је раније стављан у време краља Милутина. Уп. *С. Ћирковић,* Београд под краљем Душаном? Зборник Историјског музеја Србије 17—18 (1981) 43—45.

12

ПРОГНАНА БУГАРСКА ЦАРИЦА НАЛАЗИ УТОЧИШТЕ У СРБИЈИ

Пошшо је забележио да је цар Андроник III ировео у Солуну зиму којаје следила години у којојје била иослаша иомоћ сриском краљу, КанШакузин неиосредно ирелази на дошђаје који су се десили неколико lagunа раније, ириликом иромене на бушрском иресшолу (1331).

!бз Излагање о променама у Бугарској налази се код Кантакузина на необичном месту, после погибије Сиргијана, за коју сигурно знамо да је била у августу 1334, а пре рата против Бугара који свакако пада у средину 1332. Завршивши епизоду о Сиргијану, Кантакузин бележи да је цар презимио у Солуну, а у пролеће је дошла вест из Бугарске. По реду излагања то би било пролеће 1335, али у то време промене у Бугарској уопште не спадају. Уверени да Кантакузинова хронологија у овом делу мемоара није добра, истраживачи су прибегавали Григориној хронологији или су поједине догађаје датовали помоћу података из других извора. Међутим, до појаве кратких хроника таквих извора је било веома мало. Посебну пажњу посветио је Кантакузиновој хронологији *R, J. Loenertz,* Ordre et desordre dans les memoires de Jean Cantacuzene, REB 22 (1964) 222—237 (=Byzantina et Francograeca I, Roma 1970, 113—130) настојећи да открије узрок поремећаја и нађе решење којим се Кантакузиново излагање доводи у ред. Веровао је да је no среди преписивачева непажња услед које су листови у мемоарима замењени тако да су у коначној редакцији догађаји из 1334/35. дошли пре оних из 1331/32. Он је детаљно рашчлањавао Кантакузинов текст, покушавао да препозна логичке и садржајне целине, успостављао је нови ред који се није слагао са хронологијом Григоре, па је њу доводио у питање. У новије време се овим проблемом бавио van Dieten расправљајући у коментарима о Григориној хронологији. Он је упозорио да хипотеза о замени листова сама по себи није вероватна, показао је да веза оног касније уметнутог одломка са местом на које треба да дође по Ленерцу није природна нити складна, а што је још важније, показао је да се прихватањем хипотезе о замењеним листовима не добија хронолошки ред који би налазио потврду у другим изворима. Уп. *van Dieten,* Gregoras II, 2, 336—343, где је дат и преглед догађаја по реконструисаној хронологији (стр. 339—340).

Наш одломак садржи елементе који омогућавају утврђивање сасвим поузданог хронолошког оквира, коме једну границу представља битка код Велбужда (28. јули 1330), а другу смена на српском престолу (21. или 28. август 1331). Царица Ана није могла постати владарка Бугарске пре погибије свога мужа, а није могла наћи уточиште код краља братанца пре но што је он постао краљ. Коначна победа Јована Александра морала је, дакле, бити после августа 1331, а пролеће у коме је вест стигла у Цариград могло је бити само пролеће 1332. Први се овим Кантакузиновим казивањем с гледишта бугарске историје бавио *К. Јиречек,* који је промене датовао прво у пролеће 1331 (Историл на Бвдгаригћ 232), а затим после српског преврата, дакле „вт. крал на тази година" (Попр. доб. 213). Новија бугарска литература остаје верна старијем Јиречековом мишљењу и вест о преврату у Бугарској датује у пролеће 1331, подразумевајући да је Ана-Неда са синовима потиснута још раније. Уп. *Бурмов,* Историја 273; *П. Ангелов,* БЂЛгарско-срЂбските политически отношенин при царуването на Иван Александ-bp (1331—1371) и Стефан Душан (1331—1355), Годишник на СофиИскии университет, Исторически факултет 72 (1978) 96; *Историн на Њлгарш* III, 334.

Касније се Кантакузин још једном *(Cant.* II, 19, 14—20, 3) враћа догађајима у Бугарској спомињући заверу великаша, збацивање царице и њено бекство са једним сином, док је други пребегао Скитима (Татарима). Овога пута Кантакузин каже да је царица отишла *брашу* краљу, што противречи и ранијој сопственој вести и околностима у којима је вест о преврату дошла до цара. Вероватно је први пут, кад је водио рачуна о хронологији, тачно рекао да је пребегла код братанца, а да је други пут под утиском чињенице да је била сестра српскога краља, говорећи о ранијем времену навео брата као српског владара.

Када је почело пролеће стиже цару писмо из Византа [Цариграда) којим се јављало да су двојица међу великашима (δυνατών) Миза, протовестијар Ражина (Ταξίνας) и логотет Филип (Φίλιππος)[164] устали против њихове владарке (την βασιλεύουσαν), супруге Михаила, која је била тетка краљу Стефану (θείαν ουσαν Κράλη του Στεφάνου)[165] и да су је збацили с власти, а да је она заједно с децом побегла и стигла код краља (προς Κράλην) братанца (τον άδελφιδοϋν). Они, убедивши друге великаше Миза, поставише себи за цара Александра Страцимировог,[166] братанца (άδελφιδοϋν) ранијег цара Михаила.

(Cant. I, p. 458, 17—459, 4)

164 Ове личности нису познате из других извора. *А. Бурмов,* Историја 272. је у вези с овим подсетио на казивање Даниловог Настављача (стр. 196), по коме су после преврата у Бугарској сви потврђени у својим службама и достојанствима. Отуда је веома вероватно да су то достојанственици из Михаиловог времена. Овај податак потврђује иначе познату чињеницу да су у Бугарском Царству употребљаване византијске титуле и достојанства, јер и протовестијар и логотет припадају византијском систему. Иза имена забележеног као Раксина ('Ραξίνας) крије се, вероватно, неки други облик. Јиречек је помишљао на Дракшан. Уп. *Јиречек,* Попр. доб. 213.

165 Реч је о царици Ани (Неди), кћери Милутиновој, која је после 1290. удата за Михаила, сина видинског кнеза Шишмана. Уп. горе нап. 83 уз текст Григоре. Овде Кантакузин сасвим тачно каже да је бугарска царица била тетка владајућем српском краљу, што се може односити само на Душана. У томе видимо разлог више да треба ову верзију Кантакузинову прихватити као вероватнију од оне касније у којој је царица пребегла брату. Уп. овде нап. 163. Према дубровачком хроничару XV111 века Јунију Растићу, који је користио архивске документе приликом састављања свога дела, Ану је прогнао Иван Александар. Chronica Ragusina Junii Resti ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1893, 127. Бурмов, Истории 272, преноси тврђење *Саказова,* Стопанските врвдки на Бмгарии с чужбина през XIV в., Годишник на Софиски университет, ГОр. фак. XXX (1934—35) 35—36, да је Ана боравила неко време у Нишу према подацима из Дубровачког архива. Као што је Бурмов истакао Саказов није навео на које податке мисли. Међутим, посреди је забуна. *Јиречек,* Историја II, 7, н. 37, навео је документ од 13. новембра 1336. по коме су два дубровачка властелина тужила бугарску царицу, dominam imperatricem, uxorem imperatoris Bulgarie, што им је три године раније узела робе у вредности од 200 перпера. По изјави једног од њих то се десило пре више од три године (о Ускрсу је било три године, 1336. Ускрс је био 3. марта, а 1333. је био 4. априла). Касније одломак из документа још два пута издаван. У *И. Манкен,* Дубровачки патрицијат у XIV веку, Београд 1960, 172, где је прихваћено Јиречеково читање, и *Д. Динић-Кнежевић,* Тканине у привреди средњовековног Дубровника, Београд 1982, 47, н. 109, где је место прочитано као „Alnest". Сам Саказов га је тачно прочитао (стр. 35—36 н. 1). На снимку документа смо се могли уверити да стоји al Nest. HAD, Diversa Cancellariae 11 fol. 87. Документ, дакле, не говори о Нишу, већ о Несту (Нестос) и што је важније, не односи се на бившу царицу већ на владајућу царицу, жену Ивана Александра. Тиме падају сви закључци Саказова и Бурмова. Ана је касније из Србије доспела у Дубровник, где је оставила трагове у документима 1337—1343. Још више трагова је остало у дубровачкој историјској традицији забележеној код Орбина и Лукаревића. Уп. *Мавро Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 318—319. *Бурмов,* Историја 274—278, је посветио посебан екскурс судбини царице Ане и њене деце. Други Анин син Шишман пребегао је Татарима, а одатле дошао у Цариград. Касније је Иван Александар тражио његово изручење. Уп. ниже одломак 13 из Кантакузина.

166 Као што су истраживачи бугарске историје почев од Јиречека утврдилр, Кантакузинови генеалошки подаци су тачни. Јован Александар је био близак рођак претходних царева: синовац Михаила и Белаура, а брат од стрица Јована Стефана. Отац му је био деспот Страцимир а мајка Керација, ducissa Carnon(ensis), како је епо-

13

1336

САСТАНАК ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРА И СРПСКОГ КРАЉА У РАДОВИШТУ

После смрШ Сшефана Гаврилоиула Мелисена Михаило Мономах је иосео део Тесалије, а зашим је дошао цар Андроник III. Ту је иримио иоклоњење иредсшавника слободних албанских илемена из иланинских обласши које окружују Тесалију. Одашле је ошишао у Солун.

менута у једном папском писму из 1337. године. *И Дујчев,* Неизданото писмо на папа Бенедикт XII, Известил на бЪЛгарското историческо дружество 14—15 (1937) 205—210. Из тога је *А. Бурмов,* КЪМ историнта на КрЪнската област, Годишник на БЪЛгарски библиографскии институт 1 (1948) 168—171 (= Избрани произведенил I, Софин 1968, 216—219) извео закључак да је Јован Александар био деспот крнске и ловечке области. Међутим, ауторове представе о деспотској титули биле су сасвим погрешне. Уп. *Фер-јанчић,* Деспоти 148—149. О пореклу новога цара: *В. Златарски,* Вопрос о происхождении болгарского царл Ивана Александра, Статн по славлнов^деникз II, Санкт Петербург 1906, 1—30.

Када је дошао на власт Јован Александар је већ био у зрелим годинама. Син Михаило му је имао 15 година када га је отац женио 1338, што значи да се родио 1323. Као што је већ раније речено, Јован Александар је бројао године своје владавине од 6840. године, што значи јесење месеце 1331. и првих осам месеци 1332. Јиречек је свакако био у праву кад је завршетак борби у Бугарској и коначну победу Јована Александра повезивао са превратом у Србији. Иако би се могло очекивати да је Душан био обавезан да брани права своје тетке и рођака он се за врло кратко време помирио са новим бугарским царем и пријатељство учврстио браком са сестром Јована Александра Јеленом. Из поузданих дубровачких података се може закључити да је свадба била о Ускрсу (19. априла) 1332. Уп. *Јиречек,* Историја I, 213.

[J]б7 о овом састанку византијског цара и српског краља говори само и једино Кантакузин, а како је његова хронологија за догађаје после 1330. проблематична, искрсле су међу истраживачима велике разлике у датовању догађаја. На схватање о години догађаја не утиче само место где се састанак налази у Кантакузиновом причању, него и опште претпоставке о узроку пометње у Кантакузиновој хронологији. Одломак долази после кратког ређања смрти истакнутих личности: старог Андроника, где Кантакузин наводи месец, годину и индикт (13. II1332); цареве мајке Ксене (Рите/Марије), где Кантакузин наводи да се десила годину и по после смрти старог цара (август 1333); тесалијског господара севастократора Стефана Гаврилопула, где Кантакузин каже да је била мало касније (август—септембар 1333). Иза тога Кантакузин ниже догађаје: намесник у Солуну Мономах скупивши војску упаоје у Тесалију пометену услед смрти господара, узео је неколико градова (Волос, Кастрин, Ликостомо), док је друге градове (неки су набројани неки подразумевани) узео предајом деспот Јован који се после тога вратио у Акарнанију (Епир). Догађаји у Тесалији побудили су и цара да и он оде тамо. Мало касније је дошао и посео све што је раније деспот (дукс) заузео, истеравши посаде. Док је цар боравио у Тесалији дошли су му главари Албанаца који насељавају околна планинска подручја Месарити, Малакаси, Бући којих је било око 12.000. Бојали су се да не буду уништени од Ромеја када наступи зима, јер они немају градове него станују у планинским пределима па су се бојали да због хладноће и снега могу лако бити нападнути, па су се потчинили цару. Цар је одатле отишао у Солун и ту му је стигао гласник српског краља с предлогом за састанак *(Cant.* I, 473, 7 — 474, 21). После одломка о састанку Андроника III и Душана Кантакузина бележи царев повратак у Солун, кратак боравак тамо, одлазак у Цариград, где му је после мало дана јављено да је Доменико, син Андрее Катанеа, после очеве смрти Нову Фокеју, коју је отац држао по царевој милости, преузео као наслеђе, затим напао Лезбос намеравајући да образује своју државу. Као одговор на то цар је на брзину опремио флоту и кренуо у напад *(Cant.* I, 476, 1 — 477,3). О овој експедицији говори и Григора, али и код њега има хронолошких тешкоћа. Он, наиме, после Сиргијанове погибије бележи „следећу годину" у којој прича само о доласку два епископа из Рима и смрти деспота Константина, а странице испуњава својим говором у одбрану православља *(Greg.* l, 501, 12—18; 520, 8—10). У наставку, започињући нову једанаесту књигу, опет бележи „следећу годину" и у њеном оквиру прича о невољама са Катанеом итд. Истраживачи су се питали да ли се то односи на 6843. (1334/35) или на 6844 (1335/36) и неједнако су се опредељивали. Уп. *van Bieten,* Gregoras П, 2, 358—366, са детаљним поређењем вести Григоре, Кантакузина и других извора. Ту су наведени и разлози због којих 1335. као година поморске експедиције заслужује веће поверење.

Састанак Андроника III и Душана испричан је, дакле, између сигурно датованих догађаја с краја лета 1333 (смрт Стефана Гаврилопула) и пролећа 1335 (полазак флоте према Митилени). Готово се само од себе намеће датовање у 1334. годину, али то је немогуће, јер је она великим делом испуњена византијско-српским ратовањем и у њој је био добро посведочени састанак на Галику 26. августа 1334. Истина *Баришић,* Михаило Мономах, 220—223, стопио је ова два састанка уједно, али то је неодрживо. Други истраживачи су решење тражили у вези са датумом догађаја у Тесалији, па су састанак датовали у 1335. као *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 71—72; затим *Soulis,* Serbs 9. 166—167; или у 1336. као *Јиречек,* Историја I, 216; *Исшорија народа Јушслаеије* I, 355 (М. Динић); *ИсШорија срйСКОі народа I,* 515 (Б. Ферјанчић).

У новије време, међутим, под утицајем настојања *R. J. Loenertz-a* Ordre et desordre dans les memoires de Jean Cantacuzene, REB 22 (1964) 222—237 (= Byzantina et Franco-Graeca l, Roma 1970, 113—130), да се нађе кључ којим ће се разрешити и довести у ред хронолошка пометња у Кантакузиновим мемоарима, преовладало је раније датовање, пре онога састанка на Галику, па се овај састанак без обзира на конкретне околности и целину српско-византијских односа датује у 1333. годину и то у јули: *Loenertz,* нав. дело 121. *Nicol,* Kantakouzenos 41—42; или у јесен: *van Dielen,* П, 2, 341 н. 370 и 344 η. 383; *Nicol,* Despotate II, 104. *U. Bosch,* AndronicusIII Palaiologos, није овај царев састанак са страним владаром удостојила помена, а ни *Dölger* није уврстио међу регеста ни посланство ни састанак.

Датовање овог састанка у 1333. било у јули било у јесен, нема ослонца у из-[во]РУ, јер пратећи доследно Кантакузиново излагање морамо прихватити да је после августа 1333. дошло за кратко време до веома брзог смењивања крупних војних операција: поход Мономаха с једне стране, поход Јована Орсинија с друге стране, повратак Орсинија у Епир, царево покретање из Цариграда и одлазак у Тесалију, преотимање градова које је запосео, повратак у Солун, српско посланство и одговор и, најзад, сам седмодневни састанак. То се све није могло одиграти у кратком размаку између Гаврилопулове смрти и доласка Сиргијана Душану, што мора пасти пред крај 1333. Датовање смрти тесалског господара у 1332. значи напуштање податка које пружа извор. Још већа тешкоћа за датовање састанка Андроника III и Душана у 1333. долази од садржине Кантакузиновог излагања. Као што се види, сусрет је био могућ само у атмосфери пријатељства и поверења какво није могло владати између византијског и српског владара пре мира склопљеног на Галику 26. августа 1334. Душан је наследио непријатељство према Андронику III из времена битке код Велбужда, он сам се по доласку на власт упустио у освајања и заузео византијске градове и територије. Сиргијанова епизода се укључује у атмосферу непријатељства и нерашчишћених рачуна у којој је немогућ састанак какав описује Кантакузин.

Решење треба са Јиречеком тражити у годинама после склопљеног мира и то У години када је цар Андроник боравио у Тесалији. Како се код Григоре једини царев поход на запад везује за смрт епирског господара Јована II Орсинија, која се може датовати у 1335. или 1336, а како из догађаја око Фокеје и на острвима произлази да је Цар 1335. био цело време заузет, остаје да се овај поход датује у 1336. *Ферјанчић,* Тесалија 208—209, упозорио је на чињеницу да највећи број потврдних повеља цара Андроника III тесалијским манастирима потиче из 1336, што је резултат промена после смрти Јована II Орсинија.

После мало дана стигло му је посланство које је упутио Краљ тражећи да се састану било у ком месту ради пријатељства, сусрета и узајамног разговора. Пошто је и цар то хтео, услишио је молбу и уговорио с посланицима да се састану у Боимији (εν Βαϊμ,ί)[168], месту македонском. Краљ затим, пошто је обавештен о споразуму, крене из своје области према уговореном месту. А цар, желећи да краља мало застраши, или пре, да пружи доказе искреног и чистог пријатељства, одрекао се тога да иде у уговорено место с одговарајућом пратњом и војском. Одабрао је три стотине од својих и неколико угледника, осим оних што су одређени за службе, и док је краљ још боравио усред своје државе код места званог Радовиште ('Ραδοβόσδιον)[169] појави се цар изненада. Краљ се у први мах помео, плашећи се да није нешто мимо пријатељства. Сазнавши број оних који цара прате и намере цареве кад је с толикима дошао убедио се у искрену настројеност цара и племенитост у односу на пријатеља, у себи се радујући што је стекао таквог пријатеља. Царски и сјајно га је почастио и задржао седам дана. Показујући

168 Предео Бојмија постоји и данас у граничној области између Грчке и Југославије. Главно место у данашњем грчком подручју је Гуменица (Гуменџе), а у југословенском, који се назива Горња Бојмија, је Валандово. Уп. *В. Rusić,* Bojmija, Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, 650, где је изнета основана претпоставка да су Горња Бојмија, Ђевђелијско поље и Бојмија некада представљале целину под именом Бојмија. Предео се спомиње у грчким и српским повељама за манастир светог Пантелејмона, који је имао као метох цркву светог Ђорђа у Аваландову (Валандово). Уп. Actes de Palenteemon 158, 160—161, 169. Реч је дакле о пределу не о кастелу како је схватио латински преводилац Кантакузина и како је много пута поновљено. Сасвим је разумљиво зашто је избор места за састанак пао на Бојмију. Био је то предео на граници после мира из августа 1334, а места на граници су коришћена не само из практичних разлога већ и због тога што се онда није постављало питање ко је коме „дошао на ноге". По свом положају уз Вардар Бојмија је била лако приступачна и са византијске и са српске стране.

169 Сви писци који су користили ову вест сматрали су да је реч о Радовишту, насељу које и данас постоји у Македонији *(Soulis,* Serbs 9,166—167, је из разлога које не знамо сматрао да је у питању планина). Међутим, ова идентификација није уопште сигурна. Пре свега грчки облик 'Ραδοβόσδιον много је ближи имену Радовожд или Радобужда него имену Радовишта, како је оно писано у средњем веку. „У РадовишТИХБ" је датована Душанова повеља за Хиландар (уп. *С. Ћирковић,* Хрељин поклон Хиландару, ЗРВИ 21 (1982) 117). Још је већа тешкоћа у томе што Кантакузин изричито каже да је до сусрета дошло док је краљ био „усред своје државе". Само је *Флоринскии,* Славине и Византил II, 73, упозорио на необичан детаљ, наиме, да су недавно освојене области Македоније већ тада сматране за средиште српске државе. Вероватније је, наравно, друго објашњење, да је Кантакузин имао у виду друго место, далеко од границе, јер само у том случају његова прича има поенту. Нековенционалан сусрет, без војске и пратње, дубоко унутар територије под краљевом влашћу израз је поверења и пријатељства. Радовиште, међутим, није дубоко у краљевој држави већ у близини границе и освојено је било, по свој прилици, кад и Струмица, дакле, тек за Душанове владе. Ипак, и у прилог Радовишта се могу навести неке околности. Место је на другом путу којим се улазило у српску државу, путу који је водио кроз теснац Кључ преко Струмице, Радовишта, и Штипа према северу и западу. Крај у коме лежи Радовиште био је, заједно са Штипом, језгро области Хреље, чије су касније тесне везе са Андроником III сигурно посведочене, а раније, из времена Стефана Дечанског, (уп. одломке 7 и 8) се дају само наслутити. Он је пре других српских великаша могао играти улогу посредника и обезбеђивати атмосферу поверења и пријатељства.

велику разборитост и смерност, држао се према цару као господару. После недељу дана радостан је испратио радосног цара, а сам је остао код куће. Приликом тога сусрета и велики доместик се пред краљем представио и чврстим пријатељством се везао с краљем.[170]

(Cant. I, p. 474, 20—475, 25)

170 Кантакузин ништа не каже о садржају разговора, мада је тешко претпоставити да је сусрет организован искључиво ради забаве и исказивања пријатељских осећања. Међутим, нагађааа да се говорило о предстојећим походима на Епир (цар Андроник III), односно Албанију (Душан), које налазимо у *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 73—74; *Soulis,* Serbs 10, 167, немају основа у изворима.

Наглашавање чињенице да се Душан држао према цару као према господару занимљиво је нарочито у светлости њихових каснијих искустава. Кантакузин је као цар имао касније сусрете са Душаном и као краљем и као царем (види ниже одломке 26 и 70). Познанство и пријател^ство с краљем имало је неколико година касније важну улогу у спасавању Кантакузина после свих тешкоћа у које је запао. Био је присиљен да пође путем којим је нешто раније ишао Сиргијан. Поред Кантакузина овом састанку је присуствовао и српски великаш Јован Оливер, како то спомиње касније сам аутор (види ниже одломак 26). Када се цар Андроник састао са краљем водили су разговоре и Јован Оливер и Кантакузин и овај је то доживео као залогу пријатељства. Захваљујући једном тестаменту сачуваном у дубровачком архиву знамо да су на „станку" са византијским царем били краљев протовестијар дубровачки племић Никола Бућа и краљев лекар магистер Антонио де Монтефлоре из Анконитанске Марке. Магистер Антоније је, наиме, дао неке ствари у вредности од 90 перпера Николи quando fuimus ad stanicum cum imperatore Romanie и забележио је у јануару 1337. то потраживање у своме тестаменту. Уп. *М. Динић,* Крстати грошеви, ЗРВИ 1 (1952) 110. Реч ‚stanicus" је позната из дубровачких докумената као словенска позајмљеница у латинској и италијанској правној и политичкој терминологији. Означавала је гранични суд за решавање спорова између Дубровчана и њихових суседа (уп. *В. Бошшић,* Станак по дубровачком законику од 1272 године, Гласник СУД 44 (1877). Поред тога реч је означавала и сабор у средњовековној босанској држави (уп. *М. Динић,* Државни сабор средњовековне Босне, Београд 1955). Термин је настао од глагола „стати се", састати се, и првобитно је значио састанак уопште. У том смислу је реч овде употребљена и она сама по себи не даје могућности да се утврди да ли се односи на састанак на Галику 26. августа 1334. или на каснији састанак у месту ('Ραδοβόσδιαν. УХУвеку дубровачка влада је бранила својим грађанима, чак и кад су били у функцији посланика, да прате владара у војном походу. Међутим, познајући улогу Буће на Душановом двору тешко је замислити да би он био подложан таквим ограничењима. Када бисмо били сигурни да се помен „станка" у тестаменту магистра Антонија односи на пријатељски седмодневни састанак у месту 'Ραδοβόσδιον могли бисмо га употребити за утврђивање хронологије. Из тестамента, наиме, произлази да је био у служби крал>евој три и по године, па би састанак у јулу 1333. био искључен. Могуће је, као што смо нагласили, да је у питању састанак на Галику 26. августа 1334. па због тога тај закључак нема доказну снагу. О томе опширније у расправи: О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана, у штамгш у ЗРВИ.

* Овде се завршава превод и коментар С. Ћирковића. Даљи превод и коментар Б. Ферјанчић.

Јун—јул 1341Л

14

БУГАРСКИ ЦАР ЈОВАН АЛЕКСАНДАР ТРАЖИ ПРЕДАЈУ ШИШМАНА, СИНА РАНИЈЕГ БУГАРСКОГ ЦАРА МИХАЈЛА ШИШМАНА

После смрши цара Андроника III Палеолош иашријарх Калисш био је ирошие шош да Јован Каншакузин иосшане регенш младом цару Јовану V Палеолшу.

Усред тих збивања десило се и нешто друго, што је веома ожалостило душу великог доместика [Јована Кантакузина]. Александар, цар Миза [Бугара][2], посла посланство царици [Ани Савојској] и Ромејима,[3] тражећи Шишмана, сина ранијег мижанског цара Михајла,[4] који је код њих боравио као пребег. Он му је [Михајлу] био рођен од сестре Стефана, владара Трибала (του των Τριβαλών άρχοντος), која је после његове смрти владала Мизијом [Бугарском].[5] Јер, раније још за живота, он је њу био отерао и оженио ее сестром цара Андроника млађег.б После кратког времена, међутим, великаши склопише заверу и она би поново збачена са власти.[7] Она се са другим сином Јованом поново врати брату Краљу, а Шишман, други син, пребегне Скитима.[8] Код њих је боравио дуже времена и касније, после цареве смрти, добровољно приђе Ромејима.[9]

(Cant. П, ρ. 19, 14 —р. 20, 3)

[1] Редослед описаних догађаја показује да се епизода са посланством трновског цара збила непосредно после смрти Андроника III Палеолога (15 јуна 1341). Тако су је датирали старији аутори: *Флоринскии,* Славлне и Византин II, 220 сл. и *Јиречек,* Историја I. 218, а у новије време *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 174. Прецизније датирање предлаже *Letnerle,* Emirat d'Aydin 136 sq., верујући да је посланство трновског цара ишло у Цариград јуна —јула 1341. године. Слично и *Ангелов,* БЪЛгаро-виз. отношении 22 сл. који је датира у другу половину јуна — почетак јула 1341. годике.

[2] О трновском цару Јовану Александру в. нап. 163—5 коментара за вести овог писца. За назив Мизи који означава Бугаре уп. нап. 27, 110—114 коментара за вести Теодора Метохита.

3 Речи да је бугарско посланство упућено царици Ани Савојској одговарају ситуацији у Цариграду после смрти цара Андроника III Палеолога (15 јуна 1341) и улози његове супруге у управљању царством. Царица Ана Савојска представљена је на новцима заједно са сином Јованом V Палеологом. Cf. *T. Bertele,* Monete e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bisanzio, Roma 1937, 67—69; *T. Gerasimov,* Les hyperperes d'Anne de Savoie et de Jean V Paleologue, Byzantinobulgarica 2 (1966) 328—335. Описујући своје царско проглашење у Дидимотици (26 октобра 1341), сам Јован Кантакузин каже да је наредио да се у акламацијама прво наводи име царице мајке Ане Савојске. Cf. Cant. II, 166. О њеној улози у збивањима после јуна 1341. године cf. *E. Хрисшофилоиулу,* Έκλοιή, ά\α-,όρευσις και στέψι; του βυζα'.τινοο αυτοκράτορας Атина, 1956, 191 sq.; F. *Dölger,* Zu Kaisertum der Anna von Savoye., Paraspora, Ettal 1961, 210 sq.; *B. Ferjančić,* Notes de diplomatique byzantine, ЗРВИ 10 (1967) 252 sq.; *Matschke,* Konstantinopel 154.

[4] Ово су једини подаци о Шишману, сину погинулог бугарског цара Михајла Шишмана, па је зато старија историографија веровала да је он имао само једног сина Јована Стефана, познатог и из других извора, кога овде има у виду и Јован Кантакузин, али му даје погрешно име. Уп. *К. Иречек,* Истории на Бтшгарите, Софил, 1929, 229, 231, н. 35; *В. Макушев,* Историл Болгар в труде К. Иречка, ЖМНП 197 (1878) 74; *В. Златарски,* Вопрос о произхождении болгарского царл Ивана Александра, Стати по славнноведенивд II, С. Петербург 1906, 17 сл. Чини се да *Soulis,* Serbs 11 такође погрешно каже да је у питању Јован Стефан Шишман II. Касније се поклањало више поверења подацима Јована Кантакузина, па се сматрало да је из брака са српском принцезом Аном цар Михајло Шишман имао и сина Шишмана. Уп. *П. Ников,* Историн на Видинското кнлжевство до 1323 година. Год. на Соф. Универ., истор. филол. фак. 48 (1922) 91; *Бурмов,* Историл 18 (= Избрани произведенил I, Софил 1968, 269, н. 32); *Ионче*в, БЪЛгаро-виз. отношенил 67. Није јасно зашто *Ангелов,* БЪЛгаро-виз. отношении 22 сл. каже да је остало непознато име овог сина бившег бугарског цара.

s О удаји Ане, сестре Стефана Дечанског, за Михајла, сина видинског господара Шишмана, кратко говори архиепископ Данило (Животи краљева и архиепископа 119) тако да остаје нејасна хронологија тог брака. *Ников,* Историл 78 је веровао да је Ана пошла за Михајла Шишмана после смрти татарског кана Ногаја (1299), када је Србија краља Милутина остала као најснажнија држава у суседству Шишманове видинске кнежевине. У новије време *Пурковић,* Принцезе 41 датира брак у 1292. годину после окончања Милутинове борбе против Дрмана и Куделина. Иначе, он верује да је Ана била кћи из Милутиновог првог брака са тесалијском принцезом и да је рођена око 1276. године. Слична хронологија и у Историји српског народа I, 443 *(Љ. Максимовић).*

[6] О мировним преговорима трновског цара Михајла Шишмана са Цариградом и браку са Теодором, сестром младог цара Андроника III Палеолога доста кратко говоре сам Јован Кантакузин (I, 182—187), као и Нићифор Григора (в. одломак 18 превода вести овог гшсца). Михајло Шишман се оженио Теодором, која је раније била удата за бугарског цара Теодора Светослава (1300—1322), а сада је као удовица живела у Трнову. Тиме је раскинут Михајлов брак са српском принцезом Аном. Други брак Михајла Шишмана склопљен је по свој прилици 1324. године. За хронологију в. коментар С. Ћирковића нап. 82 за вести Нићифора Григоре.

[7] После битке код Велбужда (28. јула 1330) победнички краљ Стефан Дечански склопио је споразум са бугарским бољарима да власт у Бугарској преузме његова сестра бивша бугарска царица Ана са сином Јованом Стефаном. Међутим, она није дуго остала на власти, јер су бољари сковали заверу и на престо довели деспота Јована Александра, сестрића цара Михајла Шишмана. [Уп. Историја српског народа I, 507 (С. *Ћирковић)].* Тај преврат *Јиречек,* Историја I, 215 датира у другу половину 1331. године, док *Ников,* Историл 91 верује да се то збило у пролеће исте године. Полазећи од редова Јована Кантакузина, *Бурмов,* Историл 272 сл. сматра да је власт Ане и њеног сина Јована Стефана окончана већ јануара или фебруара 1331. године. Исту хронологију предлаже и *Пурковић,* Принцезе 42.

[8] После губитка престола у Трнову Ана се са сином Јованом Стефаном вратила у Србију, док је њен старији син Шишман, како каже Јован Кантакузин, побегао Татарима. Ана се није дуго задржала у Србији вероватно због измирења Стефана Душана са новим трновским царем Јованом Александром, Ана се са сином Јованом Стефаном склонила у Дубровник где се спомиње већ 1332. године. Овде је боравила до 1346. после чега је вероватно умрла. Уп. *Бурмов,* Историл 174 сл.; *Пурковић,* Принцезе 42. *Ангелов,* Бч>лгаро-ср1.бските отношенил 98 сл. упозорава на писање дубровачког историчара Ј. Рестића да је 1333. године Јован Александар затражио од Стефана Душана да му преда Јована Стефана и његову мајку Ану. Дубровчани су одбили да их предају и Ана се привремено нашла у Цариграду одакле се после две године вратила У Дубровник.

[9] Из брака са Михајлом Шишманом бугарска царица Ана имала је три сина: Шшпмана, Јована Стефана и Михајла. Уп. *Бурмов,* Историл 276 сл.; *Пурковић,* Принцезе 42. После преврата у Бугарској и пада Ане са власти(1331), Шишман је дуго боравио међу Татарима, а у Цариград је, како наглашава Јован Кантакузин, дошао тек после смрти цара АндроникаШПалеолога (15 јуна 1341). Тосу уочили: *К.Јиречек,* Историл на БЪЛгарите. Поправки и добавки на самил автор, Софил 1939, 214; *Бурмое,* Историл 276 сл. У коментару ових вести *Bosch,* Andronikos ПI, 81 sq. погрешно на-

Бугарски иар се илашио неиријашељских намера Шишмана и йод ирешњом раша шражио је његово изручепе, на шша Визаншинци нису ирисшали.

Лешо 1341.™

15

ПРЕГОВОРИ ВИЗАНТИЈСКИХ ВЕЛИКАША И ХРЕЉЕ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ

Визаншијска флоша је усиешно рашовала ирошив Селџука и оиљачкала љихове области у Малој Азији иосле чега се ерашила у Царшрад.

На западу после цареве смрти протостратор Синадин, намесник (ἐπιτροπεύων) Солуна,[11] Хреља[12], Константин Палеолог,

води да је нови трновски цар Јован Александар страховао да Стефан Душан не помогне Шишмановцима у покушају да поврате царски престо. Међутим, из излагања Јована Кантакузина се јасно види да је Шишман, надајући се помоћи, дошао у Цариград, али да није добио очекивану подршку.

[10] На основу података других извора може се одредити доста прецизна хронологија низа збивања описаних у историји Јована Кантакузина, која су уследила после смрти цара Андроника III Палеолога (15 јуна 1341). Сигуран terminus post quem представља први одлазак Јована Кантакузина из Цариграда у унутрашњост Тракије: у Краткој хроници, која описује догађаје до 1352. године, наводи се да је Јован Кантакузин напустио престоницу јула IX индикта, 6849, тј. 1341. године. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken 1, 81, No. 33. Тај податак потврђује и сазнање да је Јован Кантакузин јула 1341. године присуствовао другој седници сабора у цариградској цркви св. Софије. Cf. *Loenertz,Oixhuii* lettres 117 (= Byzantina et Franco-Graeca84); *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 60 sq. Ови међусобно независни а подударни подаци показују да је нетачно обавештење другог савременика Нићифора Григоре (II, 596) да је Јован Кантакузин пошао из Цариграда када је постала видљива звезда Арктурус: по старом коментару (Greg. II, 596) то је било 26. или 27. августа (Ту хронологију предлаже и *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1), док је у новијим истраживањима као датум предложен 13. или 14. октобар Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken II, 251, n. 34. Извесно је да су се ови догађаји збили после јула 1341. године, када је Јован Кантакузин напустио Цариград. Са друге стране постоји сигуран terminus ante quem за њихово датирање: у истој Краткој хроници, која региструје догађаје до 1352. године, наглашава се да се Јован Кантакузин септембра 1341. године вратио у Цариград (cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 81, No. 34). Иако се не наводи део месеца *(Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 верује да је то било 8. септембра 1341), може се претпоставити да се Јован Кантакузин поново нашао у престоници у првој половини септембра. Јер, сам цар писац (Cant. II. 104) каже да је 28. септембра по други пут напустио Цариград и упутио се према Дидимотици. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken II, 252. Све то показује да се може одредити хронологија бурних збивања у првим данима почетка борбе са власт: она се дешавају између јула и прве половине септембра 1341. године.

[11] Протостратор и протовестијар Теодор Синадин је истакнути византијски великаш из прве половине XIV века. Вероватно је рођен око 1280. године као син великог стратопедарха Јована Синадина и Теодоре Палеолог, братанице цара Михајла VIII. Његова политичка каријера почиње у првом грађанском рату (1321), када се заједно са Јованом Кантакузином нашао међу присталицама младог цара Андроника III Палеолога. Током његове самосталне владе (1328—1341) Теодор Синадин је заузимао важне положаје у државној администрацији, а 1340-1. године постављење за намесника Солуна; на томе положају га наводи и Јован Кантакузин. *Papadopulos,* Genealogie 10, No. 13; *R. Guilland* Etudes de titulature et de prosopographie byzantine: Le protostrator, REB 7 (1950) 168 sq (= Recherches I, 485 sq.); *Ck. Hannick — G. Schmalzbauer,* Die Synadenoi. Prosopograpische Untersuchungen zu einer byzantinischen Familie, JOB 25 (1976) 136 sq., No. 24. У резимирању ових података *Matschke,* Konstantinopel 133 погрешно каже да се управник Солуна звао Јован Синадин. Јован Кантакузин назива Теодора Синадина намесником (ἐτίιροπος) Солуна, али се из текста другог савременика Нићифора Григоре (II, 623) види да је он управљао и околним градрвима све до Струме. Cf. *Guilland,* Protostrator 168 sq (= Recherches I, 485 sq.) и *Максимовић,* Виз. управа 30, 58 који израз ἐπίτροπος познат из бројних наративних извора тог времена, тумачи као назив за управника области. Теодор Синадин је изгубио свој положај а и политички значај у бурним годинама грађанског рата између Јована Кантакузина и царице Ане Савојске; умро је пре априла 1346. године, када је у једној грчкој хрисовуљи Стефана Душана споменут као покојник. Уп. *Љ. Максимовић,* Последње године протостратора Теодора Синадина, ЗРВИ 10 (1967) 178—184.

[12] О Хрељи, познатом велможи српских владара прве половине XIV века в. нап. овог коментара.

царев стриц,[13] пинкерна Јован Анђео, нећак великог доместика [Јована Кантакузина],[14] велики папија Цамплакон,[15] као и великаши (οι εν τέλει), поглавари градова, међусобно су се договарали и споразумели, те они највећим делом напустише своје управне положаје, док пинкерна Јован Анђео, Константин Палеолог и Цамплакон беху послати великом доместику [Јовану Кантакузину] да објасне оно што су заједнички одлучили.[16]

(Cant. П, p. 77, 14 —p. 78, 1)

Даље се оиисује како су изасланици иримљени у шабору Јована Канша-кузина у Дидимошици.

[13] Константин Палеолог, назван стрицем (θείος) цара Андроника III, син је Михајла Кутрула и Ане, друге кћери Михајла VIII Палеолога. О њему cf. *Papadopulos,* Genealogie 40, No. 48 који погрешно наводи да је Константин Палеолог био управник Тесалије. Исто: *Теохаридис,* Τζαυ.πλάκωνες 166, 172. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 201 погрешно сматра да је у питању деспот Константин Палеолог.

[14] Пинкерна Јован Анђео, учесник грађанског рата, био је рођак Јована Кантакузина, али се степен сродства не може тачније одредити. Сам Јован Кантакузин често спомиње Јована Анђела и даје му родбинске епитете братучеда или нећака ("εξάδελφος, πρωτεξάδελφο?, ανεψιός): он је вероватно преко своје именом непознате мајке потицао из рода Кантакузина, а она се удала за неког припадника породице Анђела. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 147, No. 37 *Trapp,* Prosop. Lexikon 1, No. 204.

[15] Иако није наведено име припадника рода Цамплакона, његова титула великог папије вероватно показује да је у питању Арсеније Цамплакон из Солуна, града у коме је ова феудална породица имала велике поседе. Cf. Ä. *Guilland,* Le Maitre d'hotel de l'empereur, REB 3 (1945) 209 (= Recherches I, 255); *Теохаридис,* Τζαμπλ- κώ\ες 166 који прати животни пут Арсенија Цамплакона од првог податка када је 24. децембра 1333. године потписао једну повељу манастиру Хиландару, па до његове смрти око 1373. године. О Арсенију Цамплакону cf. *Lemerle,* Praktikon inedit, 296 sq.

[16] Јован Анђео, Константин Палеолог и Арсеније Цамплакон кренули су у табор Јована Кантакузина у Дидимотику да изразе жељу византијских великаша да он прихвати положај савладара младог цара Јована V Палеолога. Иако је овај занимљив пасус о присталицама Јована Кантакузина у самом почетку аегове борбе за власт одавно уочен, ипак је много пута непотпуно тумачен. У његовој парафрази *Флорински,* Славнне и Византин I, 61 сл. погрешно наводи да се међу византијским великашима поред Хреље нашао и Јован Оливер. *Guilland,* Maitre d'hotel 209 (= Recherches I, 255) каже да су после смрти цара Андроника III Палеолога неки великаши (Јован Анђео, Константин Палеолог и велики папија Арсеније Цамплакон) пришли Јовану Кантакузину; дакле изоставља солунског намесника Теодора Синадина и јужнословенског великаша Хрељу. Наводећи изасланике великаша упућене Јовану Кантакузину у Ди-

Лешо 1341.[17]

16

СТЕФАН ДУШАН НАПАДА ВИЗАНТИЈСКЕ ОБЛАСТИ ЗБОГ ЧЕГА МУ ЈОВАН КАНТАКУЗИН УПУЋУЈЕ ПОСЛАНИКЕ

У исто време и Стефан Краљ, владар (ἄρχων) Трибала, чим је дознао за цареву смрт, раскиде уговор, те провали у преостали део Македоније,[18] пљачкајући и прошавши мимо Солуна, стиже

димотику. Р. Гилан и на другом месту (ibid. 201 sq., = Recherches I, 249 sq.) изоставља Константина Палеолога. У регистровању овог значајног пасуса *Теохаридис,* Τζαμπλάκωνες 166; *Matschke,* Konstantinopel 133 изостављају Хрељу, док *Lemerle,* Philippes 196 као присталице Јована Кантакузина наводи само протостратора Теодора Синадина и српског великаша (un prince serbe) Хрељу. Свакако да ова вест Јована Кантакузина показује да су у првим данима нових прилика после смрти цара Андроника III Палеолога многи византијски великаши били спремни да приђу Јовану Кантакузину, уверени да ће у предстојећој борби за престо и власт он бранити њихове интересе. За нашу историју је значајно да се овде међу најранијим присталицама будућег византијског цара Јована Кантакузина спомиње и Хрељa, познати велможа прве половине XIV века. То је уочио *Динић,* Реља Охмућевић 101 напоменом да је према вестима самог Јована Кантакузина Хреља преговарао са њим пре његовог проглашења за цара у Дидимотици (26. октобра 1341). На основу овог занимљивог пасуса *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 201 sq. закључује да је Хреља тада већ био угледна личност у Македонији. Према томе нису тачне претпоставке да је Хреља ступио у везу са Јованом Кантакузином тек у зиму 1341—42. године, а рачунајући да ће уз н>егову помоћ освојити град Мелник. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344; *Matschke,* Konstantinopel 244.

[17] За хронологију догађаја в. нап. 10 овог коментара.

18 Тумачење пасуса о походу Стефана Душана зависи од значења појма Македоније који често није сасвим одређен у делима византијских писаца. У изворима из времена постојања тематске организације под темом Македонијом подразумева се област источно од Струме, дакле западни део Тракије, чак и у повељи цара Алексија III Анђела Млечанима из 1198. године Македонија се спомиње као посебна тема. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 71, n. l, 113, 127 sq. Занимљиво је да се термин Македонија у истом територијалном значењу среће и у неким изворима XIV века. Кратка хроника, која бележи догађаје до 1352. године, наводи да је цар Михајло VIII Палеолог умро у селу Пахомију у Македонији 11. децембра 1282. године, а познато је да се то село налазило у Тракији. Иста хроника обавештава да је јула 1341. године Јован Кантакузин напустио Цариград, отишавши у Дидимотику и друге тврђаве Македоније. Нешто даље се констатује да су у лето 1342. године противници Јована Кантакузина освојили све тврђаве Македоније осим Дидимотике. Према вестима истог извора селџучки емир Умур је 1343—4. године из Дидимотике опљачкао Македонију. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 75, No. 8, 81, No. 33, 82, No. 38, 83, No. 41. Сачувана је и једна белешка о земљотресу који је 1354. године разорио сва места у Македонији од Медитоса до Родоста. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 346, n. 1. Наведени примери показују да се у Кратким хроникама под Македонијом разуме област некадашње истоимене теме која је обухватала крајеве источно од Струме. То је добро уочио *Schreiner,* Kleinchroniken II, 256 наглашавајући да се та област зове Македонијом у многим изворима XIV века, сем у списима великих историчара, односно Јована Кантакузина и Нићифора Григоре. Тако на пр. Јован Кантакузин у опису збивања око Верије (1350) Македонијом зове источну а Вотијејом западну страну Солунског залива. Cf. Cant. III, 118; *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 200, η. 1. Са друге стране Нићифор Григора каже да се новосаграђени бедем код Христопоља (Кавале) налази на међи Македоније и Тракије, што показује да Македонију схвата у античком обиму. Cf. Greg. I, 246; *Lemerle,* Philippes 191, n. 2. Ови а и многи други примери

до села названог Крићани (Κρητών).[19] После тога се повуче, вукући собом не богзна колики плен и то због тога што су се претходно, када је запретио напад, и људи и стока били повукли у градове и тврђаве.[19a] Када је о томе јављено великом доместику, сазва скупштину (Ικκλησίαν)[20] и саветоваше се са великашима и војним заповедницима шта треба чинити поводом напада Трибала. Сваки од њих предлагао је оно што је сматрао корисним у датом тренутку. Велики доместик је такође сматрао целисходним да се треба брзо супротставити Краљу, или убедивши га да склопи мир или, уколико се дрско понесе да треба одлучити борбом. Међутим, њему се чинило далеко потребнијим и кориснијим да већ почетком пролећа крене

јасно показују да Јован Кантакузин и Нићифор Григора Македонију схватају у н>еном античком обиму, као део византијске солунске теме, омеђен Струмом и Вардаром. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτη IV, 199 сл.; N. *P. Andriotes,* History of the name „Makedonia", Balkan Studies 1 (1960) 147; *Schreiner,* Kleinchroniken II, 256. Овакву употребу појма Македоније П. Шрајнер тумачи околношћу да су Срби освојили читаву античку Македонију. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 346; *Schreiner,* Kleinchroniken II, 256. Међутим, Јован Кантакузин није увек довољно прецизан у употреби овог географског назива, јер на пр. тврди да се Сер налази у Македонији а мало даље исто то каже и за Мелник. Cf. Cant. II, 548, III, 156); *Кириакидис,* Βυζ. μελέτα IV, 148 sq.; *Максимовић,* Виз. управа 30, н. 68, Цар писац^ под Македонијом подразумева околину Солуна, па жели да нагласи да је Стефан Душан поред већ поседнутих крајева желео да освоји и остале делове те области.

[19] За обим похода војске Стефана Душана драгоцен је податак о селу Крићани (των Κρητών). Стари *Флоринскии,* Славине и Византин I, 61 је у детаљној парафрази пасуса оставио без коментара овај топоним, док је *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 223 само констатовао да се село Крићани налазило у околини Солуна. У ранијем излагању цар писаи спомиње ово село (в. одломак 12 превода вести овог писца), наглашавајући да се налази између Солуна и Рендине и да је тако названо по трупама које су са Крита овде насељене. Cf. *Soulis,* Serbs 11, 168, n. 62.

[19a] Обично се површно прелазило преко вести о нападу Стефана Душана на византијске области непосредно после смрти цара Андроника III Палеолога (15 јуна 1341). Уп. *Флоринскии,* Славнне и Византга I, 62; *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 223; *Јиречек,* Историја I, 278; *Теохаридис,* Ιστορία 387. У старијој монографији *Николића,* Цар Душан 78—80 погрешно је речено да је српски краљ тада напао и сам Солун, покушавајући да тако оствари некадашњи план о освајању овог значајног града. То се из самог текста не види, јер Јован Кантакузин само жаже да су одреди Стефана Душана пљачкајући прошли мимо солунских бедема. Исправно тумачење ових података дају *Lemerle,* Philippes 198 и *Soulis,* Serbs 11.

[20] Као и други византијски историчари, тако и Јован Кантакузин често употребљава архаичне термине из античке грчке историографије. То се односи и на израз ἑ,οίλησίχ који је у античкој историографији синоним за скупштину. *Радојчић,* Српски сабори 296 је веровао да се овде, а и у неким другим царевим описима, под еклесијом подразумева скупштина која у условима XIV века није имала велики значај, јер је радила оно што је било по вољи самом владару, у овом случају Јовану Кантакузину. Слично тумачи ове податке и *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 74 sq. који сматра да су овакви скупови народа сазивани због одлучивања о важним стварима у спољној и унутрашњој политици. Одлуке су доношене већином гласова, али нису познати детаљи о правима појединих група учесника. Чини се да је у праву *Matschke,* Konstantinopel 133 који претпоставља да је овом приликом Јован Кантакузин у савету са великашимаивојнимзаповедницима (μετά των εν τέλει και των ηγεμόνων της στρατί«-) излагао своје политичке планове. Дакле, термин еклесија овде не означава скупштину, већ само скуп присталица Јована Кантакузина.

са војском на Пелопонез и да дату прилику за велики поход никако не испусти из руку.[21]

(*Cant.* П, ρ. 79, 9 — ρ. 80, 4)

Јован Кантакузин на скупштини излаже да се сада пружила прилика да се на подручју од Цариграда до Пелопонеза васпостави византијска власт. И када се то оствари. . .

. . .сасвим је очигледно да неће бити нимало тешко Трибалима и осталим околним варварима вратити мило за драго за сва насиља који су тако дуго времена према нама обесно изводили.[22]

(*Cant.* П, ρ. 80, 10—13)

Јован Кантакузин се надао да ће у току зиме опремити флоту за ратовање на Пелопонезу.

А када се то уз одговарајући труд и бригу буде остварило, намеравао сам да пошаљем посланство владару (αρχών) Трибала, не само да испита колика је његова војска, него и да се, ако је вољан на споразум, склопи примирје. Нисам, наиме, сматрао целисходним да у датом тренутку, када се пружила прилика да ми са суседним народима мир имамо, својевољно рат покрећемо.[23]

(*Cant.* П, ρ. 81, 7—14)

Јован Кантакузин је намеравао да са војском крене и на Запад, јер су Албанци после смрти цара Андроника III Палеолога пљачкали византијске градове у Акарнанији.

[21] У данима када се Јован Кантакузин са највернијим присталицама налазио у Дидимотици овде су стигли изасланици са Пелопонеза који су изразили спремност тамошњих франачких архоната да признају власт Цариграда под условом да им се осигурају стари поседи и повластице. Сам Јован Кантакузин био је веома задовољан оваквим развитком догађаја, јер се тиме указала прилика да се остваре планови обновљене Византије о успостављању власти над Пелопонезом. Зато се припремао да следећег пролећа (1342) крене са војском у далеку Мореју и да овде потпуно васпостави византијску власт. Те смеле планове омео је Стефан Душан нападом на околину Солуна. Cf. *Zakythinos,* Despotat I, 76; *Nicol,* Kantakouzenos 46; *A. Bon,* La Moree franque I, Pariš 1969, 213.

[22] Јован Кантакузин је очигледно полагао велике наде у ратне планове за следећу 1342. годину: веровао је да ће довести под византијску власт франачке великаше на Пелопонезу и да ће му се потчинити Каталанци из Атике и Беотије. Овим успесима би Византијско царство поново постало јединствено од Цариграда до Пелопонеза, па би лакше могло да одоли Србима и другим околним варварима. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 61; *Matschke,* Konstantinopel 133; *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 185.

[23] Из излагања Јована Кантакузина није јасно да ли је он намеравао да тек после похода на Пелопонез упути изасланике Стефану Душану који би преговарали о миру. На основу каснијег описа догађаја види се да је Јован Кантакузин ипак пре планираног одласка у Мореју закључио примирје са српским краљем који је изненадним нападом на околину Солуна пореметио његове планове.

Пошто тај предлог великог доместика и други прихватише и одобрише, одмах су одређени и посланици владару (οίρχων) Трибала. Они одоше и завршивши преговоре о миру, постигну споразум да се прекине рат и васпостави [мир] као што је пре био.[24]

(*Cant.* П, ρ. 82, 17—22)

Јован Кантакузин је затим отишао у Цариград да преговара са царицом Аном Савојском и сенаторима.

Између 28. септембра и 26. октобра 1341.[25]

17

АЛЕКСИЈЕ АПОКАВК ГОВОРИ ЈОВАНУ ГАВАЛИ О КЛЕВЕТАМА КОЈЕ ЈЕ ПРОТИВ ЊЕГА ИЗНОСИО ЈОВАН КАНТАКУЗИН ДА ЈЕ КАО ИЗАСЛАНИК СРБИМА ИЗДАО СТВАР РОМЕЈА

Алексије Апокавк припрема заверу против Јована Кантакузина.

[24] Врло су оскудни подаци о овом посланству српском краљу, а из нешто каснијих података Јована Кантакузина (в. нап. 27 овог коментара) види се да се међу изасланицима нашао и Јован Гавала. *Dölger,* Reg. IV, No. 2685 датира мировни уговор са српским краљем (царем?) у време пре 26. октобра 1341. године, тј. пре проглашења Јована Кантакузина за цара у Дидимотици. То није довољно прецизно, јер прва половина септембра 1341. године, када се сам Јован Кантакузин вратио из Тракије у престоницу, представља terminus ante quem за читаву групу царевих вести (в. нап. 17 овог коментара). Према томе може се и прецизније датирати примирје са Стефаном Душаном, како то и чини *Nicol,* Kantakouzenos 46. Јован Кантакузин ништа не говори о условима закљученог примирја, тако да су неосноване претпоставке *Николића,* Цар Душан 78 сл. да је тада Стефан Душан добио неки уступак исправком византијско-српских граница или на неки други начин. Увек опрезни *Јиречек,* Историја I, 218 и овде само констатује да је византијски изасланик наговорио српског краља да не покреће рат против цара. *Matschke,* Konstantinopel 133 такође само кратко региструје садржај Кантакузинових вести о посланству Стефану Душану. *Иончев,* БЪЛгаро-виз. отношенил 69, н. 53 верује да је Јован Кантакузин закључио примирје са Душаном на основама споразума са Андроником III Палеологом (1334) по коме је српски краљ задржао Охрид, Прилеп, Костур, Струмицу, Лерин, Жељезнец, Воден и Чемрен.

[25] Ова група вести о припремама за борбу противних страна у грађанском рату може се доста прецизно датирати. Сигуран terminus post quem је 28. септембар 1341. године, када је по сопственом казивању (II, ed. Bonn. 104) Јован Кантакузин напустио Цариград и упутио се према Дидимотици, где су се прикупљале његове присталице. Ову тачну хронологију другог одласка Јована Кантакузина из престонице уочили су још *Parisot,* Cantacuzene 172 и *Muratore,* Principessa 344, а у новије време на то подсећа и *Schreiner,* Kleinchroniken II, 252; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 каже да је Јован Кантакузин по други пут напустио Цариград 23. септембра 1341. Одмах после Кантакузиновог одласка из Цариграда његов противник Алексије Апокавк покушао је да придобије византијске великаше о чему говори следећи одломак цареве историје. За датирање тих покушаја постоји и terminus ante quem — проглашење Јована Кантакузина за цара у Дидимотици (26. октобра 1341). У свим описаним догађајима који су се збили пре царског проглашења Јован Кантакузин себи придаје само титулу великог доместика, стечену још за владе цара Андроника III Палеолога (1328—1341). Тек када говори о догађајима после 26. октобра 1341. године Јован Кантакузин се назива царем,

Најире је иридобио Андроника, Консшаншина и Исака Асене.[26]

Отприлике то им је рекао и речено заклетвама потврдио. Када је и њих придобио за оно што је смерао, priђе великом друнгарију Јовану Гавали, који беше управо стигао из посланства Краљу, послат од великог доместика,[27] питајући да ли је штогод дочуо о њему [Јовану Кантакузину]. Па кад овај одговори да ништа није чуо, [Алексије Апокавк] рече „али ја теби дођох као несрећни гласник. Велики доместик, променивши ранију благонаклоност према теби, сада је пун горчине. И сасвим је сигурно да се неће у бесу смирити све док не казни твоју издају према њему. Својим сам ушима слушао како излива многе погрде против тебе, називајући те хвалисавцем, брбљивцем, великим лажовом, блудником и издајником народа. Рече он, када те је био послао као посланика владару Трибала да ћеш ти рђаво обавити посланство, јер си поткупљен и да ћеш издати ствари Ромеја, пошто си се под заклетвом њима обавезао да ћеш, боравећи код нас, остати њима веран и да ћеш

односно василевсом. Пошто у опису покушаја Алексија Апокавка да придобије великог друнгарија Јована Гавалу цар писац себе назива само великим доместиком, јасно је да се читава епизода одиграла пре његовог царског проглашења у Дидимотици (26. октобра 1341) а после другог одласка из престонице (28. септембра 1341).

26 Припремајући се за одлучне сукобе у грађанском рату, обе стране су се трудиле да придобијањем нових присталица ојачају своје позиције. Већ у првим таквим покушајима велики дукс Алексије Апокавк придобио је наведене припаднике рода Асена: Андроник, Константин и Исак били су синови бившег бугарског цара Јована 111 Асена који је после кратке владе у Трнову (1279—80) наставио живот у Византији. Ирина, супруга Јована Кантакузина, била је кћи најстаријег брата Андроника. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 10, No. 23. Дакле, већ у првим данима борбе за власт против Јована Кантакузина су се изјаснили његов таст Андроник са браћом Константином и Исаком, што је представљало значајну предност за противничку страну. Cf. *Weiss* Joannes Kantakuzenos 34 sq.; *Trapp,* Genealogie der Asanen 166 sq. О овим члановима рода Асена cf. *B. Krekić,* Contribution ä l'etude des Asanes, Travaux et memoires 5 (1973) 347—355; *Trapp,* Prosop, Lexikon No. 1499, No. 1484, No. 1504.

27 Византијски извори XIV века дају мало података о Јовану Гавали, угледном великашу тога времена. Чак није познато да ли је имао титулу великог друнгарија флоте или вигле. Cf. *R. Guilland,* Le Drongaire et le Grand drongaire de la Veille, BZ 43 (1950) 355 (= Recherches I, 578 sq.); *idem,* Le Drongaire de la flotte, le Grand drongaire de la flotte, le Duc de la flotte, le Megaduc, BZ 44 (1951) 221 (= Recherches I, 542). Не разумевајући довољно византијске прилике XIV века, *Ђорђевић,* Српски војвода Хреља 109 каже да је Јован Гавала „био адмирал грчке флоте у Солунском заливу". У даљој животној каријери Јован Гавала је постао протосеваст и месазон Ане Савојске. Cf. *Loenertz,* Dix-huit lettres 128 sq. (= Byzantinaet Francograeca, Roma 1970, 95); *Matschke,* Konstantinopel 154. Ови подаци Јована Кантакузина необично су значајни јер допуњују оскудна обавештења која нам он сам даје о посланству упућеном Стефану Душану који је желео да искористи пометњу после смрти цара Андроника III Палеолога, па је напао околину Солуна. Цар писац овде каже да је један од изасланика био и Јован Гавала. Јован Кантакузин наглашава да је он био и главни иницијатор за одашиљање тог посланства. Уосталом тада још није дошло до раскида између Јована Кантакузина и царице Ане Савојске, па су још увек предузимани заједнички покушаји обуздавања непријатељских намера српског краља. Тако је послато и ово посланство у чијем је саставу био и Јован Гавала (в. нап. 24 овог коментара).

им, колико год можеш, одавати наше тајне. Због тога он те не убраја у Ромеје, него те сматра Трибалом.[28]

(*Cant.* П, ρ. 118, 19 —р. 119, 15)

Јован Гавала се заклеШвама бранио og шаквих оишужби.

Између 28. сеишембра и 26. окшобра 1341.[29]

18

ОПАСНОСТ ПО ВИЗАНТИЈСКУ ТЕРИТОРИЈУ ОД СУСЕДНИХ БУГАРА И СРБА

Пред окуиљеним војводама и иаварима Јован Каншакузин изражава своју ошрченосш збо1 иншириш Алексија Аиокавка, наговешшавајући чак ц осшавку. Сви сакуиљени једногласно су ирошив utoia, изражавајући сиремносш ga ире умру neto ga на шо ирисшану. Ако би ди шош дошло. . .

неки од нас, колико снаге дозвољавају, повешћемо одмах отворени рат, бранећи војском своје градове којима управљамо. Неки пак предаћемо се, заједно са градовима, било Александру, цару Миза [Бугара], било Стефану, владару (τω δυναστεύοντι) Трибала, сматрајући да је заиста боље да служимо макар и варварима, али владарима, него онима које смо колико јуче и до недавно презирали.

(*Cant.* П, ρ. 154, 1—7)

28 На основу података Јована Кантакузина а и других извора XIV века не може се проверити истинитост речи Алексија Апокавка о оптужбама Јована Кантакузина да је Јован Гавала као посланик смишљао издају и да је чак ступио у службу Стефана Душана. Зато је вероватније да је велики дукс Алексије Апокавк измислио ове оптужбе којима је ипак постигао жељени циљ: поколебао је великог друнгарија Јована Гавалу који је напустио табор Јована Кантакузина и пришао царици Ани Савојској. Cf. *Guilland,* Le Drongaire et le Grand drongaire de la Veille 355 (= Recherches I, 578 sq.); *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 43.

29 За хронологију вести в. нап. 25 овог коментара.

30 У тумачењу овог занимљивог пасуса *Радојчић,* Српски сабори 286 сл. упозорава да Јован Кантакузин веома полаже на владарски углед, јер наглашава да су Јован Александар и Стефан Душан иако варвари ипак били владари. Покушавајући да одреди шта све Јован Кантакузин подразумева под варварима, *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 176 sq. наводи и ово место из његове историје. Исправно наглашава да цар писац не назива доследно све околне народе варварима и да понегде, признаЈући праву политичку реалност, одустаје од тога. Читав пасус је необично важан јер ј асно одражава погледе Јована Кантакузина на стање у Византији, угроженој грађанским ратом који је био на помолу. Cf. *Matschke,* Konstantinopel 114 sq. *Ангелов,* БЪЛгаро-виз. отношениа 28 посматра пасус као добру илустрацију тежине положаја у коме се нашао Јован Кантакузин.

Почешак 1342.[31]

19

ХРЕЉА ШАЉЕ ПОСЛАНИКЕ ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ

Прошосшрашор Теодор Синадин у Солуну одбио је иослансшво Јована Каншакузина и чакје намеравао да град кришом иреда царшрадској влади.

А на исти начин се и Хреља (Χρέλης), који је раније био пребегао од Трибала цару Андронику,[32] предао са 1000 војника[33] и

3' За све следеће одломке постоји јасан terminus post quem 26. октобар 1341. године када се Јован Кантакузин у Дидимотици прогласио за цара. Јер у опису даљих догађаја он себе доследно називавасилевсом (в.нап. 25 овогкоментара). Догађај описан у следећем одломку збио се у првим месецима 1342. године, јер сам Јован Кантакузин нешто касније констатује да је наступило пролеће. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344 и *Nicol,* Kantakouzenos 49, No. 22 датирају ове контакте Јована Кантакузина са Хрељом у зиму 1341-2. године, док *Дш/иħ,* Реља Охмућевић 101 верује да се то одиграло у пролеће 1342. године. Исто: Историја српског народа I, 518 *(Б. ФерјанчиК).*

32 На основу ових података може се закључити да је Хреља у једном тренутку напустио српског краља Стефана Душана и да је пришао византијском цару Андронику III Палеологу. Историја мак. народа I, 175 превиђа Кантакузинове податке, јер наглашава да је Хреља све до преговора са Јованом Кантакузином (1342) био васал српског краља. Међутим, ако речи Јована Кантакузина показују да је Хреља у једном тренутку пришао византијском цару, поставља се питање када је он то учинио. У датирању те промене може помоћи једна Душанова повеља Хиландару која потврђује цркву св. Арханђела у Штипу, ранији дар протосеваста Хреље. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 399—401. Иако је датирање ове повеље било предмет дугих дискусија, преовладало је уверење да је она настала 1336. године. Уп. *ОсiиpoiopcKu,* Душан и његова властела 84 сл. (= Сабрана дела IV, 195); *Исши,* Пронија 138, н. 352 (= Сабрана дела I, 296, н. 352); *Цинић,* За хронологију 9, н. 32; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344, n. 4. *С. Ћирковић,* Хрељин поклон Хиландару, ЗРВИ 21 (1982) 103—117 је недавно изнео мишљење да је ова повеља фалсификат, настао 70-тих година XIV века а за парничне потребе Хиландара, али је остао уверен да у њеној основи стоји веродостојан документ. Дакле, Хреља је 1336 године као протосеваст по свој прилици био још у служби Стефана Душана, па није вероватно тврђење *Марковића,* Православно монаштво 109 да је побегао из Србије 1335. године, а после побуне против српског краља. Осим тога повеља показује да је Хреља напустио службу српског краља и пришао византијском цару Андронику III Палеологу после 1336 године, дакле у последњим годинама његове владе (умро је 15 јуна 1331). *Јиречек,* Историја I, 217 сл. је сматрао да се то збило пре јуна 1340. године, после великих успеха цара Андроника III Палеолога у Епиру и Албанији а за време тешке болести српског краља. У Историји народа Југославије I, 364 Хрељин прелазак у византијску службу датира се у 1340. годину. Позивајући се на околности да се у тексту Јована Кантакузина каже да се то збило мало пре (όλί /ω πρότερο *t)* смрти цара Андроника III Палеолога, *Динић,* Реља Охмућевић 100 датира Хрељину промену стране мало пре јуна 1341. године. Међутим, царев текст није тако прецизан, јер онкаже да се Хреља окренуо пре (гротгром) смрти цара Андроника III Палеолога, па према томе остаје извесно да је Душанов велможа пришао византијском цару крајем 30-тих година XIV века. *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 64 датира ову промену у 1340-1. годину. Из последњих година владе Андроника III Палеолога потиче недатирана хрисовуља Хиландару са потврдом поседа манастира св. Арханђела Михајла у Штипу, дар великог доместика Стефана Хреље, који је назван и царевим дворанином (οικείο;). Cf. Actes de Chil. I, 275 sq., No. 131; *OcmpoiopcKU,* Пронија 138, н. 352 (= Сабрана дела IV, 296, н. 352); *Динић,* Реља Охмућевић 100; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344. О садржају повеље в. *Ћирковић,* Хрељин поклон 108. Та повеља показује да је Хреља напредовао у титулама: као награду за прелазак у службу византијског цара добио је чин великог доместика. (О Хрељиним титулама в. нап. 55 овог коментара). Дакле, подаци Јована Кантакузина усаглашени са вестима других савремених извора показују да је Хреља оставио српског краља и пришао византијском цару Андронику III Палеологу, што је по речима *Динића,* Реља Охмућевић 95 било „први предзнак времена које ће наступити после смрти цара Душана". То исто уочава *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 64 не позивајући се на изнету јасну опаску М. Динића. Други савремени историчар Нићифор Григора (в. одломак 33 превода вести овог писца) ништа не зна о Хрељином приступању византијском цару Андронику III Палеологу, већ само каже да се Хреља осамосталио у градовима око Струмице до Амфипоља.

са три града, некада ромејска, које су за време међусобног ратовања двојице царева Андроника Трибали, предајом ромејског становништва, били заузели.[34] А овај Хреља, поседујући силно благо и имајући под собом доста јаку војску, и раније је према цару Кантакузину био веома пријатељски расположен — преко њега је наиме и пришао цару Андронику.[35] Сада је и сам послао посланике, објављујући да прелази на његову страну и препоручујући да се више окрене Западу, јер отуда је у изгледу не мала корист.[36]

(Cant. II, p. 193, 12—23)

*ПошШо је већ насшушило иролеће, Јован Каншакузт је сазвао скуи својих иришталица^*

[33] Још је *Новаковић,* Стара српска војска 140 тврдио да је Хреља 1341. године располагао са 1000 војника распоређених у три баштинска града. То понавља и *Сшијеиоеић,* Српска феудална војска 63. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 202 констатује да је Хреља мало пре избијања грађанског рата у Византији пришао Андронику III Палеологу са три града и 1000 војника. Подаци Јована Кантакузина показују да је Хреља располагао са знатном оружаном силом, па је зато и могао да прави планове о учешћу у тек започетом грађанском рату који је задесио Византијско царство.

[34] Поставља се важно питање које је византијске градове Хреља предао цару Андронику III Палеологу. *Јиречек,* Историја I, 218 у те градове убраја и Струмицу коју као Хрељин посед наводи други савремени историчар Нићифор Григора (уп. одломак 33 превода вести овог писца). *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 114 неодређено констатује да се ради о Хрељиним баштинским градовима, које је, како је^хо веровао још С. Новаковић, српски владар давао појединим великашима. Међутим, Г. Шкриванић погрешно наводи да су ти градови предати Јовану Кантакузину, јер се из самог царевог текста види да су предати Андронику III Палеологу. *Динић,* Реља Охмућевић 100 сл. је сумњао у истинитост података о Хрељиној предаји градова византијском цару. Недавно је *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 202 регистровао податак о Хрељиним градовима као веродостојан, али је у напомени погрешно навео да о томе говори и Нићифор Григора.

[35] Верујући подацима о старим везама Јована Кантакузина и Хреље, *Динић,* Реља Охмућевић 101 смагра да оне датирају још из времена састанка Стефана Душана и византијског цара Андроника III Палеолога (1336). По речима самог Јована Кантакузина (в. нап. 169 коментара за вести овог писца) тај сусрет је одржан у Радовишту за које М. Динић претпоставља да се налазило на Хрељиној територији.

[36] У питању је лични прелазак Хреље на страну Јована Кантакузина. Ранији цареви подаци показују да је Хреља са њим одржавао везе и пре стварног почетка грађанског рата у Византијском царству (26 октобра 1341). Цареве речи да га је Хреља позивао да ратује на западу региструје кратко још *Muratore,* Principessa 357. *ДиниП,* Реља Охмућевић 101 сл. верује да је Хреља заиста имао тада доста новаца и војске, као и да је саветовао Јовану Кантакузину да се окрене западу, јер га тамо чека велика корист. Каснији развитак догађаја показује да је он послушао савете свог новог пријатеља и савезника.

зба о значењу античког термина скупштина (εκκλησία) у делу Јована Кантакузина в, нап. 20 овог коментара).

Пролеће 1342.^

20

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПРЕГОВАРА СА ХРЕЉОМ И ПРИПРЕМА ОСВАЈАЊЕ ГРАДА МЕЛНИКА

Боравећи са војском у Филииима, Јован Каншакузин је добио весши од ирошосшрашора Теодора Синадина да још није у могуПносши да му иреда Солун.

Него да најпре придобије Хрељу и његову војску и после тога да дође ϰ њему [у Солун].[38]

(Cant. П, ρ. 227, 3—5)

Јован Каншакузин је сшшао до Драме и улогорио се код села Кодониана, а Теодор Синадин се у Солуну илашио сшранке зилоша и није смео да уђе у борбу. Нарочишо се узнемирио када је добио весши од суируlе из Царшрада дајој, због ирича о његовим везама са Јованом Каншакузином, ирешu велика оиасносш.

Управо због тога је он и одвраћао цара [Јована Кантакузина] од доласка [у Солун], користећи савез са Хрељом да би у међувремену могао пронаћи оно што му највише одговара.[39] Док је цар логоровао у Кодониани,[40] пошаље гласника Хрељи са наредбом да дође код њега, будући да је већ раније по уговору пришао на његову страну.[41] Он је изјављивао да је према њему [Јовану Кантакузину] како раније тако и сада најпријатељскије расположен, али да се боји да Ромеји, који са њиме ратују, не опљачкају његове поседе расуте по небрањеним селима.[42] А. наиме, оне градове, којима је управљао раније, када је служио под владарем Трибала, да је предао цару, што он [Јован Кантакузин] зна боље него други, док он [Хрења] сада у поседу држи једино имања у околини Мелника.[43] Са тога разлога неће моћи да дође код њега, уколико он [Јован Кантакузин] раније не преотме Мелник. Јер на тај начин би

[37] Хронологију догађаја одређује сам Јован Кантакузин, јер каже да је 5. марта X индикта (1341) кренуо са војском из Дидимотике. Cf. Cant. II, 195; *Muratore,* Principessa 357; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1; *Теохаридис,* Ἱστορίχ 393.

38 На основу ових података *Динић,* Реља Охмућевић 101 исправно претпоставља да је Хреља имао извесну улогу у преговорима Јована Кантакузина са солунским намесником протостратором Теодором Синадином. Исто: *Теохаридис,* Ιστορία 394. Та околност је значајна за потпуније разумевање Хрељине каријере, јер показује да је овај амбициозни великаш у смутним временима новог грађанског рата у Византији постао самосталан, настојећи да из новонастале сложене ситуације извуче што већу корист. Нешто раније исти Јован Кантакузин (в. нап. 16 овог коментара) каже да му је Хреља са неким византијским великашима послао изасланике да преговара о условима његовог признавања за цара. Сада Хреља учествује у преговорима Јована Кантакузина са протостратором Теодором Синадином. О колебању Теодора Синадина да приђе Јовану Кантакузину говори следећи пасус који је овде само парафразиран.

39 Вести другог савременика Нићифора Григоре јасно показују зашто је Јован Кантакузин желео савез са Хрељом: тако би лакше придобио протостратора Теодора Синадина и освојио Солун (в. одломак 33 превода вести Нићифора Григоре).

[40] Према Јовану Кантакузину село Кодонијана се налазило недалеко од Драме. Уп. *Динић,* Реља Охмућевић 101.

•» *Динић,* Реља Охмућевић 101 констатује да је Јован Кантакузин упутио изасланике Хрељи, најављујући му скори долазак и распитујући се да ли му је још увек наклоњен. Изгледа да се Хреља није одмах изјаснио, јер је желео да искористи ситуацију и да извуче што веће уступке од Јована Кантакузина. Последња констатација је тачна, али речи самог Јована Кантакузина показују да његово посланство Хрељи није имало пријатељски карактер. Напротив, Кантакузинов поклисар је носио наредбу Хрељи подсећајући га да је већ раније потписао уговор и прешао на његову страну. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 203, n. 204 сматра да Хреља тада није ни доласио у табор Јована Кантакузина који му је писао из села Кодониане близу Драме и позивао га да дође како би сачинили уговор. Иницијативу за савез исти аутор приписује Хрељи.

[42] Овде је тачно окарактерисан Хрељин положај, јер су његове територије заиста биле доступне и супротној страни, тј. присталицама царице Ане Савојске. *Динић,* Реља Охмућевић 101 сл. обраћа пажњу на овај пасус Јована Кантакузина, схватајући га као потврду цареве вести да је Хреља предао градове цару Андронику III Палеологу. У њену веродостојност М. Динић није веровао.

[43] Изречено је доста судова о Хрељиним поседима, али углавном на основу података домаћих извора. Још је *Флорински,* Славлне и Византиа I, 76 веровао да су они обухватали источну Македонију. *Марковић,* Православно монаштво 111 међу Хрељине поседе убраја и Штип, велики град на путу који је од Скопља преко Овчег Поља и Струмице водио према Цариграду: такав стратегијски положај давао је особити значај територији овог великаша. *Ђорђевић,* Српски војвода Хреља 106 локализује Хрељине поседе у крај између Струме и Месте са тврђавама Мелником, Неврокопом и Струмицом, али сматра да се касније Хреља повукао у област између Риле и Родопа у горњи и средњи ток Струме. У новије време *И. Плаков,* Die Stadt Sandanski im Mittelalter, Byzantinobulgarica 4 (1973) 194 кратко напомиње да су Хрељини поседи били на средњој Струми око Мелника и да је после његове смрти њима завладао Јован Оливер. Значајна сазнања о међама Хрељиних поседа пружио је М. Динић. Утврдио је да се њихова северна граница није налазила далеко од планине Риле, а да према западу нису прелазили ток Вардара. Јер, у опису свог путовања у Србију (1342) Јован Кантакузин каже да га је у Просеку сачекао и поздравио неки Михајло, а да га је код Велеса на другој обали Вардара сусрео Јован Оливер. Све то показује да 1342. године Хреља није поседовао ове градове. На десној обали Вардара Хреља је вероватно имао пусто селшпте Могиљани које је, према потврдној повељи Стефана Душана манастиру Трескавцу код Прилепа, приложио протосеваст за душу, а то је можда био Хреља. Уп. *Дшић,* Реља Охмућевић 98, н. 13. Јужна граница Хрељиних поседа ишла је ниже од града Мелника који се једно време налазио под његовом влашћу. Уп. *Динић,* Реља Охмућевић 97—99. *Т. Томоски,* Овче Поље во средниот век, Годишен зборник Филозофски факултет на Универзитетот Скопје 4, 30 (1978) 252 лолизује Хрељине поседе између градова Штипа, Струмице, Мелника и Стобија, уствари на тромеђи територија Србије, Византије и Бугарске. Подаци савременог историчара Нићифора Григоре (в. одломак 4 превода вести овог писца) говоре да се према југу Хрељина територија низ Струму ширила све до града Амфипоља. На основу тога је *Lemerle,* Philippes 196 навео да је Хреља образовао кнежевство (principaute) које се простирало од Струмице до Амфипоља. Исто верује и *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 66. Међутим, *Динић,* Реља Охмућевић 98 сл. је сумњао у истинитост Григориних података, претпостављајући да је византијски историчар намерно проширио обим Хрељине територије. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 213 такође сумња да је Хреља држао Амфипољ, јер серски заповедник Гиј од Лузињана не би дозволио да тај важан оближњи град дође под Хрељину власт. Овде се поново јавља податак о византијским градовима које је Хреља наводно предао још цару Андронику III Палеологу У шта је такође посумњао М. Динић (в. нап. 34 овог коментара). Чини се да прецизност изнетих података о предаји некадашњих византијских градова отклања сумњу у њихову веродостојност, коју је исказао *Динић,* Реља Охмућевић 100 сл.

се он, смело верујући да ништа од имовине неће пропасти, као савезник несметано придружио. Цару се у први мах учини да је то сасвим неостварљиво. Јер враћати се из Македоније[44] није му одговарало, а продужити према Западу без савезништва са Хрељом и протостратором такође није било прихватљиво.[45] Учини му се да ће бити најбоље ако покуша да путем добровољне предаје Мелник уговором придобије. Јер није био у стању да град освоји оружјем, како због самог положаја, тако и због веома чврстих бедема. И пославши уходе, ступи у тајне преговоре о предаји са пријатељима које је тамо имао.[46]

(Cant. П, ρ. 227, 17 —р. 228, 16)

Пролеће 1342.[47]

21

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОСВАЈА МЕЛНИК И ОДЛАЗИ У ХРЕЉИН ТАБОР НА ПРЕГОВОРЕ

ПрисШалице царице Ане Савојске Гиј од Лузињана и Михајло Мономах[48] *шаљу уходе у војску Јована Каншакузина. Он уходе хваша, јавно их иоказује војсци и иосле шош оширема их онима који су их иослали са иисмом у коме иравда своје иосшуике. Гиј одЛузињана и Михајло Мономах ogloеарају, доиунски оишужујући Јована Каншакузина и доводећиу иишање његову заклешву. Јован Каншакузин ионово ошиисује, широко иравдајући своју заклешву и наиадајући владу у Царшраду.*

И тако је показао да су они [претставници владе] о њему сасвим погрешно обавештени. А сам он [Јован Кантакузин], пошто

[44] О значењу термина Македонија у делу Јована Кантакузина, в. нап. 18 овог коментара.

[45] Двоумљење Јована Кантакузина да ли треба да се врати на исток или да без савеза са протостратором Теодором Синадином и Хрељом продужи према западу региструје *Динић,* Реља Охмућевић 102. Тиме он исправно илуструје тежину положаја византијског претендента Јована Кантакузина.

[46] У дугом и исцрпљујућем грађанском рату Јован Кантакузин је штитио интересе и позиције крупног византијског племства, па је у појединим градовима имао присталица баш у тим друштвеним слојевима. Овај податак сведочи да је Јован Кантакузин имао присталица и у граду Мелнику.

[47] За хронологију в. нап. 31 овог коментара: *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344 датира догађај у мај—јун 1342. године.

[48] Наведени великаши били су жестоки противници Јована Кантакузина. Гиј од Лузињана је у овим годинама био намесник у Серу, где је запленжо делове имовине Јована Кантакузина а раскинуо је и планове о удаји своје кћери за Манојла, млађег сина Јована Кантакузина. Убрзо је Гиј од Лузињана напустио Византију и отишао у малојерменску краљевину у Малој Азији да би остварио наследна права на тамошњи престо. Cf. *St. Binon,* Guy d'Armenie et Guy de Chypre. Isabelle de Lusignan ä la Cour de Mistra, Annuaire de l'Inst. de philol. et d'histoire orientales et slaves 5 (1937) 126—128; *Nicol,* Kantakouzenos 49, No. 22; *Matschke,* Konstantinopel 222. Друга личност Михајло Мономах добро је позната из збивања прве половине XIV века: до 1332. године био је намесник Солуна а затим и Тесалије да би се у почетку грађанског рата окренуо против Јована Кантакузина. Уп. *Баришић,* Михајло Мономах 227 сл.

су га пријатељи у Мелнику позвали да преузме град, пославши војску, освоји га, а затим Јована Асена, брата супруге, постави за намесника (ἀρχῶν) града; ствар која је раније изгледала неостварљива сада, када је у дело приведена, причинила је не малу утеху.[49] И тако одмах пославши гласника Хрељи, наређивао је да му се придружи, будући да је његова [Хрељина] жеља испуњена. Испрва је изгледало да је веома задовољан што је цар освојио Мелник, па је изјављивао да сада остаје без икаквог изговора. Па ипак је он и даље одлагао [да се придружи] тобоже због тога да, пре него што се прихвати оружја и војске, среди неке послове око поседа, док у ствари није желео да себе излаже опасности, него да без ризика убире плодове царске наклоности.[50] Када је цар, погађајући намере из оног што је речено, увидео да Хреља нагиње одлагању, остави за архонта Мелника жениног брата Јована Асена са војском која је била довољна за чување града,[51] затим нареди да остала војска остане у логору а он сам са синовима Матијом[52] и Манојлом[53]

[49] Освајање Мелника уз помоћ локалних присталица знатно је побољшало положај Јована Кантакузина и то у часу када су га напустили многи градови у Тракији. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 40. Речи Јована Кантакузина показују да је он сам изашао у сусрет Хрељиним жељама и освојио Мелник са намером да га после уступи Хрељи као награду за савезништво и помоћ у борби. Према томе *Matschke,* Konstantinopel 224 погрешно верује да је Хреља помогао Јовану Кантакузину у освајању Мелника, док *Мутафчиев,* Историл II, 201 чак каже да је Хреља уступио Мелник Јовану Кантакузину. За исправно тумачење ових вести в. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 191 и *Nicol,* Kantakouzenos 50 који тачно каже да је Јован Кантакузин помогао Хрељи у запоседању града Мелника. Јован Асен, заповедник освојеног Мелника, био је шурак Јована Кантакузина. Браћа Јован и Манојло, као и сестре Ирдна и Јелена, били су деца Андроника Асена и према томе унуци бившег бугарског цара Јована III Асена (1279—80). О дугом грађанском рату Јован Асен је остао веран свом зету Јовану Кантакузину, због чега је касније од њега и добио високо достојанство севастократора. Уп. *Б. Ферјанчић,* Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 186; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1499. О породици Асена у Византији в. *Успенскии,* Болгарские Асеневичи 1—16; *B.Krekic,Les* Asanes ä Byzance, Travaux et memoires 5 (1973) 347—355; *Trapp,* Genealogie der Asanen 163—177.

[50] Колебање Хреље и одлагање да коначно приђе Јовану Кантакузину може се објаснити великим тешкоћама у којима ће с пролећа 1342. године нап!ао византијски претендент. Зато Хреља, како каже сам Јован Кантакузин, није желео да се излаже ризику и да ступа у борбу на његовој страни.

[51] На основу овог податка *Максимовић,* Виз. управа 33 наглашава да је 1342. године Јован Асен постављен за архонта Мелника са војном посадом довољном за одбрану града.

[52] Матија, старији син Јована Кантакузина, рођен је око 1325. године, а не још крајем XIII века како је веровао *R. Guilland,* La correspondance de Nicephore Gregoras, Paris 1925, 333—316. Као прворођени син Матија је имао значајно место у очевим политичким плановима: за време дугог грађанског рата а и касније када је фебруара 1347. године Јован Кантакузин освојио Цариград Матија је добијао разне поверљиве дужности. Међутим, због противљења неких утицајних личности а нарочито патријарха Калиста (1350—1353, 1355—1364) Матија је тек у прзлеће 1353. године постао цар и очев савладар. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 108—122, *Trapp,* Prosop. Lexikon, No. 10983.

[53] Манојло, млађи син Јована Кантакузина, рођен је ОКО 1326. године. Као и старији брат тако и је Манојло имао значајно место у очевим политичким плановима током дугогодишње борбе за власт, а и касније после преузимања царског престола (фебруара 1347). Манојло је после фебруара 1347. године од оца добио чин деспота,

и са пратњом од само три стотине момака убрзаним маршем већ сутрадан стиже до места где је Хреља боравио.[54] Пошто га је он радосно угостио, тај дан и ноћ проведе са њиме, а сутрадан, водећи и њега са војском, поврати се у логор и стигавши са Хрељом испуни војску силном радошћу. Јер он [Хреља] беше моћан не само оружјем, коњима и благом, него и у ратним стварима изванредно вешт и кадар да пријатељима буде користан а непријатељима погубан. Управо због тога им је ратно савезништво са њим било веома пожељно.[55]

(Cant. П, ρ. 232, 3—р. 233, 8)

а 1349. године послат је у далеку Мореју, где је владао тамошњим византијским поседима све до смрти 1380. године. Cf. *Zakythinos,* Despotat I, 93; *Ферјанчић,* Деспоти 106: *Nicol,* Kantakouzenos 122—129, No. 25; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 10981.

s* Поставља ćе питање где је тада боравио Хреља. Подаци Нићифора Григоре (в. фрагмент 33 превода вести тог писца) показују да је Хрељино седиште било у Струмици, али је тешко поверовати да је Јован Кантакузин са синовима зашао тако дубоко у унутрашњост. Вероватније изгледа да је сам Хреља пришао јужним границама своје територије а у жељи да се нађе ближе попришту сукоба између Јована Кантакузина и присталица цариградске владе.

55 Опис читаве епизоде код Јована Кантакузина разликује се од оног што о томе налазимо у делу Нићифора Григоре (в. фрагмент 34 превода вести тог писца). Јер, док Јован Кантакузин каже да је са синовима и пратњом од 300 људи лично ишао у Хрељин табор, са друге стране Нићифор Григора наводи да је Хреља дошао у табор византијског претендента који се налазио код Филипа. Ту важну разлику уочио је *Динић,* Реља Охмућевић 102 пропративши је духовитом напоменом да је Нићифор Григора више водио рачуна о угледу Јована Кантакузина него он сам. Али као да М. Динић више верује Јовану Кантакузину јер упозорава да је његов одлазак у Хрељин табор био ново понижење према овом великашу. Чини се да се овде мора веровати Јовану Кантакузину који је ипак лично учествовао у описаним збивањима. Околност да је он са синовима и пратњом кренуо у Хрељин табор само је још један доказ о снази овог великаша и разумљивој жељи Јована Кантакузина да на сваки начин покуша да осигура његову помоћ у грађанском рату који се припремао у Византијском царству. Тада је закључен коначан споразум између Јована Кантакузина и Хреље, а одређени су и услови под којима је Хреља пристао да помаже византијском претенденту. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344 верује да је Хреља тада обећао да ће Јовану Кантакузину помагати у нападу на Солун, али се истовремено поставља питање награде коју је Хреља добио за обећање верне службе и помоћи. Извесне елементе за одговор на то питање дају титуле које је Хреља носио. Док се налазио у служби српског краља Хреља је имао достојанство протосеваста, што се види из повеље Стефана Душана Хиландару (1336) која потврђује посед цркве св. Арханђела у Штипу. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 399—401 (о датуму повеље в. *ОсШрогорски,* Пронија 138, н. 353 = Сабрана дела I, 296, н. 352; недавно је *С. Ћирковић,* Хрељин поклон Хиландару, ЗРВИ 21, 1982, 103—117 утврдио да је та повеља фалсификат, настао између 1364. и 1375-6. године а поводом спора између Хиландара и Пантелејмона). Са истим чином протосеваста Хреља је наведен и у натпису на пиргу манастира Риле, саграђеном за владе краља Стефана Душана. Уп. *Сшојановић,* Записи I, 28; *Динић,* Реља Охмућевић 97. Још је *Јиречек,* Историја I, 217 сматрао да је Хрељина титула протосеваста византијског порекла, тј. да је добијена од цара Андроника III Палеолога. Исто: *Ђорђевић,* Српски војвода Хреља 104. У додељивању чина протосеваста *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 343 sq. види награду за Хрељино учешће у рату између двојице царева Андроника II и Андроника III Палеолога. Насупрот томе *В. Мошин,* Византијски утицај у Србији у XIV веку, Југ. истор. часогшс 3 (1937) 147 верује да је чин протосеваста Хреља стекао у Србији и на основу тога закључује да су српски владари и пре проглашења царства додељивали византијске титуле. *Динић,* Реља Охмућевић, 107 није веровао у такву могућност, поготову не ако су у питању титуле које су дословно одго-

Мај—јун 1342.[56]

22

СПОРАЗУМ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА СА ХРЕЉОМ

Просшосшрашор Теодор Синадин иослао је иосланике Јовану Каншакузину, који је боравио на Халкидици, обавешшавајући íа о шешком сшању у Солуну.

варале византијским. *Mavromatis,* Fondation 81, n. 266 такође сматра да је чин протосеваста Хреља стекао 1334. године од цара Андроника III Палеолога, позивајући се на чињеницу да та титула не постоји у средњовековној Србији. Подаци савремених извора показују да је Хреља напредовао у титулама. Хрисовуља Андроника III Палеолога манастиру Хиландару (1340-1) са потврдом поседа цркве св. Арханђела у Штипу, спомиње Хрељу као великог доместика и царевог дворанина. Cf. Actes de Chil. I, 275 sq., No. 131. Природно је претпоставити да је чин великог доместика Хреља добио од византијског цара Андроника III Палеолога а као награду за прелазак на његову страну. Cf. *Guilland,* Le Grand domestique, EO 37 (1938) 58 sq. (= Recherches I, 413), кар и *Динић,* Реља Охмућевић 101 и *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344, n. 5* који исправно наглашавају да је Хрељина титула великог доместика имала чисто почасни карактер. Уп. Историја српског народа I, 518 *(Б. Ферјанчић).* Животни пут Хреље завршен је високом дворском титулом кесара, споменутом у надгробном натпису из његове задужбине манастира Риле, и у житију св. Јована Рилског. Уп. *Сшојановић,* Записи I, 32; *И. Дуичев,* Из старата бЪлгарска книжнина II, Софил 1944, 283 сл., бр. LXXXIX; *С. Новаковић,* Гласник СУД 22 (1867) 288; *Динић,* Реља Охмућевић 104 сл. *(А. Дероко,* Неки споменици из српског времена у Серезу и околини, Спомешпс САН 106, 1957, 61 погрешно наводи да је Хреља носио чин севастократора). Извесно је да је Хрељино достојанство кесара византијског порекла. *Јиречек,* Историја I, 218 је најпре то опрезно и уопштено констатовао, да би касније био нешто прецизнији, верујући да га је Хрељи доделио цар Андроник III Палеолог. Уп. *Јиречек,* Историја П, 25, н. 158. Историја српског народа I, 518 *(Б. ФерјанчиК).* Поједини историчари су веровали да је титулу кесара Хреља добио од Јована Кантакузина, а као награду за коначан пристанак да му се придружи у предстојећој борби за власт. Уп. *Ђорђевић,* Српски војвода Хреља 110; *Динић,* Реља Охмућевић 103. *Mavromatis,* Fondation 81, n. 266 сматра да је Хреља добио од Јована Кантакузина титуле великог доместика и кесара. Проглашењем за цара у Дидимотици (26 октобра 1341) Јован Кантакузин је стекао право да додељује највише дворске титуле деспота, севастократора и кесара, а има примера да је он то и користио: доделио је титулу севастократора родопском великашу Момчилу (в. одломак 50 превода вести Јована Кантакузина). Међутим, из читавог Хрељиног животног пута вероватније изгледа да је он високи византијски ЧРШ кесара стекао од цариградске владе, односно од царице Ане Савојске и Алексија Апокавка и то у последњим данима своје бурне каријере. Тада је по опису самог Јована Кантакузина Хреља посредовао код уговарања састанка Стефана Душана и великог дукса Алексија Апокавка (в. одломак 32 превода вести Јована Кантакузина). Због свега реченог неће бити вероватна претпоставка *(Schreiner,* La chronique breve de 1352, 345 и *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 216 sq.) да је Хреља достојанство кесара добио у јесен 1342. године од Стефана Душана. Нема података о томе да је Стефан Душан пре царског крунисања (априла 1346) додељивао највише византијске титуле.

56 Датирање мај—јун 1342. године преузето је од П. Шрајнера. Он верује да је после освајања Мелника Јован Кантакузин имао још један сусрет са Хрељом који је био спреман да са њим пође на Солун. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344. Сусрет Јована Кантакузина са Хрељом *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 204, n. 23 датира у јун 1342. године.

Цару је изгледало да одасвуд прети несрећа, али је, ипак, наде за спас и победу поверивши сведржитељу Богу, обавио са Хрељом потребне разговоре и утврдио ροϰ у коме, средивши послове код куће, треба да дође [Хреља] код њега, па је затим узевши не мало његове војске, заједно са својим људима пожурио протостратору.[57]

(*Cant.* II, p. 235, 22 —p. 236, 4)

Јовану Каншакузину се иредала Рендина и он се улогорио у Лашади, близу Солуна.[58]

57 Јован Кантакузин је очигледно придобио Хрељу да му помогне у акцији према Солуну. На такав закључак упућују и редови Нићифора Григоре (в. одломак 33 превода вести овог писца), иако они не дају нека нова сазнања о Хрељи. Међутим, у Краткој хроници, која бележи догађаје до 1352. године, налазимо нове податке о Хрељином држању у овим првим данима Кантакузинове борбе за престо. Ту се наводи да је јуна 1342. године (П. Шрајнер датира вест у март—јул) велики дукс Алексије Апокавк са бројном флотом кренуо према Солуну да би помогао протостратору Теодору Синадину. Истог месеца Јован Кантакузин је напустио Дидимотику и такође пошао према Солуну, али је сазнавши у Гинекокастру за нове догађаје, отишао српском краљу. Исти извор наставља да је јуна—септембра 1342. године (датирање П. Шрајнера) дошао у Солун и велики доместик Хреља. Тада су противници Јована Кантакузина кренули из Солуна и освојили све тврђаве Македоније осим Дидимотике, после чега се велики дукс Алексије Апокавк вратио у Цариград. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 82, No. 37, 38. Вести о Хрељином доласку у Солун лета 1342. године обогаћуЈУ досадашња сазнања о држању овог великаша, што је међу првима уочио *Динић,* Реља Охмућевић 117, верујући да је Хреља посредовао у преговорима о састанку између Стефана Душана и Алеижја Апокавка. Међутим, према вестима самог Јована Кантакузина (в. одломак 32 превода вести овог писца) ти преговори у којима је учествовао и Хреља вођени су неколико месеци касније (крајем 1342); тада се Хреља поново приклонио српском краљу. Подаци Кратке хронике из 1352. године односе се на нешто раније време (лето 1342) и говоре о још једној промени у Хрељином држању, о покушају да уз великог дукса Алексија Апокавка користи тешкоће Јована Кантакузина. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 344 сматра да је Хреља због сталних неуспеха напустио Јована Кантакузина и кренуо у Солун да би пришао Алексију Апокавку. Уп. *Б. Ферјанчић,* Вести Кратких хроника о српској средњовековној историји, Глас САНУ 338 (1983) 147 сл. Нешто касније Хреља је из непознатих разлога напустио и Алексија Апокавка и поново пришао Стефану Душану коме је предао град Мелник. Cf. *Matschke,* Konstantinopel 224. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 205 не верује да је Хреља учествовао у нападима Алексија Апокавка на градове у Македонији (јула 1342), подсећајући да је он и када је прилазио Јовану Кантакузину најпре опрезно преговарао, па се тек онда ангажовао у борби. Подаци Кратке хронике о збивањима до 1352. године који се односе на лето 1342. наводе Хрељу као великог доместика, а познато је да је он умро са високим чином кесара. Тиме се поставља питање хронологије и порекла Хрељине кесарске титуле, наведене у надгробном натпису из манастира Риле.

58 У Рендини се налазио гарнизон од 200 људи који је оставио Јован Кантакузин. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 79.

Крај иролећа 1342.[59]

23

ЈОВАН КАНТАКУЗИН НАМЕРАВА ДА ПОМОГНЕ ЖИТЕЉИМА ВОДЕНА КОЈИ СУ НАПАЛИ СРБИ

Прошосшрашор Теодор Синадшје наиусшио Солун и дошао у шабор ЈованаЈКаншакузина у Гинекокасшру, igе је на скуиу њешвих ирисшалица размашрано шша ваља даље чиниши.

Ако је теби непознато, о царе — рече протостратор[60] — да већ дуго времена Едесу [Воден] опседа војска Трибала, кроз коју ми треба да борбом продремо у град, онда је то друга ствар.61 А ако ти је познато, заиста се чудим да ти, будући такав какав си и са толиким ратним искуством, наређујеш да ми сада, поред грађанског рата који водимо, ступамо у борбу и са Трибалима, јер када би они били и једини, било би тешко да им се неко супротстави". Цар рече да заиста ништа није знао о опсади. Још док је боравио у Тракији, господар (δεσπότης) Трибала послао му је посланство да понуди уговор о миру и савезу, који подразумева да он неће напасти ниједан ромејски град.62 А ако је он, раскинувши

59 Из излагања самог Јована Кантакузина није јасна хронологија ових догађаја, јер он, као и остали византијски историчари, мало води рачуна о хронолошком редоследу описаних збивања. Цар писац само напомиње да је 5. марта 1342. године кренуо из Дидомотике. Cf. Cant. II, 196; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 340. Кратка хроника, која бележи догађаје до 1353. године, наводи да је марта 1342. године велики дукс Алексије Апокавк пошао са бродовима према Солуну. Сазнавши у Гине-. кокастру за заверу, Јован Кантакузин је одлучио да оде Краљу Стефану Душану. Cf *Schreiner,* Kleinchroniken I, 82, No. 37; *idem,* La chronique breve de 1352, 340—342 који датира ове вести у време између марта и јула 1342. године. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 верује да је Јован Кантакузин почетком лета 1342. године боравио у Гинекокастру.

60 У питању је намесник Солуна протостратор Теодор Синадан (о њему в. нап. 11 овог коментара) који је тада још био уз Јована Кантакузина, али је убрзо и он поколебан пришао противничкој страни.

61 Историја Јована Кантакузина је једини извор који бележи да је у пролеће 1342. године Стефан Душан опседао град Воден. *Јиречек,* Историја I, 219. н. 32 само региструје овај податак уз напомену да цар писац град зове античким именом Едеса. *Николић,* Цар Душан 80 жели да пронађе и разлоге за предузимање ове акције: верује да је Стефан Душан погођен неуспехом у нападу на Солун, одлучио да освоји Воден, „који је угињао линију Валона — Костур — Серес и улазио неприродно у српско земљиште^и могао је бити временом стратегично незгодан за одбрану државних граница на Југу". Вест Јована Кантакузина је необично важна, јер показује да је Стефан Душан и пре споразума о савезу са Јованом Кантакузином (лето 1342) предузимао неке акције против византијских градова. Поход је био уперен баш против Водена, тврђаве која је чувала прилазе Солуну.

62 Јован Кантакузин придаје различите епитете Стефану Душану: најчешће су то именице изведене од глагола ἀρχέω или δυν^σιεύω али се употребљава и стари грчки епитет 8ε -,πό ης који је првобитно припадао цару. Средином XII века тај царски епитет деспот претворен је у посебну највишу дворску титулу, али га византијски цареви и даље носе на одређеним врстама споменика (печати, новци). Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 1—8. Јован Кантакузин употребљава реч δεοτ,ό-.ης у њеном нај

угозор, од савезника постао непријатељ и са послатом војском опседа наш град, онда чему пре него управо томе треба да посвете пажњу они који највише могу, да ослободе град од овог зла и на тај начин њима [тј. грађанима] донесу спас а себи самима наклоност како њихову тако и осталих? Ја лично сматрам да ће, уколико из овог рата не уследи никаква корист, највећа добит бити већ само то да је један ромејски град ослобођен опасности. Због тога ја уопште више не постављам питање куда треба кренути, него доносим коначну одлуку. А ако је теби и твојима борба против Трибала који нападају Ромеје нешто недолично, онда ћу ја сам са добровољцима напасти њих, а ви, оставши у Гинекокастру, чекајте наш повратак.[63]

(Cant. П, ρ. 240, 3 —ρ. 241, 6)

Јован Каншакузин је наредио да се одмах шрубом да знак за иолазак воЈске.

Јун 1342.64

24

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПРЕДЛАЖЕ ПРИСТАЛИЦАМА САВЕЗ СА СРБИМА

Јован Каншакузин, заиавши у шежак иоложај, охрабрује своје ирисшалице g а не клону духом.

Јер, Мелник, не само нас, него чак ни своје становнике није у стању да у довољној мери храни.[65] Због тога оно у шта сам раније

ширем и основном значењу — господар. Значајно је да Јован Кантакузин говори и о неком посланству које му је српски краљ упутио још док је боравио у Тракији, дакле пре марта 1342. године. У ранијем излагању цар писац спомиње само посланство великог друнгарија Јована Гавале који је лета 1341. године ишао у Србију да убеди Стефана Душана да прекине поход према околини Солуна. Излажући свој став присталицама у Гинекокастру, Јован Кантакузин спомиње не само Душаново посланство, него и понуђену обавезу српском краљу да неће нападати византијске градове.

[63] Тврђава Гинекокастрон која се налазила близу Солуна подигнута је после српског освајања Просека да би штитила прилазе Солуну. Нови град био је тако добро утврђен кулама и бедемима да би и жене могле да га бране; зато је и добио име Гинекокастрон, тј. женски град. Уп. *П. Н. Милкжов,* Христилнскин древности западнои, Македонии, ИРАИК 4 (1899) 30—33; *Јиречек,* Историја I, 215; *Bosch,* Andronikos III 96, n. 1. Свакако да Јован Кантакузин није случајно одабрао Гинекокастрон за своје тренутно упориште, јер се тврђава налазила у непосредној близини Солуна, главног циља његових даљих планова.

[64] За хронологију в. нап. 59 коментара за вести овог писца.

[65] Констатација о оскудици хране у Мелнику може се објаснити природом самог земљишта око града. *Th. Vlachos,* Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon, Thessaloniki 1969, 11—13, 16 наглашава да се Мелник налазио на песковитом и кречњачком земљишту, погодном за виноградарство. Чудно је што И. Дујчев у прегледу средњовековне историје Мелника не регииструје ова збивања која показују да је град имао важну улогу у бурним годинама краја прве половине XIV века. Cf. */. Dujčev,* Melnik au moyen äge, Byz. 38 (1938) 40.

сам себе убедио и вама сада предлажем да приђемо владару (ἄρχων) Трибала, који је одавно био према мени пријатељски наклоњен и недавно је начинио уговор о миру и савезу.[66] Потпомогнути његовим снагама, ускоро ћемо се вратити у Дидимотику и у даљем току рата имаћемо не малу корист од његовог савеза. Мени бар изгледа да је ово најкорисније у датом тренутку, а ако неко може да изнесе бољи предлог и сам ћу радо да га прихватим и да другима препоручим.[67]

(Cant. П, ρ. 252, 21 — p. 253, 8)

Јован Каншакузин оиисује кажó је 2000 њешвих ирисшалица било сиремно да све ирихваши, следећи иушеве које одређују Bol и

Јун 1342.&

25

ВОЈСКА АЛЕКСИЈА АПОКАВКА ОСЛОБАЂА ЕДЕСУ ОД СРПСКЕ ОПСАДЕ — ЗАРОБЉАВАЊЕ КАНТАКУЗИНОВИХ ПОСЛАНИКА ДУШАНУ

Алексије Аиокавк, којије са флошом дошао у Солун, ирикуиља одреде коинене војске и шаље их ирема Гинекокасшру на Јована Каншакузина. Међушим, до борбе није дошло. ™

[66] Други савремени извори не говоре о споразуму српског краља са Јованом Кантакузином, па су зато ове вести и остале скоро незапажене, баш као и оне из претходног одломка (в. нап. 62 овог коментара). Једино их региструје *Soulis,* Serbs 13, наводећи да се касније сам цар писац позива на тај споразум којим је Стефан Душан обећао да неће нападати византијске градове. Чини се да на оба места Јован Кантакузин говори о истом догађају: током његовог боравка у Тракији (пре марта 1342) Стефан Душан му је упутио посланике који су закључили уговор о миру и савезу. У претходном одломку Јован Кантакузин је навео само једну обавезу Стефана Душана да неће нападати византијске градове (в. нап. 62 овог коментара). Остали детаљи споразума остају непознати.

[67] Јасне су намере и очекивања Јована Кантакузина од савеза са Стефаном Душаном, јер када су преговори са њим успешно окончани и када је Јован Кантакузин обезбедио војну помоћ, прва акција била је окренута према Дидимотици где се налазила његова супруга Ирина са преосталим присталицама.

[68] Очигледно је да су се присталице Јована Кантакузина брзо осипале, тако да је овде остало само њих 2000. Позиције Јована Кантакузина под Солуном биле су утолико слабије, пошто је и сам намесник града протостратор Теодор Синадин пришао великом дуксу Алексију Апокавку. Зато је окупљеним присталицама у Гинекокастру Јован Кантакузин дао да бирају којој ће страни прићи; тада је уз н>ега остало 2000 људи. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 50 sq., No. 24. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 41 верује да међу своје присталице Јован Кантакузин овде убраја и послугу која је ишла уз војску. Исти аутор сматра да је број царевих присталица нагло опао када је његовим одласком у Србију почела друга фаза грађанског рата у Византији, окончана У лето 1343. године појавом селџучког емира Умура, новог савезника Јована Кантакузина.

[69] За хронологију в. нап. 59 овог коментара.

[70] Речи цара писца показују да се у овим данима код Гинекокастра нашла војска великог дукса Алексија Апокавка, спремна да нападне непријатеља. Међутим, ниједна од противничких страна није имала одлучности да отпочне бој, тако да до обРачуна није ни дошло.

Обавестивши се [Алексије Апокавк] о положају становника Едесе [Водена], које су већ дуже времена опседали Трибали, нареди да сва расположива коњица, заједно са двојицом заповедника (στρατηγοῖς) Палеолога поведе борбу против Трибала и да становнике Едесе [Водена] ослободи опсаде.[71] Стижући према наређењу војска је била спремна за борбу, а Трибали, верујући да Ромеји нису у стању да их принуде на одустајање од опсаде, остадоше у логору све док им се ови не приближише на домет стрела. Када спазише да их је много и да су спремни да се боре, уплаше се да не буду уништени упорно се борећи са бројним и бољим непријатељем, те стога напустивши логор, у реду се повукоше, изгубивши неколицину војника у чаркама стрелаца. Ромеји продру у непријатељски логор и заплене много коња и остале војне опреме. Ослободивши тако од опсаде становнике Едесе [Водена], одмах се повуку у Солун.[72]

Док се то дешавало, неки трибалски пастир по имену Цимпан (Τζιμπάνος)[73] из села Давидово (κώμη του Δαβίδ) у околини Просека[74] био је обавештен шта се збило са царем Кантакузином у Гинекокастру, пошто су код њега [Цимпана] примљени на конак посланици које је претходно послао Краљу са захтевом да се придржава уговора према њему. Били су то Константин Палеолог, чином протосеваст[75] и Арсеније Цамплакон.[76] Према њима Цимпан, полакомивши се на коње које су водили и осталу не малу опрему, варварски се понесе те шчепа и покупи њих заједно са децом, женом и стоком, која је била једина његова имовина, па с њима као пребег стиже великом дуксу у Солун, предавши му везане цареве посланике као неки дар.[77]

(Cant. II, p. 255, 13--p. 256, 17)

За шо је Цимиан добио бошше дарове о g ee/iUK0i дукса Алексија Аиокавка, щј. куће и имања у Солуну.

Јул 1342.™

26

ОДЛАЗАК ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА У СРБИЈУ И ПРЕГОВОРИ СА СТЕФАНОМ ДУШАНОМ

После сређивања ирилика у Солуну Алексије Аиокавк се са војском и флошом врашио у Царшрад.

[71] Пружање помоћи угроженом Водену (Едеси) ојачало је позиције Алексија Апокавка. У литератури је само регистрован садржај овог описа (уп. *Флорински,* Славине и Византил II, 76 сл.; *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 232), али су остали нејасни многи детаљи. Остали су необјашњени и подаци о заповедницима одреда коњице, који су потицали из рода Палеолога.

[72] Други савремени извори не говоре о походу коњице Алексија Апокавка против одреда српског краља који су опседали Воден. Из описа Јована Кантакузина види се да под зидинама Водена није ни дошло до правог окршаја, већ да се све завршило на чаркама пешадије наоружане стрелама. Ови подаци су регистровани у стручној литератури. Уп. *Флорински,* Славнне и Византин II, 76 сл.; *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 232.

[7]3 Иако у тексту стоји да је Цимпан српски (трибалски) пастир, уочљиво да његово име није словенско; оно уосталом није регистровано у раду *М. Грковић,* Речник личних имена код Срба, Београд 1977. Зато је још *Флорински,* Славнне и Византин II, 76 веровао да је Цимпан (Чибан) био насељеник, али је *Новаковић,* Стара српска војска 144, н. 1 посумњао у његово објашњење, поводећи се за тврђењем самог Јована Кантакузина да је Цимпан био Србин (Трибал). *R. Guilland,* Le Maitre d'Hotel de l'empereur, REB 3 (1945) 209 (= Recherches I, 255) такође узгред констатује да је Цимпан Србин. Чини се да његово име упућује на влашко порекло, а то би одговарало и његовом положају у српској држави. Околности да су изасланици Јована Кантакузина коначили код Цимпана показује да је он био угледан и имућан пастир.

[74] У средњовековним изворима нема података о селу Давидову у околини Просека.

[75] Није јасно о коме члану рода Палеолога се овде ради. *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 232 само региструје да су Константин Палеолог и Арсеније Цамплакон били солунски племићи. *Теохаридис* Τζαμπλάκωνες 172 сматра да је у питању Константин Палеолог, син деспота Михајла Кутрула и Ане Палеолог, који је још јуна 1342. године био уз Јована Кантакузина, а 1343. године се спомиње у Серу. Међутим, још је *Papadopulos,* Genealogie 30, No. 48 упозорио да је овај Константин Палеолог увек био присталица Алексија Апокавка а не Јована Кантакузина. Зато је свакако у праву *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 38 који само наглашава да је овај Константин један од малобројних припадника рода Палеолога који су пристали уз узурпатора Јована Кантакузина и сматра да га не треба мешати са Константином Палеогом, сином деспота Михајла Кутрула и Ане Палеолог. *Nicol,* Kantakouzenos 51, No. 46 омашком наводи да је овај Константин Палеолог имао достојанство севастократора. Исто: *Теохаридис,* Ιστορία 396. Из ових година XIV века познат је и Константин Палеолог син протостратора Михајла Тарханиота Палеолога Главе: он је, баш као и његов отац Михајло (умро око 1337), могао да узме и презиме Палеолог. Cf. *Papadopulos,* Genealogie 14 sq., No. 24.

[76] Велики папија Арсеније Цамплакон је један од византијских великаша који су непосредно после смрти цара Андроника III Палеолога (јуна 1341) преговарали са Јованом Кантакузином (в. нап. 16 овог коментара). Овде га срећемо као присталицу Јована Кантакузина у чије име одлази да преговара са српским краљем. Cf. *Теохаридис,* Τζαμπλάχωνες 167. Тај Арсеније Цамплакон имао је куће и друге лоседе у Солуну, а Стефан Душан априла 1348. године потврђује манастиру Ватопеду једно такво имање Цамплакона у овом граду. Уп. *Со.iоејее-Мошин* 144, бр. 18. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 91, n. 606 погрешно каже да је имање даровано манастиру Ивирону. Иначе тај Цамплакон је споменут као поседник и у практику из јануара 1342. године нађеном у светогорском манастиру Каракалу. Cf. *Lemerle,* Praktikon inedit 278—298.

[77] Епизода о заробљавању изасланика Стефану Душану давно је регистрована у литературиг. Утт. *Флорински,* Славлне и Византил II, 77; *Теохаридис,* Τζαμ-λά ιωνες 168; *R. Guilland,* Le Concierge du Palais, EB 1 (1943) 209 (= Recherches I, 255). Међутим, стари Т. Флорински је погрешно навео да је Јован Кантакузин, упутивши ово посланство, предочавао Стефану Душану пролазност овоземаљске славе и објашњавао му разлоге који су га навели да му се обрати за помоћ; сам текст не даје основ за такво тумачење. *Matschke,* Konstantinopel 238 констатује да су изасланици Јована Кантакузина злостављани у градићима у унутрашњости земље, а као пример наводи српског пастира Цимпана. Чини се да ова епизода не може да послужи за илустрацију стања у Византији, јер се ипак све одиграло на територији српског краља. Поставља се питање судбине изасланика Јована Кантакузина које је пастир Цимпан одвео у Солун и предао великом дуксу Алексију Апокавку. Протосеваст Константин Палеолог је бачен у тамницу, а Арсеније Цамплакон је као царев рођак бродом напустио Солун. Српски пастир Цимпан је као награду добио куће и поседе породице Цамплакона у Солуну. Cf. *Теохаридис,* Τζ«·Λπλά'.ω\ε; 167 sq.; *Matschke,* Konstantinopel 237.

[78] Хронологија описаних догађаја којима се, како тачно уочава *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 36, завршава прва етапа грађанског рата у Византији углавном је јасна. Па ипак су чињени покушаји да се они уз помоћ исказа Нићифора Григоре, а

А цар Кантакузин, пошто се војска из Цариграда и Солуна од њега одвојила, одустајући од борбе, преостали део дана проведе на путу и заноћи на улазу у теснаце Просека.[79] Овај Просек је веома моћна тврђава (φρουρών), подигнута на врху брежуљка.[80] Некада се налазила под влашћу Ромеја, а за време међусобног ратовања царева Андроника из мржње према младом цару драговољно се предаде владару (άρχων) Трибала.[81] Тада је [тврђаву] држао неки Михајло, који је добио од владара Трибала. А овај Михајло, како је сам доцније причао, био је један од царевих дворана (οικείων), па је због неког разлога пребегао Краљу.[82] Тада, видећи улогорену

и неких других савремених извора прецизније датирају. Одавно је изречено уверен>е да је Јован Кантакузин јула 1342. године преговарао са Стефаном Душаном. Cf. *Флоринскш,* Славлне и Византм II, 86 сл.; *Muratore,* Principessa 361; *Јиречек,* Историја I, 219; *Nicol,* Kantakouzenos 51, No. 22; *Пурковић,* Српски патријарси 42; Историја српског народа I, 517 *(Б. Ферјанчић).* Значајне напомене о хронологији ових догађаја даје *Schreiner,* Kleinchroniken II, 254 sq., обраћајући пре свега пажњу на прецизно казивање Нићифора Григоре (уп. нап. 46 коментара вести овог писца) да је Јован Кантакузин десет месеци боравио у Србији. Са друге стране он се позива и на вест Кратке хронике (cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 40) да је априла 1343. године Јован Кантакузин напустио табор српског краља и отишао у Верију. *Soulis,* Serbs 15, 172, n. 93 сматра да је Јован Кантакузин јула 1342. године стигао у Пауне код Приштине, позивајући се такође на горе споменуте податке Нићифора Григоре. Све то потврђује да је Јован Кантакузин јула 1342. године стигао на територију Стефана Душана.

[79] Јован Кантакузин жели да нагласи да је изгубио присталице како у самој престоници, тако и у Солуну, чији су житељи одбили да му отворе градске капије. То је био одлучујући ударац за његове позиције у Византији који га је приморао да крене у Србију не би ли од Стефана Душана добио помоћ за настављања борбе за власт.

[80] Тврди град Просек, чији неприступачан положај огшсују и ранији византијски лисци (уп. Виз. извори IV 158—163, 232—238), налазио се високо изнад стрмих обала Вардара на улазу у клисуру Демир Капије. Доминирао је над Тиквешким Пољем, & његова област се према западу простирала до Прилепа и према северу до Скопља. Уп. *А. Дероко,* Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950, 195—198, Историја мак. народа I, 167 сл. У Просеку је постојала црква св. Богородице коју је 1348. године Стефан Душан даровао Хиландару. Угг. *В. Пешковић,* Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 41, бр. 60. *Б. Алексова,* Просек — Демир Капија, Словенска некропола у Демир Капији и словенске некрополе у Македонији, Скопје — Београд 1966, 22 верује да се црква св. Богородице налазила на месту откопане базилике са гробовима и налазима из XIV — XV века. Писци студија о средњовековном Просеку *Н. Радојчић,* О неким господарима града Просека на Вардару, Летопис МС 259—260 (1909) 1—19, 32—40 и *П. Мутафчиев,* Владателите на Просек, Сборник на БАН 1 (1913) 1—85 усредсредили су пажњу на збивања из краја XII и почетка XIII века, када су овде владали Добромир Хрс и Стрез. Каснија историја града остала је нажалост изван њиховог интереса.

[81] О предаји Просека српском краљу Стефану Дечанском у време грађанског рата између царева Андроника II и Андроника III Палеолога говоре Јован Кантакузин и Нићифор Григора (в. одломак бр. 8 превода вести овог писца). Тада је заповедник града био Михајло Асен.

[82] Одавно су регистроване вести о Михајлу, заповеднику Просека за кога се веровало да је византијски пребег. Уп. *Флоринскш,* Славине и Византин II, 77; *Радонић,* Јован Оливер 46; *Јиречек,* Историја I, 219. Податак да је у лето 1342. године Михајло држао Просек *Динић,* Рељa Охмућевић 98, н. 13 користи за омеђивање Хрељних поседа који овде нису прелазили на десну обалу Вардара (в. нап. 43 овог комеитара). У жељи да се потпуније објасне ови подаци обраћена је пажња и на личност заповедника Просека Михајла, који је пре тога очигледно био човек византијског цара_

војску и верујући да од Ромеја долази пљачке ради, покупи пешака и коњаника колико је највише могао, ноћу поседе теснаце и са зором се припреми за бој, како би војсци спречио пролаз.[83] Тако исто и цар, видевши да су они запосели најбезбедније положаје краја, нареди да војска буде под оружјем као да ће ступити у борбу. Друго се ништа боље није могло урадити. А Михајло, желећи да сазна одакле је војска и ко је заповедник, нађе се близу логора и препознавши из далека неке своје сроднике и пријатеље, позва их по имену и распита се о заповеднику.[84] Када га они обавестише да је то цар Кантакузин, ништа не оклевајући одмах приђе и целива ногу (цареву).[85] Пошто се и сам представи, изразио је цару своје саосе-

Још је *Новаковић,* Стара српска војска 141 веровао да је у питању Михајло Асен који је 1328. године предао Просек краљу Стефану Дечанском (в. претходну напомену), а сада је (1342) отворио капије града Јовану Кантакузину. Ову идеју је разрадио *Соловиев,* Греческие архонтн 178 sq., претпостављајући да је тај Михајло Асен, који је 1328. из непознатих разлога прешао Србима, седео у Просеку окружен својим присталицама — Грцима. У покушају идентификације личности заповедника Просека А. Соловјева збуњује околност да је он у делу Јована Кантакузина (1342) наведен без презимена и титуле, што цар гшсац редовно чини када говори о Михајлу Асену, блиском рођаку своје супруге Ирине. Идентификацију овог заповедника Просека са Михајлом Асеном склони су да прихвате *Škrivanif,* Gradovi i utvrđenja 114 и *Soulis,* Serbs 15. Свакако да је исправна сумња *Максимовића,* Виз. управа 33, н. 59 у ову идентификацију, јер, како је то уочио и А. Соловјев, Јован Кантакузин не придаје Михајлу заповеднику Просека ни презиме а ни титулу, иако то увек чини када је у питању Михајло Асен. Уосталом, читав ток царевог излагања не показује да је тадашњи заповедник Просека био блиски рођак његове супруге Ирине, која је такође потицала из куће Асена. Михајло Асен, брат од стрица Ирине Кантакузин, налазио се и даље међу присталицама Јована Кантакузина, па је 1351. године присуствовао исихастичком сабору у Цариграду. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas, 141; *Nicol,* Kantakouzenos 75. О каријери Михајла Асена в. *Успенскш,* Болгарские Асеневичи 6 сл.; *Trapp.* Genealogie der Asanen 169; *idem,* Prosop. Lexikon No. 1514. Ниједан од ових просопографских прилога не наводи да је Михајло Асен, брат од стрица царице Ирине Кантакузин, био 1342. године заповедник Просека. Према томе у питању је неки други човек са именом Михајло, који је под непознатим околностима такође пришао Стефану Душану.

[83] Као заповедник важне тврђаве Просека Михајло је имао војску састављену од коњаника и пешака; вероватно се радило о војној пратњи односно дружини. Занимљиво је и објашњење да је Михајло веровао да долази пљачкашка војска Ромеја и да се зато спремао за борбу. То сведочи да су чести били напади са византијске територије на пограничне области српске државе, а свакако су такви походи предузимани и у супротном смеру. Уосталом, такво немирно и нередовно стање на византијско српској граници у Македонији карактеристично је и за раније деценије.

[84] Полазећи од ових вести, *Соловиев,* Греческие архонтн 178 sq. закључује да је у тврдом граду Просеку Михајло седео окружен присталицама Ο αί τι,νας ιών συνήθων χαι φίλων πόρρ^θεν ιδών) који су као и он били Грци. Међутим, чини се да Јован Кантакузин овде жели да каже нешто сасвим друго: наглашава да је сам Михајло имао доста пријатеља међу људима из његове пратње, што је сасвим разумљиво с обзиром на околност да је Михајло раније био византијски човек и да је пребегао Србима.

[85] Огшс сусрета Михајла са приспелим Јованом Кантакузином показује да се ради о проскинези, једном од основних видова обожавања (adoratio) цареве личности. Иако се први знаци проскинезе јављају средином III века наше ере, она је званично уведена за владе Диоклецијана (284—305), а имала је различите етапе развитка ТОКОМ дуге византијске историје. Међутим, проскинеза није била само почаст већ и одређена обавеза царских поданика, јер сваки од њих није смео да се увек приближи цару. Cf. *L. Brehier,* Les institutions de l'empire byzantin, Paris 1970, 61 sq.; *O. Treitin.*

ђање у невољи и посведочио је спремност да му се нађе при руци, обећавајући велику захвалност Богу ако му се дозволи да може да јавно искаже благонаклоност према њему. И одмах омогући потпуно слободан пролаз и преноћиште војсци код мештана. Тај дан цар проведе у Просеку као гост Михајлов, а истовремено су војсци прибављене потребне намирнице од којих су нестале последње залихе.[8^]

Сутрадан кренувши одатле и прешавши реку Вардар (Ἄξιός),87 ишао је према граду Скопљу (επί Σκοπιάν πόλιν), који је такође у давнини био ромејски, а од пре много година га држе Трибали.[88] Када је требало да наставе пут према граду Велесу (Βελεσσδν πάλιν)[89] — а тај слично као и остале градове држе Трибали — угледају како војска у густом поретку пролази земљом са друге стране реке. Цар је, погађајући шта је, тј. да је το један од најмоћнијих Трибала именом Оливер (Λίβερος)[90] — наиме још пре беше

ger, Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniell, Darmstadt 1956, 84—89. О проскинези и касно-византијско време драгоцене податке даје Псеудо-Кодин, описујући проскинезу коју цару Михајлу VIII Палеологу чини ђеновљански изасланик у Цариграду. На вратима свечане царске сале (триклинијум) он клекне два пута, а затим долази до средине одаје, прилази цару и целива његову ногу и руку која стоји на престолу. Cf. Pseudo-Kodinos, 235 sq. Овај временски блиски опис показује да је целивање цареве ноге тада било саставни део чина проскинезе, баш као што Јован Кантакузин описује долазак и поздрављање Михајла, заповедника Просека.

[86] Подаци о несташици хране добро илуструју тежину положаја војске Јована Кантакузина која је кренула према унутрашњости српске државе. О несташици хране говори и Нићифор Григора у опису боравка византијског претендента у Србији (в. нап. 45 коментара вести тог писца).

[87] Тврђава Просек налазила се на левој обали Вардара, где су откривени бројни остаци љених моћних бедема. Уп. *Б. Алексова,* Просек — Демир Капија. Словенска некропола у Демир Капији и словенске некрополе у Македонији, Скопје — Београд, 1966, 20—22.

[88] Јован Кантакузин очигледно говори о протеклим догађајима а желећи да опише како је Скопље дошло под српску власт. *L. Mavromatis,* La prise de Skopje par les Serbes: date et signification, Travaux et memoires 5 (1973) 330 сматра да царев податак није сасвим одређен и да он уствари оклева да каже када су Византинци коначно изгубили Скопље. На основу оваквог тумачења аутор покушава да ревидира 1282. годину досада усвајану хронологију Милутиновог освајања Скопља (в. нап. 65 коментара за вести Георгија Пахимера).

[89] Ово је један од ретких података средњовековних извора о Велесу. Вредно је напоменути да га Јован Кантакузин назива градом (πόλις), што он а и остали византијски гшсци чине само ако се ради о већим и значајнијим насељима која нису само војна упоришта. За мања насеља употребљава се термин тврђава, утврђење κάστρον, φρούρην).

[90] Ово су прве вести наративних извора о Јовану Оливеру, једном од најугледнијих велможа у српској држави Стефана Душана. Подаци византијских историчара XIV века — Јована Кантакузина и Нићифора Григоре — су и једини које у наративним изворима налазимо о овом великашу. Од домаћих извора о њему дају податке повеље, записи на рукописима или натгшси са зидова његових задужбина. Већ само његово име Αίβερις како га бележи Јован Кантакузин, привукло је пажњу. Још је *Јиречек,* Историја II, 254, 303 упозоравао на западно порекло имена Оливер, које је у средњовековну Србију стигло преко приче о Карлу Великом. То тумачење је у новије време детаљније аргументовала *М. Грковић,* Речник личних имена код Срба, Београд 1971, 151 и Да ли су у средњовековној Србији биле познате приче о Карлу Великом, Ономастички прилози 4 (1983) 199—203; она констатује да се име Оливер

најраније јавља у повељи краља Милутина из 1320. годиие, а да је нарочито често у српској сељачкој средини половином XV века, када се јављају оба облика Оливер и Оливера. Не улазећи у ономастичка разматрања, вредно је напоменути да се слично име среће и у грчким текстовима XIV века. Хоризма цара Андроника III Палеолога из 1334. године спомиње Манојла Ливероса, дукса теме Волерон и Мосинопољ, као и Сер и Стримон. Cf. *Guillou,* Prodrome No. 31, 1—2; *Asdracha,* La region des Rhodopes 192. У практицима поседа манастира Богородице Гомата на острву Лемносу (јануар 1284) који је припадао светогорској Великој Лаври, међу сељацима поседницима среће се и име Ливерос. Cf. Actes de Lavra II, ed. *P, Lemerle,* etc, Paris 1977, No. 93, 62, No. 74, 45, No. 77, 71 sq. Име Ливерос наводи и практик манастира Есфигмена из 1318. године. Cf. Actes d'Esphigmenou, ed. /. *Lefort,* Paris 1973, No. 14, 109. У ватиканској збирци печата постоји примерак са грчким натписом Данила Ливера (Δανιήλ Λιβερβϋ). Cf. V. *Laurent,* Les sceaux byzantins du Medailler Vatican, Cittä del' Vaticano 1962, 138—141, No. 130. Први податак о Јовану Оливеру по свој прилици дају дубровачки документи: 28. јуна 1336. године Оливер Геркинић, великаш рашког краља, примио је неке драгоцености и 195 дуката, поклад свог покојног таста Каравиде. Уп. *К. Јиречек,* Споменици српски, Споменик САН 11 (1892) 25 сл. На основу овог податка *Радонић,* Јован Оливер 79 сл. је веровао да је Оливер био грчког порекла, као и његова супруга, кћи споменутог Каравиде. То је често понављано у стручној литератури, али је *Soulis,* Serbs 171, n. 91 оштроумно уочио да име Оливеровог брата Богдана свакако није грчко, na је закључио да је та породица, иако можда грчког порекла, тада већ била србизирана.

Први Кантакузинови подаци о Јовану Оливеру показују да се ради о угледном и моћном великашу, али је свакако неодрживо уверење (cf. *Laurent,* Les sceaux du Vatican 140 sq.) да је он био сасвим независан господар. То негира грчки натпис из нартекса цркве манастира Леснова (август 1349) где се каже да је храм подигнут „за царевања Стефана и Јелене и њиховог сина краља Уроша". Осим тога у нартексу цркве насликан је цар Стефан Душан са царицом Јеленом. Уп. *Симић,* Лесновски манастир 12; Okunev, Lesnovo 224, 244 сл. Међутим, без обзира на чињеницу да је Јован Оливер признавао власт Стефана Душана, Кантакузинови а и други подаци сведоче о његовој снази и угледу. Почетак успона Јована Оливера везивао се за преговоре византијског цара Андроника III Палеолога са Стефаном Душаном (1334, 1336), када се он вероватно спријатељио и са самим Јованом Кантакузином. Уп. *Радонић,* Јован Оливер 91 сл.; *Okunev,* Lesnovo 224 sq.; *Пурковић,* Јелена 13. Корене Оливерове моћи *Новаковић,* Виз. чинови 238 сл. је тражио у сродству са Стефаном Душаном, оствареном између 1341. и 1347. године, док је *Радонић,* Јован Оливер 92—99 претпостављао да се он 1336-7. године оженио Маријом Палеолог, удовицом краља Стефана Дечанског. То Ј. Радонић закључује на основу једне повеље из 1340. године где Стефан Душан спомиње неку деспотицу коју назива и мајком. Претпоставку о браку моћног Јована Оливера са бившом српском краљицом прихватили су *Јиречек,* Историја I, 262; *Okunev,* Lesnovo 224 и *Агашоновић,* Цар Симеон 53—57 који је из тога извео низ произвољних закључака. Против ове претпоставке устао је *Р. Грујић,* Краљица Теодора, мати цара Душана, ГСНД 1 (1925) 231—323, упозоривши на околност да се Јован Оливер 1341-2. године још увек јавља са титулом великог војводе, па да деспотица, споменута у Душановој повељи из 1340. године, не може бити његова супруга. Р. Грујић верује да је у повељи из 1340. године споменута мајка Стефана Душана (умрла тек априла 1355) која се по други пут удала за неког деспота, можда Иваниша.

Углед и моћ једног средњовековног великаша огледају се у његовим титулама. Јован Кантакузин даје доста података о Јовану Оливеру, али не наводи ниједну његову титулу. Стога није тачна напомена *Пурковића,* Јелена 13 и Српски патријарси 57 да цар писац спомиње Јована Оливера као великог војводу. У најновијем раду о Јовану Оливеру *Томовић,* Повеља манастира Леснова 98, н. 52 уочава да Јован Кантакузин не наводи његове титуле, али то оставља без објашњења. Међутим, неки домаћи извори дају драгоцене податке о титуларном путу Јована Оливера. Повељу од 7. децембра без ознаке године манастиру св. Николе у Кочанима Јован Оливер је потписао као велики војвода све српске земље и поморске. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 662 сл. У натпису из манастира Леснова (1341) споменут је велики војвода Јован Оливер са супругом Аном Маријом и сином Крајком. Уп. *Сшојановић,* Записи I, 30, бр. 71; *Okunev,* Lesnovo 224. Ктиторски натпис из Леснова поново објављује *Томовић,* Повеља манастира Ледаова 84. Један минеј из 1342. године писан је у дане краља Стефана, а no

заповести великог војводе Јована Оливера. Уп. *Сшојановић,* Записи I, 31, бр. 73—75. На монограму у кубету припрате цркве манастира Леснова Јован Оливер је наведен као севастократор, заједно са супругом Аном Маријом. Уп. *Ђ. Бошковић,* Белешке са путовања, Старинар 7 (1932) 88 сл., н. 11; *Томовић,* Повеља манастира Леснова 88 сл. *С. Габелић,* Нови податак о севастократорској титули Јована Оливера и времену сликања лесновског наоса, Зограф 11 (1980) 54—62 исчитала је у најнижем појасу живописа наоса Леснова део ктиторског монограма који спомиње Јована Оливера као севастократора; на основу тога је закључила да је црква Леснова живописана када је Јован Оливер добио овај високи чин, што је морало бити после априла 1346. године, када је Стефан Душан крунисан за цара. Иначе као деспот Јован Оливер је изгледа први пут споменут о повељи цара Стефана Душана манастиру Леснову за коју није сасвим јасно да ли је издата 1347. или 1350. године. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 676—681. О датуму повеље уп. *Томовић,* Повеља манастира Леснова 86—88, н. 8;Л. *Славева,* Дипломатичко-правните споменици за историјата на Полог и соседните краеви во XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија III, Скопје 1980, 340 сл. Грчки натпис из нартекса цркве манастира Леснова (1349) наводи Јована Оливера као деспота, а његову супругу Марију као василису уз синове Крајка и Дамјана. Уп. *И. Иванов,* Бт>лгарски старини из Македонил, Софил 1908, 246; *Симић,* Лесновски манастир 224. О титулама Јована Оливера уп. и *Ферјанчић,* Деспоти 160 сл. Титуларни успон Јована Оливера описан је у познатом натпису поред портрета на северном зиду наоса у Леснову. Ту се наводи да је он по милости Божјој и господина краља Стефана био велики челник, велики слуга, велики војвода, велики севастократор и велики деспот све српске земље и поморске. Уп. *Иванов,* БЪЛгарски старини 158; *Ђ. Бошковић,* Неколико натписа са зидова средњовековних цркава, Споменик САН 87 (1938) 10. Садржај натписа често је коментарисан при чему је највише пажње посвећивано титули деспота са којом је Јован Оливер завршио свој животни пут. *Новаковић,* Виз. чинови 239 је погрешно веровао да је Јован Оливер још пре проглашења царства у Србији постао севастократор, а да је приликом тог свечаног чина добио вишу деспотску титулу, док је његов син Дејан постао севастократор. Полазећи од уверења да је Јован Оливер био ожењен Маријом Палеолог, *Радоњић,* Јован Оливер 90 сл., 102 је тако објашњавао и његову деспотску титулу: веровао је да је Јован Оливер њу добио од византијског цара Андроника III Палеолога, а приликом аеговог састанка са Стефаном Душаном у Радовишту (1336). После проглашења царства у Србији (1346) Јован Оливер је поново добио чин деспота, али овог пута од српског цара Стефана Душана. Уп. */. Радоњић,* Наши деспоти током векова, Глас САН 219 (1956) 12. Садржај лесновског натписа *Ђ. Сшричевић,* Једна хипотеза о титуларном имену српских деспота XIV века, Старинар 7—8 (1956—7) 119 сл. дели на две целине: све титуле закључно са севастократорском Јован Оливер је стекао од краља Стефана Душана, а највишу — деспота од неког лица чије име није наведено. Аутор верује да се ради о Јовану Кантакузину који је за време боравка у Србији (1342) дао Јовану Оливеру знаке деспотског достојанства. Формални разлог за ову почаст он види у плановима о удаји кћери Јована Оливера за Кантакузиновог сина Манојла, чиме би моћни Душанов великаш постао рођак самог Јована Кантакузина. У лесновском натпису није споменуто византијско порекло деспотске титуле Јована Оливера, јер је он настао после раскида савеза између Јована Кантакузина и српског краља; сам Јован Кантакузин не спомиње ову Оливерову титулу, јер је он исту добио и од Стефана Душана после његовог царског крунисања (1346). Овакво тумачење порекла и хронологије деспотске титуле Јована Оливера није вероватно, јер је он у белешци минеја из 1342. године још увек споменут са титулом великог војводе. Уп. *Сшојановић,* Записи I, 31, бр. 73—75. Дакле две највише титуле севастократора и деспота Јован Оливер је стекао после тога датума. Сазнања о византијским титулама у средњовековној Србији јасно одртавају слојевитост Лесновског натписа. Све чинове закључно до великог војводе Јован Оливер је могао да прими од краља Стефана Душана, али је достојанство севастократора и деспота добио тек после 16. априла 1346. године, када је узимањем царске круне српски владар стекао право да додељује највише дворске титуле (деспота, севастократора и кесара). У то је веровао још *Новаковић,* Виз. чинови 239 само што је погрешно претпостављао да је Јован Олжвер постао севастократор пре 1346. године. *Јиречек,* Историја II, 22 исправно сматра да је Јован Оливер постао севастократор и деспот тек после проглашења царства у Србији (1346). Исто: *Nicol.,* Kantakouzenos 122, n. 3; *Soulis,* Serbs 64. О питању титула Јована Оливера в. детаљније *Ферјанчић,* Деспоти 164 ел.

чуо да тамо он борави — заповеди да неко из пратње преплива реку на коњу (река је овде била непрелазна) и да дође код њега [Оливера], поздрави га од цара и, затим, затражи његово мишљење о томе како сада, када су се овако сусрели, треба да узајамно поступе. Чувши цареве речи, Оливер их свесрдно прими и, пославши одмах једног од својих (οἰκείων) заједно са оним који је био дошао рд цара, на исти начин је и сам отпоздравио и замолио га да крене још мало узводно, тамо где се река може лако прегазити, како би се без икаквих тешкоћа могао с њим састати, па ће онда бити у прилици да саветује оно што сматра да ће бити целисходно; да је он, наиме, још од раније пријатељски расположен према њему [Јовану Кантакузину] из времена када се цар Андроник био састао са Краљем и када је он сам [Јован Оливер] лично с њим [Јованом Кантакузином] водећи разговоре, тај сусрет доживео као залог (ἀφορμ,ἡν) пријатељства;[91] и да сада, још више, жели не само да му буде пријатељ, него и један од оних који верно служе (δουλευ-

91 Ове речи Јована Кантакузина упућују на његове раније везе са Јованом Оли вером, а односе се на године када се византијски цар Андроник III Палеолог састајао са Стефаном Душаном (1334, 1336). Занимљиво је да Нићифор Григора (в. одломак бр. 35 превода вести овог писца) такође наглашава да је Јован Кантакузин одавно познавао Јована Оливера и да је са н>им био повезан старим пријатељством. У опису припрема за први састанак са Андроником III Палеологом Данилов Настављач каже да је Стефан Душан упутио неке великаше у царев табор. Уп. Животи краљева и архиепископа 224. *Радонић,* Јован Оливер 90 верује да се међу тим изасланицима налазио и Јован Оливер који је као добар зналац грчког учинио Стефану Душану велике услуге у преговорима са византијским царем. Међутим, Ј. Радонић допушта могућност да се Јован Оливер могао зближити са Јованом Кантакузином и приликом другог састанка Стефана Душана и Андроника III Палеолога у Радовишту (1336). При томе се позива на речи *Јиречека,* Историја I, 216 да се тада Јован Кантакузин спријатељио са Стефаном Душаном и његовим војсковођама.

[92] Опис Кантакузиновог сусрета са Јованом Оливером одговара нормама односа поданика према цару у позновизантијској историји. Међу бројним исказима поштовања сакралне личности цара стоји и заклетва која се у разним облицима среће од V века па до краја постојања Византије. То је пре свега заклетва коју приликом добијања новог положаја сваки чиновник полаже цару; та заклетва се понавља приликом избора новог цара. Познати су и примери колективних заклетви становништва, када су у ванредним ситуацијама цареви тражили начин да себи и сину наследнику осигурају права на престо. Cf. *N. Svoronos,* Le serment de fidelite ä l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle, REB 9 (1951) 106 sq., 112 sq. Феудализација византијске државе, која је узела маха већ у XII веку, донела је велике промене у односима цара према државним функционерима. За адмшшстративнж апарат феудализиране Византије карактеристична је лична веза чиновника према цару: сваки од њих има епитет царевог слуге (δοῦλο:) са којим се и потгшсује на документима. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 14, 75, н. 56. Важна сазнања о личним односима поданика према цару у феудализираној Византији дају два нажалост још неиздата текста. Први је писмо никејског цара Теодора II Ласкариса (1254—1258) Георгију Музалону где се говори о обавезама Царевог човека (δοῦλ-зс, φΟος, οἰκείο;) према господару и обратно; за верну и одану службу такав човек ужива цареву заштиту а добија и извесну плату. Cf. *Svoronos,* Serment de fidelite 138; */. Verpeaux,* Les oikeioi. Notes d'histoire institutionnelle et sociale, REB 23 (1965) 91 sq. Постоји и спис Манојла Мосхопула, настао непосредно после 1316. године, који теоријски расматра питање заклетве верности цару. Cf. *Svoronos,* Serment de fidelite 130—133. Значајно је да Јован Кантакузин настоји да став и држање Јована Оливера прикаже баш према византијским узорима: он је тада желео да му

Цар по његовом савету мало навише пошавши, лако пређе реку и са Оливером се састане. Он је цару пришао као господару и свако му поштовање указао.[93] Одвео га је кући и три дана га је са читавом војском заиста пријатељски гостио.[94] После тога пред-

положи заклетву верности и да тако постане његов човек (οικείος, ἀνθρά-τος). Међутим, поставља се питање да ли је сусрет Јована Оливера са византијским претендентом заиста тако изгледао, или је овај опис резултат тенденциозности самог Јована Кантакузина.

93 Речи да га је Јован Оливер поздравио као господара (ό δε οία τε δεσπότη πρ;,σεφέρετ:> τφ βασιλεΐ) потврђују оно што је изнето у претходној напомени. Тиме Јован Кантакузин жели да нагласи да је моћни српски великаш у његовој личности признао правог цара коме се придаје стари епитет господара (δεσπότης), иако је од њега још средином XII века створена највиша дворска титула. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 3—26.

94 Околност да је Јован Кантакузин прешао Вардар, састао се са Јованом Оливером који га је три дана гостио, показује да су његови поседи били одмах на левој обали реке. Према томе није тачна претпоставка да је Јован Оливер гостио византијског претендента у самом Велесу, који се налазио на десној обали Вардара. Уп. *Пурковић,* Српски патријарси 57. О поседима Јована Оливера изречени су многи судови. Још је *Флоринскии,* Славине и Византин II, 77 претпостављао да је Јован Оливер био управник неких области на истоку тадашње српске државе, иако текст Јована Кантакузина не даје основа за такве закључке. Каснији историчари су настојали да омеђе територију која је припадала Јовану Оливеру. *Новаковић,* Срби и Турци 132 је тражио његове поседе на доста широкој територији источно и североисточно од Вардара око Велбужда, Кратова, Штипа, Струмице, Велеса и Тиквеша. Полазећи од своје претпоставке да се Јован Оливер 1336—7. године оженио Маријом Палеолог, *Радонић,* Јован, Оливер 89, 91 сл. је сматрао да је ТОМ приликом он и добио кочански крај, Овче Поље, област Тиквеша и Морихова. Међутим, Ј. Радонић сумња да је Јован Оливер држао Велбужд и Струмицу. *Okunev,* Lesnovo 223 веровао је да је Овче Поље са Кратовом, Кочанима, Велесом и можда Штипом чинило посед Марије Палеолог, који је она донела свом другом супругу Јовану Оливеру. Прихвативши претпоставку о браку Јована Оливера са Маријом Палеолог, *Јиречек,* Историја I, 262 и П, 25 са тиме повезује Оливерово поседовање Штипа, што је навело Хрељу дотадашњег господара града да се одметне од Стефана Душана. Заиста, у лесновском натпису (1340—1) се наводи да је Јован Оливер приложио манастиру и поседе у Штипу (уп. *Сшојановић,* Записи I, 30, б. 71; *Томовић,* Повеља манастира Леснова 84), па су из тога *Радонић,* Јован Оливер 88 и *Јиречек,* Историја П, 25 закључивали да је он држар и Штип, који је раније припадао Хрељи. Међутим, *Динић,* Реља Охмућевић 99 није веровао у ову комбинацију, сматрајући да је Штип остао у Хрељиној власти све до његове смрти (крајем 1342); зато М. Динић време настанка лесновског натписа помера у 1349. годину после довршења зидања манастира. У покушајима да објасни овај податак натписа *Томовић,* Повеља манастира Леснова 94 сл. помишља и на могућност да је Јован Оливер купио поседе у Штипу док се град налазио под Хрељином влашћу, па да на основу те околности не треба сумњати у хронологију натписа из манастира Леснова. Поседе Јована Оливера *Р. Грујић,* Који је српски деспот умро као великосхимник Јован Каливит? ГСНД 11 (1932) 233—237 доста уопштено локализује на леву обалу Вардара, источно и јужно од Скопља све до Штипа. Историја народа Југославије I, 411 такође уопштено каже да је Јован Оливер био „господар крајева око Велеса, Штипа, Кратова и Кочана". *М. Рајичић,* Основно језгро државе Дејановића, Ист. часопис 4 (195—3) 239 одређује само северну границу Оливерових поседа: овчепољска област, крајеви између Пчиње, Вардара, Брегалнице и Осоговских Планина. Недавно је *Томовић,* Повеља манастира Леснова 96 сл. покушала да омеђи поседе Јована Оливера: пре 1341. године он је као велики слуга држао крај око Кочана; 1341. он господари Злетовом и долином Злетовске реке, а 1342. године томе придаје и читаву област Овчег Поља. *Т. Томоски,* Овче Поље во средниот век, Годишен зборник Филозофски факултет на Универзитетот Скопје 4, 30 (1978) 254 сл. полази од вести цара писца о сусрету са Јованом Оливером код Велеса (1342) и сматра да су се његови поседи налазили у Овчем Пољу са двором

ложи цару да оде у Скопље и тамо сачека вест од Краља, док ће он још пре тога отићи њему [Краљу] и учинити све напоре, како би га убедио да царев долазак благонаклоно и усрдно прими. Поступивши по његовом савету, цар стиже у Скопље.[95]

Идући преким путем, Оливер убрзо стиже до неког краја које мештани називају Морава (Μοράβαν) и састане се са Краљем, који је испраћао супругу Јелену при одласку у госте њеном брату Александру, цару Миза [Бугара].[96] Изloживши им шта је Кантакузина снашло од саплеменика и како је због издаје присталица земљу Ромеја напустио и до њих стигао, убеди их да га пријатељски и уз почасти дочекају, јер ће ова њему [Јовану Кантакузину] указана пажња у свим потоњим временима чинити велику част и њима [Душану и Јелени] и сину и читавој држави (αρχή) Трибала.[97] Они

у Ђуришту, североисточно од Велеса. Може се веровати да је прелазак Хреље у византијску службу (између 1336 и 1340) ојачао положај Јована Оливера у крајевима источно од Вардара. Најзад, после Хрељине смрти (крај 1342) Јован Оливер је запосео крајеве између Риле, Штипа и Струмице.

Све што је речено о поседима Јована Оливера показује да су се они налазили на левој страни Вардара у области Овчег Поља и Тиквеша; сви остали покушаји њиховог омеђивања нису дали сигурне резултате. У расправљању о поседима Јоваа Оливера треба узети у обзир и претпоставку *Сшричевића,* Једна хипотеза 124 да је област између Струме и Вардара имала посебан статус у српској средњовековној држави: била је то нека врста деспотата, територија која је давана на управу деспотима (Јован Оливер, Дејан, Јован Угљеша, Јован Драгаш). Међутим, овој на први поглед примамљивој комбинацији супротстављају се јаки противаргументи. Достојанство деспота, преузето из суседног Византијског царства где је увек имало чисто титуларни карактер, није повезивано са поседовањем одређене територије (деспотата) или са обављањем одређених функција у администрацији и војсци. Зато се не може претпоставити да је у самом почетку свог постојања у Српском царству титула деспота променила карактер и да је везивана за додељивање одређених територија (деспотата). Против такве претпоставке говори и околност да су у Српском царству постојали и други деспоти (Јован Комнин, Симеон Палеолог), који су управљали областима на сасвим другој страни његове територије.

95 Други савременик Нићифор Григора детаљно описује боравак Јована Кантакузина у околини Скопља (в. одломак 35 превода вести овог писца).

96 Српски краљ се са супругом Јеленом вероватно кретао путем од Врања према Велбужду који означава *Г. Шкриванић,* Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, 96. Боравак Стефана Душана на Морави, вероватно у близини Гњилана, посведочен је подацима домаћих извора. Пред Спасовдан, који је те године падао 9. маја, српски краљ је у Морави издао повељу старцу Јовану, економу хочанском, додељујући му манастир св. Николе Мрачког, који се налазио између Велбужда и Софије. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 408 сл.; *Радонић,* Јован Оливер 97; *М. Пуркоеић,* Итинерар краља и цара Огефана Душана, ГСНД 19 (1938) 240); *Исши,* Јелена 13. У тумачењу вести цара писца *Сшанојевић,* Цар Душан 54 верује да је краљица Јелена одлазила са одређеним задатком у Бугарску: требало је да разговара са братом Јованом Александром о грађанском рату у суседној Византији. Слично тумачење ових вести дао је недавно и *Ателов,* БЪлгаро-виз. отношенш 102, али такве претпоставке немају потврде у савременим изворима. *Мушафчиев,* Историл II, 200 погрешно тврди да је Јован Кантакузин сусрео Стефана Душана на Морави.

97 Убедљиво делују разлози којима је Јован Оливер објашњавао своме господару Стефану Душану да не пропусти погодну прилику и да помогне пребеглом византијском претенденту. Пошто сам Јован Кантакузин овде спомиње једног краљевог сина *Пурковић,* Јелена 9 сматра да је тада 1342. године Стефан Душан са супругом Јеленом имар само сина Уроша.

одмах на то пристану и врате се са пута да би стигли до цара. Као своју претходницу упуте Богдана (Μπογδάνον), брата Оливеровог,[98] шаљући цару поздрав и поручујући да ће ускоро и они стићи до њега. Када је цар дознао да му долази Краљ са женом он је њих отпоздравио и исказао велику радост пријатељства. Подиже се из Скопља [Јован Кантакузин], стиже у неки крај (τόπος), који се због лепоте зове Паун (Ταώ δια το κάλλος ώνομασμένον)" и ту се код неког

[98] Богдан, брат Јована Оливера, једна је од мало познатих личности наше средњовековне историје. Зато су неки аутори само регистровали податке Јована Кантакузина о њему. Уп. *R. Иеанов,* Северна Македонил, Софил 1906, 102; *Радотћ,* Јован Оливер 78, 97. *Николић,* Цар Душан 80 нетачно преноси смисао Кантакузинових речи, наводећи да је Стефан Душан послао византијском претенденту у сусрет војводу Богдана, а Јована Оливера уопште не спомиње. Полазећи од имена млађег брата Богдана, *Soulis,* Serbs 171, n. 91 исправно сматра да је ова великашка породица већ изгубила везу са својим евентуалним грчким пореклом. Великаш са именом Богдан среће се и у каснијем делу византијског историчара Лаоника Халкокондила који најпре бележи да је Стефан Душан дао Богдану област око реке Вардара; затим обавештава да су Турци после победе на Марици (1371) ратовали против Богдана, чији су поседи били у Родопима; најзад, о Богдану се у овој историји говори и у опису сукоба између Бајазитових синова после турског пораза код Ангоре (1402). Cf. L. Chalcocondylae historiarum demonstrationes I, ed. *E. Darkö,* Budapestini 1922, 25, 34, 45. Од наведених података Мавро Орбин је преузео само први да је Стефан Душан Богдану дао поседе око Вардара. Уп. *М. Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 41 сл. У нашој историографији још је *Новаковић,* Срби и Турци 158 сл., 160 сл. коментарисао наведене податке Лаоника Халкокондила, али није веровао да се сви односе на исту личност: први се можда тиче Оливеровог брата Богдана, познатог из историје Јована Кантакузина (1342), али остали говоре о неком другом великашу истог имена. Сумњу С. Новаковића прихвата и *ОсШромрски,* Серска област 21 (= Сабрана дела IV, 458 сл.). *Soulis,* Serbs 102 региструје да о Оливеровом брату Богдану говори и каснији Лаоник Халкокондил, а сматра да је Богдан владао крајевима западно од Сера све до Вардара. Он је истовремено склон претпоставци да је Дејан био трећи брат Јована Оливера и Богдана. Cf. ibid. 220, n. 139.

[99] Ово је један од ретких података византијских извора о Паунима, па га *Guilland,* Essai sur N. Gregoras 246 специјално и региструје као доказ да је Јован Кантакузин доносио тачне географске податке. Вредно је напоменути да Скиличин Настављач, писац друге половине XI века, описује како је 1072. године византијска војска под командом Саронита победила Бодинове устанике код места Таонија (εν τινι τόπῳ λεγομένῳ Ταωνίῳ). Уп. Виз. извориШ, 184 сл. Од домаћих извора прве податке о Паунима даје архиепископ Данило који описује како је после смрти краљице Јелене Анжујске (1314) Драгутин отишао у Пауне да би се срео са братом Милутином. Уп. Животи краљева и архиепископа 95. О цркви у Паунима говори повеља краља Милутина Грачаници из 1321.године. *CLMiklosich,* Mon. serbica 563. Не познавајући цовољно нашуисторију, *Parisot* CantacuzenelSO јеверовао да се овде ради о Призрену, чије имеЈован Кантакузин бележи у народном облику. С. Новаковић верује да се владарски дворац Пауни налазио 2 до 3 километра од Урошевца на левој обали Неродимке, где аустријска секција бележи село Сарајиште. Вероватно да је овде било узгајалиште пауна, веома цењене врсте птица у средњем веку. С. Новаковић помишља да је краљ Милутин после освајања Скопља (1282) подигао дворац у Паун Пољу на путу од Раса према Скопљу. Уп. *Новаковић,* Престонице 22 сл., 36 сл., 42 сл. Данас се сматра да се дворац Пауни налазио у околини Урошевца, иако овде нису пронађени никакви остаци дворских здања, нити је локална традиција сачувала успомену на ово боравиште владара из куће Немањића. Уп. *Јиречек.* Историја II, 9; *А. Дероко,* Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950, 173; *И. Здравковић,* Средњовековни градови и дворци на Косову, Београд 1975, 125 који не спомиње боравак Јована Кантакузина у Паунима. Насупрот томе, *Николић,* Цар Душан 106, н. 1 и *Пурковић,* Јелена 13 сл. региструје само Кантакузинове податке. Међу ретким познатим жупама *В. Гра-*

неутврђеног села (κώμη) по имену Приштина (Πρίστηνον), ιοο састане са Краљем који је стигао са супругом. Они дочекаше цара уз сву могућу, што би се рекло, пажњу и почаст. И они сами били су веома задовољни његовим доласком и радовали су се што им је указана тако велика част. Јер он је њега [Јована Кантакузина] пуштао испред себе и као уваженијем уступао му прва места; на гозбама (ταῖς ἀνακλίσεσι) давао му је боље и више седиште (ὑψηλοτέραν … καθέδραν) а на путовањима и у свим другим приликама постављао га је испред себе.[101].

Код Трибала се још одржава стари обичај да, када неки њихов племић или велможа (τις των ευγενέστερων και μεγάλα δυναμένων) 1[02]

чев, Сербскаи государственоств в X—XIV вв., Москва 1972, 157 сл. наводи и Паун Поље, али се позива само на податке српских извора. Одавно је уочено да нису сачувани остаци не само Пауна, већ ни других средњовековних двораца. *Новаковић,* Престонице 44 сл. је упозоравао да српски средњовековни владари нису живели у градовима, тражећи због лова отворен и слободан простор. *Skrivamo,* Gradovi i utvrđenja 123 констатује да су владарски дворци у средњовековној Србији грађени од лаког материјала, па тиме и објашњава околност да од њих ништа није сачувано.

[100] Јован Кантакузин даје најстарије вести о Приштини, где се вероватно налазио један од двораца краља Стефана Душана. Дословно преносећи податке Јована Кантакузина, историчари наглашавају да је у првој половини XIV века Приштина била неутврђено насеље. Уп. *Јиречек,* Историја II, 8 сл.; *Сшијеиовић,* Српска феудална војска 91 сл.; *Д. Ковачевић-Којић,* Приштина у средњем веку, Ист. часопис 22 (1975) 46.

[101] У коментару ових вести, као и сличних оцена Душановог држања у опису Кантакузиновог посланства у Дидимотику (СаШ. II, 286) *Souils,* Serbs 15 sq. сумња у исказе цара писца да му је српски краљ у свему давао првенство. Пре верује причи Нићифора Григоре да су двојица владара равноправно разговарали и да је Јован Кантакузин даривао Стефана Душана и супругу Јелену (в. нап. 45 коментара за вести овог писца). Преносећи Кантакузинове податке, *Новаковић,* Престонице 29 сл. констатује да је при обедима Стефан Душан давао Јовану Кантакузину више и украшеније седиште. Из ових вести *Јиречек,* ИсторијаП, 235 је закључивао да се у средњовековној Србији при обедима седело на столицама, а да је Стефан Душан понудио Јовану Кантакузину као госту највишу столицу. *Пурковић,* Етикеција у српској држави 112 само региструје основни смисао Кантакузинових вести. Поставља се гштање да ли овај пасус заиста описује начин обедовања на српском двору или је дат на основу сазнања цара писца о свечаним обедима у византијској царској палати. Карактеристично је да Јован Кантакузин овде употребљава реч καθέδρα, која означава и столицу на којој се седело при обедима код Византинаца, па и оним најсвечанијим у царској палати. То показују бројна места још из Филотејевог Клеторологиона, приручника за обедни церемонијал из краја IX века. Cf. N. *Oikonomidšs,* Les listes de prseaeance byzantines des IX[e] et X[e] siecles, Paris 1972, 135, 141, 143, 149, 163, 165, 201, 235, 243, 351. Свакако да је у праву *Кукулес,* V, 165 сл. који сматра да изразе ἀνακλίνεσθαι — ἀνά-Λησεις не треба буквално схватати и веровати да су Византинци лежећи обедовали. Јер, од IX века ти изрази се изједначују са седењем, што и показује начин обедоваaa код Византинаца. Трактат Псеудо-Кодина из средине XIV века описује царев обед за Божић. Пошто цар седне за сто доместик трпезе зове архонте по рангу и даје им место за царевом трпезом. Цар пет пута годишње обедује у свечаној одаји — триклинијуму а у друштву архоната, обучених у свечане одежде. Cf. Pseudo-Kodinos 210 sq., 219 s.q Чини се да у опису Јована Кантакузина не треба тражити стварну слику обедовања на двору Стефана Душана (1342). Тај опис је дат на основу царевог познавања византијских прилика.

[102] Јован Кантакузин употребљава различите називе за властелу у српској држави. Коментаришући ове називе, *Јиречек,* ИсторијаП, 21, 60 је упозорио да Јован Кантакузин најмоћније властелине у краљевом савету (βουλή) назива του; εν τέλει

после дужег времена долази њиховом владару (ἄρχων) и када треба да га по први пут поздрави, тада обојица силазе са коња те онај који је потчињени (δουλεύοντα) најпре пољуби владара у у груди и затим у уста, док при другом сусрету потчињени више не силази с коња, него јашући поздравља господара (δεσπότην).[103] Према њему [Душану] поздрављање се вршило и даље на уобичајени начин, док су се, према његовој наредби, Трибали према цару понашали по ромејском обичају, тј. да при сваком сусрету сви сјашу са коња а при првом, сем тога, са коња силазе на отстојању и при-

καί με,^άλ-χ δυναμένου; или των εν τέλει, τους δυνχτωτάτου;. Истовремено он констатује да се у грчким изворима великаши називају моћни (δυνατοί), великоплеменити (μεγαλώνυμοι), великославни и благородни. *Радојчић,* Српски сабори 293 сл. обраћа пажњу на богатство Кантакузинових назива за припаднике владајућег слоја у средњовековној Србији: εύπατρίδαι, άριστοι, των πρα^; μάτων άρχοντες, δυνατοί, επιφανείς, εν ευγενείς λαμπρυνομένοι, συγκλητικοί; од наведених назива најчешћи је οί εντέλει. Такво обиље варијанти у називима за властелу у српској држави потиче из великог изражајног богатства грчког језика а и жеље класично образованог Јована Кантакузина да своје излагање обогати стилском разноврсношћу.

1°з Домаћи извори не дају много података о правилима понашања на српском средњовековном двору, па су зато историчари мало пажње обраћали правилима етикеције у односима краља и властеле. *Јиречек,* Историја II, 278 напомиње да суу ранијем периоду правила поздрављања била једноставна и као илустрацију наводи описе из Немањиног житија Стевана Првовенчаног: властелин који долази са обавештењима о јеретицима (богумили) клечи пред Стефаном Немањом; жена која тужи свог супруга — јеретика баца се ничице пред Немањине ноге. Исте примере наводи и *Пурковић,* Етикеција у српској држави 112, додајући да је краљ Милутин сишао с коња и клекао пред супругу Симониду, као и да је после сукоба са оцем Стеван Дечански пао пред њим и молио за милост. *Mavromatis,* Fondation 52, n. 144 сматра да је овај начин сусрета владара са великашима специфичан за прилике у Србији и супротставља га опису Теодора Метохита у сусрету краља Милутина и Симониде (1299). Тада је српски краљ, поштујући византијске обичаје, сишао с коња да би поздравио своју невесту. Обичаји и норме опхођења брзо су се мењали у средњовековној Србији због унутрашњих промена и јачања властеле а и услед утицаја из суседне Византије или западних земаља. Тако се у каснијој епоси великаши јављају као краљева љубљена браћа. Уп. *Јиречек,* Историја II, 279. Јачање угледа властеле огледа се и у овом пасусу Јована Кантакузина: при првом сусрету краљ и властелин силазе с коња а властелин љуби владара у груди; при осталим сусретима обојица остају на коњима. Силазак с коња једног од двојице владара или феудалаца значило је његово особито поштовање према оном другом који је остајао јашући. Тако је на пр. забележено да је Лудвик Велики 1366. дочекао цара Јована V Палеолога са великим поштовањем у Будиму: сишао је с коња и кренуо према цару пешке, док је Јован V Палеолог остао на коњу. То је несумњиво означавало особито поштовање угарског краља према госту. Уп. *Г. Моравчик,* ВизантиАские императорн и их ПОСЛБ! в г. Буда, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 8 (1961) 244. Као саставни део поздрављања овде се јавља и пољубац, чин који има важно место у исказивању поштовања у феудалном друштву. Примере из домаћих извора о томе начину поздрављања прикупио је *Јиречек,* Историја II, 279, додајући им и овај опис из историје Јована Кантакузина. Уп. *Пурковић,* Етикеција у српској држави 127 сл. Као израз поштовања феудалне етикеције пољубац је могао да у средњовековну Србију дође из Византије, где је увек био важан део поздрављања и обожавања (adoratio) цара. За свако феудално друштво па и српске средине XIV века карактеристична је употреба коња на којима се крећу владар и великаши. Трактат Псеудо-Кодина о византијском дворском церемонијалу из средине XIV века говори о царским коњима и о функционерима који изводе цара на коњу из царске палате. Cf. Pseudo-Kodinos, 168.

шавши тако целивају цара у колено.[104] И што је још чудноватије, када би се десило да неки из трибалског племства (των ευγενέστερων Τριβαλών) треба обојици да приђе, онда би Краљ поступио према обичају и сјашио с коња ради поздрава, а цар би долазника поздравио јашући на коњу.[105]

А када би он [Јован Кантакузин] долазио у његову кућу (οικία)[106] — долазио је скоро сваког дана, јер он није дозвољавао да остане под шатором,[107] сматрајући разговор са њиме већим

104 Јован Кантакузин пореди византијски начин поздрављања и сусрета цара са оним што је срео на двору Стефана Душана. Међутим, савремени византијски извори не пружају податке којима би ово поређење могли проверити. Већ сам Кантакузинов текст показује неке разлике, тј. да ли се ради о првом или поновљеном сусрету владара са неким од великаша. Псеудо-Кодинов трактат из средине XIV века описује долазак ђеновљанских племића (архоната) који ступајући пред цара клекну и целивају његову ногу и руку; ако долазе сваког дана онда само два пута клекну. Cf. Pseudo-Kodinos 235 sq. У односу на раније описани начин поздрављања владара у српској држави овде се јавља целивање цареве ноге, познати вид исказивања обожавања (adoratio) његове личности. Као знак поздрављања пољубац потиче још из римског времена, а у доба цара Диоклецијана (284—305) постаје обавеза за припаднике царске куће. У развитку церемоније обожавања цареве личности у Византији пољубац има посебно место, јер је поданицима било одређено који део царевог тела могу да целивају. Целивање цареве ноге и колена било је саставни део проскинезе, а у IX и X веку целивање ноге је први поздрав после крунисања. Последњи облик оваквог поздрављања било је целивање царевог стопала. Међу разним облицима целивања, уобичајеним за византијски дворски церемонијал, пољубац у десну страну груди значио је велику почаст за царске чиновнике. У касно-византијској историји тај начин поздрављања био је доста редак. Cf. *O. Treitinger,* Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Darmstadt 1956, 91 sq. АКО је 1342. године постојала нека разлика између поздрављања византијског цара и оног што се у сличним приликама чинило у Србији, природно је претпоставити да су у овом церемонијалу све присутнији византијски утицаји. *Јиречек,* Историја II, 279 сматра да је после царског крунисања Стефан Душан променио начин поздрављања и да су га поданици по византијским учорима целивали у ногу, што се види из описа које је оставио Филип од Мезијера. *Сшјеиовић,* Српска феудална војска 63 погрешно схвата податке Јована Кантакузина, па каже да је Стефан Душан увео византијски начин поздрављања и захтевао да га великаши целивају у колено.

105 Опис начина поздрављања свакако је веродостојан, али се из излагања Јована Кантакузина види да је он био изненађен околношћу што је српски краљ силазио с коња да би поздравио свог великаша. Сам Јован Кантакузин могао је да га поздрави остајући у седлу свог коња.

106 Подаци о краљевој кући наводе *Јиречека,* Историја II, 8 сл. на помисао да се тада Јован Кантакузин нашао у једном од двораца српског владара. Говорећи о походу цара Исака II Анђела против Стевана Немање, византијски историчар Никита Хонијат У једној беседи спомиње кућу (οίκος) српских великих жупана. Уп. Виз. извори IV, 227. *Јиречек,* Историја II, 230 дословно схвата овај податак и верује да се он заиста односи на боравиште српског великог жупана. Вероватније изгледа да Никита Хонијат У познатом беседничком маниру изражавања под споменутим изразом кућа (οίκος) подразумева читаву Немањину државу. Уп. Виз. извори IV, 227, н. 21. Дворци српских средњовековних владара грађени су од плетера и дрвета, како наводи барски архиепископ Гијом Адам, напомињући да је куће од камена и другог тврдог материјала видео само у приморским градовима. Cf. Recueil des historiens des croisades. Documents armeniens II, Paris 1906, 478 sq. превод *С. Новаковића,* ГНЧ, 1894, 31 сл. Зато и нису очувани остаци двораца срггских средњовековних владара. Уп. *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 123.

107 *Новаковић,* Престонице 29 сл. веровао је у истинитост података да је Јовав Кантакузин 1342. године у Србији становао под шатором и да је одатле долазио на Душанов двор. Томе је склон и *Јиречек, ИсШорија* II, 232, јер напомиње да се у средњовековној Србији на путовањима становало под шаторима.

задовољством од било којег другог посла — онда би га, по његовом наређењу, млади племићи трчећи сачекивали пешице пред капијом,[107a] а у дворишту (αυλή) старији и великодостојници од угледа, док би он сам најчешће излазио пред прву кућу (επί τον πρώτον των οίκων) после дворишта да би поздравио, или би чак изишао до места где је он [Јован Кантакузин] с коња силазио.[108] Не мање поштовање

107a Подаци о младој властели која сачекује Јована Кантакузина могу се поредити са сличним, додуше веома ретким вестима, из других извора. На основу описа Јована Кантакузина *Новаковић,* Престонице 47 закључује да је код Срба средњег века постојао обичај да угледне особе стижу пред краља или цара у пратњи раскошно одевених младих великаша. У познатом путном извештају византијског посланика Теодора Метохита из краја XIII века такође се говори о свечано одевеним младим племићима који су по наређењу самог краља Милутина сачекивали византијске изасланике. Cf. C. Sathas, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη I, Βενετία 1872, 172 (в. превод вести писца у овој књизи); *Пурковић,* Етикеција у српској држави 112. Занимљиво је да архиепископ Данило (Животи краљева и архиепископа 144 сл.) младе великашке синове зове унутрашњим тј. тајним дворанима, што *Јиречек,* Историја II, 24 повезује са подацима Јована Кантакузина. Душанов законик (члан 51) говори о обавези властелина да преда сина или брата на двор. Уп. Законик Стефана Душана 44. На основу тог податка *Тарановски,* Историја I, 32 закључује да је на српском двору постојала властеоска служба коју су попуњавали млади племићи, а која је претстављала неку врсту школе. Чини се да је Јован Кантакузин овде веродостојно забележио један вид поздрављања угледних гостију на двору Стефана Душана, обичај који се разликовао од обичаја који су важили на византијском двору,

!08 Ово је један од ретких описа унутрашњости дворца српских средњовековних владара, па је одавно привукао пажњу. *Новаковић,* Престонице 31 упозорава да се под двором не разумеју само куће „него и земља уз куће и под кућама, као што је то исто значење везано са грчком речју авлија (αυλή) која је код нас и сад у употреби". На основу Кантакузинових вести *Јиречек,* Историја II, 230 покушава да реконструише изглед краљевског дворца: кроз капију се улазило у двориште, где су гости остављали коње, а затим се ишло у спољне и унутрашње одаје „међу којима свакако беше већих просторија за државне саборе, суђења, већања, свечаности и гозбе". *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 123 наглашава да су у средњовековној Србији владарски дворци грађени од лаког материјала, а као илустрацију наводи Кантакузинов опис Душанове резиденције (1342). Тај дворац се састојао од „скупа павиљона постављених у средину великог дворишта" које је такође грађено од лаког материјала. У тумачењу података Јована Кантакузина о изгледу резиденције српског краља поставља се питање да ли је реалан опис или је дат на основу пишчевих сазнања о царској палати у Цариграду. Иако нису сачувани описи царске палате из овог времена, ипак у савременом трактату Псеудо-Кодина има неких података о њеном изгледу. Овде се на више места говори о дворишту палате (ή του παλατιού αυλή), где су се одвијали одређени делови дворских церемонија. Севастократори и кесари пешице долазе у двориште царске палате, а цар се овде пење на коња, чије узде држе носиоци одређених титула. Cf. Pseudo-Kodinos 146 sq., 168. Кандидат за патријарха силазио је с коња изван дворишта царске палате, а ако је већ рукоположен онда је то чинио у самом дворишту. Cf. Ibid. 281. У дворишту царске палате налазили су се и посебни војници који су имали коње а заповедао им је алагатор. Cf. Ibid. 180. Трактат Псеудо-Кодина спомиње и капију дворишта царске палате (ή πύλη τη; του παλατιού αυλής) до које је хартуларије доводио царевог коња, а за Божић када цара поздрављају многи достојанственици протовестиарит је стајао код ове капије. Cf. Ibid. 168, 207. На Божић се у царску палату доноси икона Богородице Одигитрије која овде остаје до Ускрса. Ту икону цар сусреће на капији дворишта палате. Cf. Ibid. 231. Полазећи од ових података добро обавештеног Псеудо-Кодина о значају дворишта царске палате у церемонијалу, верујемо да његово познавање Јован Кантакузин и користи у опису пријема (1342). Зато се цареве речи не могу користити за реконструисање изгледа дворца Стефана Душана.

цару је указивала и Краљева супруга, такмичећи се да ни у чему не заостане за њим. Тако се држала за читаво време док је цар био у друштву са њима.[109]

Пошто је почетком боравка подоста дана владар (αρχών) Трибала гозбама и здравицама у довољној мери исказивао своју благонаклоност према цару, најзад га упита због чега је дошао код њега и да ли нешто тражи од њега. Цар рече да је код њега дошао пријатељства ради; јер, да људи здраве памети не могу стећи ништа што би било боље и паметније од чврстог и искреног пријатељства; затим да би од њега [Краља], уколико овај то хоће и жели, добио помоћ, како би се вратио у своју земљу (προς την οἴκείαν). [Цар] мисли да и њему [Краљу] није непознато шта је он све доживео за последњих девет месеци колико већ траје рат међу Ромејима,[110] колико је без своје кривице навукао мржње од својих саплеменика, како су они покренули необјављени рат и, на крају свега, како су га издале присталице пришавши непријатељу. Ако не жели да му помогне, да га отворено одбије, како би могао да размисли шта је по њега и његове присталице боље и да то уради. А да се не чуди што је он [Јован Кантакузин] био рекао: „Ако може да помогне". Он [Јован Кантакузин] то није рекао стога што би сматрао да је он [Краљ] немоћан, него стога што он [Јован Кантакузин] зна да је свима људима у подједнакој мери дато да хоће али не и да могу. Јер понекад и они, који су наизглед веома моћни, буду спречени неким сметњама и губе способност да ураде оно што хоће, било због тога што их притискују моћни суседи, било стога што сами намеравају да зарате са неким суседним народима. Управо због тога је он [Јован Кантакузин] био рекао: „Ако може". Јер нс би било оправдано да га узнемирава, пошто се такве ствари у животу веома често дешавају. [Цар] је касније причао да је ове речи био рекао Краљу намерно како би, уколико не жели да му помогне, из његових сопствених речи добио поуздан знак да му, ускраћујући можда помоћ, неће ускратити и пријатељство. Јер био се прибојавао [Јован Кантакузин] да [Краљ], уколико не би хтео да му помогне,

[109] Кроз читав опис боравка у Србији и преговора са Стефаном Душаном Јован Кантакузин истиче благонаклоно и пријатељско држање које је према њему имала краљица Јелена. О личности Јелене, чије име овде није споменуто, в. нап. 118 овог коментара.

по Речи 0 трајању грађанског рата међу Византинцима потврђују закључке донете на основу података других извора о хронологији царевог боравка у Србији и преговорима које је водио са Стефаном Душаном. Поставља се питање одакле Јован Кантакузин рачуна почетак борбе против царице Ане Савојске и њених сарадника. Иако он сам то не прецизира, природно је претпоставити да грађански рат формално почиње проглашењем Јована Кантакузина за цара у Дидимотици 26. октобра 1341. године. Тај датум забележен је и код самог Јована Кантакузина (II, 165 sq.), а и у другом савременом спису Нићифора Григоре (II, 611), као и у Краткој хроници која описује догађаје до 1352. године. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 82, No. 35; *Nicol,* Kantakouzenos 47. Полазећи од тог датума, девет месеци истиче крајем јула 1342. године, што се слаже са осталим елементима коришћеним за одређивање хронологије боравка Јована Кантакузина у Србији (в. нап. 46 коментара за вести Нићифора Григоре).

не поведе рат против њега, помишљајући да ће он [Јован Кантакузин] већ тдме што му је ускраћена помоћ, разбеснети се и постати непријатељ.ш

Краљ одврати: „Добро си учинио, о царе, објаснивши своје речи. Јер она твоја реч не мало ме узбуни и памет помути, те помислих да ти такве ствари говориш не познавајући снагу којом располажем. Пошто си ме таквих сумњи ослободио, онда ћу и ја теби сасвим отворено ставити до знања да располажем војском која би против непријатеља била сасвим довољна и да ћу ти радо помоћи, ако ти то сам желиш.Г[12] Кад је цар одговорио да му је он због показаног пријатељства и благонаклоности веома захвалан, али да не зна шта му заправо значи оно: „Ако ти то и сам желиш"; онда је Краљ као награду за савезништво тражио све градове потчињене Ромејима на запад од Христопоља, а уколико би то било превише онда западно од Солуна.[113] Јер неће они [Трибали] без икакве накнаде страћити толики новац за рат њега ради и ризиковати борбу против читаве државе Ромеја, против којих се нису никада раније, борећи се за своју земљу, усудили да покрену толики рат, да допру до Тракије, па можда и даље.п[4] QH [Краљ] сматра

HI у детаљан опис преговора са Стефаном Душаном (лето 1342) Јован Кантакузин је свакако поред конкретних ствари уносио и доста реторике. То је својствено перу сваког образовног историчара, па и Јована Кантакузина. Једно од таквих места је и овај пасус у коме цар писац објашњава Стефану Душану разлоге који су га приморали да крене у његову земљу.

[112] Цареве речи показују да је Стефан Душан био свестан своје војне снаге, а и помоћи коју као савезник може да пружи Јовану Кантакузину у борби за цариградски престо. Краљево поуздање у јачину сопствене војске може се објаснити и околностима под којима је Јован Кантакузин напустио византијску територију и пошао у Србију да би овде тражио савез и помоћ. Пролеће 1342. године значи најкритичније дане у борби Јована Кантакузина за власт: као заштитник интереса крупног византијског племства он је изгубио терен у Солуну и градовима Тракије, где су против аристократије устали баш нижи слојеви становништва. То је изазвало осипање присталица Јована Кантакузина и он се са 2000 највернијих људи упутио из тврђаве Гинекокастрон према северу у Србију. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 50 sq.

[113] Оцена веродостојности података о захтевима Стефана Душана зависи од других детаља у излагању Јована Кантакузина и савременика Нићифора Григоре (о томе в. нап. 75 коментара за вести овог писца). Поставља се питање обима територијалних захтева Стефана Душана у овој фази дугих преговора. *Флоринскии,* Славлне и Византии II, 80 сл. веровао је у постојање овако широких захтева српског краља, чиме је хтео да обезбеди услове за освајање јужне Македоније, Вотијеје, Тесалије и Епира. Подацима Јована Кантакузина поклањали су поверење и неки каснији историчари: *Lemerle,* Philippes 197; *Nicol,* Kantakouzenos 51; *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 105. При оцени њихове веродостојности треба имати у виду и оно што исти Јован Кантакузин каже о понудама царице Ане Савојске у преговорима са Стефаном Душаном (в. нап. 181 овог коментара). Ту се наводи да је она нудила српском краљу као награду за савез и помоћ све византијске градове западно од Христопоља осим Солуна. С обзиром на подударност може се поверовати да је у једном тренутку преговора Стефан Душан покушао да осигура тако велики део преостале византијске територије у Европи.

[114] Јован Кантакузин очигледно жели да истакне да би помоћ у његовој борби против царице Ане Савојске била и највећа војна акција коју би српски краљ предузео према византијским областима, У детаљној анализи погледа и концепција Јована

да је тај предлог најбољи и најкориснији по њега [Јована Кантакузина]. Јер ако се он [Јован Кантакузин] одрекне [градова] које не држи у власти, онда ће он приуштити велику корист не само себи и својим присталицама, него и својој деци и, поврх тога, уништивши највеће непријатеље, постаће господар преосталих градова; он [Јован Кантакузин] треба да се задовољи оним што му припада и да се не нрепире око оног mio прелази меру и није стварно.из

Цар одговори: „Тачно је то што си израчунао о накнади за савез и о тешкоћама и о ратним трошковима. Јер ниједан човек здраве памети не би својевољно пристао да се мучи и злопати, уколико није унапред сагледао неку корист од тих напора.иза АКО ти нећеш ништа за љубав да ми учиниш, онда оправдано тражиш да се савез плати, па ако ја то учиним, онда ти за пружену помоћ нећу дуговати никакву захвалност. Јер онај ко за новац (ἀργυρίω) нешто од некога купи продавцу за то ништа не дугује. А ако би се т.и пријатељства ради и части која припада владару одлучио да ми без накнаде помогнеш, онда, пре свега, тиме ћеш учинити нешто што је самог тебе достојно, ратујући не добитка ради, како поступа већина и прости пук, него пријатељства и части ради; затим, добићеш све што тражиш, чак и много више. Наиме, ако ти у мени, будућем владару Ромеја, истинског пријатеља будеш стекао, онда ћеш моћи да владаш (ἔχειν ἐξέσται, την αρχήν) не само градовима од Христопоља и Солуна па све до твојих граница, него и острвима и Византом и преосталом Тракијом. Јер пријатељима је, кажу мудраци, све заједничко.[J]16 и тако ћеш доћи у прилику да поред славе за учињено дело, извучеш још већу и чудеснију вајду. Ако ти мени, имајући поверење и одбацујући свако ситничарење, будеш помогао, онда ће то бити достојно и тебе и мене. Ако си ти доиста тако одлучио да нам нећеш пружити помоћ никако друкчије сем ако ти не предамо градове Ромеја, онда ти то нама отворено реци, како би смо се уз Божју помоћ окренули на неку другу страну одакле би могла доћи помоћ. Јер знај, добро знај, да ми нећемо драго», вољно напустити не оне многе и дивне [градове] које си нам спо-

Кантакузина *Kazhdan,* Histoire 295 наводи да људска дела треба да донесу корист (κέρδος). Као пример даје и ово место где се констатује да Стефан Душан неће помоћи без икакве користи.

[115] Према царевим описима сам Стефан Душан је био свестан да византијски претендент стварно не влада градовима којих би се одрекао у његову корист. То би учинио ради добијања помоћи српског краља, неопходне за даљу борбу против Ане Савојске и њених сарадника.

[115a] *Kazhdan,* Histoire 295 наводи да је непосредна корист често присутна као мотив делатности јунака Јована Кантакузина, па као пример даје и овај пасус.

116 у спису Јована Кантакузина, делу мемоарског карактера, има пасуса који су срачунати да искажу беседничку мудрост и вештину цара писца. Таква места се запажају и у опису преговора са Стефаном Душаном, кога Јован Кантакузин убеђује да би после његовог освајања Византије и он, као његов пријатељ и савезник, уствари постао господар читаве територије царства.

менуо, него ниједан па чак ни најбезначајнији, нити смо готови да га заменимо за наш сопствени и деце наше спасД[1]?

Краљ је био запрепашћен том смелошћу става и чврстином у невољи. Био је силно озлојеђен што уопште није могао да га [Јована Кантакузина] убеди. Била је присутна и супруга Јелена и она је погађала мисли супруга, тј. да тешко подноси одбијање градова од стране цара.[118] Преместивши мужа [sc. у другу про-

U7 Поверење у истинитост исказа Јована Кантакузина о упорности да и при највећим невољама које су га снашле одбије претеране територијалне захтеве српског краља зависи од општег става према његовом опису преговора (в. нап. 75 коментара за вести Нићифора Григоре). *Радојчић,* Српски сабори 288 упозорава да Јован Кантакузин констатује да је Стефан Душан остао зачуђен његовом храброшћу у одбрани византијских интереса, али сматра да све то звучи само као нека прича. *Soulis,* Serbs 16 сумња да је Јован Кантакузин као пребег могао да тако одговори српском краљу када му је овај тражио градове западно од Христопоља. *Kazhdan,* Histoire 291 наводи ово место као илустрацију чврстине и постојаности, особина које треба да красе сваког владара, бар према погледима Јована Кантакузина. Недавно је *Мавромашис,* Παλοαλό *{(.ι* 105 дословно пренео исказе Јована Кантакузина о личној чврстини у преговорима са српским краљем, што показује да верује царевим исказима.

us Ово су први јасни подаци наративних извора о Јелени, жени Стефана Душана, о којој је старија историографија имала произвољне и нетачне комбинације, прекинуте резултатима *И. Руварца.* Краљице и царице српске, Матица III, 1868, 456—460 (=Зборник И. Руварца, Београд 1934, 23—27). Краљица и царица Јелена кћи је деспота Страцимира и Кераце, кћери моћног видинског господара Шишмана. Из тог брака поред Јелене потицали су и синови трновски цар Јован Александар (1331—1371\ деспот Јован Комнин, као и кћи Теодора. На основу портрета у Белој Цркви Каранској може се претпоставити да је Јелена рођена око 1310. године. Уп. *Пурковић,* Јелена 3 сл. Дубровачки документи бележе да је 7. марта 1332. изабрано посланство које треба да иде Стефану Душану поводом његовог венчања са Јеленом, сестром бугарског цара Јована Александра. На основу тога је још *Јиречек,* Историја 213 претпоставио да се Стефан Душан венчао са Јеленом на Ускрс 1332. године. Исто: *Soulis,* Serbs 3. *Пурковић,* Јелена 7 само кратко констатује да се српски краљ венчао јула 1332. године. Из брака са Јеленом Стефан Душан је имао једног сина Уроша, што се види из неких повеља у којима се наглашава да је он једини Душанов син. *Ci.M. Purković,* Byzantinoserbica, BZ 45 (1952) 47—49; *исши,* Јелена 9. Модерни историчари су били склони да Јелени придају значајну улогу у збивањима XIV века. Тако је још *Јиречек,* Историја I, 300 закључивао да је у властеоској породици Србије и Босне жена имала значајну улогу, а као доказ је наводио вести Јована Кантакузина да је Јелена учествовала у „већањима највиших достојанственика". У новије време *ОсШрошрски,* Серска област 6 (= Сабрана дела IV, 438) наглашава да је Јелена била „образована и интелигентна жена живог политичког темперамента" и да је учествовала у преговорима свог супруга са Јованом Кантакузином. О Јелениној изузетној активности *Пурковић,* Јелена 9—11 просуђује и на основу спомена њеног имена у бројним повељама Стефана Душана.Занимљиво је да је знатно каснији М. Орбин забележио успомене о Јелени, напомињући да је она мрзела католике и да је под њеним утицајем Стефан Душан одлучио да латинским манастирима и црквама у Зети одузме злато, сребро и друге драгоцености. Уп. *М. Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 34. Иако су ове вести о Јелени давно уочене, оне су остале без правог објашњења. Уп. *Јиречек,* Историја 1, 213; *М. Пурковић,* Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934, 49. Сачувани су и неки Јеленини портрети, пре свега онај из манастира Леснова, где је она сликана као млада и витка жена од 20. година. Уп. *Симић,* Лесновски манастир 30—34; *Okunev,* Lesnovo 222, 263; *С. Радојчић,* Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 55 сл. Јеленин портрет сачуван је и у манастиру Матејчи, али он потиче из знатно каснијег времена: Јелена је овде претстављена у белој одећи, што показује да је већ била удовица. Уп. *Пурковић,* Етикеција у српској држави 134. На овом каснијем портрету генеалогија Немањића доведена је у везу са лозом Асена — Комнина, што су историчари

сторију] и позвавши његове војводе и велможе (τους εν τέλει και μεγάλα δυναμένους) двадесет четири на броју узе реч.[118a] „Да је сада на нама да цару Ромеја, који је нама дошао, учинимо или добро или супротно, то свакако неће нико оспорити. Потребно је расмотрити које од овог двога треба изабрати, па да учинимо оно што је разумно и корисно по нас. Ако одлучимо да зло учинимо, онда ћемо га или убити или отпремити кући празних руку, што се каже, не сматрајући га достојним никакве пажње или помоћи. Што се тиче убијања, не знам да ли је неко у толикој мери постао свиреп и нечовечан, да би он то сам одабрао или другима саветовао. Јер, спремност за такво дело Богу је најмрскија, а код свих људи узима се као јасан доказ злоће или крајњег непоштења. Наиме, онога који је сада цар Ромеја и који је и пре него што је дошао до те части

тумачили Јелениним „грекоманијом". Уп. *Н. Окунев,* Грађа за историју српске уметности, ГСНД 7—8 (1930) 92; *Радојчић,* Портрети 59; *ОсШрошрски,* Серска област 6 (= Сабрана дела IV, 438 сл.). Чини се да се ова појава „грекоманије" може објаснити и Јелениним пореклом, јер је она потицала из бугарске владајуће породице Асена, а преко ње је могла бити повезана и са византијским царском родом Комнина. О даљој судбинн краљице и царице Јелене в. напп. 627 овог коментара.

И8а уз ове значајне и давно уочене податке, треба упозорити да и у каснијем закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића стоји да је у његовој изради учествовао скуп од 24 добра човека. Уп. *Н. Радојчић,* Закон о рудницима деспота Стевана Лазаревића, Београд 1962, 37. Још је стари *Parisot,* Cantacuzene 20 у овим редовима Јована Кантакузина видео један од доказа о квалитету и веродостојности његових података. Тражећи доказе о улози и значају властеле у средњовековној Србији, *Јиречек,* Историја I, 259 се позива и на овај податак Јована Кантакузина о већу од 24 члана. Нешто касније *Јиречек,* Историја II, 21 констатује да је 1342. године на двору Стефана Душана у Приштини Јован Кантакузин затекао савет (βουλή) од 24 најмоћнијих великаша, који су заповедали одредима војске. *Радонић,* Јован Оливер 97 сл. је такође веровао да се овде ради о државном савету од 24 члана, што понавља и *Тарановски,* Исто рија 1,192. У опширном коментару преговора Јована Кантакузина са Стефаном Душаном *Радојчић,* Српски сабори 288 сл. напомиње да цар писац доста неодређеним изразима (εκκλησία, βουλή) говори о скупу коме је присуствовала и Јелена; у питању није сабор а ни ужи владарев савет, већ неки нарочити војни савет, Редове Јована Кантакузина *Осшрогорски,* Душан и његова властела 82 сл. (= Сабрана дела IV, 193) наводи као доказ о значају и угледу тадашње властеле, чија 24 претставника краљ позива на саветовање. Они су били за то да се помогне Јовану Кантакузину, јер би им се тако указала прилика за стицање нових поседа. *Soulis,* Serbs 16 такође подвлачи улогу властеле у преговорима Јована Кантакузина са Стефаном Душаном која је, очекујући нове поседе у Македонији, утицала на колебљивог краља да прихвати савет са византијским претендентом. О овим подацима расправљао је и *Б. Недељковић,* О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине Стефана Душана, са посебним освртом на доношење Законика цара Стефана Душана, Законик Стефана Душана, Београд 1975, 40 сл. који сматра да се ради о владаревом савету, иако цар писац тај скуп назива скупштином. Тај савет је био стална и редовна установа аристократског карактера, дакле попуњен властелом која је овде доносила важне одлуке. Савет је на пр. одлучивао о рату, што није била искључива надлежност сабора. У најновијој књизи *Пурковић,* Српски патријарси 57 сл. као да није сигуран да ли се овде ради о седници дворског савета или војних заповедника. Недавно је *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 105 нагласио да су ових 24 великаша чланови сабора, односно краљевог савета. Чини се да је ипак преовладало уверење да Јован Кантакузин огшсује рад ужег савета Стефана Душана у коме су се окупљали најистакнутији краљеви великаши, а да би одлучили о важном питању — понуди савеза Јована Кантакузина за заједничку борбу против цариградске владе.

(σχήματος) много година владао као да је има[119] и који је код свих Грка (Ελλήνων) и варвара омиљен и вољен због својствене му благости и ревности према свакој врлини, њему, који је сада нама дошао због преокрета среће, ускратити сваку помоћ и, уз то, чак му и зло нанети, било би не само сурово и нечовечно, него би смо тако, с правом, били окривљени за безбоштво. Управо због тога ја лично сам одлучно против таквог чина, па и вама то саветујем. А вратити га кући необављеног посла, то би за човека здраве памети значило бесмислицу. Јер, пре свега, ми би смо у очима оних који паметно расуђују с правом били оптужени због несхватања оног што је добро и недостатка часности, будући да смо онога, кога су сви владари желели и за чије су се пријатељство отимали, у својој средини имали и, налазећи се у могућности да његово пријатељство стекнемо пре него остали, њега, као таквог из руку испустили због простаклука. Затим, ако се деси да дође на престо Ромеја, он ће се, памтећи да од нас није добио никакву помоћ, него је, што се нас тиче, чак и непријатељима препуштен (јер сада га вратити кући управо то значи), он ће се нама с правом светити и нашој земљи зло нанети, налазећи мноштво изговора и на садашње издајство се позивајући. Са ових разлога, мислим, ни његово отпуштањс празних руку не би нам било од користи. Преостаје дакле да му пружимо помоћ, било уз уступање градова које тражимо, било без накнаде и части ради. Да нам уступи градове, мени лично било би најдраже и најпожељније. Међутим, он је, као што видимо, толико далеко од тога да се због садашње несреће усплахири те кукавички и ропски држи, да би, као што рече, био спреман да и за један безначајан град положи живот свој и своје деце и свих својих присталица. Пошто тако дакле стоје ствари и пошто је он јавно исказао што доликује слободном човеку и приличи једном цару, онда се мени чини да је боље, а то и вама саветујем, да учинимо онако како он сматра да треба и да му, одбацивши свако ситничарење и ниskост, свом снагом помогнемо да би се домогао власти над Ромејима, убеђени да ће слава, коју будемо код свих људи стекли, бити нама веома корисна будући да смо стекли као пријатеља и савезника таквог човека кога многи желе а малобројни га имају, и којега су, с друге стране, управо они који су га имали, не знајући и најгоре и најнекорисније за себе одабирајући, од себе драговољно били одгурнули. А од њега да тражимо једино то да заклетвом потврди да ће нам за живота бити савезник и пријатељ и да од градова које сада држимо и које смо било сами било очеви

НР Јован Кантакузин жели да истакне да је већ дуго био прави византијски цар, при чему има у виду своје царско проглашење у Дидимотици (26 октобра 1341). Међутим, он истовремено наглашава да је и пре тога много година живео са том чашћу, алудирајући на свој посебан положај и значај за владе Андроника III Палеолога (1328—1341). Носећи титулу великог доместика, Јован Кантакузин је тада имао видну улогу у управљању царством: налазио се уз свог пријатеља цара и одлучивао је о најважнијим стварима у сгтољној и унутрашњој политици.

наши од државе Ромеја преотели, ниједан не тражи, када дође на власт, нити да рат покрене против нас, покушавајући да их преотме.[119a] Мислим да ће се и он са тим лако сагласити, јер је само по себи праведно и никаквог му повода не даје за помисао да је ромејску ствар издао".[120]

То је отприлике предложила на скупу (έπ' εκκλησίας)[121] Краљева супруга Јелена. А када је супруг, после њеног говора, предлог

Н9а Савети краљице Јелене о очувању раније освојених градова повезани су са резултатима преговора њеног супруга и Јована Кантакузина, као и условима тада склопљеног савеза (о томе в. нап. 132 овог коментара). *Радонић,* Јован Оливер 98 је веровао да је Јелена заиста саветовала да се византијском претенденту пружи помоћ под условом да не тражи градове које су Срби раније освојили од Византије. У истинитост овог исказа Јована Кантакузина верује и *Радојчић,* Српски сабори 288. Јеленино истицање врлина Јована Кантакузина *Kazhdan,* Histoire 288 наводи као пример карактерних особитта које према античким узорима владари поседују у описима цареве историје.

ι[20]. Китњаста беседа краљице Јелене одавно је привукла пажњу. Тако је још *Parisot,* Cantacuzene 182 упозорио да је због своје племенитости или симпатија према Грцима Јелена била уз Јована Кантакузина, преносећи те погледе и на присутне велможе. *Флоринскш,* Славине и Византил II, 79 сл. је веровао да је беседа Јована Кантакузина реално пренета, јер је он дошао да од српског краља тражи помоћ само у име пријатељства. Међутим, није веровао да је краљица Јелена тако говорила како описује Јован Кантакузин. *Јиречек,* Историја II, 262 сл. је веровао да је Јелена учествовала у саветовањима на двору свог супруга а због његових преговора са Јованом Кантакузином. *Сшанојевић,* Цар Душан 54 такође каже да је у овим преговорима поред најмоћније властеле учествовала и краљица Јелена. То исто сматра и *Politis,* Handschriften 293, претпостављајући да је Јелена много допринела да Стефан Душан прихвати понуде Јована Кантакузина. Међутим, *Радојчић,* Српски сабори 288 не поклања много вере Кантакузиновом опису, јер каже „говор краљичин је, наравно, стилска вежба Кантакузинова у част отменог пријатељства". У редовима о Јелени *Пурковић,* Јелена 15 сл. детаљно парафразира садржај њене беседе, али и он остаје доста резервисан према аеном садржају који преноси Јован Кантакузин. Ипак верује да се сама Јелена прва јавила за реч у страху да неко од војних заповедника не изнесе друкчији предлог од Кантакузиновог. Притом је говорила о важним политичким стварима, највише доприневши пристанку свог супруга да склопи савез са Јованом Кантакузином. Уи, *Пурковић,* Српски патријарси 57. Учена беседа краљице Јелене може се повезати са занимљивим подацима о три грчка литургијска рукописа XIV века из атинске Националне библиотеке у којима се у више записа наводи име царице Јелене. То упућује на закључак да је Јелена била образована жена и да је имала личну библиотеку. Њен брат трновски цар Јован Александар такође је поседовао збирку рукописа. Cf. *Politis,* Handschriften 290—293, 302. Ове моменте из Јелениног живота повезује *Пурковић,* Јелена 4 сл. закључујући да је она показивала интерес и за књижевност. У знатно каснијим годинама писања својих мемоара Јован Кантакузин хвали аену речитост и бистрину, када више није имао разлога да Душановој супрузи прави празне комплименте. Свакако да ови расути подаци сведоче о високом образовању краљице и царице Јелене.

[121] Још је *Радојчић,* Српски сабори 283, 290 исправно упозорио да треба опрезно тумачити термине којима Јован Кантакузин означава скупове у савременој српској држави. С једне стране цар писац на све установе код суседних народа гледа са висине Једног Византинца, а ča друге жели да своје излагање што више приближи узорима античких грчких историчара, употребљавајући ндхове архаичне термине за поједине скупове у^Византији. Тешко је поверовати да се и овде под добро познатим античким називом έκκλησί* подразумева скутптина; изгледа вероватније да се ради о владаревом савету састављеном од најмоћнијих и најутицајнијих великаша (в. нап. 118а овог коментара).

изнео пред великаше (οι εν τέλει)[121] и запитао да ли неко има штогод боље да придода реченом, онда Оливер, онај који је цара први био сусрео и који је од осталих велможа био најмоћнији и веома пријатељски расположен према цару, рече: „Да је твоја супруга Краљица предложила нешто испразно и по славу државе Трибала неприкладно, онда би понеко могао да дода оно што недостаје. Међутим, она је сада изнела толико разуман и трезвен предлог, да наизглед ни најпаметнији ни најдобронамернији не би био у стању да нам саветује нешто боље и корисније. Са тога разлога, и сам у исто убеђен, теби предлажем да се овим уопште не бавиш, него, узимајући у обзир да је царев долазак нама прилика за славу, да свесрдно помогнеш".[122]

То отприлике, сасвим укратко рече Оливер. Од свих осталих нико ништа није додао реченом, него то као добар предлог усвојише. И Краљ са своје стране супрузи изрази велику захвалност, што је на убедљив начин дала савет који је достојан њега самог као врховног владара и који ће му донети велику славу те стога њен предлог и сам прихвати. У међувремену док су тако Краљ, супруга и великаши већали о цару, сви присутни ромејски пратиоци цареви,

121 Говорећи о властели у српској држави, Јован Кантакузин често употребљава израз οι εν τέλει., познат из античких аутора, који тако називају цивилне чиновнике. Међутим, у делу Јована Кантакузина тај термин има сасвим друго значење: односи се на утицајне великаше о чијем мишљењу је Стефан Душан морао да води рачуна. Уп. *Радојчић,* Српски сабори 283, 285.

122 Цареви подаци о Јелениној беседи и прихватању савеза са њим драгоцени су за оцену улоге властеле у средњовековној српској држави. Још је *Parisot,* Cantacuzene 181 sq. уочио улогу великаша (voievodes) који су утицали на Стефана Душана да помогне Јовану Кантакузину не би ли тиме добио прилику да осваја или пљачка византијске области. Чини се да В. Паризо прецењује улогу Јована Оливера у Кантакузиновим преговорима са српским краљем, јер претпоставља да га је овај упућивао како ће придобити Стефана Душана. Он чак верује у то да је Јован Оливер нудио Јовану Кантакузину уточиште на својој територији у случају неуспеха преговора са српским краљем. *Флоринскии,* Славане и Византии II, 80 сл. је упозорио да Стефан Душан није сам преговарао са Јованом Кантакузином, већ да су поред краљице Јелене у преговорима учествовали и великаши, а међу њима и Јован Оливер, који су из различитих побуда убеђивали српског краља да треба да помогне Јовану Кантакузину. Иако је доста резервисан према детаљима Кантакузиновог излагања, *Радонић,* Јован Оливер 98 верује да су у окупљеном савету великаша главну реч имали краљица Јелена и Јован Оливер, док су остали били „више формално ту, прихватајући одмах њихове предлоге". Полазећи од тачних претпоставки о заинтересованости крупне српске властеле за агресивну политику према Византији, *Осшрогорски,* Душан и његова властела 82 сл (= Сабрана дела IV, 193) сматра да је под утицајем 24 претставника властеле Стефан Душан пристао да помогне Јовану Кантакузину у борби против цариградске владе. У тој акцији велможе су видели прилику за освајања територија суседног царства. *Б. Недељковић,* О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана са посебним освртом на доношење Законика цара Стефана Душана, Законик цара Стефана Душана, Београд 1975, 48 сл., 59 такође наводи овај пасус као доказ о моћи властеле коју владари из лозе Немањића нису успели да сломију. Понета ратним расположењем властела једрукчијеод Стефана Душанагледалана понуду савеза Јована Кантакузина. Међутим, ако излагање Јована Кантакузина сведочи о улози крупне српске властеле у одлучивању о државној политици, оно истовремено показује да је међу 24 најутицајнијих великаша окупљених на краљевом двору особиту улогу имао Јован Оливер. То се поклапа са оценама самог Јована Кантакузина који наглашава да је Јован Оливер био најмоћнији међу велможама српског краља.

прибојавајући се да због његовог упорног одбијања Трибали њима не нанесу неко зло, приђоше цару са молбом да чини оно што приличи тренутку и да ствари које нису одвише важне не одбија упорно, него да удовољи захтеву варвара, да иначе не би ови доведени до беса, неизлечиво зло њима [Ромејима] нанели.[123] Он их-дродорно и оштро погледа и нареди да се удаље и да му не саветују ствари такве, које би му целог живота па и после смрти биле на велику срамоту. Јер он земљу Ромеја не би издао, ни пристао да се варварима изручи, чак и кад би и већом и страшнијом невољом био притиснут. Напротив, за њу ће се тако упорно борити и њена права штитити, као што би, да је стварни самодржац и да му је потпуно потчињена, водио преговоре о миру са Трибалима или Мизима [Бугарима] или другим суседним варварима. И они, наишавши на тако одлучан одговор, одмах се повуку.[124]

Када Краљ после већања поново приђе цару, рече му смешкајући се: „Победио си, о царе, и све си нас убедио да је пријатељство с тобом драгоценије од силног блага и великих градова. И тако, ти све нас повеза нитима свога пријатељства и повуче, те сви ми, као по договору, одлучисмо да за тебе и новце трошимо и у сваки се напор упрегнемо. Стога сада остаје да ти по вољи издајеш наређења, а ми ћемо спремно и ревносно извршавати оно што је наређено".[125] и тражио је, као што је са женом и великашима на већу одлучено, да положим заклетву да ћу до краја живота њима остати савезник и поуздан пријатељ и да ниједан од градова који су сада под његовом влашћу а које су он или његов отац били освојили када су ромејски цареви међусобно ратовали као и доцније за живота

123 Јован Кантакузин је напустио византијску територију у тешком тренутку када су његове позиције катастрофално пољуљане покретима становништва у Солуну и неким градовима Тракије. Са највернијим присталицама пошао је из Гинекокастра према границама српске државе. Цареве занимљиве речи показују да су и његови највернији људи, који су га пратили, били поколебани тешкоћама у преговорима са Стефаном Душаном.

124 *Kazhdan,* Histoire 291 констатује да према концепцијама Јована Кантакузина чврстина духа и постојаност треба да красе владара. Такве особине цар писац себи често придаје, па А. Каждан као пример наводи и овај пасус.

125 Оцена услова под којима је закључен уговор о савезу између Јована Кантакузина и Стефана Душана зависи и од обавештења која о томе пружа други савременик Нићифор Григора, чији је опис знатно сумарнији (в. нап. 75 коментара вести овог писца). Следећи речи цара писца *Soulis,* Serbs 16 sq. услове споразума своди на следеће: 1. Владари ће остати доживотни пријатељи и савезници; 2. Јован Кантакузин неће правити питање градова које држи краљ, било да их је освојио његов отац, било да су дошли под српску власт за владе Андроника III Палеолога; 3. Византијске градове треба да држи Јован Кантакузин, а Стефан Душан неће ништа предузимати да их освоји, већ ће помагати да припадну његовом савезнику; 4. Царицу Ану Савојску и њеног сина Јована Палеолога Стефан Душан ће сматрати за непријатеље и неће склапати мир са њима, већ ће у борби против њих помагати Јована Кантакузина; 5. Када Јован Кантакузин постане једини цар, остаће савезник Стефана Душана и помагаће му у одбрани од било каквог нападача. Т. Сулис остаје крајње резервисан према овим условима споразума и сумња да је српски краљ пристао да помогне Јовану Кантакузину, јер је његово пријатељство више ценио од новаца и поседовања градова; склон је да поверује условима споразума које даје Нићифор Григора (в. нап. 75 коментара за вести овог писца).

младог цара Андроника, нећу тражити када дођем на власт под изговором да припадају царевима Ромеја.[126]

Цар примети да за то, што су одлучили да му без накнаде и једино части и пријатељства ради пруже помоћ, изражава велику захвалност не само њему [Краљу], него и супрузи и великашима, будући да су то одлучили заједнички.[127] Што се тиче захтева да им он положи заклетву да их, када буде дошао на власт, неће узнемиравати због градова које до сада држе, овом приликом он [Јован Кантакузин] ће јасно изложити своју мисао. Да су [споменути градови] све до сада били под ромејском влашћу и када би они могли да сами себе бране, онда он [Јован Кантакузин] њих, као ни остале, не би препустио, већ би радије изабрао да умре, него да нешто недостојно и ниско учини. А пошто ви ове градове, преотевпш их још за живота ромејских царева, држите (Ιχετε αυτοί) већ од раније,[128] неке више неке мање година, онда препуштање ових тако освојених градова њему [se. Јовану Кантакузину] не може бити на срамоту.[129] И даде пристанак да ће положити заклетве. Потребно је свакако, примети [Јован Кантакузин] пазити и на то да мир буде одржаван и да склопљени уговор они не крше. Јер он лично на сваки начин чуваће заклетву коју је положио, нити ће их уопште узнемиравати због земље и градова који раније беху под Ромејима. Ако они [Трибали] први неправедно поступајући и кршећи уговоре крену у рат, онда он [Јован Кантакузин], уколико буде могао, неће одустати не само за оне [градове] за које се заклео, него ће настојати, уколико узмогне, да поврати чак и оне који су од давнина под Трибалима, као што би и они освојили читаву ромејску земљу када би за тај подухват располагали снагом.[129a] Краљ и присутни Трибали

126 у питању су градови освојени током ранијих деценија а за чије поседовање српска држава још није добила сагласност Византије. У току последње фазе грађанског рата између царева Андроника II и Андроника III Палеолога (1327—8) Срби су освојили Просек (в. одломак 8 превода овог писца). После блиставе победе над Бугарима код Велбужда (1330) Стефан Дечански је напао пограничне византијске области у околини Охрида и освојио је неке тврђаве (Вучин, Деврицу, Добрун, Каваларион и Жељезнец) које је Андроник III Палеолог 1329. повратио одСрба (в.одломак 10превода овог писца) Трећи поход против византијских области предузет је 1334. године, када је Стефан Душан желео да искористи долазак византијског пребега Сиргијана и да уз његову помоћ даље осваја византијске области и градове. Није сасвим јасно које је градове српски краљ задржао после састанка и споразума који је Стефан Душан закључио са византијским претендентом.

127 у доношењу одлука Стефан Душан је морао да води рачуна о интересима крупне властеле. Под притиском окупљених велможа као и краљице Јелене он је пристао на споразум са Јованом Кантакузином (в. нап. 119а овог коментара).

128 Ради се о градовима које су Срби освојили за владе Стефана Дечанског (1321—1331) и самог Стефана Душана (в. нап. 126 овог коментара).

129 у детаљном опису преговора са Стефаном Душаном (1342) Јован Кантакузин настоји да себе прикаже као заштитника интереса Византијског царства. Тако треба тумачити и ове речи којима се он тобоже мири са чињеницом да српски краљ више година држи неке византијске градове.

129а Из читавог пасуса као да излази да су се Јован Кантакузин и српски краљ договорили да узајамно положе заклетве на споразум који ће закључити. Међутим, из једне узгредне напомене Нићифора Григоре јасно се види да су заклетве биле обостране (в. одломак 38 превода вести овог писца).

беху пренеражени и задивљени после ових царевих речи, будући да није, иако се нашао у невољи, рекао ништа недостојно и претворно, него све отворено и како стварно мисли.[130]

Тако су ствари стајале у погледу савеза. Заклетве беху у овоме: да цар Кантакузин и Краљ буду доживотно пријатељи и савезници и да ниједан никаквим средством ни лукавством не наноси штету земљи другога, него да цар Кантакузин ниједан од оних некада Ромејима потчињених градова, које сада држи Краљ, било да их је од оца наследио или сам освојио још за живота цара Андроника, нити тражи нити да покреће неки рат због њих.[131] А остале [градове], који се још увек налазе под влашћу Ромеја, да има он [Јован Кантакузин] и да Краљ никаквим средством ни лукавством ниједан од њих не присвоји, него само да као савезник у рату помогне цару да их освоји. И којигод од ових градова, уз присуство цара, или оружјем или споразумно приђе, тај град да припада цару и Трибали да не врше никаква насиља.[132] Ако у одсуству цареву неки Ромејима потчињени град буде освојио било сам Краљ, учинивши то или оружјем или путем споразума о предаји или поткупљивањем било неки његов великаш, онда и тај град припада цару и на захтев му се предаје без икаквог одлагања.[133] Сам Краљ да буде непријатељ царици Ани и сину цару Јовану и да никада не ступа са њима у преговоре, него да им, помажући цару Кантакузину, колико може, наноси штету на сваки могући начин и што јаче.[134] Када цар Канта-

[130] Питаае даље судбине византијских градова који су раније освојили Срби стално је присутно у овим преговорима. Према вестима самог Јована Кантакузина то је био једини уступак новом савезнику, а који такође био анулиран у случају отказивања савеза са српске стране. Детаљ о дивљењу које је Кантакузинов одлучан став изазвао међу Србима спада у ред аутопанегиричких описа цара писца. Према концепцијама Јована Кантакузина постојаност и чврстина духа су особине које треба да красе владара, па он и истиче да су му их Срби признавали. Cf. *Kazhdan,* Histoire 291.

131 Из овог пасуса излази да је уступање византијских градова, освојених пре смрти цара Андроника III Палеолога (1341), претстављало основни услов под којш^ је српски краљ пристао да Јовану Кантакузину пружи помоћ у борби против цариградске владе (о веродостојности података в. нап. 75 коментара за вести Нићифора Григоре). Ту нагодбу *Мавромашис* Παλαιολόγοι 105 наводи као један од услова тада склопљеног споразума.

[132] Разумљива су настојања Јована Кантакузина да унапред сачува све оно што ће евентуално освојити у будућем заједничком рату против царице Ане Савојске. Тако би се српска освајања свела само на оно што је Византија изгубила још пре избијања грађанског рата (1341). *Мавромашис,* Παλαιολό οι 105 верује да је у споразуму тако и стајало да ће^ градови освојени у заједничкој борби припасти Јовану Канаткузину.

133 Тешко је веровати Јовану Кантакузину да је Стефан Душан под овим условима пристао да му помогне у борби за царски престо. Одрицањем од освајања византијских градова у заједничкој борби против цариградске владе српски краљ би практично остао без икакве награде за пристајање на савез са византијским претендентом. Зато вероватније изгледају услови споразума наведени код Нићифора Григоре (в. нап. 75 коментара за вести овог писца).

134 Ова рдредба споразума између двојице владара сасвим је вероватна: требало је да осујети сваки покушај противне стране у грађанском рату — царице Ане Савојске и младог цара Јована V Палеолога — да придобију наклоност Стефана Душана. Ускоро се показало да су страховања Јована Кантакузина била оправдана, јер

кузин дође на власт да Краљу помаже колико може ако га неко буде напао и да онога који се спрема да га [Краља] нападне сматра својим непријатељем.[135]

Не мало речи беше о Трибалу Хрељи и Краљ је овога [Хрељу] присвајао као сународника, док је цар доказивао да је он [Хреља] пребегао још за живога цара Андроника и да сада не само служи у држави Ромеја (υπό την 'Ρωμαίων ἡγεμονίαν), него је и посебно пришао њему [Јовану Кантакузину] и одлучио да с њим сарађује,[136] па кад је, поврх тога, показао текст заклетви којима се Хреља био обавезао да ће служити (δουλεύειν) цару Кантакузину, онда је Краљ, пошто је изгледало да говори истину, то усвојио и заклетви додао свој потпис.[137]

У томе смислу заклетве су писмено састављене. Требало је да присуствује и трибалски архиепископ, како би се пред њим заклетве обавиле.[138] Позван од Краља, ускоро је и овај приспео. Када је

је царица Ана Савојска заиста упутила два посланства у Србију, покушавајући да промени држање српског краља и да га придобије за борбу против Јована Кантакузина (в. нап. 181 овог коментара). *МавромаШис,* Παλαιολόγοι 106 сматра да је у споразуму било предвиђено да српски краљ треба да трајно остане непријатељ Ани Савојској и Јовану V Палеологу.

!35 Споразум о савезу предвиђао је евентуалне обавезе Јована Кантакузина према српском краљу а после успешно окончане борбе за цариградски престо. Стефан Душан се могао пре свега осетити угрожен од северног суседа угарског краља Лајоша I Великог, који није крио намере да обнови претензије круне св. Стефана на крајеве јужно од Саве и Дунава. Уосталом, у ранијем излагаау сам Јован Кантакузин каже да су византијски одреди помогли краљу Стефану Душану у сукобу са Угрима 1334. године (в. одломак 11 превода вести овог писца). *Мавромашис,* Παλαιολόγοι 106 погрешно тумачи ову реченицу, јер каже да она говори о обавези српског краља да и после доласка Јована Кантакузина на власт остане његов савезник. Цар писац управо говори супротно о својим обавезама према Стефану Душану.

ι[36] Природно је што је у преговорима Јована Кантакузина са српским краљем Стефаном Душаном било речи и о Хрељи, моћном великашу за кога цар писац овде изричито наглашава да је Србин (Трибал). У почетним данима Кантакузинове борбе за власт Хреља је као господар крајева око Струме имао значајну улогу. Према подацима Јована Кантакузина Хреља је најпре оставио службу српског краља и око 1340. године пришао цару Андронику III Палеологу, али је после његове смрти, извесно време се колебајући, пристао уз Јована Кантакузина који је за његов рачун освојио тврђаву Мелник (в. нап. 32 овог коментара). Међутим, подаци неких извора показују да је Јован Кантакузин прећутао неке по њега неповољне промене у Хрељином држању. Кратка хроника, која бележи догађаје до 1342. године, наводи да је Хреља долазио у Солун да преговара са Кантакузиновим главним противником великим дуксом Алексијем Апокавком (в. нап. 140а овог коментара).

137 Обавезе које је Хреља преузео према Јовану Кантакузину окарактерисане су у духу византијских норми односа поданика према цару. Исти Јован Кантакузин је слично описао и држање Јована Оливера приликом њиховог сусрета на Вардару код Велеса 1342. године. Као и Јован Оливер, тако је нешто раније и Хреља положио заклетву (ὅρκος) да ће верно служити (δουλεύειν) Јовану Кантакузину. (в. нап. 92 овог коментара).

[13]8 Иако није наведено име српског црквеног поглавара, неоспорно је да је у питању архиепископ Јоаникије који је као први српски патријарх 16. априла 1346. године у Скопљу крунисао Стефана Душана за цара. Ово је, како тачно упозорава *Пурковић,* Српски патријарси 55 сл. најстарији спомен Јоаникија (1342), који је као велики логотет почетком 1338. године изабран за поглавара српске цркве а после смрти архиепископа Данила II. Уп. *Ђ. Слијеичевић,* Историја српске православне цркве I, Минхен

стигао у Краљев двор (οικία), овај изађе до средине дворишта (αυλή) и прихвати узде коња на коме је архиепископ јахао и доведе га тамо где је обичавао да сјаше, а затим поздравивши га, прими од њега благослов.[1] & Цару није дозволио да изађе из зграде (οικημάτων), него је овај по обичају ромејских царева предусрео архиепископа у дворани (ἔνδον του οικήματος) и од њега примио благослов.1[40] Док су се они припремали да већ сутрадан положе заклетве,

1962, 170 сл. У Јоаникијевом живопису се каже да га је за архиепископа поставио сам Стефан Душан (уп. Животи краљева и архиепископа 176), на основу чега су *М. Пурковић,* Српски патријарси средњега века, ГСНД 15—16 (1936) 304 и *Радојчић,* Српски сабори 112 веровали да је то рукоположење обављено по личној краљевој вољи без учешћа сабора. Коментаришући избор световњака Јоаникија за црквеног поглавара, *Пурковић,* Српски патријарси 55 сл. претпоставља да је Јоаникије пре тога учинио неке услуге српском краљу. Иначе садржај вести Јована Кантакузина коментарисао је само *Јиречек,* Историја II, 63 сл. тумачећи је као знак да се у средаовековној Србији краљ у свечаним приликама заклињао пред архиепископом. Као примере он наводи мировни уговор Уроша I са Дубровником из 1254. и уговор Стефана Душана са Јованом Кантакузином из 1342. године. Томе би се могла додати и околност да и Теодор Метохит у опису дугих преговора са краљем Милутином спомиње српског црквеног поглавара, придајући му важну улогу и њима (в. коментар за вести Теодора Метохита).

[139] Још је *Флоринскии,* Славлне и ВизантилП, 85 наводио ову епизоду као доказ личног угледа архиепископа Јоаникија а и особитог положаја цркве и њеног поглавара у српској средњовековној држави. У суседној Византији патријарху није придаван такав значај, јер је царева власт над црквом била очигледна. Слично објашњење ових података дају *Јиречек,* Историја I, 303, II, 279 и *Пурковић,* Етикеција у српској држави 112. Свечани дочек Јоаникија *Soulis,* Serbs 31 sq. такође тумачи аеговим угледом код српског владара кога је коју годину касније крунисао за цара. Право тумачење ових занимљивих података дао је *G. Ostrogorsky,* Zum Stratordienst des Herrschers in der byzantinisch-slavischen Welt, Sem. Kond. 7 (1935) 192 sq., 203 sq. (= Сабрана депа V, 336 сл., 350 сл.), повезавпш их са познатом обавезом западних владара раног средњег века да у свечаним приликама као коњушари(стратори)воде коња црквеног поглавара. Таква обавеза световних господара почивала је на одредбама фалсификоване Константинове даровнице према којима је овај цар вршио страторску службу, водећи узде коња црквеног поглавара. У Душановом дочеку српског црквеног поглавара Г. Острогорски види јасне податке о страторској служби српског краља коју је он могао да упозна из Синтагме Матије Властара, зборника световног и канонског права из прве половине XIV века. Један одељак тог зборника заиста говори о страторској служби владара. Такво тумачење прихватају *O. Treitinger,* Die oströmische Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Darmstadt 1956, 226 sq. и *Пурковић* Српски патријарси 58.

[140] Начин на који је Јован Кантакузин у краљевом дворцу дочекао и поздравио српског архиепископа Јоаникија сасвим је у духу византијских државно-правних и црквених норми, а разликује се од тек огшсаног сусрета српског краља и Јоаникија. *Флоринскш,* Славнне и Византии II, 85 је веровао да је тај друкчији начин поздрављања црквеног поглавара у Византији проистекао из превласти цара над црквом и патријархом; у суседној Србији је краљев однос према архиегшскопу био сасвим друкчији. Ту разлику у начину поздрављања и сусрета црквеног поглавара објаснио је *Ostrogorsky,* Zum Stratordienst des Herschers 190 sq. (= Сабрана дела V, 334—336). На основу Кантакузиновог описа сусрета са архиепископом Јоаникијем (1342) Г. Острогорски сматра да у Византији није постојала страторска служба владара. Једшш пример страторске службе у Византији забележен је код Георгија Пахимера (I. ed. Bonn. 72) у опису сусрета Михајла VIII Палеолога са патријархом Арсенијем (1258): цар је изашао у сусрет патријарху и водећи узде његове мазге увео га у царску палату. Једину појаву те на западу честе обавезе владара Г. Острогорски објашњава специфичним приликама Михајла VIII Палеолога коме је на путу према царској власти неопходна била подршка цркве, односно строгог аскете патријарха Арсенија.

стигоше Краљу гласници од Хреље који је тражио јемство како би поново ступио у његову службу и предао Мелник. Хреља је заиста желео да цар Кантакузин добије власт над Ромејима и да под њим служи, али није био спреман да се због њега излаже опасностима. Када се оно десило цару код Гинекокастра и он је пребегао Трибалима, Хреља је мислио да ће он [Јован Кантакузин] свакако бити принуђен од Краља да му, поред осталих ромејских поседа које ће нужно уступити, и њега самог преда (јер знао је да је Краљ био веома незадовољан његовим одметништвом), и прибојавајући се да и сам не страда због пријатељства према цару, размишљао је како да освоји Мелник да би предајући га на задовољавајући начин искупио пред Краљем своје одметништво.[140a] Видећи да га, због снажних природних и изграђених утврђења не може освојити оружјем него пре оскудицом у храни, прво је спречио да се храна увози унутра, а затим је напао и отворено заратио. Асен и посада, увиђајући да због недостатка хране неће моћи да се супротставе опсади (наиме, цар због онога што се десило није био кадар да им помогне), када их и неке друге невоље снађоше, предали су град Хрељи.[141] Он

i40a ОВО је последња промена у држању Хреље, чија се политика у бурним годинама стално колеба између разних страна уплетених у борбу за цариградски престо. Јован Кантакузин сасвим уверљиво описује разлоге који су Хрељу убедили да се поново приклони Стефану Душану, али не региструје све његове политичке осцилације, јер из овог пасуса излази да се Хреља, напуштајући Јована Кантакузина, поново окренуо српском краљу. Међутим, подаци једног савременог извора оцртавају још једну етапу у држању Хреље. Кратка хроника, која бележи догађаје до 1352. године, наводи да је у лето 1342. године Хреља боравио у Солуну, где је преговарао са Кантакузиновим противником великим дуксом Алексијем Апокавком. Одатле је по свој прилици Хреља са Алексијем Апокавком и протостратором Теодором Синадином освајао тврђаве у Тракији. Cf. *Schreiner,* KleinchronikenI, 82, No. 38. Зато се поставља питање прецизнијег одређивања Хрељиног држања у летњим месецима 1342. године. Полазећи од ових познатих вести о Хрељи, *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 345 сматра да је у току лета 1342. године он пршпао Алексију Апокавку, али да је пре краја лета оставио великог дукса и вратио се Стефану Душану. Повратак Хреље у службу српског краља *Вагtusis,* Chrelja and Momčilo 206 датира у време између средине јуна и септембра 1342. године. Исто: Историја српског народа I, 518 (Б. Ферјанчић). Према томе у време преговора Јована Кантакузина са српским краљем (1342) Хреља се по свој прилици више није налазио међу аеговим присталицама: пришао је супротном табору Алексија Апокавка а онда је одлучио да се врати у службу српског краља. Јовану Кантакузину су биле познате ове чињенице, што се види из његовог каснијег излагања, али их је он овде свесно прећутао.

[141] Јован Кантакузин је освојио Мелник у пролеће 1342. године, после коначног споразума са Хрељом и предао га је на чување свом рођаку Јовану Асену (в. нап. 49 овог коментара). Поставља се питање како је Мелник дошао у Хрељине руке, јер о томе постоје две различите верзије. Јован Кантакузин овде каже да је Мелник Хрељи предао сам Јован Асен, увиђајући да због недостатка хране неће моћи да га одбрани. Други савременик Нићифор Григора бележи да је Јован Асен предао Хрељи Мелник по наредби самог Јована Кантакузина (в. нап. 67 коментара за вести овог писца). Без обзира на разлике у описима начина предаје Мелника, остаје чињеница да је овај важан град најзад дошао у Хрељине руке. Из излагања Јована Кантакузина види се да је Хреља држао Мелник све до своје смрти (крајем 1342), па неће бити тачне претпоставке да је одмах после приласка предао град Стефану Душану. Уп. *Јиречек,* Историја I, 219; *Ђорђевић,* Српски војвода Хреља 110; Историја народа Југославије I, 356; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 345. У то верује и *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 191 који каже да је 1342. године Хреља отерао Јована Асена из Мелника, али да је убрзо град

[Хреља] после Краљу посланике, ступи у преговоре о догађајима и отворено му приђе. Краљ веома радосно прими тај догађај, положи заклетву Хрељи и прими га у своју службу.[142] Цару, међутим, овај догађај веома тешко паде, јер када су сутрадан стигли они који је требало да, по договору (κατά τάς συνθήκας), положе заклетву, Краљ је тражио да се у тексту уговора (τοις ορκοις) накнадно упише да Мелник и Хреља њему припадају, будући да су ови њему пришли пре полагања заклетве.[143] Цар се противио, приметивши да Краљ чини неправду и крши споразум. Јер од оног тренутка када је споразум закључен, обојица треба да се придржавају онога што је уговорено. Уколико не жели да чини велику неправду, онда нека

предао Стефану Душану. У праву су историчари који верују да је Хреља извесно време држао Мелник, а да је тек после његове смрти (крајем 1342) српски краљ запосео овај важан град. Уп. *Динић,* Реља Охмућевић 103 сл.; *Th. Vlachos,* Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon, Thessaloniki 1969, 52 sq.; *З. Пллков,* Die Stadt Sandanski und das Gebiet von Melnik und Sandanski im Mittelalter, Byzantinobulgarica 4 (1973) 194. *Soulis,* Serbs 17 наглашава да је Јован Асен предао Мелник Хрељи по наредби самог Јована Кантакузина, што показује да усваја напред споменуту верзију Нићифора Григоре, али не нотира да је исказ самог цара писца нешто друкчији.

[142] Подаци о поновном пристајању Хреље уз Стефана Душана одавно су уочени. Уп. *Флоринскии,* Славлне и Византии II, 83 сл.; *Динић,* Реља Охмућевић 103 сл. *Soulis,* Serbs 17 објашњава да је околина српског краља била задовољна тек када је у градове на које је он имао право укључен и Мелник. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 345 чак пргтпоставља да је тада (јесен 1342) Хреља као награду добио од српског краља титулу кесара са којом је забележен у надгробном натпису из манастира Риле (о Хрељиним титулама в. нап. 55 овог коментара). Занимљиво је да Кантакузинов опис садржи и податак о заклетви коју је Стефан Душан том приликом дао Хрељи. Заклетва владара великашима је елемент који је у српску феудалну државу дошао са запада, где су односи владара према феудалцима били друкчији него у суседном Византијском царству. Концепција царске власти и њено тумачење у Византији искључивали су сваку могућност заклетве цара према било коме од поданика, чији је он неприкосновени господар. Ако је и постојао неки облик заклетве произашао из процеса феудализације царства, то је могло ићи само од поданика према цару. Cf. *N. Svoronos,* Le serment de fidelite ä l'empereur byzantin et sä signification constitutionelle, REB 9 (1951) 106—142. Пошто Јован Кантакузин као Византинац бележи да је Стефан Душан положио заклетву Хрељи примајући га у службу, том податку треба веровати. Уосталом, из новембра 1348. године потиче Душанова грчка хрисовуља тесалијском манастиру Богородице у Ликусади, документ који царевом заклетвом оснажује све оно што је овде потврђено и даровано, па се стога и назива „заклетвом потврђено златопечатно слово". Уп *Солоејев-Мошин* бр. 20, 154—160. Заклетва српског цара тесалијском манастиру последица је посебних и развијених феудалних односа које је он затекао у плодној Тесалији. Cf. *А. Солоβbeβ,* Фессалиихжие архонтвгв XIV веке, Bsl. 4 (1932) 167; *Ферјанчиа,* Тесалија 233 сл.; *Soulis,* Serbs 36 sq.; *H. Hunger,* Urkunden- und Memoirentext: Der Chrysobullos Logos des Johannes Kantakuzenos für Johannes Angelos. Kantakuzenos, Hist. II 312—322 Bonn, JOB 27 (1978) 107—127.

[143] Значајно је што сам Јован Кантакузин каже да је Стефан Душан захтевао Да се измени део уговора који се односио на Хрељу. Цареве речи дозвољавају да се наслуте неки услови споразума о поновном преласку Хреље у службу српског краља. Јomје *Флоринскии,* Славлне и ВизантгаII, 83 сл. тачно претпоставио дајеХреља обећао Да пе српском краљу предати град Мелник, што је требало да се унесе у уговор о споразуму између Јована Кантакузина и Стефана Душана. Исто: *Динић,* Реља Охмућевић 1W сл.; *Nicol,* Kantakouzenos 52, n. 47. Само та констатација никако не значи да је лреља одмах предао Мелник свом новом господару. Стефан Душан је освојио овај важан град тек после Хрељине смрти (крајем 1342),

задржи Хреља као сународника и као човека који је недавно пребегао Ромејима, а да остави Мелник, још од старих времена потчињен ромејским царевима.[144] Краљ одговори да као пресудитеља у овоме о чему се споре неће узети никог другог него њега самог [Јована Кантакузина]. Уговори са заклетвом, наиме, да су потписани јуче и у њима да је уписано да он [Краљ] поседује градове које је од државе Ромеја већ био освојио и да цар ниједан од тих градова не потражује од њега, а цар да држи оне градове који су још под ромејском влашћу; следи дакле да он [Краљ] не чини неправду, пошто је Хреља са Мелником пришао много дана раније него што су ови споразуми настали, како се то јасно разабире из његових писама.[145] Пошто није био кадар да га [Краља], после оваквих на досетљивости заснованих разлога (τάς τοιαύτας εύρεσιλογίας) убеди нити да га силом натера, цар и против своје воље попусти те у томе смислу беху сачињени уговори уз заклетве.[146] После уговора Краљ сакупивши двадесет четири најмоћнија великаша, четворицу задржа, а осталих двадесет заједно са њиховим одредима (στρατιαῖς) предаде цару са задатком да изврше спремно све што буде цар наредио. Он и Трибали отпочеше да се припремају за пут у Дидимотику.[147]

(Cant. П, ρ. 257, 13 —р. 277, 1)

[144] Јован Кантакузин се помирио са тим да ће морати да се одрекне Хрељиних услуга у даљој борби за царски престо, али је желео да избегне губитак важног Мелника и његов долазак под власт српског краља. Зато се и позива на чињеницу да је Мелник одавно потчињен Ромејима, па да према закљученом споразуму Стефан Душан нема право да га запоседне, јер је закључено да ће држати само градове које је српска држава раније освојила.

145 Стефан Душан је са своје стране желео да докаже да је по закљученом уговору са Јованом Кантакузином имао право на Мелник. Јер, Хреља који је држао Мелник пришао је поново Србима још пре него што је дошло до састанка и уговора двојице владара. Тај детаљ показује да је промена у Хрељином држању уследила током лета 1342. године, док су се одвијали преговори српског краља са Јованом Кантакузином.

[14]6 Положај Јована Кантакузина био је врло тежак и деликатан, јер је он кренуо у Србију да би осигурао помоћ у борби против царице Ане Савојске и Алексија Апокавка. Стога је у преговорима са српским краљем морао да чини уступке и да пристаје на услове који нису одговарали његовим интересима. Тако је и прихватио да се у уговор о савезу унесу измене које су се односиле на Хрељу и њему потчињене градове. Уп. *Динић,* Реља Охмућевић 103 сл.; *Nicol,* Kantakouzenos 52, n. 47.

[147] Од почетка дугог грађанског рата у Византији (октобра 1341) главно упориште Јована Кантакузина претстављала је Дидимотика, моћна тврђава недалеко од Адријанопоља. Овде је у лето 1342. године боравила његова супруга Ирина са најверније присталицама. Зато је разумљива жеља Јована Кантакузина да са савезничким четама српског краља што пре крене према Дидимотици, која је била на удару његових противника царице Ане Савојске и великог дукса Алексија Апокавка. Податак да је Стефан Душан задржао само четворицу велможа а да је чак њих 20 упутио са Јованом Кантакузином ка византијским областима *Флоринскии,* Славине и Византм II, 86 сл. тумачи као доказ да је српски краљ задржао уз себе мањи део војске. *Јиречек,* Историја II, 106 сматра да је у средњовековној Србији војском заповедао краљ, али да су у његовом отсуству такву дужност преузимали великаши. Као пример он баш наводи податке Јована Кантакузина о првом походу према византијским областима (крај лета 1342), када су савезничком војском српског краља заповедали 20 велможа.

Јован Каншакузин даље оиисује акцију војске из Солуна ирошив шврђаве Рендине.

Аеіуст

27

МАНОЈЛО КАНТАКУЗИН ОСТАЈЕ КАО ТАЛАЦ У СРБИЈИ

Цар иисац іоеори о иоложају својих иристалица у Дидимошици која је била угрожена од неиријашеља. Он је шамо иослао као масника неког Брашила који ихје обавесшио о боравку у Србији іgе је иријашељски иримљен од краља,

Они пак који су од Краља одређени да цару Кантакузину помажу у борби, када су већ били спремни и када је требало да се прихвате посла, приђу свом господару (δυνάστη) изјавивши му да они сами и он [Краљ] нису донели по себе корисну одлуку када су тако неопрезно предали у руке цару Кантакузину главнину своје војске. Јер, ако он [Јован Кантакузин] измиривши се са царицом Аном, њих из потаје буде напао и, пошто нису очекивали издају, буде уништио, шта ће онда друго преостати него да њихову децу и жене у ропство одведе и преосталу сву државу Трибала себи потчини? Због тога без талаца не треба са њим ступати у ратни савез, него, ако му је потребна њихова помоћ, нека он код њих остави млађег сина као таоца. Јер на тај начин ће они без колебања са њим заједно ратовати и неће имати никаквих слутњи у погледу будућности.[149] Оливер је насамо молио Краља да убеди цара да свог млађег сина Манојла[150] ожени његовом ћерком. Јер он је дочуо о Сиргису да је због рата раскинуо удају ћерке која беше још за живота цара Андроника обећана за Манојла.[151] И њему

[148] На основу бројних индиција у делу самог Јована Кантакузина а и другог[1] савременика Нићифора Григоре (в. нап. 78 овог коментара) може се закључити да је византијски претендент преговарао са српским краљем током јула 1342. године. Стога се намеће закључак да је прва акција нових савезника припремана августа исте године.

[149] Овај пасус Јована Кантакузина још једном сведочи о утицају крупне властеле на политику Стефана Душана, који је одредио да двадесет најмоћнијих великаша са војском прате Јована Кантакузина у походу према византијским областима (в. нап. 147 овог коментара). Међу њима се, како се види из описа читавог похода, налазио и Јован Оливер, кога је сам Јован Кантакузин више пута окарактерисао као најмоћнијег великаша српског краља. Сада ти великаши исказују неповерење у Јована Кантакузина и захтевају да он остави као таоца сина Манојла и да му се тек под тим условима осигура обећана помоћ.

[150] Према овим подацима излази да је приликом боравка у Србији (1342) уз Јована Кантакузина био само његов млађи син Манојло. За основне податке о н>ему в. нап. 53 овог коментара. *Parisot,* Cantacuzene 183 погрешно сматра да је као талац требало да остане Матија, старији син Јована Кантакузина, а да је млађи Манојло требало да се ожени ћерком Јована Оливера.

[151] Тумачећи ове редове још се *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 77 сл. удаљује од текста, јер наглашава да је сам Јован Кантакузин предлагао Јовану Оливеру да се његов млађи син Манојло ожени Оливеровом ћерком. Према Јовану Кантакузину

[Краљу] такође је изгледало да је праведно и корисно оно што траже војводе (στρατηγούς).[152] Зато је саопштио цару шта су они рекли и предложио му да им удовољи, јер ће они на тај начин бити спремни да заједнички ратују. Нарочито је молио да се уприличи (συνάπτειν) брак Оливерове кћери за његовог сина и да не обраћа пажњу на разлику у угледу између њих двојице, него на корист дружбе (συντέλείαν) коју је за садашњи тренутак склопио.[153] Поред тога што ће овај брак детета обрадовати и остале Трибале, цар ће у Оливеру имати не више савезника и пријатеља него слугу (δοῦλον) који је потпуно и увек спреман његову корист сматрати најпречим послом.[154] Јер тако и он сам [Оливер] обећава. Изгледало је да прет-

сам Јован Оливер је желео склапање овог брака. Т. Флорински није уочио разлику која у опису ових женидбених планова постоји у верзијама Јована Кантакузина и Нићифора Григоре (в. нап. 39 коментара за вести Нићифора Григоре). Полазећи вероватно од вести Нићифора Григоре, *Zakythinos,* Despotat I, 96 sq. верује да је Јован Кантакузин желео да у преговорима са Стефаном Душаном осигура подршку Јована Оливера, па је зато обећао брак свог млађег сина Манојла са Оливеровом ћерком. Исто: *V. Laurent,* Les sceaux byzantins du medaillier Vatican, Cittä del Vaticano 1962, 140, No. 130. Јован Кантакузин наглашава да је иницијатива за склапање брака потекла од Јована Оливера, док се из описа Нићифора Григоре може супротно закључити да је ту жељу исказао сам византијски претендент. (в. нап. 39 коментара за вести овог писца). Овде споменути Сиргис, за чијег је сина требало да се уда кћи Јована Кантакузина, уствари је Гиј од Лузињана, унук јерменског краља Лава III. На позив своје тетке царице Марије Ксеније, супруге Михајла IX Палеолога, он је још 1318. године дошао у Византију где је заузимао важна места у администрацији а ожењен је једном рођаком Јована Кантакузина. У другом браку, склопљеном вероватно 1330—2. године Гиј од Лузињана се оженио ћерком познатог Сиргијана (о њему в. нап. 142 овог коментара). Cf. *St. Binon,* Guy d'Armenie et Guy de Chypre. Isabelle de Lusignan a la cour de Mistra, Annuaire de l'Institut de philol. et d'histoire orientales et slaves 5 (1937) 126 sq., 132 sq., 136; Β. Νεράντζη — Βαρμάζη, Συρ^ής Ντελενονζίαζ, δρχων Σερρών 1341—1342, Βυζαντινά 10 (1980) 196—202. Из другог брака Гија од Лузињана потицала је кћи Изабела. У борби за власт Јован Кантакузин је желео да осигура пријатељство кипарског и јерменског двора, па је зато и планирао да сина Манојла ожени Изабелом, ћерком Гија од Лузињана, али је та веридба раскинута, јер је он од самог почетка грађанског рата као намесник Сера био противник Јована Кантакузина.^Занимљиво је да Јован Кантакузин жели да скине са себе одговорност за овај раскид. Cf. *Binon,* Guy d'Armenie 126 sq., 136 sq.; *Nikol,* Kantakouzenos 122, No. 25; Νεράντζη — Βαρμάζη, o.e. 200 sq.

152 За великаше Стефана Душана Јован Кантакузин овде употребљава архаичан Грчки термин *σ.g* (τηγοί, што би дословно значило војни заповедници. Јошје *Јиречек,* Историја II, 106 сматрао да су у средњовековној Србији одсутног владара у командовању војском замеаивали великашима, што овај пасус цара писца и потврђује.

153 *Томовић,* Повеља манастира Леснова 98, н. 52 верује да Јован Кантакузин овде жели да нагласи да Јован Оливер уствари није био племенитог рода. Чини се да то није прави смисао његових речи и да се овде само истиче разлика која је постојала између њега — угледног византијског великаша — и Јована Оливера.

154 Као и у опису првог сусрета са Јованом Оливером на Вардару код Велеса (в. нап. 92 овог коментара) тако и овде Јован Кантакузин жели да прикаже да га је истакнути Душанов велможа признао за господара, приставши да постанг његов δοῦλος. Тај термин јасно одражава лични однос сваког поданика феудализираног Византијског царства према цару као врховном господару. Јер, док се цар поданицима обраћа са οἰκεῖε, што би значило дворанин, домаћи повереник, са друге стране сви поданици, па и они који припадају највишим слојевима, у односу на цара себе увек називају δοῦλος, што би значило слуга. Cf. *N. Svoronos,* Le serment de fidelite a'lempereur byzantin et sa signification constitutionnelle, REB 9 (1951) 106—142; *G. Ostrogorsky,* Observations on the Aristocracy in Byzantium, DOP 25 (1971) 1—32; *Максимовић,* Виз.

стављa сведочанство о великој Краљевој благородности и поштењу то што се најмоћнији његов великаш придружује цару и тако отворено обећава да ће за њега све учинити, само ако пристане да његову кћер удружи са својим сином, нити да он сам [Краљ] у томе гледа ишта сумњиво, нити да предузима да се то спречи, већ чак и да помаже. Уствари, беше то доказ колико Краљеве великодушности толико и Оливеровог богатства и његове силне моћи међу Трибалима, тако да се ни сам Краљ није усуђивао да му се замери.[155] То беше оно што Краљ цару изложи, уз присуство и Оливера. А цар, пак, разабирући да су у садашњем тренутку корисне, пристаде на ове ствари и тако отклони сваку сумњу да ће се икада о савезнике огрешити и замке им спремати. Јер њему [Јовану Кантакузину] је непознато да за доброчинства пријатељима тако узвраћа, пошто никада није правио заседе ни отвореним непријатељима. А женидбено сродство са Сиргијем, није он [Јован Кантакузин] први раскинуо, него је онај [Сиргис] отказао и стога да не постоји никакав разлог да и он са другом женом сина не ожени. И доиста, брачна веза није дотле ни дошла да не би могла да се раскине. Јер да је било до заклетве он сам ни из каквог повода не би предузео да се развргне. Са тога разлога он оставља сина, с једне стране као будућег зета Оливеру и, с друге, да би [Краља] охрабрио да савезничкој војсци никада неће правити заседе, али не да стално код њих борави, него да се врати код њега [Јована Кантакузина] кадгод га буде позвао.[156] Оливер, пак, чувши да је цар пристао да његову

управа 14,17 сл. Тешко је поверовати да је Јован Оливер после уговарања ове родбинске везе напустио службу српског краља и постао васал (δοῦλος) самог Јована Кантакузина.

155 Речи Јована Кантакузина сведоче о богатству Јована Оливера, које му је осигурало велики углед и утицај у српској држави. Чини се да је у праву *Томовић,* Повеља манастира Леснова 96 сл. која основ економске моћи Јована Оливера тумачи развијеним рударством крајева које је држао. Иначе неки познати моменти из каријере и живота Јована Оливера потврђују оцене византијског цара и писца. Оливерова велелепна задужбина — црква манастира Леснова, посвећена арханђелу Михајлу и пустињаку Гаврилу, подигнута је 1341. године. Убрзо после тога (пре 1346) дозидан је на£текс коме је касније додат још један спољашни нартекс. Живопис у цркви довршен 1349. године добро је очуван, а на два места је претстављен и сам ктитор Јован Оливер: на северном зиду наоса са моделом цркве, а на северном зиду нартекса са породицом (супруга Ана Марија, као и синови Дамјан и Крајко). О Леснову и овим портретима уп. *Симић,* Лесновски манастир 12, 18—21; *Okunev,* Lesnovo 234 sq., 244 sq.; *В. Пешковић,* Преглед црквених споменика кроз повесницу српеког народа, Београд 1950, 169—173; *Томовић,* Повеља манастира Леснова 86—89. Иако је Јован Оливер очигледно био моћан великаш, тешко је поверовати у претпоставку *Сшлића,* Лесновски манастир 4* 47 да је био „управник царског двора, за тим министар унутрашњих и спољних послова, командант појединих војних одељења". О угледу и моћи Јована Оливера сведоче његови сребрни новци у чијим натписима се понегде спомиње и име цара Стефана Душана. Иако је још *Јиречек,* Историја II, 204 сумњао је у веродостојност ових примерака, већина историчара им је поклонила повереае. Уп. Š. *Ljubić,* Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, 175; *Н. Мушмов,* Античните монети на Балканскин Полуостров и монетите на бЂЛгарските царе, Софин 1912, 501 сл.; *Радонић,* Јован Оливер 106 сл.; *Ферјанчић,* Деспоти 165 сл.

156 Манојло, млађи син Јована Кантакузина, ипак је остао у Србији, како су захтевали великаши српског краља. Јован Кантакузин је пристао да испуни и овај услов не би ли осигурао помоћ војске Стефана Душана која је већ била спремна да

ћерку узме за сина, паде ничице пред царем (προσεκύνει) и целива му ногу, и силну благодарност изрази њему због доброчинства и Краљу због указане помоћи.[157] Ово би утаначено само голим речима. При склапању женидбеног уговора изостављене су заклетве као и друга средства обавезивања.

(Cant. II, p. 289, 23 — p. 292, 9)

Крај леша 1342Л™

28

НАПАД ВИЗАНТИЈСКЕ И СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА СЕР

После тога, пред крај лета, преузме [Јован Кантакузин] већ припремљену војску у пратњи Краља са супругом све до граница

са њим крене према Дидимотици. Поставља се питање да ли је већ тада уговорено да Манојло Кантакузин може да се врати оцу када га овај позове, *Радонић,* Јован Оливер 99 сл. веровао је у истинитост ових царевих података.

157 Речи Јована Кантакузина показују да је тада заиста договорено да се његов син Манојло, који је остао на српском двору, ожени ћерком Јована Оливера. Савремени извори дају нека обавештења о деци овог моћног великаша. Тако је на словенском натпису из Леснова велики војвода Јован Оливер споменут са супругом Аном Маријом и сином Крајком. Уп. *СШојановић,* Записи I, 30, бр. 70; *Симић,* Лесновски манастир U; *Тоиоеић,* Повеља манастира Леснова 84. Грчки натпис из нартекса Леснова (1349) поред Јована Оливера и супруге му Марије Ливерисе, спомиње њихову дгцу Крајка и Дамјана. Уп *И. Иванов,* Бмгарски старини из Македонил, Софин 1908. 246; *Okunev,* Lesnovo 224. У Лесновском поменику уз деспота Јована Оливера и супругу Ану Марију наводе се деца: Даница, Крајко, Дамјан, Видослав, Дабижив, Русин и Оливер. Уп. *Сшојановић,* ЗаписиШ, 39, бр. 4937. Податке о Оливеровој деци дају и неке ликовне претставе његове породице. У капели св. Јована Претече охридске цркве св. Софије деспот Јован Оливер и супруга Ана Марија насликани су са синовима Крајком и Дамјаном. Уп. *Ц. Грозданов,* Прилози проучавању св. Софије охридске у XIV веку, Зборник за ликовне уметности МС 5 (1969) 49—51. На северном зиду нартекса у Леснову (1349) такође су претстављени Оливерови синови Крајко и Дамјан. Cf. *Okunev,* Lesnovo 244 sq. Све то показује да је Јован Оливер из брака са Аном Маријом имао више деце различитог узраста, али се међу њима спомиње самоједна кћи Даница. Зато је још *Радонић,* Јован Оливер 101 сматрао да је та Даница, Оливерова кћи из првог брака, требало да 1342. године пође за Манојла Кантакузина. Исто у најновијој расправи *Томовић,* Повеља манастира Леснова 98, н. 52 која тако и тумачи околност да се у лесновским натписима а и на претстави породице Јована Оливера из охридске цркве св. Софије не спомиње кћи Даница. *Nicol,* Kantakouzenos 122, n. 3 погрешно наводи да се ова кћи Јована Оливера звала Ана Марија, јер у изворима нема података о његовој кћери тога имена. Међутим, по свој прилици никада није дошло до склапања овог брака и планови су остали само на веридби. *Радонић,* Јован Оливер 101 сматра да је план о браку пропао 1343. године, када је Душанов син Урош верен са сестром младог цара Јована V Палеолога. После очевог уласка у Цариград Манојло Кантакузин се 1348. године ипак оженио Изабелом од Лузињана која је променила име у Марија. Cf. *St. Binon,* Guy d'Armenie et Guy de Chypre. Isabelle de Lusignan ä la cour de Mistra, Annuaire de l'Inst. de philol, et d'histoire orientales et slaves 5 (1937) 135—137; *Nicol,* Kantakouzenos 129, No. 25.

[157a] Хронологија првог похода савезника према истоку сасвим је јасна из излагања самог Јована Кантакузина који каже да је то било крајем лета 1342. године. Са друге стране Нићифор Григора наглашава да је Јован Кантакузин после 30 дана боравка и преговора напустио табор српског краља и пошао према Серу (в. нап. 53 коментара вести овог писца).

ромејске државе.[158] Они се одатле по извршеном поздраву поврате, а цар са уређеном војском утабори се пред Сером и ту остаде три дана преговарајући са становницима Сера да му приђу.159 Сиргис је, наиме, проборавивши у Серу веома кратко по повратку из Гинекокастра, био отишао у Визант и одатле кренуо у Јерменију, будући да су га Јермени позвали да њима влада, као онога коме по очинском наслеђу припада власт.[160] Становници Сера, ништа мање него раније, беху спремни да ратују против цара Кантакузина, те су оне који су дошли да преговарају са бедема гађали камењем и стрелама.[161] Стога је војска околну земљу, као непријатељску, слободно пустошила. Док се то дешавало, разболи се Вратко (Βράκτος), најистакнутији међу војводама,[162] па се војска овде задржа у логору једанаест дана. Када се он опорави, онда болест захвати Оливера

[158] У постојећем не увек добром издању текста Јована Кантакузина ова реченица очигледно није потпуна, иако је њен смисао јасан: цар писац жели да каже да су га краљ Стефан Душан и његова супруга Јелена пратили до тадашњих граница српске државе.

!59 у првој етапи грађанског рата у Византији (пролеће 1342) житељи Сера, важног града у залеђу Солуна, стали су на страну царице Ане Савојске и Алексија Апокавка. После смрти цара Андроника III Палеолога (15. јуна 1341) Гиј од Лузињана постао је управник Сера и градова до Христопоља и одмах се изјаснио као огорчени противник узурпатора Јована Кантакузина. Cf. *St. Binon,* Guy d'Armenie et Guy de Chypre. Isabelle de Lusignan ä la cour de Mistra, Annuaire de l'Inst. de philol, et d'histoire orientales et slaves 5 (1937) 126 sq.; *Максимовић,* Виз управа 85 сл. који верује да је Гиј од Лузињана ту дужност добио раније. Уз њега су били и становници Сера, па је природно што је Јован Кантакузин у првој акцији хтео да искористи одлазак Гија од Лузињана у Јерменију (в. следећу напомену) и да коначно освоји тврди град Сер. Уп. *Баришић,* Михајло Мономах 227. Још је *Parisot,* Cantacuzene 183 sq. желео да објасни зашто је Јован Кантакузин најпре кренуо на Сер: настојао је да ослободи пут према Дидимотици. Истовремено је Алексије Апокавк стигао до Христопоља и посео тамошње теснаце, чиме је затворио пролаз од Сера према Дидимотици.

160 Као унук јерменског краља Лава III Гиј од Лузињана је требало да после његове смрти наследи престо (1342). Изгледа да је он ту част најпре одбио, желећи да остане у Византији, али је после ипак кренуо у малојерменску краљевину где је кратко владао под именом Константина П. Cf. *Binon,* Guy d'Armenie 132 sq. О њему и каријери cf. *Lemerle,* Praktiken inedit 294.

[161] У огшсу акције против Čера *Lemerle,* Philippes 197 наглашава да је грчко становништво у Македонији било против Јована Кантакузина а због његовог савеза са српским краљем.

[162] Извршавајући савезничке обавезе, Стефан Душан је дао Јовану Кантакузину војску са којрм је требало да се пробије до Дидимотике у Тракији. *Николић,* Цар Душан 81 верује да се Душанова савезничка помоћ није састојала само у војсци, већ да је он Јовану Кантакузину дао и новац. Те 1342. године Стефан Душан је у Млетцима набавио 500 панцирних кошуља (уп. *Сшјеиовић,* Српска феудална војска 73), што би показивало да се он озбиљно припремао да помогне свом савезнику. Ранија излагања Јована Кантакузина а и ови редови показују да су међу 20 племића који су заповедали српским одредима најугледнији били Вратко и Јован Оливер. Уп. *Јиречек,* Историја П, 106. Вратко, који се овде једини пут јавља у царевом спису, потицао је из угледног и славног рода. На основу података домаћих родослова *И. Руварац,* Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановићи, Годишњица Н. Чугшћа 10 (1888) 8 сл. наводи Вратка као Вукановог праунука; он је дакле био унук Вукановог сина Дмитра. Уп. *Јиречек,* Историја I, 165,11,59. Кантакузинове податке о Вратку региструје *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 3148.

па је потребно исто толико ако не и више остати.[163] Када је и њему било боље, разболеше се и остали архонти и скоро читава војска. Претоваривши се медовином (μέλιτος) и месом, којима овај крај веома обилује и затим измуљавши грожђе и слатким моштом се одмах препијајући, западоше у ватру и изнемоглост и болешћу обрвани умираху. И не мали број високих старешина умре и од војске више од хиљаду пет стотина људи.[164] Од Ромеја, који су

163 Вести о болести која је под зидинама Сера снашла и Јована Оливера претстављају последња обавештења Јована Кантакузина о аему. Међутим, подаци других извора показују да је Јован Оливер наставио своју сјајну каријеру и после јесени 1342. године. Деспот Јован Оливер насликан је са породицом у капели св. Јована Претече охридске св. Софије, Уп. *Ц. Грозданов,* Прилози проучавању св. Софије Охридске у XIV веку, Зборник за ликовне уметности МС 5 (1969) 49—51. На северном зиду нартекса у Леснову представљен је (1349) деспот Јован Оливер са супругом Аном Маријом и синовима Крајком и Дамјаном. Cf. *Okunev,* Lesnovo 244 sq. У цркви манастира Леснова сачуван је натпис, датиран са 1349. годином, који спомиње деспота Јована Оливера са супругом и децом. Уп. *И. Иванов,* БЪЛгарски старини из Македонијл, Софии 1908, 246; *Okunev,* Lesnovo 224. Један запис из 1353. године говори о деспоту Јовану Оливеру као ктитору манастира Леснова. Уп. *Сшојановић,* Записи I, 38, бр. 102. Најзад, папа Инођентије VI крајем 1354. године обраћа се преко легата достојанственицима на српском царском двору, па и „Oliverio despoto", што је последњи датиран податак о овом великашу. Cf. *A. Theiner,* Vetera monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia II, Romae 1890, 16: *Радонић,* Јован Оливер 104; *М. Пурковић,* Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934, 63. Један запис, датиран само са 6. септембром спомиње да је умро деспот Оливер. Уп. Сгио/ановмД,ЗаписиШ,73,бр. 5047; *Радонић* Јован Оливер 107. Коментаришући ове расуте податке, *Радонић,* Јован Оливер 101 сл. се пита да ли је Јован Оливер учествовао у поновном нападу на Сер с пролећа 1343. године; али зато сигурно сматра да је учествовао у освајању Берата, Валоне и Костура (1342—3. према новој хронологији *Динића,* За хронологију 1—9), затим Сера, Драме и Филипа (јесен 1345). На основу тога *Радонић,* Јован Оливер 107 је веровао да је Јован Оливер надживео цара Стефана Душана и да је после 1356. године ковао новце, користећи слабљење централне власти у Српском царству. И *Симић,* Лесновски манастир 47 верује да је Јован Оливер надживео Стефана Душана и да је после његове смрти владао као самосталан господар Овчим Пољем, околином са градовима Велесом, Штипом и Кратовом. Полазећи од претставе Јована Оливера и породице у охридској цркви св. Софије, *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 69 сл. неосновано претпоставља да је он као севастократор 1342—1355. године био намесник Охрида. На основу оскудних и расутих података тешко је описати даљу каријеру Јована Оливера. Он је пред крај владе Стефана Душана још био жив, што се види из споменутог писма папе Инођентија VI (1354). У крају источно од Вардара, где су били поседи Јована Оливера, дуго је у традицији живела успомена на овог господара. Турски документи из средине XV века наводе у солунском санцаку три нахије: Оливер, Богдан и Вукашин. Вероватно да је име прве нахије, која се простирала јужно од Ђевђелије а северно од Водена, везано за име Јована Оливера. Уп. *А. Сшојансвжи,* Кон прашането за политическо-територијална поделба на јужниот Балкан пред турското освојуване, Историја VII-2 (1971) 160; *Томовић,* Повеља манастира Леснова 98.

164 Веети о епидемији која је под бедемима Сера (крај лета 1342) задесила војску српског краља давно су регистроване у стручној литератури. Уп. на пр. *Ноеаковић* Струмска област 22 сл.; *Јиречек,* Историја I, 220. *Р. Кашић,* Медицина код Срба у средњем веку, Београд 1958, 162 сл. види у овим вестима податке а алкохолизму у српској војсци, што је слабило њену борбену снагу. *Теохаридис,* Ιστορία 396 верује да је у питању колера или тифус. Поставља се питање да ли се ради о случајној болести војника српског краља, неприлагођених условима поднебља око Сера, или су можда житељи града изазвали ову епидемију, не би ли се тако ослободили од непријатељске опсаде. Ако је сумња у порекло епидемије тачна, онда су житељи Сера постигли жељени циљ: Јован Кантакузин и његови савезници Срби напустили су опсаду града.

пратили цара, ниједан није умро, нити се разболеоДб5

Када је велики дукс Апокавк дознао да се цар Кантакузин са трибалском војском улогорио код Сера и да намерава да се врати у Дидимотику, на брзину посла бродове [тријере] у Христопољ, а истовремено и војску копном, како би обезбедили тамошњу тврђаву и пролаз војсци спречили.[166] Беше то положај (τόπος) погодан да се штити хоплитима, не само због постојећег утврђења, него што је, будући веома стрменит, био тешко пролазан за коњицу, нарочито ако би неко пролаз спречавао.*[67] У првом реду због болести и због тога што су многи сваког дана умирали, а не мање и због тога што су чули да су ону тврђаву запоселе Ромеји, Трибали одлуче да се од Сера врате у своју земљу.[168] Пошто није био у стању да тако болесне људе силом задржава, цар сазва све великаше и војводе (τους εν τέλει πάντας και ηγεμόνας) и почне их охрабривати да не клону духом, нити да ово што их је задесило сматрају великом несрећом, него да у памет дозову истину да свим стварима управља Божје провиђење. И пошто од њега не може настати ништа што

165 Претпоставке изречене у претходној напомени изазивају сумњу у веродостојност исказа Јована Кантакузина да од болести под Сером није страдао нико од Ромеја. Зато је можда у праву *Nicol,* Kantakouzenos 52 који изричито не наводи да су од болести под Сером страдали Срби, савезници Јована Кантакузина, већ говори као да се ради о Ромејима, присталицама византијског претендента. *Kazhdan,* Histoire 305 сматра да Јован Кантакузин не прикрива увек своје неуспехе, јер жели да описивању догађаја да тон веродостојности. Као један од примера он наводи и опис неуспеха у првом нападу на Сер. Међутим, Јован Кантакузин ипак наглашава да је неуспех последица страдања српске савезничке војске од епидемије, тврдећи да ниједан Византинац није страдао од изненадне болести.

[166] Акција великог дукса Алексија Апокавка била је срачуната да Јовану Кантакузину и његовим помоћним одредима онемогући пролаз према Тракији и Дидимотици. У томе упоштено в. *Nicol,* Kantakouzenos 52. *Asdracha,* La region des Rhodopes 97 наглашава да је Алексије Апокавк стигао у луку Полистилон, одакле су водили путеви према обалском залеђу. Новембра 1345. године одржана је расправа пред судом серске митрополије: неки српски монах поверио је своју имовину Грку, монаху из Есфигмена, али су грчки монаси опљачкали имовину овог Србина, њега везали и тукли. Cf. Actes de Chil *l,* No. 134, 279—282. Ову занимљиву епизоду *Lemerle,* Philippes 197, n. 3 повезује са доласком флоте Алексија Апокавка у Христопољ и ситуацијом у Македонији у јесен 1342. године.

167 Ради će о теснацима и пролазима мало источније од града Христопоља кроз које је ишао пут из Такије у Македонију, а који су били познати још у антици. Уп. *Ф. Паиазому,* Македонски градови у римско доба, Скопје 1957, 297. Нићифор Григора на два места говори о овим теснацима: прво када констатује да је Стефан Душан освојио све ромејске градове и земље до христопољских теснаца осим Солуна, а затим када каже да је српски цар 1346. године поделио своју државу, задржавши византијске градове и земље до христопољских теснаца (в. нап. 126 коментара вести овог писца). *п. *OcutpoiopcKU,* Христопол. између Срба и Византинаца 355; *Осшромрски,* Серска област 26 сл. (= Сабрана дела IV, 464 сл.). Овом акцијом и запоседањем теснаца Алексије Апокавк је намеравао да затвори Јовану Кантакузину пут према Дидимотици. Cf. *Lemerle,* Philippes 197; *Nicol,* Kantakouzenos 52.

[168] Епидемија која је под Сером погодила савезнике била је један од разлога за повлачење Јована Кантакузина и одреда српског краља. Међутим, долазак великог дукса Алексија Апокавка у Христопољ и запоседање теснаца кроз које су водили путеви према Тракији и Дидимотици такође су могли да утичу на одлуку Стефана Душана да повуче своје одреде од зидина Сера. Тај разлог спомиње и сам Јован Кантакузин. Cf. *Lemerle,* Philippes 197; *Nicol,* Kantakouzenos 52.

није подобно, потребно је да све што нас задеси примамо као највећу корист коју нам Бог чини. И пошто је то сада тако, вратићемо се у своју земљу, а мало касније поново се опремивши, кренућемо у Дидимотику, ако то буде Божја воља.[169] Трибали цару изразише велику захвалност за охрабрење. Јер, иако су се веома радовали повратку, ипак нису желели да увреде цара, враћајући се наизглед против његове воље.[170]

(*Cant.* II, ρ. 292, 10 —р. 294, 14)

Међу ирисшалицама Јована Каншакузина насшаје мешеж и незадовољсшво. После цареве беседе мањи одред се одели и заиуши у Хрисшоиољ, а уз Јована Каншакузина осшаде само 500 верних ирисшалица са којима он иође ирема шеришорији Сшефана Душана.[171]

Касна јесен 1342.[172]

29

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПОКУШАВА ДА ОД СРБА ПРЕОТМЕ ВОДЕН

Када се цар Кантакузин повукао из Сера и стигао у Едесу [Воден], коју Краљ држаше у опсади, откри да је овај градић (πολί-

169 Описујући прве акције са новим савезничким одредима српског краља, Јован Кантакузин стално наглашава да му је жеља била да стигне до Дидимотике, где се налазила његова супруга Ирина са највернијим присталицама. *Јиречек,* Историја I, 720 чак верује да је Јован Кантакуизин и поред неуспеха под Сером покушао да се кроз христопољске кланце упути према Дидимотици.

170 Јован Кантакузин често жели да покаже како су му Стефан Душан и његови поданици увек указивали дужно поштовање. То се овде односи на Душанове војнике који су пришли Јовану Кантакузину у походу према Дидимотици.

171 у јесен 1342. године дошло је до наглог осипања присталица Јована Кантакузина од којих су неки отишли у Христопољ и пришли Алексију Апокавку. Извесно је да је неуспех под бедемима Сера појачао осипање присталица Јована Кантакузина. Cf. *Matschke,* Konstantinopel 224. Сакупивши највeрније и најоданије људе, Јован Кантакузин се вратио у табор српског краља да би сачекао пролеће и поново се запутио према Дидимотици. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 41 верује да су тада уз Јована Кантакузина остали поједини византијски великаши са својом послугом.

172 Ако се прва акција Јована Кантакузина и Стефана Душана против Сера збила у рану јесен 1342. године (в. нап. 157а овог коментара), онда се покушај Јована Кантакузина да од српског краља преотме Воден (Едесу) мора датирати у позну јесен 1342. године. Још је *Parisot,* Cantacuzene 184 сматрао да је прва неуспешна опсада Сера завршена крајем септембра или почетком октобра 1342. године, после чега се Јован Кантакузин вратио у Србију. Исто: *Muratore,* Principessa 363 *М. Пурковић,* Итинерар краља и цара Стефана Душана, ГСНД 18 (1938) 240 само наглашава да се ујесен 1342. године Стефан Душан налазио под Воденом. *Динић,* За хронологију освајања 8 је склон да нешто касније датира ове догађаје, јер каже да је Стефан Душан освојио Воден у зиму 1342—3. године. У Историји мак. народа I, 175 овај догађај се датира у 1343. годину. Међутим, читав опис ових збивања код Јована Кантакузина показује да је акција Стефана Душана против Водена предузета у време када су савезнички одреди у рану јесен 1342. године били под Сером. Према томе српски краљ је опседао и освојио Воден ујесен 1342. године. Уп. *Јиречек,* Историја 1,220; *Сулис,* Σερβοκρατία 56.

χνην) њему [Краљу] пришао, будући да је посаду он био поткупио. 17з Подсећајућн га на заклетве и међусобне уговоре у којима је записано да ће, уколико би у одсуству цара освојио неки Ромејима потчињени град било оружјем било на неки други начин, тај град предати цару и са тога разлога градић је за себе тражио.[174] Краљ се

173 Подухват српског краља против Водена (Едесе) *Николић,* Цар Душан 81 сл., н. 1 објашњава његовим економским и стратегијским интересима: Воден се налазио на путу Via Egnatia, имао је ОКО 15.000 житеља и био је седиште епископије. Запоседање Водена осигурало је власт српског краља над читавом јужном Македонијом. Без обзира на тачност ових домишљања остаје чињеница да је Стефан Душан у јесен 1342. године освојио византијски Воден. У савременим изворима постоје наизглед неки противуречни подаци о српској власти над овим градом. Непознати писац недовршене биографије Стефана Душана каже да је он после првог похода против Византије и састанка са царем Андроником III Палеологом под Солуном (1334) задржао следеће византијске градове: Костур, Струмицу, Жељезнец, Воден и Чемрен. Уп. Животи краљева и архиепископа 225 сл. Што се тиче Водена тај податак није тачан, јер га Срби нису држали већ 1334. године. Са друге стране сам Јован Кантакузин каже у опису противофанзиве према областима освојеним од Срба (1350) да су они пре 16. година опседали Воден, што као време напада даје 1334. годину (в. нап. 479 коментара за вести Јована Кантакузина). Та вест сведочи да је Стефан Душан нападао овај важан град још 1334. године у свом првом већем походу против византијских области. У жељи да истакне значај свог јунака непознати биограф је преувеличао успехе Стефана Душана у овом првом походу. Уп. *Динић,* За хронологију освајања 7 сл. Акције Стефана Душана нису у овим месецима биле уперене само према Водену, већ су тада под његову власт дошли и други византијски градови. Старија наука је веровала да је Стефан Душан тек у јесен 1345. године запосео градове Берат, Валону и Костур, а затим и Верију. Уп. *Јиречек,* Историја I, 221; *В. Ћоровић,* Историја Југославије, Београд 1933, 111; Историја народа Југославије I, 356. Захваљујући новим сазнањима та хронологија је промењена. Грчки запис из рукописа XIV века светогорског манастира Дионисија бележи да је кир Нићифор Исак, севастократор Србије, освојио Берат 6851. године XI индикта (cf. *Sp. Lambros,* Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos I, Cambridge 1895, No. 3750). На основу тога податка *Динић,* За хронологију освајања 4 исправно закључује да је Стефан Душан освојио Берат раније него што се до тада сматрало, дакле већ између 1. септембра 1342. и 31. августа 1343. године. У науци је одавно уочен запис Јована Богослова на псалтиру писаном за Бранка Младеновића, где се наводи да су 6854. године а у дане краља Стефана Душана и његовог сина Уроша освојени градови Костур, Берат и Канина. Уп. *Сшојаноеић,* Записи I, 34. бр. 85. Иако се у овом запису година не може ускладити са индиктом (уп. *Динић,* за хронологију освајања 1 сл.), његов садржај показује да је Стефан Душан исте шдине запосео градове Костур, Берат и Канину. Како горе споменути грчки запис из манастира Дионисија недвосмислено сведочи да је српски краљ освојио Берат 1342—3. године (6851), излази да су и друга два важна града (Костур и Канина) у то време припали Србима. Те убедљиве резултате покушао је да оспори *Наумое,* Феодалниот сепаратизам 68 сл., претпостављајући да је запис на псалтиру Бранка Младеновића могао настати 1344. или у првој половини 1345. године; тада је Стефан Душан и освоЈИО овде споменуте градове. Значајни хронолошки резултати М. Динића показују да У време постојања савеза са Јованом Кантакузином пажња Стефана Душана није била усмерена само према Водену (Едеси). Он је настојао да што боље искористи пружену прилику и да самосталним акцијама Византији преотме још неке градове. Тако су У 6851 (1342—3) години поред Водена у »егове руке пали Костур и Хлерин у МакедоНИЈИ, као и велики делови Албаније са градовима Бератом, Канином и Кројом. Уп. Историја српског народа I, 519. *(Б. Ферјанчић); Soulis,* Serbs 18 sq.

174 Јован Кантакузин се позива на уговор са српским краљем од јула 1342. године, чија се важна одредба односила на градове које би Стефан Душан самостално оружјем или другим начином освојио од Византије. Сваки освојени византијски град требало је да преда Јовану Кантакузину, па је тако сада требало да поступи и са Воденом (Едесом). Ако је таква одредба о градовима и постојала у уговору из јула 1342.

показа спремним, истичући да ће сва обећања испунити и да ће га савезнички помагати оружјем, новцем и свом расположивом силом (πάση δυνάμει). Тада цар, увиђајући да би задржавање код градића било бескорисно — јер свим срцем је желео да се врати у Дидимотику —· и, с друге стране, не могавши да остави одговарајућу посаду од својих људи пошто их је у пратњи било мало и пошто нису били спремни да без њега овде остану, препусти градић [Едесу] као своје власништво, иако невољно и од нужде, Краљу на чување све док се не будо указала прилика да га поново сам преузме.[175] У међувремену он лично и Краљ повуку се у земљу Трибала.[176]

(Cant. П, ρ. 301, 1—18)

Дознавши за ово иовлачење и шдајући се да ће се због шога сшановници Дидимошике иоколебаши, Алексије Аиокавк свом силом наиадне на Дидимошику, али без усиеха.

Јесен 1342

30

ПОСЛАНСТВО ЦАРИЦЕ АНЕ САВОЈСКЕ СТЕФАНУ ДУШАНУ

Алексије Аиокавк се врашио у Царшрад, а йод зидинама Дидимошике је осшавио ирошосшрашора Андроника Палеолош који је и даље без усиеха наиадао на Ірag.

године, даљи развитак догађаја показује да српски краљ није желео да поштује и да освојене византијске градове предаје Јовану Кантакузину. Ни Воден а ни друге важне градове освојене 1342—3. године (в. претходну напомену) Стефан Душан није предао свом савезнику. Позивајући се на повељу житељима Кроје од јуна 1343. године, *Соловјев-Мошин* VI—VII претпостављају да је сличне документе српски краљ даровао становницима Берата, Јањине, Костура и других од Византије освојених градова.

[175] У праву је био још *Флорински*и Сдавнне и Византил II, 87, н. 2 који је посумњао у веродостојност исказа Јована Кантакузина да се добровољно одрекао Водена и одлучио да га привремено препусти српском краљу. Цареве речи пре сведоче о жељи да се оправда за губитак Водена.

176 Повратак Јована Кантакузина и Стефана Душана на српску територију значио је и почетак припрема за нове заједничке акције идућег пролећа 1343. године.

[177] Датирање посланстава царице Ане Савојске зависи од хронологије низа догађаја описаних у овим деловима историје Јована Кантакузина. Још је *Parisot,* Cantacuzene 186 датирао посланства у јесен 1342. године, када је Јован Кантакузин ратовао против византијских области. *Флорински*и, Славине и Византиа II, 87 само је кратко напоменуо да су посланства Ане Савојске долазила у Србију у зиму 1342—3. године. *Dölger,* Reg. V, No. 2879 без икаквих образложења датира ове мисије знатно раније у август 1342. године. Ту хронологију прихватају *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 117 и Историја српског народа I, 520. *(Б. Ферјанчић).* Иако се изричито не изјашњава о хронологији, *Nicol,* Kantakouzenos 52 је склон да посланства царице Ане Савојске датира у јесен 1342. године, што изгледа прихватљивије од хронологије Ф. Делгера. Јер, неуспешна опсада Сера предузета је у рану јесен 1342., а посланства Ане Савојске кренула су у Србију после тог догађаја. (cf. *Soulis,* Serbs 20), дакле у позним јесењим месецима 1342. године. Уосталом, сам Јовам Кантакузин каже да је царица упутила изасланике, сазнавши да се он спрема да поново крене према Дидимотици. То је било после првог похода Јована Кантакузина према Тракији (рана јесен 1342), када је он са одредима српског краља застао код Сера и покушао да га освоји.

Када је царица Ана сазнала да се цар Кантакузин, уживајући велику наклоност код Краља, спрема да се поново са војском врати у Дидимотику, изабра Георгија Луку и солунског митрополита Макарија и као посланике их отпреми Краљу. П8 Обећала је да ће му предати градове о којима се год буду споразумели, ако јој пошаље везаног Кантакузина.[179] Овај [Краљ] прекори посланике и јавно одбије, изјављујући да такав злочин не би учинио не само за мали број градова, него ни за читаву државу Ромеја, па их отпреми необављена посла.[180] Они пођоше у Визант и мало касније се поново врате. Краљ је причао да су приликом другог посланства били спремни да предају све градове западно од Христопоља осим Солуна, па чак и ако не жели да преда цара Кантакузина, него само да га држи заточеног у тамнициД[81] Он [Краљ] их поново

[178] Посланици царице Ане Савојске су познате личности византијске историје прве половине XIV века. Тако је Георгије Лука почетком 1328. године као изасланик Андроника III Палеолога преговарао у Серу са присталицама старог цара Андроника II Палеолога, а крајем 1343. године ишао је као изасланик цариградске владе смирнском емиру Умуру. Cf. Cant. I, 253, II, 414; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 15143. Солунски митрополит Макарије, ранији игуман Велике Лавре св. Атанасија, један је од ретких светогорских монаха који је као антиисихаста пришао Палеолозима. Године 1342. учествовао је у покушајима измирења између Јована Кантакузина и цариградске владе. Као награду за лојално држање према Палеолозима он је 1342. године постао солунски митрополит. Cf. *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 227; *Мошин,* Патријарх Калист 192; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 117. *Trapp,* Prosop. Lexikon, No. 16276 *Soulis,* Ssrbs 20 верује да је прво посланство цариградске владе предводио Георгије Лизик а друго митрополит Макарије.

[179] Према вестима Јована Кантакузина царица Ана Савојска упутила је два посланства Стефану Душану. Већ прво од њих носило је одређене понуде, али када се брзо вратило необављена посла царица је поново упутила посланство, нудећи српском краљу још повољније услове само да онемогући делатност Јована Кантакузина (в. нап. 181 овог коментара). За разлику од Јована Кантакузина Нићифор Григора зна само за једно посланство царице Ане Савојске српском краљу (в. нап. 50 коментара вести овог писца).

180 Региструјући податке о неуспеху првог посланства царице Ане Саврјске, *Николић,* Цар Душан 83 наивно тумачи Душаново одбијање да преда Јована Кантакузина као израз његове честитости и чврстине карактера. Међутим, *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 41 жели да реално оцени разлоге због којих је српски краљ одбио понуде царице Ане Савојске: није хтео да преда Јована Кантакузина да би тако даље слабио положај династије Палеолога. Али аутор истовремено потсећа да је и јачање положаја Јована Кантакузина претстављало опасност за Стефана Душана.

[181] Још је *Pariiot,* Cantacuzene 186 сумњао да је царица Ана Савојска била спремна да српском краљу уступи тако простране територије са бројним градовима. Насупрот томе каснији историчари су веровали да је царица нудила Стефану Душану све градове западно од Христопоља осим Солуна само да држи затвореног Јована Кантакузина. Cf. *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 233; *Јиречек,* Историја I, 220; *Lemerle,* Philippes 197. У Историји народа Југославије I, 356 ćе каже да су то били градови западно од Христопоља и Филипа. Не улазећи у расматрање разлика између података Јована Кантакузина и Нићифора Григоре (в. нап. 50 коментара за вести НиЉифора Григоре), треба упозорити да већ и вести Јована Кантакузина показују спремност цариградске владе на велике жртве. Царица Ана Савојска је прво нудила нагодбу о градовима ако јој Стефан Душан преда Јована Кантакузина. Када је та понуда остала без резултата она је преко другог посланства нудила сасвим одређене уступке — предају градова западно од Христопоља осим Солуна — чак и под условом да Јован Кантакузин само

отпреми необављена посла, рекавши да траже немогуће. Јелена, пак, супруга Краљева, оштро их је прекорела и љутито одбила као посланике који заступају неправедну ствар која ће и њима самима срамоту нанети.[182] На сличан начин су их грдили и сви трибалски великаши и пребацивали им силну лудост, што су гајили наду да ће их убедити у нешто такво што превазилази сваки злочин[183]. Јер сви су они волели цара и нису ништа подносили што би му могло нанети штету, тако да је један од њих, по имену Ковач (Κοβάτζης)[184] јавно иступио и запретио посланицима уколико се што брже не удаље. Оптуживаше их због силне неосетљивости што сами властитим рукама копају око Ромеја, па чак и градове и државу Ромеја издају, да би њега [тј. око, односно Јована Кантакузина] потпуно угасили, као да страхују да не би, ако се он поврати, поново прогледали. Тако расрђено овај [Ковач] посланике одби".[185]

(Cent. II, p. 305, 23 — p. 307, 5)

остане заточен у српској држави. *Matschke,* Konstantinopel 232 региструје вести о посланствима цариградског регенства, а позива се на *Dölger,* Reg, V, No. 2878, 2879 и 2880. Само два последња регеста говоре о посланству српском краљу, док први региструје једну простагму.

[182] Као и у другим описима преговора са Стефаном Душаном Јован Кантакузин и овде придаје велики значај краљици Јелени. *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 233 без резерве верује да је то још један доказ о благонаклоном ставу Душанове супруге према Јовану Кантакузину која је убедила краља да не напушта византијског претендента. Каснији историчари су били знатно опрезнији и само су регистровали податке о љутњи српске краљице на византијске посланике. Cf. *Politis,* Handschriften 293; *Радојчић,* Српски сабори 289 сл.; *Пурковић,* Јелена 17.

183 *Флортскш,* Славине и Византии II, 88 није веровао да се Стефан Душан тако грубо односио према византијским посланицима. У коментару ових података *Радојчић,Српски* сабори 289 сл. се пита да ли се све то одиграло на двору на скупу угледних војних лица или у ужем владарском савету. Не одговарајући на то питање, он само упозорава да се читава епизода одиграла пред Стефаном Душаном, краљицом Јеленом и угледним великашима које Јован Кантакузин зове уобичајеним архаичним именом οι εν τέλει.

[184] *Soulis,* Serbs 20 уочава речи Јована Кантакузина о наклоности српских великаша у преговорима краља са посланством из Цариграда. Потсећа да су великаши очекивали велике користи од савеза са Јованом Кантакузином и продужетка грађанског рата у Византији, а не искључује могућност да је он сам давао Србима извесна нова обећања о којима не говори у својој историји. На податке о српском великашу Ковачу обратио је пажњу *Радојчић,* Српски сабори 289 сл., н. 1, тумачећи их као да је он хтео да убије византијске посланике. Име овог великаша Н. Радојчић уз велике резерве преноси као Ковачић, наводећи одлуку дубровачког Великог већа од 5. јула 1336. године да се дају дарови „Covacero barono, domini regis". Вредно је напоменути да практик светогорског манастира Ксиропотама (око 1300) наводи неког Димитрија, сина Ковача (του Κοβάτζη), а житеља села Симеонија. Cf. Actes de Xeropotamou, ed. */. Bompaire,* Paris 1964, No. 18, p. 149; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 11885.

185 Неуспех посланства царице Ане Савојске означава крај прве етапе покушаја цариградске владе да раскине савез српског краља са Јованом Кантакузином и да тиме умањи опасност која је претила легитимним правима на престо младог цара Јована V Палеолога.

Крај

31

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОБЈАШЊАВА ПОСЛАНИЦИМА ИЗ ТЕСАЛИЈЕ ЗАШТО ЈЕ ТРАЖИО ПОМОЋ СРПСКОГ КРАЉА

Јовану КанШакузину су дошли изасланици великаша из Тесалије сиремни да га ирхзнају за цара. Он UM је оиисао невоље које су іа задесиле у самој Византији.

И да је, по нужди отишавши Краљу, владару Трибала, од њега мимо очекивања био почаствован и као савезник потпомогнут. И да је не тако давно са бројном и храбром војском кренуо према Дидимотици, да би се тамо састао са пријатељима и своје ствари уредио. Када се нашао код Сера војводе и војску страшна болест нападне те многи од њих помру, тако да је због болести био принуђен да се поново врати у државу Трибала.[187]

(Cant. П, ρ. 310, 12—21)

Цар иисац даље wеори о ӥреlоеорита које је водио са изасланицима великаша из Тесалије.

ise Још је *Parisot,* Cantacuzene 180 датирао долазак изасланика тесалијских великаша Јовану Кантакузину у крај 1342. године и то узимао као хронолошку оријентацију за низ овде описаних догађаја. О томе је у новије време расправљао *Баришић,* Михајло Мономах 228, н. 38, упозоривши да сам Јован Кантакузин каже да се мало пре тога (όλί,φ γοϋν πρότερα) одиграо неуспешан напад на Сер. Први напад Јована Кантакузина и чета српског краља на Сер започео је крајем лета или почетком јесени 1342. године (в. нап. 157а овог коментара) и трајао је ОКО месец дана; то показује да је посланство велрпсаша из Тесалије стигло Јовану Кантакузину у јесен 1342. године. Исту хронологију даје и *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 41; *Ферјанчић,* Тесалија 215. ТОМ приликом Јован Кантакузин је издао и хрисовуљу тесалијским архонтима и свome нећаку Јовану Анђелу кога је поставио за намесника у Тесалији. Текст хрисовуље, сачуван у царевом делу, детаљно коментарише *H. Hunger,* Urkunden-und Memoirentext: Der Chrysobullos Logos des Johannes Kantakuzenos für Johannes Angelos. Kantakuzenos Hist. II 312—322 Bonn., JOB 27 (1978) 117—125). Недавно су текст хрисовуље поново пренели и коментарисали *Мавромашис,* Παλ?!,.λόγοι 107—110, 125—130. и *Nicol,* Despotate II, 125 sq.

[187] Долазак изасланика великаша из Тесалије и њихова спремност да га признају за цара знатно су ојачали позиције Јована Кантакузина. То је била прва византијска област која га је признала за цара. Уп. *Ферјанчић,* Тесалија 215—217; *Hunger,* Chrysobullos Logos 107—125. Занимљиво је да је сам Јован Кантакузин желео да се пред овим изасланицима оправда због одласка Стефану Душану и тражења његове помоћи. Наглашавао је да је на српском двору пријатељски дочекан и огшсао је и услове новог напада на Сер због чијег неуспеха се вратио у земљу Срба. *Kazhdan,* Histoire 321 сматра да је нужда (ανά j-κη) често присутна као мотив за извесне поступке у делу Јована Кантакузина. Као пример наводи и ово место где се цар писац правда **за** напуштање византијских територија и одлазак српском краљу.

Крај 1342.188

32

ПРИСТАЛИЦЕ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА ИЗ ДИДИМОТИКЕ ШАЉУ ПОСЛАНИКА У СРБИЈУ — АЛЕКСИЈЕ АПОКАВК НУДИ САСТАНАК И ПРЕГОВОРЕ СРПСКОМ КРАЉУ

Присшалице Јована Каншакузина у Дидимошици налазе се у шкриицу и сшоШ му шаљу Манојла Тарханиоша у Србију са иоруком да шшо ире дође у иомоћ са војском.[1*9]

Одлазак у Дидимотику цару је и раније била велика брига, па је сада, позван од Тарханиота, још више убрзавао одлазак и од Краља је за ту сврху помоћ тражио.[19°] И војска, која је требало да са царем пође, већ је била прикупљена. И Тарханиот доневши цару и његовим људима велику радост и охрабрење (јер од кад је цар стигао у земљу Трибала, ниједан човек од имена не стиже њему од куће, и то из страха од оних који су запосели путеве)[191] одмах се врати у Дидимотику неопажен од непријатеља и донесе о цару подробнија обавештења, као и вест да је већ припремљен да нешто касније са војском дође.[192]

Велики дукс Апокавк извести Краља преко посланика да ће доћи са бродовима у Македонију[193] и да би желео с њим се састати,

188 Овај сплет догађаја (пут према Амфипољу, смрт Хреље и други напад Јована Кантакузина и српских савезника на Сер) *Parisot,* Cantacuzene 189 је датирао у новембар — децембар 1342. године. *Nicol,* Kantakouzenos 53 сматра да је крајем 1342. године Ирина Кантакузин упутила изасланике у Србију да се обавести о судбини свога супруга. *Теохаридис,* Ιστορία 396 такође каже да је крајем 1342. Јован Кантакузин по други пут кренуо са српским савезницима према Дидимотици.

ι[8]» Ово су били најтежи дани Јована Кантакузина у његовој борби за власт, јер су се осећали угроженима и његови најближи сарадници у Дидимотици. Ту се од самог почетка борбе за власт налазило главно упориште Јована Кантакузина.

ι[90] Манојло Тарханот био је један од верних присталица Јована Кантакузина током његове дуге борбе за власт, о чему постоје бројни подаци код самог цара писца а и у делу Нићифора Григоре. У овим за Јована Кантакузина критичним данима Манојло Тарханиот је изгледа био заповедник његових присталица у Дидимотици. После пада Јована Кантакузина са власти (1354) Манојло Тарханиот је пришао Палеолозима, па се вероватно спомиње у документима из 1369. и 1378. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 49, n. 41; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 39, 52. Године 1378. Манојло Тарханиот је повељом Андроника IV Палеолога добио право да своју пронију претвори у наследно власништво. Уп. *ОсшроЈорски,* Пронија 86 (= Сабрана дела I, 231 сл.)

191 $\mathbf{P}_{ечи}$ Јована Кантакузина показују да је Манојло Тарханиот први изасланик који је стигао из Дидимотике тада најјачег упоришта његових малобројних присталица на челу са супругом Ирином. Почетком лета 1342. године Јован Кантакузин је напустио Византију и склонио се на територију Стефана Душана. Тада су његови противници, присталице цариградске владе, запосели читаву Тракију; на то стање се и односи царева напомена да су непријатељи затворили све путеве.

192 Током боравка у Србији (1342—3) Јован Кантакузин је намеравао да са одредима српског краља крене према Дидимотици, трачкој тврђави у којој је седела његова супруга Ирина са преосталим присталицама. Ни у току зиме 1342—3. године а после неуспеха у нападу на Сер Јован Кантакузин није напустио овај план.

193 о значењу појма Македонија у делу Јована Кантакузина в. нап. 18 овог коментара.

како би склопио савез којим ће он [Краљ] бити веома задовољан.194 О овом сусрету Краљ најпре упита цара да ли га одобрава, те пошто овај није спречавао него га је чак препоручивао, договори се са Апокавком да се њих двојица састану код Амфипоља,[19]4а стижући он [Апокавк] бродовима са мора, а Краљ на коњу са копна.[195] Циљ овог сусрета њима двојици био је, с једне стране Краљу да великог дукса Апокавка, ако узмогне, живог зароби, како би се осветио због рата против цара,[196] а Апокавку с друге стране да убеди Краља да не покреће рат против њега, који хоће да зета Андроника Палеолога прогласи (ἀποφαίνειν) за цара Ромеја и да оружјем заустави цара Кантакузина и не дозволи му повратак у земљу Ромеја, претстављајући сметњу зетовој влади.[197] Друге циљеве уопште није спомињао. Да ли је ово велики дукс заиста желео или не остало је неразјашњено, будући да је претходно (πρότερον) умро Хреља, човек који му је у томе као посредник помагао и све тајне знао.[198] Наиме, када је велики дукс, преко

194 *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 88 веровао је да је велики дукс Алексије Апокавк почетком 1343. године упутио посланство српском краљу. Насупрот томе *Dölger,* Reg. V, No. 2881 и *Динић,* Реља Охмућевић 105 датирају посланство у јесен 1342. године. Значајна околност је да Нићифор Григора не спомиње послансгво Алексија Апокавка српском краљу.

[1943] Амфипољ је познати антички град који под тим именом више није постојао у позном средњем веку. Јован Кантакузин га спомиње још једанпут, када говори о Брајану, српском заповеднику овог града (в. нап. 440 овог коментара). *Ф. Паиазоиу,* Енос — Амфипољ — Хрисопољ, ЗРВИ 2 (1953) 20—22 је објаснила да се овде ради о средњовековном приморском граду Хрисопољу, источно од ушћа Струме. У архаизирању имена византијски историчари па и ЈованКантакузин придају му име античког Амфипоља. Осим тога, јасно је упозорила (стр. 15 сл.) да податак Јована Кантакузина показује да се Амфипољ односно Хрисопољ налазио на мору.

[195] *Динић,* Реља Охмућевић 105 сл. верује речима Јована Кантакузина, јер наглашава да је он саветовао српском краљу да разговара са коња, док би Алексије Апокавк био на броду.

!9б у делу Јована Кантакузина, које је мемоарског карактера, има пристрасних тврђења срачунатих да оправдају поступке самог аутора, активног учесника многих описаних догађаја. У таква по веростојности сумњива места спада и овај исказ о намерама Стефана Душана. Још је *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 89 сумњао у веростојност Кантакузинових речи о намерама српског краља; веровао је да је он намеравао да крене у Хрисопољ (Амфипољ) да би се обавестио о правим намерама странке противне Јовану Кантакузину.

[1]97 Јован Кантакузин је једини извор који говори о оваквим плановима Алексија Апокавка, директно уперених против младог цара Јована V Палеолога, чија је легитимна права на престо он формално штитио. Његов кандидат, протовестијар Андроник Палеолог, потицао је из споредније гране царске династије: био је син Константина Палеолога, дакле унук деспота Михајла Кутрула, који се у Цариграду оженио перком Михајла VIII Палеолога. На самом почетку грађанског рата Андроник Палеолог се определио против Јована Кантакузина и оженио се ћерком његовог противника Алексија Апокавка. Cf. Cant. II, 218, 329. Плановима које је правио са зетом Андроником Палеологом Алексије Апокавк је покушавао да ухвати везу са владајућом купом, али је 1343. године његов кандидат страдао код Питона на Марици. Cf. *Papadopulos,* Genealogie 30, No 49; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 356.

*[98] Подаци о улози Хреље у овим плановима драгоцени су за датирање описаних ДогађаЈа, иако на први поглед могу да унесу пометњу у њихов исправан редослед. идавно је познат надгробни натпис из манастира Риле на коме је записано да је кесар <~тефан Хреља, монах Харитон, умро 27. децембра 1342. године. Уп. *Сшојановић,* Записи IV, 8, бр. 6019; *И. Дуичев,* Из старата бЪлгарска книжнина II, Софил 1944, 283 сл.,

најповерљивијих ову ствар јавио оцу зета Андроника у Серу,[199] и овај [Андроников отац] то саопштио Хрељи, који је боравио код Мелника и преко њега [Хреље] примио одговор од Краља, онда је велики дукс поново упитао шта треба да се ради и овај [Хреља] му је поново одговорио оно што мисли.[200] Увидевши да је ово тражење великог дукса доиста уперено против цара Кантакузина, Краљ упита [Јована Кантакузина] шта треба да одговори. Цар му препоручи да понуду не одбија него, напротив, да ступи у сарадњу како би тиме Апокавкова завист према њему [Јовану Кантакузину] постала очигледнија и како би се јасно видело да он [Алексије Апокавк] овај грађански рат није покренуо из љубави према царици и цару сину, него да би се лично, не бирајући средства, дочепао

бр. LXXXIX. У знатно каснијем натпису из 1794. године, који уствари претставља препис натписа са Хрељине надгробне плоче, забележен је исти датум 27. децембар 1342. године. Уп. *Сшојановић,* Записи II, 295, бр. 3364; *Динић,* Реља Охмућевић 105; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 345. Овде Јован Кантакузин везује Хрељу за збивања која су се по веровању *Јиречека,* Историја!, 220 десила у 1343. години. Полазећи од тога, *Марковић,* Православно монаштво 108 сл. и *Ђорђевић,* Српски војвода Хреља 110 померали су датум Хрељине смрти у 1343. годину. *Мутафчиев,* Историл II, 201 без објашњења наводи да је Хреља умро децембра 1343. године. Међутим, ако се исправно схвати редослед описаних догађаја, чини се да не може бити никакве хронолошке забуне: на почетку преговора Алексија Апокавка са српским краљем (позна јесен 1342) Хреља се јавља као посредник, што показује да је тада још био жив. Али када је велики дукс Алексије Апокавк стигао у Хрисопољ (Амфипољ) Хреља се више није налазио међу живима. Уп. *Динић,* Реља Охмућевић 106. Тачно сазнање о датуму Хрељине смрти (27 децембар 1342) може да послужи као јасна хронолошка оријентација за читаву епизоду о преговорима Алексија Апокавка са српским краљем: они су се одвијали на самом крају 1342. и почетком 1343. године. На основу текста надгробног натписа Ј. Иванов је претпостављао да је Хреља умро насилном смрћу (слично верује и *Л. Орашков,* Хрелвовата кула, Софил 1973, 105 сл, н. 31), али је *Динић,* Реља Охмућевић 107 опрезно посумњао у овакву претпоставку, наглашавајући да би сам Јован Кантакузин нагласио околност да је српски краљ ликвидирао Хрељу. Иначе *Динић,* Реља Охмућевић 106, н. 42 верује да Хреља није доживео дубоку старост, што се види по његовој изузетној активности у последњим месецима живота. Чини се да се из самог текста натписа може закључити да је Хрељина смрт дошла сасвим неочекивано за његову околину.

199 У питању је Константин Палеолог, син деспота Михајла Кутрула и Ане, кћери цара Михајла VIII Палеолога. Још је *Parisot,* Cantacuzene 178 упозорио да је он маја 1342. године напустио Јована Кантакузина и да се у Серу придружио Гију од Лузињана. *Papadopulos,* Genealogie 30, No. 48 погрешно сматра да је 1342. године Константин Палеолог био намесник у Тесалији; из излагања Јована Кантакузина види се да се у зиму 1342/3. године он налазио у Серу.

2°о Подаци Јована Кантакузина и других извора дају извесну слику о политици Хреље, који је честим променама става покушавао да извуче што веће користи из мутне ситуације у југоисточној Македонији. Сам цар писац каже да је крајем лета 1342. године Хреља поново пришао Стефану Душану и изгледа да му је остао веран до краја живота (децембра 1342). Јер, овде у последњим месецима 1342. године Хреља посредује у преговорима између српског краља и великог дукса Алексија Апокавка. Уп. *Динић,* Реља Охмућевић 105 сл. Међутим, то нису први контакти Хреље са главним противником Јована Кантакузина. Захваљујући једној Краткој хроници сазнајемо да је Хреља и раније (почетком пролећа 1342) долазио у Солун да преговара са Алексијем Апокавком (в. нап. 57 овог коментара).

врховне власти Ромеја.[201] Стигавши заједно са Кантакузином, Краљ се улогори код такозваних Сланих Језера (εν τοις 'Αλμυροΐς προσαγορευομένοις λάκκοις)[202] и ту је дочекао да велики дукс доплови у Амфипољ, како би се тамо с њиме састао.[203]

(Cant. П, ρ. 323, 2 — р. 325, 1)

Почешак 1343. ™*

33

ОПТУЖБЕ ПРОТИВ АЛЕКСИЈА АПОКАВКА И ЊЕГОВОГ НАЧИНА БОРБЕ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ. ОДЛАЗАК АЛЕКСИЈА АПОКАВКА У АМФИПОЉ

У иресшоници Алексије Аиокавк мно1е умедне људе, оишужујући их као иришалице Јована Каншакузина, баца у зашвор и на разне начине злосшавља. Одсшрањује са власши чак и неке од оних који су му иомогли да иокрене грађански раш ирошив Јована Каншакузина, и шо иод изшвором да су у овоме или ономе изразили своја неслшања. Умеднији сшрахују од Алексија А иокавка. И шако, један од оних који је иокренуо раш, велики сшраШоиедарх Георгще Хумнос, ире g царицом оишужује велико1 дукса g а узалудно расииа државни новац, изграђујући флошу која није ни о g какве корисши за коинени раш.[205]

2о1 Пасус спада у она места којима Јован Кантакузин жели да прикаже у што повољнијем светлу своје држање у другој и тешкој борби за власт и царску круну. *Kazhdan,* Histoire 290 sq. наводи ово место као један од примера Кантакузиновог истицања искрености и поштења, особина које по античким моделима треба да красе владара; он не одвраћа Стефана Душана од састанка и преговора са Алексијем Апокавком. Цар писац је желео да постане јасно да Алексије Апокавк не води борбу за права Ане Савојске и младог цара Јована V Палеолога, већ да се сам домогне царске власти.

202 У другим изворима не постоје подаци о овом локалитету.

203 Изгледа да Стефан Душан није одбијао да се састане и преговара са Алексијем Апокавком, иако је знао да су ти преговори уперени против његовог; савезника Јована Кантакузина. Пристајање српског краља на преговоре није ишло у рачун Јовану Кантакузину који жели да претстави као да је он давао дозволу Стефану Душану да преговара са великим дуксом Алексијем Апокавком. Наводно је сам српски краљ желео да сазна шта његов савезник и пријатељ мисли о овим састанцима.

204 Хронологија вести зависи од датирања неких раније описаних збивања у делу Јована Кантакузина. Ако се сматра да је посланство Манојла Тарханиота кренуло из Дидимотике крајем 1342. године (в. нап. 198 овог коментара), следећа епизода могла би да се датира у почетак 1343. године. Зато не изгледа убедљива претпоставка *Јиречека,* Историја I, 220 који долазак Алексија Апокавка на ушће Струме и други напад савезника на Сер помера у пролеће 1343. године.

205 Велики стратопедарх Георгије Хумн потиче из угледне породице: он је вероватно био други син ученог Нићифора Хумна. Пред крај владе Андроника III Палеолога носио је чин царског ставилца (ό επί της τραπέζης) а после цареве смрти нашао се међу присталицама Алексија Апокавка; као награду добио је достојанство великог стратопедарха и то 19. новембра 1341. године приликом крунисања младог Јована V Палеолога. Вероватно да је био ожењен нећаком Алексија Апокавка. Cf. *R. Guilland,* Le Stradopedarque et le Grand Stratopedarque, BZ 46 (1953) 78 (= Recherches I, 508); /. *Verpeaux,* Notes prosopographiques sur la famille Choumnos, Bsl 20 (1959) 261, No. 18; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 28.

Јер, како се може флота борити против Кантакузина, када се он налази код Трибала и када у рукама држи Дидимотику, град веома удаљен од мора?[206] И стога је [Георгије Хумнос] саветовао да би боље било да се од таквих безумних трошкова одустане и приступи некој замисли која ће бити од опште користи. А то је да се са Кантакузином склопи мир и уговор, који обећава да ће бити од највеће користи.[206a] Јер, рече он [Георгије Хумнос], иако смо против њега толико велики рат покренули и са свом бригом га водили, ми ипак не постигосмо ништа више, него да он, потпуно безбедан и уживајући велику благонаклоност, још борави код владара Трибала (παρά τω Τρφαλών δυνάστη) и, како чујемо, припрема се за повратак са војском у Дидимотику, док сами становници Дидимотике још ништа нису попустили у оданости према њему нити су ратом, који се око њих води, притиснути, него они, шта више, за све градове у Тракији постају страшнији од кербера до темеља све униоггавајући и пљачкајући, и све ово нама, чини ми се, не иде у корист нити ће се нечим добрим завршити.[207] Са тогаразлога ја и подносим предлог да се са њим [Јованом Кантакузином] склопи мир. Јер док он сада као странац борави у туђој земљи и од других тражи помоћ, спремно би се приклонио миру, ако би смо поставили умерене захтеве. А ако би био код куће и располагао извесном снагом, онда не би, бојим се, примио оно што тражимо, чврсто се надајући да ће нас победити.[208] Царица рече да је разумно оно што саветује и да ће они касније заједнички расмотрити оно што је потребно да се чини за општу корист. У овом пак тренутку пошто је трошак већ направљен и морнари бродова тријера, примају плате, оправдано је да се флота стави у покрет. [Она [царица] ово је рекла због тога што је велики дукс њој јавио да ће, уколико отплови према Македонији, довести заробљеног Кантакузина, будући да је Краљ обећао да ће му га изручити, уколико лично дође к њему.[209]

(*Cant.* П, ρ. 325, 19 —ρ. 327, 1)

206 Од самог почетка грађанског рата Дидимотика је била главно упориште Јована Кантакузина. Он је желео да са одредима српског краља помогне присталицама у овој трачкој тврђави, на чијем челу се налазила његова супруга Ирина.

206а *Уегреаux,* Notes prosopographiques 261, No. 18 само региструје да се Георгије Хумн брзо разишао са Алексијем Апокавком који је утрошио много средстава за флоту; Георгије Хумн је предлагао и преговоре о миру са узурпатором Јованом Кантакузином. И *Matschke,* Konstantinopel 157 sq. напомиње да је 1342. године Георгије Хумн говорио царици Ани Савојској против издатака за флоту која није потребна за борбу са Јованом Кантакузином, чије се упорјрпте налази далеко од мора у Дидимотици. *R. Guilland,* Le Stratopedarque et le Grand Stratopedarque, BZ 46 (1953) 78 (= Recherches I, 508) сматра да се после овог раскида велики стратопедарх Георгије Хумн замонашио под именом Герасим.

207 Упркос свим искушењима житељи Дидимоти^е остали су непоколебљиво уз Јована Кантакузина. Међутим, његова тврдња да су они постали опасни за све градове у Тракији не звучи уверљиво, јер тада Јован Кантакузин није могао да им помогне. Безуспешно је покушавао да се са одредом Стефана Душана пробије до њиховог града. Тек касније, када је осигурао помоћ селџучког емира Умура, Јован Кантакузин се упутио према Тракији и успео је да олакша положај својих присталица у Дидимотици. У оцени литерарних особина Кантакузиновог дела *Kazhdan,* Histoire 309 констатује да у њему нема много реминисценција на античке примере, а као једно од таквих места наводи и ово поређење са керберима.

208 Међу присталицама цариградске владе постојао је оправдан страх да Јован Кантакузин уз помоћ Срба може да освоји неке византијске територије, а у том случају би са њиме било теже преговарати и добити извесне уступке.

Царица Ана Савојска иреноси Алексију Аиокавку замисао о склаиању мира са Јованом Каншакузином, али он шо из личних разлош одбија.

Пошто су бродови [тријере] опремљени, велики дукс Апокавк отплови у Амфипољ, замишљајући да ће ствар против ц; ра Кантакузина Краљу изложити и убеђивањем постићи да му га у руке преда, да овај [Јован Кантакузин] не би, како је са своје стране Краљ тврдо уверавао, повео рат против зета који је требало да буде проглашен за цара Ромеја.[210] Ова ствар није уопште могла да избије у јавност, будући да је у међувремену умро Хрељa, посредник у њиховим тајнама, те зато велики дукс отплови из Амфипоља у Византнe поверивши те тајне никоме другом.[211] А Краљ је био обузет бригом о градовима које је Хреља држао и које је псслe његове смрти сам преузео.[212] И изабравши најбоље од одреда одре-

209 У опису Јована Кантакузина а ни у другим изворима нема података о томе да је Стефан Душан обећао да ће Алексију Апокавку изручити свог савезника Јована Кантакузина, уколико се оствари њихов састанак у Амфипољу.

210 Велики дукс Алексије Апокавк ипак је отпловио у Амфипољ у нади да ће Стефана Душана убедити да му преда Јована Кантакузина. Ови подаци употпуњују речи Јована Кантакузина о спремности српског краља да га преда у руке противника.

211 Док су се одвијали преговори између српског краља и Алексија Апокавка умро је протосеваст Хреља (в. нап. 198 овог коментара). Из ранијег излагања Јована Кантакузина познато је да је Хреља посредовао у овим преговорима (в. нап. 200 овог коментара), као и да је његова смрт довела до њиховог прекида: велики дукс Алексије Апокавк је отпловио из Амфипоља у Цариград, а Стефан Душан је похитао да присвоји неке територије и градове који су припадали Хрељи. *Уп} Флорински,* Славлне и Византии II, 89 сл.; *Динић,* Реља Охмућевић 104 сл. Подаци Јована Кантакузина о учешћу Хреље у преговорима Стефана Душана и Алексија Апокавка, који се налазио на ушћу Струме (1342—3) донекле су поколебали М. Динића У уверељу да је Хреља умро децембра 1342. године (в. нап. 198 овог коментара).

212 После Хрељине смрти Стефан Душан је преузео његове поседе око средњег тока Струме са градовима Струмицом и Мелником. Уп. *Флоринскш,* Славлне и Византин II, 89 сл.; *Јиречек,* Историја I, 220; Историја народа Југославије I, 355 сл.; Историја мак. народа I, 175. *Th. Vlachos,* Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikos, Thessalonik 1969, 52 sq. произвољно наводи да је Хреља умро 1350. године и да је тек тада Мелник дошао под власт Стефана Душана. *Ангелов,* БЪЛгаро-срЪбските отношенин 102 одлучно тврди да су ти Хрељини крајеви између Просека и Струмице били насељени бугарским становништвом и да се због тога Стефан Душан после 1342. године у неким повељама називао и краљем „бугарских крајева'. *Динић* Реља Охмућевић, 107 је покушао да нађе и докаже да је Стефан Душан непосредно после Хрељине смрги освојио неке његове поседе: у пролеће 1343. године српски краљ је примио Јована Кантакузина у Струмици, а тада је вероватно и настала Душанова повеља Хиландару, којом се манастиру дарује властелин Рудл из Струмице са поседима. Cf. Actes de Chil II, 481. О томакту в. *С. Ћирковић,* Хрељин поклон Хиландару, ЗРВИ 21 (1982), 115.

ђених *за* помоћ цару, остави их у градовима као посаду, а он сам, водећи преостале, стиже са царем у Сер.2И

(*Cant.* II, p. 327, 21—p. 328, 11)

Пролеће 1343.

34

ПОСЛАНСТВО СРПСКОГ КРАЉА СТАНОВНИЦИМА ČЕРА. ПОВРАТАК ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА НА ТЕРИТОРИЈУ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

И пре него што је у нечему нашкодио околини, упутивши [Краљ] посланство становницима Сера, позивао је да град предају цару. Наиме, давао им је заклетве да је и сам савезник и пријатељ градова који ће прићи цару, а непријатељ оних који одаберу да ратују. Ако ц сами иристану да добровољно приђу цару, тада ће се и он [Краљ] што брже повући од њих и обећава да касније никада неће штету нгшосити, а ако би били неразборити и не би пристали, запретио је да ће опустошити околину и највеће штете причинити. А становници Сера отпустише посланике, говорећи да ће радије све поднети, него да служе (δουλεύσειν) Кантакузину. На то их је терала не мање неразборитост и неразумност — јер су због мржње према цару пре били спремни да претрпе најгоре, него да се предајући спасу — колико и Константин Палеолог, који је управљао градом и Апокавку био истински пријатељ и тајни сарадник и чувао је чврсту веру и благонаклоност према њему, будући таст [његовог] сина Андроника, као и митрополит који је из непознатог разлога од самог почетка постао непомирљив непријатељ царев.[214a]

213 Стефан Душан је придавао велики значај градовима и областима које је запосео после Хрељине смрти. То потврђују речи цара писца да је он послао најбоље одреде да их чувају. Српски краљ је намеравао да са Јованом Кантакузином поново покуша да освоји Сер.

214 Хронологија новог напада на Сер зависи од датирања осталих збивања описаних у овом делу Кантакузинове историје. Још је *Јиречек,* Историја I, 220 датирао други поход против Сера у пролеће 1343. године, али је погрешно сматрао да је истовремено велики дукс Алексије Апокавк са флотом дошао до ушћа Струме, затраживши састанак са српским краљем. У новије време *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 352 sq., n. 1 такође датира други поход на Čер у пролеће 1343. године; обраћа пажњу на околност да сам Јован Кантакузин, описујући истовремена збивања у Цариграду и Дидимотици, наглашава да се ради о пролећу. Cf. Cant. II, 335 sq., 336—349.

214а у критичним данима за Јована Кантакузина Сер је несумњиво био једно од најјачих упоришта његових противника; имао је и посебан значај у борби против узурпатора, јер се налазио близу границе са државом Стефана Душана уз чију помоћ је Јован Кантакузин и водио борбу за царски престо. Заповедник града Константин Палеолог (cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 162) био је син деспота Михајла Кутрула и Ане, кћери цара Михајла VIII Палеолога, па је као рођак царске куће устао против узурпатора Јована Кантакузина. Cf. *Papadopulos,* Genealogie 30, No. 48 који не региструје податак о његовом боравку у Серу 1342. године. Повезаност Константина Палеолога са противницима узурпатора била је ојачана и родбинским везама са Алексијем Апокавком: Константинов син Андроник био је ожењен ћерком Алексија Апокавка (в. нап. 197 овог коментара). Што се тиче серског митрополита у питању је Макарије, познати непријатељ Јована Кантакузина током овог грађанског рата. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 115; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 16276.

Сагледавајући да становници града, одговоривши онако преко посланика, безумно срљају у заједничку несрећу, и да ће овај велики и напредни град из ромејске власти бити отргнут, пошто ће га Трибали путем опсаде неизбежно потчинити,[215] цар пошаље једног од својих људи (οἰκείων), молећи их да себе чувају и да из мржње према њему сами себе не излажу неизлечивим недаћама, него сада нека će о себи сами брину и нека у град не примају ни њега [Јована Кантакузина] ни посаду, ни заповедника, него једино да се удостоје, славећи царицу Ану и сина цара, заједно са њима и њему част указивати и у светим службама име помињати и на тај начин биће ослобођени од невоља опсаде.[216] Јер, Трибали им због заклетве и уговора са њим, неће убудуће никакво зло чинити. А ако би он, повукавши се у Тракију, загосподарио и преосталим областима ромејске земље, онда ће и они [грађани Сера] попустити. Уколико би Бог после њему нешто друго досудио и он престао да буде међу живима, онда они могу или цару Ромеја да се приклоне, уколико он буде кадар да их од непријатеља ослободи, или да издрже опсаду располажући довољним количинама жита и осталих намирница.[21]?

(*Cant.* II, p. 328, 12 —p. 330, 2)

Сшаноеници Čера одбијају савеш Јована Каншакузина иње1ово1 иосланика убијају, на чешворо ш исекавши и на чешири куле извешавши.

[215] Јован Кантакузин очигледно није имао никакве илузије о могућностима житеља Сера да се одбране од напада српског краља. Њему свакако није одговарало да се Стефан Душан дочепа Сера.

[21]6 Јован Кантакузин је веома опрезно водио борбу за царску круну, не желећи да против себе изазива легитимистички расположене поданике царства. Зато се трудио да их увери да се бори само за заштиту царских права недораслог Јована V Палеолога, законитог наследника престола. Још од проглашења за цара у Дидимотици (октобра 1341) Јован Кантакузин наређује да се у прокламацијама најпре спомиње име Јована V Палеолога и његове мајке Ана Савојске, па онда његово и супруге му Ирине. Cf. Cant. II, 165—167; *Nicol,* Kantakouzenos 47. Када је крајем 1342. године преговарао са тесалијским великашима, Јован Кантакузин је желео да хрисовуљу издату њима потпишу царица Ана Савојска и млади Јован V Палеолога. У тексту хрисовуље он налаже да се у читавој Тесалији спомиње име царице Ане Савојске и њеног сина. Cf. Cant. II, 312, 321. Ту маску легитимности Јован Кантакузин је чувао све до преузимања власти у престоници; заклањајући се иза ње, покушао је да придобије и противнике у Серу, одане цару Јовану V Палеологу и царици мајци Ани Савојској.

217 Суштину пасуса Јована Кантакузина региструју *Флортскии,* Славлне и Византил II, 90 сл. и *Јиречек,* Историја I, 220, али је остављају без правог коментара. Чини се да је важно што Јован Кантакузин, обраћајући се житељима Сера, износи неке одредбе споразума са српским краљем онако како их је навео у опису преговора лета 1342. године: Стефан Душан се обавезао да ће задржати само оне градове које је дотада освојио од Византије; право на поседовање осталих византијских градова припало је Јовану Кантакузину.

Јован Каншакузин ио неком ван зидина ухваћеном Георшју[2^11] шаље иисмо у коме изражава своје оширчење и грађанима иредсказује блиску ироиасш. Саборци уиорно шраже да се наиусши Ćер и крене ирема Дидимошици.

Пошто су тако упорно тражили повратак, цар одлучи да прихвати њихов сакет. И договоривши се са Краљем и од њега примивши за пратњу нсшто војске, колико је он сам пристао да одвоји, кренуше на пут. Оставши код Сера, Краљ је земљу пустошио и разарао, до темеља све уништавајући.[218] Кад је био већ далеко од Сера, цар јасно запази да је пратећи одред Трибала само једна бесловесна гомила (најбоље од њих, наиме, Краљ је раније био издвојио и као посаду оставио у градовима које је држао Хрељa а које је после његове смрти он сам био освојио),[219] затим, да је то преостатак оних који су дугим ратовањем исцрпљени (претходно су, наиме, више од два месеца ратовали уз Краља) и, поред тога, да су обузети неким незадрживим страхом те мисле да ратују не у Тракији већ код Парта или Индијаца, да се отуда никако и шисада неће моћи вратити, па су стога кућама одашиљали и ратне коње и оружје и све што су собом носили као корисно, како би бар те ствари остале деци, пошто ће они до последњег изгинути.[220] Видећи то и не желећи да у Дидимотику долази толико немоћан, као и да њега самог Византинци опседају (не би то, наиме, било нимало у интересу ни њему ни његовим присталицама), цар је помишљао да се врати Краљу и од њега тражи одговарајућу војску како би, стигавши у Дидимотику, непријатељима био страшан, а не због немоћи презиран. И док ту замисао саопштаваше својим Ромејима

217а Георгије се овде једини пут спомиње у царевом делу. Cf. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 3823.

[218] У опису боравка у Србији (1342), као и заједничке акције против Сера Јован Кантакузин стално наглашава да му је била жеља да се што пре пробије до Дидимотике, где се налазила његова супруга Ирина, окружена највернијим присталицама. Овде цар писац подвлачи да је покрет према Тракији и Дидимотици била и жеља његових малобројних преосталих присталица. Са друге стране сасвим је вероватна царева тврдња да је Стефан Душан остао да пустоши област око Сера.

[219] Још је *Parisot,* Cantacuzene 181, 187 веровао да је српски краљ заиста дао најслабије одреде као помоћ Јовану Кантакузину, а да је оне боље упутио да освајају поседе недавно преминулог Хреље. Поверење царевим речима поклања и *Јиречек,* Историја II, 105, наводећи их као доказ за тврдњу да српска средњовековна војска mije била способна да дуже ратује у туђој земљи. Вероватно да Стефан Душан није дао Јовану Кантакузину као помоћ своје најбоље одреде, али претерано звуче цареве оптужбе да се радило о бесловесној гомили неспособној за ратовање. Не може се веровати ни тврдњи да су најбољи одреди српског краља били ангажовани у самосталним Душановим походима против градова у јужној Македонији и Албанији (1342—3). Додуше, о томе не говори сам Јован Кантакузин већ нам податке дају други извори (в. нап. 173 овог коментара).

[220] Потребно је напоменути да Нићифор Григора даје одређеније разлоге за одступање српских одреда од покрета према Дидимотици: страх од непријатељских чета које су чекале у теснацима близу Христопоља (в. одломак бр. 38 превода вести Нићифора Григоре). *Јиречек,* Историја II, 105 као да поклања пуно поверење царевом опису стања помоћне војске коју му је дао српски краљ. Извесно је да те чете нису биле расположене да пратс Јована Кантакузина ратујући у далекој и непознатој Тракији, али ипак претерано звуче цареве речи о њиховом неизмерном страху.

сви они као по договору изјавише да ће све радије поднети и хиљаду пута се смрти изложити, него да се поново врате у земљу Трибала. Јер себи су утувили (ἐνόμιζον) да не иду у једну земљу коју Сунце обасјава и људи настањују, већ у провалије пакла и боравишта мртвих или нешто друго, ако има, још страшније. Иако је цар дуго објашњавао да би схватили оно што је боље и корисније и молио их да послушају, они то ни врховима ушију не примаху,[220а] сматрајући да ће им све страхоте, што се изрећи могу, бити лакше него да се поново враћају у земљу Трибала.[221]

(*Cant.* П, ρ. 331, 3 —р. 332, 14)

У шешкој недоумици и оширчен збо1 „неразумне уиорносши" својих људи, Јован Каншакузин на крају иимк иоиушша и са ирашећим одредима насшаеља иуш ирема Дидимошици. Недалеко од Хрисшоиоља 1ласник из Дидимошике Јовану Каншакузину уручује иисмо њешее суйруle Ирине којим се уиозорава да се Ipagy, уколико не води јачу војску, уоишше не ириближава, јер се ирошосшрашор Палеоло1[222] са силном иешадијом и коњицом налази код Перишеориона, а шамо ускоро сшиже из Амфииоља и Алексије Аиокавк са седамдесеш бродова [шријера]. Људи Јоеана Каншакузина, схвашајући оиасносш, сада увиђају да је цар био у ираву и веома сиремно ирисшају иа иоврашак у земљу Трибала.[223] Сиасоносно иисмо усшвари је било фалсификовано. Наиме, иасника са иравим иисмом из Дидимошике којим је царица Ирина ıреклињала Јована Каншакузина да убрза свој долазак, раније су били ухвашили ирошосшрашорови луди. Сшрахујући да Јован Каншакузин из Србије долази са великом војском, ирошосшрашор Иринино иисмо задржава и ио исшом иаснику, обећавши богашу ншраду, шаље gpyio иисмо које је у њеlовом шшабу било кривошворено. Јер ирошосшрашор је у Перишеорион уираво и био кренуо онда. . .

[22оа] *Kazhdan,* Histoire 314 sq. констатује да се израз врховима ушију среће у негативном значењу код Јована Кантакузина, па као један од примера наводи и ово место.

[221] Малобројне преостале присталице Јована Кантакузина нису били задовољни боравком у Србији (лето 1342), па су устали против његовог плана да опет покуша да одатле добије помоћ. Полазећи од ових речи, *Nicol,* Kantakouzenos 52 каже да је Кантакузиновим присталицама Србија изгледала као земља на крају света.

[222] У питању је Андроник Палеолог, зет Алексија Апокавка, са којим је он имао одређене планове (в. нап. 197 овог коментара). Раније је у Кантакузиновој историји Андроник Палеолог наведен као протовестијар, а овде има чин протостратора, што оцртава његову каријеру: приликом крунисања младог Јована V Палеолога за цара (новембра 1341) Андроник Палеолог добио је чин великог стратопедарха (cf. Cant. II, 218), а касније је под непознатим околностима стекао вишу титулу протостратора са којом је и завршио живот 1343. године. Cf. *R Guilland,* Etudes de titulature et de prosopographie byzantines: Le Protostrator, REB 7 (1950) 169 (= Recherches I, 486) који не наводи да је Андроник Палеолог имао и чин великог стратопедарха, већ га региструје само као протостратора.

[223] Занимљиве су перипетије око убеђивања присталица Јована Кантакузина да треба да се врате у српску земљу да би се боље припремили за нови поход према Дидимотици.

… када се у Византу сазнало да се цар Кантакузин са војском од Трибала поново враћа у Дидимотику.[224]

(Cant. П, ρ. 333, 15—17)

Исшина је убрзо избила на видело и Алексије Аиокавк ошшро ирекорева свош зеша Палеолош, сумњичећи ía чак да је оним иисмом свесно иомошо Јовану Каншакузину.[22^] *Прошосшрашор шо иориче, уз заклешву шврдећи g a la je... .*

. . . на то [кривотворење писма] навратила нека виша сила, јер је веровао да ће Кантакузина, који води силну војску, уколико га заплаши и натера на повратак, заправо преварити. И док се то дешавало, Кантакузин се поново врати Краљу, а велики дукс Апокавк отплови у Визант."[226]

(Cant. II, p. 335, 16—23)

Присшалице су Алексија Аиокавка одушевљено дочекале у Цариipagy, називајући ш ослободишељем и сиасишељем.

Крај 1342.227

35

ПОСЛАНСТВО **БУГАРСКОГ** ЦАРА ЈОВАНА АЛЕКСАНДРА СТЕФАНУ ДУШАНУ

Весш о иоерашку Јована Каншакузина у Србију изазива у Дидимошици забуну, сшрах и очај. Царица Ирина „иоказујући смиреносш која иревазилази женску иририроду, усиешно смирује духове". Исшовремено, на збору

224 Противници Јована Кантакузина у престоници благовремено су обавештавани о његовим намерама. Тако су сазнали и о аеговом другом покушају да се уз помоћ српских одреда пробије до Дидимотике, како би осигурао положај супруге Ирине и највернијих присталица.

225 Занимљиво је да је Алексије Апокавк посумњао у исправност свог зета Андроника Палеолога, кога је чак хтео да крунише за цара. Оптуживао га је да је кривотвореним писмом одвратио Јована Кантакузина од покрета према Дидимотици. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 352 региструје вести о писму Ирине Кантакузин, али не напомиње да је оно кривотворено.

226 Кривотворено писмо Ирине, супруге Јована Кантакузина, постигло је жељени циљ, јер се он вратио у табор српског краља. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 353. Према вестима Нићифора Григоре Стефан Душан се тада налазио у околини Струмице (в. нап. 66 коментара за вести овог писца).

227 Још је *Флоринскш,* Славлне и Византил II, 221 сл. преговоре Ирина Кантакузин са Јованом Александром датирао у 1342. годину, напоменувши да је мало касније трновски цар упутио изасланике и Стефану Душану. *К. Иречек,* Истории на БЪЛгарите поправки и добавки от самин автор, Софил 1939, 219 читаву епизоду датира у зиму 1342—3. године. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 148, n. 1 сматра да је посланство цара Јована Александра ишло крајем јесени 1342. године, када су Умурови Селџуци били под Дидимотиком. *Nicol,* Kantakouzenos 105 само каже да је крајем 1342. године Ирина Кантакузин преговарала са Јованом Александром који је хтео да се користи грађанским ратом у Византији. У новије време *Ангелов,* БЪлгаро-ср-вбските отношении 101 поход Јована Александра у Тракију датира у јесен 1342. године. На основу изнетих предлога датирали смо описану епизоду у крај 1342. године.

би одлучено gа се зашражи савезничка иомоћ од бу1арско1 цара Јована Александра уз обећање да ће они, ако случајно Јован Каншакузин у међувремену умре, њему иредаши Ipag а не војсци Ромеја који су ш оиседали. Учинили су шо из два разлош: ирво, да ïa обећањем ириволе на шшо бржу иомоћ и, gpylo, gа би Ромеји који су оиседали, дознавши шша се сирема, иовели ireloеope о иримирју. Али сшвар је исиала друкчије не1о шшо су се надали. Наиме, цар Јован Александар, склоиивши ylоеор, сее је радио кажо би дошао иаве Јовану Каншакузину и шако се докоиао ipaga Дидимошике.[221a]

И шаљући Краљу и супрузи Краљевој Јелени, својој сестри, многа посланства, наговарао их је да цара Кантакузина никако не пуштају, већ да га затвореног у тамници чувају или пак убију. Јер тако ће они [Јован Александар и Стефан Душан] моћи без муке освојити државу Ромеја.[228] Сматрајући његова наговарања нечасним, Краљ их није прихватио, а томе је посебно допринела и његова жена.[229] Он сам [бугарски цар] посла и војску, колико је мислио да ће бити довољно онима у Дидимотици за опсаду, наредивши да се крај зидина улогоре и град чувају, под изговором да опседнутима пружају помоћ против Ромеја који су опседали, а уствари да би сами град опсели и освојили.[229a]

(Cant. II p. 338, 4—15)

22?а Бугарски цар Јован Александар желео је да искористи грађански рат у Византији и да освоји неке територије у Тракији. Током дуге борбе око цариградског престола Јован Александар је најчешће био уз легитимну цариградску владу царице Ане Савојске, али је у његовом ставу било и извесних осцилација. То показује и ова епизода о преговорима са Ирином Кантакузин, која је остала окружена присталицама у добро утврђеној Дидимотици, док је сам Јован Кантакузин боравио у Србији, очекујући помоћ за покрет према Тракији. Уп. *Ангелов,* Бт»лгаро-виз. отношении 36 сл.; *Теохаридис,* Ιστορία 397.

228 Старији историчари су само регистровали садржај вести о посланству трновског цара Стефану Душану. Уп. *Јиречек,* Историја I, 220; *Мутафчиев,* Истории II 203 сл. У новије време *Ангелов,* Бкпгаро-виз. отношенил 32 сл. верује да је Јован Александар настојао да спречи повратак Јована Кантакузина у Византију да би лакше освојио Дидимотику. Исто тумачење даје и *Ателов,* БЪЛгаро-срЪбските отношениб 104, али сматра да је Јован Александар крио праве разлоге од српског краља, коме је објашњавао да ће после ликвидирања Јована Кантакузина обојица лакше освајати византијске области. Околност да је Јован Александар слао више посланстава на српски двор, П. Ангелов објашњава његовом жељом да отстрани опасног Јована Кантакузина, али исто тако и колебањем самог Стефана Душана шта да чини са византијским претендентом.

229 Као и на другим странама своје историје Јован Кантакузин и овде истиче изузетну наклоност коју је према њему исказивала српска краљица Јелена. Већ у опису преговора са Стефаном Душаном (лето 1342) Јован Кантакузин посебно истиче благонаклон став краљице Јелене, а такве оцене њеног држања провејавају кроз читаво царево дело. Одбијање српског краља да ликвидира Јована Кантакузина *Ангелов,* Б-влгаро-срЪбските отношенил 104 сл. тумачи Душановим сазнањем да ће се лакше споразумети са Јованом Кантакузином око освајања у Македонији, него са Јованом Александром који је такође полагао право на ову област.

229a *Kazhdan,* Histoire 299 констатује да се у излагању Јована Кантакузина среће супротстављање речи изговор (πρόφ,,σι;) и истина (αλήθεια), па као један од примера наводи и ово место.

Бушрски војници доисша су онемогућавали Ромејима да јуришају на ipag, али су исшовремено свим коњаницима из Ipaga, у иовращку из Тракије Ige су скуиљали храну, ошимали коње, оружје и намирнице и шлоруке их иушшали у ipag.

Зима 1342—1343.2М

36

ЛАЖНО ПИСМО ЖИТЕЉА СЕРА СЕЛЏУЧКОМ ЕМИРУ УМУРУ

Када су сшановници Сера дознали да се бројни одреди Селџука, ирошавши иоред Дидимошике и идући у иомоћ Јовану Каншакузину, ириближавају њиховом ipagy, сшраховали су да околина Ipaga не буде иохарана и исшовремено су били озлојеђени шшо долазе као савезници Јована Каншакузина. Да биједно и gpylo осујешили „начинише лажно иисмо" — γράμματα πλασάμενα *— са иошиисом Јована КанШакузина и иошаљу ш вођи Селџука Умуру. У иодмешнушом иисму Јован Каншакузин најире захваљује Умуру на големим наиорима и жршвама које је gocaga за њеш учинио и, иосле шога, оиомиње ïa ga се одмах, чим ово иисмо ирими, враши, како му не би, желећи да иомоше, мимо своје воље само нашкодио. Зашим се шворило у иисму. . .*

> . . . да он [Јован Кантакузин] сада борави на крају земље Трибала, одакле се вратити није нимало лако.[231] А ако би они [Селџуци] кренули према њему посред земље Трибала, постоји бојазан да се њихов [трибалски] владар уместо пријатељства, које сада према њему показује, не преокрене у непријатељство и срџбу, те му зло не учини, као човеку који му је рат са варварима и пропаст донео. То се отприлике тражило у писму.[232]

(*Cant.* П, ρ. 347, 11—18)

[230] Хронологија ове епизоде зависи од датирања првог похода селџучког емира Умура који прелази у Европу да би помогао Јовану Кантакузину. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 150 sq., 158 датира Умуров поход у јануар — фебруар 1343. године, а полазећи од вести Нићифора Григоре који наглашава да су због јаке зиме Селџуци напустили Тракију и вратили се у Малу Азију. *Soulis,* Serbs 21 верује да су Селџуци помагали Јовану Кантакузину код Дидимотике између децембра 1342. и фебруара 1343. године. Према тој хронологији и епизоду са лажним писмом житеља Сера треба датирати у срце зиме 1342—3. године.

[231] Лажно писмо житеља Сера емиру Умуру нетачно је наводило да се Јован Кантакузин налази на другој страни простране територије државе Стефана Душана. Уствари, српски краљ и византијски претендент боравили су близу византијских граница, припремајући се да следећег пролећа наставе ратне походе уперене против Сера и других градова југоисточне Македоније.

[232] Током зиме 1342—3. године јављају се први знаци неповерења међу савезницима Јованом Кантакузином и Стефаном Душаном, нарочито од краја 1342. године, када су тесалијски магнати признали Јована Кантакузина за цара. Несигуран у помоћ српског краља Јован Кантакузин крајем 1342. одлучује да потражи још неког савезника, па почиње преговоре са смирнским емиром Умуром, тада најмоћнијим турским господарем у западној Малој Азији. За хронологију посланства Јована Кантакузина Умуру cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 146. Одазивајући се позиву за помоћ, Умур

Верујући у исшинишосш иисма и иришешњен зимом, Умур се враћа, сшиже у Виру, ige су ïa на Марици чекале лађе, одашле оширеми иисмо царици Ирини Каншакузин у Дидимошику и иребаци се бродовима у Малу Азију.

*Аирил 1343.2^*

37

ЈОВАН КАНТАКУЗИН СЕ РАЗИЛАЗИ СА СТЕФАНОМ ДУШАНОМ И ОСВАЈА ВЕРИЈУ

У шоку ше изузешно оштре зиме Ромеји из Визанша не наиадају Дидимошику. Пред иочешак irолећа коњаници царице Ирине Каншакузин иојачавају иљачкашке иоходе ио шрачким 1радоеима, од којих многи, да би се ослободили невоља, изражавају сиремносш „да ириђу царици Ирини", али они у Дидимошици нису хшели да их ириме, иошшо би у шом случају били лишени извора снабдевања. Сшиже иролеће.[234]

је у зиму 1342—3. године стигао на ушће Марице са 380 бродова и 29.000 људи: један део његове војске кренуо је ка Дидимотици, где је боравила Ирина Кантакузин, угрожена од одреда великог дукса Алексија Апокавка; други део војске требало је да се сједини са Јованом Кантакузином који се тада налазио близу Христопоља, припремајући се да крене према Дидимотици. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 150 sq. Читава акција је изненада прекинута, јер је Умур наредио својим четама да се повуку у Малу Азију. Као разлог за повлачење Селџука сам Јован Кантакузин наводи дугу и јаку зиму, као и лажно писмо житеља Сера, документ занимљивог садржаја, чије постојање регириструје *Lemerle,* Emirat d'Aydin 150, остављајући га без коментара. Нићифор Григора (cf. Greg. П, 648—652) и турска римована хроника о Умуру (Le Destän d'Umur Pacha, ver. 1327—1340) наводе само дугу и оштру зиму као разлог повлачења Селџука у Малу Азију.

[233] Датирање догађаја веома је важно с обзиром на њихов значај у историји, византијско-српских односа краја прве половине XIV столећа. Не улазећи у детаље *Parisot,* Cantacuzene 185 sq., 189 је датирао Кантакузиново освајање Верије најкасније у средину априла 1343. године; при томе је пошао од речи самог цара писца да је већ наступило пролеће *(£* ρος δε ἤδη ἀρχ μενού). *Флорински,* Славнне и Византил П, 91 сл. је веровао да је Јован Кантакузин тек у лето 1343. године отишао из табора српског краља и освојио Верију. *Хионидис,* Ἱστ ρία П, 40 недовољно прецизно датира Кантакузиново освајање Верије у почетак 1343. године. Чини се да *Баришић,* Михајло Мономах 229 такође недовољно прецизно датира освајање Верије у прву половину 1343. године. Међутим, обавештења о хронологији ових догађаја даје Кратка хроника која описује збивања до 1352. године. Ту се каже да је априла 1343. године Јован Кантакузин напустио табор Стефана Душана и отишао према Верији коју је освојио. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 40. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 150 sq. региструје податак по старом издању ове Кратке хронике (уп. *Б. Горнпов,* В. В. 2, 1949, 283), али га не користи потпуно: само наводи да се по излагању Нићифора Григоре ови догађајн могу датирати у пролеће 1343. године, а према самом Јовану Кантакузину у почетак лета исте године. Нешто касније (р. 158) он ове догађаје датира У време између априла и јуна 1343. године. Сада се, захваљујући прецизном податку Кратке хронике ови догађаји могу датирати у април 1343. године. Cf. *Soulis,* Serbs 22 (користи старо издање Б. Горјанова); *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 353; *Nicol,* Kantakouzenos 54; *Теохаридис,* Ἱστ ρία 397; *Б. Ферјанчић,* Вести Кратких хроника о српској средњовековној историји, Глас САНУ 338 (1983) 148 сл.

[234] Још је *Parisot,* Cantacuzene 183 sq. обратио пажњу на детаљ о почетку пролећа драгоцен за датирање ових догађаја нарочито у комбинацији са хронолошким индицијама других извора (в. претходну напомену).

Они из Византа наносили су штету Дидимотици колико у стању беху. Цар Кантакузин је вршио припреме како би се вратио у Дидимотику, и Краљ му је давао помоћну војску, али малобројну и слабу. И са тога разлога цар се растрзао тешким размишљањима и беше препун брига да ли ће те момке, заплашене од војске Ромеја, морати поново да враћа Трибалима, или да се са толиком и тако слабом војском упусти у борбу против целе државе Ромеја.[235] А највећа невоља му беше у томе што је новац, који је од куће собом донео, већ био потрошен на толико бројне пратиоце (јер сви се они већ током две године, живећи ван ромејске земље као изгнаници, издржаваху на царевој благајни),[236] као и на старешине трибалских чета, почасти ради,[237] па стога беше у неизвесности шта би требало радити ако се буде могао кроз непријатељску земљу пробити и стићи у Дидимотику.[238] Јер немогућно беше ни отуда [из Дидимотике] новац прибавити, пошто су једни [они у Дидимотици] сасвим потлачени и живе у крајњој беди (των μεν πάντ·/) δεδουλωμένων καί συζώντων εσχάτη απορία), а Други [Трибали], они имућни одбијају да новац позајме, пошто увиђају да цар непрекидно у све веће невоље запада, па се стога прибојавају да ће бити сасвим уништен још пре него што се врати кући.[239]

(*Cant.* II, p. 349, 20 —ρ. 350, 16)

[235] У низу неуспелих покушаја да уз помоћ српских одреда стигне до Дидимотике и ослободи опасности тамо окупљене присталице (1342—3) Јован Кантакузин често наводи да му је српски краљ давао недовољно опремљене и слабо извежбане одреде војске. Те оптужбе садрже извесну истину, јер је пажња српског краља тада била окренута према другим византијским областима и градовима које је он освојио независно од заједничких акција са византијским претендентом (в. нап. 173 овог коментара).

236 Јован Кантакузин је био један од најбогатијих византијских великаша прве половине XIV века, човек који је располагао са огромним земљишним поседима расутим пре свега по плодној Тракији. Део те велике имовине пропао је ТОКОМ прве етапе грађанског рата о чему сам цар писац даје неке податке у својој историји (I, 497), наглашавајући да је тада изгубио 5000 говеда, 1500 коња, 1000 воловских запрега, 300 мазги и 70.000 оваца. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 21. Занимљиви су подаци Нићифора Григоре (II, 634) да је у лето 1342. када му је из Солуна пристигао Теодор Синадин Јован Кантакузин располагао само са накитом, док је новце већ потрошио. Иако *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 40 верује овим оценама, чини се да су оне претеране и да је Јован Кантакузин, бежећи према Србији, понео део новца који је потрошио боравећи са својим присталицама у туђој земљи. Нетачан је податак о трајању тог боравка, јер су Јован Кантакузин и његови људи мање од једне године провели у држави српског краља.

[237] Не могу се проверити подаћи Јована Кантакузина да је давао новчане награде заповедницима српских помоћних одреда. *Николић,* Цар Душан 81 чак претпоставља да је већ приликом првог напада на Сер (почетак јесени 1342) Стефан Душан помогао Јована Кантакузина не само војском него и новцем.

238 Недостатак новца могао је бити јак разлог страха Јована Кантакузина од неуспеха у акцији према Дидимотици. У овим критичним данима његова богата имовина била је десеткована у Византији (в. нап. 236 овог коментара).

239 Чини се да је *Д. Ангелов,* Антифеодални движенин в Тракил и Македонил през средата на XIV в., Исторически преглед VIII, 3—5 (1952) 440 погрешно тумачида се речи о оскудици односе на Србе и у њима видео потврду тешког положаја становништва у балканским државама прве половине XIV века. У анализи литерарних особина историје Јована Кантакузина *Kazhdan,* Histoire 297 констатује да се упркос царевој прокламованој незаинтересованости за корист јављају супротни термини најчешће новац. Као један од примера он наводи и податак да Јован Кантакузин није могао да позајми новац од Срба. Занимљиво је да овде Јован Кантакузин прави јасну разлику између својих присталица, који налазећи се у крајаој беди нису могли да му позајме новац, и српских велможа, који — иако су могли — нису хтели да му новцем помогну. У овим за Јована Кантакузина крајње критичним данима српски великаши нису хтели да било шта ризикују, помажући његову сасвим неизвесну борбу за византијски царски престо.

Обузеш најцрњим слушњама, али „шо никоме не иовераваЈући", Јован Каншакузин иоследње наде иолаже у Бога. Док се шако иремишљао, црилази му неки Арбен, родом из „некадашњег" ромејског Iраgа Лерина,[2^] и шај неиознаши и безимени човек оgulpa улогу „ οποία мшиа који је једном ириликом, ирема басни, ослободио лава шешких οκοβα".24ї

Он [Арбен] је саветовао да сада када га Краљ шаље да са становницима Верије о предаји града преговара и многим их обећањима наговара,[242] и он сам [Јован Кантакузин], ако жели, пише пријатељима а преко њих и друге убеђујући да га приме у град, који би, будући велики и многољудан те војском и свим осталим оснажен, могао да буде велика утеха у односу на настале тешкоће.[243] Јер он сам [Арбен], иако служи Краљу, више воли да Верија, као и остали западни градови, приђу њему пре него Краљу.[244] Јер

240 Речи Јована Кантакузина показују да у пролеће 1343. године Лерин више није био под византијском влашћу, па се поставља питање када га је српски краљ Стефан Душан освојио. У недовршеној Душановој биографији се каже да је он после састанка и мира са византијским царем Андроником III Палеологом (1334) међу осталим градовима и тврђавама задржао и Лерин. Уп. Животи краљева и архиепископа 226. Међутим, *Динић,* За хронологију освајања 7 сл. не верује да је Стефан Душан већ после првог похода против Византије (1334) задржао Лерин који је остао под византијском влашћу. М. Динић региструје податак Јована Кантакузина да се у пролеће 1343. године Лерин већ налазио под српском влашћу, али не одређује време када је тај важан град променио господара. Верујемо да се то збило 1342—3. године, када је Стефан Душан освојио градове Костур, Берат и Канину (о томе в. нап. 173 овог коментара).

[241] *Хионидис,* Ιστορία II, 40 верује да су се Јован Кантакузин и Стефан Душан тада налазили у Водену, где је стигао Арбен и византијском претенденту тренео жељу становника Верије да му приђу. Међутим, из Кантакузиновог излагања се не види где је он тада боравио са српским краљем.

242 у овим тренуцима Арбен је поверљив човек Стефана Душана, кога он шаље да преговара са житељима Верије о предаји града. Зато је *Флоринскш,* Славине и Византии II, 92 веровао да је Арбен требало да у Верији организује странку српског краља. Нажалост, нитпта се не може рећи о Арбеновом пореклу, за које Јован Кантакузин наглашава да је било веома скромно. *Флоринскии,* Славлне и Византии Н, 92 погрешно сматра да је Арбен био из Верије, иако цар писац изричито каже Да је из Лерина. Cf. *Trapp,* Prosop. Lexikon, No. 1353.

[243] *Кириакидис,* Βυζ. μελέτοα 201 sq., n. 2 региструје податке о значају Верије средином XIV века, желећи да њима поткрепи претпоставку о посебном административном статусу града и околине (в. нап. 303 овог коментара).

[244] *Флоринскии,* Славлне и Византии II, 92 је тачно закључио да је уз Арбенову помоћ Јован Кантакузин преговарао сапристалицамаyВерији. *Хионидис,* Ίστορίχ 39 верује да је још 1342. године Јован Кантакузин имао много присталица у Верији и Водену, позивајући се на опис скупа царевих присталица у Гинекокастру. Cf. Cant.

нужда их тера да служе њему [Краљу], а душом су више за цара.[245]

Чувши ове речи, цар се силно обрадова и одахну од тешких брига, помисливши да се ту некако умешало Божје провиђење и човека [Арбена] на тај чин подстакло. [Цар] га упита да ли он познаје најугледније људе у Верији и којима би од њих саветовао да пише. Када одговори да их све познаје па између њих оне најугледније и одабра, цар му поклони поверење као човеку који поштено збори и одмах приступи писању (εγραφεν). Арбен ("Αρμπενος) је саветовао да и Краља, ако узмогне, приволи да му ствар препусти и да у његову [Кантакузинову] корист отворено говори са становницима Верије. Јер то ће цару бити од највеће користи, а тај сусрет са житељима Веркје и њему [Арбену] не би штету нанео, ако би град пришао цару.[246] С тим се цар сложи и одмах Краљу дошавши упита га да ли намерава да Арбена шаље у Верију. Чим он одговори потврдно, цар рече: „Ма хтео сам и ја да њима пишем и затражим да ме приме у град. Али присећајући се шта учинише становници Сера убивши посланике, да се поколебао, бојећи се да то другом [посланику] не постане узрок силних несрећа. И стога Краљу предложи да он сам о њему пише, а уједно и Арбену да дозволи да становнике Верије јавно обавести о уговорима које су и заклетвама, њих двојица обелоданили и да ће стога и њему (Краљу)[247] бити драго ако овоме [Јовану Кантакузину] буду пришли.[248] Он је њему [Јовану Кантакузину] дозволио да диктирајући у име своје напише писмо какво оцени да ће бити корисно,[249] а Арбену нареди да о цару разговара са становницима Верије и да им отворено саопшти да он не прави разлику приђу ли они њему или цару. Тако и [становницима Верије] би омогућено да остваре замисао.[250] Стигавши у

[245] ἐκείνω γαρ ανάγκη δουλεύειν, βϊσιλεϊ δε μάλλον εύνοεΐν. Није искључено да Арбен овде говори о себи а не о градовима.

[246] Као и у другим градовима царства Јован Кантакузин је и у Верији највише присталица имао међу локалном аристократијом. То показује и начин на који је освојио град (в. нап. 250 овог коментара). Занимљиво је да се у једном писму славног ретора Димитрија Кидона Јовану Кантакузину истиче да је Верија први град који му је отворио капије. Cf. *R. J. Loenertz,* Note sur ime lettre de Demetrius Cydones ä Jean Cantacuzene, BZ 44 (1951) 405—408.

[247] και ως εϊη και оЛ προς ήδονήν дословно значи „и да ће теби (se. Душану) бити драго". Јован Кантакузин овако говори per calami lapsum, заборављајући да је раније прешао са управног на неуправно казивање.

[248] Ове речи јасно показују да је у Верији било и присталица српског краља спремних да му предају град.

[249] οί αν δοκη αύτω συμφέρειν. Мислимо да би требало да етоји οι αν (οία, se. γράμματα).

[250] Одлазак Јована Кантакузина према Верији необично је значајан, јер су тиме раскинути уговори и пријатељство са Стефаном Душаном. Јован Кантакуз ин наглашава да је српски краљ био сагласан да сами житељи Верије одлуче коме ће од њих двојице прићи. То показује да је за време бављења изасланика становника Верије у табору двојице савезника још увек владало пријатељство, прекинуто тек пошто је Јован Кантакузин успео да се дочепа града. Детаљима сиромашнију али друкчију верзију о овим збивањима доноси Нићифор Григора: каже да су изасланици из Верије прво дошли српском краљу који се према н>има односио са ниподаштавањем, због чега су они и одлучили да своје услуге понуде Јовану Кантакузину. Он је прихватио њихове понуде, па је са одредом војске напустио табор српског краља, изговарајући се да иде у лов (в. одломак 38 превода вести Нићифора Григоре).

Верију,Арбен предаде Краљева писма да се читају на јавном скупу (ἐπ' εκκλησίας),[251] а царево [писмо] потајно присталицама је раздељивао. Становници Верије, како племство, тако и народ, од раније већ беху на царевој страни, а потом, притиснути ратовањем Трибала (ови су, наиме, често и много нападали пустошећи земљу, зло им наносили) и увиђајући да су сада у непосредној опасности да се принудно потчине Трибалима, а поред тога и од племића потстицани (јер ови сви, изузевши неколицину, беху на царевој страни), одлучише о царевом уласку.[252] И одмах изабраше посланике, Астрапира (Ἀστραπήρην)[253] из реда племића, из народа Алилуја (Ἀλ-

[251] Подаци о јавном скупу у Верији драгоцени су за упознавање структуре управе и начина одлучивања у византијским градовима XIV века. Користио их је *Радојчић,* Српски сабори 293, верујући да израз ἐκκλησίχ πάνδημος не означава сабор. Нажалост *Кириакидис,* Βυζ. μελέτη IV, 202 је сасвим дословно схватио ове редове, јер каже да су се великаши и народ Верије окупили у цркви да би одлучили шта треба чинити у часовима опасности. *E. Frances,* La feodalitć et les villes byzantines au XIV[e] et XV[e] siecles, Bsl. 16 (1955) 93 sq. верује да је у византијским градовима XIV века извесну улогу добила ἐκκλησί* του δήμου која је расправљала о важним питањима. Такву скупштину (εκκλησία του δήμου) *Максимовић,* Виз. управа 155 распознаје у Солуну а придаје јој саветодавни значај. *Б. Т. Горпнов,* Поздне-византиИскиИ феодализм, Москва 1962, 253 сл. је веровао у постојање такве скупштине народа која се окупљала да би решавала о важним гштањима у историји града Верије. *Хионидис,* Ιστορία 40, 90 сл. такође сматра да Јован Кантакузин говори о скупу народа који је поред гшемића одлучивао о судбини града. Свакако да је овде одлучујућа била реч аристократије, али је и народ учествовао гласањем на скупу. *Welss,* Joannes Kantakuzenos 75 верује царевим речима, јер каже да су се у Верији поред племића и свештенства окупили и претставници народа да би одлучили о судбини града. *Soulis,* Serbs 22 дословно схвата цареве речи, јер наглашава да је тада Веријом управљао скуп племства, народа и свештенства. У кратком регистровању сличних скупова у византијској историји *C. N. Tsirpanlis,* Byzantine Parliaments and Representative Assemblies from 1081 to 1351, Byz. 43 (1973) 472 сматра да је овде ради о скупу народа (a populär assembly) и то у граду којим су владали племићи. Чини се да податак о доласку претставника аристократије, народа и свештенства Верије код Јована Кантакузина показује да се заиста радило о скупу свих слојева житеља, јер се решавало о битним питањима за даљи живот града.

[252] Ове речи показују да су у Верији племићи чинили већину КантакузшКгвих присталица у борби за царски престо. Тако је уосталом било и у другим крајевима царства. *Хионидис,* Ίστερίχ 40 уопштено закључује да је у Верији било доста Кантакузинових присталица, јер је град са околином страдао од напада одреда Стефана Душана (в. нап. 256 овог коментара). *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 42 такође дословно прима вести да су аристократија и народ Верије пришли Јовану Кантакузину, баш као што је то био случај и са житељима Тесалије.

[253] Неки документи тог времена дају податке о Астрапиру који се овде јавља као претставник племства Верије. У повељи доместика тема Константина Макрина из 1338. године спомињу се поседи неког Мелиха Астрагшра у Верији. Уп. *Г. Теохаридис,* Μίχ διαθήκη *УОЛ* μί« δίκη βυζαντινή. Ἀ\έκδοτα Βυζαντινά έγγραφα του ΊΔ' αιώνος περί της μονής Προδρόμ υ Βέροιας, Μ^κεδο·.ι>.ά 2 (1962) 30—36; *Е.Захариаду,* Οι Χριστιανοί άπόγο\οι τ^ϋ Ίζξεδίν Καϊκούς Β' στί) Βέρου·, Μακεδόνικα 6 (1964—5) 72 верује да се тај Астрапир Мелик јавља и као претставник племства Верије у преговорима са Јованом Кантакузином, које погрешно датира у 1342. годину. За презиме Мелик сматра да потиче од исламске титуле Μελήκ, па да је у питању Један од потомака селџучког султана Кајка II који је 1259. године пребегао цару •III Палеологу. То прихвата и *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1596, 1597 који наводи и неког Астрапира, споменутог у документу из самог почетка XV века.

λῃλούϊν)[254] и званог Сира (Σύρον)[255] као представника црквеног клира, и послаше их цару са молбом да што брже њима дође.

Стигавши [до цара], посланици изјавише цару да се у граду одавно према њему гаји наклоност и да су они, откако је избио овај грађански рат међу Ромејима, живели у несигурности и његов долазак прижељкивали, спремни да му се придруже и у рату припомогну.[256] Када је издајом својих људи био запао у тешке невоље и као изгнаник дошао Трибалима, они су већ тада, у самом почетку, силно желели да га позову у град, али страхујући да га тиме у још већу невољу не увале — да не би Краљ из зависти и због тога што је освојио град почео да му ради о глави[257] све до сада су се од тога покушаја уздржавали. Пошто сада дође време да то Краљу како изгледа не смета, дођоше и они да га са великом радошћу и жељом код себе приме. Саветовали су да не оклева нити да прилику одлаже, како се не би штогод десило и подухват упропастило.[258]

Тако је цар изразио велику захвалност граду за оданост а и посланицима за труд о њему, а Краљу је саопштио оно што су посланици из Верије рекли. А он [Краљ], чудећи се да становници Верије, како то чине други, не одбијају разговор о цару, и сам одлучи да дело треба да се приведе крају. Његова супруга Јелена показивала је такође велики труд, саветујући цара да прилику никако не пропушта него све друго запоставивши, једино да настоји да себи потчини Верију. Јер потребно је, свакако, да се врати у Дидимотику, а да није од мање важности да и Верију освоји која може да му у рату помогне.[259] И саветовала је да не чека војску која се спрема да га следи, него да узме Германе (Γερμανούς),[260] које му Краљ

254 Алилуј је доста често презиме у византијским изворима, па *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 672 наводи низ таквих примера из XIV и XV века.

255 *Хионидис,* Ἱστορία 134 сматра да је овај именом непознати свештеник потицао из породице Сиропула, односно Сира.

256 *Хионидис,* Ἱστορία 40 погрешно тумачи цареве речи да су посланици из Верије изјавили како су још од грађанског рата између Андроника II и Андроника III Палеолога (1321—1328) житељи овог града били уз Јована Кантакузина. Међутим, овде се преносе њихове изјаве да су били уз њега од почетка новог грађанског рата, започетог октобра 1341. године проглашењем Јована Кантакузина за цара у Дидимотици.

257 Израз του Κράλη διὰ φθόνον καὶ τὸ λαβεῖν αὐτὸν τὴν πόλιν ἐπιβουλεύσαντος дословно смо превели у основи подударно са латинским преводом „Crale propter invidiam et occupatam civitatem insidias ei (sc. Cantacuzeno) instructuro ".Иначе очекивали би смо да се каже како би Краљ био завидан, јер је намеравао да сам освоји град, али у том случају поред осталог уместо αὐτὸν требало би да стоји αὐτοῦ.

258 у читавом комплексу описа односа Јована Кантакузина и српског краља не изгледа вероватна верзија о промени расположења и држања Стефана Душана, јер је он и раније покушавао да освоји Верију.

259 Јован Кантакузин често наглашава да се српска краљица Јелена благонаклоно односила према њему. *Флорински,* Славине и Византин II, 91 сл. верује овим Кантакузиновим речима, јер каже да је он у лето 1343. године имао доста противника у српском табору, а да је уз њега остала само краљица Јелена.

260 Као и у другим средњовековним државама, тако су и у Србији прве половине XIV века, важно место имали најамнички одреди. Сам Јован Кантакузин износи велике предности такве војске, наглашавајући да је она увек спремна за борбу и да се није морала сабирати као пронијарска војска. Уп. *Новаковић,* Стара српска

и она буду доделили, увек спремне за војевање, јер су плаћеници и истовремено са својим људима да убрзано крене према Верији.[261] А ако га, као што обећавају, они [становници Верије] приме и после му као помоћ буде потребна и она [Краљева] војска, та војска ће, већ опремљена, тада стићи. А ако га они, променивши мишљење, буду одбили, онда ће по повратку имати на расположењу већ припремљену војску и са њом ће моћи да покуша повратак [у Дидимотику]. Краљева супруга је ово отприлике саветовала цару, и она лично му је доделила своје најамнике Латине (μισθοφόρους Λατίνους)[262] и мужа је наговорила [да на тај начин поступи].

војска 86 сл.; *Стојановић,* Српска феудална војска 38. У опису битке код Велбужда Нићифор Григора (в. одломак 23 превода вести овог писца) каже да се том приликом истакао одред од 1000 француских (келтских) коњаника у служби српског краља, док Јован Кантакузин спомиње 300 тешко наоружаних немачких коњаника (в. одломак 10 превода вести овог писца). Уп. *Новаковић,* Стара српска војска 85 сл. О немачким најамницима у српској средњовековној војсци има података и у другим изворима. Један члан Душановог законика међу властелом спомиње Грке, Немце и Србе (уп. Законик Стефана Душана, 135, чл. 173), а француски писац Филип од Мезијера 1354. године бележи да су у служби цара Стефана Душана били многи немачки племићи, чији је заповедник био Палман. Уп. *Новаковић,* Стара српска војска 85 сл. Палман, заповедник немачких најамника, спомиње се 1333. године у Дубровнику где је заложио три шлема са грбовима. Уп. *Јиречек,* Историја II, 111, н. 52; *Шкриванић,* Оружје у средњовековној Србији 155. Палман је потицао из Летинберга, а са својим људима пратио је априла 1346. године посланство аустријског херцога Отона које је на путу за Србију прошло кроз Дубровник. О Палману говоре и дубровачки документи из следећих година: 1337 и 1338. Уп. *M. Dinić,* O vitezu Palmanu, Zgod. časopis 6—7 (1952—3) (Kosov zbornik) 398—401. Извесно је да су овде у питању исти немачки најамници којима је заповедао Палман, а које Јован Кантакузин спомиње још неколико пута. Подаци цара писца сведоче да су немачки најамници били уз српског краља у најважнијим походима.

261 Дословно схватајући ове речи, *Хионидис,* Ἱστορία 41 инсистира да су житељи Верије одушевљено дочекали Јована Кантакузина уз кога су били и византијски војници.

262 у опису освајања Верије Јован Кантакузин спомиње две групе најамника које су му ставили на располагање његови савезници Срби: немачке (Γερμανοί) у служби Стефана Душана и латинске (Λατῖνοι) у служби краљице Јелене. Још је *Parisot,* Cantacuzene 188 погрешно схватио ове податке, нагласивши да је Стефан Душан био спреман да Јовану Кантакузину понуди „des troupes pretes ä le trahir", а да је краљица Јелена дала немачке најамнике. *Флорински,* Славяне и Византия II, 66 сл. региструје да је 1343. године Јован Кантакузин освојио Верију уз помоћ немачких најамника које му је уступила краљица Јелена. На први поглед пасус цара писца заиста говори о две групе најамника краљевим и краљичиним, односно Немцима и Латинима, па га је тако схватио и *Хионидис,* Ἱστορία 41, констатујући да је краљица Јелена нудила своје латинске а њен супруг немачке најамнике. Та претпоставка је утолико примамљивија јер је још *Флорински,* Славяне и Византия II, 155 навео податак да су 6. децембра 1336. године Млечани дозволили пролаз за 300 коњаника које је српски краљ врбовао у Италији за своју личну безбедност (cf. *Ljubić,* Listine II, 10); он верује да су то они најамници које у гарди Стефана Душана спомињу Јован Кантакузин и Нићифор Григора. Међутим, та претпоставка се мора напустити, јер се из следећих пасуса Јована Кантакузина види да он те уступљене најамнике назива најпре Латинима а онда и Германима; описује наредбе којима их је српски краљ позивао да му се врате (в. следећи одломак). Зато је потребно вратити се старом тумачењу *Новаковића,* Стара српска војска 86 сл. који каже да Јован Кантакузин 1343. године најамнике у српској служби зове Немцима или Латинима.

Цар је тада Краљу исказао многе захвалности за пријатељство и супрузи истовремено и за пријатељство и за бригу око њега, па водећи најамнике заједно са пратећим Ромејима, стиже у Верију. Примили су га срдачно, отворивши капије и најревноснији због поштовања нудили су се за војну службу без издатака [Кантакузинових].[262a]

(Cant. П, ρ. 351, 6 —ρ. 355, 5)

Јован КанШакузин је иридобио шврђаве Сервију, Плашамон, Пешру, Соск и Сшаридол, а Јован Анђео је ča сакуиљеном коњицом из Тесалије иошао ирема Солуну и улошрио се на реци Галику. Јован Каншакузин је морао да иривремено одусшане од акције ирошив Солуна у коме су владали њешви огорчени ирошивници зилоши.

Крај иролећа 1343.[263]

38

СТЕФАН ДУШАН НАПУШТА САВЕЗ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ

Јован Каншакузин је ирикуиио знашну војску и улогорио се на реци Галику недалеко од Солуна са намером да наиадне Ipag.

А Краљ, када су Верија и други градови пришли цару, одмах виде прилику да може себи да нешто припомогне, па преобразивши се без икаквог разлога и преокренувши раније пријатељство у бес, себе је прекоревао што није цара задржао и на сваки начин покушаваше да уништи [његову] војну силу. И пославши посланике, опозва своје најамнике, не показујући срџбу него изговарајући се неким другим разлозима.[264] Пославши посланике Михајлу Мономаху, по чину великом контоставлу — тада архонту Солуна[265] — саветовао је да крене против цара [Јована Кантакузина] и да се превише не боји, јер он још увек има малу војску и најбољи део постојеће [војске] сада му је одузет (пошто је оклопљене Латине које води опозвао будући да су његови) и да не дозволи да ојача, него да први нападне док је још слаб. Јер, ако од њих [Солуњана] не буде спречен, него се они задовоље само да буду спасени, онда ће врло брзо њега [Јована Кантакузина] на себе навући, који располаже силном војском. Мономах и они у Солуну то сазнавши и верујући да ће са њима и Краљ напасти цара, премишљали су се да ли би требало да у бој изађу.[266]

А Германи, пошто су чули Краљеве наредбе, оптужујући га због велике злобе и превртљивости, дођу и саопште цару оно што им је наређено и замоле га да се не узнемирава већ да остане миран, пошто ће се и против самог Краља, ако би напао, борити за њега [Јована Кантакузина]. Јер такав је код њих важећи обичај и уколико тако поступе неће се зло огласити код својих сународника. Ако би нам, рекоше, онај који даје плату наложио да помогнемо неком другом ко код куће и у сигурности седи, лако би одустали ако би наредио онај који даје плату; уколико би тај ратовао и спремао се за бој, не доликује нам да га напустимо. Тај чин је управо издаја и од тога за нас не би било ништа кукавичкије, нити би нам донело већу срамоту. Због тога нећемо да те оставимо овде, како онај [Краљ] заповеда, него ћемо, пошто ти обезбедимо сигурност, да се повучемо.[267] Саветоваху да не оклева да хитно крене у Верију, јер је већ јасно да је Краљ одлучио да ратује. Цар, захваливши им за благонаклоност према њему и за благородност понашања,

262a *Soulis,* Serbs 22 исправно подвлачи да је освајање Верије и околних градића имало велики значај за Јована Кантакузина. То гаје, пре свега, довело у директну везу са Тесалијом којом је управљао његов нећак Јован Анђео, а са друге стране Јован Кантакузин није више био само пребег, већ је располагао и територијом на византијском тлу. Осим тога Верија је могла да послужи као погодна база за огранизовање акције против Солуна.

263 Датирање вести зависи од хронологије читавог сплета догађаја око одласка Јована Кантакузина из српског табора према Верији, чији су га житељи прихватили као цара. Византијски претендент је априла 1343. године (в. 233 овог коментара) напустио табор свог дотадашњег пријатеља и савезника, па је до формалног раскида њиховог пријатељства највероватније дошло крајем пролећа 1343. године. То датирање предлаже *Lemerle,* Emirat d'Aydin 150 sq., 158, наглашавајући да су се по Јовану Кантакузину ови догађаји збили у лето, а по Нићифору Григори у пролеће 1343. године (в. нап. 77 коментара вести Нићифора Григоре). *Гмзелев,* Момчил 22 сматра да је јуна 1343. године Јован Кантакузин сазнао да је српски краљ прекинуо савез са аим и прешао на страну Јована V Палеолога.

264 Српски краљ је брзо разумео да је одлазак Јована Кантакузина у Верију ојачао његове позиције у Византији. Зато је покушао да прво опозове најамнике које је дао свом бившем савезнику. Садржај ових вести регистровао је још *Parisot,* Cantacuzene 188.

265 Током дугог грађанског рата (1341—1347) држање Михајла Мономаха осцилирало је између две супарничке стране. Већ на почетку борбе он је показао колебљив став: прво је био уз Јована Кантакузина, због чега је млади цар Јован V Палеолог јануара 1342. издао хрисовуљу којом му одузима село Хандак на Струми и додељује га светогорском манастиру Зографу. Међутим, после напуштања Тесалије и доласка у Сер (почетак пролећа 1342) коначно је пришао Палеолозима. Вероватно да је током исте 1342. године Михајло Мономах поново постао намесник Солуна а напредовао је и у титулама, јер је уместо ранијег чина епарха добио виши великог контоставла. Током 1343. године Михајло Мономах је смењен са овог важног положаја и ускоро је умро. Уп. *Баришић,* Михајло Мономах 227—229, 229, н. 42. Душанова хрисовуља манастиру Зографу из априла 1346. године спомиње Михајла Мономаха као покојника. Уп. *Соловјев-Мошин* бр. 9,66; *Баришић,* Михајло Мономах 230; *Soulis,* Serbs 22 sq.

266 Садржај пасуса региструју *Nicol,* Kantakouzenos 54 и *Хионидис,* Ἱστορία 42. Овде се јасно открива намера српског краља да већ у првим тренуцима нових непријатељских односа према Јовану Кантакузину, искористи помоћ житеља Солуна формално оданих легитимној цариградској влади Ане Савојске.

267 *Хионидис,* Ἱστορία 42 региструје одбијање немачких најамника да се покоре Душановој наредби и врате се на српску територију. У каснијим описима догађаја Јован Кантакузин ће се сећати овог њиховог поступка.

окрену се како су му они саветовали, пошто није могао ништа да учини највише због промене Краља.[268]

(Cant. II, p. 355, 23 — p. 357, 14)

Крај пролећа 1343.[269]

39

ПОВЛАЧЕЊЕ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА ПРЕМА ВЕРИЈИ

Јован Каншакузин је добио весш од својих ирисшалица из Солуна да шамо сшиже велики дукс Алексије Аиокавк са флошом од 70 визаншиј-'ских и 32 шурска брода, као и са коњицом из Царшрада, Тракије и Македоније.[270]

Цар похвали пријатеља због вести, а сам стигавши до Вардара (Ἀξειόν) и покушавајући да га пређе, није био у стању, јер је река била обилно натопљена честим кишама. Учини се цару то опасним и достојним велике бриге. То што прелази реку која пролази кроз земљу Краљеву испуни га великим подозрењем, пошто је изгледало да он [Краљ] намерава да зарати, а уосталом није био далеко него већ негде близу са војском улогорен; а да остану улогорени, чекајући да се смири навала воде, подозревао је да није за њих корисно. Бојао се, што беше вероватно, од коњаника из Тракије и Македоније, који су били бројнији од оних које је сам водио и од доласка оклопника са бродова [тријера] и лако наоружаних војника и савезника Персијанаца [Турака], да се не бори из бојног поретка, водећи многоструко скромније [снаге].[271] А неки други догађај га још више узнемири. Јер, на другу обалу Вардара стиже војска Трибала и пославши посланике цару рекоше да су дошли због савеза са њим, ако би затребало против војске покренуте из Солуна. Ништа поштено нису смерали, него или од Краља тајно послати, или сами

[268] Јован Кантакузин жели да се оправда за повлачење у добро утврђени град Верију и привремено одустајање од борбе са Стефаном Душаном. Чини се да *Lemerle,* Emirat d'Aydin 164 исправнр констатује да је Јован Кантакузин уствари остао блокиран у Верији, одакле је слао позиве за помоћ Умуру, селџучком емиру и господару Смирне.

[269] *Баришић,* Михајло Мономах 229 верује да је велики дукс Алексије Апокавк допловио у Солун у лето 1343. године када се и Јован Кантакузин повукао према Верији. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 158 датира ове догађаје у пролеће 1343. године. Чини се да је вероватније да су се овде описани догађаји, о којима говори и Нићифор Григора (в. одломак 39 превода овог писца), збили крајем пролећа или почетком лета 1343. године (в. нап. 77 коментара за вести Нићифора Григоре).

[270] Долазак Алексија Апокавка у Солун пореметио је планове Јована Кантакузина који је зато одлучио да се врати према Верији. Драгоцена је вест да се сам Стефан Душан тада налазио у близини Солуна, свакако очекујући даљи развитак догађаја.

271 Разумљива су страховања Јована Кантакузина да његове снаге нису довољне да се носе са војском Алексија Апокавка који је стигао у Солун са бродовима, а наредио је да крене и коњица из Цариграда, Тракије и Македоније. Cf. Cant. II, 357; *Nicol,* Kantakouzenos 54,

од себе погодивши замисао господара да је одлучио да нападне цара, стигоше са намером да, ако се борба заметне, пређу онима којих је више и да пљачкају побеђене; то се цару уистину учини најгоре ако би се због сукоба стекло да се по нужди он супротстави Ромејима и Трибалима са обе стране спремним за бој.[272] Ипак, будући у тешкоћама и забринут шта да чини, одлучи да треба заноћити под ведрим небом.

(Cant. II, p. 357, 23 — p. 358, 3)

Великаши су шада довели у шабор Јована Каншакузина ње1ово1 нећака Јована Анђела, као и синове Машију и Манојла. Цар иисац хвали њихове врлине и сиособносши, иа насшавља.

.. . са њима се и осталима саветујући до дубоко у ноћ, учини се најпре цару а онда и свим осталима, да не треба да чекају, него да се определи за мању од опасности и приближивши се Вардару, колико је могуће, да траже газ где је прелазан; оцене да је боље да се одмах сукобе са Трибалима, којих би се можда на неки начин и могли решити, него са Ромејима и варварима савезницима. Овако дакле сматраху.[273]

Пред шатор дошавши неко из села названог Гаврово (κώμη Γαυρόβου) са оне стране Вардара,[274] насупрот месту где су логоровали, тамо где је коначила војска Трибала, замоли да се састане са царем, како би га обавестио о неким потребним стварима. Пошто је уведен код цара, најпре признаде да цару дугује захвалност за неко старо доброчинство, а затим одаде да је војска Трибала, коју води неки по имену Божић и неки други Стефан (Μποζίκης τις προσαγορευόμενος και Στέφανος δεύτερος), састављена од пешака и коњаника, послата од Краља да колико може цару нашкоди.[275] Они су тако опремљени да, ако би се царева војска послужила пловилима за прелаз, оне који први пређу нападну и униште, потом

[272] Стефан Душан се са одредима кретао у околини Солуна, пратећи намере бившег савезника Јована Кантакузина. О овој епизоди много краће говори и Нићифор Григора (в. одломак 39 превода вести овог писца) који каже да је одред српског краља бројао 2000 коњаника. Ту разлику у излагању двојице савременика регистровао је још *Parisot,* Cantacuzene 188, n. 3.

[273] Садржај ових редова парафразирали су још *Parisot,* Cantacuzene 190 и *Флоринскш,* Славлне и Византш II, 93.

[274] Цареве ргчи сведоче да се село Гаврово налазило са друге стране Вардара, јер је идући од Солуна он наишао на леву обалу реке. У прегледу словенских топонима у Грчкој *M. Vasmer,* Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 68, 88, 224 више пута спомиње топоним Гаврово уз напомену да је словенског, односно бугарског порекла и да долази од речи граб. Међутим, ти топоними се налазе у другим областима Грчке: Акарнанија, Тесалија и околина Драме.

[275] Пасус је регистровао још *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 93, али досада није ништа речено о заповедницима одреда српског краља. Стари руски слависта комбиновао је цареве вести са подацима Нићифора Григоре: веровао је да су Божић и Стефан водили одред од 2000 људи о коме говори други савремени историчар (в. нап. 79 коментара за вести овог гшсца). Иначе, име Божић се среће у Дечанској хрисовуљи из 1330. године; у питању је син неког Хвалоја. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 649; *П. Ивић — М. Грковић,* Дечанске хрисовуље, Нови Сад 1976, 131.

задржавајући друге код прелаза, њих ће поштедети од зала, а цара са пратиоцима, који ће постати лако ухватљиви, без муке ће уништити војска из Солуна. Рече, дакле, да ће тако бити припремљена замка од Трибала а да он зна многима непознат газ, којим је река лако прелазна, а њега ће, рече, показати зато што је цару наклоњен.[276] А цар, захваливши човеку и обећавши да ће га наградити, пошто је већ свануло, кренувши из логора, стигну на обалу реке, куда их је човек водио. Исто и Трибали се са супротне стране и сами приближише реци. Када стигоше [Византинци] до брода, Трибали се са супротне стране припреме за бој да би их спречили [у прелазу], служећи се из далека стрелама. Цар са најбољима (αρίστων), користећи се јуришем и не штедећи животе, пређу како се могло нападани и ометани од Трибала. Нису [Трибали] нимало чекали оне који су прешли, него се из све снаге дадну у бекство. Цар не допусти ни да се прогони ни да се убија, претварајући се да није схватио замку. Јер, није желео да Краљу пружи било какав изговор за рат. А остала војска пролазила је спокојно не претрпевши губитке. Цар, издашно наградивши оног који их је довео до брода, врати се у Верију, одајући многе захвалности Богу за спасење и себе и војске, јер никада дотле нису били у таквој опасности. Истога дана стиже на Вардар против цара и војска из Тракије и Македоније, заједно са оклопљеним и лако наоружаним [војницима] са бродова и турским [персијским] савезницима. Сазнавши да се он [цар] прешавши вратио у Верију, жалосни што су закаснили, врате се у Солун.2Т7

И цар тада још јасније опази Божју бригу о њему.[277a] А чим стиже у Верију, наградивши Германе доброчинствима за наклоност према њему, отпосла их Краљу и објави да су они који су га спречавали при прелазу Вардара чинили неправду и да су поступали противно уговорима и заклетвама њиховим, које су међусобно закључили.[278] Краљ, још се отворено не изјаснивши за рат, а желећи да угоди цару, пошто замком није успео да га уништи, посла цару заповеднике Божића и Стефана, да би одговарали за самовољу, што су без његовог знања заратили на цара пријатеља и препусти цару да им одреди казну каква год му се учини праведном. Цар, прекоревши их за самовољу и зато што су се дрзнули

276 Код Јована Кантакузина су честа оваква места о људима које је он разним доброчинствима задужио у недавној прошлости.

277 Разумљива је жеља Јована Кантакузина да се склони у Верију, где је могао да у безбедности сачека даљи развитак догађаја. Оправданост журбе да нађе сигурно склониште најбоље показује околност да је непосредно после његовог повлачења приспела и војска Алексија Апокавка. Смисао пасуса региструју *Parisot,* Cantacuzene 190 и *Флорински,* Славине и Византил II, 93.

277a *Kazhdan,* Histoire 319 упозорава да Јован Кантакузин често истиче да га је Божја брига спасавала од разних опасности, па као једно од таквих места навоДи и овај опис повлачења према Верији.

278 Јован Кантакузин није желео да улази у сукоб са бившим савезником Стефаном Душаном. *Хиотдис,* Ἱστορία 43 верује да је он упутио немачке најамнике у Воден (Едесу), претпостављајући да српски краљ борави у том граду.

на њега, неправедно и недостојно Краљевог пријатељства, затим им даде опроштај и отпусти их, добро поступивши (εὖ ποιήσας).279 А велики дукс Апокавк, пошто је закаснио за борбу и није могао да пође против цара у Верији, шаљући многе дарове Краљу и обећавајући, покушао је да га и својевољно спремног за то, покрене у рат против њега [Јована Кантакузина].[280]

(*Cant.* П, ρ. 359, 17 —p. 362, 15)

Лешо 1343

40

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ИЗНОСИ ОПТУЖБЕ ПРОТИВ АЛЕКСША АПОКАВКА

Алексије Аиокавк је иослао неког Синадина у Верију да ирeweара са Јованом Каншакузином. Уверавао la je ga нишШа нема ирошив њеш. У ирешворима са изаслтиком Алексија Аиокавка Јован Каншакузин оишужује великог дукса да је нанео велике шшеше ромејској земљи.

Осим тога Краљу ће бити потребно доста дарова и новаца да би убедио да подигне рат против мене; неће бити довољни градови који су претходно дати.[282]

(*Cant.* П, ρ. 366, 8—11)

279 *Флоринскш,* Славлне и Византии II, 93 сматра да одашиљање заповедника и пребацивање кривице на њих, показују да се српски краљ још није одлучио да отворено пође против свог бившег савезника Јована Кантакузина; вребао је погоднији тренутак за такву акцију. *Хионидис,* Ἱστορία 43 такође региструје ове вести, иако оне могу да изазову извесну сумњу, јер Јован Кантакузин често настоји да своје поступке прикаже у што повољнијем светлу.

280 Царица Ана Савојска и н>ен сарадник Алексије Апокавк покушавали су преко разних посланстава да придобију српског краља и да га покрену на акцију против Јована Кантакузина. Поред Јована Кантакузина и Нићифора Григоре о томе говоре и други извори. Да би убрзала те преговоре цариградска влада се обраћала и Млетачкој републици у чијем сенату су се 12. маја 1343. године појавили византијски изасланици, молећи да република посредује код српског краља око закључења мира. Зато је јуна исте године у Србију послат млетачки изасланик Марино Венијер. Cf. *Ljubit,* Listine II, 174, No. 288; *F. Thiriet,* Regestes des deliberations du Senat de Venice concernant la Romanie I, Pariš 1958, 52, No. 155; *Флорински,* Славлне и Византил II, 93 сл.; *Јиречек,* Историја I, 220; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 158, n. 2. *Soulis,* Serbs 23 наглашава да је цариградска влада упутила тада више посланстава Стефану Душану, нудећи му савез, а затражила је и посредовање Млетака. Међутим, нису познати резултати посредовања млетачких посланика у Србији. Вероватно да је Стефан Душан самостално одлучио да раскине савез и пријатељство са Јованом Кантакузином.

281 Хронологија догађаја зависи од датирања читавог сплета збивања током боравка Јована Кантакузина у Верији. Он је априла 1343. године напустио табор српског краља и отишао у Верију (в. нап. 233 овог коментара), где је по свој прилици боравио и током лета 1343. године.

282 Много пута је Јован Кантакузин у преговорима пребацивао цариградској влади да је нанела неизмерне штете држави Ромеја: позивала је као савезнике суседне владаре, придобијајући их обећавањем територија и богатих дарова. Из преговора царице Ане Савојске са Стефаном Душаном види се да му је она обећавала уступање појединих градова као награду за помоћ у борби против Јована Канта-

Јован Каншакузин одбија сваку иомисао о сиоразуму и жели да насшави борбу.

*Лешо 1343.*283

41

РАСПРАВЉАЊА У ТАБОРУ АЛЕКСИЈА АПОКАВКА О ПОЛОЖАЈУ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА

У шабору Алексија Аиокавка чују се мишљења угледних људи о неиријашељском сшаву Јована Каншакузина. Међу њима lоеори и велики коншосшавл Михајло Мономах који, између осшалог, каже.

Пошто га [Јована Кантакузина] у Гинекокастру задеси побуна и спопаде га толика невоља, која би свакако и најхрабријег зацело узнемирила, он се није збунио пред несрећом, нити се предао, него прибравши се са преосталима, оде Трибалима као да се ништа необично није десило, док смо га ми уистину прогонили и узнемиравали у толиком немиру и пометњи у његовом табору.[284] Када стиже Трибалима, тако је све себи привукао и толику су наклоност показивали великаши (δυνατοί) Трибала да се чинило као да није странац и да није невољама приморан да њима пребегне, него као да му по очинском наслеђу припада њихова држава и сви су га поштовали као господара (ως δεσπότη) и све су за њега чинили.[285] И доиста, нису од нас прихватили једном или два пута њима послато посланство, и нуђене многе градове да га [Јована Кантакузина] убију, него су као по заједничком договору више држали до његовог избављења, него да увећају сопствену државу.[28^]

(Cant. П, ρ. 369, 18—ρ. 370, 11)

кузина. Посланство из јесени 1342. године (в. одломак бр. 30 превода вести Јована Кантакузина) нудило је српском краљу градове западно од Христопоља осим Солуна. Ти уступци нису остварени, јер тада није дошло до правог споразума.

[283] За хронологију в. напл. 281 овог коментара.

284 Размишљања Михајла Мономаха су тачна, јер је почетком лета 1342. године Јован Кантакузин изгубио много присталица у Гинекокастру, тврђави коју је изабрао за упориште у борби против зилота у Солуну. Иначе, у првој години новог грађанског рата Михајло Мономах, који је до 1342. године управљао Тесалијом, заузимао је колебљив став. Најзад је пришао цариградској влади која га је 1343. поставила за намесника у Солуну. Уп. *Баришић,* Михајло Мономах 227—229; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 38.

[285] Јован Кантакузин често наглашава да је у Србији имао доста присталица пре свега међу утицајним великашима. Овде цар писац таква размишљања приписује Михајлу Мономаху, који се налазио у противничком табору цариградске владе.

286 Тачно је да је више посланстава долазило из табора противног Јовану Кантакузину. Његови противници покушавали су да измене став српског краља и да га приволе да Јована Кантакузина преда легитимној цариградској влади.

Михајло Мономах оиисује услове иод којима су се Верија са околним шврђавама, као и Тесалија и Акарнанија, иредали Јовану Кангиакузину, иа савешује. ..

И ако би њему [Јовану Кантакузину] а не Трибалима пришли (једно од та два је нужно), оно што је њему потчињено поново би се рачунало у државу Ромеја, а ако би Краљ то потчинио својој власти, ромејска држава би у највећој мери штетила од тога.[287]

(Cant. П, ρ. 370, 22 —p. 371, 3)

Михајло Мономах даље убеђује окуиљене ирисшалице Алексија Аиокавка да шреба склоиши мир са Јованом Каншакузином. Већина њих су били убеђени у корисш мира, осим великог дукса Алексија Аиокавка.

Лешо

42

СТЕФАН ДУШАН КОНАЧНО ОБЈАВЉУЈЕ РАТ ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ

Краљу шаљући честа посланства [Алексије Апокавк] очевидно га убеди, много новца дајући а и обећавајући, да покрене рат против цара Кантакузина.[288] И он [Краљ], најпре пославши посланике у Верију, затражи као таоце децу племића (αρίστων), изговарајући се бригом о цару, да не би против њега ковали заверу, а уистину намеравајући да становнике Верије завади са њиме [царем], јер као да он наводно нешто рђаво спрема и ради користи њихову децу препушта Трибалима.[289] Пошто цар јавно не прихвати таоце, а обећавши многе захвалности за благонаклоност и старање о њему и охрабри, рекавши да га ништа непријатно није снашло од ста-

[287] *Баришић,* Михајло Мономах 229 региструје да је на скупу присталица цариградске владе Михајло Мономах саветовао да се закључи мир са Јованом Кантакузином; већина окупљених је то прихватила, али је велики дукс Алексије Апокавк захтевао настављање борбе. *Matschke,* Konstantinopel 227 sq. сматра да је после учвршћења Јована Кантакузина у Верији порастао број његових присталица, због чега је велики контоставл Михајло Мономах препоручивао измирење са њим.

287а $у_{то}$ку лета 1343. године Јован Кантакузин је боравио у Верији, па та околност одређује и хронологију овде описаних догађаја. Још је *Parisot,* Cantacuzene 189 напоменуо да се маја-јуна 1343. године Стефан Душан коначно окренуо против Јована Кантакузина.

[288] Боравећи током лета 1343. године у Солуну, Алексије Апокавк је упућивао посланике у табор српског краља који су обећавали велике награде ако пристане да се отпочне заједничка борба против Јована Кантакузина.

289 Међу примерима супротстављања појмова изговор (πρόφισι.) и истина (άλήθειξ) у Кантакузиновој историји *Kazhdan,* Histoire 299 наводи и ово место о Душановим посланицима који су ишли у Верију. Подаци о покушају Стефана Душана да завади Јована Кантакузина са житељима Верије давно су регистровани. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 189; *Флорински,* Славнне и Византил **II,** 94; *Хионидис,* Ίστορίχ 43. Нема разлога да се сумња у њихову веродостојност, а они показују да је Стефан Душан рачунао да у самој Верији има људи спремних да напусте Јована Кантакузина и да му приђу. О постојању таквих присталица српског краља сведоче и каснији догађаји када је он освојио Верију.

новника Верије који су једнодушно бринули о њему и показали сву благонаклоност, онај [Краљ] се окрену другој замисли и позва цара к себи. Због неких потреба заиста жели да буде близу, јер, рече, да се из државе Пеонаца нешто неугодно покреће и да му то задаје велику бригу. Зато сматра да је потребно да заједно расмотре (јер ником другом није више од цара веровао због показане привржености, великог познавања таквих ствари и искуства) и да изаберу оно што се чини корисним.[290] А цареви пријатељи тајно одаше заверу (јер смишљао је ако би могао да га зароби) и опомињаху га да га се као злонамерника чува. Цар да не би пружио изговор за рат, претварао се да не зна ништа. Пославши млађег сина Манојла и нећака [Јована] Анђела, изјави да му је немогуће да остави град који тек што је пришао и још није учврстио наклоност према њему, а уз то треба да се бори са постојећим непријатељима. А сина и нећака ће послати да би преко њих сазнавши о чему би требало да га [Краља] посаветује, дао савет који би му користио.[291] А он [Краљ] пошто није имао о чему да се саветује (јер ово су била оправдања и разлози беху исти и изговори за заверу), говорећи им о неким другим стварима, њима најмање важним, посла их кући. Мало пак касније, пошто сплеткарећи ништа није могао да постигне, скинувши маску, објави отворено рат. Јер, пославши посланство цару, прекиде с њим мир, споразуме и заклетве, рекавши да ће у борби, колико год буде могао, помоћи царици [Ани Савојској]; сам ће о себи да одлучи оно што сматра да је корисно.[292] Заиста су се многи веома узнемирили на глас о трибалском рату; а цар и племићи око њега (περί αΰτδν οι άριστοι) исказаху многе захвалности Богу за бригу (προνοίας) о њима. Јер да их он није одозго пруживши руку спасао, шта би спречило Краља, док их је имао у рукама и

[290] Још је *Јиречек,* Историја I, 220 кратко напоменуо да је Стефан Душан позвао Јована Кантакузина на саветовање о рату против Угара. *Хионидис,* Ίστ ρί 43 верује да је Душанов предлог о састанку био варка; српски краљ се изговарао да тобоже жели да чује савете Јована Кантакузина.

[291] Манојло, млађи син Јована Кантакузина, а и нећак Јован Анђео, који је у јесен 1342. годин добио власт у Тесалији, у лето 1343. године налазили су се поред њега у Верији. О томе сведочи и вест да их је он послао у табор Стефана Душана да извиде о чему то српски краљ жели да се са њим саветује. Карактеристично је да Јован Кантакузин и овде наглашава да је имао доста присталица у околини српског краља који су гд обавештавали о правим намерама свог господара.

[292] У летњим данима 1343. године дошло је до коначног прелома у ставу Стефана Душана који је отказао савез са Јованом Кантакузином и прихватио пријатељство царице Ане Савојске. Историчари су одавно настојали да објасне такав преокрет у политици српског краља. *Пурковић,* Принцезе 60 покушава да одреди услове споразума српског краља са цариградском владом; јула или августа 1343. године Ана Савојска је у преговорима са Стефаном Душаном нудила своју кћер као супругу младом краљу Урошу. При томе се М. Пурковић позива на византијске историчаре Јована Кантакузина и Нићифора Григору, напомињући да овај други то бележи под 6850. годином. Међутим, само Нићифор Григора говори о овим брачним плановима, а они су споменути и у млетачким документима, који бележе да се 4. септембра 1343. године из Србије вратио посланик Марино Венијер, а предвиђају честитање српском краљу због брака његовог сина са сестром византијског цара. Cf. *Ljubit,* Listine II, 192, No. 323. О томе в. нап. 50 коментара за вести Нићифора Григоре.

веома лако могао да их убије?[293] Иако је њему од управљача ромејских нуђено много блага и градова (наиме, оно што они сада поседују и још више могао је да има без икаквог великог труда), тада тако нешто не учини, него једном или двапут одби њихово посланство; сада пошто никако не може да нашкоди нама, он покушава да учини оно, читаву замисао мењајући, што му је тада брже него реч могло да се изврши. Зато је јасно, рекоше, да наклоност према њима тада не беше због његове [Краљеве] нарави, него због помоћи од јачег [se. Бога]. А сада када се они налазе у сигурности, показује [Краљ] отворено шта смишља.[294]

А велики дукс Апокавк, пошто одуста од рата против цара, покушавао је да као и раније сплеткари и кројио је свакојаке завере. Јер, становницима Верије тајно пославши посланике, написа им ово: да је знао да они нису драговољно пришли Кантакузину, осведоченом заједничком непријатељу Ромеја и завpolitenику против цареве деце, него су притиснути ратом од Трибала на то из нужде пристали, помисливши да ће од тога нешто користити, јер су знали да Краљ има уговоре и савез са њим [Јованом Кантакузином]. А то не беше ништа друго него превара и подвала. Јер Краљ је, већ сам се отворено нама придруживши, одлучио да ратује са њим [Јованом Кантакузином].[295]

(Cent. П, ρ. 372, 25 — р. 375, 21)

Алексије Аиокавк савешује сшановтцима Верије да заробе Јована Каншакузина за шша ће добиши велике захвалносши од њеш и младог цара Јоеана V Палеолош.

Крај леша 1343.296

43

ЛАЖНЕ ВЕСТИ АЛЕКСИЈА АПОКАВКА О СМРТИ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА

Јован Каншакузин шаље иосланика селџучком wсйодару Умуру у Смирну, иозивајући ïа да му иомоше у борби за иресшо. Умур íа љубазно ирима и захваљује Богу на добрим весшима.[297]

[293] Разумљива је узнемиреност међу присталицама Јована Кантакузина, јер је он осгао практично блокиран у Верији. Покретањем непријатељстава српског краља Кантакузинов положај би се само погоршао.

[294] Тада су у Верији око Јована Кантакузина још увек били и они људи који су са Н.ИМ боравили у Србији; њима је заиста могла бити јасна намера са којом је Стефан Душан пристао да помогне Јовану Кантакузину,

[295] *Хионидис,* Ιστορία 43 само региструје да је велики дукс Алексије Апокавк писао житељима Верије, али не уочава да овај пасус сведочи да је у томе часу српски краљ већ пришао цариградској влади и припремао борбу против Јована Кантакузина (в. нап. 292 овог коментара).

296 Током лета 1343. године Јован Кантакузин је боравио у Верији, одакле је одлучио да пошаље изасланике смирнском емиру Умуру. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 354. *Ангелов,* Бмгаровиз. отношенин 34 верује да је Кантакузиново посланство ишло крајем лета 1343. године.

[297] Сам Јован Кантакузин каже да је из Верије послао у Смирну свог човека именом Принкип са задатком да тражи војну помоћ. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 164; *Хионидис,* Ιστορία 45.

Раније је чуо да је цар Кантакузин умро боравећи код Трибала, јер тако је велики дукс наредио онима који су у Азију прелазили да по договору свима кажу.[298]

(Cant. II, p. 384, 5—8)

Умур је оиремио флошу од близу 200 бродова, а исшовремено му је сшило и иослансшво великог дукса Алексија Аиокавка које је емир одбио.

Јесен 1343.299

44

ДОЛАЗАК СЕЛЏУКА У МАКЕДОНИЈУ. ПОСЛЕДЊЕ ПОСЛАНСТВО ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА СРПСКОМ КРАЉУ

Селџуци су иљачкали околину Солуна, а следеће1 дана је Умур иослао 50 бродова у Пидну, одакле је иоловина војника кренула у Верију да би са Јованом Каншакузином са коина наиали на Солун. Осшали су чували бро- <7овс>.[300]

Цар, пошто је сазнао да су варвари допловили у Пидну,[301] најревносније се трудио да Краљева земља не претрпи никакву штету и пославши посланике, позва да све уведу у градове и тврђаве, најављујући напад варвара. И нико не би заробљен од њих, нити из земље потчињене цару [Јовану Кантакузину][302]

(Cant. U, p. 391, 6—12)

298 Вести о тобожњој смрти Јована Кантакузина у Србији региструју *Lemerle,* Emirat d'Aydin 164, n. 3 и *Хионидис,* Ἱστορίχ 45. Први аутор их исправно тумачи жељом цариградске владе да осујети преговоре Јована Кантакузина са моћним емиром Умуром, господарем Смирне.

299 Полазећи од читавог сплета догађаја, *Флоринскии,* Славине и Византиа II, 95 сл. датира долазак Умурових бродова у околину Солуна у август 1343. године. Исто: *Ателов,* БЪлгаро-виз. отношении 34. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 158, 179 верује да је Умур стигао са бродовима у јесен 1343. године. Исто: *Гмзелев,* Момчил 22. *Soulis,* Serbs 23.

300 О доласку селџучких бродова у околину Солуна говоре Нићифор Григора (в. одломак бр. 42 превода вести овог писца) и римована турска хроника о Умур Паши. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1401—1422. Ток заједничких операција у Тракији показује да је Јован Кантакузин имао озбиљне планове са новим савезницима Селџуцима.

301 Пидна је антички град и лука на западној обали Солунског Залива, чији положај није сасвим јасан (Ф. *Паиазоглу,* Македонски градови у римско доба, Скопје 1957, 100 сл.); одатле су Селџуци најбрже могли да стигну до Јована Кантакузина који се налазио у Верији.

302 Чини се да је још *Флоринскии,* Славине и Византии II, 96, н. 1 са правом сумњао у тадашње пријатељске осећаје Јована Кантакузина према српском краљу. При томе се позива на вести Нићифора Григоре да су Селџуци опљачкали многе области српске државе и да су се вратили са великим пленом у заробљеницима и стоци. (в. нап. 90 коментара вести Нићифора Григоре). Смисао царевих вести да је спречио Селџуке у пустошењу области Стефана Душана региструје и *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 354, али се не изјашњава о њиховој веродостојности. Подаци Кратке хронике која прати догађаје до 1352. бележе да су Турци 1343—4. гоѓшне пљачкали Македонију, па Г. Сулис верује да су Кантакузинови савезници Селџуци тада нападали градове у околини Солуна који су били под српском контролом. *Cf. Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 41; *Soulis,* Serbs 23.

Јован Каншакузин је нтрадио своје арисшалице великаше из Тесалије и Верије, а за заиоведника Верије одредио је сина Манојла, иридодавши му и нећака Јована Анђела, 303 иа.. .

.. ..остале ствари добро уредивши, посла посланства Краљу. Изјави да, ма да је њему стало да се одрекне уговора и савеза са њим, он [Јован Кантакузин], сећајући се части и пријатељства које је уживао боравећи код њега [Краља] није се покренуо на срџбу, нити је уговоре раскинуо, сматрајући неумесним да самим делима јавно не искаже у којој мери ће узвратити пријатељима, па одабра да сам покаже такву благонаклоност.[304] И сада када је дошла ϰ њему персијска [турска] војска, која је могла да нашкоди, спречио их је наредивши да не пустоше земљу, јер је пријатељска и савезничка, а касније ће колико год буде могао бити од користи.[305] На њему [Краљу] је или да буде захвалан према њему [Јовану Кантакузину], заиста осведоченом и најбољем пријатељу, или да покрене рат без икаквог разумног и праведног разлога (προφάσεΟ- Затим позва њега и супругу Јелену да се са дерсијском [турском] војском запуте у Дидимотику.[3"6]

(Cant. II, 391, 22 —p. 392, 13)

303 Полазећи са Селџуцима у борбу против царице Ане Савојске у Тракији, Јован Кантакузин оставља као заповедника у Верији млађег сина Манојла: придодао му је и нећака Јована Анђела који је од јесени 1342. године био намесник у Тесалији. *Zakythinos,* Despotat I, 97 тачно констатује да је Манојло Кантакузин постављен за управника Верије, али погрешно сматра да је Јован Анђео освојио овај важан град. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 201 sq. тачно уочава да је Манојло Кантакузин управљао Веријом, а Јован Анђео Тесалијом; истовремено он упозорава да се пре Манојла Кантакузина у Верији не спомиње архонт како је то било у другим византијским градовима па верује да је Кантакузинов млађи син био први архонт Верије. Цареве вести јасно показују да је Манојло Кантакузин постављен за заповедника у Верији, а да му је Јован Анђео придодат као саветник. Cf. *Хионидис,* Ιστορία 45, 87—89; *Nicol,* Kantakouzenos 122 sq. У њиховом коментару *Максимовић,* Виз. управа 35 сл. и Генеза и карактер апанажа 132 наглашава да је Верија била значајан град, а да је Манојло Кантакузин постао намесник административне јединице са центром у њему, знатно шире по пространству него што је то раније био случај. Као доказ аутор наводи податак самог Јована Кантакузина да је аегов син постао заповедник Верије и других градића; осим тога и Нићифор Григора назива Манојла Кантакузина намесником (επί- ρολο) у Верији. Cf. Greg. II, 672 sq. Љ. Максимовић упозорава (Генеза и карактер апанажа 132) да је Верија „у доба када су се покварили доскорашњи срдачни односи Кантакузина и краља Душана" добила велики стратегијски значај. Манојло Кантакузин је остао заповедник у Верији све до њеног пада под власт Стефана Душана (в. одломак бр. 59 превода вести Јована Кантакузина).

304 Сасвим је вероватно да је у овим данима Јован Кантакузин желео да избегне сукоб са срвским краљем.

305 Ове редове треба тумачити повезано са нешто ранијим огшсима Јована Кантакузина да је спречавао Селџуке да из околине Верије пљачкају области српског краља (в. нап. 302 овог коментара).

306 Тешко је одгонетнути праве намере Јована Кантакузина који позива Стефана Душана да са супругом Јеленом крене у Дидимотику.

Пошто је обавио све ириирeме за 15 дана, Јован Каншакузин је са својим одредима и шурским савезницима кренуо ирема Солуну.

Јесен 1343.™

45

АЛЕКСИЈЕ АПОКАВК ГОВОРИ О БОРАВКУ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА КОД СРБА

У Царшрад је сшишо иослансшво селџучког емира Умура које је нудило мир царици Ани Савојској. Посланицима је Алексије Аиокавк износио шешке оишужбе ирошив Јоавана Каншакузина.^^

Јер и то што се досада одржава, није га сачувала ни мудрост ни ратна вештина, него то што је негде далеко као скитница међу Трибалима боравио. А сада када је стигао близу, најбрже ће схватити да му беше боље да за плату служи Трибалима, него да се стигавши близу царства Ромеја, бори за њега [царство].[309]

(*Cant.* П, ρ. 399, 10—15)

*Јаков Врула изасланик Јована Каншакузина, бачен је у шамницу у Великој Палаши.**№&

Почешак зиме 1343—¥.[3]

46

НАПАД СЕЛЏУКА И ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА НА ПЕРИТЕОРИОН. САВЕЗ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА СА МОМЧИЛОМ

Јован Каншакузин ириирема оисаду Перишеориона, када му ирилазе шврђаве у Мероии СвешаИрина и Повизд, чији сужишељи шражили да им иосшави заиоведника. Такође су Јовану Каншакузину иришли и номади из шамошњих села, који су раније за живоша цара Андроника III Палеолош били у служби царсшва.^'

[Цар] размишљајући о ономе што би било потребно и кога да им постави за заповедника (ἄρχοντα), чинило му се да Момчилу (Μομιτζίλος)[312] треба да повери власт над њима, верујући да ће се не само због племенског сродства (δίά το ὁμόφυλον) ови номади благонаклоно односити према њему [Момчилу], већ и зато што му ништа није недостајало од храбрости и одважности за бој и што је

307 Селџучки емир Умур стигао је са својим људима у околину Солуна да би у јесен 1343. године са Јованом Кантакузином кренуо према Солуну и Тракији. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 152.

308 Редови самог Јована Кантакузина показују да је и смирнски господар Умур упутио свог изасланика великом дуксу Алексију Апокавку. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 154.

309 Размишљања Алексија Апокавка само су делимично тачна: у току боравка Јована Кантакузина у Србији (1342—3) његов положај је неизмерно ојачао у самој Византији, јер су га крајем 1342. године тесалијски великаши признали за цара. (в. нап. 186 коментара за вести Јована Кантакузина).

309а Јаков Врула се на више места спомиње као човек Јована Кантакузина (cf. Cant. П, 76, 395, 398, 474), а убијен је у цариградској тамници непосредно после убиства великог дукса Алексија Апокавка. Cf. *Asdracha,* Les Rhodopes 209; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 3231.

310 Датирање доласка Јована Кантакузина у околину Перитеориона зависи од хронологије читавог сплета догађаја везаних за његов покрет са савезницима Селџуцима према истоку, односно према Тракији. Сам Јован Кантакузин а и римована хроника о Умуру повезују пријатељство између Момчила и Јована Кантакузина са царевом акцијом против Перитеориона, док други савременик Нићифор Григора савез Јована Кантакузина и Момчила датира у пролеће 1344. године (в. одломак бр. 43 превода вести овог писца). Покрет Јована Кантакузина према Перитеориону и савез са Момчилом *Lemerle,* Emirat d'Aydin 179 датира у почетак зиме 1343—1344. године (исто датирање *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 206), а Meo/, Kantakouzenos 55 доста неодређено у другу половину 1343. године. *Ангелов,* Бглгаро-виз. отношенил 34 сматра да је Јован Кантакузин почетком јесени 1343. године опсео Перитеорион, а *Гизелев,* Момчил 22 тај покрет и савез са Момчилом датира у јесен 1343. године. *Soulis,* Serbs 23 sq. каже да је крајем 1343. године Јован Кантакузин без успеха опседао Перитеорион, а затим освојио тврђаве Полистилон, св. Ирину и Повизд. Историн на Бмгарин I, 225 сл. погрешно наводи да је већ у лето 1343. године Момчило као савезник Јована Кантакузина заузео област Меропе у долини Арде.

зи *Asdracha,* La region des Rhodopes 170 верује да су св. Ирина и Повизд тврђаве у које се склањало становништво из неутврђених села и градића у области око извора Арде. Прву тврђаву К. Асдраха не може да локализује, а за другу сматра да се налазила код данашњег села Подвис, североисточно од Смиљана.

312 Момчило је један од најпопуларнијих јунака средњовековне јужнословенске историје, чије је име остало дубоко усађено у сећању народне традиције. Од средњовековних извора о њему говоре византијски писци Јован Кантакузин и Нићифор Григора, као и римована турска хроника о Умур Паши. *Гизелев,* Момчил 28, н. 11 упозорава да се име Момчило јавља већ у XII веку: тако се звао један од војсковођа бугарског бољара Иванка. О примерима појаве имена Момчило у XIII и XIV веку cf. *Moravcsik,* II, 192. Име Момчило јавља се у једном практику из почетка 1342. године. Cf. *Lemerle,* Praktiken inedit 282. Неки истраживачи су Момчила посматрали као типичног хајдука и авантуристу средњовековне епохе. Уп. *Новаковић,* Стара српска војска 189; *Јиречек,* Историја I, 223; *Nicol,* Kantakouzenos 55. Међутим, у новије време јављају се тежње да се он друкчије прикаже. Тако *Гзозелев,* Момчил 21, 26 сматра да је разбојништво карактеристична појава у Бугарској и то као видан израз социјалног незадовољства. Међу разбојницима су се нашли слободни и зависни сељаци, а и други друштвени слојеви. Са друге стране Н. Ђузелев жели да прикаже Момчила као једног од првих балканских бораца против турске инвазије: због тих околности је он и остао забележен у народној традицији. Историл на Бт>лгарии I, 225 такође у Момчилу види једног од првих бораца против Турака, а истовремено каже да се он у младости са истомишљеницима борио против феудалног угњетавања, због чега га је владајућа класа прогласила за разбојника и пљачкаша. Домишљања бугарских историчара немају потврде у изворима: херојство Момчила у борби остало је забележено у народној традицији, али изворни подаци га не приказују као организатора борбе против феудалног угњетавања. *Asdracha,* La region des Rhodopes 177, 254, друкчије објашњава Момчилову личност: верује да је он изникао из старих аутономних традиција ових крајева. У томе га упоређује са ранијим овдашњим господадарима: Иванко и Слав из краја XII и почетка XIII века. Момчилова област се приближно поклапала са територијом Иванка, тј. обухватала је крај од долине горње Арде до Месте на истоку, Ксантије и Перитеориона на југу, који Момчило није држао . . Тражење оваквих сличности такође се чини да је претерано, јер су локални Феудални господари честа појава у познијој средњовековној историји југоисточних делова Балканског Полуострва.

био одлично увежбан у разбојништву и отимачини.[313] Беше, наиме, овај Момчило родом од Миза (το γένος μεν Μυσός),[314] па због разбојништва и отимачине оданде протеран, пређе Ромејима и би од цара Андроника уврштен у војнике (τοις στρατιώτοας κατελέχθη).[314*] Волећи увек четовања и много зла наносећи Мизији

313 Римована турска хроника о Умур Паши описује Момчила као човека виског раста који је личио на минаре. Cf. Le Destän d'Umur Pasha ver. 1575—1577. Иначе ови занимљиви подаци о становништву родопске области различито су тумачени у литератури. *Кириакидис,* М μτσίλος 344 верује да су овде у неутврђеним варошицама живели Момчилови саплеменици, односно словенски номади, а да су житељи утврђених градова били Грци. Дакле, грчки научник дословно схвата податке Јована Кантакузина. Полазећи од царевих вести, *Matschke,* Konstantinopel 239 sq., 261, n. 116 придаје велики значај номадима у војсци око Момчила, уствари становницима области коју му је поверио Јован Кантакузин. Он помишља да су ти номади можда војнуци, познато сточарско становништво Балканског Полуострва тог времена, али истовремено верује да је у Момчиловој војсци било и Грка стратиота. *Asdracha,* La region des Rhodopes 64 сматра да су ти номади били Бугари, због чега је Јован Кантакузин и поставио Момчила за поглавара тврђава св. Ирине и Повизд у области Меропе (в. нап. 331 овог коментара). Слично верује и *Ангелов,* БЪЛгаро-виз. Отношешш 32 само што постављање Момчила за заповедника те области датира тек у почетак зиме 1344. године. Без обзира на изнете разлике у тумачењу ових података, извесно је да се у крајевима на јужним падинама Родопа Момчило нашао међу становништвом које му је било сродно и зато га је прихватило. Уп. Историл на Бт>лгарии I, 225 сл.

314 Јован Кантакузин, који даје највише података о Момчилу, изричито каже да је он Бугарин. Римована турска хроника о Умур Паши не даје податке о Момчиловој етничкој припадности, већ само каже да се он као ратник јавио у српској земљи. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1569—1570. Други савременик Нићифор Григора такође не говори о Момчиловој народности (в. одломак 43 превода вести овог писца). Полазећи од вести Јована Кантакузина, историчари су без резерве прихватали да је Момчило био Бугарин. Cf. *Кириакидис,* Μομτ.ίλος 332; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 169; *Nicol,* Kantakouzenos 55; *Asdracha,* Les Rhodopes 201; Asdracha, La region des Rhodopes 64; Историл на Бмгарил I, 225; Soulis, Serbs 131. *Р. Тушуз-Перовић,* Деспот Момчило, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини 42 (1935) 43 верује да је Момчило рођен у Хуму, а да га Јован Кантакузин сматра Бугарином јер је дошао из крајева Бугарске. *Гизелев,* Момчил 22, 28, н. 11 сматра да је Момчило рођен почетком XIV века у југозападним крајевима Бугарске, пограничним према Србији и Византији; овде се често јавља лично име Момчило. Не улазећи у решавање значења етничких термина у делима византијских историчара XIV века, желимо да објаснимо разлоге због којих смо вести о Момчилу уврстили у ову публикацију. На то нас је навело место које овај средњовековни јунак има у јужнословенској народној традицији, па и у српским народним песмама (уп. *М. Пурковић,* Јунаци српских народних песама, Химелстир 1983, 47-—54). Осим тога, Јован Кантакузин повезује судбину и каријеру Момчила са збивањима из византијско-српских односа крајем прве половине XIV века.

314а Нема јасних података о томе када је Момчило прешао на страну византијског цара Андроника III Палеолога (1328—1341). Зато је понегде само понављан смисао царевих вести да је Момчило ступио у редове византијских стратиота. Уп. *Мутафчиев,* Истории II, 204; Историл на Бкигарил I, 225 чији аутори сматрају да је Момчило напустио Бугарску, јер га је као предводника антифеудалних покрета феудална класа прогласила за разбојника и пљачкаша. *Кириакидис,* М ,μτσίλο; 334 дословно схвата Кантакузинове вести, напомињући да је Андроник III Палеолог уврстио Момчила у византијске стратиоте и да му је дао велики војнички посед на граници између Византије и Бугарске. Слично каже и *Soulis,* Serbs 131 да је Момчило добио „а military fief" близу византијско-бугарске границе. *Matschke,* Konstantinopel 242 sq. верује да је Момчило са групом номадских пастира прешао Андронику III Палеологу и да је са њима уврштен у војничке спискове царства и насељен у Родопима. Чини се да положај и снага Момчила допуштају претпоставку да је он од византијског цара добио неке поседе у пронију.

[Бугарској], будући да је добро познавао крајеве, саветован је често од архоната на граници државе Миза и Ромеја да не пустоши толико, с обзиром на уговоре и да рат не покреће.[315] А он не могавши да се сасвим убеди, него се, мирујући неко време, поново латио таквих послова. Баш када је требало да буде кажњен за злодело, пошто због разбојништва поста мрзак Мизима, а у Ромеје спремне да га униште није веровао, отишао је Трибалима и тамо проборавио доста времена.[315a] Затим, када се цар Кантакузин вратио из Верије у Перитеорион, мало пре тога напустивши Краља, тада пређе цару.[316] Сматрајући га достојним толике власти (ἡγεμονίαν), повери му тврђаве и остала села у Меропи,[316a] којих не беше мало. Из њих се сакупи не мала разбојничка гомила; наиме, беше их мало више од три стотине коњаника и више од пет хиљада пешака.

[315] Детаљ о постојању уговора између Ромеја и Бугара вероватно се односи на ранији византијско-бугарски споразум. Сам Јован Кантакузин (I, 468) обавештава да је 18. јула 1331. у Рософкастру закључен мир између Андроника III Палеолога и бугарског цара Јована Александра. Cf. *Dölger,* Reg. IV, No. 2779. Тада је већ било говора о родбинским везама између две владајуће породице, али су оне остварене нешто касније, када се једна Андроникова ћерка Ирина или Марија удала за Јована Асена, сина трновског цара. Према вестима Јована Кантакузина (I, 508) тај брак је остварен 1337., а према Нићифору Григори (I, 546) тек 1339. године. Cf. *Papadopulos,* Genealogie No. 77; *Dölger,* Reg IV, No. 2882; van Dieten, Gregoras II, 388, n. 497.

[315a] Не располажемо подацима који би помогли да се одреди када је Момчило отишао у Србију и колико је времена тамо провео. Римована турска хроника о Умур Паши каже да је Момчило био ратник у српској земљи. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1369 sq. *Кириакидис,* Μομτσίλος 334 сл. и *Гшзелев,* Момчил 22, 28, н. 14 веровали су да је Момчило дуже време боравио у Србији, где се склонио од прогона бугарских и византијских пограничних управника који су намеравали да га униште. В. Ђузелев чак сматра да је у лето 1342. године Јован Кантакузин у Србији срео Момчила. Исту претпоставку износи и *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 206. *Nicol,* Kantakouzenos 55 верује да је Момчило имао одређене административне функције у служби Стефана Душана. Из следећих редова Јована Кантакузина види се да је Момчило напустио српског краља непосредно пре доласка Јована Кантакузина под Перитеорион, дакле крајем јесени или почетком зиме 1343. године.

[316] Када се на почетку зиме 1343—4. године Јован Кантакузин са Селџуцима нашао код Перитеориона (за хронологију cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 168, 179) Момчило је ступио у његову службу. Не изгледа уверљиво мишљење П. Лемерла да је он то раније учинио још док се Јован Кантакузин из Верије кроз Македонију кретао према Перитеориону. Перитеорион, антички Анастасиопољ, лежао је у родопском крају на обали залива Вистонис, где је по традицији постојала тврђава Буру. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτοα IV, 41; *Исши,* Μομτσίλος 334 сл.; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 168; *Гмзелев,* Момчил 29, н. 19. *Asdracha,* La region des Rhodopes 98—101 каже да се код Перитеориона постављеног на путу Via Egnatia налазио пролаз између огранака Родопа и језера Пору. Град чији су бедеми обновљени за владе Андроника III Палеолога (1328—1341) налазио се на једном високом брегу.

[316]а Област Меропа налазила се у планинским крајевима горњег тока Арде а северно од познате тврђаве Ксантије. У старијим изворима она се некад зове Охрид а кроз њу је ишао важан пут који је с једне стране водио ка Мраморном Мору и Цариграду, а са друге стране према Македонији и јадранској обали. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 48, n. 2; *исши,* Μομτσίλος 335; Историл на БЪЛгарил I, 225 сл.; *Asdracha,* La region des Rhodopes 7, 34 sq., 39. Иначе област Меропа са простирала до Море на истоку и до тврђаве Ксантије на југу. Cf. *Asdracha,* Les Rhodopes 202; *Гтзелев,* Момчил 23.

Пошто му је тада поверио власт над свима њима, нареди им да пустоше градове који не би пришли цару.[317]

(Cant. П, ρ. 402, 18 — р. 403, 21)

Иако је имао иомоћ савезника Турака, Јован Каншакузин није усиео да освоји Перишеорион, йа је са Турцима ошишао у Дидимогиику. Провевши мало дана међу својим иришалицама, Јован Каншакузин је кренуо ирема Родоиима.

Пролеће

47

ПОКРЕТ СТЕФАНА ДУШАНА ПРЕМА ЗИХНИ

Емир Умур, савезник Јована Каншакузина, осшавља Тракију и креће у Малу Азију, јер су Лашини наиали његово седишше Смирну, збо1 чеш

[317] О снази Момчилове војске говоре и други извори, пре свега Нићифор Григора, по коме је она бројала 2000 људи (в. одломак 73 превода вести овог писца). Римована турска хроника о Умур Паши процењује Момчилове снаге на 4000 људи. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1569—1574. Још је *Новаковић,* Стара српска војска 90 регистровао само податке Нићифора Григоре да је Момчило располагао са 2000 људи. Исто: Историл на БЂЛгарм I, 226. *П. Мутафчиев,* Вовнишки земи и воаници вгв Византии през XIII—XIV в., Избрани произведенин I, Софил 1973, 612 наводи да је Момчилова војска бројала 4000 људи. *Д. Ангелов,* Антифеодални движенил в Тракил и Македонин през средата на XIV в., Исторически преглед VIII, 4—5 (1952) 451 процењује да се подаци Јована Кантакузина односе на врхунац успона Момчила када се он потпуно осамосталио у Родопима. *Гтзелев,* Момчил 24, 29, н. 26 не верује подацима турске хронике да је Момчило са 4000 људи стигао пред Перитеорион: тако велику војску могао је да сакупи само касније. У духу својих погледа на Момчилову личност он сматра да се око њега окупила странка Бугара и Срба. Поједини аутори су покушавали да на основу података византијских историчара, пре свега Јована Кантакузина, објасне састав и карактер Момчилове војске. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτη IV. 335, 343, 344 sq., n. 1 упозорава да епитет пљачкашки не мора да значи да је та војска састављена од пљачкаша, већ само да је ратовала у препадима и пљачкању. Он чак верује да је то била царска војска, коју је Момчилу поверио Јован Кантакузин: коњицу су искључиво сачињавали Ромеји, који су преовлађивали и међу пешадијом. Против овог тешко прихватљивог мишљења устао је *Matschke,* Konstantinopel 239 sq., 261, n. 116, претпостављајући да су Момчилову војску сачињавали стратиоти из родопских планинских крајева, који су се као ситни пронијари разликовали од имућнијих сељака. Он верује да је у војсци Момчила било и негрчких номада можда војнука. *Г. Шкриванић,* О најамничкој војсци у средњовековној Србији, Војноисториски гласник 1 (1954) 86 сл. сматра да је Момчилова војска била најамничка и његов случај истиче као потврду о постојању такве војске и код моћних феудалних господара. Чини се да су у праву они историчари који нису сувише расправљали о карактеру Момчилове војске. Још је *Јиречек,* Историја I, 223 сл., н. 56 исправно упозорио да је Момчилова војска била доста шарена по свом етничком саставу. *Asdracha,* La region des Rhodopes 182, 185 сматра да је у њој претежно било ратоборно бугарско становништво из крајева јужних Родопа, које је живело у великим неутврђеним селима.

318 Датирање доласка Стефана Душана у Зихну зависи од хронологије Умуровог повлачења из Тракије у Малу Азију, а због напада крсташа на његово седиште Смирну. Још је *Parisoi,* Cantacuzene 195 датирао долазак српског краља у Зихну у почетак 1344. године. *Nicol,* Kantakouzenos 56 наглашава да су се почетком пролећа 1344. године Селпуци вратили у Малу Азију. *Ангелов,* БЂЛгаро-виз. отношенил 37 сл.

*Јован Каншакузин долази у шежак иоложај.^*

Тада, пошто је Умур отишао, цару [Јовану Кантакузину] запрети страшан рат од свих суседа. Наиме, Краљ, водећи главну силу своје војске, стиже до Зихне, намеравајући да цара нападне у Тракији.[320]

(Cant. II, p. 420, 14—18)

Бушрски цар Јован Александар дошао је као савезник младог цара Јована V Палеолош до шврђаве Сшилвне.[321]

Мај 1344.

48

АЛЕКСИЈЕ АПОКАВК ПОКУШАВА ДА ПРИДОБИЈЕ МОМЧИЛА

Пашријарх Јован Калекос оишужује Јована Каншакузина да ради ирошив цара Јована V Палеолош, а велики дукс Алексијг Аиокавк зашвара у иресшоници иришалице Јована Каншакузина.

Они [патријарх Јован Калекас и Алексије Апокавк], водећи и младог цара Јована, стигли су у трачку Хераклеју;[323] пославши посланике Момчилу, који власт над тврђавама у Меропи и оста-

је прецизнији, датирајући долазак Стефана Душана у Зихну са мајем 1344. године. *Lemerle,* Philippes 199 је најпре доста уопштено одредио да је српски краљ логоровао код Зихне 1343—4. године, а нешто касније је Умуров повратак у Малу Азију датирао у крај пролећа 1344. године. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 179. *Soulis,* Serbs 24 сматра де се Умур рано у лето 1344. вратио у Малу Азију, а да је српски краљ са главнином војске стигао до Зихне. Чини се да је најприхватљивија хронологија пролеће 1344. с обзиром на околност да је све то претходило бици код Стефанијане (маја 1344).

[319] Латинска експедиција против Смирне покренута је у оквиру планова за крсташки рат папе Климента VI. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 180—203.

[320] На основу ових редова *Флоринскш,* Славнне и Византин II, 98 сл. је сматрао да је јануара — фебруара 1344. године Стефан Душан освојио Зихну, али да није ишао даље према Христопољу или Серу, јер му је стигла вест о изненадном повлачењу Селџука кроз Тракију. *Јиречек,* Историја I, 221 и *Lemerle,* Philippes 199 само кратко региструју да је 1343—4. године Стефан Душан логоровао код Зихне. *Soulis,* Serbs 25 сматра да је за време бављења Јована Кантакузина у Тракији (1343—4) Стефан Душан несметано освајао градове у Македонији. Савременици Јован Кантакузин и Нићифор Григора не кажу који су то били градови, већ само уопштено наглашавају да је српски краљ без борбе освојио велике и дивне градове, користећи деловаае просрпске странке у њима. (в. одломке 52, 53, 59 превода вести Јована Кантакузина, као и одломке бр. 76 и 77 превода вести Нићифора Григоре).

[321] У првим етапама грађанског рата у Византији (1341—1347) бугарски цар Јован Александар углавном је био уз царицу Ану Савојску, дакле против узурпатора Јована Кантакузина. Уп. *Ангелов,* БЂЛгаро-виз. отношенил 22—50.

[322] За хронологију вести значајне податке даје Кратка хроника бр. 8 (бележи догађаје до 1352), која каже да је маја XII индикта 1344. (6852) велики дукс Алексије Аггокавк сакупио војску и да је са младим царем Јованом V Палеологом и патријархом Јованом Калекасом стигао у Хераклеју. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 42. Долазак Алексија Апокавка у трачку Хераклеју *Nicol,* Kantakouzenos 56 датира У средину маја 1344. године.

[323] Хераклеја је позната тврђава на трачкој обали Мраморног Мора.

лим номадима стече од цара Кантакузина, убедише га многим обећањима да покренз рат против њега [Јована Кантакузина]. Јер беше Момчило већ угледан и окружен моћном војском.[324]

(Cant. II, p. 421, 15—20)

У1рожен са мнош сшрана Јован Каншакузин иреко иослансшва иокушава да се сиоразуме са бушрским царем Јованом Александром.

Мај 1344.Ж

49

ПОБЕДА СЕЛЏУКА НАД СРПСКОМ КОЊИЦОМ КОД СТЕФАНШАНЕ

Јован Каншакузин оиседа Грацијаноиољ.[325] *Ескадра лашинских бродова иошукла је и сиалила селџучке бродове код иолуосшрва Лоншс, иа су Турци иокушали да се кроз Тракију коиненим иушем иробију до обале и ирећу у Малу Азију.*

Краљ, улогоривши се у Зихни, како рекосмо, да би напао цара Кантакузина, тада је сазнао за пораз Персијанаца [Турака] и да намеравају да истим путем стигну на Херсон,[326] па одвојивши најбољи део своје војске и поставивши им заповедника по имену

[324] Јован Кантакузин је поставио Момчила за заповедника области Меропа која се налазила у горњем току реке Арде (в. нап. 316 овог коментара). Cf. *Parisot,* Cantacuzene 194; *Флоринскии,* Славине и Византин II, 71; *Мутафчиев,* Историл II, 203. *Гтзелев,* Момчил 23 сматра да је Момчило постао заповедник Меропе почетком зиме 1343—4. године. *вончев,* БЪЛгаро-виз. отношенм 73 погрешно наводи да је Момчило постао заповедник Море, области која се налазила даље према истоку (в. нап. 358 овог коментара). Пошто је Момчилова снага непрекидно расла разумљива је жеља Алексија Апокавка да га придобије за борбу против Јована Кантакузина.

[325] Сукоб латинских и селџучких бродова код Лонгоса *Lemerle,* Emirat d'Aydin 187 sq., 251 датира у мај 1344. године. Међутим, познато је да се одиграо 13. маја 1344. године (cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 355), na то дозвољава да се сукоб српске коњице и Селџука код Стефанијане датира у другу половину маја 1344. године. *Soulis,* Serbs 25 датира битку код Стефанијане у мај 1344. године.

[325a] О овој акцији Јована Кантакузина говори и Нићифор Григора који наглашава да је он поред Грацијанопоља напао и Комотину (в. одломак бр. 73 превода вести овог писца). Грацијанопољ се налазио око 10 километара североисточно од Комотине и изгледа да је свој процват доживео у познијем средњем веку, када су се овде склонили житељи разореног Мосинопоља. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτχι IV, 42—45; *Asdracha,* La region des Rhodopes 113 sq.

[326] Из ранијих вести Јована Кантакузина познато је да се почетком 1344. године Стефан Душан нашао под Зихном (в. нап. 320 овог коментара). Овде улогорен, српски краљ је очекивао даљи развитак догађаја; истовремено се, како каже сам Јован Кантакузин, припремајући за даљу борбу против аега. Стефан Душан је покушао да ликвидира одред Селџука који је после паљења њихових бродова настојао да се копном преко Тракије пробије до Херсона и да пређе у Малу Азију.

Прељуб (Πρεάλιμπος),[327] који је изгледа храброшћу, срчаношћу и искуством премашивао његове великаше, нареди да се сукобе са варварима, где год би их срели. И сусревши се код неког места названог Стефанијана, упусте се у борбу.[328] А Персијанци [Турци], пошто беше равница на којој је требало да се сукобе са Трибалима, бојећи се напада коњице, повукли су се у брдо и беспућа, јер беху близу. А Трибали, видећи тешко проходан крај и мислећи да ће ако би се сами упутили кроз теснаце многе коње изгубити и са свих страна устрељени од варвара да ће и сами страдати, сишли су са коња и кренули пешке на непријатеља, због терета оружја тешко и са муком крећући се узбрдо. Персијанци [Турци] видећи их како се пешице на успону муче, одлуче да учине нешто уистину лукавије него храбрије: изигравајући бекство, повукоше се више према брду, а ови [Трибали] су их следили, не схвативши варку. Пошто су се и једни и други доста удаљили од коња, окупљени Персијанци [Турци] не пођоше против Трибала, него, заокруживши са обе стране, појуре према коњима. Будући без оклопа и лаки претекну Трибале, ухвате коње и сами их узјашу; а Трибали, лишени коња, беху готови за клање (σφαγήν). Наиме, већина паде убијена од Персијанаца [Турака], а не мало их је заробљено; остали се једва спасоше, растуривши се пешке по брду.[329] А Краљ, пошто је сазнао за пораз сопствене војске, уплашен и сам се повуче, заборавивши због несреће која се десила на рат против цара. Дабоме, није га се [рата] одрекао, него је седећи у земљи ратовао. А Персијанци

[327] Ово су први подаци Јована Кантакузина о Прељубу, велможи Стефана Душана који је касније добио достојанство кесара и 1348. године постао намесник у освојеној Тесалији (в. нап. 495 овог коментара). Српски краљ је очигледно полагао велике наде у акцију против Селџука: прикупио је елитну војску и поверио је једном од најугледнијих велможа. *Estopanan,* Bizancio y Espaßa 1,114 дословно верује у карактеристике које цар писац приписује Прељубу, једном од најистакнутијих и најспособнијих Душанових великаша.

[328] Још су *Новаковић,* Струмска област 14 и *Јиречек,* Историја I, 221 нагласили да је Стефанијана стајала на путу између Сера и Солуна. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτ -ι IV, 66 сл. наводи да се на западној обали Струме налазила архонтија Стефанијана, вероватно на самом Јегејском Мору; позната је и епископија Стефанијане, а постоји и савремено село сличног имена — Стефанина. Cf. *Г. Теохаридис,* Κο,τεπχνικίχ της Μακεδονίχς, Солун 1954, 27—30; *Asdracha,* La region des Rhodopes 184.

[329] Битка код Стефанијане крајем маја 1344., завршена поразом српске коњице под заповедништвом Прељуба, први је сукоб српских одреда са Турцима на територији Балканског Полуострва. *Флоринскш,* Славлне и Византил I, 72, II, 98 сл. детаљно парафразира вести Јована Кантакузина, наглашавајући да су Турци били пешадија и да у овој бици њихови губици нису били велики. *П. Мушафчиев,* Воинишки земи и воаници ВЪВ Византил през XIII—XIV в., Избрани произведенил I, Софин 1973, 612 наглашава да су у XIV веку војске Византије и суседних земаља претежно биле коњаничке, па као један од примера наводи и опис битке код Стефанијане, где је српски одред био састављен само од коњаника. Срби су изгубили бој, јер су турски коњаници били бољи и издржљивији од њихових. *Јиречек,* Историја I, 221 погрешно наводи да је одред Турака бројао више од 300 људи, иако их је према подацима, Јована Кантакузина било више од 3000. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 188, n. 1. *Kazhdan* Histoire 314 уочава да цар писац у описима битака често користи поређења да су једни пали у боју а да су други заробљени, па међу примерима даје и ово место.

[Турци], чувши после победе да цар Кантакузин опседа Грацијанопољ и пославши посланство, јавили су и за паљење властитих бродова и за пораз Трибала и да су, иако сами пријатељски расположени према њему, одлучили да крену на Херсон да би оданде прешли у Азију.[330] Тражили су да их ништа не омета при пролазу кроз његову земљу. А ако би му некако били потребни против непријатеља, спремни су да му у борби помогну, уколико би дао новац који би сакупио; било их је три хиљаде и сто. А цару се пак учини да је помоћ персијске војске у борби преко потребна и заиста благовремено придошла, пошто су толики и тако моћни непријатељи одасвуд нападали; јер још не сазнаде да се Краљ из Зихне враћа у своју земљу.[330a]

(Cent. П, ρ. 423, 9 — р. 425, 7)

Јован Каншакузин није мошо да одмах да новац Турцима, али им је обећао да ће ία добиши чим сшшне из Дидимошике.

Јун 1344.[^/]

50

МОМЧИЛО СПАЉУЈЕ ТУРСКЕ БРОДОВЕ КОД АБДЕРЕ И ПОКУШАВА ДА УХВАТИ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА

Јован Каншакузин је усйео да освоји Грацијаноиољ, иа кадаје сазнао за долазак Турака и одлазак сриског краља из Зихне, иосшавио је сина

330 Умур, савезник Јована Кантакузина, морао је да помишља на повратак у Малу Азију због акције крсташке флоте и војске против његовог седишта Смирне. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 176 sq.; *Soulis,* Serbs 25.

330a *флорински,* Славнне и Византил I, 85 је веровао да је после битке код Стефанијане Стефан Душан освојио читаву Македонију све до теснаца Христопоља, па да су тада Сер и Верија дошли под његову власт. Слично сматра и *Soulis,* Serbs 25 који наглашава да је тада српски краљ поново кренуо на Сер. Међутим, сам цар писац нешто касније констатује да је сазнао да се српски краљ вратио у своју земљу (Cant. II, 427), па је исправније вратити се претпоставци да су после неуспеха код Стефанијане привремено престала српска освајања према југоистоку. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 199. О даљим освајањима Стефана Душана у томе правцу в. нап. 411 овог. коментара.

331 О хронологији обрачуна Момчилових људи са посадом турских бродова код Абдере изречена су различита мишљења. Сукоб описује Нићифор Григора (в одломак бр. 44 превода вести овог писца) који наглашава да се одиграо у пролеће. Са друге стране, Кратка хроника која бележи догађаје до 1352. године, наводи да је маја 1344. године велики дукс Алексије Апокавк пошао из Цариграда према Хераклеји, повевши младог цара Јована V Палеолога и патријарха Јована Калекаса. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 83, No. 42. Још је *Новаковић,* Струмска област 29 сл. кратко напоменуо да је тај сукоб био у пролеће 1344. године. Исто: *Asdracha,* La region des Rhodopes 97 sq. *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 208, n. 53 датира покушај Момчила да се дочепа Јована Кантакузина у рано пролеће 1344. године. Узимајући у обзир споменуте податке Кратке хронике бр. 8, *Гтзелев,* Момчил 24, 29, н. 40 датира Момчилову акцију у јун 1344. године. *Ателов,* Бт>лгаро-виз. отношенин 40 сматра да се извештаји Јована Кантакузина и Нићифора Григоре о овом догађају допун>ују и датира их у крај јуна или почетак јула 1344. године.

Машију за заиоведника Грацијаноиоља, и околних шврђава;[^2] *зашим је кренуо ирема бугарском цару Јовану Александру који је са војском сшшао у обласш Мора. Овде је он видео да не може да нашкоди Јовану Каншакузину и иосле иријашељског иријема њеШих иосланика врашио се у своју земљу.*

Цар [Јован Кантакузин], пак, радосно се решивши и Александра, спремао се да истовремено нападне присталице младог цара у Хераклеји. А Момчило, наговорен од оних из Византа да подигне рат против цара [Јована Кантакузина], пошто је сазнао да је приспео у Дидимотику, напао је на Абдеру,[332a] у коју је пристало 15 бродова раније послатих од Умура због савеза са царем које је чувало 250 Персијанаца [Турака]; а остали су били уз цара [Јована Кантакузина]. Од њих [бродова] Момчило у овом нападу запали три, док су остали спашени, а од Персијанаца [Турака] не паде нико.[333] Неко дошавши јави онима уз цара [Турцима] да је Момчило напавши све бродове запалио и чуваре побио, а да нико није успео да утекне. Они се одмах ставише под оружје, па јурнуше да нападну Момчила. Када је цар покушао да их спречи, тако да после повратка из Хераклеје нападну на њега [Момчила] са одговарајућом жестином и журбом и указујући да је из многих разлога поход на Хераклеју најпречи, ови [Турци] одговорише да им ништа није

332 Нићифор Григора такође говори о акцији Јована Кантакузина против Грацијанопоља и Комотине (II, 703) — док сам цар гшсац спомиње само Грацијанопољ — предузетој вероватно у пролеће 1344. године, али ниједан од двојице историчара не спомиње да је у нападу учествовао и Момчило. Међутим, римована турска хроника о Умуру изричито каже да је Момчило учествовао у нападу на Комотину. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1583—1602. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 170, 173 верује усамљеним вестима турске хронике, а Кантакузиново прећуткивање Момчиловог учешћа у нападу на Комотину тумачи царевом жељом да себи припише заслугу за овај успех. *Гк>зелев,* Момчил 23 такође наводи да је Момчило учествовао у нападу на Комотину и Грацијанопољ, па упозорава на вредност римоване хронике која својим подацима допуњује наша сазнања о делатности Момчила. Исто: *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 204, n. 23. *Nicol,* Kantakouzenos 56, 109 два пута региструје да је Матија Кантакузин био управник Комотине, Грацијанопоља и других тврђава.

332a Стара Абдера, каснији Полистилон, данашња Булустра, представља природну луку за залеђе јегејске обале које се простирало све до Ксантије на северу. Cf. *Кириакидис,* Μψτσίλος 336, н. 1; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 168, n. 6; *OciüpoiopcKU,* Серска област 32 сл. (= Сабрана дела IV, 472); *Гмзелев,* Момчил 29, н. 40; *Asdracha,* La region des Rhodopes 97 sq., 333. Напад на селџучке бродове показује да је Момчило тада напустио Јована Кантакузина, намеравајући вероватно да пређе царици Ани Савојској. Cf. *Кириакидис,* Μοατσίλος 335 сл.; *Гтзелев,* Момчил 24; *Asdracha,* Les Rhodopes 201. Исторга на БЪлгарил I, 226 наглашава да је Момчило напустио Јована Кантакузина, због његових веза са Турцима, што није одговарало локалном становништву.пострадалом од турскихпљачкања. Такво тумаче:ве проистиче из жеље бугарских научника да Момчила прикажу као једног од првих бораца против Турака на југоистоку Балканског Полуострва. Чини се да не треба тражити специјално објашњење за овај Момчилов поступак: он је желео да извуче што већу корист из грађанског рата у царству, па је зато често мењао страну.

333 Подвиг Момчила код Абдере описује само Јован Кантакузин, док Нићифор Григора и римована турска хроника о Умур Паши о томе не дају никакве податке.

пречe него освета за убиство саплеменика.[333a] Цар [Јован Кантакузин] видећи да не може да их задржи, посла и војску Ромеја да са једне стране опустоши области Момчила који се већ јавно одметнуо, а ča друге плашећи се да варвари не би изгинули од њега, који је већ имао војску спремну за бој и по храбрости и срчаности није ни за киме заостајао.[334] А Момчило прибојавајући се — а то се и остварило — да цар дрскост [Момчилову] неће отрпети, него да ће на њега послати војску, сеоско становништво (τηv χωράν) сакупи у градове и тврђаве (τάς πόλεις και τ« φρούρια) а он лично беше припремљен за битку.[335] Увиђајући да је војска Персијанаца [Турака] и Ромеја сувише јака да би са њоме ступио у бој, одлучио је да привремено мирује и да допусти да се крене у пљачку, а да се они који се враћају, ако се узмогне, нападају и уништавају. И водећи војску, задржавао се стигавши код Перитеориона који је још служио под царицом [Аном Савојском] и очекивао је полазак војске.[33^] А цар Кантакузин, који је такође у Кумуцини[336a] очекивао долазак војске, одлучио је да треба мало изаћи, ако би могло од неког да ће о војсци нешто сазна. И ишао је до старог града Месине, пре много година разрушеног,[337] водећи до шездесет пратећих

зззa *Гтзелев,* Момчил 24 верује у истинитост вести да је Јован Кантакузин желео да крене према Хераклеји, где се налазио Алексије Апокавк са главним сарадницима. Међутим, на захтев савезника Селџука Јован Кантакузин је пошао против Момчила.

334 Редови Јована Кантакузина сведоче о брзом порасту Момчиловог угледа и снаге. Историл на БЪЛгарил I, 226 сматра да је после успешне акције против селџучких бродова код Абдере Момчило проширио своју територију према Јегејском Мору, а да му је седиште било у тврђави Ксантији. *Д. Ангелов,* Антифеодални движенил в Тракин и Македонин през средата на XIV в., Исторически преглед VIII, 4—*5* (1952) 415 такође верује да је Момчилово седиште било у Ксантији а главно упориште у Перитеориону.

[335] Околност да је Момчило склонио сељаке у градове и тврђаве показује да је држао доста пространу територију. *Asdracha,* Les Rhodopes 185 наводи да су његови поседи обухватали југ теме Стенимах — Цепена, као и град Ксантију.

336 Момчило тада није ушао у Перитеорион (о граду в. нап. 339 овог коментара) који су држали присталице царице Ане Савојске и цариградске владе. Момчило се само утаборио у близини Перитеориона. Cf. *Кириакидис,* Μομτσίλος 335 сл. Зато није исправно уверење да се Момчило утаборио у самом Перитеориону. Уп. *Флоринскш,* Славлне и Византил I, 72 сл.; *Гшзелев,* Момчил 24.

ззвa Средњовековна тврђава Кумуцина, данашња Комотина, налазила се око 40 км. далеко од Ксантије, а на другој страни равнице. Заједно са оближњим Грацијанопољем у XIV веку претстављала је главно упориште у области између Марице и Месте, na je зато често служила као место логоровања византијске војске. Иако је као насеље постојала у раном и средњовизантијском периоду, Комотина тада није доживела значајнији напредак. Н>ен процват пада тек после разарања оближњег Мосинопоља, када се становништво склонило у Комотину. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 111, 113—115. Исти аутор (p. 130 sq.) сматра да је облик Κουμ υτζηνά Јована Кантакузина вернији и исправнији од архаичног Κομοτηνή како то име пише Нићифор Григора. О каснијој историји Комотине в. *Осшрошрски,* Серска област 26 32, 35 сл., 40, 155—160 (= Сабрана дела IV, 464, 472, 475, 477, 482, 625—631).

537 Месина, коју је Јован Кантакузин затекао у рушевинама, је стари Мосинопољ, важан град у области Волерона. После његове пропасти подигнуте су тврђаве. Комотина и Грацијанопољ. Уп. *Новаковић,* Струмска област 19 сл.; *Киршкидис,* Βυζ. μελέτ-ζι IV, 41; *Гшзелев,* Момчил 29, н. 43. *Asdracha,* La region des Rhodopes 106 верује да је Мосинопољ почео да опада од 1206. године, када га је разорио бугарски цар Калојан, после чега се никада није подигао.

војника. А тамо са пратиоцима сишавши с коња, најпре посла извиђаче да издалека мотре. Савладан дремежом на кратко заспа; док је спавао зачуо је глас који говори: „Устани ти који спаваш и васкрсни из мртвих и обасјаће те Христос".[337a] Одмах устаде узнемирен гласом и стао је да прича присутнима. У том и извиђачи стигавши јављаху да долази војска, али да се тачно није могло сазнати одакле би долазила. Цар [Јован Кантакузин] и они око њега помислише да је то њихова [војска] која се враћала из пљачке, али узнемирен гласом у сновима, нареди да коње војске који су тамо пасли, пастири одведу у Кумуцину,[338] и заповеди да Манојло Тарханиот, одабравши малобројне од присутних, одмах крене према долазећој војсци и да испита одакле долази.[338a] Сам са пратиоцима прихвати се оружја. Док се још нису потпуно наоружали, врати се усплахирени Тарханиот, говорећи да су они који долазе непријатељи. Још не доврши читаву причу, а и непријатељи стигоше. Био је то Момчило, водећи хиљаду одабраних, сазнавши од неких ухода, које је сам послао, о цару да засада борави у Месини. Јер, Перитеорион беше мало удаљен од Месине.[339] Цар је, дакле, сакупивши оне око себе, кренуо кораком у добром поретку путем који преко Месине води у Кумуцину. А Момчило, пошто је видео да се они одмах нису окренули у бекство, него да се кораком и у добром поретку повлаче, уплашио се да, уколико би неко био у заседи у рушевинама града и одједном напао на неуређене и растурене, не настане преокрет за њега, па задржа и сам лагано војску подељену у три одреда (λόχοις). А када је цар и они око њега био изван рушевина и није постојала никаква сумња о заседи, навале они око Момчила силовито на њих. Пошто су се сви дали у бекство, када су они из предњег реда непријатеља били близу цара (заостао је као последњи од осталих), притешњен бранио се од оних који су први стигли; и пао је коњ цара док се борио са непријатељима. А један од царевих пратилаца (οΐκετών) по имену Лазарет (Λαντζαρέτος),[34'"] сишавши с коња даде га цару и уједно га подиже да га узјаши. Док се пео, неко га пришавши удари мачем

ззтa Овде цар писац наводи место из пете главе посланице апостола Павла становницима Ефеса. Уп. Свето писмо Старога и Новог Завјета. Нови Завјет, превео *В. С. Караџић,* Београд 1922, 184.

338 На основу ових редова *Asdracha,* La region des Rhodopes 197 закључује да је у родопској области уз северну обалу Јегејског Мора било доста пашњака за стоку. Чини се да је закључак сувише смео, јер се само ради о коњима војника Јована Кантакузина који су остали у Кумуцини.

зз 8a Иако има мало вести о Манојлу Тарханиоту јасно је да је он био уз Јована Кантакузина још од критичних дана 1342. године. Cf. *R. Guilland,* Etudes de titulature et de prosopographie byzantines. Le protostrator, REB 7 (1950) 171 (= Recherches I, 487).

339 о Перитеориону в. нап. 316 овог коментара.

340 Епизоду са Кантакузиновим човеком Лазаретом региструју *Кириакидис,* Μοτσίλο; 335 sq. и *Asdracha* Les Rhodopes 209. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 146 sq. жели да протумачи израз οϊκέτη; којим га Јован Кантакузин означава; верује да је Лазарет био његов слуга и закључује да је у бојевима послуга стајала уз истакнуте великаше, баш као и уз самог цара. Он сматра да име Лазарет звучи италијански. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 14457 наводи ове податке без коментара.

у главу, али ништа не нашкоди, јер је шлем добро одолео ударцу. Одатле, бранећи се целим путем, ударајући и примајући ударце, јер су га сустизали многи од непријатеља, стигао је [цар] у Кумуцину, чудесно спашен. А Лазарета су мачевима и копљима ранивши и верујући да је убијен (јер ранили су га на осамнаест места) оставили још у животу. Цар се на тај начин, а да нико није очекивао, спасао такве опасности и Момчило ништа не оклевајући почео је да се повлачи.[341]

Цар, пославши доведе још живог Лазарета у Кумуцину; и обасут великом бригом за кратко време поново је био здрав и читав ништа од удова због удараца не изгубивши; и уживао је велику милост и част код цара, а изгледа да је био достојан и већих него што беху због показане ревности према њему [цару]. Погинули су и четворица других од којих један беше Михајло Вријеније,[342] а коме је архијереј Дидимотике пре много времена про рекао да ће пасти борећи се пред царем; а толики други су заробљени. Мало после Момчило, када се је војска која га је напала повукла, двојицу заробљеника Апелменеа[343] и Теодора Каваларија[344] посла царици Ани и затражи себи награду за савезништво и за вођену борбу са непријатељем. А она благонаклоно прими захтев и учини га деспотом (δεσπότην ἀπεδείκνυ). А пославши [Момчило] посланство и цару [Јовану Кантакузину], замоли га да добије опроштај што се тако незахвалан показао и рђаво узвратио добročинитељу; обећа да више неће бити неблагодаран. Цар [Јован Кантакузин], оценивши да је кажњавање неизводљиво и да је некорисно да има непријатељство моћног Момчила, попусти и пружи

341 У обимној литератури о Момчилу само су регистровани или парафразирани редови о његовом нападу на Јована Кантакузина. Уп. *Флорински,* Славине и Византин, I, 72 сл.; *Новаковић,* Струмска област 29 сл.; *Кириакидис,* Μ^μτσίλος 335 сл.; *Гизелев,* Момчил 24. О томе сукобу говори и Нићифор Григора, али знатно краће и сумарније в. одломак бр. 77 превода вести овог писца).

342 Михајло Вријеније био је одани присталица Јована Кантакузина током читаве борбе за власт. Кантакузинови противници су га затворили у Цариграду, али је успео да побегне. Cf. Cant. II, 342 sq. Михајло Вријеније је пао борећи се уз Јована Кантакузина. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 197, n. 709; *Trapp,* Prosop. Lexikon, No. 3262.

343 Из историје Јована Кантакузина познатр је да се октобра 1341. године уз њега налазио један члан породице Апелмене, који га је напустио у критичним данима лета 1342. године. То показује да је овај Апелмене заробљен код Мосинопоља неки други такође по имену непознати члан ове породице. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 30. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτ-ι IV, 86 помишља да је у питању Јован Апелмене, дукс теме Волерон и Мосинопољ, који је сачинио практик поседа манастира Зографа. *Asdracha,* Les Rhodopes 208 одбија могућност да се ради о апографевсу Димитрију Апелменеу, а остаје резервисана и у односу на горе споменутог Јована Апелменеа, позивајући се на околност да није веродостојан документ који га спомиње. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2509. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1151—1153 наводи три по имену непозната члана породице Апелмене: оног који је до 1342. године био уз Јована Кантакузина, овог који је заробљен у борби са Момчилом и најзад једног поседника из околине Сера који је познат из повеље манастира св. Јована Продрома на Меникејској Гори код Сера.

344 Јован Кантакузин једино овде спомиње Теодора Каваларија. Cf. *Trapp.,* Prosop. Lexikon No. 10040.

опроштај, чекајући погоднију прилику. Сазнавпш да је овај [Момчило] од царице постао деспот и сам му је подарио достојанство севастократора и то је више ценио [Момчило] од оног што је добио од царице;[345] приста да за кратко време служи цару [Јовану Кантакузшу].

(Cant. П, ρ. 427, 22 —р. 432, 15)

345 Промене у Момчиловом држању одговарају његовим настојањима да искористи грађански рат у Византији и да од зараћених страна извуче што више користи. Пошто је у Цариград послао заробљене присталице Јована Кантакузина Момчило је од царице Ане Савојске добио одговарајућу награду — достојанство деспота, које је стајало на врху лествице византијских титула. Тај значајан чин је регистрован, али историчари нису улазили у његово детаљније објашњавање. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 195; *Новаковић,* Струмска област 28; *Кириакидис,* Μομτσίλος 337; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 215; *Nicol,* Kantakpuzenos 57; *A. Carile,* Giovanni VI Cantacuzeno e la Bulgaria, Atti del 8° Congresso inter. di studi sull'alto medioaevo, nov. 1981, Spoleto 1983, 45. Шта више то нису учинили ни истраживачи који су специјално проучавали титулу деспота. Cf. *R. Guilland,* Le Despote (ὁ δεσπότης), REB 17 (1959) 78 (= Recherches П, 15); *Ферјанчић,* Деспоти 12 сл., 45. *Р. Тутуз-Перовић,* Деспот Момчило, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини 47 (1935) 39 неосновано сматра да савремени историчари дају различиту хронологију Момчиловог стицања деспотске титуле: по њему Јован Кантакузин каже да је Момчило добио ову титулу после победе над његовим одредима и слања заробљеника у Цариград, док Нићифор Григора тај чин ставља у време пре овог сукоба. Чини се да је излагање Нићифора Григоре много сажетије и краће и да се на основу њега не може изводити чврста хронологија овог дргађаја. Титула деспота додељена је Момчилу под специфичним околностима, па тај чин заслужује посебну пажњу. Пре свега, Момчило је први страни велможа који је из Цариграда добио достојанство деспота, а да за то нису били испуњени неки основни формални услови: родопски великаш није стајао ни у каквом сродству са царском породицом. Тај чин претставља преседан и због околности што су Момчилу вероватно послати знаци деспотског достојанства, које је по правилу цар у самој царској палати лично додељивао новом деспоту. Cf. Pseudp-Kodinos 274 sq. Иако је из Цариграда добио награду за учињене услуге, Момчило је морао да води рачуна о чињеници да се Јован Кантакузин са савезницима Селџуцима још увек налазио у Тракији; зато је одлучио да сбнови преговоре о пријатељству са њим. *Soulis,* Serbs 131 тачно уочава да је Момчило слао посланства и цариградској влади и Јовану Кантакузину. *Гмзелев,* Момчил 23 сл. не верује речима Јована Кантакузина да му је Момчило први понудио преговоре о обнављаау пријатељства. Он такву иницијативу приписује Јовану Кантакузину а каже да је Момчило пристао на поновно пријатељство, верујући да ће тако постати самосталан господар. Недоумице изазива и податак Јована Кантакузина да је он Момчилу доделио титулу севастократора, дакле за степен ниже достојанство од оног које је Момчило добио од царице Ане Савојске. *К. Иречек,* Историл на БЪЛгарите, Софм 1929, 235 је уочио овај несклад Кантакузинових података, па је из описаног редоследа додељивања титула закључио да је севастократорска била испред деспотске. Исто: *К>. Трифунов,* Деспот Иван АлександЪр и положението на БЪЛгарил след Велбуждската битка, Списание на БАН 13, Софии 1930, 70. *Тутуз-Перовић,* Деспот Момчило 37, 39 је помешао ствари, па зато чак два пута спомиње да је Јован Кантакузин дао титулу севастократора Момчилу: први пут одмах после примања у службу а други после добијања чина деспота из Цариграда. *Гмзелев,* Момчил 24 такође каже да је Јован Кантакузин обећао Момчилу титулу севастократора која је била виша од деспотске стечене раније из Цариграда. Таква домишљања нису тачна, јер трактат Псеудо Кодина из средине XIV века јасно сведочи да је достојанство деспота стаЈало на челу византијске листе титула; после њега је долазило достојанство севастократора. Cf. Pseudo-Kodinos 133. *Asdracha,* La region des Rhodopes 254 и Les Rhodopes 201 sq. не уочава несклад у подацима о Момчиловим титулама, већ само региструје да је он од Јована Кантакузина добио чин севастократора а од царице Ане Савојске деспота. Међутим, према подацима самог цара писца тај ред је хронолошки

Иако је Јован Каншакузт иокушао да их задржи, Турци су се врашилиу Малу Азију. Тоје иружило ирилику великом дуксу Алексију Аиокавку да ииирема наиад на Дидимошику. У шоме је шребало да учесшвује и бушрски цар Јован Александар, који је раскинуо савез са Јованом Каншакузином.

Крај леша— иочешак јесени 1344.[346]

51

МОМЧИЛО СЕ ПОНОВО ОКРЕЋЕ ПРОТИВ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА И ПРОТИВ ЦАРИЦЕ АНЕ САВОЈСКЕ И ПОСТАЈЕ САМОСТАЛАН

Млади цар Јован V Палеоло1 се збо! болесши врашио из Хераклеје у Царшрад а велики дукс Алексије Аиокавк је иочео да ииирема оисаду шврђаве Емфишион.

Док се то догађало и Момчило је поново заратио против цара [Јована Кантакузина] и колико је могуће опустошио градове на Халкидици,[347] пошто је више ценио достојанство раније добијено од царице и деспотом се називајући (καί δεσπότην εαυτόν προσαγορεύσ$_{α}$ς).348

(*Cant.* П, ρ. 433, 19—23)

Велики дукс Алексије Аиокавк, који ойседа Емфишион, шаље неко1 Синадина из Верије као изасланика Јовану Каншакузину нудећи му ӥреіоеоре и сасшанак. Јован Каншакузин не верује овим исказима иријашељсшва,

управо био обрнут. Податке Јована Кантакузина региструје без коментара и *Soulis,* Serbs 131 sq. Други савремени историчар Нићифор Григора само зна за Момчилову деспотску титулу стечену из Цариграда. Намеће се питање како је Момчило, прилазећи Јовану Кантакузину, пристао да од њега прими титулу севастократора када је мало пре тога од супротне стране добио вишу титулу деспота. Расположиви извори не дају одговор на ово питање.

[346] Напад Момчила на Халкидик и аегово осамостаљивање *Ателов,* БЪЛГЗ-ровиз. отношенин 42 датира у крај лета или почетак јесени 1344. године.

з[4]? Јован Кантакузин не мисли на Халкидик, познато полуострво источно од Солуна. У питању је област између Родопа и северних обала Јегејског Мора, забележена у византијским изворима под именом Волерон. Cf. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται 49 сл., н. 2. Овде је Матија Кантакузин био заповедник неких тврђава. Cf. *Lemerle,* Philippes 200 sq., n. 1; *Nicol,* Kantakouzenos 109; Asdracha, La region des Rhodopes 200, 259. *Гтзелев,* Момчил 24 само каже да је Момчило искористио заузетост Јована Кантакузина и да је напао градове на Халкидици који су били под управом Матије Кантакузина.

[348] Податак јасно показује да је сам Момчило знао да је виша титула деспота коју је добио од царице Ане Савојске. На то указује и нешто каснији податак Јована Кантакузина (в. нап. 351 овог коментара). О његовим титулама в. нап. 345. овог коментара.

али нуди Алексију Аиокавку сасшанак у Дидимошици. Велики дукс долази близу Дидимошике, α онда одмах одлази у Царшрад.[349]

А Момчило, ојачан од грађанског рата Ромеја и већ поставши моћан и сматрајући да му приличи да за себе оснује независну власт (ἡγεμονίαν), исто тако се одметну и од цара Кантакузина и од царице Ане, премда заоденувши се знацима деспота од ње послатим;[350] и истовремено је ратовао против обоје и потчињавао градове и села.3^! А нарочито је био непријатан Матији царевом [Кантакузиновом] сину, предузимајући честе нападе и пљачкања. Наиме, сакупи мало више од четири хиљаде коњаника,[352] све изабраних по заслузи и учшш се да је несавладив због срчаности и природне утврђености крајева (χωρίων) којима је владао.[353]

(*Cant.* П, ρ. 436, 21 — ρ. 437, 8)

[349] У питању је један од покушаја Алексија Апокавка да се споразуме са Јованом Кантакузином. У регестима Ф. Делгера није нотирано ово посланство, већ само оно касније упућено у зиму 1344—5. године. Cf. Cant. II, 444 sq.; *Dölger,* Reg. V, No. 2901. Као и многи слични покушаји ни овај није донео резултате. Што се тиче овде споменутог члана рода Синадина, он је, како каже Јован Кантакузин (II, 433 sq.), и раније долазио у Верију да у име Алексија Апокавка преговара са њим; није познато како се звао. Cf. *Ch, Hannick — G. Schmalzbauer,* Die Synadenoi. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie, JOB 25 (1976) 145, No. 40.

350 За област Мору в. нап. 358 овог коментара.

351 Овај пасус описује врхунац Момчилове моћи, када је он одлучио да остави пријатељство са обема странама и да се потпуно осамостали. О томе в. *Кириакидис,* Μομτσίλος 338; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 215; *Гмзелее,* Момчил 24; *Ангелов,* Бт>лгаро-виз. отношении 42.

352 о Момчиловим поседима на врхунцу његове моћи в. нап. 378 овог коментара.

353 Момчило је постао нарочито опасан по Матију Кантакузина који је био заповедник очевих градова у родопском приморју. *Asdracha,* Les Rhodopes 200 верује да је област неких градова Волерона Јован Кантакузин претворио у апанажу сина Матије, касније проширену до Дидимотике на истоку и околине Христопоља на западу. Међутим, *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 133 сл. много опрезније оцеауіе овлашћења Матије Кантакузина, па само каже да су она превазилазила уобичајене компетенције управника провинције. Што се тиче података о Момчиловој војНОЈ снази, треба потсетити да је Јован Кантакузин, говорећи о данима када му је osaj великаш пришао, навео да је он тада располагао са више од 300 коњаника и више од 5000 пешака (в. нап. 317 овог коментара). Ако се те цифре упореде са оним што овде каже Јован Кантакузин или са податком римоване турске хронике о Умур Паши да је Момчило имао 4000 људи (cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1569—1574) добија се извесна слика о његовој војној снази. У праву су опрезни истраживачи КОЈИ су сумњали да је Момчило са тако бројном војском пришао Јовану Кантакузину; тако бројну силу он је сакупио касније, када је ојачао своје позиције. Cf.- *Lemerle,* Emirat d'Aydin 169, n. 5; *Гмзелев,* Момчил 29, н. 26. *Кириакидис,* Μομτσίλος 345. такође сматра да је Момчилова снага постепено расла, пре свега проширењем потчињене му територије.

Почешак јесени 1344.154

52

ПОКУШАЈИ ЦАРИГРАДСКЕ ВЛАДЕ ДА СЕ ИЗМИРИ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ

Поглавари (οι των πραγμάτων έφοροι) са великим дуксом у Византу, опазивши да је ромејска држава већ у опасности и распарчана у хиљаду делова и да су многи и велики градови пали под Мизе [Бугаре] и Трибале, а да је читава Тракија покорена од Персијанаца [Турака] и да су само градови остали за које се претпоставља да ће и они страдати не мање од становника села. . ,[355]

(*Cant.* П, ρ. 437, 8—17)

3боі́ шаквог сшања савешовали су царици Ани Савојској да закључи мир са Јованом Каншакузином. Велики дукс Алексије Аиокавк, који је дошао у Царшрад, иреко иослансшва одвраћа царицу Ану Савојску од шакве намере и објашњава шшаје сее учинио да њу и децу сйасе од Јована Каншакузина којије иосле смрши цара АндроникаШ Палеолош радио ирошив њих.

И рат отворено покрену против њега [Алексија Апокавка], па пошто су се други преплашили и војску напуштали, западе у толику невољу да најпре моли за помоћ Трибала, а сада најзад и Персијанаца [Турака].[356]

(*Cant.* П, ρ. 440, 10—14)

Алексије Айокаβк даље оиисује невоље које је Јован Кангиакузин изазвао оваквим иосшуицима. На крају је ииак одлучено да се Јовану Каншакузину уиуши иослансшво које су сачињавали Георшје Пеиашмен и Синадин, који је и раније ишао као изасланик Алексија Аиокавка у Дидимошику gа иреіоеара ča Јованом Каншакузином. Од сшране шшријарха, односно цркве, у иослансшву су били мишроиолиш Филииа и сакеларије

354 Датирање посланства цариградске владе било је предмет различитих мишљења. Полазећи од податка Нићифора Григоре (II, 776) да је посланство стигло две године пре уласка Јована Кантакузина у Цариград (фебруара 1347), *Dölger,* Reg. V, No. 2901 ra je датирао у зиму 1344. — фебруар 1345. године. Међутим, Ж. Дарузес датира посланство у крај септембра — почетак октобра 1344. године. Он такође узима у обзир податак Нићифора Григоре, али верује да овај писац рачуна године по индиктима. Са друге стране Ж. Дарузес потсећа да је новембра 1344. године почела акција против паламита, изазвана неуспехом ових преговора вођених крајем септембра 1344. године. Cf. *J. Darrouzes,* Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. V. Les actes des patriarches, Fase. I. Les regestes de 1310 ä 1376, Paris 1977, 194, No. 2248.

355 Реално је описана ситуација која је забрињавала противнике Јована Кантакузина, јер су Срби и Бугари користили грађански рат и освајали ромејске земље и градове; са друге стране Селџуци су као савезници Јована Кантакузина пљачкали Тракију.

356 Тачно је огшсан пут Јована Кантакузина у борби за царски престо, само што није наведено да су му пришле и неке ромејске земље и градови (Тесалија и Верија).

л у ире Шорима са шим иосланицима Јован Каншакузин се жесшоко иравда за учињене иосшуике, насшојећи да сву кривицу за їрађански раш и невоље које је он Ромејима донео свали на царшрадску владу.

Нису ли градове они [цариградска влада] предали Мизима, као и драговољно уступили Трибалима? Нису ли они први Ромејима натоварили варваре који су пљачкали и робили Македонију као непријатељску?[357] Нису ли читаву Тракију честим ратовањима учинили пустом? Нису ли јуче и прекјуче пустошили Мору[358] зато што је мени потчињена? Нису ли учинили да пресахну сви државни приходи? Нису ли од војске један (део) као непријатељски сами уништили, а други као сумњив занемарили, па је још мало (остало), јадно и ништавно? И мени се тако нешто приређује? Осим што да одбијем надируће Мизе [Бугаре] и Трибале и са преосталом ромејском војском не могући да се супротставим, из нужде позивам варваре савезнике, као што сам научио од њих [цариградске владе].[359]

(*Cant.* П, ρ. 460, 24 —p. 461, 13)

Јован Каншакузин даље износи оишужбе ирошив царице Ане Савојске и њених сарадника, иа каже и шо.

ззба Резултат саветовања у Цариграду било је посланство које су Јовану Кантакузину у Дидимотику упутили царица Ана Савојска и патријарх Јован Калекас. Идентификација учесника посланства намеће извесне дилеме. Георгије Пепагомен је позната личност византијске историје прве половине XIV века и *P. Schreiner,* Eine griechische Grabinschrift aus dem Jahr 1186. in Corridonia, JOB 20 (1971) 158, No. 1 претпоставља да је он учествовао у мисији Алексија Апокавка у Дидимотику. За по имену непознатог Синадина не може се одредити који је члан ове славне породице у питању. Cf. *Ch. Hannick-Schmalzbauer,* Die Synadenoi. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie, JOB 25 (1976) 145, No. 40. Што се тиче сакелија из рода Кавасила, претпоставља се да је у гштању Михајло, а не каснији солунски архиепископ Нил. Cf. *Beck,* Kirche 780; *Dölger,* Reg. V, No. 2901; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 10101.

357 Под Македонијом Јован Кантакузин подразумева класичну област тог имена (в. нап. 18 овог коментара).

358 Од почетка XIII века Мора је назив за област источних Родопа и обухвата горњи ток реке Арде, дакле крајеве западно од Адријанопоља и Дидимотике, а северно од приморске области Волерона. У старијим изворима област се звала Ахридос. Уп. *Новаковић,* Струмска област 29; *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 48 сл., 189; *Asdracha,* La region des Rhodopes 10 sq., 148—154. Међу чиновницима у тој области *Asdracha,* Les Rhodopes 195 наводи и Јована Асена који је 1343. године био архонт тамошњих градића (πολίχνια).

359 Оваквим одговорима на писма царице Ане Савојске и патријарха Јована Калекаса Јован Кантакузин жели да се ослободи одговорности за позивање Турака као савезника у грађанском рату. Тежња да се оправда за ове поступке често је присутна у редовима његове историје. *Kazhdan,* Histoire 321 уочава да нужда (ανά-, κη τω > πρα,-μάτ.υν) често одређује поступке хероја према концепцијама Јована Кантакузина. Као један од примера наводи и ово место где се цар писац правда да је морао Да у помоћ позове варваре односно Турке.

Они [цариградска влада], наиме, уступивши Мизима [Бугарима] и Трибалима градове и земље, учинише их савезншдима, којима су намеравали да се користе против мене.[360]

(Cant. П, ρ. 467, 10—12)

Јован Каншакузин се даље иравда шшо је морао да иозове варваре, односно Селџуке као савезнике.

Крај 1344. ™

53

СТАНОВНИЦИ СЕРА ПРЕГОВАРАЈУ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ

Док су боравили царшрадски иосланици у Дидимошици, овде сшижу и иосланици из Čера и моле Јована Каншакузина за оирошшај збо1 ранијег држаља а шраже од љеш и иомоћ.

Јер, после повлачења цара [Јована Кантакузина] оданде, утаборени Краљ с једне стране посече дрвеће и свом снагом опустоши околину, а čа друге за дуже време непрекидно опседајући град, доведе га у безизлазан положај, да је већ било опасно да постане жртва глади. А становници Сера, нашавши се већ у крајњој опасности, најзад су сагледали шта је корисно (јер новорођенче претрпи свашта) и одлуче да приђу цару Кантакузину, да би Краљ због пријатељства према њему дигао опсаду; то се и десило. Јер после клицања (ευφημία) цару и спомена у храмовима [царевог имена], Краљ понуди неко примирје и удаљивши се улогори се недалеко од града.[362] А они од трибалских великаша који беху цареви пријатељи, саветоваху становницима Сера да што пре пришавши њему [Јовану Кантакузину] приме у град заповедника (άρχοντα), јер ће

360 Јован Кантакузин често пребацује противницима у Цариграду да су Србима и Бугарима уступали области и градове. То наглашава *Ангелов,* БЂлгаровиз. отношении 43 позивајући се на ове цареве речи.

361 *Флортскии,* Славнне и Византил II, 101, н. 2 уопштено датира Душаново повлачење од Сера у 1344. годину. *Гтзелев,* Момчил 25 сматра да се то збило крајем 1344. године.

362 речи Јована Кантакузина показују да су га присталице у Серу прихватили као цара: клицали су његово име, што је био устаљени обичај приликом разних свечаности описаних у савременом трактату Псеудо-Кодина (cf. Pseudo-Kodinos 133. 204, 227, 246, 279, 280, 360), а истовремено су помињали његово име у храмовима Сера. Тешко је објаснити разлоге привременог повлачења Стефана Душана од Сера. *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 101, н. 2 је веровао да је српски краљ то учинио због пораза своје коњице у сукобу са Турцима код Стефанијане, а не због посланства и жеље Јована Кантакузина. Може се претпоставити да је Стефан Душан схватио да његове снаге нису довољне да скрше отпор бранитеља Сера које су штитили чврсти градски бедеми.

се Краљ уистину сасвим повући, ако би се тако нешто . Због тога дођоше становници Сера и уплакани мољаху цара да им пошаље заповедника и да их избави од опасности.[364]

(Cant. П, ρ. 468, 24 —р. 469, 16)

Јован Каншакузин размишља о неиосшојаносши људске судбине, јер су грађани Сера убили пеіоеоі иосланика, а сада у сузама шраже од њеш оирошшај и иомоћ. Цар се ииак смиловао на њих и ирихвашио је њихове ионуде.

Поново позвавши посланике из Византа рече: „Видите колико је невоља рат донео Ромејима. Трибали су већ себи потчинили све западне градове. Плашим се да ће, ако се то продужи, сасвим завладати Македонијом. Јер заиста већ много имају".[3]б5

(Cant. П, ρ. 470, 7—11)

Јован Каншакузин објашњава иосланицима из Сера шешку сишуацију у Визаншији. Цар Јован V Палеоло1 није дорасшао да води државу, α њешва мајка Ана Савојска не може увек gа oglоеори шаквим обавезама, не само зашо шшоје жена, већ и збо1 шош шшо сујој архонши узели власш и држали је са сином као у зашвору.[66] Јован Каншакузин шаље у Сер Јована Хрисоеерiа и сшановницима gaje рож од 15 дана gа размисле о ионуђеним условима.*[367]

363 На основу ових речи *Радојчић,* Српски сабори 291 наглашава да је Јован Кантакузин имао бројне пријатеље међу српским великашима о којима највише и говори. „Остале друштвене слојеве" није много истицао због односа према њима, а и зато што нису били довољно утицајни. Овр је један од бројних пасуса где Јован Кантакузин наглашава да је имао доста пријатеља међу великашима Стефана Душана.

[364] Као и у другим византијским градовима тако је и у Серу постојала странка противна аристократији и Јовану Кантакузину. Међутим, извесно је да су врхови градске аристократије били уз Јована Кантакузина и од њега очекивали помоћ у борби против Стефана Душана.

365 у Дидимотици где је тада боравио и Јован Кантакузин још увек су се налазили изасланици царице Ане Савојске и патријарха Јована Калекаса. Ту прилику је искористио Јован Кантакузин да им поново предочи велику опасност од даљих освајања Стефана Душана.

366 Током борбе за власт Јован Кантакузин је увек исказивао лојалност према званичној династији Палеолога; то је чинио, јер је добро познавао осећање легитимета царске власти дубоко усађено код свих поданика царства. Још приликом његовог проглашења за цара (26. октобра 1341) одређено је да ће се у акламацијама прво спомињати име царице Ана Савојске, затим њеног сина Јована V Палеолога, па тек онда самог Јована Кантакузина и његове супруге Ирине. Cf. Cant. II, 166. Такав став према Јовану V Палеологу Јован Кантакузин је и овде исказивао у преговорима са посланицима из Сера. О династичкој политици Јована Кантакузина cf. *F. Dölger,* Johannes Kantakuzenos als dynastischer Legitimist, Sem. Kond. 10 (1938) 19—30 (= Paraspora, Ettal 1961, 194—207). (В. нап. 186 овог коментара).

[367] Јован Хрисоверг био је поверљив човек Јована Кантакузина: одлазио је у престоницу царици Ани Савојској (cf. Cant. П, 468) а као посланик преговарао је и са житељима Сера.

А он [Јован Кантакузин] постави заповедника (ἄρχοντα) становницима Сера и посла посланство Краљу и подсети га на заклетве и уговоре према њему. Њих [уговора] се и сам држећи, захтевао је да их ни он [Стефан Душан] не раскида, него да се повуче, пошто су му становници Сера пришли и да не ратује, већ да се, колико је год могуће, помогне онима који су од рата много претрпели.[368] И самим становницима Сера пробуди најбоље наде, јер ће врло брзо стићи код њих и посветити им потребну бригу. То им обећавши, отпусти и њих [посланике]. А Момчилови људи, случајно сусревши оне који су одлазили [посланике], једне од њих заробе, које касније пустише без ичега, а други чим су могли да побегну одмах се врате цару [Јовану Кантакузину], изгубивши читаву опрему. Због њих се цар силно секирао, видећи да је град у опасности и испитивао је како би се супротставио Момчилу који веома много штете наноси.[369]

(*Cant.* П, ρ. 473, 2—16)

Посланици су се вращили у Царшрад царици Ани Савојској и обавесшили су архонше о иослансшву и иредали иисма иаширијарху.™

Почешак 1345.[371]

54

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОБЈАШЊАВА ЂЕНОВЉАНСКИМ ПОСЛАНИЦИМА ГРЕШКЕ ЦАРИГРАДСКЕ ВЛАДЕ

У *шабор Јована Каншакузина долазе двојица фрањеваца. Послали су их Ђеновљани из ГалаШе да се расиишају о узроцима грађанског раша који је нанео шолико шшеше Ромејима. Објашњавајући им сшвари, Јован Каншакузин им каже. ..*

Јер, они [цариградска влада] новце нудећи и градове уступајући, лишивши државу Ромеја неких великих и дивних [градова], убедише не само Краља, владара Трибала (τον Τρφαλών δυνάστην), него и Александра, цара Миза [Бугара] да му [Јовану Кантакузину] буду непријатељи; сваки за себе је спреман за борбу са свим Ромејима заједно. Стога је и сам натеран да се послужи варварским

368 у сличним ситуацијама Јован Кантакузин је увек позивао Стефана Душана да се држи одредаба уговора о савезу и пријатељству.

369 Римована турска хроника о Умур Паши потврђује вести о заробљавању посланика Јована Кантакузина који су ишли у табор Стефана Душана. Ту се каже да је Момчило отпао од Јована Кантакузина и да је његовог изасланика бацио у тамницу. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 2312—2322; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 215; *Гк>зелев,* Момчил 25.

370 Као и многи слични покушаји измирења завађених страна у грађанском рату тако је и овај пропао.

371 *Nicol,* Kantakouzenos 58 сматра да су двојица фрањевачких калуђера из ђеновљанске Галате почетком 1345. године стигли у табор Јована Кантакузина.

савезништвом, будући да је јасно схватио да ће ако их он одбије, варвари бити употребљени против њега.[372]

(*Cant.* II, p. 506, 24 —p. 507, 8)

Јован Каншакузин даље оиисује како је слао иосланике османском емиру Орхану.

Почешак јуна 1345.Ш

55

ПОРАЗ И ПОГИБИЈА МОМЧИЛА КОД ПЕРИТЕОРИОНА

З6оі иоследица лашинске иншервенције иод Смирном Умур није мошо gа оglоеори савезничким обавезама и gа бродовима иређе у Евроиу. Требало је gа иређе иреко Хелесионша, али је на шоме иушу морао да ирође кроз земљу лидијског емира Сарухана са којимје био у рашу. Послао мује иослансшво и зашражио иролаз иреко њешве шеришорије, обавезавши се да ће му усшуииши неке сиорне обласши. Сарухан је на шо арисшао, а и обећао је gа ће Умуру иридодаши и сеоl сина на челу одреда рашника. Тако је Умур са 20.000 коњаника кренуо у иомоћ Јовану Каншакузину.

И дошавши до Хелеспонта, пређу [Турци] у Тракију, водећи двадесет хиљада коњаника и одмах стигну цару [Јовану Кантакузину] у Дидимотику, носећи и дарове.[374] Умур је молио цара да не одуговлачи него да крене против Момчила. Јер, гневио се варварин на њега углавном највише због оног што се усудио да учини против цара.³?⁵ Пошто ромејска војска беше неспремна, варварска [војска]

372 Јован Кантакузин се и овде да оправда своје поступке у грађанском рату и позивање Турака да му помогну у борби за царски престо.

373 у самом делу Јована Кантакузина нема елемената за прецизније датиран>е сплета догађаја око погибије Момчила, али драгоцена обавештења о томе даје Нићифор Григора (о хронологији в. нап. 109 коментара вести овог писца). ,

374 Почетком 1345. године Умур је у близини Смирне потукао латшпмсе бродове, па је могао да поново крене у Европу. Историчари су углавном веровали Кантакузиновој процени савезничких снага Селџука које су прелазиле у Европу. Уп. *Новаковић,* Струмска област 31 сл.; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 206; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 363 sq.; *Гтзелев,* Момчил 25; *Nicol,* Kantakouzenos 59.

375 Римована турска хроника о Умур Паши допуњује сазнања о Момчилу и његовој каријери, стечена из дела Јована Кантакузина и Нићифора Григоре. Њен аутор каже да је Момчило са 4000 људи ступио у службу емира Умура, који је непосредно по преласку у Европу захтевао енергичну акцију против родопског великаша, јер је раскинуо пријатељство са његовим братом Јованом Кантакузином. Cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1569—1574. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 214, n. 3 верује подацима турске хронике, наглашавајући да они налазе потврду и у излагању самог Јована Кантакузина. Са друге стране *Гизелев,* Момчил 23 је резервисан према њима, потсећајући да византијски историчари не говоре о Момчиловом прилажењу Умуру; верује да је аутор турске хронике хтео да увелича улогу свог јунака. Иначе В. Ђузелев сматра да је Момчило као човек Јована Кантакузина био у пријатељству са Умуром.

крену против Мизије [Бугарске], рекавши да ће се, што је могуће брже, вратити, док се војска [Ромеја] не спреми. А док је цар покушавао да их спречи и говорио да има уговоре и савез са Александром, нису пристали рекавши да су они непријатељи Миза [Бугара]. И извршивши препад, врате се, носећи велики плен у људству и у стоци.[376] После тога, пошто је војска Ромеја била припремљена, крену против Момчила. А онај, имајући већ велику војску и уредивши себи независну власт (ἡγεμονίαν), напавши освоји и Ксантију,[377] завлада свим тврђавама по Меропи и продре све до Море.[378] А сазнавши [Момчило] да се цар припрема да на њега крене са персијском [турском] војском, послао је посланства и покушавао је да га одврати, што је раније заваравањем [чинио], да се много каје због незахвалности према њему, јер премда је толика доброчинства од њега уживао, показао се зао и који заборавља доброте и ако му буде опростио, више никада неће бити неблагодаран, него ће верно служити.[379] Пошто ништа од тога за себе није постигао, него је јасно схватио да долази војска, сакупивши сву војску из своје околине и сам је кренуо да се бори потив свих заједно окупљених Ромеја и варвара; на такву лудост га, наиме, наведе безумље

376 Римована хроника о Умур Паши каже да су Момчилови људи упали у земље Срба и Бугара (cf. Le Destän d'Umur Pacha ver. 1603—1605), што се односи на поход који овде региструје и Јован Кантакузин. *Ангелов,* Бт>лгаро-виз. отношенил 41, 44 је обратио пажњу на цареву опомену Умуру да не напада Бугаре, јер је имао савез са њиховим царем Јованом Александром. Зато Д. Ангелов сматра да је у лето 1344. године Јован Александар закључио споразум о миру са Јованом Кантакузином, обавезавши се да се више неће мешати у византијски грађански рат.

377 Ксантија је средњовековна тврђава на југозападним падинама Родопа, источно од Месте; доминирала је једним широким платоом који се простирао до мочвара у њеној делти. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 95, 93. Вероватно да је тада у Ксантији било и седиште Момчила. Уп. *Новаковић,* Струмска област 28 сл.; *Јиречек,* Историја I, 223 сл.; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 363 sq.; *Asdracha,* La region des Rhodopes 65; Историн на БЂЛгарм I, 226.

378 Овде се приказује врхунац Момчилових територијалних освајања, када је он заузео крајеве и тврђаве у суседству Меропе. (О називима Меропа и Мора в. нап. 316а и 358 овог коментара). О територији Момчила говори и Нићифор Григора наглашавајући да је он држао градове (πόλεις) Ксантију и Перитеорион, као и градиће (πολίχνια) и земље које су се између њих налазиле (в. одломак бр. 45 превода вести овог писца). *Новаковић,* Струмска област 28 сл. је сматрао је да је Момчило тада држао области источно од Сера, Струме и Драме, тј. предео Мора у горњем току Арде, а јужно од Филипопоља и Родопа. Момчилова област је стајала на путу који је од Струме водио ка доњој Марици и Тракији. Међутим, новији истраживачи сумњају да је Момчило држао и област Море (о њој в. нап. 358 овог коментара), јер Јован Кантакузин изричито наводи да је Момчило продро до ове области. *Asdracha,* La region des Rhodopes 29 sq., 65 ематра да се Момчилова област (principaute) простирала од извора Арде до тврђава Перитеориона и Ксантије, где му је било седиште; обухватала је крај Меропе до Море. *Asdracha,* La region des Rhodopes 208 потсећа да су у родопској области поседе имали различити великаши: Иванко, Слав и Момчило.Чини се да је у праву *Гтзелев,* Момчил 24 сл. који не верује да је Момчилова територија имала сасвим одређене границе: обухватала је крајеве између доње Месте и средње Арде, а на југу је допирала до Јегејског Мора, а на северу до граница бугарске државе.

379 Момчило је осетио да се његовим поседима приближава знатна војна сила, чију су главнину чинили Кантакузинови савезници Селџуци. Зато је покушао да се поново приклони византијском претенденту.

и дрскост.[380] Када је стигао пред Перитеорион, појави се наступајућа персијска [турска] војска. А пошто је и раније притискивао оне из Перитеориона, тако је и сада присиљавао да га пусте унутра, али га нису примили, него су затворили капије, показујући варваре и наговарајући да се сукоби са њима, како би град победницима био награда за храброст.[381] А да се не би сматрало да су се сасвим од њега одвојили, јер су страховали да, избегавши опасност, сурово не казни издају — јер беше неумољив у бесу, сурово и нечовечно убијајући противнике и осуђујући их на смртну казну и за мале и за велике преступе — приме нећака по имену Рајка ('Ράϊκον)[382] који је водио само педесет људи, да са једне стране ако би победио [Момчило] посредује нећак у отклањању беса, а са друге, ако побеђен падне [Момчило], ништа не би сметало [становницима Перитеориона] да, пошто су малобројни [Момчилови људи], учине оно што им изгледа корисно.

А Момчило сврста војску у бојни ред код бедема пред градом, надајући се да ће одолети зато што има бедем који ће му много помоћи. Персијанци [Турци], с једне стране, пошто су напали они који су најпре стигли, одбацивши Момчилову војску, које је било око хиљаду и пет стотина, разоре бедем и већина војске се растури у пљачку и све су у току истог дана прошли, пустошећи све до Мигдоније.[383] Цар, са друге стране, затим дошавши са Умуром и осталом војском, опазио је да Момчилова војска није била побеђена, него да је само пролаз уступила варварима — наиме, видео је да је добро и уредно распоређена — па му се зато учини да борба још предстоји. И сврста војску Ромеја и варвара у три одреда (επί τάγμασι τρισί): десно крило држао је Умур са Персијанцима

380 Римована турска хроника о Умур Паши каже да је заједничка војска Селџука и Јована Кантакузина кренула према тврђавама Ђугерчинлик, Грацијанопољ и Комотина. Турски песник је склон да свом јунаку Умуру припише главну улогу у победи над Момчилом. Cf. Le Destän d'Umur ver. 2315—-2320, *Гшзелев* Момчил 25.

381 Перитеорион је тврђава коју је саградио Андроник III Палеолог на месту старог Анастасиопоља (cf. *Soulis,* Serbs 170, n. 79). Преговори Момчила са житељима града постављају питање колико је његова власт била овде чврста с обзиром на околност да је град био окружен његовим поседима. Полазећи од преговора, *Asdracha,* La region des Rhodopes 254 закључује да је у Перитеориону постојала „une communaute autonome".

382 Личност Момчиловог нећака Рајка није позната из других савремених извора. Име Рајко изведено је од Раја. Уп. *М. Грковић,* Речник личних имена код Срба, Београд 1977, 169. Из повеље манастира св. Јована Продрома на Меникејској Гори код Сера, настале у време српске власти, познат је Рајко, кефалија Трилиса и Вронта, градића у брдима северно од Čера. Cf. *Guillou,* Prodrome No. 37. Још је *Ноеаковић,* Струмска област 37 претпоставио да је кефалија Рајко уствари Момчилов нећак кога спомиње Јован Кантакузин у опису битке код Перитеориона (7 јуна 1345). То понавља *Bartusis,* Chrelja and Momčilo 210, n. 69 претпостављајући да је после Момчилове погибије Рајко пребегао у Србију.

383 у доследној употреби архаичних географских назива Јован Кантакузин под Мигдонијом разуме област између Месте и Струме, тј. теме Сер и Стримон. Cl. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 41, n. 5, 199, n. 4; *Кириакидис,* M·: μτσίλος 339, н. 1. О снази Момчилове војске уочи одлучујућег сукоба код Перитеориона в. нап. 114 коментара вести Нићифора Григоре.

[Турцима] да би, пошто су стрелци, нападали непријатеља и ударали на отвореном. А лево [крило] држао је Јован Асен, брат царице Ирине, са ромејским оклопницима, обученим да се боре копљима.[383а] Средину задржа сам цар [Јован Кантакузин], који је имао одабране војнике (λογάδας) и од Ромеја и од Персијанаца [Турака]. А Момчило и сам се слично распоредивши на супротној страни ушао је у бој.[384]

Пошто су се сукобили, борба се веома распламса и војске су дуго једна другој одолевале. Ипак, Момчилова [војска] је почела да попушта и падаху многи од њих. А када су били потиснути до зидина града, пошто излаз и противнапад не беше могућ за коње, јер је остао мали простор између непријатеља и зидина а они у Перитеориону нису били спремни да их приме унутра, први је он сам [Момчило] сишао с коња а затим и сви остали, па крену на непријатеља. Борили су се пешке, тукући се срчано и одолевали су дуго времена, с једне стране због храбрости а са друге што је град спречавао да буду опкољени и многи су падали борећи се. И док је он [Момчило] био жив нису ни они губили храброст, нити су предавали оружје. А када је у боју пао и он [Момчило], остали су одмах предали оружје и били су заробљени од Ромеја и Персијанаца [Турака], пошто ниједан није могао да утекне. И као што кажу да у великим несрећама ни ватроноша није остао у животу, то исто задеси и Момчилову војску.[384а] Јер једни су пали у боју а други су заробљени.[385] А они у Перитеориону, стојећи на зидинама, нити су се борили за Момчила нити су сами нападали, него су само као посматрачи борби седели на зидинама. А цар [Јован Кантакузин] се расплака због несреће, не само због обрта догађаја, јер не само да онај, који је мало раније о себи високо мислио и изгледао као непобедив и изванредан војсковођа, у једном трену лежи јадан и гажен од непријатеља, него су и они што су погинули тако бројни и осведочени срчаношћу и храброшћу били Ромеји које је уништио

383а Јован Асен је шурак Јована Кантакузина. Током борбе за власт а и касније Јован Асен је стајао уз Јована Кантакузина, због чега је после његовог уласка у Цариград добио чин севастократора а после 1355. године вероватно и деспота. Уп. *Успенскии,* Болгарские Асеневичи 12 сл.; *Ферјанчић,* Деспоти 46 сл.; *Б. Ферјанчић,* Севастократоти у Византији, ЗРВИ 9 (1968) 186; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1499; *Trapp,* Genealogie der Asanen 168; *Asdracha,* Les Rhodopes 196.

384 Ове редове парафразира *Новаковић,* Стара српска војска 169 као пример бојног распореда средњовековне војске.

384а Јован Кантакузин овде алудира на речи Персијанаца које наводи Херодот да се ни ватроноша није спасао, односно да су сви погинули.

385 Детаљан опис победе Јована Кантакузина и савезника Селџука над Момчилом под бедемима Перитеориона више пута је парафразиран у стручној литератури. Уп. *Флоринскии,* Славнне и Византиа I, 75; *Новаковић,* Струмска област 31—33; *Кириакидис,* Μομτσίλο; 340. *Asdracha,* Les Rhodopes 202 потсећа да се о томе сукобу налазе подаци и у једној песми Манојла Фила (ed. *Miller* II, No. 237, ver. 20 sq.). Посматрајући литерарне особине Кантакузиновог списа, *Kazhdan,* Histoire 314 констатује да у описима битака цар писац често користи поређења да су једни пали у боју а други су заробљени. Као један од примера наводи и опис коначног обрачуна са Момчилом.

грађански рат, проузроковавши много суза. И тако је Момчило, дакле, за кратко време процветао и изгледало је да ће доживети велику срећу, а још је брже погинуо и пропао.[386]

А цар [Јован Кантакузин] после битке дође у Ксантију где беху дом и супруга Момчилова. Становници Ксантије, претходно ништа не знајући, распитивали су се о Момчилу шта се са њим збило. Пошто су сазнали да је он пао у борби, а и читава војска, оплакивали су смрт својих и цару су предали град.[387] И цар је показао велику благост према Момчиловој супрузи. Наиме, наредио је да се ништа не одузима од њених [ствари], него да све задржавши или остане у земљи Ромеја, ако жели, или да се врати у своју земљу; наиме, беше из Мизије [Бугарске]. Она је радије одабрала повратак у своју земљу и са свом имовином кренула је Мизима [Бугарима].[388]

(*Cant.* II, p. 530, 8 —p. 534, 20)

Лето 1345.[389]

56

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ТРАЖИ ОД СТЕФАНА ДУШАНА ДА СЕ ПОВУЧЕ ИЗ СЕРА

А пошто се цар [Јован Кантакузин] решио Момчила, сматрао је да треба да се окрене и Краљу, кривцу и вероломнику. Јер, овај [Краљ], видећи да рат међу Ромејима страшно уништава све њихово, мало марећи за уговоре са царем [Јованом Кантакузином], освоји и неке Ромејима потчињене градове[390] и опседајући дуго

386 *Кириакидис,* Μομτσίλος 340 верује Кантакузиновим речима да је био дубоко ожалошћен због несрећног краја тако храброг човека као што је био Момчило.

387 Речи Јована Кантакузина показују да је међу Момчиловим људима било и Византинаца. Из чињенице да су се уз Момчила борили и ромејски житељи Ксантије *Asdracha,* La region des Rhodopes 51 sq. исправно закључује да је у градовима на северној обали Јегејског Мора и у долини Марице било бројно и грчко становништво.

388 *Новаковић,* Струмска област 34 и *Кириакидис,* Μομτσίλος 340 веровали су да је Јаван Кантакузин заиста благо поступао са супругом палог противника Момчила. Иначе цар писац и Момчилову жену назива Бугарком.

389 *Флоринскии,* Славлне и Византин II, 101, н. 3 уопштено каже да се српски краљ 1345. године поново појавио под Сером, напомињући да се он почетком године још налазио у својим областима: 1. јануара 1345. Стефан Душан је потписао једну повељу у Скопљу. *Новаковић,* Струмска област 35 прецизније одређује да је Стефан Душан поново опсео Сер почетком јуна 1345. године. Историл Византии III, 146 само кратко наводи да је Јован Кантакузин са савезницима Селџуцима августа 1345. кренуо према Серу, а против Срба који су опсели град. *Soulis,* Serbs 25 верује да се Стефан Душан окренуо Серу и југоисточној Македонији непосредно после битке код Стефанијане.

390 Јован Кантакузин доста кратко региструје Душанова освајања византијских области, па није јасно на које градове овде мисли. Вероватно да је српски краљ користио заузетост Јована Кантакузина у борби против Момчила, па је даље освајао градове и области у југоисточној Македонији, који су се налазили и широј околини Сера. *Soulis,* Serbs 25 се позива и на ово место као доказ за тврдњу да је у време бављења Јована Кантакузина у Тракији Стефан Душан освајао византијске градове.

времена Сер, доведе га у велику оскудицу и управо се надао да ће га ускоро освојити. А уједно су неки од становника радили да житељи Сера, отпавши од државе Ромеја, својевољно пријђу Трибалима, будући да се Краљ обавезао да их постави за заповеднике (ἀρχοντες) града, ако грађане у то убеде;[391] њима на челу беше Манојло Асен, стриц царице Ирине.[392] А Константин Палеолог, ујак цара Андроника[393] и његов зет велики стратопедарх Димит-

[391] Драгоцене су вести Јована Кантакузина да је међу великашима у Серу постојала и група наклоњена Стефану Душану. Неки моменти из почетка српске власти у овом граду показују да се ти великаши нису преварили у нади да ће за овакав став бити достојно награђени. Познат је серски великаш Георгије Фокопул коме је Душан као свом човеку (οἰκεῖος) већ априла 1346. простагмом потврдио право на посед једног млина. Нешто касније маја 1352. српски цар је хрисовуљом потврдио истом Георгију Фокопулу поседе у Серу. Cf. *Guillou,* Prodrome No. 32 et 44. У простагми из априла 1346. као кефалија Сера спомиње се Михајло Авравака (cf. Ibid. No. 42) кога *Soulis,* Serbs 151 sq. и наводи као један од доказа о постојању јаке просрпске струје међу грчким великашима у Серу. Из периода српске власти у Серу потиче једна моћна кула о времену чијег зидања сведочи натпис из 1350. године (в. нап. 407 овог коментара); њен градитељ био је локални великаш Орест који се спомиње и у документима из година српске власти над Сером. Уп. *А. Дероко,* Неки споменици из српског времена у Серезу и околини, Споменик САН 106 (1957) 62 сл.; *OciupolopcKu,* Серска област 90, н. 35 (= Сабрана дела IV, 542, н. 35). *Soulis,* Serbs 153 верује да је Орест био управник Сера. Године 1354. управник (кефалија) Сера по свој прилици је био грчки великаш Дука Нестонг; тада је српски цар упутио посланство папи Инођентију VI у Авињон у чијем саставу се налазио и Nestegus cephalia Serenus. Cf. *Соловиев,* Греческие архоНibi 282, *Soulis,* Serbs 260, n. 4. Документи из времена владе Стефана Душана дају занимљиве податке о локалним великашима који су му пришли и као награду добили одређене функције. Октобра 1348. сачињен је судски акт о сељацима метоха у Јежеву манастира Алипиу на коме су потписана и двојица световњака: царев, односно Душанов слуга (δοῦλος) Атанасије Скулисим и велики хетеријарх Јован Гавра. Cf. Actes de Kutlumus, ed. *P. Lemerle,* Paris 1945, No. 21, 93; *М. Живојиновић,* Судство у грчким областима српског царства, ЗРВИ 10 (1967) 201. Световњак Сергије Синадин био је октобра 1348. протекдик а октобра 1354. скевофилакс серске митрополије. У митрополији Зихне скевофилакс је октобра 1353. био световњак Лав Констомир. Уп. *Живојиновић* Судство 211 сл. О грчким великашима који су пришли Стефану Душану уп. *Соловиев,* Греческие архоти 279—281, 284. О бројним духовним лицима која су за време српске власти службовала у митрополијама и судовима Сера и шире околине уп. *Живојиновић,* Судство 197—249.

392 Још је *Флоринскии,* Славнне и Византм II, 101 сл. уочио драгоцен податак да је Манојло Асен био предводник серских великаша наклоњених Стефану Душану. Уп. *Новаковић,* Струмска област 35; *Соловиев,* Греческие архонтвх 279. Сам Јован Кантакузин наглашава да је Манојло Асен стриц његове жене, дакле један од синова бугарског цара Јована III Асена. Cf. *Trapp,* Genealogie der Asanen 167; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1505. *Soulis,* Serbs 25 омашком наводи да је у питању Михајло Асен. У једном занимљивом памфлету из XIV века налазе се подаци о неком Асену, стрицу царице Ирине Кантакузин, као и о Јовану и Манојлу Асенима. У тексту није наведено име тог Асена који је боравио у Серу, па издавач X. Хунгер сматра да се он звао Константин или Иеак; он не познаје податак из историје Јована Кантакузина који показује да се он звао Манојло Асен. Cf. *H. Hunger,* Anonymes Pamphlet gegen eine byzantinische „Mafia", Revue des ćtudes sud-est europćennes 7 (1969) 101 sq.

393 Константин Палеолог је син деспота Михајла Кутрула и Ане, друге кћери цара Михајла VIII Палеолога; он је још 1321. добио титулу великог папије, а 1342. протосеваста. Имао је сина Андроника, а из следећег податка да му је Димитрије Цамплакон био зет излази да је имао и ћерку Евдокију. Cf. *Papadopulos* Genealogie 30, No. 48 *R. Guilland,* Maitre de l'hotel de Tempereur, REB 3 (1945) 208 (= Recherches I,

рије Цамплакон,[394] бринући ће о стварима Ромеја, деловали су против оних који раде за ствар Трибала и сав труд су уложили да такав град не отпадне од државе Ромеја и упутили су посланике цару [Јовану Кантакузину], тражећи помоћ.[395] Сазнавши за то, цар одлучи да треба Краља преко посланства да обавести да ће, ако се повуче од Сера и сам чувати заклетве и уговоре, а ако их он први прекрши, поћи ће на њега са персијском [турском] војском. И пошто се одлучио, пославши Јована Вријенија,[396] затражи да се повуче [Стефан Душан] од Сера, јер њему [Јовану Кантакузину] град припада и да убудуће не узнемирава ни њега [Сер] нити други од градова потчињених Ромејима. Јер, да ће се он увек сећати благонаклоности и поштовања које је уживао боравећи код њега [Краља] и сматра да је праведно да се увек сећа доброчинстава. А због тога, када се он [Краљ] код Верије одрекао уговора и затим отворено заратио и јавно раскинуо заклетве и уговоре, он се [Јован Кантакузин] није разгневио нити је желео да се свети, него да обнови уговоре и заклетве и узвраћао је, колико је могао, захвалношћу за пријатељство. Ако он не послуша и неће да се одрекне од кршења уговора и наношења неправде, него опседа градове, нека га [Јована Кантакузина] не оптужује ако буде узвратио, као оног који је раскинуо уговоре и био незахвалан према доброчинитељу, када му је највише требало. Цар [Јован Кантакузин] је тако преко посланства јавио Краљу;[39]? а истовремено водећи војску пође према Христопољу и улогори се у селу названом Гаврилово (ἐν κώμῃ τοῦ Γαβριήλ)

254); *Теохаридис,* Τζαμπλάκωνες 172, н. 2; *Soulis,* Serbs 25 sq. *Matschke,* Konstantinopel 244, 227 каже да је Константин Палеолог отишао у Čер и пришао Гију од Лузињана, јер се надао да ће тиме спасти своју кућу у граду а и стећи нове поседе. Сродство Константина Палеолога са Димитријем Цамплаконом види се и из једне фрагментарно сачуване повеље коју је објавио *G. J. Theocharides,* Eine Vermachtnisurkunde des Gross-stratopedarchen Demetrios Tzamblakon, Polychronion, Festschrift F. Dölger zum 75. Geburtstag, Heidelberg 1966, 489—491.

394 Велики стратопедарх Димитрије Цамплакон је син великог папије Алексија Цамплакона, а био је ожењен Евдокијом, ћерком горе споменутог Констацтина Палеолога. Доследан у антисрпском ставу Димитрије Цамплакон је после српстсог освајања Сера напустио град и склонио се у Христопољ; заједно са супругом спомиње се у документима после 1362. године. Cf. *R. Guilland,* Le stratopedarque et le Grand stratopedarque, BZ 46 (1953) 80 sq. (= Recherches I, 509); *Теохарuguc,* Τζ-, μπλάκωνες 171; *Theoharides,* Eine Vermächtnisurkunde des Demetrios Tzamplakon 487 sq., 494; *Soulis,* Serbs 25 sq.

[395] Природно је да су у Серу постојали утицајни локални великаши који су сматрали да град треба да остане под византијском влашћу. Из Кантакузиновог излагања види се да су их предводили Константин Палеолог и Димитрије Цамплакон.

396 ОВО је усамљен податак о Јовану Вријенију који је као изасланик Јована Кантакузина ишао у табор српског краља. Cf. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 3255.

[397] У опису честих преговора са Стефаном Душаном Јован Кантакузин увек истиче да му је указивао неизмерну захвалност за пријателлки дочек на српском двору у лето 1342. године. Те преговоре региструје *Новаковић,* Струмска област 34 сл. У анализи структуре Кантакузиновог дела *Kazhdan,* Histoire 306 уочава да се у н>ему наводе и царева писма, па као један од примера даје и ово посланство које је носило писмо српском краљу.

да би се стигавши до Сера, побринуо и о другим градовима који су страдали од трибалског рата.[398]

(*Cant.* И, p. 534, 21—p. 536, 14)

Алексије Аиокавк се налази у шешком иоложају, јер су сеи градови на коину ирисшали уз Јована Каншакузина. Зашо он сшвара иланове за даљу борбу и одбрану Царшрада.[399]

Лешо 7345.400

57

СТЕФАН ДУШАН СЕ ПОВЛАЧИ ОД СЕРА

После изненадно1 убисшва Алексија Аиокавка у Царшраду ирисшалице Јована Каншакузина су му слали иисма и иозивали ía ga дође и освоји иресшоницу. Писма исiиоi садржаја сшижу Јовану Каншакузину у село Гаврилово и og суйру1е Ирине и ирисшалица из Дидимошике.

А истог дана врате се и посланици послати Краљу и јаве да је Краљ и пре него што су они стигли отступио од Сера у своју земљу, бојећи се напада Персијанаца [Турака], јер је јављено да ће напасти. Када су они [посланици] пристигли тамо где је он [Краљ] био и обавестили га о посланству да је одговорио да је и сам увидео шта је право и да се због тога и повукао од становника Сера, којима ће цар моћи да се служи као својима.[401] Рекоше посланици да је становницима Сера потребно велико старање, између осталог да буду истеране и присталице Краља, јер они не би допустили да гомила мирује, него ће их завести да приђу Краљу, уколико уживају слободу.[402]

(*Cant.* П, ρ. 546, 7—17)

Јован Каншакузин сам не зна за шша да се одлучи: да ли да крене на Царшрад или да се окрене зашшиши Сера. Сазива све великаше и шурске

[398] *Новаковић,* Струмска област 35 региструје податак да се са читавом војском Јован Кантакузин упутио према Христопољу. Село Гаврилово се налазило близу Сера, јер је Јован Кантакузин желео да прво помогне овом граду, чији су се житељи нашли у великој невољи.

[399] Када се Јован Кантакузин нашао у селу Гаврилову, Алексије Апокавк је вероватно већ био убијен у престоници. Овде цар писац износи неке раније идеје великог. дукса за борбу против узурпатора који је уз помоћ Селџука освојио велики део Тракије.

[400] За хронологију в. нап. 389 овог коментара.

[401] Стефан Душан је вероватно страховао да његове снаге нису довољне за борбу против Јована Кантакузина и савезника Селџука. *Новаковић,* Струмска област 35 наглашава да је Момчилова територија пресецала пут од Цариграда и Тракије према Серу, али када је Момчило пао ситуација се променила: сада су Турци могли да са истока несметано стигну до Сера.

[402] О присталицама краља Стефана Душана у Серу в. нап. 391 овог коментара.

заиоведнике, захшевајући og оβажоí ga će изјасни. Већина је била за шо ga се одмах крене на Царшрад, а Јован Каншакузин је хшео да извесну иажњу иосвеши и Серу.[403] *То цар објашњава на скуиу.*

Јер Сер није незнатан град и као за потцењивање, већ велики и диван и потребно је да остане у држави Ромеја. Због тога сматрам да одмах треба сва остала војска да иде на Визант, а да ја, узевши три хиљаде војника, стигнем у Сер, да један дан са њима останем и да их удостојим неке бриге, а затим, пошто одатле истерам Краљеве присталице, да се поново вратим. А пошто остала војска због оптерећења и мноштва мора да чешће таборује, нећемо закаснити, будући да смо лако наоружани и малобројни и веома лако ћемо пут превалити.[404] И бригу ћемо испољити за Сер тако знаменит град, а ништа нећемо закаснити у походу на Визант. А ако лишени нечег што је неопходно да освојимо сада Визант, постоје не мале наде да се то убудуће оствари, а Сер, ако би занемарен потпао под Краља, њега да повратимо никаква нада не постоји, будући да одваја друге градове Македоније од остале државе Ромеја, баш зато што лежи на граници.[405]

(*Cant.* П, ρ. 547, 24—p. 548, 17)

Помеде Јована Каншакузина ирихвашили су окуиљени ромејски великаши, а суирошсшавили су се шурски заиоведници који су смашрали да шреба одмах иоћи на сам ЦарШрад.

[403] Смирнски емир Умур, стари савезник Јована Кантакузина, боравио је од пролећа 1345. године са војском у Тракији, а уз њега је био и Сулејман, син лидског емира Сарухана. Са силом од 20.000 људи они су претстављали значајну помоћ за Јована Кантакузина, који је захваљујући тој околности и победио Момчила под бедемима Перитеориона. Cf. *Leinerle,* Emirat d'Aydin 204—211; *Nicol,* Kantakouzenos 59.

[404] АКО су веродостојни редови Јована Кантакузина о саветовању са византијским војним заповедницима и Селџуцима, онда показују да је он тачно уочио значај Сера за даљи ток борбе са српским краљем. Све што је уследило после српског освајања Сера (септембра 1345) сведочи да је била оправдана брига Јована Кантакузина о заштити овог важног града од српске опасности. Међутим, како тачно упозорава *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 364 Јован Кантакузин је ипак под притиском савезника Селџука пошао према Цариграду, што је омогућило Србима, да 25. септембра 1345. године освоје Сер.

[405] Ови редови су веома важни за одређивање представа Јована Кантакузина о географском појму Македоније. Још је *Флорински,* Славлне и Византии II 101 уочио њихов значај, упозоривши да је Сер као добро утврђен град стајао на међи источног и западног дела царства; његово освајање омогућавало је запоседање читаве Македоније са истока. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 200, н. 1 верује да је грчки текст овде искварен, па полази од латинског превода: Sin Pherae negligentia nostra sub Cralis potestatem venerini, ipsas recuperandi nulla spes supererit: nee alias urbes Macedoniae, inter quas velut confinium sita, a cetero imperio Romano eas dividit. На основу тога С. Кириакидис закључује да цар писац овде ставља Сер као границу македонских градова који би се налазили даље према западу са друге стране Струме; под Македонијом Јован Кантакузин подразумева област између Струме и Вардара, дакле територију солунске теме. Међутим, *Максимоеић,* Виз. управа 30, н. 48 не верује да Јован Кантакузин изједначује одређене географске појмове са савременим административним целинама; сматра да већ сам податак да се Сер налази у Македонији говори против тезе С. Кириакидиса.

Сеишембар 1345Л

58

СТЕФАН ДУШАН ОСВАЈА СЕР И КРУНИШЕ СЕ ЗА ЦАРА

Јован Каншакузин је сшраховао да Сер и друш Iрадоеи Македоније не ириђу срском краљу и шражио је од Турака да се одмах враше у Македонију. Када су у шо ови већ били убеђени, одлуче да се враше у Малу Азију.

А цар [Јован Кантакузин] стиже у Дидимотику, веома жалостан због Сера и других градова по Македонији. Јер, плашио се да их не освоје Трибали, што се дабогме касније и десило. Наиме, пошто је Краљ сазнао да је персијска [турска] војска прешла на Исток, поново напавши Сер, освоји га деловањем његових присталица унутра, јер су искористили прилику.[407] После тога, он охоло мислећи и освојивши већи део државе Ромеја, прогласи себе царем

406 Хронологија одломка зависи од датирања освајања Сера које се може прецизно одредити. Старија наука је тај вепики успех Стефана Душана датирала у октобар или јесен 1345. године. Уп. *Јиречек,* Историја 1,221; *Соловјев-Мошин,* VII. У грчком кодексу бр. 62 манастира св. Јована Продрома на Меникејској Гори недалеко од Сера налази се драгоцена белешка да су у суботу 24. септембра IV индикта 1345. године у 3 часа српски гардисти (φύλχκες) освојили серску тврђаву, а да је у недељу 25. септембра краљ Стефан Душан ушао у доњи град и да је присуствовао служби у митрополији. Иако је белешку познавао још *Е. Сшрашис,* Ἱσαορία της πόλεις Σερρών από των αρχαιοτάτων χρονών etc., Čер 1916, 65, на што је указао N. Veis у приказу ове књиге (cf. Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 8, 1931, 380 sq.), она је у нашој науци остала незапажена све до прилога *А. Соловјева,* Цар Душан у Серезу, ЈИЧ 1 (1935) 472—477. Аутор с правом верује да је у питању савремена белешка о српском освајању Сера, које је отада у свим истраживањима прецизно датирано у 24. септембар 1345. године. Cf. Lemerle, Philippes 199, n. 3; Soulis, Tsar Stephan Dušan 127; idem, Notes of the History 373, n. 1; G. *Ostrogorsky,* La prise de Serres par les Ture, Byz. 35 (1965) 302 (= Сабрана дела IV, 243); *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 361, n. 4; *Nicol,* Kantakouzenos 60; *Пурковић,* Српски патријарси 14; *Soulis* Serbs 175, n. 151; Историја српског народа!, 523 *(Б. ФерјанчиК).*

407 Освајање Сера, после низа покушаја који су уследили током неколико година (1342—1345), претстављало је велики успех Стефана Душана. Није се радило само о поседању великог и богатог града, постављеног на изванредном стратегијском месту, већ и о освајању читаве области, чији је природни центар био Сер. Уп. *Новаковић,* Струмска област 1; *Јиречек,* Историја!, 221; *Пурковић,* Српски патријарси 14. *Новаковић,* Струмска област 13, 22 сматра да је област Сера обухватала средњу и доњу Струму до њеног ушћа, али и да се простирала далеко према истоку све до близу Марице. У овим закључцима С. Новаковић је полазио од уверења да је држава Стефана Душана према истоку допирала до обала Марице (в. нап. 122 коментара за вести Нићифора Григоре). Полазећи од освајања Сера, значајног и богатог византијског града, што му је омогућило да запоседне и низ околних градова, Стефан Душан је желео да тај успех јавно искаже. Већ 15. октобра 1345. године у писму млетачком дужду он се титулише као „dominus totius imperii Romaniae". Cf. *Ljubio,* Listine II, 278. Октобра 1345. године Стефан Душан је издао свечану грчку хрисовуљу манастиру св. Јована Продрома на Меникејској Гори недалеко од Сера коју је потписао као „краљ и самодржац Србије и Романије". Cf. *Guillou,* Prodrome No. 57, 124—131. О тим документима cf. *Флорински,* Славлне и Византш II, 108; *Јиречек,* Историја I, 221; *Соловјев,* Цар Душан у Серезу 472; *Радојчић,* Српски сабори 123, н. 1; *Пурковић,* Српски патријарси 14. *ЉБ. Максимовић,* Грци и Романија у српској владарској титули, ЗРВИ 12 (1970) 75 констатује да је то први пут да се термин Романија јавља у српској владарској титули, што тумачи као последицу великих Душанових освајања. Исти аутор (стр. 64) упозорава да се термин Грчка или грчке земље и раније јавља у српским документима Стефана Душана, као резултат великих освајања после 1342. године. Поседање важног града Сера није само донело

промене у званичној титулатури Стефана Душана већ га је потстакло и да помисли на узимање царске круне, чиме би се бар формално изједначио са суседним владарима византијским и бугарским царевима. Свечани чин царског крунисања Стефана Душана обављен је у Скопљу 16. априла 1346. године о чему говоре Јован Кантакузин и Нићифор Григора (в. нап. 125 коментара за вести Нићифора Григоре). Међутим, постоје јасне индиције да се према византијским узорима Стефан Душан претходно прогласио за цара, а тај свечани чин обављен је неколико месеци пре царског крунисања. Одавно је позната грчка хрисовуља светогорском манастиру Ивирону из јануара 1346. године, коју је Стефан Душан већ потгшсао као цар и самодржац Србије и Романије. Уп. *Соловјев-Мошин,* бр. 6, 38—41. На основу тих сигурних индиција још је *Флорински,* Славлне и Византил II, 111 сматрао да се последњих месеци 1345. године Стефан Душан у Серу прогласио за цара. /. *Радонић,* Када је ударен темељ и када је сазидана Душанова црква св. Арханђела Михајла и Гаврила на Бистрици код Призрена, Летопис МС 180 (1894) 83 сл. датирао је то проглашење у новембар-децембар 1345. године, или најкасније у почетак јануара 1346. године. Уверен да је Стефан Душан са супругом Јеленом зимовао у Серу, *Ноеаковић,* Струмска област 24 сматра да је царско проглашење обављено на празник св. Арханђела, који је био крсна слава Немањића. Истовремено је тај чин повезивао са сазивањем државног сабора. Идеју о сазивању сабора у зиму 1345—6. године прихватио је *Јиречек,* Историја I, 221 којом приликом је Стефан Душан проглашен за цара. *Николић,* Цар Душан 97, н. 1 сматра да је Душан проглашен за цара октобра 1345. године на државном сабору, чији састав чак и наслућује. Српски владар је тада имао право на грчку царску титулу, јер је држао и грчке области. *Сшанојевић,* Цар Душан 55 сл. је такође веровао да се Душан прогласио за цара непосредно после освајааа Сера, придобивши за овај чин пре свега грчке поданике и свештенство. Зиму 1345—6. године Стефан Душан је провео у Серу, преговарајући са грчким великашима и свештенством о признавању новог стања. Историја народа Југославије I, 358 такође сматра да је Душаново царско проглашење обављено на државном сабору крајем 1345. године. *Радојчић,* Српски сабори 122 сл. остао је крајње резервисан према идеји да је Душаново царско проглашење обављено на државном сабору, јер је сумњао да је тих бурних дана такав скуп могао бити сазван у Серу, граду на самом крају српске државе. Веровао је да се тај свечани чин могао обавити и пред неким другим скупом. Хронологија проглашења Стефана Душана за цара постаје много јаснија захваљујући једном његовом грчком документу. У издању грчких повеља српских владара објављена је општа хрисовуља краља Стефана Душана светогорским манастирима, датирана са новембром 1345. године. Уп. *Соловјев-Мошин,* бр. 5, 30—35 (Њен текст је први пут са доста грешака објављен у часогшсу Γρηγόριος ό Παλαμάς 3, 1919, 331—333). Полазећи од тог старијег издања, још је *М. Ласкарис,* Повеље српских владара у грчким публикацијама, Прилози за КЈИФ 8 (1928) 187 сл. тачно уочио да новембар 1345. године претставља сигуран terminus post quem царског проглашења Стефана Душана, а да са друге стране стоји јануар 1346. године као друга временска међа тога важног чина. Према томе Душан се прогласио за ifiipa „Најраније крајем новембра, а по свој прилици тек у децембру 1345. г.". Таква хронологија прихваћена је у каснијим истраживањима. Cf. *Соловјев,* Цар Душан у Серезу 472 сл.; *Soulis,* Notes on the History 373; *Soulis,* Serbs 29; *Ostrogorsky,* La prise de Serres 302, n. 3 (= Сабрана дела IV, 243, н. 3); *Nicol,* Kantakouzenos, 60; *Пурковић,* Српски патријарси 14, 47, н. 16. У Историји српског народа I, 527 *(М. БлшојевиК)* се као датум Душановог царског проглашења предлаже Божић (25 децембар) 1345., а верује се да је неопходан предуслов за тај чин био споразум са светогорским монасима, чије су одредбе садржане у општој Душановој хрисовуљи светогорским манастирима (новембар 1345). У Серу, великом и напредном граду, живело је много Грка међу којима је Стефан Душан имао доста присталица још у време док је покушавао да освоји град. После освајања пришли су му бројни локални великаши (в. нап. 391 овог коментара). Из времена српске власти у Серу сачуван је занимљив натпис на градској кули коју је подигао Орест за владе цара Душана 1350. године. Према ранијем читању натгшса (cf. *Н. Веис,* ΟΙ κτιστεί εν Σέρρας πύρ/ον της αύ,ούστης 'Ελένης, Виз. врем. 20, 1914, 302 sq.) овде је споменуто име Душанове супруге Јелене, што је понављано у разним варијантама читања. В. сажету дискусију *Soulis,* Notes of the History 277—279; *Осшро!орски,* Серска област 89 сл. (= Сабрана дела

Ромеја и Трибала (βασιλέα εαυτόν άνηγόρευε 'Ρωμαίων και Τρφαλών), а сину додели достојанство Краља (την του Κράλη προσηγορίαν).[408]

(*Cant.* П, ρ. 551, 17 —ρ. 552, 2)

Јован Вашац, еелики сшрашоиедарх и човек Јована Каншакузина, паиадао је на околину Царшрада.

Пролеће 1347.[409]

59
ПОСЛАНСТВА ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА СТЕФАНУ ДУШАНУ И НЕУСПЕО ПОХОД МАТИЈЕ КАНТАКУЗИНА ПРОТИВ СРБШЕ

Пашријарх Исидор је у Влахернској цркви венчао младо1 цара Јоеана V Палеолош са Јеленом, ћерком Јована Каншакузина.[410]

IV, 542 сл.); *Soulis,* Serbs 153 sq. Нови покушаји тумачења овог занимљивог натписа донели су резултат, тако да је постало јасно да се у њему спомиње само цар Стефан Душан, а не и његова жена Јелена. Уп. *А. Дероко,* Неки споменици из српског времена у Серезу и околини, Споменик САН 106 (1957) 62 сл.; *OciuроіорСKU,* Серска област 89 сл. (= Сабрана дела IV, 542 сл.). Поставља се питање какву је функцију у Серу имао Орест, градитељ споменуте куле, који је познат и из других временски блиских извора. Уп. *Соловјев,* Греческие архонтБ! 280 sq.,; *Осшрошрски,* Серска област 89—91 (= Сабрана дела IV, 542 сл.). Орест је по својој прилици био намесник, (кефалија) Сера, па је у томе својству и саградио споменуту кулу. Уп. *Осшрошрски* Серска област 89 сл. (= Сабрана дела IV, 542) *Soulis,* Serbs 153. На кули је сачуван опеком изведен цртеж шлема са стилизованом претставом двоглавог орла. Уп. *Соловјек,* Цар Душан у Серезу 475—477; *Шкриванић,* Оружје у средњовековној Србији, 151, 155. Стефан Душан је придавао велики значај Серу о чему сведочи и промена на челу црквене организације града. Непосредно после освајања он је за митрополита Сера поставио свог пријатеља Јакова, првог игумана манастира св. Арханђела код Призрена (о њему в. *С. Станоевич,* Серскии митрополит Иаков, Sem. Kond. 10, 1938, 95 сл.; *Ђ. Си. Радојичић,* Јаков серски, књигољубац и песник српски XIV века, Летопис МС 390, 1962, 327 сл.). Јаков је на том положају остао све до смрти пред крај 1360. године. Уп. *ОсШрошрски,* Серска област 104, 106 сл. (= Сабрана дела IV, 561 сл., 564).

408 о царском крунисању Стефана Душана говори и Нићифор Григора, чији је опис нешто садржајнији од овог у делу Јована Кантакузина. В. нап. 125 коментара за вести Нићифора Григоре).

409 Као ни други византијски историчари тако ни Јован Кантакузин нема чврст хронолошки систем у описивању догађаја, који би помогао да се одреди њихова хронологија. Једно од бројних хронолошких нејасних места је и ово о посланствима српском цару и о неуспелом походу Матије Кантакузина против Срба (о томе в. нап. 414 овог коментара). Још је *Новаковић,* Струмска област 39 датирао поход Матије Кантакузина у лето 1347. године, што се понавља у Историји српског народа I, 543 *(С. Ћирковић, Р. Михаљчић)* где се поход датира у 1347. годину. Посланство Јована Кантакузина Стефану Душану *Dölger,* Reg. V, No. 2920 је доста прецизно датирао у време после 21. маја 1347. године, јер цар писац овај догађај региструје после описа венчања Јована V Палеолога са својом ћерком Јеленом, обављеног 21. маја 1347. године. У коментару за издање писама Григорија Акиндина посланство се такође датира у крај маја 1347. године. Cf. Letters of Gregory Akindynos, ed. *A. Constantinides Hero,* Washington 1983, 429. Поход Матије Кантакузина са Селџуцима Ф. Делгер датира у пролеће 1348. године (cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2921). *Nicol,* Kantakouzenos 66, 111 се није изјаснио о хронологији посланстава Јована Кантакузина, али поход његовог сина Матије такође датира у пролеће 1348. године. *Soulis,* Serbs 34 sq. датира посланство у март 1348. године.

"ίο После уласка у Цариград (фебруара 1347) Јован Кантакузин је желео да се поново крунише, па је тај свечани чин обавио нови патријарх Исидор(1347—1350). Јован Кантакузин и Нићифор Григора различито датирају ово крунисање: сам цар писац

Пошто је цар [Јован Кантакузин] домаће прилике добро средио, окренуо се и спољним непријатељима. И пославши Краљу посланство, изразио му је многе захвалности за пријатељство и старање које је према њему присутном показао у време када су се његови саплеменици борили против њега и када се прилика укаже да је природно да му истим узврати, пошто доиста међусобне заклетве и уговори нису раскинути. Јер, ако би их било ко прекршио, није праведно оптуживати оног другог ко се брани, пошто, наиме, ниједан закон не забрањује да се брани онај који трпи! И тражио је [Јован Кантакузин] да му врати градове које је после склапања уговора и заклетви са њим узео од државе Ромеја, јер тако је записано у заклетвама.[410a] Наиме, [Краљ] је освојио не само Сер и остале градове и тврђаве Македоније осим Солуна,[411] већ је

іа датира у 13. мај, а Нићифор Григора у 21. мај 1347. године. Cf. Cant. III, 29; Greg. II, 788. Мало касније у истој цркви Богородице Влахерне обављено је венчање младог цара Јована V Палеолога са Јеленом, ћерком Јована Кантакузина; сам цар писац каже да је венчање било осмог дана после његовог крунисања а на празник Константина и Јелене који пада у 21. мај. Cf. Cant. III, 29. Међутим, једна Кратка хроника бележи да је венчање обавио патријарх Исидор који је изабран 17. маја 1347: он је 21 маја крунисао Јована Кантакузина а у четвртак 24. маја венчао је младог Јована V Палеолога са Јеленом Кантакузин, Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 85, No. 48а—48с. Полазећи од тих нових података који потврђују хронологију Нићифора Григоре, *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 368—371 одлучно верује да је Јован Кантакузин поново крунисан 21. маја 1347. године; ранији датум самог цара писца мора се одбацити, јер је Исидор изабран за патријарха тек 17. маја 1347. године; венчање Јована V Палеолога са Јеленом Кантакузин он датира у 24. мај 1347. године. Ту хронологију прихвата *Nicol,* Kantakouzenos 65, 135 sq., а овде је она важна ер одређује време преведеног одломка из дела Јована Кантакузина.

41оа После освајања Цариграда и сређивања стања у престоници Јован КантаЈкузин је одлучио да покуша да се споразуме са Стефаном Душаном још увек својим најопаснчјим непријатељем. Одашиљање византијског посланства региструје старија историографија (уп. *Јиречек,* Историја I, 224 сл.), али понекад сувише смело тумачећи царево редове. Још је *Новаковић,* Струмска област 38 сл. веровао да тон излагања Јована Кантакузина показује да му је после освајања Цариграда српски цар упутио изасланике, честитајући му постигнути успех; тиме је желео да извуче кориет из новонастале ситуације. Чини се да редови Јована Кантакузина не дају основ за такву интерпретацију. *Dölger,* Reg. V, No. 2920 је покушао да одреди на које уговоре је Јован Кантакузин потсећао Стефана Душана; погрешно је претпоставио да се ради о примирју склопљеном у јесен 1341. године (в. нап. 24 овог коментара). *Soulis,* Serbs 34 sq. наводи да је крајем марта 1348. године Јован Кантакузин послао изасланике Стефану Душану, покушавајући да га убеди да напусти освојене византијске територије, али су се посланици вратили необављена посла. Извесно је да византијски цар овде има у виду уговор о савезу и заједничкој борби закључен лета 1342. године; током читавог описа преговора са Стефаном Душаном после 1342. године Јован Кантакузин се увек позива на тај уговор, који је српски краљ потврдио и свечаном заклетвом.

411 Природно је претпоставити да Стефан Душан није остао само на запоседању важног града Сера, већ да је желео да својој пространој држави припоји још неке градове и области према истоку. Тиме су углавном била и завршена српска освајања на овој страни. О тим освајањима говори овде и Јован Кантакузин, доста уопштено наглашавајући да се ради о градовима и тврђавама Македоније осим Солуна, Још је *Флоринскии,* Андроник МладшиИ 8, н. 2 упозорио да Јован Кантакузин

и новцима и великим обећањима подмитивши најмоћније (δυνατωτάτους) међу становницима Верије, придобио их да протерају царевог сина Манојла и њему предају град (πάλιν). То је дуго жалостило цара. Царев син је тада боравио у Тесалији код ујака Јована Анђела.[411a]

А Краљ када је примио посланство, с једне стране није могао да ништа праведно супротстави разлозима (λόγοις), него се сложио да су уговори тако сачињени, али са друге стране није хтео да преда градове, него је прибегао правдањима и изговорима који не

овде наводи само да је Стефан Душан освојио Македонију, а намерно прећуткује запоседање Акарнаније и Епира (крајем 1347 и почетком 1348). Међутим, Т. Флорински упозорава да цар писац ипак говори о српском освајању ових области; то чини у опису преговора са Стефаном Душаном под Солуном крајем 1350. године (в. нап. 553 овог коментара). Чини се да је за домет Душанових освајања према истоку и југоистоку јаснија констатација Нићифора Григоре да је српски краљ освојио крајеве све до теснаца Христопоља осим Ссшуна (в. нап. 122 коментара вести Нићифора Григоре).

411а JJ₃ излагања Јована Кантакузина није јасна хронологија Душановог освајан>а Верије. Још је *Флоринскии,* Славлне и Византил II, 100, н. 1 тумачио да цар писац говори о освајању Верије као о ранијем догађају који се десио у 1345. години, када се читава Македонија осим Солуна нашла под српском влашћу. *R. J. Loenertz,* Note sur ime lettre de Demetrius Cydones ä Jean Cantacuzene, BZ 44 (1951) 407 (= Byzantina et Francograeca I, Roma 1970, 281 sq.) узгред напомиње да је Манојло Кантакузин остао у Верији најкасније до краја 1346. године, када су град освојили Срби. *Nicol,* Kantakouzenos 67 само констатује да је Стефан Душан 1345. освојио Верију, али на другом месту (р. 123) напомиње да је то било почетком 1347. године. Исто: *Soulis,* Serbs 35. У недавно објављеној књизи *Nicol,* Despotate II, 129 освајање Верије датира у 1346. годину. У опису збивања из грађанског рата *Хионидис,* Ἱστορί« 46 сл. датира српско освајање Верије и Касторије у 1345. или 1346. годину [исту хронологију освајања Верије предлаже и *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 132, мада на другом месту (р. 87) каже да је Манојло Кантакузин остао у Верији до 1347. године]. Чини се да је хронолошки комплекс излагања Јована Кантакузина јасан: у опису посланстава и покушаја да се поново нагоди са Стефаном Душаном он му пребацује за учињена освајања. Зато верујемо да је у праву Т. Флорински који је српско освајање Верије датирао у 1345. годину, када су освојени и други градови Македоније. Уп. Истории Византии III, 148. Међутим, значајно је да постоје разлике у опису начина којим је Стефан Душан освојио Верију. Сам Јован Кантакузин каже да је Душан новцем придобио најугледније житеље да му приђу, док Нићифор Григора тврди да су становници Верије, нашавши се без заштите, одлучили да се предају Стефану Душану (в. одломак 77 превода вести Нићифора Григоре). *Флоринскии,* Славнне и Византии II, 100 је веровао да су становници градова у Македонији одлучили да прихвате Стефана Душана, уверени да ће им нова власт донети сигурност и као пример наводи случај Верије. *Хионидис,* Ἱστορίχ 47 уочава разлику у излагању двојице савремених историчара, али се не изјашњава о вредности споменутих верзија. Извесно је да су о судбини Верије одлучивали локални аристократи, али се поставља питање да ли су били поткупљени од српског краља или су сами одлучили да му предају град. Може лако бити да су оба фактора утицала на њихове поступке. *Францес,* Классоваи позицил 93 сматра да су у тренутку напада Срба на Верију њени житељи устали против Манојла Кантакузина. Занимљиво је да је у време управе Манојла Кантакузина у Верији боравио славни беседник Димитрије Кидон који у једном писму Јовану Кантакузину хвали врлине његовог сина; писмо је настало у Верији лета 1345. године. Cf. *Loenertz,* Note sur une lettre 408; *Nicol,* Kantakouzenos 123. После напуштан>а Верије Манојло Кантакузин се склонио код Јована Анђела који је у име Јована Кантакузина управљао Тесалијом.

садрже ништа разумно.[412] А цар је [Јован Кантакузин] затим послао и друго посланство и опет затражио да му према уговорима уступи градове. А ако не би хтео, запретио је да ће заратити и захтевао је да се њему не приписују будућа убиства и робљења. Јер, пошто је војска Ромеја уништена грађанским ратом, нужно је да се користи савезништвом варвара. Препоручио је да пошто размисли [Краљ] учини оно што је потребно. А како Краљ ни после овог посланства не учини ништа што је потребно, него опседаше и преостале градове, цар [Јован Кантакузин] пославши посланство зету Орхану, затражи војску.[413] И појави се више од десет хиљада варвара, којима су заповедали Сулејман са браћом, синови Орхана.[414] Цар одмах посла са њима и сина Матију као заповедника војске Ромеја и нареди да, пошто без опасности пређу границу ромејске државе, сместа нападну Трибале. А варвари тек што прошавши поред бедема града Христопоља, ступише у Мигдонију, па сазнавши да су они градови под Краљем,[415] одмах крену у пљачку, мало се обазирући на заповеднике, па по Мигдонији сва села уништише и градове

412 О посланствима Јована Кантакузина на српски двор говоре и неки други савремени византијски извори. Пре свега Нићифор Григора, који сгшмиње само једно посланство (в. нап. 138 коментара за вести овог писца), али и Григорије Акиндин који у једном писму Максиму Ласкарису Калоферу чак наводи да је царев изасланик Србима био монах Атанасије (в. превод вести овог писца). *Noemoeuh,* Струмска област 38 тачно преноси смисао царевих вести да Стефан Душан није порицао да према уговорима треба да врати градове, али да то није хтео да учини. *Јиречек,* Историја I, 224 следи речи Јована Кантакузина, наглашавајући да је српски цар одговорио празним фразама. *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 177, n. 46 сматра да Византинци називају варварима и оне који крше заклетве и споразуме, па као доказ наводи и податке о овом посланству српском цару. Чини се да пример није згодно изабран, јер Јован Кантакузин овде не употребљава реч варвари. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 123 sq. исправно уочава да се овде не каже о којим се градовима ради, али претпоставља да су у гштању Сер и градови Македоније.

413 Полазећи од хронологије првог посланства (в. нап. 409 овог коментара), *Dölger,* Reg. V, No. 2921 другу мисију датира у време између 21. маја 1347. и пролећа 1348. године. *Новаковић,* Струмска област 38 сл. уочава важну чињеницу да Јован Кантакузин оптужује српског владара за опседање још неких градова; пошто сматра да су се српска освајања према истоку простирала све до Марице (в. нап. 411 овог коментара), он у тој алузији види баш градове источно од Христопоља. Такво домишљање се мора одбацити, јер српска граница према истоку није ишла даље од Христопоља. У овом пасусу *Lemerle,* Philippes 200, n. 4 распознаје диван пример правдања Јована Кантакузина, државника и политичара, за позивање Турака да му помогну у борби за царски престо.

414 У жељи да осигура помоћ Османовог сина витинијског емира Орхана, чија је снага муњевито расла у турском свету Мале Азије, Јован Кантакузин му је У лето 1346. године дао руку своје друге ћерке Теодоре. Cf. *Lemerle,* Emirat d'Aydin 175, 252; *Werner,* Die Osmanen 131; *Nicol,* Kantakouzenos 134. Сада је Јован Кантакузин могао да то користи и да од Орхана тражи помоћ у борби против Стефана Душана. *Dölger,* Reg. V, No. 2934 датира Кантакузиново посланство Орхану у пролеће 1348. године.

415 Под Мигдонијом се разуме област између Месте и Струме (в. нап. 383 овог коментара). Ове цареве речи *Флоринскии,* Андроник Младшиа 8 је схватао као, доказ да су Византинци непосредно пре тога изгубили област Мигдоније. *Soulis,* Serbs 176, n. 154 наводи цареве речи да су Турци, прошавши поред Христопоља, пљачкали тамошње градове који су стајали под српском влашћу. То је за њега један од доказа да је територију западно од овог града држао Стефан Душан.

опљачкаше, многе побише а не мали број заробише. И гонећи силан борбом задобијени плен, крену натраг и пређу преко Хелеспонта у своју земљу.[416]

(Cant. III, ρ. 30, 23—ρ. 32, 21)

Јован Каншакузин је веома жалио због оваквих иосшуиака својих шурских савезника.

Пролеће 1347

60

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПРЕБАЦУЈЕ ЦАРИГРАДСКОЈ ВЛАДИ ШТО ЈЕ ПОЗВАЛА КАО САВЕЗНИКЕ СРБЕ И БУГАРЕ

Јован Каншакузин иокушава да нађе излаз из шешке сишуације у царсшву, унишшеном душм грађанским рашом и наиадима сиољних неиријашеља. Сакуиио је уиедне 1рађане у Цариграду не би ли их убедио да своју имовину жршвују за сиас државе. У *оиису шешко1 сшања иошсеђао их је и на следеће.*

Наиме, Трибали, као и Мизи [Бугари] и Персијанци [Турци], па и неки други који су насељавали суседна нам подручја, нису се

[416] О походу савезничке турске војске говори и Нићифор Григора, али погрешно наводи да је Јован Кантакузин тражио помоћ од смирнског емира Умура, који је убијен маја 1348. Cf. Greg. II, 834. То је уочио још *Флоринскии,* Андроник МладшиИ 8, н. 1. *Dölger,* Reg. V, No. 2934, 2936 дословно верује различитим подацима двојице савременика, па сматра да се ради о два посланства из пролећа 1348: једно је ишло витинијском емиру Орхану а друго Умуру, господару Смирне. Податке о неуспешном походу у који је Јован Кантакузин полагао велике наде региструју бројни аутори, као на пр. *Флоринскш,* Славлне и Византил 1, 185; *Новаковић,* Струмска област 38 сл.; *Lemerle,* Philippes 200 sq.; *Werner,* Die Osmanen 132; *Nicol,* Kantakouzenos 66, 111; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 269. *Сулис,* Σερβ κρ^τίχ 58 тачно упозорава да је овај поход покушај Јована Кантакузина као цара да Стефану Душану преотме неке освојене територије. Чинн се да су поједини аутори више исчитавали из царевих речи него што оне дају. Тако је још *Николић,* Цар Душан 135 неосновано тврдио да су Турци освојили Христопољ и да су се са пленом вратили у Малу Азију. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 124 чак сматра да су тада Византинци од Срба повратили област Мигдонију и да су је населили грчким становништвом. Такве комбинације немају потврде у тексту; извесно је само да су код Христопоља Турци прешли на територију Стефана Душана, али да су задовољни пленом брзо одлучили да се врате у Малу Азију.

[417] Хронологија одломка зависи од датирања догађаја описаних на почетку поглавља. Овде Јован Кантакузин говори о додељивању високих дворских титула: деспотске зету Нићифору Анђелу, а севастократорске шурацима Јовану и Манојлу Асенима. Јован Кантакузин је то учинио непосредно после уласка у Цариград фебруара 1347. године. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 76 сл.; *Б. Ферјанчић,* Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 186 сл. Преведени одломак потиче из беседе коју је Јован Кантакузин држао у Цариграду када је на самом почетку владе сазвао претставнике свих слојева престоничког становништва: аристократије, трговаца, свештенства и народа. Изложио им је тежину финансијске ситуације царства и тражио да сви према могућностима помогну да се овакво стање поправи. Cf. *D. Zakythinos,* Crise monetaire et crise economique ä Byzance du XIIIe au XVe siecle, Athenes 1948, 93; *Nicol,* Kantakouzenos 68, Према томе би се овај одломак могао датирати у почетак 1347. године.

задовољавали освојеним за време рата, него стално пркосећи никако нису желели да обуздају лакомост. А ја би радосно гледао онај дан у коме би се, ако се може, казнило све оно што нам је учињено.[4^] Наиме, никако нисам у току рата желео против Ромеја наметнуто савезништво варвара, али сам од непријатеља био у нужду доведен.[419] Јер, они су [непријатељи], лакомислено не хајући за градове и земље, Мизе [Бугаре] и Трибале а и неке друге наговорили да свом снагом нападну на мене.[420]

(Cant. III, p. 36, 22 —p. 37, 17)

Јован Каншакузин оишужује даје царшрадска влада иозвала и Турке у иомоћ за борбу ирошие њеш, обећавши им велике суме новаца.

*Лешо 1349.42*1

61

СОЛУЊАНИ ИЗМЕЂУ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА И СТЕФАНА ДУШАНА

Јован Каншакузин и иашријарх Исидор иослали су Гршорија Паламу новоизабраног архиеиискоиа Солуна да иреузме своју дијецезу. Вођи зилоша су одбили да ΐα ириме, као и царева иисма, објашњавајући да су иришалице Јована V ПалеолошЛ[22]

[4ι8] Тачне су жалбе Јована Кантакузина да се околни непријатељи Срби, Бугари и Турци нису задовољили оним што су запоселн у току дугог грађанског рата, већ да су наставили са освајањима. То у најбољој мери показују освајања Стефана Душана после фебруара 1347. године (в. нап. 553 овог коментара).

[419] У излагању Јована Кантакузина стално је присутна жеља да се оправда за позивање најпре Селџука а онда и Османлија да му помогну у борби за власт, као и против околних непријатеља. Уз њихову помоћ Јован Кантакузин је и однео победу у дугом грађанском рату (1341—1347).

[4-°] Тешко је одређено рећи које је земље и градове царица Ана Савојска обећавала и препуштала Бугарима и Србима да би их придобила као савезнике у борби против Јована Кантакузина. Сам цар писац каже да је Ана Савојска још 1342. године обећала Стефану Душану градове западно од Христопоља осим Солуна под (условом да остави савез са Јованом Кантакузином и да га преда цариградској влади в. нап. 181 овог комгнтара).

[421] Григорије Палама је покушао у лето 1349. године по други пут да преузме солунски архиепископски престо који му је додељен још у лето 1347. године. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2951; /. *Darrouzes,* Les regestes des actes du patriarcat de Constannnople V, Paris 1977, No. 2302; *Soulis,* Serbs 43. *G. Dennis,* The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica 1382—1387, Rome 1960, 54 наводи да је српски цар у јесен или зиму 1349—50. године опседао Солун; тада је Алексије Метохит, син славног 1еодора Метохита, преговарао са Јованом Кантакузином да му отвори капије града

[422] Јован Кантакузин се обратио солунским поглаварима протосевасту Алек-. сију Метохиту и пехарнику (ό επί τραπέζης} Андрији Палеологу са захтевом да приме архиепископа Григорија Паламу. Поред цара писмо је упутио и патријарх исидор, познати исихаста, који је маја 1347. године дошао на чело виззнтијске цркве. После победе исихазма његов духовни вођ Григорије Палама је између маја и августа 1347, године изабран за солунског архиепископа уместо преминулог претход-

И наиме, схвативши [вођи зилота] да цару [Јовану Кантакузину] неће бити лако да их нападне, јер се читава Македонија осим Солуна већ налази под Краљем[423] и да је потребна велика припрема да прође и да се улогори у непријатељској средини, опсевши их, што су сматрали немогућим, а Краљ да би не само паре него што се каже и рођени живот жртвовао да би постао господар Солуна, оддучише да се одрекну цара [Јована Кантакузина] и да му се не потчине и запрете ако их не остави на миру да ће предати град Трибалима, а Краља да заварају како ће, пошто се одметну од цара Ромеја, лакше да му приђу и тиме га убеде да више не ратује већ да добротом и благошћу покуша да их придобије;[424] и тако да они, одбијајући једног на рачун Другог, сами држе град [Солун], што им се за извесно време и остварило.[425]

(*Cant.* III, p. 104, 18 —p. 105, 9)

ника Јакинта. Cf. *Darrouzes,* Regestes No. 2279; *Meyendorff,* Gregoire Palamas 130 sq., 134 sq.; *Soulis,* Tsar Stephan Dušan 135, n. 42; *Soulis,* Serbs 43. Међутим, Григорије Палама није могао да преузме своју дијецезу, јер су житељи Солуна — предвођени зилотима — одбили да га пусте у град. Зато се он привремено склонио на Свету Гору, где је од јесени 1347. до краја пролећа 1348. боравио српски цар Стефан Душан. Тада је дошло до неколико њихових међусобних сусрета о којима даје драгоцене податке патријарх Филотеј у спису о Григорију Палами (в. одломак 2 превода вести овог писца). Исти извор наглашава да је царица Ана Савојска после раскида уговора између Јована V Палеолога и Стефана Душана (1351) омогућила Григорију Палами да преузме свој пастирски положај у Солуну (в. одломак 3 превода вести списа патријарха Филотеја).

423 Житељи Солуна су знали да је Стефан Душан освојио читаву Македонију (в. нап. 411 овог коментара) и да је само њихов град остао изван његове власти. У говору Јовану Кантакузину, састављеном вероватно 1347. Димитрије Кидонједикује што варвари, односно војници српског цара, пљачкају пред капијама Солуна и односе плодове са њива које су засадили житељи града. Cf. Demetrius Cydones, Correspondance I, ed. R. J. *Loenertz,* Città del Vaticano 1956, p. 3 sq., No. 1. У новијој књизи *Soulis,* Serbs 42, 182, n. 12 понавља напомену *Соловјева,* Законодавство 75 да је у лето 1349. војска српског цара опседала Солун.

424 у низу социјалних превирања која је донео нови грађански рат у Византији (1341—1347) најзанимљивији је покрет зилота, настао међу житељима Солуна. Иако је пролазио кроз различите фазе у којима су превагу добијали одређени слојеви солунског становништва, покрет зилота је увек остао противан Јовану Кантакузину. О покрету в. *Р. Браунинг,* Комуната на зилотите в Солун, Истор. преглед VI, 4—5 (1950) 509—525; *Осшротрски,* Историја 479—485; *Е. Вернер,* Народнал ересБ или движение за социалБНО-политически реформБЈ? Проблемм, револшционого движенил в Солуни в 1342—1349 гг., В. В. 17 (1960) 155—202; Истории Византии III, 146 сл. Фебруара 1347. године Јован Кантакузин је преузео власт у Цариграду, али су зилоти у Солуну одбијали да га признају за цара. Године 1349. положај зилота постао је веома тежак, јер је читаво залеђе Солуна стајало под српском влашћу и град је остао потпуно отсечен. Таква ситуација изазвала је кризу у зилотском покрету, па су зилоти помишљали на споразум са српским царем, чије су се чете налазиле у непосредној околини Солуна. Уп. *Вернер,* Народнан ересв 176 сл.; Историл Византии III, 151. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 124 наглашава да би предаја Солуна Стефану Душану не само лишила царство великог трговачког центра, већ би омогућила српском цару да освоји читав запад Византије.

425 Јован Кантакузин је у праву када зилотима пребацује да су лавирали између њега и српског цара,

Гршорије Палама, кош Солуњани нису ирихваишли као археиискоиа, ошишаоје на осшрво Лемнос, Igeje очекшао иомоћ og Јована Каншакузина, који намерава да се са суирушм Ирином замонаши у царшрадском манасширу св. Маманша.[425a] Док је шо ирииремао. . .

. . . стигоше писма из Солуна и од других грађана и од протосеваста Метохита, која су ранију неразборитост и безочност приписивала Андрији Палеологу као кривцу за све, а захтевала су [писма] од њега [Јована Кантакузина] да пружи јаку и што бржу помоћ граду и да не гледа мирно како тек што није пао под Трибале.. ,[426]

(*Cant.* III, p. 108, 10—15)

Присшалице Јована Каншакузина у Солуну на челу са ирошосевасшом Алексијем Мешохишом наиали су на зилоше и Андрију Палеолош. Он је, као и раније, сакуиио морнаре, али су иобеду однеле ирисшалице Јована Каншакузина.

А дакле Палеолог одмах одуставши од сваког покушаја, пошто је протеран из града, оде Краљу а затим одатле на Свети Атос.[42]? А зилоти, пошто више нису могли да заводе народ (δῆμον),

42sa Јован Кантакузин није овога пута остварио своју намеру. О познатом престоничком манастиру cf. *R. Janin,* La geographie ecclesiastique de l'Empire byzantin I. Le siege de Constantinople et le Patriarcat oecumenique, Paris 1953, 326—330.

426 Тешка ситуација Солуна, окруженог српским поседима, довела је покрет зилота у кризу. У граду се осећала несташица животних намирница, што је појачало ту кризу и изазвало расуло међу вођама (архонтима) зилота. На самом почетку покрета (1342) један од зилотских вођа био је Михајло Палеолог *(Papadopulos,* Genealogie 29, No. 47 погрешно верује да је у питању Михајло Кутрул, који се још 1278. године ожењо Аном, ћерком цара Михајла VIII Палеолога). Поред Михајла Палеолога као архонт зилота познат је и Јован, син Алексија Апокавка, уствари претставник легитимне цариградске владе. Уп. Историн Византии III, 141; *Вернер,* Народнан ересБ 157 сл. Када је крајем пролећа или почетком лета 1343. Михајло Палеолог на превару убијен (уп. Историн Византии III, 146) на чело новог таласа покрета морнара ставио се његов брат Андрија Палеолог. *Papadopulos,* Genealogie 75, No. 114 каже да је аегово порекло непознато, Из октобра 1345. потиче хрисовуља Јована V Палеолога који дозвољава епарху Андрији Палеологу да може да Лаври св. Атанасија поклони поседе у селу Кравати. Већ су издавачи повеље претпостављали да је то Андрија Палеолог, вођ зилота. Cf. Actes de Lavra III, ed. *P. Lemerle* etc., Paris 1979, No. 124, p. 26—28, IV, Pariš 1982, 37; *Мавромашис,* Π,λ-ιολό^ι 101, н. 61. По мишљењу *Вернера,* Народнал ересБ 178 сл. тиме почиње последња етапа зилотског покрета која траје до његовог краја 1349. године. Поред Андрије Палеолога тада се гга[челу] зилота нашао и Алексије Метохит (о њему cf. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1/977) који је дошао из Цариграда. Уп. Истории Византии III, 147 сл. Иако ни после уласка Јована Кантакузина у Цариград (фебруара 1347) зилоти нису хтели да га признају за цара већ су потпуно самостално владали Солуном, снага њиховог покрета се полако топила. Вероватно да је у горе споменутој кризи покрета Алексије Метохит одлучио да почне борбу против Андрије Палеолога и да Солун коначно преда цару Јовану Кантакузину. Уп. Историл Византии 151; *Вернер,* Народнан ересБ 176 сл.; *Nicol,* Kantakouzenos 72.

427 Угрожен деловањем Алексија Метохита и његових присталица Андрија Иалеолог је још једном покушао да нађе присталице у градским четвртима насељеним морнарима, а када у томе није успео напустио је Солун. Најпре је пребегао t-рбима, а онда је отишао на Свету Гору где је и умро. Тиме је окончана његова

нити да пљачкају куће богатих (εχόντων), одбацивши раније лицемерство као да се боре за младог цара, чинили су све да град предају Трибалима.[428] Краљ, наиме, уопште није штедео новаца, него је много давао а још више обећавао.[428a] Јер, био је и иначе човек издашан у обдаривањима и посебно је све друго подредио освајању Солуна, знајући да ће, уколико би постао господар града, и уложено надокнадити и да ће освојити не мали део државе Ромеја, додавши тако знаменит град толиком броју раније освојених. Дакле, издашно трошећи новце, зилоте и преко њих не мало грађана убедио је да му се придруже, тако да су они јавно образлагали да њему треба прићи, који може највише да нашкоди, јер има читаву земљу под собом и може да изведе опсаду, а ča друге стране жели да им помогне ако му приђу. И сам Краљ на њихов наговор у близини се улогорио и опсео је град.[429] Протосеваст и присталице Ромеја (φί,λορρώμοαοι) од] грађана то опазивши, нити беху кадри да због претеће војске споља надјачају издајнике — а и иначе пошто је народ (δήμος) озлојеђен због опсаде и верује да ће потчињавање Трибалима бити спасење од зала — нити су били спремни да Ромеје лише тако великог града и да сами судбином заробљеника

улога у Солуну, иако зилоти нису непосредно после његовог одласка изгубили власт. Уп. *Вернер,* Народнаи ересв 176 сл.; *Soulis,* Serbs 43. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 47 вгрује да су се превирања у Солуну одиграла у лето 1350. године. *А. Каждан,* Аграрatie отношенин в Византии XIII—XIV вв., Москва 1952, 192 сматра да Андрија Палеолог није случајно отишао на Свету Гору и да је био у везама са тамошњим јеретицима.

[428] Разумљиво је да су занимљиве вести о намери зилота да Солун предају српском цару одавно запажене, а историчари су их различито објашњавали. *Tafrali* Thessalonique au XIV[e] siecle 351 је склон да цареве речи тумачи жељом да се дискредитују зилоти и да се прикажу као оружје у рукама непријатељског цара Стефана Душана. *Николић,* Цар Душан 175 очигледно упрошћава ствари, јер каже да су неки становници Солуна видели интерес у вези са српском државом која је била ближа од византијске престонице; он чак верује да је у Солуну постојала српско-грчка странка. *Г. Л. Курдатов — В. И. Рутенбург,* ЗИЛОТБ! и чомпи, В. В. 30 (1969) 33 претпостављају да су можда трговачко-занатлијски кругови Солуна желели да град предају Србима. Смеле су и комбинације *Вернера,* Народнан ересb 177 који се пита да ли је у оквирима српске средњовековне државе могла да постоји градска комуна какву су зилоти замислили у Солуну; он сматра да је то немогуће. Чини се да у покушајима зилота да се нагоде са српским царем не треба видети неке смишљене и прорачунате политичке кораке. После бекства Андрије Палеолога зилоти су се нашли у тешком положају, па су могућност за његово побољшање видели и у преговорима са Стефаном Душаном, чије су чете стајале у непосредној околини град-. ских бедема.

428a *Kazdhan,* Histoire 297 уочава да се у делу Јована Кантакузина јавља спомен новца, што показује да употребљени термини делују супротно од ауторове прокламоване незаинтересованости за добит. Као један од примера наводи и податак да је Стефан Душан утродио доста новаца да би придобио Солуњане.

[429] Иако су неки детаљи веома наглашени у излагању Јована Кантакузина, јасно се разазнаје његова основна нит: српски цар је желео да искористи повољну ситуацију — отпор зилота у Солуну и да освоји овај велики и богат град. Cf. *Soulis,* Serbs 42. У тим настојањима сасвим је вероватно да је покушавао да новцем придобије неке солунске житеље. Уп. *Вернер,* Народнал ересв 177. Резултат таквих покушаја било је оно што наглашава и сам Јован Кантакузин: српски цар је преко зилота придобио и неке грађане Солуна који су тражили оправдање за предају града.

служе варварима. Због тога су замолили цара [Јована Кантакузина] да их не заборави, него да што брже помогне, јер ако не би помогао, град би за мало дана био освојен. Овако му они и написаше.[430]« А цару се тада учини страшно да се, пошто се такав град налази у опасности, не побрине и било му је тешко да се, занемаривши раније одлучено, поново окрене рату и заповедању војском. Ипак, сматрајући личну корист споредну у односу на заједничку добробит Ромеја, одмах се побрину како Солун не би био изгубљен. И писао је њима [Солуњанима] да се супротставе издајницима и да не клону духом, пошто ће им он послати брзу помоћ.[431]' А послао је посланство и зету Орхану, тражећи војску за помоћ у борби. Он [Орхан] одмах заповеди да син Сулејман са двадесет хиљада коњаника заједно са царем ратује против Трибала.[432]

(Cant. Ш, р. 109, 14—р. 111, 5)

Јесен

62

ЈОВАН КАНТАКУЗИН НАМЕРАВА ДА ПОМОГНЕ СОЛУНУ И ДА ОВДЕ ОСТАВИ МЛАДОГ ЈОВАНА V ПАЛЕОЛОГА

Јован Каншакузин је хшео ga у Солун иоееgе и младог цара Јоеана V Палеолош. Орханје иослао пβжоı Мерцијана са задашком да убије Јована V, а желећи да шиме учини услугу Јовану Каншакузину. Цар иисац објашњава ga је шо код Турака био обичај да убијају сее оне који би моЈли биши кан-

«о Ако су зилоти и од њих придобијени солунски житељи намеравали да предају град српском цару, извесно је да је уз протосеваста Алексија Метохита стајала група Солушша наклоњена цару Јовану Кантакузину. Они су га и позивали да што пре притекне у помоћ. *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 181 региструје да Јован Кантакузин ромејске присталице у Солуну назива филоромеји а не филелени. Недавно је о овом занимљивом термину расправљао *И. Ђурић,* Сумрак Византије (Време Јована VIII Палеолога 1392—1448), Београд 1984, 418. Учинио је то у оквиру посматрања значења термина Ромеји и Грци (Хелени) у позновизантијским изворима, али се чини да није схватио право значење, јер каже да су у историји Јована Кантакузина филоромеји они који „осећају пријатељство према истоименим суседима". У литању су присталице Јована Кантакузина, односно легитимне царске власти који су стајали уз протосеваста Алексија Метохита.

[431] Цар писац овде наглашава да га је опасност у којој се нашао Солун приморала да одустане од неких личних планова. У питању је свакако његова жеља да се са супругом Ирином повуче у монашки живот о чему је нешто раније сам говорио. Разуме се да es поставља питање колико су убедљиве ове царгве речи о напуштању личних планова да би притекао у помоћ Солуњанима.

. [432] Јован Кантакузин је и после преузимања власти у Цариграду (фебруара J J47) наставио да се ослања на помоћ Османлија, који су му били неопходни за оорбу против Стефана Душана. Бројна турска војска предвођена од Орхановог сина ^Улејмана наје кренула против Срба, већ у пљачку области трновског цара Јована Александра. Уп. *Флоринскш,* Славлне и Византил II, 185; *Nicol,* Kantakouzenos 72; *Werner,* Die Osmanen 133.

[433] Први покушаји Јована Кантакузина да ликвидира зилоте у Солуну падају У Јесен 1349., али су коначно остварени тек у јесен следеће године.

дидаши за власш. Пошшоје схвашио ову намеру, Јован Каншакузинје шога човека иослао

Због такве, дакле, зле намере варвара према младом цару, наоружавши бродове [тријере], припремао се и сам [Јован Кантакузин]. Имао је намеру да сада препадом поквари и планове Трибала и да Солун ослободи од опасности; јер беше већ време краја јесени. Пошто младог цара тамо остави, сам ће се вратити у Визант и припремајући се преко зиме, вратиће се са већом и јачом ратном спремом.[435]

(Cant. III, р. 112, 13—20)

Царица Ана Савојска се ирошивила намери Јована Каншакузина да њено1 сина Јована V Палеолош осшави у Солуну. Бојала се да он збо1 младосШи и неискусшва неће биши сиособан за шакве обавезе. Оgioеарајући царици, Јован Каншакузин се шрудио gа јој објасни своје намере.

Када тамо стигне и прогна оне који су хтели да град предају Трибалима, цара [Јована V Палеолога] ће оставити у граду да зими омета издајнике, ако би још неки преостали; јер док је он присутан неће јавно одлучити да њега и град предају, иако су заиста до крајности покварени. А затим ће са пролећем и сам [Јован Кантакузин] да се врати са великом ратном спремом, тада већ уз Божју помоћ сакупљеном, не само да се побрине о Солуну, него и о осталој Македонији, Тесалији и Акарнанији, које су за време рата освојили Трибали.436

(Cant. III, р. 113, 15 — р. 114, 2)

Таквим разлозима Јован Каншакузин је усйео да донекле убеди царицу Ану Савојску.

Лешо 7350.437

63

ПОКУШАЈ МАТИЈЕ КАНТАКУЗИНА ДА КРЕНЕ ПРОТИВ СРБА. ЈОВАН КАНТАКУЗИН СЕ ЗАДРЖАВА У АМФИПОЉУ КОЈИ ЈЕ ПОД СРПСКОМ ВЛАШЋУ

Са савезницима Турцима Јован Каншакузш је кренуо ирема Солуну. Усиуш је наиао и Анакшороиољ у коме се учврсшио неки иираш Алексије

434 Излагање Јована Кантакузина звучи веродостојно: он је хтео да спасе живот младог цара Јована V Палеолога да не би његовим ликвидирањем окренуо против себе легитимистички расположено становништво царства.

435 Ови редови показују да је већ у јесен 1349. године Јован Кантакузин ковао планове да уз помоћ Османлија освоји Солун и докрајчи власт зилота у граду. Развитак догађаја одложио је те планове за следећу 1350. годину.

436 Јован Кантакузин излаже своје намере да после ликвидације зилота остави у Солуну младог цара Јована V Палеолога, што је касније и остварио (в. нап. 443 овог коментара).

437 Постоје разлике у датирању догађаја који су претходили уласку Јована Кантакузина у Солун и ликвидирању зилота. Још их је *Флоринскш,* Славнне и Византин I, 140 датирао у почетак 1350. године. Ближи је истини *Jončev,* Die pol. Beziehungen 125 који сматра да се то збило у пролеће 1350. године. Једна Кратка хроника бележи да су септембра III индикта 6859 (1350) цареви Јован Кантакузин и Јован V Палеолог отишли са флотом у Солун. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 86, No. 52. Из тога излази да је Јован Кантакузин у рану јесен стигао у Солун и успео да ликвидира зилоте. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 47 sq.; *Nicol,* Kantakouzenos 72. Догађаји који су томе претходили збили су се у пролеће или лето 1350. године.

из Вишиније. Изненадаје Орхан наредио сину Сулејману да се враши. Пошшо су оиљачкали крајеве Бугарске, Турци су се врашили у Малу

А Матија, царев [Јована Кантакузина] син, пошто не беше кадар да само са војском Ромеја кроз непријатељску земљу стигне до Солуна, а пошто су између текле непресушне и за прелаз незгодне реке, а седећи у заседи Трибали беху јачи од војске Ромеја коју је сам водио, врати се и сам и распусти војску, а цару оцу објасни разлог одустајања.[43]9 Цар се љутио због оног што се десило и немајући да се ничем кориснијем окрене, кренувши из Еиона,439а пође у Солун; и те ноћи усидри се близу Амфипоља који су држали Трибали. Њиме [градом] је управљао Брајан (Μπραϊάνης), будући заиста царев пријатељ од боравка међу њима [Трибалима]; чамцем ноћу отишавши ϰ њему, цар је кришом приспео у Амфипољ и преговарао је. А он [Брајан], добро расположен према цару обећа да ће чинити све по вољи и обавеза се да ће се са другим пријатељима цара договорити да се у погодној прилици покажу цару корисни.[440]

438 у одлучнрм походу према западу Јован Кантакузин је очекивао помоћ Орхановог сина Сулејмана који се одазвао позиву и дошао у Европу са 20.000 коњаника. Међутим, сам цар признаје да није имао много користи од својих савезника: Турци су са Матијом Кантакузином стигли до Христопоља, а онда су одлучили да се врате у Малу Азију, опљачкавши успут неке крајеве Бугарске. Убрзо после преузимања власти у Цариграду (1347) Јован Кантакузин је подарио најстаријем сину Матији област од Дидимотике до Христопоља и од Јегејског Мора до Ксантије на северу (о томе в. нап. 132 коментара за вести Нићифора Григоре).

439 Вести о неуспелом походу Матије Кантакузина и Османлија привукле су одавно пажњу. Још је *Новаковић,* Струмска област 41 сл. сматрао да алузије на тешко прелазне реке показују да се тадашња византијско-српска граница налазила У доњем току Марице, што му је био и један од доказа да се на овој страни територија Српског царства простирала до Марице (в. нап. 122 коментара за вести Нићифора Григоре). Међутим, *Г. Шкриванић,* О јужним и југоисточним rpammaka српске државе за време Душана и после његове смрти, Ист. часопис 11 (1960) 7 сл. користи ово место као доказ да се Душанова територија није простирала источно од Месте; напади Срба могли су да погађају само приморске области источно од те реке. Речи Јована Кантакузина сведоче да се обратио Орхану не да би осигурао помоћ у борби против Солуна, већ да је рачунао да ће му Турци помоћи против Срба. Cf. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 125.

439а Антички Еион, срсдњовековни Анактородољ, исти писац спомиње нешто раније (III, 114), напомињући да је њиме владао неки Алексије из Витиније. О граду в. *Ф. Паиазому,* Еион — Амфипољ — Хрисопољ, ЗРВИ 2 (1953) 7—12.

440 Из излагааа Јована Кантакузина јасно је да је у то време (1350) Хрисопољ, односно Амфипољ, био под српском влашћу. јер је у њему заповедао Душанов човек Брајан. Уп. *Флоринскш,* Славлне и Византил I, 104; *Е. Наумов,* К истории сербо-византиискои границн во второи половине XIV века, В. В. 25 (1964) 252; *ОсшроlорсKU,* Христопољ између Срба и Византинаца 338. *К. Јиречек* (Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 458) и *Soulis,* Serbs 44 погрепшо су веровали да се ради о Христопољу (за тачну идентификацију в. нап. 194 овог коментара). Из излагања Јована Кантакузина *Паиазо1лу,* Еион 15 сл. исправно закључује да се Амфипољ, односно Христопољ налазио на мору. О српском великашу Брајану као заповеднику Хрисопоља

И јави да су око Струме усидрена двадесет два персијска [турска] брода, послата због пљачке.[441] Цар о томе ноћу разговарајући, поново се врати на бродове [тријере], много се бринући да оно што је договорено не буде Трибалима познато.[442]

(*Cant.* III, p. 116, 5 —p. 117, 3)

Пошто од коинених снаш Турака није имао корисши, Јован Каншакузин је са бродовима ошиловио ирема Солуну. У Іраду су іа сшановници одушевљено дочекали. На скуиужишеља Јован Каншакузин је оишуживао зилоше да су иодшли раш ирогиив њеш.

једино говори Јован Кантакузин, али се зато великаш тог имена тада среће на сасвим другом крају простране српске државе. Недалеко од Ужичке Пожеге у селу Карану сачувана је црква посвећана Богородици, чији је ктитор жупан Петар Брајан, који је овде и насликан заједно са породицом. Поред Брајана насликан је и краљ Стефан Душан са породицом. Грађење и живописање цркве раније је датирано у време између 1332. и 1337. године (уп. *М. Кашанин,* Бела црква каранска, Београд 1928, 14; *В, ПеШковић,* Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950. 19), али је *Г. Бабић,* Портрет краљевића Уроша у Белој цркви каранској, Зограф 2 (1967) 17—19 на основу узраста младог Уроша померила ту хронологију у 1341—2. годину. Исто: *В. Ђурић,* Византијске фреске у Југославији, Београд 1974, 62; Историја српског народа I, 652 сл. *(Г. Бабић Ђорђевић) С* обзиром на околност да је Бела црква каранска ктитора Петра Брајана зидана отприлике једну деценију пре сусрета Јована Кантакузина са Брајаном, заповедником Хрисопоља (1350), може се претпоставити да је у питању иста личност. Поверавање Брајану управе над Хрисопољем, далеким градом на северној обали Јегејског Мора не би био усамљен пример таквог поступања у Душановој држави. Са друге стране околност да је Брајан 1341—2. зидао своју задужбину сведочи да је већ тада био угледан и моћан великаш, па је вероватна и опаска Јована Кантакузина да је са њим био у добрим односима још од свог првог боравка на српском двору 1342. године. *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 75 верује речима Јована Кантакузина да је Брајан био његов стари пријатељ, као и да се налазио у групи велможа који су тада (1350) напуштали српског цара и прилазили Јовану Кантакузину. У томе он види само један од познатих примера масовног осипања великаша Стефана Душана. Заиста је карактеристично Кантакузиново тврђење да му је Брајан изјавио да су многи српски великаши спремни да му приђу. *(Soulis,* Serbs 44 је остао резервисан према садржају цареве приче о придобијању Брајана). Каснији примери, које наводи сам Јован Кантакузин, као да потврђују такве оцене о држању Душанових великаша (в. нап. 516 овог коментара). Међутим, треба водити рачуна и о чињеници да цар писац стално наглашава да је још од боравка у Србији уживао нарочиту наклоност тамошњих великаша. Комбиновање података Јована Кантакузина јасно оцртава линију српсковизантијске границе на тој страни: Хрисопољ је сигурно био у српским рукама, а нешто раније сам Јован Кантакузин (III, 14) каже да је оближњи град Анакторопољ под влашћу неког пустолова Алексија из Витиаије који је одатле угрожавао Христопољ и острва Тасос и Лемнос. Уп. *ОсШрошрски,* Христопољ између Срба и Византинаца 338; *Осшрошрски,* Серска област 29 (= Сабрана дела IV, 468 сл.). *Lemerle,* Philippes 201 sq. не верује да је Брајан био у Амфипољу, односно Хрисопољу, већ да је у питању неки други град источно од ушћа Струме, можда Еион.

441 У питању су турски бродови који су гусарили око ушћа Струме, па је Јован Кантакузин, по Брајановом савету, хтео да их искористи за покрет према Солуну. Та помоћ је била утолико драгоценија, што је пропао покушај Јована Кантакузина да његов старији син Матија са османлијским четама под Сулејманом стигне копном до Солуна.

442 Разумљива је жеља Јована Кантакузина да Србима остану непознати његови планови о акцији према Солуну.

... и сада су ништа мање од Трибала придобијени, не само да цара за кога су тврдили да се боре, већ и читав град ради сопствене користи, предају и многим [доказима] показа да су од почетка смишљали зло не само младом цару, него и свим Ромејима и грађанима [Солуна][443]. И наредио је да заиста угледне ухвате, које је враћајући се повео у Визант, а друге је наредио да протерају из града;[444] и Трибале је прогнао из тврђава око града, једне који су умакли и пре окршаја, а неке борбом шаљући војску. И за кратко време је показао земљу чисту од непријатеља. Јер, пре него што ј је цар дошао, Трибали су запоседели сву земљу изван капија [Солуна].[445]

(*Cant.* III, p. 117, 18 —p. 118, 5)

443 у јесен 1350. године Јован Кантакузин је постигао велики успех, јер је после неколико година упорних покушаја ликвидирао зилоте у Солуну и овај велики град потчинио својој власти. Тиме су отпали и планови Стефана Душана да помоћу зилота освоји Солун. Занимљиво је да и овде цар писац оптужује зилоте да се не боре за права младог цара Јована V Палеолога, већ да уствари желе да због сопствене користи предају Солун Србима. Уп. *Вернер,* Народнал ересБ 177; Истории Византии III, 154. У хомилији Григорија Паламе описује се како су варвари опседали Солун, што је у граду изазвало глад а спас је стигао од једног брода који је донео жито. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 394 верује да се вест односи на крај 1350. године, када је Јован Кантакузин уз помоћ турских бродова ослободио Солун од опсаде Срба.

444 После уласка у Солун Јован Кантакузин је желео да очисти град од непријатеља и да овде остави само људе који би омогућили да од Солуна направи сигурну базу за ратовање против Срба и противофанзиву према неким градовима које су они држали у солунском залеђу. О томе сведоче акције Јована Кантакузина, предузете против Верије, Водена и Сервије (в. одломке бр. 67—66 превода вести Јована Кантакузина).

445 Још је *Флорински,* Славлне и Византил II, 185 регистровао вести о протеривању Срба из тврђава у околини Солуна. Cf. *Soulis,* Serbs 44. Међутим, недавно је Н. Икономидис придао шири значај царевим речима. Он упозорава да сам Јован Кантакузин детаљно описује акције које је из Солуна предузимао против тврђава западно од града (Верија, Воден, Сервија), као и против Гинекокастра који се налазио северно од Солуна. Зато. Н. Икономидис верује да се овај трећи правац напада о коме говори цар писац односио на крајеве источно од Солуна, односно на Халкидик, који је тада преотет од Срба. Наводећи неке податке савремених византијских повеља као доказе, Н. Икономидис сматра да су Византинци у јесен 1350. године повратили Халкидик, који је поново пао под српску власт тек после 1355. године. Cf. *Oikomomides,* Καταχτήσεις 294 sq. Не познајући ове речи цара писац, сличне претпоставке изнео је и Ж. Бомпер, издавач повеља манстира Ксиропотама. Простагма Јована V Палеолога (март 1351) говори о топионицама гвожђа у Кондогрику, које су поседовали монаси Ксиропотама, дугујући за то 20 перпера годишње царевом човеку Андрији Инданису. Монаси нису редовно исплаћивали ту суму а због недавног напада Срба на тај крај; сада је цар одредио да они даље несметано држе те топионице, а да Андрији Инданису годшпње уредно плаћају 20 перпера. Cf. Actes de Xeropotamou, ed. *J. Bompaire,* Paris 1964, No. 27, 197—201. На основу података ове простагме Ж. Бомпер (р. 198) претпоставља да је Јован Кантакузин поред градова У Македонији 1350. године привремено повратио и Халкидик. Чини се да је оправдана сумња коју је исказао Г. Острогорски, коментаришући закључак Ж. Бомпера. Нагласио је да нема основа за претпоставку да је Јован Кантакузин 1350. поред градова у Македонији освојио и Халкидик. Издавање ових, а и сличних савремених повеља, које је као доказе за исту претпоставку касније користио и Н. Икономидис, 1. Острогорски тумачи жељом Светогораца да не кидају све везе са византијским царем. Уп. *ОсіроіорсКи,* Серска област 76 (= Сабрана дела IV, 527).

Јесен 7550.[446]

64

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОСВАЈА ОД СРБА ВЕРИЈУ

Јован Каншакузин је у Солуну ирими0 млешачког иосланика Јакова Бртадина који ш је иозивао да се ириðружи Млечанима у рашу ирошив Ђеновљана.

Цар им [Млечанима] одби савез, тврдећи да је цео обузет Краљем, који је не мало градова и много земље отео од државе Ромеја, док су били заузети међусобним грађанским ратом. А пошто су они [посланици] обећали да ће му средити ствари у односу на Краља — јер је он [Краљ] већ постао један од чланова њиховог већа и има обавезу (εχειν ανάγκην) да им буде послушан — није ни тако био убеђен, него дарове предавши и указавши им гостопримство, отпусти их [посланике].[447] А варвари [Турци], они који су

446 Хронологија описаних догађаја доста је јасна. Септембра 1350. Јован Кантакузин је после низа покушаја сломио отпор зилота и ушао у Солун. У једној Краткој хроници забележено је да је Јован Кантакузин са царем Јованом V Палеологом септембра 1350. стигао у Солун, после чега је освојио Верију и не мали број других тврђава. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 86, No. 52. Јован Кантакузин је остао у Солуну до краја децембра 1350 а одатле је предузимао и походе против неких тврђава које је држао српски цар. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 75. Те акције биле су омогућене ратовањем Стефана Душана на другој страни границе простране српске државе: октобра 1350. *(Флоринскш,* Славлне и Византил II, 242 сл. датира у септембар) он је са бројном војском кренуо у поход против босанског бана Стјепана II Котроманића. Покрет српске војске био је уперен према Хуму, важној области око које су се две суседне државе дуго бориле; Стефан Душан је освојио већи део Хума и град Нови на ушћу Неретве, где је евентуално требало да се састане са млетачким луждом. Уп. *Јиречек,* Историја I, 228; *В. Ћоровић,* Хисторија Босне, Београд 1940, 271; *С. Ћирковић,* Историја средњовековне босанске државе, Београд 1964, 120; Историја српског народа I, 540 сл. (С. *Ћирковић, Р. МихаљчиК). Мошин,* Патријарх Калист 198 претпоставља да је у лето 1350. владао мир у односима Стефана Душана и Византије; тада је за патријарха изабран ивирски јеромонах Калист који је са светогорском делегацијом бродом стигао у Цариград, а Света Гора се налазила под српском влашћу. Користећи то примирје, српски цар је октобра 1350. године кренуо у поход против Босне. Све што је напред речено показује да је Јован Кантакузин успешне походе против тврђава које је у солунском залеђу држао српски цар предузео у јесен 1350. године. Користио је Солун као сигурну базу, а и повољну околност да је његов противник Стефан Душан био заузет ратовањем на далеком северозападу. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 73. Пометњу у хронологију ових збивања уноси *Jončev,* Die pol. Beziehungen 139, n. 29 који каже да је почетком 1350. Јован Кантакузин кренуо против Водена и Верије, верујући да то излази из царевог излагања. Исти аутор (р. 127) датира Кантакузинов напад на Сервију у крај 1349. године. Чини се да постоји известан ред у излагању Јована Кантакузина, па војне акције против наведених тврђава у солунском залеђу треба хронолошки онако поређати како то излази из редоследа њиховог описа у царевом делу.

447 *Nicol,* Kantakouzenos 73, n. 100 сматра да је долазак Јакова Брагадина повезан са питањем царског накита заложеног у Млетцима. Млетачки изасланик је вероватно путовао у Цариград да би преузео дужност бајила коју је обављао од 1350. до 1352. године. Првих месеци 1350. године изасланици Јована Кантакузина боравили су у Млетцима, па је на седници сената од 2. марта расправљано о његовој молби да бродови Републике снабдевају Солун житом за време трајања рата са Стефаном Душаном; Млечани нису пристали да се побрину о томе. Cf. *F. Thiriet,* Regestes de deliberations du Senat de Venice concernant la Romanie I, Paris 1958, No.

пошли у рат са бродова, пљачкали су не само обале Македоније, пре него што су дошли да буду под царем, него и према Вотијеји прешавши, све су пљачкали и пустошили;[448] у којој [Вотијеји] су многе друге заробили а и сина неког по имену Марцелата, старешине неких пастира, који напасаху стадо говеда Трибала из Верије; беше он познат цару, будући да је био међу раније њему потчињеним номадима; тиме још више подстакнут, дође цару у Солун и пузећи пред царевим ногама, молио је за сина. А цар, управо као од неког подстакнут, разговарао је са човеком насамо га примивши, да му, ако би желео да сина ослободи од варвара, помогне у освајању Верије, ничим другим него да само ноћу примакне лестве уз бедеме. Варварин подухват спремно прихвати и обећавао је да ће много помоћи. А тврдио је да ће му подухват бити веома лак. Јер, са неким другим напасајући говеда трибалских великаша у Верији, провешће ноћ под ведрим небом, између бедема града и никаква стража неће бити уз њих, тако да ће бити лако да наговори другове да чине оно што је цару по вољи. Тако варварин, договоривши се са царем, оде, пошто је он [цар] обећао да ће сина ослободити од Персијанаца [Турака], ако, колико може, учини да се освоји Верија.[449] Цар се припремао да ноћу стигне у Верију и наредио је да

237, 68 sq.; *Dölger,* Reg. V, No. 2959; *C. Kyrris,* John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348—1354), Βυζαντινά 4 (1972) 334. Вероватно да је зато почетком октобра 1350. године Јован Кантакузин одбио предлог Јакова Брагадина који је тражио помоћ у рату против Ђеновљана. Cf. *Kyrris,* John Cantacuzenus 334 sq. који региструје вести Јована Кантакузина о овом посланству. Очигледно је да је Јаков Брагадино овде нудио посредовање за склапање мира са Стефаном Душаном, што су Млечани покушали да остваре и априла 1349. године. Cf. *Thiriet,* Regestes I, No. 223, 66; *Kyrris,* John Cantacuzenus 335. Иначе, изасланик Републике је овде алудирао на чињеницу да је Стефану Душану додељено право млетачког грађанства. То је по други пут учињено априла 1350. године, када је српски изасланик Михајло Бућа боравио у Млетцима са понудом савеза за борбу против Јована Кантакузина и жељом да се српски цар састане са луждем Андријом Дандолом. Млечани су остали резервисани према првом предлогу, али су српском цару доделили почаст грађанина Републике. Cf. *Ljubio,* Listine III, 174—179; *Thiriet,* Régestes I, No. 241, 70; *Јиречек,* Историја I, 227.

448 Турски савезници су са бродовима притекли у помоћ Јовану Кантакузину, опљачкавши Македонију и Вотијеју. Под Македонијом се подразумева област око <~олуна, односно солунска тема (в. нап. 18 овог коментара). Вотијеја је област западно од доњег Вардара до Верије, Сервије и Касторије, дакле уствари територија некаdfn fiQ TeMeBepIIje Cf Ä ttp flr cttiMC Βυξ. μελέτ IV, 200 sq.; *Lemerle,* Emirat d'Ayшп iiy, n. 2; *Војазидис,* Χρονικον 150 сматра да је Вотијеја област Македоније на десној обали доњег Вардара.

в. 9 пизода са пастиром Марцелатом није привукла пажњу историчара, иако ie n "f подаци занимљиви за упознавање привреде у околнни Верије. Кратко су XTV?- азирали J ош *Флоршскш,* Славлне и Византии!, 105; *Tafrali,* Thessalonique au jvv siede 273; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 16863. *Soidis,* Serbs 45 наглашава да је ιτρπ ?6ЛаТ o chlefofsome SerWan herdsmen near Berrhoia". Из детаља да је Марчелат напасао стада Срба из Верије *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 200, n. 1 закључује /w Јован Кантакузин јасно дели две области: Макецонију и Вотијеју у коју спада споми а- *Хион дис* > Ἱστορί t 48, н. 5 наводи један акт из 1628. године у коме се кузшЈа Н6КИ- Me Pселос — Марцелат. То доводи у везу са подацима Јована Кантаватто И веру Jе да CУ У питању пастири који су зимовали у равници Верије а леги ичпасали стада у планинама.

поморски заповедници, пошто буду спремили бродове [тријере] и водећи варваре, дођу по договору на неку непресушну реку која тече не много далеко од Верије и да чекају цара. А сам [Јован Кантакузин], водећи из Солуна војску и не мало оних придошлих из Византа, који су одмах набавили коње, копном је кренуо према Верији, остављајући младог цара у Солуну.[450]

А у Верлгји беху многи Трибали од Краља раније насељени, не само војници, него и од племића, а нарочито (ἄλλην) због повољног положаја града; јер ништа није недостајало што град чини богатим, зато што је велики и има много житеља, не само простачку гомилу, него и војнике (στρατιώτας) и не мало великаша (συγκλη-

450 Оставивши младог цара Јована V Палеолога у Солуну, Јован Кантакузин је са својим људима и одредима са турских пиратских бродова кренуо против Верије. Изгледа да је код Јована Кантакузина још тада постојала идеја да свог младог зета Јована V Палеолога коначно остави у Солуну (в. нап. 436 овог коментара). Иначе почетак противофанзиве према градовима које је у залеђу Солуна држао Стефан Душан вероватно је повезан са једним необично важним државним и црквеним кораком Цариграда: бацањем анатеме на српску цркву која је непосредно пред царско крунисање Стефана Душана уздигнута за патријаршију (о реаговању Византије на Душаново царско крунисање в. нап. 125 коментара вести Нићифора Григоре). Данилов Настављач изричито каже да је анатему на Стефана Душана и његове архијереје бацио патријарх Калист. Уп. Животи краљева и архиепископа 381. Калист је два пута био на челу византијске цркве: од 10. јуна 1350. до новембра 1353. и од јануара 1355. до августа 1364. године. Cf. *Grumel,* Chronologie, 437. Извесно је да ће чин анатемисања српске цркве може датирати само у време првог Калистовог понтификата. Још је *Р. Грујић,* Православна српска црква, Београд 1920, 29 кратко напоменуо да је 1352. године Калист анатемисао српску цркву. Међутим, *Мошин,* Патријарх Калист 202 је сматрао да је анатема на српску цркву бачена у лето 1353. године, непосредно после акција Јована Кантакузина против Јована V Палеолога, савезника српског цара. Тиме он и објашњава промену на челу Свете Горе: априла 1353. прот је био још Грк Теодосије, а јуна на том положају налазимо Србина Теодосија. Резултате В. Мошина прихвата *Ђ. Слијеичевић,* Историја српске православне цркве I, Минхен 1962, 180. *Динић,* Душанова царска титула 98 доста уопштено датира анатему у хронолошке оквире првог Калистовог понтификата: између 10. јуна 1350. и почетка лета 1354. године. *Soulis,* Serbs 51, 185, n. 60 прихвата каснију хронологију анатемисања српске цркве, јер каже да је Калист то учинио између јесени 1352. и пролећа 1354. године. *Осшрошрски,* Серска област 129 сл. (= Сабрана дела IV, 592 сл.) тражи погоднији тренутак за анатемисање српске цркве: верује да је Калист то учинио на захтев Јована Кантакузина 1350. године, када је у јесен Јован Кантакузин из Солуна отпочео походе против градова у солунском залеђу које је држао српски цар. Бацање анатеме требало је да помогне византијско напредовање. Иста хронологија у Историји мак. народа I, 176, као и у Историји српског народа, I, 530. *(М. Благојеећ).* У најновије време *Пурковић,* Српски патријарси 40—42 повезује Калистову анатему са агитацијом Јована Кантакузина у Српском царству, предузетом после неуспелих преговора између двојице владара под Солуном (крајем 1350). Тада је постојала византијска странка у Верији и Водену, а у табор Јована Кантакузина су дошли и изасланици житеља Скопља са понудом предаје града. Због ових појава Стефан Душан је уклонио многе Грке архијереје а као одговор са византијске стране уследило је бацање анатеме на српску цркву. М. Пурковић верује да је Калист то учинио „негде 1352 или најдаље 1353", а анатемом тумачи и одлуку царице Јелене да храм св. Николе на Пчињи поклони серском митрополиту Јакову, који овде може да се склони. Јакову је склониште било потребно због опасности од прогона цариградске патријаршије која је анатемисала српску цркву.

τικῶν).[451] Већину од њих, ако не и све, Краљ освојивши [град] прогна, а пошто се још увек плашио од одметања града, насели и не мало војника (στρατιώτας) и неке од својих великаша (συγκλητικῶν);[452] а сазидавши две тврђаве (ακροπόλεις), једну сасвим

451 Јован Кантакузин више пута наглашава да је Верија многољудан и велики град, што и одговара њеном положају средином XIV века. Византијски писци често придају Верији епитете град, богомчувани град (πάλι;, θεόσωστος πόλις) који одговарају само великим и значајним градовима. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 34. О величини Верије даје податке један опис зидина неких византијских градова XV века; ту се каже да зидине Цариграда имају 18000 мушких корака, Солуна 6000, Верије 2150 а Адријанопоља 1600. Уп. *Хионидис,* Ιστορία 146 сл. који каже да то износи 3980 метара; *Г. Литаврин,* ПровинциалБнна византиИскиК город на рубежеХП—XIII вв., В. В. 37 (1976) 28. Поставља се питање да ли је Верија као велики и многољудан град у ово време била и центар посебне теме. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτη IV, 201, н. 2 је спреман да верује у то, позивајући се на околност да се околина Верије често спомиње уз суседне области Тесалију, Акарнанију и Солун. Што се тиче две групе одабраног становништва (стратиоти и сенатори), које цар писац наводи као илустрацију значаја Верије, аихово тумачење није једноставно. Под стратиотима се у позновизантијским изворима најчешће подразумевају пронијари (уп. *Осшрошрски,* Пронија 6 = Сабрана дела I, 133), али није искључено да се овде ради о припадницима локалне феудалне аристократије који су имале неке војне дужности у граду. Под сенаторима (συγκλητικοί) се такође подразумевају припадници аристократије, иако није сигурно да овај израз треба тумачити као технички термин. У оближњем Солуну, великом и напредном граду, постојао је градски сенат у коме су заседали припадници аристократских породица. Cf. *Tafrali,*Thessalonique au XIVe siecle 71 sq.; *Максимовић,* Виз. управа 154 сл. Међутим, Љ. Максимовић сматра да је градски сенат био специфичност Солуна и да таква тела нису постојала у другим градовима. У напорима да осветли друштвену структуру српске средњовековне државе *Радојчић,* Српски сабори 291 је посматрао и податке Јована Кантакузина о српској колонизацији Верије. Само Н. Радојчић погрешно констатује да је Стефан Душан овде населио и угледне чиновнике — сенаторе (συγκλητικοί), јер се они у тексту Јована Кантакузина спомињу као слој насељен у време византијске власти. Полазећи од тога Н. Радојчић сматра да Јован Кантакузин разликује следеће друштвене слојеве у Србији: пук — народ (δχλος), војнике (στρατιώτη ι) и вишу вдастелу коју различито назива: δυνατοί, συγκλητικοί, επιφανείς.

452 На основу ових података *Јиречек,* Историја I, 269 је сматрао да је Верија била један од градова грчког типа у држави Стефана Душана. Што се тиче овде насељених српских великаша, он је упростио ствари тврдећи да у Србији као и у Византији архонти (άρχοντες) или стратиоти (στρατιώτο,ι) одговарају господи (barones) или витезовима (milites) у западним државама. Уп. *Јиречек,* Историја II, 59. Податке о насељавању српских великаша *Кириакидис,* Βυζ. μελέτ-ci IV, 201. н. 2 је користио као један од доказа о значају Верије која је због тога могла бити и центар посебне теме. *Хионидис,* Ιστορία II, 48 такође верује да је Верија имала посебно место у српској држави, наглашавајући да је Стефан Душан овде често боравио и издавао неке повеље. У Историји српског народа I, 550 (С. *Ћирковић, Р. Михаљчић)* се на основу редова цара гшсца констатује да је Стефан Душан населио Верију српским становништвом. Међутим, пасус Јована Кантакузина о истеривању византијских великаша из Верије и насељавању српских велможа у граду отвара питање става српског цара према затеченом грчком становништву у освојеним грчким крајевима и његовог положаја под новом влашћу. Стари *Флоринскш,* Славлне и Византил П, 112 сл. сматрао је да је постојала потпуна равноправност између Срба и Грка у пространој Душановој држави. У те оцене посумњао је *Јиречек,* Историја I, 302, II, 147, напоменувши да је у освојеним византијским областима Стефан Душан углавном насељавао <-рбе који су и постали главни ослонац његове власти. Шта више, он верује да се у Македонији, Тесалији и Епиру та српска владајућа аристократија погрчавала, а доказ за то види у све бројнијим грчким натписима после 1345. године. *Соловјев,* Законодавство 73 упозорава да је положај тих Срба био врло деликатан, јер је требало да прихвате грчку културу а да потчиаене крајеве прилагоде српским законима. *Сшапо-*

ieeuh Цар Душан 63 сл. сматра да је постојала велика разлика између грчких области и старих крајева српске државе. Влада Стефана Душана била је сувише кратка да би се та разлика нивелисала. Идеје К. Јиречека често су прихватане у каснијој стручној литератури: в. *Марковић,* Православно монаштво 103; *Николић,* Цар Душан 87; *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 114. *Максимовић,* Порески систем 103 такође верује да'је у освојеним грчким крајевима владајући слој замењен српском властелом, што се нарочито односи на војне послове. У погледе К. Јиречека о превасходној улози српске властеле посумњао је *Соловјев,* Греческие архонтн 277 sq., сматрајући да је у Душановој служби било доста Грка, јер је његова држава више почивала на принципу православља него националне припадности. *D. Zakythinos,* Crise monetaire et crise economique ä Byzance du Xiy<= au XV[6] siecle, Athenes 1948, 59 сматра да су грчки архонти имали велики утицај у држави Стефана Душана. Слично мисли и *А. Вакалоиулос,* Ἱστορίχ της Μχκεδονίας, 1354—1383, Солун 1969; 20; *Soulis,* Notes on the History 374 има у виду само Сер и сматра да је Стефан Душан овде поставио нетакнуте византијске институције, а у духу своје политике да ништа не мења у освојеним византијским областима. У студији о византијско-српским односима XIV века Г. Сулис износи погледе и резултате дуге дискусије о овом важном гштању. Склон је да верује да ипак није постојала потпуна равноправност између Срба и Грка, па као један од доказа наводи и околност да није познат ниједан Грк који је заузимао истакнуто место на Душановом двору или у администрацији освојених области. Једино је познат севастократор Нићифор Исак који је био управник у Охриду, а после освајања Берата (1343) постао је намесник дела Албаније са Валоном и Бератом. Најважнија места на царском двору и у државној управи су имали Срби, док је локална управа у грчким областима била у рукама Грка, али су Срби и овде имали своја места. Иначе Г. Сулис сматра да су сви поданици као православни имали иста права у Српском царству и да су српски и грчки језик били равноправни на читавој његовој територији. Cf. *Soulis,* Serbs 82—84. Неки чланови Душановог законика показују да је нарочита пажња посвећена освојеним византијским областима. Тако члан 124 каже да грчки градови треба да сачувају оно што су раније добили царским повељама. У члану 176 говори ćе о градовима који треба да имају законе као што је било под првим царевима, што се вероватно односи на грчке градове. Уп. Законик Стефана Душана 95, 137 сл.; *Тарановст,* Историја I, 87. У посматрању овог важног питања треба напоменути да извори сведоче да су грчки великаши имали значајно место у Српском царству. Тако се у Душановом законику каже да ако властела или властеличићи на двору царства, Грк, Немац, Србин или ко други, доводе на двор гусара или лопова, такође ће одговарати за његове преступе. Члан 39 прописује да властела царства Срби или Грци треба да држе оно што имају према хрисовуљама. Уп. Законик Стефана Душана 135, 36; *М. Dinić,* O vitezu Palmanu, Zgod. časopis 6—7 (1952—3) 398. У житију патријарха Саве се каже да је он изабран на сабору српском и грчком у Серу (зима 1354). Уп. Животи краљева и архиепископа 380; *Пурковић,* Српски патријарси 23; *Soulis,* Serbs 81. Са друге стране у Душановој повељи Иванку Пробиштитовићу (28 мај 1350) се каже да је у Скопљу сазван сабор у присуству патријарха Јоаникија, царице Јелене, краља Уроша, митрополита, епископа и игумана и све властеле српске и грчке; тада су обновљена и озакоњена правила светих цркава и издате су разне хрисовуље, па и деспотовом властеличићу Иванку Пробиштитовићу. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 305 сл.; *А. Соловјее,* Одабрани споменици српског права, Београд 1926, 150—152; *Пурковић,* Српски патријарси 60; *Soulis,* Serbs 193, n. 41. Не изгледа прихватљиво тумачење *Б. Недељковића,* О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана са посебним освртом на доношење Душановог законика, Законик цара Стефана Душана, Београд 1975, 49 да се овде не ради о Грцима већ о оним Душановим великашима који су имали поседе у грчким областима. Још је *Радојчић,* Српски сабори 132 сл. исправно схватио да се овде говори о угледним и богатим Грцима у служби српског цара. У повељи из 1355. обећава се Дубровчанину Мароју Гучетићу да може слободно да тргује и да нико не сме да га узнемирава ни царица, ни краљ, нити ко од властеле Грк, Латин трговац или Сас. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 175; *Тараноески,* Историја I, 116. У повељи Хиландару из 1355. цар Стефан Душан каже да је на сабору на коме је документ настао учествовала сва властела српска, грчка и поморска. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 429. Исто се каже и у повељи Хиландару, као и у повељи манастиру св. Ниidentifier

завршену близу капије звана Царска, поседе стража Германа,453 а друга још беше недовршена. Наиме, то не беше тврђава (ακρόπολις), већ као мали град у великом. Јер, оделивши не мали део бедема првобитног града, срушивши куће унутра, прегради га зидом, и поред једног великог подиже и три мања пирга. И пошто су зидови између пиргова, имали довољну ширину, подигао је двострука круништа бедема да би био лакши прелаз ако би затребало да се иде са једног на други [гшрг]; и ако би се десило да утврђење [акропољ] буде заузето, бранитељи не би претрпели штету како од спољњих тако и од унутрашњих непријатеља. А пошто је ова [тврђава] била оваква нису стигли да је приведу крају, него је пирговима још недостајала потребна висина.[454]

коле у Добрушти, насталим на сабору у Крупиштима 1355. године. Уп. *А. Соловјев.* Два прилога проучавању Душанове државе, ГСНД 2 (1927) 26; *Новаковић,* Зак. спомј 718 сл.; *Радојчић,* Српски сабори 141—143. Познати су и неки конкретни примери византијских великаша који су пришли Стефану Душану: неки од њих су потицали из Сера и то су учинили одмах после српског освајања града (в. нап. 391 овог коментара). Хрисовуља Стефана Душана манастиру Ватопеду од априла 1346. године говори о византијским великашима у српској служби: епарх Георгије Исарис, Георгије Фокопул, кир Марко Анђео, велики хетеријарх Јован Маргарит, војни судија Маврофор. Уп. *Соловјев-Мошин,* бр. 18, 140—146. Податке о таквим византијским великашима прикупио је још *Соловјев,* Греческие архонтв: 275—287. Због свега изнетог треба бити веома опрезан у оценама политике Стефана Душана у освојеним византијским областима. Српски владар је свакако прихватио оне византијске великаше који су се показали спремни да му приђу а таквих је било доста. Са друге стране има примера да је Стефан Душан и својим великашима поверавао одговорне дужности у освојеним византијским крајевима (Јован Оливер, Јован Асен, Симеон, Прељуб). То показује да је исправан суд *Мошина,* Патријарх Калист 196 сл. који се до душе ограничава на црквену администрацију, наводећи да је Стефан Душан постављао Србе за архијереје у освојеним крајевима, али да су и Грци могли да остану на својим црквеним положајима, уколико су хтели да признају српску власт. Што се тиче ситуације у самој Верији, можда је она претстављала изузетак због масовног насељавања српских великаша.

[453] *Хионидис,* Ἱστορίχ 144 сматра да се Царска Капија налазила на источној или североисточној страни бедема Верије, где је излазио пут који је водио према Солуну. Овде споменути Германи су познати немачки најамници у служби Стефана Душана које је он у пролеће 1343. године привремено уступио Јовану Кантакузину. иколност да су ти најамници смештени у Верији показује да је и Стефан Душан придавао велики знача! овом гтаiгу.

[454] Као и у другим средњовековним државама у Србији је постојала обавеза становништва да оправља градска утврђења. То показује и један члан Душановог законика. Уп. Законик Стефана Душана 97 сл.; *Тарановски,* Историја I, 27. *А. Дероко,* Средњовековни град Скопље, Споменик САН 120, НС 22 (1971) 7 верује да је српски цар предузимао радове на утврђивању освојених византијских градова, па као примере наводи Сер и можда Скопље, док за Верију и Солун претпоставља да су их утврђивали сами Грци. Према царевим речима Стефан Душан је посветио доста пажње утврђивању Верије. На то је обратио пажњу *Јиречек,* Историја II, 89, н. 25, 115, претпостављајући да су предузети радови захтевали велике трошкове, јер је у Верији српски цар поред акропоља подигао још једно утврђење, а сазидао је две велике и три мале куле са двоструким бедемским зупцима. *Шкриванић,* Оружје у средњовековној Србији 120 описује да су постојале куле са пет спратова и луковима на врху (балисте) са којих су се бацале стреле, а као пример таквих кула наводи баш овај опис Јована Кантакузина. *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 123 сматра да су мање куле на бедемима биле удаљене једна од друге 40 до 70 метара, што је зависило од величине града. Иначе *Хионидис,* Ἱστορίχ 147 наводи да су се од кула које је српски цар подигао у Верији две сачувале све до почетка нашег столећа.

И због споменутих разлога многи Трибали су боравили у Верији, као и доста јака војска; и тада су због доласка цара многи од насељених у селима сакупили се. Јер, и они су се плашили, да ће цар и њих напасти, па су својски и ноћу и дању чували град. И припремали су се за одбрану, уколико их ко нападне.[455] А цар, пошто је то веома јасно видео, није отворено нападао, јер је знао да неће бити довољно снажан да савлада толики број још и са зидинама, него се радије окренуо лукавству, не мало се уздајући у мештане да ће се дићи против непријатеља када опазе да је унутра [у граду] и да ће му се придружити у борби.[456] А он [цар], дакле, одиста се много бринући да не буде Трибалима јасно да ће да нападне, по договору је отишао на реку. А бродови [тријере] још нису тамо стигли. Наиме, стигавши на ушће реке, како се то обично дешава, пошто је са мора и реке покренут муљ преградио ушће, пролаз [бродовима] не беше могућ. И никакво решење не пронађоше заповедници бродова, него су се само једили што пропаде такав подухват.[457] Јер, знали су да цар неће без њих напасти Верију, него да ће, када са зором постане уочљив, бити принуђен да се врати у Солун. И цар стигавши на реку, такође се једио што још бродови [тријере] нису стигли: није знао за разлог изостанка. И сам је схватио да план пропада, уколико осване дан.[458] Док су они на бродовима [тријерама] били у недоумици шта треба да се чини, море одједном захвати плима и мало се усталаса, лаганим и благим ветром пренесе бродове [тријере] у реку и убрзо се са царем саставши, причали су му оно што им се при преласку чудесно десило. А цар, слутећи да се то није случајно, већ Божјим провиђењем стекло, још више се охрабри за подухват, будући да је од Бога подржан и што је брже могао водећи оклопнике и лако наоружане војнике и варваре са бродова [тријера], хитро се упути према Верији, остављајући за чување бродова колико му је изгледало да

•*5 *Хионидис,* Ἰστ^ρίί 47 региструје цареве речи и верује да су у селима око Верије били насељени Срби који су се на глас о опасности склањали иза њених чврстих бедема.

456 Ови подаци показују да је у градовима Македоније било и људи који су прихватили српску власт, али који се нису показали довољно поуздани. Уп. Историја народа Југославије I, 364. Ти великаши били су спремни да се поново приклоне Јовану Кантакузину. *Јиречек,* Историја II, 270 сматра да су великаши у Србији уско гледали само своје интересе, због чега су и великаши из Верије одржавали везе са Јованом Кантакузином.

457 Јован Кантакузин је одлучио да са две стране крене према Верији: он је са својим одредима пошао копненим путем из Солуна, а савезници Турци пришли су граду са морске стране. Cf. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 125. *Tafrali,* Thessalonique au XlVe siecle 273 је погрешно претпостављао да је овде споменута река Вардар, чијим су током турски бродови требало да стигну до Верије. Према географском положају Верије и прилазима граду извесно је да је у питању река Бистрица (Халиакмон) која се улива у Солунски Залив. Уп. *Флоринскш,* Славлне и Византии I, 105; *Хионидис,* Ιστορία 49.

458 Царево колебање показује да није имао поверење у сопствене снаге и њихову способност да освоје добро утврђену Верију. Јован Кантакузин је сматрао да му је за успешпо извођење планиране операције против Верије неопходна помоћ турских савезника,

ће бити довољно.[459] Док се кретао, појави се и Марцелат и пожуривао га је на покрет. Јер, рече му [цару] да је све спремно и да је пријатељима наложио да направе лестве. А када беху недалеко од града, цар [Јован Кантакузин] одмах посла Марцелата да види да ли су лестве начињене. А он вративши се, рече да никакве лестве нису направљене и цар се поново нађе у неприлици. А они око њега приступише сечи дебала из шуме исте дужине као и зидине:[45^] јер, борили су се заједно и од Краља изгнани угледни од становника Верије, по храбрости и смелости ни у чему не заостајући за царевим људима; у свему су врло спремно помагали и ревносно се трудили око освајања родног места.[460] Пошто су клинови недостајали, употребивши малу ужад од царевог шатора, за кратко време саграде четири лестве, па пошто су их оклопници и лако наоружани војници подигли, становници Верије са Марцелатом крену напред, приђу зидинама а да их нико од грађана унутра није опазио; и они [становници Верије] се први успну, а затим и неки од оклопника и лако наоружаних војника. А цар, пошто је видео да су унутра његови, одмах подели војску: и са једне стране сам водећи ромејске коњанике и пешаке, пође према лествама, са друге нареди да варварска војска са преосталим Ромејима крене на тврђаву [акропољ], да их збуњене са више страна нападну. Војници, који се обреше унутра, најпре се сретну са неким стражарима; ухвате их и нареде им да ћуте или запрете да ће их убити. Затим, дошавши до капије зване Опсикијанске,[461] сретну друге грађане стражаре, којима нареде да им помогну и да разбију полуге на капији (μοχλούς); брже него што се каже, они отворивши капије, пусте цара унутра.[462]

А он [Јован Кантакузин], задржавши уз себе око капије малобројне од одабраних (αρίστων), нареди да остали крену унутра и да ступе у бој са непријатељима; а ове су и сами мештани били довољни да униште. Када се, наиме, увериe да је цар унутра [у граду], свима су то акламацијом објавили,[4623] одмах су напали на Трибале,

459 Ово је један од последњих похода који је Јован Кантакузин предузео уз помоћ Османлија. У борби против цара Јована V Палеолога Турци су више помагали Матији Кантакузину.

459а Реченица није сасвим довршена, јер садржи глагол једино *у* партиципу секући (τεμόντες), па је зато и њен превод нешто слободнији.

460 Јован Кантакузин жели да збивања око освајања Верије прикаже у што повољнијем светлу за себе и своје присталице. Зато и наглашава да су били бројни они који су желели да се врате у Верију.

461 Још је *Јиречек,* Историја II 89, н. 25 констатовао да се у Верији налазила Опсикијанска Капија, чије је име настало од опсикија назива за један одред византијске војске. *Хионидис,* Ιστορία 145 такође региструје овај податак, потсећајући да је У Малој Азији постојала тема Опсикион, али каже да није познато где се налазила ова веријанска капија.

462 Јован Кантакузин жели да покаже да су му сами житељи Верије отворили капије града. Изгледа да је освајање текло далеко брже и лакше него што је веровао сам Јован Кантакузин.

462а Овде Јован Кантакузин употребљава израз εὐφημίχ добро познат као начин акламација којим су поздрављани цареви током читаве византијске историје. 27Q [из]Раз означава извикивање царевог имена. Cf .Pseudo-Kodmos 133, 204, 227, 246, '9, 280, 360. На сличан начин Јован Кантакузин описује држање житеља Сера (в. нап. 362 коментара за вести овог писца).

запленили им имовину и заробљавали ако би кога срели. А Трибали, када су увидели да је Верија освојена, најпре се они наоружани одасвуд окупише око заповедника (ἄρχοντας) да се или бране, ако је могуће, или да отворивши капије тврђаве [акропоља], побегну. Пошто су варвари изван тврђаве [акропоља] пуштали бојне покличе, одмах изгубивши сваку наду за спас и сишавши са коња, уђоше у тврђаву [акропољ], водећи децу и жене, о другима нимало не бринући.[463] Пошто их је било много — наиме, беше тридесет племића (ευπατριδῶν) са женама и Децом, који су сви заповедали војницима, а војника хиљаду пет стотина — а пошто зидине тврђаве [акропоља] и пиргови беху недовршени, заповедници (ἄρχοντες) са женама и децом уђу у један од пиргова који је био довољно висок, а друго мноштво војника, једни су одмах заробљавани, а други су од пријатеља скривани по кућама.[4]б4 А Германи су за себе имали другу тврђаву [акропољ] која беше код капије зване Царска;[465] неко друго мноштво радника (ἀχθοφορούντων), како се причало више од десет хиљада, доведено из читаве краљеве земље за зидање тврђаве [акропоља], боравећи изван зидина, када су видели варваре, већ приближивши велике балване зидинама, од камена и другог материјала правили су прелаз (ἀνολκήν) и преко њих се спасавали у

463 Полазећи од примера Дидимотике *C. Asdracha,* Formes de brigandage pendant la deuxieme guerre civile byzantine au XIV[e] siecle, Etudes balkaniques VII, 3 (1971) 118 даје слику византијског града XIV века. Каже да је у утврђењу (акропољу) живела господарећа класа освајача или локалне аристократије, док је у тзв. доњем граду било смештено становништво. Опис Кантакузиновог освајања Верије потврђује такве закључке: и овде су се српски заповедници са породицама склонили у акропољ, препустивши остале житеље неумитној судбини.

[464] Подаци о јачини српске посаде у Верији одавно су регистровани у историографији. *Флоринскии,* Славлне и Византин II, 184 сл. је сматрао да је српски цар у Верији оставио малобројну посаду, уверен да Јован Кантакузин неће ништа предузимати против градова у залеђу Солуна, док су по *Новаковићу,* Стара српска војска 141 сл. војне посаде у тадашњим градовима биле доста малобројне. *Николић,* Цар Душан 176 закључује да Душанова посада у Верији није била бројна, а врло шарена по свом етничком саставу. Сличног је мишљења и *Сшијеовић,* Српска феудална војска 59 сл., 94 који сматра да снаге за одбрану средњовековних градова нису биле велике, јер се веровало да су за то довољна и сама градска утврђења. Чини се да је у праву *Skrivanu,* Gradovi i utvrđenja 115 када верује да је та посада у Верији била прилично брзјна за средњовековне услове, јер се радило о великом и богатом граду са акропољем и неколико утврђених капија. Сваки од 30 споменутих властелина заповедао је одредом од 50 људи, па је на основу тога *Г. Шкриванић,* О најамничкој војсци у средњовековној Србији, Војноисториски гласник 1 (1954) 86 закључио да је Јован Кантакузин у Верији затекао српску посаду од 1500 људи. Са друге стране поставља се питање положаја и статуса одреда стадионираног у Верији. Још је *Новаковић,* Стара српска војска 140, 144 упозоравао да су српски војници у Верији становали са породицама, па су морали да примају плату или да у околини поседују земљу за издржавање; такве посаде су у градовима претстављале пронијарску војску. *Јиречек,* Историја II, 147 је претпостављао да су посаду у Верији сачињавали коњаници а да „многи од ових досељеника беху из западних брдских крајева". Посада од 1500 људи, бројна за средњовековне услове, а и елитни одред немачких најамника показују да је Стефан Душан придавао велики значај Верији, јер је она чувала прилазе Солуну а много је значила и за безбедност других утврђења које су Срби држали у овом делу Македоније. *Јиречек,* Историја II, 112 с правом истиче да је српски цар немачке најамнике држао само у значајним градовима. О српској посади у Верији уп. Историја српског народа I, 550 сл. (*С. Ћирковић, Р. МихаљчиК).*

465 Q Царској Капији в. нап, 453, овог ксмментара.

унутрашњост града.[466] А цар, када је видео да је град већ потпуно освојен, пожури се и сам према тврђави [акропољу], поздрављен клицањем грађана и свечано праћен (προπεμπόμενος); стигавши тамо, затече све од народа И војске (υπό τε του δήμου και της στρατιάς) опљачкано;[467] пославши [гласника], спречио је варваре да уђу у град да не би од њих нешто зло испало, јер је град борбом освојен.[468] Затим је Трибалима у пиргу поручио да изађу, обећавши им да ништа од њега рђаво неће претрпети. Они, пак, одмах изашавши, поздравише га клањањем [проскинезом], јер су сви били пријатељи.[468a] А Германи одолеваху народу и нападајућим оклопницима са бродова [тријера] све док цар није стигао до њих. Одмах се и они, напустивши тврђаву [акропољ], предају. А беху то они КОЈU су по Краљевој наредби заједно са царем ратовали, када је први пут кренуо на Верију, а којима је цар дуговао велике захвалности због тадашње наклоности према њему. Јер, нису послушали, иако им је Краљ наредио, да га [Јована Кантакузина] напусте док је ратовао у Солуну, него су га, иако су многе опасности окруживале, ипак спремно следили до Верије. Зато цар, иако беху заробљеници, питомо и благо поступи са њима и оставивши им оружје и коње, а још и сребро поклонивши, отпреми их Краљу.[4]® А све остале војнике, осим тридесеторице заповедника (ἄρχοντες) нареди да наоружани крену пешице натраг кући, јер су им коњи од војске

466 Историчари су сматрали да су радници које је под Верију довео Стефан Душан саградили све што је за његове власти предузимано у томе граду. Уп. *Флоринскш,* Славнне и Византии I, 105; *Јиречек,* Историја II, 115; *Сшијеовић,* Српска феудална војска 92. Међутим, *Новаковић,* Стара српска војска 145 је претпостављао да су ови људи доведени у оквиру обавеза становништва у средњовековној Србији да оправља градске бедеме; случај Верије показује да та обавеза није односила само на локални град већ на сваки који је стајао у границама српске државе. Вероватна је претпоставка *Škrivanića,* Gradovi i utvrđenja 116 да су ти досељеници били зидарски радници који су поправили бедеме Верије, али и подигли други акропољ, велику и три мале куле, као и ходнике на бедемима.

467 После брзог освајања Верије остало је да се ликвидира утврђење (акропољ) у које су се са породицама склонили српски заповедници. Цареве речи да је све опљачкано од народа и војске звуче вероватно, јер је таква појава често пратила освајање градова у средњовековном ратовању.

468 у дугом грађанском рату (1341—1347) а и у каснијим сукобима са суседима Јован Кантакузин се често ослањао на помоћ Турака Селџука или Османлија. Свестан одговорности за позивање неверника као савезника у борби против хришћана, Јован Кантакузин увек наглашава да се веома трудио да те турске савезнике спречава у пљачкању хришћанског становништва, па макар да се радило о његовим непријатељима.

[468a] Јован Кантакузин наглашава да су га српски заповедници, склоњени у акропољу Верије, поздравили као цара и господара. Проскинеза — падање ничице пред цареве ноге, постала је од средине III века н. е. састави део церемоније поздрављања цара (в. нап. 85 овог коментара). Из средине XIV века потиче познати трактат Псеудо-Кодина о византијским титулама и дворском церемонијалу. Овде се наглашава на више места да приликом свечаности разни достојанственици поздрављају Цара проскинезом. Cf. Pseudo-Kodinos, 197, 208 sq., 218, 222, 236.

[469] Јован Кантакузин жели да покаже да је одао дужну захвалност немачким најамницима у српској служби који су 1343. године одбили да послушају заповест српског краља и да га напусте. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 126 сматра да је Јован Кантакузин брзо освојио Верију баш због тога што тешко наоружани немачки наЈамници нису хтели да пружају отпор. По уверењу *Г. Шкриванића,* О најамничкој

заплењени.[470] И остало мноштво, све радништво (ἀχθοφορικόν) војници одвевши по царевој наредби далеко од града, ослободише да не би били од варвара заробљени.[471] А тридесеторица заповедника (ἄρχοντες), када је цар хтео да их часно ослободи, замоле да их задржи, да не буду оклеветани код свог владара што су пристали уз цара и да се не би учинило да су предали и себе и град.[472] А мало после једни су по царевој дозволи отишли кућама (εις τάς οικίας), а неки су одлучили да побегну; неки од њих, пошто су одведени у Солун, одатле побегоше, јер не беху затворени у тамнице, него су само везани чувани у манастирима.[473] Тако је то испало код Верије, пошто је цар имао више среће него што се надао и пошто је у једном дану без проливања крви постао господар толиких непријатеља. Наиме, не погибе нико ни од Ромеја ни од Трибала, осим једног варварина, а и он је, како се причало, убијен од Ромеја.[474] А варвари, пошто освајањем града никакав плен нису стекли (јер цар није дозволио да уђу унутра), замолише да пљачкају земљу потчињену Краљу и пошто им је цар дозволио, упадоше и однеше велики плен углавном у стоци а мало у људима, јер су се, будући да је крај био шумовит и горовит, лако разбежали.[475]

(Crni. III, p. 118, 14 —p. 126, 24)

војсци у средњовековној Србији, Војноисториски гласник 1 (1954) 86 тај немачки најамнички одред остао је у Верији још од 1342. године, када је у град ушао заједно са Јованом Кантакузином.

470 Детаљ о опљачканим коњима српске посаде у Верији показује да се радило о коњаничкој војсци. В. нап. 464 овог коментара.

[471] Као и на другим местима своје историје, тако и овде Јован Кантакузин наглашава да је хумано поступао са противницима, које је покушао да спасе од освете својих турских савезника.

[472] У царевим речима има истине, јер су српски заповедници могли да страхују да ће их њихов господар Стефан Душан оптужити да нису довољно енергично бранили Верију.

[473] Јован Кантакузин жели да покаже да је до5ро поступао са заробљеним противницима.

[474] Још је *Флорински,* Андроник Младшии 17 и Славине и Византин I, 105 н. 2 упозорио да у Кантакузиновом огшсу освајања Верије има невероватних детаља; као пример навео је тврђење да је освајање изведено без капи крви, а мало пре тога цар писац је описивао жестоке сукобе између Срба и Византинаца. Чудно је што *Хионидис,* 'Ιστιρίχ 51 дословно верује царевим речима да у освајању Верије није пао ниједан Византинац ни Србин, већ само неки Турчин. Кантакузиново освајање Верије и других градова (κάστρα) забележено је у једној Краткој хроници која све акције повезује са боравком Јована Кантакузина у Солуну септембра 1350. године. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 86, No. 52. Занимљиво је да је византијско освајање Верије нашло одјека и у Србији. О томе сведочи један запис на требнику из око 1350. године који каже да је писан „у дане благоверног цара нашег Стефана и сина му Уроша и царице Јелене када се одвоји Верија". Уп. *Сшојановић,* Записи I, 37, бр. 97. Недавно је *H. Matanov,* Radoslav Hlapen — souverain feodal en Macedoine meridionale durant le troisieme quart du XIV[e] siecle, Etudes balkaniques 4 (1983) 73, n. 24 запис датирао у 1351. годину, што би значило да Срби тада још нису повратили Верију (о српском освајању Верије в. нап. 584 овог коментара).

[475] Јован Кантакузин је морао да задовољи савезнике Турке, дозволивши им да крену у пљачку области српског цара. Међутим, он и овде жели да оправда своје поступке, па наглашава да становништво није претрпело веће губитке. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 126 региструје да је Јован Кантакузин спречио Турке да гавачкају Верију, а упутио их је према српским областима.

Јесен 1350.W

65

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОСВАЈА ОД СРБА ВОДЕН

Цар [Јован Кантакузин], пошто је видео да је ствари у Верији средио како је желео, крену на Едесу [Воден], водећи више [људи] него када је нападао на Верију. Наиме, не мали број поред оних који су већ били са њиме потицао је из Верије.[477] Доиста, није га на освајање толико охрабрила окупљена војска, колико великаши Едесе (όσον Έδεσσηνών τοις δυνατοΐς) за које је веровао да ће одмах прићи и остали народ придобити. А они су све супротно намеравали од оног што је цар желео. Јер, не само да беху сами отворено противници, него су и народ убедили: стојећи на зидинама, ругали су се пару, хвалећи се да познају његово велико неискуство;[478] пошто Краљ опседајући их шеснаест година са много јачом војском ништа не би постигао да му они нису добровољно пришли, како се он [Јован Кантакузин] нада да ће их, водећи толико мали број војника, за кратко време савладати.[479] А цар [Јован Кантакузин] се жалостио због неуспеха око града и одмах је одустао од јуриша на зидине, не само због природне и зидинама осигуране утврђености града (наиме, више од половине водама је запљускивано и непри-

[476] Хронологија напада на Воден зависи од датирања прве експедиције Јована Кантакузина против Верије за коју се сматра да је предузета октобра 1350. године (в. нап. 446 овог коментара). Према томе следећа експедиција против Водена почела је октобра — новембра 1350. године. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 139, n. 29 и овде погрешно каже да су акције Јована Кантакузина против Верије и Водена предузете почетком 1350. године, наглашавајући да се то вигди из излагања самог Јована Кантакузина.

[477] Ова тврдња одговара жељи Јована Кантакузина да покаже да је у Верији увек имао доста присталица. После освајања града они су му се придружили у походу на оближњи Воден.

[478] На основу ових података *Николић,* Цар Душан 176 сл. је чак претпостављао да је у Водену постојала нека српска странка. *Франчес,* Классован позици 93 сматра да су житељи Водена устали против Јована Кантакузина као предводника византијске аристократије и зато помогли Србима у одбрани града. Такво тумачење није прихватљиво, јер се из излагања Јована Кантакузина види да су против Н>ега устали баш великаши у Водену, који су придобили и шире слојеве становништва.

[479] Очигледно је да овај хронолошки податак није тачан, јер је познато да је Стефан Душан освојио Воден 1342—3. године; сам Јован Кантакузин каже да је тада новцем поткупио житеље Водена и убедио их да прихвате српску власт (в. одломак бр. 29 овог превода). Упркос томе *Jončev,* Die pol. Beziehungen 126, 129, n. 24 верује да су становници Водена баш имали у виду напад српског краља на овај град из 1342—3. године. Тешкоће у оваквом тумачењу чини околност што је од тога напада до појаве Јована Кантакузина под Воденом у јесен 1350. године протекло знатно мање од 16 година. На податак Јована Кантакузина обратио је пажњу и *Динић,* За хронологију освајања 7 сл., упозоривши да се у спису Даниловог Настављача (Животи краљева и архиепископа 225 сл.) каже да је краљ Стефан Душан у првом походу против Византије (1334) освојио градове: Охрид, Прилеп, Костур, Струмицу, Лерин, Железнец, Воден и Чемрен. Повезујући то са податком цара писца да су Срби 16. година пре 1350. године нападали Воден, М. Динић верује да је српски краљ 1334, године напао и овај град, а да је „Душанов биограф убројао и неке привремене успехе у трајне".

ступачно непријатељима са језера,[479a] а остатак је окружен веома чврстим зидинама и великим пирговима, а понегде стенама и неприступачним гудурама заштићен), него и што беше од Трибала постављена не мала војска ради одбране града, којима су заповедали четворица од велможа (επιφανών) међу њима, а са њима су се радо борили и великаши од грађана (και των πολιτών οι δυνατοί).[480] Међутим, провевши ноћ под ведрим небом, сутрадан одлучи да отступи и да не губи време предузимајући немогуће. А исто се учинило и свим великашима Ромеја и заповедницима војске. Јер, они су према искуству у бојевима слутили да је немогуће освајање града јуришем. А ноћу су неки од оклопника са бродова [тријера], који су пратили цара, дошавши питали цара да ли нешто смера у односу на град. А када је цар, правећи се невешт, питао шта се њима чини да је боље: да се окуша на зидинама или да се повуче, они су га саветовали да се бори и молили да због јогунства становника Едесе [Водена] не оставља град који може да се освоји оружјем. И они су изјавили да ће се спремно борити, убедивши да ће да придобију и остале ратнике са бродова (τριηρίτας). И цару се одмах учинило да је најбоље оно што оклопници саветују и одлучио се за јуриш на зидине; и наредио је оклошшцима да припреме лестве а заповедницима војске да у зору наоружају [војску], како би напали на зидине.[481] А када се већ разданило, распореди војску: варварску са једне стране постави крај зидина до језера, одакле освајање беше немогуће да, ако се догоди да се Едеса [Воден] освоји, варвари не би могли да одатле ушавши кога убију; а сам [цар] водећи главну силу оклопника са племићима (ευπατριδών), постави се према тврђави [акропољу], где и зидови беху најјачи и где је чувала главна сила Трибала и становника Бдесе [Водена].[482] А остале заповеднике са одредима поставио је према осталим зидинама, где се ко нашао и чим поче дан отпочели су напади на зидине; и до подне беспоштедно наста жесток бој. Јер, и они изнутра су се са зидина жестоко бранили а они споља су показивали чудесна дела храбрости и јунаштва, а особито нису себе штедели

[479a] *Јиречек,* Историја I, 229, н. 2 каже да је Воден био добро утврђен град између језера и косе. Језеро је касније нестало, али се у самом граду налазе слапови.

480 Обично се сматра да су у дугом грађанском рату аристократи стајали уз Јована Кантакузина, јер је он штитио баш њихове позиције и интересе. Пример великаша из Водена, који су били Грци, показује да су упоштени судови о ставу аристократије увек опасни. Иако Јован Кантакузин изричито каже да су у питању великаши, односно моћни (δυνατοί) *Францес,* Классоваи позиции 93 погрешно верује да се ради о широким слојевима становништва Водена. Вести цара писца показују да су у освојеним областима и градовима припадници византијске аристократије прилазили Стефану Душану, уколико је он био спреман да им призна стечене поседе и повластице (в. нап. 451 овог коментара).

481 *Jončev,* Die pol. Beziehungen 126 детаљно парафразира вести о освајању Водена, али не верује да је цар због својих војника спремних за бој одлучио да ипак нападне град; изгледа му вероватније да се на такав подухват решио због присуства савезника Турака који су учествовали и у ранијем нападу на Верију.

482 Ове редове треба посматрати у оквиру царевих гврђења да су великаши из Водена били против њега.

оклопници и лако наоружанн војници са бродова [тријера]. Наиме, цар објави да ће оном ко први постави заставу на зидине дати награду од четири литре (μνας) злата, три оном ко се иза њега попне и два трећем од њих.[482a] Око подне, пошто многи од оних који су се унутра бранили беху рањени а неки и убијени, примакоше лестве зидинама, пошто су се они унутра већ слабо бранили, а на капији тврђаве [акропоља] подметоше ватру; пошто је капија изгорела, продирали су и одатле и са лестви и град би освојен што би се рекло потпуно. И цар, пошто се по његовој замисли одигра освајање, нашавши се унутра, не допусти да се војници разуздају, сем оних који су први ушли и мало се окористили. Заиста, не нађе смрт ниједан од Ромеја са царем или варвара, а рањених је било много.[483] После освајања цар је војнике који беху Трибали отпустио без коња кући. А четири заповедника је задржао у затвору и прогнао је из града оне грађане који су пристали уз Краља;[484] и оставивши у тврђави [акропољу] посаду од две стотине оклопника и лако наоружаних војника и као заповедника града Георгија Лизика, који је био добар познавалац ратне вештине и мудар, врати се у Верију.[484a]

(Cant. III, p. 126, 25 —p. 130, 2)

482a JJз историје средњовековног ратовања познати су слични примери награђивања оних који први продру у опседнути град. Дубровчани су 13. децембра 1451. године обећали 500 дуката тројици ратника који се први буду попели на бедеме Новог. Уп. *Skrivamo,* Gradovi i utvrđenja 140 si. Са друге стране у описима турске опсаде Београда 1456. говори ćе о наградама за оне војнике који први продру у град или се први попну на његове зидине и куле. Уп. */. Калић-Мијушковић,* Београд у средњем веку, Београд 1967, 152. Овде цар писац за литру употребљава познати грчки назив μνδ. Литра је у ово време тежила нешто мање од 320 гр. а у Византији је увек садржавала 72 златника. Cf. *E. Schilbach,* Byzantinische Metrologie, München 1970 166, 172.

483 Опис освајања Водена више је пута навођен и парафразиран. *Флоринскш,* Славлне и Византии I, 106 је сматрао да је Јован Кантакузин без турске помоћи освојио Воден. *Новаковић,* Старасрпска војска 149 и *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 140 склони су^да поверују у тврдњу Јована Кантакузина да нико није пао у нападу на Воден. *СШијеиовић,* Српска феудална војска 97 сл. наглашава да је у нападу на Воден Јован Кантакузин опустошио околину града, а да је затим желео да погоди најслабији део средњовековних утврђења — дрвена врата која су уништена подметањем ватре. Иначе, он сматра да су против бранитеља Водена употребљавани балисти за бацање камења, катапулти за стреле, копља и запаљиве бакље, а да су за продрр у град коришћене даске и греде, мердевине и покретне куле. *Joniev,* Die pol. Beziehungen 127 упозорава да је освајање Водена претстављало велики успех због особитог стратегијског положаја града: омогућавало је брзе продоре у српске територије у јужној и југоисточној Македонији.

484 Затечени српски великаши били су на челу војног гарнизона, стационира-?7л ^у^&*°.^кев^?: ^Уп-^ ^*оваковић,* Стара српска војска 140 сл.; *Jončev,* Die pol. Beziehungen *ia>. Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 115 сматра да је српски гарнизон бројао 200 људи, Јер се из података о посади оближње Верије види да је на једног заповедника долазило по 50 војника. Што се тиче угледних грађанакојеје Јован Кантакузин прогнао из Водена *Jončev,* Die pol. Beziehungen 127 верује да су у питању житељи уз чију помоћ је Стефан Душан освојио град.

84a Одавно су регистровани подаци да је Јован Кантакузин у Водену оставио лг2^р^[^и^ Лизика са посадом од 200 људи. Уп. *Новаковић,* Стара српска војска 141; — .' K-antakouzenos 73; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 127; *Soulis,* Serbs 45. *Јиречек,* ИсРНја I, 215, н. 15 наводи податак да се Стефан Душан после много година осветио

Јесен 1350.^5

66

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОСВАЈА ТВРЂАВЕ У ОКОЛИНИ ВЕРИЈЕ И ВОДЕНА И НАПАДА НА СЕРВИЈУ

А пришле су без борбе тврђаве и градићи (φρούρια καί αί πολίχναι) око Едесе [Водена] и Верије: такозвани Старидол (Σταρίδολα),486 Петра (Πέτρα),487 Соск (Σωσκός),488 и Деври (Δεύρη),489 а још и Острово (Όστροβός)490 и Нотија (Νότια),[4^!] а од градића у Тесалији звани Ликостоми (Λυκοστόμιον)[492] и Кастри (Καστρίον).493 и удостојивши војску са мало кратког одмора, цар је

Георгију Лизику. Иначе, Георгије Лизик, Кантакузинов заповедник града, потиче из једне угледне аристократске породице из саме Верије, која је вероватно била сеључког порекла. Cf. *Е. Захариаду,* Οι Χριστιανοί απόγονοι του Ίξξεδδΐν Κϊίίούς Β' στην Βέροιχν, Μακεδόνικα (1964)73; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 15196; *Soulis,* Serbs 45. Цар писац и раније даје податке о њему, наводећи да је 1328. године био заповедник акропоља у Солуну. Cf. *Хиошдис,* Ίστ ρίχ 127 сл.; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 15196. *Максимовић,* Виз. управа 34 исправно верује да је Георгије Лизик био администратор Водена под обновљеном византијском влашћу.

[485] Хронологија напада на тврђаве у солунском залеђу сасвим је одређена: те акције су предузете у јесен 1350. године (в. нап. 446 овог коментара). Није јасно због чега *Jončev,* Die pol. Beziehungen 127 сматра да је Јован Кантакузин напао Сервију крајем 1349, а Верију и Воден тек почетком 1350. године. Треба следити редослед ових акција који даје сам Јован Кантакузин, а све оне падају у јесење месеце 1350. године.

486 Старидол, назив словенског порекла (cf. *M. Vasmer,* Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 201), односи се на у изворима често спомињану тврђаву близу Водена. Cf. *Nicol,* Despotate I, 226, n. 15.

[48]7 Вероватно да је у питању Петриско, град на истоименом језеру југозападно од Островског Језера. Према вестима Јована Скилице овде је 1015. године убијен Гаврило Радомир, син цара Самуила. Уп. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται 192; Виз. извори III, 108 сл., н. 100.

[488] Тврђава Соск, добро позната из средњовековних извора, налазила се јужно од Острова и истоименог језера. Уп. Виз. извори III, 116, н. 129.

[4]«9 Деври се такође налазио у околини Водена. У набрајању српских освајања *Флоринскш,* Славнне и Византин II, 196 каже да је Стефан Душан кренуо у Албанију, што показује да погрешно сматра да се Деври односи на Дебар.

490 Острово је тврђава недалеко од Водена на истоименом језеру. Cf. *Vasmer,* Die Slaven 200.

[491] Нотија је тврђава која се спомиње још у борбама цара Василија II против Самуилових наследника, а налазила се у северном делу Могленске котлине. Уп. Виз. извори III, 115, н. 122а.

[49]2 Према речима самог Јована Кантакузина Ликостоми се налази у Тесалији, а лежи у доњем току реке Пенеја у живописној долини Темпи. Cf. *Köder — Hild,* TIB 208.

[493] Кастри је средњовековна тврђава у источној Тесалији на северној страни некадашњег језера Волви које је потпуно нестало. Cf. *Köder- Hild,* TIB 184. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 127, 139, n. 30 каже да су ови градићи лежали југозападно од Водена и да је њиховим освајањем Јован Кантакузин удаљио Стефана Душана од важног града Солуна. Подаци о походу Јована Кантакузина у јесен 1350. године сасвим су јасни; Византинци су тада повратили тврђаве у ширем залеђу Солуна Верију, Воден, Старидол, Петриско, Соск, Деври, Острово, Нотију, Ликостоми и Кастри. Зато изгледају претеране тврдње *Е. Наумова,* К истории сербо-византиаскоЛ границти во ВТОроil половине XIV века, В. В. 25 (1964) 233 да су тада Византинци осво-

одмах кренуо на Сервију (κατά Σερβίων). А то је био не мали град који се налазио на граници између Вотијеје и Тесалије;[4]94 њиме [градом] са осталом Тесалијом заповедао је Прељуб, један оД Краљевих велможа (Πρεάλι,μπος των παρά Κράλη δυνατών), који се особито истицао мудрошћу и храброшћу и предњачио је над другима ратним искуством.[4^5] А налази се онај град на неком

јили од Срба и значајне поседе на другој страни, односно градове Христопољ, Анактороподь, као и читав Халкидик. За ове смеле предпоставке аутор не наводи изворне податке. (в. детаљније нап. 445. овог коментара).

[494] Сервија је позната средњовековна тврђава на путу из Македоније у Тесалију. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 200, н. 1 сматра да је Сервија улазила у Вотијеју (в. нап. 448 овог коментара), тј. стару тему Верију. Ту претпоставку опрезно наводи *Ch. Astruc,* Un document inedit de 1163 sur l'eveche thessalien de Stagi, BCH 83 (1959) 224, n. 5, али наглашава да су подаци Јована Кантакузина нејасни и да није сигурно да је тема Вогијеја постојала око 1350. године. О историји Сервије расправљао је и *А. Кситоиулос,* Τα μνημεία των Σερβίων, Атина 1957, 4—6, покушавајући да одговори на питање када је Сервија од обичног утврђења постала утврђени град у који се склонило околно становништво. Верује да је то било у време словенских упада на Балканско Полуострво (крај VI и почетак VII века) када су овде, тражећи спас од нападача, бежали околни земљорадници и пастири. У парафрази царевих података *Jončev,* Die pol. Beziehungen 127 каже да је Сервија на граници између Беотије и Тесалије, што је последица штампарске грешке, односно замене Вотијеје са Беотијом.

[495] Прељуб је један од најистакнутијих великаша у Српском царству, чија се баштина налазила у крајевима југоисточно од Прилепа: средњи ток Црне Реке, Морихово и источна страна Селечке Планине. Уп. *Михаљчић,* Крај српског царства 14 сл., 27. После освајања Тесалије (о хронологији в. нап. 553 овог коментара) Прељуб је постао Душанов намесник у овој важној и плодној земљи. Старији истраживачи су неосновано претпостављали да је Прељуб поред Тесалије управљао и суседним Егшром са главним градом Јањином (између осталих: *К. Hopf,* Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf die unsere Zeit I, Leipzig 1867—8, 380; *W. Miller,* The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece 1204—1566, London 1908, 281; *Н. Веис,* Συμβολή εις την ίστορίχν των μονών των Με εώρ ον, Βυζάνω ί; 1, 1909—10, 236). У ту претпоставку је посумњао већ *Војазидис,* Χρο ι όν 168, а потпуно је побио *Сулис,* Σερβοχρατία 54 и Serbs 108 sq. који је одредио да је западна граница Прељубове територије стајала на Пинду, док се источна налазила на обали Јегејског Мора; на југу је граница била код луке Птелеона, а на североистоку је прелазила природне међе Тесалије, што се види из податка Јована Кантакузина да је Прељуб бранио Сервију. У каријери Прељуба постављају се два хронолошка гштања: када је добио управу над Тесалијом и када је стекао високи дворски чин кесара. Јањинска хроника сасвим јасно повезује Прељубову кесарску титулу са временом српског освајања Тесалије. Cf. *Estopanan,* Bizancio у Espana H, 35. Сигуран terminus ante quem именовања Прељуба за намесника у Тесалији даје млетачки документ од 14. марта 1350. који га већ спомиње на том положају. Cf. *Ljubio,* Listine III, 169. Међутим, изгледа сасвим вероватно да је Прељуб добио ову важну дужност непосредно после српског освајања Тесалије (јесен 1348). Cf. *Војазидис,* Χρονι όν 167; *Soulis,* Serbs 228, n. 2 који се исправно позива на споменуте вести Јањинске хронике. Што се тиче високе дворске титуле кесара, он је са њом спменут и у писму папе Инођентија VI из децембра 1355. године. Уп. *Јиречек,* Историја I, 234; *Б. Ферјанчић* Севастократори и кесари у Српском царству, ЗФФБ 1 (1970) 263 сл.; *Ферјанчић,* Тесалија 228. *Новаковић,* Виз. чинови 247 је само регистровао податак Јањинске хронике не улазећи у питање када је Прељуб постао кесар. На основу истих података *Сулис,* Σερβοχρατία 68 верује да је Прељуб постао кесар истовремено када је добио управу над Тесалијом. Сигуран terminus post quem за Прељубову кесарску титулу је датум царског крунисања Стефана Душана (16 април 1346), јер је он тек тада стекао право Да додељује највише византијске дворске титуле, што је искључиво била царска привилегија. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 255 сл. По свој прилици ће бити тачан податак

гребену брда и оном ко прилази у почетку изгледа виши него што јесте. А уздиже се на том врху [град] раздељен са три бедема, тако да спољa изгледа да се налазе три града постављена један уз други. Са обе стране окружен је дубоким јаругама.[496] Онај део града до равнице и јаруга, колико заиста дозвољава да се насели, испуњен је кућама и људима не само од пука него и најбољима (αρίστων) од грађана и војника (στρατιωτών), који беху мештани бројни и одважни. И град имајући због положаја места куће једну изнад друге, изгледа да има мало кућа на спрат. Два дела насељавају грађани, док је трећи, будући да је утврђење (άκρα), одређен заповеднику (άρχοντΟ·[497] А са свих страна је тешко приступачан и

Јањинске хронике да је Прељуб постао кесар тек после српског освајања Тесалије (јесен 1348) и добијања власти у тој области. Већ околност да је Прељуб добио управу у плодној и важној Тесалији, као и титулу кесара, показује да је у питању угледан и моћан великаш, што потврђује и оцена коју о њему овде даје Јован Кантакузин. Сличне карактеристике Прељубове личности цар писац даје и раније у опису битке код Стефанијане (в. нап. 327 овог коментара), где је Прељуб заповедао српском коњицом. У повељи од 15. априла 1357., издатој Великој Лаври св. Атанасија, цар Урош потврђује и баштину кесариси Ирини, удовици Прељубовој, коју назива љубљеном сестром. Уп. *Д. Анасшасијевић,* Српски архив Лавре Атонске, Споменик САН 56 (1922) 6. *Јиречек,* Историја I, 222, сл., н. 51 је познавао овај податак само по казивању С. Новаковића, па је на основу тога опрезно закључио да је Прељуб преко супруге Ирине био рођак Немањића. *А. Соловиев,* Фессалиские архонтн в XIV веке, Bsl 4 (1932) 166, n. 3 такође је на основу овог податка опрезно закључио да је Ирина била у сродству са царем Урошем, а веровао је да је потицала из византијске царске породице Дука. Податак из Урошеве повеље *Сулис,* Σερβοκρατία 62, н. 3 је дословно схватио и одлучно веровао да је Прељубова супруга Ирина била сестра цара Уроша. Исто закључује и *R. J. Loenertz,* Une page de Jeröme Zurita relative aux duches catalans de Grece, REB 14 (1956) 167, n. 6 (Byzantina et Francograeca 380, n. 6). Међутим, *М. Пурковић,* Прилози српској историји, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 12 (1932) 167 сл. је одлучно одбио дословно схватање термина сестра за Ирину, удовицу Прељуба у повељи цара Уроша, позвавпш се на чињеницу да Стефан Душан није имао женске деце, као и да је кесарица Ирина морала бити знатно старија од цара Уроша. Сумирајући наведене резултате, *Soulis,* Serbs 229, n. 3 је одустао од раније претпоставке о блиском сродству кесарисе Ирине са царем Урошем.

496 Средњовековна Сервија заиста је имала изванредан и тешко приступачан положај: налазила се на врху стрмог брда са три стране окружена дубоким јарковима, асамо је са севера била приступачна. Cf. *А. Кситоиулос,* Τα μνημεία των Σερβίων, Атина 1957, 10. Остаци средњовековне тврђаве у Сервији потврђују описе Јована Кантакузина: спољни бедем града опасивао је простор који је изнутра био подељен једном унутрашњим зидом на две тврђаве, док би трећа био сам акропољ. У доњем граду сачуван је и највећи број остатака кућа. Cf. *Кситоиулос,* Μνημεία των Σερβίων 17 сл. који сматра да је таква подела града била условљена одбрамбеним и стратешким потребама.

49? Природно је да је у утврђењу Сервије боравио заповедник — архонт града, али се поставља питање да ли је то био сам Прељуб. Још је *Новаковић,* Стара српска војска 141 погрешно претпостављао да је Прељуб био заповедник у Тесалији и поглавар у Сервији. *Војазидис,* Χρονικόν 168 је чак веровао да се седиште Прељуба као намесника Тесалије налазило у Сервији, а као један од доказа наводио је и овај пасус Јована Кантакузина. Седиште Прељуба са налазило у Трикали, граду који је имао централни положај у Тесалији, а Прељуб се 1350. нашао у Сервији да би припремио одбрану града од напада Јована Кантакузина, чије би освајање отворило пут за поход према Тесалији. Cf. *Soulis,* Serbs 110; *Сулис,* Σερβοκρατία 66 сл.; *Ферјанчић,* Тесалија 230. Чини се да о томе сведочи и каснији детаљ самог цара гшсца да је Прељуб после припрема за одбрану хтео да се из Сервије врати у Тесалију. Зато сматрамо да је заповедник града Сервије био неки други човек српског цара.

нимало погодан за јуриш на зидине. Ту боравећи, Прељуб није имао потребе за шанчевима, нити за труд око утврђивања, јер довољно беше то што је природом постојало. А грађанима уопште не верујући, децу, жене и благо повео је на други зид, а све људе је истерао на трећи [зид] и заповедио је да се боре против цара који напада а за себе саме и децу; он је задржао утврђење (άκραν) и у другом зиду у коме беху жене и деца поставио је трибалску посаду.^7» Јер, како се причало, заједно са њим било их је преко пет стотина. Међутим, онима настањеним изван зидина није дозволио да уђу у град, нити је примио децу и жене, него је наредио да се боре стојећи испред кућа, јер је крај био тешко приступачан и веома опасан за нападаче. Тако се овај припремао за опсаду.[498] А причало се да нерадо борави у граду, јер је више желео да побегне у градове Тесалије. Присталице су га наговарали да не напушта град, јер ако би он био освојен, цар [Јован Кантакузин] ће сигурно лако освојити и читаву Тесалију. Од њих убеђен сачекао је опсаду.[499]

А цар, пошто се улогорио близу града, најпре је послао војску у пљачку, задржавши у логору малобројне; и из саме Сервије и околних села носећи велики плен, враћали су се Ромеји, као и варвари.[500] Затим, стигавши још ближе, припремали су се за јуриш на бедеме. А они у насељу изван Сервије, плашећи се и напада цара и пошто их Трибали нису пустили у град — и иначе се бејаху определили за цара — заједно су по договору пришли цару и по кућама су примали и смештали војску. А они унутра и они су се определили за цара, а пошто су деца и жене заточени из невоље

497а Ове податке региструје *Кситоиулос,* Μ\ημεία των Σερβίων 11 сл., исправно закључујући да су становници насеља изван бедема Сервије били Грци. Верује да је то насеље било смештено на северозападној страни града тамо где је терен био блажи. Истовремено А. Ксингопулос потсећа на околност да и Евлија Челебија, турски путописац XVII века, спомиње доњи град у Сервији који је гушће насељен од утврђења.

498 *Ноеаковић,* Стара српска војска 142 сл. закључује да Прељуб није веровао Грцима у Сервији, па их је зато чак и ставио у прву одбрамбену линију, а иза њих је распоредио Србе који су под стражом држали њихове породице. *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 115 si.; 141 хвали Прељубове ратничке способности, јер је он наредио да се домаћи ратници односно Грци из Сервије боре у првој линији одбране а да њихове породице буду под надзором српске војске; зато су се они у предњрм редовима добро борили. Подаци Јована Кантакузина о Сервији показују да је стање у освојеним визангијским градовима било различито. Јер, док су грчки великаши из Водена били против Јована Кантакузина и бранили су српску власт у граду, Прељуб није имао поверења у Грке из Сервије, па их је зато истурио у прве борбене редове.

499 Прељубова намера да после организовања одбране напусти Сервију показује да се његово седиште као управника Тесалије није налазило у овом граду (в. нап. 497 овог коментара). *Сулис,* Σερβοκρατία 70региструје да су житељи Сервије предочили Прељубу да би освајање града довело до пада читаве Теселије под власт Јована Кантакузина. *Кситоиулос,* Μνημεία των Σερβίων 28 чак верује да« су за време српске власти, тј. између 1341. и 1350. године, у Сервији саграђене две куле, а као пример сличног подухвата наводи Орестову кулу саграђену за српске власти у Серу (1350).

500 У духу средњовековне ратне технике Јован Кантакузин је прво опустошио и освојио околину града, а онда је припремио специјалне ратне справе за његову опсаду. Уп. *Новаковић,* Стара српска војска 147; *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 139.

су пришли Трибалима.[501] Трећег дана спремни јуришали су на зидине, пошто су привукли мештане и они су обећавали да је освајање града могуће. Пошто не беше могуће да нападају са свих страна, јер је крај био веома тежак и суров, онде где је одиста могло да се приђе, цар постави најодабраније стрелце, нареди им да употребе стреле и да потисну браниоце. Други, закљањајући се штитовима, прилазили су зидинама и поткопавали их. Десило се да су прокоп начинили у кући која беше без људи;[502] а пошто су већ прокопали и требало је да уђу, газдарица ове куће случајно ушавши и верујући да је град освојен, дрекну и призва браниоце.[502a] А они чим су чули и приспели, напавши на копаче, одбили су их од зидина. А пошто баш у време најжешће борбе падоше јаке кише и остала војска устукну и повуче се у логор, не могавши да се истовремено бори и са кишом и са непријатељима, чврсто стојећим на зидинама, док су се сами много клизали по блату.[503] А цар, пошто је омануо у првом покушају напада на град и изгубивши наду да ће их невичне оружју савладати и пошто због кише и студени јуриш на зидине не беше могућ, одмах се врати у Верију; следили су га осим малобројних и сви из подграђа (συνοικίας) изван Сервије, који беху веома угледни са женама и децом, мало имајући од имовине, што беху у стању да понесу, не само због благонаклоности према цару, него и што се због отпадништва ничем добром нису надали од Трибала, ако би остали под њима.[504]

(Cant. III, p. 130, 2 —p. 133, 14)

[501] *Јиречек,* Историја I, 229 сл. региструје вест да су Грци из подграђа Сервије пристали уз Јована Кантакузина, али да је ипак Прељуб успео да одбрани град.

502 Поткопавање бедема је позната пракса у средњовековном ратовању и на паду на утврђене градове. Значајно је да је Јован Кантакузин успео да привуче неке житеље Сервије, што показује да је Прељубово неповерење према њима било сасвим оправдано.

502a *Kazdhan,* Histoire 322 констатује да се неки догађаји у излагању Јована Кантакузина објашњавају случајношћу, па као један од примера даје и опис држања домаћице приликом посаде Сервије.

[503] Иако су ствари добро почеле, јер су Јовану Кантакузину пришли Грци одређени да се боре у подграђу, цар је претрпео неуспех у нападу на Сервију. Тешко је веровати да су га кише приморале на повлачење, јер је неуспех био последица добро организоване одбране града. Уп. *Škrivanić,* Gradovi i utvrđenja 141. Зато није јасно зашто *Schreiner,* La chronique breve de 1352., 18 каже да је Јован Кантакузин после освајања Солуна заузео неке тврђаве у Македонији; Верију, Воден, Сервију и Гинекокастрон; погрешно је наведена Сервија коју цар тада није освојио. Одбрана Сервије имала је велики значај за Стефана Душана, што је осетио и *Николић,* Цар Душан 177 романтичарски нагласивши да је она „српској војсци осветлала образ и спасла целу западну Македонију српској држави". Изгледа вероватније да је одбрана Сервије спречила продор Јована Кантакузина према Тесалији, коју је држао кесар Прељуб.

[504] После неуспеха под зидинама Сервије Јован Кантакузин се повукао у Верију, а затим у Солун. Уп. *Флорински,* СлавнннеиВизантииП, 187сл. Карактеристично је да су се са њим повукли и Грци којима је Прељуб одредио место у првој одбрамбеној линији, *а.* који су у току борбе пришли византијском цару. Ове детаље региструје као веродостојне и *Ксишоиулос,* Μνη/εία των Σερβίων 17.

Крај J350.505

67

ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ ДОЛАЗЕ ПОСЛАНИЦИ ГРАЂАНА СКОПЉА И НУДЕ МУ ПРЕДАЈУ ГРАДА

Још док је цар [Јован Кантакузин] боравио у Верији, из веома славних градова од старине потчињених Ромејима а који су не мало времена потчињени Трибалима, дошли су да тајно преговарају и да моле да дође код њих, јер ће га примити, пошто истерају Трибале.[50^] А не само из других [градова], него и из самог Скопља (Σκοπιας), које је чини се престоница (βασίλεια) Краља, отргнуто од државе Ромеја од времена првог цара Палеолога Михајла,[506a] дођоше посланици отворено из града заједнички позивајући цара

[505] Јован Кантакузин се повукао од бедема Сервије у дубоку јесен 1350. године, тако да се ниже описана епизода збила на крају исте године.

506 у регистровању ових необично занимљивих података пажња је претежно обраћана житељима Скопља и њиховој жељи да приђу цару Јовану Кантакузину. Још је *Флоринскш,* Андроник Младшии: 17 и Славлне и Византин I, 106 сматрао да су после неуспеха Јована Кантакузина под бедемима Сервије његови савезници Турци пљачкали српске области све до Скопља, па да су зато заповедници градова одлучили да се обраћањем цару заштите од тих напада. Српске војне посаде и њихови заповедници у овим градовима лако су пришли Јовану Кантакузину. У новијим истраживањима је споменуто да су предају цару нудили и неки други градови које је Стефан Душан освојио од Византије. Уп. *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 74; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 128.

506a Овде се јасно каже да су Срби освојили Скопље за време цара Михајла VIII Палеолога (1259—1282), а како је Милутин преузео власт у Србији после споразума у Дежеву (1282) тај поход је предузет на почетку његове владе исте 1282. године. То потврђују и вести архиепископа Данила да је Скопље освојено на почетку Милутинове владе. Уп. Животи краљева и архиепископа 108. Зато је усвојено да је Скопље већ 1282. године коначно дошло под српску власт. Уп. *Јиречек,* Историја I, 191; *Ласкарис,* Принцезе 53; Историја народа Југославије I, 346; *Осшрогорски,* Историја 434. Међутим, недавно је *L. Mavromatis,* La prise de Skopje par les Serbes: date et signification, Travaux et memoires 5 (1973) 329—334 покушао да ревидира ту нрихваћену хронологију. Њему се чини да се Јован Кантакузин јасно изражава само о Скопљу као престоници српског владара, али да му није јасно када је тај град дошао под српску власт. Л. Мавроматис се позива на још један податак Јована Кантакузина који у опису преговора са Стефаном Душаном (1342) каже да је Скопље дуго било под Византијом, али да је недавно под српском влашћу (в. нап. 88 овог коментара). Те доказе аутор је поновио и у новијој књизи, напомињући да је Јован Кантакузин погрешна обавештења о времену освајања Скопља могао добити у Србији (1342) или од грчких житеља Скопља са којима је преговарао 1350. године. Cf. *Mavromatis,* Fondation 30 sq. За податак архиепископа Данила Л. Мавроматис верује да је он као Милутинов биограф желео да увелича његове успехе, бележећи да је већ на почетку владе освојио значајне градове и области. Тако озбиљни походи нису могли оити предузети у првој години Милутинове владе, па Л. Мавроматис датира српско осВајаае Скопља у последњу деценију XIII века, свакако после 1297. године. Чини се да нема разлога да се посумња у тачност јасног хронолошког податка Јована Кантакузина да су Срби освојили Скопље још за време цара Михајла VIII Палеолога, што значи 1282. године.

да им дође да би му предали град.[507] Наиме, Краљ тада ратујући против Пеонаца [Угара], када је сазнао да цар долази, иако је имао око себе окупљену велику војску, није се усудио да се супротстави цару, него је занемарујући све желео да се повуче.[508] Зато и посланицима грађана Скопља, када су дошли код њега и јавили за напад цара и молили за помоћ, најпре им је пружио наду да ће помоћи ако их Ромеји нападну, али пошто су све више пристизали страшни гласови о наступању Ромеја и варвара, отворено отказа помоћ онима из Скопља и препоручи да се сами спасавају како би год

[507] Подаци о спремности житеља Скопља да град предају Јовану Кантакузину давно су регистровани. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 242; *Јиречек,* Историја I, 230; *Сшанојевић,* Цар Душан 61; *Nicol,* Kantakouzenos 73 sq.; *Пурковић,* Српски патријарси 42; Историја српског народа I, 551. *(С. Ћирковић, Р. МихаљчиК).* Они постављају питање о карактеру Скопља као града и етничког профила његовог становништва. Још је *Флоринскии,* Славлне и Византиа I, 187 сматрао да је Скопље тада било чисто српски град. Истог је мишљења и *Р. Грујић,* Скопље у прошлости, Скопље 1922, 13 сл., наглашавајући да је у тренутку српског освајања (1282) у Скопљу било највише Грка и погрчених Јермена, који су као властела, трговци, занатлије и чиновници држали, читав живот града. За време српске власти у Скопљу су преовладали Срби који су преузели све важније нити градског живота. Насупрот томе *Јиречек,* Историја I, 269; II, 36, 89 је сматрао да је Скопље пре била варош грчког типа у српској држави; град је имао бедеме, пиргове, градске капије и дворове, а у повелл краља Милутина манастиру св. Ђорђа код Скопља (1299—1300) среће се велики број грчких имена. Као један од доказа за такво мишљење К. Јиречек је навео и понуду грађана Скопља да град предају Јовану Кантакузину. */. Хаџи-Васиљевић,* Скопље и његова околина, Београд 1930, 41, 50 истиче да је за владе Стефана Душана Скопље веома напредовало, јер је тада постало средиште српске државе. У граду је доминирао српски елеменат, али „по писаним подацима, и у том времену је у Скопљу било византијско-романског становништва". *Соловјев,* Законодавство 66 сматра да је у од Срба освојеним византијским градовима било доста Грка, па као пример наводи постојање грчке странке у Скопљу (1350). Ближи су истини истраживачи који су на основу царевих речи закључивали да је у Скопљу тада постојала византијска, односно противсрпска странка, чији су припадници и понудили предају града византијском цару. Уп. *Мошин,* Патријарх Калист 198; Историја народа Југославије I, 362; *Осшрошрски,* Серска област 129 (= Сабрана дела IV, 593). *Т. Томоски,* Скопска област од XI до XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 62 верује да је опозиција против српске власти постојала не само у Скопљу него и у другим македонским градовима. Податак Јована Кантакузина *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 74 узима као један од доказа за тезу да је дошло до хаоса и расула у српској држави. Слично верују и аутори Историје мак. народа I, 176 који напомињу да су неки градови прекинули везу са Српским царством, а да се опозиција јавила и у Скопљу. Податке Јована Кантакузина о расположењу житеља Скопља *Максимовић,* Порески систем 102 доводи у везу са вестима Нићифора Григоре о подели територије српске државе, према којој се Скопље заиста налазило у њеном ромејском, односно грчком делу (в. нап. 126 коментара вести Нићжфора Григоре). За њега је то један од доказа да се грчко становнштпво тешко и споро уклапало у систем нове државе јер је Скопље освојено још на почетку Милутинове владе.

sos Није тачно да се Стефан Душан тада налазио у рату са Угрима, јер се он> у тим месецима борио против босанског бана Стјепана II Котроманића. Уп. *Јиречек*< Историја I, 228; *С. Ћирковић,* Историја средњовековне босанске државе, Београд 1964 119 сл.; *Nicol,* Kantakouzenos 73 sq.; *Наумое,* Петте последни години 92 сл. уопштено констатује да се 1350—1. српски цар нашао изложен двострукој опасности: са једне стране то је била Византија, а са друге Угарска и Босна. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 128, 139, n. 36 дословно преноси да је српски цар тада ратовао са Угрима.

могли, јер сам не може сада да код њих дође.[5"9] А они се заједнички посаветовавши и просудивши да је велика лудост да се супротстављају онима којима није смео ни њихов господар, имајући толику војску, дошли су код цара да предају град, радије него да буде уништен. А касније, када су се ослободили страха, пошто их је Краљ ставио пред суд и оптужио за одметништво, лако се разрешише оптужби од њиховог архиепископа који је тврдио да они ништа нису криви када су, пошто Краљ неће да им помогне, него саветује да се сами спасавају, трезвено и истовремено спас себи нашли, одлучивши да служе моћнијима.[510] Тако се сви градови поколебаше и били су спремни да драговољно приђу цару [Јовану Кантакузину] пре него што буду уништени.[511]

(Cant. III, p. 133, 15—p. 135, 1)

[5]09 *Наумов,* Петте последни години 93 сл. верује причи Јована Кантакузина о збивањима у Скопљу, па и у то да су житељи града предвидели опасност од Ромеја и варвара (Турака), али да им је Стефан Душан препоручио да се самн побрину о одбрани града. *Soults,* Serbs 45 sq. је веома резервисан према Кантакузиновој причи о држању српског цара према позивима за помоћ из Скопља. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 128, 139 остаје збуњен околношћу да су житељи Скопља пре понуде Јовану Кантакузину да му предају град послали изасланике и свом господару српском цару: за њега је то доказ да је тада у граду било присталица обе стране.

[5Ј°] *Parisot,* Cantacuzene 242 није проникао у садржај читаве Кантакузинове приче, па је погрешно навео да је тада цар освојио и Скопље заједно са градовима у околини Солуна. Ту грешку је уочио још *Флоринскш,* Андроник Младшиа 17. *Наумов,* Петте последни години 94 сматра да је грађане Скопља од репресалија српског цара спасла интервенција високог клера на челу са градским митрополитом Јованом, који је познат из неких грчких повеља цара Стефана Душана (уп. *Соловјев-Мошин,* бр. 11, 83, бр. 12,108, бр. 13, 100). *Р. Грујић,* Скопска митрополија, Скопље 1935, 1 наглашава да је скопска црква постала митрополија 1346. године, а њен поглавар је називан првопрестони и добио је назив архиепископа. По рангу је био одмах иза пећског патријарха и охридског архиепископа. Оснивање скопске митрополије спомиње Душанова хрисовуља из 1347. године о оснивању Злетовске епархије. Уп. Исто 100. Чини се да царев текст не даје основа за претпоставку да се ради о скопском митрополиту, јер се изричито наводи да је код Стефана Душана интервенисао српски архиепископ Јоаникије који је боравио у Скопљу. Уп. *Јиречек,* Историја I, 230. *Пурковић,* Српски патријарси 41 сл. сматра да је српски цар ипак предузео неке репресалије и да је после завере сменио многе архијереје. Због таквих поступака са српске стране цариградски патријарх Калист је одлучио да анатемише српску патријаршију (в. нап. 450 овог коментара).

[511] *Jončev,* Die pol. Beziehungen 128 sq. напомиње да српски цар није могао да помогне становницима Скопља, јер би га то довело у сукоб са одредима Јована Кантакузина и његових савезника Турака. Зато житељима града није ништа друго преостало него да се предају Јовану Кантакузину, утолико пре што су познавали страхоте турских пљачкашких похода. Јован Кантакузин није пошао против Скопља, јер је оценио да његове снаге нису довољне за такав подухват. Тиме се уствари враћа на старо тумачење Т. Флоринског. Не изгледа убедљива претпоставка Л>. Јончева да су већ тада турски савезници Јована Кантакузина тако дубоко продирали у области Српског царства.

Крај јесени 1350.[512]

68

НЕКИ ВЕЛИКАШИ СТЕФАНА ДУШАНА ПРИЛАЗЕ ЈОВАНУ КАНТАКУЗИНУ

Али не само градови, него и најмоћнији од Трибала (των Τρφαλών οι δυνατώτατοι) и раније према цару благонаклоно расположени и радије желећи да им он царује (υπ' εκείνου ήρημένοι βασιλεύεσθοα), тада су и из страха кришом преговарали и потстицали га да им дође, пошто су сви желели да му што више могу помогну.[513] А стигла су и двојица пребега (αυτόμολοι) од њих; један од њих по имену Хлапен (Χλάποανος) заиста беше међу веома угледнима по роду близак Краљу, а имао је под собом и војску која није за потцењивање и велико имање;[514] а други по имену Толислав (Τολίσθλαβος)[515] нимало не беше од славних, осим што је и сам преузео власт над градовима и заповедање војском. И обојица донеше цару [Јовану Кантакузину] поруке осталих великаша да ће ако нападне Краља и они, одметнувши се, у борби му се придружити.[516] А цару, будући да није располагао спремном војском, није се учинило да треба, уздајући се само у одметништво, да доводи себе у опасност, већ да се припрема да у погодан час зарати. Оставивши тада у Верији за заповедника (άρχοντα) протовестијарита Дипловатаца, вичног да изађе на крај са тешкоћама и променама и у борбама смелог,[517] а оно што је у Тесалији припадало, поверивши Нићифору Сарантину, вратио се у Солун.[518]

(Cant. III, ρ. 135, 1—22)

[512] Јован Кантакузин се повукао од бедема Сервије у касну јесен 1350. године, па су се ниже описани догађаји десили на прелазу из јесени у зиму 1350. године, а за време царевог боравка у Верији.

[513] У опису бурних збивања из средине XIV века Јован Кантакузин често напомиње да је имао доста присталица међу великашима српског цара. Међутим, ово место не звучи уопштено, јер се чак наводе и двојица претставника тих великаша који су му пришли. Природно је претпоставити да је после успеха византијске противофанзиве и освајања важних градова (Верија, Воден и др.) дошло до колебања и осипања међу великашима српског цара. Само је тешко поверовати да је, како сматра *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 74 сл. и Петте последни години 92 већ тада дошло до јачег расула у држави Стефана Душана. *Soulis,* Serbs 45 сматра да су ти великаши били узнемирени пљачкашким походима Турака и чињеницом да су остали без заштите Стефана Душана који је ратовао на другој страни. Чини се да у царевом тексту нема подлоге за овакво тумачење.

[514] Радослав Хлапен је један од великаша Српског царства који учествује у бурним догађајима после смрти Стефана Душана, када су у пуној мери могле да се размахну његове политичке амбиције. Уп. *Михаљчић,* Крај српског царства 17, 19 сл., 85, 103, 110 сл., 152; *Н. Matanov,* Radoslav Hlapen— souverain feodal en Macedoine rneridionale durant le troisieme quart du XIV[e] siecle, Etudes balkaniques 4 (1983) 68—87. Исти аутор (р. 72, n. 18) са великом резервом помишља да би Хлапен могао бити иста личност са Радославом, оснивачем манастира Спаситеља у Кучевишту код Скопља. Извесно је да се Хлапен и претходних година одликовао утицајем и богатством о чему сведоче и подаци Јована Кантакузина. Коментаришући их, још је *Флоринскии,* Славлне и Византии I, 107, II, 186 сл. сумњао да су српски заповедници располагали бројним војним одредима. Касније је обраћана пажња на цареве податке о Хлапеновом сродству са Стефаном Душаном, као и о великој имовини и моћној војсци којом је он располагао. Уп. *Новаковић,* Стара српска војска 97; *Аiашоноеић,* Цар Симеон 91; *Estopanan,* Bizancio у Espafta I, 122; *Nicol,* Kantakouzenos 73 sq.; Soulis, Serbs 45 sq. Занимљиво је да *Јиречек,* Историја I, 230 није регистровао ове податке о Хлапену, већ је само нагласио да је он заслужан за поновни долазак Верије под српску власт (в. нап. 584 овог коментара). Недавно је о овим питањима расправљао *Matanov,* Hlapen 71 sq. који је Хлапеново сродство са српском владајућом породицом објашњавао двема претпоставкама: цар писац је можда имао у виду каснији Хлапенов брак са Ирином, удовицом кесара Прељуба, а ако је у питању право сродство оно није било особито блиско, јер Хлапен није имао никакву титулу. Што се тиче података о имовини и војсци, *Matanov,* Hlapen 71 верује да је Хлапен имао поседе у јужној Македонији у крајевима погођеним противофанзивом Јована Кантакузина (1350). Његова баштина је обухватала крајеве источно од линије Воден — Верија, а јужно од Мариова, где је од 1346. била баштина Прељуба. Војна снага Хлапена одговара подацима које цар писац даје о другим српским великашима (Хрељa, Прељуб).

[515] О великашу Толиславу *(Флорински,* Андроник МладшиИ 18 и Славлне и Византил I, 107 претпоставља да се он звао Томислав) не постоје подаци у другим изворима. *ŠkrIvanić,* Gradovi i utvrđenja 114 верује да су Хлапен и Толислав били Душанови заповедници у освојеним византијским градовима. Претпостављајући да су Хлапен и Томислав српски великаши, *Наумов,* Петте последни години 92 закључује да је у овим годинама незадовољство против Стефана Душана било много шире и да није захватило само грчко становништво.

[516] *Флорински,* Андроник Младшии 18 је једноставно објашњавао епизоду са прилажењем двојице великаша Јовану Кантакузину: они су били привучени аеговим обећањима и дипломатском вештином. *Е. П. Наумов,* Господствуквдш класс и государственнан властБ в Сербии XIII—XIV в, Москва 1973, 275 сл. сматра да су Хлапен и Толислав припадали бројној провизантијској струји међу српским великашима. Да би спречио ширење одметништва српски цар је желео да придобије остале великаше, па је зато настала његова повеља о оснивању злетовске митрополије (по Наумову издата 1352—3) која је требало да придобије моћног Јована Оливера и да га предухитри да крене путем Хлапена и Толислава. Уп. *Наумов,* Петте последни години 96 сл. Недавно је *Matanov,* Hlapen 71 такође посветио пажњу овим значајним подацима, наглашавајући да је Хлапен био у групи провизантијских великаша у Романији и да је отцепљењем од Стефана Душана желео да сачува своје поседе.

[517] Напуштајући Верију, Јован Кантакузин је хтео да овде остави поверљивог човека способног да очува византијску власт у граду. Био је то неки Дипловатац, једини пут овде споменут у царевој историји, који је, како му само презиме говори, са две стране припадао славној византијској породици Ватаца. Cf. *К. Амандос,* Ή οί-ωγενεία του Βατατζή, ΕΕΒΣ 21 (1951) 174—178; *Хионидис,* Ιστορία 89 сл.; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 5509. Вести цара писца регистроване су у научној литератури. Уп. *Флоринскии,* Славнне и Византии I, 107; *Хионидис,* Ιστορία 52; *Nicol,* Kantakouzenos 73 sq.; *Ферјанчић,* Тесалија 236; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 129. Једино је *Максимовић,* Виз. управа 35 уочио да се Дипловатац назива архонтом, па је закључио да га је Јован Кантакузин поставио за заповедника Верије. Чини се да *Soulis,* Serbs 46 погрешно сматра да је Дипловатац био управник у Тесалији. Често се наводи да је Јован Кантакузин дао Дипловатацу титулу протовестијара, иако цар писац каже да је он био протовестијарит. Оба чина постоје у Византији тог времена, а из Псеудо Кодина се види да је протовестијарит имао нижи ранг. Cf. Pseudo-Kodinos 134, 137, 176. Он је такође имао дужности везане за цареву личност: уводио је на пр. архонте који треба да буду примљени код цара.

[518] О Нићифору Сарантину, вероватно заповеднику градова које је Јован Кантакузин освојио у Тесалији (cf. *Nicol,* Kantakouzenos 73 sq.; *Ферјанчић,* Тесалија 236) не може се ништа детаљније рећи; он је овде једини пут споменут у царевој историји. У акту манастира Зографа из 1330. године споменут је протокиниг Сарантин. Cf. *R. Guilland,* Dignitaires des XIV« et XV<= siecles, Τόμος Κ. Αρμενοπούλου, Солун 1952, 193 (= Recherches I, 602).

Крај /350.519

69

ЈОВАН КАНТАКУЗИН НАПАДА ГИНЕКОКАСТРОН

Мало касније, повевши коњаничку и пешачку војску, а имајући и цара зета који је пошао са њим, [Јован Кантакузин] нападне Гинекокастрон, који је врло јака тврђава на истим темељима подигнута од цара Андроника Млађег, а дужином пута удаљена мање од једног дана од Солуна.[520] Држали су је Трибали са другим [тврђавама] које су освојили. И не мало је [тврђава Гинекокастрон] сметала Солуну са војском од пристигавших [Стефану Душану] РомејаиТрибала.[521] А Вељко (Βέλκος), заповедник (ἄρχων) тврђаве, када је дочуо да цар [Јован Кантакузин] долази, бојећи се да оружјем не буде ухваћен, пославши посланике, обећа да ће својевољно прићи.[522] Поверења ради носио је и светиње у недрима, не само нудећи заклетве да ће му [Јовану Кантакузину] тврђаву предати. И цару се учини боље да тврђаву освоји без крви и опасности, па наложи да Вељко дође код њега. Када је дошао у логор код цара, са једне стране је пред царем дао заклетве да ће му прићи и тврђаву предати, а ča друге је молио да сада не осваја нити да сам долази,

[519] Хронологија акције зависи од датирања низа подухвата против градова Стефана Душана предузетих после учвршћивања власти Јована Кантакузина у Солуну септембра 1350. године. С обзиром да су се они одиграли непосредно један за другим, а и да сам Јован Кантакузин каже да је мало после повлачења у Солун пошао према оближњем Гинекокастру, највероватније је да је овај поход предузет крајем 1350. године.

520 о тврђави Гинекокастру и њеном положају в. нап. 63 овог коментара.

[521] Због положаја у непосредној близини Солуна Гинекокастрон је могао да послужи као погодна база за припремање напада на овај велики град. Подаци Јована Кантакузина о етнички шареној војсци у граду, које региструје *Skrivamo,* Gradovi utvrđenja 141, показују да је српски цар узимао у службу и Византинце, уколико су били спремни да му пређу.

[522] Вести о Душановом заповеднику Гинекокастра нису промакле историчарима, који су његово име, чини се исправно чешће транскрибовали као Вељко.ЈУп. *Новаковић,* Стара српска војска 141, 143; Историја народа Југославије I, 364; *Skrivanu,* Gradovi i utvrđenja 141; *Jonćev,* Die pol. Beziehungen 129; *Soulis.,* Serbs 46. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 2570 само наводи да је 1350. године Србин Βέλκος био заповедник Гинекокастра. Не изгледа вероватно да то име треба читати као Вук. Уп. *Флоринзкии,* Славине и Византин I, 107, II, 187. *Наумов,* Феодалниот сепаратизам 74 сл. с правом сматра да је Вељко, заповедник Гинекокастра, један од Душанових људи који су намеравали да напусте његову службу и да пређу Јовану Кантакузину. Међутим, не изгледа убедљив закључак да се радило о општем расулу у српској држави. Он верује (стр.66 сл.) да су покрети великаша за осамостаљивањем уз подршку Византије почели и пре 1350. године: као доказе наводи околност да се тепчија Градислав (Брриловић), Константин Севастократоровић и кастрофилакс Драгман спомињу у другој Душановој повељи манастиру Трескавцу код Прилепа, али да их нема у трећој, што показује да су пали у немилост. Са друге стране, Е. Наумов упозорава да и намесник Охрида севастократор Керсак (Исак Комнин) изненада нестаје из докумената. Све то по аему показује да су око 1345. године и други великаши устајали против јаке централне власти у српској држави, због чега су падали у немилост. Ипак се чини да су идеје о општем расулу претеране, јер ће та појава наступити тек после смрти Стефана Душана.

нити да посаду доводи, наиме да не би његово велико и расуто имање Трибали отели, а његове рођаке и људе Краљ из мржње сасвим уништио; него да сачека петнаест дана док не прикупи своје људе и благо и овако тврђаву да освоји. Тиме је цар [Јован Кантакузин] био убеђен и добивши заклетве на речено врати се у Солун. А Вељко, наводно испуњавајући договорено и људе и стада и друго благо сакупи од Трибала и не мало посла у Солун, као знак наклоности према цару и поштовања уговора.[523]

(*Cent.* III, p. 135, 23 —p. 137, 4)

Крај 7350.524

70

ЦАР СТЕФАН ДУШАН СТИЖЕ СА СЕВЕРА И КОД СОЛУНА СЕ САСТАЈЕ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ

А Краљ, већ обавештен да се толико бројна копнена војска Ромеја и варвара вратила, а да је цар [Јован Кантакузин] само са бродовима [тријерама] и мало варварске пешадије стигао у Солун и освојио Верију и Едесу [Воден] и не мало других градића, охрабрио се [Краљ] и узевши не бројну војску —· ипак бројнију од цареве

[523] Вељко није намеравао да потпуно промени страну, што показују и његови каснији поступци када је Стефан Душан са северозапада стигао у околину Солуна. Уп. *Флоринскш,* Славнне и Византил I, 187; *Новаковић,* Стара српска војска 143; *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 274 погрешно сматра да је Вељко тада предао град Јовану Кантакузину уз обећање да ће он и становници бити поштеђени од пљачке.

524 Добивши вести о противофанзиви Јована Кантакузина, српски цар је оставио босанско ратиште и похитао према Солуну. Недовољно познајући изворе *Николић,* Цар Душан 178 сл., н. 2 сматра да је Стефан Душан стигао пред Солун почетком 1351. године; кретао се усиљеним маршем од Неретве обалом до Драча, а онда се старим путем Via Egnatia упутио према залеђу Солуна. *П. Марковић,* Односи између Србије и Угарске (1331 —1355), Нови Сад 1904, 58 сл. детаљно описује ратовање српског цара против Босне, али разлог за његово повлачење према југу не тражи у успесима Јована Кантакузина за које и не зна; узмицање Стефана Душана тумачи неповољним временским приликама у јесен 1350. године. Захваљујући подацима дубровачких докумената јасна је хронологија Душановог кретан,а из Босне према ратишту на југу: 13. новембра 1350. године српски цар је боравћо у Дубровнику, чији су житељи послали бродове да га из Цавтата доведу у град. Уп. *Јиречек,* Историја I, 228; *М. Пурковић,* Итинерар краља и цара Стефана Душана, ГСНД 19 (1938) 241; *С. Ћирковић,* Историја средњовековне босанске државе, Београд 1964, 110; *Пурковић,* Јелена 18; Историја српског народа I, 550. *(С. Ћирковић).* О Душановом боравку у Дубровнику у јесен 1350. године говори и Мавро Орбин (уп. М. Орбин, Краљевство Словена, Београд 1964, 40, 308) који наглашва да је он овде боравио три дана. Дакле, Стефан Душан је на крају 1350. године стигао у близину Солуна, када је и дошло до његовог поновног састанка са царем Јованом Кантакузином. Уп. *Осшрогорски,* Серска област 129 сл. (= Сабрана дела IV, 593); *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 48. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 129 sq. сматра да је српски цар стигао У близину тврђаве Гинекокастра. Драгоцена помоћ у датирању је изјава самог Јована Кантакузина на крају преговора да ће се због недостатка војске вратити у Цариград да би у току зиме припремао снаге за нови поход против Стефана Душана (в. нап. 562 овог коментара). То показује да је састанак двојице владара био крајем јесени или на самом почетку зиме 1350/1. године.

— упутио се хитро према Солуну.[525] Вељко му се одмах подложи и борио се на његовој страни заједно са онима под њим, заборављајући уговоре и заклетве према цару.[526] А Краљ, стигавши близу Солуна, послао је посланство цару [Јовану Кантакузину] и најпре га је олтужио за незахвалност према њему, што је заборављајући оно што је од њега раније добро доживео, користећи прилику, напао на његове градове и освојио их, истеравши оне који су били посада у тврђавама и запленио не мало блага; то није требало да ради, него да, сећајући се оног што је учињено, чува пријатељство према њему [Краљу]. А пошто је учинио оно што није требало, он [Краљ] га оптужује, а сматра да би то и свако други учинио.[527] Пошто оно што је учинио није могло да се поправи, он заиста жели — ако се и њему тако чини — да се састану и да расправљајући о размирицама, склопе споразуме и прекину рат, обновивши уговоре и мир.[528] Тако је Краљ поручио преко посланика и цару се то учини најбоље, па уговорише одређени дан у коме је требало да се састану и да истог [дана] реше размирице и обнове уговоре. И пошто је одређени дан настао, обојица царева и пратиоци изађу наоружани. И Краљ исто тако са наоружанима око себе стиже близу Солуна и сусрете се са царевима.[529]

[525] Изгледа да је Стефан Душан намеравао да крене против Солуна, уздајући се у надмоћност своје војске.

[526] *Флорински,* Андроник МладшиИ 18 се пита да ли колебљивост Вељка, заповедника Гинекокастра, није била карактеристична и за друге Душанове великаше, који су такође брзо мењали стране; констатује да се то не може проверити другим изворним подацима. Брза промена у држању Вељка сасвим одговара описима његовог колебања. Иако је он после великих успеха Јована Кантакузина био спреман да му приђе, цар није у њега имао поверења, страхујући да је исказана наклоност само привидна. Са друге стране та промена говори против претпоставке Е. П. Наумова о општем расулу које је већ тада захватило српску државу (в. нап. 522 овог коментара).

[527] Иако је *Флорински,* Андроник Младшии 21 и Славине и Византии I, 111 сл. био веома резервисан према детаљима описа преговора Јована Кантакузина са Стефаном Душаном, ипак је веровао царевим речима да је почетна иницијатива за преговоре била на страни српског цара; он је тренутно био заузет борбом на западу, па му је било потребно да има мир на другој страни. У новије време *Soulis,* Serbs 46 је такође био веома резервисан према веродостојности Кантакузинове верзије, приче о састанку и преговорима са Стефаном Душаном, напомињући да други савременик Нићифор Григора не говори о ТОМ састанку. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 129 такође сматра да је иницијатива за састанак потекла од српског цара. Природно је да је у првим контактима Стефан Душан пребацивао свом бившем савезнику за оно што је учинио у блиској прошлости: освајање тврђава у залеђу Солуна.

[528] Расправљајући о састанку двојице владара, *Флоринскш,* Славнне и Византин I, 111 сл. погрешно упозорава да је Стефан Душан тада ратовао са Угрима; у питању је поход против Босне предузет октобра 1350. године.

[529] *Jončev,* Die pol. Beziehungen 129 sq. претпоставља да је до састанка између двојице владара дошло у Гинекокастру тврђави која се налазила у непосредној близини Солуна. Занимљиво је да Јован Кантакузин употребљава множински облик цареви, што показује да је састанку присуствовао и млади цар Јован V Палеолог кога је он повео, када је неколико месеци раније полазио према Солуну. Ту важну околност уочио је још *Николић,* Цар Душан 180, али је оставио без правог објашњења. Присуство Јована V Палеолога у овим разговорима је резултат сталних настојања Јована Кантакузина да очува утисак легитимности у ставу према наследнику престола Палеолога, па чак и када су у питању били преговори са српским царем. Међутим, опис преговора који нам је оставио Јован Кантакузин не показује да је млади Јован V Палеолог имао неку улогу у њима. Зато се може закључиј да је његово учешће била само формалност, срачуната на одређен утисак.

А после поздрављања Краљ се први обрати цару: „Неправду чиниш, рече, о царе, започињући рат. А ја сам веровао да се ништа неће десити што ће моћи да те наведе да будеш незахвалан према мени. Јер, знаш и сам боље од других, како си, пошто су те у рату напали саплеменици и пошто си прогнан из земље Ромеја, неправедно — ни сам не поричем — али ипак прогнан, дошао код нас, који ти нисмо дуговали узвраћање за ранија доброчинства, нити нам је теби нанета неправда сметала, него смо, ако треба рећи истину, ваш међусобни сукоб сматрали добродошлим да би своје ствари уредили.[530] А ја, иако су твоји непријатељи слали многа посланства и обећавали блага и многе градове и нудили не мали део државе Ромеја и обећавали да ћу постати пријатељ и савезник, а за све то су тражили једну услугу да те заробљеног предам или да те сам држим затвореног, нисам хтео, него сам твоје пријатељство више ценио од великог блага и толиких градова и велике и благородне земље, па не само да те нисам предао непријатељима, иако сам веома лако могао, (то и сам добро знаш у каквој си невољи тада био), него сам, баш, колико је то зависило од мене, два или три пута дао војску за помоћ у борби.[531] Сматрао сам да се свега сећајући никада нећеш желети, и када би био у стању да велике ствари чиниш, да нападнеш мени подложне градове. А ти, како се чини, све то заборавивши, сада си дошао водећи варваре као на непријатеља и као на човека који ти је највећи кривац и једне градове си оружјем освојио, а друге преваром, а немало је због страха пришло.[532] И затечене војнике посаде (στρατιώτας) и многе племиће (επιφανών),[533] једне од њих си у борбама побио а друге у робље претворио. Овим си као израз доброчинства, када ти је изгледало да је боље, давао слободу тела, чинећи тиме да им задобијање није доносило радост већу од бола који си им заробљавањем наносио; и одузео си небројено много блага и стада. Све ме то тера да се љутим и да те оптужујем због велике незахвалности. Али ипак, иако сам од тебе неправде толике претрпео, радије желим да будем

[530] Према речима Јована Кантакузина српски цар је желео да нагласи да није намеравао да се меша у грађански рат у Византијском царству, сматрајући га унутрашњим питањем Ромеја.

[531] Стефан Душан се позива на посланства која му је ТОКОМ 1342. године слала Царица Ана Савојска, покушавајући да га придобије да јој преда или можда само задржи у тамници Јована Кантакузина. Алузија на војну помоћ се односи на заједничке акције које су од јесени 1342. године савезници предузимали против византијских градова, пре свега против Сера.

[532] Стефан Душан пребацује Јовану Кантакузину због похода против потчињених му градова у јужној Македонији, који је византијски цар предузео после учвршИивања власти у Солуну током јесени 1350. године.

[533] У освојеним византијским градовима српски цар је насељавао своје људе, пре свега војнике, који су сачињавали одговарајуће градске поседе (о томе в. нап. 452 овог коментара).

не твој непријатељ, него као и раније пријатељ и савезник. И саветујем ти да, оставивши сваку ситничавост, обновимо раније пријатељство и уговоре, тиме да задржимо оно што сваки од нас двојице има. Али ако те стварно жалости што сам присвојио неки део државе Ромеја, онда треба да имаш на уму да сам имаш много пута више, присвајајући од исте [државе] што другом припада.[534] Сваки од нас двојице треба да буде задовољан оним што поседује и склопивши уговоре да живимо у миру. Ако се теби то не допада, гледај да ти се, поред тога што ништа више не добијаш, не припише оптужба похлепности и незахвалности према пријатељима и доброчинитељима".[535] Ово отприлике рече Краљ цару у присуству многих.

А цар, заставши на кратко, овако се правдао пред Краљем: „Мислим да од искона ништа тако не шкоди животу људи, нити више постаје узроком великих раздора и ратова, него што свако не суди праведно себи и другима, него што с једне стране самом себи често прашта најружније преступе, а другима и за најмање преступе тражи највеће казне. И то је оно што испуњава живот великим немиром, стварајући несреће не само по градовима и великим породицама, него и читаве државе уништава, било да неки из незаситости сами себе уништавају, започињући неправедне ратове, било да су их уништили они који су претрпели несрећу, бранећи се праведно и часно. Мислим да се то сада управо и теби десило. Јер, када би ти мени и себи праведно и добро судио, онда ти, држећи толико ромејских градова супротно споразуму и заклетвама, не би сматрао како ништа ново не чиниш, нити би мене, који од многих [градова] задобих тек незнатан број, оптуживао због дрскости и незахвалности и, што је од овог још чудније, због похлепе.[536] Да су ме саплеменици неправедно напали и из земље Ромеја прогнали, да сам код тебе дошао водећи многе од својих људи (οἰκείων) и пријатеља и не мало блага, и то да ти нити жељом за толиким благом које сам имао, нити од непријатеља нуђеним и обећаним градовима и толиком земљом никоме ниси попустио да ми чиниш

534 *Флоринскш,* Андроник МладшиИ 19, н. 1 и Славине и Византии I, 108 верује да се реченица може двојако схватити: као прекор за узурпацију власти младом цару Јовану V Палеологу, или као знак страха Јована Кантакузина од претензија српског цара на Византијско царство. Чини се да је у праву *Јиречек,* Историја I, 230 који сматра да се оваквом изјавом Стефан Душан „отворено изјаснио за Јована Палеолога као легитимног цара", али се у Душановим речима истовремено разазнаје и извесно правдање за освајање византијских области и градова.

[535] *Флоринскии,* Славлне и Византил I, 108 овако резимира реч српског цара на састанку: он је пребацивао Јовану Кантакузину да је заборавио гостопримство и погазио уговоре, освојивши оне градове које су Срби раније оружјем заузели. У оцени литерарних особина цареве историје *Kazhdan,* Histoire 304 каже да он износи оптужбе које су му упућивали непријатељи, што није често код других византијских историчара. Као један од примера наводи и ово слово српског цара.

[536] Јован Кантакузин има у виду освајања Стефана Душана пре састанка и закључења споразума о заједничкој борби против царице Ана Савојске (1342). Још тада је Јован Кантакузин пристао да новом савезнику призна право на поседовање градова и области освојених пре 1342. године. Овде му византијски цар пребацује за освајања учињена у самосталним походима после 1342. године.

зло, него си свему претпоставио пријатељство према мени, ни сам то не би порицао. Јер, био би веома неправедан према теби као и према другима који су имали могућност да се служећи се таквим добрим примерима определе да чине оно што је добро. Наравно, као што и сам рече, иако од раније ниси дуговао као узвраћање за доброчинства а и у невољи сам прихваћен, а затим нити си својевољно показао лакомост, нити си од других натеран нити присиљен да неправедно и недостојно судиш о мени, него си свему ономе што се чинило корисним за државу без награде претпоставио сада прихватање доброг и праведног, што потврђује не само твоју великодушност и част, него и праведност и добронамерност, па за све то признајем да ти оправдано дугујем велику захвалност не само зато што ми, када си заиста могао, ниси ни у чему неправду нанео, него што си ми већу част него пријатељу указао.[53]? Јер, за читаво време колико бејах са тобом, скоро ми уступи своју власт, не само увек дајући сам првенство, него и свим поданицима заповедајући да се према мени односе као према оном који њима царује (ὡς αὐτῶν βασιλεύοντα) и да указују свако поштовање и почаст.[538] За то ти дугујем већу захвалност него за спасење. Јер, иако сам тада спашен, касније ћу свакако умрети, а част ће остати и после смрти, опевана од свих и оних који ће касније доћи. Не би био правичан ако би тебе само за то хвалио, него и твоју супругу, уистину најзаслужнију за учињено према мени. Јер, она је посаветовала и убедила и тебе као и остале великаше да не ситничаре, нити да буду племенити због очекиване награде, него да без награде из части помогну, сматрајући највећом добити то што су изабрали оно што је добро и праведно;[539] и сви великаши и остала војска, не само због тога што си ти желео и заповедао, него и сами потстакнути показаху велику благост и доброту према мени.[540] И због

[537] Јован Кантакузин увек наглашава да је имао објективан и исправан став према бившем савезнику, пре свега због пријатељског дочека у лето 1342. године. Истовремено жели да нагласи да је већ тада Стефан Душан пристао да му без икакве награде помогне.

[538] Цар понавља оно што је шире испричао у детаљнијем огшсу свог боравка у Србији и преговора са Стефаном Душаном. Он жели да истакне да ^гу је већ тада српски краљ посвећивао изузетну пажњу, дајући му почасно место приликом разних свечаности (в. нап. 101 овог коментара). Може се веровати у извесну истинитост таквих исказа, али изгледа претерано тврђење да је Стефан Душан наређивао поданицима да Јована Кантакузина поштују као цара; уосталом 1342. године он још није имао царске знаке, јер је октобра 1342. године у Дидимотици само проглашен за цара.

[539] Као и у другим описима преговора и односа са Стефаном Душаном Јован Кантакузин и овде пршшсује нарочите заслуге краљици и царици Јелени која је увек показивала благонаклоност према н>ему. *Kazhdan,* Histoire 295 уочава да израз добит, корист (κέρδος) може да у делу Јована Кантакузина има етичку вредност, а као пример наводи и подсећање да је Јелена убеђивала супруга Душана да треба Да поступа праведно и добро према Јовану Кантакузнну.

5*> Јован Кантакузин на више места наглашава да су му и српски великаши били наклоњени и да су још 1342. године убеђивали свог господара да треба да му помогне у борби за власт.

свега тога ти и сам дугујем захвалност, а и други ће то славити којима касније буде стигла прича о овоме. Шта то заправо значи да сам ја, заборавивши толика доброчинства, без икаквог разлога одлучио да ратујем и да злим награђујем оне који су ми учинили доброчинства? Бесумње би од свега било најбесмисленије да ја тако са једне стране речју исказујем захвалност добротворима и да не кријем да примам добра, а са друге стране делима се показујем незахвалан и самом себи противречим, ја који никада такво држање нисам показао ни према онима који су ми највише нашкодили и били узрочници великих зала. Али и за такав раздор и сада против нас покренути рат сами сте повод од почетка и досада пружили и то ћу ја настојати да објасним из самих поступака.

Јер, када је мени боравећем код вас изгледало да ваља да се склопе уговори и заклетве о савезу и да тако покушам да извучем корист, ти си ми као награду за савез тражио многе градове и земљу која припада држави Ромеја, а ја ти нисам уступио ниједну тврђаву ни од најбезначајнијих, већ сам захтевао да се без награде помогне.[541] Није, наиме, само за вас недостојно, ниско и обележено великом срамотом да се служи не због части и пријатељства, него за плату, већ би и мени од свега било најнедопустљивије да зарад свог спасења и оних који ме прате (συνόντων) издам Ромеје, иако су поневши се безобзирно повели рат против мене. Од почетка и све до сада најбрижљивије настојим не да их поробим, него да се заиста ослободе од непријатеља и одмах сам ти отворено предложио да ако хоћеш да помогнеш само ради пријатељства и части; ако се не слажеш изјавио сам да иначе нећу ништа ниско учинити нити се показати издајником ромејских саплеменика, већ да ћу радије изабрати да сам страдам и деца и родбина, него да због тренутне користи оставим спомене срамоте будућим Ромејима.[542]

Па и самом теби се учинило, који си се са женом и великашима саветовао, да је праведно и да ће донети велику част и мени као и вама; и закључисмо уговоре и заклетве о томе да тако међусобно будемо доживотно пријатељи и савезници и да помажемо један другом, ако би се заиста указала одговарајућа потреба; да градове и земљу потчињену Ромејима, уколико си сам за живота цара Андроника или твоји преци отели од претходних царева, да је имаш [земљу] безбедно и да ја нећу никакав рат да покренем због ње [земље], када би и могао да је одузмем; да дотада још преостале [градове] никаквим начином, нити лукавством, нити било којим другим средством не покушаш да отмеш, него да ти мени помогнеш да освојим ромејску земљу и у границама могућности ратујеш са

[541] Цар писац укратко понавља оно што је детаљније изнео у опису преговора са Стефаном Душаном, вођених у лето 1342. године. Тада је он одбијао захтеве српског краља који је пружање помоћи условљавао уступањем византијских градова западно од Христопоља, изузимајући Солун (в. нап. 113 овог коментара).

[542] Јован Кантакузин жели да покаже да је још током дугих преговора и нагађања у лето 1342. године одлучио да не уступи ниједан део византијске територије. Тиме понавља оно што је већ изнео о тим преговорима (в. нап. 117 овог коментара).

мојим противницима и да оне [градове] које ја будем освојио или који би пришли у мом присуству, њих да неоспорно поседујем.[543] А ако се икад деси да док сам отсутан или ти сам или неко од твојих великаша, било предајом (προδοσία), било опсадом, било новцем подмитивши оне који су унутра или неким другим начином, освоји неки град потчињен Ромејима, све [те градове] мени да предаш и да не буде важећи никакав изговор за одузимање било којег града.[544] И за ово је могуће јасан доказ пружити из тада писаних заклетви које си у уговорима мени дао, а у присуству твог архиепископа и овде тада присутних твојих достојанственика (ἐπιφανῶν).[545] Него да изввдимо сада дакле ко је од нас двојице остао веран тим заклетвама, да ли ја, који сам окривљен за велику неправичност и незахвалност и који сам зао према пријатељима и оптужен за похлепу, или ти, који ништа туђе не желиш, него си лостојан према пријатељима и као да се током живота придржаваш начела да се не мењаш лако према приликама, нити да лакомислено раскидаш оно што је једном заувек одлучено. А мени се чини да ја нити сам иједну прилику пропуштао у верности заклетвама и постојаности према пријатељима, а ни ти у похлепи, вероломству и неверности према пријатељима. Јер, наиме, када сам се нашао у Верији и неки градићи око ње и Тесалија ми priђоше, ја сам покушао да према могућностима проширим власт Ромеја, и сакупивши војску, колико је заиста било могуће, заједно са твојим Германима стигао сам у Солун позван од пријатеља. А ти си одмах почео да мени радиш о глави, који није пружао никакав повод ни изговор за рат, а и Солуњане си наговарао да мене нападну, а твоје Германе си готово из бојног реда опозвао.[546] А да ли то није поступак непријатеља ако нећеш ти, рећи ће сви присутни. А када сам се одатле враћао, послао си војску на Вардар (ἐπί τον Ἄξειόν) да спречава прелаз и замало ме својеручно ниси изручио непријатељима. Наиме, у толику си ме невољу довео, тако да ми сам Бог са неба није пружио руку за прелаз реке, сви би неславно били побијени од Ромеја и варвара који преплавише.[547] Тако си се верно држао заклетава и то оних

[543] У опису преговора са Стефаном Душаном из 1342. године и одредаба тада закљученог споразума цар писац заиста каже да је пристао да му призна право на поседовање византијских градова освојених за владе византијског цара Андроника III Палеолога (1328—1341): остали делови византијске територије требало је да останy безбедни од Душанових освајачких претензија (в. нап. 126 овог коментара).

[544] Овде се репродукује оно што је речено у опису преговора и одредаба споразума из 1342. године (в. нап. 133 овог коментара).

[545] Тачно се описује ситуација из преговора вођених 1342. године, када је Стефан Душан у присуству српског архиепископа положио заклетву на закључене уговоре (в. нап. 138 овог коментара).

[546] у прегледу онога што се збило Јован Кантакузин описује поједине епизоде из односа са својим бившим савезником Стефаном Душаном. Позива се и на одлазак према Верији и околним тврђавама (априла 1343), чији су му житељи пришли (в. нап. 262а овог коментара), као и на споразум с» великашима из Тесалије. Када је Јован Кантакузин пошао из Верије према Солуну (1343) српски краљ је покушао Да опозове уступљене немачке најамнике.

[547] Цар подсећа Стефана Душана на тешкоће око повратка из околине Солуна према Верији (в. нап. 277 овог коментара). У анализи особина Кантакузино-

које су пре мало времена записане. И ниси се, уствари, задовољио тајним ковањем завере, него си, убеђен хвалисавошћу и причама Апокавка и блага, како се причало од њега примивши, јавно ме огласио за непријатеља, мене за кога пишеш у заклетвама да ћеш га доживотно имати за савезника и пријатеља; ни сам не можеш рећи, мислим, да си онај који се придржава заклетава. И писма си ми слао, којима си јавно отказивао мир и савез и објављивао беспоштедни рат; и то је могућно разабрати [из писама] сачуваних досада код мене.[548] И од тога времена ниси престао нити да јавно ратујеш, нити да потајно ровариш. На мене, који сам се са Умуром вратио у Дидимотику, а пошто он отишавши у Малу Азију остаде тамо, испуњавајући обећања Апокавку, напао си, водећи најбољи део војске, и продро си до Мигдоније,[549] отворено непријатељски наступајући. Када су случајно наишли персијски [турски] пешаци, чије бродове запалише латинске лађе [тријере] и нанели велику штету војсци коју си послао против њих, ти си се веома потресен повукао у своју земљу.[550] И сина деспота Манојла, коме сам ја оставио власт над Веријом и другим градићима, пославши војску, отворено си опседао, а оне унутра ниси пропуштао прилику да подмићујеш новцима, све док их ниси придобио да га намрзну, а њега [Манојла] си протерао у Тесалију и сам си заузео град.[551] Исто тако и Сер дуго времена опседајући, иако сам те молио и на заклетве потсећао, будући заузет грађанским ратом нисам био кадар да дођем у градове, ништа ниси одговорио, него си их притиснувши оскудицом и дугом опсадом, најзад убедио да приђу и тамо великаше поткупивши новцем.[552]

вог дела *Kazhdan,* Histoire 319 уочава да се цар писац често позива на Божју помоћ која га је спасавала из велжких невоља. Као један од примера наводи и овај опис преласка Вардара на путу према Верији. Аутор наводи ово царево казивање и у опису епизоде (в. нап. 277 а овог коментара), али не уочава да се ради о истој причи која је овде само поновљена опет. са Божјим спасењем као главним мотивом.

548 Велики дукс Алексије Апокавк, огорчени непријатељ Јована Кантакузина, упорно је настојао да придобије Стефана Душана за заједничку борбу против византијског претендента. Зато Јован Кантакузин овде и подсећа на такве покушаје (в. нап. 180 овог коментара).

549 Под архаичним термином Мигдонија разуме се област између Месте и Струме (в. нап. 383 овог коментара). Подсећања Јована Кантакузина показују да је Стефан Душан рано продирао далеко према истоку уз северну обалу Јегејског Мора; то је било пре српског освајања Сера, крајем 1343. или почетком 1344. године.

550 Овде се има у виду окршај српске коњице и Турака Селџука код Стефанијане маја 1344. године; одред Срба предводио је Прељуб (в. одломак бр. 49 превода вести овог писца).

551 у пребацивањима Стефану Душану Јован Кантакузин као илустрацију кршења склопљеног уговора о пријатељству наводи и српско освајање Верије у КОЈОЈ је 1343. године оставио свог млађег сина Манојла (в. нап. 411а овог коментара). Стефан Душан је освојио Верију вероватно 1345. године.

552 Цар алудира на српско освајање Сера, велики успех који је постигнут крајем септембра 1345. године (в. нап. 407 овог коментара). Тачна је напомена да је известан број серских великаша одлучио да приђе српском краљу. Колико се може контролисати, Јован Кантакузин одређеним хронолошким редом пребацује преступе и поступке који су били противни споразуму о савезу и заклетвама положеним на њега. Прво говори о победи Турака Селџука над одредом српске коњице код Сте-

И затим си заратио против Тесалије и Акарнаније, које беху потчињене Ромејима, са мноштвом пешака и коњаника; нанео си штету која се не може заборавити, којом Акарнанци од глади дођоше у толику невољу да су добровољно стижући до обале стајали као лак плен варварским поробљивачима и желели да заробљени пре1ачени у другу земљу радије доживотно робују, него да сместа буду усмрћени од глади. А после тога области којима је владао од мене послат мој нећак Анђео освојивши, држиш;[553] и поред тога

фанијане (маја 1344), затим о Душановом освајању Верије, па онда о освајању Сера (септембра 1345). Док је запоседање Сера хронолошки сасвим јасно, из извора се тачно не може разабрати када је српски краљ освојио Верију, прогнавши одатле Манојла Кантакузина. Претпостављало се да се то збило 1345. (в. нап. 411 а овог коментара). Чини се да прецизнијем датирању српског освајања Верије може да помогне и овај пасус Јована Кантакузина, јер цар прво говори о освајању Верије, па онда о паду Сера под српску власт. Осим тога наглашава да је и у Серу Стефан Душан новцем поткупио локалне великаше, а то исто констатује и у опису освајања Верије. То би показивало да је Стефан Душан запосео Верију пре септембра 1345. године, када је по јасним хронолошким подацима освојио Сер (в. нап. 411 а овог коментара).

553 Ово су једини одређени подаци цареве историје о српском освајању Тесалије и Акарнаније, односно Епира. Српско освајање Тесалије повезује се са епидемијом куге пренете 1347. године у Византију; куга се брзо проширила на све делове царства, па и на Тесалију, где је однела и Јована Анђела, рођака Јована Кантакузина и намесника Тесалије. О српском освајању Тесалије говори се и на почетку Јањинске хронике: српски цар је освојио и Влашку у Хелади, заузевши неке градове оружјем, а неке привукавши даровима и обећањима; за управника те области поставио је свог човека Прељуба. Cf. *Estopanan,* Bizancio y Espana II, 35; На основу ових хронолошки непрецизних података историчари су желели да одреде време српског освајања плодне и простране Тесалије. Старија литература је претпостављала да се то збило 1349. године. Уп. *Флоринскии,* Андроник Младшио 14 сл. и Славлне и Византил I, 103, II, 171 који је навео податак да су 3. јануара 1349. Млечани поздравили Стефана Душана, честитали му постигнуте успехе и препоручивали заштиту Птелсона и других млетачких територија сада пограничних са новим српским поседима у Тесалији (cf. *Ljubić,* Listine III, 110). Иначе, Т. Флорински је претпостављао да су Срби без великог отпора освојили Тесалију, користећи заузетост цара Јована Кантакузина борбом против Ђеновљана. За овом хронологијом повео се и *А1ашоновић,* Цар Симеон 6—8, напоменувши да је Стефан Душан 1349. године а после смрти Јована Анђела освојио Јањину, Влашку и Тесалију. Ревизију хронологије српског освајања Тесалије предложио је *Јиречек,* Историја I, 226; тај велики успех српски цар је постигао 1348. године, искористивпш страшну епидемију куге која је погодила Тесалију. Поход је предузео српски војсковођа Прељуб, стигавши до залеђа млетачке луке Птелеона, па су Млечани 3. јануара 1349. честитали српском цару на успеху у Тесалији. *Јиречек,* Историја П, 105 је претпостављао да је у том освајачком походу учествовало доста Албанаца, незадовољних византијском политиком од времена цара Андроника III Палеолога; у то је опрезно веровао још и стари *Флоринскии,* Славине и Византил II, 168 сл. *Сулис,* Σερβοχρατία 59 сл. такође сматра да је Тесалија освојена без јачег отпора становништва, што га чуди с обзиром на околност да је била позната као војнички чврста земља са јаком и бројном коњицом; он такође верује да су Прељубову војску сачињавали Албанци. Хронологија коју је предложио К. Јиречек усвоЈена је у свим радовима који региструју српско освајање Тесалије. Уп. на пр. *Војазидис,* Χρονικόν 166; *А. Соловјев,* ФессалиИские архонтБ! в XIV веке, Bsl. 4 (1932) 166; *Сулис,* Σερβοκρατία 59 сл.; *М. Динић,* Српска владарска титула у време царства, ЗРВИ 5 (1958) 14; *G.* Soafe.The Thessalian Vlachia, ЗРВИ 8, 1 (1963) 271—273; ИстоРИЈа народа Југославије I, 359; *Осшрошрски,* Историја 487; *Köder- Hild,* TIB I, 75; *Soulis,* Serbs 35; Историја српског народа I, 543 *(С. Ћирковић); Nicol,* Despotatell 130. Често ће наглашавало да је српски цар без праве борбе освојио Тесалију, користећи споразум са локалним великашима, незадовољним политиком цара Јована Кантакузина.

друге не малобројне градове Македоније који беху под државом Ромеја док су биле на снази међусобне заклетве [држиш].[554] Да ли су то поступци једног пријатеља који се држи заклетава и мрзи похлепу и грабежљивост, или управо сасвим супротно томе? Такве ствари нама не пристају, па и када ми је Умур у помоћ стигао, водећи двадесет четири хиљаде варвара, који беху кадри да униште читаву твоју државу, потпуно сам се побринуо да ништа не претрпи твоја земља, иако имајући добар изговор за рат: раније сплетке и отворено покретање рата и делима и оним од тебе послатим ггисмима о отказивању мира и заклетве, а поготову што су и сами варвари то тражили. Али сматрао сам крајње неумесним и да ми

За српско освајање Тесалије постоји сигурна хронолошка и"диција: новембра 1348. Стефан Душан је издао прве потврдне повеље тесалијским манастирима Богородици у Ликусади и св. Ђорђу у Завлантији (уп. *Соловјев-Мошин* бр. 20, 154—160, бр. 21, 160—166). Такве свечане хрисовуље средњовековки владари су даризали световним и духовним феудалцима после освајања неке области, па је новембар 1348. године сигуран terminus ante quem за српско освајање Тесалије. Cf. *Soulis,* Serbs 35; *Ферјанчић,* Тесалија 228 сл. Уз Тесалију цар писац овде спомиае и Акарнанију, географски термин који он у читавом сгшсу употребљава за територију Епира. Ту констатацију поткрепићемо са неколико примера из цареве историје: Тома Анђео (1296—1318) је деспот Акарнаније (I, 113); деспот Јован II Орсини (1323—1335) је владар Акарнаније (I, 474, 495); Симеон Палеолог је у тренутку смрти цара Стефана Душана владар (ἄρχων) Акарнаније (III, 314); Арта је главни град Акарнаније (1,509,111,317). Дакле Јован Кантакузин у опису преговора са српским царем под Солуном пребацује свом саговорнику да је освојио Тесалију и Епир, као и градове Македоније. Полазећи вероватно од ових царевих вести, историчари су веровали да се српско освајање Тесалије и Епира збило скоро истовремено тј. у 1348. години. Cf. *Јиречек,* Историја 1, 226; Историја народа Југославије I, 487; *Сулис,* Σερβοϰρα-.ία 84 обраћа пажњу на писмо српског цара од 3. јануара 1349. где је потписан као „imperator Raxie et Romanie, dispotus Larte et Blachie comes"; *OciupolopCKU,* Историја 487; *Soustal - Köder,* T1B III, 1981, 70: Историја српског народаl, 543 (С. *Ћирковић).* МеђутимЈошје *Флоринскии,* Славнне и Византии II, 168 сл. хронолошки одвајао ова два велика успеха српског цара и сматрао да су Епир, Акарнанија и Етолија пали под његову власт још 1347. године, а да је у том освајању учествовало доста Албанаца. Оштроумном анализом једног потписа цара Стефана Душана *Динић,* Српска владарска титула 14—16 поткрепио је ову претпоставку убедљивим доказима. На грчкој хрисовуљи Великој Лаври св. Атанасија из децембра 1347. налази Душанов српски потпис „Стефанв ВБ Христа Бога вЂрни царв СрблгомБ и ГРБКСОМБ и деспотатго западни земли *(Соловјев-Мошин* бр. 16, 122; Actes de Lavra III, ed. *P. Lemerle,* etc. Paris 1979, No. 128, 36). М. Динић је исправно протумачио да се израз деспотат може односити само на територију Епира, која се тако назива и у неким другим изворима ове епохе (уп. *Ферјанчић,* Деспоти 17 сл.). На основу тога је закључио да је српски цар освојио Епир пре децембра 1347. године и да се мора ревидирати прихваћено мишљење о истовременом српском поседању Тесалија и Епира. *Soulis,* Serbs 180, одбацује ту убедљиву хронологију и враћа се на раније датирање да је српски цар освојио Епир 1348. године. У недавно објављеној књизи *Nicol,* Despotate II, 129 sq. прихвата споменуто тумачење термина деспотат у Душановом потпису на повељи Лаври св. Атанасија па према томе и децембра 1347. као сигуран terminus ante quem за српско освајање Епира. Тај Душанов поход је предузет пре акције против Тесалије, а одвијао се под сасвим другим условима: за разлику од Тесалије освајачи су у Епиру наишли на жесток отпор, организован од Јована Анђела који је истовремено управљао овим важвзш областима. Зато се освајање Епира и спорије одвијало: Срби су још почетком 1346. освојили Јањину, док су јужни делови Епира са Артом дошли под њихову власт у 1347. години.

554 цₐр писац овде алудира на освајања која је његов бивши савезник предузимао користећи тешке прилике грађанског рата у Византијском царству.

не приличи да се због твоје нискости и несталности у добру покажем незахвалан према пријатељима, ако ономе који је учинио толика добра не би узвратио никаквом наградом, него ако би се због неких подношљивих разлога понашао као према непријатељу доживотно. И после тога, иако често у стању да ти узвратим, нисам хтео, него шаљући посланства — и пре него што сам освојио Визант и после тога — молио сам као пријатеља да чиниш оно што је право и да не кршиш заклетве.

А ти ниси чинио ништа што је праведно и долично, него си покушао да обмањујеш варљивим и излишним речима. Ја, иако веома јасно схвативши да сам обмањиван, нисам одмах заратио, него сам увек покушавао [да рат избегнем], да не би изгледало да сам нискошћу покренут на рат против тебе. Пошто сам видео да се узалуд трудим и да оклевање не претставља више великодушност и добронамерност, него небригу о саплеменицима и готово издају, и тада опет нисам напао на земљу која теби припада, него покушавам да одузете градове повратим, због којих ме лажно оптужујеш за неправду и похлепу, поступајући као у пословици која каже да лопови оптужују[555] и као нешто праведно истичући, кудиш ме због грамзивости, што ја који имам већи део државе Ромеја не желим да ти уступим мањи део. Зато, драги мој, није ни најмање потребно трошити речи да би се доказало да је то долично и праведно. Јер, заиста ни државу Миза [Бугара] или Пеонаца [Угара] или неких других нисмо поделили, која не припада ником [од нас двојице], него си ти уграбио велики део мени припадајуће државе Ромеја и тражиш да будем благодаран за оно што ми је преостало.[556] А да сам ја и пре него што стигох до овог достојанства [царског] владао Ромејима није потребно да износим, пошто је то свима добро познато. Уосталом, да сам ја и неочекивано постао ромејски цар, живећи пре тога у дубокој безимености, ја бих и тада сматрао да власт својих царских претходника преузимам као неко очинско наслеђе,[557] па бих će с правом супротставио (ἀμφισβητεῖν) и рат повео против сваког који не би хтео да поступа по правди и то не само због толиких [области] које ти присвоји, него и због мањих па и неважних [ствари]. Мени је сада од помоћи (πρόσεστι) не само то право, него и заклетве које си положио мени, иако још нисам био господар целе ромејске државе. Било би заиста чудовишно да ћу ја,

• — кога тада ни недаће (δυσπραγίαν) које притиснуше са свих страна, ни чињеница што Ромеји према мени толико непријатељски наступише, ни чињеница што се теби обратих (ἀφεώρων) за помоћ,

J опису преговора са Стефаном Душаном Јован Кантакузин жели да оправда . . . ход^?J?отив градова У солунском залеђу (Верије, Воден и др.) које је освојио у Јесен *И50.* године.

Кан Jб ^а ^Н оправдао походе против градова у залеђу Солуна (јесен 1350) Јован такузин наглашава да су по шоразуму из 1342. године они припадали само њему.

гом Јован Кантакузин вероватно алудира на све што се збило на његовом дутл „ уху ка чарском престолу од проглашења за цара у Дидимотици (окгобра 1341) До првог крунисања у Адријанопољу (маја 1346).

како бих преосталим Ромејима загосподарио, нити ишта друго тешко што се тада појављивало, не наведоше [мене] да ти уступим Ромејима подложне градове, већ сам више желео да умрем него ишта нечасно да урадим, па сам и тебе убедио да прихватиш одлуку (ψηφίσαθαι) да Ромејима подложни градови треба мени да припадну,

— да ћу ја сада, када постадох сам господар целе државе и када сам у стању да отете области повратим, или постати толико ропски малодушан, па да добровољно уступим градове, или да ћу мислити (οἴεσθαι) да си ти у праву када тако нешто тражиш.

Мислим да је из реченог свима јасно да се нисам пскаазао неправедним нити да сам кршио заклетве ни раније а ни сада. Ако сада, наравно, желиш ти да праведно поступиш, иако то раније ниси желео, и да вратиш Акарнанију и Тесалију и друге градове Македоније које држиш, ја ћу занемарити ранију неправду, узвраћајући за пријатељство и част које си ми указао када је било потребно и обновивши раније уговоре и заклетве, поново ћу те сматрати пријатељем и савезником и покушаћу да себе поново учиним достојним твоје почасти и бриге. Али ако опет смишљаш да ништа праведно не чиниш, него ако си одлучио једном заувек да чиниш неправду и да се не држиш заклетава, ја са једне стране нећу ништа уступити од оног што припада царству Ромеја, а са друге позивајући се на сведока Бога, надзиратеља заклетви и на људе који су и онда били присутни заклетвама а који су и сада присутни, покушаћу да чиним што је праведно и желим да окончам рат, а ако не постигнем ништа, покушаћу да оружјем сачувам постојеће и да повратим отету власт (αρχήν). Ако се због рата деси нека страхота, немој то пршшсивати мени, него себи, који ниси желео да поступаш према заклетвама".[558]

Тако је цар Кантакузин одговорио на оно за шта је Краљ покушао да га оптужи, а Краљ пошто није могао ни на једну ствар да одговори (јер њему беше јасна и неправда и кршење заклетве), задржа се мало ћутећи, а затим замоли цара да удаљивши се од осталих, сами међусобно разговарају о несугласицама. Пошто је цар пристао, удаљили су се од других; признао је Краљ да је прекршио заклетве и нарушио уговоре тиме што држи градове Ромеја, али није хтео да их преда, него је замолио цара да, сећајући се оног доброг што му је учињено, ода захвалност тиме што ће склопити уговоре да свако задржи оно што сада има. Пошто цар не хтеде ни најмање да попусти, разиђоше се без споразума.[559] Краљ се

558 Јован Кантакузин је постављао тешке захтеве српском цару: требало је да се одрекне Епира (Акарнаније), Тесалије и градова у Македонији. Уколико Стефан Душан не пристане на то, цар скида са себе сваку одговорност за будући рат, изјављујући да ће наставити са покушајима да поврати градове и земље освојене од Срба.

[559] Занимљиво је да је Стефан Душан желео да насамо разговара са Јованом Кантакузином, али он ни тада није могао да се одрекне освојених византијских области и градова, па је први дан разговора између двојице владара завршен без успеха.

врати у логор, а цар у град [Солун], најавивши да ће се следећег дана поново међусобно сусрести. И саставши се сутрадан, говорили су о истим стварима и нити цар попусти поводом освојених градова, нити Краљ пристаде да их напусти. Па, ипак, Краљ рече да осећа толики страх од цара да, ако би му се десило да га некад у сну види, одмах би се пробудио из сна; а ако би пре него што га је сан обузео размишљао о њему [цару] како треба да ратује без сна би провео ноћ, запавши од страха у очајање. И није пред другим људима крио разлоге за своју муку, него је окупљеним Трибалима и Ромејима отворено говорио да се за живота ни с почетка а ни касније никога од људи није тако плашио и бојао као од цара Кантакузина. И на томе састанку, упитан од цара зашто је толику срамоту поднео да себе уврсти у сенаторе (βουλευταῖς) Венеције, премда је од свих њих [сенатора] имао већу власт, одговори да је то због страха од њега и додаде да нимало није чудно што је томе попустио.[560] Напротив, чудно је да се није окренуо нечем горем и јаднијем, иако је био толико уплашен и није се стидео да пред свима призна, ипак није желео да напусти градове, већ је само тражио од цара да приступи споразуму, задржавајући само Верију, Едесу [Воден] и остале тврђаве и градиће, који су му већ били пришли. А тврдио је и позивао се на заклетве да се толико спори око градова не толико због користољубља, колико због образа. Јер, не само да се стиди пред својима (οικείους), него и било где пред другим владарима (δυνάστας) ако би се показало да је толико обузет страхом од цара да без борбе напушта толике градове које је толико времена стицао, потрошивши силне новце и са војском претрпевши толике муке и опасности.[561]

Међутим, према царевим речима Стефан Душан је ипак био спреман да му учини извесне уступке: пристао је да свако задржи оно што већ поседује, чиме се одрекао градова (Верија, Воден и др.) које је Јован Кантакузин освојио у успешним походима у јесен 1350. године.

[560] Јован Кантакузин је благовремено обавештаван о свим корацима свога противника Стефана Душана. Млетачки сенат је 13. априла 1349. расправљао о предлозима Душановог изасланика Михајла Буће који је пренео жељу свог господара да се састане са дуждом у Дубровнику или неком другом граду; Млечани су то одбили под изговором да њихов поглавар не сме да напушта Млетке. Сенат није прихватио ни понуду за заједничку борбу против Јована Кантакузина под изговором да има закључен мир са Византијом. Једино је прихваћен захтев да се српском цару додели право млетачког грађанства. Cf. *Ljubio,* Listine III, 176—178; *F. Thiriet,* Regestes de deliberations du senat de Venise concernant la Romanie I, Pariš 1958, 70, No. 241; *Јиречек,* Историја II, 269 сл.; *Тарановски,* Историја I, 132. Јован Кантакузин је имао обавештења о овим преговорима, па је зато и пребацивао српском цару да је млетачко грађанство испод његовог достојанства.

[561] Страх који је по речима Јована Кантакузина српски цар осећао према њему региструје *Флоринскш,* Славине и Византил II, 108,1, 111, али не верује у истинитост читаве приче: он такође не разуме зашто је српски пар тражио да учини што ман>е уступке: правдао се да не сме да се осрамоти пред својим људима. Значајно је да У овом пасусу има и реалних услова за споразум, јер је Стефан Душан наводно пристао на оно што се већ назире у опису првог дана преговора (в. нап. 559 овог коментара): одрекао се Верије, Водена и других тврђава које је Јован Кантакузин недавно освојио.

А цар, пошто виде да је непомирљив, рече: „Да моју благодарност према теби и ништа што пријатељу припада нисам ни раније а ни касније пропуштао, то и протекло време а мање и ово сада веродостојно сведочи. Будући да не желиш, доживљавајући слично звери, ништа да чиниш што је праведно и долично, нужно је да се покрене рат. И доиста ове [звери], које ловци гађају и гоне, најпре беже и борбу са људима, колико могу, избегавају. А пошто се нађу у невољи и осете да опасност долази, окренувши се бране се и то тако жестоко као да свој живот потпуно занемарују.[561a] То ћу, дакле и сам сада чинити. Јер, заиста сам желео да не покренем рат против тебе, већ да, што је свакако право, имам пријатеља и савезника, а за учињена доброчинства, колико би највише могао, да узвратим награде. Будући да ти ниси одлучио да чиниш ништа од оног што је праведно, нити да се повучеш из градова који Ромејима припадају и које освојивши неправедно држиш, нужно је, сматрам, да и ја чиним оно што је од користи Ромејима и да не занемарујем мирно како су [Ромеји] неправедно потчињени Трибалима. Али сада пошто и припремљена војска није стигла, сам ћу се вратити у Визант и припремајући се преко зиме, чим пролеће гране, колико највише могу, са бројном војском и силом оружја, напашћу вас, решен да борећи се погинем, или да уз ослобађање Ромеја тебе и поданике поробим, уништим и потчиним. Будући да то и ти сам знаш, припремај се да се браниш и да се бориш до краја.[562]

А Краљ, чувши цара да тако одлучно говори о рату и видећи да је непоколебљив и престравивши се, замоли цара да се тако у гневу не загрева за рат, него да се пронађе неко решење невоља којима би се рат прекинуо и да не би било да он сам нема користи од напора и опасности, освајајући градове. И све препусти цару и сагласи се да радо прихвати оно што год би се њему учинило боље и корисније за обојицу. А цар, видећи да је немогуће да све без напора добије и да би, не прихватити мир због тога што је лишен градова, него хтети да се изложи опасности због ових градова које жели да задржи, било безумно и да рат може да донесе многе промене, а сетивши се да би требало и варваре да доведе, који Ромејима — иако изгледа да су савезници много штете, а [сетивши] се и будуће пропасти Трибала и убијања и заробљавања, које је [Трибале] жалио због вере, иако су непријатељи, рече Краљу оно што је истинито и право и то да ако би свако процењујући праведно гласао, то не би било друго, него да уступи Ромејима градове обухваћене заклетвама. Пошто виде да је њему [Краљу] веома стало до градова и да сматра да ће не мали део живота изгубити ако би их се лишио [градова], а он [Јован Кантакузин] да ће напра-

56іа у анализи особина Кантакузиновог дела *Kazhdan,* Histoire 309 наводи да се у њему често појављују поређења. Као јецан од примера наводи и ово место.

562 Претње Јована Кантакузина да ће преко зиме припремити нови поход против Срба драгоцена су индиција за датирање преговора; јасно показују да су се двојица владара сусрели на крају јесени 1350 године.

вити неправду Ромејима ако не поделе градове, како би он одлучио и да уступи онолико колико буде хтео, а уколико се и он слаже и прихвата његову одлуку, да склопе мир и уговор о томе. А ако не би хтео, може да поново зарати против оног који је држао све градове; и одмах да Акарнанија и Тесалија и Сервија и између њих према мору градићи и Верија и Едеса [Воден], Гинекокастрон и Мигдонија са насељеним градовима и села око Струме до граница Сера и брда Тантесана припадну Ромејима, а Зихна и Сер и Мелник и Струмица и Касторија и друга села и градиће Македоније, који су изван наведених градова, да поседује Краљ;[563] потоме да се сачине савез и уговори и да један другом не чине неправду. Тако цар подели градове, а Краљу се учини да је добро урадио и споразумели су се у овоме и сви су се радовали миру и Трибали и Ромеји. А још цар благонаклоно угости Краља и пратњу на истом месту, где су склопљени споразуми у присуству младог цара који је учествовао у слављу са царем тастом.[564]

(*Cant.* III, p. 137, 4 —p. 156, 15)

563 Споменути градови и области углавном су познати. Назив брда Тантесана *Кириакидис,* Βυζ. μελέτ ·ι IV, 64 sq. доводи у везу са Ахина или Асиаа (Τ' Ἀσι*νού, Τ ντεσά ου) именом за крај око језера Тахина које је некада постојало близу ушћа Струме.

564 Детаљни подаци о подели територија између Јована Кантакузина и Стефана Душана одавно су запажени и коментарисани. Стари *Parisot,* Cantacuzene 243 је веровао речима Јована Кантакузина и сматрао да су тачно наведени услови првобитног споразума који је српски цар убрзо отказао. Услове споразума дословно преноси if *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 274. *Кириакидис,* Βυζ. μελέτοα IV је такође склон да поверује да је српски цар првобитно пристао на такав уговор, као и *Lemerle,* Philippes 202 који се само пита да ли оно што је тада уговорено није остало мртво слово на папиру. Уп. *Сулис,* Σερβοκρττί-χ 71; *Наумов,* Петте последни години 98 *Хионидис,* Ιστορία 52; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 131. *Oikonomides,* Κατακτήσεις 295, n. 8 такође верује да су се Јован Кантакузин и српски цар у једном тренутку споразумели да Византији припадну области јужно од градова Зихне, Сера, Мелника иКостура, али да је Стефан Душан касније одустао од овог споразума. *Мошин,* Патријарх Калист 199 је нешто уздржанији,па каже да је у преговорима са ЈовановомКантакузином српски цар скоро пристао на све његове услове. Чини се да је у праву био још *Флоринсти,* Андроник Младшии 23 и Славлне и Византил I, 111 сл. који је сумњао у веродостојност читаве приче Јована Кантакузина. Он је веровао да је иницијатива за преговоре потекла од српског цара који је ратовао на другој страни, али зато сЈумња у опис самих преговора и њихових резултата. Стефан Душан је пристао да [x]Јовану Кантакузину уступи само неке градове, захтевајући да му се врати Воден. *Јиречек,* Историја I, 230 је такође сумњао у веродостојност царевих података: Стефан Душан не би без борбе уступио тако простране земље, утолико пре што је јасно предвидео поновно распламсавање грађанског рата у Византијском царству. *Dölger,* Reg. V, No. 2967 не верује овој верзији о споразуму, позивајући се на каснији развитак догађаја. Исте резерве исказују *ОсШрошрски,* Серска област 130 (= Сабрана дела IV, 593) и Историја српског народа I, 551 *(С. Ћирковић, Р. Михалчић)* у којој се наглашава да се не чини ,,вероватним да је Душан пристао да врати било шта од западних земаља, већ и стога што је познато да се он спремао да нападне Цариград". *Н. Matanov,* Radoslav Hlapen — souverain feodal en Macedoine meridionale durant le troisieme quart du XIV[e] siecle, Etudes balkaniques 4 (1983) 73 наводи цареве речи да је Стефан Душан обећао да ће му вратити неке територије у Македонији, али сумња да је то испунио. Преговори Јована Кантакузина са Стефаном Душаном били су необично важни, па је он на њихов завршетак довео младог цара Јована V Палеолога. Јован Кантакузин е покушавао да свог бившег савезника приволи да прихвати изнете услове, али до

Крај 7350.565

71

СТЕФАН ДУШАН ОТКАЗУЈЕ СПОРАЗУМ СА ЈОВАНОМ КАНТАКУЗИНОМ

После обеда су се договорили да ће за сутра цар изабрати пет ромејских племића и да ће им поверити преузимање градова, а да ће Краљ овластити исто толико од својих да предају [градове]. И међусобно се поздравивши, чим су споразуми били окончани, он [Краљ] отиде у логор, а царевл у град [Солун].[566] А када наступи ноћ, неки из пратње царева кришом отишавши Краљу, саветовали су га да не предаје градове, него да покрене рат против цара Кантакузина, јер ће он мало или нимало моћи да нашкоди. Јер сада нема војску спремну за бој, а ако се врати у Визант да се припреми, да ће цара Палеолога убедити да се споразуме са њим, како би му највише изгледало по вољи и да заједно покрену рат против њега [Јована Кантакузина]. Наиме, они сматрају да је неподношљиво да он [Јован Кантакузин] влада, лишавајући цара [Јована V Палеолога] од оца наслеђене власти.[567]

И Краљ беше одмах понет срећом и многе захвалности гласницима исказа, а изјавио је да ће радо цару Палеологу бити савезник против цара таста и да ће испољити сваку бригу и наклоност према њему.[568] У зору, када свану, посла посланике цару [Јовану Кантакузину] и опозва мир онако како је утврђен; ако би хтео да има недавно освојене градове, шта више и од њих неке враћајући, тиме ће га [Стефана Душана] убедити да не окрене рат. А ако не би желео, нека се спреми да изађе у бој, јер ће он са свом силом рато-

правог споразума на основу њих није ни дошло. Вероватно да је Стефан Душан одложио одлуку за неки дан да би се споразумео са својим великашима, а онда је коначно отказао сваки споразум.

[565] О хронологији састанка Стефана Душана са Јованом Кантакузином в. нап. 524 овог коментара.

[566] *Јиречек,* Историја I, 230 није веровао речима Јована Кантакузина да је српски цар пристао на његове услове споразума, али са друге стране не поклања поверење подацима о заказаном састанку одабраних великаша двојице владара. Исто: *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 58; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 131. *Сулис,* Σερβοκρχτία 71 сматра да је српски цар одустао од споразума наговорен од присталица породице Палеолога.

[567] Извесно је да је у Солуну још увек било противника Јована Кантакузина који су се заклањали иза имена младог цара Јована V Палеолога и заштите његових легитимних права на престо. Они су то и изјавили Стефану Душану приликом доласка у његов табор, а добро су познавали стање војних снага Јована Кантакузина. Уп. *Флоринскии,* Славнне и Византил 1,110; *Tafrali,* Thessalonique au XIV[6] siecle 275; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 131; *Soulis,* Serbs 46.

568 Овде су почели први контакти између младог цара Јована V Палеолога и Стефана Душана који су ускоро довели до заједничке борбе против Јована Кантакузина. Стефан Душан се показао спреман на уступке само да би добио у времену. Уп. *Флортскш,* Славнне и Византил I, 110. Противници Јована Кантакузина покушали су да искористе српског цара и да уз његову помоћ доведу на престо свог штићеника младог Јована V Палеолога. Cf. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 132.

вати.[569] Цар [Јован Кантакузин] није придавао велики значај Краљевим речима. Јер знао је како ће моћи да га примора да преко воље учини оно што је право. А силно се љутио на Ромеје који подмукло раде (јер знао је одакле је промена) и зазирао је од исправљања ствари, слутећи да ће тако нешто поново бити почетак грађанских ратова и великих метежа.[570] Ипак, и овако мислећи, објавио је да ће сутрадан изаћи у бој. А Краљ се и сам припремао, бодрећи своје за рат против цара [Јована Кантакузина]. Рече да не треба да се боје цара Кантакузина докле год он ратује са својима, него да се поуздано надају да ће надјачати и да ће сигурно задржати отете градове Ромеја. Јер, рече, да он [Јован Кантакузин] личи човеку који се дави, а да његови, стојећи изнад, ако би некад и успео да исплива, гурајући га поново потапају и не допуштају да буде користан ни себи ни њима.[570a] А ако се, међутим, реши сукоба у сопственој земљи, тада ће му сви драговољно прићи и трудити се да га имају за пријатеља. Јер, да се подигну на рат, уколико се он реши тешкоћа у сопственој земљи, сматра да није корисно, нити њима саветује.[571]

Тако је дакле Краљ, уздајући се не толико у сопствену снагу, колико у несугласице и сукобе међу Ромејима, поново се покренуо на рат и сутрадан у зору, распоредивши војску у фаланге, кренуо је из логора према Солуну.[572] А цар [Јован Кантакузин] извео је и распоредио и пешачку и коњаничку војску; и ниједан ни други

[569] *Флоринскии,* Славдне и Византин I, 112 верује да је Стефан Душан пристао да уступи неке градове и да је тражио Воден, а када Јован Кантакузин на то није пристао удлучио је да почне рат. Полазећи од царевих речи, *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 275 сматра да је Стефан Душан упутио још једно посланство у табор Јована Кантакузина, али да ни оно није донело резултате. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 131 претпоставља да је Стефан Душан био незадовољан поделом територија и да је зато отказао споразум. У резимирању ових преговора *Пурковић,* Српски патријарси 42 наглашава да су се после два дана двојица владара о нечему договорили, али да је трећег дана гласник српског цара јавио да ти договори не важе. *Soulis,* Serbs 46 sq. је веома неповерљив према опису преговора који даје Јован Кантакузин, па сумња да је и закључен првобитни споразум између двојице владара. Српски цар не би на такав споразум пристао, јер се тада налазио у повољнијем положају. Редови Јована Кантакузина показују да су његови преговори са српским царем завршени неуспехом, што је стварало опасност од нових сукоба.

[570] Уздржаност Јована Кантакузина показује да су били тачни савети његових противника српском цару: треба да одмах почне борбу док Јован Кантакузин не прикупи довољну војску.

570a у анализи литерарних особина Кантакузиновог дела *Kazhdan,* Histoire 313, наводи да цар писац често прави и нека поређења са морем. Као један од примера служи му и ово место о човеку који се дави у таласима, док његови људи около чекају да ли ће се спасти.

[571] Српски цар је добро саветовао својим великашима да треба искористити прилику и што пре отпочети борбу против Јована Кантакузина, док се он још није решио сукоба у самој Византији. Да је Стефан Душан заиста хитао да искористи такву погодну прилику показује околност да је одмах почео борбе за поновно освајање градова које му је преотео Јован Кантакузин у походима из јесени 1350. године.

572 Извесно је да се логор Стефана Душана налазио близу Солуна, што показује и ова вест о покрету његове војске према граду. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 131 sq. претпоставља да се логор српског краља налазио у Гинекокастру.

није започео бороу, него су војске непокретне подуже стајале једна насупрот другој. А Краљ, пославши цару посланике, говорио је да се или склопи мир, ако би желео да свако задржи оно што поседује, или ако не намерава да почне бој.[5"] А цар је говорио да ће се поново одлучити за оно што је јуче договорено и да више жели да га има за пријатеља него за непријатеља, уколико преда градове; а ако се он [Стефан Душан] опредељује за рат, онда нека радије он и започне битку, изашавши мало испред [бојног реда], па ће онда и он сам [Јован Кантакузин] радо ступити у борбу као онај који се брани а не онај који започиње борбу, имајући као сведоке и људе и Бога да он лично не чини неправду, него да се њему неправда наноси, нити да он крши задату реч, нити је готов да се рђаво понесе према пријатељу, него да од невоље креће тамо где не жели, а ако он лично, рече, своју војску не поведе у противнапад чим он [Стефан Душан] буде кренуо у борбу, онда победа нека припадне њему [Стефану Душану], ер се он [Јован Кантакузин] понео као онај који бежи из борбе.[574] Краљ, пошто је чуо цареве речи, поново посланство пославши, рече да ни сам не жели борбу и ако се ускоро буде видело да похреће фаланге, нека не сматра да он напада, него да је то покрет повлачења према логору. Овако рече Краљ и ускоро повукавши се, поново заноћи у логору. И цар исто тако уђе са војском у град [Солун].575

(Cant. III, p. 156, 16 —p. 159, 17)

Крај 1350. — иочешак 1351.[576]

72

СТЕФАН ДУШАН ПОНОВО ОСВАЈА ГРАДОВЕ У ЗАЛЕЂУ СОЛУНА

А Краљ сутрадан прешавши Вардар, опустоши крајеве око

[573] Овде се понавља оно што је Јован Кантакузин већ изнео у опису дугих преговора са српским царем: он је пристајао на споразум под условом да сваки од њих задржи територије које је тада имао. То би значило да је српски цар пристао да се одрекне тврђава које је Јован Кантакузин освојио у јесен 1350. године.

[574] Цареве речи су у складу са оним што је мало раније наглашено о његовој немоћи да у овом часу почне борбу са Стефаном Душаном. За то му је недостајало војне снаге, а Јован Кантакузин је очекивао одлучујући обрачун са противницима и у самој Византији. Нужда (ανάγκη των πραγμάτων) има значајну улогу у поступцима Јована Кантакузина, описаним у његовој историји. Као један од примера *Kazhdan,* Histoire 321 sq. наводи и ово царево правдање за покретање рата против Срба.

[575] Одласком двојице царева према својим таборима, прекинути су дуги преговори у околини Солуна, чији је неуспех стварао могућности за нове сукобе и коначан обрдчун.

[576] Хронологија догађаја одређена је подацима Јована Кантакузина а и других извора. Нићифор Григора наглашава да је Јован Кантакузин отишао из Солуна за време зимске краткодневнице (cf. Greg. II., 878), што значи на самом крају 1350. године. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2697; *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 48, 57 sq. Упркос тако јасном податку *Флоринскии,* Славлне и Византин II, 194 је веровао да је Јован Кантакузин почетком 1351. године напустио Македонију и у Солуну оставио

Едесе [Водена] и опколивши га са војском, затточе опсаду.577 д [Јован Кантакузин], пошто није намеравао да се задржава у Солуну (јер ништа значајно није могао да учини), припремао се да отплови у Визант. Када се управо спремао да отплови, много је саветовао младом цару [Јовану V Палеологу] да не верује Краљу. Јер, бојао се да ће он [Краљ] покушати да поново покрене грађански рат Ромеја, како би могао да задржи градове док су они међусобно заузети. И саветовао је да се чува завере. Наиме, нису по среди безначајне ствари, већ завера против саме државе и штета ће бити не само за њега већ и за остале Ромеје; иако ће он [Стефан Душан] супротно стварном стању лагати изјављујући да ће као савезник спремно помоћи да би се повратила преотета очинска власт и приграбљивач казнио, уствари није извесно не само да ли ће му [Јовану V Палеологу], како обећава, повратити власт, него ни да ли му неће о глави радити; он [Јован V Палеолог] њему [Стефану Душану] у погледу ових ствари не треба ништа да верује, поуздано знајући да се он у сваком погледу лукаво припрема како би од постојеће државе што више неометано присвојио. А ако му, занемарујући савете, буде поверовао, онда ће схватити штету, када ни њему ни другима то сазнање неће бити од користи. Јер, никако првостворенима, пошто су избачени из раја, није користило сазнање да их је змија преварила. То и много шта друго саветовавши и поздравивши се са њиме [Јованом V Палеологом], отплови, оставивши са младим царем и таста Андроника Асена.[578]

младог цара Јована V Палеолога. Потврду хронолошког податка Нићифора Григоре пружа касније излагање самог Јована Кантакузина, који у опису акције Стефана Душана против Водена каже да се српски цар због зиме повукао из освојеног града: био је почетак јануара (в. нап. 582 овог коментара). Акција српског цара против Водена уследила је после повлачења Јована Кантакузина из Солуна о чему је он благовремено обавештен, јер је са војском стајао у непосредној околини Солуна, чекајући прилику да крене против градова које је недавно освојио Јован Кантакузин. Српско освајање Водена *Јиречек,* Историја 1, 230 датира у јануар 1351. године.

[577] Природно да се прва акција српског цара окренула према Водену, најближем граду који му је недавно преотео Јован Кантакузин. Царев податак показује да се у томе тренутку Стефан Душан налазио на левој обали доњег Вардара, дакле у непосредној околини Солуна.

[578] Јован Кантакузин је напустио Солун у страху да ће српски цар покушати да придобије младог Јована V Палеолога за борбу против њега. Каснији догађаји су показали да су такве слутње биле оправдане, јер је дошло до савеза између Стефану Душана и Јована V Палеолога. Да би осигурао положај младог Јована V Палерлога у Солуну Јован Кантакузин је уз њега оставио свог таста Андроника Асена који је био син бившег бугарског цара Јована III Асена. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 74; *Trapp,* Genealogie der Asanen 166 sq.; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 1489. Занимљиво је Да је Андроник Асен све до 1347. године био противник свог зета Јована Кантакузина. Cf. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 34, n. 224. *Papadopulos,* Genealogie 28, No. 46 је пргрешно сматрао да се ради о Андронику Асену, нећаку Јована Кантакузина, који му је и новембра 1354. остао веран; у питању су две личности истог имена из рода Асена. Cf. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 48, n. 3; *Trapp,* Prosop. Lexikon No. ïν , 9[a] ДРУ[г]е стране неки аутори *(Успенскии,* Болгарские Асеневичи 7—9; *Meyendorff,* Gregpire Palamas 155; *B. Krekić,* Contribution a l'etude des Asanes ä Byzance, Travaux et memoires 5, 1973, 348) погрешно су претпостављали да је Андроник Асен, таст Цара Јована Кантакузина, добио високи чин севастократора. Cf. *Trapp,* Genealogie der Asanen 163. У новије време *Joncev,* Die pol. Beziehungen 133 омаппсом наводи да је У Солуну остао Константин Асен.

А Краљ, мало пошто је цар [Јован Кантакузин] отишао из Солуна, освоји Едесу [Воден], заузевши је издајом неких који су пристали уз њега. Наиме, договорио се са њима да ће, припремивши лестве, кренути у јуриш на зидине, а да ће они са бедема на којима стоје подићи знак да са лествама стигне до њих. Јер, освајање [града] ће бити лако, пошто ће они обезбедити слободан приступ и одбити оне унутра (да ступе у борбу). Тако се и одигра према договору. Јер, пошто су приступили јуришу на зидине, од издајника се са зидина подиже знак и Краљ, располажући лествама, кренука њима; добивши слободан пролаз, попели су се на зидине и одмах напавши рушили су их, док их не учинише проходним и за коње; јер нису имале [зидине] потребну висину.[579] Лизик, заповедник (ἄρχων) града, осетивши издају, пође са онима око себе на њих; и не постиже ништа, пошто су бедеми већ срушени, него вративши се похита у тврђаву (ἄκραν).[580] И две стотине одабраних војника (φρουροί) из Византа, остављени од цара [као посада], када видеше да је град освојен, повуку се и сами у тврђаву. А Краљ, када је освојио град, крену против њих, још усплахирених бекством. И када су се спремили за бој, Лизик је рањен стрелом у бедро, борећи се из куле [пирга]; наиме, тврђава (ἄκρα) не беше обновљена. И посада одмах предаде оружје, добивши уверавања да им се ништа рђаво неће десити. Када је заузео тврђаву Краљ је према заклетвама ослободио посаду и заповедника (ἄρχοντα) Макродуку,[581] одузевши им само оружје, а наредио је да се Лизику наживо почупа брада, не само зато што је тада давао отпор, него и зато што му је за живота цара Андроника у Костуру [Касторији] био виновник многих невоља.[582] Затим је наредио да се везан води у Скопље да би био кажњен за дрско понашање. А због нелечене ране и друге невоље, он је умро негде на путу.[582a] Краљ препусти град војницима да пљачкају; опустошили су и палили куће, а већину и најугледније

579 *Јиречек,* Историја I, 230 верује да је Стефан Душан освојио Воден помоћу присталица које је имао међу градским житељима. *Хионидис,* Ἱστορία 52 сматра да се то десило издајом των Ἐδεσσαίων σερβίζόντων.

580 Заповедник Водена био је Георгије Лизик кога је Јован Кантакузин овде оставио после освајања града у јесен 1350. године (в. нап. 484а овог коментара).

581 Макродука је очигледно заповедник тврђаве у Водену, док је Георгије Лизик архонт, односно управник читавог града. *Polemis,* Doukai 209, 12 наводи спомен овог деривата презимена Дука, али погрешно каже да је Макродука био заповедник Водена 1349. године. Спомен Макродуке региструје и *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 16397.

582 На основу ових података *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 231 је веровао да се у време цара Андроника III Палеолога, дакле пре 1341. године Георгије Лизик налазио у теми Костур. *Хионидис,* Ἱστορία 128 чак претпоставља да је био заповедник тврђаве Костур и управник истоимене теме. *Максимовић,* Виз. управа 35, н. 74 претпоставља да је Георгије Лизик први познати кефалија Верије.

582a Суров обрачун српског цара са Георгијем Лизиком давно је регистрован у литератури. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 265; *Флоринскш,* Славнне и Византил II, 110, 188 сл.; *Soulis,* Serbs 47; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 135. *Јиречек,* Историја I, 215, н. 15 претпоставља да је таква казна значила Душанову освету за неуспех који је 1334. године доживео у Грчкој. Значајно је да је Стефан Душан наредио да се заробљени Георгије Лизик води на суђење у Скопље, што говори да је у том граду била његова престоница.

од становника истера наге усред зиме — управо је почињао јануарззз — и расу их по Верији и другим градовима. А пука сиротиња оста тамо, разбежавши се у преостале куће.звзл д сам [Краљ], пошто је наступила љута зима, оставивши посаду у тврђави, отишао је у своју земљу. Причало се да су војници и већина теглеће стоке коморе од зиме страдали у логору.[584]

(*Cant.* ПI, ρ. 159, 17 —р. 162, 13)

Почешак /557.585

73

ЈОВАН КАНТАКУЗИН СЕ ПРАВДА ПОСЛАНИЦИМА БУГАРСКОГ ЦАРА ДА ЈЕ ЗБОГ ОПАСНОСТИ ОД СРБА МОРАО ДА ПОЗОВЕ ВАРВАРЕ

Цар Јован Каншакузин се врашио у Царшрад. Бугарски цар Јован Александар се ирекo иослансшва жалио да су Турци, савезници Јована Каншакузина, иљачкали и иусшошили њешве обласши. Јован Каншакузин

583 Детаљ да је Воден освојен почетком јануара 1351. године драгоцен је за одређивање хронологије читаве акције српског цара (в. нап. 576 овог коментара).

5S3a Још је *Parisot,* Cantacuzene 265 уочио да се Стефан Душан сурово обрачунао не само са Георгијем Лизиком, већ и са неким житељима Водена. *Николић,* Цар Душан 182 сматра да су после поновног српског освајања Водена похватани сви они који су предали град Јовану Кантакузину и да се Стефан Душан свуда тако обрачунавао са Грцима. Тумачећи цареве вести, *Joniev,* Die pol. Beziehungen 133 поједностављује ствари и наглашава да су из Водена тада прогнани аристократи у ствари присталице Јована Кантакузина, док су сиромашнији становници нашли уточиште у напуштеним кућама.

584 *Флоринскш,* Славнне и Византии I, 115 је веровао да је тада Стефан Душан освојио и Верију, коју му је Јован Кантакузин такође преотео у противофанзиви из јесени 1350, године: јужна Македонија осим Солуна имала је два српска дела, а у једном од њих морала је бити и Верија. Каснији историчари су располагали подацима Јањинске хронике (cf. новије издаае *Estopanan,* Bizancio у Espana II, 38) која изричито наводи да је Радослав Хлапен поред других ромејских тврђава освојио и Верију. Уп. *Јиречек,* Историја I, 230 и *Сулис,* Σερβο/ρατί/ 71 сл. који сматрају да је после овог успеха Хлапен постао управник Верије и околине. *H. Matanov,* Radoslay Hlapen-souverain feodal en Macedoine meiidionale durant le troisieme quart du XIVe siecle, Etudes balkaniques 4 (1983) 72 sq., *74* исправно датира Хлапеново освајање Верије у време срске противофанзиве 1351. године. На основу даље успешне каријере Хлапена Х. Матанов сматра да је он повратио повереае српског цара и да није изгубио баштинске поседе. Насупрот томе, Толислав је no свој прилици изгубио поседе, јер се више не спомиње у изворима. Упркос јасним изворним подацима *Е. П. Наумов,* К истории сербо-византиаскои: гранщцл во второн половине XIV в., В. В. 25 (1964) 233 неосновано претпоставља да је после 1350. године Верија остала под византијском влашћу.

585 Још је *Флоринскш,* Славлне и Византш II, 222 сл. доста уопштено датирао ове вести у 1350. годину. Слично поступа и *E. Werner,* Johannes Kantakuzenos, Umur Pacha und Orchan, Bsl 26 (1965) 274, n. 104a који их дагира у 1351. годину или *Jončev,* Die pol. Beziehungen 134, наглашавајући да се то збило око 1351. године. Прецизнији је *Dölger,* Reg. V, No. 2669 који констатује да је Јован Кантакузин послао изасланике грновском цару крајем јануара 1351. године.

шаље изасланике бушрском цару који је шребало да објасне акције њешвих савезника Турака.[5^6]

Јер, да је Краљ хтео да преда одузете градове, и да према заклетвама чини оно што је праведно, не би му никада требало савезништво било којих варвара, њему који је више од свих према њима био непријатељски расдоложен и који је нуждом био присиљен да их позове да би, ако може, спасао оно што има и повратио оно што је одузето.[58]? А према ономе [Краљу] ће чинити оно што му изгледа да је најцелисходније, а њему [Јовану Александру] саветује да му без устезања помогне у спречавању варвара, када се учини да ће прећи у Тракију. То би се могло остварити, ако би дао одређену своту новаца за опрему бродова [тријера]. Јер, он има поморску силу, али је потребан новац којим би се издржавала. Ако би он [Јован Александар] дао онолико колико може, он ће поставити бродове [тријере] дуж Хелеспонта који, пловећи дуж обале, неће дозволити варварима да прелазећи пљачкају. И на тај начин успеће да се избегне од њих проузрокована штета.[588] А ако Краљ неће према обојици да чини оно што је праведно, јер познато му је [Јовану Кантакузину] да је и он [Јован Александар] од њега много пропатио, и ако постојећа војска не буде довољна да га принуди да чини оно што треба, тада ће се послужити и варварима и то превешће их толико колико би могли да воде куд год хоће и да се не би, уколико би били у великом броју, окренули према њима самима и уништили их. То цар [Јован Кантакузин] јави преко посланика Александру.[589]

(Cant. III, p. 163, 4 —p. 164, 3)

586 Јован Кантакузин је желео да избегне сукоб са бугарским царем Јованом Александром, јер су га на другој страни очекивали обрачуни са Стефаном Душаном. *Werner,* Die Osmanen 133 наводи да је 1349. године Сулејман са 20.000 ратника неочекивано упао и жестоко опљачкао јужну Бугарску.

[587] Правдања Јована Кантакузина бугаргком цару за позивање Турака као савезника региструје још *Јиречек,* Историја I, 231, упозоравајући да се он изговарао акцијом српског цара који је освојио византијске територије. У анализи овог занимљивог пасуса *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 178 подсећа да се Јован Кантакузин жали да тешко подноси савез са варварима; на сличан начин он се правдао и 1348. године, када је слао изасланике папи Клименту VI у Авињон. Смисао ових вести региструје и *Dölger,* Reg. V, No. 2969. У анализи употребљених појмова у Кантакузиновој историји *Kazhdan,* Histoire 322 наводи и нужду (ανάγκη των πραγμάτων) која је изазвала неке цареве поступке. Као један од примера наводи и ово место.

588 После преузимања власти у Цариграду (фебруара 1347) Јован Кантакузин је чинио велике напоре да обнови византијску флоту, неопходну за супростављање превласти Ђеновљана у самој престоници. Цар је у тај подухват уложио знатна лична, средства, а захтевао је да то учине и имућни житељи Цариграда. Cf. *H. Ahrweiler* Byzance et la mer, Paris 1966, 385—388. *Флоринскш,* Славнне и Византин I, 222 сл. је веровао да су ти бродови Јовану Кантакузину били уствари потребни за борбу против Латина, док *Jončev,* Die pol. Beziehungen 133 sq. чак претпоставља да је та флота могла бити уперена и против Стефана Душана.

589 *Флоринскии,* Андроник Младшиа 25 парафразира пасус о преговорима Јована Кантакузина са царем Јованом Александром, што показује да верује у његову веродостојност. *Јиречек,* Историја I, 231 региструје да је Јован Кантакузин покушао да Јована Александра окрене против Срба и да је од њега тражио новац за опрему флоте која би чувала Хелеспонт од Турака; при томе потсећа да о овој ствари говори и анонимна бугарска хроника. На вести тог извора обраћа пажњу и *Ашелов,* Бглгаро-србЂските отношенга 112—114 који у овој акцији Јована Кантакузина види покушај стварања савеза хришћанских владара против Османлија. П. Ангелов жели да протумачи и речи цара писца да је сам Јован Александар много пропатио од Стефана Душана. Претпоставља да би оне могле да се односе на битку код Велбужда, али истовремено верује да обраћање Јована Кантакузина трновском цару показује да ни тада српскобугарски односи нису били добри.

Бушрски цар Јован Александар иријашељски је иримио цареве изасланике на једној народној свечаносши и објавио је цареве иредлоге, свечано обећавајући да ће иослаши шражени ловац за оирему бродова. Међушим, он шо није учинио, nelo је чак иреко иослансшва ошказао учешће.

Јер, рече, да га Краљ, када је сазнао, неумерено оптужује што је драговољно пристао да даје данак Ромејима и оно што цар Кантакузин није могао да оружјем натера у то га је преваром убедио. Због тога не може да чини оно што је обећао, што би нанело велику срамоту и самом њему и роду.[590] После тога, цар, много се љутећи, покуша да га убеди да је његов савет заиста бољи него Краљев. Јер, он као завидљивац и сплеткар увек покушава да раскине оно што ће њему и поданицима донети велику корист. Јер, да не даје данак, како овај обмањује, него да га користи за потребе државе, осим ако оно што даје сопственим војницима неће називати данцима. Али ништа од оног што је речено не беше довољно да га убеди. А цар, проричући му будућу пропаст од варвара и предочавајући да што ће се тада покајати због тадашње неодлучности, неће имати никакве користи од кајања и сам одуста од подухвата. А све се то касније и десило.[591]

(Cant. III, p. 165, 8 —p. 166, 2)

590 Бугарско одбијање предлога Јована Кантакузина одавно је регистровано у литератури. Још је *Флоринскии,* Славлне и Византин II, 222 сл. нагласио да је то једини случај када је Стефан Душан утицао на политику трновског цара, али ипак није веровао свим детаљима Кантакузинове приче. На другом месту *Флоринскии,* Андроник Младшии и Славлне и Византил I, 114 упозорава да су преговори Јована Кантакузина са бугарским царем добро почели, али да се он изненада повукао под изговором да не сме да ради против зета Стефана Душана. *E. Werner,* Johannes Kantakouzenos, Umur Pacha und Orchan, Bsl 36 (1965) 274, n. 104a дословно верује речима Јована Кантакузина да је српски цар објашњавао Јовану Александру да је новац који би дао за опремање бродова уствари нека врста данка. *Jončev,* Die pol. Beziehungen 134 само кратко констатује да је Стефан Душан одвратио Јована Александра од савеза са Јованом Кантакузином. Слично верује и Историја српског народа I, 550 *(С. Ћирковић, Р. Михаљчић)* која дословно резимира смисао царевих речи. *Soulis,* Serbs 47,184, n. 46 наглашава да је посланство српског цара одвратило Јована Александра од савеза са Јованом Кантакузином, а наводи да о ТОМ српском посланству из 1351. говори анонимна бугарска хроника (Archiv für slav. Philologie 13, 1890—1, 527). Развијајући тезу о Јовану Кантакузину као иницијатору антитурске коалиције, *Ашелов,* Бт>лгаро-срЂбските отношении 112—114 сматра да је Јован Александар желео да и Стефана Душана укључи у тај савез, али да је он својим ставом онемогућио његово стварање. П. Ангелов верује да је тада био последњи час да се нешто учини у борби против Турака.

[591] Као и у другим случајевима Јован Кантакузин настоји да оправда своје деловање, наглашавајући да је предвидео штете које ће настати услед одбнгјања Јована Александра да склопи споразум о савезу.

Јован Каншакузин даље іоеори о верским сукобима у Визаншији, односно о исихазму.

Пролеће 1351.&[2]

74

ПРЕГОВОРИ СТЕФАНА ДУШАНА СА ЈОВАНОМ V ПАЛЕОЛОГОМ

Јован Каншакузин оиисује ионовно избијање 1рађанско1 раша међу Ромејима. Млади цар Јован V Палеологје осшао у Солуну, іge су ïa Каншакузинови неиријашељи наговарали да иочне раш ирошив цара шасша, који ïa је лишио очинске царске власши.[59]*

592 о хронологији преговора и споразума Јована V Палеолога са српским царем изречено је доста судова. *Parisot,* Cantacuzene 265 sq. је дао два датума за овај споразум: мај и август 1351. године, *Dölger,* Reg. V, No. 2977, 2978 сматра да је у лето 1351. Јован V Палеолог упутио изасланике српском цару, па да је тада и закључен њихов међусобни споразум. Међутим, исти аутор је начинио извесну пометњу око споразума младог цара са Стефаном Душаном, јер је у каснијем регесту рекао да је у лето 1352. закључен њихов уговор по коме је Јован V Палеолог требало да преда супругу Јелену а да се ожени сестром трновског цара Јована Александра. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 2993, 2994. И *R. Loenertz,* Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345—1354, OCP 21 (1955) 217 (= Byzantina et Francograeca 1,314) датира ове догађаје у лето 1351. године. Cf. *Schreiner,* La cronique breve de 1352, 57 sq. Та датирања су убедљива, али треба нагласити да постоји јасна индиција која показује да преговори и споразум између двојице владара падају у време пре јула 1351. године. Тада је Јован V Палеолог издао хрисовуљу манастиру Хиландару, потврђујући му бројне поседе и повластице. У тексту повеље се каже да је настала на молбу „преузвишеног цара Србије и вољеног ујака царства ми господина Стефана". Cf. Actes de Chil. I, No. 138, 292—294; *Soulis,* Serbs 45, 185, n. 52. (Недавно је исте аргументе изнео и *Oikonomldes,* Κ-τχχτήσει- 295). Пошто је то једини документ у коме византијски цар признаје Стефану Душану титулу цара Србије, извесно је да је настао после њиховог споразума о савезу за заједничку борбу против Јована Кантакузина. Признање царске титуле српском владару претстављало је један од услова склопљеног споразума (в. нап. 155 коментара за вести Нићифора Григоре). Са комплексом догађаја око преговора и споразума Јована V Палеолога и Стефана Душана везано и путовање царице Ане Савојске у Солун која је по жељи Јована Кантакузина требало да Јована V Палеолога одврати од пријатељства са Стефаном Душаном. *Muratore,* Principessa 452 каже да је царица пошла из Цариграда крајем јуна 1351. године. Полазећи од података самог цара писца, који каже да је тако поступио због рата са Ђеновљанима, *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 180 закључује да је царица Ана Савојска кренула у Солун пре 28. јула 1351., када је Јован Кантакузин закључио мир са Ђеновом. Те хронолошке комбинације се слажу са изнетим датирањем преговора и споразума Јована V Палеолога са српским царем у време пре јула 1351. године. Дакле, читав тај сплет занимљивих и важних догађаја збио се крајем лета 1351. године.

5« Када је крајем 1350. године полазио у Цариград Јован Кантакузин је у Солуну оставио младог цара Јована V Палеолога, предавши му власт у овом великом граду и околини. Још је *Флоринскии,* Славнне и Византин I, 119 и Андроник Млaдпша 30 веровао да је Јован Кантакузин то учинио да би младог цара удаљио од Цариграда и мајке Ане Савојске. *Matschke,* Konstantinopel 208 сматра да је Јован Кантакузин оценио да је за њега боље да Јован V Палеолог буде у Солуну него у Цариграду. Током позновизантијске историје Солун је ča околином више пута повераван на управу члановима најуже царске породице који су често имали титулу деспота. Тиме је град са околином постепено претваран у један од апанажних поседа, дарованих синовима или браћи последњих царева из дома Палеолога. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 89—103. Зато је у праву био још *E. Stein,* Untersuchungen zur spät-

И, наиме, [рекоше] није само страшно то да је онај [Јован Кантакузин], имајући потпуно сву власт, њему оставио уствари само празно име царства, него га је, као осудивши га на прогонство, одвео усред непријатељске земље, не удостојивши га никакве бриге, како је полазећи био обећавао, већ изговарајући се ратовима, сам је засео држећи власт Ромеја, а њега [Јована V Палеолога] одбацује као нешто некорисно, како би било од Трибала био опсадом принуђен на предају, било да буде издан од тако разузданог и на све лако спремног пука (δήμος).594 ТО треба сам да увиди и да размотри како би поново добио у руке очинску власт а то врло лако може, јер и Краљ ће свом снагом помоћи, убрајајући овог [Јована Кантакузина] у највеће непријатеље и заиста желећи да му помогне; и сами ће за њега [Јована V Палеолога] поднети сваку опасност и спремно ће у борби помоћи и новцем и оружјем и људима; и подстицали су да не оклева у овом подухвату. А они су настојали да покрену међусобни рат царева са једне стране не мање поквареношћу карактера и порочношћу којом су спремно у најгоре срљали, а са друге стране још више били су подмићени новцима Краља, ако би се поново покренуо грађански рат Ромеја.[595]

(Cant. III, p. 201, 1 — 21)

Млади цар Јован V Палеолог, још неискусан и незнајући ни живош ни људе, иоквареним савешницима йоеероеа. Њихова ирва одлука била је да Андроника Асена удаље из Солуна, јер су ïa се ирибојавали не само као иошенцијалног ирошивника, него исшо шолико и као савешника који би их иред младим царем могао раскринкаши и њихове намере разошкриши.[596]

byzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte, Mitt. zur osmanischen Geschichte 2 (1922—3) 26 sq. који је међу примерима апанажа у касновизантијској историји навео и овај боравак цара Јована V Палеолога у Солуну. *Максимоеић,* Генеза и карактер апанажа 129, н. 97 верује у такву констатацију, али упозорава на важну околност да је уз младог цара остао као општи кефалија Андроник Асен, таст цара Јована Кантакузина. Андроник Асен није најбоље сарађивао са младим царем Јованом V Палеологом. Уп. *Максимовић,* Виз. управа 86 сл. и Генеза и карактер апанажа 129, н. 97.

594 *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 275 sq. скоро дословно преноси цареве речи, показујући да им поклања пуно поверење. Слично поступа и *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 49, јер напомиње да је Јован Кантакузин оставио само формалну власт зету Јовану V Палеологу. Недавно је ове вести пренео и *Oikonomides,* Κατακτήσεις 295, наглашавајући да је Јован V Палеолог у Солуну веровао да му прети опасност од српског цара који може да ликвидира аегову власт у граду. Те сумње младог цара потврђују и подаци Нићифора Григоре (в. нап. 162 коментара за вести овог писца).

[595] После пораза зилота и уласка Јована Кантакузина у Солун (1350) у граду су ЈОШ увек постојали утицајни људи противни њему као цару узурпатору. У овој етапи борбе против њега они су се заклањали иза имена младог цара Јована V Палеолога. Cf. *Tafrali,* Thessalonique au XIV[e] siecle 275.

• 96 А^ДРоНИК Асен, таст цара Јована Кантакузина, желео је да ојача његове изициЈе у Солуну, па је убеђивао младог Јована V Палеолога да не предузима ништа Ко™!? *ас Ја Јована Кантакузина, јер ће ионако ускоро постати једини цар Ромеја. да ^TrU? Јован v Палеолог био нерасположен према свом тасту показује околност био ϰ године забранио Григорију Палами приступ у Солун, иако је он одавно Cf м ан за а Рхиепископа града. О томе говори енкомион патријарха Филотеја. • *meyendorff,* Gregoire Palamas 155, 392 који наглашава да је Јован V Палеолог MC-

И дошавши му [Андронику Асену] као тобожњи пријатељи, најпре затраже да се закуне да их неће одати, јер наводно желе да му открију шта у највећој потаји припрема млади цар. Затим, пошто су добили јемства и тиме били у потпуности убеђени, рекоше да се млади цар споразумео са Краљем да покрене рат против цара таста и да више ништа не стоји на путу споразумима, а да је Краљ веома спреман да младом цару помогне у борби и да показује сваку бригу и љубав за њега, а да је кадар да замути и замрси ствари и да се прикладно користи повољним приликама и као такав да је ово замислио да се цареви не споразумеју а да жели да тебе [Андроника Асена] узме као таоца; и изговара се да тобоже не верује младом цару, неће ли му изневерити и упропастити војску коју ће послати као савезничку, ако претходно реши размирице са царем [Јованом Кантакузином]. Због овога са :сћући младог цара, захтева да тебе узме као таоца. А цар [Јован V Палеолог] када је сазнао да се рат покреће и заиста склон савезу Трибала, одлучи да те из нужде преда. Треба да о свему томе води рачуна и да пронађе средство којим ће спасти и себе и садашње неприлике.[597]

(Cant. ПI, ρ. 202, 12 —р. 203, 8)

Знајући gа су ови „савешници" раније били уз Јована Каншакузиш и, иоред шош, сшално ирашећи иасине да се млади цар ириирема за раш ирошив Јована Каншакузина, Андроник Асен иоверова њиховим речима, захвали им шшо су шолико привржени Каншакузину и, из1убљен од сшраха, замоли их да му савешују шша би шребало да иредузме. Најбољи начин да избете ирешећу оиасносш биће, иредложе они, шшо хишније наиушшање Солуна и одлазак бродом у Царшрад. Ако би млади цар иокушао да ш задржи, они би ш убедили да одусшане. Тако и би. Андроник Асен неомешан ошилови и сшишвши у Царшрад о свему обавесши Јована Каншакузина. ™

Пошто Асен оде, они који су се залагали за рат, стекавши велике могућности, наговарали су младог цара да пошаље посланство Краљу. А он је [посланика] радосно примио и многе ствари обећавао; обећао је да ће му војском и новцима и свом силом помоћи против цара таста [Јована Кантакузина] и да он поврати одузету власт; и учини и предузе [Стефан Душан] све оно што му

користио одлазак Андроника Асена да би се ослободио туторства и почео преговоре са српским царем. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 46 напомиње да остаје загонетно зашто је Јован Кантакузин оставио и свога таста Андроника Асена у Солуну, јер је овај увек био његов противник.

597 Јован Кантакузин је улагао велике напоре да свог зета Јована V Палеолога одврати од савеза са српским царем. У престоници је цар био заузет другим стварима, па је желео да се макар и привремено ослободи брига на другој страни.

598 Пошто су се прилике у Солуну неповољно развијале по Јована Кантакузина, његов таст Андроник Асен желео је да га о свему обавести, па је кренуо у Цариград. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 58 верује да је Андроник Асен тамо стигао јула 1351., када је био у пуном замаху рат Јована Кантакузина са Ђеновљанима.

се чинило корисним да одржи бескрајан међусобни рат царева, пре тога учврстивши споразуме са царем [Јованом V Палеологом] за које је сматрао да су корисни за његову [Јована V Палеолога] државу. 599

(Cant. III, р. 204, 6—15)

Цар Јован Каншакузин био је забринуш збо1 лоших весши из Солуна, али заузеш рашом са Ђеновљанима није мошо да ошилови у Македонију. Зашоје одлучио да у Солун уиуиш царицу мајку Ану Савојску којаје шребало да одврати сина Јована V Палеолош од намере да ионово иокрене 1рађански раш међу Ромејима. Младог цара су на шо наговарали зли и иокварени људи из њешве околине.[600]

И он [Јован V Палеолог] већ започе рат, склопивши споразуме са Краљем да би, добивши одатле трибалску војску, кренуо на

5" Споразум Јована V Палеолога и Стефана Душана привукао је одавно пажњу истраживача, утолико пре што о њему говоре и други савремени извори: Нићифор Григора (в. одломак 52 превода овог писца), као и спис патријарха Филотеја о Григорију Палами (в. одломак 3 превода овог писца). Цар писац прецизира да је почетна иницијатива за преговоре потекла од младог цара Јована V, док се код Нићифора Григоре наглашава да је Стефан Душан упутио посланике у Солун нудећи преговоре; у спису патријарха Филотеја се каже да је Јован V Палеолог дао заклетву српском цару. Још је *Parisot,* Cantacuzene 265 sq., 268 sq. у детаљном расматрању ових догађаја веровао речима Јована Кантакузина да је иницијатива за преговоре потекла од младог цара Јована V Палеолога. *Флоринскии,* Славлне и Византил II 194, н. 1 је уочио да постоји значајна разлика у оценама двојице савремених историчара о иницијатору за почетак преговора, али је на другом месту (Андроник Младшии 30 и Славнне и Византиа I, 120) био склон да српском цару прида одлучујућу улогу у преговорима. Слично верује и *Мошин,* Патријарх Калист 198 да је почегна иницијатива била на страни српског цара. Историја народа Југославије I, 359 сл. наглашава да је Стефан Душан сам кренуо у Солун да би Јовану V Палеологу понудио помоћ у борби против Јована Кантакузина. Чини се да није толико важно одакле је потекла иницијатива за преговоре. Сасвим је извесно да су и Јован V Палеолог и српски цар нашли заједнички интерес да уједине расположиве снаге у борби против Јована Кантакузина. Додуше, циљеви које су желели да постигну у тој борби билисуразличитигмлади Јован V Палеологјежелеода поврати цариградски престо, а Стефан Душан да освоји још неке градове и земље царства. Међутим, поред одређивања конкретне иницијативе за почетак преговора поставља се и гштање услова споразума; у том погледу опет постоје значајне разлике у излагању двојице савремених историчара: Јован Кантакузин ништа о томе не говори, док Нићифор Григора каже да је Јован V Палеолог требало да преда своју супругу Јелену Кантакузин и да се ожени Теодором, свастиком Стефана Душана (в. нап. 155 коментара за вести Нићифора Григоре).

600 Цар Јован Кантакузин образлаже одлуку да у Солун пошаље царицу Ану Савојску: опасност од рата са Ђеновљанима натерала га је да чува снаге за тај обрачун, а да покуша да се нагоди са Јованом V Палеологом и да га одврати од савеза са српским царем. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 76—78. Цареве вести кратко региструју *Lemerle,* Philippes 202; *Nicol,* Kantakouzenos 77; *Soulis,* Serbs 49; *Ф. Баришић,* Повеље византијских царица, ЗРВИ 13 (1971) 180. Из образложења цара писца *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 58 извлачи одређене закључке о мисији Ане Савојске: сматра да је она кренула у Солун пре 28. јула 1351. године, када је Јован Кантакузин закључио мир са Ђеновљанима. То се слаже и са овде предложеном хронологијом преговора и споразума између Јована V Палеолога и Стефана Душана, као и Кантакузинових мера да све то благовремено спречи (в. нап. 599 овог коментара).

мене; сматрам да то неће користити ни њему [Јовану V Палеологу], ни поданицима, нити нама.[601]

(*Cant.* III, p. 205, 19—22)

Када га овај раш са Лашинима, шј. Ђеновљанима, не би сиречавао — излаже Јован Каншакузин царици Ани Савојској — он би шу заверу лако угушио, иошшо би се они иримирили чим би чули да он долази. Пошшо шако сшоје сшвари, царица мајка шреба да оде у Солун и сина убеди да је иокренуши Ірађански раш иошиуно бесмислен. Наиме, он [Јован Каншакузин] би младом цару већ раније усшушо иресшо да ïа није ирешходно сиречио раш са Трибалима и сада овај са Лашинима. У сваком случају он [Јован Каншакузин] је сиреман да убрзо ошсшуии и у манасшир се иовуче. Oglоеарајући на овај иредлог, царица Ана Савојска најире блшо ирекори Јована Каншакузина зашшо је он младог цара, суирошно њеним савешима и молбама, био осшавио у Солуну, и шо у друшшву нилашено рђавих људи, и иосле ÏÏöïa изрази сиремносш да крене на иуш, увиђајући да је шо доисша неоиходно.[602]

А стигавши тамо, затече већ јако распламсан рат (јер сви уговори са Краљем били су утаначени, према којима је он требало да у борби помогне младом цару) и сам Краљ је лично са супругом логоровао близу Солуна, заједнички подстичући међусобни рат Ромеја. Јер, бесумње њима који су се бојали цара Кантакузина, учинило се то корисно, те су указивали велике почасти младом цару, хотећи да га тиме убеде како га воле и како су забршути за њега који је неправду трпео. А сасвим супротно се тежило. Јер, за оно велико и много чега су намеравали да га лише, пружали су нешто безначајно и безвредно.[603] То је све као паучину раскинула царица,

[601] Преговори Јована V Палеолога са Стефаном Душаном су брзо и успешно завршени, склапањем споразума за борбу против Јована Кантакузина, који је благовремено обавештен о томе желео да предузме све кораке да би спречио његово остварење.

602 Одлазак царице Ане Савојске из Цариграда и њен боравак у Солуну побудилису интересистраживача. *R. J. Loenertz,* Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345—1354, OCP 21 (1955) 217, 219 sq. сматра да је отада Ана Савојска стално боравила у овом граду, где је имала апанажу „selon la coutume des Paleologues", а да се од почетка 1352. године њена власт простирала на византијске поседе у Македонији. Шта више, наредбом царице Ане Савојске обновљена је једна солунска кула. Р. Ленерц верује да је одлазак царице у Солун отворио нову етапу у животу царства: Јован Кантакузин је коначно поделио области са зетом Јованом V Палеологом. *Баришић,* Повеље византијских царица 180 такође сматра да је после одласка Јована V Палеолога из Солуна (1352) Ана Савојска остала у граду као управник читаве Македоније. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 58 sq. потсећа да је долазак Ане Савојске изазвао незадовољство у Солуну, тако да је царица преговарала са Ђеновљанима који су опседали Негропонт, али када су после завршетка опсаде стигли под Солун она је одустала од својих планова за борбу. Знатне резерве према тумачењу Р. Ленерца има *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 129, н. 97; он сматра да је положај Ане Савојске у Солуну био сличан положају царице Констанције, супруге Јована III Ватаца, која је држала простране територије у Малој Азији, или положају Теодоре, супруге Михајла VIII Палеолога, која је поседовала острво Кос.

[603] Пошто је закључен уговор о савезу за борбу против Јована Кантакузина, природно је да је Стефан Душан дошао близу Солуна да би што ефикасније помогао младом цару Јовану V Палеологу. Уп. *Јиречек,* Историја I, 231. *Флоринскии,* Славнне и Византии I, 119 сл. сматра да је српски цар дошао близу Солуна да би закључио уговор са царем Јованом V Палеологом.

чим се појавила. Јер и сину је саветовала оно што је потребно и наговорила га да, добро схвативши, поштује родитеље и да се свему покорава што ови, волећи га више од свих, саветују и са гневом се окренула против бунтовника, заплашила их и приморала да одустану од безумља, претећи да ће им приредити најгоре.<504 JJ оти. шавши Краљу и преговарајући заједно са супругом [Јеленом] указујући да су се прихватили нечега што је неправедно и зло, зазивала је муње и друге громове са неба, што поред вршења толиких неправди уз кривоклетство и кршење споразума још међу њима потстичу грађански рат од којег ће Ромеји međусобно ратујући нестати, а они [Трибали] ће са њихове земље слободно за себе уживати плодове; и најзад је постигла да се ништа не обавивши повуку, управо као да су се јавно постидели због недостојности оног што су учинили.[605]

(*Cant.* ПІ, ρ. 207, 9 —р. 208, 13)

Млади цар Јован V Палеоло1 иризнаје мајци gа laje добро савешовала. Међушим, он од Јована Каншакузина шражи да му усшуии Енос и іраgоее Халкидике којеје држао Машија Каншакузин. Јован Каншакузин се ионово чуди овом захшеву, јер ионако намерава да власш осшави своме младом зешу Јовану V Палеологу.[606]

[604] Царица Ана Савојска је савесно обавила поверени јој задатак и успела је да сина Јована V Палеолога привремено одврати од савеза са српским царем. О томе говоре Нићифор Григора (в. одломак 52 превода вести овог писца), као и спис патријарха Филотеја о Григорију Палами који наглашава да је после тога Григорије Палама дошао у Солун да преузме архиепископски трон. Неки старији историчари су поклањали пуно поверење овим царевим вестима. Уп. *Флоринскш,* Славнне и ВизантилП, 121, н. 1; *Muratore,* Principessa 452; *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 277. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 57 sq. сматра да је Ана Савојска стигла у Солун почетком јула или августа 1351. године.

[605] *Muratore,* Principessa 452 sq. дословно преноси цареве вести о сусрету и преговорима Ане Савојске са царем Стефаном Душаном и његовом супругом Јеленом. Међутим, *Флоринскии,* Андроник Младшиа 32 и Славлне и Византин I, 121, н. l је посумњао у веродостојност описа ових преговора, упозоривши да Јован Кантакузин комично претставља српског цара и аегову супругу који су се наводдо уплашили прекора византијске царице због исказаног неверства према Византији. *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 59 као да верује овим редовима, јер каже да је царица Ана Савојска преговарала са српским царем који се повукао од Солуна. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 77. *Kazhdan,* Histoire 302 сматра да Јован Кантакузин ретко лоше говори чак и о својим противницима. Као један од примера наводи места која описују мисију Царице Ана Савојске у Солун која је требало да свог сина Јована V Палеолога одврати од савеза са српским царем.

606 Из читавог сплета догађаја јасно је да млади цар Јован V Палеолог није био задовољан својим положајем у Солуну, већ је од таста захтевао да му уступи Енос и неке градове на том делу јегејског приморја, дакле територије које је држао Матија Кантакузин. На ове занимљиве податке обраћа пажњу *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 58 sq. и верује да је тада Јован Кантакузин уступио свом зету Јовану V Палеологу Енос и неке градове на трачкој Халкидици. *Nicol,* Kantakouzenos 112 сматра да је млади цар Јован V Палеолог тражио део апанаже Матије Кантакузина са трачким градом Еносом. Међутим, *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 136 сл., н. 124 исправно упозорава да је поред Матијиних поседа и града Еноса Јован V Па-

Јесен 1352.™

75

ОДРЕДИ СТЕФАНА ДУШАНА ПОМАЖУ ЈОВАНУ V ПАЛЕОЛОГУ У БОРБИ ПРОТИВ ЈОВАНА КАНТАКУЗИНА И ТУРАКА

*У Визанщији се ионово расиламсао грађански раш, оβоїа иуша између Јована V Палеолош и Машије Каншакузина. Водећи Ромеје и Турке, Јован Каншакузин је иошао у иомоћ сину Машији жоја је Јован V Палеолог уiposuo у Адријаноиољу, а иослао је своје одреде и ирошив неких шрачких шврђава које су ирииадале Јовану V Палеологу^*

И млади цар [Јован V Палеолог] такође није оклевао, већ је пустошио градове који су припадали цару тасту [Јовану Кантакузину] и Краљу пославши посланикс, затражио је према уговорима помоћ у борби. А Краљ је спремно обећао, ако му пошаље брата као таоца за војску. Цар је одмах наредио да брат деспот Михајло

леолог тражио и неке градове Волерона. Јован Кантакузин је предложио да Матија Кантакузин задржи Адријанопољ, а да Јован V Палеолог добије Дидимотику.

607 Овде описани догађаји уследили су после распламсавања сукоба између Јована V Палеолога и његовог таста Јована Кантакузина, а у тој етапи борбе младом цару су притекли у помоћ савезници Бугари и Срби. Још је *Parisot,* Cantacuzene 275 датирао други део борбе између двојице царева у новембар 1352. године, док је *Флорински,* Андроник МладшиИ 35 и Славлне и Византиа II, 196 такође нагласио да се то збило у јесен 1352. године. Међутим, *Новаковић,* Струмска област 42 сл. сумња у ово датирање: полазећи од околности да се у царевој историји о томе говори после описа турског освајања тврђаве Цимпе (1353), он сукоб младог цара и Јована Кантакузина датира у 1353. годину. Исто: *Ноеаковић,* Срби и Турци 10. То датирање прихватају: *Кириакидис,* Βυζ. μελέτη IV, 48; *Asdracha,* La region des Rhodopes 46; *Jončev,* Die pol. Beziehungen 136. У критици расправе С. Новаковића К. Јиречек је поново предложио 1352. годину као хронологију ових догађаја (уп. Зборник К. Јиречека I, Београд 1955, 460), што је прихваћено и у неким новијим истраживањима која прецизније сматрају да је у питању јесен или сам крај 1352. године. Уп. *Сшанојееић,* Цар Душан 62; *Мошин,* Патријарх Калист 201; *Nicol,* Kantakouzenos 113; *Dölger,* Reg. V, No. 2997; *Matschke,* Konstantinopel 210. *Fauler,* Deposition 84 је обратио пажн>у на чињеницу да се тада Јован V Палеолог налазио у Еносу где је 10. октобра 1352. закључио нови уговор са Млечанима; на основу тога он је сукоб код Емфитиона између Турака, савезника Јована Кантакузина и Срба, савезника његовог зета, датирао у средину октобра 1352. године. Исто: *Живојиновић,* Јован V, 134.

608 После пристанка да по наговору своје мајке царице Ане Савојске прекине везе са Стефаном Душаном Јован V Палеолог се преко Еноса и Дидимотике упутио према Цариграду, где је стигао фебруара 1352. године (о хронологији в. нап. 160 коментара вести Нићифора Григоре). Захтевао је од Јована Кантакузина да му да територије у Тракији са градовима Дидимотиком и Еносом, што је он учинио, тако да је млади цар са супругом Јеленом отишао у те крајеве. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 258 *Флорински,* Андроник МладшиА 32 сл.; *Lemerle,* Philippes 202, н. 2; *J. Barker, The* Problem of Appanages in Byzantium during the Palaiologan Period, Βυζχντινά 3 (1971) 111 sq.; *Максимовић,* Генеза и карактер апанажа 137. (о хронологији в. нап. 160 коментара за вести Нићифора Григоре). Убрзо је дошло до поновног непријатељства између Јована V Палеолога и Матије Кантакузина, па је Јован Кантакузин послао у Тракију супругу Ирину да покуша да умири супарнике. Пошто се она вратила необављена посла, Јован V Палеолог је са турским помоћним одредима напао свог зета Матију Кантакузина у Адријанопољу, на шта се Јован Кантакузин са одредима Турака и Каталанаца упутио из Цариграда према Адријанопољу. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 79, 113; *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 48.

оде Краљу као таоц.бсо Пошто је царев брат тамо стигао, послата је опремљена војска од седам хиљада коњаника, које је предводио казнац звани Бориловић (Κασνιτζὸς ὁ Μποριλοβίκης), заиста један од најугледнијих међу Трибалима.[610] И Александар, цар Миза [Бугара], дао је помоћ у борби [Јовану V Палеологу], који му се претходно обратио посланством. Јер је стално сумњао да цар Кантакузин не спречава Персијанце [Турке] да пустоше његову земљу.[611] И цар Кантакузин, знајући да млади цар против њега води

609 Из описа Јована Кантакузина види се да је још у лето 1351. године српски цар закључио споразум о савезу са царем Јованом V Палеологом, док је овај боравио у Солуну. *Dölger,* Reg. V, No., 2993 верује да је у лето 1352. године поново закључен споразум о савезу између Јована V Палеолога и Стефана Душана, када је и уговорено да ће Јелена Кантакузин, супруга младог цара бити предата Србима а да ће се он оженити свастиком српског цара. При томе се Ф. Делгер позива на вести Нићифора Григоре (в. нап. 155 коментара за вести овог писца). Чини се да у лето 1352. године није дошло до закључења новог споразума између Јована V Палеолога и српског цара, већ да је само поновљено оно што је одлучено приликом склапања уговора из лета 1351. године, када је Јован V Палеолог боравио у Солуну. На такав закључак јасно упућују и речи цара писца да је Јован V Палеолог тражио да му српски цар према уговорима помогне у борби. О деспоту Михајлу, брату Јована V Палеолога, постоје неки подаци у другим изворима. Њега је још *Ducange,* Historia byzantina duplici commentario illustrata, Bruxelles 1964, 238 помешао са Манојлом, сином Јована V Палеолога и будућим царем, што је завело касније истраживаче који су га наводили као Михајла — Манојла. Cf. *R. Guilland,* Le despote (о $εσ ότης), REB 17 (1959) 62 (= Recherches II, 6). Михајло је рођен 1337. године, па је по речима Нићифора Григоре (II 576 sq.) Јован Кантакузин узео у заштиту оба брата после смрти њиховог оца цара Андроника III Палеолога. Регистровано је и да је деспот Михајло 1351—2. године отишао као талац у Србију, као и да се оженио супругом непознатог имена са којом је можда имао сина Алексија. Cf. *Papadopulos,* Genealogie 47, No. 74; *Guilland,* Despote 62 (= Recherches II, 6); *Ферјанчић,* Деспоти 42; *Soults,* Serbs 50.

610 Одавно је обраћена пажња на вести о српској помоћној војсци послатој Јовану V Палеологу, о чијој снази Јован Кантакузин и Нићифор Григора дају различите податке: цар писац каже да је српски одред бројао 7000 људи, док Нићифор Григора даје ман>у бројку од 4000 војника. Уп. *Јиречек,* Историја I, 232, н. 87; *Nicol,* Kantakouzenos 80, n. 113. Уочивши разлику у оцени снаге одреда српског цара, *Флорински,* Андроник Младшиа и Славине и Визаниш I, 125 више је веровао Нићифору Григори, јер сумња да је Јован Кантакузин намерно преувеличао снагу непријатеља. Исто: *Осшрошрски,* Историја 492, н. 1. *Николић,* Цар Душан 188 проналази средње решење да је овај помоћни одред бројао 5—6000 људи. У новије време *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 48 сасвим кратко напомиње да је српски помоћни одред бројао 7000 људи, а у напомени се позива на податке Јована Кантакузина; очигледно да [M]У Је промакла чињеница да Нићифор Григора друкчије процењује јачину српског помоћног одреда. Са друге стране аутор упозорава да није позната снага помоћног одреда Бугара. Што се тиче личности заповедника одреда, кога спомиње само Јован Кантакузин, *Флорински,* Славлне и Византиа I, 196 је одашиљање казнаца Бориловића тумачио опрезношћу српског цара, који није желео да сам крене у помоћ Јовану V Палеологу. У домаћим изворима постоје подаци о Градиславу Бориловићу који «)[1333. године] би° војвода, а касније је постао тепчија. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 298, 694. *Наумов,* Феодален сепаратизам 66 сл. претпоставља да би казнац Бориловић могао бити брат или рођак Градислава Бориловића.

611 Потребно је напоменути да други савременик Нићифор Григора у краћем опису ових збивања наводи само Србе као савезнике младог цара Јована V Палеолога (в. одломак 56 превода вести овог писца). Још је *Флоринскш,* Андроник Младшии 36 и Славлне и Византин I, 125 желео да објасни учешће Бугара на страни Јована V Палеолога: њиховог цара Јована Александра је на то са једне стране навела опасност од Турака који су већ пљачкали његове области, а са друге и нагo-

Мизе [Бугаре] и Трибале, затражио је из Азије персијску [турску] војску од зета Орхана.[612] Тако су обојица са великом ратном спремом кренули да међусобно ратују. А још док савезничка војска није стигла младом цару, [он] је сматрао да треба да оде у Енос и да се, закључивши неке уговоре са Венецијанцима, одмах врати у Дидимотику. У међувремену док се кретао према Еносу, сусрела га је војска Трибала; њу је упутио у Дидимотику, истовремено пославши са њом [војском] заиста најугледније од оних око себе и већину војске, да би са њима заједно боравила, док се он не врати из Еноса.[613]

(*Cant.* III, р. 246, 14 —р. 247, 15)

Пашријарх Калисш је иокушао да йосредује у измирењу Јована Каншакузина и младог цара Јована V Палеолош, йа је зашо дошао у Адрианоиољ. Јован Каншакузин је желео сиоразум, увиђајући шшеше које 1рађански раш наноси Ромејима, йа је иашријарха уиушио у Дидимошику цару Јовану V Палеоло{у.[614]

И патријарх, стигавши у Дидимотику, нађе да је млади цар отишао у Енос, а у исто време стиже војска Трибала и Миза [Бугара]. Њих су од цара послати Ромеји да их воде утаборили на Марици не много далеко од Дидимотике, али не заједно већ посебно и одвојено. А логор Миза [Бугара] беше заиста близу Дидимотике.[615]

(*Cant.* III, ρ. 248, 2—7)

варања од стране Стефана Душана. *Dölger,* Reg. V, No. 2997 региструје вести о гтосланству Јована V Палеолога трновском цару које датира у јесен 1352. године, а *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 48 само кратко наглашава да није позната снага бугарског помоћног одреда.

612 О Кантакузиновом обраћању зету Орхану од кога је тражио помоћ за борбу против Јована V Палеолога и његових савезника Срба и Бугара говори и Нићифор Григора (в. одломак 56 превода вести овог писца). Његове вести су потпуније, јер он одмах даје и процену снаге турског помоћног одреда, док Јован Кантакузин то чини у каснијем излагању (в. нап. 174 коментара за вести Нићифора Григоре).

613 Податак да је цар Јован V Палеолог у Еносу закључио нови уговор са Млечанима одређује хронологију догађаја. Тај споразум је закључен 10. октобра 1352. године(с£ *Dölger,* Reg. V, No. 3005; *Nicol,* Kantakouzenos 80), штојеискористио *Failler,* Deposition 84 за тачно датирање битке код Емфитиона (в. нап. 607 овог коментара).

614 у јесен 1352. године Јован Кантакузин је покушао да упути патријарха Калиста прво у Адријанопољ, а затим у Дидимотику да преговара са Матијом Кантакузином и Јованом V Палеологом. Међутим, патријарх Калист и поред свесрдног труда није успео да убеди Јована V Палеолога да треба да сачува мир. Cf. *Dölger,* Reg. V, No. 3001; *Nicol,* Kantakouzenos 80 sq., 113.

615 обе стране су у новим окршајима ангажовале снаге моћних и заинтересованих суседа, али су савезници цара Јована V Палеолога били бројчано слабији: према процени самог Јована Кантакузина Срби су послали 7000 коњаника, докје, како нешто касније каже цар писац, Орханов син водио 10.000 људи. Други савременик Нићифор Григора чак каже да је Турака било 12.000 (в. одломак 56 превода вести овог писца), што показује да снаге нису биле равноправне. Уп. *Флоринскш,* Славлне и Византин I, 197 сл.; *Јиречек,* Историја I, 332. *Muratore,* Principessa 457 без коментара наводи бројку Јована Кантакузина у снази турске војске. *Nicol,* Kantakouzenos 80 покушава да измири разлику у подацима двојице писаца, па каже даје Сулејман водио 10. или 12.000 коњаника. *Weiss,* Joannes Kantakuzenos 47 sq. погрешно наводи да је Турака било 20.000, наглашавајући да су турске и српске чете пљачкале све што су нашле у овим крајевима.

Буiари су намеравали да иашдну шврђаву Емфишион коју је држао Јован Каншакузин. Умеђувремену су Турци, којих није било више од 10.000, иод заиоведнишишвом Орхстоеоl сина Сулејмана, ирешли у Евроиу и улогорили се на Марици. Нису знали даје неиријашељ близу, иа су намеравали да сушрадан крену у Адријаноиољ.[616]

У зору и Персијанци [Турци], напуштајући логор, крену као према цару [Јовану Кантакузину], а Трибали и Мизи [Бугари], са Ромејима који су их предводили, носећи оружје, крену на тврђаву и војске су се изненада угледале. Мизи [Бугари] се са једне стране одмах дадоше у бекство, не сачекавши да се сукобе са непријатељем и склоне се у Дидимотику, бекству дугујући велику захвалност што их је спасло.[617] А Трибали са друге стране остадоше, напавши са присутним Ромејима на надируће варваре; за кратко се супротстављајући бројнијима и јачима, потпуно су побеђени. А због непознавања краја, а истовремено уплашени од непријатеља нису се упутили према Дидимотици (наиме, тамо би се многи спасли), него растуривши се по равници која лежи уз Марицу, осим малог броја сви изгинуше. Јер, упутивши се у равницу пространу и голу, која нема никакав заклон и користећи се веома лошим коњима, једни су погинули а други су заробљени, ухваћени од варвара. Наиме, насупрот томе, коњи варвара су били бржи за трку од њихових и потпуно навикнути на напоре. А заповедник Казнац (Κασνιτζός δε ό στρατηγός) успео је да са неким малобројним побегне, док су од осталих једни погинули а други били заробљени. Најугледнији од Ромеја, који су показали велику храброст и срчаност у борби, сви су заробљени од околних варвара; од војника неки су погинули, мало их је заробљено, а већина се спасла у Дидимотику.[618]

(*Cant.* III, ρ. 248, 19 — ρ. 249, 21)

616 Савезници младог цара Бугари и Срби кренули су према Емфитиону, тврђави у области Дидимотике на западној обали Марице. На самом почетку грађанског рата Јован Кантакузин је обновио ову тврђаву, тако да је она током читаве његове борбе за власт остала сигурна база. Cf. *Asdracha,* La region des Rhodopes 136 sq.

617 Недалеко од Емфитиона савезници Јована V Палеолога срепи су Турке који су кренули у помоћ Кантакузинима. Када се непријатељ појавио Бугари су се повукли према Дидимотици. Cf. *Флоринскш,* Андроник МладшиИ и Славлне и Византил!, 125; *Јиречек,* Историја I, 332. *Asdracha,* La region des Rhodopes 42 превиђа вест о повлачењу Бугара, јер каже да су се код Дидимотике Турци сукобили са Србима и Бугарима. У повлачењу Бугара из овог сукоба *Ангелов,* БЂлгаро-срЂбските отношенил 115 види доказ да Јован Александар и Стефан Душан нису заједно закључили савез са Јованом V Палеологом, већ даје сваки од њих то независно учинио и из својих интереса.

618 Знатно сумарнији опис сукоба одреда српске коњице и Турака даје и Нићифор Григора (в. одломак 56 превода вести овог писца). Зато је уз различите коментаре претежно парафразирана верзија Јована Кантакузина. *Флоринскии,* Андроник Младшио и Славнне и Византин I, 126, 197 је само напоменуо да је то последњи покушај Стефана Душана да се супротстави Турцима. Са друге стране *Јиречек,* Историја II, 105 је на основу пораза српске војске код Дидимотике закључивао да Срби нису могли да дуже ратују у туђој земљи. *Сшанојевић,* Цар Душан 62 каже да је тек после овог пораза постало јасно да се појавила нова опасност од које је требало бранити Србију. Место сукоба *Asdracha,* La region des Rhodopes 42 тражи поред

Излашење се насшављa оиисом крешања Турака који су ирви дошли код цара Јоваnа Каншакузина у Адријаноиољ, а зашим су ошишли да иљачкају бучарске крајеве.

*Пролеће 1353.^*

76

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ПРЕДОЧАВА ШТЕТЕ КОЈЕ СУ НАСТАЛЕ ОД СРБА И БУГАРА

Јован Каншакузин је иокушавао да иашријарха Калисша убеди да иристане да њешв син Машија добије царску круну. У душчком слову он објашњава ирешходне дошђаје из односа са зешом царем Јованом V Палеолошм.

А он [Јован V Палеолог], наговаран од присталица и мало се обзирући на моје убеђивање, ратовао је ништа мање него раније; и све друго је чинио што је својствено непријатељу и тражио је савез Трибала и Миза [Бугара].[620]

(*Cant.* III, p. 266, 10—13)

*Даље Јован Каншакузин оиисује како је Јован V Палеолог, када су њешви савезници Срби и Еуіари иошучени од Турака, иослао изасланике Сулејману и иошсећао ш на околносш да му је Јован Каншакузин ошео царску власш Ротејаß^2^*

*Новембар 1354ß^22^*

77

ЈОВАН КАНТАКУЗИН ОБЈАШЊАВА У ЦАРИГРАДУ СВОЈЕ ПЛАНОВЕ

Јован V Палеолог је већ ушао у Царшрад, шако да је чак и склоиио сиоразум са Јованом Каншакузином о ире даји власши. Тада је у кући велико1 лошшеша Мешохиша одржан сасшанак двојице царева и сенашора,

пута који је прелазио Марицу или пута из Родопа ка Дидимотици којим су стигли Турци. Занимљиво је да је ретор Димитрије Кидон турску победу над савезницима Јована V Палеолога славио као успех самог Јована Кантакузина. Cf. Demetrius Cydones, Correspondance I, ed. *R. J. Loenertz,* Città del Vaticano 1956, 40—42, 43 sq., 91, 95 sq.; Meo/, Kantakouzenos 80.

619 Ови покушаји Јована Кантакузина да приволи патријарха Калиста да најзад пристане на крунисање Матије за цара и савладара падају у пролеће 1353. године, а после неуспелог покушаја Јована V Палеолога (марта 1353) дасе дочепа Цариграда Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 81, 113; *Живојиновић,* Јован V, 136—138.

620 *Живојиновић,* Јован V, 139 сл. добро уочава да Јован Кантакузин увек наглашава да је испуњавао жеље свога зета Јована V Палеолога, а кривицу за његове некоректне поступке приписује рђавим саветницима младог цара.

621 у јесен 1352. године млади цар Јован V Палеолог упутио је изасланике Сулејману, заповеднику турске војске. Cf. *Jorga,* Latins et Grecs 213; *Dölger,* Reg. V, No. 3002; *Живојиновић,* Јован V, 135.

622 у питању су догађаји из последњих десетак дана новембра 1354. године, када је Јован V Палеолог већ ушао у Цариград и споразумео се са Јованом Кантакузином. Уп. *Максимовић,* Политичка улога 134—137; *Nicol,* Kantakouzenos 84 sq.

којом ириликом је Јован Каншакузин изложио своје иоиеде на иолишику ирема Турцима, које не шреба изазиваши, већ са њима ирешвараш о миру.

А пошто варвари буду одбијени од наших граница, лакше ће бити, ако хоћемо, да против њих рат покренемо, служећи се само поморском силом. И Мизе [Бугаре] и Трибале и њих не мање криве, или ћемо их, плашећи их варварима, убедити да врате оно што је освојено, или ћемо их приморати, ако желимо, да се повинују.[623]

(*Cant.* III, p. 299, 4—10)

Окуиљени сенашори су ирихвашили објашњење Јована Каншакузина, а млађи су ш ошиуживали да избегава раш са Турцима, јер је његоеа кћи била удаша за Орхаиа.

Крај 1355 — иочешак 7356.[624]

78

НЕМИРИ У СРПСКОМ ЦАРСТВУ ПОСЛЕ СМРТИ СТЕФАНА ДУШАНА

А у исто време умро је и Краљ, владар Трибала (Κράλης ὁ τῶν Τριβαλῶν δυνάστης) и не мали метеж се распламса међу Трибалима.[625] Наиме, и Симеон, Краљев брат, тада владајући Акарна-

623 Изнете идеје показују да је Јован Кантакузин намеравао да и после повлачења са власти учествује у државним пословима, макар саветима које је давао младом цару Јовану V Палеологу.

624 Хронологија збивања зависи од датирања смрти цара Стефана Душана: Јован Кантакузин не говори о времену тог догађаја, док Нићифор Григора наводи да се то десило почетком лета (в. одломак 62 превода вести овог писца). Међутим, у Кратким хроникама забележен је 20. децембар 1355. године као датум смрти српског цара; то су Кратка хроника из XVI века, затим Кратка хроника о турским освајањима, настала око 1520. године, једна усамљена Кратка хроника, једна белешка на рукопису из манастира св. Јована Продрома на Меникејској Гори код Сера, као и једна солунска хроника из краја XIV. или почетка XV века. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 379, No. 2; 623, No. 1; II App. 612, No. 42; I, 352, No. 8. О значају тих података в. *Schreiner,* Kleinchroniken II, 287. Српски летописи такође бележе датум смрти Стефана Душана; у некима се каже да је српски цар умро 20. или 24. децембра 1355. године, док неки дају само 6864. годину. Уп. *Љ. Сшојановић,* Стари срncMf родослови и летописи, Београд—Сремски Карловци 1929, 82 сл., 112 сл., 119, 121, 172. Зато је усвојено да је Стефан Душан умро 20. децембра 1355. године. Уп. на пр. *Јиречек,* Историја 1,236; *Estopanan,* Bizancio y Espana I, 118; Историја народа Југославије 361; *OciupoiopCKU,* Историја 495; Историја српског народа I, 556 (Р. *Михаљчић).* Међутим одређивање датума смрти српског цара је један од елемената за датирање ових догађаја, а други је акција деспота Нићифора П Анђела. Убрзо после српског цара умро је и кесар Прељуб, српски намесник у Тесалији, а акција деспота Нићифора II Анђела уследила је после нестанка Стефана Душана и кесара Прељуба. Тај поход је предузет најраније у пролеће 1356. године. Уп. *Јиречек,* Историја I, 238; *Сулис,* Σερβοκρατία 73; *Р. Михалчић,* Битка код Ахелоја, ЗФФБ XI, 1, Споменица Ј. Тадића, 1970, 273 сл.; *Фeрјанчић,* Тесалија 240; *Михалчић,* Крај српског царства 13; *Soulis,* Serbs 87 232, n. 55. Према томе погрешне су прстпоставке да се то збило око 1355. или крајем те године. Cf. *Војазидис,* Χρονικόν 170; *Polemis,* Doukai 99, No. 57.

625 Стефан Душан је умро под непознатим околностима, јер извори дају само лапидарне хронолошке податке о ТОМ догађају (в. претходну напомену). Међутим, за крај Душановог живота заинтересовали су се већ стари дубровачки историчари. Тако

нијом, тежио је за читавом влашћу над Трибалима, као да му заиста припада и многе је од угледних међу Трибалима придобио као помагаче у подухвату; и Краљев син Урош (Ουρεσι,ς), због очинске власти, заратио је на стрица.[626] И Јелена, његова [Урошева] мајка,

Мавро Орбин каже да је српски цар умро од грознице 1354. године у 45-тој години живота а у месту Диаволопоти у Романији. Уп. *М. Орбин,* Краљевство Словена, Београд 1968, 42. Јаков Лукаревић доноси опширнију верзију да је Стефан Душан умро 18. децембра 1356. у месту Диаполи у Тракији када је кретао у нови поход против Цариграда, односно Византије. Cf. *G. Lucari,* Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venice 1605, 60, 61 — наведено по Soulis, Serbs 188, n. 94. *Флоринскш,* Славнне и Византин II, 202—204 је сумњао у веродостојност допуна дубровачких историчара, напоменувши да оне нису забележене код савременика Јована Кантакузина и Нићифора Григоре. Међутим, *Мошин,* Патријарх Калист 203 је склон да поверује вестима да је српски цар умро у походу против Византије. Увек опрезни *Јиречек,* Историја I, 236 само је напоменуо да је Стефан Душан пре смрти *5.* децембра 1355. под Веријом издао једну повељу. *Пурковић,* Српски патријарси 69 наводе да је Стефан Душан после успеха у борби са Угрима у лето 1354. дуже време боравио у Серу, где је новембра 1354. на сабору изабран нови српски патријарх Сава. *Р. Грујић,* Гроб цара Душана, ГСНД 1 (1926) 448 сл. је сматрао да је Стефан Душан сахрањен у својој задужбини манастиру св. Арханђела код Призрена, како је било и предвиђено још у повељи за цркву св. Петра Коришког из маја 1343. године. Полазећи од те чињенице, *Soulis* Serbs 58 опрезно претпоставља да је српски цар и умро близу Призрена, а за верзије у делима споменутих дубровачких историчара сматра да су преузете из епске традиције. *Динић,* Душанова царска титула 102 сл. је уочио да Јован Кантакузин овде спомиње сва три српска цара: Стефана Душана, Уроша и Симеона Палеолога, али да ниједном од њих не даје одговарајућу титулу. *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 175 наводи ово место као један од доказа да Јован Кантакузин не назива Стефана Душана царем ни после његовог крунисааа.

[626] Симеон, полубрат Стефана Душана, син Стефана Дечанског из другог брака са Маријом Палеолог вероватно је рођен 1327. године. Cf. *Papadopulos,* Genealogie 25 sq., No. 40. То показује и фреска лозе Немањића из Пећи (1334—7) где је Симеон насликан као дечак од 10. година. Cf. *M. Purković,* Byzantinoserbica, BZ 45 (1925) 43—49; *Sulis,* Σερβοκρατία 61, Н. 2. На фресци породице краља Стефана Душана у Дечанима претстављена је и једна фигура младићког узраста за коју се претпоставља да би могао бити Симеон Палеолог. Уп. */. Ковачевић,* Средњовековна ношња балканских Словена, Веоград 1953, 47; *Purković,* Byzantinoserbica 49; *Б. Тодић,* О неким пресликаним портретима у Дечанима, Зборник Народног музеја XI-2 (1982) 60 сл. (о другим комбинацијама за идентификацију ове личности в. нап. 50 и 149 коментара за вести Нићифора Григоре). Када је Стефан Душан освојио Епир, Симеон Палеолог је вероватно добио титулу деспота и послат је да управља том важном облашћу. Уп. *Новаковић,* Виз. чинови и титуле 241; *Јиречек,* Историја I, 222; *Ферјанчић,* Деспоти 167; *Ферјанчић,* Тесалија 241 сл.; *Nicol,* Despotate II, 132. Симеон Палеолог се оженио Томаидом, ћерком деспота Јована II Орсинија и Ане Палеолог. Још је *AітиоНоеиh,* Цар Симеон 59—62 исправно претпоставио да је тај брак био политичке природе и да је требало да Симеона чвршће повеже са породицом Јована II Орсшщја који је раније владао Епиром (1323—1335). Cf. *Soulis,* Serbs 120. Из редова Јована Кантакузина се види да је у тренутку смрти српског цара Симеон Палеолог још увек управљао Егшром, односно Акарнанијом (за изједначавање Епир — Акарнанија у овом случају в. Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 349, н. 11). Исто се тако види да је Симеон Палеолог устао против синовца Уроша који је постао законити цар. *Михаљчић,* Крај српског царства 16 сл. сумња у истинитост речи Јована Кантакузина да су Симеону Палеологу пришли многи српски великапш, па потсећа да су против њега били господар Верије Радослав Хлапен, као и зетска и рашка властела. Уз Симеона Палеолога остао је једино деспот Јован Асен, шурак преминулог Стефана Душана. О Симеону Палеологу говори и Јањинска хроника, чији непознати аутор наглашава да је он желео да после смрти свог полубрата Стефана Душана узме власт. Симеон Палеолог је из Епира дошао у Касторију, где је сакупио присталице међу Ромејима, Србима и Албанцима, прогласио се за цара и заратио против

једнако не верујући ни сину ни мужевљевом брату Симеону, многе градове потчинивши и окруживши се знатном војском, држала је власт за себе, никога не нападајући, нити покрећући рат.627 и

границе Србије; за то време је деспот Нићифор II Анђео освојио Тесалију. Cf. *Estopaian,* Bizancio у Espana 11, 37. *Јиречек,* Историја I, 238 је опрезно закључио да је Симеон Палеолог желео да буде савладар цара Уроша. Међутим, вести Јањинске хронике а и читава делатност Симеона у овим годинама јасно показују да је он претендовао да наследи Стефана Душана у читавом Српском царству. Амбиције Симеона Палеолога нарочито су порасле када је априла 1357. Урош добио подршку од сабора властеле, али је у нападу на његове српске земље Симеон Палеолог поражен под Скадром 1358. године. После тог неуспеха Симеон Палеолог се окренуо Тесалији, где је у међувремену дошло до слома власти деспота Нићифора II Анђела. Cf. *Soulis,* Serbs 236, n. 87 *Михаљчић,* Крај српског царства 14—19 Јањинска хроника каже да је после његове погибије у сукобу са Албанцима код Ахелоја у лето 1359. године (за хронологију уп. *Р. Михалчић,* Битка код Ахелоја ЗФФБ XI-1, 1970 274) Симеон Палеолог заузео Тесалију и седиште власти поставш ι у Трикалу, а затим је кренуо у освајања области према западу. Cf. *Estopanan,* Bi/ancio у Espana II, 37 sq. Тиме је у Тесалији и суседним крајевима Епира под Симеоном Палеолог настало ново српско-грчко царство. Cf. *Estopanan,* Bizancio у Espana I, 120 sq.; *Ферјанчић,* Тесалија 241—243; *Михаљчић,* Крај српског царства 17—19; *Soulis,* Serbs 87. Историја српског народа I, 569 сл. *(Р. МихаљчиК).*

627 Полазећи од података Јована Кантакузина, још је *Новаковић,* Срби и Турци 164 посветио доста пажње власти царице Јелене у Серу: претпоставио је да се она овде затекла у зимским месецима када је умро њен супруг и да је остала као царица, имајући под собом Војихну и Јована Угљешу, који су раније били у служби Стефана Душана. *Радонић,* Јован Оливер 88 је веровао да су српске владарке као удовице добијале одређеве територије, а као пример је навео царицу Јелену, монахињу Јелисавету, која је као удовица владала Сером и околином, окружена српском и грчком властелом. *АШшоновић,* Цар Симеон 67 такође је желео да објасни вести Јована Кантакузина, наводећи да је царица Јелена владала Сером, Улцињом и још неким градовима, али да је желела да очува јединство државе, уверена да је највећа опасност прети од Симеона Палеолога. Исто: *Јиречек,* Историја II, 237. *Politis* Handschriften 294 такође је наслућивао да је после мужевљеве смрти царица Јелена играла значајну улогу у политичком животу и да је владала Сером. Међутим, тек су новија истраживања објаснила неке моменте из удовиштва царице Јелене. Пре свега доказано је да се непосредно после смрти свога супруга замонашила под именом Јелисавете, јер је већ маја 1356. године у једној повељи спомента као монахин>а. Уп. *М. Пурковић,* Кад се закалуђерила царица Јелена?, Прилози за КЈИФ 12 (1932) 167; *Пурковић,* Јелена 19. Права улога царице Јелене после смрти Стефана Душана постала је јасна захваљујући резултатима темељног истраживања Г. Острогорског који упозорава да Јован Кантакузин каже да је Јелена завладала делом српског царства, али не наводи којом територијом. Г. Острогорски је показао да је Јелена завладала Сером и околином, чиме је и почела драматична историја тзв. Серске државе, једне од целина издвојених после Душанове смрти из Српског царства. О томе в. *ОсіиroіорсКи,* Серска област 3—5 (= Сабрана дела IV, 136 сл.); *Михаљчић,* Крај српског царства 23 сл. Пошто је Јелена као монахиња Јелисавета завладала Сером, поставља се питање њеног односа према сину Урошу који је владао као цар у српској држави. Још је *Н. Веис,* Οι κτίστοα εν Σέρραις πύργου της αύγούστης Ελένης ВВ. 20 (1914) 308 веровао да је царица Јелена била сасвим независна, али да се благонаклоно држала према сину Урошу. *Мошин,* Патријарх Калист 204 такође сматра да је царица Јелена самостално владала Сером, па чак и да је под својом влашћу имала Војихну и Јована Угљешу, а можда и великог доместика Србије Раула из Зихне. Подаци савремених извора сведоче да је бар у првим годинама власти у Серу царица Јелена признавала власт цара Уроша. Из септембра 1359. године потиче загтис серског митрополита Јакова у коме се поред царице Јелене — Јелисавете као владајући цар епомиње Урош (уп. *Сшојановић,* Записи I, бр. 116). Јелена је априла 1357. године присуствовала државном сабору у Скопљу. Урош је маја 1356. био у Серу, где је издао хрисовуљу епископу Мелника. Cf. *Soulis,* Serbs 90 sq.; *Михаљчић*

најмоћнији од великаша код њих [Трибала] оне слабије уклонише са власти и сваки себи потчињавајући оближње градове, једни су у борби Краљу помагали, сами не учествујући нити му се као господару потчињавајући, него шаљући помоћну војску као савезници и пријатељи, а други (су помагали) стрицу Симеону; а неки од њих никоме нису пришли, него су, држећи постојећу војску, гледали у будућност да се придруже оном ко би надвладао.[627a] Ромеји, који су за толико време много и страшно пропатили од Трибала, добивши прилику да и оно што је освојено поврате и да варварима траже

Крај српског царства 17; Историја српског народа I, 569. (Р. Михаљчић). Ča друге стране Јован Кантакузин касније описује како је цар Урош послао војску у помоћ мајци када јој је у лето 1357. године запретила опасност од похода Матије Кантакузина (в. нап. 637 овог коментара). Све то не значи да је млади цар Урош имао стварну власт у Серу, где је фактички владала његова мајка Јелена. Уп. *Осiйроiорски,* Серска област 4 сл. (= Сабрана дела IV, 436); *Soulis,* Serbs 90 sq.; *Михаљчић,* Крај српског царства 23 сл. Власт царице Јелене у Серу трајала је до јесени 1365. године, када је њу потпуно потиснуо деспот Јован Угљеша. Уп. *Осшрогорски,* Серска област 6 сл. (= Сабрана дела IV, 439 сл.). Даља ^удбина царице Јелене није позната: умрла је 7. новембра 1376. године. Уп. *Осiйроiорст* Серска област 7, н. 23 (= Сабрана дела IV, 440, н. 23); *Пурковић,* Јелена 25.

627а Оштре речи Јована Кантакузина о држању властеле у бурним данима после смрти Стефана Душана нису промакле пажњи истраживача. Потребно је напоменути да уопштене оцене распада Душанове државе даје и знатно каснији византијски историчар Лаоник Халкокондил. Cf. L. Chalcocandylae historiarum demonstrationes I, ed. *E. Darko,* Budapestini 1922, 26. Још је *Атшоновић,* Цар Симеон 64 сл. наглашавао да су се угледни великаши учврстили у својим областима и да су оставши неутрални очекивали исход догађаја; са друге стране неки су се окренули Урошу да би спречили Вукашинову узурпацију царске власти. *Новаковић,* Срби и Турци 156 сл. даје превод читавог пасуса Јована Кантакузина, опрезно претпостављајући да је цар писац можда претерао у приказу тадашњег стања у српској држави, али ипак наглашава „да је општа слика без сумње верно и дубоко схваћена". Неубедљиво је тумачење *Сшанојевића,* Цар Душан 43 сл. да је властела била незадовољна Душановом строгом политиком, свештенство напуштањем светосавских традиција и раскидом са грчком црквом, а народ огромним издацима за дуге ратове. То незадовољство је постојало и за време Душановог живота, али је избило тек после његове смрти. *Радојчић,* Српски сабори 292 наводи овај пасус као доказ да је Јован Кантакузин жестоко критиковао стање у српској држави после смрти Стефана Душана и да му је изгледало да се Византија и Србија налазе у сличном државном расулу. У новијим истраживањима поново је скренута пажња на царев пасус. Тако *Е. Наумов,* Господствукпиа класс и государстветш власп. в Сербии XIII—XIV вв., Москва 1975, 135 сл. закључује да су велможе стицали нове области стојећи понекад уз цара Уроша, али да су уствари били независни од њега. Те њихове области су језгра будућих феудалних држава. У анализи царевих података *Михаљчић,* Крај српског царства 11 сл. полази од чињенице да је Јован Кантакузин овај пасус, који се налази скоро на крају дела, писао много касније и да је „нереде, унутрашње размирице, немоћ централне власти и расуло државе, Кантакузин је претерано уопштио и везао за ранији период који не носи ова обележја. Сличне идеје су изнете и у Историји српског народа I, 566. *(Р. Михаљчић).* У опису прилика у Српском царству после Душанове смрти *Nicol,* Despotate II, 134 их духовито упоређује са стањем у Македонском царству после смрти Александра Великог. Можда је наведени пасус царевог дела и писан по одређеној схеми, али он ипак сјајно оцртава прилике у српској држави после Душанове смрти. Пре свега показује да су поједини великаши имали своје војне одреде, а истовремено одсликава и поларизацију велможа између царева Уроша и Симеона Палеолога, двојице владара који су се борили за превласт у Српском царству. Неки од велможа остали су неопредељени, очекујући даљи развитак догађаја и смерајући, како добро каже Јован Кантакузин, да се приклоне оном ко стекне већину.

казне за дрскости, због трајања грађанског рата и побуна, сасвим некорисно су време страћили.[628] Деспот Нићифор Дука (Νικηφόρος δε δεσπότης ὁ δούξ), видећи настало стање код Трибала и надајући се да ће брзо повратити очинску власт, а још и зато што је Прељуб који је имао власт у Тесалији и сам умро,[628a] наоружавши бродове [тријере], отпловио је из Еноса у Тесалију, остављајући супругу

[628] Царева јадиковања да Византинци нису искористили повољну прилику да поврате неке изгубљене градове и области сасвим су оправдана, јер је у првим годинама стварне власти Јован V Палеолог морао да сређује односе са Матијом и Манојлом, синовима збаченог цара Јована Кантакузина. Нарочито су лопш били његови односи са Матијом Кантакузином, који је као цар држао области у Тракији са седиштем у Грацианопољу. ЕБихови међусобни сукоби продужили су се и после новембра 1354. године (cf. *Nicol,* Kantakouzenos 115—117), што Јован Кантакузин приказује као наставак грађанског рата. Међутим, са византијске стране су чињени покушаји да се искористи расуло у суседној српској држави и да се поврате неке територије, само су они више резултат амбиције појединаца. Исти Матија Кантакузин је покушао да уз помоћ старих савезника Турака у лето 1357. године крене против Српског царства, али је поход завршен поразом грчких и османских одреда (в. нап. 642 коментара за вести овог писца). Нешто раније деспот Нићифор II Анђео, зет цара Јована Кантакузина, кренуо је из Еноса у Тракији и за кратко време загосподарио Тесалијом (в. следећи одломак). На другој страни територије Српског царства такође је уследила акција која је донела одређене резултате. Године 1356 или почетком 1357. браћа велики примикирије Алексије и протосеваст Јован Палеолози освојили од Срба Хрисопољ и Анакторопољ, као и острво Тасос; нешто касније пре лета 1358. исти великаши су заузели и Христопољ. Cf. *Lemerle,* Philippes 206—213. *Soulis,* Serbs 88, 203, n. 17 верује да су ови великаши били из рода Асена, и да су намеравали да пођу и против самог Сера. Та значајна збивања као и личности двојице великаша објаснио је *Осшрошрски,* Серска област 28—31 (= Сабрана дела IV, 467—471, 615— —624); Историја српског народа I, 567. *(Р. МихалчиК).* Иако су сви наведени успеси били значајни, они су више резултат подухвата појединаца, истакнутих византијских великаша а не државе као целине. Цар Јован V Палеолог био је окренут сређивању односа са супарничком породицом Кантакузина, а питање је да ли би и да је имао слободне руке нешто постигао снагама којима је тада располагао.

628а Кесар Прељуб, српски намесник у Тесалији, умро је непосредно после Стефана Душана, што регистурује и Јањинска хроника (cf. *Estopanan,* Bizancio y Espafia П, 36) али без икаквих хронолошких детаља. Житије св. Атанасија (cf. *Н. Беис,* Βυζαντις 1, 1909—10, 258) каже да је Прељуб убијен у околиш Трикале у сукобу између Срба и Албанаца. У коментару за вести Јањинске хрошпсе *Estopanan,* Bizancio y Espafia I, 118 претпоставља да је Прељуб умро између 20. децембра 1355. и пролећа 1356. године. *Сулис,* Σερβ^κρχτία 72 прецизно датира Прељубову смрт у последње дане 1355. или прве дане јануара 1356. године. Истос *Soulis,* Serbs 110 sq. Поставља се питање начина на који је Прељуб оставио земаљски свет. *Војазидис,* Αρονικον 169 претпоставља да су га у Трикали убили Албанци, иако о томе у изворима нема података. Споменуто житије каже да је Прељуб убијен у сукобу Срба и А 2Наца ^'Sou ^s' Serbs 111), али наглашава да је пре тога он закључио споразум са Албанцима. Cf. *Сулис,* Σερβο/ρατία 72. Позивајући се на податке житија св. АтанасиЈа, *Nicol,* Despotate П, 134 такође сматра да је Прељуб пао у сукобу са Албанцима. После Прељубове смрти и уласка деспота Нићифора II Анђела у Тесалију, његова удовица Ирина напустила је ову област и отишла у Србију, где јој је цар Урош потврдио право на мужевљеву баштину око средњег тока Црне Реке, Морихова и Селечке Планине. Нешто касније Ирина се удала за Радослава Хлапена. Cf. *nan,* Bizancio y Espafia I, 118; *Михаљчић,* Крај српског царства 13 сл.; *L. Ma-*5ч proPos des 1iens de dependance en Epire ä la fin du XIV siecle, ЗРВИ 19 277—279; Историја српског народа I, 569 *(Р. Михаљчић); Soulis,* Serbs 112, 115.

у Еносу. И искрцавши се, за кратко време је освојио Тесалију, пошто му од оних тамо нико није пружао отпор, а и пошто су Тесалци спремно пришли и као из великог метежа трибалске власти пребегли у тиху и пуну мира државу Ромеја.[629]

(Cant. III, p. 314, 12 —p. 315, 23)

Умеђувремену се у Еносу ирошив десиоша Нићифора Анђела иодшао ње1ов човек Лимиидарије, коїα је он осшавио да овде чува ред. Десиош је морао gа се враши у Енос gа би се иосле угушене иобуне ионово окренуо Тесалији.[630]

629 у анализи литерарних карактеристика Кантакузиновог *дрла. Kazhdan,* Histoire 309 наводи примере места где се цар писац служи поређењима; позива се и на ове редове у којима се Срби пореде са олујом. Деспот Нићифор II Анђео, овде назван Дука, потиче из брака господара Арте Јована II Орсинија и Ане Палеолог. Рођен је 1328—*9.* године, а када су цар Андроник III Палеолог и велики доместик Јован Кантакузин ликвидирали власт његове мајке у Арти Нићифор је ожењен Маријом, ћерком самог Јована Кантакузина (1340). Када је Јован Кантакузин (фебруара 1347) коначно ушао у Цариград и узео царски престо, његов зет Нићифор је добио титулу деспота. За владе Јована Кантакузина (1347—1354) деспот Нићифор II Анђео је најпре био намесник у неким градовима на Хелеспонту, а смрт Стефана Душана затекла га је у трачком приморском граду Еносу. Уп. *Ферјанчић,* Деспоти 76 сл.; *Polemis,* Doukai 99, No. 57; *Soulis,* Serbs 87; *Nicol,* Kantakouzenos 151 sq. О акцији деспота Нићифора II против Тесалије говори и Јањинска хроника: наводи да је после смрти Стефана Душана и кесара Прељуба он кренуо из Цариграда и узео власт над Тесалијом и Етолијом, где је сакупио Ромеје отеране од Срба и Албанаца којима је желео да врати раније поседе Cf. *Estopauan,* Bizancio у Espafla II, 36 sq. У старијој и новијој литератури ова акција је више пута описана. Cf. *Јиречек,* Историја I, 238 сл.; *Zakythinos,* Despotat I, 104; *Estopanan,* Bizancio у Espafla I, 119; *Nicol,* Kantakouzenos 131 sq.; *Ферјанчић,* Тесалија 238; Историја српског народа I, 566 *(Р. МихаљчиК); Nicol,* Despotate II, 134. *Николић,* Цар Душан 227 је правио смеле комбинације, сматрајући да је деспот Нићифор II Анђео отео велике поседе од Албанаца и вратио их Грцима, што је значило и враћање старог феудалног поретка. Тиме је нови господар „поново у живот увео стратиоте, једну врсту феудалних пронија". *Polemis,* Doukai 99, No. 57 погрешно каже да је акција деспота Нићифора II Анђела била окренута према Епиру. *Михаљчић,* Крај српског царства 14 жели да објасни разлоге брзог успеха акције деспота Нићифора; верује да је то последица недовољно чврсте српске власти у грчким областима, а не унутрашњих сукоба започетих борбом између цара Уроша и Симеона Палеолога. Чини се да су такви закључци поткрешвени подацима Јована Кантакузина и Јањинске хронике: оба извора наглашавају да су деспоту Нићифору II пришли Ромеји, извесно незадовољни својим положајем у Српском царству. После освајања Тесалије деспот Нићифор II Анђео је запоседао и неке суседне области, пре свега Акарнанију, односно Епир. Cf. *Nicol,* Despotate II, 134 sq.

[630] Енос се налазио на трачкој обали Јегејског Мора, недалеко од ушћа Марице. О његовом значају cf. *Matschke,* Konstantinopel 51, 142 који наводи овај случај као пример постојања флоте у приморским градовима: Лимпидарије је са бродовима одлучио да се повуче према Еносу и да овде узме власт. Међу покретима у градовима родопског примррја *Asdracha,* La region des Rhodopes 217 спомиње и Лимпидарија за кога каже да је слуга или парик Нићифора II Анђела.

7557.6 31

79

ПЛАНОВИ ДЕСПОТА НИЋИФОРА АНЂЕЛА ДА СЕ ОЖЕНИ СЕСТРОМ СРПСКЕ ЦАРИЦЕ ЈЕЛЕНЕ

Суируш десиоша Нићифора Анђела, кћи Јована Каншакузина, дошла је у Тесалију igе је неко време срећноживела са н>гш.[632]

Затим, пошто су неки око њега [деспота], због пакости и глупости смислили зла и неправде и деспота су убедили да Трибалима преда супругу а да се сам ожени сестром Краљице Јелене, да би тако чврсто владао Тесалијом и Акарнанијом, пошто Трибали због брака неће нападати и да би осујетио и Албанце који се буне против власти и веома су опасни. И одмах је постао суров према жени и није могао да је види. А мало после, пославши је [супругу Марију] у Арту, град Акарнаније, заповеди да је затворе. А Краљици пославши посланство, преговарао је о браку са сестром. Док је подухват још био на речима и посланствима, василиса — кћи царева [Јована Кантакузина]632а — устрајала је, верујући да ће муж најзад одустати од безумља и понашати се разумно и праведно. Када је све већ било завршено и уговори сачињени у којима је записано да ће сам предати жену Трибалима а венчати се са сестром Краљице, [Марија] је схватила како треба да се спасава и да сама не страда због лудости других.[633]

(Cant. III, p. 317, 5—24)

631 Ако је деспот Нићифор II Анђео пошао према Тесалији у пролеће 1356. (в. нап. 624 овог коментара), његови планови о браку са сестром царице Јелене могу датирати у 1357. годину.

[632] Марија, супруга деспота Нићифора II Анђела, кћи је Јована и Ирине Кантакузин. Није познато када је рођена: 1342. године Јован Кантакузин спомиње три своје кћери од којих се Марија прва удала за Нићифора Анђела. Марија је умрла после 1359. године. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 130—132.

632& Јован Кантакузин сасвим исправно овде назива своју кћер василисом; на тај епитет она је имала право као супруга деспота, односно Нићифора Анђела.

[633] Планови Нићифора Анђела да остави супругу Марију и да се ожени свастиком преминулог српског цара довођени су у везу са ситуацијом коју је деспот Нићифор затекао у Тесалији. *(Н. Matanov,* Parents serbs et byzantins du tsar Ivan Alexandre, Etudes balkaniques 4, 1980, 109 констатује да цар писац не наводи име Душанове свастике Теодоре која је тада свакако живела у Србији). Још је *Агафоновић,* Цар Симеон 74 веровао да је деспот Нићифор желео да умањи утицај Албанаца у Тесалији, па се ослањао на Србе и Грке. Зато је почео преговоре са непријатељима Симеона Палеолога, пре свега са царицом Јеленом, чијом је сестром Теодором требало да се ожени. *Zakythinos,* Despotat I, 104 сматра да је овим плановима деспот Нићифор хтео да придобије Србе. У новије време *Михаљчић,* Крај српског царства 14 такође верује Да је деспот Нићифор био непријатељски расположен према Албанцима који су за време српске власти стекли велике поседе у Тесалији; на аихово место он је желео да доведе Грке. Чшш се да се неке важне карактеристике деспотових планова виде и из излагања Јована Кантакузина. Деспот Нићифор је преговарао са царицом Јеленом која је већ владала Сером (в. нап. 627 овог коментара) и намеравао је да се ожени њеном сестром. Ту чињеницу је уочио *Н. Веис,* Οί κτίστ ι εν Σέρρ& ις πύργου της αυγούστης Ελένης, Β. Β. 20 (1914) 309, али је сувише упростио ствари, верујући Да је царица Јелена особито угицала на планове деспота Нићифора. Према томе

Марија, суируіа десиоша Нићифора Анђела, шребало је gа оgе на Пелоионез своме брашу десиошу Манојлу КанШакузину. Усиуш су је одушевљено иоздрављали Албанци и сшановници Акарнаније. Албанци су шражили од десиоша Нићифора да одусшане од брака са сесшром сриске царице Јелене и gа враши своју суйруly. Он је па шо коначно ирисшао, али је ииак дошло до десиошовог коначног обрачуна са Албанцима код Ахелоја у коме је његова војска иошучена а сам Нићифор II Анђео је изгубио

Лешо

80

ПОХОД МАТИЈЕ КАНТАКУЗИНА ПРОТИВ ОБЛАСТИ СРПСКОГ ЦАРСТВА

Халил, најмлађи син Орхана, нашао се у роисшву Лава Калошеша, уиравника Фокеје. Орхан је иокушавао да иосредсшвом цара Јована V Палеолога ослободи сина, али је шо осшајало без резулшаша. Дошло је скоро gо йраеоі раша између цара и Калошеша, а Халилје најзад ослобођен уз велики ошкуи и обећање шишуле ианииерсевасша Лаву Калошешу.

не изгледа вероватно да је деспот Нићифор Анђео правио женидбене планове због своје политике према Албанцима у Тесалији; пре изгледа да је планирани брак требало да га обезбеди од напада Срба. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 131 sq.

634 Епизода о односу деспота Нићифора Анђела према Марији, ћерки Јована Кантакузина, описана је у литератури: в. на пр. *Јиречек,* Историја I, 238 сл.; *Zakythinos,* Despotat I, 104; *Nicol,* Kantakouzenos 131; *Soulis,* Serbs 112 sq. će пита да ли је та прича Јована Кантакузина сасвим веродостојна. Битка код Ахелоја, одлучујући обрачун деспота Нићифора II Анђела са непокорнжм и незадовољним Албанцима у лето 1359. значила је и крај његове власти у Тесалији, јер је овде деспотова војска потучена а сам Нићифор је погинуо. Уп. *Р. Михаљчић,* Битка код Ахелоја, ЗФФБ XI, 1, Београд 1970, 271; *Ферјанчић,* Тесалија 240 сл. Историја српског народа I, 570 *(Р. Михаљчић).* У новије време *Teoteoi,* Conception de Jean Cantacuzene 176 упозорава да Јован Кантакузин наглашава да су становници западних области Албанци и Епирци спречили деспота Нићифора да оствари свој план; у томе он види јачину утицаја византијских политичких традиција.

635 Из излагања Јована Кантакузина не може се разабрати хронологија похода Матије Кантакузина против Срба, па су се зато јавили различити предлози за аегово датирање. Још је *Новаковић,* Срби и Турци 166, н. 2 датирао поход у летс 1356. године, алије веровао да је завршен тек 1357. године. Исто: *Nicol,* Kantakouzenos 116 sq.; *Asdracha,* La region des Rhodopes 257; *Soulis,* Serbs 88. *Lemerle,* Philippes 205 датира поход Матије Кантакузина у лето 1355. године, иако је извесно да је он предузет после смрти Стефана Душана, дакле после 20. децембра 1355. године. За тим се поводи и *Asdracha,* Les Rhodopes 183 која такође датира поход у 1355. годину. Са друге стране *Кириакидис,* Βυζ. μελέται. IV, 39 сматра да је Матијина експедиција предузета тек 1358. године. Исто: *R. Guilland,* Correspondance de Nicephore Gregoras, Paris 1927, 314 sq. Међутим, још је *Јиречек,* Историја I, 240 веровао да је Матија Кантакузин предузео своју акцију у лето 1357. године, што је прихваћено у низу радова. Cf. *Zakythinos,* Despotat I, 100; *Dölger,* Reg. V, No. 3964, 3965; *Максимовић,* Политичка улога 148 н. 37—38; *Пурковић,* Јелена 20; *Пурковић,* Српски патријарси 43; *Михалчић,* Крај српског царства 23. *Осіироіорст,* Серска област 4, н. 6 (·= Сабрана дела!У, 436, н. 6) је опрезно закључио да је Матија Кантакузин кренуо у поход против Срба вероватно у лето 1357. године. Исто: *Осшромрски,* Христопољ између Срба и Византинаца 335, н. 15. Полазећи од већине истраживача поход Матије Кантакузина овде је датиран у 1357. годину.

Док се то обавило доста је времена прошло, а заповедници [архонти] градова у Мигдонији,[636] угледни међу Трибалима, тајно пославши посланике цару Матији, обратили су му се и позивали су га да му предају и себе саме и градове којима владају. А и раније бејаху о истом преговарали. Јер, још од оног времена када је цар Кантакузин, протеран од Ромеја, боравио код Трибала, гајили су неку велику благонаклоност према њему, а нарочито они најмоћнији. Стога још док је Краљ био жив, са задовољством би гледали овог [Јована Кантакузина] када би кретао у рат против њих; и у великој мери су сарађивали (јер више су желели да им он царује него Краљ) и често су тајно о томе разговарали. А када се и цар [Јован Кантакузин] повукао од државних послова и њихов господар [Стефан Душан] умро, потпуно су напустили раније наде због промене царевог живота, па су, пославши посланике сину цару Матији, подсећали га на благонаклоност према цару оцу и да једнаку и исту [благонаклоност] настављају и према њему [Матији Кантакузину] и обећавали су да ће му прићи и створити [му] велику државу[637] Тада је и кесар Војихна (Βοΐχνας ὁ Καίσαρ), пославши посланике јавио да је спремно све што је потребно и да је првдобио заповедника [архонта] Сера да им се придружи и да је придобијен да град преда и од саме Краљице и великим новцем;[638] молили су

636 Мигдонија је област између Месте и Струме (в. нап. 383 овог коментара) која је у лето 1357. године још увек налазила под влашћу српских великаша. *Кириакидис,* Βυζ. μελέται IV, 199, н. 4 наводи податак Јована Кантакузина као један од доказа да се под Мигдонијом разуме област између Месте и Струме. *Г. Шкриванић,* О јужним и југоисточним границама српске државе за време цара Душана и после његове смрти, Ист. часопис 11 (1960) 8 сл. исправно закључује да су тада Срби још увек држали овај део родопског приморја.

637 У склопу излагања Јован Кантакузин често наглашава да је имао доста присталица међу великашима Стефана Душана. Овде чак иде и даље, истичући да су ти великаши показивали исту наклоност и према његовом сину Матији, који је владао делом Тракије.

638 Кесар Војихна је мало позната личност историје бурних година после смрти Стефана Душана. Први податак о њему налази се у Душановој повељи Хиландару из 1348., где је Војихна споменут као царев братучед. Уп. *Новаковић,* Зак. спом. 424. Војихна је споменут као таст деепота Јована Угљеше у тестаментима Харитона, игумана манастира Кутлумуша из 1370. године. Cf. Actes de Kutlumus, ed. *P. Lemerle,* Paris 1946, No. 29, p. 114 sq., No. 30, p. 120. О Војихни в. *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 2942. Вести о Војихни даје и Јован Кантакузин који описује поход еина Матије против области Српског царства а из којих се види да је Војихна владао градом Драмом и околином. Стога се претпостављало да је Војихна био намесник у Драми још за владе Стефана Душана и да је припадао групи велможа са високим чиновима које су после 1348. постављани за управнике у појединим областима Српског царства. Уп. *Соловјев,* Законодавство 75; *Соловјев-Мошин* VIII. *Lemerle,* Philippes 203 sq. је много опрезнији, Јер само каже да је равница источно од Пангеје са Филипима била под влашћу кесара Војихне. Сличан закључак има и *Asdracha,* Les Rhodopes 183 која наглашава да је Војихна био „maitre de la region du Strymon". *OсiироіорсKU,* Серска област 16 сл. (= Сабрана дела IV, 452 сл.) врло опрезно констатује да је кесар Војихна најмоћнији господар у овим областима после смрти цара Стефана Душана. Исти аутор верује Да се Војихни губи траг после неуспеле акције Матије Кантакузина из лета 1357. године. Постоји један запис из времена око 1360. који бележи да су неки завереници заточени у кулу кесара, можда још увек живог Војихне. Уп. *Сшојановић,* Записи I,

да што пре дође код њих, пошто претходно јави време доласка. А цар [Матија Кантакузин], веома се обрадовавши поруци и великодушно обећавајући за благонаклоност и пажњу према њему, јавио је и време када ће стићи за тридесет дана. Јер, сматрао је да му је толико довољно да сакупи постојећу војску Ромеја и да затражи савезничку [војску] са истока од зета Орхана. Трибалима, дакле, који су му били послати, дао је ову поруку, а одмах пославши посланство зету Орхану, затражио је војску и Ромеје је писмима позивао. А тако се десило да су код Абидоса [посланици] срели Орхана који је овде боравио због неких других разлога и јавили су му поруку. Орхан је одмах — јер, догоди се да је тамо из других сатрапија сакупљена војска варвара од пет хиљада и која је требало да пређем како би ради пљачке упала у Мизију [Бугарску] — и неке од својих помешавши и за заповедника им једног од својих одредивши, наредио је царевим посланицима да пређу преузевши [Турке], не знајући за прави разлог царевог похода на Трибале, а верујући да је он [Матија Кантакузин] просто за пљачку варвара.[639]

(*Cent.* III, ρ. 322, 17 — p. 324, 14)

бр. 118; *Јиречек,* Историја II, 313; *Б. Ферјанчић,* Севастократори и кесари у Српском царству, ЗФФБ X-1 (1970) 265. Упоредо са објашњавањем неких збивања из живота Војихне поставља се и питање његове кесарске титуле. *Новаковић,* Виз. чинови 247 је претпостављао да је Војихна добио титулу кесара 1348. године истовремено када и Прељуб. Тешко је одређено рећи када је Војихна постао кесар. У споменутој хиландарској повељи цара Стефана Душана (1348) он се још увек спомиње без икакве титуле. Као кесар Војихна је наведен у повељи великог војводе Угљеше манастиру Кутлумушу из октобра 1358. године. Cf. *P. Lemerle-A. Solovjev,* Trois chartes des souverains serbss conservees au monastere de Kutlumus, Sem. Kond. 11 (1940) 142 sq.; *Ферјанчић,* Севастократори и кесари 264 сл. Извесно је да је кесарска титула Врјихне српског порекла, тј. да му је додељена од цара Стефана Душана или, што је још вероватније, од његовог наследника Уроша. Што се тиче положаја Војихне, још је *Новаковић,* Срби и Турци 166 веровао да је он био васал (клеветник) царице Јелене. *Soulis,* Serbs 204, n. 30 наглашава да таква претпоставка нема потврде у изворима, али сматра да је поткрепљују подаци Јована Кантакузина да је малр касније Војихна желео да оде царици Јелени у Сер да би се договорили о судбини заробљеног Матије Кантакузина. У припреми акције против царице Јелене и њене државе у Серу Матија Кантакузин се, по свој прилици, споразумео са Војихном који је можда желео да искористи повољну прилику и да се ослободи царичине власти. *Soulis,* Serbs 88, 204, n. 30 упозорава да други савременик Нићифор Григора (в. одломак 35 превода вести овог писца) не говори о везама Матије Кантакузина са Војихном, па на основу тога изражава извесну сумњу у веродостојност читаве приче цара писца. Завери против царице Јелене изгледа да је приступио и заповедник (архонт) Сера спреман да град преда Матији Кантакузину. То је уочио још *Новаковић,* Срби и Турци 166 сл., 169, претпоставивши да би тај архонт Сера могао бити Јован Угљеша. *Soulis,* Serbs 203, n. 22 сматра да је то чиста хипотеза без потврде у изворима. *Амшоновић,* Цар Симеон 72 је без основа закључио да је Матија Кантакузин предузео акцију у савезу са деспотом Нићифором II Анђелом. О завери са архонтом Сера cf. *Nicol,* Kantakouzenos; 116 sq.; *Осшрошрски,* Серска област 4 (Сабрана дела IV, 436); *Soulis,* Serbs 88 sq. *Михаљчић,* Крај српског царства. 23.

«39 *G. Fatowos,* Textkritische Beobachtungen zu Johannes Kantakuzenos, Bsl. 37. (1976) 193 сматра да у фрази την μεν αἰτίαν ἄγνοων της βασιλέως επί Τριβαλούς στρατείας, νομίζων δε ἀπλῶ; αυτόν επί λεηλασία των βαρβάρων иза речи λεηλασία недостаје реч ἰέναι или неки синонимни инфинитив. Матија Кантакузин није имао

Кадаје сшима Орханова војска Машија Каншакузиније осешио сшрах и немир да варвари не иочну да иљачкају њешве земле, иа је иожурио да са њима шшо ире иође у иланирани иоход ирема заиаду.

И одмах се покрену заједно са њима [Турцима], имајући око себе нешто мало Ромеја. И послао је извештаче кесару Војихни да јаве да је због војске, која није издржала да сачека време, био принуђен да зарати мимо договора. А он [Војихна] будући одсутан из града којим је владао — беше то Драма[640] — када је сазнао од цара [Матије Кантакузина] шта се догађа, а истовремено сусревши неку трибалску војску која је од Краља послата мајци у Сер, вратио се у Сер са војском. Мислио је да ће тамо са осталим завереницима заједно да испита оно што би требало чинити према приликама.[641] Када варвари са царем [Матијом Кантакузином] беху близу Сера, већина од њих заборавивпш договоре, крену у пљачку и читав крај без страха опустоше, док је цар патио и све предузео чиме је мислио да ће варваре спречити да нашкоде пријатељима; они који су били са царем и заповедником, видећи наилазећу војску Трибала са којом се налазио и кесар Војихна, јурнуше да их нападну.[642] А

поверења у сопствене снаге, па је одлучио да поново потражи помоћ Турака, старих савезника његовог оца; осим тога Орхан био је Матијин зет по сестри. Ово је последња акција којом су Османлије као савезници породице Кантакузина интервенисали у борбама на византијској територији. Занимљиви су подаци да је са кесаром Војихном и његовим присталицама чак закључен уговор, којим је одређен и *рок* када је Матија Кантакузин требало да стигне са турском војском. Било је потребно месец дана да се сакупе војне снаге.

[640] Ово је један од ретких података да се седиште кесара Војихне налазило у Драми, важном граду североисточно од Сера.

[641] Од истраживача је само *Новаковић,* Срби и Турци 164 сл. обратио пажњу на вест да је цар Урош послао војну помоћ мајци Јелени која је била угрожена освајачким плановима Матије Кантакузина. Та околност је један од доказа за тезу *OcutpoiорсKol,* Серска област 4 (= Сабрана дела IV, 436) да је у првим годинама власти У Серу царица Јелена чувала добре односе са сином Урошем и признавала га као цара Исто: *Soulis,* Serbs 90 sq. Са друге стране овај пасус показује да је акција Матије Кантакузина превасходно била уперена против царице Јелене којој је он желео да преотме Čер. Тај правац акције условљен је и споразумом са кесаром Војихном а преко њега и са неким другим великашима у служби царице Јелене. Кесар Војихна је овде још увек ревносно испуњавао обавезе према Матији Кантакузину.

642 о походу Матије Кантакузина знатно краће говори и Нићифор Григора (в. одломак 67 превода вести овог писца), али његов опис садржи неке детаље важне за ток читаве експедиције. Док се из излагања Јована Кантакузина не види како су Турци и ромејски одреди Матије Кантакузина стигли до Сера, Нићифор Григора описује да су прошли теснаце код Христопоља и да су опљачкали неке тврђаве око Филипа. Полазећи од тих података, *Осшрогорски,* Христопољ између Срба и Византинаца 335 сматра да се Христопољ тада није налазио у власти Матије Кантакузина, због чега га је и заобишао. *Lemerle,* Philippes 205 исправно закључује да је Матија Кантакузин упао на територију кесара Војихне и да је пљачкао села у околини Филипа. Према детаљном опису Јована Кантакузина извесно је да је близу Сера Матија Кантакузин ступир у бој са одредом војске коју је цар Урош послао као помоћ мајци Јелени. Кесар Војихна је тада изненада променио страну: од присталице Матије Кантакузина преобратио се у његовог жестоког противника и учесника у окршајима. *Николић,* Цар Душан 231 сл. је чак претпостављао да је Војихна заповедао српском ВОЈСКОМ. *Soulis,* Serbs 88 sq. наводи вести о промени држааа Војихне, али се пита

цар [Матија Кантакузин], иако се много залажући, није успео да их убеди да одустану од боја, крену и сам у борбу. А на исти начин су и Трибали напали на варваре. Још док су се варвари чаркали, као што је обичај пре него што се ухвате у коштац, пао је заповедник прободен стрелом Трибала и страшна пометња и неред захвати варварску војску, баш као да су у првом налету поражени. А цар се тада појави првенствено да помогне ако треба, будући хитар у тешким тренуцима и сам да се заложи и друге да подстакне. Наиме, одмах постави другог заповедника и посаветова га да првенствено буде храбар, јер ће он [цар] добро управљати стварима. Убацивши га у прве редове, он [заповедник] показа чуда храбрости и јунаштва. Јер, тројицу непријатеља једног за другим својеручно убивши, принуди Трибале да се повуку из боја. Наиме, одмах су се повукли према Серу који не беше далеко. Погибе у току оног окршаја не мало Персијанаца [Турака], а двоструко више Трибала.[643]

А заиста варварски војници, пошто су се изненада обрели у боју (наиме, нису веровали да ће ни кратко време непријатељи издржати), страшно су се узнемирили и помели и већ беху готови за бекство. Цар [Матија Кантакузин], осоколивши их и распоредивши за бој, како је обичај, сам се врати водећи заштитницу са Ромејима и одабранима од Персијанаца [Турака]. Трибали нису допустили да варвари могу да се без борбе повуку. Јер, стрепели су да ће тако брзим покретом и сами бити пометени. И поново напавши, покушали су да их натерају на повлачење и да разбију збијени војни ред.[644] А цар [Матија Кантакузин] поново се супротставивши са Ромејима и одабранима од Персијанаца [Турака], потисну непри-

да ли су уопште тачни Кантакузинови подаци о преговорима Војихне са Матијом Кантакузином, јер други савременик Нићифор Григора о томе не говори. *Михаљчић,* Крај српског царства 23 као да не уочава промену у држању кесара Војихне, јер каже да је он после пропасти читаве акције предао Матију Кантакузина цару Јовану V Палеологу. То је тачно, али је Војихна промениp став још пре почетка правог сукоба. Као да Јован Кантакузин жели да оправда Војихнин поступак, наглашавајући да су турски савезници Матије Кантакузина и против његове воље пљачкали ове области и пријатеље у н>има.

[643] Опис Јована Кантакузина дозвољава да се разаберу етапе похода његовог сина Матије, па је детаљно парафразиран у стручној литератури. Cf. *Lemerle,* Philippes 205 sq.; *Nicol,* Kantakouzenos 116 sq. Недавно је *Михаљчић,* Крај српског царства 23 исказао извесне резерве према веродостојности описа, истакавши да он садржи субјективне примесе и да се не може потпуно прихватити без потврде у другим изворима. Ескпедиција Матије Кантакузина није пропала само због стицаја несрећних околности већ и зато што је српска власт још била чврста у овим крајевима. И *Soulis,* Serbs 89 сумња у веродостојност описа Матијиног похода у делу цара писца; више верује опису НићифораГригорекојијекраћиипокомејеМатијакренуо у поход са турским одредима, али је претрпео пораз. На основу детаља о српским чаркашима *Новаковић,* Стара српска војска 169 закључује да су они отпочели бој. А тај први окршај је, бар према речима Јована Кантакузина, завршен без победника.

[644] С обзиром на узнемирење Турака због претходних сукоба није вероватно да се он завршио са мало палих Турака а двоструко више Срба. Заслуга за извесно сређивање Турака припада цару Матији Кантакузину који је храбро улазио у окршаје. Међутим, овог пута су Срби били надмоћнији и потиснули су турски бојни ред.

јатеље. Наиме, у сукобу је двојицу за редом одмах убио, а пали су и други побијени од осталих. После тога се баш војска Трибала повуче у Сер, запрепашћена царевим јунаштвом и није га више нимало узнемиравала.[64]з

Цар [Матија Кантакузин], водећи војску, улогори се на реци Панаку, како би овде преноћио, а зором, пошто се расута војска врати из пљачке, остатак пута безбедно да превали. Када се дан већ завршавао, расута војска, вративши се из пљачке, која није била мала, и водећи мноштво стоке, заробљеника и робља, стигла је у логор саплеменика, не знајући за окршај који се десио са Трибалима. А они у логору, страхујући да нису њихови већ Трибали, послати да их нападну, пошто су сматрали да нису способни за бој против њих, не само због њиховог мноштва, взћ и због храбрости у претходним бојевима, уставши свом снагом бежаху што даље од војске која се беше појавила, плашећи се да ће остављени погинути и сваки се трудио да, претичући остале, превали пут до Филипа.б[4]^ Јер, бојали су се да ако настане ноћ и становници Филипа примете бекство ништа неће сметати да буду потпуно побијени од војске која напада и разара, пошто становници Филипа држе теснаце и не дозвољавају да се пређе у Тракију. Наиме, с обзиром да је град Филипљана смештен у подножју неког брда, са једне стране оно што је изнад града неприступачно је због суровости [тла], опкољено дубоким кланцима, стенама и врлетима, са друге оно што је испод града равно је, баруштина, дубока травом обрасла мочвара, преплављена многим водама. А између града и баруштина је неки узан пролаз који је изнад свега ваљало прећи и то прг него што становници Филипа сазнају да су побеђени.[647] За варварима су се у бекство повели и Ромеји. Цар [Матија Кантакузин], снужден због бекства, које се мимо разума десило, трудио се да неке заустави и да се боре са нападачима (наиме, беху сакупљени неки мадобројни од Трибала из околних села, који одмах навалише на варваре који

645 у критичним тренуцима за Турке Матија Кантакузин је поново ушао у бој и својом храброшћу је приморао Србе да се повуку у Сер.

[64]6 *Јиречек,* Историја II, 104 каже да су у средњем веку суседи сматрали Србе за храбар народ, па између осталих примера наводи и ово место Јована Кантакузина: турски савезници Матије Кантакузина уплашили су се броја и храбрости Срба које нису увек познавали.

647 филипи су велики антички и средњовековни град који се налазио на пола пута од Струме према Мести, мало удаљен од мора, одвојен гребеном Пангајске Горе (в. опширну студију *Lemerle,* Philippes passim; *Ф. Паиазому,* Македонски градови У римско доба, Скопје 1957, 297—299). О значају града сведочи термин πόλις који му придаје Јован Кантакузин, јер он то чини само када се ради о значајним градовима. Тачна су и запажања цара писца да су Матија Кантакузин и његови савезници Гурци у повратку према истоку морали да прођу поред Филипа. *Lemerle,* Philippes 205 sq. је уочио значај царевих вести, закључивши да су српски одреди држали крај око Филипа и да су Срби колонизирали град из кога су потиснули грчко становништвр. Међутим, *Франчес,* Классовал позицин 94 не прихвата закључке П. Лемерла и верује да су Филипи тада били насељени грчким становништвом, чија је борба против Матије Кантакузина значила одраз мржње према крупној аристократији коју је предводио његов отац Јован Кантакузин.

су бежали,[647a] јер војска у Серу и Војихна уопште нису знали шта је no среди), ништа није могао да учини до оног што треба, пошто су сви гледали само једно како да се спасу бекством. Из нужде се он сам сукобио са нападачима и спречавао је даље убијање бегунаца. Ипак су побијени многи од Ромеја и од варвара, нарочито на пролазу код Филипа. Јер, сада су их и становници Филипа, опазивши бекство варвара, свуда гонили и убијали.648

А цар [Матија Кантакузин], бранећи се и себе спасавајући, пође и сам ка пролазу код Филипа. Пошто му је од честих јуриша и насртаја коњ клонуо и већ будући у безизлазном положају, један од његових слугу (οἰκετῶν) Кипарисиот, не особито вичан ратовању у бојевима, али упућен у знања, спасао је колико је то зависило од њега. Наиме, сишавши сам са коња, даде га цару, излажући себе драговољно очевидној опасности. Јер, одмах је био ухваћен од нападајућих Трибала; и лежећи извесно време у тамници, поново је због заједничке вере ослобођен од оних који су га држали. Цар [Матија Кантакузин], стигавши сам до Филипа, пошто виде да је пролаз поседнут и да нити може да се супротстави толиким нападачима, нити нешто набоље да преокрене, кренуо је у бару покривену трском, верујући да ће бити непримећен док не наступи ноћ. А пошто мочвара није могла да издржи коња, него се угибала под копитама и држала их заглибљене, цар сиђе са коња и сакри се у мочвари. Становници Филипа притрчавши — јер није било познато ко је, пошто је Гавра (Γαύρα), један од царевих слугу лежао рањен код њих и пошто је знао да никако неће преживети, једноставно је рекао да је онај који је на видику цар — са псима пажљиво претраживши шевар, ухвате га [Матију Кантакузина] и одведу у град.[649]

647а Поставља се питање на које Трибале, односно Србе, овде мисли Јован Кантакузин. *Soulis,* Serbs 80, 196, n. 74 наводи ову вест као потврду о колонизацији српског становништва у грчким крајевима Душановог царства. О етничком саставу становништва ових крајева средином XIV века расправљао је *OciupoiopcKU,* Серска област 42—49 (= Сабрана дела IV, 484—493), дошавши до врло занимљивих резултата. У градовима је преовлађивало грчко становништво које је наметало и свој језик другим етничким групама, док је у селима ситуација била друкчија: на основу података практика XIV века Г. Острогорски је утврдио да је овде, бар према записаним личним именима, било доста словенског становништва. Те закључке Г. Острогорски поткрепљује и великим бројем сачуваних словенских топонима. Што се тиче споменутих Срба (Трибала) као житеља села у серској држави, треба напоменути да је Стефан Душан насељавао Србе у освојеним византијским областима (пример Верије в. нап. 452 овог коментара), али се поставља питање да ли се овде ради о обичним становницима или о војницима које је српски цар насељавао по селима.

648 Одреде Матије Кантакузина, састављене од саветника Турака и нешто Ромеја, захватила је паника, па су се журно повлачили према истоку, а у томе су их нападали и уништавали житељи Филипа.

[649] Податке о заробљавању Матије Кантакузина у мочвари близу Филипа преносе многи аутори. В. на пр. *Lemerle,* Philippes 205 sq.; *ОсшроЈорски,* Серска област 4 (= Сабрана дела IV, 436). Међу честим примерима појаве имена Гаврас *Trapp,* Prosop. Lexikon No. 3331 наводи и ово место, али у другим изворима вема података о слуги Матије Кантакузина.

Цар Матија, дакле, западе у такву невољу и претрпе толике несреће, такмичећи се на неки начин са онима који су били највише несрећни у рату. А кесар Војихна, када је санао да се цар чува у Филипима, узевши га сутрадан одатле, одведе га кући у Драму и удостоји га великом бригом и чашћу. А поставио је будне стражаре и поверио им је сву бригу о чувању; и обећао је, ако би од њега зависило, да ће га [Матију Кантакузина] послати кући. Наиме, сумњао је да ће се Краљица успротивити, сматрајући управо да као неки ратни плен има цара. Баш зато одлучи да што пре од ње тражи ослобађање, са једне стране надајући се да ће од њега [Матије Кантакузина] добити новац, а са друге стране да ће бити поуздан пријатељ, како би, ако би затребало поново као у ранијим подухватима имао у њему снажну потпору. Имајући такву намеру, упутио се ка Серу. А савладан неком болешћу на путу за двадесет пет дана би спречен да дође у Сер, не могавши да се сам креће.[650]

(*Cant.* III, p. 325, 14 —p. 331, 6)

Јован V Палеолог је са Тенедоса сшшао у Перишеорион и Кумуцину, а без ошиораје освојио и Грацијаноиољ. Овде је зашекао чланове иородице Машије Каншакузина, суӥрyly Ирину са децом, ирема којима се блашнаклоно односио, иославши их на осшрво Тенедос.[651]

А он [Јован V Палеолог], поставивши у граду [Грацијанопољу] заповедника [архонта] и остало добро средивши, вратио се у Перитеорион и послао је посланства Војихни који се баш вратио из Сера, добивши дозволу да чини оно што би хтео са царем Матијом; обећао је [Јован V Палеолог] да ће му дати велика блага, ако би му предао везаног жениног брата. А Војихна је и сам раније намеравао, како је заклетвама потврдио, да цара Матију пошаље кући и када је цар Палеолог преко посланства затражио да му га преда није хтео ни да чује за то; пошто је тада сазнао да су његови [Матијини] градови освојени и деца и жена заробљени и да никаква нада више не постоји да од њега добије новац, нити да ће им бити [Матија] од користи за намеравани подухват, будући да је без отаџбине и огњишта, преокренувши се, пристаде на споразум са царем Палеологом, да га [Матију Кантакузина] преда за новац. Пошто су споразуми били окончани и пошто је примио новац, лодозревајући да

650 Кесар Војихна је желео да задржи Матију Кантакузина, надајући се да ће за њега добити богат откуп; страховао је да исте планове има и царица Јелена, која је могла да сматра да њој припада право на Матију Кантакузина. Таква страховања дају основа за претпоставку да је кесар Војихна признавао власт царице Јелене која је владала Сером. Верује се да је Војихна предао Матију Кантакузина уз сагласност царице Јелене. Уп. *Јиречек,* Историја I, 240; *Осшрогорски,* Серска област (= Сабрана дела IV, 436).

[651] Родопски градови Кумуцина и Грацијанопољ припадали су Матији Кантакузину, чије је седиште било у Грацијанопољу. Cf. *Киршкидис,* Βυζ. μελέται IV, 420 sq. *Asdracha,* La region des Rhodopes 256 sq. наглашава да је област Родопа тада припадала Јовану V Палеологу, осим западног Волерона који је освојио Јован Угљеша.

му се случајно због неке човекољубивости цара Јована једног дана касније цар Матија због издајства не освети, припремао је да га лиши вида, при томе верујући да ће то бити по вољи и цару Јовану да други а не он сам непријатеља ослепи. И пославши посланике цару, захтевао је да учини оно што је намеравао. А он [Јован V Палеолог], пак, није прихватио предлоге, него је, ако се не би здрав вратио [Матија Кантакузин], захтевао да се не прихвати. И показао је бригу да убеди Трибала да му [Матији Кантакузину] не нанесе зло и да му га пошаље неосакаћена тела.[652]

(*Cant.* III, ρ. 331, 17 —ρ. 332, 22)

*Када се цар Машија Каншакузин пашао у рукама Јована V Палеолош, цар се суирошсшављао људима из своје околине који су савешовали gа ослеиш шурака, како не би у будућноси иокрешао нови грађански раш. Он шо није учинио, већ ia je иослао на осшрво Тенедос.^*

Јесен W57.65[4]

81

ЈОВАН КАНТАКУЗИН УБЕЂУЈЕ СИНА МАТИЈУ ДА СЕ ОДРЕКНЕ ЦАРСКЕ КРУНЕ

После извесно1 времена ÿроеegenol у зашоченишшву на осшрву Тенедосу Машија Каншакузин је иребачен у шрачку шврђаву Еииваше, Ige je сшао и Јован V Палеолог да би ш у ирешворима убедио да се одрекне царске круне и gа се иовуче у иривашан живош. Пошшо су ши иокушаји осшали без резулшаша у Еииваше је сшао и Јован Каншакузин, монах Јоасаф, да би сина Машију наШорио да ирихваши иредлоге Јована V Палеолога. У шоме убеђивању сшари цар је иошсећао сина на неке недавне дошђаје: цар Јован V Палеоло1 је усйео gа из заробљенишшва ослободи Ορχαποβοί сина.

652 Предаја заробљеног Матије Кантакузина Јовану V Палеологу одавно је регистрована у литератури. Cf. *Parisot,* Cantacuzene 302—306; *Јиречек,* Историја T, 240; *Lemerle,* Philippes 205 sq.; *Осшрогорски,* Серска област 4 (= Сабрана дела IV, 436); *Nicol,* Kantakouzenos 117. *Dölger,* Reg. V, No. 3064, 3965 сматра да је у лето 1357. године Јован V Палеолог послао изасланике кесару Војихни, предложивши му да за новац преда заробљеног Матију Кантакузина; у исто време он датира и коначан уговор о Матијином изручењу.

653 Јован Кантакузин опширно описује судбину сина Матије од часа када је допао у руке Јована V Палеолога. Наглашава да Јован V Палеолог није послушао људе из своје околине који су саветовали да ослепи шурака, већ је добро поступао са Матијом и члановима његове породице. Матија Кантакузин је са породицом пребачен на острво Лесбос које је држао Ђеновљанин Франческо I Гатилузио, зет цара Јована V Палеолога. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos 117.

6[54] Преговоре у трачкој тврђави Епивате, где је пребачен Матија Кантакузин *Nicol,* Kantakouzenos 87 датира у децембар 1357. године.

. . . а у исто време и ти си од Трибала позван да, имајући само варваре, заратиш против Македоније, тако нуждом приморан да оставиш праву војску Ромеја, а Трибали, који се раније нису никада усудили да се супротставе Персијанцима [Турцима], малобројни преко сваког очекивања боре се са много пута бројнијима, а Персијанци [Турци], иако бољи од непријатеља, сами су од њих потучени и натерани у бекство, тебе самог остављајући да будеш заробљен од непријатеља и везан предат цару зету. . .655

(*Cant.* III, p. 348, 3—12)

Сее ше догађаје Јован Каншакузин шумачи Божјом вољом, иа у шо име и иозива свош сина Машију да се одрекне царске круне.

Лешо 1363.656

82

ПАТРИЈАРХ КАЛИСТ КАО ВИЗАНТИЈСКИ ИЗАСЛАНИК УМИРЕ У СЕРУ

Јован Каншакузин ирича како је њеlов сшарији син Машија из Цариграда ошишао на Пелоионез, Ige je још од 1348—9. lagune уиручаљао њешв млађи син десиош Манојло. Проносили су се иасови да Машија шреба да од свош млађег браша иреузме уираву над Пелоионезом, шшоје Манојла веома узнемирило. Тадаје на Пелоионез кренуо и сам Јован Каншакузин, односно монах Јоасаф, и усйео је gа уклони неиоверепе међу синоеима.

655 Јован Кантакузин је дошао у Епивате да би убедио сина Матију да се одрекне царске титуле и да прихвати споразум са царем Јованом V Палеологом. Матија Кантакузин је наводно послушао очеве савете и прихватио понуђени споразум. Уп. *Максимовић,* Политичка улога 149: *Nicol,* Kantakouzenos 87.

656 о мисији патријарха Калиста у Сер говоре сумарно и Кратке хронике, чија су излагања драгоцена за њену хронологију. Кратка хроника сачувана у кодексима светогорског манастира Дионисија и библиотеке св. Марка, бележи да је II индикта 6872 (септембар 1363-август 1364) патријарх Калист као посланик ишао у Србију и да је тамо умро. Кратка хроника из болоњског кодекса средина XV века региструје да је 20. јула 1363. године патријарх Калист отишао Србима и да је тамо умро. Cf. *Schreiner,* Kleinchroniken I, 66, No. 16, 93 No. 16. Мисија патријарха Калиста, изненада окончана његовом смрћу, одавно је привукла пажњу истраживача, па су се јавила и различита датирања. Још је *Новаковић,* Срби и Турци 149 сл. сматрао да је Калист путовао 1363. године, што је прихваћено у неким каснијим истраживањима. Cf. *D. Zakythinos,* Crise monetaire et crise economique ä Byzance du XIIIe au XVe siecle, Athenes 1948, 127; *Lemerle,* Philippes 203; *Grumel,* Chronologie, 437; */. Meyendorff,* Alexios and Roman. Study in byzantine-russian Relations, Bsl. 28 (1967) 280 sq.; *Лурковић,* Српски патријарси 75 сл. О хронологији Калистове мисије расправљао је и *Јиречек,* Историја I, 245, н. 9 при чему је полазио од два податка: 1363. године У Цариграду је боравио трапезунтски изасланик Михајло Панарет и том приликом је видео патријарха Калиста; нови патријарх и Кшшстов наследник Филотеј изабран је 8. октобра 1364. године. Све то показује да је Калист путовао у Сер у лето 1364. године, где је и умро. Исто: Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 395, н. 2. Ту хронологију су прихватили: *ОсШромрски,* Серска област 129 н. 10, 133 (= Сабрана дела IV, 598 сл.); *Пурковић,* Јелена 21; *Soulis,* Serbs 90; Историја српског народа I, 597 *(P. Ми-*

А у то време и патријарх Калист је послат од цара [Јована V Палеолога] као шасланик Јелисавети, Краљевој супрузи, која је после његове [Краљеве] смрти боравила у Серу.[657] Јер, били су у међусобном непријатељству још док је Краљ био жив.[658] А порука посланства беше да се, пошто прекину међусобни рат и сагласе се, супротставе варварима у Тракији, који из дана у дан узнемиравају и пљачкају земљу Ромеја и Трибала. Краљева супруга, дакле, радо прими посланство, као и сви великаши Трибала и свима се чинило да је неопходно да се ратује против варвара и патријарха су дочекали са клицањем и великим поштовањем. Јелисавета, заиста показа велику љубазност и старање да [патријарх] треба да код ње буде примљен као најугледнији гост.[659] Тако се догоди да сам

халчић). Чини се да вест споменуте Кратке хронике да је патријарх Калист кренуо из Цариграда 20. јула 1363. године сведочи о хронологији његове мисије. На тај податак је обратио пажњу још *P. Charanis,* Les Βρ?χέα κρονικά comme source historique, Byz. 13 (1938) 351 sq., сматрајући да је Калист 1363. године отишао у Сер и тамо умро. То је приметио и *Dölger,* Reg. V, No. 3095, али је погрешно претпоставио да је Калист умро у Серу 20. јула 1363; тада је он само кренуо из Цариграда. Години 1363. као времену Калистове мисије и смрти не противи се околност да га је исте године у Цариграду видео трапезунтски посланик Михајло Панарет, јер је то посланство боравило у престоници од априла до јула 1363. године (cf. *О. Ламисидис* Μιχαὴλ του Παναρέτου περί -ιών Μεγάλων Κομνηνών, Ἀρχεῖον Πόντου 22, 1958, 351 sq.), а Кратка хроника бележи да је Калист пошао тек 20. јула 1363. године. Релативну вредност податка Михајла Панарета оценио је и *Пурковић,* Српски патријарси 95, н. 55. Предложену хронологију прихватио на основу нашег усменог исказа и *Г. Субошић,* Обнова манастира Светог Павла у XIV веку, ЗРВИ 22 (1983) 216, н. 62.

[657] Обраћање Византије царици Јелени *Новаковић,* Срби и Турци 175 тумачи двема околностима: њена држава је била географски ближа од оне цара Уроша, па се суочавала са истом турском опасношћу; са друге стране Византинци су сматрали „да у тадашњим разломљеним српским приликама, ипак доста вреди ауторитет жене првог цара српског и мајке тадашњега". *Мошин,* Патријарх Калист 205 сл. верује да мисија није случајно поверена Калисту који је пре тога боравио на Светој Гори, где се саветовао о питању односа према царици Јелени. *Пурковић,* Јелена 21 жели да објасни зашто је мисија упућена баш царици Јелени у Сер, као и зашто је поверена патријарху Калисту. Избор Калиста показује да је мисија требало да решава политичка и црквена питања, а упућена је у Сер а не цару Урошу, јер је било јасно „да цар живи у дубокој сенци и да је много утицајнија личност царева мајка".

[658] Полазећи од ових речи цара писца, *Oikonomides,* Κατακτήσεις 298 sq., верује да су још пре смрти Стефана Душана (децембра 1355) почели поновни сукоби између Срба и Византије, који су трајали најмање до 1363. године. Таквим погоршањем византијско-сршжих односа Н. Икономидис објашњава и натпис из Солуна, датиран са IX индиктом 6864 (1355—6) годином, који каже да је царица Ана Савојска оправљала градске зидине. Cf. */. М. Spieser,* Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance I. Les inscriptions de Thessalonique, TM 5 (1973) 176 sq., No. 28.

[659] Иако се у опису мисије патријарха Калиста Јован Кантакузин задржава само на бираним речжма, историчари су покушавали да разаберу њен прави циљ. Још је *Новаковић,* Срби и Турци 176, размишљао о условима које су у преговорима постављали Византинци; њихови услови су били претерани, што се види из касније погодбе са деспотом Јованом Угљешом. Иначе С. Новаковић претпоставља да је међу грчким становништвом око Сера, Драме и Свете Горе постојало јако нерасположење против српске патријаршије, Насупрот томе *М. Пурковић,* Српски патријарси средњега века, ГСНД 15—16 (1936) 307 доста уопштено сматра да су Византинци били спремни на уступке. *P. Charanis,* Les Βραχέα χρονικά comme source historique, Byz. 13 (1938) 352 чак претпоставља да су у Византији постојале две струје: једна

патријарх падне у тешку болест од које је умро, а осим малобројних и други [његови] пратиоци. А воДио је најодабраније од угледних из свештенства цркве; зато се и међу многима разгласи да су они преварени од Трибала умрли од отрова. Беше то, дакле, лаж и очевидна клевета. Јер, не само доброта Краљеве супруге и почаст, гостољубље и брига пре, а патријарху и за живота и после смрти, него и болест од које је свако притиснут умирао, све то никако није дозвољавало да се сумња у њу [царицу Јелену]. Наиме, десило се да су погођени разним болестима, а нити двојица истом.[660] Умрлог патријарха Јелисавета величанствено сахрани у митрополији Сера и нарочито га почаствова, а када су код ње дошли из манастира (φροντιστηρίων) на Атосу најистакнутији и одлучни у врлини и затражили да допусти Да мртвог патријарха пренесу на Атос и код себе сахране, није дозволила, сама рекавши да јој је ттотребна његова заштита и да треба да га задржи код себе.[661]

(Саш. III, p. 360, 21—р. 363, 7)

Даље се оиисује рашовање цара Јована V Палеолош ирошив іраgoea иа обали Црно1 Мора који су били йод влашћу шрновског цара Јована Александра.

уверена да спас у борби против Турака треба да се очекује у помоћи Латина и друга, која је ту помоћ очекивала од других православних хришћана на Балканском Полуострву. Калист и његов наследник патријарх Филотеј предводили су другу струју. *Ђ. Слијеичевић,* Историја српске православне цркве I, Минхен 1962, 184 сл. пре свега претпоставља да је тада у Серу боравио и српски патријарх Сава IV, али наглашава да није познато о чему се преговарало. Ипак сматра да је Цариградска патријаршија, приморана турским освајааима, променила став према Србима. Чини се да је у праву *OciitpoiopcKU,* Серска област 133 сл. (= Сабрана дела IV, 598 сл.) који наглашава да је основни циљ мисије патријарха Калиста било закључење савеза за борбу против Турака, али да његов избор за поклисара цариградске владе показује да је требало да дође и до црквеног измирења. Слично сматра и *Михаљчић,* Крај српског царства 60 да је Калист дошао да преговара о савезу за борбу против Турака, али и о измирењу цркава у Цариграду и Серу. У најновијој књизи *Пурковић,* Српски патријарси 75 сл. понавља старије тумачење да је патријарх Калист у Византији предводио групу људи који су веровали да спас у борби против Турака лежи у уједињењу свих угрожених хришћана на Балканском Полуострву и да је зато кренуо у Сер да са царицом Јеленом разговара о заједничкој борби против Турака. Дакле, већина аутора верује да је циљ Калистове недовршене мисије био уговор о заједничкој борби против Турака, али њено организовање је подразумевало претходно отклањање раскола између Цариградске патријаршије и цркве у серској државИ, што је такође чинило саставни део мисије васељенског патријарха.

[660] Из ових редова *Франчес,* Классован позицил 83 сл. извлачи сасвим далекосежне закључке: верује да је патријарх Калист заиста отрован у Серу и да су то. учинили претставници византијске аристократије који су се противили било каквом савезу у борби против Турака, а штријарх Калист је желео да у тој борби окупи све балканске државе. Чини се да настојања Јована Кантакузина да отклони сумње о тровању патријарха Калиста у Серу сведоче да је он овде умро природном смрћу.

[661] Пре доласка у Сер патријарх Калист је посетио Свету Гору, где му је проречена блиска смрт. Уп. *Пурковић,* Српски патријарси 75.

МАНОЈЛО ХОЛОБОЛ

Необична је и сурова животна прича Манојла Холобола, ученог Византинца који је учествовао у културној и духовној обнови првог периода рестаурације Царства под Палеолозима. Рођен негде крајем прве половине XIII века, први пут се у изворима јавља као млади приватни секретар Михаила VIII Палеолога 1261. г.[1] Талентовани и учени младић, готово још дете, отворено осуђује Михаила VIII кад је овај ускоро noćjie свог крунисања у новоосвојеној престоници ослепио н збацио свог дотадашњег формалног савладара и легитимног цара Јована IV Ласкариса. Пошто је био строго кажњен за непокорност сакаћењем носа и усана, Холобол се повлачи у цариградски манастир Јована Продрома у Петри[2], замонашивши се и узевши име Максим. Међутим, 1265-6. године на интервенцију патријарха Германа III Холобол се враћа активном животу као предавач обновљене патријаршијске школе Св. Павла и као наследник чувеног Георгија Акрополита. Том приликом он је постављен и за ретора цркве, постаје „ретор ретора".[3] 1273. године овај период Холоболовог живота се изненада прекида поновним јавним иступањем против цара и поновним падањем у немилост. Првобитно умерени присталица Уније, кад је дошло до јавног изјашњавања, Холобол се жестоко супротставио цару. Овог пута казна се састојала у вођењу цариградским улицама са конопцем око врата и у прогонству. Тек доласком Андроника II на власт 1282. године, Холобол се враћа у Цариград и наставља своју делатност. Последњи пут се спомиње, колико нам је до сад познато, 1299. године.[4]

Холобол се огледао у разним књижевним родовима. Писао је схолије уз текстове античких песника, коментарисао Аристотела, преводио Боетија са латинског, састављао решења загонетки, надгробне епиграме,

1 Pachymeres B I 192,20—193,4 (F 259,5—11). О Холоболу код Пахимера још: B I 282,18—284,15 (F 369,5—371,5); B I 374,9—13 (F 479, 16—20); B I 391,18——395,2 (F 501,8—505,7); B II 25, 10—18; B II 90, 7—8.

2 *W. Hörandner,* Miscellanea epigrammatica, JOB 19 (1970) 117.

3 *F. Fuchs,* Die Höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Stuttgart 1926, reimpr. Amsterdam 1964, 57—58; *J. Darrouzčs,* Recherches sur les OFFIKIA de l'eglise byzantine, Paris 1970, 110 sq.; *C. Constantinides,* Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth Centuries (1204 — ca. 1310), Nicosia 1982,52 sqq.

4 *Ch. Hannick,* Maximos Holobolos in der kirchenslavisehen homiletischen Literatur, Wiener Byz. Studien XIV, Wien 1981, 44 sq.

песме религиозног садржаја. Превод његове хомилије на Благовести веома је раширен у словенским средњовековним хомилијарима.[5]

У првој деценији владе Михаила VIII млади Холобол је саставио три тзв. „царска говора", енкомиона владару намењена јавном читању приликом дворских свечаности. Превасходно панегиричког стила који тежи уоштавању и избегавању свега што је конкретно, ови књижевни састави могу да послуже као историјски извор, мада чешће пружају само алузије на догађаје него податке и чињенице о њима.[6] Холоболу приписујемо још један анонимни говор Михаилу VIII настао између 1272. и 1276. године према сугестији издавача Превиалеа.[7]

У ускују вези са „царским говорима" је и Холоболових двадесет свечаних песама упућених Михаилу VIII и Андронику II поводом церемоније „прокипсе" — појављивања. Ова церемонија се одвијала пред царем и његовом породицом сваке године на Божић и Богојављење.[8]

У име патријарха Германа Холобол је саставио и једну катехезу.

Употребљена издања: Manuelis Holoboli Orationes I-II, ed. *M. Treu,* Progr. Victoria-Gymn., Potsdam 1906, 3 sq.; 1907, 51 sq.; L. *Previale,* Un Panegirico inedito per Michele VIII Paleologo, BZ 42 (1943--1959) 1-45; Manuelis Holoboli Στίχοι είς την πρόκυψιν του βασιλέως, ed. *J. Fr. Boissonade,* Anecdota Graeca V, Paris 1833 — Hildesheim 1962, N. 19, p. 180-182.

Важнија литература: *M Treu,* Manuel Holobolos, BZ 5 (1896) 538-559; *Krumbacher,* Geschichte 770-773; *A. Heisenberg,* Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, München 1920, 112-132; *Previale,* Un panegirico, 3-14; *Moravcsik,* I 411; *Beck,* Kirche 704; *P. Wirth,* Die Begründung der Kaisermacht Michaels VIII. Palaiologos, JOB 10 (1961) 85-91; *Hunger,* Profane Literatur, I 37, 129, 172, 192, II 105, 115, 146; *Ch. Hannick,* Maximos Holobolos in der kirchenslavischen homiletischen Literatur, Wiener byz. Studien XIV, Wien 1981, 43-49.

5 *Hannick,* o. c.

6 *D. Geanakoplos,* Greco - Latin Relations on the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia — 1259, DOP 7 (1953) 124 n. 116, 127 n. 129,128 n. 139, 129 sq.; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 66—68, 70, 85, 89, 93, 94,113, 271.

7 *L. Previale,* Un Panegirico inedito per Michele VIII Paleologo, BZ 42 (1943——1959) 7 sqq.

8 *A. Heisenberg,* Aus der Geschichte u. Literatur der Palaiologenzeit, München 1920, 82 sqq.; *M. A. Андреева,* О церемонии „прокипсис", SK 1 (1927) 157—173; *O. Treitinger,* Die oströmische Kaiser- u. Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Jena 1938 — Darmstadt 1956,79,112 sqq.; *F. Dölger,* Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael VIII. Palaiologos, Festschrift E. Eichmann zum 70. Geburtstag (1940) 187 sqq. — ΠΑΡΑΣΠΟΡΑ, Ettal 1961,185 sqq.; *Баришић,* Константин 44 сл.

*Пре јула 1261.** ...

ПОДВИЗИ ЦАРА МИХАИЛА VIII ПРОТИВ СРБА

Решор набраја рашне усиехе Михаила VIII који íа красе више тіо царски орнаш.

Недостаје времена да говор искаже све твоје храбре јуначке трофеје на копну и на мору против Латина,[9] борбе против Персијанаца [Турака],[10] славне и сјајне подвиге против Миза [Бугара][11] и Трибала [Срба][12] и против њима суседних народа.

(Treu, p. 54, 16—21)

8a Р. Макридис (The new Constantine and the New Constantinople — 1261 ? Byzantine and Modern Greek Studies 6, 1980, 13—14) је недавно довела у питање опште прихваћено Делгерово датирање Холоболова три говора Михаилу VIII (ed. *Treu)* у време непосредно после рестаурације Царства 1261. године. Она сматра да настанак ових говора треба везати за време патријархата Германа III 1265/6. г. када је Холобол био враћен из прогонства и рехабилитован.

Истовремено је и А. Фајер (Chronologie I, 63 n. 90) исказао своју сумњу у устаљено датирање ових говора. Колега Фајер, како ме је љубазно обавестио, има намеру да поново претресе питање времена настанка Холоболових енкомиона у светлости односа цара и Цркве, а нарочито у вези са проглашењем Михаиловог сина Андроника за савладара.

Међутим, датирање настанка говора не доводи у питање хронологију самих догађаја о којима се у њима говори. Нови ретор Цркве посветио је своје свечане говоре догађајима који су везани за почетак власти нове династије закључно са царевим крунисањем у ослобођеној престоници.

9 Од копнених победа над Латинима у време владе Михаила VIII пре заузимања Цариграда највећа и најзначајнија је била свакако пелагонијска битка 1259. г. у којој су никејске снаге однеле победу над коалицијом Епирске државе, Манфреда Сицилијског и Вилардуена, војводе ахајског *(Geanakoplos,* Michael Palaeologus 47—74). О Михаиловом старању о флоти коју су саградили његови претходници в. — *H. Ahrweiler,* Byzance et la mer, Paris 1966, 329 sqq. Што се тиче самог цара он је лично предводио напад на Галату 1260. г. *(Geanakoplos,* Mich. Pal. 75 q.). Можда би помен царевих успеха на мору требало повезати са једним местом у његовој аутобиографији (ed. *Gregoire,* V, p. 451—3) где је реч о Михаиловом покушају да освоји Цариград с мора још за владе Јована III Ватаца, о чему остали извори ћуте *(Geanakoplos,* Mich. Pal. 20).

10 Спомињање борби против Персијанаца могло би се односити на крвави обрачун са Селџуцима — „Скитоперсијанцима" (v. *Moravcsik* I, 283) у околини Меандра У Малој Азији крајем 1260 — почетком 1261, о чему прича Ходобол у свом претходном говору (ed. *Treu,* Progr. Victoria - Gymnasiums zu Potsdam, 1906, 48). Cf. *P. Wirth,* Von der Schlacht von Pelagonia bis zur Wiedereroberung Constantinopels, BZ 55 (1962) 36—37.

11 Умешавши се у бугарске династичке распре Михаило VIII је пружио подрппсу претенденту Мицу и заузео Месемврију. На негодовање бугарског цара Константина Тиха Михаило VIII је послао у зиму 1260/1261. Георгија Акрополита У Бугарску на преговоре на основу којих је успостављена стара византијско — бугарска граница — *Златарски,* Историл III 393 сл. Уп. *И. Дуичев,* Приноси кт>м средновековната бглгарска историл VIII. Упоменание за разприте на Михаило VIII Палеолог с бмгарите, Известии на БЪЛгарското ИсторичесЈСО Дружество 19/20 (1944) 60—63.

12 Колико се за сада зна последаи сукоб Византије са Србима пре заузећа Цариграда 1261. г. био је упад краља Уроша I на византијску територију 1257. године У оквиру српског савеза са Михаилом II Анђелом господарем Епирске државе (Acro-

Upe јула 1261.

СРБИ СЕ НАЛАЗЕ МЕЂУ НЕПРИЈАТЕЉИМА МИХАИЛА VIII

Пошто је оиисао како је Царшрад изиедао иод лашинском окуиацијом, аушор ирелази на цареве иобеде које су ирешходиле ослобађању иресшотце.

Сви подухвати против Персијанаца, против Миза, против Трибала,[13] против талијанских пирата на острвима,[14] против разбојника у Илирику,[15] против оних у Ахаји и на Пелопонезу[16] — све се наиме сакупило заједно, као што се различити токови реке сливају у једну матицу, у један ток. Бог је, како му се свидело, твоју десницу, царе, повео на најбољи могући начин.

(Treu, p. 66, 17—24)

Кеčар Алексије Сшрашшоиул, коїа је цар иослао gа заилаши Лашине у Цартраду, ослобађа изненада иресшоницу Царсшва.[17]

polites, ed. *Heisenberg* 145, 16 sq.). Српски одред од 1000 људи заузео је Скопље и области северне Македоније и продро све до Прилепа. Како је Михаило Палеолог био на челу никејске војске коју је Теодор II Ласкарис послао да се бори са Епирцима, можда је ТОМ приликом дошло и до његовог директног сукоба са Србима *(Јиречек,* Историја I, 181; *Р. Грујић,* Протосеваст Прибо, властелин у скопској области прве половине XIII в., ГСНД 12 (1932) 269—271; *Nicol,* Despotate I, 163 sqq.; Историја српског народа I, 350 — *С. ЋирковиК).* Пред пелагонијску битку 1259. г. дошло је до побољшања односа између Никеје и Србије и један одред Срба је учествовао на страни Никејаца — в. превод вести Историје Нићифора Григоре бр. 3. Постојећи извори не спомињу никакво погоршање српско-византијских односа између пелагонијске битке и освајања Цариграда.

13 В. горе претходне напомене 10, 11, 12. Чини нам се да овај одломак представља понављање претходног. У оба одломка се сасвим уопштено и без детаља говори о непријатељима које је пред заузимање Цариграда Михаило VIII имао на западу, на Балкану и у Малој Азији.

14 О готово званичном гусарењу поморских сила у Источном Медитерану средином XIII века в. — *P. Charanis,* Piracy in the Aegean during the Reign of Michael VIII Palaeologus, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, 10 (1950) 127—136; *H. Ahrweiler,* o. c. 322. У својој аутобиографији (ed. *Gregoire,* VIII, p. 457) Михаило VIII се хвали да је очистио море од пирата.

15 Под Илириком се овде подразумева Албанија. О напредовању никејске војске у Албанији 1259. г. в. — *D. M. Nicol,* The Relations of Charles of Anjou vvith Nikephoros of Epiros, Byzantinische Forschungen 4 (1972) 172; *Ducellier,* Albanie 175.

16 Ахаја и Пелопонез је реторска таутологија за франачку кнежевину Виљема Вилардуена. Ахајски кнез, који је у пелагонијској бици био главни противник никејске војске, остао је Палеологов заробљеник све до почетка 1262. г. V. *Zakythinos,* Despotat 15 sqq.; *A. Bon,* La Moree franque, Paris 1969, 120 sqq.

17 V. *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 92 sqq.

Пре 1265.

РЕКА ИСТАР ПРОТИЧЕ КРОЗ ЗЕМЉЕ ХРВАТА И СРБА

Холобол хвали Једрене и њешву околину, ipag у коме је Герман III био мишроиолиш неиосредно иред свој избор за иашријарха.

А код њих [становника Једрена] има много рибе коју хране реке у суседству и свеже речно прасе које бурни Истар, извирући из Алпенинских брда, цротичући кроз Галију и земље Хрвата, Трибала и Миза (την Χορβατών και Τριβαλλών και Μυσών) и изливајући своје токове у Понтијско море, рађа више него било која река.[17a]

(Treu I, p. 3, 21—26)

/272—/276.

МИХАИЛО VIII ДРЖИ СРБЕ У ПОСЛУШНОСТИ

Суседна варварска илемена својом вољом се обраћају цару, ирихвашају њешв блашшворни ушицај и моле ία за neloeo богашо милосрђе.

Ако на други пут (εις τρίβον) Трибал (ό Τρφαλός)!» покушава да скрене, ти га преплашиш својим штапом и он постаје плашљив јер је често искусио тежину твоје непобедиве руке.[19]

(Previde, p. 38, 4—6)

17a Патријарх Герман III био је митрополит у Једрену од око 1250 до 1265. године — v. *V. Laurent.* La liste episcopale du Synodicon de la metropole d'Adrianople, EO 38 (1939) 22; *C. Asdracha,* Les Rhodopes dans la deuxieme moitić du XHI[e] siecle: prosopographie, REB 31 (1973) 293—294; *Fauler,* Chronologie II, 164—169; *Trapp,* Prosop. Lexikon, 17091.

Ток Дунава се овде, као што се често догађало, повезује са током Саве, па чак изгледа и са реком По.

Коју дунавску рибу треба подразумевати под речним прасетом тешко је рећи. Овај назив је можда литерарна позајмица јер је код Страбона (17. 2.4) и неких других античких аутора χοίρος назив за једну врсту рибе у Нилу.

!8 Игра речима, нарочито када су имена у питању, била је омиљена стилска фигура византијских ретора.

19 С обзиром да је овај говор Холобол саставио негде између 1272. и 1273. г. српско „скретање с пута" у односу на Византију могло би се односити на погоршање међусобних односа после неуспелих преговора о склапању брака између Милутина, сина српског краља Уроша и ћерке византијског цара, Ане — в. превод вести Историје Георгија Пахимера бр. 9. V. et *Fauler,* Projet 239—249. Незадовољни Урош I пришао је табору великог непријатеља Византије Карлу Анжујском — в. *Јиречек,* Историја I, 184; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 232; Историја српског народа I, 353 сл. (С. *ЋирковиК).* У време настанка овог говора пада и повеља Михаила VIII којом је византијски цар негирао српској цркви право на аутокефалност — v. *Döleer,* Regesten, № 1989 a.

Око 1284?™

СРБИ ПРЕТЕ ДРЖАВИ АНДРОНИКА II

Са четири стране васељене заввгјаху на твоје царство, царе, четири звери које угледа Данило.[21] Персијанац као рис,[22] Итал као лав,[23] медвед из пећине је Трибал,[24] а скитска племена[25] су

20 о времену настанка ове песме, са чиме је тесно повезано и датирање догађаја на које се у њој алудира, постоје разна мишљеаа у науци. Хајзенберг (о. с. 124—125) датира ову песму тек после 1295 — године у којој је, како се раније сматрало, био крунисан Михаило IX за савладара, а „дете порфире" (AG V, p. 182,29) сматрају да је био Михаилов најстарији полубрат Јован (cf. et *Treu,* BZ 5, 1896, 547 n. 1). Недавно је проф. *Ф. Баришић* заступао мишљење да је настанак ове песме везан за прве године владавине цара Андроника II истичући да је Андроников син Михаило проглашен за цара још за владе свог деде Михаила VIII 1281. г. и сматрајући да под „дететом порфире" треба подразумевати брата Андроника II порфирородног Константина *(Баришић,* Константин 44 сл.).

Чини нам се да је песма могла настати и почетком владе Андроника II (с обзиром да је већ од 1281. Михаило био василевс) али и каснијих година XIII века с обзиром да се Холобол у изворима јавља све до 1299. године. „Дете порфире" би после 1296, године могао бити и Михаилов син Андроник (III) рођен 25. марта 1296. г. — *Schreiner,* Kleinchroniken I 76,11 215 sq. —Chron. 8/11a.

[21] Књига пророка Данила 7, 4—8.

[22] Акција коју је Михаилр VIII крајем своје владавине предузео да осигура положај у Малој Азији и у којој је учествовао и престолонаследник, будући Андроник II, била је кратког даха. Турци се почетком осамдесетих година шире по малоазијској обали. Тако је између осталих пао 1284. године и новообновљени град Трал. Цареви успеси на које алудира Холобол могли би бити сасвим ефемерни или готово непостојећи *(P. Wittek,* Das Fürstentum Mentesche, Istambul 1934,26 sqq.; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 14 sq.; *Laiou,* Andronicus II, 24 sq.). Друга могућност је, уколико је песма настала после 1296. године, да се алузија односи на успехе Алексија Филантропина против Турака 1295 *(Ahrweiler,* o. c. 374 sq.; *Laiou,* Andronicus II, 80 sq).

23 Алузија на Латине може се односити на агресивну политику коју је Андроник II водио током првих седам година своје владе *(Laiou,* Andronicus II, 39; *Ducellier,* o. c. 260 sq.). Што се тиче каснијег датирања, 1296. се раскида примирје са Ахајском кнежевином и Византија наставља да шири своје поседе у Мореји. У то време је Византија умешана у венецијанско - ђеновљански рат а и ангажована у сузбијању амбиција Филипа Тарентског *(Zakythinos,* Despotat, 65 sq.; *Bon,* o. c., 169; *Laiou,* Andronicus II, 101, sq.; *Ducellier,* o. c. 326 sqq.).

24 На самом почетку своје владе у рано пролеће 1283. г. Андроник II је као одговор на Милутиново заузимање Скопља и продирање дубоко на византијску територију 1282. г., послао војску против Србије чији је циљ био углавном пљачкашки. До 1284. г. Милутин је још два пута водио успешне походе на југ да би се прилике до каснијих деведесетих година између Србије и Византије донекле смириле. В. Историја српског народа I, 440 сл. *(Љ. МаксимовиК).*

Уколико се спомен трибалског „медведа из пећине" односи на касније време онда ће то свакако бити у питању поход Михаила Главе 1297. којим је требало да се стане на пут српским упадима под вођством пребега Котанице. Овај Главин поход, мада у суштини неуспешан, византијски ретори су веома величали и славили. В. превод вести Историје Пахимера бр. 12 и 13.

[25] Татари (скитска аждаја) су 1284, пошто су опасно угрожавали Македонију и Тракију, претрпели на Марици катастрофалан пораз *(Laiou,* Andronicus II, 37). Међутим, ова алузија на Татаре може бити везана и за њихов продор 1297. године *(Златарски,* Историл, III, 604).

налик на многоглаву четврту звер. Али ти, богомдани велг славни владаоче одухотворена слико најцарски е душе жиш поел" ставо срца ДОСТОЈНОГ Бога, стојиш као храст непом™ пред нале" тима ветрова, као стена усправна пред нападдма таласаТа царем Михаилом, наследником Царства.26

(Boissonade, AG V, p. 181—182, 1—12)

[26] В. горе напомену 20.

МИХАИЛО VIII ПАЛЕОЛОГ

Такозвана Аутобиографија оснивача династије Палеолога и првог владара обновљеног Царства Михаила VIII представља у ствари део типика манастира Св. Димитрија у Цариграду састављеног готово пред крај царева живота (између 31. марта 1282, кад је дошло до Сицилијанског вечерња о чему има у овом спису помена, и 11. децембра исте године кад је Михаило VIII у једном трачком селу изненада умро). Прве главе (I—XII) посвећене животном путу самог цара чине једну заокружену целину. У овој апологији цар — узурпатор настоји да своју личну каријеру прикаже као последицу божанске промисли. За раније године Михаиловог живота може се упоредити и типик за манастир Св. Михаила код Халкидона. ι

Употребљено издање: Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua, ed. *H. Gregoire,* Byzantion 29/30 (1959—60) 447—476.

ПреВоди: Руски превод се налази у старом издању Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua opusculum necnon regulae quam ipse monasterio S. Demetrii praescripsit fragmentum, *ed. J. Troickij,* Христианское Чтение, 1885, II 529—579. Француски преводи су у *C. Chapman,* Michel Paleologue, restaurateur de l'Empire byzantin (1261—1288), Paris 1926, 167 sqq. и у издању Грегоара.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 318, 13; *Dölger,* Reg. N. 2061; *Moravcsik* I 435—436; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus; *Hunger,* Profane Literatur I 167.

1281-2.

ПОБЕДЕ МИХАИЛА VIII НАД СРБИМА

Набрајајући своје сиољноиолишичке усиехе цар на крају сиомиње своју иобеду над Карлом Анжујским и lоеори о својој улози у Сицилијанском вечерњу.[2]

[1] *А. Дмитриевскш,* Описание литургических рукописеи I, Киев 1895,769—-794.

[2] *St. Runciman,* The Sicilian Vespers, Cambridge 1958, 219 sqq.; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 364 sqq.

Кад бих набрајао и друге победе које смо после споменутих извојевали у европској Мизији[3] над Бугарима[4] и Трибалима,[5] у Азији над Персијанцима,[6] а и над једнима и над другима више пута, обим говора би постао превелик за садашњи његов ток.

(Gregoire, p. 461)

3 Европска Мизија, у ствари римска провинција Мезија на Балканском полуострву, обухватала је отприлике територију на којој су се налазиле средњовековне Бугарска и делимично Српска држава.

4 Током своје владавине Михаило VIII је у више наврата долазио у сукоб са суседним Бугарима. Одмах после заузимања Цариграда Византинци су 1262. заузели Анхијал и Месемврију. На подстицај своје жене, која је била сестра свргнутог и ослепљеног легитимног византијског цара Јована IV Ласкариса, бугарски цар Константин Тих је често иступао против Византије. Крајем шездесетих година повезао се са византијским противником Карлом Анжујским. После смрти његове жене 1270. године дошло је до попуштања затегнутости па чак и до брака са сестричином Михаила VIII. Међутим, већ 1272. рат се опет распламсао због територија које је византијски цар обећао као мираз. 1279, Михаило VIII је успео да искористи немире у Бугарској и доведе на престо свог човека Ивана Асена 111 док га није 1280. Георгије Тертер чаменио и одмах се затим повезао са Анжујцима и Јованом I Тесалијским *(Златарски,* Историн) 111, 503 сл., 523 сл., 564 сл.; *Осшрошрски,* Историја Византије 424, 426, 428 сл., 434; *Geanakoplos,* Michael Palaeologus 181,216,232,274,363).

5 Вишеструке победе над Србима о којима Михаило VIII говори односе се на промењивост византијско - српских односа током његове владавине.

До нарочито затегнутих односа дошло је пошто је пропао покушај брака краљевића Милутина и византијске принцезе Ане и пошто је Урош I пришао Карлу Анжујском — в. превод вести Георгија Пахимера бр. 9.

Међутим, на овом месту биће да Михаило у првом реду мисли на продор Византинаца све до Липљана под вођством царевог другог сина Константина Порфирогенита 1280. г. — в. превод вести Г. Пахимера бр. 10. Cf. *Mavromatis,* Fondation31, n. 74; Историја српског народа1437 *(Љ. Максимовић); Баришић,* Константин46.

Уколико би смо се држали доследно редоследа излагања Михаиловог текста, византијска победа о којој је овде реч догодила се непосредно после Сицилијанског вечерња 31. марта 1282. године. Међутим, треба имати на уму да у овакво уопштеним излагањима редослед причања не прати увек строго хронологију догађаја, поготово што овде Михаило VIII изричито спомиње више победа. Тешко би било замислити да се нешто значајно догодило у односима Византије са Бугарима, Србима и Турцима за свега неколико месеци који деле Сицилијанско вечерње од тренутка када је цар састављао типик манастира Св. Димитрија, кад знамо да је он умро већ 11. децембра исте године у Тракији.

6 Преношењем престонице из Никеје у Цариград 1261. године брига за границу у Малој Азијк дошла је у други план. Михаило VIII се углавном задовољавао да подржавајући Монголе кана Хулагуа зауставља надирање Турака на запад *(Осшрогорски,* Историја Византије 429 сл.). Последњих година своје владе својим личним присуством и присуством престолонаследника Андроника Михаило VIII је настојао да ситуацију на истоку среди, ободри становништво и заустави колико је могуће напредовање Турака *(P. Wittek,* Das Fürstentum Mentesche, Istambul 1934, 26; *Lemerle,* Emirat d'Aydin 14; *Laiou,* Andronicus II, 24 sq.; *G. Arnakis,* Byzantium's Anatolian Provinces during the reign of Michael Palaeologus, Actes du XII[6] congres international d'etudes byzantines II, Ohrid 1961 —Belgrad 1964, 37—44.

ГРИГОРИЈЕ (ГЕОРГИЈЕ) КИПАРСКИ

Георгије је рођен око 1241. године на Кипру који је био у власти породице Лузињан.[1] Жељан хеленског образовања бежи са Кипра и преко Палестине и Никеје стиже у ослобођени Цариград и постаје ученик Георгија Акрополита (1266). Касније, он сам постаје предавач и учитељ нове генерације образованих Византинаца међу којима су таква имена као што су Теодор Музалон и Нићифор Хумн.[2] У то време добија и звање протапостоларија.[3] Подржава цареву унионистичку политику све док са доласком новог цара Андроника II противници Уније нису победили. Тада мења своје мишљење и свој став, саставља енкомион новом цару (као што је то био учинио и претходном)[4] и као истакнути поборник православља бива замонашен и изабран за патријарха Григорија III 1283. године. Пошто није успео да задовољи ни једну од супротних струја у црквеним превирањима, био је принуђен да се 1289. сам повуче са патријаршијског престола. Следеће године је и умро.

Као професор и као стваралац Григорије је био присталица традиционалног у књижевности, инсистирао је на сталном враћању античким узорима у погледу језика, стила и избора цитата. Његова Аутобиографија представља јединствен и добро познат извор за образовање и школство тога времена.[5] Поред поменутих енкомиона, који представљају школске примере реторике, саставио је читав низ стилских вежби, дидактичке приче, пословице, затим хагиографске списе и хомилије. Григорије је такође постао чувен и по стилу своје обимне кореспонденције.

Употребљено издање: Gregorii Cypr. Ἐπιστολαί καΐ μύθοι, ed. *S. Eustratiades,* Alexandria 1910, ep. 131, p. 108—114.

1 *Trapp,* Prosop. Lexikon, 4590.

2 *F.Fuchs,* Die Höheren Schulen von Kpel im Mittelalter, Stuttgart 1926-Amsterdam 1964, 54 sq.; *C. Constantinid.es,* Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries, Nicosia 1982, 33 sqq.

3 *Darrouzes,* ΟΦΦΙΚΙΑ, Paris 1970, 134, 263, 288, 289, 292.

4 *Н. Радошевић,* Похвална слова цару Андронику II Палеологу, ЗРВИ 21 (1982) 65 н. 9. Cf. et *Verpeaux,* Chumnos 29 sq.

5 *G. Misch,* Die Schriftsteller-Autobiographie und Bildungsgeschichte eines Patriarchen von Konstantinopel aus dem XIII. Jahrhundert. Eine Studie zum byz. Humanismus, Ztschr. f. Gesch. d. Erziehung u. d. Unterr. NF 21 (1931) 1—16; *W. Lameere,* La tradition manuscrite de la correspondance de Gregoire de Chypre, patriarche de Constantinople (1283—1289), Bruxelles — Roma 1937,173—191; *G. Misch,* Geschichte der Autobiographie III 2, Frankf. 1962, 890—903.

В а ж н и ј а   л и т е р а т у р а: *Krumbacher,* Geschichte, 476—478; *W. Lameere,* La tradition manuscrite de la Correspondance de Gregoire de Chypre, Bruxelles — Rome 1937; *Moravcsik, l* 292; *Beck,* Kirche 685 sq.; Les regestes des actes du Patriarcat de Cstple, Vol. I, Fase. IV, ed. *V. Laurent,* Paris 1971, N. 1480, p. 269—271; *Ферјанчић,* Тесалија 102; *G. Fatouros,* Textkritische Beobachtungen /u den Briefen des Gregorios Kyprios, RSBN 12—13 (1975—6) 109—116; *Hunger,* Profane Literatur I 197—233; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 4590.

1283—1284.,

ЈОВАН АНЂЕО ВОДИ ПРЕГОВОРЕ КРИШОМ СА СРПСКИМ КРАЈLЕМ МИЛУТИНОМ

Пашријарх Гршорије ирекорева Јована ^Анђела, владара Тесалије, шшо је наиао на земље сеоі браша десиоша Нићифора и шшо је иректио заклешве даше визаншијском цару.[6]

А архонт пак Србије (ό Σερβίας ἄρχων) који је наш непријатељ и један од оних који су сасвим заслужили и да буду омрзнути и да им се наноси Штета, налази се међу твојим највећим пријатељима.[7] Шаље ти посланство а прима такође твоје посланике и прихвата преговоре покренуте против Ромеја, писма и уговоре о брачном сродсту (και τους την γαμικήν συγγένειαν συγκροτοΰντας λόγους)[8] И друге сличне планове који с једне стране показују тајно непријатељство и заверу против цара, а уз то и кршење поменутих заклетви,[9] а ča друге стране предлажу споразум и ратни савез са варварином.

[6] Односи између Јована I Анђела тесалијског и његовог полубрата Нићифора I епирског били су углавном затегнути, поготову кад се Епир, после доласка Андроника II на власт, окренуо цариградској влади са чијом су политиком амбициозни планови тесалијског господара долазили непрестано у сукоб. Непосредан повод отвореног непријатељства о коме је овде реч био је у томе што је Нићифор на превару предао Византинцима Јовановог сина Михаила (1284. г.) на што је Јован I Анђео напао Арту *{Ферјанчић,* Тесалија 123; *Nicole,* Despotate II, 31 sq.).

[7] Антицариградска политика тесалијске државе логично је приближила Јована I Анђела суседним државама Византије које су тежиле за ширењем на рачун ромејске царевине. Тако је дошло и до зближавања са Србијом, највероватније у оквиру грандиозних освајачких планова Карла Анжујског крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XIII века *(Ферјанчић,* Тесалија, 102).

[8] Григоријево спомињање брачног уговора Јована I Анђела са архонтом Србије — Милутином залази у компликовани проблем редоследа, хронологије и броја бракова српског краља. Састављач регеста патријаршијских аката В. Лоран датираојеово писмо патријарха Григорија III око 1285. године *(Laurent,* № 1480). С обзиром да поуздано знамо на основу дубровачких аката да је већ августа 1284. године Милутинова жена била Ана ћерка Георгија I Тертера, која је живела на српском двору све до Милутиновог склапања брака са визаитијском принцезом Симонидом 1299. г., можемо сматрати да је ово патријархово писмо настало између краја марта 1283. г. када је Григорије III постао патријарх и августа 1284. године. Такође знамо, на основу венецијанских докумената да је Јован I Анђео напао Арту пре августа 1284. г. *(Nicol,* Despotate II, 32, 68). В. преводе вести Г. Пахимера бр. 13 н. 80, 81, напомену 109 уз превод Посланичког слова Теодора Метохита и превод вести Н. Григоре бр. 7).

Пашријарх иодсећа Јована Анђела да је смршан и да ће шакеим ионашањем и кршењем заклешви сшићи у иакао, а још ће и њешви иошомци шриеши збо1 ње1ово1 безакоња.

Ти се понашаш безбрижно и склапаш са непријатељем Србином (προς τον Σέρβον έχθρόν) сродничке везе[10] и војни савез да би дошло до крвопролипа. И друга слична дела чиниш која доприносе варварском комешању.[11]

(Ep. 131, p. 111—112)

Бо1 ће Ш сшурно казниши. Јован је већ бош и моћан, не сме да се још више обошиш на рачун шуг)е1 добра. Нека се боши на рачун сшраних народа, нека узима од оних који не знају за Хрисша и који вређају њешво свешо име или наиадају ромејски род, а нека не чини суирошно, нека не наиада своје. Јер, веома брзо ће ироиасши изазвавши царев тее и на крају ће ш безбожни варвари унишшиши.

[9] Непосредно пред овим одломком патријарх подсећа Јована I на заклетве које је од давнина још дао византијском цару као и на оне које је пре мање од две године потврдио. Јован I Анђео је у својој дугој политичкој каријери, чији је основни циљ био супротстављање тежњама обнове државе Палеолога, у неколико наврата формално признавао власт Цариграда. Тако је још 1259, привремено променивши табор непосредно пред пелагонијску битку, положио заклетву верности царевом брату Јовану Палеологу *(Geanakoplos,* Mich. Palaeologus 68 sq.). Приликом примања достојанства севастократора Јован је свакако положио заклетву Михаилу VIII од кога је титулу и добио око 1268. г. *(Б. Ферјанчић,* Севастократори у Византији, ЗРВИ 11, 1968, 180 сл.; *Ферјанчић,* Тесалија 103 сл.). „Недавне заклетве" положене пре мање од две године говоре о неком приближавању Јована I Анђела новом византијском цару Андронику II непосредно приликом његовог доласка на власт. Можда је тесалијски господар желео да промену на цариградском престолу искористи да би уклонио озбиљну опасност која му је претила. Знамо, наиме, да је Миханло VIII умро на походу који је предузео против Јована I.

[10] Вредно је пажае да о брачним уговорима са Милутином патријарх говори као о актуелном догађају. В. напомену 8.

[11] „Варварско комешање" може бити алузија на офанзиве које је Милутин предузимао 1282—1284. г.—Историја српског народа 1,437 *(Љ. Максимовић).*

МАНОЈЛО ФИЛ

Манојло Фил се убраја међу најпознатије песнике Византије. Рођен је у Ефесу око 1275. године, а живео је у Цариграду до своје смрти 1345. Није имао никакву функцију, али је ипак често путовао у далеке земље, једном у Русију по царском налогу. Био је у додиру са многим истакнутим личностима, углавном као молитељ и панегиричар. Једном приликом је дошао у сукоб са влашћу и допао је затвора.

Његова књижевна продукција је веома плодна. Повезан је са обојицом својих чувених претходника у области византијске поезије. На Георгија Писиду се у својим дидактичким песмама посвећеним природословљу угледао, а са Теодором Продромом га повезује манир „просјака — песника". Обојица су многе стихове саставили да би се потужили на скученост својих материјалних могућности и да би од неког моћника нешто за себе измолили — боцу вина, храну за коња, огрев. Најрадије је писао у византијском дванаестерцу. Поред споменутих дидактичких песама писао је кратке стихове за црквене празнике, екфрасисе — описе уметничких предмета, али и један опис слона, дијалошке поеме као што је она у којој о великом доместику Јовану Кантакузину разговарају песник и персонификовани Ум, и читав низ пригодних песама у којима је уздизао великаше овог света подсећајући их тиме на себе.

Употребљена издања: Manuelis Philae Carmina, ed. *E. Miller,* I—II, Paris 1857; *М. Гедеон,* Μανουήλ του Φίλη ιστορικά ποιήματα, Ἐκκλ. Ἀλήθεια 3 (1882—3) 215—20; 244—50; 652—9; Manuelis Philae Carmina inedita, ed. *A. Martini,* Neapoli 1900.

ПреВод: На бугарски је преведена песма посвећена војсковођи Михаилу Глави Тарханиоту — Извори за бглгарска историнм XXII, ГРЪЦКИ извори за бглгарска историш X, БАН, Софвга 1980, 136—148.

Важнија литература: *Х. Лопарев,* Византиискии позт Мануил Фил к истории Болгарии в XIII—XIV веке, С-Пб. 1891; *Krumbacher,* Geschichte 774—780; *К. Јиречек,* Хришћански елементи у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник К. Јиречека, I 512 сл.; *П. Петров,* БЪЛГ.-ВИЗ. отношешш през втората пол. на XIII в., Изв. на Инст. за БЪЛГ. ист. VI (1956) 545—576; *Г. Теохаридис,* Μιχαήλ Δούκας Γλαβας Ταρχανιώτης, Επιστημονική έπετηρις Φιλοσοφικής σχολής Θεσσαλονίκης 7 (1957) 182—206; *Moravcsik,* I 416; *Laiou,* Andronicus II, 352—3; *Hunger,* Profane Literatur II, passim.

7297?!

МИХАИЛО ГЛАВА **ТАРХАНИОТ ПОБЕЂУЈЕ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРЕБЕГА У СРБИЈУ КОТАНИЦУ**

Песник оиисује рашовања и усиехе Михаила Главе у борби са БуШрима,[2] *Анжујцима у Албанији* и шесалијским госиодарима.*[4]

ι Филова песма посвећена војсковођи Михаилу Глави Тарханиоту крцата топографским и историјским подацима поставља вишесложне проблеме научницима. С једне стране се јавља питање хронологије небројених победа Филовог јунака широм Балканског полуострва од Варне до Драча, а ča друге питање до ког степена се може веровати овим Филовим стиховима у којима се нижу грчком уху необични топоними као називи егзотичних животиња у некој дидактичкој природњачкој песми. Крајем прошлог века је Х. Лопарев (н. д.) сматрао да песма није састављена по хронолошком већ по географском принципу тако да се једна за другим наводе места заузета у различитим експедицијама и у различитим епохама. Насупрот руском научнику, *В. Златарски* (Историл III, 602—607) сматра да је распоред причања у песми хронолошки и да се протеже од византијских сукоба почетком шездесетих година са бугарским царем Константином Тихом до похода Михаила IX у Бугарску почетком XIV века. *П. Петров,* БЪлгаро-византиИските отношенил през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануил Фил „За военните подвизи на известниа чутовен протостратор", Известил на Института за бт>лгарска историл 6 (1956) 545—572, прихвата хронолошки пршпдш Златарсжог са извесним изменама и приступа веома критички веродостојности података Филове песме.

Доста пометње је у науци настало због бркања протостратора Михаила Главе Тарханиота са протовестијаром Михаилом Тарханиотом, који је такође био познати војсковођа, јунак византијске победе код Берата 1281. и који је умро 1283/4. године у походу на Тесалију. Cf. *V. Laurent,* Kyra Martha. Essai de topographie et de prosopographie byzantine, EO 38 (1939) 296 sq.; *Теохаридис,* н. д.; *Guilland,* Recherches, I, 224, 244—6; *Polemis,* Doukai 121; *Laiou,* Andronicus 11,81 n. 98, 94 et n. 27; *C. Asdracha,* Les Rhodopes dans la deuxieme moitić du XIII[e] siecle: prosopographie, REB 31 (1973) 287—288.

О ктиторској делатности Михаила Главе в. — *H. Belting, C. Mango, D. Mouriki,* The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul, Dumbarton Oaks Studies XVI, Washington D. C., 1978, 11—13.

[2] Више од пола песме је посвећено византијско-бугарским сукобима у време Константина Тиха (1257—1277) и узурпатора Ивајла (1277—1279) — в. *Златарски,* Историл III, 504—510, 560—568; *П. Петров,к.д.* На крају песме биће опет говора о Бугарима уз изричит спомен Георгија Тертера (1280—1292) и Смилца (1292—1298). За поход који је Михаило IX предузео заједно са Михаилом Главом Тарханиотом 1304. г. против Бугара најчешће се везују последњи стихови Филове песме *(Б. Цветкова,* БЪлгаровизантиИските отношешш през царуването на Теодор Светослав, Известил на семинарите при историко-филологическиИ факултет на Университета Климент Охридски, Софил III, 1948, 13—14; *Б. Ферјанчић,* Михаило IX Палеолог, Зборник Филозофског факултета XII—1, Београд 1974, 342) док Лопарев (н. д.) и на почетку првог одломка види алузије на овај догађај.

[3] О византијском освајању градова у Албанији током прве деценије владе Андроника II које Фил приписује успепшом деловању Михаила Главе в. *Јиречек,* Историја I, 188 и 193; *P. J. Alexander,* A Chrysobull of the Emperor Andronicus II, Byz. 15 (1940—1941) 195 sqq.; *D. Nicol,* The relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros, Byz. Forschungen 4 (1972) 191 n. 54; *Ducellier,* Albanie 261; *Nicol,* Despotatell, 27 sq., 38 sqq.

* Чини се да је тек Никол (Despotate II 39) правилно протумачио севастократора Теодора и његове Влахе као тесалијског господара Теодора Анђела који је заједно са својим братом Константином владао Тесалијом после смрти њиховог оца Јована I (1289). Александар (о. с. 207) је Филовог севастократора идентификовао са

А тад је испузала душманска змија из јаме мрачног запада, Котаница (Κοτεανίτζης)[5] који бесни на благородног човека. Његово је шиштање, увијање и дрскост уништио, изгазивши га и утрвши у земљу као прах. Освојивши Овче поље Морозвижда (Εὐτζάπολιν

Јованом I Анђелом за кога каже да се у неким другим изворима назива Теодор. Никол износи као претпоставку могућност да је Глава победио севастократора пролазећи кроз Тесалију у свом походу на Епир 1292. г. о чему говори Морејска хроника. На епирске господаре Ану и Нићифора би, по Николу, могла да се односи алузија на жену царског рода, њено малолетно дете и покореног мужа.

[5] Што се тиче градова у Македонији које је према Филу Михаило Глава преотео од „змије из пећине" Котанице и ту се поставља питање датирања и гштање веродостојности. Ови стихови су се углавном везивали за почетак осамдесетих година *(Лопарев,* н. д. 38; *Јиречек,* Историја I, 188; *Златарски,* Историл III, 603; *Петров,* н. д. 546). Међутим, Александер сматра да се сукоб Главе и Котанице могао односити и на 1298. г. (1. с. 207). Такође и С. Манго (о. с. 11—13), који је ревидирао досадашње закључке о животном путу Михаила Главе, дозвољава као једну од могућности да се ови стихови односе на 1297. г. О Котаници в. н. 64 уз превод вести бр. 10 Георгија Пахимера, н. 41 уз превод Посланичког слова Теодора Метохита и *Trapp,* Prosop. Lexicon N. 13317.

С обзиром на временску удал>еност, јер ако је веровати наслову песме, Михаило Глава је покојни у тренутку њеног састављања (умро око 1310), као и с обзиром на захтеве реторичких текстова који никад нису ишли за тачним преношењем реалности, чини се да са извесном опрезношћу треба прихватити вест о Главином заузимању Скопља и осталих споменутих места у Македонији у било ком периоду његове каријере.

Да погледамо сада где би могли да се сместе хронолошки Филови стихови у оквиру познатих историјских догађаја.

Знамо да је крајем Драгутинове владе византијски пребег Котаница четовао на византијско-српској граници и да је успео да продре чак до Сера. 1280. године заробио га је син Михаила VIII, Константин Порфирогенит приликом свог успешног продора у Србију све до Липљана — в. н. 62 уз Пахимерову вест бр. 10. Последње године владе Михаила VIII, 1282 нови српски краљ Милутин заузима Скопље, Горњи и Доњи Полог, Овче поље, Злетово и Пијанец *(L. Mavromatis,* La prise de Skopje par les Serbes: date et signification, Travaux et Memoires 5,1973, 329—334 ово Милутиново освајање без чвршћих аргумената помера у деведесете године XIII в.). Како је смрт спречила Михаила VIII од намераваног противнапада на Србију, Андроник II већ у пролеће 1283. шаље војску под вођством Михаила Главе — Г. Пахимер вест бр. 11 и Н. Григора вест бр. 5. Овај поход шаролике, углавном најамничке татарске војске чији је циљ био претежно пљачка, завршава се неуспехом. Милутин, у заједници са братом Драгутином, одговара Византинцима продором чак до Христопоља на Егејској обали (1283 /1284). Повукавши заморену војску српски краљ поново креће У поход и овог пута заузима Пореч, Кичево и Дебар и границу помера на линију Струмица — Просек — Прилеп. У међувремену, не зна се тачно када, Котаница побегавпш из манастира у Бруси враћа се на македонску границу, даље угрожава Византинце и долази у непрестане сукобе са тадашњим намесником Солуна Михаилом Главом Тарханиотом — Пахимер, вести 12—13. Глава је 1297. повео офанзиву већих размера која се завршила неуспехом и коначно довела до мировних преговора и склапања брака краља Милутина са Симонидом. 1299. г. Милутину су као мираз биле признате земље северно од линије Охрид — Прилеп — Штип, а Котаница је враћен Византинцима на изричит њихов захтев. В. Историја српског народа 1437 сл. *(Љ. МаксимовиК).*

Поход против Срба још за живота Михаила VIII, који се завршио заробљававањем Котанице, предводио је царев син Константин Порфирогенит. Уколико је Глава учествовао у њему, није њиме руководио. Такође, у то време, колико нам је познато, Византив1П1 нису морали да освајају споменуте крајеве који су и иначе били У њиховим рукама. Неуспели византијски поход 1283. био је под вођством Главиним. Уколико претпоставимо да је Котаница у то време био већ побегао из заробљеништва,

Мороβίσδου)[6] и Скопље (Σκόπια)[6a] и Славиште (Σθ-λάβιτζαν)[7] срчаношћу, Пијанец (Πίαντζον)[8] и крај око Строма (περί τον Στρόμον)[9] И богат крај око Струмице (τον περί Στρούμμιτζαν άφθονον τόπον),[10] заузима главна места у земљи туђина, ослонац (πτέρνη) који они веома чувају. Победничка награда је Дебар (ή Δεϋρις)[11] који се поноси нарочитом лепотом околине.

Глава је тада могао од њега да одузме привремено Скопље и крајеве око Брегалнице који су били изгубљени пре мање од годину дана. Што се тиче Дебра, он је тек 1284. дошао у српске руке. Чини се да је већа могућност за византијско заузимање Скопља и других крајева Македоније после Милутиновог освајања 1284, у време ближе последњој деценији XIII в. када је Котаница већ сигурно био у Македонији и када је Михаило Глава као заповедник Запада покушавао дуже времена да стане ширењу Србије на пут. На жалост, немамо извора који би могли потврдити податке Манојла Фила и нешто ближе рећи о томе када су и колико дуго Византинци држали Скопље и поменуте области. Можда би о овом привременом држању Скопља говорио помен Андроника II као ктитора Св. Горга у Скопљу у повељи краља Милутина томе манастиру 1299—1300. г. *(М. Грујић,* Три хиландарске повеље, Зборник за историју јужне Србије и суседних области 1, Скопље 1936, 6), а не како то Мавроматис сматра (о. с. et Fondation 35, n. 86), о каснијем датуму Милутиновог освајања Скопља.

Не би требало пренебрегнути ни чињеницу да Манојло Фил уопште не спомиње српског краља као противника византијског војсковође, већ говори само о Котаници „змији из пећине". То би могло евентуално ићи у прилог неком мање више самосталном ратовању византијског феудалца који је чувао своје поседе на византијско-српској граници (в. *Ласкарис,* Принцезе 61; уп. н. 41 уз превод Посланице Теодора Метохита), одметнуо се од централне владе и ширио се на њен рачун делимично сам, делимично у сарадњи са српским краљем.

[6] Овче поље је једна од области коју је 1282. Милутин освојио. В. *Лопарев,* н. д. 37, н. 4 и 5; *К. Јиречек,* Хришћански елементи у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 518; *Т. Томоски,* Овче Поље во средниот век, Годишен зборник ФФ на Универзитот — Скопје 4,30 (1978) 243—258. Како је у Филовој песми речено, Овче поље би припадало Морозвижду. Епископија Морозвижда у Брегалничкој области, позната већ почетком XI века, потпуно је запустела док није у време Душаново спојена са Злетовском епископијом. *Јиречек,* н. д. 506, 518; *С. Новаковић,* Охридска архиепископија на почетку XI века, Глас СКА LXXVI (1908) 23—28; Извори за ОЂЛГ. ист. XXII, 147 н. 78; *М. Јанковић,* Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку, Београд 1985, 14, 30, 36, 60, 64, 125.

[6a] 1282. Милутин је освојио Скопље. В. *Новаковић,* н. д. 46 сл.; *Т. Томоски,* Скопје од XI до XIV век, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 57—74; *Јанковић,* н. д. 35, 43—4 и даље. О померању хронологије Милутиновог заузимања Скопља које је предложио Мавроматис в. горе н. 5.

[7] Област Славиште је у XI веку припадала епископији Морозвижд. У Милутиново време, пошто је 1282. освојена, подељена је између Призренске и Лесновске епископије. В. *Лопарев,* н. д. 37 н. 7; *Јиречек,* н. д. 518; *Новаковић,* н. д. 26; Извори за бЂлг. ист. XXII, 147 н. 79; *Јанковић,* н. д. 30, 60, 68.

[8] Пијанец, област у извору Брегалнице, која је у XI веку припадала епископији Морозвижд, Милутин је освојио 1282. г. *Лопарев,* н. д. 38 н. 1; *Јиречек,* н. д. 518; *Новаковић,* н. д. 27; Извори за ОЂЛГ. ист. ХХП, 147 н. 80; *Јанковић,* н. д. 47, 126, 198.

[9] До сада неидентификован локалитет Стром могао би бити према сугестији колегинице М. Јанковић можда Строиманце западно од Злетова.

[10] О епископији Струмице за коју знамо већ од XI века в. *Јанковић,* н. д. 46, 61, 68, 81. Занимљиво је да је Манојло Фил посветио неколико стихова необичном осмоугаоном столу који је епископ Струмице дао да се направи (ed. *Martini,* 86—87).

11 О Дебру в. н. 10 уз превод Георгија Пахимера и н. 29 уз превод Историје Нићифора Григоре.

*Зашим Фил їовори о шоме какó је Глава унишшио мисшериозно1 Мавра,[12] о иобедама њешвим над Георщјем Тершером, над Лаханом, о освајању Варне, Преслава и gpyiих бушрских iрagoea.^*

(Miller П, р. 253—254, 301—319)

Око 1297?

ПОБЕДЕ МИХАИЛА ГЛАВЕ НАД СРБИМА И ТАТАРИМА

Молећи за услугу иесник уздиже војсковођу Михаила Главу Тарханиоша.

Треба да победиш са саосећањем мојој недаћи као што си раније побеђивао Трибале које си потпуно уништио (καθεῖλες εις τέλος)[14] и Ските[15], оне вукове на западу. Немој ме мимоићи, мене свог слугу, обновитељу, мили протостраторе, потоку злата, богомдана благодати!

(Miller П, р. 413—414, 15—20)

После 1307.

ВИЗАНТИЈСКА ПРИНЦЕЗА СИМОНИДА ЈЕ УДАТА ЗА СРПСКОГ КРАЉА А ЊЕН БРАТ ДИМИТРИЈЕ ЈЕ ОДРЕЂЕН ЗА ЊЕГОВОГ НАСЛЕДНИКА

Од седморо деце које је царица родила ирво, десиош Јоваnje умро.[16]

Симонида, после њега мајци најмилија одведена је као невеста краљу Трибала (τω των Τριβαλλών κράλη).[17]

12 „Σιύρφ δε *Μαϋρ^ς* έμφερής δεδειγμένος" (v. 314). Назив Мавр је различито тумачен или као топоним у Албанији (издавач Miller; Извори за ОЂЛГ. ист. XXII, 147) или као име латинског војсковође *(Лопарев,* н. д. 38). Савр, како нам се чини, није лично име већ значи „гуштер". Додуше, не треба заборавити ни локални назив „Савра" за равницу између Драча и Валоне — в. н. 14 уз превод Историје Нићифора Григоре. Такође, треба имати у виду и топониме Мавр, Маврово и Саврово (односно Исаврово) који се јављају међу поседима манастира Арханђела код Призрена и Св. Ђорђа код Скопља — в. *Новаковић,* Законски споменици 611, 688, 694; *Р. Ивановић,* Властелинство манастира Св. Арханђела код Призрена, Историјски часогшс 8 (1958) 217.

[13] Бугарима је Георгије Тертер владао од 1280—1292, а Смилец од 1292. до 1298. Поново споменути Лахана би могао можда бити тзв. Псеудо-Лахана, претендент из Мале Азије са краја XIII века *(Alexander,* о. с. 207). Градови који се на крају спева набрајају односе се на поход који је Михаило IX заједно са Главом предузео прогив Бугара 1304. г. — в. горе. н. 2.

[14] Упореди напомене уз претходну вест.

[15] Помињање Скита истовремено са Србима не може нам много помоћи у датирању с обзиром да знамо за татарске нападе и 1284. г. *(Laiou,* Andronicus II, 37) и 1297. г. *(Златарски,* Историл III, 604).

16 Деспот Јован Палеолог, најстарији син царице Ирине и Андроника II, умро је у Солуну 1307. године. В. *Ферјанчић,* Деспоти, 16, 40 сл., 92; *Laiou,* Andronicus II, 173 sq., 229 sq.

[17] В. превод вести Георгија Пахимера бр. 18, 19; превод Посланичког слова Теодора Метохита и превод весги Нићифора Григоре бр. 7.

Песник зашим набраја судбину осшале царичине деце Теодора, Теодоре, Исака.

А Димитрије помоћу божијом жив и здрав, одређен је да влада страним народом (προς έθνικήν αρχήν).[18]

(Martini, p. 16—17, 41—42, 48—49)

После смрши иоследње1 дешеша Варшоламеја, царица осшавља Цариipag и долази у Солун „бацшши круну ради своје деце".[19]

1324—1326.

ЖЕНА ПАНИПЕРСЕВАСТА ЈОВАНА ПАЛЕОЛОГА ИРИНА МОЛИ СЕ СВ. АНАСТАСИЈИ ИСЦЕЛИТЕЉКИ ЗА ЗДРАВЉЕ СВОГ ЗЕТА КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ

Ако те због Трибала далеко од Византа[20] љубав мог срца моли, ти стигавши краљу брзином без крила, краљу који је светлост мојих нада, покажи се у једном од својих чуда и ослободи га тегобних мука. Иако болест шуми у врућици, чим се приближи твој сасуд са помастима, мучење се гаси. Иако несавладива хладноћа беснећи растаче, супротставља јој ће ватра твог мучеништва. Девицу по имену Анастасија ово моли Ирина панинерсевастиса (ή πανυπερσέβαστος Ειρήνη)[21].

(Miller I, ρ. 311, 5—16)

18 О доласку сина царице Ирине Димитрија у Србију 1313/1314. г. да би се припремио за наследника Милутиновог в. превод вести Историје Нићифора Григоре бр. 9. Уп. и *Ласкарис,* Принцезе, 75; *Ферјанчић,* Деспоти 93; *Laiou,* Andronicus П, 231.

!(> Према генеаолошким подацима А. Пападопулоса (Genealogie, Nr. 58) Симонида је последње дете Ирине Монфератске и Андроника II. Код Фила је она споменута одмах иза најстаријег сина деспота Јована вероватно као најомил>еније дете и као краљица.

2" О манастиру Св. Анастасије у Цариграду *R. Janin,* La geographie ecclesiastique de l'Empire Byzantin, Paris 1953, 29 N. 4. Издавач Милер је погрешно мислио на Ирину цареву жену и на манастир истог имена у Солуну.

21 Ирина, ћерка Теодора Метохита, удала се за паниперсеваста Јована Палеолога. Као намесник Солуна Јован Палеолог је одлучио да се одвоји од цара па се обратио за помоћ српском краљу Стефану Дечанском коме је дао своју ћерку Марију за жену 1325. године. И Јован и његова жена боравили су код свога зета у Србији. Заједно са српским краљем је царев рођак пустошио византијске области све до Сера и Струме. Да би уклонио ову опасност Андроник II је крајем 1326. послао Јовану Палеологу посланство и даровао му достојанство кесара (в. превод вести бр. 16 Историје Н. Григоре и н. 35 уз превод Кантакузина). Песма која се обраћа његовој жени као паниперсевастиси настала је пре тог датума. У вези са овом болешћу краља Дечанског је вероватно новембра 1326. и марта 1327. Дубровник послао у Србију своје лекаре. Уп. *Ласкарис,* Принцезе 83—88; Историја српског народа I, 502 *(С. Ћирковић).*

1326/иочешак 1327.

КЕСАР ЈОВАН ПАЛЕОЛОГ, ТАСТ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ УМИРЕ У СРБИЈИ

Манојло Фил јадикује над смрћу Јована Палеолош, царевог рођака, зеша велико1 лошшеша Теодора Мешохиша, који је недавно од ианиирерсевасша иосшао кесар. Оиисује њешв духовни и физички изглед и хвали њешее рашне сиособносши.

Него, о несреће, лежи отишавши у крајње дубине земље[22] и не избегавши удар смрти, нанесе други удар супрузи. Са великим спојивши задовољством ћерку високог рода са много вољеним краљем Трибала (των Τρίβαλών τω πολυζήλφ κράλγ)) сам се сломи.[23]

(Martini, p. 140, 80—86)

Окусивши срећу кесара осшавио је уилакану удовицу.

6

1328.

ПРОТОВЕСТИЈАР АНДРОНИК ПАЛЕОЛОГ, ПРИСТАЛИЦА ЦАРА АНДРОНИКА II, ТРАЖИ УТОЧИШТЕ КОД КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ И ТАМО УМИРЕ

Жена ирошовесшијарова оилакујежалосну судбину сеоі суйруіа.

Кад је настао свеопшти метеж свог народа и кад је држава страдала од сукоба, ти одбеже Трибалима и Мизима.[24] О да никад ниси упознао странце! А мени, о променљиве ли судбине, олуја која се срушила из скривених облака, прождра наједампут варљиви живот. А ти који си раније био светлост мог срца, сада си мрак који, авај, једино имам, јер си умро нашавши се у туђој земљи.[25]

(Martini, p. 132, 50—133, 59)

22 „Крајња дубина земље" овде свакако значи гроб или дон>и свет умрлих. Међутим, можда овај израз у себи крије и још једно значење —*· алузију на смрт Кесара Јована у туђини.

23 Кесар Јован је умро на двору свог зета убрзо пошто се помирио са Андроником II и добио од њега достојанство кесара. Уп. напомену 21 уз претходну вест. В. и превод вести Историје Н. Григоре 16, 17 и Историје Јована Кантакузина бр. 5, као и писмо о посланству Н. Григоре.

24 У византијским реторским списима, у којима се прецизност у излагању никад није захтевала, дешава се да се Трибали (Срби) и Мизи (Бугари) повезују. Тако је, нпр., и према Димитрију Кидону (Jo. Cant. Or. II, ed. *CameHi,* BNJ 4, 1923, 79) цар Јован Кантакузин побегао Душану краљу Трибала и Пеонаца (што у овом случзју значи Бугара — v. *Moravcsik* П, S; v. Παίο ες 2).

25 О жртви грађанског рата између цара Андроника II и његовог унука протовестијару Андронику Палеологу који је, кад је аегова странка изгубила, побегао У Србију в. превод вести Н. Григоре бр. 22 и Кантакузина бр. 6, 8. Cf. *Papadopulos,* Genealogie Nr. 50; *Guilland,* Recherches, I, 225—226.

1327/1328.

ПРИСТАЛИЦЕ АНДРОНИКА II ТРАЖЕ ПОМОЋ ОД СУСЕДНИХ НАРОДА ПРОТИВ АНДРОНИКА III

Андроник III, иобедтк у грађанском рашу са својим дедом Андроником II, улази у Царшрад и ослобађа народ иореза.[26]

А они који су сваку заверу против тебе [sc. Андроника III] покренули ослањали су се на незасноване и преувеличане наде шаљући посланике Мизима[27], Трибалима[28] и Скитима[29].

(Гедеон, стр. 219)

8

1326—27?

ВЕЛИКИ ДОМЕСТИК ЈОВАН КАНТАКУЗИН БОРИ СЕ УСПЕШНО ПРОТИВ СРБА

Песник моли иерсонификацију Ума да му ирича и даље о иодвизима великог домесшика.

Авај, поново улази у нову битку, јер су Трибали напали свом силом, и он је насупрот њих многобројних. Већ у првом налету рупш фаланге налик на муњу која јури кроз ваздух, распршује савезничке гомиле (τα σφίγματα της ὁμαιχμίας) витлајући моћним копљем за подстрек.[30]

(Miller I, p. 150, 148—154)

[26] Андроник III је ушао у Цариград маја 1328. г. чиме је грађански рат између деде и унука завршен *(Laiou,* Andronicus II, 297 sq.).

[27] Бугарски цар Михаило Шишман, који се декларисао као савезник Андроника II пред сам крај грађанског рата, променио је табор очигледно само из жеље да опустоши Тракију. Његова војска је кренула на Цариград, али се повукла. Уп. *А. Бурмов,* Историл на БЪЛгарил през времето на Шишмановци (1333—1396), Избрани произведенил I, Софил 1968, 249; *Bosch,* Andronikos III, 47; *Laiou,* Andronicus II, 297. В. превод вести Н. Григоре 18 и 21 и н. 105 уз вест 23.

[28] Од времена посланства у Србију 1327. г. српски краљ је био на страни Андроника II. Cf. *Laiou,* Andronicus II, 295; Историја српског народа I 502 сл. *(С. ЋирковиК).* Помоћ Дечанског се више састојала у прихватању поражених присталица Андроника II него у већим ратним акцијама у корист старог цара. В. превод вести Н. Григоре бр. 19 и 20, Ј. Кантакузина бр. 6, 7, 8.

[29] Заједно са Бугарима на Тракију су напали и Татари наводно као нови савезници Андроника II. Cf. *Laiou,* Andronicus II, 297 n. 59.

[30] Врло је тешко одредити на који се тачно догађај из дуге каријере Јована Кантакузина као великог доместика односе ови Филови стихови. Не зна се кад је тачно Кантакузин постао велики доместик негде између 1321. и 1325. г. — *Nicol,* Kantakouzenos 36 sq. Са Србима је велики доместик Кантакузин могао доћи у директан сукоб у неколико наврата. У завршном периоду грађанског рата 1327—1328. године када је српски краљ Стефан Дечански пружао подршку Андронику II (вест Јована Кантакузина бр. 6, 7), током 1329. уочи византијско — бугарског савеза и битке код Велбужда (вест Јована Кантакузина бр. 9), као и у време офанзива које је краљ Душан предузимао против византијских територија на почетку своје владавине 1332. и 1333/4. г. (вест Ј. Кантакузина бр. 11). Уп. Историја српског народа 1,502—508 (С. *Ћирковић),* 513—514 *(Б. Ферјанчић); Nicol,* Kantakouzenos 38—42; *Laiou,* Andronicus II, 296; *Bosch,* Andronikos III, 39 sqq.; 73 sq. 89 sqq.

„Савезничка гомила" би могли бити страни најамници у српској војсци. Мање је вероватно да овде „ὁμαιχμία" означава саме Србе — савезнике Кантакузинових непријатеља у грађанском рату између два Андроника.

ТЕОДОР МЕТОХИТ

Државник, научник и књижевник Теодор Метохит писао је и поезију. Његових двадесет песама чине збирку разноврсног садржаја — од састава посвећених Христу и Богородици у којима говори о себи и о манастиру Хори, свом ктиторском подвигу, преко химни црквеним оцима, посланица пријатељима, литерарног тестамента упућеног ученику Нићифору Григори, неколико монодија, једне песме о математичкој страни филозофије, до меланхоличних стихова посвећених сопственој судбини.! Јачина његовог версификаторског талента је, на жалост, у обрнутој сразмери са дужином његових састава. Пишући у хексаметрима Метохит се користи хомерским језиком, прекрајајући га безобзирно и прилагођавајући га неуспело својој садржини. До сада су објављене само прве четири песме.[2] Прва песма која нас овде интересује носи назив Хвалоспев Богу, о себи самоме и о манастиру Хори. Хвалоспев Богу, односно Христу и Богородици, представља само формални оквир ове песме дугачке 1355 стихова. Основни њен садржај је похвала коју је Метохит себи посветио износећи по свим правилима реторике у најпогоднијем светлу догађаје и достигнућа свога живота. Опис манастира Хоре (данашње Кахрије џамије) такође улази у оквир овог животописа као његово највеће дело, уметнички драгуљ који је са својим мозаицима, живописом и богатом библиотеком представљао задужбину Метохитову.

Употребљено издање: *M. Treu,* Dichtungen des Gross--Logotheten Theodoros Metochites, Programm des Victoria Gymnasiums zu Potsdam, 1895, 1—37.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 550—554; *Ласкарис,* Принцезе 60, 61, 71; *H.-G. Beck,* Theodoros Metochites, die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München 1952; *R.-J. Loenertz,* Theodore Metochite et son pere, Archivum Fratrum Praedicatorum 23 (1953) 184—194; /. *Verpeaux,* Le cursus honorum de Theodore

[1] *R. Guilland,* Les poesies inedites de Theodore Metochite, Byzantion 3 (1926 265—302; *M. Gigante,* II ciclo delle poesie inedite de Teodoro Metochites a se stesso o sulP instabilitä della vita, Byzantinische Forschungen 2 (1967) 204—224.

[2] Две је издао М. Трој (о. с.) а две следеће /. *Ševčenko* and /. *Featherstone,* Two pcems ty Theodore Metcchites, The Greek Orthodoxe Theoicgical Review 26 (1981) 1—46.

Métochite, REB 18 (1960) 195—198; *Ševčenko,* Polemique; *Idem,* Th. Metochite, the Chora and the Intellectual Trends of his Time, in: *P. A. Underwood,* The Kariye Djami 4, Princeton 1975, 19—91; *J. Irmscher,* Autobiographien in der Byzantinischen Literatur, Studia Byzantina II, Beiträge aus der byzantinistisehen Forschung der DDR zum XIV. Internationalen Byzantinistenkongress Bukarest 1971, Berlin 1973, 3—11; *Hunger,* Profane Literatur I 165 sq.; *N. Radošević,* Some Autobiographical Elements in a Poem of Theodore Metochites, Akten des XVI. Internationaler Byzantinistenkongress Wien 1981, II/3, JOB 32/3 (1982), 101—109; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 17982.

1

1299.

ТЕОДОР МЕТОХИТ У НЕКОЛИКО НАВРАТА ПУТУЈЕ У СРБИЈУ У ВЕЗИ СА СКЛАПАЊЕМ БРАКА ИЗМЕЂУ КРАЉА МИЛУТИНА И ПРИНЦЕЗЕ СИМОНИДЕ

Оиисујући свој живош Мешохиш ирича о иочецима своје каријере у царској служби и о својим ирвим дужносшима.[3]

И да причам даље како ми је живот срећни који непрестано тече ишао напред у извршавању царевих послова. И заиста ме је затим господар, одабравши ме између многих присутних, послао у посланство са другима о којима се много старао. Драгу ћерку, невесту, одведох лично[4] владару Трибала (Τριβαλλῶν κρατέοντι) са којим се требало споразумети о многим постојећим несугласицама између оба народа (ἀμφοτέροις γένεσι) Ромеја и Трибала насталих због претходних размирица.[5] Веома много сам се намучио док се нисмо договорили о земљама, о границама, о градовима (ἀμφί τε πουλίχνίων) и о људима. Једне је требало узајамно разменити, а други да буду таоци за драгу девичанску ћерку цареву која је тамо отишла веома младог узраста. Због ње се отац плашио и била му је велика брига да не претрпи какво неочекивано зло од старца непријатеља (απ' αρ πολυείτεος ανδρός έχθ-ροϋ). Стога сам се ја трудио да се овај посао обави са што већом сигурношћу, да се не би што грешком проггустило и недолично обавило у вези са избором талаца и у вези са разменом.[6]

3 О току Метохитове каријере в. уводну белешку уз превод Посланичког слова Теодора Метохита.

4 Лично (αυτός) не треба схватити буквално. С једне стране Метохит хоће да истакне своју заслугу у довођењу преговора са српским крал>ем до успешног краја, а са друге да укаже вероватно и на своју присутност приликом саме церемоније. Малу принцезу је сам цар довео у пратњи царске породице. В. превод вести Историје Н. Григоре бр. 7.

5 О византијско-српским односима током готово две деценије владе Милутина и Андроника II и о ситуацији која је навела византијског цара на склапање мира са продорним српским краљем в. превод вести Историје Георгија Пахимера бр. 13—18 и напомене уз превод Посланичког слова Теодора Метохита.

6 О току самих преговора в. напомене уз превод Посланичког слова Метохитовог. С једне стране, преговарало ће о областима које је Милутин освојио од Византије и које је требало да му на основу брачног уговора и формално буду признате.

Заиста сам се ја прилично намучио и силно настраховао. Пет пута сам ишао тамо као посланик док обавих посао како се цару свидело и како је изгледало најбоље, што ће показати далеко будуће време.[7] И ево вође Трибала (ὁ Τριβαλῶν ἀγος). И сада ме прима к себи како је заиста одмах желео. Иако је био варварин, одмах ми је указао почасти и пре него што сам и помислио, пре него што сам их затражио заиста ми их је указао. Одредио је да будем уз њега обраћајући ми се веома љубазно и још ме љубазније позвао да учествујем у гозби са целим угледним друштвом, са онима од његових људи до којих му је веома било стало. Више ме је почаствовао од свих показујући то речима, жељама и делима. Више се старао о мени него, како се каже, о било ком другом који се икад пред њим појавио за сва времена. А уз то треба рећи да никада нико ниједног страног иноплеменог владара из туђе земље није примио боље и са више почасти него што је он примио мене туђег човека који сам дошао као посланик цара коме се раније много година овде и тамо супротстављао.[8]

И то је тако било, готово као неко чудо за оне који су посматрали. Тако сам ја обавио овај посао.

(Treu, A p. 15, 555 —p. 17, 599)

1298—1299.

РАДИ ПРЕГОВОРА СА КРАЉЕМ МИЛУТИНОМ МЕТОХИТ ЈЕ ПЕТ ПУТА ДОЛАЗИО У СРБИЈУ

После ириче о леиом иријему који је доживео код краља Милушина Мешохиш се уиусшио у екскурс о својим сшудијама из асшрономије, да се ионово враши на мисије које је извршавао у царевој служби.

С друге стране, преговарало се, и то како изгледа доста дуго и мучно, о таоцима, младим српским племићима чији би боравак у Византији гарантовао сигурност мале принцезе на српском двору, као и о „људима које је требало уздјамно разменити". У питању су свакако дотадашња Милутинова жена Ана Тертер и византијски пребег Котаница на чијем су предавању Византинци иисистирали. Под византијским Делом узајамне размене чини се да треба схватити пратњу коју је мала принцеза водила са собом у своју нову домовину, уколико нису у гштању неки српски пребези У Византију, или можда неки заробљени Милутинови људи. О томе, међутим, немамо никаквих података. В. н. 74 уз вести Пахимера 13 и вест бр. 7 Историје Н. Григоре.

7 На основу овог и још једног места у Аутобиографији знамо да је Метохит пет пута путовао у Србију и да је вероватно учествовао у преговорима са Милутином од самог почетка кад залога мира још није била мала Симонида него Андроникова сестра Евдокија. В. *Djurić,* Cadres chronologiques.

8 Као и у Посланичком слову и овде будући велики логотет и први министар Царства пун самохвалисања и сујете инсистира на изузетној почасти коју му је српски краљ указивао.

Он ме је наиме сам [se. цар] пет пута за редом, као што рекох, слао Трибалима у посланство, док није одлучио да ме не шаље више далеко из земље.[9]

(*Treu,* A p. 20, 708—710)

1303.

МЕТОХИТ ПРАТИ ЦАРИЦУ ИРИНУ У СОЛУН

А затим, нека неизбежна неопходност тера царицу, супругу славног господара, да крене у западне крајеве државе цареве, јер су прилике у Тесалији то налагале с обзиром да је тада та земља остала без господара,[10] а такође и оне код Трибала због зета њиховог архонта (ἀμφί τε κηδεστη των 8' ἀρχοντί) и због драге ћерке које је желела и чезнула да види.[11]

(*Treu, A p.* 20, 722—728)

[9] В. горе напомену 7.
[10] О Тесалији после смрти браће севастократора Константина и Теодора в. *Фeрјанчић,* Тесалија 133 сл.
[11] В. превод вести Нићифора Григоре бр. 8, 9; напомену бр. 135 уз превод вести Георгије Пахимера бр. 23.

МАКСИМ ПЛАНУД

Један од најпознатијих учених људи и просветних делатеља епохе првих Палеолога био је Максим (пре замонашења Манојло) Плануд. Рођен у Никомедији између 1250. и 1260. године, рано је прешао у Цариград, замонашио се и огромно и многоструко знање које је стекао преносио је на своје ученике у школи која је заједно са царском библиотеком била основана при манастиру Хори, а затим при манастиру Акаталипта.[1] Активно је учествовао у догматским распрама у време Лионске уније (1274) када је највероватније и научио латински тако добро да је постао један од најбољих византијских познавалаца и преводилаца латинске књижевности и теологије. Захваљујући свом знању латинског, 1296. године је учествовао у посланству које је цар Андроник II упутио у Венецију. Умро је ОКО 1310. оставивши трага на цариградско школство, на чување традиција античке књижевности, као и на повезивање грчке и западне културе.

С обзиром на његова широка интересовања и његова писана заоставштина је разноврсна и у појединим областима веома значајна. Поред Дела догматске садржине сачувани су нам, између осталог, и његови списи из области граматике, једна стилска вежба у облику похвале зими, многобројни стихови, схолије уз античке песнике и прозаисте, један спис из области математике, збирка изрека, збирка одломака античке литературе, похвално слово Михаилу IX. Од посебног су интереса његови преводи Овидија, Боетија, Августина и других латинских писаца. Нарочито је значајно његово учешће на формирању антологије грчких епиграма. Као што је и био обичај његовог времена, његова преписка представља више израз жеље за ученим и реторским обликовањем мисли него одраз одређених догађаја његовог живота.

1 V. *C. Wendel,* Planudea, BZ 40 (1940) 406—416. *C. Constantinides,* Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth Centuries, Nicosia, 66 sqq.; *W. O. Schmitt,* Lateinische Literatur in Byzanz. Die Übersetzungen des Maximos Planudes und die moderne Forschung, JOB 17 (1968) 127—147.

Употребљено издање: Maximi monachi Planudis Epistulae, ed. *M. Treu,* Breslau 1890 — Amsterdam 1960, 1—4.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 543—546; *F. Fuchs,* Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Stuttgart 1926 — Amsterdam 1964, 58 sqq.; *C. Wendel,* RE XX 2 (1950) s. v.; *Moravcsik,* l 421; *Beck,* Kirche 686 sq.; *Hunger,* Profane Literatur I—II, passim.

1299. L[2]

БОРАВАК АНДРОНИКА II У СОЛУНУ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СРБЕ

Планд жали шшо је цар одсушан из иресшонице али схваша значај Н,єїоβої боравка у Солуну.

Шаљем ти, Богом обдарени царе, дарове — захвалност, јер си се (иако желим да изведем сунце назад на среду) пренео на запад са наших источних страна, и не само што је постало могуће онима који тамо бораве[3] да обаве своје послове и радове,[4] него су се до недавно завијајући младунци зверова сакупили и у својим торовима смирили или, да тачније кажем, доживели су судбину оваца.[5] И сада вук са јагњетом пасе заједно;[6] све је то дело твоје бриге о нама и твог појављивања у оним крајевима. Знам, наиме, да би заједно са нама били запањени зрацима и других [твојих] милости. Него, уосталом, да ли ко жели да назовем именом потчињени народ (τo πρoσληφθέν έ'θνoς)? Наиме, ја не мислим да варваре треба још називати нашима пошто су много уживали у љубазности твог опхођења, на најбољи начин били поучени твојим васпитавањем и тако се вратили својој кући.

(Treu, ep. 1, p. 3, 59-73)

Планд се нада да ће цар убрзо до/ги у иресшоницу на велико њешво задовољсшво.[1]

[2] Приликом склапања брака нзмеђу српског краља Милутина и византијске принцезе Симониде Андроник II је боравио у Солуну од пролећа до новембра 1299. г. О хронологији царевог боравка в. превод вести Г. Пахимера бр. 17 и н. 114—115 уз вест бр. 20.

[3] Планд свакако мисли на Солуњане. Овом приликом је Андроник II покушао да среди односе и са грчким државама у Епиру и Тесалији, што је свакако било од битне важности за житеље другог града у Царству. Cf. *Laiou,* Andronicus II, 99; *Ферјанчић,* Тесалија 132; *Nicol,* Despotate II, 51.

[4] Псалам 103, 23.

[5] Несумњиво алузија на Милутинову офанзивну политику која је склапањем династичког брака са Симонидом била заустављена.

[6] Пророк Исаија 11,6.

[7] Поред овог, Максим Планд је упутио још неколико писама свом пријатељу Јовану Факрасу који је 1299. г. био у царевој пратњи у Солуну као логотет των ά ελών. Cf. *Nicol,* Kantakouzenos, 234. Самом цару је приликом његовог бављења у Солуну упутио писмо патријарх Атанасије подстичући га да се врати у Цариград — *A. M. Maffry Talbot,* The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople, Washington D. C., 1975, Ep. 1, p. 2—4, 307.

АНОНИМ (МАНОЈЛО ХОЛОБОЛ?)

Проучавајући један ватикански кодекс (Vat. gr. 112), грчки научник Ст. Ј. Курусис наишао је на један „царски говор" без наслова и без почетка. Курусис износи претпоставку да би „царски говор" могао бити производ познијег књижевног стваралаштва Манојла Холобола, остављајући при том доношење коначног закључка о ауторству тек после детаљне анализе и поређења са познатим Холоболовим делима исте врсте.

Одломаккоји је издат очигледно чини део посвећен „спољним" врлинама царевим, односно његовим способностима и успесима у вођењу спољне политике и веома је занимљив као историјски извор.

Употребље^но издање: *Сш. Курусис,* Ή πρώτη ηλικία και η πρώιμος σταδιοδρομία του πρωτεκδίκου και είτα σακελλίου της Μεγάλης Εκκλησίας Γεωργίου Γαλησιώτου (1278/80 — 1357/;), Αθήνα 75 (1974—75) JJJ -O /т'.

Важнија литература: *Сш. Курусис,* нав. дело, 360—369; *Hunger,* Profane Literatur I, 129.

1299.

АНДРОНИК II ДАЈЕ СВОЈУ ЋЕРКУ СИМОНИДУ ЗА ЖЕНУ СРПСКОМ КРАЉУ МИЛУТИНУ

... а други [se. цар] је имао могућност, с обзиром да је изнурио непријатеља,^ сасекао му снагу са свих страна и није му оставио ни војника (οπλίτην) ни коња ни, као што се каже, било какву наду, или да настоји да нико више не преостане него да и земља и утврђења и сав заједно народ (τo έ'θνoς) који је тако погођен буде готово пресељен из васељене и да буде спаљен и све да буде потпуно из основа срушено или да се ни о чем другом не брине до о томе како би овај народ не само био спасен него и како би добио даљу снагу и како би му пораз постао почетак благостања уместо потпуне

пропасти.[1] Свако ће се сложити да је светац онај који се одлучи за ово друго решење. Јер нема таквог човека који би, пошто би ухватио непријатеље у мрежу и могао да их уништи како хоће, усрдно се трудио не само да се ослободе ропства него да новцем и свим средствима ојачају како би заборавили све што су раније страшно намеравали.

Према свим рашним законима и обичајима свих народа, неиријашеља шреба казниши ио заслузи. Међушим, цар је изнад људских реаговања йа и ирема иобеђеном неиријашељу ирилази са начелом човекољубља.

Други, наиме, кад би му пошло за руком да тако снажно потуче непријатеље ништа више од тога не би тражио, а он учинивши благонаклоност начелом слоге и променивши поредак ствари, зближава се и призива и као рођено дете усваја раније највећег непријатеља.[2] О најбоље ли и најкорисније замисли! О великодушног ли и човекољубивог поступка захваљујући којем се народ, који је пропатио и који је у опасности да у потпуности изгине и пропадне, домогао слободе за будућност! Овај је поступак тим више мудар што би иначе навалио ко год би зажелео и Скит од оних који живе у близини[3] и било ко од оних са запада, а сада се сви боје из далека подозревајући зета да им се не би, уколико се одлуче за нешто неприкладно, поново нешто непријатно десило. Од ове главе [se. цареве] нико неће наћи бољу ни славнију чак и кад би се ко вечно бавио размишљањем. Ова глава пред свакодневно смутљивим и завере снујућим Западом, који не предузима ништа што би било умесно и који наноси неправде, укопала је чврсти бедем и подигла ограду која се не може прескочити нити је било ко може срушити.[4]

Да поновим како је за оба народа (τοῖν γενέοιν) заједно овај поступак на корист, јер иначе не би успели да се оба спасу нити да се довољно помире са постојећим стварима због неке ситнице која би се показала неопходном. Неко ко би истраживао нек размисли баш овако: наиме, Трибалима[5] тако погођеним и озбиљно опоменутим ратом једино је сигурно преостало да се предају другом који

[1] Почетак одломка, уколико се сложимо са издавачем да се односи на неуспели поход Михаила Главе против Срба 1297. г., прави је пример реторског репродуковања догађаја који се преносе из равни реалног у раван идеалног и често сасвим нереалног. Један пораз кроз реторску призму пропуштен постаје још један камен у грађењу апстрахованог лика царевог обдареног апсолутним врлинама. В. превод вести Георгија Пахимера бр. 13 и напомене уз превод Метохитовог „Посланичког слова".

[2] Краљ Милутин, дојучерашњи непријатељ, постаје зет цара Андроника.

[3] Ретор ипак дозвољава да мир са Србима није само акт царевог човекољубља него и мудар потез којим опасни противник постаје савезник па чак и заштитник ослабл>еног Царства. Крајем XIII века Ногајеви Татари су представљали трајну и непосредну опасност за Византију. В. н. 114 уз превод Посланичког слова Теодора Метохита.

[4] „Они са запада" и „непрестано смутљиви и завере снујући Запад" односе се вероватно на освајачке планове Карла Валоа који је 1301. постао главни западни претендент на цариградску круну *(Laiou,* Andronicus II, 128 sq.).

[5] Ово је једини експлицитни помен Трибала који је, између осталог, навео издавача Курусиса да у овом одломку види реторски приказ византијско-српских односа последњих година XIII века.

ће их повратити од претходног пораза и Ромејима сјајно да се освете.[6] А овакве не би ко нашао лако и целу васељену претраживши. Стога свако би признао да су заувек пропали, уједно срушени од цара и побеђени и нико их други у чем корисном не би помогао. Брзо би наиме много више код својих подстакли мржњу према нама тражећи освету, која би нама тешке ствари донела, а опет ништа не би постигли. А за нас је опет ово прво било изванредно и спасоносно да ратом непријатељима завладамо и заувек потчинимо, а дело самог цара је да саосећа са онима у недаћи који су изгубили снагу и да се не заустави него да наклоношћу највећих обдари крвним сродством оног који је достојан.[7] Јер, или треба да захтевамо да буду побеђени борбом или треба да цар човекољубивим поступком ослободи оттасности оне који су раније пали и да народе међусобно отуђене који се боре и мишљењем и оружјем убеди да се сложе пошто су уз заједничку чашу извршили жртву миру и Богу јавно се предали.[8]

И поново се цар показао општим управитељем народа не тиме што би учвршћивао зид камењем, циглама земљу или бедеме нити тиме што би осигуравао тврђаве на брдима, јер од оних које су и раније постојале не беше никакве користи већ су само представљале трошак и пропаст државног новца, него тиме што је спашен онај који је по природи супарник и непријатељ. Цар је наиме знао да ће се брзо превазићи зло уколико се једном о овима побрине. Делима је превазишао наде и заједничко коло обухвата народе (γένη) весело међусобно искушене.

Писац иореди овај царев иосшуиак са Херакловим иодвизима, ошмицом Сибињанки и ћа женидбом македонских рашника ћеркама иобеђених Персијанаца иод благонаклоним надзором Александра Велико1.

... а тада ћерку обличјем сличну Грацијама, часним богињама, која све побеђује свежином, сликом лепоте, јединицу своју отац удаје.[9] Да не говорим о томе како ће далеко да живи и да буде удата у туђој земљи одсечена од оба родитеља и о циљу и неопходности тог брака. Али, иако треба да ћутим, цела се Тракија радује ослобођена варварских напада.. .[10]

(Курусис, стр. 364—366)

[6] Склапањем мира са Милутином Андроник II је обезбедио себи моћног савезника и истовремено уклонио опасност од његовог приступања антивизантијској коалицији западних држава.

[7] Грчки текст је овде сасвим нејасан.

[8] Алузија на завршну церемонију закључења преговора и свечаног сусрета Милутина са Андроником II на Вардару и у Солуну 1299. г. *(Јиречек,* Историја I, 194; *Ласкарис,* Принцезе 67 сл.; *Laiou,* Andronicus П, 98 sq.).

[9] Симонида је била једина преживела ћерка Ирине Монфератске и Андроника II *(Papadopulos,* Genealogie Nr. 58, Nr. 65). О њеним годинама у време склапања брака са Милутином в. н. 41 уз вест бр. 7 Н. Григоре.

[10] Није сасвим јасно на које се варваре мисли. Уколико Тракију схватимо као метонимију за Цариград (уп. даље на стр. 609 Монодију Теодора Хиртакина), онда би варвари могли да буду Срби који више неће нападати Царство. А ако Тракија означава област, онда се ради о заштити и сигурности коју Византији пружа савез са Милутином. Варвари би у том случају могли бити Татари, или, уколико је говор настао после 1304, и Каталанци *(Laiou,* Andronicus II, 137 sq.).

ТЕОДОР ХИРТАКИН

Теодор Хиртакин је био приватни учитељ граматике и ретор у Цариграду прве половине XIV века. Колико је мало његов посао у материјалном и друштвеном погледу био цењен, може се видети на основу његових дела, нарочито писама, у којима он не престаје са жалопојкама о своме сиромаштву, о узалудности сопственог образовања, о ђачким родитељима који не плаћају. При том Хиртакин увек неког за нешто моли. Међутим, треба такође имати на уму да је можда у питању и извесни књижевни маниризам, „ггросјачки" стил, какав срећемо код Теодора Продрома и код Манојла Фила, само овог пута у прози. Поред споменуте обимне преписке, описа баште манастира св. Анастасије, похвале Богородици и светитељима сачувани су и један поздравни говор Андронику II и три надгробна говора — монодије цару Михаилу IX, царици Ирини и Нићифору Хумну.

Као што је претеривао у кукању и мољакању тако је претеривао и у своме стилу претрпаношћу реторским фигурама, лоше изведеним поређењима, неуспелим обртима и недостатком укуса. У модерној науци књижевна вредност његових дела добила је веома ниску оцену.

Употребљено издање: Theodori Hyrtakeni Μονωδία επί τω θανάτω της άοιδίμου κ«ί μακαριάς δεσποίνης κυράς Ειρήνης, , ed. /. *Fr. Boissonade,* Anecdota Graeca I, 269—281.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 483—485; *Hunger,* Profane Literatur I, 130, 139.

1303.

ЦАРИЦА ИРИНА ДОЛАЗИ У СОЛУН ДА БИ СЕ СУСРЕЛА СА СВОЈИМА КОЈИ ДОЛАЗЕ ИЗ СРБИЈЕ

Решор набраја иокојничине врлине и іоеори о њеном иореклу и доласку из Ишалије у царсшво Ромеја ириликом удаје.

Пошто си се довољно науживала, мислила си да треба из Тракије[1] да отпловиш у град Тесалаца[2] да би најмилије који долазе

[1] О Тракији као метонимији за Цариград и његову околину в. превод вести Анонима на стр. 607.

[2] Тесалија често у наративним изворима означава Солун са околином, како је и овде треба схватити. В. н. 93 уз превод Историје Г. Пахимера. Напомињемо да смо исти назив у преводу вести бр. 3 Аутобиографије Теодора Метохита због контекста превели дословно, схвативши је као Тесалију, самосталну грчку државу.

из Трибалије (τους εκ Τρφαλλίας ἰόντας)[3] загрлила, јер је прилично времена прошло. С једне стране желела си да онима које волиш и који тебе воле најслађи разговор и друштво пружиш и себи приуштиш и да задовољиш чежњу душе, а ča друге да удовољиш Тесалијцима жељним да те виде, јер су за то молили, да би све добро и на царски начин средила и да би се у свој слави вратила.[4]

(Boissonade, AG I, p. 272—273)

Али судбина је иреkинула ниш среће.[5]

3 И у другим изворима се говори да је главни разлог доласка царице Ирине у Солун била њена жеља да се види са ћерком и зетом. О изузетно раскошном начину на који је царица дочекивала Милутина и Симониду у Солуну в. *Јиречек,* Историја I, 198; *Ласкарис,* Принцезе, 70 сл.; *Laiou,* Andronicus П, 230 sq.; Историја српског народа I 457 *(С. Ћирковић).* В. и превод вести Н. Григоре бр. 9 и Аутобиографије Теоцора Метохита бр. 3.

4 Солуњани (Тесалијци) жељни су били да виде Ирину као своју легитимну господарицу јер је до њене удаје номинални господар Солуна био њен отац маркиз од Монферата. Солун је Ирина „донела" Царству као мираз. Cf. *Laiou,* Andronicus II, 45 sq.

5 Царица Ирина је умрла 1316. године. В. вест бр. 12 Нићифора Григоре.

ТОМА МАГИСТАР (ТЕОДУЛ МОНАХ)

Тома Магистар, или у монашкој ризи познат као Теодул Монах, један је од представника плејаде посленика грчке писмености прве половине XIV века. Рођен крајем XIII века у Солуну, чији је угледни грађанин остао до своје смрти ускоро после 1347. године, Тома — Теодул је био један од најпознатијих филолога свога времена као што је био и значајан ретор. Иако није имао никакве одређене функције, није се посветио само духовним контемплацијама и књишким проучавањима него је и речју и делом учествовао у јавном животу Царства. Поред једне веће филолошке студије, схолија уз класичне писце, обавезних стилских вежби, неколико литургијских песама и хомилија, у књижевној заоставштини Томе Магистра могу се наћи и говори упућени угледним личностима. Посебно место заузимају његови трактати „О царству" (Περί βασιλείας) и „О држави" (Περί πολιτείας) који, писани као реплике античких узора, у датом случају Исократа, садрже у себи и много података о структури друштва и о актуелној политици тог времена.

Негде око 1318. г. Тому Магистра су његови суграђани послали у престоницу да се заложи за војсковођу Хандрина који је и поред својих великих заслуга пао у немилост. О овој Томиној мисији обавештавају нас једно његово писмо,[1] говор Теодору Метохиту у коме му се захваљује за помоћ у овом подухвату[2] и сама апологија Хандрина — „посланичко слово" цару.

Великом доместику Кантакузину је магистар Тома упутио пригодну беседу, тзв. „обраћање" (προσφώνημα), једну посебну врсту енкомиона која не садржи обавезно све његове делове али је састављена у истом узвишеном панегиричком стилу са обавезним преувеличавањима и уопштавањима.

Употребљена издања: Theoduli monachi alias Thomae magistri Oratio pro Chandreno, Migne PG 145, col. 353—374; Oratio ad Angelum Stratopedarcham, col. 373—380; *F. Lenz* Fünf Reden Thomas magisters, Leiden 1963, 91—95.

ПреВод: Превод на латински налази се у Мињевом издању Апологије Хандрина.

1 *M. Treu,* Die Gesandschaftsreise des Rhetors Theodulos Magistros, Jahrb. für Class. Philol., suppl. Bd. 27 (1902) 5—30.

2 *Migne,* PG 145, coll. 381—390.

Важнија литература: *G. Kyriakides,* Θωμᾶς 6 Μάγιστρος καΐ Ισοκράτης, Erlangen 1893; *Krumbacher,* Geschichte 548—550; *Tafrali,* Thessalonique au XIVe siecle 79, 207—209; *Guilland,* Correspondance de Nie. Greg., Paris 1927, 348—353; *Moravcsik,* I 548—550; *Beck,* Kirche 704—707; *Laiou,* Andronikos II, 133, 193, 219, 221, 351—2; *М. Живојиновић,* Житије архиепископа Данила II, ЗРВИ 19 (1980) 251—273; *Hunger,* Profane Literatur I 130, 149; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 16045.

1

ОКО 1310.

ВЕЛИКИ СТРАТОПЕДАРХ АНЂЕО УЛИВА СТРАХ СРБИМА

Слава велико1 сшрашоиедарха Анђела? шири се међу иријашељима и неиријашељима.

Него, сваког дана стиже са свих страна глас о теби, као некада давно о твом пријатељу Александру,[4] како си човекољубив према онима којима владаш, како си уништио Илире,[5] Трибалима утерао страх,[6] како си често обојио копље крвљу Персијанаца.[7] Ко ти је пао у руке, мислим да никад није побегао.

(PG 145, col. 377 C)

[3] Доскора се углавном сматрало да је „велики стратопедарх Анђео" коме је Тома Магистар посветио поздравно слово Јован Анђео Дука Синадин *(Guilland,* Recherches I 505; *Polemis,* The Doukai 179 N. 193), муж братанице Михаила VIII *(Papadopulos,* Genealogie 9, Nr. 11), учесник победе код Берата 1281, чија је каријера била у зениту између 1275. и 1285. г. — v. *Nicol,* Kantakouzenos N. 21 a, p. 34 n. 78; *C. Hannick — G. Schmalzbauer,* Die Synadenoi, JOB 25 (1976) N. 22. Полазило се од Бинонове идентификације Јована Синадина са „великим стратопедархом Анђелом", течом Јована VI Кантакузина који је будућег цара подучавао ратној вештини — *St. Binon,* A propos d'un prostagma inedit d'Andronic III Paleologue, BZ 38 (1938) 152 sq.; *G. Fatouros,* Die Briefe des Michael Gabras I, Wien 1973, N. 39.

Међутим у новије време је ван Дитен (Gregoras II l, n. 27, 120 sq.), чшш се сасвим засновано, показао да је Кантакузинов теча велики стратопедарх Анђео Сенахерим *(Guilland,* Recherches I, 506) чија је делатност везана за прве деценије XIV века и коме треба приписати много од оног што је било у науци приписивано Јовану Синадину.

Ван Дитен у својој просопографској белешци не узима у обзир поздравни говор Томе Магистра „великом стратопедарху Анђелу". Међутим, чини се, да се аегова идентификација са Анђелом Сенахеримом много боље уклапа у хронолошке оквире стваралачког периода Томе Магистра.

Неколико аутора је овај говор Томе Магистра повезало са војсковођом коме је била поверена борба против Каталанаца после битке код Апра (1305. г.) — *Tafrali,* Thessalonique 207; *Laiou,* Andronicus II, 219, 221 n. 77; *P. Lemerle,* Actes de Lavra IV, Paris 1978, 26, 27 n. 119. Полазна тачка је очигледно био издавач говора Томе Магистра у заштиту Хандрина, Боасонад који је Хандриновог претпостављеног у Македонији, „нећака" Андроника II, повезао и поистоветио са „великим стратопедархом Анђелом" коме је Тома Магистар такође саставио говор. Боасонад (AG II 196) је овог великог стратодедарха назвао Анђелом Палеологом.

Веома је привлачна претпоставка да су велики стратопедарх Анђео Сенахерим за кога знамо да је 1311/1312. пратио Турке у Малу Азију и војсковођа коме је поверена неколико година раније заштита Македоније од Каталанаца, једна иста личност.

[4] Тома Магистар пореди војсковођу Анђела са Александром Македонским.

1308—1310.

ВИЗАНТИНЦИ ПОД ВОЈСКОВОЂОМ ХАНДРИНОМ ПОБЕЂУЈУ СРБЕ

Беседник се обраћа цару молећи ш да буде иравичан и милосшив ирема војсковођи Хандрину коіа су неиравѐдно осудили збо1 неусиеле борбе са Кашаланцима и Турцима.

А кад је архонт Трибала (του δε Τρφαλλών άρχοντος) раскинуо уговоре са Ромејима и због тога настојао да настани Турке унаоколо (περί ύποκίσασθαι)[8] а наш положај био не може бити горе (против нас је наиме сновао), дође до сукоба и битке.[9] Пошто су се међусобно сударили [se. Ромеји и Трибали], борили су се у њиховим границама.[10] Када је рат постао жесток, како су варвари били навикнути на непогодност терена и свим се средствима трудили против нас и нису мислили ни на шта умерено, а како ни ми опет ништа још нисмо постигли и како смо у свему оскудевали, Хандринб реши

[5] Не би се уопште ништа могло рећи којом приликом је велики стратопедарх Анђео Сенахерим дошао у сукоб са Албанцима и „уништио" их.

[6] Никол (Kantakouzenos 34 n. 78), који је сматрао да је Тома Магистар саставио ово слово у част Јована Дуке Анђела Синадина, каже да су алузије на војне походе овог великог стратопедарха у Илирији и Србији сасвим неодређене.

Међутим, пошто је померен настанак говора и његов јунак идентификован са Анђелом Сенахеримом, ово се место може повезати са захлађењем односа између Милутина и Андроника II негде око 1308—10. г. —-в. доле н. 9.

[7] Један део турских најамника одвојивши се од својих савезника Каталанаца пустопшо је Македонију и Тракију. Великом стратопедарху Анђелу Сенахериму је Андроник II поверио да испрати ове Турке под њиховим вођом Халилом до Мале Азије 1311. г. Успут је дошло до крвопролића. V. *Guilland,* Recherches I 506; *Живојиновић,* н. д. 569 сл.

[8] Турци Селџуци које је Милутин узео у своју службу представљају 1500 покрштених турских најамника под вођством Мелика, некадапдаих савезника Византинаца и Каталанаца — в. *Јиречек,* Историја I 197; *Живојиновић,* н. д. 266 сл.; Историја српског народа I 458 *(С. Ћирковић).* Уп. вест бр. 10 Н. Григоре и напомене 58 и 60. Cf. et *V. Laurent,* Une famille turque au Service de Byzance: les Melikes, BZ 49 (1956) 361 sq.; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 17761.

[9] Овај одломак је важан и често коришћен податак о ремећењу српско-византијских иначе добрих односа између 1308. и 1310. године у вези са Милутиновим приближавањем Филипу Тарентском и Карлу Валоа. В. превод вести Н. Григоре бр. 8 н. 52.

!0 Место овог сукоба се не зна. *М. Динић,* Однос између краљева Милутина и Драгутина, ЗРВИ 3 (1955) 63 сл. сматра да је Тома Магистар у одбрану свог штићеника Хандрина реторски преувеличао некакав мали сукоб у коме Византинци нису имали уопште жртава. Cf. et *L. Mavromatis,* La Serbie de Milutin entre Byzance et l'Occident, Byz. 43 (1973) 125 sq.

да се супротстави, и то с једне стране стратешким одлукама а с друге стране и срчаношћу и храброшћу борбене вештине[11]. Тиме што је сам трчао горе-доле и подстицао и што је готово сам и делима и речима све надахнуо, толиком се био истакао врлином и имао успеха да им је одузео не само наду на победу него готово и наду на сам живот не изгубивши никог од својих а уништивши многе од непријатеља. Остале рањене у бег натера.

(PG 145, col. 364 C—365 A)

1334?

СРБИ И ТУРЦИ УГРОЖАВАЈУ ЦАРСТВО

Беседник хвали свесшране сиособносши великог домесшика и као војсковође и као дииломаше. Цар би радо имао десешорицу Шаквих као шшо је онУ[1]

Јер тако би државе Трибала[13] и Персијанаца[14] (τα Τριβαλλών και Περσών πράγματα) веома брзо пропале. Зато он друге поставља на чело веома велике војске а тебе шаље у поход са малобројнима.

(Lenz, p. 93)

Цар добро зна да ће Каншакузин увек биши на висини коју околносши буду од њеш захшевале.

11 И поред личне храбрости војсковође Хандрина византински успеси против Турака и Каталанаца били су кратког даха (1307—1311. г.). Хандрин је био оптужен заиздају —v. *Laiou,* Andronicus II, 221, 226, 232, 351— 2; *H. Ahrweiler,* Philadelphia et Thessalonique au debut du XIVe siecle: ä propos de Jean Monomaque, Byzantina Sorbonensia 4 (1984) 12 sq.

12 Није сасвим јасно на који се период каријере великог доместика Јована Кантакузина овај одломак односи. Свакако на време пре његове интервенције у Епиру 1337—1340. г. о чему Тома Магистар мало касније говори (р. 94,5—9 — cf. *Nicol,* Kantakouzenos 43 n. 25; *Nicol,* Despotate II, 111 sq.).

13 Можда је то алузија на византијско-српске сукобе 1334. године у којима је Кантакузин учествовао и који су се заврпшли убиством Сиргијана, пребега у Србију. В. превод вести Јована Кантакузина бр. 11.
Мавроматис (Fondation 59 n. 162) ово место повезује са неуспелом опсадом Сера од стране Андроника III и Јована Кантакузина 1328. г.

14 1329. велики доместик Јован Кантакузин је пратио Андроника III у походу против Турака у Малој Азији — *Nicol,* Kantakouzenos 40.
1334. године на Кантакузинову иницијативу Византинци су победили Турке који су са шездесет лађа пристали на Халкидици — в. превод вести Јована Кантакузина бр. 11. Никол (Kantakouzenos 42 n. 28) претпоставља да Тома Магистар алудира на овом месту на Кантакузинов поход у Македонију (в. претходну напомену 13) и у Малу Азију 1335. г. Уп. напомену 135 уз превод вести бр. 28 Историје Нићифора Григоре.
Не треба такође заборавити да је једну деценију раније велики доместик Јован Кантакузин предводио поход против Турака у Малој Азији о чему до сада имамо података само у два писма Теодора Хиртакина — v. *Nicol,* Kantakuzenos 37, 39.

АЛЕКСИЈЕ ЛАМБИН

О Алексију Ламбину ретору из прве половине XIV века не знамо много. По свој прилици је био из породице која је дала још једног ретора и епистолографа Николу Ламбина. Учествовао је у исихастичким расправама као што се може видети из његових химни таворској светлости. Осим ових сачувано је његових шест монодија — једна је посвећена Нићифору Куналису, четири рано умрлом сину Андроника II деспоту Јовану и једна жени Андрониковој царици Ирини Монфератској.

Употребљено издање: *Си. Ламброс, М* μονωδίας Αλεξίου του Λαμπηνοϋ και ό οίκος του Ανδρόνικου Α' Παλαιολόγου, Νέος Έλληνομνήμων 11 (1911) 359—400.

Важнија литература: *Си. Ламброс,* нав. дело; *Hunger,* Profane Literatur I 138, 193; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 14423.

1316.

МИЛУТИН И СИМОНИДА ТУГУЈУ ЗБОГ СМРТИ ЦАРИЦЕ ИРИНЕ МОНФЕРАТСКЕ

Пошшо је набројао врлине иокојне царице, решор lоеори о уцвељеносши цара суируш.

А ко неће заплакати кад помисли како ће архонт Миза и Трибала (δ των Μυσών και Τριβαλλών άρχων)! љубљени зет и ћерка рођена и најбољи синови — један негде далеко држи дедовску власт, а други живи заједно с оцем[2] — страшно патити и готово душу испустити кад ночну да се оптужују како је требало да присуствују крају и даввде паћеницу, да загрле покојницу тако да лакше поднесу несрећу прврдржавајући оно свето тело рукама и одајући пошту блаженој да изврше све што доликује мајци и царици.[3]

(Ламброс, стр. 380)

[1] О спајааy имена Миза и Трибала в. напомену 24 уз превод вести бр. 6 Манојла Фила. Овде се очигледно мисли на Србе и њиховог краља Милутина.

[2] О синовима Андроника II и Ирине Монфератске Теодору, који је наследио свог ујака и постао маркиз од Монферата, и деспоту Димитрију, који је био једно време сматран за наследника српског престола, в *Ласкарис,* Приндезе 73 сл.; *Papadopulos,* Genealogie Nr. 62, Nr. 63; *Динић,* Однос 77—79; *Ферјанчић,* Деспоти 92 сл. В. превод вести бр. 9 и н. 56, н. 57 Историје Нићифора Григоре.

[3] О смрти царице Ирине Монфератске у Драми 1316. године в. превод вести Историје Нићифора Григоре бр. 12.

НИЋИФОР ХУМН

Рођен око 1250. године у породици која је већ два века давала Царству истакнуте политичаре и војсковође, Нићифор Хумн је добио најбоље могуће образовање свог времена. Његов учитељ је био будући патријарх Григорије Кипарски који му је не само усадио склоност ка традиционалном, чиме ће бити обележени његови каснији погледи на захтеве књижевности, него му је и помогао на почетку његове државничке каријере. Угледајући се на свога учитеља, Хумн је срећно пребродио промене у политичком курсу које је донела промена на царском престолу и вешто и сигурно постао најутицајнији човек у држави Андроника II Палеолога. Успео је чак и да уда своју ћерку за царевог сина. Велики утицај који је Нићифор Хумн имао као државник био је учвршћен и увеличан угледом који је имао као писац и научник. Међутим, током времена у цариградском друштву на прелазу из XIII у XIV век појавила се нова сјајна личност која је засенила Хумнову политичку каријеру и уздрмала његов положај првог човека међу књижевницима и учењацима. Доскорашњи пријатељ и млађи колега Теодор Метохит је истиснуо Хумна са његовог високог положаја а у оштрој полемици која је међу њима букнула свим силама се трудио да дискредитује остарелог државника који је разочаран и огорчен 1327. године умро, повукавши се неколико година пре тога у монашки живот.

Његова књижевна интересовања била су веома разноврсна. Састављао је религиозне списе, филозофске и природословне. Док је био на високом положају саставио је неколико аката изашлих из царске канцеларије међу којима је и хрисовуља Андроника II издата краљу Милутину за манастир Хиландар.[1] Највећи пак део његовог књижевног опуса сачињавају његови реторски списи, пригодни и полемички, као и веома обимна преписка која му је међу савременицима обезбедила углед и славу.

Употребљено издање: Nicephori Chumni Ἐπιστολαί, ed. *J. F. Boissonade,* Anecdota Nova, Paris 1844, ep. 143.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 478—483; *Beck,* Kirche 689—690; *Verpeaux,* Choumnos; *Ševčenko,* Polemique; *Hunger,* Profane Literatur I passim, II 7, 147, 249.

[1] Cf. Actes de Chilandare, Nr. 26.

1. сеишембра 1321.

СТАНОВНИЦИ ПРОСЕКА ПРИСТУПАЈУ У ГРАЂАНСКОМ РАТУ АНДРОНИКУ II

Хумн зна да ће се кир Теодор Ксаншоиул[2] *радоваши весши коју му он јавља.*

И дакле, како ти са највећим задовољством јављамо, знај да је Просек, она веома добро учвршћена тврђава (Πρόσακον το ἀσφαλέστατον φρουρῶν) недавно од нас одузета,[3] а сада нам је опет пришла и заиста се вратила, и да је онај злочинећи отпадник и одвратни човек који је у њој имао свој брлог и све унаоколо рушио и пљачкао,[4] првог дана године, а и првог дана овог месеца,[5] исправном одлуком становника који су се покајали и њиховом ревношћу и заједничком жељом пуном огорчености протеран, сасвим је нестао да вапије међу гавранима.[6]

(Boissonade, AN, Ep. 143, p. 166—167)

[2] Т. Ксантопул је био књижевник, припадник цариградског ученог круга прве половине XIV в. Упућивали су му писма многи угледни људи тога времена. Cf. *R. Guilland,* Correspondance de Nie. Gregoras, Paris 1927, 386—7; *G. Fatouros,* Die Briefe des Michael Gabras I, Wien 1973, 105.

[3] Према изврсном зналцу Хумновог живота и рада Верпоу (Choumnos 60) у гштању је учешће Просека у грађанском рату између Андроника II и Андроника III. Са великом резервом би се могла узети у обзир и могућност да се ради о српско-византијским сукобима 1326. године у вези са заједничким продорима Стефана Дечанског и паниперсеваста Јована на византијску територију. Хумн је тада још био жив (умро је јануара 1327. г.) али се већ био повукао у манастир. О Просеку в. н. 80 и н. 87 уз превод вести бр. 26 Јована Кантакузина.

[4] Из поднаслова претходног писма упућеног цару Андронику II, а које се односи на исти догађај, види се да је „злочиначки отпадник" био неки човек по имену Сарандис о коме иначе не знамо ништа.

[5] Очигледно се ради о 1. септембру, и то 1321. године уколико је Верпоова претпоставка тачна *(Verpeaux,* Choumnos 61).

[6] Ово је позната грчка изрека, која би отприлике значила „отићи до ђавола".

НИЋИФОР ГРИГОРА

Као и сви људи његовог доба и полихистор Нићифор Григора се огледао у епистолографији и у похвалним говорима. Његова велика преписка и поред обавезне реторичности није лишена извесне живости у приповедању и повремене непосредности и искрености у изражавању осећања. Писмо у коме Григора описује своје посланство у Србију 1327. године упућено Андронику Зариди[1] са веома малим изменама је у рукописној традицији упућено и другом кореспонденту Атанасију. Ово писмо, готово цело је Григора укључио у своју Ромејску историју.[2]

Поред три „царска говора" које је посветио Андронику II, чији је присталица у грађанском рату био, једног говора кипарском краљу Хугу Лузињанском, једно време погрешно приписиваног Томи Магистру, Григора је пред крај живота Андроника III и овом цару посветио једно похвално слово.

У „Ромејску историју" је укључено и посмртно слово Андронику III које има и своју одвојену традицију[3].

Употребљена издања: Nicephori Gregorae Epistulae, ed. *P. A. M. Leone,* Tipografia di Matino 1983, Vol. II, 103—124; Nicephori Gregorae Λόγος προϊφωνηματικὸς ₅*1ζ* τον βασιλέα, ed. Westermann, Certamina eruditionis, Lipsiae 1865, 21—26.

ПреВоди: Писмо Андронику Зариди о учешћу Григорином у посланству у Србију преведено је на француски у издању *R. Guilland,* Correspondance de Nicćphore Gregoras, Paris 1927, ep. 12, p. 30—51. С обзиром да је највећим својим делом ушло у „Ромејску историју", постоје још његови преводи на латински, руски и немачки у бонском издању Nie. Greg. Byz. historia, ed. *L. Schopenus,* Bonnae 1829, 375, 2—383, 22; Римскал историн Никефора Григорвт, 1, перевод под ред. П. Шалфеева, С. Пб. 1862, 369—378; *van Dieten,* Gregoras II, l, p. 73—78. Превод на српско-хрватски у *П. Срећковић,* Историја српског народа II, Београд 1888, 289—294; на македонски: */. Белчовски,* Писмо на Никефор Григора за Андроник Зарида, Споменици II, 532—553.

[1] О Андронику Зариди, ученом Византинцу и писцу XIV века — v. *Guilland,* o. c. 387—8; *G. Fatouros,* Die Briefe des Michael Gabras I, Wien 1973, 36—37; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 6461. О Атанасију — v. *Guilland,* o. c. 303.

[2] Nicephori Gregorae Hist. Rhom. — ed. Bonn, I 375—383.

[3] Посмртно слово Григорино Андронику III (ed. Bonn. I 562) није овде узето у обзир, јер је одломак у коме се спомињу Срби идентичан са оним из његовог поздравног слова посвећеног истоме цару — в. доле одломак 2.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 101—103, 293—298; *Guilland,* Essai sur N. Gregoras; *Moravcsik* I 450—453; *Beck,* Kirche 719—721; *van Dieten,* Gregoras I; II l, p. 180—185; *Hunger,* Profane Literatur I, П passim; *Trapp,* Prosop. Lexikon. 443.

Пролеће 1327.

НИЋИФОР ГРНГОРА УЧЕСТВУЈЕ У ПОСЛАНСТВУ У СРБИЈУ

Нићифор моли Андроника Зариду за извињење шшо се нису ирема договору срели. Био је наиме иринуђен да иромени иуш на иоврашку.

Разлог нашег одласка и када смо и у колико броју кренули из царског града и шта нам се све у међувремену на путу догодило већ знаш јер си разговарао са нама при нашем одласку.[4] Оно што се даље догађало слушај пажљиво не би ли нам опростио наш поступак. Пошто смо напустили твоје друштво, лагано напредујући из одређених разлога, успело нам је да трећег дана стигнемо у град недалеко од Струме. Мислим да је овај град (ἄστυ) код Атињана и у њиховим књигама називан Амфипољ; а и приличи му овај назив: зид који се наиме пружа по средини дели на два дела читав крај.[5] Пошто смо тамо боравили четири дана сусрели су ће с нама и при-

·* О хронологији Григориног посланства в. н. 81 уз Историју Нићифора Григоре стр. 197. Званични разлог посланству био је следећи. После смрти своје прве жене, бугарске принцезе Теодоре 1322. г. краљ Стефан Дечански је водио преговоре о склапању брака са ћерком Филипа Тарентског. Међутим, због питања вере преговори су на крају прекинути и српски краљ се окренуо православној Византији и оженио се Маријом, ћерком паниперсеваста Јована 1324. г. Краљев таст је, тежећи за самосталном влашћу, убрзо затим напустио Солун чији је био намесник и са својом женом Ирином Метохит пребегао у Србију. Заједно са својим зетом продро је на византијску територију чак до Сера. Помиривпш се са Андроником II добио је достојанство кесара; међутим, одмах после тога је умро у Скопљу крајем 1326 — почетком 1327. године. Његова удовица, ћерка великог логотета Метохита, одбила је да се врати из Србије у Цариград. На инсистирање Метохитово цар је послао посланство у Скопље. Григора је био раније учитељ кесарисе па је тако могао имати на њу утицаја. Уп. вест бр. 5 Јована Кантакузина и одломке бр. 4 и 5 Манојла Фила.

Григора се са својим пријатељем Андроником Заридом сусрео по одласку из Цариграда на три дана пута пре Струме — cf. *H. V. Beyer,* Eine Chronologie des Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, JOB 27 (1978) 132—133. Бајер детаљно анализира хронологију посланства готово из дана у дан, али се одлучио за 1326. г.

Уводни део посланства у „Ромејској историји", који се разликује од почетка писма Зариди (ed. Bonn, I 374), не даје много података о почетку Григориног пута. Сазнајемо само да је путовање кроз Тракију било опасно јер су сва успутна села била пуста. Становништво се у страху од напада Татара повукло у градове. Такође сазнајемо да је у посланству учествовао један од браће кесарице Ирине, али не знамо тачно који. Cf. *van Dieten,* Gregoras II l, 180 sq.; *Trapp,* Prosop. Lexikon Nos 17977, 17980, 17985, 17986.

[5] Амфипољ је архаизирајући назив за Хрисопољ — средњовековни град на ушћу Струме који је никао у близини, али не и на месту античког Амфипоља — в. *Ф. Паиазоглу,* Еион — Амфипољ — Хрисопољ, ЗРВИ 2 (1953) 7—14.

дружили нам се наши пратиоци у посланству; њих су царске наредбе претходно тамо задржале да би заједно са нама предстојећи пут обавили и пропутовали. Били су више од нас за тај посао увежбани и старији по годинама. То су били — уколико већ ниси обавештен — племенити Торникије кога заиста одликују врлине и то и оне које су свима познате и оне које нису никоме до Богу видљиве, ако бисмо тако рекли;[6] и други добри Касандрин, који „градове многијех људи виде и позна ћуд".[7] Одатле сви заједно кренусмо и пређосмо реку Струму кад нам се догоди нешто вредно помена што спаја у људској души тугу и смех. Оваква наша непромишљеност која би изазвала заиста смех код Демокрита, довела нас је до такве опасности која би и Хераклита изазвала да плаче.[8]

Мислим да си чуо да се Струма не може прегазити ни пешице ни на коњима с обзиром да је то највећа река од оних које пресецају Тракију и Македонију и уливају се у Хелеспонт и у Јегејско море. Рађа се Струма у веома високим планинама које се у непрекидном ланцу пружају до Јонског мора почевши од Еуксинског Понта, делећи на југу где дувају јужни ветрови Тракију и Македонију, а на северу земље Миза и Истар који је и сам највећа од свих река које напајају скитску земљу и са пет ушћа улива се у Еуксински Понт. Како смо ову Струму која је настала од толико потока и има толике вртлоге прелазили у једном веома малом чуну један по један, или по Двојица или по тројица понекад, са нашим запрегама, потребан нам је био већи део дана. Број запрега и нас самих достизао је два пута по седам декада.[9] А сунце, достигавши зенит, клонило се

[6] Не може се са тачношћу утврдити који је члан угледне породице Торника учествовао у посланству. М. Ласкарис уз извесне ограде предлаже Михаила Торника великог кондоставла (Принцезе 134 н. 2. Cf. et *G. Schmalzbauer,* Die Tornikioi in der Palaiologenzeit, JOB 18, 1969, Nr. 22). Г. Шмалцбауер „племенитог Торника" идентификује са паракимоменом Андроником Торником Комнином Дуком Палеологом (о. с. Nr. 12. Cf. et *Asdracha,* Les Rhodopes aux XIVe siecle 204) који је 1325. учествовао у посланству на савојски двор и који је 1327. г. по налогу Андроника II превео куманску војску из Тракије на Тасос и Лемнос. Ван Дитен се, међутим, не одлучује дефинитивно ни за једног од познатих припадника ове породице тога времена (Gregoras II1, 182—3).

[7] За Касандрина в. *Ласкарис,* Принцезе 134 н. 3; *van Dieten,* GregorasIIl, 182—3; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 11313. И Ласкарис и Е. Трап претпостављају да би у питању могао бити логаријаст двора, велики земљопоседник са Струме који се помин>е у неколико хиландарских аката.

Стих је из Хомерове Одисеје I 3. Овде и убудуће наводимо цитате превода *М. Ђурића,* Хомерова Одисеја, Суботица 1963; *исШи,* Хомерова Илијада, Суботица 1965.

[8] У античкој традицији Демокрит је сматран за веселог човека који се смеје, а Хераклиту су приписивали сасвим супротне особине — v. *van Dieten,* Gregoras II l, 183 n. 160.

9 *P. Matković,* Putovanja po Balkanskom poluotoku, Rad JAZU 42 (1878) 155, претпоставља да је Григорино посланство прешло Струму или код Сера или код ушћа Струмице близу Петрича, дајући предност првој претпоставци. */. Белчовски,* преводилац Григориног писма Зариди на македонски језик (н. д. 526 сл.) преузима без коментара Матковићев текст. Међутим, чшш нам се да из контекста произлази да је Григора са посланством прешао Струму код Хрисопоља (Амфипоља). Можда је у питању прелаз Мармара на југу од Хрисопоља — cf. *Lemerle,* Philippes 172 n.

ка заласку и западном хоризонту. И требало се зауставити и ту негде коначити, а ми смо погрешно наставили пут, понадавши се да ћемо наићи на пристојни конак пре него што превалимо 15 стадија.[10] Наде нам се ипак нису оствариле. Неколики разбојнички напади који су се пре извесног времена непрекидно понављали учинили су да је веома брзо тај крај постао пуст и ненастањен. И носили смо се као неке планете, поверивши се Богу и нејасним надањима. При том се спусти ноћ; „смири се сунце и на путеве спусти се тама",[11] а месеца није било. Пошто је претходно био пун, сада је месец био изван центра у односу на земљу и према сунцу се налазио у четвороугаоном положају и није нам почетком ноћи уопште поклањао зраке.[12] Због тога смо ишли кроз густи мрак као они за које кажу да су силазили поред Тенара у Хад, или, за оне који су ишли по подземна пророштва Трофонија.[13] Овој ноћи без месечине придружила се и сенка околних брда. Она су толико висока да су нам закривала само небо тако да није било могуће, према изреци, да звездама усмеримо правилно ово несрећно ^путовање.[14] „А мени у грудима препукло срце", јер је требало да кренем по „дугом и тегобном путу".[15] Наилазимо на веома густ честар, неравно тло са многим узвишењима и провалијама. Нисмо се више обазирали на нашу обућу и одећу потпуно исцепану гребањем трња; плашили смо се за сам вид јер су густе и непрекидне гране дрвећа постале непријатељи нашим лицима; испустивши узде и кајасе којима смо коњима управљали, рукама смо покривали лице. А међу слугама које су нас пратиле и које се уопште нису обазирале на наш страх, било је неких који су галамили и певали јуначке песме; опевали су славне подвиге јунака чију славу „чујемо тек и не знамо ништа".[16] А провалије око нас и толике дубодолине између околних брда прихватале су вику и као нека жива бића задржавали је неизмењеном и нетакнутом и истог саз-

1. О вероватном итинереру Григориног посланства од Струмице до Скопља в. *Г. Шкриванић,* Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, 100.

Посланство које се састајало од 140 што људи што запрежних животиња, очигледно је имало приличан значај.

ϰ* Између 2,5 и 3 km.

11 Хомерова Одисеја II 388.

12 Полихистор Григора користи прилику да покаже своја астрономска знања. Међу осталим његовим делима сачувана је студија о помрачењу сунца према Птолемају, Трактат о астролабу и један спис о пасхалним датумима. V. *Guillmtd,* Essai sur N. Gregoras 270, 276 sqq.; *Hunger,* Profane Literatur II 249 sqq.

13 О митском уласку у Хад код Тенара на крајњем југу Пелопонеза и о беотском пророштву Трофонија в. — *van Dielen,* Gregoras II l, 183 n. 162.

14 Изреку о звездама путеводитељкама в. — ibidem 184 n. 162.

15 Одисеја IV 481 и IV 393.

ι« Илијада IX 189, Одисеја VIII 73, Илијада II 486. — Ово је место тумачено у једном делу наше историографије као податак о древној традицији наших јуначких народних песама — *V. Jagić,* Građa za slovinsku narodnu poeziju, Rad JAZU 37 (1876) 111 сл. Међутим, очигледно се ради о слугама које су са посланством кренуле из Цариграда, дакле Византинцима — в. Историја српског народа II, 509 *(М. Паншић).*

вучја и наизменице одјекивале и одзвањале као у хоровима мелодије које се смењују и одговарају према датом тону.

А ја сам у свему томе бодрио разум да издржим и да се не подам многим страховима; али се разум није дао убедити, него ме је готово грдио због путовања у невреме, и стално се враћао на мисао о заседама и разбојницима и људима жедним крви, да не би као из прикрајка искочили и учинили нас жртвом бодежа. Док смо тако напредовали, изненада искочише неки људи из оних провалија и стена, обучени у некакве црне одеће које су биле од вуне и од кожа које би скинули са животиња кад им је затребало, налик на демонска привиђења. Додуше, нису то били неки оклопљени војници, иако нису били ни сасвим лако наоружани, с обзиром да је већина имала у рукама оружје за бој прса у прса као што су копља и секире. Неки од њих имали су и далекобацаче. Ми смо се прво предали запрепашћењу и страху. А и како не би? У туђини, у такво доба дана, а уз то они су се служили језиком који није био наш. Већина их су досељени Мизи који су тамо у суседству од давнина настањени и живе заједно са нашим саплеменицима.[16a]

Затим смо се повратили и дошли себи. Они су нас пријатељски поздравили на свом језику, љубазно и весело, и нису испољавали никакву разбојничку намеру, било због тога што су у поређењу са нама били малобројни и некако ниског раста и сматрали се неравноправно припремним за бој, било да их је Бог задржао, што сматрам да је био случај. У ствари, с обзиром да су били мештани, навикнути да постављају заседе по тамошњим брдима насупрот нама који смо странци и то у таквом мраку, а уједно им је сеновита шума била непобедиви савезник, могли су, да су хтели, да спроведу ову битку као људи који виде борећи се са слепима. Међутим, пошто смо им ми на сличан начин отпоздравили (било је међу нама и оних којима њихов језик није био сасвим непознат) укратко су објаснили разлог свог присуства у том крају — као да су тобоже чувари путева и да им је задатак да спрече сваког ко хоће да кришом дође у оближње крајеве ради пљачке.

Већ је прошла трећина ноћи, како смо закључили на основу неких звезда над нашим главама, ускоро се из даљине зачује лавеж паса који нас је готово звао и показивао да је дотично село многољудно и у стању да прихвати људе опхрване великим замором, ако баш не савршено онда бар скоро савршено. Туда смо се журно упутили и сваки се распршио у друго коначиште, као бродоломници који се у олуји домогну било какве луке. Ако кажу да је хлеб гладноме сладак било какав да је, тако се и нама чинило заиста пријатним и угодним да се ваљамо у пепео.

Пошто смо следећи дан цео провели у путовању, стигли смо до једног градића (πολιχνών) да тако кажемо, над облацима, који мештани називају Струмица (Στρούμμιτζαν) и који је смештен на

Cf. *Laiou,* Andronicus II, 295.

тако стрмом и ђаволски високом брду да људи који се налазе на бедемима изгледају као птице ако их ко гледа из долине.[17] Тамо смо прославили и свети Ускрс тегобно и мимо наших старих обичаја, али смо ипак прославили. За њих је свако образовање бесмислица, као и ритам и мелодија музике светог богослужења. Углавном говоре варварским језиком и њихови обичаји одлично одговарају људима који се служе мотиком. Глас који изговарају не звучи полуварварски, а уједно и мелодично — уколико је то могуће — као полулидијски, ако се може рећн, и полуфригијски, него је сав груб и горштачки и као онај који певају деца пастира када воде стадо у луг или на стење „у пролеће кад је препуно млека у суђу."18

Пошто цели дан остадосмо у том месту, празник проведосмо како доликује и себи пружисмо известан одмор и провод. Озго са зидова, као са облака посматрајући равницу, пратили смо оно што се обично одвија на празнике, и најразноврсније игре младића и оних који више нису млади.[19] И овај панађур нам је пружио више забаве и задовољства него што су Атињани и Спартанци уживали кад су славили изван својих градова, једни празник Дијасија, а други онај што се зове Хијакинтија.[20] Оно што је нарочито доприносило нашем задовољству била је побожност, а и чињеница што се налазимо у врлетном крају и далеко од својих блиских, као на неком острву усред великог мора, кад и радост изгледа много већа него што је у ствари.

Одатле смо трећег дана стигли у градић Скопље (το των Σκοπίων πολίχνιον) већ у границама Трибала.[21] Видели смо и

[17] Отприлике у то време је гувернер Струмице био један од браће кесарисе Ирине Димитрије Анђео Метохит *(Максимовић,* Виз. управа 12, 33, 83). Међутим, како га Григора у овом контексту уопште не спомиње, можда је тада већ био смењен због својих веза са одметником паниперсевастом Јованом. В. вест бр. 3 Јована Кантакузина.

[18] Ил. II 471. — Ускрс је 1327. године падао 12. априла *(Grumel,* Chronologie 310). Немамо података како је тачно изгледало словенско црквено појање прве половине XIV века. У сваком случају било је по угледу на византијско и имало за собом богату и дугу гшсану традицију литургијских текстова. Можда се у Струмици појало на исквареном грчком што се такође ученом дворанину Григори могло учинити веома дивље и неотесано. Словенски језик ових горштака није према Григори био налик чак ни на језик цивилизованих „полуварвара" антике.

[19] Ово је често коришћен податак о фолклорним традицијама Јужних Словена — *Jagić,* n. d. 111; Историја српског народа II 509 *(М. Пантић).*

[20] Празник Дијасија, посвећен Зевсу Меилихиосу, одржавао се у Атини. Лаконски празник Хијакинтија слављен је у част Аполона и његовог миљеника Хијакинта. Cf. *van Dielen,* Gregoras II 1, 184.

[21] Вредно је пажње да и Григора за Скопље каже „градић" — πολίχνιον. Према томе и Метохитов неименовани πολίχνιον у коме га је примио краљ Милутин (в. н. 58а-в у Посланичко слово Теодора Метохита) не мора да значи да је Милутинова престоница била у неком граду мањем него што је то било Скопље. О Скопљу в. */. Хаџи - Васиљевић,* Скопље и његова околина, Београд 1930,41; *А. Дероко,* Средњевековни град Скопље, Споменик САНУ 120, н. С. 22 (1971) 10 сл.; *Т. Томоски,* Скопска област од XI до XIV в., Споменици за средновековната н поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 57—74. Уп. н. 41 уз вест бр. 35 Историје Нићифора Григоре.

реку Аксиос која га запљускује. Ова река нам се после Струме учинила највећом. Извире из истих планина као и она, додуше, није тако брза из својих извора, али настављајући свој ток прима друге бујице и мења име у Вардар, када већ понегде и понекад постаје пловна. Тамо сусрећемо и ташту краља (του ρηγός), коме су сви Трибали потчињени и кога слушају, племениту Кесарису одевену у одећу жалости као симбол унутрашње патње душе.[22] Била је обузета свежим и тешким болом. А кад нас угледа, даде одушка својим јадиковањима и својим сузама, зазивајући често свог супруга Кечара, рођака многих царева, доброг, златног, драгог, свим добрима украшеног.[23] Срце јој је било море несрећа, очи извори суза и сва је била погружена у таласе патњи у пустој земљи, туђинској, „на водама вавилонским",[24] без пријатеља, родитеља, рођака, далеко од сународника, од свих оних који могу да пруже утеху души опхрваној болом. „Зашто се", говорила је, „даје видјело невољнику и живот онима који су тужна срца?"[25] Тако и слично говорећи гребала је лице и ноктима је правила потоке крви. Готово је и бездушне природе подстицала на жалопојке и плач. Стога смо ми покушавали утешним речима да, као што водом гасе ватру, угасимо патње, час њен љубазни брат, час споменути посланици, час ја, сад сваки појединачно, сад сви заједно. На крају смо је убедили да мора да се поврати не баш онолико колико смо то желели, али смо ипак успели. Она је и иначе једна од најразумнијих жена коју нам је наш век омогућио да видимо. Има ум који брзо схвати ако јој ће иешто мудро посаветује, изванредна међу свим женама; пошто смо употребили све оне речи утехе које је требало, престала је да се мучи и да плаче. Али душа њена није дала да буде утешена, толика је била тежина њене несреће. Него, главе ослоњена на десну руку сва се предала осећањима и скривености размишљања. И често дочаравајући себи лик мужевљев и понављајући у себи садашњу несрећу сва беше у мислима присећајући се како се, да тако кажемо, „као кедар на Ливану узвисила",[26] „као цвјет у пољу цветала",[27] како је срела у животу срећу већу него било која жена од оних које су заједно са њом расле и биле одгајане и како је брзо све то нестало, како је видела свој цвет жалосно преломљен и сасвим свенуо. Дубоко је уздисала из горчине свог срца као из огњишта кад излази дим кипући и ватрен. На крају, и нада сусрет са њом се завршио и свако се повукао у своје коначиште.

[22] О Ирини Метохит — v. *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 5972 и н. 21 уз одломак 4 Манојла Фила.

[23] В. горе н. 4. Cf. *Laiou,* Andronicus II, 294; Историја српског народа I 501 сл. *(С. Ћирковић).*

[24] Псалам 137, 1.

[25] Јеванђеље по Јовану 3, 20.

[26] Псалам 93, 13.

[27] Псалам 103, 15.

У међувремену је протекло десет дана. И како је архонт Трибала (ό των Τρφαλλών άρχων) близу боравио и пошто је решио остала питања посланства са Торникијем[28] и наложио му да крене, дошао је заједно са женом Да би утешио своју ташту и да би средио и остатак ствари са посланством. Намеравао је да испрати свечано и како доликује своју ташту прво, као њен зет, друго зато што је била снаја великог цара, а треће што је толико препатила. Све је брзо сређено, како се њему чинило добро, а у ствари много горе него што је требало. Али мајмуни, кажу, понашају се као мајмуни, а мрави као мрави док своје сређују послове. Ако нису у стању да поступају као орлови или лавови, то је стога што имају природни недостатак јер су од рођења расли уз одсуство добро и тачно усмеравајућег разума.[29] Заиста је био мудрац онај који је први у свом уму замислио и језиком изрекао, било да је то Талес из Милета, било Платон Аристонов син, било обојица, један преузевши од другог, да је „срећан што се није родио као варварин, већ као Хелен".[30] Јер заиста је и мени долазило да о овима говорим на исти начин учврстивши своје мишљење сопственим искуством. Наиме, ако човек дуго времена не осети којим од чула било шта што доноси непријатност, ужива мање него онда кад осети неко незадовољство, јер, јаче изгледају врлине ако се упореде са лошим стварима. Тако смо и ми потпуније схватили помешавши се са оним варварима и њиховим грозним обичајима, какву срећу у ствари поседујемо. Навикнути да уживамо у царским велелепностима и да посматрамо као слику божију на земљи нашег цара који не престаје и не замара се да иде од врлине ка врлини, имали смо утисак, после нашег краткотрајног боравка тамо, као да смо наишли на кукце окићене огрлицама и наруквицама.

Али да не дужимо, кад смо се одлучшш за повратак, заједно смо провели на путу ноћ и дан, а онда смо се раздвојили. Неопходно је било да Кесариса заједно са другима иде у Солун, да би извршила последњу вољу свога мужа. Јер он је успео, пре него што је издахнуо, да наложи да га мртвог пренесу на одређено место споменутог

[28] По својој прилици су преговори Торника са краљем Стефаном Дечанским били главни циљ посланства, мада Григора о томе ништа не говори. Враћање кесарисе Ирине у Цариград је свакако било веома прирасло срцу њеног оца првог министра Царства, али је очигледно влади Андроника II веома било стало да за себе српског краља придобије за савезника у грађанском рату са младим Андроником. *Laiou,* Andronicus II, 295; Историја српског народа I, 502 сл. *(С. Ћирковић).*

[29] Ови редови су типичан пример односа Византинаца, који су себе сматрали јединим културним и од Бога одабраним народом. Поређење са мајмуном је парафраза грчке пословице „мајмун остаје мајмун и кад носи златне сандале". Cf. *Guilland,* o. c. 46 n. 4.

[30] Став према страним народима Византинци су између осталог наследили од античке Грчке. Полихистор Диоген Лаерћанин приписује ову изреку Талесу а Теодор Метохит Платону—· *van Dieten,* Gregoras II l, 185.

града.[31] Обавестивши ме о својим жељама, пошаље ме у Визант што брже пошто ми је претходно дала неког Трибала за водича за даљи пут. А овај нас је повео другим путем тако да нисмо могли да те видимо, тебе који се налазиш усред моје душе. Због тога сам био и дуго ћу бити ожалошћен.

(Leone, ер. 32, р. 103—124)

Γρηϊορα će naga ga ће се са својим иријашељем сресши једног дана и моли ta ga му иише и ga la воли.

1334731··

АНДРОНИК III ОДНОСИ ПОБЕДУ НАД СРБИМА

Гршора иореди цареве иодвше са Херакловим делима. ЊеШим иоходима сви се диве и неиријашељи их се илаше. Самом својом иојавом цар унишшава све неиријашељске намере.

Тако си изненадио вође Трибала[32] и Миза[33] (τους Τρφαλλών και Μυσών ηγεμόνας). Они спавају кад се ти често појавиш неочекивано као неки небески гром. Тако си заузео Хиос, тако си

[31] Григора чије је учешће у посланству било очигледно везано за личност кесарисе Ирине Метохит задржао ће с њом у Србији све до њеног одласка. Торник је, пак, одмах отпослан у Цариград, што указује на значај поруке српског краља Андронику II.

[31a] Према Бајеру, „поздравни говор" АндроникуШ Григора је саставио 1339. г. (о.е. 135).

[32] Непосредно пред битку код Велбужда 1330 г. Андроник III је заузео неколико мањих српских утврђења, али се одмах, кад је чуо за пораз својих савезника Бугара, повукао из Македоније — Историја српског народа I 506 сл. *(С. Ћирковић).*

Веома брзо пошто је дошло у Србији до промена на престолу, нови краљ Душан предузима офанзиву против Византије и заузима Струмицу и још неке градове у источној Македонији. Уп. превод Нићифора Григоре бр. 23.

Следећи талас српског успешног напредовања Душан је предузео уз сарадњу искусног војсковође, византијског пребега Сиргијана 1334. г. Међутим, кад је Сиргијан на превару убијен а и због опасности са севера од Мађара, Душан је одустао од даљих напредовања и склопио мир који за живота Андроника III није био нарушен. Уп. превод вести бр. 27 Историје Нићифора Григоре и Јована Кантакузина бр. 11.

[33] Андроник III је искористио пораз својих савезника Бугара на Велбужду 1330. г. и одмах после тога је заузео Месемврију и друге бугарске градове. Додуше Византинци су ове градове већ 1332. изгубили, мада у реторском спису Григорином о томе нема ни речи. В. *А. Бурмов,* Историл на БЪлгарвд през времето на Шишмановци (1323—1396), Избрани произведешш I, Софил 1968,271 сл.; *Bosch,* Andronikos III, 78 sq.

у

Фокеју покорио[34], тако си Илире опустошио,[35] тако си сада Етолце и Акарнанце довео у првобитно стање ромејске власти.[36]

(Westermann, p. 23)

Унишшио је и шурске сние које су дошле из Азије као шшо су сшари Ашињани унишшили Персијанце.[37]

34 1329. г. Андроник III је повратио острво Хиос којим је самостално госпо дарила ђеновљанска породица Цакарија, а 1335. одузео је од Ђеновљана Фокеју. Cf. *Bosch,* Andronikos III 112 sq., 129 sq. Уп. н. 135 уз вест 28 Историје Нићифора Григоре.

35 Андроник III је у пролеће 1338. године са око 2000 турских најамника водио успешан поход против побуњених Албанаца у Берату и Канини — v. *Ducellier,* Albanie 330, 349—350; *Nicol,* Despotate II, 108 sq.

36 Под Етолијом и Акарнанијом се подразумева Епирска сепаратистичка држава која је после пада Цариграда 1204. г. враћена Византији тек при крају владе Андроника III 1337—1340. године. Cf. *Nicol,* Despotate II, 107 sqq., 122.

37 Стварно стање ствари у Малој Азији где су се Турци све више пшрили било је далеко од овог реторског приказивања догађаја. 1329. г. цар Андроник III је са великим доместиком Јованом Кантакузином кренуо против Турака и без обзира на храбру борбу у биткама код Пелеканона и Филокрене, један малоазијски град за другим падао је у руке Османлија. Cf. *Bosch,* Andronikos III 152 sqq.

ПАТРИЈАРХ ФИЛОТЕЈ

Солуњанин јеврејског порекла Филотеј Кокин, рођен око 1300. године, за своје образовање код Томе Магистра морао је да одрађује радећи у кујни. Отишавши на Свету Гору тамо се замонашио, после извесног времена био је игуман солунског манастира Филокала, па затим Лавре Св. Атанасија. 1347. постао је митрополит трачке Херакleје, док га Јован VI Кантакузин није поставио за патријарха 1353. године, сменивши дотадашњег патријарха Калиста. 1354. новн патријарх је крунисао Кантакузиновог сина Матију. Са падом Кантакузина збачен је и Филотеј, а враћен Калист. По други пут се попео на патријаршијски престо после смрти Калистове 1365. године и остао је на њему док га цар Андроник IV Палеолог није збацио 1376—7. Ускоро после тога је и умро. За време другог Филотејевог вршења дужности патријарха дошло је до црквеног измирења са серском државом Јована Угљеше и коначно, после четврт века раскида, са српском црквом у целини.[1] У догматском погледу Филотеј је био привржени присталица Паламе, а касније је био отворени противник унионистичке политике цара Јована V Палеолога.

Писао је веома много, углавном догматске полемичке саставе. Поред тога огледао се у химнографији, хомилетици и хагиографији. Вероватно из времена његовог игуманства у солунском Филокалу (1340—1344) потиче његов говор св. Никодиму Новом, чији се чудотворни гроб налазио у овом манастиру. Познат је његов енкомион Григорију Палами који има свој значај и као историјски извор.

Употребљена издања: *М. Гедеон,* Φιλόθεου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Υπόμνημα εις τον δσιον πατέρα ημών Νικόδημον τον νέο΄·. Άρχεΐον εκκλησιαστικής ιστορίας 11 (1911) 175—186; Philothei Constantinopolitani patriarchae Encomium Palamae, *Migne* PG 151, col. 551—656.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 107—109, 782; *Beck,* Kirche 723—727; *Meyendorff,* Gregoire Palamas; *Hunger,* Profane Literatur I 131; *Trapp,* Prosop. Lexikon 11917.

[1] Уп. *OciupoiopCKU,* Серска област 134 сл.; *Ф. Баришић,* О измиреау српске и византијске цркве 1375, ЗРВИ 21 (1982) 159—182.

Прва иоловина XIV века

СРБИН ГЕОРГИЈЕ КОЈИ ЖИВИ У СОЛУНУ ЧУДЕСНО ИСЦЕЉЕН МОШТИМА СВ. НИКОДИМА НОВОГ

Тело Никодима, монаха манасшира Филокала са иочешка XIV века, иосле ње1ове смрши иосшаје чудошворно.[2]

Неки Георгије родом Трибал (το γένος τριβαλός), по презимену Каравидис,[3] пореклом из Далмације (εκ Δαλματίας ορμώμενος)[4] дође давно Ромејима по сопственој вољи (αυτόμολος). Боравио је у Солуну. Наједном га је страшна одузетост снашла од које је и лекарска вештина одустала зграж ајући се, како ми се чини, на то колико је болест била тешка. Много је препатио и готово сав иметак потрошивши на лекаре никакве вајде од њих није имао. Могао је само да их осуђује. Најзад се освестио и схватио да треба да тражи помоћ у овом светилишту. И чим је стигао тамо, много се молио светитељу, па и сузама. Најкориснији лек за убеђивање истиче из светог гроба светитељевог. И тада се тек ослобађа мука одмах и одлази здрав и весео својој кући Него, тако је то било.

(Гедеон, стр. 182—183)

1347/48.

ГРИГОРИЈЕ ПАЛАМА СЕ СУСРЕЋЕ НА СВЕТОЈ ГОРИ СА ЦАРЕМ ДУШАНОМ

ПошШо зилоши нису дозволили новоизабраном архиеиискоиу Гршорију Палами да уђе у Солун, он се иовукао на Свешу Гору.[5]

Тада је и Стефан архонт Трибала (ό των Τρφαλλών άρχων Στέφανος) и сам дошао на Атосб — онај страшни грађански рат међу Ромејима који ће донети пропаст чак га је поставио за цара не малог дела државе Ромеја (κάκεΐνον βασιλέα κεχείροτόνικεν).[7] Он се, дакле, понашао тада као господар прекршивши божије законе и кад се сусрео са великим архијерејем [se. Паламом] заподенуо је ča њим разговор, што је одавно желео на основу оног што

[2] Cf. *F. Halkin,* Bibl. hag. gr. III, 54 N. 2307; *А. Цишуриду,* Манастир Филокал у Солуну, Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 266.
[3] *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 11086.
[4] Далмација се код византијских писаца употребљава у смислу античке провинције Далмације на чијој се територији налазила и средњовековна Србија.
[5] Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 134 sqq.
[6] Историја српског народа 1543 *(С. Ћирковић).* Cf. et *Soulis,* Tsar Stephan Doušan.
[7] Ово је још један пример реакције савременика на Душаново проглашење за цара. Уп. *Динић,* Душанова царска титула; *Љ. Максимовић,* Грци и Романија у српској владарској титули, ЗРВИ 12 (1970) 62 сл. Филотеј указује на опасност од Душанове стварне власти над делом византијске државе, али још више негодује због неприродног чина његовог крунисања. Душан није добио власт од Бога већ су га „рукоположили" поремећени односи у византијском друштву из темеља уздрманом грађанским ратом. В. н. 125 уз превод вести бр. 46 Историје Нићифора Григоре.

је чуо. Прво је молио и на свемогуће начине је покушавао да га привуче себи и да га придобије за своју власт. Шта му све није рекао, и шта све није обећавао да би успео да га убеди! Како му ништа није пошло за руком, прибегао је другом решењу наметнувши му да као његов изасланик пође у Константинов град царевима. То је био привид под којим га је послао, али истина је била другачија. У ствари није желео, пошто је тек недавно стекао новоустановљену и још несигурну власт над земљом Ромеја, да се овај велики човек тамо задржава с обзиром да је био ватрени присталица царства Ромеја и врло је лако могао захваљујући своме утицају да и делима и речима запали код своје сабраће ватру расположења према онима [sc. у Цариграду].«

А ово не би требало прескочити. Како је архонт Трибала, као што сам већ рекао, сва једра разапео и свој говорничкој вештини прибегао не би ли великог човека себи привукао, ономе што је рекао додао је и ово — да га срамотно Ромеји прогањају не дозвољавајући му да преузме Цркву која му је припала,[9] а он да ће му, кад се одазове његовом позиву и његовим наговорима, и градове и цркве и области радо поклонити (καί πόλεις αύτω και εκκλησίας προθύμως χαριειται καί χώρας); затим му је набројао уз ово и сијасет разних других обећања — годишњих прихода и блага којим би располагао.10 А божји човек му је много тога рекао вредног и да се исприча и да се запише, а још је на крају додао: „Ми немамо потребе ни за политичком влашћу, ни за областима, ни за приходима, ни за зарадом, ни за великим благом.

Палама irави иоређење монашке скромносши и задовољавања само неоиходним са сунђером који може да ирими у себе само једну одређену количину воде.

Зато, што се нас тиче, није потребна сва та твоја прича о многим и великим поклонима и о богатству".

И, као што је речено, божји архијереј је био принуђен да оде у Константинов град.

(PG 151, col. 615 A — 616 A)

[8] О Палами као присталици Јована Кантакузина и као поборнику његове политике в. — *Meyendorff,* Gregoire Palamas 95 sqq., 129 sqq.
[9] Паламу су због исихастичких распри које су биле у јеку и биле тесно повезане са развојем грађанског рата два пута Солуњани одбијали да прихвате за свог архиепископа. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 130 sq., 134 sq.; *Soulis,* Serbs 43. В. превод вести Јована Кантакузина бр. 61 н. 422.
ίο О Душановим обећањима Палами и његовим покушајима да придобије за себе и за своју политику у новоосвојеним областима угледног и утицајног архијереја — в. *Мошин,* Патријарх Калист 146 сл.; *Meyendorff,* Gregoire Palamas 137; *Осшроiорсĸи,* Серска област 107; *Soulis,* Tsar Dušan 135.

1351.

ЦАР ЈОВАН V ПАЛЕОЛОГ СКЛАПА УГОВОРЕ СА ЦАРЕМ ДУШАНОМ

После веома оиасног иушовања ио бурном мору Палама сшиже у Солун, али му цар Јован V не дозвољава да уђе у свој еиискоиски ipag.

Пошто је већ дошло до размимоилажења са тастом царем, покренуо је у то време [se. Јован V] преговоре и не знам сам какве договоре са Стефаном, споменутим архонтом Трибала, због чега је и забранио улазак божијег архијереја.!* Даје заклетву Стефану (τα πιστά τω Στεφάνω κατασκευάζων) да не би изгледало да се претвара склапајући с њим уговор и да му спрема неку подвалу. Као што ће искуство јасно показати, цар је оног мудро завео на странпутицу.

Палама се иовлачи на Ашос док нису божијом иомоћи иресшала њешва искушења.

Пошто је прошло три месеца, дивна и христољубива царица иступивши храбром и царском вољом раскида оне уговоре сина и цара са Стефаном (προς τον Στέφανον διαρρήγνυσι συνθ-ήκας έκείνας), чак и саму помисао и наговештај о било каквим могућим преговорима уклања. Са царем сином достојно позива архијереја у цркву и град.[12]

(PG 151, col. 623 D — 624 B)

[11] Ово је веома важан податак о самосталним преговорима које је Јован V боравећи у Солуну после пада зилотске владе покренуо са српским царем. На подстицај Јована Кантакузина, против кога су ови преговори по свој прилици били вођени, царица мајка Ана Савојска после три месеца од почетка преговора долази у Солун и својим ауторитетом утиче на прекид преговора са Душаном. Царица Ана се тада сусрела са царем Душаном и царицом Јеленом и постигла да се Срби повуку од Солуна. О хронологији доласка царице Ане у Солун в. — *Schreiner,* La chronique breve de 1352, 58 sq.; *Fauler,* Deposition 78. В. превод вести Кантакузина бр. 74 и Н. Григоре бр. 52.

ι[2] Палама је коначно устоличен за архиепископа Солуна 1350. г. кад је Кантакузин загосподарио другим градом Царства. Међутим, кад се вратио из Цариграда где је присуствовао црквеном сабору 1351. г., Јован V му је забранио да уђе у Солун. Палама се повукао на Св. Гору и тек се на интервенцију царице Ане у јесен 1351. г. вратио на свој архиепископски престо. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 138 sq., 155.

/555.

ПАЛАМА СЕ СПАСАВА ТУРСКОГ РОПСТВА ЗАХВАЉУЈУЋИ ОТКУПУ КОЈИ СУ СРБИ ПЛАТИЛИ

Палама креће за Царшрад да би иосредовао између царева Јована VI Каншакузина и Јована V, али ш код Галииоља заробљавају Турци и одводе у Малу

А када је код Ромеја као у игри коцком дошло до преврата и настале су промене и у царској власти и у Цркви а и кад су они који су се заиста бринули о његовом [se. Паламином] ослобађању били већ удаљени од власти и од управљања јавним пословима, ![4] мимо свих надања ослобађа се ропства. Већ је био изгубио сваку наду док Бог није подстакао неке Трибале или Далмате из крајева преко западних граница (εξ ύπερορίας δυτικής Τριβαλλούς τινας ή Δαλμάτας)[15] људе добре и поштене те су у име свог народа (υπέρ το σφέτερον αυτών γένος), који далеко живи, богато платили варварима и спасли светог.

(PG 151, col. 627 A-B)

[13] Палама је на позив Јована V дошао на Тенедос куда се млади цар повукао у току грађанског рата. Ту га је затекао велики земљотрес марта 1354. При повратку са Тенедоса Паламу су заробили Турци који су у међувремену заузели земљотресом опустошени Галипољ. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 156 sq. О боравку Паламе код Турака в. — *G. Arnakis,* Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity äs Historical Sources, Speculum 26 (1951) 104—118.

[14] Филотеј овде алудира на абдикацију Јована Кантакузина 1354. и на своје прво збацивање са патријарпшјског престола до кога је дошло, у непосредној вези са првим догађајем, јануара 1355. г. О доласку Филотеја на патријаршијски престо 1353. г. в. — *Fauler,* Deposition.

[15] И Трибали и Далмате архаизирајући су називи за Србе који су настањивали територију античке Далмације и Трибалије. Чињеница да су Срби ти који су откупили Паламу говори с једне стране о развоју грађанског рата у Византији и о променама на царском и патријарпшјском престолу, како то Филотеј експлицитно каже, а са друге о популарности исихастичког теолога у Србији. Можда се у њој крије и неки политички потез цара Душана који је умро тек 20. децембра 1355 (уп. н. 624 уз вест 78 Ј. Кантакузина). Сам Палама каже да га је спасло „божије чудо", док Григора тврди да је свргнути Кантакузин платио откуп за свог присталицу (ed. Bonn III 252) — v. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 162 sq.

Патријарх Нил (1379—1388; cf. *Beck,* Kirche 776) посветио је Палами енкомион у коме су ослободиоци великог исихасте људи „са крајњих граница земље" — свакако Срби: „Пошто је Бог покренуо људе кији ће га ослободити негде са краја земље (του Θεοΰ πόθεν εκ -/ης εσχατιών τους λυσομένους κεκινηκότος) и пошто су они богато и ревносно (δαψιλώς και φιλοτίμως) платитили откуп и свиме што су имали, јеванђеоски речено (Мат. 13, 46), купили драгоцени бисер, врати се из туђе земље посленик добре трговине [se. Палама]" — PG 151 col. 676 C.

ЈОСИФ КАЛОТЕТ

Списатељска делатност Јосифа Калотета везана је за исихастичке теолошке распре које су средином XIV века потресале Царство упоредо и преплићући се са грађанским ратом. Још као млад замонашио се у светогорском манастиру Есфигмену чији је игуман 1335—1336. био Григорије Палама. Од тада Јосиф Калотет постаје Паламин верни следбеник и горући борац за исихазам и противник свих антипаламита. Са Свете Горе дошао је у Солун а затим је за Паламом отишао у Цариград. Можда је чак са њим био у турском заробљеништву 1354/55. године.

Његова дела која поред теолошких знања показују и класично образовање чине неколико енкомиона духовним лицима и светитељима, писма и девет полемичких говора у којима се оповргавају поставке Акиндина, Варлаамових присталица, Нићифора Григоре. У 7. говору Калотет побија напад Михаила Гавре на Паламино учење а у 8. критикује црквену политику патријарха Јована Калекаса.

Употребљено издање: Д. *Цамис,* Ιωσήφ Καλοθ-έτου Συγγράματα, Солун 1980, 269—281; 283—301.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 105; *Beck,* Kirche 732; *Д. Цамис,* нав. дело; *Trapp,* Prosop. Lexikon 10615.

1

1341—43.

СВИ НАРОДИ МЕЂУ КОЈИМА И ТРИБАЛИ УПОЗНАТИ СУ СА ЈАВНОМ ОСУДОМ КОЈУ СУ ВАРЛААМ И АКИНДИН ДОЖИВЕЛИ

Аушор се иишa заразлоге који су иокренули Михаила Гавру gа наиадне Паламу. Зашим ирича о синодима у Царшраду који су осудили 1341. године^ „Трасимаха из Калабрије" (Варлаама) и „Глаукофана" (Акиндина).[2]

[1] V. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 82 sqq.

[2] Варлааму *(Trapp,* Prosop. Lexikon N. 2284) Јосиф Калотет са подсмехом приписује име античког софисте и учитеља говорништва, а Акиндина иронично назива човеком „сјајног изгледа".

Зар има ко да не зна да смо на позив дошли из крајева преко границе да се правдамо пред патријархом јер нас је онај Трасимах оптужио? Зар има ко да не зна шта се нама и њима десило? Да ли за то не зна неко од Абазга[3], Алана[4], неко од Трибала[5], неко од Илира[6], Акарнанаца[7]?

(Or. 7, p. 270, 37—41)

1346/47.

ТРИБАЛИ КАО И ОСТАЛИ НАРОДИ ЗНАЈУ ЗА ОСУДУ АКИНДИНА ОД СТРАНЕ ЦАРИЦЕ АНЕ

Калошеш се са ирекором обраћа иашријарху Јовану Калекасу и осуђује іа збо1 његове црквене иолишике.

Варлаам, калабријски монах и теолог, пореклом Грк али образовањем Западн>ак, дошао је у Цариград и својим критикама и нападима на праксу молитве светогорских монаха исихаста отпочео озбиљну и непомирљиву теолошку распру која је четрдесетих и педесетих година уздрмала Царство. Иако је својим енергичним пером привукао доста присталица, на сабору јуна 1341. године у Цариграду у присуству цара Андроника III био је осуђен. После неуспелог и кратког покушаја да рехабилитује своје ставове Варлаам исте 1341. године напушта Цариград и Византију заувек. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 65 sqq.

Акиндин, који је првобитно био ученик Паламин и у првом периоду распри настојао да игра посредничку улогу међу зарађеним странама, временом се изјаснио као најжешћи Паламин противник. До његове јавне осуде је дошло августа 1341. г. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 86 sq. Види даље стр. 639.

3 Абазги су аутохтони народ на западу Кавказа, познати касније под турским називом Абхаза. Cf. *Pauly-Wissowa,* Real-Encyclopaedie der classichen Altertumswissenschaft, s. v.

[4] Алани су номади индоевропљани који су живели северно од Каспијског мора и између Кавказа и Дона. Међутим, у XIV веку Алани су у приличном броју учествовали као најамници у византијској војсци. Регрутовани су са доњег Дунава где су се населилл неколико векова раније. Cf. ibidem, s. v.; *G. Vernadsky,* Sur l'origine des Alains, Byz. 16 (1942—1943) 81—86.

[5] Трибали — Срби се такође јављају у овом попису удаљених народа који служи да покаже огромну распрострањеност Паламиног учења. Мада се на ово набрајање може гледати делимично и као на реторску фигуру, познато нам је са друге стране колико је, дошавпш преко Свете Горе, исихазам играо важну улогу у теологији и књижевности средњовековне Србије. В. Историја српског народа I, 611 сл. *(Д. Eoigaweuh).*

[6] Илири су Албанци, народ на крајњим западним границама Царства и изван њих, до кога је допрло Паламино учење и вест о поразу његових противника.

[7] Акарнанци су житељи Епира који је у ово време био припојен Царству, али је због свог независног политичког живота који је трајао више од једног века, у свести Цариграђана представљао нешто издвојено и удаљено.

Који Акарнанци, Илири, Трибали[8] не знају шта се десило Глаукофану кога си ти рукоположио и шта си ти због тога доживео од стране наше пресвете Августе.[9]

(Or. 8, p. 299, 432—434)

[8] В. претходне напомене 5—7.

[9] Д° сукоба између царице мајке Ане Савојске и патријарха Јована Калекаса *(Trapp,* Prosop. Lexikon N. 10288), који је ТОКОМ исихастичЈсог спора иступао пре^ авг^стГтГг[10] f КВДЈ6 КРаЈеМ 1344. Г. АКИВДИН, иначе ос^ен на «Рквеном сабору sa. Ђ ЈС , f?S рукоположен за епископа. Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas 112 &4· ß- ДаЉе стр. оЈУ.

ГРИГОРИЈЕ АКИНДИН

Један од највећих антипаламита Григорије Акиндин био је словенског порекла, како његови противници са ниподаштавањем истичу.[1] Веома добро образовање је стекао у Солуну код чувеног Томе Магистра. Почетком тридесетих година XIV века постаје духовни ђак свог будућег противника Паламе и под његовим утицајем покушава да се повуче на Свету Гору. Међутим, код Светогораца наилази на потпуно одбијање због сувишног инсистирања на класичним ауторима. У првом периоду сукоба између Паламе и енергичног калабријског монаха Варлаама Акиндин је иступао као посредник јер је био познаник и пријатељ обојици. Временом Акиндин се удаљио од Паламе и за време синода 1341. постали су отворени непрнјатељи и огорчени противници. Он је све време у жижи исихастичке контроверзе. Његово рукоположење за епископа постаје непосредан узрок директног сукоба патријарха Јована Калекаса и царице Ане Савојске, а самом Акиндину доноси осуду и прогонство, које додуше није дуго трајало. С доласком присталице исихазма Јована VI Кантакузина на врховну власт 1346. г. и патријарх Калекас и његов штићеник Акиндин бивају осуђени. Умро је неколико месеци пошто је послат поново у прогонство 1348. године.

Поред догматских полемичких списа, неколико јамбских стихова, веома је значајна и Акиндинова преписка.

Употребљено издање: *A. Hero,* Leiters of Gregory Akindynos, Dumbarton Oaks, Washington, D. C., 1983.

ПреВод: Енглески превод у горе споменутом издању.

Важнија литература: *Krumbacher,* Geschichte 100—103; *Beck,* Kirche 716—717; *Loenertz,* Dix-huit lettres; *Hunger,* Profane Literatur I 236—7; *A. Hero,* o. c.; *Trapp,* Prosop. Lexikon 495.

[1] Нападајући противнике свог учења, Палама истиче њихово невизантијско порекло — Варлаам потиче из Калабрије, а Акидин из области Прилепа (εκ της περιχώρου του Πριλλάπαυ — *П. Хрисшу,* Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράματα П, Солун 1966, 265, 4—10; παρρησίι^ .... του πριλλαπηνοϋ Άκινδήνου — 523). Филотеј Селимврийски (Λόγος εις τον όσίον πατέρα ημών Μακάριον, Ανέκδοτα ελληνικά Μαυρογορδ. βιβλ., изд. *Паиадоиулос —Керамевс,* Константинопољ 1884, 57) каже за Акиндина да је бугарског порекла (ό εκ Βουλγάρων ελκών την του γένους σειράν), даје детињство провео у Пелагонији — Битољу (ρς έτράφη μεν εις Πελαγονίαν), а у Солуну добио грчко образовање (έλληνικήν δε παιδείαν εν τη μεγαλοπόλει Θεσσαλονίκη έξήσκησεν). Cf. *Meyendorff,* Gregoire Palamas, 62; *Hero,* o.e.

1347.

ЈЕРОМОНАХ АТАНАСИЈЕ У ПОСЛАНСТВУ КОЈЕ ЦАР ЈОВАН VI КАНТАКУЗИН ШАЉЕ ЦАРУ ДУШАНУ

Акиндин је јако забринуш 1ласинама које се ираносе да је Максим Калофер[2] *иромениo шабор и иосшао иристалица Паламе.*

Али Атанасије,[3] изванредан монах и твој пријатељ, истинољубив и по својим врлинама раван најбољима а и међу људима оданим филозофији први, био је веома забринут због свег лошег што је о теби чуо и још више обрадован бољим вестима. Пошто је био приморан да оде као посланик вођи Трибала (προς ηγεμόνα των Τρφαλλών),[4] као што ћеш сазнати, распршио је моје очајање и мрачно расположење због тебе.

(*Hero,* Ep. 70, p. 286, 35—41)

Акиндин зашо моли Максима да осшане и даље веран својим убеђењима.

1347.

ЈЕРОМОНАХ АТАНАСИЈЕ СЕ ВРАЋА ИЗ ПОСЛАНСТВА ЦАРУ ДУШАНУ

Веома сам много желео да разговарам са тобом и кад си недавно био код нас, али си ми брзином свог поновног одласка одузео могућност чак и умереног дружења. И оног коме смо се

[2] Дворанин Максим Ласкарис Калофер (*Trapp,* Prosop. Lexikon N. 10733) био је првобитно присталица Акиндина. 1347, после Кантакузиновог уласка у Цариград, отишао је на Свету Гору, замонаишо се и пришао Палами. Од 1355. био је отворени поборник Уније. Cf. *Loenertz,* Dix-huits Lettres 140, 142; *Wem,* Joannes Kantakuzenos 127 sqq.; *Hero,* o. c. 427.

[3] Акиндинов пријатељ јеромонах Атанасије (*Trapp,* Prosop. Lexikon N. 364) чије се име налазило у списку антипаламита (*G. Mercati,* Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Cità del Vaticano 1931, 223 N. 9), на сабору 1351. био је заједно с Григором на челу противника исихазма. С обзиром на овакву његову опредељеност у теолошким распрама занимљиво је што је Кантакузин, заштитник Паламе и присталица исихазма, баш њега изабрао за посланика Душану — *Weiss,* Kantakuzenos 127. Постоји претпоставка да је јеромонах Атанасије идентичан са Атанасијем коме је Нићифор Григора упутио једну варијанту описа свог посланства у Србију 1327. г. — *Него,* o. c. 429. В. горе стр. 619.

[4] О циљу и времену посланства које је Кантакузин упутио Душану после своје победе у грађанском рату в. вест бр. 59 Историје Јована Кантакузина.

радовали дочекавши га после великог одсуства за време ког си био са Трибалима (Τρφκλλοῖς ἐνετρίβης),[5] одузима сад Солун растужујући нас.

(*Hero,* Ep. 72, p. 292, 1—5)

[5] Мада је ово писмо у рукописној традицији без адресе, са сигурношћу се може претпоставити да је у питању јеромонах Атанасије, Кантакузинов посланик Душану о коме је реч у претходном одломку.

Пада у очи игра речима различитог корена а истог савзвучја, веома честа код образованих Византинаца, која у овом случају скрива и један призвук презира и негодовања — проведено време код Трибала је протраћено време. То би се могло повезати са Акиндиновом изјавом у писму Калоферу да је Атанасије био присиљен на ово посланство, што би све било одраз негативног става антипаламита према Кантакузину — v. *Hero,* o. c. 430.

НИКОЛА КАВАСИЛА

Датум живота и датум смрти великог мистичара XIV века Николе Кавасиле Хамаета савремена наука је померала напред и назад за читавих двадесет година и више.[1] Највероватније је да је Никола Кавасила рођен око 1320. године у Солуну у угледној породици. Презиме Кавасила му је no мајци чији је брат био солунски епископ, Нил Кавасила са којим се некада у рукописној традицији Никола бркао. Школовао се у Цариграду и целог живота се разапињао између родног града и престонице.[2] У грађанском рату четрдесетих година био је присталица Кантакузина na је и учествовао у животу његовог двора после победе[3]. Кад је Јован VI абдицирао и повукао се у манастир, и Никола Кавасила је пошао са њим.

Најзначајнија теолошка Кавасилина дела су О животу у Христу, и Тумачење свете литургије. Писао је још трактате против Латина, хомилије, енкомионе светитељима, реторске, филозофске и природословне списе. Познат је његов трактат против зеленаштва који се бави питањима социјалне етике. Саставио је и два „царска говора" царици Ани Савојској и Матији Кантакузину. Његова преписка има историјски значај јер одсликава бурно време грађанских ратова и социјалних немира.

Употребљено издање: *P. Enepekides,* Die Briefwechsel des Nikolaos Kabasilas, BZ 46 (1953) 18—46.

Важнија литература: *Krumbacher,* 158—160; */. Ševčenko,* Nicolaus Cabasilas Correspondence and treatment of late byz. literary texts, BZ 47 (1954) 49—59; *M. Lot — Borodine,* Un Maitre de la Spiritualitc byz. au XIV[e] siecle: Nikolas Cabasilas, Paris 1958; *Beck,* Kirche, 780—783; *Hunger,* Profane Literatur I 53, 131, 237, II 254; *C. N. Tsirpanlis,* The career and writing of Nicolas Cabasilas, Byz. 49 (1979).

[1] V. *R.-J. Loenertz,* Pour la Chronologie des oeuvres de Joseph Bryennios, REB 7 (1949) 16 sq.; *Enepekides,* o. c. 19; *Ševčenko,* o. c. 54; *R.-J. Loenertz,* Chronologie de Nie. Cab. (1345—1354), OCP 21 (1955) 205—271.

? Cf. *E. Fenster,* Laudes Constantinopolitanae, Miscellanea Byz. Monac., München 1968, 210.

[3] V. *Loenertz,* Chronologie de Nie. Cab. 206 sq.

ОКО 1350.

СРБИ ПЉАЧКАЈУ ОКОЛИНУ СОЛУНА

Кавасила се врашио у Солун іgе мује ирешходно умро ошац, болесшан је и бори се за оно шшо му је иреосшало од имања.[4]

А уз све домаће бриге мноштво наоко поштених рођака покушавају да приграбе од имања оно што је измакло пажњи Срба (ά τους Σέρβους διέφυγε).[5]

(Ep. 14, ρ. 41, 10—12)

[4] Ово писмо Кавасила пише Димитрију Кидону 1363. године. Cf. *Enepekides,* o. c. 24; *Ševčenko,* «. c. *59; R.-J. Loenertz,* Demetrius Cydones, OCP 36 (1970) 61; *M. Bartusis,* Brigandage in the Late Byz. Empire, Byz. 51 (1981) 387, 398.

[5] Још су се у освајачаким походима Душана са Сиргијаном 1334. српске чете појавиле у околини Солуна. После Сиргијановог убиства и сусрета са Андроником III августа исте године Душан се повукао. На вест о смрти цара Андроника III јуна 1341. Душан је одмах кренуо на Солун. И ова офанзива завршила се споразумом са цариградском владом. Својим даљим освајањима Душан је са копна сасвим изоловао други град Царства. Његов покушај, међутим, 1349. године да заузме град завршио се неуспехом. Кад је Кантакузин у току грађанског рата 1350. г. заузео Солун, потиснуо Србе из непосредне близине града и почео да преузима освојене градове у Македонији, Душан се брзо вратио са запада пред Солун. После преговора са Кантакузином који су остали без резултата, Душан је повратио изгубљене градове. 1351. Душан је боравећи са својом женом испред Солуна преговарао са царем Јованом V све док царица мајка Ана Савојска није преговоре прекинула. Мада је после Душанове смрти 1355. г. српски притисак на Солун попустио, последице боравка српских трупа пред зидинама града осећале су се још 1363. г. кад је Кавасила написао ово писмо. Cf. *Tafrali,* Thessalonique 219—20, 250—4, 273—7, 281—2; *Јиречек,* Ис-горија I, 229—30, 232; Историја српског народа I 513—514, 516, 518—20, 542, 553 *(Б. Ферјанчић, С. Ћирковић); Soulis,* Serbs, 7—8, 37, 42—3, 48. В. преводД вести Историје Н. Григоре бр. 27, 46, 47, 53 и Ј. Кантакузина 11, 16, 39, 61, 62, 70, 72.

ТЕОФАН ВАТОПРДСКИ

Теофан, игуман светогорског манастира Ватопедаоко 1360. године, а каснији митрополит Перитеориона у Тракији (после 1381) познат је и као састављач једног од житија Максима Кавсокаливита. Овај атоски аскета чувен по својој пророчкој моћи у неколико наврата је, да би се ослободио посетилаца, спалио своју испосничку колибу, по чему је и добио име.[1]

Житије које је Теофан саставио постоји и у скраћеној новогрчкој верзији што показује да је било у средњем веку и касније веома читано. Поред овог дела знамо само за један Теофанов говор против Латина.

Употребљено издање: *E. Kurilas — F. Halkin,* Deux vies de samt Maxime le Kausokalybe, Analecta Bollandiana 54 (1936) 65—109.

Важнија литература: Ibidem, 38—41; *Beck,* Kirche 794 sq., *K. Asdracha,* Les Rhodopes eu XlV^{e} siecle: Administration et prosopographie ecclesiastiques, BNJ (1979) 35—37; *Trapp,* Prosop. Lexikon No 7616.

Средином XIV века

1

МНОГИ СРБИ ДОЛАЗЕ НА ПОКЛОЊЕЊЕ МАКСИМУ КАВСОКАЛИВИТУ

Боравећи на Свешој Гори, монах Максим је иривлачио издалека иоклонике једносшавношћу свош іоеора и својим изванредним духовним врлинама.

Због тога су сви обузети тежњом да га виде, било ми који боравимо на Гори, било људи са истока и запада и са обала Хеладе и са острва Киклада,[2] чак и од самих варвара Трибала (και αυτών των βαρβάρων Τριβάλλων)[3] небројено мноштво је стално ка праведнику

[1] Cf. *F. Halkin,* Bibl. hag. gr. II 107 ; *Trapp,* Prosop. Lexikon N. 16810.

[2] Поред светогорских монаха и становништво целе Грчке, и копнене и острвске, дивило се аскетским врлинама светог пустињака.

[3] Разумљиво је да су Срби на чији је духовни живот од оснивања Хиландара Св. Гора пресудно утицала, били добро упознати са приликама у овој монашкој држави. Нарочито у ово време захваљујући Душановим освајањима Срби су практично господарили Атосом. Уп. Историја српског народа I, 523, 527—8, 543, 603 сл. *(Б. Ферјанчић, М. Блашјевић, С. Ћирковић, Д. БогдановиК).*

хрлило, као што то чинеројеви пчела кад на неким местима осете сладост меда, на горама и у пећинама и у вртачама.[4]

(Kurilas – Halkin, p. 67, 11-18)

Средином XIV века

СРБИ ПОШТУЈУ МОНАХА ГРИГОРИЈА СИНАИТА А ЦАР ДУШАН ЈЕ СА ЊИМ У ПРЕПИСЦИ

Насшанивши се у Парорији Гршорије Синаиш иосшаје неисцрини извор аскешских врлина за све своје иоклотке.[5]

Сазнају то Мегалопољ и цела Тракија и Македонија,[6] затим сво становништво Бугара и крајеви преко Истра[7] и становништво Србије (ἡ πασά των Βουλγάρων κατοίκησις και τα πέρα "Ιστρου και της Σερβίας).[8] Бескрајно мноштво одабраних хрле њему, жуде да се напоје на извору његових вечно живих поука и напајају се. Учинио је да раније пуста брда и Паророја постану насељени тако да све врви од стада монаха које је сопственим рукама обележио. И цареве земљаке, мислим на Андроника и Александра, Степана (Στέπανον) и Александра, учинио је својим следбеницима путем чудесних поучних пссланица.

(Kurilas — Halkin, p. 90, 13-22)

[4] Посланица Јеврејима 11, 38.

[5] О Григорију Синаити, правом оснивачу исихастичког покрета у првој половини XIV века в. — *Halkin,* Bibl. Hag. gr. 722; *J. Bois,* Gregoire le Sinaite et l'hesychasme ä l'Athos au XIV« siecle, EO *5* (1901—1902) 65—73; *Beck,* Kirche 694—5; *Ђ. Nicol,* Church and Society in the Last Centuries of Byz., Cambridge 1979, 41; *Trapp,* Prosop. Lexikon 4601. Паророја је крај у североисточној Бугарској који је захваљујући Григорију Синаиту постао значајан центар пустињачког монаштва.

[6] Мегалопољ је метонимија за Цариград, а Тракија и Македонија означавају Византијску државу.

7 Као и Бугарска и Влашка („крајеви преко Дунава") је била у чврстој вези са светогорским монасима.

8 В. горе н. 3.

9 „Земаљски цареви" су Андроник III (1328—1341), Јован Александар (1331—1371), Стефан Душан (1331—1355) и господар Влашке Александар (1338—1364). Издавач Житија је донекле оклевао у последњој идентификацији *(Halkin,* o. c. 90 n. 3). Међутим, чини се да оваквом оклевању нема места поготово с обзиром на претходно спомињање „крајева преко Дунава".

Спомињање ових владара одређује хронолошки и овај одломак негде између 1338. и 1341. године, мада се свакако период везе Григорија Синаита и балканских владара може схватити и шире. 1346. као година смрти Синаита није сасвим сигурна — *Trapp,* l.e.

Познато је да се цар Душан веома трудио да придобије за себе чувеног Паламу (в. горе стр. 631). Сасвим је могуће да је српски цар настојао да ступи у везу и са тако утицајним аскетом као гпто је био Григорије Синаит.

1363.

МАКСИМ КАВСОКАЛИВИТ ПРЕДСКАЗУЈЕ СМРТ ПАТРИЈАРХА КАЛИСТА

Пресвети патријарх Калист полазећи за Србију са својим клиром ради сједињења цркве и њеног мира, стигавши на Гору [Св. Гору] зажеле да види овог светитеља.[10] И кад се нашао у келији старца са својим клиром, старац дочека патријарха и овај га благослови. И шалећи се после поздрава овако рече: „Овај старац изгуби своју старицу. Хајде, разгневљени, у село, хајде, несрећниче, у кућу". И после разговора пратећи га отпоја: „Благо онима којима је пут чист, који ходе у закону Господњем"[11] проричући имсахрану. А то је тада и било. Кад је патријарх стигао са клиром у Србију, умре са њима убрзо од отрова. Тако је упао у замку, како је већина рекла. И би сахрањен у цркви у Серу.[12]

(Kurilas — Halkin, p. 94, 14—27)

[10] Патријарх Калист (1350—54. и 1355—63) је за време свог првог вршења дужности 1350. године као одговор на Душаново крунисање за цара 1346. бацио анатему на српског цара, патријарха Јоаникија и све српско свештенство. 1354. г. био је збачен јер је одбио да крунише Кантакузиновог сина Матију за савладара. Са Кантакузиновим падом поново се вратио на патријаршијски престо. Пред надирућом турском опасношћу Цариград је решио да се измири са српском црквом, па је 1363. године патријарх Калист кренуо у Сер да преговара са Душновом удовицом Јеленом — Јелисаветом. С обзиром на патријархову изненадну смрт до помирења том приликом није дошло. В. *Мошин,* Патријарх Калист; *Осшромрски,* Серска област 129 сл.; *Soulis,* Serbs 50, 57, 91; *Fauler* Deposition; *Ф. Баришић,* О измирењу српске и византијске цркве 1375, ЗРВИ 21 (1982) 159 сл.; Историја српског народа I 530—2, 577, 579 *(М. Блашјевић, Р. МихаљчиК); Trapp,* Prosop. Lexikon N. 10478.

[11] Псалам 118,1.

[12] И у Нифоновом Житију Максима Кавсокаливита стоји да је патријарх Калист, коме је светогорски монах прорекао смрт, био отрован у Серу — *Halkin — Kourilas,* o. c. 48, 5—10. Међутим, Кантакузин у својој Историји изричито тврди да то није тачно и да је патријарх заједно са неколицином из своје пратње умро природном смрћу од заразе. Бивша српска царица није дозволила да се патријархово тело донесе у Цариград већ га је уз све почасти сахранила у Серу. Уп. вест бр. 82. Историје Јована Кантакузина.

ОПШТИ РЕГИСТАР

* Бројеви штампани курзивом односе се на текст у напоменама.

INDEX GRAECUS